

Urbanonimia Rzeszowa

Językowo-kulturowy obraz miasta

Agnieszka Myszka

Urbanonimia Rzeszowa

Językowo-kulturowy obraz miasta

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2016**

Recenzowała
prof. zw. dr hab. ELŻBIETA RUDNICKA-FIRA

Opracowanie redakcyjne i korekta
KRYSTYNA STRYCHARZ

Opracowanie techniczne
EWA KUC

Łamanie
MAREK KUC, EWA KUC

Projekt okładki
GRZEGORZ WOLAŃSKI

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2016

ISBN 978-83-7996-284-6

1283

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO
35-310 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./fax 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
Wydanie I, format B5, ark. wyd. 33,60, ark. druk. 31,250, zlec. red. 4/2016

Druk: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

Spis treści

Wstęp	9
 CZĘŚĆ I	
URBANONIMIA – PRZEDMIOT BADAŃ, TERMINOLOGIA, METODOLOGIA	
I.1. Rzeszów dawniej i dziś	21
1.1. Nazwa miasta	21
1.2. Dzieje osady	27
1.2.1. Okres prehistoryczny	27
1.2.2. Początki osady i miasta	27
1.2.3. Rzeszów w okresie zaborów	29
1.2.4. Miasto po odzyskaniu niepodległości	31
1.2.5. Okres II wojny światowej	32
1.2.6. Czasy powojenne (PRL)	32
1.2.7. Współczesność (po 1989 r.)	33
1.3. Rozwój terytorialny miasta	34
1.4. Stosunki etniczne i wyznaniowe	37
I.2. Przedmiot i zakres badań	41
2.1. Subsystemy systemu onimicznego; terminologia	41
2.2. Urbanonimia – zakres pojęcia	44
2.3. Pogranicza nazewnictwa miejskiego: urbanonimia a chrematonimia	48
2.4. Typologia nazewnictwa miejskiego	52
2.5. Przedmiot badań w tym opracowaniu	63
2.6. Problemy z pisownią urbanonimów	66
I.3. Wyznaczniki proprialności leksemów w dokumentach archiwalnych	70
3.1. Uwagi wstępne	70
3.2. Znaczenie leksykalne	72
3.3. Ortografia	74
3.4. Wyznaczniki tekstowe	77
3.5. (Nie)stałość określenia w odniesieniu do danego obiektu (dublety nazewnicze)	78
3.6. Stabilność nazwy (nazwy wariantywne)	80
3.7. Częstotliwość użycia danej jednostki w odniesieniu do konkretnego obiektu	82
3.8. Analogie strukturalne (zbieżność formalna z innymi urbanonimami)	83
3.9. Trwałość nazwy a stopień proprializacji	85
3.10. Jednodesygnatowość	88
3.11. Podsumowanie	89

CZĘŚĆ II

NAZEWNICTWO RZESZOWA – HISTORIA, MOTYWACJA, EWOLUCJA. ANALIZA DIACHRONICZNA

II.0. Założenia metodologiczne	93
II.1. Nazwy obiektów komunikacyjnych	100
1.1. Semantyka rzeszowskich placeonimów	101
1.1.1. Uwagi wstępne	101
1.1.2. Nazewnictwo ulic sprzed 1841 r.	102
1.1.3. Nazewnictwo ulic w okresie 1841–1899	105
1.1.4. Nazewnictwo ulic w okresie 1899–1945	107
1.1.5. Nazewnictwo ulic w latach 1946–1989	110
1.1.6. Nazewnictwo ulic po 1989 r.	117
1.1.7. Ewolucja typów motywacyjnych	123
1.1.8. Kształt formalny nazw ulic	127
1.2. Nazwy rond, mostów i wiaduktów	130
1.2.1. Ronda	130
1.2.2. Mosty i wiadukty	132
1.3. Nazwy przystanków i dworców PKS i PKP	135
1.4. Nazwy przystanków komunikacji miejskiej	138
1.4.1. Rzeszowska komunikacja miejska	138
1.4.2. Nazwy przystanków – praktyka a zalecenia prawne	139
1.4.3. Motywacja i budowa nazw przystanków komunikacji miejskiej w Rzeszowie do 2013 r.	141
1.4.4. Motywacja i budowa nazw przystanków komunikacji miejskiej w Rzeszowie od 2013 r.	148
1.4.5. Postulaty i uwagi	153
1.5. Podsumowanie	154
II.2. Ojkonimy	157
2.1. Przedmiot rozważań	157
2.2. Nazwy przedmieść	159
2.3. Nazwy dzielnic	163
2.4. Nazwy osiedli administracyjnych	165
2.5. Nieformalne nazwy części miasta	172
2.6. Osiedla deweloperskie	176
2.7. Tendencje nazewnicze w ojkonimii	179
II.3. Nazwy obiektów niezamieszkaných (anojkonimy)	183
3.1. Nazwy niezamieszkaných obiektów terenowych	183
3.1.1. Kształtowanie się nazewnictwa miejsc niezamieszkaných	184
3.1.2. Analiza semantyczno-motywacyjna anojkonimów lądowych	186
3.1.3. Analiza formalna anojkonimów lądowych	191
3.1.4. Przeobrażenia w nazewnictwie lądowym (tzw. życie nazw)	196
3.2. Nazwy wodne	200
3.2.1. Kształtowanie się nazewnictwa obiektów wodnych	201
3.2.2. Analiza semantyczno-motywacyjna anojkonimów wodnych	203
3.2.3. Analiza formalna hydronimów	208
3.2.4. Przeobrażenia w nazewnictwie wodnym (tzw. życie nazw)	211
3.3. Podsumowanie	216

II.4. Nazwy miejsc sztucznie wydzielonych	219
4.1. Nazwy placów	220
4.1.1. Historia formowania się rzeszowskich placów	221
4.1.2. Motywacja nazw placów	224
4.1.3. Budowa nazw placów	227
4.2. Nazwy parków i ogrodów	230
4.2.1. Historia rzeszowskich zieleńców	232
4.2.2. Motywacja nazw parków i ogrodów	236
4.2.3. Budowa nazw parków i ogrodów	242
4.3. Nazwy cmentarzy	246
4.3.1. Historia rzeszowskich nekropolii	247
4.3.2. Motywacja nazw cmentarzy	249
4.3.3. Kształt językowy nekronimów	250
4.4. Specyfika nazw miejsc sztucznie wydzielonych	253
II.5. Nazwy ważnych punktów w mieście	255
5.1. Nazwy posesji	257
5.1.1. Nazwy domów, willi i folwarków dawniej i współcześnie	258
5.1.2. Semantyka nazw posesji	260
5.1.3. Struktura nazw posesji	265
5.1.4. Ewolucja nazewnictwa posesji	269
5.2. Nazwy obiektów sakralnych	270
5.2.1. Historia nazw rzeszowskich obiektów sakralnych	271
5.2.2. Motywacja i struktura nazw rzeszowskich obiektów sakralnych	277
5.3. Nazwy pomników i rzeźb miejskich	287
5.3.1. Pomniki w krajobrazie miasta	287
5.3.2. Pomniki w Rzeszowie – historia i współczesność	288
5.3.3. Nazwy pomników w Rzeszowie – motywacja i budowa	294
5.4. Nazwy obiektów obronnych i wojskowych	299
5.4.1. Rzeszów jako gród obronny	299
5.4.2. Nazewnictwo średniowiecznych obiektów obronnych	301
5.4.3. Nazewnictwo obiektów wojskowych	304
5.4.4. Forma nazw obiektów obronnych i wojskowych	306
5.5. Nazwy obiektów gospodarczych	309
5.5.1. Karczmy miejskie i podmiejskie	310
5.5.2. Młyny	317
5.6. Nazwy obiektów sportowych	319
5.6.1. Rzeszowskie obiekty sportowe – historia	320
5.6.2. Rzeszowskie obiekty sportowe – analiza nazw	324
5.7. Podsumowanie	327

CZĘŚĆ III

OPOZYCJE SEMANTYCZNO-KULTUROWE W ONIMICZNEJ PRZESTRZENI RZESZOWA

III.0. Wprowadzenie	333
III.1. Autoidentyfikacja w przestrzeni miasta. Opozycja SWÓJ – OBCY	334
1.1. Istota opozycji SWÓJ – OBCY	334
1.1.1. Kategoria SWÓJ – OBCY	334
1.1.2. SWÓJ – OBCY w badaniach	336
1.1.3. Semantyka wyrazów <i>swój</i> – <i>obcy</i>	337

1.2. SWÓJ – OBCY w przestrzeni onimicznej miasta	340
1.2.1. Kryterium narodowościowe – kryterium religijne	343
1.2.2. Kryterium bliskości przestrzennej	351
1.2.3. Kryterium własności (posesywności)	357
1.2.4. Kryterium społeczno-psychologiczno-kulturowe	361
1.3. Językowe wykładniki opozycji SWÓJ – OBCY	367
1.3.1. Warstwa fonetyczna/graficzna	368
1.3.2. Warstwa morfologiczna	368
1.3.3. Warstwa leksykalna	369
1.4. Podsumowanie	370
III.2. Przestrzeń fizyczna a przestrzeń onimiczna. Opozycja CENTRUM – PERYFERIE	373
2.1. Istota opozycji CENTRUM – PERYFERIE	373
2.1.1. Kategoria CENTRUM – PERYFERIE	373
2.1.2. Semantyka wyrazów <i>centrum</i> – <i>peryferie</i>	375
2.1.3. CENTRUM – PERYFERIE w badaniach onomastycznych	376
2.2. CENTRUM – PERYFERIE w przestrzeni onimicznej miasta	377
2.2.1. Lokalizacja w płaszczyźnie horyzontalnej (przód – tył, blisko – daleko)	378
2.2.2. Lokalizacja w płaszczyźnie wertykalnej (góra – dół)	380
2.2.3. Lokalizacja w aspekcie kulturowym (prestż – brak prestiżu)	382
2.2.4. Lokalizacja w aspekcie socjokulturowym („wiejskość” – „miejskość”)	384
2.3. Językowe wykładniki opozycji CENTRUM – PERYFERIE	386
2.4. Podsumowanie	390
III.3. Czas a przestrzeń onimiczna. Opozycja STARY – NOWY	392
3.1. Istota opozycji STARY – NOWY	392
3.1.1. Kategoria STARY – NOWY	392
3.1.2. Semantyka wyrazów <i>stary</i> – <i>nowy</i>	394
3.1.3. STARY – NOWY w badaniach onomastycznych	395
3.2. STARY – NOWY w przestrzeni onimicznej miasta	396
3.2.1. Nazwy z członami <i>stary</i> i <i>nowy</i>	397
3.2.2. Inne wykładniki leksykalne	400
3.2.3. Wykładniki językowe (gramatyczne) opozycji STARY – NOWY	402
3.3. Podsumowanie	403
Zakończenie	406
Bibliografia	421
Indeks nazw	445
Wykaz skrótów i symboli	495
Wykaz tabel, wykresów i zdjęć	496

Wstęp

Przecie w całym kosmosie nie ma rzeczy tak zmiennej jak miasto, a rzecz tak zmienna nigdy nie da się ująć ostatecznie.

Tadeusz Peiper, *Zapiski o prawach poezji*

Jedyne lekarstwo dla znużonych życiem w gromadzie: życie w wielkim mieście. To jedyna pustynia, jaka jest dziś dostępna.

Albert Camus

Miasto jako instytucja społeczna

Termin *miasto* definiowany jest jako „obszar intensywnie i planowo zabudowany, podlegający odrębnej administracji” i „skupisko ludzkie, przeciwstawiane wsi, charakteryzujące się zróżnicowaną strukturą społeczną mieszkańców, utrzymujących się w większości z zajęć nierolniczych – handlu, rzemiosła, przemysłu i usług” (SJP II 152; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/miasto;3940400.html>). Etymologicznie polski wyraz *miasto* związany jest z prasłowiańskim leksemem **město*, oznaczającym ‘miejsce’ – miejsce do życia, do mieszkania, a ten z kolei wywodzi się z praindoeuropejskiego rdzenia ***mejt-* ‘miejsce pobytu, mieszkanie’ (Boryś 2005: 321). To miejsce człowiek przystosowuje dla siebie w miarę swoich możliwości, umiejętności i potrzeb.

Pierwsze miasta na świecie pojawiły się prawdopodobnie już w VI tysiącleciu p.n.e. (Sumer, Indie, Mezopotamia, Egipt, Chiny) i pełniły różne funkcje: były ośrodkami kultu religijnego, samodzielnymi jednostkami politycznymi (greckie polis – miasta-państwa), ośrodkami handlu i rzemiosła. Z czasem doskonaliła się ich struktura architektoniczna, różnicowały się także funkcje. W Europie we wczesnym średniowieczu osiedla typu miejskiego (rzemieślniczo-handlowe) rozwijały się głównie przy grodach, a ważne znaczenie dla urbanistyki w tej części świata miały wieki IX–XI, kiedy to wykształciły się załączki prawa miejskiego.

Prasłowianie zapewne nie znali miasta jako instytucji społecznej (jednostka ustrojowo-organizacyjna). Świadczą o tym fakty językowe (brak nazwy takiego desygnatu w jęz. prasłowiańskim), ale przede wszystkim przekazy historyczne i świadectwa archeologiczne. Nagromadzenie germanizmów w najstarszym słownictwie związanym z miastem (ustrój, sądownictwo, architektura, obronność, handel, rzemiosło, elementy wyposażenia) dobitnie dowodzi wydatnego udziału żywiołu niemieckiego w genezie i rozwoju urbanistyki w Pol-

sce (Walczak 2012: 24). Większość polskich miast była zresztą zakładana na prawie magdeburskim i różnych jego wariantach (Balowski 2010: 284).

Polskie miasta często powstawały w ramach planowej akcji kolonizacyjnej na terenach leśnych – aby założyć gród, konieczna była trzebież lasu; za zagospodarowanie terenu zasadzca otrzymywał kilkanaście lat tzw. wolnizny, czyli zwolnienia z opłat podatkowych. Pierwsze grody powstawały w Małopolsce i Wielkopolsce już w wiekach IX–X, a ich przyrost nastąpił w kolejnych stuleciach. Prawa miejskie otrzymywały jednak z pewnym opóźnieniem – w okresie od XIII do XV w. (Handke 2011: 25). Akcja kolonizacyjna na Podkarpaciu rozwinęła się nieco później: trwała od XII w., ale jej apogeum przypada dopiero na czasy Kazimierza Wielkiego, czyli XIV w. (jest to trzeci etap tzw. kolonizacji wschodniej). Do grupy miast wówczas założonych należy lokowany w 1354 r. Rzeszów.

W średniowiecznej Europie liczba miast i ich znaczenie nieustannie wzrastały, wyodrębniła się także osobna warstwa społeczna – mieszczaństwo. Miasta ówczesne charakteryzowały się regularnym układem ulic odchodzących od centralnego placu zwanego rynkiem. Ważnymi dominantami architektonicznymi były: stojący na rynku ratusz, kościół mający własny plac oraz (nieobowiązkowo) zamek posiadający własne umocnienia. Miasta otaczały mury obronne z basztami, a wjazd do grodów był możliwy dzięki bramom miejskim. Tak wyglądał również średniowieczny Rzeszów.

Obecnie w Polsce istnieje 915 miast, z czego tylko 16 ma więcej niż 200 tys. mieszkańców. Rzeszów jest największym miastem Podkarpacia (ponad 185 tys. mieszkańców i 117 km² powierzchni) i zarazem jego stolicą. Znajduje się na 18. miejscu pod względem liczby ludności i 21. pod względem powierzchni w kraju¹.

Jest to typowe miasto o funkcji administracyjno-usługowej, z kilkoma średniej wielkości zakładami przemysłowymi. Podobnie jak większość polskich grodów stolica województwa podkarpackiego nie stanowi jednorodnego organizmu urbanistycznego. Złożyło się nań wiele jednostek osadniczych o różnym charakterze: pierwotne stare miasto, późnośredniowieczne przedmieścia i folwarki, a w końcu kilkanaście okolicznych wsi, sukcesywnie włączanych w obszar aglomeracji w różnych okresach (od końca XIX w. do czasów najnowszych). W związku z tym tereny miasta nie są jednolite: prócz osiedli mieszkaniowych i dzielnic przemysłowych są tu dzielnice o zabudowie typowo wiejskiej, a także tereny rekreacyjne i reprezentacyjne oraz tereny, na których dominują obiekty administracyjno-usługowe, handlowe czy edukacyjne (kamпусy uniwersyteckie).

¹ Dane na podstawie statystyk GUS-u za 2015 r. (<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/powierzchnia-i-ludnosc-w-przekroju-terytorialnym-w-2015-r-,7,12.html> – dostęp: 20.10.2015).

Cel pracy i metodologia

W słownikowej definicji miasta splatają się przede wszystkim dwa aspekty: przestrzenny (miasto jako obszar planowo zabudowany) i socjologiczny (miasto jako zamieszkujący je ludzie). Do tego dołączyć należy wymiar symboliczny (mentalny), czyli „ogromny rezerwuuar idei, wyobrażeń sensów symbolicznych, języków naturalnych i sztucznych kodów, znaków i tekstów kultury funkcjonujących w mieście i ze względu na miasto. Przestrzeń fizyczna i mentalna niekiedy zachodzą na siebie, mamy wtedy do czynienia z symbolicznymi odniesieniami fragmentów fizycznych miasta” (Ożóg 2008: 15).

Miasto jest ukształtowanym organizmem architektonicznym, jego układ wyznaczają ulice i place, a orientację w nich ułatwiają nazwy własne, które porządkują przestrzeń, będąc zarazem wytworem społecznym. Warto przy tym zaznaczyć, że o ile nazwy własne o motywacji realistycznej porządkowały i porządkują przede wszystkim przestrzeń fizyczną, realną, materialną, o tyle nazwy o motywacji symbolicznej (głównie nazwy pamiątkowe) oprócz tej funkcji służą jeszcze kreowaniu przestrzeni społecznej (por. Sagan-Bielawa 2006: 405).

Niniejsza książka ma na celu inwentaryzację nazw jednego miasta, ale jest to cel pośredni, będący środkiem do realizacji celu głównego, którym jest ukazanie przemian nazewniczych i językowo-kulturowego obrazu Rzeszowa, wpisuje się zatem w nurt badań nad językiem i kulturą. A związek nazw własnych z kulturą jest niepodważalny. Onimy odzwierciedlają składniki kultury materialnej², ale też – co równie ważne, a może i istotniejsze – składniki kultury duchowej, będącej kwintesencją człowieczeństwa. Jest to cały repertuar wzorców życia społecznego, moralnego, system wartości, światopogląd. Na kulturę niematerialną składa się wiedza, religia, tradycja, sztuka, prawo, ale także kultura narodowa, wartości rodzinne, pochodzenie i pokrewieństwo, a jednym z ich ważniejszych wykładników jest język (Kaleta 2003: 7–8). Samo miasto jest zresztą jednym z głównych czynników kulturotwórczych i cywilizacyjnych. Niejednokrotnie wzrost lub upadek potęgi miast stanowił ważną cezurę w dziejach określonych społeczności. Ale miasto to także emocje, dom rodzinny, przyjaźnie, praca... Można je kochać lub nienawidzić, można do niego tęsknić lub od niego uciekać, można w nim zrobić karierę lub sięgnąć dna. Topos miasta przewija się w niezliczonej liczbie utworów literackich, dzieł filmowych, w malarstwie. O mieście pisze się wiersze i śpiewa piosenki. O jego roli rozprawiają naukowcy różnych dziedzin. Jedną z nich jest badanie relacji zachodzących między językiem miasta i jego kulturą (Ożóg 2008: 14).

Jak wypunktował R. Mrózek, pomiędzy językiem i kulturą zachodzi trójka relacja: po pierwsze, język jest częścią kultury, po wtóre, kultura jest zawar-

² Kulturę materialną, obejmującą rezultaty działań ludzkich, K. Handke (2003: 97) określa obrazowym mianem kultury bytu.

ta w języku, a jej poznanie jest możliwe poprzez język, który jednocześnie ją porządkuje i interpretuje, po trzecie wreszcie, język – będąc archiwum kulturowym – „stanowi podstawę procesu przekazywania z pokolenia na pokolenie dziedzictwa kulturowego danej wspólnoty komunikatywnej, czyli transmisji kulturowej, pełniąc rolę czynnika kulturotwórczego” (Mrózek 2003: 197). Łączą się z tym trzy funkcje języka: poznawcza, kreatywna i kumulatywna (przejawiająca się w magazynowaniu tekstów tworzonych przez daną społeczność).

Język to oczywiście także nazwy własne, będące tekstami minimalnymi (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 19), w tym urbanonimy. Nazwy miejskie tworzą pewne uniwersum kulturowe, wynikające zarówno z podobnej percepcji świata, jak i z podobnego modelu organizacyjnego europejskich miast. Ten uniwersalizm nazewniczy przejawia się m.in. w powtarzalności typów nazewnicznych, występujących już od średniowiecza w niemal wszystkich miastach Europy (n. topograficzne, kierunkowe, odzawodowe, posesyjne) (Handke 2003: 103), a także w powtarzalności tych samych nazw w różnych miastach kraju – niewiele jest miast, w których nie byłoby np. *ul. Polnej*, *ul. Mickiewicza* czy *pl. Wolności* lub *parku Miejskiego*.

Nazewnictwo miejskie współtworzy i interpretuje kulturę, bowiem „jego istotą jest percepcja zastanego stanu świata oraz kreowanie nowej rzeczywistości w społecznej przestrzeni miasta” (Handke 2003: 97). Urbanonimy dokumentują materialną i społeczną przeszłość i teraźniejszość miasta: obrazują przemiany dziejowe, pokazują ewolucję architektury i układu przestrzennego miasta, wskazują na grupy zawodowe zamieszkujące określone regiony, stosunki własnościowe, funkcje poszczególnych obiektów, miejsca ważne dla poszczególnych grup społecznych itd. Odzwierciedlają sposób postrzegania przez człowieka otaczającego go świata, zarówno w wymiarze fizycznym, jak społecznym i mentalnym. Ale nazwy mają też zdolność kreowania przestrzeni, kreowania nowej rzeczywistości – czynią to m.in. poprzez wyeksponowanie określonych bohaterów, symboli, miejsc czy cech miejsc, ale także przez wybór określonych motywacji. Przy tym: „Kolejne pokolenia mieszkańców miasta tworzą nowe warstwy nazw, a zarazem dziedziczą te, które stworzyli poprzednicy. Tak przez stulecia zgromadziło się bogate i różnorodne nazewnictwo miejskie, które stanowi niematerialny zabytek kultury narodowej” (Handke 2011: 5).

Aby cel, którym jest zbadanie onimicznego obrazu miasta, był możliwy do realizacji, nazewnictwo miejskie zostało potraktowane szeroko (por. podrozdz. I.2.2.). Nazwy zostały omówione nie tylko w kontekście języka i jego wewnętrznej ewolucji, ale także na tle czynników zewnętrznych (pozajęzykowych), m.in. w kontekście historii, geografii, kultury, czynników socjologicznych, przemian społecznych. Takie spojrzenie pomaga odkryć rozmaite zależności pomiędzy nazwami powstającymi w różnym czasie i dla różnych obiektów przestrzeni miejskiej, pozwala pokazać związki nazewnictwa z dziejami

miasta, daje możliwość śledzenia procesu powstawania nazw, ich przekształcania i zanikania, umożliwia także wyjaśnienie genezy wielu onimów i pokazanie ich wpływu na kształtowanie i interpretowanie językowej przestrzeni miejskiej (por. Graf 2008: 544; Handke 2011: 7).

W polskiej literaturze onomastycznej takie ujęcie nie jest nowe, choć wciąż jeszcze niezbyt częste. Chyba pierwsze opracowanie całości nazewnictwa miejskiego, uwzględniające prócz nazw ulic i placów także nazwy dzielnic, hydronimy oraz anojkonimy, stworzyli dla Szczecina A. Belchnerowska i T. Białecki (1987). Takie ujęcie rozpowszechniła K. Handke opisująca nazewnictwo Warszawy (Handke 1998a i 2011), zastosowała je także D. Koperowska przy analizie kieleckich urbanonimów (2001). Obie autorki nazwy inne niż plateonimy wprowadzały jednak raczej na zasadzie przykładów niż kompletnego zbioru.

Szeroko nazewnictwo miejskie traktuje kilka nowszych rozpraw. Warto tu wspomnieć choćby słownikowe opracowania nazewnictwa Bydgoszczy (Czachorowska i in. 2008) czy Łodzi (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012). Pierwsze z nich uwzględnia – zgodnie z założeniami K. Handke – nazwy obszarów (dzielnic, osiedli, przedmieść itp.), ciągów komunikacyjnych (ulic, bulwarów, nabrzeży) oraz punktów (placów, rond, skwerów, mostów, budowli historycznych), w drugim prócz wszystkich wymienionych wyżej elementów uwzględniono również nazwy cmentarzy i nazwy wodne. Opracowanie D. Bieńkowskiej i E. Umińskiej-Tytoń zawiera ponadto obszerną część syntetyczną. Całościowo nazewniczy obraz miasta został przedstawiony także w opracowaniu R. Mrózka (2010). Jednak chyba najbardziej wnikliwą analizę urbanonimów zawiera obszerna książka zredagowana przez Z. Zagórskiego (2008), poświęcona nazwom poznańskim.

Prezentowana rozprawa jest jednak pierwszym opracowaniem przedstawiającym w miarę możliwości kompletny materiał nazewniczy z jednego miasta, zawierającym zarówno część słownikową, jak i syntetyzującą. Rzeszów nie jest miastem tak dużym jak np. Poznań, Warszawa czy Kraków, dlatego w ogóle możliwe było zaprezentowanie wszystkich nazw miejskich w jednym miejscu. Oczywiście nie oznacza to, że w mieście nigdy nie funkcjonowały żadne inne nazwy niż tu uwzględnione, jednak dołożono wszelkich starań, aby zbiór ten był jak najbardziej kompletny, a nie tylko reprezentatywny.

Charakterystyka źródeł i materiału, zakres czasowy

Analizie poddano zarówno nazwy funkcjonujące obecnie, jak i dawne, historyczne, urzędowe oraz nieoficjalne, potoczne. W celu ich inwentaryzacji dokonano ekscerpacji i eksploracji wielu źródeł historycznych i współczesnych. Zgromadzony materiał pochodzi zarówno ze źródeł bezpośrednich, jak i pośrednich. Źródła bezpośrednie to przede wszystkim wszelkiego rodzaju mapy

(katastralne, wojskowe, turystyczne), a także księgi sądowe, uchwały podejmowane przez radnych miejskich, wykazy, ogłoszenia itp. Do źródeł pośrednich należą głównie opracowania historyków, geografów, wspomnienia mieszkańców miasta.

Najstarsze nazwy miejscowe i nazwy największych rzek dokumentują liczne lustracje i kodeksy dyplomatyczne, czyli zbiory dokumentów sporządzanych przez przedstawicieli grupy panującej dotyczące przede wszystkim działalności politycznej i gospodarczej. Nie zawierają one jednak nazw mniejszych obiektów przestrzeni miejskiej.

Podstawowym źródłem pozyskiwania urbanonimów były materiały kartograficzne. Niestety, na najstarszych (XVII-wiecznych) brak nazw własnych, ale mapy te są cennym dokumentem pozwalającym zorientować się w przestrzeni fizycznej miasta. Pierwsze urbanonimy przynoszą dopiero mapy sporządzane przez administrację państw zaborczych. Dla tej pracy bardzo ważne okazały się zwłaszcza mapy katastralne z lat 1842 (sporządzona w jęz. niemieckim) i 1888 (sporządzona już po polsku). Pomocne były także inne mapy: topograficzne, wojskowe, geodezyjne itp., a z ostatniego okresu – mapy samochodowe oraz internetowe. Pełny wykaz wykorzystanych map i planów zawiera *Bibliografia*. Plany były sporządzane w różnych okresach, w różnych skalach, z różnym stopniem dokładności. Niemniej pozwalają, po pierwsze, na dokładną lokalizację obiektów, po wtóre – na porównania. Zdarza się jednak, że dostarczają sprzecznych danych.

Nieocenionym źródłem do badań historycznego nazewnictwa miejskiego okazały się materiały pisane, zgromadzone w Archiwum Państwowym w Rzeszowie. Są wśród nich wykazy urzędowe, spisy podatkowe, księgi cechowe, przywileje dla miasta itp. Najwięcej nazw własnych zawierają jednak księgi sądowe – urbanonimy i protourbanonimy pojawiają się w nich przy okazji lokalizacji różnych dziedzicznych, sprzedawanych czy zastawianych nieruchomości. Co ważne, kontekst, w jakim pojawia się nazwa, bardzo często pomaga w dokładnej lokalizacji obiektu.

Wiele nazw, zwłaszcza ojkonimów i hydronimów z obszaru Rzeszowa, dokumentuje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Powojenne nazwy terenów zamieszkałych (części miasta) i niezamieszkałych (głównie nieużytków i terenów wykorzystywanych rolniczo) są odnotowane w 70. zeszycie *Urzędowych nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych*, zawierającym wyniki eksploracji terenowej prowadzonej przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych. Z kolei urzędowe nazwy ulic, placów, a później także dzielnic i osiedli zawierają uchwały rzeszowskich radnych (uchwały Rady Miasta Rzeszowa i Miejskiej Rady Narodowej w Rzeszowie), zgromadzone w Archiwum Państwowym w Rzeszowie i w Wydziale Geodezji Urzędu Miasta Rzeszowa.

Informacji nie tylko źródłowych, ale też merytorycznych, zwłaszcza dotyczących motywacji i ewentualnie kreatorów nazw oraz okoliczności ich powstania, dostarczyły liczne monografie regionalne i prace historyków. Szczególnie cenne okazało się czterotomowe dzieło *Dzieje Rzeszowa* (w *Bibliografii* skróty: DR1, DR2, DR3 DR4), zawierające naukowe opracowanie historii miasta, gospodarki, rozwoju przestrzennego, kultury i oświaty. Jak słusznie pisała K. Handke: „Dla ukazania zintegrowanego obrazu społecznej przestrzeni miasta szczególnie ważne są relacje świadków epoki, którzy opisują miejsca i ludzi rzeczywistego czasu, w którym sami żyją” (Handke 2011), dlatego wykorzystano również materiały wspomnieniowe mieszkańców, np. książki regionalisty i muzealnika Franciszka Kotuli (FK, FKo), a także książki i artykuły Marka Czarnoty (MC, MCa), Jana Malczewskiego (JM), Wiesława Walata (WW).

Dużą pomocą przy eksploracji nazw z ostatniego dwudziestolecia okazały się źródła internetowe, a zwłaszcza utrwalone tam artykuły z prasy lokalnej i portali informacyjnych, a dotyczące przede wszystkim nazw ważnych budowli, np. relacje z odsłonięcia pomników, restaurowania zabytkowych kamienic, otwarcia mostów.

Zgromadzony materiał badawczy obejmuje przede wszystkim okres od XVII w. do końca 2014 r. Starszych nazw źródła przytaczają niewiele (kilka ojkonomów i hydronimów). Historycy dokumentują wprawdzie wcześniejsze istnienie przedmieść czy ulic, ale źródła na ogół nie przytaczają ich nazw. Stolica Podkarpacia ma zatem – w porównaniu do innych miast polskich – niezbyt długą, bo około 400-letnią historię kształtowania się nazewnictwa miejskiego³.

Teren badawczy to obszar miasta Rzeszowa w jego obecnych granicach. W analizach nie uwzględniono jednak nazw funkcjonujących na obszarach wiejskich przed ich przyłączeniem do miasta, a jedynie te, które utrzymały się w czasie, gdy dawne wsie były już obszarem miejskim (czyli te genetyczne mikrotoponimy, które stały się urbanonimami wskutek zmian podziału terytorialnego). W analizie pominięto sztuczne nazwy niemieckie nadane przez okupanta, ale nieprzyjęte przez mieszkańców i odrzucone zaraz po wyzwoleniu. Stanowią one przedmiot osobnych opracowań.

W sumie poddany analizie materiał badawczy obejmuje 3541 jednostek nazewnictwa (nazw i ich wariantów oraz protonazw, które zostały oznaczone symbolem $\mathfrak{x}$). Zdecydowanie najliczniejszą grupę tworzą nazwy komunikacyjne: 1258 placeonimów, 30 nazw rond i mostów, 25 nazw stacji PKS i PKP, 844 nazwy przystanków MPK. Stosunkowo niewielką i w miarę jednorodną grupę

³ Dla porównania: Warszawa – ok. 600 lat (Handke 2011: 5), Kraków – ponad 700 lat (Supranowicz 1995: 9), Poznań – ponad 650 lat (Zagórski 2008); w Lublinie pierwsze urbanonimy (nazwy ulic) pojawiły się w XVI w., a w Przemyślu – w XV (Sagan-Bielawa 2004: 224).

nazw obszarów zamieszkałych tworzą 222 onimy oficjalne i nieoficjalne. Zróżnicowana grupa nazw naturalnych obszarów niezabudowanych obejmuje 257 nazw obiektów lądowych i 96 nazw obiektów wodnych – prawie wszystkie są nieoficjalne. Na nazwy miejsc wydzielonych sztucznie składają się 82 nazwy placów, 106 nazw parków i ogrodów i 51 nazw miejsc pochówku zmarłych. Wśród nazw znaczniejszych budowli niebędących ergonimami najliczniejszą grupę stanowią nazwy domów mieszkalnych (jedno- lub wielorodzinnych) – 179 onimów, mniejsze grupy tworzą nazwy: obiektów sakralnych – 159 nazw, pomników – 88 onimów, obiektów obronnych – 65 mian, obiektów gospodarczych (karczem i młynów) – 38 nazw oraz obiektów sportowych – 41 onimów.

Układ książki

Książka ma charakter teoretyczno-materiałowy. Składa się z trzech zasadniczych części. Pierwsza to – najogólniej mówiąc – część historyczno-metodologiczna, druga zawiera diachroniczną analizę semantyczno-motywacyjną, w trzeciej analizie zostały poddane trzy opozycje socjokulturowe znajdujące swe odzwierciedlenie w nazewnictwie.

Otwierający część pierwszą rozdział przedstawia przedmiot badań, czyli miasto Rzeszów – różne interpretacje jego nazwy, historię miasta ze szczególnym zaakcentowaniem funkcji, jakie pełniło w ciągu dziejów (od handlowej i obronnej, poprzez miasto garnizonowe, aspiracje do bycia miastem przemysłowym, do funkcji administracyjno-usługowej), rozwoju terytorialnego i składu etnicznego mieszkańców, co wpłynęło na kulturę i charakter miasta. Rozdział drugi rozpoczyna się od omówienia poszczególnych subsystemów systemu onimicznego, po czym rozważania koncentrują się na urbanonimii, określając jej maksymalistyczny zakres. Przedmiotem rozważań są tu także pogranicza urbanonimii, a zwłaszcza problem rozdzielenia chrematonimii i urbanonimii oraz ambiwalencji kategorialnej pewnej grupy nazw obiektów znajdujących się w przestrzeni miasta (np. sklepów, kin, instytucji). Znalazło się tu również miejsce na propozycję autorskiej typologii nazewnictwa miejskiego, opartej na kryteriach semantycznych, formalnych, motywacyjnych, a także funkcjach, charakterystyce gatunkowej i sposobach nominacji (I.2.4.). Rozdział zawiera ponadto opis przedmiotu i zakresu badań oraz materiału badawczego (I.2.5.). Kilka uwag poświęcono w nim także nie zawsze jednoznacznym zasadom pisowni urbanonimów (I.2.6.). Rozdział trzeci to próba nowej odpowiedzi na stare pytanie: „co już jest, a co jeszcze nie jest nazwą własną?” (Kucala 1967), czyli próba rozgraniczenia warstwy apelatywnej i proprialnej w dokumentach archiwalnych. Omówiono w nim różnorodne wyznaczniki językowe i pozajęzykowe proprialnego statusu leksemów.

Zasadniczą i najobszerniejszą część pracy stanowi diachroniczna analiza rzeszowskich urbanonimów. Nazwy zostały tu przedstawione według typologii

zaproponowanej i opisanej w podrozdziale I.2.4.⁴ W poszczególnych rozdziałach części II kolejno zostały omówione: nazwy komunikacyjne (II.1.), ojkonimy (II.2.), anojkonimy (II.3.), nazwy obiektów sztucznie wydzielonych (II.4.) oraz nazwy ważnych budowli (II.5.). W każdym z rozdziałów opisano historię obiektów określonego typu i ich nazw w przestrzeni Rzeszowa, a także dokonano analizy semantyczno-motywacyjnej i formalnej mian. Zaproponowana tu klasyfikacja semantyczna (której założenia opisano we wprowadzeniu do tej części)⁵ jest jednakowa dla wszystkich obiektów, bo nazewnictwo miejskie traktowane jest systemowo⁶. Opis struktury odwołuje się do dwuczłonowego schematu nazw miejskich zaproponowanego przez K. Handke (człon gatunkowy – określany i człon utożsamiający – określający). W zależności od typów obiektów analiza ich nazw różni się nieco w szczegółach. Specyfika materiału zdecydowała na przykład, że inaczej są opisywane nazwy przystanków komunikacyjnych – ponieważ w tej grupie wszystkie nazwy są lokalizujące, analiza musi dotyczyć innych aspektów, tu: rodzaju lokalizatora i sposobu lokalizacji. Z kolei przy nazewnictwie kościołów i kapliczek większy nacisk położono na typy motywacji kultowej (rodzaje patrociniów).

Zasadniczo celem badań w tej części był opis diachroniczny, jednak nie zawsze takie ujęcie było możliwe, bowiem nie wszystkie typy nazw mają jednakowy żywot, np. przystanki MPK zaczęły w Rzeszowie powstawać dopiero w latach 50. XX w., podobnie wiadukty – a ich nazwy pojawiły się jeszcze później; z kolei karczmy są notowane w krajobrazie miasta w zasadzie do II wojny światowej, a obiekty obronne – tylko do XVIII w. Tam, gdzie ciągłość obiektów jest najdłuższa, starano się opisać ewolucję nazw możliwie dokładnie. Problemowi „życia nazw” najwięcej miejsca poświęcono w rozdziale prezentującym anojkonimy wodne i lądowe. Tam, gdzie było to możliwe i celowe, wyniki analiz urbanonimów rzeszowskich zestawiano z wynikami analiz podobnej grupy mian w innych miastach polskich – akcentowano przy tym zarówno podobieństwa, jak i różnice, aby podkreślić specyfikę nazewnictwa Rzeszowa. Przedstawiona w części II analiza ma wprawdzie charakter semantyczno-formalny, ale poprzez nawiązania do historii regionu, interferencji językowych, kulturowych, sytuacji politycznej i niejednokrotnie charakterystyki osób nazwy tworzących wpisuje się w nurt badań językoznawstwa kulturowego.

Związki między językiem i kulturą jeszcze mocniej akcentowane są w części III, w której analizie poddano opozycje semantyczno-kulturowe istniejące

⁴ Podział ten był już prezentowany w innym miejscu (Myszka 2015).

⁵ Klasyfikacja ta została już wcześniej zastosowana do nazw rzeszowskich ulic (Myszka, Wisz 2012).

⁶ Jak udowadniała K. Handke, nazewnictwo miejskie charakteryzuje się wewnętrzną zależnością i uporządkowaniem w obrębie jego elementów (strukturalizacja); przy otwartej klasie materiału (inwentarz leksykalny) ma w zasadzie zamkniętą klasę reguł – wszystko to nadaje mu charakter systemowy (Handke 2011: 15).

w onimicznej przestrzeni Rzeszowa. Najobszerniejszy rozdział tej części (III.1.) skupia się wokół rozważanej zwłaszcza przez socjologię opozycji SWÓJ – OBCY. Opozycja ta ma przede wszystkim charakter antropologiczny, ale okazuje się, że można ją także odnaleźć w nazwach przestrzeni miejskiej, na dodatek może ona mieć różny wymiar: narodowościowy, religijny, przestrzenny czy społeczno-psychologiczno-kulturowy. Można też doszukać się pewnych wykładników formalnych tej dychotomii. Kolejna analizowana tu (rozdz. III.2.) opozycja dotyczy już strictly przestrzeni. To przeciwstawienie CENTRUM – PERYFERIE. W nazewnictwie miejskim lokalizacja może się dokonywać w przestrzeni fizycznej (zwłaszcza w płaszczyźnie wertykalnej, w mniejszym stopniu w płaszczyźnie horyzontalnej) i w przestrzeni mentalnej (w aspekcie kulturowym i socjokulturowym). Mniej wyraźnie w urbanonimii zaznacza się dychotomia STARY – NOWY (rozdz. III.3.). Jej wyrazistymi wykładnikami jest określona grupa leksemów, przy czym – jak wykazują badania – opozycja ta ma wymiar nie wyłącznie temporalny, ale także wartościujący.

Podsumowanie wyników analiz prowadzonych we wszystkich trzech częściach zawiera *Zakończenie*. Całość uzupełnia aneks – *Słownik urbanonimów*, z powodu swej objętości umieszczony na dołączonej do opracowania płycie. Zawiera on wszystkie analizowane nazwy w układzie tematycznym (wg rodzaju desygnatów). Numeracja części słownika odpowiada numerom rozdziałów w części drugiej książki. Przy wszystkich nazwach są umieszczone skróty źródeł, z których onimy zostały wyekscerpowane, a także podany jest orientacyjny czas funkcjonowania nazw, opis obiektów, które desygnują, oraz – w miarę możliwości – historia mian. Każdy artykuł hasłowy kończy językowa analiza nazwy. W bibliografii w osobnych częściach zaprezentowano wykaz skrótów źródeł oraz opracowania. Aby ułatwić Czytelnikowi orientację w onimicznej przestrzeni Rzeszowa, na końcu książki zamieszczono alfabetyczny indeks wszystkich analizowanych nazw.

Część I

Urbanonimia – przedmiot badań, terminologia, metodologia

1.1. Rzeszów dawniej i dziś

Rzeszów – stolica województwa podkarpackiego – to miasto położone w południowo-wschodniej Polsce nad rzeką Wisłok, centrum aglomeracji rzeszowskiej i Rzeszowskiego Obszaru Metropolitalnego. Herbem miasta jest srebrny krzyż kawalerski na niebieskim tle.

1.1. Nazwa miasta

Etymologia nazwy największego na Podkarpaciu miasta wcale nie jest jasna i jednoznaczna. Sytuację komplikuje fakt, że nazwa stosunkowo późno, bo dopiero w XIV w., została zapisana w źródłach, a z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że istniała przed lokacją miasta na prawie magdeburskim. Jak przypuszczają historycy, „powstała ona zapewne jeszcze w czasach, kiedy osada przedlokacyjna, zwana już wtedy Rzeszowem, znajdowała się na terenie dzisiejszego Staromieścia i wchodziła w skład Rusi halicko-włodzimierskiej” (Leśniak 1994: 198).

Ponieważ w społeczeństwie istnieje silna potrzeba wyjaśniania etymologii nazw, obok teorii naukowych powstają liczne i barwne etymologie ludowe. Stolica Podkarpacia także się ich doczekała. Legendy dotyczące powstania Rzeszowa głoszą, że założycielem grodu był Rzech, który potem bronił osady przed najazdami rabusiów; niestety, jak to z legendami bywa, brak jakiegokolwiek dokumentacji na potwierdzenie jej prawdziwości. Wśród mieszkańców krąży też podanie o tym, że osadę zamieszkiwała rzesza ludzi i stąd jej nazwa. Ta interpretacja jest podbudowywana porównaniem do etymologii nazwy Mrowla, pochodzącej – zdaniem mieszkańców – od mrowia, mnóstwa osób¹. Teza jest jednak mało prawdopodobna, gdyż Rzeszów był położony na słabo zaludnionych terenach pogranicznych.

Aby podać przekonującą etymologię nazw miejscowych, należy przede wszystkim przyjrzeć się najstarszym zapisom nazw. A wyglądały one następująco: XIV w.: 1346: Rzassow, Rzissow, 1347: Rzissow, 1349: Brzassow, 1350: Brzazow [MPV II 198, 207, 217, 226, 236], 1354 /kopia/: Rzeschouiense [KDP I 210], 1358 /kopia z 1524/: Rzeschow [KDM III 118], 1358: Rze-

¹ Nazwa wsi Mrowla jest ponowiona z nazwy rzeki, nad którą miejscowość jest położona, a nazwa rzeki jest topograficzna i nie pochodzi od mrowia ludzi, tylko od ap. *mrowa*, *mrówka* (por. Rospond 1984: 392; Rymut 2007: 278).

sschow [ZDM IV 958], 1363: Reschow [MPV III 418], 1364: Rzeszow [KDM III 177], 1365, 1374: Rzessow, 1390: (in) Rischowiensi, 1396: Rzeschow [AGZ IV 6, V 9, VIII 20, III 115];
XV w.: 1402: Rzesow [Kł I 26], 1403: Ressow [CdUC I 48], 1404: Rzeschow [KDM IV 93], 1416: Rrzeszewia, 1417: Rzeszovia, 1420: Rzechow [Kł I 844, I 920, I 1222], 1430: Rrzeschow [AGZ VIII 90], 1438: Rezsche, Resze [Kł I 2795], 1438: Rzesschow [AGZ XIII: 69], 1444: Rzeschow [AGZ III 207], 1456: Rzeschow [KPK 210], 1485: Rzeschow [AO I 241].

Analiza tych zapisów doprowadziła naukowców do sformułowania kilku teorii.

Teoria o germańskim pochodzeniu nazwy

Pierwsze naukowe próby wyjaśnienia nazwy miasta pochodzą jeszcze z XIX w. *Słownik geograficzny* (SG X 152) przytacza interpretację historyka ks. F. Siarczyńskiego, jakoby nazwa miasta miała pochodzić od niem. *Reichhoff* ('bogaty dworzec'). Teza ta zrodziła się na podstawie analizy zapisu z 1390 r.: *Rischof*, a upowszechniona została przez ks. W. Michnę (za: Pęckowski 1913: 1)². Oparta była na założeniu, że za czasów Kazimierza Wielkiego z Bawarii sprowadzano osadników, którymi zasiedlano nowe miasta³, stąd wiele miejscowości na Podkarpaciu ma nazwy o niemieckiej proveniencji (np. Łańcut, Markowa, Albigowa). Trzeba jednak pamiętać, że nowi osadnicy przybyli na miejsca już wcześniej zasiedlone⁴, a pierwsze zapisy nazwy Rzeszowa nie wykazują związków z niemiecką nazwą Reichshoff, co bardzo mocno akcentował S. Rospond: „Z pewnością Kazimierz Wielki intensywnie kolonizował puszcę leśną między Polską a Rusią, ale na prawie magdeburskim, nie zaś przez sprowadzanie osadników niemieckich w większej liczbie. Utał się jednak wyolbrzymiający to osadnictwo niemiecki pogląd [...], że »Cały ten rejon osiedlili Niemcy (Germani) wzięci do niewoli przez króla polskiego Kazimierza Wielkiego (!) i również mieszkańcy Saksonii sprowadzeni razem z żonami«. To było podstawą tezy, że rodowód Rzeszowa jest niem.: Reichhoff (bogaty dworzec!) lub Reichshoff. Przecież ani razu nie mamy takiego niem. zapisu! Niemożliwe byłoby spolszczenie Reichhof na Rzeszów” (Rospond 1984: 338–9).

Również historycy nie zgadzają się z próbą wywodzenia nazwy miasta z języka niemieckiego, argumentując to nie tylko formą najstarszych poświadczeń

² Opierając się na tej pracy, Niemcy w czasie II wojny światowej zmienili nazwę Rzeszowa właśnie na Reichshof.

³ Por. informację: „Dokument Kazimierza W. z 19 stycznia 1354 r. zdaje się wskazywać na dawniejszy byt miasta, za książąt ruskich, ale mowa tu nie o samem mieście, ale i okolicy. Prawdopodobnem jest stwierdzenie Starowolskiego, że w puszczy pogranicznej między Polską a Rusią osadzono Niemców” (SG X 152).

⁴ Osadnictwo słowiańskie na tym terenie było już w VIII w.

źródłowych (Leśniak 1994: 212), ale też rezultatami analizy nazw osobowych z najstarszych spisów ludności. Nie wskazują one dużego udziału żywiołu niemieckiego (Makarski 1985: 68). Niemniej teoria o niemieckim pochodzeniu nazwy miasta wraca w wielu opracowaniach, zazwyczaj jednak bywa mniej lub bardziej stanowczo odrzucana zarówno przez historyków, jak i językoznawców.

Teoria o polskim pochodzeniu nazwy od imienia Rzech || Rzesz

Na przełomie XIX i XX w. pojawiły się teorie o słowiańskim pochodzeniu nazwy i motywacji dzierżawczej onimu. Historyk F. Piekosiński wywodził etymologię Rzeszowa od nazw osobowych *Rzesz* lub *Rzech* (za: Pęckowski 1913: 1). Podobnie nazwę objaśniał językoznawca A. Brückner (1985: 476), który wyprowadzał ją od imienia osobowego pochodzącego od czasownika *rzeszyć* (i *rozgrzeszyć*); odrzucał przy tym stanowczo jej ruską proveniencję. Za nim etymologię tę powtarzał J. Staszewski (1968: 371), który podkreślał, że jest to „rdzenna staropolska n. ‘gród Rzesza’, osoby, która rzeszy, pozwala”.

Teoria ta na pewien czas stała się dominująca w wielu opracowaniach. Krytycznej analizie poddał ją W. Makarski (1985: 71–77). Badacz szukał związków pomiędzy formami *Rzesz* i *Rzech*, próbował znaleźć apelatywne podstawy obu nazw, ale przede wszystkim sprawdzał, czy istnieje potwierdzenie źródłowe dla którejkolwiek z nich. Porównując swoje dociekania z badaniami M. Karasia (1967), skonstatował, że nie odnotowano nazwy osobowej, na bazie której mogłaby powstać nazwa miejscowa Rzeszów, nie tylko w *Słowniku staropolskich nazw osobowych*⁵, ale także w późniejszych zbiorach antroponimów, choć znalazł takie nazwy osobowe, które mogą (ale nie muszą) wykazywać związek z podstawą *rzesz-*. Czasami nazwy osobowe można odtworzyć z innych nazw miejscowych, ale i takie poszukiwania nie przyniosły jednoznacznych efektów. Odnotowano wprawdzie kilka toponimów z rdzeniem *rzesz-*, ale wszystkie są późniejsze niż nasz Rzeszów i podobnie jak on mają niepewną etymologię. Na przykład wieś Rzeszówek (dawniej Rzeszów – zob. SG X 155), notowana od początku XVI w., należała wówczas do właściciela Rzeszowa – Mikołaja Rzeszowskiego i prawdopodobnie została przeniesiona ze starszego i większego miasta, a nie utworzona od niepoświadczonej nazwy osobowej⁶. Z kolei XV-wieczna nazwa wsi Rzeszówka, zwanej też Rzeszkową,

⁵ *Słownik staropolskich nazw osobowych* (t. IV: 543) nie notuje imion *Rzesz* czy *Rzech*; odnotowuje jedynie imię *Rzeszko*, pochodzące z drugiej połowy XV w. (*Jacobus Rzesko de Lovitz* 1471 – SSNO IV: 543), a więc z czasów, kiedy toponim był już mocno utrwalony. Imię to ma zresztą niepewną lekcję (*Rzeszko* lub *Reszko*) i może pochodzić od wyrazu *rzeszyć* ‘rozgrzeszyć’ (Cieślíkowa 2000: 260), ale nie można wykluczyć innej etymologii. Oczywiście fakt, że takiego imienia nie odnaleziono w dostępnych źródłach, nie oznacza, że nie istniało ono przed XIV w. na Podkarpaciu; nie ułatwia jednak interpretacji nazwy miasta.

⁶ A w ten sposób (jako nazwę dzierżawczą utworzoną od n. os. *Rzesz*, pochodnej od imion typu *Rzechota*, *Rzechoń*) interpretowała ją M. Kamińska (1965: 174).

najpewniej pochodzi od odnotowanego w SSNO antroponimu Rzeszko, zaś nazwa Rzeszyn, pierwotnie zapisywana jako Rżyszyna lub Rżyszyno, ma z rdzeniem *rzesz-* tylko pozorny związek (Makarski 1985: 73).

Mimo braku jednoznacznych poświadczeń źródłowych zarówno w antroponimii, jak i w toponimii W. Makarski nie wykluczał istnienia staropolskiego imienia **Rzesz*. Analizował genezę i sposób powstania takiego antroponimu. Przyjął kilka możliwości:

1. derywat wsteczny odczasownikowy (jak np. Wrzeszcz < wrzeszczeć),
2. rozkaznik w funkcji antroponimu (jak np. Obacz < obaczyć),
3. derywat od antroponimu Rzeszoto (jak np. Mik < Mikołaj),
4. derywat fleksyjny od antroponimu Rzesza (jak np. Kacz < Kacza),
5. forma złożona z sufiksem **jъ*: **Rech-jъ* (jak np. Gromadza, Chwaszcz)⁷.

Kolejnym problemem okazało się wskazanie apelatywu, od którego miała by powstać nazwa własna. Badacze często przytaczali (za Brücknerem) wyraz *rzeszyć*, jednak – jak dowodził Makarski – w staropolszczyźnie znane były tylko przedrostkowe formy tego wyrazu (*przyrzeszyć*, *rozrzeszyć*, *wrzeszyć*); badacz przywołał natomiast notowany w staropolszczyźnie i w gwarach wyraz *rzeszeć* ‘parcieć’ i wysunął tezę, że mógł on być „właściwszym budulcem nazwy osobowej przezwiskowej” i mógł oznaczać „człowieka sparciałego, czyli pomarszczonego, zgrzybiałego, starego” (Makarski 1985: 75). Inne etymologie zestawiają natomiast imię *Rzesz* || *Rzech* z apelatywem *rzechotać* || *rzekotać* (por. np. Kamińska 1965: 174) lub traktują je jako formę uproszczoną od *Rzesz*, utworzoną od apelatywu *rzeń* (por. Makarski 1985: 77).

Teoria o polskim pochodzeniu nazwy od imienia Rzęsz

Z teoriami na temat pochodzenia nazwy Rzeszów od imienia *Rzesz* || *Rzech* polemizował M. Karaś (1967). Podkreślał, że osada leży na terenach pogranicznych między Polską a Rusią, więc nie można jej badać bez uwzględnienia także tego czynnika. Stwierdził, że ukraińskiej postaci *Rjašiw* „żadną miarą nie możemy sprowadzić do polskiej postaci Rzeszów, lecz musimy tu jako wyjściową przyjąć pierwotnie polską postać Rzęszów” (Karaś 1967: 2)⁸. Denazalizację *ę* badacz tłumaczył wpływem gwar beznosówkowych okolic Rzeszowa. Było to stwierdzenie dosyć rewolucyjne: do tej pory nie zakładano istnienia nosówki w nazwie. Jednoznaczne potwierdzenie lub zaprzeczenie takiej teorii jest o tyle trudne, że pod koniec okresu staropolskiego (XV/XVI w.) doszło do znacznych przeobrażeń w zakresie wymowy nosówek, a ich zapis od początku istnienia grafii polskiej budził wiele problemów. Dzisiejsze *ę* w XIV w. było w wymowie zbliżone do *a* nosowego krótkiego, a zatem potwierdzeniem wymowy

⁷ Badacz odrzuca pochodność imienia od imion złożonych (a tak zakładali W. Taszycki i S. Rospond) wobec braku innych złożów z członem *Rzesz* w antroponimii polskiej (Makarski 1985: 76).

⁸ Ukraińskiemu *a* odpowiada polskie *ę* (Rospond 1984: 339).

**Rzqszow* (przez *a* nosowe, a nie *o*!) mogłyby być zapisy z Monumenta Poloniae Vaticana⁹, typu *Rassow*, *Rzassow*, *Brzassow*. Zmiana barwy nosówek nastąpiła jednak dopiero na przełomie XV/XVI w., trudno zatem wyjaśnić przejście **Rzqszów* > *Rzeszów* już w XIV w. (a zapisy nazwy z *e* już wtedy się pojawiają).

Za pierwotnie polską podstawą nazwy miejscowej z nosówką przemawia analiza nazwy osobowej utrwalonej w podstawie. Wprawdzie imię *Rzęsz* nie znajduje potwierdzenia w materiale staropolskim, ale już rdzeń *rzę-* tak: *Rzędzimir*, *Rędzislaw*, *Rzędziwoj*, *Biezzqd*, *Nieurzqd*. Brak natomiast odpowiedników ruskich takich imion (Makarski 1985: 84). Postać *Rzęsz* jest zdrobnieniem imion złożonych: sufiks deminutywny *-sz* (obok *-ch* i *-k*) tworzył w staropolszczyźnie powszechnie imiona skrócone (Rymut 1980: 210).

Za pochodzeniem nazwy miasta od imienia *Rzęsz* już na przełomie lat 70. i 80. XX w. opowiedział się K. Rymut. Przekonywał, że w okresie staropolskim (a więc nie przedlokacyjnym, jak dowodzi Makarski – zob. niżej) miasto nosiło nazwę *Rzęszow* (Rymut 1980: 210). Denazalizacja głoski *ę* byłaby wtórna (por. też Malec 2003: 213). Etymologię zaproponowaną przez K. Rymuta podtrzymał również J. Grzenia (2008: 256).

Teoria o wpływie języka ukraińskiego na nazwę

Podając w wątpliwość szczegółowe uzasadnienia M. Karasia, na ich bazie W. Makarski zbudował kolejną teorię wyjaśniającą pochodzenie nazwy *Rzeszów*: analizując nie tylko współczesne, ale i najstarsze ukraińskie zapisy nazwy miasta, doszedł do wniosku, że ukraińskie formy na *rja-* mają związek z polskimi na *rzq-* > *rzę-*. Jednak – wbrew założeniom M. Karasia o pierwotności polskiej formy – Makarski za wyjściową postuluje przyjęcie formy ukraińskiej na *rja-*, która dość szybko uległa przekształceniu w *rje-*, zgodnie z notowaną w dialektach zachodnio-ukraińskich tendencją do zmiany *'a* > *'e*¹⁰. Zapisy typu *Rziszow* byłyby „odbiciem jeszcze dalej posuniętego dialektycznego ruskiego procesu zwężania *'a* > *'e* > *'i*”. (Makarski 1985: 81). Teoria ta miałaby znaleźć potwierdzenie w procesach historyczno-osadniczych, a mianowicie w tym, że *Rzeszów* został posadowiony w roku 1354 na nowym miejscu, obok starszej osady, która przybrała nazwę *Staromieście*. Niebagatelną rolę miała tu odegrać *Ruska Wieś*: „Wydaje się, że to właśnie ona mogła być tą jeszcze starszą siedzibą *Rzeszowa*, być może grodem, dla którego miejsce zwane dziś *Staromieściem* było osadą podgrodową [...]. Nazwa ta [*Ruska Wieś* – A.M.] oczywiście nie była pierwotna; pojawiła się z chwilą lokalizacji nowego *Rzeszowa* na podgrodziu – dzisiejszym *Staromieściu*, który, jak się okazuje, był tylko przejściową siedzibą *Rzeszowa*. Nazwanie grodu wsią

⁹ Sprawę komplikuje jednak fakt, że historycy uważają, iż notacje z Monumenta Poloniae Vaticana odnoszą się nie do naszego *Rzeszowa*, lecz do *Zassowa* pod *Dębicą*. Przeczą temu jednak dowody filologiczne (por. Makarski 1985: 78–79).

¹⁰ Wschodniosłowiańskiej grupie *rje-* na gruncie polskim odpowiada połączenie *rze-* lub *rzę-* (por. np. ros. *река*, *ресница*, *обрезать*, *обряд*, pol. *rzeka*, *rzęsa*, *obrzezać*, *obrzęd*).

mogło wiązać się z jego upadkiem materialnym i demograficznym [...] Ta wcześniejsza siedziba Rzeszowa – gród mogła nosić nazwę ruską *Rjaše(i)w*, która stała się podstawą późniejszego polskiego Rzeszowa” (Makarski 1985: 82)¹¹.

Nie znaczy to jednak – zdaniem Makarskiego – że gród nie był pierwotnie polski. Mogło być tak, że rdzenna ludność polska zamieszkująca gród o polskiej nazwie *Rzę(q)sze(o)w* wymarła lub wyginęła, a osadę zasiedliła ludność ruska, która przejęła starą nazwę i zaadaptowała ją do swojego języka. Później si polscy założyciele miasta znów przekształcili nazwę na polskobrzmiącą. Rozwój nazwy przebiegałby zatem tak: pol. *Rzę(q)sze(o)w* > rus. *Rjaše(i)w* > pol. *Rzeszow* (Makarski 1985: 83–84).

Cała teoria nie podważa faktu, że nazwa miasta mogła pochodzić pod polskiego imienia *Rzech*, wyjaśnia natomiast, w jaki sposób doszło do przekształcenia nazwy *Rzqszow* w *Rzeszow*: dokonało się to za pośrednictwem adaptacji fonetycznej do jęz. ukraińskiego, a nie poprzez trudną do wyjaśnienia denazalizację, zakładającą przejście nosówki krótkiej w *ę* i kolejno w *e* już w pierwszej połowie XIV w., podczas gdy do zmiany barwy nosówek doszło półtora wieku później. Tezę tę za najbardziej przekonującą uznał Z. Babik (2001: 550).

Teoria o pochodzeniu nazwy od imienia Grzegorz

Na zakończenie przeglądu różnych prób etymologizowania nazwy stolicy Podkarpacia warto przytoczyć jeszcze jedno stanowisko. Jego autorem jest S. Rospond (1984: 338–339), który nie zgadzał się na wywodzenie nazwy z jęz. niemieckiego, odrzucał także pomysł powstania nazwy od imienia *Rzech* || *Rzesz* – za nieprawdopodobną uznał tezę o pochodzeniu tego imienia od ap. *rzesza* czy też *rozrzeszyć* ‘rozgrzeszyć’. Nie był też zwolennikiem wywodzenia nazwy od imienia *Rzész*. Sam zaproponował wyprowadzenie nazwy od imienia *Grzegorz*, zdr. *Grześ*, *Grzech*, *Grzesz*. Dowodził, że na styku polsko-ruskim możliwe są interferencje, również fonetyczne, dlatego uznał, że pod wpływem ukraińskim mogło tu dojść do wymiany *g* na *h*, w konsekwencji czego „zapisywano w źródłach halickich *Rešov*, *Hrešov*¹², potem z pominięciem nagłosowego *h* *Rzeszów*” (Rospond 1984: 339). Nazwa ewoluowałaby w ten sposób: *Grzeszów* > *Hrzeszów* > *Rzeszów*. Taka teoria znajduje analogie wśród innych toponimów, np. na Śląsku, jednak nie da się jej utrzymać w stosunku do Rzeszowa: nie mamy ani jednego zapisu z *h* w nagłosie, ani w zapiskach polskich, ani halickich (nie wspominając już o tym, że brak jakiegokolwiek zapisu z *g* na początku). Poza tym takiej tezie przeczą zapisy ruskie (*Rjašov*) – gdyby nazwa pochodziła od **Grzeszów*, forma ukraińska musiałaby być inna (por. Makarski 1985).

¹¹ Teoria o starej osadzie *Rjaszów*, której nazwa miałaby być przeniesiona na nowo założony gród *Rzeszów*, a która sama przyjęłaby nazwę *Ruska Wieś*, nie znajduje potwierdzenia w pracach z historii osadnictwa na tym terenie.

¹² S. Rospond nie podał żadnego źródła tego zapisu, więc raczej jest to forma hipotetyczna.

Nie ulega wątpliwości, że nazwa miasta jest słowiańska¹³. Została ponowiona z wcześniejszej nazwy osady, a utworzono ją od nazwy osobowej przyrostkiem dzierżawczym -ow (por. Malec 2003: 213). Niestety, z powodu braku zapisów źródłowych z czasów powstania nazwy oraz braku informacji o osadźcy miejscowości, na miejscu której powstało miasto, prawdopodobnie nigdy nie uda się ze stuprocentową pewnością ustalić brzmienia antroponimu, który stał się podstawą nazwy. Mogło to być imię o charakterze przezwiskowym *Rzech*||*Rzesz* lub skrócona forma antroponimu dwuczłonowego (imienia melioratywnego) *Rzęch*, jednak każda opcja wzbudza pewne kontrowersje.

1.2. Dzieje osady

1.2.1. Okres prehistoryczny

Najstarsze ślady pobytu człowieka na terenach, na których z czasem powstała osada Rzeszów, przypadają na około 11 tys. lat p.n.e. O tym, że tereny te były zamieszkane w okresie neolitu (4200–1700 p.n.e.) i kultury łużyckiej (1700–650 p.n.e.), świadczą liczne wykopaliska archeologiczne. One też potwierdzają, że skupienia osadnicze wytworzyły się tu także w okresie rzymskim (główne nasilenie to IV–V w. n.e.) oraz we wczesnym średniowieczu (VIII–XII w.) (Kunysz 1994: 55–79). Wielu badaczy twierdzi nawet, że na terenie Rzeszowa istniała jakaś średniowieczna warownia, gród obronny, jednak nie znamy jego dokładnej lokalizacji. Najczęściej jest on sytuowany na terenie tzw. Grodziska za kompleksem pijarów (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994: 176), na Staromieściu w okolicach późniejszego dworu Jędrzejowiczów (Kunysz 1994: 88) lub w okolicy obecnego placu Cichociemnych (ER 184).

We wczesnym średniowieczu region późniejszego Rzeszowa dość często zmieniał przynależność państwową – leżał na peryferiach powstających wówczas państw i był terenem spornym pomiędzy Wielkimi Morawami (późniejsze Czechy), Polską Piastów i Rusią Kijowską Rurykowiczów (ER 206).

1.2.2. Początki osady i miasta

Miasto lokowano na prawie niemieckim (przed 1354 r.) na jednym z najbardziej na północ wysuniętych wzniesień Przedgórza Karpackiego, na żyznych glebach lessowych i czarnoziemach (Kurtyka 1994: 99–100), nad Wisłokiem

¹³ Pod koniec lat 80. słowiańskie pochodzenie nazwy zakwestionował Kunstmann w pracy o wędrowce Słowian. Nie zgadzał się na wywodzenie nazwy od imienia *Rzesz*; zestawiał ją „z antycznymi, częściowo kontynuowanymi na Bałkanie nazwami na *Ars*-. Jako praformę zakłada *Ars*-> *Rasz*, i dalszą zmianę w *Resz* (jak w północnopolskim!), nie tłumaczy jednak zupełnie, skąd wziął się palatalny nagłos, rozwijający się w *Rz*-, a także dlaczego dodano doń formant typowy dla toponimów dzierżawczych” (Babik 2001: 549).

(który niemal po każdej większej powodzi zmieniał swój bieg), w otoczeniu kompleksu Puszczy Sandomierskiej i Puszczy Karpackiej. Mniej więcej w tym samym czasie wiodący przez miasto szlak ruski nabrał charakteru handlowego, co miało związek z rozszerzeniem granic państwa polskiego na wschód po 1340 r. oraz ze świadomym dążeniem Kazimierza Wielkiego do ożywienia gospodarczego tych obszarów (Kurtyka 1994: 108).

Prawdopodobnie od początku lat 40. XIV w., odkąd król Kazimierz Wielki zajął okręg rzeszowski, Rzeszów stał się miastem królewskim. Wówczas to powstała parafia rzeszowska (lata 1341–1346 – Kurtyka 1994: 133) i kościół pod wezwaniem świętych Feliksa i Adaukta (ER 206). Dla początków miasta najistotniejszy jest jednak dokument z 19 stycznia 1354 r., mocą którego włość rzeszowska stała się własnością prywatną, ofiarowaną przez Kazimierza Wielkiego Janowi Pakosławicowi ze Stróżysk (Leśniak 1994: 194). Rzeszów na wiele stuleci stał się miastem prywatnym: najpierw Rzeszowskich (potomków Jana Pakosławica, którzy przybrali nazwisko od swoich włości), potem Ligęzów, w końcu Lubomirskich, którzy byli właścicielami miasta do 1845 r.

W rękach Rzeszowskich (herbu Półkozic) miasto pozostawało do końca XV w. Stało się wówczas regionalnym centrum komunikacyjnym, rzemieślniczym i handlowym, znanym głównie za sprawą jarmarków. Mimo że jego rozwój hamowały liczne pożary oraz najazdy Tatarów, jego znaczenie wciąż rosło, między innymi dzięki uzyskiwanym nowym przywilejom (ER 207). Po pożarach miasto odbudowywało się, często przy użyciu twardszej i trwalszej cegły. Już w XV w. Rzeszów miał własny samorząd (Kurtyka 1994: 144). Wówczas też powstały tu cechy tkacki i sukienniczy, swoje cechy mieli też rzeźnicy, szewcy, piekarze, kowale, łaźniennicy, cyrulicy, kuśnierze i piwowarzy (Leśniak 1994: 203). W połowie XVI w. w Rzeszowie zaczęli się osiedlać Żydzi (zob. podrozdz. I.1.4.).

Włość rzeszowska z czasem była dzielona pomiędzy poszczególnych członków rodziny Rzeszowskich, a także zastawiana – trwało to do lat 80. XVI w. Sytuacja zmieniła się w 1589 r., z chwilą przejęcia miasta i dominium przez Mikołaja Spytkę Ligęzę. Rozpoczął się wówczas najświetniejszy okres w dziejach Rzeszowa. Wzrost liczby ludności i rozwój gospodarczy był spowodowany faktem, że Rzeszów znalazł się przy arterii komunikacyjnej łączącej Wschód z Zachodem, a ziemie polskie stały się centrum wymiany handlowej między Wschodem a Europą Zachodnią (Motylewicz 1994: 221–222). Wiek XVI to także czas licznych pożarów miasta i najazdów Tatarów (lata: 1502, 1524, 1621), ale też związanych z ochroną miasta inwestycji budowlanych. Nowy gospodarz wspierał handel i rzemiosło – właśnie na przełomie wieków XVI i XVII przypadł szczytowy okres rozwoju produkcji rzemieślniczej (Motylewicz 1994: 237).

Mikołaj Spytek Ligęza pomnożył dobra rzeszowskie i pozostawił je córkom. Drogą małżeństwa młodszej z nich, Konstancji, Rzeszów przeszedł w ręce Lubomirskich (około połowy XVII w.). Miasto stało się wówczas rezydencją rze-

szowskiej linii tego rodu, a także ośrodkiem artystycznym i kulturalnym. Ważną rolę odegrało tu kolegium pijarskie, założone około 1654 r. przez Jerzego Sebastiana Lubomirskiego (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994b: 303). Pod koniec XVII w. miasto liczyło ponad 3 tys. mieszkańców, istniało tu kilkanaście cechów, wśród których szczególne znaczenie zyskiwał cech złotników (Kłos 2006: 15).

O ile wiek XVII to rozkwit ekonomiczny i kulturalny miasta, o tyle kolejne stulecie przyniosło jego upadek gospodarczy. Przyczyniły się do tego zarówno liczne klęski (pożary, najazdy), jak i rosnący ucisk mieszkańców przez panów dziedzicznych. Obszar miasta właściwie się nie zmienił, rozwijała się głównie tzw. Dzielnica Pańska, w której w tym okresie powstały bogate i nowoczesne założenia ogrodowe i folwarczne. Kompozycja przestrzenna tej dzielnicy, utrwalona na widoku miasta z 1762 r. autorstwa Karola Henryka Wiedemanna, „jest przykładem realizacji założenia rezydencjonalnego powiązanego z miastem prowincjonalnym, którego właściciele byli w kontakcie z europejskimi ośrodkami kultury” (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994b: 305)¹⁴.

Zgubne skutki dla miasta miały także działania wojenne prowadzone od początku XVIII w. Rzeszów nękały najazdy wojsk szwedzkich (1702, 1709), saskich (1704) i rosyjskich (1706). Do tego miasto męczyły epidemie, grabieże, pożary i zarazy. Dopelnieniem klęsk były wojny konfederackie – Rzeszów znalazł się wówczas na głównej linii działań uczestników konfederacji barskiej (Motylewicz 1994a: 344). Pamiątką tamtych wydarzeń jest kopiec wzniesiony na Pobitnie.

1.2.3. Rzeszów w okresie zaborów

W 1772 r. Rzeszów wraz z całą południową częścią kraju stał się częścią Austrii, potocznie zwaną Galicją (Królestwo Galicji i Lodomerii). Już rok później został stolicą cyrkułu pilźnieńskiego, tym samym siedzibą władz administracyjnych, a z czasem również gospodarczych (Malczewski 1998: 15). Do Rzeszowa przybyła wówczas pierwsza fala austriackich urzędników cyrkularnych. Dość szybko rozpoczął się spadek rezydencjonalnej funkcji miasta, co miało związek także z tym, że majątności Lubomirskich zaczęły się gwałtownie kurczyć. W roku 1782 Rzeszów stał się siedzibą cyrkułu rzeszowskiego. Rosła rola administracyjna grodu nad Wisłokiem: w 1785 r. został on zaliczony do miast pierwszej kategorii, w 1820 r. włączono go w poczet miast cesarskich, a w 1845 r. (na mocy dekrety cesarza Ferdynanda I) Rzeszów stał się wolnym miastem (Kłos 2006: 16). Od 1818 r. miasto miało Sąd Kryminalny oraz Sąd Obwodowy; instancję odwoławczą stanowiły sądy zamkowe (ER 207–208).

W połowie XVIII w. miasto liczyło około 3 tys. mieszkańców (z czego niewiele ponad połowę stanowili katolicy, niespełna drugie tyle – Żydzi). Jego

¹⁴ Na dworze Lubomirskich kolejno architektami byli: Tylman z Gameren, Pietro Martire Belotti, Jan Chrzyciel Belotti i Karol Henryk Wiedemann.

obszar w tym okresie wynosił blisko 3 km² (Malczewski 1998: 16). Życie ekonomiczne opierało się na handlu artykułami spożywczymi i bydłem, wciąż rozwijało się rzemiosło (wyrób pieczęci i przedmiotów z tzw. rzeszowskiego złota – kruszcu marnej jakości) i drobny przemysł. Miasto było liczącym się garnizonem – w 1846 r. jego załoga liczyła prawie półtora tysiąca żołnierzy¹⁵. Pozycję Rzeszowa osłabiały jednak pożary.

Do rozwoju miasta w XVIII w. przyczyniły się głównie inwestycje w drogownictwie (tzw. droga cesarska prowadzona z Bielska przez Kraków do Lwowa, z kamiennym mostem na Wisłoku, wybudowanym w 1813 r.) oraz w kolejnictwie (budowa połączeń kolejowych: w 1858 – z Krakowem, w 1861 – ze Lwowem, w 1887 – z Sandomierzem, w 1890 – z Jasłem i w 1900 – z Rozwadowem). Rzeszów stał się centrum komunikacyjnym tej części Polski (Malczewski 1998: 23; ER 208).

W okresie autonomii rozpoczęło się powolne wychodzenie z marazmu gospodarczego. W 1870 r. burmistrzem miasta został Ambroży Towarnicki, wraz z nim pojawiły się nowe inwestycje. Na przełomie XIX i XX w. w Rzeszowie powstało wiele ciekawych architektonicznie budynków, rozpoczęto też przebudowę zamku dla potrzeb sądu. W 1888 r. pojawiły się tu telefony, w 1899 r. wprowadzono gazowe oświetlenie miasta i rozpoczęto budowę gazowni miejskiej, w roku 1910 uruchomiono pierwsze stałe kino, w kolejnych latach – dwa następne, w 1911 r. została otwarta elektrownia i rozpoczęto zakładanie sieci wodociągowej.

W czasie zaborów rozwijało się szkolnictwo. Wprawdzie założone przez Lubomirskich kolegium pijarskie rozwiązano w 1784 r., ale powstała Cesarско-Królewska Szkoła Główna, a od 1786 r. działało C.K. Gimnazjum, otwarte w miejsce rozwiązanego kolegium. Wkrótce potem uruchomiono szkołę trywialną dla dziewcząt (1789 r.). Ponadto w okresie przedkonstytucyjnym funkcjonowała w Rzeszowie Szkoła Główna, która była kontynuacją szkoły parafialnej, oraz niemiecko-żydowska szkoła trywialna, działająca od 1785 r. Organizowano także kursy przygotowujące kandydatów do zawodu nauczycielskiego (Świeboda 1998: 92–111). Liczba szkół nieustannie wzrastała, tak że pod koniec okresu autonomicznego było ich w mieście już 21, a kształciło się w nich ponad 5 tys. młodzieży, czyli około 1/4 mieszkańców ówczesnego miasta (Malczewski 1998a: 248).

Ważnym elementem życia miasta z przełomu wieków było pojawienie się rozmaitych stowarzyszeń, instytucji charytatywnych i dobroczynnych. Nastąpił wyraźny wzrost aktywności społecznej mieszkańców, ale przede wszystkim wzrost nastrojów niepodległościowych i zainteresowanie życiem politycznym:

¹⁵ „Wojsko, które stanowiło ok. 15 proc. mieszkańców miasta, nadawało mu specyficzny charakter. Bardzo duża procentowo powierzchnia miasta była zajęta pod koszary, magazyny, place ćwiczeń i inne obiekty wojskowe” (Malczewski 1998a: 259).

organizowano imprezy kulturalne, wieczornice, rozwijała się prasa, powstawały biblioteki, odsłaniano pomniki (Tadeusza Kościuszki i Adama Mickiewicza) (Hoff 1998: 432; Wisz, Myszka 2012: 13). To tutaj w 1895 r. odbył się zjazd założycielski Stronnictwa Ludowego, tu powstały Drużyny Bartoszwowe i Polowe Drużyny Sokole (ER 211).

1.2.4. Miasto po odzyskaniu niepodległości

1 listopada 1918 r. to dzień, w którym po trwającej cztery lata wojnie Rzeszów stał się miastem wolnym. Dwukrotnie zajmowany przez Rosjan i odbijany przez wojska austriackie, doznał wielu szkód i zniszczeń (m.in. zniszczono mosty, zabudowania dworcowe, budynki szkolne i przemysłowe). Dość szybko jednak zaczął się odbudowywać (Zielecki 2001: 18–19). W dwudziestolecie międzywojennym stał się siedzibą powiatu obejmującego pięć miast i jedenastę gmin (Hennig 2001: 134). Gród nad Wisłokiem nadal był centrum handlowym. Działało tu wiele organizacji sportowych, oświatowych, religijnych, dobroczynnych i patriotycznych¹⁶. W tym okresie Rzeszów stanowił regionalne centrum oświaty: istniały tu szkoły średnie, zawodowe, szkoły dla pracujących, liczne szkoły powszechne, także dla dzieci żydowskich. W przededniu wojny w mieście nad Wisłokiem kształciło się około 7400 uczniów (ER 213). Były tu dobrze wyposażone biblioteki, działały drukarnie, zrodził się pomysł utworzenia muzeum regionalnego, w 1925 r. powstał teatr amatorski „Reduta”, działało Towarzystwo Muzyczno-Śpiewacze „Lutnia”, funkcjonowały trzy kina (Apollo, Muzeum i Henryka).

Z większych istniejących w tym okresie zakładów przemysłowych warto wymienić wytwórnię maszyn i odlewnię żelaza J. Szaynoka, zakłady metalowe S. Zweiga i zakłady Hogendorfa oraz wytwórnię cukierków i marmolady „Alima”. Ponadto działały tu liczne małe przedsiębiorstwa „o niskim poziomie wyposażenia technicznego i standardzie produkcyjnym oraz o lokalnym na ogół zasięgu zbytu” (Petrus 2001: 56). Znaczące ożywienie tutejszego przemysłu przyniosły dopiero lata 1937–1939, kiedy to w ramach rozbudowy Centralnego Okręgu Przemysłowego w Rzeszowie ulokowano Wytwórnię Silników Państwowych Zakładów Lotniczych i fabrykę obrabiarek, będącą filią poznańskich zakładów Hipolita Cegielskiego (Hennig 2001: 141). W związku ze wzrostem liczby miejsc pracy rozpoczął się w mieście ożywiony ruch budowlany, gwałtownie jednak przerwany wybuchem II wojny światowej.

W przededniu wojny Rzeszów liczył ponad 41 tys. mieszkańców, z czego 14–15 tys. stanowili Żydzi. Stacjonował tu spory garnizon wojskowy z 10. Brygadą Kawalerii.

¹⁶ Największe znaczenie miały: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Związek Strzelecki, Klub Sportowy „Resovia”, Żydowski Klub Sportowy „Bar Kochba”, Stowarzyszenie Polskich Rękodzielników i Przemysłowców „Gwiazda” oraz Katolickie Stowarzyszenie Robotników „Przyjaźń”.

1.2.5. Okres II wojny światowej

Do Rzeszowa Niemcy weszli 9 września 1939 r., pokonując zacięty opór żołnierzy 10. Brygady Kawalerii gen. Stanisława Maczka. „Okupanci niemieccy wkrótce po zajęciu miasta przystąpili do przekształcania go na swoją modłę: usuwano pomniki, niszczone pamiątkowe tablice, przystąpiono do burzenia domów” (Hennig 2001: 164–165). Niemcy zorganizowali własną administrację, wprowadzając rządy przemocy i terroru. Nazwę miasta zmienili na Reichshof, przemianowali ulice. Na początku roku 1942 w rejonie Starego Miasta, w dzielnicy zwanej Różanką, utworzono getto, w którym zamknięto ludność żydowską.

Niemal od początku wojny w mieście działały związki konspiracyjne. Na początku 1944 r. w Podokręgu AK Rzeszów było ponad 50 tys. zaprzysiężonych żołnierzy i pracowników służb pomocniczych (ER 215). Rzeszowski ruch oporu organizował różne akcje dywersyjne i sabotażowe, prowadzono tajne nauczanie, działała konspiracyjna administracja publiczna.

Niemcy podporządkowali rozwijający się w mieście przemysł własnym potrzebom zbrojeniowym, doprowadzili do upadku mniejszych zakładów, ale największe spustoszenie poczynili w zasobach ludnościowych. Dokonali niemal całkowitej eksterminacji Żydów (część z nich wywieziono do obozów koncentracyjnych, pozostałych rozstrzelano w lasach w okolicy Głogowa), zginęło też wielu Polaków. Łączna liczba zabitych została określona na 12 397 osób, to jest na 30% mieszkańców (Hennig 2001: 167).

Miasto wyzwoliła Armia Czerwona 2 sierpnia 1944 r. wspólnie z żołnierzami oddziałów I Armii Wojska Polskiego oraz rzeszowskiej komórki AK. Sowietkie władze wymogły na władzach miasta podporządkowanie się PKWN, tym samym wymusiły ponowne zejście miejscowego ugrupowania AK do konspiracji. Kilkuset najaktywniejszych żołnierzy AK z powiatu wywieziono do łagrów w ZSRR, a więzienie na zamku w Rzeszowie stało się niemyym świadkiem sądu i kaźni Polaków, którym represjami i śmiercią płacono za bohaterstwo w walce o niepodległość.

1.2.6. Cząsy powojenne (PRL)

W sierpniu 1944 r. Rzeszów awansował do rangi miasta wojewódzkiego, a w związku ze znalezieniem się Lwowa poza granicami kraju zaczął się przeistaczać w centrum administracyjno-kulturalne południowo-wschodniej Polski (ER 217). Miał też na swoim koncie mniej chwalebna rolę: „Ze względu na silne tradycje konspiracji AK z okresu okupacji niemieckiej oraz rolę regionu rzeszowskiego w powojennym podziemiu niepodległościowym Rzeszów stał się jednym z ważniejszych centrów komunistycznego terroru. Tu jesienią 1944 wykonano pierwsze egzekucje z wyroków Polski »lubelskiej«. W mieście siedzibę miał Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego” (ER 217).

W tym okresie znów zmieniano nazwy ulic, placów i rond, umieszczając na tabliczkach adresowych głównie nazwiska działaczy komunistycznych.

Powojenny Rzeszów powoli odbudowywał się ze zniszczeń i rozwijał. Od początku lat 50. podjęto budowę nowych osiedli mieszkaniowych, zmodernizowano centrum miasta, zbudowano gmachy dla urzędów i instytucji wojewódzkich, powstały nowe budynki szkół, szpitali, obiekty sportowe. Intensywnie rozwijał się przemysł: rozbudowano przedwojenne PZL, które przemianowano na Wytwórnę Sprzętu Komunikacyjnego, na terenie zniszczonej Fabryki Obrabiarek H. Cegielskiego uruchomiono Zakład Przemysłu Drutowego (od 1951 r. – Rzeszowska Fabryka Sprzętu Gospodarczego, od 1967 r. – Rzeszowskie Zakłady Elektromechaniczne „Predom-Zelmer”), powstały też inne, mniejsze zakłady produkcyjne. Rzeszów zaczął również odgrywać rolę ośrodka akademickiego: w 1963 r. rozpoczęła działalność Wyższa Szkoła Inżynierska (obecna Politechnika Rzeszowska), a w 1964 pierwsze kierunki późniejszej Wyższej Szkoły Pedagogicznej (obecnie Uniwersytet Rzeszowski), w kolejnych latach otwierano tu filie uczelni zamiejscowych. Dbano także o rozwój kulturalny: już w 1944 r. powołano Teatr im. Wandy Siemaszkowej, później (1954 r.) orkiestrę symfoniczną, która stała się podstawą do otwarcia filharmonii, rozwijał się ruch artystyczny, sukcesy odnosili rzeszowscy sportowcy.

Po wojnie Rzeszów zajmował obszar 8 km² i liczył 27 tys. mieszkańców. Rozwijające się prężnie miasto potrzebowało przestrzeni, dlatego rozpoczęto dość systematyczne rozszerzanie jego granic (zob. kolejny podrozdział). Pod koniec lat 80. miało już powierzchnię ok. 54 km², a zamieszkiwało je ponad 110 tys. mieszkańców.

Mimo iż Rzeszów był ostoją komunizmu, i tutaj pod koniec lat 70. rosły nastroje buntu. W sierpniu 1980 r. do ogólnopolskiej fali strajków przyłączyli się pracownicy rzeszowskich zakładów: MPK, PKS i WSK. 12 września 1980 r. rozpoczął w Rzeszowie działalność NSZZ Solidarność, a „Symbolem ery »Solidarności« z l. 1980–81 w Rzeszowie stała się likwidacja więzienia na zamku Lubomirskich” (ER 218). Po wprowadzeniu stanu wojennego Rzeszów wręcz stał się punktem oporu społecznego.

1.2.7. Współczesność (po 1989 r.)

Ostatnia dekada XX w. to okres sporych zmian, zarówno politycznych, jak i gospodarczych i kulturalnych. Po reformie administracyjnej z 1999 r. Rzeszów stał się siedzibą województwa podkarpackiego. Z kolei owocem pielgrzymki Ojca Świętego do Rzeszowa w 1991 r. było utworzenie tutaj siedziby diecezji rzeszowskiej (25 marca 1992 r.). W rezultacie przyłączania do miasta kolejnych miejscowości w ostatnich latach obszar miasta i liczba ludności znacznie się zwiększyły. W 2005 r. na dorocznym posiedzeniu stowa-

rzyszenia EUROUITIES w Lyonie Rzeszów został przyjęty do grona europejskich metropolii.

Miasto staje się coraz bardziej prężnym ośrodkiem akademickim. Rozbudowuje się powstała w 1974 r. na bazie WSI Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, w 1993 otwarto tu Wyższe Seminarium Duchowne, w 1996 r. – Wyższą Szkołę Informatyki i Zarządzania. W 2001 r. utworzono Uniwersytet Rzeszowski (z byłej WSP oraz filii UMCS-u i Akademii Rolniczej w Krakowie), powstają kolejne uczelnie niepubliczne, m.in. Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Wyższa Szkoła Inżyniersko-Ekonomiczna.

Stolica województwa podkarpackiego ma też aspiracje do bycia stolicą kulturalną regionu: działają tu teatry, kina, filharmonia, kilka muzeów, wystaw, galerii sztuki, ośrodki sportowe i rekreacyjne, kluby jeździeckie, organizuje się festiwale (m.in. Światowy Festiwal Polonijnych Zespołów Folklorystycznych) i inne imprezy kulturalne. W mieście funkcjonuje regionalny ośrodek Telewizji Polskiej i kilka rozgłośni radiowych, wydawanych jest także kilkanaście tytułów prasowych. Dynamiczny rozwój miasta zawdzięcza między innymi środkom z Unii Europejskiej. Realizowane są inwestycje komunikacyjne (port lotniczy, autostrada, mosty na Wisłoku) i infrastrukturalne (np. Podkarpacki Park Naukowo-Technologiczny „Aeropolis”).

1.3. Rozwój terytorialny miasta

Początkowo Rzeszów był małym miasteczkiem o niewielkim znaczeniu strategicznym. Historycy przypuszczają, że „w związku z objęciem osady przez Jana Pakosławica i nowym jej statusem prawnoustrojowym musiano przeprowadzić regulację istniejącego układu przestrzennego” (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994: 188). Najpewniej już z czasów średniowiecza zachował się układ długiego placu targowego – zbliżonego do prostokąta rynku z miejscem na ratusz. Za panowania Rzeszowskich wzniesiono lub wzmocniono dawne obwarowania i do miasta przyłączono teren kościoła farnego i położonego przy nim cmentarza. Na XV w. datuje się także powstawanie przy głównych drogach wiodących do miasta przedmieść: od północy powstała Kłapkówka, od południa – Podgórze, od wschodu – Wola Jarosławska, a od zachodu – Wola Krakowska. W tym też okresie przy trakcie wiodącym do Krakowa zbudowano drewniany kościół pw. Najświętszej Marii Panny. W XVII w. na jego miejscu stanęły zabudowania kościoła i klasztoru oo. Bernardynów (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994: 187). Również w XV w. stanęła w mieście (przy szpitalu dla ubogich) trzecia rzeszowska świątynia – kościół szpitalny pw. św. Ducho (Leśniak 1994: 208).

Rozwój przestrzenny miast odbywa się kosztem terenów przyległych przez inkorporację w całości lub przez częściowe „okrojenie” sąsiednich jednostek osadniczych. Pierwszy etap tego typu zjawisk w Rzeszowie to zatarcie się granic pomiędzy właściwym miastem a jego przedmieściami (ER 646), które możemy obserwować już od przełomu XVI i XVII w. Był to okres znacznych inwestycji w rozwój miasta i powiększanie jego obszarów. W tym czasie powstało Nowe Miasto¹⁷ z obszernym kwadratowym rynkiem, przeznaczone dla ludności żydowskiej, masowo napływającej wówczas do Rzeszowa, w związku z tym, że osiedlanie się Żydów w rejonie Starego Miasta było ograniczone. Być może już pod koniec XVI w. istniała tu stara bożnica, wspominana w dokumentach z 1615 r., w 1686 r. wydano pozwolenie na budowę nowej, tzw. Dużej Synagogi (ER 455). Ważną inwestycją Mikołaja Spytka Ligęzy była budowa zamku – siedziby rodu Ligezów, który obok rynków Starego i Nowego Miasta stanowił bardzo istotny element układu przestrzennego. Czwartym stał się warowny zespół kościoła i klasztoru Bernardynów. W tym okresie pojawiła się także zabudowa wzdłuż ulicy łączącej zamek Ligęzy z kościołem farnym (obecna ul. 3 Maja). Inne fundacje Ligęzy to nowy ratusz, waga i kramy dla handlarzy oraz szpital dla ubogich (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a: 259–265). Ważnym elementem układu przestrzennego, a zarazem systemu obronnego miasta były otaczające je zbiorniki wodne – naturalny w postaci rzeki Wiśłok i sztuczne – Stawy Zamkowe i Jezioro Bernardyńskie.

Na przełomie XVI i XVII w. miasto było jeszcze drewniane, przy czym część domów była wzniesiona na murowanych piwnicach. Stopniowo wzrastała jednak rola cegły jako materiału budowlanego, dlatego pod koniec XVI w. powstały nad Wiśłokiem dwie cegielnie (Motylewicz 1994: 241). Od połowy XVII w. Rzeszowem zarządzali Lubomirscy. Za ich rządów rozwijała się przede wszystkim tzw. Dzielnica Pańska. Po utworzeniu kolegium pijarskiego zagęściła się zabudowa przy obecnej ul. 3 Maja, zagospodarowano tereny w sąsiedztwie zamku, który stał się teraz dominantą kompozycyjną miasta. Wzrosła liczba bram miejskich – uniwersał z 20 marca 1730 r. wymienia trzy bramy na terenie Starego Miasta oraz cztery bramy nowomiejskie (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994b: 311–316).

Układ przestrzenny Rzeszowa zaczął się zmieniać „za czasów galicyjskich”. Zamek przejęły władze austriackie, które ulokowały tam sąd i więzienie. Tereny ogrodów zamkowych rozparcelowano i przeznaczono pod zabudowę mieszkaniową (Malczewski 1998: 31). W tym czasie poczyniono też inwestycje w drogownictwie i kolejnictwie. Wiązało się to z likwidacją grobli koło

¹⁷ Nowe Miasto „powstało w czasie przynależności Rzeszowa do Mikołaja Rzeszowskiego h. Doliwa (zm. 1574) i jego syna Adama (zm. 1584) na podstawie przywileju z 1571, określającego m.in. zasady wymiany gruntów miejskich, które były niezbędne na ten cel” (ER 454).

kościół oo. Bernardynów, na której wytyczono nowy szlak krakowski. Rozebrano mur otaczający kościół Farny, a także murowane bramy wjazdowe do miasta. „Nowe utwardzone szlaki komunikacyjne zaczęły determinować w następnych okresach kierunki dalszego rozwoju miasta poprzez lokalizowanie przy nich na przedmieściach ważnych inwestycji oraz zabudowy usługowej” (Malczewski 1998: 25).

Pod koniec XIX w. zaczęło się zasklepianie płynącej przez miasto rzeczki Mikości – powstała nad nią ulicę, prowadzącą do Nowego Miasta, nazwano Nową. Wzniesiono kilka znaczniejszych kamienic bogatych mieszczan, niektóre o dużych walorach estetycznych i architektonicznych. Na terenie dawnych ogrodów reformackich utworzono park Miejski. Tuż po I rozbiórce powstały nowe cmentarze zlokalizowane poza obszarami zwartej zabudowy: chrześcijański nad Wisłokiem (obecny Stary Cmentarz) i żydowski po drugiej stronie rzeki (okolice ul. Dołowej).

Ograniczony rozwój przestrzenny miasta do końca XIX w. spowodował, że stało się ono ciasne, ponadto ważne obiekty (np. dworzec kolejowy, folwarki zamkowe i plebańskie) znajdowały się poza jego granicami. W tej sytuacji władze miejskie zdecydowały się na rozszerzenie granic miasta. Decyzją Sejmiku Krajowego w 1902 r. obszar Rzeszowa wzrósł z 290 do 768 ha (Malczewski 1998a: 266–267). Przyłączono wówczas przysiółki: Wygnaniec, Podzamcze, Psiarnisko i Rudki z gminy Staroniwa, przysiółki: Maćkówka i Podpromie z gminy Drabinianka i gminę Ruska Wieś.

Na początku XX w. Rzeszów przedstawiał sobą bardzo złożony układ przestrzenny. Nawarstwiły się w nim elementy dawnego miasta rezydencjonalnego (mocno już zresztą zubożone), wielkie realizacje inżynierskie i chaotyczna zabudowa przełomu XIX i XX w. (Hennig 2001: 131). Dawne stawy i fosy osuszono, uregulowano bieg Wisłoka, ostatecznie rozparcelowano i przeznaczono pod zabudowę tereny podworskie.

Układ urbanistyczny okolic Starego Rynku uległ zmianie w czasie wojny i po niej. Część kamienic się zawaliła, inne wyburzono, w ten sposób powstał dość rozległy plac w rejonie ulic Mickiewicza, Berka Joselewicza i Zamenhofs (Hennig 2001: 164–165). Zniszczone i ostatecznie zlikwidowane zostały cmentarze żydowskie w pobliżu bożnic, a już po wojnie dawny Rynek Nowego Miasta przecięła ulica prowadząca z Krakowa do Lwowa.

Intensywny rozwój przestrzenny Rzeszowa przypada na okres po II wojnie światowej. Plany dołączenia sąsiednich wsi do miasta pojawiły się jeszcze przed wojną, jednak ostatecznie zostały zrealizowane dopiero w 1950 r., kiedy Rzeszów został wydzielony z powiatu rzeszowskiego jako odrębny powiat miejski. Przyłączono doń wówczas (1951 r.) Pobitno, Staromieście, Staroniwę i Drabiniankę oraz części wsi Słocina, Zalesie i Zwiężczyca. Obszar miasta po-

większył się niemal pięć razy (z 768 do 3906 ha). Rozpoczęła się budowa nowych osiedli mieszkaniowych, m.in. dużego osiedla o kontrowersyjnej nazwie Nowe Miasto, ulokowanego w zupełnie innym miejscu niż historyczne żydowskie Nowe Miasto.

Kolejne poszerzenia granic stolicy województwa miały miejsce w latach 70. – w jego obrębie znalazły się: Wilkowyja, Zalesie, fragmenty Miłocina, Białej, Przybyszówki i Słociny. Powierzchnia miasta wynosiła już 5370 ha (ER 647–649). W latach 2006–2010 dokonano następnych przyłączeń. Osiedlami rzeszowskimi stały się wsie: Słocina, Załęże, Przybyszówka, Zwiężczyca, Biała, część Miłocina i Budziwój. Powierzchnia miasta wzrosła do 116,37 km², a liczba mieszkańców przekroczyła 180 tys. (<http://bip.erszow.pl/zmiana-granic> – dostęp: 09.07.2014).

1.4. Stosunki etniczne i wyznaniowe

Nie znamy składu etnicznego mieszkańców Rzeszowa z okresu przedlokacyjnego. Wiemy na pewno, że musiał być uzależniony od zmiennego przebiegu granic. Zapewne w IX–X w. rządili tu książęta wielkomorawscy, po nich Przemyślidzi czescy, a w okresie późniejszym okolice Rzeszowa związane były z państwem Piastów lub przechodziły pod władanie kniazów ruskich (Kurtyka 1994: 117–118). Większość historyków przyjmuje, że usadowienie Rzeszowa na lewym brzegu Wisłoka, a także ukształtowanie przestrzenne wskazuje na jego polski charakter, jako że granicą między Polską a Rusią była właśnie rzeka (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994: 188). Trzeba jednak pamiętać, że w bliskim sąsiedztwie mieszkali Rusini, a w XV w. osiedliło się tu „nieco żywiołu niemieckiego, o czym świadczą nazwiska takie jak Pecze, Hinczo Balon, Hanus Gothnar” (Leśniak 1994: 212). Nazwiska te szybko jednak znikają, zastępowane polskobrzmiącymi, co świadczy o polonizacji miasta w średniowieczu.

Zachowane dokumenty w języku polskim i łacińskim potwierdzają, że jeszcze w pierwszej połowie XVI w. miasteczko zamieszkiwała głównie ludność polska, choć – jak w większości miast pogranicznych – także tutaj można było spotkać ludność ruską, która – podobnie jak ludność niemiecka – szybko się polonizowała. W tym czasie zaczął się napływ ludności izraelskiej, który przybrał na sile w drugiej połowie tego stulecia (Motylewicz 1994: 226). W rezultacie tych przemian narodowościowych na przełomie XVI i XVII w. nastąpiły przeobrażenia wyznaniowe. Maleje znaczenie prawosławia, z Ruskiej Wsi znika cerkiew (Budzyński 1994: 273), a w krajobrazie miasta coraz bardziej widoczni stają się Żydzi. Jak wynika z zapisów źródłowych, w XVI i XVII w. nie mieszkali oni na Starym Mieście, ale raczej w okolicach synago-

gi i z tyłu za rynkiem (okolice ul. Mickiewicza), gdzie później powstała tzw. Dzielnica Żydowska (Malczewski 1994: 323). Z czasem zyskiwali wiele praw i przywilejów, np. w już w roku 1696 książę Lubomirski zniósł zakaz osiedlania się Żydów na Starym Mieście, a pod koniec XVII w. Izraelici otrzymali od Lubomirskich prawo wchodzenia do katolickich organizacji rzemieślniczych (Motylewicz 1994a: 352). W tym okresie w stosunkach polsko-żydowskich dochodziło do pewnych napięć, jednak wystąpienia antyżydowskie (np. w 1680 r.) były raczej incydentalne (ER 1019).

Na początku XVIII w. powstał „narodowościowy” cech niemiecki, utworzony przez sprowadzonych przez Lubomirskich rzemieślników saskich, głównie krawców i szewców, mających za zadanie zaspokajać modowe potrzeby „zamkowych” i szlachty z okolicy. „Niewielki stan osobowy i zakres produkcji stawiały ten cech poza głównym nurtem życia miasta” (Motylewicz 1994a: 353).

Na przełomie XVII i XVIII w. rozwarstwienie narodowościowe ludności pogłębiło się. Znacząco wzrósł odsetek Żydów, tak że w połowie XVIII stulecia stanowili oni mniej więcej połowę ludności miasta. Wzrosła też pozycja społeczna wyznawców religii mojżeszowej, choć tylko niewielka ich część trudniła się rzemiosłem, większość utrzymywała się z handlu i obrotu pieniędzmi. Ludność innych narodowości stanowiła margines społeczeństwa: „Mieszkało tu bowiem na stałe tylko kilku Rusinów, Szkotów i Ormian oraz nieco liczniejsza grupa Niemców rodem z Saksonii” (Motylewicz 1994a: 360).

Stosunki wyznaniowe były odbiciem stosunków narodowościowych. Obok dużych grup wyznawców Kościoła katolickiego i wyznawców judaizmu istniała niewielka grupa grekokatolików. W roku 1793 na fundamentach starej kaplicy cerkiewnej w Zalesiu, wzniesionej przez zarządcę dóbr tyczyńskich Nikitę Swiarowskiego, zbudowano nową drewnianą cerkiew, która przetrwała do 1889 r. (Świeboda 1998a: 158). Wszystkie trzy religie zachowywały własne tradycje i obrzędy.

W czasie zaborów do Rzeszowa przybyła pewna liczba Austriaków, głównie urzędników i ich rodzin, jednak polonizowali się oni w kolejnych pokoleniach (np. Alsowie, Holtzerowie, Kretschmerowie, Maurerowie, Schaittrowie). „Podobne poczucia narodowościowe przejawiali przedstawiciele mieszanych rodzin ruskich, czeskich (Donthowie, Podroużkowie), włoskich (Androletowie, Pivorottowie)” (Świeboda 1998b: 556).

Wciąż istniała parafia grekokatolicka w Zalesiu, jednak religia nie powstrzymywała już procesów polonizacyjnych w tej grupie: wprawdzie msze były odprawiane zgodnie ze wschodniochrześcijańską liturgią, jednak kazania głoszono po polsku (Świeboda 1998b: 598). Mimo że preferowano śluby w obrębie jednego wyznania, małżeństwa mieszane nie należały do rzadkości: „Dzieci

z rodzin mieszanych, na polecenia rodziców, uczęszczali w szkole na lekcje religii obu wyznań” (Świeboda 1998b: 601).

Nieco inaczej układały się stosunki izraelitów z katolikami – tu do małżeństw mieszanych nie dochodziło, aczkolwiek relacje pomiędzy nacjami były poprawne, oparte „na zasadzie tolerancji i wzajemnego uznania” (Świeboda 1998b: 607). Dzieci żydowskie uczęszczały do szkół publicznych, w których oprócz przedmiotów wspólnych dla wszystkich uczyły się języka hebrajskiego i religii mojżeszowej. Z czasem środowiska polskie i żydowskie zaczęły się integrować¹⁸. Polacy i Żydzi żyli w mieście coraz bardziej ze sobą, ale jednak pewien dystans nigdy nie zniknął.

Tuż przed wybuchem I wojny światowej Żydów w mieście było ok. 45%¹⁹. W okresie międzywojennym wciąż było ich dużo, np. w roku 1931 stanowili blisko 42% mieszkańców miasta. Trudnili się głównie handlem, rzemiosłem, byli wśród nich przemysłowcy, lekarze, adwokaci (ER 1021). Wchodzili w skład Rady Miasta Rzeszowa, tworzyli własne kluby, pełnili wysokie funkcje publiczne (Zielecki 2001a: 30–31). Jednocześnie w tym okresie dochodziło do sporych napięć w stosunkach polsko-żydowskich²⁰.

Struktura narodowościowa mieszkańców miasta zmieniła się w latach 30. XX w. W związku z budową COP-u przybyło tu wielu robotników z rodzinami, a ludność napływową stanowili głównie Polacy – katolicy; mała odsetek ludności żydowskiej (do ok. 1/3 tuż przed wojną), co miało także związek z emigracją młodych Żydów do Palestyny i innych, szybciej rozwijających się ośrodków miejskich. „Pozostała, nikła część ludności stanowili w większości Ukraińcy, notowano ich około czterdziestu w sierpniu 1939 r.” (Petrus 2001: 55). Wciąż istniała parafia greckokatolicka w Zalesiu. Była zresztą jedną z najdalej wysuniętych na zachód parafii tego obrządku. Grekokatolicy byli już jednak mocno spolonizowani, nie znali nawet biernie języka ukraińskiego – kazania głoszone wyłącznie po polsku, a wierni „korzystali z książeczek do nabożeństwa, które zawierały teksty modlitw zapisanych fonetycznie alfabetem łacińskim” (Wierzbieniec 2001: 444).

¹⁸ Stosunki polsko-żydowskie w tym czasie tak opisuje J. Świeboda: „Dzieci zapraszały się do swoich domów i przełamywały przez to uprzedzenie rodziców w zakresie religii. Przedstawiciele wolnych zawodów (lekarze, adwokaci, sędziowie), odwiedzając się od czasu do czasu, również łamali uprzedzenia w zakresie trefnych posiłków, wdzielali, jak i młodzież w szkole, europejskie stroje. Dużą rolę w zbliżeniu obu nacji odgrywała rywalizacja sportowa »Resovii« i »Hakoah«, a przede wszystkim muzycy instrumentalisci [...], podobnie aktorzy sceny żydowskiej i polskiej i rywalizujący dziennikarze miejscowych czasopism” (Świeboda 1998b: 608).

¹⁹ Znamienne, że wielu z nich, przyznając się do narodowości żydowskiej, nie przyznawało się do religii mojżeszowej i podawało język polski jako ojczysty (Wierzbieniec 2001: 519).

²⁰ W czasach kryzysu trzymających w swych rękach handel w mieście Żydów zaczęto oskarżać o podwyższanie cen towarów i spekulację, w końcu (3–4 maja 1919 r.) doszło do ruchów i niszczenia mienia żydowskiego (Zielecki 2001: 19–20).

Tuż przed wybuchem II wojny światowej w Rzeszowie mieszkało ponad 14 tys. Żydów. Celem hitlerowskich planów stała się całkowita ich zagłada w Europie. Także w Rzeszowie, wzorem innych miast, ludność wyznania mojżeszowego zamknięto w getcie, a następnie wywieziono do obozów pracy lub wymordowano. Holokaust przeżyło niewielu – według szacunkowych danych spośród rzeszowskich Żydów życie ocaliło 700–800 osób, jednak ci, którzy przeżyli, przeważnie decydowali się na wyjazd z Polski. Według oficjalnych danych w lipcu 1945 r. w Rzeszowie mieszkało 287 Żydów, co stanowiło mniej niż 1% mieszkańców miasta (ER 1024).

Obecnie pod względem narodowościowym i wyznaniowym Rzeszów jest bardzo jednolity. Zaledwie pojedyncze zamieszkałe tu rodziny mają narodowość inną niż polska.

I.2. Przedmiot i zakres badań

2.1. Subsystemy systemu onimicznego; terminologia

Badania onomastyczne w Polsce mają długą, bo już ponadstuletnią tradycję. Ponieważ przedmiot badań tej nauki jest zróżnicowany, od dawna w obrębie nazewnictwa wyróżnia się subdyscypliny. Początkowo stosowano dychotomiczny podział na antroponimię i toponimię, jednak szybko zwrócono uwagę, że taka klasyfikacja nie wyczerpuje zakresu badań (por. np. Urbańczyk 1978: 227). Współczesne kompendia onomastyczne wskazują wiele subsystemów onimicznych. Jak pisał R. Mrózek (1998: 11), o ich porządkowaniu decydują dwójakiego rodzaju reguły: po pierwsze, wyznaczniki wewnątrzsystemowe (właściwości motywacyjno-semantyczne i strukturalne nazw, ich wzajemne relacje, przekształcenia formalne, charakter procesów nazwotwórczych), a po drugie, wyznaczniki zewnątrzsystemowe (kontekst społeczno-komunikatywny funkcjonowania nazwy).

Wszelkie podziały są uzależnione przede wszystkim od zastosowanych kryteriów. Najczęściej subdyscypliny onomastyki wyróżnia się w oparciu o przedmiot badań (typy nazywanych desygnatów). W *Polskich nazwach własnych* (Rzetelska-Feleszko 1998) wydzielono trzy główne działy: 1. antroponimię (a tu: nazwy indywidualne – imiona, przezwiska, pseudonimy oraz nazwy rodzinne, rodowe i zbiorowe – nazwiska, nazwy heraldyczne, nazwy dynastyczne, przezwiska zbiorowe i przydomki oraz etnonimy), 2. toponimię (nazwy miejscowe, nazwy terenowe, nazwy górskie, nazwy wodne, nazewnictwo miejskie), 3. inne kategorie nazw własnych (zoonimy, nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją – chrematonimy i nazwy literackie – w literaturze pięknej i w przekładach). Podobny podział (na nazwy geograficzne, nazwy osobowe i chrematonimy) zastosowano we *Współczesnym języku polskim* (Bartmiński 2001: 411–452). Te same działy (tyle że bez wyróżniania klas nadrzędnych i podrzędnych) wymienia *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* (Rzetelska-Feleszko, Cieślíkowa 2003). Wydzielono tu: 1. antroponimię, 2. nazewnictwo wsi i miast, 3. nazewnictwo terenowe, 4. nazewnictwo górskie, 5. nazewnictwo wodne, 6. nazewnictwo miejskie, 7. nazwy własne zwierząt, 8. chrematonimię, 9. nazwy własne w literaturze pięknej. W kompendium *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej* obok nazw osobowych, geograficznych, miejskich wymienia się zoonimię, kosmonimię i nazewnictwo medialne;

zrezygnowano natomiast z omawiania chrematonimii jako „dyskusyjnej kategorii nazewnicznej o niesprecyzowanym ostatecznie zakresie i statusie onimicznym” (Mrózek 2004: 8). Współcześnie najbardziej dynamicznie rozwijają się pierwotnie peryferyjne działy onomastyki (np. chrematonimia, ergonomia, medionimia, ideonomia) i jak zauważył A. Siwiec: „właśnie te szeregi nazw dają wyobrażenie o onimii jako najbardziej dynamicznej sferze języka, zmiennej, otwartej na działanie różnorodnych czynników językowych i pozajęzykowych” (Siwiec 2012: 19).

Zastosowanie innych kryteriów klasyfikacyjnych skutkuje wydzieleniem kolejnych działów onomastyki: ze względu na stopień urbanizacji obiektów (zamieszkane czy niezamieszkane) wyróżnia się oikonimię i anoikonimię, ze względu na rozmiar (wielkość) obiektów wydziela się makro- i mikrotoponimię, ze względu na charakter nazywanych obiektów (ożywione czy nie) wyróżnia się bionimię (nazwy osób, zwierząt i roślin) i abionimię (Gałkowski 2008: 9). Z kolei ze względu na przyjętą metodologię wyróżnia się onomastykę literacką, socjoonomastykę, onomastykę kulturową, onomastykę historyczną, onomastykę porównawczą (konfrontatywną) itp. (Mrózek 2004a: 16).

Przedmiotem opracowania w niniejszej książce są nazwy obiektów usytuowanych w mieście. Nazewnictwo miejskie słusznie traktuje się jako jeden z działów toponimii, jednak na gruncie polskim ani jego zakres, ani terminologia nie zostały ostatecznie i bezdyskusyjnie ustalone. Spowodowane jest to głównie faktem, że – jak podkreśla wielu badaczy²¹ – nazewnictwo geograficzne w mieście obejmuje grupę mian zróżnicowanych kategorialnie, chronologicznie, formalnie, genetycznie, o różnym statusie prawnym (urzędowe i potoczne, nieoficjalne). Często bardzo trudno o jednoznaczną kategoryzację poszczególnych elementów tej klasy, np. góra znajdująca się na terenie miasta to oronim czy urbanonim? Czy jeśli wyróżniamy toponimię miejską, to przez analogię możemy wyróżnić oronimię miejską, hydronimię miejską, chrematonimię miejską itp.? A przecież „ujawniająca się [...] w analizach onomastycznych pewna dowolność w pojmowaniu owych odniesień przeczy nadrzędnej potrzebie zgodności terminologicznych ustaleń z odpowiednimi faktami w obrębie żywych procesów nazewnicznych” (Mrózek 2010: 33).

Dla nazw geograficznych w mieście funkcjonują terminy: 1. *nazewnictwo miejskie*, 2. *toponimia miejska* || *toponimia miasta*, 3. *mikrotoponimia miejska*, 4. *plateonomia*, 5. *urbanimia*, 6. *urbanonimia*. Określenia te w niektórych opracowaniach bywają traktowane synonimicznie, czasami też funkcjonują w stosunku do siebie jako hiperonimy / hiponimy.

²¹ Por. np. K. Handke (1998: 283), R. Mrózek (1998: 14; 2010: 32), M. Czachorowska, M. Czaplicka-Jedlikowska, M. Jaracz, A. Paluszak-Bronka (2008: 15), Z. Zagórski (2002: 92; 2008: 12).

Termin *nazewnictwo miejskie* wprowadziła i stosowała K. Handke (m.in. 1992, 1998, 1998a), argumentując, że jest najbardziej pojemny i „najbardziej adekwatny wobec przedmiotu, do którego się odnosi, to znaczy do zbioru nazw o określonym stopniu i rodzaju zróżnicowania genetycznego i funkcjonalnego” (Handke 1998: 283). Istotnie, termin jest pojemny, może nawet zbyt pojemny. Człon adiektywny (*miejski*) oznacza ‘związany z miastem, należący do miasta, właściwy miastu’ (Szymczak 1984: 158). W kontekście nazewnictwa może oznaczać nie tylko nazwy miejsc w mieście, ale wszystkie nazwy związane z miastem, a więc też zoonimy, antroponimy, ergonimy itd. Jak stwierdził R. Mrózek (2010: 33), nieograniczona „pojemność” członu *miejski* „wyklucza jego terminologiczną przydatność przy braku dodatkowych kryteriów eliminacyjnych i wyznaczników uściślających”. Na dodatek „Terminologiczna nieostrość dwuskładnikowego określenia: nazewnictwo miejskie ponęca niejako do stałego rozszerzania zakresu jego odniesień, który obejmuje także nietoponimiczne typy nazw, pojawiające się w społecznej przestrzeni miast” (Mrózek 2010: 34). Mimo wszelkich „wad” terminu *nazewnictwo miejskie* trzeba przyznać, że jest on najchętniej wykorzystywany we wszelkich pracach poświęconych nazwom obiektów przestrzeni miejskiej.

Określenia *toponimia miejska* || *toponimia miasta* (por. np. Rzetelska-Feleszko 2001: 425; Czachorowska i in. 2008) sugerują, że są co najmniej dwa rodzaje toponimii: miejska i wiejska. A przecież – jak wiadomo – w przestrzeni nazewnictwa miasta współlistnieją twory pierwotnie „wiejskie” (dawne wsie, przysiółki, pola, włączone z czasem w obręb miasta) i te, które od początku określały obiekty miejskie; termin zatem może być mylący. Podobny zarzut można sformułować pod adresem *mikrotoponimii miejskiej*.

Terminy *plateonimia* i często pojawiający się przy nim *hodonimia* mają bardzo wąskie, ściśle określone referencje. Pierwszym (wywodzącym się z jęz. łacińskiego – *platea* ‘ulica’) zazwyczaj oznacza się nazwy ulic, drugim (wywodzącym się z jęz. greckiego – *hodos* ‘droga’) – nazwy dróg (por. Jakus-Borkowa 1987: 16). Mogą więc być traktowane jako podrzędne wobec terminów *urbanonim* czy *nazewnictwo miejskie*, ale w żadnym wypadku nie jako synonimiczne z nimi.

W polskiej onomastyce dla określenia nazw w mieście funkcjonują jeszcze wywodzące się z jęz. łacińskiego (*urbs*, *urbis* ‘miasto’) określenia *urbanonim* i *urbanonim* (por. Rzetelska-Feleszko 2003a). Tym pierwszym, zgodnie z zaleceniami R. Śrámka (2010), obejmuje się coraz częściej nazwy miast (*Warszawa*, *Tarnów*, *Rzeszów*), dla nazw w mieście pozostawiając termin *urbanonim*. Na jego korzyść przemawia jego internacjonalność²² i dlatego przy nim pozostanę w dalszej części pracy.

²² Por. np. ujęcia słowackie, czeskie, ukraińskie, rosyjskie w *Słowiańskiej onomastyce* (Rzetelska-Feleszko, Cieślíkowa 2003, t. II: 293–342).

2.2. Urbanonimia – zakres pojęcia

Zarówno terminów *urbonim* || *urbanonim*, jak i *nazewnictwo miejskie* czy *toponimia miejska* brak w większości współczesnych słowników języka polskiego: w *Słowniku języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (SJP 1983–1985)²³, w *Słowniku współczesnego języka polskiego* (Dunaj 1996; 2000–2003)²⁴, w *Innym słowniku języka polskiego* (Bańko 2000)²⁵, w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* (Dubisz 2003)²⁶, w *Wielkim słowniku języka polskiego* (Dereń, Polański 2008)²⁷ i w internetowym *Wielkim słowniku języka polskiego* (Żmigrodzki 2010). Próżno szukać ich też w słownikach wyrazów obcych, w których na ogół znajdziemy tylko hasła *onomastyka* i ewentualnie *toponimia* (por. np. Kopaliński 2000; Sobol 2000; Markowski, Pawelec 2001; Bańko 2005; Latusek 2008).

Autorzy i redaktorzy słowników uznają pewnie wyrazy *urbonim* || *urbanonim* za wysoce wyspecjalizowane, warto więc w poszukiwaniu ich zajrzeć do wydawnictw specjalistycznych. Niestety, także w słownikach i encyklopediach językoznawczych nie ma na ten temat zbyt wielu informacji. Wspomnianych haseł brak w *Słowniku terminów językoznawczych* (Gołąb, Heinz, Polański 1968), w *Słowniku słów kluczowych językoznawstwa* (Lubaszewski, Sowa 1988), w *Słowniku słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego* (Rudnik-Karwatowa, Karpieńska 1999). Poszukiwane terminy pojawiają się bodaj po raz pierwszy w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim*, w której przy haśle *toponimia* jako jedną z jej domen badawczych wymienia się *nazwy ulic i placów* (Urbańczyk 1978: 355); *nazwy ulic i placów* są też odrębnym hasłem we wspomnianym leksykonie (Urbańczyk 1978: 213). Podobnie jest w *Encyklopedii języka polskiego* – pod hasłem *nazwy placów i ulic* odnajdujemy zdanie: „Dla nazw ulic i placów brak ustalonej wspólnej nazwy; jedna z propozycji to »urbanonimy«, inna »plateonimy«” (Urbańczyk i in. 1999: 248). Jeszcze mniej informacji znajdziemy w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* pod red. K. Polańskiego (1999): przy

²³ Tu jest tylko hasło *onomastyka* (t. II: 520), w opisie nie wyróżnia się subdyscyplin; pod hasłem *nazewnictwo* wymienia się tylko *nazewnictwo osobowe* i *miejsce* (t. II: 307).

²⁴ W obu słownikach przy haśle *nazewnictwo* jako przykład pojawia się ‘nazewnictwo ulic’ (Dunaj 1996: 581; 2000, t. III: 55), przy haśle *toponomastyka* widnieje objaśnienie, że jest to dział *onomastyki* obejmujący m.in. nazwy ulic (Dunaj 1996: 1139; 2000, t. V: 57); haseł *nazewnictwo miejskie*, *urbanonimia* brak.

²⁵ Brak tu haseł: *onomastyka*, *urbanonimia* || *urbonimia*, *nazewnictwo miejskie*; jedynie przy haśle *nazewnictwo* jest informacja, że to także nauka o nazwach osób, miejsc i rzeczy (Bańko 2000, t. I: 966).

²⁶ Nie ma tu hasel *urbonimia* || *urbanonimia*, *nazewnictwo miejskie* itp.; pod hasłem *toponim* znajdujemy objaśnienia ‘nazwa miejscowa, np. osiedla, góry, rzeki’, *toponomastyka* ‘dział *onomastyki* badający nazwy miejscowe (np. osiedli, gór, rzek)’ (Dubisz 2003, t. IV: 834).

²⁷ Tutaj brak haseł *urbanonimia*, *toponimia*, *onomastyka*, a nawet *nazewnictwo*.

hasła *toponimia* pojawia się informacja, że jest to „dział onomastyki zajmujący się badaniem nazw miejscowych (nazw miast, wsi, osiedli, gór, rzek itp.). W obrębie t. wyróżnia się m.in. hydronimię [...], oronimię [...], speleonimię [...], drimonimię – naukę o nazwach lasów” (Polański 1999: 605). Haseł: *urbanonimia*, *urbonimia*, *nazewnictwo*, *nazewnictwo miejskie*, *nazwy ulic i placów* – brak. Także niewiele informacji zawiera *Przewodnik po językoznawstwie polskim* (Handke, Rzetelska-Feleszko 1977: 228). Jest tam wprowadzenie mowa o badaniach nazewnictwa ulic, dzielnic miejskich i przedmieść, ale bez użycia poszukiwanych terminów.

W tej sytuacji informacji dotyczących zakresu badań urbanonimii pozostaje szukać tylko w wydawnictwach onomastycznych: monografiach i artykułach. Pierwsze prace opisujące nazewnictwo miejskie na ogół skupiały się wyłącznie na placeonimii lub/i na nazewnictwie ulic i placów²⁸ – dziś mówi się w ich kontekście o minimalistycznym zakresie badań urbanonimicznych (por. Zagórski 2008: 13). Monografie szeroko traktujące omawiany temat pojawiły się pod koniec ubiegłego stulecia.

Autorami jednej z pierwszych publikacji tego typu są Aleksandra Belchneńska i Tadeusz Białecki (1987), przedstawiający nazwy Szczecina. W opracowaniu znalazły się nazwy dzielnic i osiedli, nazwy wodne (strugi, strumienie, nurty, potoki, jeziora, stawy, zalewy, tonie, zatoki itp.), nazwy terenowe i lądowe (wyspy i półwyspy), nazwy ulic, placów, mostów, nazwy przystanków i dworców kolejowych, parków, terenów zielonych i cmentarzy, wzgórz, lasów, rezerwatów, błot, dolin, wyżyn itp., a także nazwy nabrzeży przeładunkowych.

Szeroki zakres badań nazewnictwa miejskiego określiła K. Handke. Badaczka stwierdziła, że toponimie miasta tworzą „nazwy, które oznaczają i wyróżniają wszystkie części i obiekty aglomeracji miejskiej” bez względu na ich pochodzenie, charakter czy funkcje (Handke 1998: 294). W skład nazewnictwa miejskiego wchodzi zatem zarówno nazwy oznaczające od początku obiekty przestrzeni miejskiej, jak i nazwy obiektów włączonych do miasta (np. pierwotnych przedmieść, ról, lasów itp.). K. Handke wyróżniła trzy zasadnicze typy obiektów miejskich: 1. obszary, 2. trakty, 3. punkty, czyli obiekty stałe umiejscowione, ograniczone przestrzennie, np. ronda, skwery, place, bramy, baszty, mosty, ważne budowle (zamki, kościoły, hotele, siedziby władz, kina, kawiarnie, restauracje, sklepy), dworce, przystanki, lotniska, tereny sportowe, obiekty wodne: stawy, ciekі, groble, obiekty terenowe, np. wzniesienia (por. Handke 1992: 66; 1998: 294–296; 1998a: 7). Podobny zakres wyznaczyła urbanonimii D. Kopertowska (2001) opisująca nazwy geograficzne w Kielcach. Badaniami objęła materiał historyczny i współczesny, nazwy oficjalne – urzęd-

²⁸ Zob. np. Buczyński 1966, Mrózek 1969, Antkowiak 1970, Handke 1970, Kopertowska 1981, 1983, Biolik 1982, Zierhofer 1989, Supranowicz 1995, Sagan 1998, 2000. Obszerna bibliografia tych prac znajduje się np. w książkach K. Handke (1992) i D. Kopertowskiej (2001).

dowe i potoczne – zwyczajowe, nazwy terenów zamieszkaných (dzielnice, osiedla, przedmieścia) i niezamieszkaných (lasy, pola, łąki, uroczyska, wzniesienia, parki, rezerваты, rzeki, strumienie), a także nazwy ulic, alei, zaułków, rogatek i bram wjazdowych, placów, skwerów, instytucji, lokali, szkół, zakładów produkcyjnych (Kopertowska 2001: 18). Takie ujęcie urbanonimii „usankcjonowały” wydawnictwa encyklopedyczne. We *Współczesnym języku polskim* terminem *toponimia miejska* obejmuje się ulice, place, bramy, wieże itp. (Rzetelska-Feleszko 2001: 425), także w *Słowiańskiej onomastyce* znajdujemy informację, że „termin *nazwy miejskie* obejmuje zarówno nazwy ulic i placów, nazwy dzielnic miast i osiedli, jak nazwy innych większych obiektów: bram, mostów, murów, także nazwy znaczniejszych budynków” (Rzetelska-Feleszko 2003a: 294).

Maksymalistyczny zakres badań urbanonimii odnajdujemy w koncepcji Z. Zagórskiego. Poznański badacz podkreślał, że „zbiór nazw dotyczących całej aglomeracji miejskiej [...] składa się z tzw. nazewnictwa miejscowego (odnoszącego się do obiektów zamieszkaných) oraz terenowego typowo miejskiego i typowo wiejskiego” (Zagórski 2002: 92). Zagórski, dostrzegając niedostatki typologii K. Handke, wydzielił aż sześć grup obiektów miejskich:

1. Części miasta – dzielnice, osiedla, przedmieścia, kwartały, wsie miejskie itp.;
2. Ciągi i obiekty komunikacyjne – ulice, place, estakady, skrzyżowania, ronda, mosty, lotniska, lądowiska, dworce, stacje kolejowe, autobusowe, stacje benzynowe, przystanie, porty, nabrzeża itp.;
3. Niezabudowane obszary zielone – laski, parki, skwery, ogrody zoologiczne, ogródki działkowe, botaniczne, pola, łąki, nieużytki, wyspy, półwyspy itp.;
4. Budowle i miejsca wydzielone – kościoły, kaplice, domy mieszkalne, hotele, koszary, targowiska, obiekty handlowe, zakłady przemysłowe, punkty usługowe, restauracje, kawiarnie, bary, biblioteki, muzea, kina, teatry, domy kultury, szpitale, pomniki, pływalnie, bramy, baszty, forty, fontanny, kryte pływalnie, stoki narciarskie, stadiony itp.²⁹;
5. Cmentarze;
6. Obiekty wodne – rzeki, strumienie, stawy, rowy, sztuczne zbiorniki wodne, bagna, sztuczne jeziora (Zagórski 2001: 76–77; 2002: 93; 2008: 12).

Badacz zakładał, że nazewnictwo miasta będzie bardziej pełne, jeśli w analizie uwzględni się nazwy jak największej liczby obiektów; podkreślał jednocześnie, że nawet najbardziej maksymalistyczny zakres badań nie może oznaczać „wyczerpania tematu” (Zagórski 2008: 13).

²⁹ M. Graf (2008) dzieli tę grupę na nazwy budowli publicznych i nazwy budowli prywatnych. W pierwszej grupie wyróżnia: 1. obiekty obronne, 2. budowle sakralne, 3. budowle będące siedzibą instytucji (3.1. szpitale i zakłady dobroczynne, 3.2. szkoły, 3.3. gmachy publiczne), 4. obiekty związane z kulturą i sztuką (4.1. teatry, 4.2. kina, 4.3. pomniki), 5. obiekty handlowe i przemysłowe (5.1. apteki, 5.2. hotele, 5.3. kawiarnie i restauracje, 5.4. inne obiekty handlowe i przemysłowe).

Polskie maksymalistyczne zakreślenie granic urbanonimii jest podobne do stanowiska naszych południowych sąsiadów. W badaniach słowackich „termíny úbanonymá, úbanonymia využívajú [...] na označenie mestskej toponymie, teda častí sídel mestskeho typu: a) názvy mestských obvodov, urbanistických celkov, sídlisk, b) názvy ulíc, námestí a iných verejných priestranstiev a c) názvy jednotlivých budov a stavieb” (Majtán 2003: 303).

Również w Czechach „do urbanonym se zpravidla řadí jména (1) městských obvodů, čtvrtí, urbanistických celků a sídlišť [...], (2) náměstí [...] a dalších komunikací [...], dále nábreží [...], sadů [...] a jiných veřejných prostranství, (3) tratí, stanic [...] a zastávek hromadné dopravy. K urbanným se obvykle přičlenují též jména (4) významných budov sídelního i nesídelního charakteru [...], (5) významných místností a sálů [...] a také jména (6) částí městských opevnění apod. staveb” (Knappová 2003: 299)³⁰.

W polskich publikacjach z ostatnich kilku lat dominuje szerokie ujęcie urbanonimii, jednak kontrowersje wzbudzają niektóre nazwy klasyfikowane przez K. Handke jako punkty, a przez Z. Zagórskiego jako budowle i miejsca wydzielone. Na przykład w pracy analizującej toponimię miejską Bydgoszczy przedmiotem opisu są – za warszawską badaczką – obszary, ciągi komunikacyjne i punkty, ale z wyłączeniem nazw instytucji, sklepów – te autorki włączają do chrematonimii (Czachorowska i in. 2008: 15). Podobne stanowisko odnajdujemy w monografii poświęconej nazewnictwu Łodzi – uwzględniono tu: nazwy ciągów komunikacyjnych, nazwy punktów (rynków, placów, rond), nazwy obszarów miejskich (dzielnic, osiedli, parków, skwerów, cmentarzy) oraz nazwy wodne. Natomiast – jak piszą autorki – „Poza sferą naszego zainteresowania znajdują się nazwy instytucji, zakładów produkcyjnych, sklepów, szkół, lokali gastronomicznych itp.” (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 7).

Sceptycznie o zaliczaniu tzw. firmonimów, emporionimów³¹, ergonimów komercyjnych, chrematonimów użytkowych³², logonimów (w zależności od terminologii) do urbanonimii odniósł się także R. Mrózek. Zwrócił uwagę na fakt, że do tzw. punktów zalicza się obiekty genetycznie bardzo zróżnicowane: zarówno te naturalne (kępy, wyspy, lasy, stawy), jak i te powstałe w wyniku działalności człowieka (kościół, pomniki, sklepy)³³. Podkreślił, że w przypadku przynajmniej części z tych obiektów ich „terenowe” właściwości narażone

³⁰ Por. też stanowisko R. Šrámka (2010: 39–40): „Za urbanonyma pokládám všechna geonyma a institucionyma, která se vztahují na geonymické a institucionymické objekty, které leží na katastru sídelní jednotky mající statut »město«. Urbanonymum je *nomen urbanum* = *městské jméno*”.

³¹ Termin *emporionim* dla nazw obiektów handlowych zaproponował A. Siwiec, uzasadniając go następująco: „Można by odwołać się tutaj do tradycji greckiej i epitetu Hermesa – *empolaios* ‘opiekujący się handlem’, dalej np. do *empoleus* ‘handlarz, kupiec’, a wreszcie do *emporion* ‘handel, zajęcie, interes, towar’ i *emporion* ‘plac handlowy, targ, targowisko’” (Siwiec 2012: 38).

³² Zakres terminu wyznaczył A. Gałkowski (2011: 61–128).

³³ Na ten temat por. też opinię M. Graf (2008: 545).

są na subiektywne oceny, »usprawiedliwiające« rozbieżność stanowisk interpretacyjnych» (Mrózek 2010: 34). Badacz akcentował fakt, iż przy tego rodzaju obiektach często brak więzi motywacyjnej pomiędzy nazwą a budynkiem, nazwa jest tylko szyldem, etykietą odsyłającą do rzeczywistości pozamaterialnej, dlatego „tworzy te wyłączają się specyfiką swoich właściwości formalno-funkcyjnych ze zbioru typowych urbanonimów” (Mrózek 2010: 37).

Okazuje się, że o ile włączenie obszarów zabudowanych i niezabudowanych, a także wszelkiego rodzaju obiektów komunikacyjnych oraz obiektów wodnych i terenowych w zakres badań urbanonimii raczej nie budzi wątpliwości, o tyle niejednorodna grupa nazw punktów nie jest już tak jednoznaczna i bezdyskusyjna, zwłaszcza we współczesnej sytuacji społeczno-gospodarczej i kulturowej – postmodernizm przyniósł m.in. nowe nazwy, lawinowo wzrosła także grupa nazw własnych w miastach. Kilkadziesiąt lat temu kupowano mleko, masło i chleb w pobliskim „spożywcaku”, po drodze mijano fryzjera; dziś kupuje się mleko Łaciate, maselko Mazurskie i chlebek Fitness w osiedlowej Żabce czy Biedronce, obok której usytuowany jest salon „U Danusi”. Taki stan rzeczy musi wpłynąć na weryfikację poglądów na temat granic urbanonimii. I właśnie pograniczom urbanonimii i chrematonimii poświęcony będzie kolejny podrozdział.

2.3. Pogranicza nazewnictwa miejskiego: urbanonimia a chrematonimia

Nazwy firm, sklepów, lokali gastronomicznych, szkół, uczelni, instytucji kulturalnych i rozrywkowych (kin, teatrów, muzeów, klubów, dyskotek, sal zabaw, domów weselnych), zakładów usługowych, przemysłowych itp. tworzą bardzo dyskusyjną grupę, przez jednych zaliczaną do chrematonimów, przez innych do toponimów (urbanonimów). Nazwy te mają niejako „podwójny” byt: określają przede wszystkim „niematerialną” instytucję, a za jej pośrednictwem miejsce, w którym instytucja się mieści (Siwiec 2012: 33; por. też: nazwa jako szyld, etykieta – Mrózek 2010: 37). I właśnie ten ich podwójny charakter nie sprzyja ich jednoznacznej kategoryzacji. Już kilkadziesiąt lat temu P. Zwoliński (1982: 651–652) postulował odróżnienie instytucji od lokalu, który ona zajmuje, jednak sam stwierdzał, że nie zawsze jest to możliwe. Mimo iż nazwy te zazwyczaj prymarnie oznaczają instytucję, a sekundarnie miejsce, siedzibę instytucji, trzeba przyznać rację E. Rzetelskiej-Feleszko (2006: 148), że „kraj-obraz miasta w mniejszym stopniu tworzy dziś architektura kościołów, ratuszy i innych historycznych budowli. Ulice i place pulsują reklamami sklepów i firm, towarów i usług. Szyldy lokali handlowych, restauracji i kawiarni, witryny eleganckich sklepów przyciągają wzrok”.

W *Bibliografii onomastyki polskiej od roku 1991 do 2000* włącznie artykuły analizujące nazwy domów, sklepów, firm umieszczone są przy chrematonii-

mii; tak też traktują te miana autorzy wielu artykułów będących plonem XVII MiOKO, pomieszczonych w tomie *Chrematonimia jako fenomen współczesności* (Biolik, Duma 2011)³⁴. Być może jest to konsekwencja ustaleń E. Brezy, który zakres chrematonimii rozciąga na „nazwy własne wytworów jednostkowych lub seryjnych pracy ludzkiej, **najczęściej** [podkr. A.M.] nie związane na stałe z określonym krajobrazem” (Breza 1998: 343). Badacz włącza do chrematonimii także obiekty związane z przestrzenią zamieszkiwaną przez ludzi, choć zaznacza, że można je rozpatrywać z punktu widzenia mikrotoponimii³⁵. W przypadku tych obiektów związek z przestrzenią, krajobrazem jest względny (sklep czy zakład usługowy może zmieniać lokalizację, nie zmieniając nazwy, może nie być samodzielny, tylko mieścić się w galerii itp.); E. Breza postuluje jednak „roboczo włączać [do chrematonimii – A.M.] nazwy obiektów kulturowych nie mające swego miejsca w innych działach, np. mostów, pomników, różnego typu budynków: pałaców, domów wczasowych, will, sklepów, kościołów, kaplic itp.” (Breza 1998: 345). Z przedmiotów materialnych na stałe związanych z określonym krajobrazem badacz do chrematonimów zalicza: nazwy karczem, kin, zakładów gastronomicznych (restauracji, barów, pijalni, kawiarni), nazwy domów wczasowych, pensjonatów, biur matrymonialnych, jednostek wojskowych, instytucji, sklepów, młynów, kuźni. Jednocześnie zaznacza jednak, że zwłaszcza młyny, kuźnie i karczmy powinny wchodzić w zakres badań toponimii, ponieważ często rozwijały się przy nich osady, przysiółki czy wsie.

W innych ujęciach podręcznikowych i encyklopedycznych chrematonimii został wyznaczony mniejszy zakres. E. Jakus-Borkowa (1987) w skrypcie *Nazewnictwo polskie* do tej klasy mian zaliczyła m.in. nazwy dzieł sztuki, literatury, nauki, filmu, nazwy dzwonów, zegarków, drogocennych kamieni, towarów i wyrobów seryjnych, nazwy urzędów, tytuły czasopism i utworów literackich. Z kolei C. Kosyl przedmiot badań chrematonimii ograniczył do nazw „niektórych materialnych wytworów ręki ludzkiej, przemysłowych lub rękodzielniczych, jednostkowych lub seryjnych, takich, które nie są trwale związane z określonym krajobrazem”; uważał, że niesłusznie do chrematonimów zalicza się ideonimy, a także „nazwy własne innych obiektów (np. kin, teatrów, will, domów wczasowych, lokali gastronomicznych i handlowych, zakładów przemysłowych, jednostek wojskowych, zespołów muzycznych)” (Kosyl 2001: 447)³⁶.

³⁴ Por. np. Banderowicz 2011: 44 (nazwy sanatoriów), Biolik 2011: 60 (nazwy przedsiębiorstw i lokali gastronomicznych), Duszyński 2011: 169 (nazwy kawiarni, restauracji i barów).

³⁵ Warto w tym miejscu przypomnieć ciekawą opinię V. Šmilauera (1976), że chrematonimy to te nazwy wytworów ludzkich, które nie są nanoszone na plany i mapy. Praktyka pokazuje, że na mapy nanoszone są (zarówno dawniej, jak i obecnie) najbardziej znaczące, najbardziej znane budynki, punkty orientacyjne, ale wiele zależy od rodzaju mapy (geodezyjna, wojskowa, turystyczna); trudno na tej podstawie określać granicę pomiędzy toponimami i chrematonimami.

³⁶ Nieco później C. Kosyl jeszcze wyraźniej wydzielił chrematonimy od ideonimów, ergonimów i toponimów: „Ideonimy to nazwy własne niektórych wytworów kultury duchowej [...]”.

Minimalistyczne stanowisko C. Kosyła wydaje się mniej popularne niż maksymalistyczna teoria E. Brezy, mająca zresztą silne wsparcie w poglądach czeskich i słowackich – tamtejsi badacze do chrematonimów zaliczają wszystkie nieożywione realia związane z ludzką aktywnością, m.in. instytucjonimy, ergonimy, nazwy świąt, wydarzeń historycznych, medali, unikatony (ideonimy, nazwy konstrukcji technicznych), porejonimy (nazwy pojazdów), serionimy (np. nazwy marek samochodów, wytworów przemysłowych), nazwy firmowe, handlowe, nazwy szkół i instytucji kultury, aktonimy (nazwy aktów prawnych) itp. (por. Knappová 2003a: 375–376; Majtán 2003a: 381–382; Gałkowski 2011: 18–21).

Stanowisko to zostało spopularyzowane przez A. Gałkowskiego (2008), który wyróżnił trzy grupy chrematonimów: 1. chrematonimy marketingowe (nazwy produktów i usług, nazwy zakładów produkcyjnych i usługowych, niektóre zastrzeżone slogany reklamowe), 2. chrematonimy społecznościowe (nazwy zrzeszeń, organizacji, związków wyznaniowych, ruchów religijnych, instytucji zakonnych, stowarzyszeń, fundacji, partii), 3. chrematonimy ideacyjne (nazwy świąt, uroczystości cyklicznych, rocznic, zdarzeń kulturalnych, rozrywkowych, religijnych, np. festiwali, kongresów, zjazdów, pielgrzymek; nazwy inicjatyw społecznych, akcji charytatywnych, projektów, przedsięwzięć kulturowych). Według badacza w sferze przejściowej między chrematonimią marketingową i społeczną sytuują się np. nazwy ogródków działkowych czy akademików.

Interesujące nas nazwy „punktów”: 1. produkcyjnych, handlowych, usługowych – sklepy, fabryki, zakłady produkcyjne i usługowe, bary, hotele, 2. edukacyjnych – szkoły, przedszkola, uczelnie, 3. leczniczych – przychodnie, szpitale, gabinety, 4. kulturalno-rozrywkowych – muzea, kina, teatry, opery, galerie, dyskoteki, kluby, lokowałyby się zatem w obrębie chrematonimii marketingowej i w sferze przejściowej pomiędzy chrematonimią marketingową i społeczną. Jednak jak uzasadnia A. Gałkowski: „Ujęcie nazw firmowych w kategoriach (mikro-)toponimicznych nie musi być interpretowane jako sprzeczne z teoretycznymi założeniami chrematonimii. W mojej opinii tworzą one ambiwalentny dyskurs nazewniczy, w którym da się zastosować tradycyjne metody badawcze, wypracowane przez toponomastykę, a jednocześnie podpinają się one pod złożone nazewnictwo chrematonimiczne nowej ery, które odkrywa różnorodne walencje identyfikacyjne” (Gałkowski 2008: 39).

Na uwagę zasługuje fakt, że wspomniane obiekty zaliczane są do grupy urbanonimów lub chrematonimów często w zależności od przyjętej metodologii i celu badań. Do urbanonimów są włączane przede wszystkim po to, żeby

Do ergonimów zaliczyć można nazwy własne zespołów ludzkich opartych na wspólnocie celów lub nazwy instytucji, w których te zespoły działają [...]. Nazwy innych jeszcze obiektów, np. kamienic, bram i wież miejskich, will i pensjonatów, lokali gastronomicznych i handlowych, kin czy aptek, mogą być rozpatrywane w ramach toponimii” (Kosyl 2003: 370).

pokazać nazewnictwo miejskie jak najbardziej całościowo, żeby udowodnić, że nazwy te współtworzą onimiczny krajobraz miasta, żeby unaocznic relacje nazewnicze pomiędzy różnymi obiektami istniejącymi w przestrzeni miasta, jednym słowem, żeby ukazać nazewnictwo miejskie jako **system**³⁷, czyli wzajemny układ elementów (nazw), relacji między nimi, motywacji, przesunąć w obrębie różnych podkategorii (n. ponowione), warunków społecznego funkcjonowania onimów itp. (zob. np. Handke 1992: 11; Kopertowska 2001; Graf 2008). Rządziej do toponimii kwalifikuje się wspomniane nazwy w artykułach poświęconych mianom jednego typu obiektów. Tak robi np. E. Rzetelska-Feleszko, opisując nazwy sklepów (Rzetelska-Feleszko 1994: 133).

Ci, którzy zaliczają nazwy budynków i firm do chrematonimii, czynią to najczęściej dość ostrożnie i z rozmaitymi zastrzeżeniami (por. np. Zwoliński 1982: 651–652). Uzasadnienia ostatecznego stanowiska bywają różne. Na przykład R. Przybylska nazwy firm zalicza do „szczególnej kategorii imion własnych, tzw. ktematonimów”, argumentując swoje stanowisko tym, że „większość z nich jest motywowana nie tylko historycznie, ale i opisowo. Innymi słowy, mają zdolność ewokowania określonych znaczeń” (Przybylska 1992: 139). Z kolei Ł.M. Szewczyk (2003: 145) skłonna byłaby nazwy aptek zaliczyć do toponimów „ze względu na charakter obiektu, jakimi są w zbiorze przedmiotowym, do którego odnosi się nazewnictwo miejskie”, ostatecznie jednak – mimo wątpliwości, czy są to obiekty związane ze współczesną cywilizacją, skoro powstały kilka wieków temu – zdecydowała się umieścić je wśród chrematonimów, przyjmując za E. Brezã, że są to nazwy „obektów kulturowych, które nie mają swego miejsca w innych działach onomastyki” (Szewczyk 2003: 146). I. Sarnowska-Giefing, badająca nazwy altarii i fundacji altaryjnych, uzasadnia zaliczenie ich do chrematonimów typem nominacji (nominacja konwencjonalna o charakterze zamierzonym i celowym) i kryterium obiektu onimicznego (Sarnowska-Giefing 2006: 115). Natomiast M. Biolik, opisująca nominację lokali gastronomicznych, podkreśla, że „w opracowaniu tym pojęcie chrematonimu jest używane w odniesieniu do oficjalnej, pełnej nazwy przedsiębiorstwa, firmy czy spółki zajmującej się prowadzeniem lokalu gastronomicznego” (Biolik 2011: 60).

Nazwy handlowo-usługowe do chrematonimów zalicza A. Siwiec (2012). Traktuje je jako nowszą warstwę onimiczną związaną ze współczesną cywilizacją. Podkreśla, że specyfika tej grupy nazw wymusza niejako stosowanie „w większym niż gdzie indziej stopniu różnych, często innowacyjnych (na gruncie onomastyki) metod, rozwiązań analitycznych, interpretacji, w których bierze się pod uwagę charakter obiektu noszącego nazwę, funkcje tej nazwy, mate-

³⁷ Por. słownikowe definicje *systemu*: ‘układ elementów mający określoną strukturę i stanowiący logicznie uporządkowaną całość’ (<http://sjp.pwn.pl/slownik/2576909/system> – dostęp: 01.08.2014). O systemowości nazewnictwa miejskiego zob. też Rutkiewicz-Hanczewska 2009: 314.

rię językową oraz motywację” (Siwiec 2012: 8). Badacz mówi nawet o „neoonomastyce” – twierdzi, że nazwy tych obiektów są w dużej mierze innowacją, a nie kontynuacją. Wyraża przekonanie, że onimy te „mogą być na określonym poziomie konkretyzacji językowej łączone z polszczyzną użytkową czy też z tą odmianą języka, którą określa się jako polszczyznę konsumpcyjną” (Siwiec 2012: 10).

Tak zdecydowane stanowiska są jednak rzadkie. Dominuje raczej pogląd o ambiwalencji kategorialnej nazw instytucji produkcyjnych, handlowych, usługowych, edukacyjnych i kulturalno-rozrywkowych³⁸. Przez analogię do terminu *chrematonimia właściwa* można by powiedzieć, że tworzą one *urbanonimie niewłaściwą*, albo po prostu, że są nazwami z „pogranicza toponimicznie sprofilowanej urbanonimii” (por. Mrózek 2010a: 51).

2.4. Typologia nazewnictwa miejskiego³⁹

Potrzeba porządkowania otoczenia, zarówno tego fizycznego, jak i stworzonego w umyśle, jest bardzo silna. Klasyfikowanie, szeregowanie wprowadza harmonię i porządek, organizuje otoczenie, ułatwia analizy, umożliwia porównywanie, wyciąganie wniosków, opisywanie⁴⁰. Wiadomo, że granice kategorii (zwłaszcza kategorii naturalnych – por. Kardela 1999: 23–29) są płynne, nie zmienia to jednak faktu, że kategoryzowanie pomaga m.in. prowadzić naukowe analizy. Wydaje się, że w sytuacji ogromnego wewnętrznego zróżnicowania urbanonimów nie tylko można, ale nawet trzeba pokusić się o ich kategoryzację.

Propozycje klasyfikacyjne K. Handke i Z. Zagórskiego (por. podrozdz. I.2.2.) pokazały, że nie można założyć istnienia ścisłych granic pomiędzy poszczegól-

³⁸ Por np. opinię R. Przybylskiej: „Nazwy barów, restauracji i kawiarni są stosunkowo najbliższe nazwom topograficznym, bowiem odnoszą się do obiektów na stałe zlokalizowanych w przestrzeni. Natomiast z chrematonimami, jak i nazwami własnymi innego typu, tzw. ideonimami [...] łączy je w wielu punktach podobna semantyka, jak i budowa” (Przybylska 2002: 247).

³⁹ Rozdział ten jest nieco zmodyfikowaną wersją artykułu opublikowanego w innym miejscu (Myszka 2015).

⁴⁰ Zwracało na to uwagę wielu językoznawców, por. dla przykładu dwie opinie: „Podstawowe zadanie kategoryzacji to redukcja złożoności świata. Kategoryzacja pozwala zapanować zarówno nad nieskończonym zróżnicowaniem rzeczywistości, jak i nad jej zmiennością, dynamicznością. Klasyfikujemy, ponieważ życie w świecie, gdzie nic nie jest takie samo, byłoby nie do zniesienia. Właśnie przez nazywanie i klasyfikację cały ten bogaty świat nieskończonej zmienności kurczy się do uchwytnej rozmiarów i staje się znośny. A zatem kategoryzacja to pierwszy krok na drodze przekształcania doświadczalnego chaosu w pojęciowy kosmos” (Maćkiewicz 1999: 52). „Dążenie do kategoryzowania przestrzeni językowej, w tym onimicznej, jest wpisane w specyfikę ludzkiego sposobu poznawania świata. Umiejętność ta stanowi podstawę zdolności poznawczych człowieka. Ona jest warunkiem tworzenia klas i zbiorów [...]. Kategoryzowanie pozwala zrozumieć otaczającą rzeczywistość, pozwala wyabstrahować reguły nią rządzące” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 66).

nymi grupami urbanonimów, tak jak nie da się wyznaczyć granic pomiędzy urbanonimami a apelatywami z jednej strony, z drugiej – między urbanonimami a innymi kategoriami nazw własnych (przede wszystkim chrematonimami). Kategorie naturalne, choć mają rozmyte peryferia, mają jednak ściśle wyznaczone centrum. Zatem podanie wiązki cech charakteryzujących najbardziej typowe elementy danej grupy powinno pozwolić na wydzielenie podgrup nazewnictwa miejskiego. Klasyfikacja powinna być celowa, wyczerpująca i powinna opierać się na ściśle określonych kryteriach. W tym ujęciu uczyniłam nimi: 1. związek nazwy z desygnatem, 2. sposób nominacji obiektów miejskich, 3. funkcje spełniane przez ich nazwy, 4. charakterystykę gatunkową nazw (jako tekstów minimalnych), 5. płaszczyznę funkcjonowania onimów, ich społeczny zasięg i stałość, 6. charakterystyczne dla każdej grupy obiektów struktury nazewnicze, 7. typowe motywacje.

Biorąc pod uwagę przedstawione powyżej kryteria, można, jak sądzę, w przestrzeni miasta wydzielić sześć klas obiektów obdarzanych nazwami własnymi, a co za tym idzie – sześć klas urbanonimów:

- 1) nazwy komunikacyjne: ulice, aleje, ronda, mosty, wiadukty, tunele, przystanki, dworce, lotniska itp.;
- 2) nazwy obszarów zamieszkałych: dzielnice, części miasta, przedmieścia, osiedla;
- 3) nazwy obszarów niezabudowanych (naturalnych lub nieco przekształconych przez człowieka):
 - a. lądowych: pola, pastwiska, błonia, bulwary, laski, góry,
 - b. wodnych: rzeki, jeziora, stawy, zbiorniki;
- 4) nazwy miejsc wydzielonych sztucznie i zagospodarowanych przez człowieka: parki, ogrody, ogródki działkowe⁴¹, place, rynki, cmentarze, miejsca targowe, miejsca rekreacyjne;
- 5) nazwy znaczniejszych budowli: charakterystyczne domy (niebędące firmami), pomniki, figury, baszty, bramy, forty, wieże, fontanny, studnie, obiekty sportowe (kryte pływalnie, stoki narciarskie, stadiony)⁴², kościoły, karczmy, młyny⁴³;

⁴¹ Odrębność i specyfikę tej grupy nazw dostrzegła i opisała M. Rutkiewicz-Hanczewska (2009).

⁴² Nazwy obiektów sportowych stanowią właściwie klasę przejściową pomiędzy budowlami, miejscami wydzielonymi i instytucjami – umieszczam je tutaj z powodu znaczącej ich roli w krajobrazie miast, stałego związku z terenem, ich jednostkowych nazw (w przeciwieństwie do korporacyjnych, sieciowych, jak np. część kin, pizzerii, sklepów).

⁴³ Kościoły, karczmy i młyny też były swoistymi „firmami”, ale funkcjonowały inaczej niż dzisiejsza firma – nie miały zarejestrowanej nazwy; nazwa nie pełniła funkcji marketingowej, ale najczęściej lokalizującą, charakteryzującą. Były to bardzo ważne punkty w przestrzeni miasta: od nich tworzone inne nazwy, względem nich lokowano inne obiekty. Budowle te były na stałe związane z terenem, nie przenosiły się do nowej siedziby itp., a z niektórych (np. młyny) tworzyły się nowe osady.

6) nazwy instytucji:

- a. punktów komercyjnych (handlowe, usługowe i produkcyjne): hotele, domy wypoczynkowe, wczasowe, sanatoria, akademiki, sklepy, apteki, galerie handlowe, pasáže, zakłady produkcyjne, biura podróży, zakłady fryzjerskie, szewskie, krawieckie, punkty naprawy, stacje benzynowe itp.,
- b. jednostek edukacyjnych: przedszkola, szkoły, uczelnie wyższe, biblioteki, szkoły językowe, szkoły jazdy itp.,
- c. zakładów leczniczych: szpitale, przychodnie, gabinety, poradnie, kliniki itp.,
- d. instytucji kulturalno-rozrywkowych: teatry, opery, filharmonie, kina, galerie sztuki, wystawy, kluby, dyskoteki itp.

W dalszej części przeanalizuję kolejno kryteria klasyfikacyjne w odniesieniu do każdej z sześciu wyróżnionych grup nazewnictwa miejskiego.

Związek nazwy z desygnatem

W wielu opracowaniach nazewnictwa miejskiego podkreśla się, że urbanonimy to specyficzny zbiór, w którym współlistnieją nazwy spontaniczne i urzędowe. Powoduje to podziały nazw na motywowane i niemotywowane (Zagórski 2008), motywowane realnie i konwencjonalnie (Kosyl 2001a), nazwy z motywacją realnoznaczeniową i bez motywacji realnej (Handke 1998), niektórzy doszukują się motywacji pośredniej (por. Kopertowska 1998). Tymczasem – biorąc pod uwagę całość nazewnictwa miejskiego – podział na nazwy motywowane realnie i konwencjonalnie nie zawsze jest taki oczywisty (por. np. nazwy parków z członami deskrypcyjnymi i pamiątkowymi). Trzeba jednak przyznać, że nazwy powstające spontanicznie na ogół mają motywację realistyczną, onimy urzędowe częściej bywają konwencjonalne w tym sensie, że są efektem realizacji określonych schematów nazewniczych lub efektem realizacji określonych celów, np. informacyjnych lub reklamowych.

Dawniej nazwy realistyczne dominowały w nazewnictwie ulic, dzielnic i budowl miejskich, dziś w tych klasach desygnatów przeważają onimy konwencjonalne, choć w najnowszych nominacjach, zwłaszcza na terenach przyłączanych do aglomeracji, daje się zauważyć tendencja do utrwalania w nazwach ulic dawnych mikrotoponimów. Nazwy obiektów niezamieszkałych zawsze powstawały spontanicznie i do dziś właściwie się to nie zmieniło. Natomiast nazwy obiektów sztucznie wydzielonych (parki, cmentarze) oraz instytucji przeważnie są efektem sztucznej kreacji, choć realizującej określone modele nazewnicze i podporządkowanej określonym celom (parki i cmentarze – głównie informacyjnym, instytucje – głównie reklamowym).

Sposób nominacji

Nazwy własne w przestrzeni miejskiej powstają na różne sposoby. Jedne są efektem spontanicznej twórczości mieszkańców, inne tworzą urzędnicy, jeszcze inne powstają przez rozszerzenie zakresu istniejącej wcześniej nazwy.

Dla określenia sposobu nominacji ważne jest, jak powstaje nazwa: czy jest to akt „sztuczny” (nazwy wykreowane, powstałe przez wybór modelu), czy też proces „naturalny” (nazwy powstałe w drodze deskrypcji). Okazuje się, że można wskazać sposoby nominacji⁴⁴ charakterystyczne dla poszczególnych klas obiektów miejskich.

Najczęstszym obecnie sposobem nazywania obiektów komunikacyjnych (ulice, mosty, ronda) jest wybór z inwentarza (por. Cieślikowa 1996: 14), choć inwentarz nie ma ściśle określonych granic; wybiera się patrona ulicy albo – ogólniej – pole semantyczne, a poszczególne nazwy reprezentują elementy z tego pola (np. ulice: *Krokusowa, Tulipanowa, Różana*)⁴⁵. Dawniej w tej klasie obiektów dominowała nominacja przez deskrypcję⁴⁶ i kreację realistyczną.

Specyficzny rodzaj nominacji obserwujemy w nazewnictwie przedmieść, osiedli, dzielnic czy części miast. Bardzo często mamy tu do czynienia ze swoistym rodzajem ponownienia nazwy: nie jest to przesunięcie w sensie przestrzennym, ale raczej czasowym. Zmiana rangi, funkcji administracyjnej, rodzaju obiektu nie powoduje zmiany jego nazwy. Można powiedzieć, że jest to szczególny rodzaj transnominacji (rozumianej jako przejście nazwy z jednego podsystemu onimicznego do innego, np. urbonim > urbanonim, np. *Słocina*: wieś > rzeszowskie osiedle, *Prokocim*: wieś > część Krakowa). Mamy tu zatem do czynienia z tożsamością nazwy i obiektu przy zmianie jego rangi⁴⁷. Obok tego rodzaju nominacji w nazewnictwie osiedli i dzielnic częsty jest też wybór nazwy (np. os.: *Kotuli, Króla Augusta, Tysiąclecia* w Rzeszowie czy os.: *Bohaterów Września, Kombatanów, Piastów, Złotego Wieku* w Krakowie). Sposoby nominacji placów są zbliżone do nominacji współczesnych traktów – dominuje wybór nazwy ograniczony do wyboru członu określającego, bo człon określany jest prawie zawsze ten sam (*plac*; np. *plac Zwycięstwa, plac Inwalidów, plac Grunwaldzki, plac Za Żelazną Bramą* – Warszawa, *plac Wolności im. marsz. Józefa Piłsudskiego* – Rzeszów).

O ile w poprzednich trzech grupach nazwy powstające przez kreację są stosunkowo rzadkie, o tyle w grupie anojkonimów miejskich (zarówno lądo-

⁴⁴ Przy opisywaniu sposobów nominacji stosuję podział A Cieślikowej (1996: 12–15) na następujące rodzaje nominacji: 1. nominacja przez kreację (a. kreacja życzeniowa, b. kreacja realistyczna, c. kreacja metaforyczna, d. kreacja metonimiczna, e. kreowanie nazw sztucznych), 2. deskrypcja sytuacyjna, 3. nominacja przez wybór nazwy, 4. nominacja przez wybór modelu.

⁴⁵ Przy tej kategorii nazw możemy też mówić o realizacji pewnego modelu, wszak nazwy ulic niemające formy przymiotnika rodz. żeńskiego lub rzeczownika(-ów) w dopełniaczu uważane są za nietypowe, „gorsze”.

⁴⁶ „Przy deskrypcjach sytuacyjnych nie ma kreatora nazwy, gdyż nazwa pospolita związana jest z obiektem i w tym związku na zasadzie powtarzających się sytuacji może stracić cechy predykatywne, a zyskać cechy nazwy własnej [...]. Obiekt jest x, a potem nazywa się X” (Cieślikowa 1996: 13).

⁴⁷ Ten rodzaj nazw D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 191) określiły jako nazwy dziedziczone; wcześniej opisywał je m.in. H. Borek (1979: 62).

wych, jak i wodnych) jest to podstawowy rodzaj nominacji. Zdecydowanie dominuje przy tym kreacja realistyczna (np. *Blonia*, *Nawsie*, *Lisia Góra*, *Liska*, *Młynówka*, *Wirki*), kreacja metaforyczna czy metonimiczna zdarza się znacznie rzadziej (np. *Bania*, *Kolano*).

Na ogół mało twórcze nazwy, determinowane przez podstawową funkcję informacyjną, mają nazwy miejsc niezamieszkanymi, sztucznie wydzielonych przez człowieka. Najczęściej powstają według modelu: człon określający wskazujący na rodzaj obiektu + człon(y) określający(e) informujący(e) o położeniu, np. *Rodzinny Ogród Działkowy „Dębiki”* (Kraków), *ROD „Wilanów”* (Warszawa), *ROD „Zalesie”* (Rzeszów), *cmentarz Rakowicki* (Kraków), *cmentarz Pobitno* (Rzeszów), *cmentarz komunalny Południowy* (Warszawa), *park Bródnowski* (Warszawa). Rzadziej człon określający ma charakter pamiątkowy (np. *ROD im gen. Waltera* – Rzeszów, *park im. Jana Pawła II*, *Ogród Krasińskich* – Warszawa) czy charakteryzujący (*park Ze Stawami Cietrzewia* – Warszawa).

Charakterystyczne budowie przestrzeni miejskiej nie zawsze zyskują nazwy własne, ale jeśli tak się dzieje, ich nazwy są najczęściej efektem kreacji realistycznej – wskazują na właściciela, zarządcę, osobę(y) odpowiedzialną(e) za utrzymanie/obronę obiektu (np. *Baszta Tkacka*, *Kossakówka*), wygląd (*Brama Murowana*, *Czarny Wieżowiec*), właściwości (*Fontanna Multimedialna*), funkcje obiektu (*Młyn Kostny* – dostarczał mączki kostnej), osobę/wydarzenie warte upamiętnienia (*pomnik Czynu Rewolucyjnego* w Rzeszowie, *pomnik Małego Powstańca* w Warszawie). W tej grupie desygnatów rzadko pojawiają się nazwy powstałe w efekcie kreacji metaforycznej czy metonimicznej.

Bardzo zróżnicowane sposoby nominacji cechują nazwy instytucji, przy czym tylko w tej grupie obserwuje się spory odsetek nazw sztucznych (zlep-kowców – por. Rzetelska-Feleszko 2006), a także skrótowców (Siwiec 2012: 230–250), które dominują zwłaszcza przy nazwach punktów komercyjnych. I tylko w tej grupie nazw obserwuje się sporą liczbę dodatkowych elementów graficznych, gier językowych, aluzji, metatekstów. Bardziej jednolite są nazwy obiektów edukacyjnych, leczniczych i kulturalno-rozrywkowych. Te cechuje dosyć rozbudowane nazewnictwo, dominującym modelem jest struktura „z nazwą w nazwie”, np. *Przedszkole Integracyjne nr 209 „Zaczarowane Ziarenko”*, *Przedszkole nr 109 „Ludeczkowo”*, *„Dental Center” Całodobowa Klinika Stomatologiczna*, *Akademik PW „Ustronie”* (Warszawa). Jest to model: część deskrypcyjna (realistyczna) + część wykreowana.

Funkcje

Prymarną funkcją nazw własnych jest identyfikacja i dyferencjacja – wskazywanie i wyróżnianie obiektu spośród innych jemu podobnych (por. np. Kosyl 1983: 84). „Funkcja ta jest jedyną, jaką wszystkie nazwy muszą pełnić” (Rutkowski 2001: 8). Zatem nie w różnicy w zakresie głównej funkcji należy się dopatrywać odmienności pomiędzy nazwami poszczególnych typów

obiektów. Należy tu wziąć pod uwagę dodatkowe funkcje, które te nazwy najczęściej pełnią⁴⁸.

Nazwy obiektów komunikacyjnych na ogół spełniają jedną z dwóch funkcji: deskrypcyjną (opisową, zwaną też czasami informacyjną – informują o cesze traktu, położeniu, kierunku) lub pamiątkową (nazwy-pomniki, upamiętniające osoby, wydarzenia, daty). Podobne są do nich w tym względzie ojkonimy – współczesne nazwy dzielnic i osiedli miejskich, będące dawniej nazwami wsi, są swoistą pamiątką wcześniejszych procesów osadniczych i wcześniejszych realiów terenowych i kulturowych⁴⁹. Inny wymiar funkcji pamiątkowej odnajdziemy w nazwach osiedli w rodzaju *os. Mieszka I*, *os. Franciszka Kotuli* (Rzeszów). Miana upamiętniające różne osobistości z historii Polski i regionu można określić jako nazwy-pomniki lub nazwy uznaniowe (w uznaniu zasług patrona – por. Chojnacki 2008: 526). Nie są one pamiątką z przeszłości nazywanego obiektu, ale wyrazem szacunku dla postaci utrwalonej w urbanonimie.

Funkcje deskrypcyjna i pamiątkowa dominują także w nazewnictwie miejsc sztucznie wydzielonych, przy czym charakter informacyjny, opisowy mają przede wszystkim nazwy cmentarzy, ogródków działkowych i terenów rekreacyjnych (zazwyczaj mają człony informujące o rodzaju obiektu, przeznaczeniu, położeniu), zaś funkcja pamiątkowa częściej jest obecna w nazwach placów i parków.

Wprawdzie dla anojkonimów dominująca jest funkcja deskrypcyjna (informacje o właścicielu terenu, cechach obiektu, położeniu), ale w tej grupie częściej niż w poprzednich dochodzi do głosu funkcja ekspresywna. Ekspresja (raczej negatywny stosunek kreatora do obiektu niż pozytywny) przejawia się w doborze leksemów (*Malpi Gaj* ‘park, w którym ludzie zachowują się jak zwierzęta’, *Stare Budy*), też sufiksów (np. *Błociska*, *Błoczna*, *Wisielok*). Podobne funkcje spełniają nazwy budowli (por. Kosyl 1983: 84) – są to głównie swoiste „informatory”, ale często ekspresywnie nacechowane. Funkcja ekspresywna ujawnia się np. w nazwach budynków (głównie dzięki zastosowaniu wyrazów pozytywnie waloryzujących w rodzaju *willa*, *pałac*, *dworek*) lub w nieoficjalnych nazwach pomników (*Wielka Cipa* ‘pomnik kształtem przypominający

⁴⁸ W opisie funkcji nazw różnych obiektów przestrzeni miejskiej opieram się przede wszystkim na propozycji M. Rutkowskiego (2001), który analizując nazwy w kontekście obiektu, kreatora, sytuacji, użytkownika i samej nazwy – wyróżnił pięć funkcji: 1. deskrypcyjna (nazwa – obiekt), 2. ekspresywna (nazwa – kreator), 3. pamiątkowa lub aluzyjna (nazwa – sytuacja); 4. impresyjna (nazwa – użytkownik), 5. poetycka (nazwa – nazwa). Jest to analiza funkcji nazw w momencie ich powstania, połączona z motywacją; to co innego niż funkcjonowanie, pragmatyka (nazwa jako podtekst – por. Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 28–33), ale w tym miejscu takie ujęcie jest wystarczające i celowe.

⁴⁹ Pamiątkowy charakter tych nazw jest widoczny we współczesnych nominacjach terenów przyłączanych do aglomeracji – ich mieszkańcom zależy na podtrzymaniu pewnej odrębności, na utrwaleniu historii; nazwy osiedli stają się swoistym przejawem patriotyzmu lokalnego i wyrazem szacunku dla przeszłości miejsca, w którym się mieszka.

kobiece narządy płciowe', *Konserwa* 'pomnik z blachy'). We współczesnym nazewnictwie inwestycji budowlanych ekspresji towarzyszy funkcja impresywna (oddziaływanie na potencjalnego odbiorcę) – deweloperzy nazywają wielorodzinne domy na sprzedaż np. tak: *Zielone Tarasy*, *Szklane Tarasy*, *Garden Place*, *Apartamenty Zamkowe* (Rzeszów).

Punkty komercyjne są nastawione na zysk, ten jest efektem zainteresowania klientów, zatem nazwa musi być reklamą – musi przyciągać, zaskakiwać, „krzyczeć” formą, doborem leksemów, zespołem konotacji itp. „Komunikat staje się wówczas swoistym sloganem reklamowym spełniającym funkcję impresywną” (Kosyl 1983: 84). Wprawdzie reklama czy ukryty nacisk (perswazja) jawi się jako podstawowa funkcja tych nazw, jednak niemal równie ważna jest informacja o specyfice zakładu, branży, oferowanych usługach, stąd w wieloczłonowych nazwach instytucjonalnych jest miejsce i na perswazję (f. impresywna), i na informację (f. deskrypcyjna), np.: *Centrum Języków Obcych INGLES* w Warszawie. Czasem kilka funkcji kumuluje się w jednej nazwie (por. Kosyl 1983: 85). Z powodu ciekawej formy graficznej⁵⁰, gier językowych wiele nazw z tej grupy spełnia funkcję poetycką, np. nazwy klubów: *Shakesbeer*, *Come In* 'mieści się w budynku z dużym kominem' (przykłady za: Rutkowski 2001: 26).

Gatunek onimiczny⁵¹

W tekstologicznej teorii nazw własnych każdy onim traktuje się jako tekst minimalny (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 19), a każdemu tekstowi da się przypisać cechy gatunkowe. O przynależności gatunkowej decyduje „kompilacja wyznaczników genologicznych, skrzyżowanie kilku kategorii, które posłużą do ostatecznej oceny gatunku” (tamże: 74). Wyznaczniki te są wypadkową relacji pomiędzy nazwami (tekstami) a substancją (w pewnym uproszczeniu rozumianą jako tworzywo genetyczne), nadawcą (kreatorem nazwy), odbiorcą (użytkownikiem) i referentem (nazywanym obiektem)⁵².

⁵⁰ Jak podkreśla M. Rutkiewicz-Hanczewska (2013: 58), tekst onimiczny ma „namacalną, hierarchiczną, złożoną strukturę. Składają się na nią [...] trzy poziomy: logotypowy zapis znaku językowego, formalne atrybuty tegoż znaku oraz jego semantyka”.

⁵¹ Przyjęłam tu propozycję genologicznej analizy nazw własnych M. Rutkiewicz-Hanczewskiej, która wyjaśnia, że „opis genologiczny to interpretacja nazw własnych ujmowanych jako odrębne struktury tekstowe, rządzące się swoimi prawami tworzenia, funkcjonowania, przekształcania. To spojrzenie na nazwę własną nie jak na określenie jakiegoś denotatu, lecz jak na tekst o ściśle określonej strukturze, reprezentującej dany gatunek” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 67).

⁵² Po uwzględnieniu tych relacji powstaje następujący układ gatunków: relacja tekst – substancja: gatunki nazw intertekstualnych (zbudowanych na bazie innych propriów) i metatekstualnych (informacja o tworzeniu nazwy i relacji do obiektu); relacja tekst – nadawca: gatunki aferealne (nadawca musi uwzględnić zasady obowiązujące w nominacji określonych denotatów), eferentne (nadawca powinien uwzględniać właściwości denotatu) i neutralne (rola nadawcy jest niezależna od zasad nazywania oraz od właściwości obiektu); relacja tekst – odbiorca: gatunki użytkowe (celem jest czysta komunikacja) i gatunki perswazyjne (świadome oddziaływanie na odbiorcę); relacja

W nazewnictwie traktów i innych obiektów komunikacyjnych mamy nazwy, które są gatunkami metatekstowymi (głównie starsze nazwy, które cechuje ikoniczność egzoforyczna – Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 95) i intertekstualnymi (głównie nazwy pamiątkowe), prawie wszystkie są gatunkami użytkowymi, neutralnymi, w relacji nazwa – obiekt dominują megateksty (przeważająca liczba nazw ulic, mostów występuje w więcej niż jednej miejscowości). Podobną charakterystykę gatunkową można przypisać nazwom obszarów zamieszkanym, choć w tej grupie obok megatekstów sporo jest też linktekstów (nazw z dodatkowym członem dookreślającym, np. *Budy Rzeszowskie*, *Budy Ruskowsiańskie*, *Budy Staromiejskie*).

Nazewnictwo obiektów niezamieszkanym cechuje większa liczba metatekstów niż intertekstów (te są charakterystyczne dla nazw ponowionych i przeniesionych). W relacji tekst – nadawca występują tu niemal wyłącznie gatunki neutralne, w relacji tekst – odbiorca – gatunki użytkowe, w relacji tekst – referent dominują megateksty i monoteksty. W grupie anojkonimów – jak w żadnej innej – sporo jest jednostek „z pogranicza”, co do których można mieć wątpliwości, czy są już tekstem, czy jeszcze pretekstem rozumianym jako struktura nazewnicza, która w tej samej lub zbliżonej formie w najbliższym czasie będzie odsyłać do konkretnego referenta (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 24).

Specyficzną z punktu widzenia genologii strukturę mają nazwy obiektów sztucznie wydzielonych przez człowieka. Większość z nich jest jednocześnie metatekstem i intertekstem (ma część odapelatywną – deskrypcyjną i część odproprialną – lokalizującą lub pamiątkową). Są to teksty na ogół eferentne (nazwa uwzględnia właściwości denotatu), z punktu widzenia odbiorcy również często użytkowe co perswazyjne. W relacji nazwa – obiekt dominują linkteksty (*Rodzinny Ogród Działkowy „Przyjaźń”*, *cmentarz komunalny „Wilkowyja”*, *ogród Miejski im. Solidarności*). Jednocześnie metatekstem i intertekstem mogą też być nazwy punktów komercyjnych, edukacyjnych i leczniczych, choć w tej grupie możliwe są także nazwy utworzone wyłącznie na bazie apelatywów lub wyłącznie na bazie propriów (często wykorzystywaną techniką zapośredniczenia są tu kolaże, parafrazy, ikonizacje – Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 144–160). Dominują tu teksty eferentne i perswazyjne. W relacji nazwa – obiekt w tej grupie szczególnie dużo jest duotekstów i linktekstów (w rodzaju: *Bar Mleczny „Grosik”*, *„Axel” Szkoła Języków Obcych*).

Nazwy znaczących budowli częściej są metatekstami, choć interteksty nie są w tej grupie rzadkością. Są to raczej nazwy neutralne, ale zdarzają się

tekst – referent: monoteksty (nazwa odnosi się tylko do jednego obiektu i nie powtarza w odniesieniu do innego), megateksty (nazwy obejmujące co najmniej dwa denotaty), duoteksty (nazwy o wieloelementowej strukturze, przy czym zakres pojęciowy duotekstu jest sumą zakresów pojęciowych współtworzących go tekstów, np. *Kraków-Plaszów*, *Korwin-Mikke*), linkteksty (połączenia nazw dopełniających tekst główny, np. *Niepubliczne Przedszkole „Jacek i Agatka”*), alterteksty (nazwy powstałe w efekcie renominacji, zastępujące poprzednie teksty) (Rutkiewicz-Hanczewska 2013).

i eferentne, i aferentne. Nazwy użytkowe zdecydowanie dominują tu nad perswazyjnymi. W tej grupie sporo jest monotekstów (czyli tekstów, które nie powtarzają się w odniesieniu do żadnego innego obiektu), choć oczywiście zdarzają się także inne gatunki.

Płaszczyzna funkcjonowania onimów, ich społeczny zasięg i stałość

Nazwy miejsc funkcjonujące współcześnie na obszarze miasta mogą mieć charakter urzędowy bądź nieoficjalny. Do nazw oficjalnych należą plateonimy, nazwy dzielnic i osiedli, nazwy miejsc sztucznie wydzielonych oraz nazwy instytucji. We wszystkich tych grupach mogą się oczywiście zdarzyć (i zdarzają się) nieoficjalne warianty czy dublety, ale są one raczej odstępstwem od reguły. Normą natomiast jest to, że w komunikacji (w zależności od sytuacji komunikacyjnej i od typu kontaktu językowego – por. Lubaś 1978) nazwy te podlegają pewnej wariancji, ale dotyczy ona głównie poziomu syntaktyki: w plateonimii często opuszczany jest człon gatunkowy (*mieszkam na Pułaskiego* zamiast: *mieszkam przy ulicy Kazimierza Pułaskiego*), we wszystkich grupach elipsie ulegają też niektóre elementy z wielowyrazowego członu charakteryzującego, zwłaszcza imiona, człony oznaczające tytuły i godności, patrocinia itp.

Nazwy miejsc niezabudowanych, lądowych i wodnych, a także nazwy budynków najczęściej są nieoficjalne. Wiele z nich to – posługując się terminologią J. Krški (1998) – toponimy mikrosocjalne, czyli nazwy funkcjonujące w małej i względnie zamkniętej grupie społecznej, którą wyróżniają jakieś czynniki socjalne (wiek, zainteresowania, miejsce pracy, miejsce zamieszkania); toponimy mikrosocjalne cechuje niska potencja komunikacyjna – mają wąski społecznie obiekt, nie są znane poza określoną wspólnotą socjalną, są nieoficjalne. Nie dotyczy to jedynie największych i najważniejszych obiektów z tych grup: największych rzek, gór czy lasów, najważniejszych budowli (np. ratusz, największe biurowce w mieście itp.). W tej grupie mian notuje się sporą wariantywność, nie tylko dotyczącą syntaktyki, ale także fonetyki, słowotwórstwa, fleksji, szyku członów w nazwie; tu też – częściej niż w innych grupach nazw – powstają dublety nazewnicze (dla jednego obiektu nazwy o różnej motywacji, np. lasek *Olszynka* || *Wisielec*).

Jest oczywiste, że nazwy oficjalne są bardziej znane niż nieoficjalne, ale znajomość nazwy zależy przede wszystkim od wielkości i rangi obiektu, a także od potrzeb użytkowników. Na niebezpieczne zjawisko zwróciła uwagę K. Handke: „Współczesny człowiek do minimum ogranicza liczbę nazw, które zna i którymi się posługuje – do nazw miejsc jego bezpośredniej egzystencji w danej przestrzeni (miejsce zamieszkania, pracy, nauki i kilka innych). W zamian chętnie posługuje się opisami sytuacyjnymi, w których punktami orientacyjnymi są nie nazwy, ale obiekty przestrzeni miejskiej” (Handke 2003: 102–103).

Chyba faktycznie słabiej znamy dziś położenie określonych ulic niż położenie obiektów kulturalno-rozrywkowych czy galerii handlowych.

Kształt formalny nazwy

Kolejny aspekt podkreślany w wielu pracach to zróżnicowanie formalne nazw miejskich. W tym miejscu niemożliwa jest analiza wszystkich potencjalnych typów formalnych, zresztą nie wydaje się ona celowa. W celu wydzielenia podklas urbanonimów wystarczy określenie najbardziej reprezentatywnych dla każdej grupy struktur.

Nazwy komunikacyjne są zawsze analityczne, z członem gatunkowym właściwie stałym dla poszczególnych klas obiektów (*ulica, aleja, rondo, most*), determinującym formę członu określającego (jaki? czyj?), który może być jedno- lub wielowyrazowy, np. *rondo Polskiego Czerwonego Krzyża, ul. Zielona, most Narutowicza*. Strukturalnie podobne są do nich nazwy osiedli, choć w tej grupie częściej niż w nazewnictwie ulic zdarza się, że człon gatunkowy i określający tworzą zestawienie apozycyjne, np. *osiedle Słocina, osiedle Młodość*. W grupie anojkonimów miejskich nazwy analityczne są równie częste jak syntetyczne, w tych pierwszych brak jednak wyraźnie wyodrębniających się członów gatunkowych. Podobnie jest w nazewnictwie budowli obronnych czy użytkowych. Stałą strukturę mają nazwy ogrodów, parków i cmentarzy: zawsze są analityczne, rozbudowane, często „z nazwą w nazwie”, np. *Park Linowy „Linoskoczek” w Rzeszowie*. Podobną budowę ma znaczna część ergonimów (zwłaszcza nazw prywatnych szkół, przedszkoli i gabinetów lekarskich)⁵³. Dla tej grupy mian charakterystyczne są także struktury sztuczne (zlepkowce, np. *KaZen*) i nazwy w formie wyrażen przyimkowych (*U Danusi, U Jacka*), rzadko pojawiające się w nominacji innych obiektów miejskich.

Typy semantyczno-motywacyjne

Zróżnicowanie semantyczno-motywacyjne w grupie urbanonimów jest podkreślane równie często jak zróżnicowanie formalne. I podobnie jak ono nie da się wyczerpująco scharakteryzować w kilku zdaniach, bowiem w każdej grupie nazw można wyróżnić wiele klas semantycznych. Na dodatek w zależności od regionu i specyfiki miasta różne klasy semantyczne są dominujące. Pozostańmy zatem przy kilku uwagach ogólnych wyróżniających nazwy określonych desygatów.

W nazewnictwie traktów komunikacyjnych odnajdujemy więcej (niż w innych grupach urbanonimów) nazw odantroponimicznych, głównie pamiątkowych, z kolei w starszej warstwie nazewnicznej mamy nazwy kierunkowe (nazwy-drogowskazy – por. Rzetelska-Feleszko 2006: 134), praktycznie nieobec-

⁵³ Tę dwudzielną budowę w nazwach firmowych opisywała m.in. R. Przybylska, która podkreślała, że człon opisowy (często wielowyrazowy) jest właściwie deskrypcją określoną, wymagającą – dla jednoznacznej identyfikacji – uzupełnienia o właściwą nazwę, np. *Sklep Wielobranżowy „Raj”*. Przy tym status proprialny członu opisowego budzi, zdaniem badaczki, wiele wątpliwości (Przybylska 1992: 138–139).

ne w nazewnictwie innych obiektów miejskich. Nazewnictwo dzielnic i osiedli cechuje spory odsetek nazw relacyjnych dziedziczonych (wywodzących się z dawnych nazw wsi), rzadszych w nazewnictwie ulic i prawie nieobecnych w innych grupach. Anojkonimię miejską cechuje znaczna przewaga nazw o motywacji topograficznej (charakteryzującej i lokalizującej) oraz posesywnej. Są one (pod względem motywacji, ale i struktury) bardzo zbliżone do mikrotoponimów wiejskich, a często się z nich wywodzą. W nazewnictwie miejsc wydzielonych dominują motywacje lokalizująca i pamiątkowa (nazwy-pomniki), z kolei w nazewnictwie budynków – motywacje charakteryzująca i przynależnościowa. Nazwy instytucji wyróżniają się tym, że ich motywacja (najczęściej charakteryzująca) często nie jest wyrażona bezpośrednio, a za pomocą metonimii, metafor, adideacji, peryfraz, aluzji itp.

Warto na koniec przyjrzeć się tabelarycznemu zestawieniu najważniejszych cech nazw różnych obiektów przestrzeni miejskiej (zob. tabela nr 1). W tabeli uwzględniono cechy dominujące w danej klasie nazw. Poszczególne nazwy mogą oczywiście przejawiać inne właściwości i to przede wszystkim jest przyczyną trudności z wyznaczeniem precyzyjnych granic. Takich zresztą nigdy nie uda się wyznaczyć, bo zawsze znajdują się nietypowe (mniej prototypowe) nazwy, które będą się lokować na granicy różnych podsystemów onimicznych. W związku ze wspomnianymi trudnościami mniej modne stało się samo pojęcie systemu, zwrócono bowiem uwagę na fakt, że nie we wszystkich klasach nazw da się wskazać znamiona systemowości, a „analogiczne przeniesienie terminu *system* na owe zbiory może być stosowaniem odległych od celności wspomnianych ozdobników terminologicznych” (Mrózek 2006: 157). „Systemowość nie należy zatem do terminów, dzięki którym można opisywać bezwyjątkowo wszystkie nazwy własne, od antroponimów i toponimów po chrematonimy” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 67).

Tabela nr 1: Zestawienie najważniejszych cech nazw różnych obiektów przestrzeni miejskiej

	Obiekty komunikacyjne	Ojkonimy	Anojkonimy	Miejsca wydzielone	Budowle	Instytucje
1	2	3	4	5	6	7
Związek nazwy z obiektem	dawniej: n. realistyczne, dziś – gł. konwencjonalne	dawniej: n. realistyczne, dziś – gł. konwencjonalne	n. realistyczne	n. modelowe, częściej konwencjonalne	dawniej: n. realistyczne, dziś – gł. konwencjonalne	n. konwencjonalne
Sposób nominacji	wybór nazwy dawniej: deskrypcja i kreacja realistyczna	specyficzna transonimizacja wybór nazwy	kreacja realistyczna, rzadko metaforyczna i metonimiczna	wybór modelu	kreacja realistyczna	kreowanie nazw sztucznych; realizacja modelu

1	2	3	4	5	6	7
Funkcje	deskrypcyjna pamiętkowa	pamiętkowa deskrypcyjna	deskrypcyjna ekspresyjna	deskrypcyjna pamiętkowa	deskrypcyjna ekspresyjna	impresyjna deskrypcyjna poetycka
Gatunek	meta- lub interteksty	meta- lub interteksty	meta-, rzad- ko intertek- sty	meta- i interteksty	meta-, rzadko interteksty	meta- i interteksty
	użytkowe	użytkowe	użytkowe	użytkowe lub perswazyjne	użytkowe, perswazyjne	perswazyjne, użytkowe
	neutralne	neutralne	neutralne	eferentne	neutralne, rzadziej eferentne	eferentne
	megateksty	megateksty lub linkteksty	megateksty i monote- ksty	linkteksty	monote- ksty	duoteksty lub linkteksty
Stołość i zmien- ność	oficjalne, mała wariant- tywność, gł. dot. syntak- tyki (elipsy)	oficjalne, mała wariant- tywność, gł. dot. syntak- tyki (elipsy)	nieoficjalne, duża wariant- tywność formalna, częste dublety	oficjalne, wariantyw- ność, gł. dot. syntaktyki (elipsy)	nieoficjalne, duża wariant- tywność formalna, częste dublety	oficjalne, wariantyw- ność, gł. dot. syntaktyki (elipsy)
Kształt formal- ny	n. analityczne ze stałymi członami gatunkowymi	n. analityczne ze stałymi członami gatunkowymi	n. syntetycz- ne i anali- tyczne bez wyodrębnia- jących się członów gatunkowych	n. analitycz- ne, rozbudo- wane	n. syntetycz- ne i anali- tyczne bez wyodrębnia- jących się członów gatunkowych	zlepkowe, n. analitycz- ne, „nazwy z nazwą”
Charak- tery- styczna moty- wacja	duży odsetek nazw pamięt- kowych, n. kierunkowe	dużo nazw relacyjnych (dziedzicz- nych)	dominują motywacje topograficz- ne i pose- sywna	gł. n. o mo- tywacji loka- lizującej i pamiętkowej	dominują motywacja charakteryzu- jąca i pose- sywna	motywacja charakteryzu- jąca, często niebezpo- średnio wyrażona

Przedstawiona analiza pokazuje, że najbardziej zbliżone cechy mają trzy grupy nazw: komunikacyjne, obszarów zamieszkałych i miejsc sztucznie wydzielonych – są oficjalne, w dużej części kreowane sztucznie, wieloskładnikowe, jednak w szczegółach mocno się różnią. Niejako na drugim biegunie znajdują się głównie nieoficjalne, powstające spontanicznie nazwy miejsc niezamieszkałych i nazwy budowli. Na tym tle specyficzną strukturą, funkcjami, charakterystyką genologiczną, sposobami nominacji wyróżniają się nazwy firmowe. Grupa ta, stanowiąc pogranicze urbanonimii, jest jednocześnie pograniczem chrematonimii.

2.5. Przedmiot badań w tym opracowaniu

Przedmiotem analiz prowadzonych w tej publikacji są nazwy miejsc w Rzeszowie w granicach administracyjnych miasta z okresów, w których powstawały dane onimy. Oznacza to, że współczesne nazwy są zebrane z terenu Rzeszowa

w obecnych granicach, natomiast nazwy historyczne – z terenu Rzeszowa w dawnych granicach miasta.

Spośród wyróżnionych w poprzednim rozdziale sześciu grup urbanonimów w niniejszym opracowaniu badaniom poddano pięć pierwszych, czyli: 1. nazwy obiektów komunikacyjnych, 2. nazwy obszarów zamieszkałych, 3. nazwy naturalnych obszarów niezabudowanych (lądowych i wodnych), 4. nazwy miejsc wydzielonych sztucznie oraz 5. nazwy znaczniejszych budowli niebędących ergonimami.

Z analizy zostały wyłączone nazwy instytucji, czyli nazwy punktów komercyjnych, usługowych, edukacyjnych, leczniczych i kulturalno-rozrywkowych. Wydzielenie nazw tych obiektów z zakresu prowadzonych badań ma kilka przyczyn:

- nazwy te spełniają inne funkcje – na czoło wysuwa się ich funkcja reklamowa (nazwy na sprzedaż – por. Rutkowski 2003);
- onimy z tej grupy wyróżnia osoba kreatora i sposób kreacji – nazwa jest tworzona w konkretnym celu, często na zamówienie; podobnie jest w grupie chrematonimów (Kosyl 2001: 448);
- nazwy firmowe są na ogół mniej trwale niż inne grupy urbanonimów⁵⁴;
- nazwy te często nie są ściśle związane z miejscem (jeśli firma przenosi się w inne miejsce, przenosi się razem z nazwą; do budynku wprowadza się nowa firma i wprowadza nową nazwę: „Hotel czy dom czasowy wrasta w krajobraz, ale pensjonat, restauracja, bar, kawiarnia i inne obiekty mogą się mieścić w budynku, gdzie znajdują się także instytucje, sklepy, pomieszczenia bardziej zwracające uwagę niż np. lodziarnia, kawiarnia czy kwaciarnia” (Breza 1998: 344);
- w ergonimach obserwuje się umiarkowanie ścisły związek nazwy z obiektem; jak zauważył R. Mrózek (2010: 36), „w większości tworzy te powiązane są z odpowiednimi budowlami czy budynkami (miejskimi, wiejskimi) jedynie na zasadzie szyldowo-etykietałnej, nieopartej na określonej więzi motywacyjnej [...]; właściwe ich obiekty lokują się bowiem denotatywnie także w sferze rzeczywistości pozamaterialnej”;

⁵⁴ Por. opinię A. Siwca o emporionimach: „Obiekty, brane tu pod uwagę, są nietrwałe w czasie, co ma związek z ich charakterem, warunkującym zależność od różnych czynników pozajęzykowych, przede wszystkim ekonomicznych [...]. W obszarze badanych nazw działa zasada *pantha rei*, ich zasób zmienia się w krótkich odcinkach czasu. Synchronia dominuje tu nad diachronią, odnośne nazwy wiążą się genetycznie ze współczesną rzeczywistością językową, występują »tu« i »teraz«, nie w wymiarze historyczno-procesualnym” (Siwiec 2012: 14). I dalej: „Tempo zmieniania się nazw zależy od ich rodzaju (klasy). Najmniej zmieniają się te onimy i toponimy, najbardziej – licznie występujące nazwy organizacji i instytucji, włączając w to też nazwy obiektów handlowych i usługowych [...]. Ma to wpływ na sposób prowadzenia badań – od onomastyki widzianej przez pryzmat historii (np. historii osadnictwa w przypadku toponimii), zorientowanej na etymologię, przechodzimy do onomastyki skupiającej się na badaniu nazw od strony ich motywacji i funkcjonowania w powiązaniu ze zjawiskami, których dostarcza współczesność” (Siwiec 2012: 15).

- wiele nazw z tej grupy, zwłaszcza emporionimów, wykazuje znaczne podobieństwo do innych chrematonimów, szczególnie do nazw artykułów przemysłowych (por. np. Siwiec 2012: 39–40), a często nazwa firmowa (lub jej część) jest wpleciona w nazwę produktu (np. *Gerber*); zarówno emporionimy, jak i chrematonimy nie tylko oznaczają, ale też znaczą, informują, służą także reklamie. Pomiędzy tymi dwoma grupami zachodzi również podobieństwo strukturalne: spory odsetek wyrazów obcych, zdrobnień; w obu grupach występuje zjawisko irradacji onimicznej (powstają serie nazewnicze, np. batoniki: *Danusia, Pawelek, Grześki*, sklepy spożywcze: *Basia, Ewelinka, Grześ*), obie grupy wykorzystują podobne pola semantyczne: imiona, nazwy geograficzne, nazwy mitologiczne, nazwy związane z fauną i florą; podstawowa różnica tkwi w tym, że emporionimy są najczęściej unikatonimami, podczas gdy chrematonimy częściej są serionimami.

Nie można nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że nazwy tak znaczących obiektów jak hotele, szkoły, szpitale decydują o wyglądzie przestrzeni miejskiej, są na trwałe zakorzenione w obrazie miasta. Na przykład w czasach PRL-u (a i później, w latach 90.) najbardziej rozpoznawalną wizytówką Rzeszowa był hotel Rzeszów i stojący w jego pobliżu pomnik Czynu Rewolucyjnego. Trzeba jednak podkreślić, że rozpoznawalność obiektu nie zawsze musi oznaczać rozpoznawalność nazwy. Ta zresztą może się zmieniać, mimo że obiekt trwa (por. np. zmiany nazwy najstarszej rzeszowskiej szkoły średniej: w latach 1658–1784 oficjalnie zwanej *Collegium Ressoviense*, w dokumentach też *Kolegium Pijarów* || *Kolegium Pijarskie*; od roku 1785 szkoła funkcjonowała jako *Cesarско-Królewskie Wyższe Gimnazjum*, przekształcone później w *I Gimnazjum* i *Liceum* w Rzeszowie, od 1923 r. zwane *I Gimnazjum* i *Liceum imienia ks. St. Konarskiego*, a obecnie – *I Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie*)⁵⁵.

Można się zastanawiać, czy nazwy z tej grupy współtworzą obraz onimiczny miasta. Taką funkcję z pewnością pełniły starsze nazwy hoteli, szpitali, kin czy sklepów. Były one realistyczne, uzależnione od lokalnych uwarunkowań językowych i pozajęzykowych. Nie da się tego, niestety, powiedzieć o większości współczesnych nazw z tej grupy, często sieciowych, korporacyjnych, np. hotel *Hilton*, *Multikino*, stacja benzynowa *Statoil*, pizzeria *Pizza Hut*. Jak słusznie zauważyła M. Graf, przy opisie i klasyfikacji nazw tego typu obiektów „trudno jednak zgodzić się na decydującą rolę kryterium chronologicznego – jego przyjęcie powodowałoby, że te same typy nazw w zależności od okresu, w którym nastąpił proces onimizacji, klasyfikowane będą bądź jako urbanonimy czy toponimy (nazewnictwo starsze), bądź jako chrematonimy (onimy nowsze)” (Graf 2008: 543). Wszelkie rozstrzygnięcia w tej sprawie będą miały charakter umowny.

⁵⁵ Por. http://www.1lo.rzeszow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=158 (dostęp: 28.08.2014).

2.6. Problemy z pisownią urbanonimów

Spore kontrowersje budzi nie tylko klasyfikowanie nazw jako urbanonimy bądź chrematonimy, ale też zapis ortograficzny nazw miejskich. Jest to spowodowane przede wszystkim faktem, że wśród urbanonimów przeważają struktury analityczne, złożone z członu gatunkowego (utożsamiającego) i odróżniającego (wartościującego) (Handke 1970 i nast.). Pierwszy z tych członów ma na poły apelatywny charakter (kategoryzuje, przyporządkowuje do określonej klasy obiektów, jest przejrzysty semantycznie), zwłaszcza w nazwach ulic ulega często elipsie, w innych grupach urbanonimów bywa nieobligatoryjny, przez część społeczeństwa nie jest odczuwany jako składnik nazwy własnej. Na dodatek, w zależności od rodzaju obiektu, może być uważany za bardziej lub mniej z nazwą związany, za „bardziej lub mniej proprialny” (por. Myszka 2005b). Właśnie ten niejednakowy status członów potęguje problemy ortograficzne. W ich rozwiązaniu nie pomaga, że „w polskich przepisach ortograficznych – pomijających istotę dwuczłonowej struktury nazw miejskich – niesłusznie ustalono odrębne traktowanie każdego z jej członów i zdecydowano, że: człon A jako wyraz pospolity powinno się pisać małą literą, a człon B jako nazwę własną powinno się pisać wielką literą” (Handke 2011: 31). Chaos pogłębia fakt, że plany miast oraz dokumenty urzędowe upowszechniają różne zapisy; podobną niekonsekwencję obserwuje się na tabliczkach adresowych i drogowych.

Problemy te znajdują odzwierciedlenie w pytaniach kierowanych do internetowych poradni językowych; ich użytkownicy słusznie zwracają uwagę, że byłoby prościej, gdyby w nazewnictwie pomników czy kościołów panowały takie zasady, jakie obowiązują przy zapisie innych nazw geograficznych (dla czego Morze Bałtyckie, ale cmentarz Rakowicki?). Na dodatek współcześnie nakłada się na to jeszcze jeden problem: niektóre klasy obiektów miejskich stały się instytucjami (np. cmentarze), w ten sposób nazwa obiektu została ponowiona na nazwę firmy. Spowodowało to sytuację, że firma (zarząd, spółka) nazywa się np. *Cmentarz Komunalny Pobitno*, a obiekt nosi miano *cmentarz komunalny Pobitno*.

Najbardziej aktualne wytyczne dotyczące pisowni nazewnictwa miejskiego zawarte są w zasadach pisowni polskiej PWN⁵⁶ oraz w Ekspertyzie Zespołu Ortograficzno-Onomastycznego PAN⁵⁷. Zasady pisowni obiektów religijnych

⁵⁶ Zasady dostępne też na stronie: <http://sjp.pwn.pl/zasady/Jedno-i-wielowyrzowe-nazwy-dzielnic-ulic-placow-rynkow-ogrodow-parkow-bulwarow-budowli-zabytkow-obiektow-sportowych;629401.html> [ZasPWN]

⁵⁷ Ekspertyzę przygotowali: Jerzy Podracki, Ewa Koziół-Chrzanowska, Emilia Danowska-Florczyk. Jest ona dostępna na stronie http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1486:ekspertyzy&catid=58:zespo-ortograficzno-onomastyczny&Itemid=71 [skrót: EZOO]

reguluje ponadto publikacja pod red. R. Przybylskiej i W. Przyczyny (2010)⁵⁸. Z mniej znanych, a zarazem najbardziej spornych zaleceń warto wymienić następujące:

1. Wielką literą piszemy jedno- i wielowyrazowe nazwy dzielnic, ulic, placów, rynków, ogrodów, parków, bulwarów, budowli, zabytków, obiektów sportowych itp., pamiętając jednak, że jeśli stojący na początku nazwy wyraz: ulica, aleja, bulwar, osiedle, plac, park, kopiec, kościół, klasztor, pałac, willa, zamek, most, molo, brama, pomnik, cmentarz itp. jest tylko nazwą gatunkową (rodzajową), piszemy go małą literą, nawet wtedy, gdy z właściwą nazwą własną tworzą wyraźny związek składniowy – zgody lub rządu⁵⁹ (ZasPWN; WZOO).

2. W niektórych nazwach obiektów miejskich tradycyjnie stosuje się pisownię odbiegającą od podanych wyżej reguł⁶⁰: *Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie*, *Most Londyński*, *Mur Plączu*, *Ogród Saski*, *Osiedle Młodych* (w Warszawie), *Pałac Kultury i Nauki*, *Pałac Staszica*, *Pałac Elizejski*, *Pałac Namiestnikowski*, *Pole Krwi* (Izrael), *Rynek Starego Miasta*, *Ściana Plączu* (w Jerozolimie), *Świątynia Opatrzności Bożej* (w Warszawie), *Trasa Łazienkowska*, *Trasa W-Z*, *Zamek Królewski w Warszawie*, *Zamek Ujazdowski*, *Zamek Książąt Pomorskich* (ZasPWN; EZOO).

3. Jeśli nazwa jest poprzedzona członem gatunkowym z dodatkowym określeniem (określeniami), to wszystkie te wyrazy piszemy małą literą (np. *bazylika katedralna*, *cmentarz komunalny*), gdyż nie są one częścią właściwej nazwy (EZOO).

4. Nazwy typu *trakt Brzeski*, *dukt Leśny*, *gościniec Wschodni* mogą być pisane na dwa sposoby: jeśli są poprzedzone wyrazem *ulica* – wielką literą, natomiast jeśli wyrazy typu *trakt*, *dukt* są członami gatunkowymi – małą (EZOO).

O ile pisownia nazw ulic, placów i osiedli na ogół nie przysparza większych problemów, o tyle inne obiekty przestrzeni miejskiej są zapisywane różnie. Zasady szczegółowe są takie:

1. Nazewnictwo mostów, wiaduktów, przystanków i innych obiektów komunikacyjnych – obowiązuje pisownia jak w nazwach ulic – człon gatunkowy małą literą, np. *most Grunwaldzki*, *wiadukt Śląski* (ZasPWN); warto zwrócić uwagę, że nazwami przystanków komunikacji miejskiej często stają się nazwy ulic czy placów; w takich przypadkach wyrazy typu *ulica*, *plac*, *rondo* pisze się wielką literą, bo są one już składnikami członu określającego, a członem gatunkowym jest wyraz *przystanek*, np. *przystanek Most Zamkowy*, *przystanek Ulica Rejtana*.

⁵⁸ Zasady te zostały opracowane przez Komisję Języka Religijnego Rady Języka Polskiego (skrót: SR).

⁵⁹ Ale w przykładach podany jest np. zapis: **Wały Chrobrego**, **Rynek Starego Miasta**, **Hała Arena**.

⁶⁰ Przeciętny użytkownik języka nie potrafi określić, które nazwy są tymi „wyjątkowymi”.

2. Nazwy parków – obowiązuje zasada jak w nazewnictwie ulic, chyba że wyraz *park* jest poprzedzony innym wyrazem, np. *park Ujazdowski*, *park Jordana*, *park Biegu po Zdrowie*, ale: *Tatrzański Park Narodowy* (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/park.html>).
3. Nazwy cmentarzy – obowiązuje zasada jak w nazewnictwie ulic, zalecana w publikacji *Zasady pisowni słownictwa religijnego*, np. *cmentarz Łyczakowski*⁶¹, *cmentarz Rakowicki*.
4. Nazwy kościołów i klasztorów – obowiązuje zasada, że człon gatunkowy pisany jest małą literą, np. *kościół Mariacki*, *kościół Świętego Krzyża* (albo: *kościół św. Krzyża*), *kościół Na Skalce*, *klasztor Norbertanek* (ZasPWN; SR).
5. Nazwy pomników – wyraz *pomnik* pisze się małą literą, pozostałe elementy – wielką, np. *pomnik Wolności*, *pomnik Poległym na Wschodzie*; osobnym problemem są nazwy pomników-rzeźb; niektórzy uznają, że należy je pisać jak ideonimy (nazwy dzieł artystycznych)⁶².
6. Nazwy innych budowli miejskich – obowiązuje zasada, że człon gatunkowy pisany jest małą literą, np. *pałac Krasińskich*, *willa Atma*, *brama Isztar*, *brama Floriańska*⁶³, *bastion Wysok* (ZasPWN), ale należy przyznać, że właśnie ta grupa wzbudza największe wątpliwości.

Niektóre z wymienionych powyżej zasad budzą sprzeciw wielu onomastów. Na przykład autorzy opracowania nazewnictwa miejskiego Poznania przyjęli, że człony typu *Osiedle*, *Park*, *Staw* pisze się wielką literą, co oznacza, że stanowią one integralną część nazwy własnej, nie pełnią funkcji gatunkowej (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 170–171). Także Jan Grzenia twierdzi, że godna polecenia jest pisownia typu *Cmentarz Łyczakowski* (choć przytacza zasadę nr 82 ZasPWN)⁶⁴, bo „jest zgodna ze zwyczajem językowym, a ten bierze się z przekonania, że wyraz *cmentarz* jest integralnym składnikiem nazwy”. Również K. Handke podkreśla, iż „wbrew aktualnym zasadom pisowni polskiej – istnieją oczywiste podstawy do tego, by oba człony były pisane wielkimi literami, podobnie jak: Wyżyna Małopolska, Puszcza Niepołomska, Góra Kościuszki, Hala Gąsienicowa. Wyrazy pospolite *ulica*, *plac*, *aleja*, *rondo* itp. w chwili, gdy stają się członami struktury nazewnictwa, zyskują tym samym status nazwy własnej” (Handke 2011: 31).

⁶¹ SJP PWN zaleca tu pisownię: *Cmentarz Łyczakowski* (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/cmentarz.html>).

⁶² Por. np. opinię moderatorów internetowej poradni językowej działającej przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim: „Sądzę, że można potraktować tę nazwę jak tytuł [...] i mówić o rzeźbie lub fontannie „Siusiąjący chłopiec”, podobnie nazwa „Jeździec miedziany” funkcjonuje jak tytuł, w tytułach dzieł sztuki zaś piszemy wielką literą pierwszy wyraz. W takich przypadkach można też zastosować cudzysłów” (http://www.kul.pl/nazwy-pomnikow,art_34957.html).

⁶³ SJP PWN zaleca pisownię: *Brama Floriańska* (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/brama.html>), choć w *Ekspertyzie* jest zalecenie, by pisać *brama Floriańska* (EZOO).

⁶⁴ Zob. tę i inne porady na: <http://sjp.pwn.pl/slowniki/cmentarz-%C5%81yczakowski.html>

Podobne stanowisko wyraziły autorki monografii nazewnictwa miejskiego Łodzi⁶⁵. Jednocześnie należy przyznać, że w niektórych pracach onomastycznych można zauważyć pewną niekonsekwencję w traktowaniu członów w nazwach różnych obiektów, np. w alfabetycznych wykazach urbanonimów nazwy ulic szeregowane są według członów określających, a pozostałe nazwy, np. parków czy placów – według członów gatunkowych.

Z przytoczonymi argumentami nie sposób się nie zgodzić, nie można jednak pogłębiać istniejącego chaosu, dlatego w całej książce stosuję pisownię nazw miejskich w zasadzie zgodną z powyższymi wytycznymi, tzn. tam, gdzie człon nadrzędny pełni przede wszystkim funkcję gatunkową, stosuję pisownię małą literą (np. *cmentarz Pobiciński*, *plac Wolności*, *park im. W. Szafera*). Za takowe człony uznaję: dla ulic – leksemy *ulica*, *aleja*, dla placów – *plac*, *skwer*, dla parków – *park*, *ogród* itp. Odchodzę od tej zasady w przypadkach, gdy człon nadrzędny ma wartość nie tylko klasyfikującą, ale przede wszystkim charakteryzującą, np. dla parku *Dębina Miłocińska*, dla domu *Willa Kotowicza* (nie każdy dom może być określony jako willa), a także w przypadkach, gdy człony gatunkowe nie określają rodzaju obiektów, np. *Plac Targowy* (dla ulicy), *Osiedle Mile* (dla inwestycji deweloperskiej), *Pomnik Wolności* (dla figury Matki Bożej), *Dzielnica Pańska* (dla ojkonimu nieurzędowego). Zdaję sobie sprawę z kontrowersyjności (i pewnej umowności) tego rozwiązania, ale nie do przyjęcia wydaje mi się zapis **dębina Miłocińska* czy **willa Kotowicza* – byłoby to zresztą sprzeczne z uzusem.

⁶⁵ Badaczki sugerują: „Można przypuszczać, że zasada ta została sformułowana na podstawie tych nazw miejskich, w których człon utożsamiający dość regularnie ulega elipsie (np. w nazwach ulic). Jednakże w większości nazw innych obiektów miejskich redukcja żadnego z członów nie jest możliwa [...]. Uważamy, że istnieją podstawy do tego, by oba człony nazwy miejskiej pisać wielkimi literami, podobnie jak inne dwuczłonowe nazwy geograficzne (np. *Dolina Chocholowska*, *Hala Gąsienicowa*)” (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 26).

I.3. Wyznaczniki proprialności leksemów w dokumentach archiwalnych⁶⁶

3.1. Uwagi wstępne

Każdy, kto prowadzi ekskserpcję materiału nazewniczego ze źródeł archiwalnych, prędzej czy później staje przed problemem: „Co już jest, a co jeszcze nie jest nazwą własną?” (Kucala 1967). Jest to zresztą, jak to określił W. Mańczak (2001), „najstarszy i największy problem onomastyki”. Pośrednio tezę tę potwierdza fakt, że próby rozgraniczenia apelatywów od propriów podejmują nie tylko językoznawcy, ale także filozofowie, logicy, myśliciele, a korzenie rozważań sięgają starożytności. Wobec niezadowolających rozwiązań w tej sprawie można by się nawet zastanawiać, czy podział na nazwy własne i wyrazy pospolite w ogóle jest możliwy. Jednak umysł ludzki potrzebuje kategoryzacji, porządkowania, szeregowania. Zwłaszcza świat zestawiony na zasadzie binarnych opozycji (np. dobry – zły, mały – duży, rzeczownik – czasownik, nazwa pospolita – nazwa własna) wydaje się bardziej uporządkowany, przyjazny. W konfrontacji z rzeczywistością najczęściej okazuje się jednak, że takie radykalne przeciwstawienia są co najmniej niewystarczające⁶⁷.

Współcześnie na ogół zgodnie przyjmuje się tezę, że granice kategorii są nieostre, że pomiędzy warstwą apelatywną i proprialną istnieje „pas przejściowy”, że są „gorsze” i „lepsze” nazwy własne, że nawet w obrębie poszczególnych klas propriów nie wszystkie jednostki mają ten sam status. Naukowcy rozmaicie określają te „nietypowe” onimy: S. Rospond (1972: 111) podkreślał istnienie w toponimii nazw *in statu nascendi*, M. Dokulil (1977) wprowadził

⁶⁶ Rozdział jest nieco zmodyfikowaną wersją artykułu opublikowanego w innym miejscu (Myszka 2015b).

⁶⁷ W kategoryzowanym za pomocą schematu dychotomicznego opisie „porównywane za jego pomocą elementy języka są sobie przeciwstawiane na zasadzie »albo nazwa własna – albo wyraz pospolity«, reprezentują idealne stany biegunowe, natomiast rzeczywistość istniejące przypadki pośrednie są ignorowane lub utożsamiane z biegunami” (Siwiec 2012: 22; Chlebda 1991: 16 i nast.). Lepszy wydaje się w tym momencie kognitywny schemat kategoryzacji przez prototyp, w którym „oprócz elementów prototypowych i mniej prototypowych mamy do czynienia także z elementami bardziej peryferyjnymi czy marginesowymi [...] czy wręcz takimi, których przynależność do kategorii może się wydawać wątpliwa [...] centrum kategorii leksykalnej jest wyraźnie określone i stałe, podczas gdy jej pogranicza są rozmyte i nakładają się na obszary peryferyjne sąsiednich kategorii” (Tabakowska 2001: 36–37).

termin nazwy *ambimodalne*, C. Kosyl (1983: 7) wyodrębniał różne *szczeble onomatyzacji*, E. Rzetelska-Feleszko (2002: 411–429) używała terminu *kategoria przejściowa*, K. Rymut (2003, 2003a) wskazywał na *sferę przejściową*, kognitywiści mówią o *mniej i bardziej prototypowych nazwach własnych* (por. Kaleta 1998: 30–34). Także w rozwijanej ostatnio tekstologicznej teorii nazw własnych *proprializację* traktuje się procesualnie: mówi się o trójwymiarowości istnienia nazwy własnej (o trzech poziomach onimicznego życia nazwy): nazwa właściwa, czyli tekst, poprzedzona jest pretekstem – generowaniem, ideacją, a w pełni realizuje się jako podtekst – funkcjonowanie, interpretacja (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 19–42). Jak słusznie stwierdził A. Siwiec (2012: 22), „wytyczanie granic dyscypliny naukowej ciągle nie jest sprawą zamkniętą i taką też zapewne pozostanie, bo granice domeny nazw własnych w języku są ze swej natury nieostre”.

W dyskusji na ten temat pojawił się zresztą jeszcze jeden istotny problem: chodzi już nie tylko o wyznaczenie granic, ale o stwierdzenie, czy możliwe jest, że ta sama jednostka leksykalna jednocześnie pełni funkcje apelatywne i *proprialne* (por. np. Rymut 2003: 10). Na tym tle zrodziła się teza, że „znaczna część nazw własnych jest w początkowej fazie swojego rozwoju ambiwalentna kategoriałnie” (Kosyl 1983: 7). Na dodatek wielokrotnie zauważano przechodzenie leksemów z jednej grupy do drugiej (*róża* > *Róża*, *Jasiek* > *jasiek* – por. np. Kosyl 1974; Lubaś 1983: 25). C. Kosyl (1983: 7) wysunął tezę (powtórzoną wiele lat później przez A. Siwca – 2012: 22), że *nomina propria* jest to kategoria „w pewnym zakresie subiektywna”, „wydzielana bądź w sposób intuicyjny, bądź to na podstawie przyjętych z góry założeń”. Ustalenie choćby umownych granic wydaje się jednak konieczne, aby możliwa stała się zarówno ekscerpca, jak i analiza materiału, zwłaszcza historycznego.

W tym miejscu skupię się na jednym aspekcie tego złożonego problemu, a mianowicie na próbie odpowiedzi na pytanie, jak na podstawie dokumentów sprzed stu, dwustu czy trzystu lat określić, czy dana jednostka językowa jest nazwą własną czy jest apelatywem, czy wreszcie jest okazjonalizmem – nazwą wymyśloną przez autora dokumentu, poza tym jednym dokumentem nigdzie niefunkcjonującą. Najbardziej problematyczną grupę stanowią oczywiście te potencjalne *propria*, które mają formę taką samą jak motywujące je apelatywy (innymi słowy, *proprialność* nie jest wyrażona formalnie, np. za pomocą sufiksów, zmiany paradygmatu, alternacji itp.) i których znaczenie jest żywe i aktualne. Są to nazwy powstające w rezultacie deskrypcji sytuacyjnej, rzadziej kreacji (por. Cieślíkowa 1990: 207), ich powstaniu zazwyczaj nie towarzyszy wyrazisty akt nominacji⁶⁸.

⁶⁸ W tekstologicznej teorii nazw własnych owe wyraziste akty kreacji są określane jako sztuczne akty nominacyjne i są przeciwstawiane naturalnym aktom nominacyjnym – w wyniku pierwszych powstają teksty o nadrzędnej funkcji perswazyjnej, a w wyniku drugich – teksty użytkowe (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 206–207).

Problem trudności z ustaleniem, co jest apelatywem, a co nazwą własną, powraca w wielu pracach dotyczących toponimii. W zależności od tego, jaki materiał jest poddawany analizom, wymienia się różne wskaźniki proprialności. Na przykład dla analizujących mazowiecki materiał archiwalny A. Wolffa i E. Rzetelskiej-Feleszko (1982: 254) najważniejsze było kryterium przekładalności: badacze za nazwę własną uznawali tę jednostkę, która w łacińskich dokumentach nie była przetłumaczona (była podana po polsku)⁶⁹. Inne wyznaczniki podawali badacze mikrotoponimów gromadzonych poprzez eksplorację terenową (por. m.in. Dejna 1956; Lubaś 1963; Kucała 1967). Dla W. Lubasia (1963) „miernikiem onomastyczności” stał się czynnik, który badacz nazwał „społeczną funkcją danego określenia”⁷⁰. Z tym stanowiskiem polemizował M. Kucała (1967), który wskazał następujące kryteria rozróżniające: 1. płaszczyzna funkcjonowania nazwy (czy nazwa jest oficjalna, czy też nie), 2. forma różna od formy żywej (wyznacznikiem jest tu budowa nazwy, np. archaiczna, nieproduktywny formant), 3. odniesienie (czy nazwa przysługuje tylko jednemu spośród podobnych lub takich samych obiektów), 4. stałość w odniesieniu do danego obiektu (nazwa wybrana spośród określeń obocznych jako wyłączna dla danego obiektu). Okazuje się, że z tych kryteriów tylko niektóre mogą być zastosowane do analizy materiału archiwalnego. Status historycznych nazw terenowych próbował ustalać m.in. M. Koper (2005)⁷¹. Wskazał na następujące kryteria: grafikę, budowę formalną, kontekst, w którym badany leksem się pojawia, oraz relacje lokalizujące (w nazwach przyimkowych).

Do opinii wymienionych powyżej badaczy będę wracać w dalszych częściach rozdziału. Kolejno zostaną omówione różne czynniki pozwalające odróżnić, czy w historycznych zapiskach mamy do czynienia z apelatywem czy z nazwą własną.

3.2. Znaczenie leksykalne

Za jeden z głównych wyznaczników proprialności uznawany jest brak znaczenia leksykalnego⁷². Prototypowa nazwa własna nie znaczy, a wyróżnia;

⁶⁹ Tego kryterium z oczywistych względów nie da się zastosować w odniesieniu do dokumentów w całości pisanych po polsku.

⁷⁰ Chodzi o stwierdzenie, czy i na jaką skalę określenie jest znane lokalnej społeczności.

⁷¹ Tu także szczegółowy przegląd stanowisk dotyczących wyznaczników proprialności; na ten temat por. też Myszka 2005: 59–65.

⁷² W tekstologicznej teorii nazw własnych podkreśla się, że dopiero na poziomie podtekstu (nazwy własnej rozpatrywanej w aspekcie komunikacji, w użyciu) można dostrzec konotacje onimów. Zdaniem autorki teorii „rozpatrywanie nazw własnych w kategoriach tekstu pozwala na uwolnienie się od pytania: czy *nomen proprium* tylko oznacza, czy również znaczy? Przyjmując definicję tekstu jako zdarzenia komunikacyjnego, rozpatrujemy onimy w aspekcie pragmatyczno-

wskazuje, ale nie charakteryzuje⁷³. Nie można jednak zapominać, że każde *proprium* pochodzi od apelatywu (albo bezpośrednio, albo za pośrednictwem innej nazwy własnej) i przynajmniej w początkowym stadium swego istnienia związek znaczeniowy z wyrazem motywującym zachowuje. Ten związek jest silny zwłaszcza w toponimii, antroponimii bowiem częściej wykorzystuje metaforę, metonimię, odległe asocjacje i konotacje (Rymut 2003, 2003a). Czasem znaczenie jest zawężone, obraz wybiórczy, ale nazwa nie staje się zupełnie asemantyczna: „Apelatyw, który przechodzi do kategorii nazw własnych, traci swoje uogólniające znaczenie, zacieśniając zakres znaczeniowy do jednostkowego obiektu. W strefie przejściowej następuje eliminacja tych elementów znaczenia apelatywnego, które w użyciu jednostkowym stają się zbędne” (Rymut 2003a: 15).

K. Rymut (2003a: 15–16) takie leksemy posiadające równocześnie cechy apelatywu (zachowane w całości lub części znaczenie) i nazwy własnej (oznaczenie jednostkowego obiektu) nazywa apelatywami onimicznymi, z kolei C. Kosyl (1983: 10) mówi o najniższym stopniu onomatyzacji nazw o przejrzystym synchronicznie znaczeniu etymologicznym i aktualnej pozajęzykowej motywacji tego znaczenia. Nieco inaczej problem ujmuje A. Cieślíkowska (2006: 48–50), która podkreśla, że w procesie onimizacji leksemy zostają wyposażone w nowe funkcje jednostkowości i indywidualizacji, czyli dokonuje się tu derywacja semantyczna, polegająca na metonimicznym przejściu lub metaforycznym przeniesieniu. Oba leksemy, czyli apelatyw i utworzone na jego bazie *proprium*, zaczynają funkcjonować w dwóch różnych płaszczyznach języka. Formalnym tego przejawem może być np. zmiana paradygmatu (*ta kielbasa* || *ten Kielbasa*), blokada kategorii liczby (*brzoza – brzozy* || *Brzozy*), polaryzacja niektórych końcówek fleksyjnych (*miodku* || *Miodka*).

Wydaje się jednak, że przynajmniej w początkowym stadium funkcjonowania nowej nazwy dla użytkowników języka jest ona zdolna i do nazywania (indywidualizowania), i do oznaczania (charakteryzowania). Leksem *mościsko*, stając się nazwą własną *Mościsko*, nie przestaje charakteryzować, nie przestaje odsyłać do pojęcia *mostu*. Tak może się stać, jeśli most zniknie, a nazwa pozostanie. Wynika to z charakteru nazw własnych: „w układzie idealnym przeznaczonych do tego, by nazywać, a nie oznaczać, ale w praktyce fakultatywnie

-komunikatywnym. Oznacza to, że sama nazwa (tekst) nie jest nacechowana semantycznie, ale nabiera znaczenia w akcie komunikacji (podtekst), na poziomie *nazwa – odbiorca*, gdzie elementy przestrzeni onimicznej spotykają się ze światem pozajęzykowym, z wszelkimi uprzedzeniami, oczekiwaniami, emocjami użytkowników danej formacji nazewniczej” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 62).

⁷³ Pogląd ten, upowszechniony przez Kuryłowicza, nadal ma swoich zwolenników, por. np.: „Nazwa własna może funkcjonować jako *proprium* tylko wówczas, gdy jego znaczenie związane jest z indywidualnym obiektem i gdy nie ma ono charakteru pojęcia. Dlatego też konstytuowanie kategorii znaczenia *proprialnego* zawsze powiązane jest z desemantyzacją źródłowego (motywującego) etymonu, leksemu” (Śrámek 2010a: 27–28).

zdolnych do jednego i drugiego” (Siwiec 2012: 23). Zatem zachowane (w całości lub części) znaczenie leksemu nie oznacza, iż nie może mu przysługiwać status nazwy własnej.

Ta niejednorodność kategorialna jednostek onimicznych szczególnie uwidacznia się w urbanonimii oficjalnej. Nazwy miejskie zazwyczaj składają się z dwóch członów: utożsamiającego (*ulica, plac, skwer, rondo, most*) i odróżniającego (*Ładna, Karola, im. Jana Pawła, Poniatowskiego*), przy czym „wyznacznikiem apelatywności członu A jest przede wszystkim jego status wskazujący (gatunkowy), a nie status wyróżniający i oznaczający, czyli konkretyzujący pod względem leksykalno-treściowym, który przysługuje członowi B” (Handke 1998: 300). Problem odzwierciedla zresztą pisownia tych członów i dawniej, i współcześnie.

3.3. Ortografia

Wydawać by się mogło, że najprostszym, najbardziej oczywistym wyróżnikiem nazw własnych i pospolitych w języku polskim jest pisownia wielką i małą literą. Nie jest to jednak – jak wiadomo – takie proste nawet w odniesieniu do współczesnego języka polskiego (por. problemy i dyskusje na temat pisowni nazw narodowości i mieszkańców miast, np. *Polak – warszawiak*, egzemplarzy, marek: *fiat – Fiat*, tytułów: *Świat Młodych* (czasopismo) – *Miodowe lata* (serial), czy wreszcie toponimów typu: *ulica Kościuszki – Kopiec Kościuszki, Góry Stołowe – góry Atlas, aleja Rejtana – Aleje Jerozolimskie*). Pisownia tych wyrazów jest w wysokim stopniu skonwencjonalizowana i nie może przesądzać o przynależności leksemów do grupy apelatywów czy propriów (por. Rymut 2003: 10).

Problem komplikuje się jeszcze bardziej, jeśli chcielibyśmy kryterium ortograficzne odnieść do zapisków sprzed XIX w., bowiem jak podsumował ortografię polską w wiekach XVII i XVIII S. Jodłowski: „zapanowały w niej: zupełne zamieszanie i dowolność, mające źródło w braku w tym względzie dbałości tak pisarzy, jak i wydawców” (Jodłowski 1979: 41). Jeden z pierwszych reformatorów XVIII-wiecznej ortografii Walenty Szydłarski zalecał na przykład pisanie wielką literą wyrazów oznaczających imiona bogów i bożków, aniołów, ludzi, królestw, prowincji, miast, wsi, zamków, miesięcy, gór i rzek, ale także pochodnych od nich przymiotników, ponadto nazw godności, urzędów i „wszelkich życia stanów” (*Nauczytel, Malarz*) oraz nazw nauk i „kunsztów” (*Gramatyka, Deklinacja*) (Łoś 1917: 168–169). Z kolei Józef Mroziński (początek XIX w.) sformułował kontrowersyjną zasadę, iż wielkie litery powinny być... ozdobą druku: „Zasługuje także na niejaki wzgląd piękność druku. Przyjemniej jest dla oka, gdzie nad szereg jednostajnych postaci w niejakiach odstępach wznoszą się litery większe. Lecz jeżeli znowu jest ich zbyt wiele, zdaje się, że pismo złożone bez ładu z postaci większych i mniejszych” (cyt. za: Łoś 1917: 169).

Mroziński w przepisach szczegółowych zalecał pisownię wielką literą („aby uczynić znaczenie słów wyraźniejszym”) nazw osób, ludów, aniołów, części świata, krajów, mórz, gór, lasów, ale także budowli, pomników, mostów, okrętów, świąt, konstelacji. Małą literą nakazywał pisać nazwy miesięcy, dni tygodnia, wyznawców religii, zgromadzeń oraz przymiotników, chyba że te pochodzą od imienia ludzkiego (Zygmuntowski). Sformułował też zasadę dotyczącą pisowni nazw typu *ulica Długa, morze Czarne*: „W tych ostatnich nazwach wyrazy: *ulica, morze* są wyrazami pospolitemi, natomiast gdy imię własne składa się z istotnych dwu części, obie trzeba pisać przez początkowe wielkie litery np. *Stany Zjednoczone, Saska Kępa, Rio Negro, Nowaja Zemlja*” (cyt. za: Łoś 1917: 170).

Dalej wyjaśnia Mroziński, że „jeśli rzeczownik stoi we właściwym swoim znaczeniu imienia pospolitego”, należy go pisać małą literą, ale nazwy własne użyte „w znaczeniu pospolitym” (zapelatywizowane) zaleca pisać wielką literą, podobnie jak tytuły i godności, przy czym tu wielka litera ma być oznaką szacunku (Łoś 1917: 170).

Zalecenia Mrozińskiego zostały przyjęte w 1830 r. przez Deputację Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, która dodała tylko, iż wielką literą należy pisać apelatywy użyte w funkcji nazw własnych (np. *Cały Wschód mu holdował*). Potem pojawił się jeszcze pomysł, autorstwa Łazowskiego, by wielką literą pisać słowa, „na które chcemy zwrócić uwagę czytelnika” (Łoś 1917: 171). XIX-wieczną ortografię uporządkował O. Kopczyński. Napisany przez niego na polecenie Komisji Edukacji Narodowej podręcznik do gramatyki zalecał pisanie wielkich liter „na początku pisma, na początku periodu, od ustępu (a capite:), w Imionach *szczególnych* Bogów, Aniołów, ludzi i urzędów, części świata większych i mniejszych, nauk, kunsztów etc. np. *Jehowa, Jowisz, Apollo, Pallas, Merkury, Michał, Piotr, Lech, Woiewoda, Europa, Polska, Grammatyka, Pisownia, Malarstwo* etc.” (Kopczyński 1817: 196). Ponadto wielką literą zalecał pisać nazwy pospolite „przez poważenie dawane, np. *Oyciec, Dobrodziey, Jegomość*”, oraz „w napisach pieniędzy, słupów czyli kolumn, nagrobków, wiązek etc.” (Kopczyński 1817: 197). Kolejne reformy ortografii przyniósł dopiero wiek XX.

W XVIII- i XIX-wiecznych zapiskach sądowych miasta Rzeszowa oraz na mapach katastralnych notacje są bardzo niekonsekwentne, a przyczyny tego stanu – różnorodne i złożone: niekoniecznie polskie pochodzenie pisarzy, kopistów, różne ich wykształcenie, kompetencje, preferencje, ale zdaje się, że główną przyczyną jest brak norm.

W rzeszowskich zapiskach, zarówno w dokumentach, jak i na mapach, widoczne jest nadużywanie wielkiej litery. Na mapach zaczyna się nią każda nota, niezależnie od tego, czy oznacza apelatyw czy proprium, np.:

Nowe Miasto, Rynek, Garncarski (plac), Cmentarz [Pm 1879], Droga polna, Klasztor Bernardinów, Poczęcie P. Marji, Granica sporna z granicą miasta Rzeszowa, Staw, Rzeka Wisłok,

Synagoga, Ratusz, Ulica Pańska, C.k. Starostwo, Św. Wojciech (kościół), Magazyn [Kat 1888], Ogród miejski, c.k. Sąd, Gimnazjum Św. Jan, c.k. Starostwo, Psiarnisko, Księży folwark, Piekarnia, Hotel, Nowe miasto [Ps 1892], Podzamcze, Błonie miejskie, Cmentarz zboru izrael., Cmentarz rz.-k., Baraki wojskowe, Nowy Rynek [MR 1895]

Zapisy na mapach katastralnych można by tłumaczyć wpływem języka niemieckiego, w którym wszystkie rzeczowniki, nie tylko nazwy własne, pisze się wielką literą, ale taki stan zauważa się także w dokumentach z początku XVIII w., np.:

Folwarczek i Gronta po Rodzicach Jego pozostałe za Cegielnią Mieyską niezey Bramy poboczney Nowego Miasta [...] nad Wisłokiem ku Błoniu Mieyskiemu leżące [ksw 1714: 157]

Przedanie Pewney Części Pola Przedtym Chmajowskiego, Brozynowskiego, Lurynowskiego, teraz noviter Wieszczkowiczowskiego alias Szafrancowskiego nazwanego [...] od drogi Publiczney ku Staromieściu idącej, poczyniającego się aż do granic Przybyszowskich ciągnącego się między rolami [ksw 1717: 237–238]

W zapiskach tych widoczna jest zresztą ogromna niekonsekwencja w zakresie użycia wielkich i małych liter. Przeanalizujmy zapis:

ażeby wiecznemi czasy trwała nie tylko na bużnicy murowaney, ale też y na Dobrach Swoich Ruchomych i nieruchomych... [ksw 1719: 318]

Bużnica murowana – określenie powtarzające się często, mające charakter nomen proprium, jest pisane małą literą, podczas gdy wyrażenie *Dobra Swoje Ruchome* wielkimi, ale już *nieruchome* – małą literą. Podobny brak konsekwencji zauważamy w następnych zapisach:

Folwark [...] za Cegielnią Mieyską niezey Bramy poboczney Nowego Miasta ku Młynowi Staromieyskiemu Wisłokiem Starym koło Nowego Miasta ciągnącym się ziedney strony, Wisłokiem nowym od Błonia ku Pobitney z drugiej strony [...] nabyty [ksw 1713: 161]

Widzimy tu wielkimi literami zapisane wyrazy: *Cegielnia Miejska*, *Nowe Miasto*, *Wisłok Stary*, *Młyn Staromiejski*. Na tym tle trudno wskazać regułę objaśniającą, dlaczego inne nazwy – a właściwie drugie ich człony – zapisano małą literą: *Wisłok nowy*, *Brama poboczna*. Takich przykładów jest całe mnóstwo. Nawet ta sama nazwa może być zapisywana na różne sposoby, np.:

Kamienicę moję własną w Rynku leżącą z Browarem Słodownią przy młynie y palarni mieyskiej [...], Ogród i Budynek za Bromą murowaną leżący [ksw 1723: 414]

Gront swoi własny [...], Za Bramą Murowaną ziedney Strony między chałupą Uczciwego Jana Gielackiego, azdrugiej ogrodka Urzaskowskiego zostający [...] przedała [ksw 1712: 133]

Taka niekonsekwencja daje się zauważyć także w obrębie jednego zapisku (ten sam autor, ta sama data, sąsiednie strony w księdze – są to tytuł i treść zapisku):

Przedanie Domostwa na Woli ku Pobitney leżącego [ksw 1717: 275]; Domostwo swoje własne przez siebie na woli ku Pobitney [...] leżące [ksw 1717: 276]

Przeglądając XVIII- i XIX-wieczne dokumenty, chwilami trudno oprzeć się wrażeniu, że pisarze i kopiści hołdują zasadzie Mrozińskiego, aby wielkie lite-

ry stosować jako ozdoby tekstu. Ortografia nie tylko nie ułatwia, ale czasami wręcz utrudnia wskazanie właściwej nazwy własnej, np.:

Przedanie Pewney Części Pola [...] Szafrancowskiego nazwanego od drogi Publiczney ku Staromieściu idącej, poczynającego się aż do granic Przybyszowskich ciągnącego się [ksw 1717: 237–238]

W powyższym przykładzie ulica może być nazywana: *droga Publiczna ku Staromieściu idąca*, *droga Publiczna ku Staromieściu*, *droga Publiczna*, *Publiczna ku Staromieściu idąca*, *Publiczna ku Staromieściu*, *Publiczna*. Aby właściwie wyodrębnić nazwę własną, należy się posłużyć innymi kryteriami.

3.4. Wyznaczniki tekstowe

A. Cieślíkowa (2001a: 99), pisząc o nazwach własnych w tekstach, zauważyła, iż „kontekst, nawet najprostszy, lub konsytuacja wskazują, czy mamy do czynienia z nazwą własną czy pospolitą. Wskazówkę tę może przynosić też paradygmat, w którym umieszczone są nazwy, np. lista nazwisk, spis towarów (stanowią one również swego rodzaju konteksty)”.

Z tym stanowiskiem polemizował K. Rymut, który podkreślał, że sytuacji, w których kontekst językowy pomaga rozstrzygnąć, czy chodzi o nazwę własną czy pospolitą, jest niewiele (Rymut 2003: 12). Oczywiście o wyznacznikach tekstowych możemy mówić tylko w przypadku dokumentów ciągłych. Raczej nie znajdziemy ich np. na mapach.

W rzeszowskich dokumentach funkcję wyznaczników tekstowych pełnią przede wszystkim wyrazy: *zwany*, *nazwany*, ewentualnie łacińskie *dicte*, np.:

na Folwark y Pole Swoie Dziedziczne quondam Łosioniowskie nazwane przy Wisłoku ku młynowi Staromiejskiemu leżące.... [ksw 1719: 315]; wedle gruntów kotlarzowskie nazwanych leżące [ksw 1715: 230]; Domus dicte Morulowskie antiquitus vero Abrachtowiczowskie [ksw 1723: 446]; Ogród mój własny, który leży Za wałem z iedney strony Tkacza kwiatkowskiego zdrugiey krysztofowskiego nazwane... [ksw 1715: 227]

Czasami owo „magiczne” słówko zostaje wzmocnione powagą urzędu:

X Zowczowski zapisał przerzeczonemu konwentowi W. OO Bernardynów na Folwarku, ku Młynowi Staromieskiemu nad Wisłokiem leżącym antiguitus Lanowiczowski a teraz Dziedzicznym [...] kozłarzowska zwanym w księgach Woytowskich y Ławicznych Rzeszowskich [ksw 1712: 137]

Wydawałoby się, że takie notacje jednoznacznie wskazują, że podana nazwa jest jednostką proprialną, a jednak czasami trudno nie odnieść wrażenia, że te wyrażenia są nadużywane, por. zapisy:

Przedanie Ogrodu z Chałupą na Woli za WW. OO. Bernardynami leżącego quondam Cza-dowskiego ad praesens vero Woyciecha y Katarzyny Czerkowiczow nazwanego [ksw 1719: 307]

Przedanie Domostwa i gruntu w Rynkowej ulicy za Ratuszem leżącego quondam Zgłobic-kiei, ad praesens Reiny Gawronskiey nazwanego [ksw 1719: 312]

Trudno wyobrazić sobie sytuację, by ogród nazywał się *Wojciecha i Katarzyny Czerkowiczów*, a domostwo nosiło miano *Reginy Gawrońskiej*. Jest to typowe opisowe określenie miejsca przez podanie właściciela i dopiero z takiej struktury może (ale nie musi) wykształcić się toponim.

Wątpliwy status onomastyczny wyrażen poprzedzonych słowami ‘zwany’, ‘nazwany’ wynika także z niestałości owych określeń, najczęściej tworzonych od nazwiska właściciela terenu i zmienianych wraz ze sprzedażą gruntów i posiadłości, np.:

Taxa Domostwa murowanego niewiernego Abrama Szmulowica przeszłego Bławatnika w tyle Domostwa Łosioniowiczowskiego alias Kotlarzowskiego stojącego [ksw 1723: 411]

Przedanie Pewney Części Pola Przedtym Chmajowskiego, Brozynowskiego, Lurynowskiego, teraz noviter Wieszczkowiczowskiego alias Szafrancowskiego nazwanego [ksw 1717: 237–238]

Przedanie Roley y Pola Pułłanek ab antiquo nazwanego Successine vero Mydlarzowskie, Zywczowskie ae tandem noviter Rozeckich uczciwej Katarzyny Wolskiej przedtym Rozeckiej zwanego [ksw 1714: 181]

Warto zwrócić uwagę, iż przy nazwach, co do proprialności których nie ma wątpliwości, takich tekstowych wykładników brak. Może więc jest to sposób proprializacji nazwy okazjonalnej? Sposób nadania rangi nazwy własnej odantroponimicznym przymiotnikom dzierżawczym? Wspomniane wskaźniki onimiczne pojawiają się tylko przy słabo utrwalonych, niepowtarzających się nazwach, przede wszystkim posiadłości; pojawiały się także przy nazwach ulic, dopóki te miały postać deskrypcji (tekstowych schematów informacyjnych), potem już było ich coraz mniej. Z pewnością stanowią one pewną wskazówkę dla czytelnika, ale nie mogą być jedynym kryterium, na podstawie którego określa się status leksemów.

3.5. (Nie)stałość określenia w odniesieniu do danego obiektu (dublety nazewnicze)

Jeśli dany obiekt w różnych dokumentach (mających różną rangę, powstałych w różnym czasie) jest konsekwentnie tak samo nazywany, można przypuszczać, że takie określenie jest nazwą własną. Jeśli natomiast w dokumentach obiekt określany jest na kilka sposobów, a potencjalne nazwy mają różne motywy nominacyjne (dublety nazewnicze⁷⁴), ich status onomastyczny może

⁷⁴ Terminu *dublety nazewnicze* używam tu w znaczeniu określonym przez R. Mrózka, który paralelizm nazewniczy zdefiniował jako wynik oddziaływania odmiennych relacji motywacyjnych związanych z tym samym obiektem. Nazwy paralelne mogą być efektem: 1) zderzenia dwu różnych motywacji, np. posesyjnej i topograficznej (np. *Sikorówka* || *Na Pustkach*); 2) zróżnicowania wewnątrzmotywacyjnego, np. wewnątrz motywacji topograficznej (*Smrekowy* || *Na Błatnym*); 3) konfrontacji motywacyjnej urzędowej i potocznej (np. *Kaczycka Droga* || *Ku Budzie*) (Mrózek 1991: 158).

budzić wątpliwości, zwłaszcza w sytuacji niewielkiej powtarzalności tych określeń⁷⁵.

Prześledźmy przykładowe zapisy w dokumentach rzeszowskich: tutejszy ogród, największy park w mieście, leżący nieco dalej od centrum, we wszystkich dokumentach określany jest tak samo: *Ogród Miejski* [ksw 1715: 201], *Ogród miejski* [Ps 1892; Ps 1895; PR 1897]. Z kolei jeden z rzeszowskich młynów, leżący na terenie dawnego miasta Rzeszowa, nazywanego Staromieściem, w dokumentach określany jest jako *Młyn Staromiejski*:

ku Młynu Staromiejskiemu [ksw 1713: 145–6]; *ku Młynowi Staromieskiemu nad Wisłokiem leżącym* [ksw 1712: 137]; *ku Młynowi Staromiejskiemu* [ksw 1714: 154]; *przy Wisłoku ku młynowi Staromiejskiemu leżące* [ksw 1719: 315]

Powtarzalność zapisów wskazuje, że można te terminy uznać za nazwy własne.

Nieco inaczej jest na przykład z określeniem mieszczącego się na zamku rzeszowskim więzienia, przy którym urzędował także sąd. Na mapach z drugiej połowy XIX w. funkcjonują określenia: *C.k. dom karny* [Kat 1888], *c.k. Kryminal* [Ps 1892], *c.k. Sąd* [MR 1895; PR 1897]. W tych potencjalnych nazwach widoczne jest zróżnicowanie wewnątrzmotywacyjne: w pierwszej i drugiej na plan pierwszy wysuwa się fakt, że w obiekcie mieści się więzienie, czyli kryminal, w trzeciej – że jest to siedziba wymiaru sprawiedliwości (sądu). Określenia ukazują pewien wycinek rzeczywistości, za każdym razem inaczej sprofilowany. Dodatkowo z synonimów wybiera się różne (dom karny – kryminal), co świadczy raczej o przypadkowości nominacji.

Najstarszy rzeszowski cmentarz rzymskokatolicki określany jest jako: *Św. Trójcy* [Kat 1888], *Św. Trójca* [Ps 1892], *Cmentarz rz-k* [MR 1895], *Cmentarz* [PR 1897]. Natomiast najstarszy rzeszowski kościół na mapach figuruje jako: *Św. Wojciech* [Kat 1888], *Sct. Adalbert* [PR 1897], *Pfarrkirche* [Kat 1842], zaś w dokumentach sądowych dominują określenia: *kościół Farny Rzeszowski* [ksw 1716: 221; ksw 1719: 304] i *kościół Fary Rzeszowskiej* [ksw 1715: 194; ksw 1718: 297; ksw 1721: 345]. Tu wyraźnie widoczne są dwa motywy nominacyjne: co to jest? (*cmentarz, kościół farny*) i: pod czym wezwaniem? (*Świę-*

⁷⁵ Nazwa własna jest określeniem stałym, a nie okazjonalnym. Zwracał na to uwagę już M. Kucala, który podkreślał, że „nazwanie kogoś czy czegoś czasem, wyjątkowo, określeniem nawet z nim znaczeniowo nie związanym też nie jest jeszcze nazwą własną. Choć tu nie odgrywa roli ilość nazywających, to jednak pewna stałość nazywania, choćby przy jednym nazywającym, musi występować” (Kucala 1967: 160). Badacz uznał, że za nazwę własną można uznać daną jednostkę leksykalną, jeśli jest to nazwa wybrana spośród określeń obocznych jako wyłączna dla danego obiektu. Mechanizmy onimiczne działają tu w ten sposób, że nazwą staje się określony wyraz, mimo iż można było wybrać inny, w równym stopniu charakteryzujący obiekt. Rozważania te nie dotyczą sytuacji, w których nazwą własną staje się „nazwa gatunkowa”, np. *Cegielnia*, *Betoniarnia*, *Rynek* – o nich będzie mowa w podrozdz. I.3.10.

tej Trójcy, św. Wojciecha). Z czasem utrwaliły się dla tych obiektów nazwy: *Stary Cmentarz i kościół Farny*. Zatem nazwy paralelne „nie wytrzymały próby czasu”.

Dublety okazjonalnie występujące w dokumentach pisanych, niepowtarzające się w ogóle albo powtarzające się bardzo rzadko należy chyba uznać za preteksty (Rutkiewicz-Hanczewska 2013), protourbanonimy (przez analogię do protonazwisk), które mogą, ale nie muszą stać się właściwą nazwą własną. I raczej nie obydwie, ale jedna z nich, choć oczywiście nazwy paralelne w toponimii występują, toteż i ta reguła nie może zostać uznana za bezwyjątkową.

3.6. Stabilność nazwy (nazwy wariantywne)

Kolejnym wskaźnikiem pozwalającym ustalić status onomastyczny leksemu jest jego stabilność, stałość (niezmiennność) w różnych dokumentach. Im większa liczba dokumentów potwierdza daną jednostkę, im większą stabilizację ona wykazuje, tym pewniejszy jest jej status proprialny. Oczywiście różnice w grafii czy fleksji nie mogą wpływać na obniżenie rangi tego argumentu (zresztą jednego z najważniejszych), np.:

Przedanie Ogrodu z iedney, Błonia Mieiskiego, ku Ruskiej Wsi [ksw 1712: 125]; na Wale mieskim ku Błoniowi Mieskiemu z iedney strony Wisłoka [ksw 1712: 134]; nad Wisłokiem ku Błoniu Mieyskiemu leżące [ksw 1714: 157]

iako kupił Połowę chałupy na Woli ku Pobitney [ksw 1719: 321]; Domostwo swoje własne na Groncie Panskim na Woli ku Pobitney sprzedała [ksw 1713: 151–152]; Domostwo swoje własne przez siebie na woli ku Pobitney wybudowane [ksw 1717: 276]; Przedanie Domostwa na Woli ku Pobitney leżącego [ksw 1717: 275]

w ulicy Farney od Bramy Murowaney stojącego [ksw 1717: 280]; Przedanie Domostwa i Gruntu w ulicy Farney stojącego [ksw 1717: 282]; w Dom Uczciwego Błażeja kobyleckiego w ulicy Farney stojący [ksw 1717: 279]; Zlecamy [...] aby do Domu pomienionego kobyleckiego w ulicy Farney... [ksw 1717: 278]; Farna [PM 1879; Ps 1892; MR 1895a; PR 1897]

Z drugiej jednak strony występowanie pewnej wariantywności formalnej nie wyklucza tego, że leksem jest nazwą własną, a zaświadcza jedynie niską stabilizację kształtującej się właśnie jednostki. Nazwy wariantywne, obserwowane w toponimii dość często, powstają na ogół w wyniku zderzenia się różnych typów kontaktu językowego, np. podłoże gwarowe i język literacki, oficjalna i nieoficjalna sytuacja komunikacyjna itp.⁷⁶ W dokumen-

⁷⁶ W wyniku zderzenia się różnych typów kontaktu językowego mogą powstać warianty o charakterze leksykalnym (*Kościelna Droga* || *Kościelna Cesta*), leksykalno-słotwórczym (*Wielkie Dołki* || *Wielkie Doły*), warianty w zakresie użycia bliskich funkcyjnie przyimków prepozycyjnych (*Przy Solskim Lesie* || *U Solskiego Lasu*), wreszcie najczęstsze warianty – twory eliptyczne, będące dowodem na niestałość i niestabilność nazw wieloskładnikowych (np. *Nad Chodnikiem Dziedzińskim* || *Nad Chodnikiem*) (Mrózek 1991: 158–159).

tach pisanych mamy do czynienia przede wszystkim z wariacją słowotwórczą, np.:

wzdłoz zas poczynającego sie od Ogroda Szafrancow [ksw 1709: 45]; wedle Ogroda Szafrancowego [...] ciągnący sie [ksw 1714: 154]; zdrużej wedle ogroda Szafranskiego y Drogi ku Folwarkowi [ksw 1714: 157]

ciągnący sie ziedney strony Wisłokiem nowym od Błonia ku Pobitney z drugiey [ksw 1714: 157]; z drugiey Wisłokiem Nowym od Błonia ku Pobitney [ksw 1713: 145–146]; wlewey ręce iadąc od Miasta [...] ku Błoniu Pobicinskiemu pozostała [ksw 1713: 159]; reszte Pola od wydziału Przedmieścia Mostowego do Mostu Wisłoczego ku Błoniu Pobicinskiemu pozostała [ksw 1713: 162–3]

Równie częste są rozmaite formacje eliptyczne (warianty ilościowe lub ilościowo-jakościowe), np.:

na koncu Przedmieścia krakowskiego Sendziszowa za Wieleb. O.O. Bernardymami [ksw 1713: 145–6]; złączone nakoncu Przedmieścia ku Sędziszowu zaklasztore Wiele OO Bernardynow [ksw 1714: 154]; na koncu Przedmieścia ku Sędziszowu za klasztorem [ksw 1714: 157]

na groncie naszym własnym y z Piwnicą za Ratuszem Rzeszowskim zostającym [ksw 1712: 143]; Iż Domostwo moje własne Dziedziczne [...], drugiey Strony od Ratusza stojące [...] oddaię [ksw 1722: 388]; Przedanie Domostwa i gruntu w Rynkowej ulicy za Ratuszem leżącego [ksw 1719: 312]

Rzadziej pojawiają się warianty leksykalne, np. *księży* – *farny*:

Pfarr Vollwerks – Folwark Farny [Kat 1842]; Księży folwark [M 1892; PR 1897]

Czasem wariacja dotyczy szyku (kolejności członów nazwy), np.:

z Domem na nim wybudowanym w ulicy Zamkowej ku Farze ciągnącej się [ksw 1717: 255]; Domostwo wulicy Zamkowej na gruncie Panskim stojące [ksw 1720: 329]; Przedanie Domostwa w ulicy Zamkowej wedle karczmy [ksw 1720: 328]

Dom na Zamkowej Ulicy leżący [ksw 1712: 117]; Dworek na Zamkowej Ulicy ex opposito Collegium [ksw 1721: 356]

Zupełnie rzadko pojawiają się formy różniące się liczbą gramatyczną, np.:

...aż po Samą Granicę Przybyszowską ciągnące się [ksw 1715: 182]

od drogi Publiczney ku Staromieściu idącey, poczynającego się aż do granic Przybyszowskich ciągnącego się między rolami [ksw 1717: 237–238]

Istnienie wariantów nie zaprzecza, ale raczej potwierdza, że dane określenie jest nazwą własną – wszak użyte jest kilka razy, co jest najlepszym dowodem jego stopniowej stabilizacji w funkcji propriальной. Mała stabilność formalna to cecha nazw *in statu nascendi*. Z pewnością są to jednostki językowe, które nie mogą pozostać poza polem zainteresowań onomastów. Sytuując się gdzieś pomiędzy sferą apelatywną i propriálną, stoją jednak bliżej tej onimicznej strony (ze względu na swą powtarzalność, wysoką frekwencję, stałość połączenia nazwy z określonym obiektem). Takie warianty oczywiście rzadko są obecne w nazewnictwie oficjalnym przestrzeni miejskiej, ale przecież im mniej sformalizowane kontakty, tym wariacja większa (Lubaś 1978).

3.7. Częstotliwość użycia danej jednostki w odniesieniu do konkretnego obiektu

W tle rozważań dotyczących dubletów nazewniczych i onimów wariantywnych przewijał się jeszcze jeden czynnik: częstotliwość występowania danej nazwy – jest to bardzo ważne, o ile nie najważniejsze kryterium pozwalające sklasyfikować określoną jednostkę w grupie apelatywów bądź propriów. Przypomnijmy w tym miejscu stwierdzenie M. Kucały, że jeśli określenie jest okazjonalne, wyjątkowe, nazwą własną być nie może; konieczna jest „pewna stałość nazywania” (Kucała 1967: 160). W odniesieniu do dokumentów pisanych nie zawsze udaje się to kryterium zastosować, bowiem nie można z całą pewnością udowodnić, że nazwa odnotowana w jednym dokumencie tylko jeden raz na pewno nie była stale używana czy znana szerzej. Możemy natomiast odwrócić tę tezę i z całą pewnością stwierdzić, że jeśli dana jednostka nazewnicza została utrwalona w dokumentach wiele razy, na pewno nie mogła nie być używana. Jest to poniekąd rozwinięcie teorii W. Lubasia (1963: 200) dotyczącej „społecznego rozpowszechnienia nazwy”.

Częstotliwość użycia danego określenia (a także jego wariantów) wskazuje na jego stabilizację w funkcji nazwy własnej. Chyba najczęściej powtarzającym się obiektem, wobec którego sytuowano wiele innych elementów przestrzeni miasta Rzeszowa, była brama wyjazdowa w kierunku Krakowa, w dokumentach wspominana kilkadziesiąt razy, funkcjonująca w kilkunastu formach wariantywnych, np.:

murowana Brama [ksw 1708: 23] || za Murowaną Bronią [ksw 1708: 41] || za Bromką murowaną [ksw 1709: 51] || za Bromką albo raczej Fortką murowaną [ksw 1710: 101] || Za Walem Miejskim, alias za fortką murowaną [ksw 1710: 102] || y bramy Murowaney / od Bramy murowaney / ku Bromie murowaney [ksw 1712: 110] || Murowana Brama [ksw 1715: 191] || murowana brama [ksw 1715: 192]

Inną bardzo często wspominaną nazwą wykazującą pewną wariację było określenie włości Lurynowicza:

Przedasz (sic!) Polą nazwanego Lurynowskie za Wolą za Wieleb. O.O. Bernardynami zostającego [ksw 1709: 45] || Pola Swego własnego modo et antiquitus Lurynowskie nazwanego [ksw 1709: 45] || na Dobrach albo raczej Polach Lurynowiczowskich [ksw 1709: 47] || in agro dicto Lurynowiczowskie [ksw 1709: 47] || z Pola nazwanego Lurynowiczowskie [ksw 1709: 48] || Przedanie Pewney Części Pola Przedtym Chmajowskiego, Brozynowskiego, Lurynowskiego [...] nazwanego [ksw 1717: 237–238]

Właśnie częstotliwość występowania tych nazw jest dowodem na to, że formacji wariantywnych nie można wykluczać z grupy propriów, bo są to określenia wprawdzie umiarkowanie ustabilizowane formalnie, ale na stałe związane z konkretnymi obiektami w przestrzeni miasta.

Jak wspomniałam wcześniej, powtarzalność leksemu (w odniesieniu do tego samego obiektu) świadczy o jego *proprialnym* statusie, jednak brak powtarzalności nie może przesądzać o braku takiego statusu, zwłaszcza że odsetek nazw mających jednostkową notację jest bardzo wysoki. Na przykład z księgi sądowej miasta Rzeszowa z piętnastu lat (1708–1723) udało się wynotować ponad 320 leksemów *proprialnych*, które tworzą grupę 167 nazw i ich wariantów. Średnio więc każda nazwa została powtórzona dwa razy. Ale ta średnia jest trochę myląca. Aż 65% nazw (109) pojawiło się tylko raz, 16% (26 nazw) zostało zanotowanych dwukrotnie, 5% (9 nazw) – trzykrotnie, a tylko 14% nazw (23) wykazało dość wysoką powtarzalność – pojawiło się w dokumentach więcej niż trzy razy.

Można się zastanawiać, czy leksemy występujące tylko jeden raz, niemające potwierdzenia w mapach należy odrzucić. Niektóre pewnie tak – zwłaszcza te, których struktura i kontekst wskazują, że są to raczej *dzierżawcze* nazwy osobowe, a nie *toponimy posesyjne*. Jednak większość z nich ma strukturę *toponimów*, a ich *onomastyczny* status potwierdzają np. *wskaźniki tekstowe*, *ortografia*, *funkcja*.

3.8. Analogie strukturalne (zbieżność formalna z innymi urbanonimami)⁷⁷

Wszystkie analizowane do tej pory kryteria mogą być pewną wskazówką dotyczącą statusu leksemów, ale nie pozwalają na jednoznaczne oddzielenie *apelatywów* od *propriów*. Warto zatem rozważyć, czy takim kryterium może stać się budowa jednostki językowej. Wszak od lat 60. XX w. przez ponad trzy dekady trwała w polskiej *onomastyce* ożywiona dyskusja dotycząca tego, czy istnieje odrębna *gramatyka* nazw własnych. Akcentowano zwłaszcza różnice w zakresie *słowotwórstwa* i *fleksji*. Zastanawiano się, czy istnieją np. sposoby *derywacji* właściwe tylko nazwom własnym, czy istnieją typowo *onomastyczne* formanty, a także jakie funkcje (podobne czy też zupełnie inne?) pełnią określone przyrostki w *onomastyce* i w *sferze apelatywnej* języka. Powstał nawet osobny termin określający *słowotwórstwo* nazw własnych – *nazwotwórstwo*, a za nim terminy: *kategoria nazwotwórcza* i *typ nazwotwórczy* (por. Borek 1984). Mówiono także o znaczeniu *strukturalnym* nazw. To znaczenie możemy wyczytać z budowy *słowotwórczej*, zatem przysługuje ono tylko nazwom *derywowanym* (takim, w których możemy wydzielić *sufiks nazwotwórczy*), np. znaczenie *strukturalne* nazw typu *Bogumiłowice*,

⁷⁷ Ten podrozdział jest streszczeniem i podsumowaniem rozważań prowadzonych w innym miejscu (Myszka 2014).

Abramowice to ‘nazwa miejscowa patronimiczna’, zaś nazw typu *Aleksandrów*, *Bogucin* – ‘nazwa miejscowa dzierżawcza’ (Kaleta 1998: 27).

Dziś odchodzi się od twierdzenia o istnieniu odrębnej gramatyki nazw własnych, wciąż jednak akcentuje się specyficzne właściwości gramatyczne propriów. Zauważa się, że każdy subsystem onimiczny wykształca charakterystyczne dlań modele motywacyjno-strukturalne, podporządkowane pewnym normom nazewniczym (por.: Cieślíkowa 2001: 41; Mrózek 2007: 24). Szukając modelu strukturalnego, należy na nazwę spojrzeć globalnie, czyli nie tylko jako na strukturę ‘podstawa + formant’; należy uwzględnić także motywację, czas powstania nazwy i inne (niż słowotwórcze) aspekty gramatyczne: formę singularną lub pluralną, rodzaj gramatyczny, paradygmat. Próbuując znaleźć odpowiedź na pytanie, czy budowa nazwy może być wykładnikiem jej statusu propriального, należy się zastanawiać nad tym, czy określona struktura (a nie sam sufiks) jest typowa dla danej kategorii nazw, czy często się powtarza, czy też przeciwnie – pojawia się w jednostkowych notacjach.

Analiza nazw posesywnych zapisanych w rzeszowskich księgach sądowych z początku XVIII w. pokazała, że istnieją takie struktury, które „wyspecjalizowały się” w funkcjach nazewniczych. Należą do nich na przykład nazwy domostw z formantem *-owskie*:

Domus dicte Morulowskie antiquitus vero Abrachtowiczowskie in Circulo Resoviensi sitce [ksw 1723: 446]⁷⁸; Na groncie temże Bandzerowskie zwanym, przy bytności... [ksw 1712: 139]; Dom potym Mirzwowskie Zwany [1712: 118]

Stabilne systemowo są także nazwy z formantem *-ówka*, np. *Laskosiówka* [1710: 74], *Solarzówka* [1719: 308], *kozlarzówka* [1712: 137], *Kłapkówka* [1717: 245, 251], *Baranówka* [1723: 452]. Zarówno struktury z formantem *-owskie*, jak i *-ówka* utworzone od antroponimów (głównie nazwisk) raczej nie pełniły funkcji przymiotników⁷⁹ i rzeczowników w płaszczyźnie apelatywnej.

Obok nich pojawiają się formy bardziej niejednoznacznie kategorialnie, np. bezprzyrostkowe w formie dopełniacza liczby pojedynczej lub mnogiej:

ziedneystrony Grontu i Domu zdawna Przonskich, ateraz Tokarzewego zwanego [...] W Zatyłku wszierz od Bramy murowaney aż do Słupa włumiedzku (?) y Placu Zakarzowy Stoiącego [ksw 1712: 110]; Domostwa przedtym Radochowskiego teraz Sebastyjana Stefanskiego ziedney strony, a placu pustego quondam Uczciwego Józefa Piątkiewicza z drugiey [ksw 1717: 255]

Toponimy rzadko są formalnie równe dopełniaczowi antroponimów, a już zupełnie nie jest utrwaloną strukturą toponimiczną występowanie w tej funkcji antroponimu w pełnej postaci (imię + nazwisko).

Niejednoznaczny jest także status nazw utworzonych przyrostkami przymiotnikowymi: *-ow-* || *-in-*. W XVIII w. (a i później również) powszechne było

⁷⁸ To jedna z niewielu notacji łacińskich w księgach z tego okresu.

⁷⁹ Te tworzone albo formantem *-ow-*, albo *-sk-*; zdecydowanie rzadziej dwumorfemowym *-owsk-*.

używanie przymiotników dzierżawczych o tej postaci, dlatego notacje typu (pole) *Szafrancowe* [1709: 45], *Sikorowy* (grunt) [1722: 393], (ogród) *Szafrancowy* [1714: 154], *Szychtyrczyny* (plac) [1723: 450], *Moskowsy* (grunt) [1721: 373] można rozpatrywać zarówno w kategoriach apelatywnych, jak i proprialnych. Być może są to nazwy *in statu nascendi*, tzw. preteksty w tekstologicznej teorii nazw własnych.

Powyższe rozważania dowodzą, że pomijane w ostatnich latach kwestie struktury i znaczenia strukturalnego wyrazu są ważne, ale tylko wówczas, jeśli budowę nazwy będzie się analizować w szerszym kontekście (motywacji, terenu, na którym powstaje nazwa, czasu jej powstania). Nie jest przy tym najważniejsze wydzielenie formatu nazwotwórczego, czyli stwierdzenie, czy proprializacja dokonała się za pomocą formalnego wykładnika (kreacja onimiczna), czy za pomocą derywacji semantyczno-funkcjonalnej (np. deskrypcja sytuacyjna, por. Cieślíkowa 1996). Dla określenia statusu propriального nazwy istotniejsze jest stwierdzenie, czy nazwy z określonym formantem (niezależnie od tego, na jakim etapie został on dołączony do podstawy) są typowe dla badanego typu desygnatów. Ważne jest także zbadanie, czy określone formy były żywotne w okresie powstawania nazwy i w jakich sytuacjach były używane. Sama budowa jednostek leksykalnych nie wystarczy wprawdzie, aby bezdyskusyjnie określić ich status onimiczny, jest jednak istotnym kryterium wspomagającym, pozwala zwłaszcza wskazać jednostki o strukturze nietypowej dla danej klasy onimów.

3.9. Trwałość nazwy a stopień proprializacji

Trwałość nazwy (długość jej „życia”), powtarzalność w powstałych w różnym czasie dokumentach jest istotnym wykładnikiem proprialności. Im dłuższe jest życie nazwy, tym pewniejszy jej status onimiczny. Stałość nie oznacza, że nazwa musi być urzędowa, jeśli jednak nieformalne określenie z czasem zyskuje status oficjalnego, z całą pewnością mamy do czynienia z nazwą własną. Nie oznacza to rzecz jasna, że miana, które przez wiele lat funkcjonują w obiegu nieoficjalnym i nigdy nie „awansują” do oficjalnego, są „gorsze”: chodzi tu przede wszystkim o czas (okres) funkcjonowania nazwy, a nie o jej społeczny obieg.

Związek pomiędzy trwałością nazw a stopniem proprializacji prześledźmy na przykładzie najstarszych nazw rzeszowskich plateonimów. Miejskie zapiski sądowe z początku XVIII w. (ksw 1707–1723) poświadczają dziewiętnaście określeń ulic, które jednak nie były nazwami urzędowymi i funkcjonowały w wielu wariantach. Najbardziej ustabilizowane były nazwy: *Farna*, *Różana*, *Szpitalna* i *Zamkowa*. Wszystkie cztery z czasem zyskały status nazw oficjalnych, jednak już w 1892 r. nazwę *Szpitalna* (ulica biegła obok szpitala dla ubogich) zmieniono na *A. Mickiewicza*. Nazwa ulicy *Farnej*, łączącej Rynek z kościołem Far-

nym, przetrwała do 1894 r. (zmieniona wówczas na *ul. Kościuszki*), z kolei dawną *Różanę*, biegnącą przez teren tzw. Różanki, w 1899 r. podzielono, a jej części za patronów zyskały *F. Dymnickiego* i *J. Słowackiego*. Jedyne nazwa *Zamkowa* funkcjonuje do dziś, ale desygnuje inny niż trzysta lat temu trakt⁸⁰.

Sześć kolejnych nazw miało pierwotnie formę deskrypcji, „tekstowych schematów informacyjnych” (Handke 1992: 35), z czasem przekształconych w formy syntetyczne i zatwierdzonych urzędowo. Tylko jedna z nich, *ulica Ku OO Bernardynom*, późniejsza *Bernardyńska* (znajduje się obok klasztoru Bernardynów), przetrwała do dziś. Cztery wprowadzić również funkcjonują w plateonimii Rzeszowa (*Krakowska*, *Lwowska*, *Staromiejska*, *Przybyszowska*), ale desygnują inne niż pierwotnie obiekty. *Gościniec krakowski* || *Gościniec ku Krakowu* || *publiczny ku Krakowu ciągnący się Gościniec* || *Gościniec bity krakowski* to późniejsza *ul. Krakowska*. Współcześnie nazwa ta określa bardziej oddalony od centrum odcinek tej ulicy, będący przedłużeniem dawnej *Krakowskiej*. *Droga publiczna ku Lwowi* (droga od rynku do mostu w kierunku Lwowa) to chyba inne określenie *Szpitalnej* (lub jej przedłużenie do dawnego mostu na Wisłoku, znajdującego się mniej więcej w okolicy przedłużenia obecnej głównej alei na Starym Cmentarzu); obecnie nazwa *ul. Lwowska* funkcjonuje dla innej drogi biegnącej w tym samym kierunku. Dwie kolejne nazwy zostały „wskreszone” po pewnej przerwie. XVIII-wieczna *droga, która idzie ku Staromieściu* (ksw 1709: 45) || *ulica publiczna ku Staromieściu* (ksw 1712: 125) || *droga Publiczna ku Staromieściu idąca*, będąca drogą wylotową w kierunku wsi Staromieście, nie ma nic wspólnego z obecnie istniejącą nazwą nadaną w 1958 r. ulicy biegnącej przez przyłączone do Rzeszowa Staromieście. Także *droga Publiczna od Przybyszówki idąca*, prawdopodobnie późniejsza *ul. Przybyszowska* (prowadząca do Przybyszówki – n. nadana w 1903 r., zmieniona w 1926 r. na *ul. W. Reymonta*), desygnuje inny trakt niż nadana w 2007 r. nazwa *ul. Przybyszowska*.

Jedna nazwa przetrwała około dwustu lat, po czym została zmieniona: *Droga do Folwarku Staromiejskiego* || *Droga ku Folwarkowi Staromiejskiemu* w drugiej połowie XIX w. zwała się *Folwarczną*, jednak w 1899 r. przemianowano ją na *Krzywą*, później *Moniuszki*.

Desygnaty dwóch kolejnych nazw łatwo wskazać, za to samych nazw lub ich kontynuantów próżno szukać: *ulica Rynkowa* to obecna *Matejki*; nazwa *Rynkowa* nie pojawia się ani na XIX-wiecznych mapach, ani w późniejszych dokumentach, podobnie jak kolejna: *ulica ciągnąca się ku murowanej*

⁸⁰ *Zamkowa* to dawna nazwa obecnej ul. 3 Maja (trakt łączy zamek z kościołem farnym; wzdłuż tej drogi powstały zabudowania pijarów); w czasie kiedy pisano księgi sądowe, ulica już nazywała się *Pijarska*, jednak w tym dokumencie określana jest wciąż starą nazwą – por. zapis: „zapisuję Domostwo moje własne na gronce Zamkowym wystawione i wybudowane w ulicy Zamkowej przy karczmie ziedney strony, a zdrugiey Syna Puszkacza Zamkowego ze wszystkim tego to leżące Wielebnych OO. Scholarum Piarum Collegium Rzeszowskiego” (ksw 1720: 327). Obecnie nazwa desygnuje inną ulicę biegnącą od zamku, prostopadłą do dawnej *Zamkowej*.

Bramie || *uliczka ku Bromie murowaney* – to dzisiejsza *Grunwaldzka*, wcześniej zwana *Sandomierską* i *Głogowską*.

Dla kolejnych protonazw trudno ustalić desygnację. Prawdopodobnie nazwy *Droga od Miasta ku Gruntom i Łąkom Staromieyskim ciągnąca* || *Droga od Miasta ku Łąkom i Gruntom Staromieyskim ciągnąca się* oraz *droga od Młyna Staromiejskiego ku Miastu idąca* to wspomniana wcześniej *droga Publiczna ku Staromieściu idąca* (jeden obiekt, różne określenia). Podobnie ulica *Ku farze* i *ulica przed kościołem Farnem Rzeszowskim* to z pewnością któraś z ulic odchodzących od kościoła farnego, ale która? Z kolei określenia *ulica ku Wież O.O. Piarum Scholarum* i *ulica ku Zamkowi Rzeszowski ciągnąca się* || *ulica ku Zamkowi Rzeszowskim* prawdopodobnie oznaczają ulicę *Zamkową*. Trakt nazwany *droga publicznay na Woli za WW. OO. Bernardynami* musiał znajdować się gdzieś w okolicy *ul. Krakowskiej* (może to jej inne określenie).

Tabela nr 2 pokazuje losy nazw odnotowanych w Rzeszowie na początku XVIII w.

Tabela nr 2: Losy nazw ulic odnotowanych w Rzeszowie na początku XVIII w.

Lp.	Kategoria	Liczba	Nazwy ulic
Nazwy „żyjące”			
1	Nazwy, które przetrwały bez zmian formalnych i desygnują ten sam obiekt	0	-----
2	Nazwy, które zmieniły formę, ale do dziś desygnują ten sam obiekt	1	<i>Ku OO Bernardynom</i> > <i>Bernardyńska</i>
3	Nazwy, które przetrwały do dziś, ale desygnują inny obiekt	5	1. <i>Zamkowa</i> 2. <i>gościniec krakowski</i> <i>Gościniec ku Krakowu</i> > <i>Krakowska</i> 3. <i>droga publiczna ku Lwowi</i> > <i>Lwowska</i> 4. <i>droga, która idzie ku Staromieściu</i> <i>ulica publiczna ku Staromieściu</i> > <i>Staromiejska</i> 5. <i>droga Publiczna od Przybyszowki</i> > <i>Przybyszowska</i>
Nazwy „martwe”			
4	Nazwy, które przetrwały ponad 100 lat (do 1890 r.) i znikły	3	1. <i>Farna</i> 2. <i>Różana</i> 3. <i>Szpitalna</i>
5	Nazwy, które przetrwały ze zmianami formalnymi ponad 100 lat i znikły	1	1. <i>Droga do Folwarku Staromiejskiego</i> <i>Droga ku Folwarkowi Staromieyskiemu</i> > <i>Folwarczna</i>
6	Nazwy, które znikły przed 1890 r. i nigdy nie zyskały statusu oficjalnych	9	1. <i>Rynkowa</i> 2. <i>ulica ciągnąca się ku murowanej Bramie</i> 3. <i>Droga od Miasta ku Gruntom i Łąkom Staromieyskim ciągnąca</i> 4. <i>droga od Młyna Staromiejskiego ku Miastu idąca</i> 5. <i>droga publiczna na Woli za WW. OO. Bernardynami</i> 6. <i>Ku farze</i> 7. <i>ulica przed kościołem Farnem Rzeszowskim</i> 8. <i>ulica ku Wież O.O. Piarum Scholarum</i> 9. <i>ulica ku Zamkowi Rzeszowski ciągnąca się</i>

W sumie z dziewiętnastu określeń nazw ulic z początku XVIII w. tylko sześć przetrwało do dziś, choć niekoniecznie w odniesieniu do tego samego obiektu. Cztery inne przetrwały bardzo długo – zmieniono je dopiero pod koniec XIX w. przy okazji wielkiego porządkowania nazewnictwa Rzeszowa – były mocno utrwalone i do dziś są znane przez osoby choćby tylko trochę interesujące się historią miasta. Połowa z zanotowanych trzysta lat temu nazw w ogóle nie pojawiła się ani na późniejszych mapach, ani w dokumentach i uchwałach. Są to miana, które z pewnością były rzadko, może nawet jednostkowo używane i raczej nie przysługuje im status plateonimów, ale protonazw. Nie powinny jednak pozostać poza polem zainteresowania onomastów, gdyż są dokumentacją ważnego stadium formowania się nazewnictwa miejskiego.

Okazuje się, że im nazwa bardziej trwała, im dłużej żyje, tym pewniejszy jest jej proprialny status. Jednak to, że nie trwa zbyt długo, nie może jej całkowicie dyskwalifikować; kryterium trwałości nazwy należy rozpatrywać w kontekście innych kryteriów, np. struktury, stabilności, częstotliwości użycia itp. (np. określenie *ulica Rynkowa* może zostać uznane za proprium ze względu na to, że powieliła strukturę i motywację charakterystyczną dla nazw ulic).

3.10. Jednodesygnatowość

Jedną z cech kategoryalnych propriów jest jednodesygnatowość. Nazwy własne wskazują na jeden obiekt, wyróżniają go spośród innych podobnych. Czy zatem za nazwę własną nie może być uznany leksem, który powtarza się w odniesieniu do kilku obiektów w tym samym mieście? Na ten temat M. Kucała (1967) wypowiadał się jednoznacznie: leksem jest nazwą własną, jeśli przysługuje tylko jednemu spośród podobnych lub takich samych obiektów. Jednostkową desygnację za najistotniejszy wyznacznik nazwowości uznali także m.in. W. Lubaś (1963, 1964) i E. Rzetelska-Feleszko (1988: 117). Nieco inny, kontrowersyjny pogląd głosił W. Mańczak (2001), który dowodził, że cechą nazw własnych wcale nie jest to, że oznaczają pojedynczy desygnat – wskazywał na wiele miejscowości o tej samej nazwie czy wiele osób o tym samym imieniu, a z drugiej strony na apelatywy desygnujące jednostkowe obiekty (słońce, piekło, niebo). Niezaprzeczalnie nazwy własne nie podlegają kategoryzacji, nie tworzą pól semantycznych (nie można wskazać cech wspólnych wszystkim Marysiom, które przeciwstawiałyby je wszystkim Helenom, czy też cech wspólnych Wołom, a przeciwstawiających je Brzezinom – por. Kaleta 1998: 17–37). W tym sensie propria są jednostkowe.

Nazwa własna wyróżnia, a o tym, co w przestrzeni miasta zostanie wyróżnione, decydują czynniki pozajęzykowe, głównie społeczne i komunikacyjne (Śrámek 2010a: 25). Powstałe nazwy muszą być jednoznaczne, tzn. użytkow-

nik nie może się zastanawiać, który obiekt wskazują, stąd prosty wniosek – jedna nazwa nie może przysługiwać dwóm obiektom. Jeśli ma pełnić funkcję deiktyczną, to w mieście musi być tylko jeden obiekt określonego rodzaju, typu. Z chwilą pojawiania się kolejnych taki sposób dyferencjacji przestaje być wystarczający, konieczne stają się dodatkowe elementy wyodrębniające, np. drugi człon nazwy, przekształcenie struktury, użycie innego leksemu, czyli zmiana bądź modyfikacja pierwotnej nazwy (por. Handke 1998: 300–301). Innymi słowy, np. nazwy gatunkowe (typu *Hotel*, *Plac*, *Targowica*) mogą pełnić funkcje proprialne „tak długo, jak długo nie pojawi się potrzeba dyferencjacji na skutek wyodrębnienia w przestrzeni miasta analogicznego obiektu, który wymaga nazwania” (Handke 1998: 301).

Na mapie Rzeszowa z 1892 r. na trzech różnych budynkach widnieje napis *Hotel*, na kilku innych – *Kawiarnia*, na następnych – *Piekarnia*, na kolejnych trzech – *Kasarnia* (później *Kasyno*) i jeden raz – *Cmentarz*. Z kolei na mapie z 1895 r. wiele razy pojawiają się *Koszary* i *Baraki*; w tym okresie powstał nowy cmentarz żydowski i pojawiło się rozróżnienie: *Cmętarz zboru izrael*. – *Cmętarz rz-k.* (sic!). Mapa z 1897 r. notuje trzykrotnie *Hotel*, na tej samej mapie tylko po jeden raz: *Targowica*, *Cmentarz*, *Rynek*.

A zatem: jeśli w mieście było kilka cmentarzy, a na mapach i w dokumentach tylko jeden jest określany jako *Cmentarz*, pozostałe jakoś inaczej, to można to uznać za nazwę własną. Jeśli natomiast na tej samej mapie zaznaczono kilka obiektów określonych tym samym wyrazem, nie może on być zaliczony do grupy toponimów, bo nie pełni swej podstawowej, nadrzędnej funkcji identyfikującej i wyróżniającej (wyodrębniającej).

3.11. Podsumowanie

Do wyodrębnionych powyżej dziewięciu kryteriów pozwalających wydzielić apelatywy i propria z pewnością można dodać jeszcze inne. Wprawdzie w języku polskim nie można uciekać się do pomocy pozycji wyrazu w zdaniu, bo tu nie ma różnic pomiędzy apelatywami i nazwami własnymi (Rymut 2003: 12), nie można też badać rodzajników określonych czy nieokreślonych, bo w językach słowiańskich takich brak, a rozpatrywanie słowiańskich jednostek nazewniczych przez analogię do innych języków może doprowadzić do błędnych i mylących wniosków, można natomiast, jak postulował M. Kucała (1967), analizować **plaszczynę funkcjonowania nazwy** (obieg oficjalny czy nieoficjalny) oraz **archaizmy strukturalne** (formę różną od formy żywej). Można też rozważać **kryterium motywacyjne** (typowe i nietypowe dla danej grupy mian motywacje). Na uwagę zasługuje ponadto **kryterium wynikające z kompetencji komunikacyjnej** pojmowanej jako pewna, po trosze intuicyjna, po tro-

sze encyklopedyczna, a po trosze wynikająca z procesu socjalizacji, wiedza o świecie i o języku, która pozwala nieco podświadomie rozróżniać nazwy pospolite i własne. Wykorzystuje się przy tym tkwiące w umyśle obrazy nazw i obiektów (kognitywizm) oraz wiedzę o strukturze wyrazów (generatywizm). Ale tkwi w tym pewne niebezpieczeństwo wynikające z dużej indywidualności nazw własnych, subiektywizmu osób nazwy kreujących czy częstych niesystemowych realizacji, na które zwraca uwagę M. Kucała (1967: 160–161): „Ta możliwość trafnego wyboru nazwy pospolitej, a niemożliwość wyboru nazwy własnej pokazuje istotę różnicy między nimi. Wydaje się nie ulegać wątpliwości, że jeśli przy nazwie jakiegoś obiektu nie wystarcza znajomość znaczenia wyrazów danego języka czy dialektu, ale trzeba jeszcze wiedzieć, że ten obiekt tylko tak się nazywa (a mógłby się nazywać inaczej), albo że ta nazwa odnosi się tylko do tego obiektu (a mogłaby się odnosić i do innych), to te nazwy są nazwami własnymi. Istnieje tu bowiem pewnego rodzaju umowa odnośnie do każdego nazywanego obiektu. A to, że indywidualny obiekt ma indywidualną nazwę, jest cechą znaczenia onomastycznego”.

Przeprowadzona analiza potwierdziła spostrzeżenia W. Mańczaka (2001: 27), że „wszelkie definicje różnicy między nazwami własnymi a apelatywami wykazują wyjątki i że szukanie definicji, która by znalazła potwierdzenie w 100% wypadków, jest czynnością równie skazaną na niepowodzenie jak próby rozwiązania zagadnienia perpetuum mobile. W tym stanie rzeczy trzeba się zadowolić znalezieniem definicji, która by miała jak najmniejszą ilość wyjątków”.

Uznając istnienie „pasa przejściowego” pomiędzy apelatywami i propriami, trzeba jednocześnie przyjąć, że wszelkie granice mają charakter czysto konwencyonalny. Aby określić status jednostki leksykalnej, najlepiej posłużyć się kilkoma kryteriami równocześnie. Za najważniejsze wyróżniki nazwy własnej należy uznać: 1. jednodesygnatowość (jeśli kilka obiektów jest określonych tym samym wyrazem, nie może on być zaliczony do grupy onimów, bo nie pełni swej nadrzędnej funkcji identyfikującej i wyróżniającej), 2. stabilność nazwy (im większa liczba dokumentów potwierdza daną jednostkę, im większą stabilizację ona wykazuje, tym pewniejszy jest jej proprialny status) oraz 3. analogie strukturalne (leksem wykazujący zbieżność formalną z innymi nazwami własnymi można z większym prawdopodobieństwem zaliczyć do proprii niż leksem o nietypowej dla danej grupy nazw budowie).

Za kryteria pomocnicze można uznać: 1. ortografię, 2. wyznaczniki tekstowe (*zwany, nazwany, dicte* itp.), 3. stałość określenia w odniesieniu do danego obiektu, 4. częstotliwość użycia danej jednostki w odniesieniu do konkretnego obiektu, 5. trwałość nazwy (im nazwa bardziej trwała, tym pewniejszy jej proprialny status). Brak znaczenia leksykalnego nie może być wyznacznikiem proprialności.

Część II

Nazewnictwo Rzeszowa – historia, motywacja, ewolucja Analiza diachroniczna

II.0. Założenia metodologiczne

Celem drugiej części książki jest przede wszystkim prezentacja rzeszowskich urbanonimów nazywających rozmaite elementy przestrzeni miejskiej. W kolejnych podrozdziałach przedstawiono: 1. nazwy komunikacyjne, 2. ojkonimy, 3. anojkonimy, 4. nazwy miejsc sztucznie wydzielonych oraz 5. nazwy najważniejszych punktów w mieście (wydzielone wg kryteriów omówionych w podrozdz. I.2.4.). W każdym z rozdziałów zaprezentowano historię kształtowania się nazw obiektów w Rzeszowie, ich specyfikę, dokonano opisu semantyczno-motywacyjnego i – w miarę możliwości – przedstawiono ewolucję produktywności typów semantycznych w powiązaniu ze społeczno-kulturowymi oraz historyczno-politycznymi uwarunkowaniami, badano ponadto żywotność nazw. Sporo uwagi poświęcono także budowie poszczególnych klas urbanonimów.

W opracowaniach semantyki nazewnictwa miejskiego odnajdujemy klasyfikacje oparte na rozmaitych kryteriach. Do opisu ulic stosuje się często podział zaproponowany przez K. Handke (1970), w którym naczelnym kryterium jest to, czy nazwa ma motywację terenową czy jej nie ma (jest konwencjonalna)¹. Podział ten odnajdujemy m.in. w książce M. Czachorowskiej i in. (2008: 17). Do nadrzędnego kryterium rodzaju związku nazwy z desygnatem odwołuje się też propozycja klasyfikacyjna C. Kosyla (2001: 50–55), który wśród nazw konwencjonalnych wyróżnił pięć typów motywacji, o podłożu: 1. pamiątkowym, 2. nastrojowo-estetycznym, 3. aksjologicznym, 4. stycznościowo-asocjacyjnym oraz 5. motywacje przypadkowe, z kolei wśród nazw motywowanych realnie wskazał nazwy: 1. przeniesione z innych obiektów na podstawie styczności przestrzennej, 2. będące od początku nazwami ulic: motywowane cechami inherentnymi (wygląd, cechy, walory itp.) i cechami relacyjnymi (mieszkańcy, właściciele, otoczenie itp.) obiektów. Nieco inaczej (ale też w oparciu o rodzaj zależności pomiędzy nazwą i określanym nią obiektem) nazwy ulic podzieliły D. Bieñkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 209), które wskazały: I. nazwy motywowane (tu: kierunkowe, dzierżawcze, topograficzne, lokalizujące), II. nazwy niemotywowane (tu: od *propriów* i od *apelatywów*), III. nazwy pamiątkowe.

¹ Na niższym szczeblu podział uwzględnia tworzywo genetyczne nazw. W grupie mian odprimalnych znalazły się onimy pochodzące od nazw osobowych, etniczno-geograficznych, miejscowości, obiektów topograficznych i przysiółków. Z kolei wśród odapelatywnych nazw ulic wyróżniono onimy pochodzące od apelatywnych nazw ludzi, kulturowe, topograficzne, przyrodnicze, metaforyczne i związane z faktami historycznymi (Handke 1970).

Z kolei do analizy całości nazewnictwa miejskiego (a nie tylko plateonimii) najczęściej stosuje się podział zaproponowany przez W. Taszyckiego dla nazw miejscowych. Tak zrobiły np. D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 192–193) czy Z. Zagórski (2008) dla nazw osiedli. Zmodyfikowaną klasyfikację Taszyckiego odnajdziemy także np. w monografii D. Kopertowskiej (2001: 292), która wydzieliła nazwy: 1. topograficzne, 2. kulturowe, 3. odantroponimiczne (m.in. posesyjne i dzierżawcze), 4. motywowane chronologicznie wcześniejszymi toponimami, 5. dwu- i wieloznaczne, 6. niejasne, 7. mieszane.

Analiza motywacyjna, ale też formalnojęzykowa może się odwoływać np. tylko do budowy i znaczenia drugiego członu (por. np. Kopertowska 2001; Czachowska i in. 2008: 18–19; Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 194–195, 220–224) albo może uwzględniać semantykę obu członów, jak czyni m.in. Z. Zagórski (2008: 35), który np. nazwę *osiedle Czecha* opisuje jako kulturową z członem pamiątkowym, a *osiedle Za Fortem* to dlań nazwa kulturowa z członem lokalizującym.

Ponieważ zależało mi na tym, żeby w tym opracowaniu przedstawić system urbanonimiczny Rzeszowa jako całość, nie chciałam stosować różnych kryteriów klasyfikacyjnych dla różnych grup obiektów miejskich.

W opisie struktury nazw miejskich odwołuję się do upowszechnionego przez K. Handke rozróżnienia na człon gatunkowy (utożsamiający) i człon odróżniający. Ponieważ jednak nazwy nie wszystkich obiektów miejskich mają taką dwuczłonową budowę (por. np. nazwy domów czy anojkonimy), przy analizie formalnojęzykowej wychodzę od podziału na nazwy syntetyczne i analityczne. Wśród onimów syntetycznych (jednowyrazowych) wydzielam nazwy derywowane i niederywowane, a w grupie onimów analitycznych rozpatruję relacje: człon gatunkowy – człon określający (podobną analizę formalną można znaleźć w opracowaniu pod red. Z. Zagórskiego (2008) dotyczącym poznańskiej urbanonimii).

W zakresie analizy semantyczno-motywacyjnej zdecydowałam się na utrzymanie podziału, który zaproponowałam dla plateonimów w książce *Nazwy ulic Rzeszowa* (Myszka, Wisz 2012). Podział ten oparty jest na archetypach nazewnictwa obecnych już w nazewnictwie starożytnego Rzymu (n. lokalizujące, kierunkowe, pamiątkowe, charakteryzujące), a uzupełnionych przez modele wykształcone w średniowiecznych miastach europejskich (n. posesyjne i kultowe)². W przeciwieństwie do wielu opracowań (np. Handke 1970; Kosyl 2001; Mrózek 2010a) punktem wyjścia nie czynię tego, czy nazwa jest realistyczna czy konwencjonalna. Przyjmuję, że nazwy o motywacji realistycznej (a pierwotnie wszystkie nazwy miejsc były motywowane realnie) wykształciły pewne typy semantyczne (modele), które z czasem wypełniano nie tylko

² Szerzej na ten temat zob. Handke 1992: 25–27; 2011: 22–24; zob. też: Myszka, Wisz 2012: 17–20.

nazwami uzasadnionymi realiami terenowymi, ale i nazwami o motywacji pośredniej³ lub konwencjonalnej (por. Handke 1970: 59; 2011: 26).

Dzielię wszystkie nazwy obiektów miejskich na sześć klas semantyczno-motywacyjnych: 1. lokalizujące, 2. kierunkowe, 3. charakteryzujące, 4. posesyjne, 5. pamiątkowe, 6. związane z niematerialnym dziedzictwem kultury (por. Myszka, Wisz 2012: 17–20, 58–65). W każdej z tych grup znajdują się nazwy odapelatywne i odproprialne.

Nazwy lokalizujące – są to miana odwołujące się do obiektów (lub do ich nazw własnych) usytuowanych w okolicy nazywanych desygnatów; mechanizm kreacji nazw lokalizujących oparty jest na styczności, a nominacja przebiega następująco: obiekt leży obok X, nazwijmy go X (ulica leży wzdłuż rzeki *Wisłok*, nazwijmy ją *Wisłok*) lub: obiekt leży obok X, nazwijmy go X_f (f oznacza formant nazwotwórczy: teren leży nad *Wisłokiem*, nazwijmy go *Podwisłocze*) (por. Myszka, Wisz 2012: 18); do tej grupy zaliczam także nazwy metonimiczne typu *ul. Krowia* – położona w okolicach rzeźni (motywacja oparta na skojarzeniach), oraz nazwy ponowione z dawnych nazw miejscowych i terenowych (dawne nazwy wsi czy przysiółków włączanych w obszar aglomeracji, np. *os. Pobitno* – dawniej wieś Pobitno), a także nazwy przyimkowe typu *Nad Wisłokiem, Międzyrzecze, Podgrodzie*.

Nazwy kierunkowe – to onimy wskazujące na obiekty (najczęściej miejscowości), w kierunku których biegnie droga (ulica „nie dociera” do tych obiektów, a jedynie wskazuje ich kierunek), np. *ul. Lwowska* czy *ul. Warszawska*; w innych klasach obiektów miejskich nazwy te zdarzają się rzadziej i wówczas wskazują, od strony jakiego większego miasta nazywany obiekt jest położony, np. *Przedmieście Krakowskie*.

Nazwy charakteryzujące – to jednostki leksykalne wskazujące na jakąś cechę obiektu, opisując go, np. informujące o kształcie, wielkości, roślinności, zwierzętach, podłożu, ukształtowaniu terenu, funkcjach, przeznaczeniu, subiektywnych cechach i skojarzeniach itp.; zaliczam tu nie tylko miana wprost opisujące dany obiekt, ale także nazwy metaforyczne, w tym przeniesione (np. *Bośnia, Manhatan*), wskazujące na podobieństwo (wyglądu lub jakiejś cechy) do obiektu bardziej znanego położonego w innym miejscu. W tej grupie mieszczą się miana w podziale W. Taszyckiego sklasyfikowane jako topograficzne (ale bez przyimkowych o charakterze lokalizującym), np. *Blonia, Stawisko, Brzeźnik*, oraz jako kulturowe, np. *Kościelisko, Zamek, Karczunek, Wisielok*.

Nazwy posesyjne – to miana tworzone od nazwisk pojedynczych mieszkańców – właścicieli posesji, gruntów, ale też od grup mieszkańców, np. określeń zawodowych (*ul. Szewska, Rzeźnicza*), narodowości (*Ruska Wieś*), grup

³ Termin przyjmuję za D. Kopertowską (1998: 147). Podobnie jak badaczka kieleckiej platonimii do nazw motywowanych pośrednio zaliczam onimy niezwiązane z samą ulicą, ale np. z jej nieco dalszym otoczeniem, z osobami związanymi z miastem itp.

wyznaniowych (*Stary Cmentarz Żydowski*), zgromadzeń duchownych (*ul. Dominikańska*), instytucji (*Grunt Radziecki* – należący do radców miejskich, *Staw Pański* – należący do „dworu”). Posesywność najczęściej rozumiana jest dosłownie (jako posiadanie), może też jednak mieć charakter metaforyczny: społeczność zamieszkująca wzdłuż danej ulicy czy na danym osiedlu staje się w potocznym rozumieniu właścicielem obiektu; dotyczy to zwłaszcza traktów, których nazwy powstały od grup zawodowych (*ulica Szewska* to rejon zamieszkały przez szewców, przynależny szewcom; oni są tutaj „u siebie”, są „swoi” – por. Myszka, Wisz 2012: 18).

Nazwy pamiątkowe – to formacje głównie odantroponimiczne, genetycznie związane z mieszkańcami lub budowniczymi dróg (starożytny Rzym – por. Handke 1992: 25–27). W polskim nazewnictwie miejskim pojawiły się w XIX w., a ich ekspansja przypada na wiek XX. J. Chojnacki (2008: 526) określa ten typ mianem *nazwy uznaniowe*, słusznie zauważając, że nie powstały one na pamiątkę kogoś czy jakiegoś wydarzenia, ale w uznaniu czyichś zasług. Pozostają tu jednak przy powszechnie używanym terminie *nazwy pamiątkowe*, rozumiem go jednak nie jako ‘nazwy powstałe na pamiątkę kogoś lub czegoś’, ale jako ‘nazwy powstałe dla upamiętnienia kogoś lub czegoś’ – są to swoiste nazwy-pomniki nadawane pierwotnie na cześć osób zasłużonych dla miasta i kraju w różnych dziedzinach (pisarze, artyści, naukowcy itp.), a z czasem także dla upamiętnienia bohaterów zbiorowych, wydarzeń, organizacji, instytucji itp. W opracowaniach nazwy pamiątkowe są na ogół traktowane jako konwencjonalne, choć ostatnio pojawiło się dla nich określenie *nazwy o motywacji symbolicznej*, bowiem „mamy [tu] do czynienia ze związkiem nazwy nie tyle z samym obiektem, ile z symbolem, któremu obiekt został przypisany” (Handke 2011: 27). D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 213) podkreślają ponadto specyficzną intencję nominacji pamiątkowych i funkcję edukacyjną samych nazw.

Nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury – to miana powstałe jako efekt ewolucji grupy nazw pamiątkowych. Jak słusznie zauważył J. Chojnacki (2008: 527): „Zmiany ilościowe w systemie powodują zmiany jakościowe (wykształcają się nowe rodzaje nazw)”. I tak miana sklasyfikowane w tej grupie odwołują się do abstrakcyjnych pojęć i osób związanych z kulturą, do idei, dat wydarzeń, tradycji, wierzeń, przekonań⁴. Większość badaczy klasyfikuje je w grupie nazw pamiątkowych, często jednak podkreślając, że jest to podejście dość umowne⁵. Można tu wskazać kilka podtypów występujących w Rzeszowie (w innych miastach z pewnością dałoby się wskazać kolejne):

⁴ Grupę tę można by określić plateonimami kulturowymi, jednak termin *nazwy kulturowe* ma w onomastyce już długą tradycję i inny niż zasygnalizowany tutaj zakres: obejmuje się nim nazwy odwołujące się zarówno do kultury materialnej, jak i niematerialnej (budownictwa, gospodarki, rolnictwa, oświaty, tradycji, wierzeń itp.).

⁵ Por. np. opinię D. Bieńkowskiej i E. Umińskiej-Tytoń (2012: 229): „W ostatnim czasie pojawił się nowy typ nazw ulic sytuujący się na pograniczu nazw pamiątkowych i konwencjonal-

- a. nazwy związane z literaturą lub filmem – odwołujące się do literatury lub filmu bezpośrednio (np. *ul. Kmicica, Litawora, Witolda, Alternatywy*) lub pośrednio (np. *ul. Magiczna* – motywowana fascynacją mieszkańców cyklem powieściowym o Harrym Potterze);
- b. nazwy „zapożyczone” – przeniesione z innych miast, ale nie na zasadzie podobieństwa desygnatów, a konwencjonalnych decyzji kreatorów (np. w Rzeszowie – na wzór Krakowa – *ul. Zwierzyniecka, Bracka* itp.)⁶;
- c. nazwy ideologiczne – pełniące funkcje propagandowe (np. *pl. Wolności, pl. Zwycięstwa, os. XX-lecia*); szczególnie często nadawane w okresie PRL-u;
- d. nazwy utworzone od dat (świąt) – nazwy-daty upamiętniające wydarzenia, święta (*ul. 3 Maja, 8 Marca*);
- e. nazwy kultowe⁷ – związane z kultem Boga, Maryi, Trójcy Świętej oraz świętych pańskich; motywacja ta często towarzyszy motywacji lokalizującej (ulice wiodą do kościołów, kapliczek pod wezwaniem świętych itp.);
- f. nazwy tradycyjne – tym terminem określam nazwy związane ze zwyczajami ludowymi (*ul.: Dożynkowa, Marzanny*), bóstwami słowiańskimi (*ul. Światowida*), osobami i miejscami legendarnymi lub otoczonymi legendą (*ul.: Drzymały, Krakusa, Sabaty*), odwołujące się do życia pozagrobowego (*ul. Cienista*) czy kultury rycerskiej (*ul. Herbowa*).

W każdej klasie semantycznej wydzielam nazwy motywowane realnie, nazwy z motywacją pośrednią oraz miana konwencjonalne. Określenie typu związku nazwy z obiektem dotyczy momentu kreacji nazwy, bowiem nazwa pierwotnie realistyczna może z czasem tracić motywację, a więc przechodzić do zbioru nazw konwencjonalnych⁸. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że na ogół nazwa nie traci motywacji realistycznej dla wszystkich w tym samym momencie, bo np. *ulica Lipowa*, na której wycięto lipy, dla najstarszych mieszkańców dłużej utrzyma się jako motywowana realnie niż dla urodzonych już po wycięciu drzew. Obserwacja procesu konwencjonalizacji nazw jest niezwykle ciekawa, ale i szalenie trudna. Warto też podkreślić, że ta sama nazwa w jednym mieście może być motywowana realistycznie, w innym może być konwencjonalna. Zdarza się też, że nazwa o podobnej strukturze i podstawie semantycznej może – w zależności od realiów miejskich – należeć do różnych modeli nazewnictwa, np. *ul. Przybyszowska* będzie nazwą kierunkową, jeśli będzie drogą wylotową wiodącą do Przybyszówki, a lokalizującą – jeśli będzie

nych. Nazwy te utrwalają: bohaterów literackich [...], postaci legendarne, baśniowe i mityczne [...], tytuły utworów literackich, muzycznych i filmowych [...], nazwy miejscowe związane z literaturą”.

⁶ Nie jest to specyfika nazewnictwa Rzeszowa; K. Handke przytacza całą grupę łódzkich nazw ulic przeniesionych z Warszawy (Handke 2011: 41).

⁷ Termin *nazwy kultowe* upowszechnił M. Buczyński (1997).

⁸ Funkcje onimiczne w momencie powstania nazwy (tekstu) mogą być inne niż w fazie podtekstu, kiedy to nazwa jest „wypełniana” kontekstem, kiedy podlega pewnej interpretacji (por. Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 29–35; zob. też Rutkowski 2001).

przebiegać przez osiedle Przybyszówka. Motywacje wszystkich analizowanych nazw są zamieszczone w aneksie.

Zaproponowana klasyfikacja semantyczno-motywacyjna jest wyczerpująca dla nazewnictwa Rzeszowa, ale sprawdzi się także w odniesieniu do innych miast. Wystarczy porównać ją z najczęściej stosowaną w opracowaniach plateonimii klasyfikacją K. Handke (1970, 1998, 2011: 34–35). Na przykład nazwy pamiątkowe „wchłona” miana, które warszawska badaczka zaliczyła do: 1. nazw pochodzących od nazw osobowych, 2. nazw pochodzących od nazw własnych organizacji, 3. nazw pochodzących od apelatywnych nazwań ludzi (w części dotyczącej nazw upamiętniających np. formacje wojskowe czy członków określonych organizacji), 4. nazw związanych z faktami historycznymi (w części dotyczącej upamiętniania wydarzeń, np. powstań narodowych czy bitew). Nazwy posesyjne obejmą przede wszystkim miana utworzone od nazw etniczno-geograficznych oraz nazwy traktów pochodzące od apelatywnych nazwań ludzi (w części dotyczącej głównie grup zawodowych i zakonnych zamieszkających przy określonej ulicy). Do nazw charakteryzujących można zaliczyć te miana pochodzące od nazw geograficznych, które oddają elementy wyglądu ulicy (np. *Chińska* – bo ma takie dekoracje), ponadto nazwy topograficzne, przyrodnicze i metaforyczne (rozumiane jako „określające właściwości obiektu istniejące w społecznej świadomości mieszkańców na zasadzie skojarzeń” – Handke 1998: 293). Grupę nazw lokalizujących tworzy część mian zaliczanych przez warszawską badaczkę do pochodzących od nazw geograficznych (jeśli oddają one położenie ulicy, np. *Francuska* – przy ambasadzie francuskiej), a także część nazw pochodzących od nazw miejscowości (te, które zostały wchłonięte przez miasto), ponadto nazwy traktów pochodzące od nazw topograficznych i nazw przysiółków oraz nazwy kulturowe (w części związanej z kulturą materialną, np. ulice: *Ceramiczna*, *Kościelna*, *Mostowa*). Do nazw kierunkowych zaliczyć należy nazwy traktów pochodzące od nazw miejscowości, zaś do nazw związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury – nazwy kulturowe (w części związanej z kulturą duchową) oraz nazwy związane z faktami historycznymi (nazwy-daty).

Powyższe zestawienie pokazało wyraźnie różnicę podstaw obu klasyfikacji, a więc i pośrednio – celów. Podział K. Handke opierał się na tworzywie genetycznym nazw, natomiast zaproponowana tu klasyfikacja za punkt wyjścia przyjmuje motywację. Oczywiście nazwy tworzące określone modele semantyczno-motywacyjne mogą być oparte na różnym tworzywie genetycznym. W każdym z modeli można wyróżniać bardziej szczegółowe podgrupy, np. w nazwach charakteryzujących wydzielać nazwy oparte na topografii, faunie, florze, wyglądzie ulicy, funkcjach, subiektywnych wrażeniach itd. Taki podział jest celowy na przykład przy określaniu najbardziej produktywnych w plateonimii pól semantycznych. Należy jednak pamiętać, że nazwy utworzone od apelatywów z tego samego pola semantycznego mogą mieć różną motywację.

Na koniec należy poczynić jeszcze jedną uwagę metodologiczną: problemy z wydzielaniem członów gatunkowego i określającego do pewnego stopnia wpływają na analizę motywacyjną. Zasadniczo uważam, że w nazwach miejskich powinno się analizować semantykę obu członów⁹. Ponieważ jednak w urbanonomii przywykło się (wzorem nazewnictwa ulic) do analizy motywacyjnej wyłącznie członów odróżniających, czynię tak przy większości nazw. Takie postępowanie ułatwia porównywanie nazewnictwa różnych miast. Jest ono zasadne przede wszystkim w odniesieniu do nazw urzędowych, czyli tych, w których człon A pełni wyłącznie funkcje gatunkowe, a więc tylko określa typ obiektu, w żaden sposób go nie charakteryzując. Stanowisko to można uzasadnić także tym, że człon gatunkowy w tych nazwach jest niejako „systemowo narzucony”, a właściwa nominacja dotyczy członu drugiego. Gdyby analizować semantykę każdego członu takich nazw, wszystkie miana byłyby charakteryzujące lub „charakteryzująco-jakieś”, np. charakteryzująco-pamiątkowe (*plac Adama Mickiewicza*), charakteryzująco-lokalizujące (*plac Pod Bożnicą*), charakteryzująco-posesywne (*plac Bernardyński*).

W oparciu o człon odróżniający analizuję motywację nazw komunikacyjnych (w funkcji członów gatunkowych występują tu leksemy: *ulica, aleja, most, wiadukt, rondo, dworzec, przystanek*), nazw osiedli i dzielnic administracyjnych (ich członów gatunkowe to *osiedle, dzielnica*), nazw obiektów sztucznie wydzielonych (z członami: *plac, skwer, park, ogród, cmentarz*). Gdyby jednak którykolwiek z tych wyrazów wystąpił na oznaczenie innego obiektu, będzie analizowany jako charakteryzujący (a nie gatunkowy, np. *Plac Targowy* – dla ulicy), co dodatkowo zostanie zaznaczone ortografią – te członów będą zapisywane wielką literą (por. podrozdz. I.2.5). Zasadniczo również w oparciu o semantykę członów wyróżniających analizuję nazwy punktów, choć w tej grupie członów gatunkowe są najbardziej nośne semantycznie i na ogół waloryzują obiekt (np. *kościółek – kościół – katedra, dom – willa – dworek – pałacyk – pałac*). Biorąc jednak pod uwagę przeobrażenia formalne tej grupy mian (np. w nazewnictwie posesji: *Passakowiczowskiego > Passakowiczowskie > Dom Passakowiczów*), uważam, że nie można starszych formacji traktować jako posesywnych, a nowszych – jako charakteryzująco-posesywnych, bo taka interpretacja zaburzyłaby opis ich ewolucji.

Inaczej traktuję anojkonimy i ojkonimy nieoficjalne – ich opis jest zbliżony do charakterystyki mikrotoponimów wiejskich, bo i ich rozwój jest podobny. W tych grupach nazw członów nadrzędne są dwufunkcyjne: klasyfikują obiekt i charakteryzują go jednocześnie, a zatem w tym opracowaniu na przykład nazwa *Dębina Miłocińska* będzie traktowana jako nazwa z członami charakteryzującym i lokalizującym motywowana realnie. Opis tego typu nazw jako lokalizujących byłby niepełny.

⁹ Taką zasadę przyjął m.in. Z. Zagórski (2008).

II.1. Nazwy obiektów komunikacyjnych

Celem tego rozdziału jest, po pierwsze, prezentacja nazw rzeszowskich obiektów komunikacyjnych, zarówno urzędowych, oficjalnych, jak i nieoficjalnych, zanotowanych w najrozmaitszych źródłach i zebranych od mieszkańców miasta, po drugie, opis semantyczno-motywacyjny tych nazw, po trzecie wreszcie – i chyba najważniejsze – przedstawienie ewolucji motywacji nazewnictwa plateonimów i innych nazw obiektów komunikacyjnych stolicy Podkarpacia.

Rozdział składa się z czterech nierównych części opisujących kolejno: 1. nazwy ulic, 2. nazwy rond i mostów, 3. nazwy przystanków i dworców PKS i PKP, 4. nazwy przystanków MPK. Poszczególne części obejmują niejednorodny materiał nazewnictwa, zróżnicowany zarówno ilościowo, jak i chronologicznie i jakościowo. Analizie poddano w sumie 2157 animów, w tym 1258 plateonimów, 30 nazw mostów, rond i wiaduktów, 25 nazw dworców oraz 844 nazwy przystanków komunikacji miejskiej. Nazwy z wszystkich czterech grup łączy to, że współcześnie są one oficjalne i obowiązkowe, a ich nadawanie regulują odpowiednie ustawy i rozporządzenia. Oczywiście zdarza się, że mieszkańcy tworzą nazwy nieformalne dla obiektów komunikacyjnych. Są one jednak znacznie rzadsze niż nazwy urzędowe.

Zróżnicowanie chronologiczne prezentowanych nazw wynika z charakteru nazywanych obiektów: ulice były pierwotnymi arteriami komunikacyjnymi i powstawały równocześnie z narodzinami miasta, choć nawy własne zyskiwały na ogół kilkaset lat później. Wcześniej także zaczęto budować mosty. Natomiast rondo i wiadukty pojawiły się w ostatnich dziesięcioleciach. Z kolei nazewnictwo przystanków czy dworców ściśle wiąże się z rozwojem transportu publicznego, a ten w większości średnich miast rozwinął się dopiero po II wojnie światowej (kilka dziesięcioleci wcześniej rozwinął się transport kolejowy). Analiza diachroniczna możliwa jest zatem tylko w przypadku plateonimów. Pozostałe opisane w tym rozdziale obiekty mają stosunkowo krótki żywot, na dodatek – a dotyczy to zwłaszcza mostów, rond i wiaduktów, a także dworców i przystanków – zbyt mała liczba nazywanych desygnatów nie pozwala na pogłębioną ich analizę.

1.1. Semantyka rzeszowskich plateonimów

1.1.1. Uwagi wstępne

Analizę semantyczną nazw ulic Rzeszowa przeprowadziłam przed kilkanaście laty w innym opracowaniu (Myszka, Wisz 2012: 56–65)¹⁰. Wspomniana publikacja nie uwzględnia jednak tzw. tekstowych schematów informacyjnych (Handke 1992: 35) oraz nazw używanych w zastępstwie oficjalnych mian, dlatego wyniki analiz nieznacznie się różnią. Zastosowano tam ponadto nieco inne cezurę czasową. Przedstawiona poniżej analiza została uzupełniona o pominięte we wcześniejszej publikacji nazwy nieurzędowe oraz o miana nadane od 2011 r. do końca 2014 r.

W tym opracowaniu analizie poddałam 1258 plateonimów. Są wśród nich zarówno właściwe nazwy, jak i struktury, które można by nazwać pretekstami lub protoplateonimami, czyli jednostki onimiczne o nie do końca ustalonej pozycji systemowej (oznaczone symbolem $\mathfrak{x}$). Uznałam, że aby śledzić ewolucję, należy wyjść od tych mian, które stały się podłożem kształtowania właściwych plateonimów. W fazie „przedoficjalnej” notuje się sporą wariantywność nazw, co zresztą jest charakterystyczne dla etapu pretekstu, kiedy to z kilku wariantów stopniowo „umacnia się” jeden – ten, który stanie się właściwą nazwą (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 23–28). Poza nazwami *in statu nascendi* oraz nazwami urzędowymi są tu zaprezentowane także nazwy nieoficjalne, używane przez mieszkańców dawniej i współcześnie (oznaczone symbolem $\mathfrak{y}$). W Rzeszowie nie stanowią one dużej grupy. Mieszkańcy na ogół posługiwali się i posługują nadal nazwami oficjalnymi, tyle że często używają form eliptycznych. Wariantów ilościowych nie traktowałam jednak jako osobnych nazw (osobnych haseł słownikowych). Ten typ wariacji dotyczy plateonimów we wszystkich miastach i wsiach polskich, w których są oficjalne nazwy ulic, a wynika z ekonomii językowej.

Ewolucję rzeszowskiej plateonimii przedstawiam w pięciu okresach: 1. do roku 1841, 2. do roku 1899, 3. do roku 1945, 4. do roku 1989, 5. po roku 1989. Podział podyktowany jest przede wszystkim typem źródeł i statusem prawnym nazw, a w kolejnych okresach – uwarunkowaniami społeczno-politycznymi.

Pierwszy okres, który można by określić mianem „przedmapowy” (do roku 1841), to czas wstępnego kształtowania się nazw ulic w Rzeszowie. Protonazwy pojawiają się w różnych dokumentach pisanych, przy czym na ogół brak dokładnej lokalizacji obiektów. W tym okresie występuje spora wariantywność formalna i duży paralelizm nazewniczy (dla tego samego obiektu pojawiają się nazwy o różnej motywacji – por. Mrózek 1991).

¹⁰ Wcześniej podstawy leksykalne rzeszowskich plateonimów opisywała H. Górny (2008).

W roku 1841 pojawiły się pierwsze mapy austriackie (katastralne) z dokładnym opisem położenia ulic. To dla nazewnictwa ulic Rzeszowa okres przełomowy – to czas stabilizacji nazw. Wciąż jeszcze obserwujemy pewną wariantowość mian, ale już niezbyt wielką. Właściwie nie ma już nazw paralelnych. W drugiej połowie XIX w. przybywa map, które pokazują dużą stałość wielkości nazw, ale przynoszą też notacje jednostkowe, często nieuzasadnione realiami terenowymi, najprawdopodobniej omyłkowe czy wręcz błędne (np. *ul. Warszawska* wiodąca w kierunku Przemyśla i Lwowa).

Pod koniec XIX w. nastąpiło znaczące zwiększenie granic miasta, jednocześnie radni dostrzegli pilną potrzebę uporządkowania nazewnictwa miasta (nie tylko ulic, ale i placów, domów), dlatego w 1899 r. wydali broszurę pt. *Wykaz domów w mieście Rzeszowie z nowymi nazwami ulic i placów oraz z liczbami orientacyjnymi, liczbami spisowymi i liczbami wykazów hipotecznych*. Data wydania tej broszury umownie otwiera okres oficjalnych (= urzędowych) nazw ulic w mieście. Od tego momentu nowe nazwy pojawiają się w rezultacie uchwał wydawanych przez radnych miejskich. Znika paralelizm i wariantowość formalna urbanonimów. Pozostają jedynie warianty ilościowe. Niewiele mamy dowodów na to, żeby w tym okresie mieszkańcy posługiwali się jakimikolwiek nazwami nieoficjalnymi, choć zapewne tak było¹¹. Ten okres zamyka rok 1945, czyli koniec II wojny światowej. Wprawdzie w czasie wojny Niemcy wprowadzili własne nazewnictwo¹², ale mieszkańcy nadal posługiwali się mianami przedwojennymi, oficjalnie przywróconymi w 1945 r.

Kolejne okresy w rozwoju nazewnictwa ulic wyznaczają wydarzenia historyczne, społeczne i polityczne. Rok 1945 to nie tylko koniec wojny, ale i początek PRL-u. Dla nazewnictwa ulic był to czas ideologizacji, gloryfikacji bohaterów komunistycznych, ale też czas, kiedy o nominacji traktów decydowali „towarzysze z rozdania”, często zupełnie nieznający miasta, jego historii, realiów terenowych itp. Okres ten zamyka rok 1989.

Ostatni, piąty okres to nazewnictwo w wolnej Polsce. Dla Rzeszowa jest to jednocześnie czas znacznego powiększania się granic miasta, włączania w jego obręb samodzielnych dotychczas jednostek administracyjnych. Przy tworzeniu nazw ulic do głosu dochodzą mieszkańcy i to ich poglądy, opinie i pragnienia często są decydujące.

1.1.2. Nazewnictwo ulic sprzed 1841 r.

Rekonstrukcji średniowiecznego układu komunikacyjnego Rzeszowa podjął się J. Kurtyka (1994). Wymienia on dwa ważne trakty wchodzące do miasta:

¹¹ O kilku takich nazwach z okresu międzywojennego wspomina F. Kotula (1997).

¹² Niemieckie nazwy z okresu II wojny nie będą przedmiotem analizy w tym opracowaniu, ale zostały przytoczone w aneksie.

drogę Kakowską || *Trakt Krakowski* oraz *drogę Staromiejską*. Oba miana to nazwy-drogowskazy (Rzetelska-Feleszko 2006: 134), wskazujące na główne miasta, w kierunku których wiodły szlaki handlowe. Charakterystyczne, że o ile pierwsza nazwa wskazuje na duże miasto, ważne strategicznie, o tyle druga – na najbliższego sąsiada, gród, który zdaniem niektórych miał być pierwotną siedzibą Rzeszowa (tzw. Stary Rzeszów – Staromieście). Nazwy te z pewnością powstały dużo później niż w XV w. i być może nigdy nie były używane – są tylko „papierowe”. Analiza ksiąg sądowych Rzeszowa dobitnie bowiem pokazuje, że na początku XVIII w. nazewnictwo ulic było w początkowej fazie kształtowania się. W tym okresie notuje się właściwie tylko dwie nazwy sensu stricto: *ul. Farna* i *ul. Zamkowa*, ale i one przejawiają sporą wariantowość formalną. Ta pierwsza (obecna *ul. T. Kościuszki*) zwana jest w księgach także ulicą *Ku farze*¹³. Większą różnorodność formalną spotykamy przy drugiej nazwie: obok właściwej (*ul. Zamkowa*) na określenie traktu funkcjonują w księgach tekstowe schematy informacyjne (protonazwy, preteksty): *Zamkowa ulica*, *ulica Zamkowa ku Farze ciągnąca się*, *Ulica ku Zamkowi Rzeszowskiem*, *Ulica ku Zamkowi Rzeszowski ciągnąca się*. Nazwa utrzymała się jeszcze długo po tym, jak przy ulicy ulokował się zakon pijarów; zwana wówczas była także *Pijarską*. Na przełomie XVIII i XIX w. – po opuszczeniu Rzeszowa przez pijarów – uległa zmianie na *Popijarską*; obecnie jest to *ul. 3 Maja*.

Wspomniane wcześniej trakty *Krakowski* i *Staromiejski* na początku XVIII w. nie mają jeszcze ustalonych nazw. W źródłach droga prowadząca do Krakowa zwie się po prostu *Gościńcem*, funkcjonują też dla niej określenia: *gościniec publiczny*, *gościniec krakowski*, *Gościniec ku Krakowu*, *publiczny ku Krakowu ciągnący się Gościniec*, *Gościniec bity krakowski*, *droga Publiczna*, *droga Publiczna od Przybyszowki idąca*, *droga publicznay na Woli za WW. OO. Bernardynami*. Z kolei droga wiodąca do Staromieścia zwie się: *ulica publiczna ku Staromieściu*, *droga Publiczna ku Staromieściu idąca*, *Droga, która idzie ku Staromieściu*. Być może jest to ta sama ulica, która określana jest jako *Droga do Folwarku Staromiejskiego* i *Droga ku Folwarkowi Staromiejskiemu ciągnąca się*, może też: *Droga od Miasta ku Gruntom i Łąkom Staromiejskim ciągnąca* || *Droga od Miasta ku Łąkom i Gruntom Staromiejskim ciągnąca się*, i chyba nie ta, którą źródła opisują jako *droga od Młyna Staromiejskiego ku Miastu idąca* i *Do Młyna* (to prawdopodobnie późniejsza *ul. Nowomiejska*). Prócz wspomnianych dwóch kierunków ważna droga wychodziła na wschód – do Jarosławia, Przemyśla i dalej – do Lwowa. W XVIII w. zwana była albo *Gościńcem*, albo *drogą publiczną ku Lwowi*, albo *ul. Jarosławską*.

¹³ We wszystkich przytaczanych w tym podrozdziale nazwach i protonazwach zachowuję ortografię jak w dokumentach. Źródła zapisów przytoczone są w aneksie zawierającym wykaz wszystkich analizowanych struktur.

Księgi sądowe z początku XVIII w. przytaczają jeszcze kilka trudnych do zlokalizowania określeń ulic: *ulica przed kościołem Farnem Rzeszowskim* (przed kościołem był plac), *ulica ku Wież O.O. Piarum Scholarum* (to raczej ul. Zamkowa), *uliczka ku Bromie murowanej || ulica ciągnąca się ku murowanej Bramie* (to raczej dzisiejsza Grunwaldzka, czyli Trakt Staromiejski), *ulica Ku OO Bernardynom* (dochodziły tam co najmniej dwie ulice, w tym dzisiejsza ul. Bernardyńska), *Rynkowa ulica* (prawdopodobnie późniejsza ul. J. Matejki).

Ponadto F. Kotula (2003) wymienia jeszcze następujące XVIII-wieczne nazwy: *Kozłówka* („Wypada, że jakaś boczna Woli ku Krakowowi. Ale czy na pewno?” – Kotula 2003: 145), *Kłapkowa || Kłapkowska* (istniała „już w roku 1749 [...] Wygląda na to, że niektóre, stosunkowo duże ogrody podzieliło się na parcele, zabudowało je i w ten sposób powstała ulica poza obrębem miasta” – Kotula 2003: 142) i *Zatylna* (historyk lokalizuje ją jako biegnącą z tyłu, za domami stojącymi przy rynku; niewykluczone, że jest to inne (wcześniejsze?) określenie ul. Żydowskiej – Kotula 2003: 146, 215). Historycy przytaczają jeszcze jedną nazwę z tego okresu – *ul. Żydowska*; miała to być nieformalna nazwa ul. Mickiewicza, tereny za wschodnią pierzeją rynku, zamieszkane wówczas przez Żydów [DR1 324].

W sumie z okresu „przedmapowego” wynotowałam 45 nazw (i protonazw), które desygnują z całą pewnością 5, może 7 ulic istniejących przed połową XVIII w. i kolejne 3–4 z XVIII w. (bez dokładnego datowania). Co ciekawe, bardzo niewiele z tych nazw przetrwało (czy to w zmienionej, czy niezmienionej formie) do dziś.

Wszystkie powstałe wówczas plateonimy miały motywację realistyczną. Analiza nazw i protonazw pokazała, że spełniały jedną podstawową funkcję – informowały. Najczęściej o lokalizacji ulicy (na 45 ponad połowa – 24 miana spełniają tę funkcję), nieco rzadziej o kierunku (13 mian, czyli niespełna 1/3; przy czym dla połowy z nich nie jest to funkcja jedyna). Spośród 10 nazw posesyjnych tylko dla 4 jest to motywacja jedyna, dla pozostałych – dodatkowa i chyba nie najważniejsza. Zaledwie 3 protonazwy (o ile są to protonazwy, a nie apelatywne określenia) pełnią funkcję charakteryzującą. Całości dopełnia jedna nazwa o niejasnej motywacji, prawdopodobnie powstała od nazwy terenu, a więc lokalizująca.

Wykaz nazw z podziałem na klasy semantyczne (do 1841 r.):

- 1. Nazwy lokalizujące (24):** Farna, Szpitalna, Zamkowa, ↗Ku farze, ↗ulica Zamkowa ku Farze ciągnąca się, ↗Zamkowa Ulica, ↗ulica ku Zamkowi Rzeszowskiemu, ↗ulica ku Zamkowi Rzeszowski ciągnąca się, ↗Droga do Folwarku Staromiejskiego, ↗Droga ku Folwarkowi Staromiejskiemu ciągnąca się, ↗Droga od Miasta ku Gruntom i Łąkom Staromiejskim ciągnąca się, ↗Droga od Miasta ku Łąkom i Gruntom Staromiejskim ciągnąca się, ↗droga od Młyna Staromiejskiego ku Miastu idąca, ↗Do Młyna, ↗ulica przed kościołem Farnem Rzeszow-

skim, *uliczka* ku Bromie murowanej, *ulica* ciągnąca się ku murowanej Bramie, *ulica* ku Wież O.O. Piarum Scholarum, *ulica* Ku OO Bernardynom, Kłapkowa, Kłapkowska, Zatylna, Rynkowa, Na Błonia

2. **Nazwy kierunkowe** (7): Jarosławska, *droga* Krakowska, *droga* Staromiejska, *gościniec* krakowski, Trakt Krakowski, *Gościniec* ku Krakowu, *Droga*, która idzie ku Staromieściu
3. **Nazwy charakteryzujące** (2): *Gościniec* (do Krakowa), *Gościniec* (do Lwowa)
4. **Nazwy posesywne** (4): Pijarska, Żydowska, *gościniec* publiczny, *droga* Publiczna
5. **Nazwy lokalizujące i posesywne** (1): *droga* publiczna na Woli za WW. OO Bernardynami
6. **Nazwy kierunkowe i posesywne** (5): *publiczny* ku Krakowu ciągnący się Gościniec, *droga* Publiczna od Przybyszowki idąca, *ulica* publiczna ku Staromieściu, *droga* Publiczna ku Staromieściu idąca, *droga* publiczna ku Lwowi
7. **Nazwy kierunkowe i charakteryzujące** (1): *Gościniec* bity krakowski
8. **Nazwa niejasna** (1): Kozłówka

1.1.3. Nazewnictwo ulic w okresie 1841–1899

W połowie XVIII w. pojawiają się pierwsze rzeszowskie mapy katastralne, przynoszące informacje nie tylko o nazwach, ale i o obiektach, które nazwy desygnują. Mamy więc notacje z okresu galicyjskiego, zarówno sprzed autonomii, jak i po. Co ważne, Austriacy nie zmieniali nazw, które zastali, tłumaczyli je tylko na język niemiecki. Nazwy te, ponawiane na wielu mapach, można już uznać za półoficjalne, jednak nie były one stałe, w nazewnictwie panował pewien bałagan. To skłoniło radnych Rzeszowa do wydania broszury porządkującej nazewnictwo miejskie. Wspomniany dokument zachował większość funkcjonujących nazw, nieliczne zlikwidował, wprowadzając w to miejsce nowe nazwy, i nazwał wiele bezimiennych ulic i placów.

W tym podrozdziale zostaną omówione nazwy zapisane na XIX-wiecznych mapach oraz te – stosunkowo nieliczne – plateonimy, które broszura z 1899 r. wymienia jako likwidowane. W sumie z tego okresu wynotowałam 67 nazw i protonazw (do takich zaliczam zapisy typu: *Do Jasła*, *Do Głogowa*). Ulic było oczywiście w tym czasie znacznie mniej (mniej więcej połowa – wg różnych źródeł). Z nazw funkcjonujących w poprzednim okresie mapy utrwaliły tylko dwie: *ul. Szpitalna* i *ul. Farna*, ale ta druga w omawianym czasie została zastąpiona nazwą pamiątkową. Za to ostatecznie utrwaliła się nazwa traktu wiodącego do Krakowa i ulicy prowadzącej do zabudowań bernardynów (*ul. Krakowska* i *ul. Bernardyńska*).

Nadal dominującą grupę (niemal 1/3 nazw z tego okresu) stanowiły nazwy lokalizujące, motywowane realistycznie – położeniem przy określonych obiektach kulturowych (np. bożnica, browar, cmentarz, zamek, woszczarnia) czy – znacznie rzadziej – topograficznych (np. rzeka). Równie liczna była grupa nazw kierunkowych, ale trzeba zaznaczyć, że tylko 6 spośród wynotowanych w tym okresie z map onimów to nazwy właściwe, reszta to protonazwy wskazujące miasto, w kierunku którego prowadzi droga wylotowa. Część z tych

mian stała się z czasem oficjalnymi nazwami ulic (np. ulice: *Jasielska, Głogowska, Słocińska, Lwowska, Krakowska*), większość jednak została zastąpiona mianami konwencjonalnymi, głównie pamiątkowymi. Wciąż znaczący jest odsetek nazw posesyjnych: co dziesiąta nazwa wskazuje na właściciela – indywidualnego lub zbiorowego – drogi lub obszaru, przez który trakt prowadzi.

Dokumenty z drugiej połowy XIX w. przynoszą jedenaście nazw charakteryzujących, co wskazuje na fakt, że wygląd i funkcje traktu dla nazywających zaczynają mieć coraz większe znaczenie. Koniec XIX w. to jednocześnie zakończenie bezwyjątkowej dominacji nazw realistycznych, bowiem już w 1879 r. w mieście pojawiła się pierwsza nazwa pamiątkowa, a w kolejnych latach dołączały do niej następne. Nie były to nazwy całkowicie konwencjonalne, gdyż osoby utrwalane w placeonimach były rzeszowianom bliskie i bardzo dla nich ważne. Znaleźli się wśród nich zasłużeni mieszkańcy miasta (np. Jacenty Gałęzowski – filantrop, dobroczyńca) oraz Polacy szczególnie ważni dla mieszczan w okresie ożywionych ruchów niepodległościowych: Tadeusz Kościuszko, Bartosz Głowacki, król Sobieski czy Adam Mickiewicz (którego kult był w Rzeszowie pod koniec XIX w. bardzo silny). Nie bez znaczenia był też fakt, że ulice Kościuszki i Mickiewicza miały dodatkową motywację lokalizującą – prowadziły do pomników obu wielkich Polaków. Ale te dodatkowe motywacje nie zmieniają faktu, że w tym okresie nazewnictwo ulic powoli zaczęło być niezależne od cech obiektów, czyli zaczęło się konwencjonalizować. W Rzeszowie nastąpiło to nieco później niż w Warszawie (tu pierwszą nazwę pamiątkową konwencjonalną nadano w 1807 r. na cześć cesarza Napoleona, liczniej ten typ jest reprezentowany od połowy XIX w. – Handke 2011: 54), ale nieco wcześniej niż np. w Łodzi (ul. Franciszkańska na cześć hr. Franciszka Potockiego powstała tam już w 1842 r., ale nazwy dopełniaczkowe, bez motywacji realistycznej pojawiły się dopiero w 1910 r. – Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 213).

Wykaz nazw odnotowanych w latach 1841–1899 z podziałem na klasy semantyczno-motywacyjne:

1. **Nazwy lokalizujące** (19): Baranówka, Bóźnic, Browarna, Cegielniana, Cmentarna, Do Kolei, Folwarczna, Grodzisko, Kolei Żelaznej, Kolejowa, Mostowa, Nowomiejska, Podzamcze, Popijarska (prowadziła wzdłuż zabudowań po pijarach), Różana (wiodła przez obszar zwany Różanką), Wiśloczysko, Woskowa, Woskowa 2, Zamkowa (nie jest to Zamkowa z poprzedniego okresu, ale też prowadzi do zamku)
2. **Nazwy kierunkowe** (22): Głogowska, Krakowska, Lwowska, Nowa (do Nowego Miasta), Sandomierska, Warszawska, ↗Do Boguchwały, ↗Do Drabinianki, ↗Do Głogowa, ↗Do Jasła, ↗Do Krakowa, ↗Do Lwowa, ↗Do Łańcuta, ↗Do Sędziszowa, ↗Do Słociny, ↗Do Sokołowa, ↗Do Staromieścia, ↗Do Staroniwy, ↗Do Tyczyna, ↗Z Krakowa, ↗Z Wiednia do Lwowa, ↗Ze Sędziszowa do Rzeszowa

3. **Nazwy pamiątkowe** (5): Bartosza, Jacentego Gałęzowskiego, Tadeusza Kościuszki, Króla Jana Sobieskiego, Adama Mickiewicza
4. **Nazwy charakteryzujące** (9): droga Dojazdowa, droga Polna, Krzywa, Owocowa, Pańska, (aleja) Pod Kasztanami, Polna, Szeroka, Zielona
5. **Nazwy posesyjne** (7): Baldachówka, Baldachowska, Bernardyńska, Garncarska, Rzeźnicza, Żydowska (to inna ulica niż ta z poprzedniego okresu – obecna ul. Króla Kazimierza), droga Lubomirskich
6. **Nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury** (1): 3 Maja
7. **Nazwy lokalizujące i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury** (1): Świętej Trójcy
8. **Nazwy lokalizujące i charakteryzujące** (2): Przecznicza Zielona, Zielona od Kłapkowskiej
9. **Nazwy niejasne**: Plac Targowy

1.1.4. Nazewnictwo ulic w okresie 1899–1945

Rok 1899, a właściwie broszura wydana wówczas przez władarzy Rzeszowa, otwiera okres nazw urzędowych, czyli oficjalnych, w mieście będącym obecnie stolicą Podkarpacia. *Oficjalny* to według leksykonów 1. ‘zatwierdzony przez urząd, instytucję itp.’, 2. ‘odpowiadający ustalonym formom i regułom’ 3. ‘reprezentujący jakąś instytucję, urząd itp.’ (<http://sjp.pwn.pl/sjp/oficjalny>). Nazwy powstające w mieście od roku 1899 wszystkie te warunki spełniały; może w najmniejszym stopniu pełniły funkcję reprezentowania urzędów, ale były postrzegane jako te, którymi należy się posługiwać w sytuacjach „urzędowych”: sprzedaży domu, spisywania testamentu, lokalizacji firmy itp. Należy ponadto zwrócić uwagę na fakt, że nazwom oficjalnym przysługuje swego rodzaju „ochrona prawna” polegająca na tym, że nie wolno ich samowolnie zmieniać, modyfikować, każda zmiana wymaga aprobaty urzędu¹⁴.

Broszura z 1899 r. przemianowała wiele ulic i nadała nazwy traktom dotychczas bezimiennym. Dokument ten potwierdza istnienie w mieście około 60 nazw ulic. Kolejne były wprowadzane uchwałami Rady Miasta. W sumie w tym blisko pięćdziesięcioletnim okresie w mieście pojawiło się 135 nowych nazw urzędowych i 12 nieoficjalnych (ludowych).

Znaczne zmiany nastąpiły w zakresie motywacji nazw. Dominujące dotychczas miana lokalizujące w tym okresie objęły już tylko 12% nazewnictwa. Prawie zupełnie zniknęły nazwy kierunkowe (tylko 1 onim). Spada też odsetek nazw posesyjnych (niespełna 4%, przy czym z 6 nazw 2 są nieoficjalne). Wzrost notują za to nazwy charakteryzujące, opisujące głównie wygląd ulicy

¹⁴ Wprawdzie w kilku największych miastach Polski komisje zajmujące się porządkowaniem przestrzeni miejskiej powstały już w XVII i XVIII w. (np. w Warszawie już od 1685 r. działała Komisja Brukowa, w Lublinie podobna powstała w 1780 r. – Bałowski 2010: 286), to jednak dopiero przełom XIX i XX w. był czasem porządkowania nazewnictwa ulic w większości miast; był to też czas powszechnego poszerzania granic miast poprzez włączanie dawnych przedmieść czy okolicznych wsi i osad. Dokumentuje ten stan np. opracowanie nazewnictwa Łodzi (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 206) czy Przemysła (Sagan-Bielawa 2004: 229).

(*Kręta, Krótka, Krzywa, Pusta*), rzadziej jej „wiek” (to głównie nazwy nieoficjalne: *ulica Nowo Otwarta, Stara Droga*), funkcje (*Kurza* – handlowano tam drobiem, *Ruckzugstrasse* – droga ucieczki) czy panujący tam nastrój (*Zacisze*). Wszystkie powstałe w tym czasie nazwy lokalizujące, kierunkowe, posesyjne i charakteryzujące – podobnie jak w poprzednich okresach – były motywowane realnie.

Prawdziwa rewolucja nastąpiła w zakresie nazw pamiątkowych. 2/3 powstałych w tym okresie mian (99) upamiętnia znane osobistości, a jedna nazwa – wydarzenie (*ul. Grunwaldzka* – nadana na pamiątkę bitwy pod Grunwaldem). Tylko w osiemnastu nazwach utrwalono nazwiska znanych rzeszowian: włodarzy miasta, dobroczyńców, nauczycieli, filantropów. Pozostałe nazwy są konwencjonalne; to nazwy-pomniki wystawione królom, pisarzom, poetom, naukowcom, przywódcom wojskowym i bohaterom narodowym. Plateonimy te układają się w pewne serie nazewnicze (klucze)¹⁵, np. już w 1899 r. ulicom położonym w najstarszej części miasta nadano nazwy upamiętniające osoby związane z Rzeszowem (ulice: *Abrahamsberga, Bluma, Dymnickiego, Fircowskiego, Kreczmera, Konarskiego, Ligęzy, Lubomirskich, Towarnickiego*) oraz nazwy upamiętniające sławnych Polaków: bohaterów narodowych, uczonych, pisarzy, malarzy (ulice: *Batorego, Głowackiego, Grottgera, Joselewicza, Kilińskiego, Kopernika, Króla Kazimierza, Matejki, Rejtana, Słowackiego, Sobieskiego*). Na początku XX stulecia – po rozszerzeniu granic Rzeszowa – ulicom, które obecnie znajdują się na os. Śródmieście-Północ oraz os. 1000-lecia, nadano nazwy upamiętniające pisarzy i poetów polskich (w 1903 r. powstały ulice: *Sienkiewicza, Ujejskiego, Konopnickiej*; w 1913 r. dołączyły do nich ulice: *Kochanowskiego, Karpińskiego, Klonowicza, Korzeniowskiego, Skargi, Szymonowiczów, Asnyka, Fredry i Orzeszkowej*). Kolejne klucze nazewnicze pojawiły się w mieście w 1913 r. Wówczas to ulice położone w rejonie obecnego os. Pułaskiego otrzymały nazwy upamiętniające wybitnych wodzów i królów polskich (ulice: *Czarneckiego, Jagiellońska, Króla Władysława Łokietka, Księcia Poniatowskiego, Zygmuntowska*), natomiast ulice znajdujące się na terenie os. Grota-Roweckiego – nazwy upamiętniające reformatorów i działaczy oświatowych (ulice: *Czackiego, Niemcewicz i Staszica*)¹⁶.

¹⁵ Badacze nazw ulic już dawno zauważyli, że niektóre nazwy tworzą pewne ciągi, cykle, serie nazewnicze (por. Kopertowska 2001; Kosyl 2001: 450–451). W tym opracowaniu pod pojęciem klucza nazewniczego rozumie się pewien model, według którego powstają nazwy. Klucz tworzą onimy spełniające następujące warunki: 1. ich podstawy należą do jednego pola semantycznego albo do jednej klasy nazw własnych (por. Kosyl 2001: 450), 2. ulice, które desygnują, leżą w bezpośrednim sąsiedztwie, 3. w tym samym czasie zostały nadane co najmniej trzy nazwy spełniające pierwsze dwa warunki; oczywiście później nadane nazwy mogą kontynuować rozpoczęty klucz nazewniczy (por. Mysza, Wisz 2012: 65).

¹⁶ Te i inne rzeszowskie klucze nazewnicze są opisane dokładniej w innym miejscu (Mysza, Wisz 2012: 65–68).

Wykaz nazw zanotowanych w latach 1899–1945 z podziałem na klasy semantyczne:

1. Nazwy lokalizujące

Realne (17):

(droga) Baranówka, I Boczna Elizy Orzeszkowej, I Boczna Władysława Reymonta, Bożnicza, Dojazd Staroniwa, Dworska, Folwarczna (2), Grunwaldzka (2) (stał tam pomnik Grunwaldu), Kolejowa (2), Nowe Miasto, Podpromie, Podwale, Skarbowa, Sokoła, Szpitalna (2), Średnia, »Do Szajnoka

2. Nazwy kierunkowe

Realne (1): Przybyszowska (1)

3. Nazwy pamiątkowe

Pośrednie (18): Wiktora Abrahamsberga, Roderyka Alsa, Zygmunta Bluma, Marcina Borelowskiego, ks. Feliksa Dymnickiego, Fircowskiego, Hetmańska, Stanisława Jabłońskiego, Stanisława Konarskiego, Henryka Jakuba Kreczmera, Króla Kazimierza, (aleja) Lubomirskich, Marszałkowska, Jana Pelara, Mikołaja Szytka Ligęzy, Adolfa Tannenbauma, Ambrożego Towarnickiego, Wiktora Zbyszewskiego (1)

Konwencjonalne (82): Adama Asnyka, Stefana Batorego (1), Józefa Bema, Bolesława Chrobrego, Brodzińskiego, Józefa Chłopickiego, Chocimska, Jana Karola Chodkiewicza, Zofii Chrzanowskiej, Tadeusza Czackiego, Stefana Czarnieckiego, Czwartaków, Dąbrowskiego, Jana Dekerta, Jana Długosza, Józefa Dwernickiego, Aleksandra Fredry, Wojciecha Bartosza Głowackiego, Artura Grottgera, Grunwaldzka (1) (na pamiątkę bitwy pod Grunwaldem), Hanasiewicza, Hetmana Zamojskiego, Klementyny Hoffmanowej, Jagiellońska, Berka Joselewicza, Franciszka Karpińskiego, Jana Kasprowicza, Jana Kilińskiego, Sebastiana Fabiana Klonowicza, Jana Kochanowskiego, Hugona Kołłątaja, (aleja) Szymona Konarskiego, Marii Konopnickiej, Mikołaja Kopernika, Augustyna Kordeckiego, Józefa Konrada Korzeniowskiego, Zygmunta Krasińskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Króla Augusta, Króla Stanisława Leszczyńskiego, Króla Władysława Łokietka, Księcia Józefa Poniatowskiego, gen. Mariana Langiewicza, Legionów, Teofila Lenartowicza, Jana Matejki, Maurycego Mochnackiego, Stanisława Moniuszki, Adama Stanisława Naruszewicza, Juliana Ursyna Niemcewicza, gen. Gustawa Orlicz-Dreszera, Elizy Orzeszkowej, Piastów, Grzegorza Piramowicza, Emilii Plater, Wincentego Pola, Kazimierza Pułaskiego, Raclawicka, Mikołaja Reja, Władysława Reymonta, (aleja) Tadeusza Rejtana, Lucjana Siemieńskiego, (aleja) Siemiradzkiego, Henryka Sienkiewicza, Piotra Skargi, Juliusza Słowackiego, Smolki, Jana III Sobieskiego (1), Stanisława Staszica, Władysława Syrokomli, Szajnochy, Fryderyka Szopena, Szymonowiczów, Jana i Jędrzeja Śniadeckich, Tetmajerów, Kornela Ujejskiego (1), Unii Lubelskiej, Wierzyńka, Stanisława Wyspiańskiego, Zygmuntońska, Stefana Żeromskiego, hetm. Stanisława Żółkiewskiego

4. Nazwy charakteryzujące

Realne (22): Kręta (1), Kręta (2), Krótka (1), Krzywa (2), Niecała, Ogrodowa (1), Półkole, Promień, Przesmyk, Pusta, Wąska, Zacisze (1), Zamknięta, Zielona (2), »Nowo Otwarta, »Stara Droga (1), »Stara Droga (2), »Stara Droga (3), »Kurza, »Popiołna, »Ruckzugstrasse, »Paniaga

5. Nazwy posesyjne

Realne (6): Masarska (1), Reformacka, Rzeźnicza, Wojskowa, »Bernardynka, »Szreniawitów

6. Nazwy lokalizujące i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Realne (1): Świętego Mikołaja

1.1.5. Nazewnictwo ulic w latach 1946–1989

Okres PRL-u przyniósł miastu ponad 600 nowych plateonimów. Dla większej przejrzystości analizy ewolucji motywacji nieco sztucznie został on podzielony na pół – cezurą stał się rok 1968. Było to uzasadnione zarówno podziałem ilościowym zgromadzonego materiału, jak i faktem, że w okresie 1965–1967 nie nadano w Rzeszowie ani jednej nazwy, co sprawia, że cezura jest dość wyrażna. Analiza pokaże, czy jest to też cezura w motywacjach nazewniczych.

Lata 1946–1967

Okres powojenny to czas dużych zmian ustrojowych – miasto stało się ostoją komunizmu, a zamek rzeszowski – miejscem kaźni żołnierzy AK. Ale to jednocześnie wzrost znaczenia administracyjnego Rzeszowa, które zostało stolicą województwa. To czas znacznego zwiększania powierzchni miasta, budowy osiedli majsterskich i robotniczych dla pracowników ulokowanych tu dużych zakładów przemysłowych. Wzrosnąć musiała także liczba plateonimów. Nowe władze miasta nie tylko nazwały wiele bezimiennych ulic, ale także przemianowały te, których nazwy były „niewygodne”, bo na przykład niezgodne z ideą państwa świeckiego, gloryfikujące lokalnych bohaterów i ich męstwo. Do dziś zresztą, jak podkreśla K. Handke, wśród mieszkańców panuje przekonanie, że „nazwy miejskie stanowią narzędzie politycznego nacisku i manipulacji, a zatem stają się również w dogodnych sytuacjach przedmiotem rozmaitych przetargów” (Handke 2011: 44).

W tym okresie na plan pierwszy wysuwają się dwie tendencje: 1. powstanie ogromnej liczby ulic *Bocznych*, 2. nadawanie wyłącznie konwencjonalnych nazw pamiątkowych. Trzeba tu podkreślić, że „pomysłodawcami” nazw ulic byli w tym czasie „towarzysze” przysłani do objęcia stanowisk w nowo powstałej stolicy, nieznający miasta, jego tradycji, zwyczajów, topografii. Być może brakowało im pomysłów na nazwy właściwe i stąd ponad połowa nadanych uchwałami mian ulic to *Boczne* (168 na 332 nadane w tym okresie); nazwy te chyba już z założenia były tymczasowe. Są realistyczne w tym sensie, że lokalizują względem starszej, bardziej znanej, „ważniejszej” ulicy. W nadaniach po 1967 r. takich mian już właściwie się nie spotyka.

Nazwy pamiątkowe, stanowiące drugą pod względem wielkości klasę semantyczną (19% nadań), stają się niemal wyłącznie konwencjonalne. Tylko 2 są motywowane realnie: *ul. Partyzantów* i *ul. Bohaterów* – upamiętniają ofiary wojny (w okolicy tych ulic dokonano w czasie wojny masowych egzekucji). Ponadto 5 nazw jest motywowanych pośrednio: *Edwarda Rydza Śmigłego* (honorowy obywatel Rzeszowa od roku 1936, legionista – dlatego trzy lata po nadaniu z 1946 r. nazwę zmieniono na *Marcelego Nowotki*), *Ferdynanda Tkaczowa* (urodzony w podrzeszowskiej Boguchwale komunista), *Ignacego Łukasiewicza* (farmaceuta, wynalazca lampy naftowej; uczył się i pracował w Rze-

szowie), *Konfederatów Barskich* (jedna z bitew konfederatów rozegrała się w tej okolicy). Wszystkie pozostałe nazwy (57) są konwencjonalne. Są pomnikami wystawionymi w dużej części działaczom komunistycznym (35 nazw), jak np. ulice: *Marcelego Nowotki*, *Obrońców Stalingradu*, *Marszałka Konstantego Rokossowskiego*, *Juliana Marchlewskiego*, *Stefana Okrzei*, *Waleriana Wróblewskiego*, *Hanki Sawickiej*, *1 Maja* (1), *Włodzimierza Lenina* (1). Wiele z tych nazw zastąpiło stare, utrwalone w mieście plateonimy (np. ulice: *Legionów*, *Sokoła*, *Jana Sobieskiego* (1), *Marszałkowską*, *Świętego Mikołaja* (por. Myszka, Wisz 2012: 32–39). Działo się tak w niemal wszystkich miastach Polski, bowiem jak pisze K. Handke (2011: 49): „Po drugiej wojnie światowej władze totalitarne połączyły aspekt pamiątkowości z politycznym i ideologicznym koniunkturalizmem, który był wykorzystywany na tym polu na dużą skalę. Polityczny koniunkturalizm jest synonimem agresywnego, bezwzględnego pragmatyzmu. Cele rządzących realizowane były w miastach między innymi przez liczne chrzty nazewnicze, które w drugiej połowie XX wieku wprowadziły do polskiego nazewnictwa miejskiego bardzo wielu komunistycznych patronów”.

Trzeba jednak przyznać, że w omawianym okresie powstawały też nazwy niezabarwione ideologicznie (22), np. ulice: *Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, *Bohaterów Westerplatte*, *Marii Skłodowskiej-Curie*, *Żwirki i Wigury*, *Tadeusza Boya-Żeleńskiego*, *Józefa Chelmońskiego*, *Mieszka I*, *Bolesława Prusa* czy *Wita Stwosza*.

Wciąż wzrasta w plateonimii rola wyglądu ulicy – w tym okresie funkcję charakteryzowania traktu spełnia 14% nazw (gdyby do statystyki nie wliczać ulic *Bocznych*, ten odsetek wzrósłby do 29%). I mimo dominacji motywacji konwencjonalnych nazwy charakteryzujące wciąż starają się realistycznie oddawać wygląd i funkcje traktu – na 47 nazw aż 36 jest motywowanych realnie lub pośrednio. Nazwy wskazują na topografię (np. *Dolna*, *Dołowa*, *Kępa*, *Okopowa*, *Zabłocie*, *Potokowa*), faunę i florę (*Lipowa*, *Warzywna*, *Sadowa*, *Wierzbowa*, *Winna*, *Zajęcza*), wygląd (*Koło*, *Mała*, *Stroma* (1), *Zielona* (3)), charakter traktu (*Rolnicza* (1), *Polna* (2), *Leśna*), subiektywne cechy okolicy (*Cicha*, *Urocza*). Wśród nazw konwencjonalnych pojawiają się pierwsze nazwy abstrakcyjne (np. *ul. Pogodna*).

Ciekawostką tego okresu jest spory odsetek nazw związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym (ponad 6%, a po odjęciu ulic *Bocznych* – aż 13,5%). Część z nich to nazwy-daty (*1 Maja*, *22 Lipca* (1), *8 Marca*), jednak większość stanowią nazwy odwołujące się do polskich tradycji, legend, wierzeń i do literatury (*Krakusa*, *Lecha*, *Litawora*, *Światowida*, *Jana Twardowskiego*, *Wandy*, *Witolda*, *Zagłoby*, *Grażyny*). Nie brak też nazw przeniesionych z plateonimii Krakowa (*Długa*, *Gołębia*, *Lubicz*, *Nowowiejska*, *Zwierzyniecka*)¹⁷

¹⁷ K. Handke podkreślała, że „zapożyczanie” nazw ulic z jednego miasta do drugiego było jednym ze sposobów unifikacji nazewnictwa miejskiego w wiekach XIX i XX (Handke 2011: 41).

oraz nazw propagandowych: *Ludowa*, *Przyjaźń*, *Robotnicza*. Są one swoistym znakiem czasów, w których powstawały, i świadczą o zupełnie nowej funkcji nazw ulic – funkcji ideologizującej.

Pozostałe typy semantyczne są reprezentowane wręcz marginalnie. W mieście powstaje wówczas zaledwie 7 nazw kierunkowych (prawie wszystkie realistyczne) i 5 nazw posesywnych (3 wskazujące na realnych mieszkańców i 2 konwencjonalne).

Wykaz nazw powstałych w latach 1946–1967 z podziałem na klasy semantyczne:

1. Nazwy lokalizujące

Realne (168 Bocznych + 19): Boczna K. Krzysztofa Baczyńskiego, I Boczna Michała Bałuckiego, II Boczna Michała Bałuckiego, III Boczna Michała Bałuckiego, Boczna Bolesława Bieruta, I Boczna Bohaterów, II Boczna Bohaterów, III Boczna Bohaterów, IV Boczna Bohaterów, I Boczna Borowej, II Boczna Borowej, III Boczna Borowej, IV Boczna Borowej, V Boczna Borowej, I Boczna Tadeusza Boya-Żeleńskiego, II Boczna Tadeusza Boya-Żeleńskiego, Boczna Bronisława Czecha, I Boczna Jana Dekerta, Boczna Dąbrowskiego, I Boczna Dąbrowskiego, II Boczna Dąbrowskiego, III Boczna Dąbrowskiego, IV Boczna Dąbrowskiego, Boczna Fabrycznej, I Boczna Garbarskiej, II Boczna Garbarskiej, I Boczna Granicznej, I Boczna Gwardzistów, II Boczna Gwardzistów, III Boczna Gwardzistów, IV Boczna Gwardzistów, V Boczna Gwardzistów, VI Boczna Gwardzistów, VII Boczna Gwardzistów, VIII Boczna Gwardzistów, IX Boczna Gwardzistów, X Boczna Gwardzistów, XI Boczna Gwardzistów, XIII Boczna Gwardzistów, XIV Boczna Gwardzistów, XV Boczna Gwardzistów, XVI Boczna Gwardzistów, XVII Boczna Gwardzistów, XVIII Boczna Gwardzistów, XIX Boczna Gwardzistów, XX Boczna Gwardzistów, I Boczna Jasnej, I Boczna Marcina Kasprzaka, II Boczna Marcina Kasprzaka, III Boczna Marcina Kasprzaka, IV Boczna Marcina Kasprzaka, I Boczna Jana Kochanowskiego, I Boczna Konfederatów Barskich, II Boczna Konfederatów Barskich, III Boczna Konfederatów Barskich, IV Boczna Konfederatów Barskich, V Boczna Konfederatów Barskich, I Boczna Janka Krasickiego, II Boczna Janka Krasickiego, III Boczna Janka Krasickiego, IV Boczna Janka Krasickiego, V Boczna Janka Krasickiego, VI Boczna Janka Krasickiego, Boczna Włodzimierza Lenina, II Boczna Włodzimierza Lenina, III Boczna Włodzimierza Lenina, I Boczna Lubicz, II Boczna Lubicz, III Boczna Lubicz, IV Boczna Lubicz, V Boczna Lubicz, VI Boczna Lubicz, I Boczna Lwowskiej, II Boczna Lwowskiej, III Boczna Lwowskiej, Boczna Ignacego Łukasiewicza, I Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, II Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, III Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, IV Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, V Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, VI Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, I Boczna Marszałkowskiej, II Boczna Marszałkowskiej, III Boczna Marszałkowskiej, IV Boczna Marszałkowskiej, V Boczna Marszałkowskiej, VI Boczna Marszałkowskiej, I Boczna Mieszka I, III Boczna Mieszka I, IV Boczna Mieszka I, I Boczna Młynarskiej, Boczna Marceliego Nowotki, II Boczna Marceliego Nowotki, I Boczna Nowowiejskiej, II Boczna Elizy Orzeszkowej, III Boczna Elizy Orzeszkowej, I Boczna Ignacego Paderewskiego, I Boczna Partyzantów, II Boczna Partyzantów, III Boczna Partyzantów, I Boczna Podkarpackiej, II Boczna Podkarpackiej, I Boczna Podwisłocze, I Boczna Południowej, II Boczna Południowej, I Boczna Poznańskiej, II Boczna Poznańskiej, I Boczna Bolesława Prusa, II Boczna Bolesława Prusa, III Boczna Bolesława Prusa, IV Boczna Bolesława Prusa, V Boczna Bolesława Prusa, VI Boczna Bolesława Prusa, VII Boczna Bolesława Prusa, VIII Boczna

Bolesława Prusa, IX Boczna Bolesława Prusa, X Boczna Bolesława Prusa, I Boczna Tadeusza Rejtana, II Boczna Tadeusza Rejtana, II Boczna Władysława Reymonta, III Boczna Władysława Reymonta, IV Boczna Władysława Reymonta, V Boczna Władysława Reymonta, Boczna Lucjana Siemieńskiego, I Boczna Sportowej, I Boczna Spółdzielczej, II Boczna Spółdzielczej, I Boczna Wita Stwosza, II Boczna Wita Stwosza, I Boczna Stanisława Wyspiańskiego, I Boczna Staromiejskiej, II Boczna Staromiejskiej, III Boczna Staromiejskiej, IV Boczna Staromiejskiej, V Boczna Staromiejskiej, VI Boczna Staromiejskiej, VII Boczna Staromiejskiej, VIII Boczna Staromiejskiej, IX Boczna Staromiejskiej, X Boczna Staromiejskiej, XI Boczna Staromiejskiej, XII Boczna Staromiejskiej, XIII Boczna Staromiejskiej, XIV Boczna Staromiejskiej, XV Boczna Staromiejskiej, Boczna Szpitalnej, I Boczna Strzelniczej, II Boczna Strzelniczej, I Boczna Śniadeckich, I Boczna Romualda Traugutta, II Boczna Romualda Traugutta, III Boczna Romualda Traugutta, Boczna Kornela Ujejskiego, I Boczna Wiejskiej, I Boczna Zagłoby, I Boczna Załęskiej, II Boczna Załęskiej, III Boczna Załęskiej, IV Boczna Załęskiej, I Boczna Gabrieli Zapolskiej, I Boczna Zwierzynieckiej, II Boczna Zwierzynieckiej, III Boczna Zwierzynieckiej, IV Boczna Zwierzynieckiej, VI Boczna Zwierzynieckiej, VII Boczna Zwierzynieckiej, Sadowa Boczna;

Bulwarowa, Cegielniana (2), Ceramiczna (1), Dojazd do Rampy Wojskowej, Garbarska, Głęboka, Graniczna, Młynarska, Nad Przyrwą, Parkowa (1), Podwisłocze, Sportowa, Staromiejska, Strzelnicza, Szkolna, Techniczna, Towarowa, Za Strugiem, Zamkowa (3)

Konwencjonalne (1): Południowa

2. Nazwy kierunkowe

Realne (6): Borowa, Fabryczna, Miłocińska, Podkarpacka, Załęska, Lwowska (2)

Konwencjonalne (1): Poznańska

3. Nazwy pamiątkowe

Realne (2): Bohaterów, Partyzantów

Pośrednie (3): Ignacego Łukasiewicza, Edwarda Rydza Śmigłego, Ferdynanda Tkaczowa

Konwencjonalne (58): I Armii Wojska Polskiego, Michała Bałuckiego, Piotra Bardowskiego, Batalionów Chłopskich, (aleja) Bolesława Bieruta, Wojciecha Bogusławskiego, Bohaterów Westerplatte, Tadeusza Boya-Żeleńskiego, Mariana Buczka (1), Mariana Buczka (2), Józefa Chelmońskiego, Bronisława Czecha, Ignacego Daszyńskiego, Jarosława Dąbrowskiego, Pawła Findera, Fornalskiej, Juliana Gosłara, Gwardzystów, Władysława Hibnera, Stefana Jaracza, Marcina Kasprzaka, Władysława Kniewskiego, (aleja) Komunistów, Kossaków, Janka Krasickiego (1), Króla Bolesława Chrobrego, Króla Bolesława Krzywoustego, Anieli Krzywoń, Stanisława Kunickiego, Włodzimierza Lenina (1), Juliana Marchlewskiego, Mieszka I, Marcellego Nowotki, Obrońców Stalingradu, Stefana Okrzei, Ignacego Paderewskiego, Polskiego Czerwonego Krzyża (1), Polskiego Czerwonego Krzyża (2), Bolesława Prusa, Wincentego Pstrowskiego, marsz. Konstantego Rokossowskiego, Hanki Sawickiej, Henryka Siemiradzkiego, Marii Skłodowskiej-Curie, gen. Karola Świerczewskiego, Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Romualda Traugutta, Iwana Turkienicza, Ludwika Waryńskiego (1), Waleriana Wróblewskiego, Wita Stwosza, Ludwika Zamenhofa, Gabrieli Zapolskiej, Zawiszy Czarnego, Żwirki i Wigury

4. Nazwy charakteryzujące

Realne (34): Cicha, Dolna, Dołowa, Kanałowa, Karowa, Kępa, Koło, Leśna, Lipowa, Łączna, Mała, Morgowa, Na Skały, Nadbrzeżna, Ogrodowa (2), Okopowa, Olchowa, Piaszkowa, (aleja) Pod Kasztanami (2), Polna (2), Potokowa, Rolnicza (1), Sadowa, Stawowa, Stroma (1), Szczytowa, Urocza, Warzywna, Wiejska, Wierzbowa, Winna, Zabłocie, Zajęcza, Zielona (3)

Pośrednie (2): Jasna, Wioślarska

Konwencjonalne (11): Jazowa, Klonowa, Kwiatowa (1), Miodowa, Mokra, Nizinna, Piękna, Pogodna, Różana (2), Spokojna, Wałowa

5. Nazwy posesywne

Realne (3): Budowlanych, Instalatorów, Strażacka

Konwencjonalne (2): Łowiecka, Spółdzielcza

6. Nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Konwencjonalne (22): Bracka (1), Długa, Gołębia, Grażyny, Krakusa, Lecha, (aleja) 22 Lipca (2), Litawora, Lubicz, Ludowa, 1 Maja (1), 1 Maja (2), 8 Marca, Nowowiejska, Przyjaźń, Robotnicza, Światowida, Jana Twardowskiego, Wandy, Witolda, Zagłoby, Zwierzyniecka

7. Nazwy lokalizujące i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Pośrednie (1): Konfederatów Barskich

Lata 1968–1989

Rok 1968 właściwie kończy etap występowania w Rzeszowie ulic *Bocznych*. Zaczyna się masowe ich przemianowywanie. Nowe nazwy dawnych bocznych są nadawane według kluczy tematycznych; rezultatem jest powstanie wielu nazw konwencjonalnych, „np. na osiedlu 1000-lecia nadano nazwy związane z różnymi formacjami militarnymi [...] *Kosynierów, Podchorążych, Szwoleżerów i Rycerska*), ulice boczne Zwierzynieckiej otrzymały nazwy ptaków (m.in. *Jastrzębia, Krucza, Łabędzia, Orla, Sokola, Sowa, Żurawia*), w przypadku bocznych ul. Gwardzystów odwołano się do nazw zawodów (m.in. *Kaletnicza, Krawiecka, Piekarska, Stolarska, Szewska*), owoców (m.in. *Jagodowa, Makowa, Malinowa, Truskawkowa*) i metali (m.in. *Miedziana, Srebrna, Złota*), w rejonie ul. Wita Stwosza postawiono na nazwy drzew (m.in. *Akacjowa, Brzozowa, Grabowa, Jaworowa, Modrzewiowa, Sosnowa, Wiśniowa*). W pobliżu ul. Władysława Reymonta nazewnictwo związane z twórcami pióra (ulice: *Z. Nałkowskiej, L. Staffa, J. Tuwima, W. Wasilewskiej*)” (Myszka, Wisz 2012: 35).

Na 353 nadane w latach 1968–1989 nazwy aż 305 było pozbawionych motywacji realistycznej. I to jest chyba najważniejszy wyróżnik tego okresu¹⁸.

Jest to też jedyny przedział czasowy, w którym w Rzeszowie dominują nazwy charakteryzujące. Chodzi oczywiście o pewien model motywacyjno-strukturalny, bo tak naprawdę niewiele z tych nazw pełniło funkcje inne niż deiktyczne (i ewentualnie estetyczne). Zalewie 6 odwoływało się do topografii i roślinności (*Gajowa* (1), *Górna, Na Łąki, Odległa, Rzeczna, Zimowit* – roślina chroniona), 3 pośrednio wskazywały na wygląd i położenie traktu nad rzeką (*Błękitna, Rybna, Żabia*), pozostałe (133) były konwencjonalne. Oprócz nazw, których podstawy semantycznie związane są z wyglądem, fauną i florą oraz topografią (rozumianą jako ukształtowanie i rzeźba terenu), pojawiły się liczniej miana dość abstrakcyjnie „charakteryzujące” trakt, np. *Czerwcową, Jesienną, Koralową, Miedzianą, Przyjemną, Bajkową, Klimatyczną, Słodką, Szczera, Zbiorczą, Życzliwą, Biegunową*.

¹⁸ Zjawisko ogromnej konwencjonalizacji nazewnictwa miejskiego krytykuje K. Handke (2011: 44), słusznie podkreślając, że nazwy te odbiegają od tradycji regionu i nie respektują zasad i charakteru systemu plateonimicznego.

Wciąż bardzo duży dsetek stanowiły nazw pamiątkowe – 38,5% nominacji z tego okresu. Tylko 19 z nich utrzymało nazwiska osób i nazwy formacji wojskowych związanych z terenem miasta i jego najbliższych okolic (m.in. ulice walczących tu *X Sudeckiej Dywizji Piechoty*, *Oddziału Iskry*), a także wybitnych nauczycieli i absolwentów rzeszowskiego gimnazjum (ulice: *Juliana Przybosia*, *gen. Władysława Sikorskiego*, *Onufrego Kopczyńskiego*), ludzi kultury (ulice: *Wandy Siemaszkowej*, *Jerzego Pleśniarowicza*) i zasłużonego burmistrza Rzeszowa (ul. *Wiktora Zbyszewskiego*). Większość z tych nazw to „pomniki” wystawione pochodzącym z regionu komunistom (ulice: *Augustyna Micała*, *Stanisława Szybistego*, *Tytusa Zwolińskiego*, *ppor. Ludwika Bojanowskiego*, *plka Alfreda Wnukowskiego*, *Kazimierza Nycka*) i ludowcom (ulice: *Wincentego Witosa*, *Antoniego Bomby*, *Karola Lewakowskiego*, *Stanisława Stojalowskiego*).

Także nazwy konwencjonalne z tego okresu gloryfikowały przede wszystkim komunistów (np. ulice: *Włodzimierza Lenina* (2), *Wandy Wasilewskiej*, *Ludwika Waryńskiego* (2), *Aleksandra Zawadzkiego*, *Stanisława Ziaia*, *Juliana Bruna*, *Adolfa Warskiego*, *Róży Luksemburg*) i organizacje czy formacje socjalistyczne (np. ulice: *Związku Młodzieży Polskiej*, *Związku Walki Młodych*, *Armii Ludowej*, *Wielkiego Proletariatu*). Obok nich licznie pojawiały się jednak nazwy upamiętniające królów polskich (np. ulice: *Króla Władysława Jagiełły*, *Dąbrówki*, *Jana III Sobieskiego* (2), *Władysława IV*, *Królowej Jadwigi*), pisarzy i poetów (np. ulice: *Władysława Broniewskiego*, *Zofii Nałkowskiej*, *Leopolda Staffa*, *Juliana Tuwima*, *Kornela Makuszyńskiego*), artystów (np. ulice: *Jana Styki*, *Heleny Modrzejewskiej*, *Piotra Czajkowskiego*, *Juliusza Osterwy*, *Artura Malawskiego*, *Jadwigi Smosarskiej*), sportowców (ulice: *Janusza Kusocińskiego*, *Heleny Marusarzówny*). Uczczono także żołnierzy różnych formacji walczących w rozmaitych bitwach (m.in. ulice: *Czołgistów*, *Husarska*, *Kosynierów*, *Rycerska*, *Saperów*, *Obrońców Poczty Gdańskiej*, *Obrońców Helu*, *Powstańców Listopadowych*). Co ciekawe, już w 1982 r. nadano jednej z głównych ulic w mieście patronat Armii Krajowej.

Mniej więcej 3 na 50 nazw nadanych w tym okresie to nazwy kierunkowe. Podobny jest odsetek nazw posesywnych. Niemal wszystkie nadane wówczas nazwy z tych dwóch klas semantycznych były konwencjonalne i realizowały określone klucze nazewnicze. Również konwencjonalne – choć często bardzo malownicze – były nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury. Szczególnie pozytywnie kojarzyły się te, które odwoływały się do polskich tradycji (*Dożynkowa*, *Sobórki*, *Marzanny*). Wciąż trafiały się nazwy ideologiczne (*Niepodległości*, *Wyzwolenia*). Nazwy motywowane realiami terenowymi nieco liczniej wystąpiły jedynie w grupie nazw lokalizujących, jednak trzeba podkreślić, że w omawianym okresie nie była to duża grupa – zaledwie co dwudziesta nazwa wskazywała wówczas na położenie traktu, albo bezpo-

średnio (np. ulice: *Kolejowa* (3), *Torowa*, *Cieplownicza*, *Akademicka* – przy torach kolejowych, ciepłowni, uczelni), albo pośrednio – nazwy metonimiczne (np. ulice: *Olimpijska*, *Balistyczna*, *Celownicza*, *Turniejowa* – położone przy obiektach sportowych ze strzelnicą).

Wykaz nazw powstałych w latach 1968–1989 z podziałem na klasy semantyczne:

1. Nazwy lokalizujące

Realne (13): Akademička, XII Boczna Gwardzistów, Cieplownicza, Dworska (2), Handlowa, Kolejowa (3), Magazynowa, Podmiejska, Przemysłowa, Przy Torze, Składowa, Torowa, Żeglarska

Pośrednie (5): Balistyczna, Celownicza, Olimpijska, Turniejowa, Zakładowa

2. Nazwy kierunkowe

Realne (1): ☿Sokołowska

Konwencjonalne (23): Bałtycka, Bieszczadzka, Dębicka, Gorlicka, Jasielska, Kujawska, Kurpiowska, Małopolska, Mazowiecka, Mazurska, Mielecka, Nizańska, Podhalańska, Pomorska, Ropczycka, Sanocka, Sędziszowska, Strzyżowska, Tarnowska, Ustrzycka, Wetlińska, Wielkopolska, Zakopiańska

3. Nazwy pamiątkowe

Pośrednie (19): ppor. Ludwika Bojanowskiego, Antoniego Bomby, Onufrego Kopczyńskiego, Karola Lewakowskiego, Augustyna Micała, Kazimierza Nycka, Oddziału Iskra, Jerzego Pleśniarowicza, Juliana Przybosia, X Sudeckiej Dywizji Piechoty, Wandy Siemaskowej, (aleja) gen. Władysława Sikorskiego, Stanisława Stojalowskiego, Stanisława Szybistego, Wincentego Witosa, (aleja) Wincentego Witosa, płka Alfreda Wnukowskiego, Wiktora Zbyszewskiego (2), Tytusa Zwolińskiego

Konwencjonalne (117): (aleja) Armii Krajowej, Armii Ludowej, Artylerzystów, Kamila Baczynskiego, (aleja) Batalionów Chłopskich, Stefana Batorego (2), kpt. Stanisława Betleja, Władysława Broniewskiego, Juliana Bruna, Kazimierza Chłędowskiego, Cytadeli Warszawskiej (1), Piotra Czajkowskiego, Czołgistów, Mieczysławy Ćwiklińskiej, Tomasza Dąbala, Marii Dąbrowskiej, Dąbrówki, Edwarda Dembowskiego, Henryka Dobrzańskiego-Hubala, Xawerego Dunikowskiego, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Husarska, Stanisława Jachowicza, Jakuba Jasińskiego, Kazimierza Odnowiciela, Jana Kiepur, Kombatantów, Janusza Korczaka, Kosynierów, Króla Władysława Jagiełły, Królowej Jadwigi, Leona Kruczkowskiego, Janusza Kusocińskiego (1), gen. Józefa Kustronia, (aleja) Włodzimierza Lenina, Leszka Czarnego, Bolesława Limanowskiego, Lotników, Róży Luksemburg, Stanisława Łańcuckiego, Wilhelma Macha, Kornela Makuszyńskiego, Artura Malawskiego, Heleny Marusarzówny, Marynarzy, Piotra Michałowskiego, Heleny Modrzejewskiej, Monte Cassino, Gustawa Morcinka, Zofii Nałkowskiej, Niepokonanych, Cypriana Kamila Norwida, Obrońców Helu, Obrońców Poczty Gdańskiej, Michała Ogińskiego, Jana Olbrachta, Karola Olszewskiego, Władysława Orkana, Ossolińskich, Juliusza Osterwy, Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Stanisława Piętaka, Podchorążych, Powstańców Listopadowych, Powstańców Styczniowych, Powstańców Śląskich, (aleja) Powstańców Warszawy, Powstańców Wielkopolskich, Aleksandra Puszkina, Macieja Rataja, Lucjana Rudnickiego, Henryka Rutkowskiego, Rycerska, Saperów, Jadwigi Smosarskiej, Jana III Sobieskiego (2), Jana III Sobieskiego (3), Ignacego Solarza, Ludwika Solkiego, Leopolda Staffa, Stefana Starzyńskiego, Andrzeja Struga, Jana Styki, mjra Henryka Sucharskiego, Józefa Sułkowskiego, Synów Pułku, Szwoleżerów, Karola Szymanowskiego, ks. Piotra Ściegiennego, Śmiałych, Stanisława Trembeckiego, Juliana Tuwima, Kornela Ujeja-

skiego (2), Ułanów, Adolfa Warskiego, Ludwika Waryńskiego (2), Wandy Wasilewskiej, (aleja) Wielkiego Proletariatu, Henryka Wieniawskiego, Jana Wiktora, Władysława IV, Władysława Warneńczyka, Władysława Witwickiego, Stanisława Wojciechowskiego, Wytrwałych, płka Zbigniewa Żaluskiego, Aleksandra Zawadzkiego, Zbrojna, Aleksandra Zelwerowicza, Stanisława Ziały, Franciszka Zubrzyckiego, Zwiadowców, Związku Młodzieży Polskiej, Związku Walki Młodych, Żołnierzy Września

4. Nazwy charakteryzujące

Realne (6): Gajowa (1), Górna, Na Łąki, Odległa, Rzeczna, Zimowit

Pośrednie (3): Błękitna, Rybna, Żabia

Konwencjonalne (133): Akacyjowa, Azaliowa, Bajkowa, Biegunowa, Błatkowa, Brzozowa, Bukowa, Bystra, Czeresniowa, Czerwcową, Daleka, Daliowa, Dębowa, Dobra, Fiołkowa, Frezji, Gajowa (2), Gościńska, Goździkowa, Grabowa, Grudniowa, Gruntowa, Grzybowa, Hoża, Irysowa, Jagodowa, Jaskółcza, Jastrzębia, Jaśminowa, Jaworowa, Jesienna, Jodłowa, Kaczeńcowa, Kamienna, Klimatyczna, Kłosowa, Konwalii, Koralowa, Krokusowa, Krótka (2), Kruca, Krzewowa, Księżycowa, Kwietniowa, Lawendowa, Letnia, Lipcowa, Łabędzia, Ładna, Makowa, Malinowa, Malwowa, Mieczysława, Miedziana, Miła, Modra, Modrzewiowa, Nagietkowa, Nasturcji, Niezapominajek, Opłotki, Orla, Orzechowa, Pawia, Pelargonii, Prosta, Przeskok, Przyjemna, Przytulna, Ptasia, Rozległa, Równa, Rumiankowa, Sasanki, Sądzińska, Sienna, Sierpniowa, Skórzana, Skrajna, Słodka, Słoneczna, Słonecznikowa, Słowicza, Sokola, Sosnowa, Sowa, Srebrna, Stara, Stogi, Stokrotek, Storzycowa, Strumykowa, Szara, Szarotkowa, Szczera, Szczęśliwa, Szeroka (2), Szumna, Tęczowa, Torfowa, Truskawkowa, Tulipanowa, Wesoła, Widok, Wiosenna, Wiśniowa, Wrześniowa, Wrzosowa, Wylotowa, Wypoczynkowa, Zacisze (2), Zagajnik, Zaścianek, Zaulek, Zawilcowa, Zbiórca, Zbocze, Zbożowa, Zenitowa, Zgodna, Zielna, Zimowa, Ziołowa, Złota, Zmienna, Żelazna, Żniwna, Żurawia, Żwirowa, Życzliwa, Żywiecka, Żyzna

5. Nazwy posesyjne

Realne (1): Geodetów

Pośrednie (1): Flisaków

Konwencjonalne (20): Bednarska, Cukiernicza, Drukarska, Hutników, Kaletnicza, Kamieniarska, Kowalska, Krawiecka, Malarska, Masarska, Piekarska, Rolnicza (2), Rymarska, Rzemieślnicza, Stoczniovców, Stolarska, Szewska, Ślusarska, Tkacka, Wspólna

6. Nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Konwencjonalne (12): Cienista (świat cienia, cień, szeol), Dożynkowa, Michała Drzymały, Andrzeja Kmicica, (aleja) 22 Lipca (2), Marzanny, (aleja) Niepodległości, Jana Sabały, 2 Sierpnia, Sobótki, Wawelska, (aleja) Wyzwolenia

1.1.6. Nazewnictwo ulic po 1989 r.

Na przełomie XX i XXI w. zmienił się przede wszystkim sposób nominowania traktów. Coraz więcej do powiedzenia w tym względzie mieli mieszkańcy. W nadaniach z początku XXI w. mieli oni wręcz głos decydujący (oczywiście jeśli proponowane nazwy nie powielały mian już istniejących lub nie były uznane jako ośmieszające, niepoważne). W tym okresie doszło do poszerzenia granic miasta, a przyłączane doń wsie stawały się osiedlami miejskimi. Dawne władze i samorządy starały się zachować lokalne tradycje nazewnicze: utrwalić wiele nazw ludowych albo stworzyć własne serie placeonimów (taka seria jest

postrzegana jako jeden z elementów integralności dawnej wsi). Zanim jednak nastąpił okres nowych nominacji, już w 1990 r. rozpoczął się proces dekomunizacji nazw i renominacji ulic. Niewątpliwie zasługuje na pochwałę fakt, że radni miejscy, usuwając z tabliczek adresowych nazwiska osób kojarzonych ze zniechwalanym reżimem, jednocześnie przywracali dawne, często jeszcze przedwojenne nazwy.

Spore zmiany nastąpiły w poszczególnych typach semantycznych nazw. I były to bardziej zmiany jakościowe niż ilościowe. Wśród nazw pamiątkowych zaczęli dominować lokalni bohaterowie (walor edukacyjny), przy czym patronami ulic zostało wielu duchownych i świętych, w czasach PRL-u zupełnie nieobecnych w plateonimii. Jedyna istniejąca wcześniej nazwa upamiętniająca osobę duchowną nie zawierała członu *ksiądz* (*ul. Stanisława Stojalowskiego*). Po roku 1989 w nazwach ulic zaczęli być upamiętniani nie tylko męczennicy i święci, ale także proboszczowie, dobrodzieje, kaznodzieje związani z poszczególnymi osiedlami (np. ulice: *ks. Józefa Jałowego*, *ks. Jana Stączka*, *ks. Kazimierza Guzego*, *ks. Józefa Stafieja*, *ks. Romana Malinowskiego*, *ks. Jana Kobaka*, *Błogosławionego ks. Kowalskiego*, *bpa Józefa Pelczara*, *ks. bpa Antoniego Betańskiego*). Obok nich pojawili się związani z Rzeszowszczyzną żołnierze: piłsudczycy, cichociemni, żołnierze Armii Krajowej i innych formacji (np. ulice: *Łukasza Cieplińskiego*, *plka Leopolda Lisa-Kuli*, *gen. Stanisława Maczka*, *mjra Wacława Kopisto*, *plka Kazimierza Iranki-Osmeckiego*, *Władysława Skubisza*, *Józefa Klimczaka* itp.). Nazwy-pomniki wystawiono ponadto prezydentom miasta i radnym (ulice: *Franciszka Ślusarczyka*, *Romana Krogulskiego*, *Teofila Niecia*), profesorom i znanym absolwentom uczelni rzeszowskich (ulice: *Romana Niedzielskiego*, *Adama Matuszczaka*, *prof. Stanisława Pigionia*, *prof. Ludwika Chmaja*), sportowcom z regionu (ulice: *Witolda Świadka* – pilot, *Eugeniusza Nazimka* – żużlowiec), lokalnym działaczom, aktywistom i filantropom (np. ulice: *Otona i Jana Pileckich*, *Marii i Jana Gumińskich*) czy związanym z miastem artystom (ulice: *Zdzisława Kozienia* – aktor, *Heleny Kulig-Tchórzewskiej* – malarka, *Tadeusza Nalepy* – muzyk). Zdarzało się, że nazwami upamiętniano zwykłych mieszkańców, może tylko nieco bardziej aktywnych (np. ulice: *Marcina Filipa* – rolnik, właściciel ziemi, przy której leży ulica, *Stanisława Furtaka* – rolnik, radny Rzeszowa, *Anny i Zygmunta Chłapowskich* – dziedzice dworku w Słocinie, *Stefanii Michlewskiej* – akuszerka, *Mariana Niedziochy* – folklorysta, *Antonie-go Gromskiego* – nauczyciel, harcerz, filatelista, *Józefa i Romana Niemaszków* – regionaliści).

Wśród patronów pamiątkowych plateonimów konwencjonalnych – podobnie jak w poprzednich okresach – dominują pisarze, poeci, naukowcy, ludzie kultury, królowie, artyści, dowódcy wojskowi, ale dołączają do nich papież i prymas, a także Armia Krajowa i Solidarność oraz ich działacze i członkowie.

Co trzecia nadana po 1989 r. nazwa ulicy realizuje model nazw charakteryzujących. I choć jest wśród nich sporo realistycznych (45), to jednak przewagę zyskują miana konwencjonalne (58). Nazwy realistyczne mówią nie tylko o topografii, ale często zawierają subiektywną (koniecznie pozytywną) ocenę okolic ulicy, co sprawia, że poza podstawową funkcją deiktyczną pełnią także funkcję reklamową. Mieszkańcy zresztą podkreślają, że chcą mieszkać przy ulicy, która ma ładną (czyli wywołującą pozytywne konotacje) nazwę. Zatem „ładne” są też nazwy konwencjonalne: pochodzą od nazw kwiatów, kamieni szlachetnych, przypraw (nieraz zresztą bardzo wyszukanych), abstrakcyjnych (ale zawsze przyjaznych) cech traktu (np. ulice: *Baśniowa*, *Sympatyczna*, *Promykowa*, *Delikatna*, *Łagodna*, *Przyjazna*, *Radosna*). Są nawet nazwy intertekstualne: *Błękitne Wzgórze* czy *Pogodne Wzgórze* (skojarzenia z powieścią Emily Jane Brontë *Wichrowe wzgórze*). Tylko jedna nazwa z tej grupy przynosi raczej negatywną „ocenę” ulicy: *Ciasna*. Przy tym nie jest to ulica ciśniejsza niż inne w okolicy.

Systematycznie maleje odsetek nazw lokalizujących, ale jest to jedyna grupa, którą niemal w całości tworzą nazwy realistyczne. Onimy z tej grupy faktycznie wskazują na położenie traktu, głównie obok obiektów wzniesionych przez człowieka: hali targowej, domu seniora, zakładu energetycznego, kościoła itd. Grupę tę uzupełniły miana odwołujące się do dawnych, wiejskich nazw przysiółków funkcjonujących na tych terenach przed ich przyłączeniem do miasta (np. ulice: *Jordanówka*, *Świdrówka*, *Studzianki*, *Porąbki*). Ważne miejsce zajęły w tym zestawieniu ulice nazwane od dawnych nazw miejscowości, obecnie – nazw osiedli (np. *Zwiężczycka*, *Słocińska*, *Przybyszowska* (2)). Poza tym funkcję lokalizującą pełni wiele nazw kultowych, wskazujących na położenie obok kościołów czy figur świętych (np. *Świętego Michała Archaniola*, *Świętego Jana z Dukli*, *Błogosławionej Karoliny*, *Świętego Rocha*, *Świętego Floriana*). Jedyna lokalizująca nazwa konwencjonalna (*ul. Miejska*) określa ulicę leżącą na terenie dawnej wsi i nawet nieprzewodzącą w kierunku miasta.

Także nazwy kierunkowe tworzy się w tym okresie rzadko. Tylko 3 z nich faktycznie informują o kierunku, w którym prowadzi trakt. Pozostałe jedynie realizują schemat. Położone są blisko siebie i tworzą jeden z wielu istniejących w rzeszowskiej plateonimii kluczy nazewniczych.

Wśród nazw związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury obecnie dominują nazwy kultowe, przy czym święci zostają patronami ulic nie tylko wówczas, gdy jest to motywowane dodatkowo lokalizacją ulicy przy kościele czy przy figurze świętych (np. ulice: *Świętego Michała Archaniola*, *Błogosławionej Karoliny*, *Świętego Floriana*), ale też wyłącznie dla uczczenia patronów (ulice: *Świętego Antoniego*, *Świętego Marcina*, *Świętej Agnieszki*, *Świętej Kingi*, *Świętojańska*)¹⁹.

¹⁹ Od lat 90. XX w. – po okresie laicyzacji życia publicznego – notuje się powrót nazw z członem *święty* (a nawet sporą ich ekspansję) w wielu miastach Polski, nie tylko w Rzeszowie

Drugą podgrupę tworzą nazwy motywowane jednostkowymi wydarzeniami, zainteresowaniami mieszkańców, skojarzeniami, np. *ul. Chmielna* – bo nawiązuje do nazwiska Chmiel i ludzi lubiących piwo, ale też do *ul. Chmielnej* w Warszawie, *ul. Nadziei* – bo mieszkający tam ludzie są pozytywnie nastawieni do życia, nie tracą nadziei na to, że będzie im lepiej, *ul. Alternatywy* – bo mieszkańcom podobał się serial S. Barei, *ul. Magiczna* – bo jedna z mieszkanki była zafascynowana postacią Harrego Pottera, *ul. Prometeusza* – bo jedna z mieszkanki była zauroczona Grecją (wprawdzie współczesną, ale motyw z mitologii greckiej spodobał się pozostałym mieszkańcom), *ul. Anielska* – bo mieszkańcy chcieli pozostać pod opieką dobrych aniołów. Nazwy te dobitnie dowodzą, że ulice nie są postrzegane jako wspólne, czyli niczyje, ale stanowią ważny element tożsamości i swoistego lokalizmu mieszkańców²⁰.

Najmniejszą grupkę stanowią nazwy posesyjne, ale i tu daje się zauważyć zmiany jakościowe. Nazwy te są tworzone nie tylko od grup zawodowych czy zakonnych, ale też – przy wykorzystaniu dawnych, wręcz archetypicznych struktur – od pojedynczych osób, np. *ul. Bracka* (2) (nazwana tak od trzech braci, którzy tam mieszkają), *ul. Karmelicka* (przy ulicy mieszka brat karmelity), *ul. Poselska* (niegdyś mieszkał tam poseł). Kilka nazw wskazuje na rodzinę (ulice: *Familijna*, *Rodzinną*, *Krupówka*), niektóre mają nietypową dla plateonimów posesyjnych strukturę, np. *ul. Magórska* (od określenia ‘moja góra’, ‘ma góra’), *Janiowe Wzgórze* (nazwa, wskazująca na przynależność do Jana, ma raczej strukturę mikrotoponimu). Nazwy te akcentują prawo własności (wiele z tych ulic powstało na terenach z wydzielonych prywatnych gruntów), są realistyczne już nie tylko w sensie metonimicznym (jak *ul. Szewska*, bo mieszkali tam szewcy), ale dosłownym, prawnym.

Wykaz nazw powstałych w latach 1989–2014 z podziałem na klasy semantyczne:

1. Nazwy lokalizujące

Realne (30): Budziwojska, Ceramiczna (2), Doliny Strugu, Dworzysko, Energetyczna, Jordakówka (przys.), Kościelna, Kresowa, Młyńska, Na Jaworzu, Oświatowa, Parkowa (2), Podlesie, Porąbki (przys.), Przybyszowska (2), Przylasek, Seniora, Słocińska, Spichlerzowa, Stadionowa, Staroniwska, Studzianki (przys.), Studziańska, Świdrówka (przys.), Targowa, Usługowa, Zastruże, Zwiączycka, ☿Trasa Zamkowa, ☿Trasa Południowa

Konwencjonalne (1): Miejska

(por. np. Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 217–218). Nazwy te są częste także w wiejskiej plateonimii (Oronowicz-Kida 2014: 171).

²⁰ K. Handke (2011: 46) krytykuje „te pomysły nazewnicze, które wypływają z interesów lub ambicji jednostkowych czy grupowych, a które w żadnej mierze nie uwzględniają ani reguł systemu nazewniczego, ani miejscowej tradycji, ani historii miasta, ani dziejów narodowych”. Badaczka negatywnie ocenia wykorzystywanie nazw do „doraźnych celów koniunkturalnych”.

2. Nazwy kierunkowe

Realne (3): Lubelska, Tyczyńska, Warszawska (2)

Konwencjonalne (20): Baligrodzka, Beskidzka, Biecka, Dukielska, Iwonicka, Karkonoska, Kaszubska, Krośnieńska, Krynicka, Leska, Nowosądecka, Odrzykońska, Podgórska, Podlaska, Polonińska, Rymanowska, Świętokrzyska, Tarnopolska, Tatrzańska, Wadowicka

3. Nazwy pamiątkowe

Pośrednie (69): ks. bpa Antoniego Betańskiego, Bohaterów 10. Sudeckiej Dywizji Piechoty, gen. Mieczysława Boruty-Spiechowicza, Braci Aletańskich, kpt. Edwarda Brydaka, Anny i Zygmunta Chłapowskich, (aleja) Łukasza Ciepłińskiego, Marcina Filipa, Stanisława Furtaka, Ignacego Gajdka, Galicyjska, Stanisława Gliwy, Józefa Gnata, Jana Góreckiego, Antoniego Gromskiego, Marii i Jana Gumińskich, ks. Kazimierza Guzega, płk Kazimierza Iranika-Osmeckiego, Józefy Jaklińskiej, ks. Józefa Jałowego (1), ks. Józefa Jałowego (2), Karola Karpa, Józefa Klimczaka, ks. Jana Kobaka, mjr Wacława Kopisto, Franciszka Kotuli, Zdzisława Kozienia, Romana Krogulskiego, Władysława Kruczka, Heleny Kulig-Tchórzewskiej, Legionistów, Leopolda Lisa-Kuli, gen. Stanisława Maczka, ks. Romana Malinowskiego, Wojciecha Marka, Adama Matuszczaka, Stefanii Michlewskiej, Tadeusza Nalepy, Eugeniusza Nazimka, Teofila Niecia, Romana Niedzielskiego, Mariana Niedziochy, Józefa i Romana Niemaszaków, ks. Andrzeja Pasterczyka, bpa Józefa Pelczara, prof. Stanisława Pigionia, Ottona i Jana Pilekich, ks. Adama Podgórskiego, ks. Jerzego Popiełuszki, Prymasa 1000-lecia, 17. Pułku Piechoty, Jana Robaka, Rodziny Kąkolów, Rodziny Lutaków, Saletyńska, Władysława Skubisz, Słowiańska, ks. Józefa Stafieja, Władysława Stanio, ks. Jana Stączka, Strzelców, ks. Daniela Sulikowskiego, Tomasza i Heleny Szajerów, Franciszka Ślusarczyka, Witolda Świadka, hr. Wandy Tarnowskiej, Zofii Wallis, Jana Wąsacza, Jana Ziemiańskiego

Konwencjonalne (51): Aleksandra Jagiellończyka, Anny Jagiellonki, Władysława Bełzy, gen. Józefa Bema, Ludwika Bernackiego, Bolesława Śmiałego, Jana Brzechwy, gen. Antoniego Chruściela, IX Dywizji Piechoty, Anny German, Witolda Gombrowicza, Władysława Grabskiego, Marka Grechuty, Jerzego Harasymowicza, Henryka Pobożnego, Zbigniewa Herberta, Jarosława Iwaszkiewicza, Jana Pawła II, Aleksandra Kamińskiego, Wojciecha Kilara, Maksymiliana Kolbego, Marii Kownackiej, Królewska, Królowej Bony, Królowej Marysieńki, (aleja) prof. Adama Krzyżanowskiego, Książęca, Eugeniusza Kwiatkowskiego, Bolesława Leśmiana, Jacka Malczewskiego, Stanisława Mikołajczyka, Czesława Miłosza, Czesława Niemena, Ofiar Katynia, (aleja) gen. Leopolda Okulickiego, Orłąt Lwowskich, Papieska, (aleja) Józefa Piłsudskiego, hr. Alfreda Potockiego, Władysława Raginisa, Saska, ks. Ignacego Skorupki, gen. Jana Skrzyneckiego, (aleja) Solidarności, gen. Józefa Sowińskiego, Szarych Szeregów, Witkacego, kard. Karola Wojtyły, gen. Józefa Zająca, Zygmunta I Starego, (aleja) Żołnierzy I Armii WP

4. Nazwy charakteryzujące

Realne (35): Aroniowa, Bajeczna, Dębinowa, Działowa, Góra, Jarowa, Jarzębinowa, Jesionowa, Krajobrazowa, Laskowa, Liliowa, Łanowa, Ługowa, Majowa, Mokra Strona, Na Stoku, Na Wzgórzu, Nowogrodzka, Panoramiczna, Plenerowa, Podleśna, Ruczajowa, Słoneczny Stok, Spacerowa, Starowiejska, Stokowa, Stroma (2), Ustronna, Wąwozowa, Widnokręgowa, Wido-kowa, Wschodnia, Wyżynna, Zakątkowa, Źródłana

Pośrednie (7): Arystokracka, Błękitne Wzgórze, Brzegowa, Magnacka, Pogodne Wzgórze, Szlachecka

Konwencjonalne (58): Agatowa, Ametystowa, Anyżkowa, Baśniowa, Bazylkowa, Biesiadna, Brylantowa, Bursztynowa, Ciasna, Ciche Wzgórze, Cynamonowa, Cyprysowa, Cyrkoniowa, Cytrynowa, Delikatna, Diamentowa, Forsycji, Grafitowa, Imbirowa, Jałowcowa, Jaspisowa,

Kaktusowa, Kolorowa, Kwarцова, Kwiatowa (2), Laurowa, Lazurowa, Leśne Wzgórze, Lotosowa, Łagodna, Magnolia, Malownicza, Miętowa, Migdałowa, Morelowa, Nefrytowa, Owocowa (2), Perłowa, Piwonii, Poziomkowa, Promykowa, Przyjazna, Radosna, Rubinowa, Skromna, Solidarna, Sympatyczna, Szafirowa, Szafranowa, Szmaragdowa, Turkusowa, Tymiankowa, Wakacyjna, Waniliowa, Winogronowa, Zaciszna, Zielone Wzgórze, Złocista

5. Nazwy posesyjne

Realne (10): Bracka (2), Dominikańska, Familijna, Janiowe Wzgórze, Krupówka, Magórska, Pańska (2), Poselska, Rodzinna, Sportowców

Pośrednie (1): Karmelicka

Konwencjonalne (2): Architektów, Senatorska

6. Nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Realne (1): Wieczna

Pośrednie (11): Alternatywy, Anielska, Chmielna, Magiczna, Nadziei, Prometeusza, Świętego Antoniego, Świętego Marcina, Świętego Walentego, Świętej Agnieszki, Świętojańska

Konwencjonalne (5): Herbowia, Litewska, Rzecha, Świętej Faustyny, Świętej Kingi

7. Nazwy lokalizujące i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Realne (5): Błogosławionej Karoliny, Świętego Floriana, Świętego Jana z Dukli, Świętego Michała Archaniola, Świętego Rocha

8. Nazwy lokalizujące i charakteryzujące

Realne (2): Białe Wzgórze, Białogórska

9. Nazwy pamiątkowe i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Pośrednie (1): Błogosławionego ks. Kowalskiego

10. Nazwy charakteryzujące i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury

Realne (1): Śnieżna

Współcześnie mieszkańcy na ogół posługują się nazwami oficjalnymi, w codziennej komunikacji skracają je tylko, najczęściej do jednego członu, np. *mieszkam na Bohaterów* (zamiast: *mieszkam przy ul. Bohaterów 10. Sudeckiej Dywizji Piechoty*). Oczywiście takie elipsy są możliwe dopóty, dopóki nie zakłóca to komunikacji. W Rzeszowie jest bowiem kilka ulic z członem *Bohaterów*, zatem taki skrót dopuszczalny jest tylko wówczas, jeśli wiadomo, o jakim osiedlu czy okolicy jest mowa.

Zdarza się także, że mieszkańcy posługują się dawną, zmienioną współcześnie nazwą. Jest to zupełnie naturalne w niedługim okresie po renominacji, ale ciekawostką jest, że jedna z takich nazw utrzymała się w Rzeszowie przez pięćdziesiąt lat. Mowa o *ulicy Kanałowej*, zmienionej w 1964 r. na *ul. Kopernika*. Wprawdzie nowa nazwa nikomu nie przeszkadza, ale teksówkarze przyznają, że często wożą kientów np. „do cukierni na Kanałowej”; starsi rzeszowianie też często mówią, że np. sklep jest „na Kanałowej, czyli na Kopernika”. Jednak mało kto pamięta, że ulica została zbudowana na zamkniętej w kanale rzece Mikośce.

Ciekawa jest też historia dwóch innych ulic: *Karowej* i *Marzanny*. Obie dawno zniknęły z oficjalnych wykazów (zostały zlikwidowane 1978 r.). Obie jednak wróciły na współczesne mapy miast, a *ul. Karowa* – także na tabliczkę

adresową, choć oficjalnie ciągle nie istnieją. Pierwsza przecina centrum handlowe Millenium Hall – jest drogą wewnętrzną do stacji benzynowej i wejścia do centrum. Tabliczka z nazwą *ul. Karowa* dumnie wisi na ścianie galerii, choć sam budynek stoi przy ul. Kopisty 1 (taki jest jego oficjalny adres). Trudno powiedzieć, jaki cel przyświecał pomysłodawcom; może chcieli ożywić pamięć ulicy, która niegdyś biegła w tej okolicy (bo nie dokładnie w tym samym miejscu)? Nazwa, choć niezrozumiała dla rzeszowian²¹, ma pozytywne konotacje, bo nasuwa skojarzenia z warszawską ulicą Karową, na której rozgrywa się widowiskowa część Rajdu Barbórka – Kryterium Asów. Z kolei *ul. Marzanny* prowadziła do Wisłoka – była boczną ul. Podwisłocze. Nazwę zlikwidowano, bo ulica została zabudowana. Obecnie wyburzono dawne drewniane domy w tej okolicy i zbudowano okazały most Zamkowy. Na współczesnych mapach miasta fragment od skrzyżowania ulic: Podwisłocze, Cegielnianej i Kopisty nosi dawną nazwę *ul. Marzanny*, przy czym nie jest to odrestaurowana dawna droga, ale zbudowana nowa – w pobliżu dawnej. Jest to kilkudziesięciometrowy odcinek dojazdowy do mostu; zabudowania, które się tam znajdują, mają albo adres: ul. Podwisłocze, albo: ul. Cegielniana. Nazwa jest ciekawym nawiązaniem do malowniczej tradycji.

Nieurzędowe, choć „prawie oficjalne” są dwie nazwy pojawiające się w przewodnikach, mediach, na oficjalnych stronach miasta: *Trasa Zamkowa* i *Trasa Południowa*. Pierwsza rozpoczyna się w okolicach zamku, biegnie od ul. Szopena i placu Śreniawitów do skrzyżowania ulic: Cegielnianej, Podwisłocze i Kopisty, czyli do nieformalnej ul. Marzanny. Nazwa nawiązuje do czasów świetności miasta i pełni funkcję reklamową i reprezentacyjną. Druga to nowo wybudowana południowa obwodnica miasta.

1.1.7. Ewolucja typów motywacyjnych

Plateonimia Rzeszowa – o czym była już niejednokrotnie mowa – jest stonkowo młoda, bo ma około 300 lat, na dodatek z pierwszej połowy tego okresu udało się wynotować zaledwie 45 nazw i protonazw. Gwałtowny przyrost onimów z tej grupy notujemy dopiero w ostatnim stuleciu, przy czym najwięcej nazw powstało w ponad 40-letnim okresie PRL-u. Liczbę nazw powstałych w poszczególnych analizowanych tu przedziałach czasowych z podziałem na modele semantyczne prezentuje tabela nr 3.

²¹ K. Handke wywodzi nazwę warszawskiej ulicy Karowej od wyrazu *kara* i wiąże ją z magazynem karowym – zakładem oczyszczania miasta; rzeszowska ulica Karowa leżała blisko kaflarni; być może nazwa miała związek z transportowaniem gliny lub odpadów do pobliskiej kaflarni lub nieco dalej położonego wysypiska śmieci (por. *kara* ‘wóz o dwóch niskich a grubych kołach, mający skrzynkę wierzchem; taczka’ – SW II 254).

Tabela nr 3: Liczba nazw ulic powstałych w poszczególnych przedziałach czasowych z podziałem na modele semantyczne

Nazwy		Do 1841	Do 1899	Do 1945	Do 1967	Do 1989	Po 1989	Razem
Lokalizujące	realne	24 + 1*	19 + 3*	17 + 1*	187 + 1*	18	30 + 7*	295 + 13*
	konw.	–	–	–	1	–	1	2
Kierunkowe	realne	7 + 6*	22	1	6	1	3	40 + 6*
	konw.	–	–	–	1	23	20	44
Pamiątkowe	realne	–	5	18	5 + 1*	19	69 + 1*	116 + 2*
	konw.	–	–	82	57	117	51	307
Charaktery- zujące	realne	2 + 1*	9 + 2*	22	36	9	42 + 3*	120 + 6*
	konw.	–	–	–	11	133	58	202
Posesywne	realne	4 + 6*	7	6	3	2	11	33 + 6*
	konw.	–	–	–	2	20	2	24
Związane z dziedz. kult.	realne	–	–	–	–	–	12 + 7*	6 + 7*
	konw.	–	1 + 1*	0 + 1*	22	12	5	46 + 2*
Niejasne		1	1	–	–	–	–	2
Razem ²²		45	67	147	332	354	313	1258
W tym nazw reali- stycznych:		45 r	65 r	64 r	238 r	49 r	176 r	
i konwencjonalnych:		0 k	2 k	83 k	94 k	305 k	137 k	

* nazwy o podwójnej motywacji

Powyższe zestawienie wyraźnie pokazuje, że do końca XIX w. w nazewnictwie zdecydowanie dominowały nazwy o motywacji realistycznej. Porządek ten zaburzyły pojawiające się na przełomie XIX i XX w. nazwy pamiątkowe, które zdominowały plateonimie (nie tylko Rzeszowa) w następnych dziesięcioleciach, a zwłaszcza w okresie PRL-u. Chwilowy wzrost nazw realistycznych w latach 50. i 60. wiąże się z powstaniem w tym okresie wielu nazw-lokalizatorów w postaci ulic *Bocznych*. W ostatnich dziesięcioleciach w Rzeszowie nastąpił powrót do nazw motywowanych realnie i pośrednio, i to nawet w grupie nazw pamiątkowych. Włodarze miasta postanowili honorować zwłaszcza lokalnych bohaterów oraz utrzymywać w plateonimach wygląd i umiejscowienie traktów.

Diachroniczna analiza poszczególnych modeli nazewnictwa pozwala na poczynienie pewnych spostrzeżeń dotyczących ich ewolucji i produktywności.

Nazwy lokalizujące, jako pragmatyczne, w początkach rozwoju nazewnictwa ulic Rzeszowa były bardzo ekspansywne i obejmowały ponad połowę nazw, w kolejnym badanym okresie (druga połowa XIX w.) stanowiły już tylko trzecią część nadań. W XX w. ich odsetek spadł do kilkunastu procent. Jednocześnie tylko w tej grupie nazwy realistyczne zdecydowanie dominują do tej pory; rzadko jest to model uzupełniany przez miana konwencjonalne.

²² Ponieważ nazwy o podwójnej motywacji (z gwiazdą) są notowane w dwóch miejscach (w dwóch klasach semantycznych), do obliczania statystyki ich liczbę dzieli się przez 2.

Równie pierwotne i pragmatyczne nazwy kierunkowe, tak ważne w XIX-wiecznej plateonimii (obejmowały 1/4–1/3 plateonimów), dziś tracą powoli znaczenie. W pierwszej połowie XX w. nadano w Rzeszowie tylko jedną nazwę reprezentującą ten model semantyczny. W kolejnych okresach nazw tych przybywa, jednak stanowią niewielki odsetek wszystkich nadań. Długo nazwy z tej grupy były głównie realistyczne, w drugiej połowie XX w. model wzbogacono nazwami konwencjonalnymi (stąd zresztą wzrost ich liczby).

Nazwy pamiątkowe pojawiły się w rzeszowskiej plateonimii pod koniec XIX w., a w pierwszej połowie XX stulecia objęły aż 2/3 wszystkich nadań²³. Później ich odsetek nieco spadł i od połowy XX w. utrzymuje się na stałym poziomie (ok. 38% nadań). Nazwy z tej grupy upamiętniały głównie zasłużone osoby, przede wszystkim wielkich Polaków: królów, mężów stanu, pisarzy. Obecnie coraz częściej upamiętniają wydarzenia, bitwy, organizacje, ale także – w dużo większym niż dawniej zakresie – osoby związane z miastem i regionem, znane tylko lokalnie. Zmienna sytuacja polityczna sprawiła, że nazwy z tej właśnie grupy były szczególnie narażone na renomacje, w zależności od oceny historycznej patronów.

Podstawy semantyczne części plateonimów sprawiają, że niektóre nazwy stanowią najbardziej skrótowy opis obiektu. Nadawane do połowy XX w. nazwy charakteryzujące były realistyczne. Jeszcze do końca lat 60. XX stulecia dominowały zdecydowanie nad konwencjonalnymi, jednak w latach 70. i 80. według tego modelu powstawały przede wszystkim nazwy pozornie opisujące cechy traktu. Na dodatek doszło w tym modelu do pewnego przesunięcia od konkretności do abstraktu. W ostatnich dziesięcioleciach znów wzrasta odsetek nazw realistycznych.

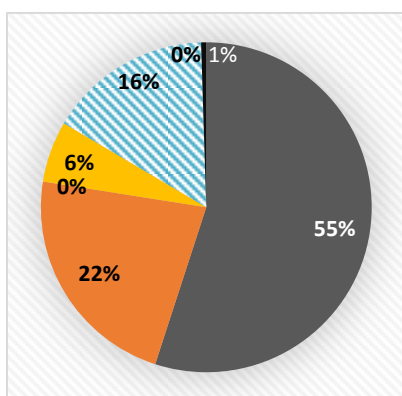
Nazwy posesywne nigdy nie były grupą dominującą, a w kolejnych latach ich znaczenie wciąż malało; wzrost ich odsetka w latach 1968–1989 zawdzięczamy wypełnianiu modelu przez formacje konwencjonalne. Współcześnie nastąpił powrót do nazw realistycznych w związku z większym poczuciem własności ziemi, na której powstają ulice.

Przynajmniej część onimów zaliczonych tutaj do grupy nazw związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury można by sklasyfikować w grupie pamiątkowych. W tym opracowaniu przyjęto jednak, że miana będące rezultatem ewolucji tej grupy zostaną omówione osobno. Nazwy pamiątkowe upamiętniały patronów ulic, były swoistymi pomnikami. Trudno jednak mówić, że np. nazwy przeniesione cokolwiek upamiętniają (przecież *ulica Zwierzyniecka*

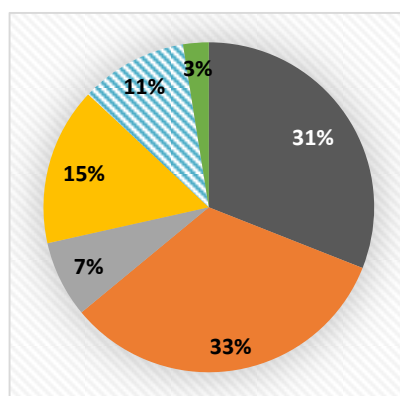
²³ Dla porównania: w Warszawie w roku 1958 nazwy pamiątkowe obejmowały ok. 22% całości nazewnictwa, w 1992 r. było ich już 25% (Handke 2011: 56). Modę na nazwy pamiątkowe ganiła kilka lat temu K. Handke (2012: 207), która apelowała, że „nie można przestrzeni miejskiej zamieniać w cmentarzysko znaków nagrobkowych czy w swego rodzaju encyklopedię lub książkę telefoniczną zmarłych”.

w Rzeszowie nie upamiętnia *Zwierzynieckiej* w Krakowie). Trudno też twierdzić, że place *Wolności* czy *Niepodległości* upamiętniają wolność i niepodległość, tak jak trudno upamiętniać datę, która przecież sama jest pamiątką określonego wydarzenia. Są to raczej nazwy będące rezultatem różnorodnych interferencji kulturowych, intertekstualności, ekspozycji określonych poglądów czy wartości twórców nazw. Jako że są typem stosunkowo nowym (pomijając może nazwy kultowe, będące wyrazem czci patrona), ich odsetek wzrasta w ostatnich dziesięcioleciach. Towarzyszą im także nowe, często bardzo indywidualne – by nie powiedzieć: dziwne – motywacje.

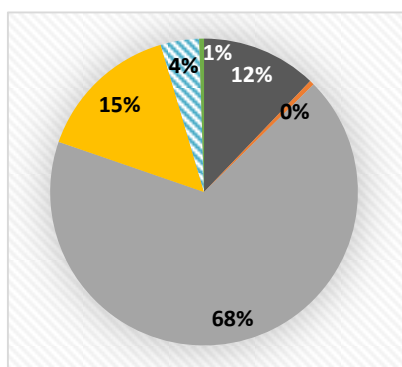
Zmiany ilościowe w obrębie poszczególnych modeli semantycznych w analizowanych przedziałach czasowych prezentują wykresy 1–7.

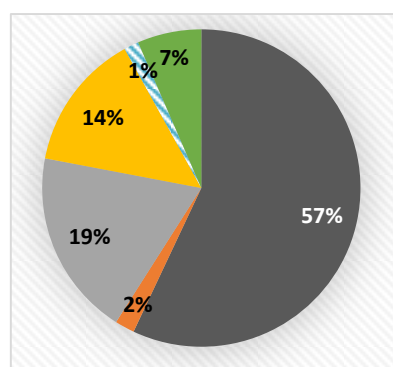
Wykres nr 1: Semantyka nazw ulic Rzeszowa do roku 1841

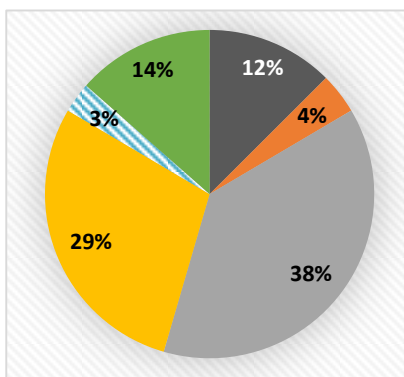
Wykres nr 2: Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1842–1898

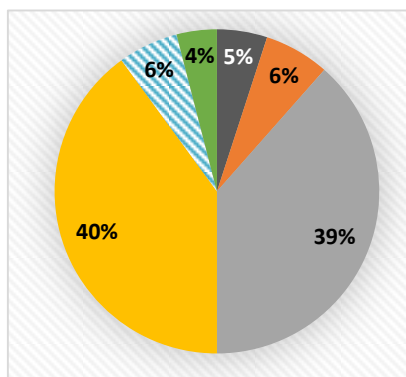
Wykres nr 3: Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1899–1945

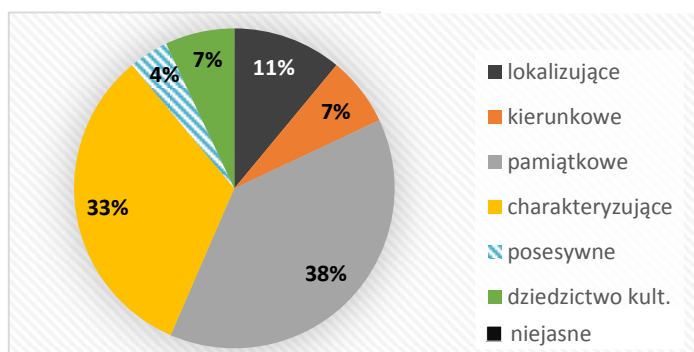
Wykres nr 4: Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1946–1967

Wykres nr 5: Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1946–1967 (bez Bocznych)

Wykres nr 6: Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1968–1989

Wykres nr 7: Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1990–2014

1.1.8. Kształt formalny nazw ulic

Budowa nazw ulic jest mocno skonwencjonalizowana, o czym już wielokrotnie pisano (por. Handke 1970; Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 206–209 i in.). Każda oficjalna nazwa składa się z na poły apelatywnego członu gatunkowego i członu określającego traktowanego jako właściwa nazwa własna. Analiza motywacyjna w tej grupie nazw zawsze dotyczy tylko tego drugiego członu, ale przy opisie struktury należy uwzględnić obydwa. Obecność nazw ulic o innej (niż dwuczłonowa) budowie w tym opracowaniu wynika z tego, że wzięto tu pod uwagę także nazwy nieoficjalne i protonazwy. Niemniej jednak tylko 46 z nich (czyli zaledwie 3,5% wszystkich analizowanych) ma budowę odbiegającą od wyżej opisanej. Tylko 7 nazw to onimy syntetyczne – 2 powstały w efekcie uniwerbizacji: *Bernardynka* < ul. Bernardyńska, *Sokolówka* < droga do Sokołowa (por. chyba najbardziej znaną w Polsce nazwę tego typu,

też nieoficjalną: *Gierkówka*), 2 kolejne nazwy to określenia deskryptywne (*Gości-niec*), zaś ostatnie 3 są derywatami charakteryzującymi trakt (*Kozłówka*, *Paniaga*, *Ruckzugstrasse*). 21 nazw to tzw. tekstowe schematy informacyjne (por. Handke 1992: 35), poprzedzające wykształcenie się właściwych nazw (np. *ꞛDroga od Mias-ta ku Gruntom i Łąkom Staromiejskim ciągnąca*, *ꞛdroga publiczna na Woli za WW. OO. Bernardynami*). Kolejnych 17 protonazw ma postać wyrażen przyim-kowych (np. *ꞛDo Słociny*, *ꞛDo Szajnoka*, *ꞛKu Farze*), zaś w jednej nazwie człon nadrzędny nie określa rodzaju obiektu – ulica nazywa się *Plac Targowy*.

Typową dla nazw ulic budowę ma 1212 nazw. W funkcji członu gatunko-wego wystąpiły wyrazy: *ulica* (1171 x, czyli 97% nazw), *aleja* (25 x, czyli ok. 2%), *droga* (10 x, czyli 0,8%), *gościniec* (3 x), *trasa* (2 x), *trakt* (1 x). Człon ten niemal zawsze jest w prepozycji, tylko 4 rzeszowskie miana mają go w post-pozycji (np. *Zamkowa Ulica*, *Stara Droga*), ale wszystkie są nieurzędowe. Człon określający w blisko 60% tych nazw jest jednoskładnikowy i najczęściej ma postać przymiotnika (80% nazw jednoskładnikowych, np. ulice: *Dolowa*, *Zielona*, *Nadbrzeżna*), rzadziej – rzeczownika w dopełniaczu lp. lub lm. (16% nazw, np. ulice: *Piastów*, *Dąbrówki*, *Frezji*) i sporadycznie – rzeczownika w mianowniku lp. lub lm. (4% nazw, np. ulice: *Baldachówka*, *Podpromie*). W nazwach z wieloskładnikowym członem określającym przeważa struktura: rzeczowniki w dopełniaczu (85% nazw z tej grupy, tu też zaliczam zestawienia antroponimiczne, np. ulice: *Adama Asnyka*, *Synów Pułku*, *Świętej Agnieszki*). Rzadziej w tej funkcji pojawiają się: rzeczownik z przymiotnikiem w mianow-niku (3%, np. ulice: *Przecznica Zielona*, *Białe Wzgórze*) oraz wyrażenie przy-imkowe (1,5%, np. ulice: *Nad Przyrwą*, *Przy Torze*). Inne modele pojawiają się bardzo rzadko, np. rzeczowniki w mianowniku (*ul. Dojazd Staroniwa*), rze-czownik z przymiotnikiem w dopełniaczu (np. *ul. Powstańców Listopadowych*), rzeczownik z liczebnikiem (np. ulice: *22 Lipca*, *8 Marca*)²⁴.

* * *

Nazewnictwo ulic każdego miasta jest wypadkową dążeń mieszkańców i działań urzędników. W zależności od losów społeczno-historycznych raz jeden, a raz drugi czynnik miał większy wpływ na kształt nominacji. Do końca XVIII w., a w dużej mierze jeszcze w XIX stuleciu plateonimy „rodziły się” naturalnie, podobnie jak mikrotoponimy: pozostawały w związku z położeniem, funkcją i wyglądem nazywanych obiektów. Były pragmatyczne, bo były naj-krótszym symbolem obiektu, semantycznie przejrzystym, najczęściej jednowy-razowym (ulice: *Krakowska*, *Farna*, *Zielona*) – pełniły zarazem funkcje deik-tyczne i deskryptyjne.

²⁴ Dokładniejsza analiza budowy nazw rzeszowskich ulic została przedstawiona w innym miejscu (Myszka, Wisz 2012: 49–55).

Jednak przez cały XX w. wzrastała rola urzędów i poziom konwencjonalizacji nazw. Załamanie tej sytuacji przyniosło ostatnie dwudziestopięciolecie, ale model nazw, który wykształcił się w tym okresie, trwa do dziś. Negatywnym tego skutkiem jest istnienie nazw nienaturalnie długich, sprzecznych z ekonomią językową – mieszkańcy ich nie lubią i w sytuacjach codziennych zawsze skracają; rodzą one też problemy w sytuacjach urzędowych (w formularzach brakuje kratek, typowe tabliczki adresowe są za małe itp.) – są bardziej pomnikowe niż użytkowe. Ekonomiczniejsze, bo zazwyczaj z jednowyrazowym, krótkim członem określającym, są nazwy „z klucza” – pierwsze takie pojawiły się w Rzeszowie już w 1899 r., kolejne – w 1913, czyli od początku podejmowania urzędowej normalizacji nazewnictwa miejskiego. Potem pojedyncze klucze wprowadzano w latach 1947 i 1952, a ich największy przyrost w Rzeszowie nastąpił w latach 60. i 70. XX w. Później powstawało ich znacznie mniej, ale na początku XXI w. po poszerzeniu granic miasta notujemy ekspansję nazw powiązanych semantycznie, które teraz są postrzegane jako element integrujący mieszkańców osiedla (klucze nazewnicze wyznaczają granice osiedli). Nazwy te mają tylko jedną wadę: są symbolami ulic, znakami, pozbawionymi jednak treści – nie informują w żaden sposób o obiekcie.

Nazwy konwencjonalne, choć są pozbawione związku z obiektami, które desygnują, mogą jednak posiadać motywację wewnątrzjęzykową, wewnątrzsystemową; Z. Zagórski (2008: 33) nazywa ten typ motywacji motywacją grupową (tematyczną). Otóż starsza nazwa może motywować nowszą (i nie chodzi przy tym o wskazywanie na lokalizację przy obiekcie określonym nazwą własną). Po pierwsze, nazwy ulic w mieście B mogą powielać nazwy znanych traktów w mieście A. Tak stało się w latach 50. XX w. w Rzeszowie, do którego „przetransponowano” nazwy krakowskie (m.in. ulice: *Zwierzyniecka*, *Lubicz*, *Nowowiejska*, *Gołębia* i *Bracka*). Innym rodzajem oddziaływań nazwy na nazwę jest tendencja do tworzenia plateonimów odwołujących się do znaczenia semantycznego nazwy „matki”, np. w stolicy Podkarpacia przecznicom (ulicom *Bocznym*) ul. *Zwierzynieckiej* nadano nazwy utworzone od nazw zwierząt: *Jaskółcza*, *Jastrzębia*, *Krucza*, *Łabędzia*, *Orla*, *Pawia*, *Ptasia*, *Słowicza*, *Sokoła*, *Sowia*, *Żurawia*. Nowe nazwy mogą się także odwoływać do znaczenia „kulturowego”, czyli konotacji starszej nazwy, i tak np. przecznice ulicy *Sienkiewicza* mogą otrzymać nazwy motywowane imionami bohaterów powieści pisarza (w Rzeszowie *ul. I Boczna Zagłoby* została nazwana *ul. Kmicica*). Tego typu motywacje, niewychodzące od nazywanych obiektów, ale od samych nazw, zdarzają się w wielu miastach, np. Z. Zagórski (2008: 33) podaje przykłady z Poznania, w którym nazwy ulic mogą być motywowane nazwą osiedla, np. ulice na os. Poetów upamiętniają sławnych poetów (por. też Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 208).

1.2. Nazwy rond, mostów i wiaduktów

Rzeszów, miasto, które prężnie zaczęło się rozwijać dopiero po II wojnie, wcześniej nie miało zbyt rozbudowanej siatki skrzyżowań dróg, nie potrzebowało wiaduktów i wystarczył mu jeden most przez Wisłok. Trudno zatem o diachroniczne badania rozwoju nazewnictwa tej klasy obiektów miejskich. Nawet teraz, kiedy miasto jest liczącą 180 tys. mieszkańców stolicą Podkarpacia, wspomnianych obiektów wciąż nie ma wielu. W roku 2105 w mieście było niespełna dwadzieścia rond, ale tylko dwanaście z nich miało swoje nazwy. Prócz tego odnotowano szesnaście nazw mostów i dwie nazwy wiaduktów.

1.2.1. Ronda

Skrzyżowania o ruchu okrężnym²⁵ powstały w centralnych punktach Rzeszowa w latach 60. ubiegłego stulecia²⁶. W roku 1968 komunistyczne władze postanowiły im nadać nazwy gloryfikujące Feliksa Dzierżyńskiego i działalność Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Pierwsze ze wspomnianych rond, wraz z usytuowanym przy nim historycznym hotelem Rzeszów oraz monumentalnym pomnikiem Czynu Rewolucyjnego, na długo stało się wizytówką Rzeszowa – utrwalane było na kartkach pocztowych, folderach, przewodnikach itp. (zob. fot. nr 1). Drugie rondo nie było aż tak reprezentacyjne. Obie nazwy z okresu PRL-u miały motywację konwencjonalną i pełniły głównie funkcję propagandową. W latach 70. powstało w Rzeszowie trzecie rondo, które jednak długo nie miało oficjalnej nazwy.

W wyzwolonej Polsce radni zaczęli od usuwania znienawidzonych patronów i już w 1990 r. zlikwidowali nazwę *rondo Feliksa Dzierżyńskiego*, jednak w jej miejsce nie wprowadzili nowej. Na nazwy rzeszowskich rond trzeba było czekać aż do początku XXI w. Jako pierwsze zostały nazwane trzy ronda zbudowane w poprzednim stuleciu: patronat nad dawnym rondem PKWN objął Roman Dmowski, natomiast dawne rondo F. Dzierżyńskiego nazwano imieniem Pakosława. Radni chyba nie do końca zdawali sobie sprawę z faktu, że oddają w ten sposób cześć... ojcu pierwszego właściciela Rzeszowa – Jana Pakosławica ze Stróżysk, założyciela rodu Rzeszowskich, a nie jemu samemu²⁷. W tym samym czasie oficjalną nazwę otrzymało trzecie rondo, usytuowane na terenie dawnej wsi, później osiedla Pobitno – była to nazwa ponowiona z nazwy osiedla: *rondo Pobitno*.

²⁵ Słowniki definiują *rondo* jako 'kolisty plac, od którego rozchodzą się promieniście ulice lub drogi; też: skrzyżowanie dwóch lub więcej ulic, uformowane w kształcie placu z wyspą pośrodku oraz okalającą ją jezdnią' (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/rondo.html>).

²⁶ Również w Łodzi pierwsze rondo powstało w 1962 r. (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 231).

²⁷ Niektórzy błędnie sądzą, że słynny dyplomata i rycerz Jan nazywał się Pakosław, tymczasem w XVI w. system nazwisk dopiero się kształtował, a forma Pakosławic jednoznacznie odsyła do imienia ojca.

Fot. nr 1: Rondo Feliksa Dzierżyńskiego w pobliżu hotelu Rzeszów i pomnika Czynu Rewolucyjnego [źródło: <http://rzeszow.fotopolska.eu/159837,foto.html>]

Kolejne lata to okres znacznych inwestycji drogowych i rozbudowa sieci komunikacyjnej Rzeszowa. Powstające w ostatnim dziesięcioleciu ronda otrzymują nazwy często jeszcze w fazie ich budowy. I są to niemal wyłącznie nazwy pamiątkowe, konwencjonalne, choć czasami próbuje się je „uzasadniać” jakimiś wydarzeniami, np. w 2006 r. dla ronda u zbiegu ulic Warszawskiej i Lubelskiej ustalono nazwę *rondo Jana Pawła II* – miała to być pamiątka przejazdu papieża z lotniska na błonia przy katedrze, gdzie Jan Paweł II odprawił mszę w 1991 r. Na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI w. patronatem rond uczczono jeszcze Jacka Kuronia, rotmistrza Witolda Pileckiego i arcybiskupa Ignacego Tokarczuka (kilka miesięcy po jego śmierci). Warto zauważyć, że dwie ostatnie nazwy, nadane w latach 2012–2013, mają nieco inną strukturę niż starsze: mają dodane słówko *imienia*, podkreślające pamiątkową (a nie dzierzawczą) motywację takich nominacji.

Rondo, na środku którego wznosi się olbrzymi Krzyż Milenijny, w 2010 r. nazwano *rondem Świętego Krzyża* (na mapach funkcjonuje też wariant z innym szykiem: *rondo Krzyża Świętego*), natomiast skrzyżowanie udekorowane flagami wszystkich państw wspólnoty nazwano nieoficjalnie *rondem Unii Europejskiej*, mimo że z punktu widzenia zasad ruchu drogowego wcale nie jest rondem²⁸.

²⁸ Potwierdza to spostrzeżenia D. Bieńkowskiej i E. Umińskiej-Tytoń (2012: 231), że „obecnie [...] rondem nazywane bywa każde duże, zwykle skomplikowane pod względem komunikacyjnym, skrzyżowanie kilku ulic, które nie musi mieć kształtu koła”.

Obie nazwy są realistyczne, utworzone od charakterystycznych elementów znajdujących się w centrum rond.

Wykaz wszystkich nazw rond z podziałem na klasy semantyczne zawiera tabela nr 4.

**Tabela nr 4: Wykaz wszystkich nazw rond
z podziałem na klasy semantyczne**

Okres nadania nazwy	Nazwy
PRL	pamiątkowe, <u>konwencjonalne</u> : rondo Feliksa Dzierżyńskiego, rondo PKWN
Po 1989 r.	pamiątkowe, <u>konwencjonalne</u> : rondo Romana Dmowskiego, rondo Jacka Kuronia, rondo im. Rotmistrza Witolda Pileckiego, rondo im. abpa Ignacego Tokarczuka; <u>pośrednie</u> : rondo Pakosława, rondo Jana Pawła II lokalizujące, <u>realnie</u> : rondo Pobitno charakteryzujące, <u>realnie</u> : rondo Unii Europejskiej związane z niematerialnym dziedzictwem kultury i lokalizujące, <u>realnie</u> : rondo Świętego Krzyża Krzyża Świętego

Przy tak małej liczbie nazw trudno o jakiegokolwiek wnioski uogólniające. Można tylko powiedzieć, że dominują nazwy pamiątkowe, co potwierdza sprostowanie K. Handke (2011), że współczesne nazwy mają charakter pomnikowy, sztuczny. Marginalną rolę przy nazywaniu odgrywa lokalizacja ronda czy jego wygląd.

Kształt formalny nazw rond jest jeszcze bardziej jednolity niż nazw ulic. Członem gatunkowym jest zawsze leksem *rondo*, który jednak – w przeciwieństwie do nazw ulic – nigdy nie ulega elipsie, gdyż zaburzyłoby to komunikację (por. Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 232). Człon odróżniający niemal zawsze ma postać rzeczownika (rzeczowników) w dopełniaczu, tylko w jednej nazwie jest to mianownik tworzący z członem gatunkowym zestawienie apozycyjne (*rondo Pobitno*).

1.2.2. Mosty i wiadukty

Do miasta położonego nad sporą rzeką i pociętego kilkoma mniejszymi nie można się dostać bez mostu. Początkowo – w średniowieczu – wprowadzono tu przez brody na Wiśloku, Mikoście, Przyrwie i Strugu, ale wiadomo, że taka komunikacja zależna jest od stanu wody w rzekach, toteż właściciele miasta dość wcześnie zaczęli zabiegać o budowę pewniejszych przepraw. O mostach nad Mikością wspominają już dokumenty z połowy XVI w. (Kurtyka 1994: 110). Natomiast istnienie mostu na Wiśloku zaświadcza dokument

z 1605 r.²⁹. Most ten był usytuowany na przedłużeniu głównej alei Starego Cmentarza – łączył rynek miasta z drogą wiodącą do Przemyśla i Lwowa (dziś w tym miejscu nie ma żadnej przeprawy). Dokumenty z roku 1625 wspominają o jeszcze jednym moście na Wisłoku, usytuowanym w pobliżu zamku, łączącym rezydencję właścicieli Rzeszowa z drogą do Tyczyna i Brzozowa. Z czasem most ten zlikwidowano. Dość szybko powstał jednak w mieście jeszcze jeden most, wiodący z Dzielnicy Żydowskiej do Przemyśla. Zastąpił on pierwszą stałą przeprawę. Wielokrotnie niszczony i odbudowywany, przetrwał do dziś i długo stanowił jedyne miejsce przejazdu przez rzekę. Taki stan poświadczają XIX-wieczne mapy katastralne i mapy z pierwszej połowy XX w. Przez mniejsze rzeczki przepływające przez miasto musiały być przerzucane w XVIII i XIX w. liczne mostki (zaznaczane na mapach katastralnych), ale nie miały one swoich nazw. Pod koniec XIX w. rozpoczęło się stopniowe zabudowywanie rzeczek w kanałach. Na pozostałych do dziś fragmentach są niewielkie i bezimienne mostki.

W pierwszej połowie XX w. można się było przeprawić na drugą stronę Wisłoka pieszo – promem kursującym w miejscu dzisiejszej kładki na Bulwarach Rzeszowskich, później też wiszącą na linach kładką łączącą Drabiniankę z fabryką (Wytwórnią Sprzętu Komunikacyjnego). Sytuacja zmieniła się nieco w latach 70. Na Wisłoku wybudowano wówczas zaporę tworzącą zalew, a na jej „grzbiecie” utworzono jezdnię. Wybudowano także dwie kładki dla pieszych: jedna powstała w miejscu dawnego promu, druga połączyła ulice Naruszewicza i Wierzbową³⁰.

W latach 90. XX w. w północnej części miasta powstał kolejny most łączący ul. gen. Maczka z ul. Ciepłowniczą. Następną inwestycją był most łączący os. Nowe Miasto z centrum – nowoczesna przeprawa otrzymała zaszczytny tytuł „Projekt Inżynierski Roku 2002”. W ostatnich latach zmodernizowano kładkę na przedłużeniu ul. Naruszewicza – oddany do użytku pod koniec 2013 r. most Narutowicza wzbudza kontrowersje z powodu swoich kolorów (pomalowany na tęczowo). W 2015 r. zakończyła się budowa największego i bardzo nowoczesnego mostu podwieszanego w ciągu północnej obwodnicy Rzeszowa.

Jak pokazał ten krótki przegląd, mostów w mieście było niewiele, dlatego i nazw nie udało się zgromadzić dużo. Cały materiał to tylko szesnaście nazw i protonazw. Wzbogacają go dwie nazwy wiaduktów, wybudowanych w latach 60. XX w.

²⁹ Mikołaj Spytek Ligęza w dokumencie sądowym wystawionym w Bieczu przed 1605 r. pisze, że „w swoim dziedzicznym mieście Rzeszowie umyślił ufundować szpital przy kościele św. Ducha u mostu” (<http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/rzeszowskie-historie-i-historijki/o-rzeszowskich-mostach> – dostęp: 05.01.2015).

³⁰ Informacje na temat mostów na podst. <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/rzeszowskie-historie-i-historijki/o-rzeszowskich-mostach> – dostęp: 05.01.2015 i Kotula 2003.

Niewiele mamy danych na temat nazw najstarszych przepraw. XVI-wieczny most na Mikoście zwany jest *mostem na wielkim bagnie*³¹, most leżący w okolicach dzisiejszego Starego Cmentarza zapisano w XVIII w. jako *most na Wisłoku pod świętą Trójcą leżący* (wówczas był tam kościółek Świętej Trójcy). Inny dokument chyba ten sam most nazywa *Starym Mostem*, natomiast most z żydowskiego Nowego Miasta określa mianem *most Wisłoczny*. Trzy z wymienionych nazw (a raczej protonazw) informują o lokalizacji mostu, jedna – o jego „wieku”.

W XIX w. w dokumentach pojawia się określenie (czy to nazwa?) mostu zwodzonego położonego nad Jeziołem Bernardyńskim: *Zwód*. Tworzone wówczas mapy katastralne nie przekazują żadnych nazw mostów (choć same mosty oczywiście są oznaczone). Nie przynoszą ich także księgi sądowe. Również dokument porządkujący nazewnictwo w mieście z 1899 r. nie wspomina o mostach. Na mapach miasta z lat 40., 50. i 60. XX w. widać tylko jeden most, niestety, wciąż bez nazwy. Za to w latach 60. pojawiły się miana dla dwóch wiaduktów wzniesionych nad torami kolejowymi. Radni nazwali je od kierunków, w których prowadzą ulice nimi biegnące: *wiaduktem Śląskim* prowadzi ulica w kierunku Krakowa i dalej Śląska, natomiast *wiaduktem Tarnobrzeskim* biegnie trakt w kierunku Warszawy (przez Tarnobrzeg).

Większość nazw, bo aż jedenaście z osiemnastu, powstała w XXI w. Najstarszy rzeszowski most, ulokowany w ciągu ulicy Lwowskiej, został nazwany oficjalnie *mostem Lwowskim*, natomiast most na zaporze – *mostem Karpackim*. Obie nazwy mają motywację realistyczną i są kierunkowe. Podobną strukturę ma nazwa *most Załęski*, ale ponieważ most jest ulokowany na os. Załęże, nazwa jest lokalizująca, podobnie jak nazwa *mostu Zamkowego*, który prowadzi do dawnego zamku Lubomirskich. Dwie inne powstałe na początku XXI w. nazwy są pamiątkowe (*most Narutowicza*, *most Świętego Józefa*), podobnie jak nazwa najnowszej przeprawy (*most Tadeusza Mazowieckiego*)³².

Co ciekawe, nieoficjalne nazwy mostów mają motywację podobną do nazw powstałych kilka wieków wcześniej i przede wszystkim charakteryzują (*Zapora*, *Tęczowa Kładka*, *Tęczowy Most*), także przez nawiązania do różnych symboli kulturowych i języków obcych (*Gej Bridż* – nazwa, utworzona przez młodzież, nawiązuje do tęczy – symbolu homoseksualistów, a przez użycie angielskiego wyrazu *bridge* ‘most’ sprawia wrażenie interkulturowej, „europejskiej”).

Wykaz wszystkich nazw mostów i wiaduktów z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem czasu ich powstania przedstawia tabela nr 5.

³¹ W odniesieniu do najstarszych nazw (właściwie protonazw) zachowuję pisownię jak w źródłach.

³² Most miał nazwę na długo przed tym, jak został oddany do użytku.

**Tabela nr 5: Wykaz wszystkich nazw mostów i wiaduktów
z podziałem na klasy semantyczne**

Okres nadania nazwy	Nazwy
Nazwy sprzed II wojny	lokalizujące , <u>realnie</u> : <i>most na Wisłoku pod świętą Trójcą leżący</i> , <i>most na wielkim bagnie</i> , <i>most Wisłoczny</i> charakteryzujące , <u>realnie</u> : <i>Stary Most</i> , <i>Zwód</i>
PRL	charakteryzujące , <u>realnie</u> : <i>Zapora</i> kierunkowe , <u>realnie</u> : <i>wiadukt Śląski</i> , <i>wiadukt Tarnobrzeski</i>
Po 1989 r.	pamiętkowe , <u>konwencjonalne</u> : <i>most Narutowicza</i> , <i>most Świętego Józefa</i> , <i>most Tadeusza Mazowieckiego</i> lokalizujące , <u>realnie</u> : <i>most Załęski</i> , <i>most Zamkowy</i> kierunkowe , <u>realnie</u> : <i>most Karpacki</i> , <i>most Lwowski</i> charakteryzujące , <u>realnie</u> : <i>Tęczowa Kładka</i> , <i>Tęczowy Most</i> związane z niematerialnym dziedzictwem kultury : <i>Gej Bridż</i>

Nazwy mostów wykazują pewne podobieństwo do nazw ulic: w najstarszych określeniach (protonazwach) utrwalono przede wszystkim położenie przepraw i ich wygląd. Od czasów powojennych nazwy te zaczęto tworzyć od nazw miejscowości, w kierunku których wiodą drogi mostowe. W ostatnim czasie moda na nazwy pamiętkowe w Rzeszowie objęła także mosty.

Budowa oficjalnych nazw mostów jest skonwencjonalizowana: człon gatunkowy *most* występuje zawsze w prepozycji, nie ulega elipsie, z kolei człon gatunkowy może mieć postać przymiotnika (najczęściej utworzonego od nazwy miejscowej, np. *most Lwowski*, *wiadukt Tarnobrzeski*) lub rzeczownika w dopełniaczu (*most Narutowicza*, *most Tadeusza Mazowieckiego*). Nazwy nieoficjalne mają bardziej zróżnicowaną strukturę: mogą być syntetyczne (*Zwód*, *Zapora*), mogą mieć człon gatunkowy w postpozycji (*Tęczowa Kładka*, *Stary Most*), mogą też zawierać wyrazy obce (zapisywane fonetycznie: *Gej Bridż*).

1.3. Nazwy przystanków i dworców PKS i PKP

Jest rzeczą oczywistą, że nazwy omawianych w tym rozdziale obiektów nie mają zbyt długiej historii (nie tylko zresztą w Rzeszowie), gdyż są ściśle związane z rozwojem komunikacji zbiorowej.

Rzeszów, jedno ze średniej wielkości miasteczek galicyjskich, otrzymał żelazne połączenie z Krakowem i Lwowem pod koniec XIX w. i wkrótce potem – z Jasłem, co od razu odnotowały mapy katastralne z tego okresu, a także inne plany i dokumenty. Notacje tam zawarte nie są jeszcze nazwami własnymi. Wskazują na cesarza Austro-Węgier jako właściciela kolei: *c.k. Kolej Karola Ludwika*, dodatkowo lokalizują: *C.k. uprzew. Kolej Karola Ludwika do Ruskiejwsi* lub wskazują na państwo jako właściciela (ale z dodatkiem c.k.): *c.k. kolej państwowa* (Kraków–Lwów), *c.k. Kolej państwowa z Rzeszowa do Jasła*,

Kolej państwowa. Także sam budynek jest opisywany albo jako własność Karola Ludwika: *Karl Ludwigs Bahnhof*, *Dworzec kolei Karola Ludwika*, albo apelatycznie – po niemiecku: *Bahnhof*, *Bahnhof Gebäude* lub po polsku: *Dworzec*. Dopiero na początku XX w., kiedy powstała na terenie Rzeszowa druga stacja PKP, pojawiła się potrzeba zróżnicowania ich określeń. Powstały wówczas dwie nazwy: *Dworzec Główny* i *Dworzec Staroniwa*. Pierwsza podkreślała prestiż dworca (a więc charakteryzowała), druga wskazywała na lokalizację na terenie dawnej wsi, wcześniej przyłączonej do Rzeszowa – Staroniwy.

Stan opisany powyżej utrzymał się aż do czasów powojennych. Wprawdzie już przed wojną powstało w mieście lotnisko, ale był to tylko port wojskowy, na dodatek Niemcy – opuszczając Rzeszów – kompletnie je zniszczyli. Po odbudowie wznowiło działalność w roku 1949. Określane było wówczas po prostu jako lotnisko Rzeszów-Jasionka³³. Mniej więcej w tym samym czasie w Rzeszowie utworzono Okręgową Bazę Transportową, która zajęła się organizacją transportu autobusowego w mieście. Rozwijał się także transport kolejowy: na nowo wybudowanym os. Dąbrowskiego powstał kolejny – poza dwoma już istniejącymi – przystanek PKP. W latach 70. autobusów było już tak dużo, że konieczne stało się uruchomienie dodatkowego dworca obsługującego ruch lokalny.

W tym okresie na mapach dosyć konsekwentnie pojawia się pięć nazw: *Dworzec PKS* i *Dworzec Podmiejski* jako określenia przystanków autobusowych oraz *Rzeszów Główny*, *Rzeszów Osiedle* i *Rzeszów Staroniwa* jako miana stacji kolejowych. Trzy pierwsze nazwy są charakteryzujące: określają typ obiektu, jego funkcje (obsługiwanie ruchu podmiejskiego) czy lokalizację i prestiż (główny, czyli centralny, najważniejszy). Kolejne dwie nazwy są lokalizujące. Wszystkie wymienione tu miana funkcjonują do dziś.

Przeobrażenia gospodarcze, które nastąpiły po 1989 r., doprowadziły do pewnych zmian w nazewnictwie przystanków. Ich właścicielami zostały przedsiębiorstwa i spółki, a to spowodowało konieczność formalizacji nazw, do tej pory raczej zwyczajowych. Najważniejsze miejsce dla ruchu autobusowego – nadal najczęściej zwane *Dworcem PKS* – otrzymało oficjalnie nazwę *Dworzec Główny PKS w Rzeszowie*. Nazwa ta często bywa skracana do dwóch pierwszych członów: *Dworzec Główny*, co jednak budzi pewne nieporozumienia, bo nie zawsze wiadomo, czy mowa jest o dworcu autobusowym czy kolejowym. Z kolei *Dworzec Podmiejski* – jak wciąż mówią o nim mieszkańcy – oficjalnie nazywa się *Dworcem Podmiejskim PKS w Rzeszowie*. Na mapach jest on określany jako *Dworzec Komunikacji Lokalnej*, co zresztą najlepiej oddaje jego funkcje.

Niewielkie zmiany nastąpiły w zakresie nazewnictwa stacji kolejowych, bowiem niejako na straży ich stałości stoją dworcowe tablice informacyjne. Stacja *Rzeszów Główny* oficjalnie usytuowana jest przy *Dworcu Głównym PKP w Rze-*

³³ O historii rzeszowskiego portu lotniczego zob. <http://www.rzeszowairport.pl/strona/105/historia.html> [dostęp: 07.01.2015].

szowie, natomiast do istniejących wcześniej stacji *Rzeszów Osiedle* i *Rzeszów Staroniwa* dołączył nowy przystanek i nowa nazwa lokalizująca: *Rzeszów Zachodni*.

Oficjalną nazwę otrzymało też lotnisko. Teraz jest to *Międzynarodowy Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka*, na mapach zapisywany wciąż jako *Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka* (nieco starsza nazwa), co powieliła schemat nazw lotnisk pasażerskich w innych miastach polskich, obowiązujący niemal bezwyjątkowo do końca lat 90., np. *Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice-Pyrzowice*, *Port Lotniczy Poznań-Ławica im. Henryka Wieniawskiego*, *Port Lotniczy Zielona Góra-Babimost*, *Port Lotniczy Kraków-Balice* (od 2007 r. *Kraków Airport im. Jana Pawła II*), *Port Lotniczy Łódź-Lublinek* (obecnie *Port Lotniczy Łódź im. Władysława Reymonta*), *Port Lotniczy Warszawa-Okęcie* (od 2010 r. *Lotnisko Chopina w Warszawie*).

Wykaz wszystkich nazw przystanków PKS i PKP z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem czasu ich powstania przedstawia tabela nr 6.

Tabela nr 6: Wykaz wszystkich nazw przystanków PKS, PKP i lotnisk z podziałem na klasy semantyczne

Okres nadania nazwy	Nazwy
XX–XXI w.	<u>Protonazwy dla linii kolejowej:</u> ꞟc.k. Kolej Karola Ludwika, ꞟC.k. uprzew. Kolej Karola Ludwika do Ruskiejwsi, ꞟc.k. kolej państwowa (Kraków–Lwów), ꞟc.k. Kolej państwowa z Rzeszowa do Jasła, ꞟKolej państwowa <u>Protonazwy dla budynku dworca:</u> ꞟKarl Ludwigs Bahnhof, ꞟDworzec kolei Karola Ludwika, ꞟBahnhof, ꞟBahnhof Gebäude, ꞟDworzec kolejowy <u>Nazwy dla stacji:</u> Lokalizujące: Dworzec Staroniwa Charakteryzujące: Dworzec Główny (dla PKP)
PRL	Charakteryzujące: Dworzec PKS, Dworzec Podmiejski Lokalizujące: Rzeszów Osiedle, Rzeszów Staroniwa Charakteryzujące i lokalizujące: Rzeszów Główny
Po 1989 r.	Charakteryzujące: Dworzec Główny (dla PKS), Dworzec Komunikacji Lokalnej Lokalizujące: Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka, Rzeszów Zachodni Nazwy lokalizujące i charakteryzujące: Dworzec Główny PKS w Rzeszowie, Dworzec Główny PKP w Rzeszowie, Dworzec Podmiejski PKS w Rzeszowie, Międzynarodowy Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka

Niewielka liczba stacji i przystanków na terenie Rzeszowa pozwala jedynie na poczynienie kilku ogólnych uwag. Po pierwsze, nazewnictwo miejskie tej kategorii obiektów jest silnie skonwencjonalizowane i pragmatyczne: podstawową funkcją tych nazw jest informowanie. Muszą zatem być czytelne i przejrzyste, nie mogą wprowadzać informacyjnego chaosu czy dwuznaczności; wręcz przeciwnie – muszą porządkować przestrzeń komunikacyjną miasta. Po

drugie, nazwy przystanków i stacji tworzone są według tych samych schematów we wszystkich miastach Polski (co w dużej mierze wynika z pierwszego spostrzeżenia). Po trzecie, w tej grupie mian dają się wydzielić zaledwie dwie motywacje: nazwy albo wskazują na lokalizację obiektu, albo go charakteryzują, przy czym charakterystyka rzadko dotyczy wyglądu obiektu, a częściej jego funkcji czy prestiżu, czyli pozycji w przestrzeni miasta pojętej jako zespół hierarchicznie zbudowanych elementów (o centrum i peryferiach w przestrzeni miasta zob. rozdz. III.2.).

Ostatnia uwaga dotyczy budowy nazw z tej grupy: wszystkie są analityczne, dominującym członem gatunkowym jest leksem *dworzec*, który występuje w prepozycji. Zazwyczaj jest dookreślany członem informującym o charakterze dworca (miejski, międzynarodowy, główny, podmiejski itp.). Od tego schematu odbiegają nazwy stacji kolejowych, które obowiązkowo zbudowane są z nazwy miejscowości i dodatkowego członu lokalizującego, utworzonego od nazwy osiedla, dzielnicy, części miasta (*Rzeszów Staroniwa*, *Warszawa Śródmieście*) lub położenia (*Rzeszów Zachodni*, *Warszawa Wschodnia*). W tym zakresie nie notuje się żadnej wariacji, która tylko utrudniałaby podróżowanie.

1.4. Nazwy przystanków komunikacji miejskiej

1.4.1. Rzeszowska komunikacja miejska³⁴

Komunikacja miejska w Rzeszowie nie ma zbyt długiej historii. Dopiero po II wojnie światowej, w marcu 1948 r., powstało tu – decyzją Miejskiej Rady Narodowej – przedsiębiorstwo o nazwie Miejska Komunikacja Samochodowa. Kursy pierwszego autobusu na trasie Pobitno – plac Wolności – Dworzec Kolejowy – ul. Grunwaldzka – plac Farny rozpoczęły się 10 kwietnia tego roku. Trzy lata później MKS włączono w struktury Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej w Rzeszowie, a w roku 1958 utworzono samodzielne Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne w Rzeszowie.

Pierwsza zajezdnia autobusowa powstała dopiero w 1956 r. przy ul. Partyzantów (na terenie dawnego Dworu Jędrzejowiczów). Po Rzeszowie jeździło wówczas 15 autobusów miejskich. W roku 1969 r. otwarto nową zajezdnię przy ul. Zabłocie (obecnie jest to Zajezdnia nr 1 przy ul. Trembeckiego). Po poszerzeniu granic miasta przybyło nowych linii autobusowych, tak że w 1980 r. komunikacja miejska obejmowała 33 dzienne i jedną nocną trasę.

Po przemianach ustrojowych w Polsce w roku 1994 MPK weszło ponownie w skład firmy o nazwie Rzeszowska Gospodarka Komunalna. Zbięło się

³⁴ Przytoczone tu informacje o historii komunikacji miejskiej pochodzą z: Prawdziuk 1974; Kłapkowska-Miąsik, Jarecki 1998; Gil 2008; a także ze strony <http://www.rzeszow4u.pl/mpk-rzeszow/przystanki.html>

to z utworzeniem drugiej zajezdni przy ul. Lubelskiej. Rok później rozpoczęto gruntowną wymianę taboru: zakupiono autobusy niskopodłogowe, a od 2004 r. po mieście jeżdżą autobusy ekologiczne. 1 stycznia 2008 r. przedsiębiorstwo „odzyskało” samodzielność i funkcjonuje jako Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne w Rzeszowie Spółka z o.o. Dysponuje nowoczesnym taborom, wprowadza nowoczesne technologicznie rozwiązania w zakresie sprzedaży biletów i informacji pasażerskiej. Nadal działają dwie zajezdnie autobusowe, autobusy jeżdżą na 49 liniach, w tym 32 liniach miejskich, 11 – podmiejskich, 3 – nocnych i 3 liniach do specjalnych stref ekonomicznych. Jest to niewiele w porównaniu nie tylko do takich miast jak Warszawa (blisko 300 różnych linii), Kraków czy Wrocław (ponad 80 linii), ale także Gdańsk (73 linie dzienne i 11 nocnych + 11 tramwajowych) czy Lublin (ponad 60 linii)³⁵. Całkowita długość rzeszowskich linii wynosi 549 kilometrów. Znajduje się tu blisko 1200 przystanków (licząc osobno po obu stronach drogi), z czego ponad 500 jest ulokowanych na terenie miasta, pozostałe to przystanki podmiejskie (ich nazwy nie będą tu analizowane)³⁶.

1.4.2. Nazwy przystanków – praktyka a zalecenia prawne

Nazewnictwo przystanków komunikacji miejskiej nie jest oryginalne ani spontaniczne, bowiem reguluje je Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 10 kwietnia 2012 r. w sprawie rozkładów jazdy (DzU, poz. 451). Punkty 6. i 7. rozdziału 2. §3.1. tegoż rozporządzenia brzmią:

6. W transporcie drogowym nazwa przystanku komunikacyjnego, na którym będzie się zatrzymywał środek transportowy na danej linii komunikacyjnej, zawiera:
 - 1) nazwę miejscowości według rejestru terytorialnego;
 - 2) określenie miejsca usytuowania przystanku poprzez wskazanie w szczególności nazwy ulicy albo obiektu użyteczności publicznej – o ile dotyczy;
 - 3) numer przystanku komunikacyjnego.
7. Numer przystanku komunikacyjnego, o którym mowa w ust. 6 pkt 3, nadawany przez właściciela albo zarządzającego przystankiem komunikacyjnym, jest:
 - 1) dwucyfrowy, parzysty – dla ciągu dróg publicznych według kilometrażu narastającego;
 - 2) dwucyfrowy, nieparzysty – dla ciągu dróg publicznych według kilometrażu malejącego;
 - 3) dwucyfrowy, parzysty albo nieparzysty, określany stosownie do wzrastającej numeracji porządkowej nieruchomości – dla miejscowości (<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000451> – dostęp: 04.01.2015).

³⁵ Wszystkie przytoczone tu informacje na temat przystanków komunikacji miejskiej pochodzą z oficjalnych stron przedsiębiorstw komunikacyjnych w miastach: Warszawa – <http://www.ztm.waw.pl>, Kraków – <http://www.mapakrakow.pl/>, Gdańsk – <http://www.ztm.gda.pl>, Wrocław – <http://www.wroclaw.pl>, Szczecin – <http://www.zditm.szczecin.pl> [dostęp: 04.01.2015].

³⁶ W związku z tym, że autobusy miejskie obsługują też nieraz dość odległe tereny podmiejskie, P. Tomasiak (2015: 230) zastanawia się, czy można nazwy przystanków MPK włączyć w obręb urbanonimii.

Cytowane rozporządzenie nakłada zatem na zarządców linii komunikacyjnych obowiązek nazywania przystanków miejskich od miejsca ich usytuowania³⁷. Jest to oczywiście logiczne i celowe – nazwa ma przede wszystkim informować pasażera o lokalizacji przystanku, ma ułatwić poruszanie się w bardzo nieraz skomplikowanej przestrzeni miasta. Mieszkańcy miast oczekują, że nazwa będzie maksymalnie przejrzysta, a to wyklucza wszelkie zabawy słowne, intertekstualności, metateksty itp.

Na początku 2013 r. w Rzeszowie ruszyły konsultacje społeczne dotyczące przemianowywania przystanków komunikacji miejskiej i dostosowania ich do nowej ustawy. Pomysłodawcy akcji „Nazwij Swoj Przystanek” – Stowarzyszenie Transportu Zrównoważonego, wspierani przez „Gazetę Wyborczą”, proponowali „zmianę nieaktualnego, mało charakterystycznego, opartego na zbyt długich nazwach systemu nazw na model z powodzeniem stosowany w większości dużych miast w Polsce”. Postulowali także „nazywanie przystanków od przecznicy, od obiektów i miejsc charakterystycznych, grupowanie przystanków zlokalizowanych w jednym miejscu” (<http://stz.org.pl/351/nazwij-swoj-przystanek-realia-rzeszowskie>). Ponadto wnosili, by zgodnie z rozporządzeniem z 2012 r. nazywać je od nazwy ulicy i dodatkowo kolejne przystanki numerować. Ten pomysł spotkał się jednak z dezaprobatą mieszkańców, którzy słusznie uznali, że np. nazwa Lwowska Szpital jest o wiele bardziej zrozumiała i przejrzysta niż Lwowska 01³⁸. Stanowisko argumentowano także przykładami nazewnictwa dużych miast – podawano, że np. w Krakowie zmienia się nazwy zawierające numery na nazwy pochodzące od konkretnych obiektów lub ich nazw:

W związku z porządkowaniem systemu nazw przystanków zlokalizowanych na terenie Krakowa, etapowo wprowadzane będą zmiany w nazewnictwie części przystanków komunikacji miejskiej. Przy opracowywaniu nowych nazw przystanków starano się wyeliminować nazwy mogące wprowadzać w błąd. **Skupiono się przede wszystkim na przystankach zawierających w swojej nazwie cyfry rzymskie, które nie precyzują lokalizacji** [podkreślenie A.M.], a także zawierające nazwy nieistniejących już obiektów. Priorytetem było nadawanie nazw od przecznicy, w obrębie których mieszczą się przystanki, jeśli jednak nie było to możliwe, starano się doprecyzować nazwę o lokalizację, czyli obiekty znajdujące się w pobliżu (http://www.krakow.pl/komunikacja/komunikaty_drogowe/14942,265,komunikat,zmiany_nazw_przystankow_komunikacji_miejskiej_etap_i_.html – dostęp: 16.12.2013).

I tak np. nazwę krakowskiego przystanku *Barycz I* przemianowano na *Żelazowskiego*, nazwę *Drożdżownia PKP I* – na *Świdzińskiego*, *Kosocice I* – na *Niebieska Autostrada*, *Kosocice II* – na *Szczegów*, *Kosocicka I* – na *Słona Wo-*

³⁷ Jak wykazały sondażowe badania P. Tomasika (2015), nie we wszystkich miastach przepisy tego rozporządzenia zostały wprowadzone w życie, na dodatek są one różnie interpretowane.

³⁸ Por. np. opinie internautów na stronach: <http://stolicaimitacji.blogspot.com/2013/04/przystanek-rzeszow-01.html> [dostęp: 28.12.2013], http://forum.gazeta.pl/forum/w,69,143564419,„Nowe_nazwy_przystankow_parodia.html?v=2 [dostęp: 04.01.2015], <http://stz.org.pl/351/nazwij-swoj-przystanek-realia-rzeszowskie/> [dostęp: 02.01.2015].

da, a *Kosocicka II* – na *Kosocicka*. Numerów w nazwach przystanków nie wprowadza się także Szczecinie czy Gdyni.

Z zaakceptowanych w rezultacie konsultacji społecznych zmian warto wymienić dla przykładu dwie: 1. z osobno funkcjonujących nazw dla dwóch przystanków w jednym miejscu (*Dworzec PKP* oraz *Plac Kilińskiego*) proponowano utworzyć nową nazwę od dworca kolejowego Rzeszów Główny (*Dworzec Główny*); 2. Nazwę *Marszałkowska osiedle* postulowano zmienić na: *Marszałkowska*, ponieważ przy tej ulicy jest usytuowany tylko jeden zespół przystanków (<http://stz.org.pl/351/nazwij-swoj-przystanek-realia-rzeszowskie/>). Uwagi mieszkańców uwzględniono jednak tylko w pewnym stopniu; nowe nazwy rzeszowskich przystanków zawierają numery i są całkowicie zgodne z ustawą.

Nazwy przystanków komunikacji miejskiej bardzo rzadko stają się przedmiotem analiz językoznawczych. Chyba jedynym, który poświęcił im nieco więcej miejsca, był J. Chojnacki (2008: 514), a niedawno temat ten podjął P. Tomasik (2015). Dzieje się tak prawdopodobnie dlatego, że są to nazwy wtórne w stosunku do innych nazw miejskich, na dodatek – o czym była już mowa – są nieodróżniane funkcjonalnie (wszystkie pełnią funkcję lokalizującą) i mało ciekawe formalnie.

1.4.3. Motywacja i budowa nazw przystanków komunikacji miejskiej w Rzeszowie do 2013 r.

W tym podrozdziale analizie zostanie poddanych 340 nazw desygnujących około 540 przystanków znajdujących się na terenie Rzeszowa. Różnica liczby nazw i obiektów wynika z tego, że czasem przystanki po obu stronach jezdni noszą różne nazwy. Częściej jednak są określane tym samym mianem (co oznaczono symbolem 2 x). Rzadziej bywa tak, że jedna nazwa obejmuje trzy przystanki ulokowane w obrębie jednego skrzyżowania (takie sytuacje oznaczono symbolem 3 x). Wszystkie omawiane tu nazwy zostały zestawione w ramce poniżej.

Nazwy przystanków MPK do 2013 r.:

1. n. od nazwy ulicy (36): Bardowskiego (3 x), bł. Karoliny, Chmaja (2 x), Ciepłińskiego (2 x), [Dziwiatej] IX Dywizji Piechoty (2 x), Głowackiego, Kotuli (2 x), Krajobrazowa (2 x), Langiewicza, Leszka Czarnego (2 x), Leśne Wzgórze (2 x), Lisa-Kuli, kard. Karola Wojtyły (2 x), Konfederatów Barskich (2 x), Mieszka I (2 x), Mikołajczyka, Miła (2 x), Mochnackiego (2 x), Olbrachta, Panoramiczna (2 x), Potockiego (2 x), Rejtana, Sikorskiego (2 x), Słocińska (2 x), Słoneczny Stok (2 x), Solidarności (2 x), Strażacka (2 x), Strzelnicza (2 x), Strzyżowska, Szopena, Targowa (2 x), Trembeckiego, Ustrzycka (2 x), Witosa (2 x), Zwiężczyka (2 x), Żółkiewskiego (2 x)

2. n. od n. dwóch krzyżujących się ulic (37): Armii Krajowej Skrzyż. z Krzyżanowskiego, Armii Krajowej Skrzyż. z Paderewskiego (2 x), Batalionów Chłopskich Skrzyż. z Dąbrowskiego (2 x), Batalionów Chłopskich Skrzyż. z Przemysławą (2 x), bł. Karoliny Skrzyż z Sanocką,

Cienista Skrzyż. z Lwowską, Dębicka Skrzyż. z Krakowską (2 x), Krakowska Skrzyż. z Wyzwolenia (2 x), Krzyżanowskiego Skrzyż. z Paderewskiego, Księżycowa Skrzyż. z Załęską, Langiewicza Skrzyż. z Wita Stwosza (2 x), Łukasiewicza Skrzyż. z Krokusową (2 x), Łukasiewicza Skrzyż. z Sasanki (2 x), Łukasiewicza Skrzyż. z Sikorskiego, Matuszczaka Skrzyż. z Podkarpacą, Miłocińska Skrzyż. z Obrońców Poczty Gdańskiej, Obrońców Poczty Gdańskiej Skrzyż. z Miłocińską, Obrońców Poczty Gdańskiej Skrzyż. z Wyzwolenia, Ofiar Katynia Skrzyż. z Wyzwolenia, Okulickiego Skrzyż. z Wyzwolenia, Paderewskiego Skrzyż. z Armii Krajowej, Podwisłocze Skrzyż. z Powstańców Warszawy, Potockiego Skrzyż. z Ametystową (2 x), Potockiego Skrzyż. z Grafitową (2 x), Powstańców Warszawy Skrzyż. z Podwisłocze, Rejtana Skrzyż. z Wierzbową, Rzecha Skrzyż. z Załęską, Sikorskiego Skrzyż. z Łukasiewicza, Sikorskiego Skrzyż. z Ruczaj, Sikorskiego Skrzyż. z Żródlaną, Spichlerzowa Skrzyż. z Załęską (2 x), Staromiejska Skrzyż. z Lubelską (2 x), Warszawska Skrzyż. z Staromiejską (2 x), Witosa Skrzyż. z Krakowską, Wyzwolenia Skrzyż. z Krakowską (2 x), Wyzwolenia Skrzyż. z Ofiar Katynia, Załęska Skrzyż. z Rzecha

3. n. od n. ulicy i apelatywu skrzyżowanie (14): bł. Karoliny Skrzyż., Budziwojska Skrzyż. (3 x), Chmaja Skrzyż., Dębicka Skrzyż. (2 x), Krzyżanowskiego Skrzyż., Leszka Czarnego Skrzyż., Olbrachta Skrzyż. (2 x), Podkarpacka Skrzyż., Rocha Skrzyż. (2 x), Strażacka Skrzyż., Wita Stwosza Skrzyż., Witosa Skrzyż., Załęska Skrzyż. (2 x), Zwiężczycka Skrzyż. (2 x)

4. n. od n. ulicy i numeru (7): bł. Karoliny III (2 x), Budziwojska I (2 x), Kiepurzy I (2 x), Kiepurzy II (2 x), Kotuli II, Olbrachta I, Olbrachta II

5. n. od n. ulicy i obiektu kulturowego określonego apelatywem (147): Armii Krajowej Hotel, Armii Krajowej Kościół, Armii Krajowej Szpital, Batalionów Chłopskich Zakład Energetyczny, bł. Karoliny Pętla (2 x), Budziwojska Cmentarz, Budziwojska Pętla, Budziwojska Sklep (2 x), Budziwojska Szkoła, Cienista Cmentarz (2 x), Ciepłownicza Elektrociepłownia, Dąbrowskiego Dom Kultury (3 x), Dąbrowskiego Park (2 x), Dębicka Dom Kultury (2 x), Dębicka Granica (2 x), Dębicka Kapliczka, Dębicka Kościół (2 x), Dębicka Osiedle, Dębicka Ośrodek Zdrowia (2 x), Dębicka Pętla, Dębicka Stadion (2 x), Dębicka Szkoła (2 x), Hetmańska Przychodnia (2 x), Hetmańska Sąd (2 x), Hetmańska Stadion, Jarowa Działki (2 x), Jarowa Kościół (2 x), Jarowa Pętla, Jarowa Sklep (2 x), Kard. Karola Wojtyły Kościół (2 x), kard. Karola Wojtyły Pętla (2 x), Karkonoska Kiosk (2 x), Krakowska Pętla (2 x), Karkonoska Stara Pętla (2 x), Karkonoska Studnia (2 x), Kopisto Hotel, Kopisto Most, Kotuli Piekarnia, Krakowska Cmentarz (2 x), Krakowska Granica (2 x), Krakowska Osiedle (2 x), Krakowska Szpital (2 x), Krzyżanowskiego Bloki (2 x), Księżycowa Tory, Kwiatkowskiego Dom Studenta (2 x), Kwiatkowskiego Działki (2 x), Kwiatkowskiego Granica Miasta (2 x), Kwiatkowskiego Kiosk (2 x), Kwiatkowskiego Sklep (2 x), Langiewicza Park, Leszka Czarnego Mostek (2 x), Lubelska Granica Miasta (2 x), Lubelska Kościół (2 x), Lubelska Szpital (2 x), Lwowska Cmentarz (2 x), Lwowska Granica Miasta (2 x), Lwowska Jednostka Wojskowa (2 x), Lwowska Szpital (2 x), Lwowska Szpital-Pętla, Łukasiewicza Pętla (2 x), Marszałkowska Osiedle (2 x), Mikołajczycka Pętla, Miła Szkoła (2 x), Miła Trafo (2 x), Miłocińska Pętla (2 x), Niepodległości Dom Dziecka, Niepodległości Domki, Niepodległości Działki (2 x), Niepodległości Pawilony, Obrońców Poczty Gdańskiej Osiedle, Ofiar Katynia Dom Handlowy (2 x), Ofiar Katynia Wiaukt, Okulickiego Apteka (2 x), Olbrachta m. Pętla (2 x), Olbrachta Pętla, Olbrachta Sklep, Paderewskiego Kościół, Paderewskiego Park (2 x), Paderewskiego Sklep (2 x), [Pierwszej] I Armii Wojska Polskiego Cmentarz, Piłsudskiego Hotel, Podkarpacka Dom Studenta (2 x), Podkarpacka Domki (2 x), Podkarpacka Granica Miasta (2 x), Podkarpacka Kościół (2 x), Podkarpacka Stacja Paliw, Podleśna Centrum (2 x), Podwisłocze Domki, Podwisłocze Urząd Skarbowy, Poselska Pętla, Powstańców Warszawy Dom Studenta (2 x), Powstańców Warszawy Działki, Powstańców Warszawy Osiedle, Powstańców Warszawy Politechnika, Przylasek

Pętla, Rejtana Jednostka Wojskowa, Rejtana Mostek, Robotnicza Bloki, Robotnicza Cmentarz, Robotnicza Domki, Rocha Granica (2 x), Rocha Kapliczka (2 x), Rocha Sklep (2 x), Rzecha Działki (2 x), Rzecha Ekran, Rzecha Oczyszczalnia (2 x), Siemieńskiego Dom Studenta, Siemieńskiego Urząd Skarbowy (2 x), Sikorskiego Apteka, Sikorskiego Domki (2 x), Sikorskiego Działki, Sikorskiego Katedra, Sikorskiego Mostek (2 x), Sikorskiego Sklep (2 x), Słocińska Centrum (2 x), Słocińska Cmentarz (2 x), Słocińska Sklep (2 x), Słocińska Szkoła (2 x), Spichlerzowa Elewator (1 x), Stączka Stadion (2 x), Stączka Szkoła (2 x), Staromiejska Dom Kultury (2 x), Staromiejska Sklep (2 x), Staroniwska Kościół (2 x), Staroniwska Pętla (2 x), Staroniwska Szkoła (2 x), Strażacka Domki (2 x), Szopena Filharmonia, Ustrzycka Pętla (2 x), Wincentego Pola Politechnika (2 x), Wiktora Osiedle (2 x), Wita Stwosza Bank, Wita Stwosza Osiedle (2 x), Wita Stwosza Pętla, Witosa Bloki (2 x), Witosa Działki (2 x), Witosa Jednostka Wojskowa, Witosa Lodowisko, Witosa Osiedle, Wyspiańskiego Stadion (2 x), Wyzwolenia Mostek, Wyzwolenia Osiedle (2 x), Wyzwolenia Pawilony, Załęska Dom Kultury (2 x), Załęska Osiedle (3 x), Załęska Park (2 x), Załęska Zakład Karny (2 x)

6. n. od n. ulicy i obiektu kulturowego: apelatyw + numer (4): Armii Krajowej Działki I, Armii Krajowej Działki II, Rocha Osiedle I (2 x), Rocha Osiedle II (2 x)

7. n. od n. ulicy i nazwy własnej obiektu kulturowego (54):

Boya Żeleńskiego Metalsprzet (2 x), Budziwojska Grunwald (2 x), Budziwojska PKS (2 x), Budziwojska Ruch (2 x), Budziwojska ZPOW, Ciepłownicza Specjał (2 x), Dąbrowskiego Wojewódzka Komenda Policji (2 x), [Dziesiątej] X Sudeckiej Dywizji Piechoty MAKRO (2 x), Grotgera PKP, Hetmańska Zespół Szkół Mechanicznych (2 x), Jana Pawła II Grunwald, Kopisto Mercedes Benz (2 x), Kopisto Uniwersytet Rzeszowski, Krakowska Nowy Świat, Langiewiczza Ruch, Lisa-Kuli Galeria Graffica, Lubelska Agrohurt (2 x), Lwowska Cmentarz Armii Radzieckiej (2 x), Lwowska PKS (2 x), Matuszczaka WSK (2 x), Niepodległości Ruch, Obrońców Poczty Gdańskiej Champion, Ofiar Katynia Nowy Świat, Okulickiego Bar Rybny (2 x), Paderewskiego Ruch (2 x), Piłsudskiego Urząd Marszałkowski, Piłsudskiego Urząd Wojewódzki (2 x), Piłsudskiego Zakład Doskonalenia Zawodowego, Podwisłocze Jedyńka, Potockiego Akademia Rolnicza, Powstańców Warszawy Kino Helios, Powstańców Warszawy Shell, Powstańców Warszawy TESCO, Powstańców Warszawy WSK, Przemysłowa Elektromontaż (2 x), Przemysłowa Janar (2 x), Przemysłowa Polfa (2 x), Rejtana E.Leclerc, Rejtana Merkury Market, Rejtana Predom (2 x), Rejtana Uniwersytet Rzeszowski (2 x), Rejtana Zespół Szkół Nr 2, Sikorskiego MPGK (2 x), Trembeckiego Koral (2 x), Trembeckiego MPK (3 x), Warszawska Zespół Szkół Samochodowych (2 x), Warszawska Zespół Szkół Spożywczych (2 x), Wiktora Real, Wita Stwosza Ruch, Witosa Real, Wyzwolenia PKS, Wyzwolenia PKS Towarowy, Wyzwolenia Wojewódzki Ośrodek Ruchu Drogowego (2 x), Zwiączycka MPWiK

8. n. od n. ulicy i obiektu kulturowego – apelatyw + proprium (2): Lubelska Baza MPK (2 x), Lubelska Zajeżdźnia MPK

9. n. od n. ulicy i obiektu kulturowego – proprium + numer (1): Budziwojska PKS II (2 x)

10. n. od n. ulicy i obiektu topograficznego określonego apelatywnie (7): Budziwojska Stawy (2 x), Krakowska Górka, Lubelska Górka (2 x), Przylasek Źródło (2 x), Rocha Lasek (2 x), Staroniwska Górka (2 x), Warszawska Górka (2 x)

11. n. od n. ulicy i toponimu (9): Armii Krajowej Skarbiec, Krakowska Dworzysko (2 x), Kwiatkowskiego Zalew (2 x), Podkarpacka Kolonia (2 x), Podleśna Dół (2 x), Podleśna Góra (2 x), Podleśna Przylasek (2 x), Powstańców W-wy Nowe Miasto (2 x), Witosa Wzgórza Staroniwskie (2 x)

12. n. od n. placu (2): Plac Kilińskiego, Plac Wolności (2 x)

13. n. od n. osiedla (1): Staroniwa (2 x)

- 14. n. od n. osiedla i obiektu kulturowego określonego apelatywnie (5):** Budziwój Pętla, Budziwój Remiza (2 x), Miłocin Tory (3 x), Miłocin Wieś (2 x), Zalesie Remiza
- 15. n. od n. osiedla i nazwy własnej obiektu kulturowego (2):** Miłocin Zakłady Graficzne (2 x), Miłocin Zespół Szkół Agropresiębiorczości (2 x)
- 16. n. od n. osiedla i n. przysiółku (1):** Budziwój Kolonia (2 x)
- 17. n. od nazwy własnej obiektu kulturowego (5):** Dworzec Komunikacji Lokalnej, Dworzec PKP, TESCO, Trasa Zamkowa, Trasa Zamkowa Olszynki
- 18. n. od n. ulicy + człon niejasny (1):** Staroniwska Woźna (2 x)

Budowa nazw przystanków w swym podstawowym schemacie nie odbiega od innych oficjalnych nazw miejskich. Podstawowy model strukturalny tworzą dwa człony: utożsamiający (w tej funkcji występuje leksem *przystanek*, rzadziej *stacja*) i odróżniający, który może być jedno- lub wielowyrazowy (por. Handke 2011: 28). W odróżnieniu od nazw ulic³⁹ człon utożsamiający nie narzuca formy członowi odróżniającemu, który gramatycznie wydaje się od niego zupełnie niezależny, np. *przystanek Krajobrazowa*, *przystanek Strzelnicza*, *przystanek Trasa Zamkowa*, *przystanek Dworzec Komunikacji Lokalnej* (por. Chojnacki 2008: 514). Wszelkie analizy nazewnictwa miejskiego najczęściej ograniczają się do opisu członów odróżniających. W przypadku nazw przystanków jest to uzasadnione, tym bardziej że człon utożsamiający rzadko pojawia się w komunikacji zarówno nieoficjalnej, jak i oficjalnej (np. mapy komunikacji miejskiej, rozkłady jazdy, informacje internetowe).

Analizujący nazewnictwo poznańskich przystanków J. Chojnacki (2008: 514) zauważył, że (zgodnie z zaleceniami ministerialnymi) powstaje ono przede wszystkim w oparciu o nazwy ulic i charakterystycznych punktów. Podobne spostrzeżenia odnajdziemy w pracy P. Tomasika (2015). Obserwacje te potwierdza pobieżne przyjrzenie się nazwom przystanków w innych miastach: Warszawie, Krakowie, Gdańsku, Lublinie⁴⁰, Wrocławiu czy Szczecinie. Warto zwrócić uwagę, że taki sposób kreacji nazw miejskich nie jest nowy: „Zjawisko powielania członu określającego struktury nazewnictwa było częste w starożytnym Rzymie, takie dublety były regularne w nazwach bram i traktów wybiegających przez nie na zewnątrz, np. porta Aurelia – via Aurelia [...], porta Latina – via Latina itp.” (Handke 2011: 23). Daje się ponadto zauważyć pewną prawidłowość: im większe miasto, tym więcej nazw przystanków tworzonych od charakterystycznych punktów, a mniej – od nazw ulic.

W nazewnictwie rzeszowskich przystanków MPK przed 2013 r. w budowie członów odróżniających dało się wyróżnić aż 17 schematów struktural-

³⁹ W nazewnictwie ulic człon nadrzędny na ogół narzuca formę członowi podrzędnemu, np. *ulica* (jaka?) *Dobra*, *Kolorowa*, *ulica* (kogo?) *Dobrego Pasterza*, *Mickiewicza*, choć oczywiście i w tej grupie zdarzają się apozycje, np. *ul. Zaulek*. Nie ma natomiast niezgodności w rodzaju **ul. Kolorowy*.

⁴⁰ Tu nazwy dodatkowo opatrzone są numerami.

nych⁴¹, które jednak wykazały bardzo zróżnicowaną produktywność. Nazwą przystanku mogła stać się:

1. Nazwa ulicy (np. *Bardowskiego*)
2. Nazwa ulicy + apelatyw skrzyżowanie + nazwa ulicy (np. *Armii Krajowej Skrzyż. z Paderewskiego*)
3. Nazwa ulicy + i apelatyw skrzyżowanie (np. *Budziwojska Skrzyż.*)
4. Nazwa ulicy + numer (np. *Błogosławionej Karoliny III*)
5. Nazwa ulicy + apelatywne określenie obiektu kulturowego (jedno- lub wielowrazowego) (np. *Armii Krajowej Hotel*)
6. Nazwa ulicy + apelatywne określenie obiektu kulturowego + numer (np. *Armii Krajowej Działki I*)
7. Nazwa ulicy + proprialne określenie obiektu kulturowego (jedno- lub wielowrazowego) (np. *Boya-Żeleńskiego Metalsprzet*)
8. Nazwa ulicy + apelatywne i proprialne określenie obiektu kulturowego (np. *Lubelska Baza MPK*)
9. Nazwa ulicy + proprialne i numeryczne określenie obiektu kulturowego (np. *Budziwojska PKS II*)
10. Nazwa ulicy + apelatywne określenie obiektu topograficznego (np. *Krakovska Górka*)
11. Nazwa ulicy + toponim (np. *Podleśna Przylasek*)
12. Nazwa placu (np. *Plac Kilińskiego*)
13. Nazwa osiedla (np. *Staroniwa*)
14. Nazwa osiedla + apelatywne określenie obiektu kulturowego (np. *Budziwój Pętla*)
15. Nazwa osiedla + proprialne określenie obiektu kulturowego (np. *Miłocin Zespół Szkół Agropresiębiorczości*)
16. Nazwa osiedla + toponim (np. *Budziwój Kolonia*)
17. Nazwa własna obiektu kulturowego (np. *Dworzec Komunikacji Lokalnej*)

Okazuje się, że w Rzeszowie na 340 nazw przystanków MPK tylko 15 (niespełna 5%) nie pochodzi od nazw ulic (8 utworzono od nazwy osiedla, 1 – od nazwy placu i 5 – od nazw własnych obiektów kultury). Na dodatek tworzą one 6 bardzo mało produktywnych (często jednoelementowych) schematów strukturalnych. Nie są jednak nietypowe na tle nazewnictwa przystanków z innych miast Polski, w których zwłaszcza ten ostatni schemat jest dużo częstszy niż w Rzeszowie (por. np. krakowskie nazwy: *Teatr Bagatela*, *Pocztą Główna*, *Hala Targowa*, *Uniwersytet Jagielloński*, *Cmentarz Podgórski* itp.).

⁴¹ Inny schemat zastosował P. Tomasik (2015: 232), który podzielił nazwy na dwie grupy: jednoelementowe i wieloelementowe, przy czym za element uznał jeden lokalizator (np. *Dworzec Autobusowy*). Nazwy wieloelementowe wskazują na dwa punkty w przestrzeni miasta (np. dwie ulice: *Głogowska/Hetmańska*, ulicę i obiekt lub instytucję: *Toruńska/Tor Awaryjny*). Podział wewnętrzny w każdej z grup uwzględnia tworzywo genetyczne nazw (apelatyw, inna nazwa własna i różne ich kombinacje).

Aż 11 schematów nazw przystanków w Rzeszowie rozpoczyna się od nazwy ulicy. Utworzono według nich ponad 95% tutejszych nazw przystanków. Warto podkreślić, że do nazwy przystanku wchodzi pełna nazwa ulicy z niemal wszystkich klas semantycznych. Wyjątek stanowią nazwy pamiątkowe utworzone od nazw osobowych – wówczas nazwą przystanku zostaje jedynie nazwisko osoby utrwalonej w plateonimie. Innymi słowy, nazwą przystanku staje się eliptyczna forma plateonimu odantroponimicznego. W nazewnictwie przystanków pomijane są nie tylko imiona, ale i stopnie wojskowe, tytuły naukowe, godności itp. Proces ten nie dotyczy jednak nazw pamiątkowych tworzonych od imion świętych i błogosławionych.

W nazewnictwie rzeszowskich przystanków zdecydowanie dominuje model: nazwa ulicy + apelatywne określenie obiektu kulturowego, według którego powstało aż 147 nazw (43% wszystkich). Tak wysoka produktywność tego modelu nie może dziwić – jest on maksymalnie komunikatywny zarówno dla mieszkańców, jak i przyjezdnych, bowiem podaje adres i charakterystyczny, ważny społecznie obiekt, np. szpital, hotel, cmentarz, szkołę, kościół, ogródki działkowe. W tej grupie mieszczą się też nazwy wymieniające obiekty komunikacyjne (pętla autobusowa, tory, zajezdnia) oraz „obrazujące” typ zabudowy⁴², a także nazwy „administracyjne”, wskazujące na położenie przystanku (np. *Kwiatkowskiego Granica Miasta*, *Rocha Granica*, *Słocińska Centrum*). Do tej grupy zaliczam ponadto nazwy typu: *Staromiejska Dom Kultury*, *Podkarpacka Dom Studenta*, *Podwisłocze Urząd Skarbowy*, *Szopena Filharmonia*, *Wincentego Pola Politechnika*, *Ciepłownicza Elektrociepłownia*, *Batalionów Chłopskich Zakład Energetyczny* itp., bowiem określenia pojawiające się po nazwie ulicy nie były wcześniej nazwami własnymi obiektów, od których tworzone nazwy przystanków. Nawet jeśli wspomniane instytucje występują jednostkowo w przestrzeni miasta, jak np. filharmonia czy politechnika, mają swoje nazwy urzędowe, a w nazwach przystanków utrwalono jedynie ich apelatywne określenia.

Nieco rzadszy jest model: nazwa ulicy + proprialne określenie obiektu kulturowego. W stolicy Podkarpacia w ten sposób powstały 54 nazwy przystanków (16% wszystkich). Mniejsza produktywność tego modelu może mieć przyczyny zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Do najważniejszych przyczyn wewnętrznych należy zaliczyć ekonomizację wysiłku językowego – urzędowe nazwy własne instytucji (a to głównie od nich tworzy się nazwy przystanków) są na ogół długie: wielowyrazowe, z członami uzupełniającymi (por. rzeszowskie nazwy przystanków: *Warszawska Zespół Szkół Sa-*

⁴² Nazwy typu *Dębicka Osiedle*, *Krakowska Osiedle*, *Marszałkowska Osiedle* nie odnoszą się do osiedla w sensie administracyjnym, ale do osiedli jako terenów o gęstej zabudowie mieszkaniowej.

mochodowych, Lwowska Cmentarz Armii Radzieckiej, Wyzwolenia Wojewódzki Ośrodek Ruchu Drogowego). Bardziej ekonomiczna, łatwiejsza do zapamiętania, ale i do zapisania na przystankowych i autobusowych tablicach informacyjnych, jest np. nazwa *Podwisłocze Szkoła* niż nazwa **Podwisłocze Szkoła Podstawowa nr 11 w Rzeszowie*. Z czynników zewnątrzjęzykowych należy zwrócić uwagę na fakt, że firmy często są likwidowane, zmieniają swoją siedzibę czy właściciela, a tym samym nazwę, co powoduje zanik motywacji nazwy przystanku⁴³. Nie bez znaczenia jest także to, że nazwa własna firmy jest swoistą jej reklamą⁴⁴.

Stosunkowo często nazwy reprezentujące ten model tworzone były w pobliżu hipermarketów i galerii handlowych (np. *Krakowska Nowy Świat*, *Ofiar Katynia Nowy Świat*, *Powstańców Warszawy Tesco*, *X Sudeckiej Dywizji Piechoty Makro*, *Wiktora Real*, *Rejtana E. Leclerc*, *Rejtana Merkur Market*), bowiem współcześnie właśnie takie miejsca stają się ważnymi punktami orientacyjnymi przestrzeni miejskiej. No i oczywiście na tych przystankach zawsze wsiada i wysiada mnóstwo osób. Można się nawet zastanawiać, czy takie nazwy mają dodatkową funkcję reklamową. Trzeba jednak podkreślić, że na tych samych zasadach tworzone nazwy przystanków znajdujących się przy dużych zakładach produkcyjnych (*Boya-Żeleńskiego Metalsprzet*, *Przemysłowa Polfa*, *Przemysłowa Elektromontaż*), punktach edukacyjnych (*Potockiego Akademia Rolnicza*, *Hetmańska Zespół Szkół Mechanicznych*, *Piłsudskiego Zakład Doskonalenia Zawodowego*) czy instytucjach publicznych (*Dąbrowskiego Wojewódzka Komenda Policji*). Wiele nazw z tej grupy powstało od skrótowców, co oczywiście – w przypadku wielowyrazowych nazw firmowych – jest uzasadnione ekonomicznie (np. *Matuszczaka WSK*, *Sikorskiego MPGK*, *Trembeckiego MPK*, *Zwiężczycka MPWiK*).

Kolejne 3 modele strukturalne były mniej produktywne. Wszystkie zawierają określenie lokalizacji przystanku przy danej ulicy, niektóre zostały uszczegółowione dodatkowymi informacjami. Mniej więcej co dziesiąta rzeszowska nazwa sprzed 2013 r. została ponowiona⁴⁵ z nazwy ulicy bez żadnych dodatkowych wyróżników (np. przystanki: *Bardowskiego*, *Lisa-Kuli*, *Mila*, *Ustrzycka*). Niemal tyle samo nazw przystanków realizowało schemat: nazwa

⁴³ Właśnie zanik motywacji, spowodowany przeniesieniem się czy likwidacją firmy, jest najczęstszą przyczyną zmian nazw przystanków zarówno w Rzeszowie, jak i w innych miastach (w 2014 r. z tego powodu aktualizowano nazwy przystanków m.in. w Krakowie i Wrocławiu).

⁴⁴ W praktyce nominacyjnej przystanków rodzi się zwyczaj „sprzedawania nazwy” – nazwa firmy ulokowanej w sąsiedztwie przystanku jest wówczas eksponowana nie tylko w nazwie przystanku, ale często też dodatkowo w postaci np. logotypu (Tomasik 2015: 235).

⁴⁵ O nazwach ponowionych zob. Treder 1979.

ulicy + apelatyw skrzyż. + nazwa ulicy, np. *Ofiar Katynia Skrzyż. z Wyzwolenia*, *Łukasiewicza Skrzyż. z Sikorskiego*, *Potockiego Skrzyż. z Graftową*, czyli podawało informację o nazwie przecznicy ulicy, którą jedzie autobus miejski. Nieco mniej nazw przystanków (14, czyli poniżej 5% wszystkich) powstało według schematu: nazwa ulicy + apelatyw Skrzyż., np. *Krzyżanowskiego Skrzyż.*, *Załęska Skrzyż.*, *Olbrachta Skrzyż.*, *Błogosławionej Karoliny Skrzyż.* Takie nazwy wnoszą informację niepełną, ułamkową. Co ciekawe, nazw przystanków z wyrazem *skrzyżowanie* brak np. w Warszawie czy Wrocławiu, a w Gdańsku jest... jedna (*Płońska Skrzyż.*).

Inne schematy strukturalne były w Rzeszowie rzadkie. Tylko po kilka nazw przystanków powstało od nazwy ulicy i apelatywnego określenia obiektu topograficznego (np. *Przylasek Źródelko*, *Lubelska Górka*, *Budziwojska Stawy*) oraz od plateonimu i innego toponimu: nazwy osiedla (np. *Powstańców Warszawy Nowe Miasto*), nazwy przysiółku (np. *Podleśna Przylasek*, *Witosa Wzgórza Staroniwskie*) czy nazwy własnej budynku (*Armii Krajowej Skarbiec*). Pozostałe schematy były wypełniane przez pojedyncze nazwy.

1.4.4. Motywacja i budowa nazw przystanków komunikacji miejskiej w Rzeszowie od 2013 r.

Jak już wspomniano, w 2012 r. ukazała się nowa ustawa regulująca nazewnictwo przystanków miejskich, co skłoniło ich zarządców do regulacji i zmian w nazewnictwie tych obiektów komunikacyjnych. Do takich zmian doszło także w Rzeszowie. Pomysłodawcy nazw przyjęli dwie nadrzędne zasady: 1. Nazwy przystanku powinny być tworzone od nazwy ulicy i powinny zawierać dodatkową informację o lokalizacji przystanku – albo nazwę przecznicy, albo nazwę (określenie) znaczącego obiektu usytuowanego w okolicach przystanku, 2. Właściwa nazwa musi być uzupełniona numerem przystanku⁴⁶. Taki sposób nominacji przystanków spowodował, że nazwy są jednostkowe – nawet jeśli przystanki po obu stronach drogi nazywają się np. *Dębicka Kościół*, różnicuje je numer (*Dębicka Kościół 03*, *Dębicka Kościół 04*). Ma to zarówno swoje wady (problemy z zapamiętaniem numerków), jak i zalety (jednoznaczna lokalizacja, co oznacza, że np. osoba nieznająca topografii miasta nie pomyli przystanków i nie pojedzie w złą stronę). Dla zarządcy przystanku też wynikają z tego pewne korzyści (np. dokładnie może oznaczyć przystanki przeznaczone do remontu, uszkodzone itp.).

Wszystkie wprowadzone w 2013 r. nazwy przystanków MPK na terenie Rzeszowa zestawiono na kolejnych stronach.

⁴⁶ Taki system nazywania przystanków funkcjonuje na przykład w Lublinie.

Nazwy przystanków MPK od 2013 r.:

od n. ulicy (67 nazw): Bardowskiego 02, Bardowskiego 03, Bardowskiego 04, Błogosławionej Karoliny 09, Bohaterów X Sudeckiej Dywizji Piechoty 01, Bohaterów X Sudeckiej Dywizji Piechoty 02, Boya-Żeleńskiego 01, Boya-Żeleńskiego 02, Budziwojska 03, Budziwojska 16, Budziwojska 17, Budziwojska 20, Cieplińskiego 01, Jana Pawła II 05, Jana Pawła II 06, kard. Karola Wojtyły 01, kard. Karola Wojtyły 02, Kiepur 01, Kiepur 02, Kilara 01, Kilara 02, Krzyżanowskiego 01, Kwiatkowskiego 05, Kwiatkowskiego 08, Kwiatkowskiego 12, Leszka Czarnego 01, Lubelska 07, Lubelska 08, Miłocin 62, Mochnackiego 01, Obrońców Poczty Gdańskiej 01, Obrońców Poczty Gdańskiej 02, Olbrachta 05, Olbrachta 06, Panoramiczna 01, Panoramiczna 02, Podkarpacka 09, Podkarpacka 10, Podleśna 01, Podleśna 02, Podleśna 05, Podleśna 06, Przemysłowa 01, Rejtana 08, Robotnicza 02, Rzecha 03, Rzecha 04, Sikorskiego 07, Sikorskiego 08, Sikorskiego 12, Słocińska 05, Słocińska 06, Słocińska 09, Słocińska 10, Staroniwska 09, Staroniwska 14, Strażacka 03, Strażacka 04, Strzelnicza 01, Strzelnicza 02, św. Rocha 09, Targowa 01, Wyspiańskiego 02, Załęska 06, Załęska 07, Żołnierzy I Armii Wojska Polskiego 02

od n. dwóch krzyżujących się ulic (192): Armii Krajowej/Krzyżanowskiego 03, Armii Krajowej/Mieszka I 05, Armii Krajowej/Paderewskiego 08, Armii Krajowej/Powstańców Listopadowych 06, Batalionów Chłopskich/Dąbrowskiego 02, Batalionów Chłopskich/Podkarpacka 01, Batalionów Chłopskich/Przemysłowa 03, Błękitne Wzgórze/Leśne Wzgórze 03, Błękitne Wzgórze/Leśne Wzgórze 04, Błękitne Wzgórze/Słoneczny Stok 01, Błękitne Wzgórze/Słoneczny Stok 02, Błogosławionej Karoliny/Nowosądecka 05, Błogosławionej Karoliny/Sanocka 03, Błogosławionej Karoliny/Sanocka 04, Błogosławionej Karoliny/Strzyżowska 01, Błogosławionej Karoliny/Strzyżowska 02, Budziwojska/Herbowa 01, Budziwojska/Herbowa 02, Budziwojska/Jana Pawła II 07, Budziwojska/Jana Pawła II 10, Budziwojska/Karmelicka 05, Budziwojska/Karmelicka 08, Budziwojska/Kwiatowa 13, Budziwojska/Legionistów 04, Budziwojska/Poselska 15, Budziwojska/Poselska 18, Budziwojska/Tamopolska 06, Chmaja/Langiewicza 01, Chmaja/Langiewicza 02, Cienista/Lwowska 02, Dąbrowskiego/Batalionów Chłopskich 10, Dąbrowskiego/Bohaterów Westerplatte 08, Dębicka/Ciche Wzgórze 16, Dębicka/Działowa 17, Dębicka/Krakowska 01, Dębicka/Krakowska 02, Dębicka/Stadionowa 11, Dębicka/Stadionowa 12, Dębicka/Usługowa 15, Dębicka/Ustrzycka 05, Dębicka/Ustrzycka 06, Dębicka/Złociستا 14, Hetmańska/W. Pola 06, Jana Pawła II/Budziwojska 15, Jana Pawła II/Gościńska 03, Jana Pawła II/Gościńska 04, Jana Pawła II/Herbowa 09, Jana Pawła II/Herbowa 10, Jana Pawła II/Strzelców 13, Jana Pawła II/ Strzelców 14, Jana Pawła II/Ustronna 08, Jana Pawła II/Zakątkowa 07, Jarowa/Brzegowa 05, Jarowa/Brzegowa 06, Jarowa/Starowiejska 03, Jarowa/Starowiejska 04, Konfederatów Barskich/Traugutta 01, Konfederatów Barskich/Traugutta 02, Kotuli/Solarza 01, Kotuli/Ustrzycka 02, Kotuli/Zbyszewskiego 03, Krakowska/Ceramiczna 12, Krakowska/Mielecka 07, Krakowska/Sportowa 01, Krakowska/Ustrzycka 11, Krakowska/Wyzwolenia 08, Krzyżanowskiego/Armii Krajowej 04, Krzyżanowskiego/Paderewskiego 03, Księżycowa/Załęska 01, Księżycowa/Załęska 02, Kwiatkowskiego/Jachowicza 09, Kwiatkowskiego/Koło 07, Kwiatkowskiego/Podmiejska 10, Kwiatkowskiego/Strażacka 03, Kwiatkowskiego/Strażacka 06, Langiewicza/Bohaterów 05, Langiewicza/Hoffmanowej 01, Langiewicza/Wita Stwosza 04, Leszka Czarnego/Anny Jagiellonki 02, Leszka Czarnego/Litewska 04, Lwowska/Bałtycka 09, Lwowska/Cienista 07, Lwowska/Królowej Marysienki, Lwowska/Olbrachta 08, Łukasiewicza/Gumińskich 06, Łukasiewicza/Krokusowa 01, Łukasiewicza/Sasanki 03, Łukasiewicza/Sikorskiego 02, Łukasiewicza/Zimowit 04, Matuszczaka/Rymanowska 02, Mieszka I/Kustronia 01, Miła/Strażacka 01, Miła/Strażacka 02, Niepodległości/Armii Krajowej 05, Niepodległości/Mieszka I 03, Ofiar Katynia/Wyzwolenia 02, Okulickiego/Wyzwolenia 05, Okulickiego/Zwie-

rzywiecka 03, Okulickiego/Zwierzyniecka 04, Olbrachta/Królowej Marysienki 03, Olbrachta/Lwowska 01, Olbrachta/Lwowska 02, Olbrachta/św. Kingi 07, Olbrachta/św. Kingi 08, Olbrachta/Zygmunta I Starego 04, Paderewskiego/Armii Krajowej 04, Podkarpacka/Matuszczaka 03, Podkarpacka/Matuszczaka 04, Podkarpacka/Wetlińska 05, Podkarpacka/Wetlińska 06, Podleśna/Jarzębinowa 07, Podleśna/Laskowa 03, Podleśna/Liliowa 04, Podleśna/Przylasek 08, Podwisłocze/Powstańców Warszawy 02, Poselska/Budziwojska 03, Potockiego/Ametystowa 03, Potockiego/Ametystowa 06, Potockiego/Grafitowa 08, Potockiego/Nefrytowa 01, Potockiego/Nefrytowa 04, Potockiego/Nefrytowa 05, Potockiego/Stączka 02, Powstańców Warszawy/Graniczna 10, Przemysłowa/Architektów 03, Przemysłowa/Batalionów Chłopskich 02, Przemysłowa/Magazynowa 04, Rejtana/Armii Krajowej 12, Rejtana/Kustronia 03, Rejtana/Lwowska 02, Rejtana/Paderewskiego 10, Robotnicza/Goździkowa 01, Rzecha/Załęska 01, Rzecha/Załęska 02, Sikorskiego/Lukasiewicza 06, Sikorskiego/Powstańców Warszawy 02, Sikorskiego/Robotnicza 05, Sikorskiego/Rodzinna 09, Sikorskiego/Rodzinna 14, Sikorskiego/Ruczajowa 11, Sikorskiego/Strażacka 10, Sikorskiego/Źródłana 16, Słocińska/Pileckich 07, Słocińska/Pileckich 08, Solidarności/Załęska 01, Solidarności/Załęska 02, Spichlerzowa/Załęska 01, Spichlerzowa/Załęska 02, Staromiejska/Lubelska 01, Staromiejska/Lubelska 02, Staromiejska/Lubicz 05, Staroniwska/Kresowa 11, Staroniwska/Kresowa 16, Staroniwska/Rzemieślnicza 01, Staroniwska/Rzemieślnicza 02, Stączka/Jaspisowa 04, Stączka/Potockiego 03, Strażacka/Graniczna 01, Strażacka/Graniczna 02, Strażacka/Sikorskiego 05, św. Rocha/św. Marcina 10, Trembeckiego/Siemieńskiego 04, Trembeckiego/Siemieńskiego 07, Warszawska/Borowa 07, Warszawska/Staromiejska 05, Warszawska/Staromiejska 06, Wiktora/Stojalowskiego 04, Wiktora/Witosa 02, Wita Stwosza/Wyspiańskiego 06, Wita Stwosza/Langiewicza 02, Wita Stwosza/Wyspiańskiego 05, Witosa/Langiewicza 02, Witosa/Panoramiczna 01, Witosa/Solarza 07, Witosa/Wiktora 03, Witosa/Wiktora 05, Wyzwolenia/Brydaka 08, Wyzwolenia/Krakowska 12, Wyzwolenia/Lubelska 02, Wyzwolenia/Mikołajczyka 09, Wyzwolenia/Ofiar Katynia 07, Wyzwolenia/Ofiar Katynia 10, Wyzwolenia/Okulickiego 03, Wyzwolenia/Warszawska 01, Załęska/Brzozowa 11, Załęska/Brzozowa 12, Załęska/Konfederatów Barskich 01, Załęska/Modra 02, Załęska/Rzecha 05, Żółkiewskiego/Chocimska 01, Żółkiewskiego/Kochanowskiego 01

od n. ulicy i obiektu kulturowego (apelatyw) (192): Armii Krajowej Hotel 04, Armii Krajowej Kościół 09, Armii Krajowej Szpital 10, Batalionów Chłopskich Stacja Paliw 04, Błogosławionej Karoliny Przedzko 06, Błogosławionej Karoliny Przedzko 07, Budziwojska Cmentarz 09, Budziwojska Kapliczka 11, Budziwojska Kapliczka 14, Budziwojska Pętla 22, Budziwojska Szkoła 12, Chmaja Bloki 03, Cienista Cmentarz 01, Cienista Cmentarz 04, Ciepłińskiego Park 02, Ciepłownicza Elektrociepłownia 04, Dąbrowskiego Dworek 01, Dąbrowskiego Park 02, Dąbrowskiego Pawilony 03, Dębicka Dom Kultury 07, Dębicka Dom Kultury 08, Dębicka Granica 20, Dębicka Kapliczka 13, Dębicka Kościół 03, Dębicka Kościół 04, Dębicka Pętla 18, Dębicka Szkoła 09, Dębicka Szkoła 10, Hetmańska Przychodnia 03, Hetmańska Przychodnia 04, Hetmańska Stadion 07, Jarowa Kościół 01, Jarowa Kościół 02, Jarowa Pętla 07, kard. Karola Wojtyły Kościół 05, kard. Karola Wojtyły Kościół 06, kard. Karola Wojtyły Pętla 03, kard. Karola Wojtyły Pętla 04, Kiepurzy Granica 03, Kiepurzy Granica 04, Kopisto Uniwersytet 01, Kopisto Uniwersytet 02, Kopisto Urząd Skarbowy 03, Kotuli Domki 04, Krakowska Cmentarz 09, Krakowska Cmentarz 10, Krakowska Galeria 05, Krakowska Galeria 06, Krakowska Granica 14, Krakowska Granica 15, Krakowska Osiedle 02, Krakowska Szpital 03, Krakowska Szpital 04, Krzyżanowskiego Bloki 02, Kwiatkowskiego Dom Studenta 01, Kwiatkowskiego Dom Studenta 04, Kwiatkowskiego Hotel 11, Kwiatkowskiego Hotel 14, Langiewicza Bloki 02, Langiewicza Park 03, Lisa-Kuli Galeria 01, Lisa-Kuli Rondo 02, Lubelska Granica 13, Lubelska Granica 14, Lubelska Kościół 05, Lubelska Kościół 06, Lubelska Lecznica 01, Lubelska Szpital 02, Lwowska Cmentarz 03, Lwowska Cmentarz 04, Lwowska

Granica 11, Lwowska Granica 12, Lwowska Jednostka Wojskowa 01, Lwowska Jednostka Wojskowa 02, Lwowska Szpital 05, Lwowska Szpital 06, Lwowska Szpital Pętla 02, Łukasiewicz Pętla 06, Łukasiewicza Pętla 10, Marszałkowska Osiedle 01, Marszałkowska Szkoła 02, Matuszczaka Pętla 04, Mieszka I Osiedle 02, Mikołajczyka Pętla 01, Mikołajczyka Pętla 03, Miła Bloki 03, Miła Bloki 04, Miła Dom Kultury 05, Miła Szkoła 06, Miłocin Klub 29, Miłocin Wieś 27, Miłocin Wieś 28, Mochnickiego Osiedle 02, Niepodległości Dom Dziecka 01, Niepodległości Dom Dziecka 04, Niepodległości Działki 06, Niepodległości Pawilony 02, Obrońców Poczty Gdańskiej Pętla 08, Obrońców Poczty Gdańskiej Policja 04, Ofiar Katynia Galeria 06, Ofiar Katynia Kładka 01, Ofiar Katynia Kładka 04, Ofiar Katynia Park 03, Okulickiego Centrum Handlowe 02, Okulickiego Osiedle 01, Olbrachta Pętla 09, Paderewskiego Kościół 05, Paderewskiego Kościół 08, Paderewskiego Osiedle 01, Paderewskiego Park 03, Paderewskiego Park 06, Paderewskiego Sklep 02, Plenerowa Przedszkole 01, Plenerowa Przedszkole 02, Podkarpacka Granica 11, Podkarpacka Granica 12, Podkarpacka Kościół 07, Podkarpacka Kościół 08, Podkarpacka Politechnika 01, Podkarpacka Politechnika 02, Podwisłocze Domki 01, Podwisłocze Klinika 04, Podwisłocze Urząd Skarbowy 03, Poselska Pętla 01, Potockiego Pętla 10, Powstańców Warszawy Dom Studenta 08, Powstańców Warszawy Dom Studenta 09, Powstańców Warszawy Działki 12, Powstańców Warszawy Kino 04, Powstańców Warszawy Kościół 01, Powstańców Warszawy Politechnika 02, Przemysłowa Urząd Celny 05, Przemysłowa Urząd Celny 06, Przyłasek Pętla 03, Rejtana Cmentarz 04, Rejtana Uniwersytet 05, Rejtana Uniwersytet 06, Robotnicza Cmentarz 04, Rzecha Stacja Paliw 05, Rzecha Stacja Paliw 06, Siemieńskiego Dom Studenta 01, Siemieńskiego Urząd Skarbowy 02, Siemieńskiego Urząd Skarbowy 03, Sikorskiego Domki 03, Sikorskiego Granica 13, Sikorskiego Katedra 01, Sikorskiego Katedra 04, Sikorskiego Pętla 18, Słocińska Cmentarz 03, Słocińska Cmentarz 04, Słocińska Szkoła 01, Słocińska Szkoła 02, Spichlerzowa Pętla 04, Staromiejska Dom Kultury 03, Staromiejska Dom Kultury 04, Staromiejska Szkoła 06, Staroniwska Kościół 05, Staroniwska Kościół 06, Staroniwska Pętla 07, Staroniwska Pętla 08, Staroniwska Szkoła 03, Staroniwska Szkoła 04, Stączka Kościół 01, Stączka Kościół 02, Szopena Filharmonia 01, Szopena Filharmonia 02, św. Rocha Bloki 03, św. Rocha Bloki 04, św. Rocha Domki 05, św. Rocha Domki 06, św. Rocha Kapliczka 07, św. Rocha Kapliczka 08, św. Rocha Szkoła 01, św. Rocha Szkoła 02, Targowa Cmentarz 02, Ustrzycka Pętla 01, Wiktora Park 01, Wincen-tego Pola Politechnika 01, Wincen-tego Pola Politechnika 02, Wita Stwosza Kościół 04, Wita Stwosza Osiedle 03, Wita Stwosza Pętla 01, Witolda Seminarium 01, Witolda Seminarium 02, Witosa Jednostka Wojskowa 08, Witosa Lodowisko 06, Witosa Park 04, Wypiańskiego Osiedle 01, Wyzwolenia Kościół 05, Wyzwolenia Mostek 06, Załęska Zakład Karny 09, Załęska Zakład Karny 10

od n. ulicy i obiektu kulturowego (proprium) (40):

od n. ulicy i skrótownica n. własnej firmy/institucji (13): Batalionów Chłopskich MPDiM 05, Ciepłownicza MPKG 01, Ciepłownicza MPKG 02, Głowackiego ZUS 01, Jana Pawła II, Jana Pawła II OSP 01, Jana Pawła II OSP 02, Lubelska MPK 11, Lubelska MPK 12, Piłsudskiego ZDZ 02, Powstańców Warszawy WSK 06, Trembeckiego ZTM 02, Trembeckiego ZTM 05, Wyzwolenia WORD 04

od n. ulicy i n. własnej instytucji (czasem zapisanej częściowym skrótem) (15): Dąbrowskiego Instytut Muzyki 07, Dąbrowskiego KW Policji 04, Hetmańska ZS Mech. 05, Piłsudskiego Ameryka 06, Piłsudskiego Urząd Marszałkowski 05, Piłsudskiego Urząd Marszałkowski 08, Piłsudskiego Urząd Wojewódzki 03, Powstańców Warszawy Shell 03, Powstańców Warszawy Tesco 13, Rejtana Merkury Market 01, Rejtana Millenium Hall 07, Warszawska ZS Samochodowych 03, Warszawska ZS Samochodowych 04, Warszawska ZS Spożywczych 01, Warszawska ZS Spożywczych 02

od n. ulicy i urbanonimu (nazwy obszaru miejskiego) (12): Armii Krajowej Park Papieski 01, Armii Krajowej Skarbiec 07, Hetmańska Podzamcze 01, Hetmańska Podzamcze 02, Kopisto Most Zamkowy 04, Krakowska Dworzysko 13, Krakowska Dworzysko 16, Lubelska Os. Ogrody 09, Lubelska Os. Ogrody 10, Powstańców W-wy Nowe Miasto 11, Powstańców Warszawy Zapora 07, Rejtana Nowe Miasto 09

od n. ulicy i obiektu kulturowego (apelatyw + proprium) (2): Lubelska Zajeżdźnia MPK, Trembeckiego ZTM Pętla 01

od n. ulicy, obiektu topograficznego i obiektu kulturowego (apelatyw) (2): św. Rocha Lasek Pętla 11, św. Rocha Lasek Pętla 12

od n. ulicy i obiektu topograficznego (apelatyw) (2): Przylasek Źródło 01, Przylasek Źródło 02

od n. własnej obiektu kulturowego (4): Dworzec Komunikacji Lokalnej, Dworzec Główny PKP 03, Real, Tesco

od n. placu (2): Plac Kilińskiego 01, Plac Wolności 01

od n. placu i obiektu kulturowego (apelatyw) (1): Plac Wolności Galeria 04

Nowy system spowodował jeszcze większą niż dotychczas konwencjonalizację nazewnictwa przystanków MPK w stolicy Podkarpacia. Zdecydowanie dominujące stały się dwa modele: nazwa ulicy + apelatywne określenie obiektu kulturowego + nr przystanku oraz nazwa ulicy/nazwa ulicy + nr przystanku. Według obu schematów utworzono w mieście po ok. 38% nazw. Warto jednak zaznaczyć, że w nazwach motywowanych skrzyżowaniami apelatyw *skrzyżowanie* został zastąpiony ukośnikiem (np. *Armii Krajowej Skrzyż. z Krzyżanowskiego* > *Armii Krajowej/Krzyżanowskiego 03*, *Batalionów Chłopskich Skrzyż. z Przemysławą* > *Batalionów Chłopskich/Przemysłowa 03*). Zupełnie zniknęły nazwy wskazujące na skrzyżowanie, ale nieprecyzujące, z jaką ulicą trakt się krzyżuje. Nieco więcej niż w poprzednim okresie jest nazw powstałych przez przeniesienie nazwy ulicy (przedtem 10%, teraz 13%), ale są one doprecyzowane numerami przystanków (np. *Bardowskiego 03*, *Błogosławionej Karoliny 09*).

O połowę zmniejszył się odsetek nazw przystanków tworzonych od nazwy ulicy i nazwy własnej obiektu kulturowego (16% dawniej, 8% obecnie). Są wśród nich onimy tworzone od skrótowców (np. *Batalionów Chłopskich MPDiM 05*, *Ciepłownicza MPGK 02*), od pełnych nazw własnych instytucji (np. *Piłsudskiego Urząd Marszałkowski 08*, *Powstańców Warszawy Tesco 13*, *Rejtana Merkury Market 01*) i od urbanonimów (np. *Armii Krajowej Park Papieski 01*, *Hetmańska Podzamcze 02*, *Kopisto Most Zamkowy 04*). Twórcy nazw starali się unikać propriów jako podstawy tworzenia członów doprecyzowujących położenie przystanków, co jest najbardziej widoczne, jeśli porównuje się stare i nowe nazwy, np. *Boya-Żeleńskiego Metalsprzet* > *Boya-Żeleńskiego 01*, *Budziwojska Grunwald* (n. pomnika) > *Budziwojska/Jana Pawła II*, *Kopisto Mercedes Benz* > *Kopisto Uniwersytet*, *Krakowska Nowy Świat* > *Krakowska Galeria* (galeria nazywa się *Nowy Świat*), *Powstańców Warszawy Kino Helios* > *Powstańców Warszawy Kino*.

W nazewnictwie przystanków rzeszowskich da się wyróżnić jeszcze sześć schematów, ale wykazują one minimalną produktywność. Nazwy według nich utworzone stanowią niespełna 3% wszystkich. Sześć nazw powstało z kontaminacji lub modyfikacji poprzednich modeli, np. nazwa ulicy + proprium + apelatywne określenie obiektu kulturowego + nr przystanku (*Trembeckiego ZTM Pętla 01*), nazwa ulicy + apelatywne określenie obiektu topograficznego + apelatywne określenie obiektu kulturowego + nr przystanku (*św. Rocha Laszek Pętla 11*), nazwa ulicy + apelatywne określenie obiektu topograficznego + nr przystanku (*Przylasek Źródłko 01*).

Na uwagę zasługuje fakt, że tylko siedem nazw (niewiele ponad 1%) nie pochodzi od nazwy ulicy, ale od nazwy własnej obiektu kulturowego (np. *Dworzec Główny PKP 03*), od nazwy placu (*Plac Kilińskiego 01*, *Plac Wolności 01*) oraz od nazwy placu i obiektu kulturowego (*Plac Wolności Galeria 04*). W poprzednim okresie takich nazw było blisko 5%. Widać więc, że jest to model recesywny⁴⁷.

1.4.5. Postulaty i uwagi

Dobrze, że zdecydowano się na uporządkowanie nazewnictwa przystanków komunikacji miejskiej w Rzeszowie, gdyż po tym zabiegu system stał się bardziej przejrzysty, komunikatywny. Zniknęły na przykład niewiele mówiące nazwy typu *Krzyżanowskiego Skrzyżowanie*, podczas gdy na tej ulicy jest kilka skrzyżowań, zmieniono nazwy lokalizujące wobec obiektów, których już dawno nie ma, zlikwidowano „podwójne nazwy” (dwie nazwy dla tego samego przystanku, np. *Kopisto Mercedes Benz* i *Kopisto Uniwersytet*). Jak to w takich sytuacjach bywa, nie wszystkie zmiany były jednak korzystne i pożądane. Na przykład dla mieszkańców os. Budziwój nazwy *Podleśna Dół* i *Podleśna Góra* (motywowane nazwami terenowymi) były o wiele bardziej jednoznaczne niż nazwy *Podleśna 02* i *Podleśna 06*. Takich przypadków, niestety, chyba nie da się uniknąć.

Nazewnictwo przystanków komunikacji miejskiej, podobnie jak inne podsystemy oficjalnego nazewnictwa miejskiego, podlega określonym zasadom. Dotyczy to również pisowni. Wprawdzie wydawnictwa normatywne nie podają osobnych zasad pisowni nazw przystanków, jednak należy pamiętać, że są one takie same jak zasady dotyczące pisowni innych nazw miejskich, np. ulic, osiedli, dzielnic. Człon gatunkowy, utożsamiający, zapisujemy małą literą, a wszystkie wyrazy w członie odróżniającym – wielkimi literami, bez względu na to, czy są one odapelatywne czy odproprialne (por. podrozdz. I.2.6.). Tymczasem nazwy rzeszowskich przystanków są zapisywane bardzo niekonsekwentnie na rozkładach jazdy, tablicach informacyjnych i na oficjalnym serwisie internetowym rzeszowskiego MPK. Przeważają nazwy, w których człony odproprialne są zapisywane wielką literą, a odapelatywne – małą (np. *Krakowska Dwo-*

⁴⁷ Zestawienie wszystkich starych i nowych nazw przystanków zawiera aneks, część 1.4.

rzysko, Lubelska Agrohurt, Przemysłowa Elektromontaż oraz *Armii Krajowej szpital, Przylasek źródelko, Jarowa kościół*). Często jednak człony odapela-tywne są zapisywane wielką literą (*Hetmańska Sąd, Hetmańska Przychodnia, Dąbrowskiego Dom Kultury*) i trudno znaleźć w tych notacjach jakąś logikę. Osoby odpowiedzialne za formę nazw przystanków miejskich powinny zadbać o ich prawidłowe zapisy, także pod względem ortografii.

Należy również co jakiś czas (np. raz w roku) weryfikować nazwy, zwłaszcza żeby sprawdzić, czy nie zmieniły się „przyczyny” motywujące nazwę (np. likwidacja sklepu, od nazwy którego stworzono nazwę przystanku, zmiana nazwy ulicy). Ponadto warto dbać o techniczny aspekt nazw: nie powinny być zbyt długie, bo to rodzi konieczność ich skracania na tablicach informacyjnych i wyświetlaczach w autobusach, a skróty często są mało czytelne.

1.5. Podsumowanie

Nazwy obiektów komunikacyjnych, a w szczególności placeonimy, to najczęściej opisywana podgrupa urbanonimów. Niemal do końca XIX w. wszystkie tworzone w mieście nazwy miejsc były realistyczne, jednak mnogość obiektów spowodowała potrzebę ich uporządkowania i nazwania tych, które dotychczas pozostawały bezimienne. I tak pod koniec XIX w. zaczęto ulicom nadawać miana konwencjonalne, niezwiązane z cechami traktów. Nazwy realistyczne pełniły – poza funkcją deiktyczną – przede wszystkim funkcję deskrypcyjną, której pozbawione są nazwy konwencjonalne, mogące co najwyżej spełniać funkcje pamiątkowe. Warto jednak podkreślić, że nazwy te często mają walor edukacyjny i są elementem kształtowania lokalnej tożsamości (zwłaszcza nazwy tworzone od nazwisk lokalnych bohaterów i twórców), choć mogą być wykorzystywane jako narzędzie propagandy (np. nazwy ideologiczne w okresie PRL-u). Zawsze są wyrazem szacunku dla postaci utrwalonej w urbanonimie. Nazwy realistyczne ulic, mostów, przystanków powstawały jako efekt kreacji, rzadziej – deskrypcji sytuacyjnej (por. Cieślikowa 1996: 14). Dziś są bardziej modelowe i powstają przede wszystkim jako wybór patrona lub pola semantycznego (dla kluczy nazewniczych).

Analiza tekstologiczna (Rutkiewicz-Hanczewska 2013) nazw komunikacyjnych prowadzi do wniosku, że w zakresie przedmiotu generowania spotykamy w tej grupie zarówno metateksy, czyli nazwy informujące o relacjach względem obiektu, jak i interteksty, czyli nazwy odsyłające do innych nazwotekstów, zwłaszcza do antroponimów. Biorąc pod uwagę funkcję generowania (relacja tekst – odbiorca), należy stwierdzić, że zdecydowanie dominują tu gatunki użytkowe; gatunki perswazyjne prezentują przede wszystkim nazwy ideologiczne i pewna grupa nazw pamiątkowych. W relacji tekst – nadawca (reguły generowania) dominują gatunki neutralne, jedynie nazewnictwo przy-

stanków komunikacyjnych podlega ściśle określonym przepisom (teksty aferentne), które jednak – jak pokazuje praktyka – nie zawsze są przestrzegane. W zakresie strategii generowania dominują w tej grupie magateksty (większość analizowanych tu nazw ulic, mostów, rond występuje w więcej niż jednej miejscowości). W nazewnictwie przystanków MPK i stacji kolejowych licznie pojawiają się linkteksty, np. stacja *Rzeszów Staroniwa*, przystanek *Łukasiewicza/Zimowit 04*.

Opisywane w tym rozdziale nazwy mają dość konsekwentnie dwuczłonową budowę, z wyrażeniem zaznaczonym członem gatunkowym, występującym zawsze w prepozycji. Tylko nieliczne i nieoficjalne miana odbiegają od tego schematu. Podkreślić należy, że człon gatunkowy determinuje formę członu określającego (który może być jedno- lub wielowyrazowy) we wszystkich nazwach z tej grupy, z wyjątkiem nazw przystanków – ich rodzaj czy liczba nie muszą być zgodne z formą gramatyczną leksemu *przystanek*, np. *przystanek Miła Dom Kultury*, *przystanek Lwowska Cmentarz*. Nazwy obiektów komunikacyjnych są głównie mianami oficjalnymi, podlegają więc ochronie prawnej i nie mogą być dowolnie zmieniane. Nie znaczy to jednak, że nie podlegają pewnej wariacji. Zwłaszcza dotyczy ona liczby członów: nazwy długie w codziennej komunikacji są skracane. Elipsie ulegają przede wszystkim człony gatunkowe (ale tylko wśród plateonimów; człony typu *most*, *rondo*, *wiadukt* nie są usuwane) oraz imiona i ewentualne stopnie, tytuły, godności w nazwach pamiątkowych.

Analiza semantyczno-motywacyjna pokazała, że tylko nazwy lokalizujące występują w nazewnictwie wszystkich omawianych tu obiektów komunikacyjnych, przy czym w nazewnictwie przystanków obejmują 100% onimów, w pozostałych grupach po około 1/5 nazw. W sumie ponad połowa wszystkich analizowanych tu mian to nazwy lokalizujące, ale jest to odsetek nieco mylący ze względu na dużą liczbę nazw przystanków i ponad 160 tymczasowych nazw ulic *Bocznych*. Jeśli nie uwzględnimy ich w statystyce, odsetek nazw lokalizujących w nazewnictwie obiektów komunikacyjnych zmniejszy się do 12%, a najproduktywniejszą grupą staną się nazwy pamiątkowe, obejmujące 38% wszystkich analizowanych nazw, bez ulic *Bocznych* i nazw przystanków MPK, oraz 20% po wliczeniu tamtych. Nazwy pamiątkowe pojawiają się jednak wyłącznie wśród plateonimów (33,5% mian z tej grupy) i w nazewnictwie rond i mostów (37%). Kolejną pod względem frekwencji grupkę tworzą nazwy charakteryzujące (topograficzne i kulturowe), które obejmują 16% wszystkich analizowanych (po odliczeniu ulic *Bocznych* i nazw przystanków MPK – 29%) i występują zarówno w plateonimii (26%), jak i nazewnictwie rond i mostów (20%) oraz przystanków PKS i PKP (32%). Z kolei nazwy kierunkowe są najliczniejsze w nazewnictwie mostów (13%), ponadto występują wśród plateonimów (6,5%) – w sumie obejmują 4% analizowanych nazw, a po odliczeniu ulic *Bocznych* i nazw przystanków MPK odsetek ten wzrasta do 8%. Nazwy posesyjne to zaledwie 3% całości nazewnictwa obiektów komunikacyjnych

(bez *Bocznych* i MPK – 5,5%). Liczniej występują tylko w plateonimii (4,5%) i nazewnictwie przystanków PKS i PKP (16% – dzięki wliczeniu do statystyk nazw galicyjskich, zawierających człon c.k. lub imię Karola Ludwika). Jeszcze mniej jest nazw związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury – w sumie tylko 2,5% wszystkich analizowanych (4,5% bez *Bocznych* i MPK), na dodatek pojawiają się one tylko w plateonimii (4%) i nazewnictwie rond i mostów (3%).

Liczbę i odsetek nazw reprezentujących poszczególne typy semantyczno-motywacyjne w nazewnictwie różnych obiektów komunikacyjnych przedstawia tabela nr 7.

Tabela nr 7: Liczba i odsetek nazw obiektów komunikacyjnych reprezentujących poszczególne typy semantyczno-motywacyjne

	Nazwy								
	lokalizujące	kierunkowe	pamiętkowe	charakteryzujące	pose-syjne	związ. z dziedz. kultury	mieszane	niejasne	razem
Plateonimy	297 23,5%	84 6,5%	423 33,5%	322 26%	57 4,5%	52 4%	21 2%	2 0,1%	1258
N. rond i mostów	6 20%	4 13%	11 37%	6 20%	–	1 3%	2 7%	–	30
N. przystanków PKS, PKP	5 20%	–	–	8 32%	4 16%	–	8 32%	–	25
N. przystanków MPK	844 100%	–	–	–	–	–	–	–	844
Razem:	1152 53%	88 4%	434 20%	336 16%	61 3%	53 2,5%	31 1,5%	2 0,01%	2157
Bez <i>Bocznych</i> i bez MPK	140 12%	88 8%	434 38%	336 29%	61 5,5%	53 4,5%	31 3%	2 0,1%	1145

Powyższe zestawienie pokazało, że nazewnictwo rzeszowskich obiektów komunikacyjnych zasadniczo nie odbiega od nazewnictwa tego typu obiektów w innych miastach Polski – ma podobną strukturę, motywację, funkcje. Jest to kolejny dowód na trafność stwierdzenia J. Chojnackiego (2008: 526), iż „nazewnictwo miejskie ma charakter systemowy [...]”. Świadczy o tym utrwalona w tradycji typowość grup nazewniczych, ich relacje z odnośnymi obiektami podlegają wytworzonym w ciągu wieków, dającym się zdefiniować regułom”.

II.2. Ojkonimy

2.1. Przedmiot rozważań

Każdy organizm miejski w miarę jego rozrastania się zaczyna być dzielony na mniejsze jednostki; dotyczy to zarówno podziałów administracyjnych, jak i zwyczajowych, bowiem jeszcze zanim pojawiły się nazwy ulic i osiedli, mieszkańcy używali nazw własnych na określenie miejsc, w których mieszkają, w których mieszczą się określone instytucje czy ważne obiekty terenowe.

Administracyjnie miasta dzielą się na dzielnice i osiedla, dawniej wydzielano także przedmieścia, jurydyki itp. Istnieją jednak spore problemy ze zdefiniowaniem i co za tym idzie – rozdzieleniem tych jednostek. O podziale administracyjnym decydują władze miast – jak pokazuje praktyka, w różnych miastach wygląda to niejednakowo. Na przykład w Warszawie wydzielono (w 2002 r., na podstawie *ustawy warszawskiej*) 18 dzielnic będących pomocniczymi jednostkami administracyjnymi. Zgodnie z §48 *Statutu m.st. Warszawy* rada dzielnicy może tworzyć jednostki pomocnicze niższego rzędu, które – w zależności od liczby mieszkańców – zwane są koloniami (1–3 tys. mieszkańców) lub osiedlami (powyżej 3 tys. mieszkańców). Dzielnice są także podstawowymi jednostkami podziału administracyjnego w Krakowie – tu również wydzielono ich 18 (podział obowiązuje od 1991 r.; dzielnice oznaczone są cyframi rzymskimi i mają swoje nazwy własne). Powstające w obrębie dzielnic osiedla i inne jednostki urbanistyczne mają charakter nieformalny. Podobną strukturę administracyjną mogą mieć także mniejsze miasta, np. Lublin od 2006 r. podzielony jest na 27 dzielnic, będących jednostkami pomocniczymi rady miasta. Dzielnice te są porównywalne z osiedlami w innych miastach – mają zdecydowanie mniejszą powierzchnię i mniejszą liczbę mieszkańców niż analogiczne jednostki w Warszawie czy Krakowie.

Z kolei osiedla są podstawowymi jednostkami pomocniczymi na przykład w Szczecinie, Poznaniu, Wrocławiu czy Rzeszowie. W stolicy województwa zachodniopomorskiego w 1990 r. wydzielono 37 osiedli administracyjnych. Zgrupowano je w 4 dzielnice, które jednakowoż nie pełnią funkcji samorządowych (są wykorzystywane przez Urząd Miasta Szczecin na potrzeby organizacji pracy, gospodarki przestrzeni i zarządzania miastem). W stolicy Wielkopolski w 2010 r. utworzono 42 osiedla administracyjne (wcześniej istniało 69 – niektóre osiedla zgrupowano), będące jednostkami pomocniczymi samorządu

miasta. Również Wrocław od 1991 r. podzielony jest na osiedla, które posiadają rady osiedlowe i zarządy; zastąpiły one dawne dzielnice, obecnie niemające osobowości prawnej, ale nadal stanowiące kryterium organizacji wielu urzędów i instytucji. W stolicy Podkarpacia ostatnie uporządkowanie wewnętrznych granic administracyjnych nastąpiło w 2013 r., po poszerzeniu granic miasta. Ustalono wówczas podział na 29 osiedli⁴⁸.

W praktyce istnieją spore problemy z rozdzieleniem osiedli i dzielnic⁴⁹, terminy te bywają stosowane wymiennie, np. rzeszowskie *Nowe Miasto*, formalnie będące osiedlem, w lokalnej prasie często jest nazywane dzielnicą, podobnie *Baranówka* czy *Pobitno*. W dyferencjacji terminów *dzielnica* i *osiedle* wcale nie pomagają leksykony, w których znajdziemy następujące definicje: *osiedle* '1. nieduże skupienie budynków miejskich lub wiejskich; zespół bloków mieszkalnych; 2. jednostka administracyjna podziału terytorialnego' (SJP II 549); *dzielnica* '1. część dużego miasta o określonym rodzaju zabudowy i charakterze zamieszkujących ją grup społecznych; 2. część miasta stanowiąca okręg administracyjny' (<http://sjp.pwn.pl/slowniki/dzielnica.html>). Większość użytkowników języka nie widzi różnicy pomiędzy określeniami *jednostka administracyjna podziału terytorialnego* i *okręg administracyjny*. Ta może być dostrzegalna jedynie w wielkości obiektów; być może dlatego większe osiedla zwyczajowo zwane są dzielnicami, niezależnie od ich statusu administracyjnego.

Ale problemu wydzielania części miast nie można ograniczać do podziałów administracyjnych. Niektórzy onomaści wprowadzają więc rozróżnienia na osiedla administracyjne i osiedla mieszkaniowe (np. Łobodzińska 2006; Afeltowicz 2012: 254; Bieñkowska, Umińska-Tytoń 2012). Te ostatnie w opracowaniach bywają utożsamiane z nazwami spółdzielni mieszkaniowych (por. Buczyński 1962: 268). Mieszkańcy zresztą często mylnie sądzą, że organem administracyjnym osiedla jest zarząd spółdzielni mieszkaniowej, co może wynikać z faktu, że siedzibą rady osiedla są często budynki administracyjne spółdzielni. Budownictwo spółdzielcze rozwinęło się po II wojnie światowej – w odbudowywanym kraju, w którym wszystko stało się „państwowe”, na ogół jedna spółdzielnia projektowała i wznosiła od podstaw całe osiedle (w Rzeszowie np. tak powstawały osiedla: *Piastów*, *Gwardzistów*, *Nowe Miasto*, *Dąbrowskiego* i in.). Dziś, w czasach gospodarki rynkowej, ta sytuacja zupełnie się zmieniła.

Obok oficjalnych czy też półoficjalnych nazw osiedli w miastach funkcjonują potoczne, ale nieraz w społecznym obiegu nawet mocniej od nich zakorzenione, nazwy części miasta. W Rzeszowie były one szczególnie popularne

⁴⁸ Powyższe informacje pochodzą ze stron internetowych urzędów miast: Warszawy, Krakowa, Lublina, Poznania, Szczecina i Rzeszowa. Por. też Łobodzińska 2006: 396; Afeltowicz 2012: 254.

⁴⁹ Por. na ten temat uwagi H. Borka (1979: 61–62).

w XIX i pierwszej połowie XX w.⁵⁰ Nazwy te, kiedyś znane wszystkim mieszkańcom, dziś odchodzą w zapomnienie. O tym, że pełniły one bardzo ważną funkcję, świadczy fakt, że znajdujemy je zarówno na austriackich planach z XIX w., jak i na późniejszych polskich – nie tylko tych z okresu międzywojennego, ale nawet na tych powstałych po II wojnie światowej. Dziś rzadziej tworzy się takie emocjonalnie nacechowane onimy. Mieszkańcy częściej posługują się oficjalnymi nazwami ulic, placów i osiedli.

W tym rozdziale analizie poddano 220 nazw (i ich wariantów) zamieszkałych części miasta, w tym: 27 nazw przedmieść, 15 nazw dzielnic, 48 nazw osiedli, 112 nieformalnych nazw zamieszkałych części miasta oraz 18 nazw osiedli deweloperskich (mieszkaninowych).

Ważna uwaga dotyczy pisowni tych nazw: podobnie jak w nazewnictwie ulic człony gatunkowe nazw dzielnic i osiedli pisane są małą literą. Wyjątek czynię dla nazw obiektów, które nie są osiedlami administracyjnymi, a w nazwie mają człony *osiedle* lub *dzielnica*. W takich wypadkach zapisuję te człony wielką literą, gdyż przyjmuję, że mają one przede wszystkim funkcję charakteryzującą, a nie klasyfikującą (gatunkową); zakładam, że twórca nazwy chciał podkreślić charakter miejsca, np. przy osiedlach deweloperskich duże znaczenie dla potencjalnych nabywców mieszkań ma fakt, że inwestor nie stawia jednego budynku, ale od razu planuje ich zespół, tworzący całość architektoniczną. Z kolei w nazwach nieoficjalnych, tak bliskich mikrotoponimii, wyraz *osiedle* ma funkcję charakteryzującą w tym sensie, że wskazuje, iż jest to skupisko domów, a nie jakieś luźne zabudowania. W nazwach, o których mowa, człon ten jest obligatoryjny, nigdy nie ulega elipsie, co nie pozwala go traktować na równi z członami gatunkowymi w nazwach osiedli i dzielnic administracyjnych.

2.2. Nazwy przedmieść

Rzeszów, o czym już wspomniano, początkowo był miasteczkiem zajmującym niewielki obszar. Z czasem zaczęła wzrastać i liczba ludności, i ranga osady, ale nie pociągało to za sobą zwiększania powierzchni miasta. W tej sytuacji nie może dziwić, że bardzo wcześnie wokół Rzeszowa zaczęły się formować przedmieścia⁵¹, początkowo pełniące głównie funkcje handlowe i gospodarcze.

⁵⁰ Mówiono wówczas np. o tym, że chłopcy z *Wygnańca* nie „trzymali” z tymi z *Bud*, a panny z *Psiarniska* nie powinny spotykać się z chłopakami z *Rudek*. Gazety podawały, że pożar wybuchł na *Czekaju* albo że na *Kłapkówce* kogoś okradziono.

⁵¹ Wyraz *przedmieście* przez współczesne leksykony definiowany jest jako: ‘dawniej – obszar zabudowany przylegający bezpośrednio do dużego miasta, dziś – peryferyjna dzielnica miasta’ (por. SJP II 965; <http://sjp.pwn.pl/szukaj/przedmieście.html> – dostęp: 15.04.2015). Podobną definicję znajdziemy w słowniku W. Doroszewskiego.

Pierwsze z nich – jak twierdzą historycy (ER 610) – powstały prawdopodobnie już w drugiej połowie XIV w., choć wymieniają je dopiero źródła z pierwszej połowy XV w. W życiu Rzeszowa i tutejszych mieszczan przedmieścia odgrywały znaczącą rolę do końca XIX w., czyli do czasu znacznego poszerzenia granic miasta: były terenami, na których znajdowały się ogrody i pastwiska, na których lokowano szpitale i przytulki, za czasów austriackich mieściły się tam zabudowania wojskowe; z czasem powstały tam także domy i mieszkania dla pracujących w mieście kupców i robotników. Od XIX w. termin *przedmieście* funkcjonował już głównie na określenie podrzeszowskich wsi⁵².

Dwa najstarsze przedmieścia, o których wspominają źródła, to dwie *wole*, rozłożone po wschodniej i zachodniej stronie miasta. Przy trakcie krakowskim, w sąsiedztwie terenów użytkowanych od XIV w. przez miasto jako pastwiska, ulokowało się przedmieście zwane *Wolą*, *Wolą Krakowską*, *Wolą Starą*, *Wolicą*, a nieco później też *Przedmieściem Krakowskim*, *Przedmieściem Krakowskim Sędziszowa*, *Przedmieściem Ku Sędziszowu*; od przełomu XVII i XVIII w. pojawiły się dlań określenia: *Wola za Bernardynami*, *Wola za Klasztorem Bernardynów*, *Wola za oo. Bernardynami*, *Wola za Wielebnymi Ojcami Bernardynami*, *Wola za ww. oo. Bernardynami*⁵³. Po wschodniej stronie miasta, przy wyjeździe w kierunku Jarosławia i Lwowa, na terenie wsi Pobitno, ulokowała się *Wola Jarosławska*, zwana też *Wolą ku Pobitnej* lub *Wolą ku Pobitnie*.

Również z XV w. pochodzą informacje o innym przedmieściu, rozłożonym w okolicach dawnego mostu na Wisłoku. Przedmieście to w źródłach zwane jest *Międzymościem* lub *Zamościem*, później – *Przedmieściem Mostowym*. Z przełomu XV i XVI w. mamy notacje o *Kłapkówce* – przedmieściu położonym na północ od miasta, tuż za Bramą Murowaną (obecna ulica Grunwaldzka). Mieszczanie mieli tam swe ogrody i sady (Kotula 2003: 75, 100), a w XVII w. na części tego obszaru Żydzi założyli cmentarz (ER 611). Z XVI w. pochodzi nazwa *Podgórze* – to obszar rozciągający się na południe od miasta, u podnóża wzniesienia. Z kolei wiek XVII przynosi nazwę *Przedmieście Zamkowe* dla terenu położonego za zamkiem rzeszowskim (idąc od centrum). W XIX w. przedmieściami zaczęto określać podrzeszowskie wsie, które z czasem (pierwsze lata XX w.) zostały włączone w obszar miasta, a już kilkadziesiąt lat wcześniej funkcjonowały jak osiedla miejskie. I tak na mapach możemy odnaleźć nazwy: *Staromieście*, *Ruska Wieś*, *Drabinianka*, *Pobitno*, *Staroniwa* i *Zwiężczyca*.

W sumie w historii Rzeszowa odnotowano 27 nazw przedmieść, ale używano ich na określenie tylko 13 obiektów. Szczególnie dużą wariantywność

⁵² Por. np. zapis: „ws Staromieście (dziś przedm. Rzeszowa)” (Rieger 1969: 132) – wieś ta była już w latach 60. XX w. jednym z rzeszowskich osiedli.

⁵³ W sumie na określenie jednego obiektu pojawiło się aż 11 nazw wariantywnych i paralelnych, przy czym część z nich to warianty graficzne.

i paralelizm nazewniczy można zauważyć w odniesieniu do najstarszych onimów z tej grupy.

Wszystkie nazwy przedmieść rzeszowskich (i ich warianty) mają motywację realistyczną. Onimy określają najczęściej położenie obiektu – starsze nazwy wskazywały na lokalizację względem obiektów terenowych lub wybudowanych w terenie (gór, mostów), nowsze odsyłały do lokalizacji na terenie dawnych wsi (nazwy ponowione z nazw wsi). W sumie nazwy lokalizujące stanowią 41% wszystkich zebranych nazw przedmieść; grupę te uzupełnia 26% nazw, w których lokalizujący jest jeden z członów (trzeba jednak podkreślić, że aż 5 z tych nazw to warianty *Woli za Bernardynami*).

Grupę nazw charakteryzujących tworzą onimy z członem *wola* (w sumie aż 12 nazw i wariantów). Apelatyw ten oznaczał wieś zwolniona na pewien czas z opłat czy danin i dotyczył zwłaszcza nowo zakładanych wsi⁵⁴. Jednak ani *Wola Krakowska*, ani *Wola Jarosławska* nie były nigdy samodzielnymi osadami, wręcz przeciwnie – były to tereny rolnicze (błonia, pastwiska, później ogrody), położone wzdłuż głównych dróg dojazdowych do miasta, a osadnictwo rozwinęło się tam kilka wieków po powstaniu nazw. Być może były to tereny wolne w tym sensie, że bez opłat mogli z nich korzystać wszyscy mieszkający.

Ciekawostką jest pojawienie się wśród ojkonimów nazw kierunkowych, raczej nietypowych dla tej grupy. W zebranych materiałach było 5 takich mian, przy czym dla 2 człon kierunkowy był drugim, obok charakteryzującego, komponentem nazwy. Miejscowości utrwalone w nazwach przedmieść to niezbyt odległe Jarosław (na wschodzie) i Sędziszów (na zachodzie) oraz odleglejszy, za to bardzo ważny handlowo Kraków.

Nietypowa dla nazewnictwa przedmieść, a zarazem zagadkowa, jest jedyna nazwa posesywna: *Kłapkówka*. Mało prawdopodobne, by w XV w. właścicielem znaczących terenów w obrębie włości Ligęzów, a potem Lubomirskich był jakiś Kłapek lub Kłapko, o którym historia milczy. Może był to jakiś dzierżawca, zarządca ogrodów, urzędnik dworski? Dziś trudno to rozstrzygnąć.

Zestawienie wszystkich nazw przedmieść z podziałem na klasy semantyczno-motywacyjne oraz z uwzględnieniem czasu powstania nazwy zawiera tabela nr 8.

⁵⁴ Nazwa *Wola* – jak twierdzą autorzy *Słownika geograficznego* – pojawiła się w toponimii w pierwszej połowie XIII w. i była nadawana **wsiom** [podkr. A.M.] rolniczym, które zyskiwały pewne swobody z powodu zasiedlania pustek, zwłaszcza terenów leśnych (SG XIII 774–775). Podobnie o osadach nazywanych *Wolami* pisze R. Grodecki (1931), akcentując zwłaszcza fakt, że były to osady zakładane głównie na prawie polskim i zasiedlane polskimi osadnikami (Grodecki 1931: 65). Jak wynika z jego badań, najwięcej nazw wsi z członem *Wola* było właśnie na Podkarpaciu. K. Handke – podkreślając archaiczny charakter urbanonimów opartych na rdzeniu *wola* – nazwała je „reliktem odległych czasów” (Handke 2011: 60).

**Tabela nr 8: Podział semantyczno-motywacyjny nazw przedmieść
z uwzględnieniem czasu powstania nazwy**

Czas powstania nazwy	Nazwy przedmieść
XV–XVI w.	lokalizujące: Międzymoście, Podgórze, Zamoście posesyjne: Kłapkówka charakteryzujące: Wola, Wola Stara, Wolica charakteryzujące i kierunkowe: Wola Jarosławska, Wola Krakowska
XVII w.	kierunkowe: Przedmieście Krakowskie lokalizujące: Przedmieście Zamkowe
XVIII w.	kierunkowe: Przedmieście Krakowskie Sędziszowa, Przedmieście ku Sędziszowu lokalizujące: Przedmieście Mostowe charakteryzujące i lokalizujące: Wola ku Pobitnej, Wola ku Pobitnie ⁵⁵ , Wola za Bernardynami, Wola za Klasztorem Bernardynów, Wola za oo Bernardynami, Wola za Wielebnymi Oycami Bernardynami, Wola za ww. oo. Bernardynami
XIX w.	lokalizujące (ponowione z n. wsi): Drabinianka, Pobitno, Ruska Wieś, Staromieście, Staroniwa, Zwiężczyca

Budowa nazw przedmieść nie jest jednolita. Onimów syntetycznych jest nieznacznie mniej niż analitycznych (11 : 16), ale należy podkreślić, że wśród mian analitycznych notuje się większą wariantywność. Najstarsze onimy syntetyczne to zsubstantywowane wyrażenia przyimkowe (*Międzymoście*, *Podgórze*, *Zamoście*), wśród najnowszych (czyli XIX-wiecznych) dominują nazwy ponowione ze starszych nazw wsi (np. *Drabinianka*, *Pobitno*, *Zwiężczyca*). Pozostałe nazwy syntetyczne powstały w drodze onimizacji (*Wola*) lub derywacji sufiksalnej od apelatywów (*Wolica*) i propriów (*Kłapkówka*).

Wśród nazw analitycznych można wskazać dwa modele: 1. rzeczownik z określeniem przymiotnikowym, 2. rzeczownik z określeniem w postaci wyrażenia przyimkowego. Człon określany bezwyjątkowo występuje w prepozycji zarówno w jednym, jak i w drugim modelu. W przypadku gdy człon określający jest adiektywny, zazwyczaj składa się z jednego wyrazu: przymiotnika odtonimicznego (np. *Wola Jarosławska*, *Przedmieście Krakowskie*), rzadziej przymiotnika odapelatywnego (*Wola Stara*, *Przedmieście Mostowe*). Do wyjątków należą sytuacje, że człon określający jest dwuwyrazowy (przymiotnik + rzeczownik w dopełniaczu: *Przedmieście Krakowskie Sędziszowa*). Wśród ośmiu nazw z określeniem w postaci wyrażenia przyimkowego cztery są nierozbudowane (np. *Przedmieście ku Sędziszowu*, *Wola za Bernardynami*), a w czterech wariantach (wszystkie dotyczą tego samego obiektu) mamy dość rozbudowane deskrypcje (np. *Wola za Wielebnymi Oycami Bernardynami*, *Wola za Klasztorem Bernardynów*). W trzech nazwach pojawił się przyimek *ku*, a w pięciu – *za*.

⁵⁵ Te dwie nazwy zaliczono do lokalizujących (a nie kierunkowych), bo przedmieście leżało na terenach wsi Pobitno, a nie prowadziło do Pobitna, mimo iż forma nazwy na to by wskazywała.

2.3. Nazwy dzielnic

Leksem *dzielnica* definiowany jest przede wszystkim jako część kraju; dopiero na drugim miejscu słowniki języka polskiego przytaczają, że jest to ‘część dużego miasta o określonych, wyróżniających ją funkcjach, rodzaju zabudowy, położeniu, charakterze zamieszkujących ją grup społecznych lub etnicznych itp.’ (SJP I 500; <http://sjp.pwn.pl/szukaj/dzielnica.html>)⁵⁶. Leksykonny podkreślają też funkcje administracyjne dzielnicy (‘część miasta stanowiąca okręg administracyjny’)⁵⁷.

Na początku XX w. doszło do znacznego powiększenia granic Rzeszowa, jednak pomysł wydzielenia dzielnic w mieście zrodził się dopiero w latach 30. XX w. Przygotowany wówczas plan uporządkowania przestrzennego miasta zakładał powstanie ośmiu dzielnic sąsiedzkich o wyraźnie określonym charakterze (Bonusiak 2012: 38). Wydzielono więc zabytkową *dz. Centralną* (pierwotne granice Rzeszowa, jeszcze „z czasów austriackich”) i siedem dzielnic na terenach przyłączonych. Wśród nich były trzy dzielnice robotnicze: *dz. Pobitno*, *dz. Staromieście*, *dz. Zwiężczyca*, jedna dzielnica willowa: *dz. Ruska Wieś II* i trzy dzielnice mieszkaniowe: *dz. Ruska Wieś I*, *dz. Staroniwa*, *dz. Drabinianka* (ta ostatnia miała być mieszkaniowa z rezerwą na handlową). Wdrożenie ambitnych planów w życie przerwała wojna.

Na początku lat 50. XX w. po raz kolejny dokonano przyłączenia do Rzeszowa terenów sąsiadujących, w wyniku czego ponadpięciokrotnie zwiększył się obszar miasta; powrócono wówczas do pomysłów podziału na dzielnice⁵⁸. Tym razem wydzielono ich siedem: *dz. Centralną*, *dz. Południową*, *dz. Staroniwa Przemysłowo-Mieszkalna*, *dz. Staroniwa Ogrodowo-Mieszkalna*, *dz. XX-lecia PRL*, *dz. Staromiejską* i *dz. Nowe Miasto* (Bonusiak 2012: 38). Także późniejsze plany rozbudowy miasta (np. plan opracowany w Miejskim Przedsiębiorstwie Urbanizacyjnym pod kierownictwem W. Henniga w latach 1963–1966) zakładały, że „miasto miało być budowane na zasadzie koncentrycznej z wyraźnie zaznaczonym centrum i względnie samodzielными dzielnicami, wyposażonymi we własne centra usługowe, szkoły, przychodnie itd. Dzielnice te miały mieć dobrze rozbudowane połączenia komunikacyjne z centrum oraz między sobą” (Bonusiak 2012: 20).

⁵⁶ Podobne definicje znajdziemy w *Słowniku języka polskiego* W. Doroszewskiego: ‘część miasta wyodrębniająca się swoim położeniem, mająca własną nazwę lub wyodrębniana ze względu na pewne właściwości, cechy charakterystyczne różniące ją od innych’ (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/dzielnica.html> – dostęp: 13.03.2015).

⁵⁷ Na fakt, że „wydzielone w sposób administracyjny części miasta mają układ hierarchiczny” i że dzielnice administracyjne są w tym układzie jednostkami wyższego rzędu, zwracała uwagę D. Bieñkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 200).

⁵⁸ W powojennej Łodzi podziału na dzielnice dokonano już w 1946 r. (Bieñkowska, Umińska-Tytoń 2012: 200).

Na powstałych w tym okresie mapach ani w uchwałach radnych nie ma jednak żadnych informacji o tym, żeby faktycznie takie dzielnice powstały.

Także kolejne plany rozwoju przestrzennego miasta (z lat 80.) zakładały, że wprawdzie podstawą układu osadniczego będą osiedla liczące od 5 do 15 tys. mieszkańców, ale osiedla te miały wchodzić w skład dzielnic mieszkaniowych, które zamierzano wydzielić w sposób naturalny (?). Miało ich być 7, a każda miała liczyć 30–40 tys. mieszkańców. W każdej dzielnicy miały być sklepy specjalistyczne, kompleks kulturalno-rozrywkowy (dom kultury, biblioteka, kino, kawiarnia, restauracja), szkoła średnia, a także „zakłady produkcyjne o takim profilu, aby mogły w nich szukać pracy kobiety” (Bonusiak 2012: 30–32). O ile zrealizowano plany podziału na osiedla, o tyle koncepcja grupowania ich w dzielnice pozostała tylko na papierze. W Rzeszowie do dziś nie ma dzielnic administracyjnych.

Nazwy dzielnic są w literaturze onomastycznej najczęściej traktowane tak jak nazwy miejscowe. Na ogół stosuje się więc do nich klasyfikację zaproponowaną przez W. Taszyckiego (por. np. Buczyński 1964: 267; Zagórski 2008: 38–40; Afeltowicz 2012: 255–258; Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 192–194). Jednocześnie wszyscy badacze zgodnie podkreślają, że nazwy te najczęściej nie zostały utworzone dla nazwania dzielnic, ale dla utworzenia innych jednostek, np. wsi lub przedmieść „wchłanianych z biegiem lat przez rozrastające się organizmy miejskie” (Borek 1979: 62). Oczywiście prawdą jest, że „nazwy pierwotnych obiektów, czyli jednostek osadniczych [...] były motywowane i posiadały wartość realnoznaczeniową” (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 191), jednak proces powstania nazw osad i wtórnie utworzonych od nich nazw dzielnic jest zupełnie inny. Nominacja dzielnicy polega na przeniesieniu starej nazwy, a de facto na szczególnym rodzaju ponowieniu, w którym nie zmienia się obiekt, ale zmienia się jego ranga i status. Przy takiej nominacji nie uwzględnia się czasu powstania pierwotnej nazwy, jej etymologii, konotacji. Nadanie nazwy ma tu charakter oficjalny, niespontaniczny, a wręcz do pewnego stopnia mechaniczny: wszak w identyczny sposób powstają nazwy dzielnic (a także osiedli) w wielu miastach.

W tym opracowaniu wszystkie nazwy dzielnic utworzone na bazie starszych toponimów będą traktowane jako lokalizujące, ponowione – bez względu na ich pierwotną etymologię (która została opisana w części słownikowej – w aneksie).

Okazuje się, że wszystkie nazwy dzielnic zaproponowane w latach 30. były nazwami lokalizującymi, ponowionymi z dawnych wsi. Wyjątek stanowiła jedynie nazwa *dz. Centralnej* – wprawdzie też lokalizująca, ale wskazująca na położenie w centrum miasta. Nieco bardziej zróżnicowane semantycznie były nazwy zaproponowane dwadzieścia lat później, czyli już w czasach PRL-u. W onimach tych daje się zauważyć tendencję do eliminowania tradycji czy historii lokalnej (w założeniu władz Rzeszów miał być aglomeracją, a nie zlepek wsi). Do dawnego nazewnictwa nawiązuje tylko onim *dz. Staromiejska* i jeszcze

dwa, w których dawna nazwa wsi jest jednym z komponentów: *dz. Staroniwa Przemysłowo-Mieszkaniowa* i *dz. Staroniwa Ogrodowo-Mieszkaniowa* – drugi komponent tych nazw określa charakter dzielnicy. Jedno miano określa położenie: *dz. Południowa*, jedna nazwa konwencjonalna jest związana z dziedzictwem kultury i ma charakter propagandowy: *dz. XX-lecia PRL*. Prócz tego pojawiła się jedna nazwa charakteryzująca dla planowanej zupełnie nowej dzielnicy, która miała się nazywać *Nowe Miasto*. Decyzją, aby tak nazwać część miasta, też wskazywała na dążenie do zerwania z tradycją – przed wojną w Rzeszowie było żydowskie *Nowe Miasto*, ulokowane w innym miejscu – być może władzom chodziło o to, by zatrzeć pamięć tego dawnego *Nowego Miasta*? Bo taka decyzja raczej nie była przypadkowa.

Z formalnego punktu widzenia wszystkie nazwy dzielnic są analitycznymi. Funkcję stojącego obligatoryjnie w prepozycji członu gatunkowego pełni zawsze leksem *dzielnica*. Człon określający może być jedno- lub wielowyrazowy. W nazwach lokalizujących ponowionych jest to zależne od nazw dawnych wsi (częściej były one jednowyrazowe, np. *dz. Pobitno* czy *dz. Zwięczyca*, ale zdarzały się też wielowyrazowe, jak w nazwie *dz. Ruska Wieś*). W wymienionych nazwach człon określający miał postać rzeczownika, podczas gdy w lokalizujących nazwach odapelatywnych częściej jest to przymiotnik (*dz. Centralna*, *dz. Południowa*). Nazwy charakteryzujące mają wieloelementowy człon określający, pochodzący albo od dwóch przymiotników (kiedy jest połączony z członem lokalizującym: *dz. Staroniwa Przemysłowo-Mieszkalna*, *dz. Staroniwa Ogrodowo-Mieszkalna*), albo od przymiotnika z rzeczownikiem (*dz. Nowe Miasto*). Również wieloelementowy człon określający (liczebnik + skrótowiec) ma jedyna w badanym materiale nazwa propagandowa (*dz. XX-lecia PRL*).

2.4. Nazwy osiedli administracyjnych

Podstawową i najmniejszą jednostką administracyjną w mieście jest osiedle. Leksem ten przez słowniki definiowany jest, po pierwsze, jako ‘nieduże skupienie budynków miejskich lub wiejskich; zespół bloków mieszkalnych’, a po drugie, jako ‘jednostka administracyjna podziału terytorialnego’ (SJP II 549)⁵⁹, jednak jeszcze z słownika W. Doroszewskiego funkcja administracyjna osiedla w ogóle nie pojawiła się w definicjach⁶⁰. Jak podkreśla K. Handke, określenie

⁵⁹ Terminem *osiedle* określa się też ‘ludzi mieszkających w takim zespole budynków’ (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/osiedle.html> – dostęp: 12.01.2015).

⁶⁰ Por. *osiedle* ‘1. Nieduże skupienie siedzib ludzkich (miejskich lub wiejskich). 2. Reg. ‘na wsi: dom mieszkalny wraz z zabudowaniami gospodarczymi, zagroda’ (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/osiedle.html>).

osiedle mieszkaniowe (w sensie architektonicznym i administracyjnym) stało się powszechne dopiero po II wojnie światowej (Handke 2011: 259–260).

Współcześnie wyróżnia się różne rodzaje osiedli. D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 196) rozdziały osiedla mieszkaniowe i administracyjne. *Osiedle mieszkaniowe* definiują jako „zespół budynków, bloków mieszkalnych itp. na terenie wydzielonym administracyjnie. Osiedla mieszkaniowe są efektem pewnej koncepcji urbanistyczno-przestrzennej”. Jak piszą badaczki, w Łodzi tego typu osiedla zaczęły powstawać w okresie międzywojennym (lata 20.), ale już w XIX w. budowano tzw. famuły – domy rodzinne dla pracowników zakładów włókienniczych. Z kolei *osiedla administracyjne* funkcjonują jako jednostki samorządowe gminy, „nie stanowią urbanistycznej całości, zostały wyodrębnione w celu usprawnienia zarządzania tymi obszarami przez władze samorządowe; są one najniższym szczeblem samorządu miejskiego”. W Łodzi utworzono je w 1990 r. (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 201–204).

W Rzeszowie nie da się wprowadzić tego typu podziałów. Powojenne koncepcje urbanistyczne zakładały, że osiedla będą stanowić całość architektoniczną i administracyjną jednocześnie. Dopiero w czasach gospodarki wolnorynkowej pojawiły się w mieście inwestycje budowlane „nierespektujące” granic administracyjnych – nazwa *osiedle* zaczęła funkcjonować dla inwestycji deweloperskich, obejmujących czasem kilkanaście, a czasem tylko kilka budynków (w skrajnych przypadkach nawet dwa–trzy). Dla takich nazw w tym opracowaniu przyjęto termin *osiedle deweloperskie* i omówiono je w podrozdz. 2.6.

Po wojnie, w 1946 r., wprowadzono w Polsce ustawę nacjonalizacyjną, w efekcie której cały sektor prywatny został zastąpiony sektorem publicznym, a budownictwo (podobne jak inne dziedziny życia i gospodarki) zostało całkowicie poddane pod nadzór władzy. W tym okresie decyzje dotyczące spraw urbanistyki często podejmowały osoby niekompetentne, ograniczające pole działania architektów⁶¹. W Rzeszowie niemal wszystkie powojenne (powstałe co kilkanaście lat) plany rozwoju przestrzennego miasta były inspirowane założeniami tzw. Karty Ateńskiej⁶², ze szczególnym uwzględnieniem trzech

⁶¹ W Rzeszowie do takich absurdów urbanistycznych należało np. ograniczenie dotyczące wysokości budowanych bloków, spowodowane... brakiem przydziału wind.

⁶² *Charte d'Athènes* był to dokument uchwalony w 1933 r. w Atenach, przygotowany pod przewodnictwem Le Corbusiera, zwanego największym architektem XX w., zakładający zasady nowoczesnego projektowania miast. „Twórcy dokumentu [...] pragnęli wydestakować każdego mieszkańca z ciasnego, ciemnego, dziewiętnastowiecznego miasta, a w zamian ułożyć go w dokładnie zorganizowanej i dobrze skomunikowanej strukturze miejskiej, gdzie miałby swoje higienicznie czyste mieszkanie, z dostępem do światła i zieleni, łatwym dojazdem do pracy oraz prawem do wypoczynku” (Piluk @: 44). Karta, opublikowana w 1943 r. jako propozycja zaleceń dla odbudowywanych zniszczonych miast architektów, miała bardzo duży wpływ na rozwój architektury miejskiej po II wojnie (aż do lat 80. XX w.). Zwłaszcza w państwach komunistycznych koncepcje Le Corbusiera trafiły na podatny grunt: stale rosła potrzeba nowych mieszkań, a oszczędne bloki z wielkiej płyty były rozwiązaniem idealnie zaspokajającym

wartości: słońca, przestrzeni i zieleni. Kolejne plany miasta zakładały, że podstawą układu osadniczego będą osiedla liczące od 5 do 15 tys. mieszkańców, które będą „samowystarczalne”, tzn. wyposażone we wszystko, co jest niezbędne do zaspokojenia codziennych potrzeb: placówki oświatowe (szkoły, przedszkola), lecznicze (przychodnie i apteki), handlowe (sklepy różnych branż, targowiska), usługowe, administracyjne i technologiczne⁶³. Tak pomyślane osiedle miało zapewniać powstawanie więzi społecznych pomiędzy zamieszkałymi tam ludźmi, a temu sprzyjały handel i usługi, ale przede wszystkim wypoczynek, toteż na osiedlach miały się znaleźć place zabaw, ogrody osiedlowe, parki itp. (Bonusiak 2012: 30–32). Było to zresztą zgodne z postulatami wspomnianej wyżej Karty Ateńskiej, która zakładała, że osiedla powinny spełniać następujące funkcje: być mieszkaniem, miejscem pracy lub nauki, a także być miejscem wypoczynku (Piluk @: 44). Pewną spójność urbanistyczną i administracyjną mają także osiedla powstające w ostatnich dziesięcioleciach – są tworzone na terenach przyłączanych wsi – każda dawna wieś tworzy nową jednostkę. Wchodzące na te tereny firmy deweloperskie muszą dopasować plany swoich inwestycji do istniejącej już zabudowy i sieci dróg.

Pierwsze nazwy osiedli administracyjnych pojawiły się w Rzeszowie w latach 50. XX w. Nie od razu były zatwierdzane uchwałami Rady Miasta – to stało się kilkanaście lat później (pierwsze uchwały z nadaniami nazw osiedli pochodzą z 1964 r.). Uchwała MRN nr XII/33/76 z 12 kwietnia 1976 r. porządkuje nazewnictwo osiedli i wymienia ich 14⁶⁴. Ostatnie uporządkowanie nazw tej grupy przynosi Uchwała nr XLVI/897/2013 Rady Miasta Rzeszowa, ogłoszona w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego 12 lutego 2013 r.

potrzeby i mieszkańców, i rządzących. Kierunek urbanistyczny wytyczony przez Kartę Ateńską na świecie zwany jest modernizmem (po wojnie w całej Europie powszechne było przeprowadzanie modernizacji miast). W krajach bloku wschodniego dorobiono doń ideologię – burżuazyjne miasta zastępowano socjalistycznymi. Dla ówczesnej władzy blokowskiej były wręcz wizytówką nowoczesności. Współcześnie w architekturze odrzuca się modernizm, zastępując go postmodernizmem, proponującym powrót do wzorców architektonicznych sprzed Karty Ateńskiej, ale dostosowanych do współczesnych realiów i potrzeb.

⁶³ We wspomnieniach urbanistów z tamtych lat przewija się motyw, że w okresie PRL-u nie można było planować miejsca na kościół na obrębie osiedla. Jeden z architektów, autor planu osiedla Gwardzistów, wspomina o zaplanowaniu dwóch szkół, z których jednej nie wybudowano – plac od razu był pomyślany jako miejsce na kościół, który powstał tam kilkadziesiąt lat później (film pt. *Rzeszowskie lekcje architektury*, odc. 11: *Osiedle Kmita* – <https://www.youtube.com/watch?v=0q5rLHcJyZg>).

⁶⁴ Ustawa wymienia: I *Śródmieście* (dziś Śródmieście Północ); II *Śródmieście* (dziś Śródmieście Południe); III *Śródmieście* – *osiedle Pułaskiego*; IV *osiedle Obrońców Stalingradu* (obecnie os. Grota-Roweckiego); V *osiedle Piastów*; VI *Zwięczyca* – *osiedle Dąbrowskiego* (jest to teren wsi z pierwszego przyłączenia); VII *Staroniwa* (część południowa i wschodnia), VIII *Staroniwa* – *osiedle Gwardzistów*; IX *osiedle XX-lecia PRL* (dziś okolice os. gen. Andersa); X *Staromieście*; XI *osiedle Tysiąclecia*; XII *Pobitno*; XIII *Słocina* (na mapie opisana jako osiedle Nowe Miasto, w rzeczywistości to osiedle Mieszka I); XIV *Drabinianka* (prawy brzeg Wisłoka, obecne Nowe Miasto).

(Dz. Urz. Woj. 2013.845). Obecnie Rzeszów ma 29 osiedli, ale w historii miasta zmieniały się zarówno ich granice, jak i nazwy. W rezultacie analizie poddano 48 nazw desygnujących osiedla administracyjne z różnych okresów.

Z lat 50. XX w. pochodzą następujące nazwy: *os. Pobitno*, *os. Staromieście*, *os. Staroniwa*, *os. Śródmieście*; lata 60. przynoszą nazwy: *os. Piastów*, *Baranówka I*, *os. Władysława Gomułki*, *os. Zalesie*, *os. 1000-lecia* || *os. Tysiąclecia*, *os. Dwudziestolecia* || *os. Dwudziestolecia PRL* || *os. XX-lecia* || *os. XX-lecia PRL* (1), *os. Jarosława Dąbrowskiego* || *os. Dąbrowskiego*, *os. Obrońców Stalingradu*; z lat 70. pochodzą miana: *os. Baranówka II*, *os. Baranówka III*, *os. Baranówka IV*, *os. Drabinianka*, *os. im. Krajowej Rady Narodowej*, *os. Króla Augusta* || *os. Króla Stanisława Augusta*, *os. Gwardzistów*, *os. Pułaskiego*, *os. Lwowskie*, *os. Zimowit*, *os. Nowe Miasto*; w latach 80. dochodzi nazwa: *os. Wilkowyja*; także w okresie PRL-u powstały: *os. gen. Zygmunta Berlinga* i *os. Paderewskiego*.

Po roku 1989 mamy w mieście kilka renominacji: dawne *os. Obrońców Stalingradu* staje się *os. Generała Grot-Roweckiego*, dawne *os. Gwardzistów* to teraz *os. Kmity*, dawne *os. Władysława Gomułki* to *os. Baranówka*, z kolei dawne *os. Baranówka I, II, III* to teraz *os. Generała Władysława Andersa*. *Os. im. Krajowej Rady Narodowej* przyjmuje nazwę *os. Krakowska-Południe*, a dawnemu *os. gen. Zygmunta Berlinga* teraz patronuje pierwszy władca Polski (*os. Mieszka I*). W tym okresie powstało też *os. Franciszka Kotuli*, a także doszło do podziału *os. Śródmieście* na dwie części: *os. Śródmieście Południe* i *os. Śródmieście Północ*. W roku 2005 rozpoczyna się ponowne rozszerzanie granic miasta i wówczas nowymi osiedlami stają się dawne wsie; powstają więc: *os. Słocina*, *os. Załęże*, *os. Przybyszówka*, *os. Biała*, *os. Zwiężyca*, *os. Budziwój* oraz *os. Milocin*.

H. Borek pisał wiele lat temu: „Nazwy osiedli mieszkaniowych stanowią odrębną kategorię toponimiczną, mieszczącą się w systemie miejskiej toponimii między nazwami dzielnic z jednej strony a nazwami ulic z drugiej. Nic więc dziwnego, że tendencje nazwotwórcze w obrębie tej kategorii stanowią jakby wypadkową bezpośredniego lub niekiedy tylko pośredniego (modelowego) oddziaływania obu tych wyrazistych grup” (Borek 1979: 66).

Istotnie, nazwy osiedli z nazwami ulic łączy przede wszystkim obecność sporego odsetka konwencjonalnych nazw pamiątkowych, z kolei z nazwami dzielnic – istnienie nazw ponowionych z dawnych nazw wsi, osad, przysiółków.

Z powodu podobieństwa nazw osiedli do plateonimów i do nazw dzielnic przy opisie ich semantyki często wykorzystuje się podziały opracowane dla tych właśnie grup nazw. Są jednak badacze, którzy proponują wydzielenie specyficznych dla nazw osiedli klas, np. D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 198–199) dzielą je na: 1. konwencjonalne (upamiętniające postaci historyczne, organizacje, przedstawicieli nauki, daty itp.), 2. przeniesione (opierające się na wcześniejszych toponimach, a tu: ponowione bez zmiany formy

i ponowione zmodyfikowane), 3. motywowane topograficznie (określające położenie osiedla względem innych obiektów topografii miejskiej). Jednocześnie badaczki podkreślają, że z punktu widzenia semantyki człon odróżniający w nazwach osiedli administracyjnych ma charakter wtórny (wykorzystuje się w tej funkcji istniejące wcześniej nazwy).

Ponieważ w Rzeszowie osiedla powstały dopiero po II wojnie światowej, możliwość śledzenia ewolucji tej grupy nazw jest ograniczona. Można jedynie porównać nazwy z okresu PRL-u i współczesne. Zestawienie wszystkich nazw osiedli z podziałem na właśnie te dwa okresy oraz z wydzieleniem grup semantyczno-motywacyjnych zawiera tabela nr 9.

Tabela nr 9: Podział semantyczno-motywacyjny nazw osiedli administracyjnych z uwzględnieniem czasu powstania nazwy

Czas powstania nazwy	Nazwy osiedli administracyjnych
PRL	lokalizujące (21): os. Baranówka I, os. Baranówka II, os. Baranówka III, os. Baranówka IV, os. Dąbrowskiego os. Jarosława Dąbrowskiego, os. Drabinianka, os. Gwardzistów, os. Króla Augusta os. Króla Stanisława Augusta, os. Lwowskie, os. Obrońców Stalingradu, os. Paderewskiego, os. Piastów, os. Pobitno, os. Pułaskiego, os. Staromieście, os. Staroniwa, os. Śródmieście, os. Wilkowyja, os. Zalesie charakteryzujące (2): os. Nowe Miasto, os. Zimowit pamiątkowe (3): os. gen. Zygmunta Berlinga, os. im. Krajowej Rady Narodowej, os. Władysława Gomułki związane z niematerialnym dziedzictwem kultury (6): os. 1000-lecia os. Tysiąclecia, os. Dwudziestolecia os. Dwudziestolecia PRL os. XX-lecia os. XX-lecia PRL
Po 1989 r.	lokalizujące (12): os. Baranówka, os. Biała, os. Budziwój, os. Krakowska-Południe, os. Mieszka I, os. Miłocin, os. Przybyszówka, os. Słocina, os. Śródmieście Południe, os. Śródmieście Północ, os. Załęże, os. Zwiączyca (3) pamiątkowe (4): os. Franciszka Kotuli, os. Generała Grota-Roweckiego, os. Generała Władysława Andersa, os. Kmity

Z zestawienia wynika, że niezależnie od ustroju politycznego w Rzeszowie najproduktywniejszym typem są nazwy lokalizujące. W sumie stanowią niemal 70% nazw osiedli⁶⁵. O ile jednak obecnie takie nazwy to najczęściej ponowienia nazw dawnych wsi, na terenie których powstają nowe osiedla, o tyle w okresie PRL-u wśród nazw lokalizujących były nazwy ponowione zarówno

⁶⁵ Z przeprowadzonej w latach 70. ubiegłego wieku przez H. Borka (1979: 63–64) analizy nazw osiedli polskich wynika, że 34% nazw to ponowienia z wcześniejszych nazw osad, a 24% – nazw ulic i placów. Potwierdzają to także badania R. Łobodzińskiej (2006: 397). Rzeszów nie jest więc pod tym względem nietypowy.

z ojkonimów (np. *os. Baranówka*, *os. Pobitno* (3), *os. Zalesie*), jak i z plateonimów (nazwą osiedla stawała się nazwa głównej ulicy biegnącej przez teren osiedla, np. *os. Gwardzistów*, *os. Króla Augusta*, *os. Obrońców Stalingradu*). Ostatnia nazwa od plateonimu powstała tu w 1990 r.: *os. Krakowska-Południe* przy ul. Krakowskiej. Później tego modelu nie wykorzystywano nawet w re-nominacjach (np. *ul. Obrońców Stalingradu* została przemianowana na *ul. Hetmańską*, ale *os. Obrońców Stalingradu* zyskało nowego patrona – gen. Grotta-Roweckiego). Należy dodać, że nazwy osiedli ponowione z nazw ulic obok swej głównej funkcji lokalizującej pełniły także funkcję pamiątkową.

W nazewnictwie rzeszowskich osiedli nie utrwalono tylko jednej nazwy przyłączonej do miasta wsi, a tym samym skazano ją na kompletne zapomnienie. Komunistyczne władze uznały, że lepsza od nazwy *os. Ruska Wieś* (zasiedlona niegdyś Rusinami) będzie nazwa upamiętniająca tysiąclecie państwa polskiego, czyli *os. Tysiąclecia*. W latach 60. XX w. powstała jeszcze jedna nazwa związana z niematerialnym dziedzictwem kultury, gloryfikująca dwudziestolecie istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Nazwa funkcjonowała w dwóch wariantach: pełnym (*os. Dwudziestolecia PRL*) i eliptycznym (*os. Dwudziestolecia*). Oba miana miały też warianty z zapisem cyfrowym (*os. 1000-lecia*, *os. XX-lecia PRL* || *os. XX-lecia*). Po 1989 r. w Rzeszowie takich nazw już nie nadawano⁶⁶.

W latach 70. XX w. dwóm osiedlom nadano nazwy charakteryzujące. Jedna nazwa miała informować, że osiedle powstało na całkiem nowym terenie (dotąd rolniczym – *os. Nowe Miasto*), a druga nazwa pochodzi od kwiatu – zimowita jesiennego: „pomysłodawca tej nazwy, autor projektu *os. arch. Stanisław Wantuch*, chciał w ten sposób dawną szatę roślinną tego obszaru zachować w pamięci jego przyszłych mieszkańców” (ER 497).

Zarówno przed rokiem 1989, jak i po nim osiedlom nadawano nazwy pamiątkowe. Ten typ nie stanowi bardzo licznej grupy (ok. 15%), ale nie jest niezauważalny⁶⁷. Największą ewolucję widać tu w sylwetkach osób (lub instytucji) utrwalanych w nazwach. W okresie PRL-u byli to m.in.: gen. Zygmunt Berling, Władysław Gomułka, Krajowa Rada Narodowa, natomiast współcześnie osiedlom patronują m.in.: rzeszowianin Franciszek Kotuła, gen. Grotta-Rowecki, gen. Władysław Anders. Co ciekawe, nazwy pamiątkowe to jedyne nazwy konwencjonalne wśród mian rzeszowskich osiedli. Pozostałe typy semantyczne tworzą nazwy motywowane realnie.

⁶⁶ H. Borek (1979: 65) z tego okresu przytacza więcej nazw o charakterze propagandowym, np. *os. Millenium*, *os. Przyjaźni*, *os. Przyjaźni Polsko-Radzieckiej*, *os. Manifestu Lipcowego* itp.

⁶⁷ W badaniach H. Borka (1979: 64) nazwy pamiątkowe obejmowały porównywalną grupę (18%), ale badacz zaliczał do nich też nazwy sklasyfikowane tu jako związane z niematerialnym dziedzictwem kultury (propagandowe).

Porównanie nazewnictwa osiedli rzeszowskich z nazwami osiedli z innych miast w Polsce prowadzi do wniosku, że w całym kraju produktywnie są te same modele semantyczno-motywacyjne. Repertuar motywacji w Rzeszowie jest jednak ograniczony tylko do podstawowych dla tej klasy nazw typów. Brak tu na przykład spotykanych w Poznaniu „nazw warunkowych”, jak Z. Zagórski (2008: 33) określał nazwy „o tzw. motywacji grupowej (tematycznej) ze względu na nazwy ulic występujących w tych osiedlach”, czyli np. *os. Poetów* (ulice, które się tam znajdują, są motywowane nazwiskami poetów), *os. Kwiatowe* (ulice od kwiatów). Brak też opisywanych przez H. Borka (1979: 65) nazw kulturowych, motywowanych rodzajem zabudowy czy zawodem mieszkańców (np. *os. Fińskie Domki*, *os. Willowe*, *os. Kolejowe*), a także nazw motywowanych położeniem przy innym obiekcie (np. *os. Pod Lasem*, *os. Za Żelazną Bramą*).

Wszystkie administracyjne nazwy osiedli rzeszowskich są formacjami analitycznymi, składającymi się ze stojącego w prepozycji członu określanego (gatunkowego), którym zawsze jest leksem *osiedle*, oraz członu określającego, który może być jedno- lub wielowyrazowy i może mieć różną formę (por. Handke 2011: 259–260).

Wśród badanych nazw dominują te, których człon odróżniający ma formę rzeczownika w mianowniku. Tak zbudowana jest co trzecia spośród zebranych nazw. Na dodatek w tej grupie tylko dwa miana pochodzą od apelatywu (nazwy rośliny – *os. Zimowit* i określenia lokalizującego – *os. Śródmieście*). Wszystkie pozostałe to ponowione na osiedla nazwy dawnych wsi (np. *os. Budziwój*, *os. Drabinianka*, *os. Zalesie*). Grupę tę uzupełnia sześć nazw z dodatkowym członem dyferencyjnym – liczebnikowym (*os. Baranówka I*, *os. Baranówka II*, *os. Baranówka III*, *os. Baranówka IV*)⁶⁸ lub rzeczownikowym, określającym stronę świata (*os. Śródmieście Południe*, *os. Śródmieście Północ*). Należy też wspomnieć o jednej nazwie w formie rzeczownika z określeniem przymiotnikowym charakteryzującym: *os. Nowe Miasto*. W sumie nazwy z członem określającym w formie rzeczownika w mianowniku (z ewentualnym określeniem) obejmują niemal połowę analizowanego materiału.

Kolejną dużą grupę (ponad 35%) stanowią nazwy z członem określającym w postaci rzeczownika w dopełniaczu. Są to głównie nazwy pamiątkowe lub lokalizujące, ponowione z pamiątkowych nazw ulic. Spośród nich tylko sześć jest jednowyrazowych (np. *os. Piastów*, *os. Pułaskiego*, *os. Gwardzystów*, *os. Kmiety*), pozostałych jedenaście mian ma dwu- lub więcejwyrazowe człony określające – najczęściej są to zestawienia antroponimiczne, czasem rozbudowane o stopień wojskowy czy tytuł (np. *os. Jarosława Dąbrowskiego*, *os. Króla Stanisława Augusta*, *os. gen. Zygmunta Berlinga*, *os. gen. Władysława Andersa*).

⁶⁸ Nazwy typu: *os. Lecha I*, *os. Lecha II*, *os. Lecha III* Z. Zagórski klasyfikuje jako relacyjne z członami dyferencyjnymi (por. Zagórski 2008: 85).

Pozostałe typy formalne są o wiele rzadsze. Zaledwie w dwóch nazwach człony odróżniające są przymiotnikami: *os. Lwowskie*, *os. Krakowska-Południe* (ta druga nazwa rozszerzona o lokalizujący człon dyferencyjny), a kolejne dwie (w sześciu wariantach graficznych i ilościowych) mają postać liczebnika w dopełniaczu (*os. 1000-lecia* || *os. Tysiąclecia*; *os. XX-lecia* || *os. Dwudziestolecia*), w dwóch wariantach rozszerzonego o skrótowiec (*os. XX-lecia PRL* || *os. Dwudziestolecia PRL*)⁶⁹.

2.5. Nieformalne nazwy części miasta

Nieformalne, czyli nieadministracyjne nazwy części miasta są notowane w bardzo różnych dokumentach. Najstarsze znamy głównie z zapisków sądowych. Od XIX w. wspomniane miana pojawiają się na mapach katastralnych i planach miast. Przytaczają je także książki oparte na wspomnieniach mieszkańców. Nazwy XX-wieczne i współczesne rzadko są dokumentowane; analizowane tutaj miana zostały zgromadzone głównie w efekcie eksploracji terenowej. W sumie analizie poddano 114 onimów powstałych w okresie od XVII w. do dziś.

Niemal od początku istnienia Rzeszowa jego mieszkańcy rozróżniali terytorium samego miasta oraz przedmieścia. Z czasem, kiedy zabudowań i ludności przybywało, zaczęło też przybywać nieformalnych określeń dla poszczególnych części miasta. Przede wszystkim w samym Rzeszowie wyodrębniono starszą część, skupioną w pobliżu Rynku i zamku, oraz nową – wybudowaną specjalnie dla licznie się tu osiedlających od XVI w. Żydów. W księgach sądowych często pojawiają się więc nazwy: *Stare Miasto* || *Stary Rzeszów* oraz *Nowe Miasto* || *Nowe Miasto Rzeszów*. W dokumentach z XVIII w. spotykamy też nazwy: *Różanka* (obejmuje okolice Rynku i dzisiejszej ul. Słowackiego), *Zatyły Rynkowe*, *Robak* (okolice ul. Dąbrowskiego) i *Psiarnisko* (okolice os. Pułaskiego). Pozostałe nazwy z tego okresu to części przedmieść, wyróżniane członem lokalizującym *górnym* – *dolnym* (*Dolna Pobitna* || *Dolna Powitna*, *Staroniwa Dolna*, *Staroniwa Górna*). Jak widać, wszystkie nazwy z tego okresu albo informowały o lokalizacji obiektu, albo charakteryzowały jego wiek lub wygląd (roślinność, zwierzęta). Jedna nazwa jest wprawdzie przejrzysta semantycznie, ale ma niejasną motywację (*Robak*).

Wiek XIX przynosi kilka posesywnych nazw obejmujących nie pojedyncze domostwa (takie zostały przedstawione w rozdz. 5.1), ale całe okolice. Cztery z tych nazw są utworzone od nazwisk zamożnych mieszczan pochodzących z różnych nacji (*Baldachówka*, *Czikłówka*, *Holcerówka* i *Maćkówka*),

⁶⁹ Niemal te same typy formalne wyróżniły w nazewnictwie Łodzi D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 199).

a jedna pochodzi od nazwy grupy etnicznej – Cyganów, którym zezwolono na osiedlanie się w okolicach dzisiejszego dworca PKP (*Cyganówka*). Prócz nazw posesyjnych galicyjskie mapy dokumentują istnienie kilku nazw lokalizujących (*Podpromie* – w pobliżu przeprawy promowej, *Staromieście Dolne i Górne*), a także bardzo popularne (również w kolejnym stuleciu) nazwy: *Rudki*, *Stawisko* i *Wygnaniec* – onimy charakteryzujące, powstałe kolejno: od rudego koloru gleb, od miejsca po stopniowo zasypywanych stawach dworskich i od miejsca, dokąd przesiedlono (wygnano) ludność, aby wzniesić zabudowania warowne. Swoje nazwy własne otrzymują także dzielnice, w których rozłożyły się zabudowania robotników, np. na terenie Ruskiej Wsi powstały łącznie zabudowania kolejarskie zwane *Budami Ruskowsiańskimi*, na terenie Starej Wsi były ulokowane *Budy Staromiejskie*, a na Pobitnie – po prostu *Budy*. W całej Polsce *Budami* zwano najbiedniejsze części wsi czy miast, często ulokowane pod miastem, na granicy czy pod lasem (por. Kopertowska 1994: 229–230). Nazwy te przetrwały dłużej niż same zabudowania.

Większość onimów z XIX w. jest nadal żywa w pierwszej połowie XX w. W tym okresie powstają kolejne określenia posesyjne od nazwisk (*Drukierówka*), ale także od grup społecznych (*Dzielnica Pańska*), etnicznych (*Dzielnica Żydowska*) i zawodowych (*Osiedle Majsterskie*). Poza tym licznie są tworzone lokalizujące nazwy przymikowe, sytuujące nazywane części miast względem rzeki (*Nad Wisłokiem*), zabudowań (*Na Stajniach*), obiektów sakralnych (*Pod Świętym Rochem*) czy elementów topografii (*Na Górze*). Nadal tworzy się nazwy charakteryzujące, informujące o rodzaju zabudowań i sposobie zasiedlenia terenu, już nie tylko *Budy*, ale i *Kolonie*, powstają też charakteryzujące nazwy topograficzne (*Skarpa*).

Czasy po II wojnie światowej to prawdziwa eksplozja nazw lokalizujących, głównie przymikowych (np. *Pod Gościńcem*, *W Polu*, *Za Koleją*), ale także ponowionych z innych obiektów: rzeki (*Mikośka*), karczmy (*Głęboka*), dawnej wsi (*Pobitno*). Funkcje lokalizatorów spełniają też człony nazw *górny – dolny*, *północ – południe* (np. *Przybyszówka Dolna*, *Pobitno Południe*). W tym okresie notuje się sporo nowych nazw posesyjnych, tworzonych już wyłącznie od nazwisk (*Gawłówka*, *Kogutówka*, *Świdrówka*) oraz nazw charakteryzujących topograficznych (*Bajorko*, *Górka*, *Kozia Górka*), a także związanych z wytworami kultury materialnej (*Grodzisko*, *Stare Budy*) i niematerialnej (*Hiszpanka*, *Osiedle Sportowe*).

W ostatnich dziesięcioleciach coraz rzadziej spotyka się nieformalne określenia części miasta. Większość z tych, które tu odnotowano, to w gruncie rzeczy stare nazwy, mikrotoponimy, które stały się urbanonimami z powodu włączenia do Rzeszowa terenów, na których się znajdują. Są wśród nich zarówno miana posesyjne (*Malców*), jak i lokalizujące ponowione (*Chabka* – z nazwy rzeki) oraz przymikowe (*Podlesie*, *Podłęże*, *Pod Raclawówką*). Jednak większość to miana charakteryzujące topograficzne (*Dębina*, *Dół*, *Góra*) i charakteryzujące kulturowe (*Dworzysko*, *Kolonia*, *Nowe Budy*, *Pólanek*).

Zestawienie wszystkich nieoficjalnych nazw części miasta z podziałem na klasy semantyczne oraz z uwzględnieniem czasu ich powstania zawiera tabela nr 10.

Tabela nr 10: Podział semantyczno-motywacyjny nieformalnych nazw części miasta z uwzględnieniem czasu powstania nazwy

Czas notacji nazw	Nieformalne nazwy części miasta
Do XVIII w. (12 nazw)	lokalizujące: Dolna Pobitna Dolna Powitna, Staroniwa Dolna, Staroniwa Górna, Zatyły Rynkowe charakteryzujące: Nowe Miasto, Psiarnisko, Różanka, Stare Miasto lokalizujące i charakteryzujące: Nowe Miasto Rzeszów, Stary Rzeszów niejasne: Robak
XIX w. (17 nazw)	posesywne: Baldachówka, Cyganówka, Czikłówka, Holcerówka, Maćkówka lokalizujące: Podpromie, Staromieście Dolne, Staromieście Górne charakteryzujące: Budy (1), Rudki, Stawisko Stawiska, Wygnaniec, Wygnaniec I, Wygnaniec II lokalizujące i charakteryzujące: Budy Ruskowsiańskie, Budy Staromiejskie
I połowa XX w. (18 nazw)	posesywne: Drukierówka, Dzielnica Pańska, Dzielnica Żydowska, Osiedle Majsterskie lokalizujące: Czekaj, Dzielnica Zamkowa, Na Górze, Na Stajniach, Nad Wisłokiem, Pod Świętym Rochem charakteryzujące: Budy (2), Kolonia (1), Psiarnisko I, Psiarnisko II, Skarpa lokalizujące i charakteryzujące: Budy Rzeszowskie, Stare Pobitno posesywne i charakteryzujące: Kolonia Robotnicza
PRL (40 nazw)	posesywne: Gawłówka, Kogutówka, Staszów, Szajerówka, Świdrówka, Tralówka, Zmysłówka lokalizujące: Baranówka, Dolna Słocina, Głęboka, Koło Cmentarza, Kościarnia, Mikośka, Na Kamieńcu, Na Klinie, Na Okrązkach, Pobitna Pobitne Pobitno (2), Pobitno Południe, Pobitno Północ, Pod Gościńcem, Podemlynek, Przybyszówka Dolna, Stajnie, Święty Roch, W Polu, W Ulicy, Za Koleją, Zagumnie (1), Zagumnie (2) charakteryzujące: Bajorko, Górka, Grodzisko, Hiszpanka, Kozia Górka, Osiedle Sportowe, Pustki, Stare Budy, Wyspa
Po 1989 r. (27 nazw)	posesywne: Malców lokalizujące: Chabka, Pod Raclawówką, Podlesie, Podłęże, Przybyszówka Górna, Przylasek, Zastróże, Żabnik charakteryzujące: Budy (3), Dębina, Dół, Dworzysko, Działki, Góra, Kamieniec, Kolonia (2), Mokra Strona, Nowe Budy, Porąbki, Potoki (1), Potoki (2), Półanek Pułanek lokalizujące i charakteryzujące: Górna Słocina, Nowe Pobitno, Rzeszowska Starówka

W porównaniu do nazw osiedli administracyjnych daje się zauważyć dosyć istotne różnice. Chyba najważniejsza jest ta, że wszystkie nazwy nieformalne są motywowane realistycznie. Nie ma zatem w tej grupie tak typowych dla

oficjalnego nazewnictwa miejskiego onimów pamiątkowych. Za to dość licznie reprezentowane są miana posesywne (15% nazw). Największą grupę stanowią jednak nazwy lokalizujące (40%), wśród których sporo jest nazw przyimkowych (eliptycznych i zsubstantywowanych), wskazujących na położenie w sąsiedztwie obiektów terenowych lub kulturowych (zamek, stajnie, młyn, kolej). Spory odsetek stanowią nazwy charakteryzujące (35%), inormujące zarówno o realiach terenowych (*Kamieniec*, *Mokra Strona*, *Bajorko*), jak i o kulturze rolnej i gospodarce leśnej (*Kozia Górka*, *Pólanek*, *Porąbki*), a także o zabudowaniach (*Dworzysko*, *Budy*, *Stajnie*) oraz jednostkowych wydarzeniach (*Hiszpanka*). W wielu nazwach analitycznych poszczególne człony mają odmienną motywację. Aż 8% zebranych nazw jednocześnie charakteryzuje obiekt i informuje o jego lokalizacji.

Nieformalne nazwy części miasta bardzo przypominają mikrotoponimy wiejskie. Wiele z nich zresztą z takich się wywodzi, a urbanonimami stały się w wyniku zmian granic miasta. Z formalnego punktu widzenia większość z nich to struktury syntetyczne, obejmujące 55% zebranych nazw. Tylko jeden spośród onimów jednoskładnikowych jest eliptycznym mianem adiektywnym (*Głęboka*), pozostałe nazwy są rzeczownikowe. Około 40% z nich powstało poprzez onimizację, bez kreacji formalnojęzykowej (np. *Budy*, *Dół*, *Działki*, *Kolonia*, *Pustki*, *Stajnie*), lub – rzadziej – transonimizację: tylko jedna nazwa z tej grupy jest ponowiona z nazwy wodnej (*Mikośka*), trzy warianty innej to ponowienia z nazwy wsi (*Pobitna* || *Pobitne* || *Pobitno*). Wśród nazw derywowanych najproduktywniejszy okazał się sufix -ówka, który utworzył trzynaście nazw posesywnych (np. *Czikłówka*, *Holcerówka*, *Maćkówka*, *Gawłówka*); dwie kolejne zbudowano przyrostkiem -ów (*Malców*, *Staszów*). Inne sufiksy nie wykazują większej produktywności: -isko (*Psiarnisko*, *Dworzysko*, *Stawisko*), -ka (*Hiszpanka*), -anka (*Różanka*), -ki (*Rudki*, *Porąbki*), -ek (*Przylasek*, *Pólanek*), -nik (*Żabnik*), -ec (*Kamieniec*), -arnia (*Kościarnia*). Prócz tego kilka nazw powstało przez derywację paradygmatyczną od wyrażen przyimkowych (*Podpromie*, *Zastróże*, *Podlesie*, *Podlęże*).

Wśród nazw analitycznych znaczącą grupę stanowią eliptyczne onimy przyimkowe (np. *Na Górze*, *Nad Wisłokiem*, *Pod Świętym Rochem*, *W Polu*). Trzynaście nazw utworzyły następujące przyimki: *na* (5 x), *pod* (3 x), *w* (2 x) oraz *nad*, *za*, *koło*. Pozostałe nazwy analityczne to zestawienia nominale. Tylko jedna nazwa jest trzelementowa (*Nowe Miasto Rzeszów*), pozostałe składają się z dwóch członów: rzeczownika z określnikiem. Kolejność tych członów nie jest stała; szesnaście nazw to zestawienia z rzeczownikiem w postpozycji (np. *Górna Słocina*, *Mokra Strona*, *Rzeszowska Starówka*, *Stare Miasto*), tyle samo mian ma rzeczownik w prepozycji (np. *Staroniwa Dolna*, *Zatyły Rynkowe*, *Dzielnica Pańska*, *Kolonia Robotnicza*, *Osiedle Sportowe*). Ponadto cztery nazwy mają człon

określający (a właściwie dyferencyjny) liczebnikowy (*Wygnaniec I, Wygnaniec II; Psiarnisko I, Psiarnisko II*), a dwa inne miana to zestawienia dwóch rzeczowników w mianowniku (*Pobitno Południe, Pobitno Północ*).

2.6. Osiedla deweloperskie

Powstanie osiedli deweloperskich jest efektem wprowadzenia wolnej gospodarki. Są to inwestycje obejmujące część osiedli administracyjnych, nie-rzadko położone na ich granicy⁷⁰. Nazwy tych osiedli stanowią właściwie pogranicze urbanonimii: wprowadzie desygnują obiekty na trwałe wpisane w krajobraz miasta, ale ich główną funkcją jest funkcja reklamowa. Nazwa ma „sprzedać” produkt, jakim jest mieszkanie (por. Rutkowski 2003: 239–254; Łobodzińska 2006: 400). Poza tym często nazwy te funkcjonują przez ograniczony czas: powstają, zanim zostaną wzniesione budynki, i kończą żywot z chwilą zakończenia sprzedaży mieszkań. Taki „marketingowy” charakter tej klasy mian zbliża je do chrematonimów (Przybylska 2014: 228).

Nazwy osiedli deweloperskich masowo powstają w ostatnich dziesięcioleciach w całej Polsce⁷¹. Na ich językowy kształt wpływ wywierają czynniki komercyjno-reklamowe, informacyjno-topograficzne, snobistyczno-prestiżowe i estetyczne (Przybylska 2014: 228). Wydaje się, że można mówić o pewnym uniwersalizmie tej grupy mian w tym sensie, że w całej Polsce mechanizmy ich powstawania są podobne, nazwy te pełnią też te same funkcje. Co więcej, zdaje się, że firmy budowlane wznoszące osiedla w różnych miastach sygnują je tymi samymi nazwami.

W Rzeszowie stosunkowo niewiele inwestycji deweloperskich ma swoje nazwy własne. Ze stron internetowych inwestorów, z ulotek i reklam prasowych udało się wynotować siedemnaście takich onimów (jeden w dwóch wariantach). Pięć z nich to konwencjonalne nazwy charakteryzujące, kolejne trzy to miana lokalizujące, ponowione z nazwy terenowej, rzeki i nazwy ogródka działkowego, a aż dziewięć zawiera i człon charakteryzujący, i lokalizujący (zob. tabela nr 11).

⁷⁰ Na przykład na peryferiach os. Mieszka I, nad Wisłokiem powstały dwa sąsiadujące ze sobą zespoły budynków, wznoszone przez różnych inwestorów: *Apartamenty Zamkowe* i *Capital Towers*.

⁷¹ Inwestycje tego typu powstające we Wrocławiu opisała R. Łobodzińska (2006: 398–399), sytuując je w grupie osiedli mieszkaniowych. Badaczka podzieliła je na kilka grup według semantyki członu odróżniającego: 1. utworzone od nazw ulic, 2. utworzone od historycznych nazw osiedli (przeniesione), 3. nawiązujące do istniejących w sąsiedztwie obiektów, 4. „oparte na asocjacjach zaspokajających potoczną potrzebę poetyckości, niezwykłości, niecodzienności, a przez to pewnej wyjątkowości, niepowtarzalności”.

Tabela nr 11: Podział semantyczno-motywacyjny nazw osiedli deweloperskich

Typy semantyczne	Nazwy osiedli deweloperskich
N. charakteryzujące	Capital Towers, Garden Place, Osiedle Słoneczny Stok, Osiedle Szklane Tarasy, Osiedle Zielone Tarasy
N. lokalizujące (ponowione)	Kantorówka, Wisłok, Nasz Gaj
N. charakteryzujące i lokalizujące	Apartamenty Zamkowe, Osiedle Wzgórza Staroniwskie Wzgórza Staroniwskie, Staromieście Ogrody, Osiedle Miłe, Osiedle Śnieżna, Osiedle Strażacka, Osiedle Strzyżowska – Ustrzycka, Osiedle Zawiszy, Osiedle Podkarpacka – Matuszczaka

Lokalizujące nazwy osiedli deweloperskich mają motywację realistyczną, charakteryzujące – zazwyczaj konwencjonalną (życzeniową). Niemal wszystkie są analityczne. Wyjątek stanowią miana ponowione: *Wisłok* – dla grupy bloków ulokowanych tuż nad brzegiem rzeki, oraz *Kantorówka* – dla osiedla wzniesionego na terenie już wcześniej tak nazywanym. W funkcji członu określającego nazw osiedli deweloperskich w Rzeszowie najczęściej występuje wyraz *osiedle*, który jednak pełni nie tylko funkcję gatunkową; przede wszystkim podkreśla planowość inwestycji (budowane domy jedno- lub wielorodzinne mają tworzyć zwarty, dokładnie przemyślany zespół mieszkalny) – dlatego nazwy z tym członem zaliczone zostały do charakteryzująco-lokalizujących. Wyraz ten występuje w połowie analizowanych nazw. W przeciwieństwie do nazw osiedli administracyjnych nie jest on więc obowiązkowym komponentem nazwy, za to jeśli już wchodzi w jej skład, nigdy nie ulega elipsie. W nazwach inwestycji deweloperskich w tej funkcji często pojawiają się ponadto wyrazy typu *rezydencja*, *apartament* (por. Łobodzińska 2006: 400; Przybylska 2014: 232), co ma dać wrażenie luksusu i prestiżu. Rzeszowskie *Apartamenty Zamkowe* tak są opisywane na stronie prowadzącej sprzedaż mieszkań:

„**Apartamenty Zamkowe**” w Rzeszowie [...] to jedyna luksusowa oferta w wyjątkowej lokalizacji, wybudowana z myślą o aktywnych i wymagających mieszkańców współczesnego miasta. Zlokalizowane w samym centrum miasta, w sąsiedztwie najatrakcyjniejszych miejsc Rzeszowa: Zamku, Rynku oraz Filharmonii [...]. Funkcjonalne rozkłady w najchętniej kupowanych metrażach od 21 do 95 m² [<http://apartamentyzamkowe.hartbex.pl/opis/>]⁷².

Okazuje się, że w Polsce apartamentami można nazwać mieszkania, które mają powierzchnię mniejszą niż 25 m² (razem z kuchnią i łazienką)⁷³. W nazewnictwie odnajdujemy zatem tendencje widoczne we współczesnym języku

⁷² Jest to charakterystyczne nie tylko dla Rzeszowa; anonse o podobnej treści z Wrocławia przytacza R. Łobodzińska (2006: 400–401).

⁷³ Na dewaluację znaczenia leksemu *apartament* we współczesnej polszczyźnie zwracała uwagę R. Przybylska (2014: 228). Możliwe przyczyny tego zjawiska badaczka upatruje we wpływach języka angielskiego, w którym *apartament* oznacza ‘mieszkanie’.

w ogóle: skłonność do hiperbolizacji, swoistą desyntetyzację, czyli utratę wiarygodności, która powoduje, że poszukujemy coraz mocniejszych słów na określenie zwyczajnych zjawisk i rzeczy. Podobną funkcję pełnią wyrazy obce wprowadzane do nazw, np. *Capital Towers*, *Garden Place* czy wrocławskie *Apart-hause Oporów*⁷⁴. Jak słusznie podkreśla R. Łobodzińska (2006: 400), nazwa nie jest już „tylko znakiem językowym, o określonej strukturze słowotwórczej, pochodzeniu i motywacji, ale i znakiem rynkowym, który przypisany do towaru, jakim jest mieszkanie, ma zachęcić potencjalnych nabywców do kupna. Jest to reklama”. Taką rolę spełniają też inne pojawiające się w nazwach wyrazy, typu *ogrody*, *tarasy*, *wzgórza*, *gaj* – dla mieszkańców miast tereny zielone kojarzą się z wypoczynkiem, spokojem, sielskością. Podobne konotacje wywołują człony określające: *zielony*, *słoneczny*, *miły*. Nazwy tego typu są szczególnym rodzajem kreacji życzeniowej (ma być pięknie, zielono i luksusowo). E. Rzetelska-Feleszko (2006: 81) określiła je jako „nazwy apelujące do poczucia prestiżu lub elegancji”, z kolei R. Przybylska (2014: 231) na ich podstawie określiła obraz wymarzonego domu współczesnego Polaka: „Powinien on być pięknie położony w otoczeniu bujnej przyrody, słoneczny, zaciszny, dający poczucie luksusu i przynależności do lepszego świata”. Nazwy te zazwyczaj są jednak tylko pozornie charakteryzujące, bo rzeczywisty wygląd mieszkań może być zupełnie inny.

Nie wszystkie inwestycje deweloperskie mają swoje „imiona”; czasami firmy posługują się jedynie adresami wznoszonych budynków. Można też zauważyć, że bardziej tradycyjne nazewnictwo funkcjonuje w starych, budujących w mieście od wielu lat spółdzielniach mieszkaniowych, np. rzeszowski Projektant wznosi osiedla nazywane od nazw ulic; w tak utworzonych onimach funkcja reklamowa jest słabiej eksponowana, na pierwszy plan wysuwa się informacja o lokalizacji. Jednak i to może być swoistą reklamą – wszak dogodna lokalizacja to – oprócz ceny – jeden z głównych czynników wpływających na decyzję o zakupie nowego lokum. Poza tym często spośród istniejących wokół inwestycji nazw ulic czy innych obiektów wybiera się takie, które wywołują pozytywne konotacje, np. *Wisłok* (rzeka kojarzy się z wypoczynkiem; w pobliżu jest zresztą kąpielisko), *Nasz Gaj* (n. ponowiona z ogródków działkowych; zaimek *nasz* konotuje wspólnotę i swojskość, poczucie jedności, z kolei rzeczownik *gaj* przywołuje skojarzenia z sielskością, zielenią, wypoczynkiem), *Osiedle Miłe* (przy ul. Miłej). Najbardziej neutralne są nazwy typu: *Osiedle Strzyżowska – Ustrzycka*, *Osiedle Podkarpacka – Matuszczaka* informujące, w kwadracie których ulic jest prowadzona zabudowa.

⁷⁴ Współcześnie zauważa się tendencję do waloryzowania obiektów poprzez nazwę obcą; nazwy te kojarzone są z prestiżem, wyjątkowością, wysokim standardem, dają złudzenie kontaktu z „wielkim światem”; poza tym są związane z procesami globalizacyjnymi (Dawidziak-Kładoczna 2011: 89–90).

2.7. Tendencje nazewnicze w ojkonimii

Nazwy zamieszkaných części miasta są zróżnicowane zarówno chronologicznie, jak i funkcjonalnie. Do najwcześniejszych należą nazwy przedmieść oraz nieformalne nazwy najważniejszych części miast. Nie miały one charakteru urzędowego i pewnie z tego powodu cechuje je spora wariantywność, zarówno z zakresie grafii (i ortografii), jak i fleksji, słowotwórstwa, syntaktyki (zmienna kolejność członów), a także leksyki (wymiana członów gatunkowych na synonimiczne). Najbardziej stabilne są te, które zostały ponowione z nazw dawnych wsi i osad – a stanowią one znaczny odsetek nazw części miast, zarówno dawniej, jak i współcześnie.

Ojkonimy były bardzo ważnym elementem „onimicznego życia miasta”, bowiem pozwalały na dość dokładną lokalizację obiektów w czasach, kiedy nie było jeszcze nazw ulic, placów czy osiedli, czyli oficjalnych adresów. Ich podstawową funkcją była wówczas funkcja deskrypcyjna. Wraz z rozwojem organizmu miejskiego wzrastała potrzeba administracyjnego uporządkowania przestrzeni, dlatego w okresie międzywojennym – wzorem innych miast polskich – władze i urbaniści rzeszowscy zaczęli tworzyć dzielnice. Moda na wydzielanie osiedli mieszkaniowych rozpowszechniła się po II wojnie światowej. I wtedy stare, zwyczajowe nazwy części miasta zaczęły powoli zanikać, ustępując miejsca nowym, oficjalnym, często pełniącym wyłącznie funkcje pamiątkowe.

Rzeszowskie nazewnictwo zamieszkaných obszarów jest zachowawcze; nominacje następowały z poszanowaniem tradycji. Nie zmienili tego nawet zaborcy, którzy nie ingerowali w toponimie miasteczek galicyjskich. Pewne działania przeciwko tradycji można zauważyć w latach 60. XX w.: komunistyczne władze wprowadziły wówczas wiele nazw konwencjonalnych (pamiątkowych i ideologicznych) w miejsce dawnych, motywowanych realiami terenowymi czy kulturowymi (por. przemianowanie *Ruskiej Wsi* na *os. Tysiąclecia* czy przeniesienie nazwy *Nowe Miasto* na inną część Rzeszowa). Nazewnictwo dzielnic z tego okresu wyrugowało wprawdzie nazwy dawnych wsi, ale powróciły one w nazwach osiedli. W sumie (z wyjątkiem *Ruskiej Wsi*) wszystkie udało się ocalić, choć rzecz jasna obecnie desygnują one inne niż dawniej obiekty (a właściwie te same obiekty, ale o zmienionej randze – niebędące samodzielными jednostkami osadniczymi)⁷⁵. Warto przypomnieć, że dawne nazwy wsi są utrwalane także w plateonimach, co dodatkowo podkreśla lokalizm i tradycjonalizm mieszkańców, dla których m.in. ciągłość „życia” nazwy jest przejawem kontynuacji historii. Przechodzenie nazw z jednych obiektów na inne jest zresztą przejawem nie tylko kontynuacji historii, ale też pewnej dynamiki procesów nominacyjnych. Jak pisał Z. Zagórski (2008: 162): „Jest to zjawisko

⁷⁵ Na tę tendencję do kurczenia się liczby osad samodzielnych administracyjnie w Polsce zwracał przed laty uwagę H. Borek (1979: 59).

stałe. Ma ono w pewnym sensie charakter zewnętrzny: chodzi tu o wtórne (sekundarne) nominacje [...]. Świadczy to ze swej strony o naturalnej więzi i dynamice elementów składowych przestrzeni miejskiej w przeszłości i obecnie oraz o pewnej »elastyczności zasobu nazewniczego dotyczącego tej przestrzeni«.

Nazwy „nie umierają”, kiedy zanika oznaczany przez nie obiekt, ale nadają nowemu desygnatowi dodatkowe treści, związane z konotacjami poprzedniego desygnatu⁷⁶. Być może dlatego niemal połowa nazw części Rzeszowa to miana lokalizujące, głównie odtoponimiczne.

Blisko 1/4 analizowanych ojkonomów to miana charakteryzujące. W nich najpełniej odbijają się miejscowe realia terenowe i kulturowe. Nazwy utrwalają wygląd terenu, ale z punktu widzenia historii i historii kultury ciekawsze są te, w których znajdują odbicie uwarunkowania gospodarcze, społeczne, światopoglądowe. Sporo nazw donosi o typie osadnictwa i zabudowy (wole, budy, kolonie, osiedla, grodzisko, pustki), inne nazwy podkreślają „wiek” poszczególnych części miasta (stary – nowy), w wielu widać bardzo silny wpływ dworu (zamku) wraz z jego zabudowaniami i pozostałościami (psiarnia, miejsce po stawach, miejsce przesiedleń ludności). Wszystkie są świadectwem swoich czasów, bo wszystkie są realnie motywowane.

Motyację realistyczną mają także wszystkie nazwy posesywne (8%). Widoczne jest w nich zróżnicowanie etniczne posiadaczy ziemskich. Wśród nazwisk, od których te miana utworzono, są nie tylko nazwiska Polaków i Żydów, ale także Niemców, Włochów (Lubomirscy sprowadzali włoskich architektów) i Austriaków (licznie przybyłych tu w XIX w.). Nazwy te zaświadczały ponadto istnienie w Rzeszowie społeczności romskiej.

Onimy posesywne licznie występują tylko w nieoficjalnych nazwach zwyczajowych, natomiast wyłącznie w oficjalnych nazwach osiedli i dzielnic pojawiają się miana pamiątkowe i ideologiczne. Z kolei tylko w nazwach przedmieść pojawiły się określenia kierunkowe. Zestawienie wszystkich analizowanych ojkonomów z podziałem na klasy semantyczne zawiera tabela nr 12.

Tabela nr 12: Zestawienie wszystkich rzeszowskich ojkonomów z podziałem na klasy semantyczne

Klasa semantyczna	Przedmieścia	Dzielnice	Osiedla administracyjne	Nazwy zwyczajowe	Osiedla dewelop.	Razem liczba/procent
1	2	3	4	5	6	7
N. lokalizujące	11	11	33	46	3	104 (47%)
N. charakteryzujące	3	1	2	40	5	51 (23%)
N. posesywne	1			17		18 (8%)
N. pamiątkowe			7			7 (3%)

⁷⁶ M. Rutkiewicz-Hanczewska (2008: 169) obrazowo określa zjawisko przechodzenia nazw na kolejne obiekty miejskie jako „przedłużanie onimicznego bytu nazw przez zmianę określane go desygnatu”. Na ten temat zob. też Handke 2011: 39.

1	2	3	4	5	6	7
N. ideologiczne		1	6			7 (3%)
N. kierunkowe	3					3 (1,5%)
N. charakteryzujące i lokalizujące	7	2		9	10	28 (12,5%)
N. charakteryzujące i kierunkowe	2					2 (1%)
N. charakteryzujące i posesywne				1		1 (0,5%)
N. niejasne				1		1 (0,5%)
Razem:	27	15	48	114	18	222

W grupie ojkonimów mamy zarówno nazwy oparte na tworzywie apela-tywnym, jak i na propriach, a w części nazw analitycznych poszczególne człon-y pochodzą od wyrazów pospolitych i innych onimów. Z punktu widzenia teorii tekstu znajdujemy zatem w tej grupie zarówno metateksty, jak i interteksty. Ponieważ onimy te w ogromnej większości są nazwami motywowanymi realnie, dominują w tej grupie miana użytkowe; funkcję perswazyjną można przypisać jedynie nazwom pamiątkowym (niezbyt zresztą licznym w tej grupie, spotykanym tylko w oficjalnym nazewnictwie). Z punktu widzenia reguł gene-rowania dominują nazwy neutralne, choć w nominacjach urzędowych występu-ją pewne ograniczenia, dlatego nazwy oficjalne mieszczą się w gatunku nazw eferentnych. Wiele mian z tej grupy możemy odnaleźć w innych miastach (me-gateksty), ale szczególnie dużo tu nazw-linktekstów, bowiem spory odsetek stanowią nazwy analityczne o nierównorzędnym statusie członów (zarówno w grupie nazw oficjalnych, jak i nieoficjalnych).

Odsetek nazw analitycznych i syntetycznych w grupie ojkonimów jest zbliżony, przy czym w nazwach nieoficjalnych dominują formacje jednowyra-zowe. Bardziej sformalizowaną budowę, przypominającą strukturę plateoni-mów, mają nazwy oficjalne, ale modele obecne w nazwach urzędowych można również spotkać wśród mian potocznych. Charakterystyczne dla ojkonimów jest dość częste występowanie zestawień apozycyjnych, szczególnie w grupie mian lokalizujących ponowionych z dawnych wsi, np. *os. Pobitno*, *os. Przyby-szówka*, *os. Budziwój*⁷⁷.

Na koniec warto poczynić jeszcze jedną uwagę: nazwy części miasta po-chodzące od nazw wsi i osad są najbardziej stabilne (Zagórski 2008: 162). Po-zostałe, podobnie jak inne urbanonimy, pojawiają się, funkcjonują przez dłuż-szy lub krótszy czas i zanikają, są zastępowane innymi, zmieniają swą postać. Nie zawsze jesteśmy w stanie precyzyjnie określić „czas życia nazwy”, bo-wiem – jak trafnie zauważył Z. Zagórski (2008: 164) – najczęściej jesteśmy

⁷⁷ Por. zestawienie cech nazw tej klasy obiektów w rozdz. I.2 – tabela nr 1.

w tej kwestii zdani na źródła przekazujące tylko fragmentaryczne dane. Możemy na przykład stwierdzić, że w danym okresie interesująca nas nazwa występuje, ale brak jej poświadczeń wcześniej i później nie wyklucza przecież jej istnienia. Tak jest nawet z nazwami urzędowymi: zdarza się, że uchwały rzeszowskich radnych zawierają informację, że usuwa się określoną nazwę, a w jej miejsce wprowadza nową, ale brak uchwał wprowadzających „starą” nazwę. Podobne wątpliwości dotyczą nazw funkcjonujących głównie w obiegu ustnym. Trzeba zatem przyjąć pewną umowność wszelkich wyznaczanych cezur.

II.3. Nazwy obiektów niezamieszkanym (anojkonimy)

Rozdział zawiera prezentację i analizę nazw obiektów niezamieszkanym, naturalnym lub tylko nieznacznie przekształconym przez człowieka. Nazwy te są bardzo zbliżone do mikrotoponimów wiejskim; zresztą wiele z nich z takowych się wywodzi (Handke 2011: 10). Ponieważ analizowane nazwy są przede wszystkim nieoficjalne (w oficjalnym wykazach znajdziemy tylko nazwy większym rzek i jezior), rzadko bywają notowane w źródłach, a jeszcze rzadziej zdarza się, by były utrwalone w momencie ich powstania. Utrudnia to znacznie analizę, a zwłaszcza obserwację ich „życia”. Dużym problemem bywa też jednoznaczne ustalenie lokalizacji obiektów, które są zapisywane głównie w rozproszonym źródłach, a nie są notowane na mapach. Czasami wiemy tylko, że dany plac czy ogród znajdował się na przykład na terenie Nowego Miasta – to jednak za mało, aby ustalić, czy wspomniany w innym dokumencie plac lub ogród na Nowym Mieście to ten sam obiekt.

Rozdział składa się z dwóch części. Osobno zostały omówione nazwy lądowe i wodne. Podobny podział ogólny zastosowała M. Rutkiewicz-Hanczewska (2008) przy analizie poznańskich nazw terenowych, w szczegółach nieco różni się on jednak od tutaj zaproponowanego. Badaczka w grupie nazw lądowych omówiła grunty, role, pola, łąki, ogrody, parki, wzniesienia, laski, cegielnie, gorzelnie (jako tereny po cegielni, gorzelnii), doliny, ugory, góry, boiska, plaże, tereny pogospodarskie, płosy, głazy, miejsca, miejsca zabaw, użytki i nieużytki, kopce, tereny zabaw, mokradła, gaje, skwery itp., ale też tereny zamieszkane, głównie nieoficjalnie wydzielone części miasta. Z kolei do nazw wodnych zostały zaliczone nie tylko nazwy rzek, stawów, jezior, ale też nazwy licznych poznańskich młynów (a właściwie osad młynarskich). W tym opracowaniu tereny zagospodarowane przez człowieka (parki, ogrody, tereny rekreacyjne) zostaną omówione w rozdziale II.4., obiekty zamieszkane przedstawiono w rozdziale II.2., natomiast nazwy młynów (nieliczne zresztą w Rzeszowie) prezentuje podrozdział II.5.5.

3.1. Nazwy niezamieszkanym obiektów terenowych

Ze źródeł pisanych i kartograficznych od początku XVII w. do dziś udało się wynotować 257 nazw desygnujących niezamieszkanym obiekty lądowe występujące w granicach Rzeszowa. Najwięcej spośród nich to nazwy niw, łąk,

pól, ról, gruntów, placów (czyli terenów, które współcześnie określa się terminem *działka*), mniej jest lasów, gór, zboczy, dolin, wąwozów i innych obiektów topograficznych. Z całą pewnością nazwy te były używane dla nieco mniejszej liczby obiektów, ale zwłaszcza w tej grupie urbanonimów trudno to jednoznacznie ustalić.

Często problemy budzi już sama kategoryzacja obiektu określanego daną nazwą własną. Szczególnie kłopotliwe bywa rozgraniczanie odnotowanych w księgach sądowych nazw domostw i niezabudowanych posiadłości. W tej części opracowania omówiono nazwy obiektów, przy których znalazły się określenia typu *pole, łąka, grunt, rola*. Pewne wątpliwości wystąpiły przy obiektach notowanych jako *place*, bowiem terminem tym określano zarówno obszar niezabudowany (działkę, grunt), jak i ziemię wraz z zabudowaniami. Księgi nie zawsze opisywały nazywany obiekt, a o pomyłkę tym łatwiej, że strukturalnie nazwy domów nie różniły się od nazw ról czy łąk (por. podrozdz. 5.1.)⁷⁸. Problemy pogłębia fakt, że nazwy prywatnych posiadłości często zmieniały się wraz ze zmianą właścicieli, a niemożność identyfikacji obiektu utrudnia śledzenie żywotności nazwy.

Inne niż w przypadku nazw historycznych problemy pojawiają się przy analizie nazw XX-wiecznych. Te są notowane w dokumentach niezwykle rzadko, bowiem we wszelkich sprawach urzędowych posługiwano się już oficjalnymi adresami. Przytoczone tu nazwy pochodzą z monografii wspomnieniowych rzeszowian oraz z eksploracji terenowej. Rozmowy z mieszkańcami pozwoliły na zgromadzenie nieco większej ilości informacji o wielu obiektach; niestety, przy niektórych nazwach utrwalonych tylko w książkach-pamiętnikach brak jakichkolwiek danych o lokalizacji, wyglądzie czy funkcjach desygnatów określanych tymi nazwami. Podobnie jak K. Handke zakładam, że „w tym opisie nie chodzi jednak o dokumentację historii poszczególnych nieruchomości, ale o pokazanie typów nazewniczych, jakie odnosiły się do określonych rodzajów posiadłości i funkcjonowały w różnych okresach dziejów miasta” (Handke 2011: 198), a do osiągnięcia tego celu zebrany materiał jest wystarczający.

3.1.1. Kształtowanie się nazewnictwa miejsc niezamieszkaných

Niewiele mamy informacji o obiektach terenowych notowanych przed XVIII w. Z różnych rozproszonych dokumentów wiemy, że z pewnością już w XV w. istniały duże podmiejskie tereny zielone, na których mieszczanie wypasali bydło i nierogaciznę, tzw. *blonia* i *skotniki* (od stp. ap. *skot* ‘bydło’). W okolicach miasta było ich kilka: *Błonie*, *Błonie Małe*, *Nowe Błonie*, *Wielkie Błonie*, a także: *Skotnia*, *Skotnica*, *Skotnie* (były to co najmniej dwa obiekty położone po przeciwnych stronach miasta). Źródła do końca XVII w. przyta-

⁷⁸ Na problemy z kwalifikacją obiektów miejskich zwracała też uwagę K. Handke (2011: 197).

czają też kilka posesywnych nazw ról (np. *Owczarzowskie*, *Wiszniowska*) oraz niw, m.in. *Ogrodową* i *Łan Szeroki*. W sumie dokumenty do końca XVII w. przekazały zaledwie 19 nazw.

Gwałtowny przyrost notacji animów desygnujących niezamieszkane obiekty w XVIII w. zawdzięczamy miejskim księgom sądowym⁷⁹. W tym okresie w mieście nie było jeszcze nazw ulic, w związku z czym przy wszelkich sprzedażach, zastawach, testamentach, opisach nieruchomości itp. pojawiają się nazwy obiektów topograficznych oraz pól i łąk, które występują w funkcji lokalizatorów. Z pierwszej połowy XVIII w. pochodzi 50, z drugiej (z której mamy też wiele zapisów z innych źródeł) – 60 nazw. W tym okresie dominują miana posesywne (zwłaszcza pierwszy okres) i charakteryzujące (bardziej produktywnie w drugiej połowie tego stulecia). Nazywane obiekty to przede wszystkim posiadłości o charakterze rolnym, pastwiska i nieliczne obiekty topograficzne (lasy i góry, np. *Przepaść*, *Miłocin*, *Siodła*).

Kolejne stulecie przynosi zaledwie 27 nowych nazw. W dokumentach używa się już nazw ulic jako wyznaczników lokalizacji, toteż miana obiektów terenowych notowane są bardzo rzadko. Znamy je głównie z monografii regionalnych. Z tego okresu pochodzi już mniej nazw terenów użytkowanych rolniczo (efekt postępującej urbanizacji), a więcej nazw gór i łasków. Prawdopodobnie w tym stuleciu utrwaliły się liczne warianty określeń wzgórza, w pobliżu którego w 1769 r. doszło do potyczki konfederatów barskich z Moskalami, a z którego wcześniej wypatrywano tatarskich hord (*Kopiec Konfederatów*, *Kopiec Konfederatów Barskich*, *Kopiec Tatarski*, *Tatarska Góra*).

Wiek XX wciąż jest żywy we wspomnieniach mieszkańców. Nawet nazwy sprzed wojny w niektórych rodzinach są przekazywane jako swoiste niematerialne pamiątki „tamtego Rzeszowa”. Są wśród nich określenia obiektów topograficznych (zwłaszcza gór i łasków), ale dominują nazwy niezabudowanych części miasta – miejsc spotkań młodzieży, zabaw dzieci, spacerów rodzinnych, a także nieużytków. Całą gamę takich nazw dodają lata powojenne (głównie 1945–1975), kiedy to młodzież chętnie posługiwała się własnymi określeniami dla oznaczenia miejsc, w których się spotykano, gdzie amatorsko uprawiano sport (np. jazda na nartach czy łyżwach, wspinaczki).

Ostatnie pięćdziesiątolecie to powolny zanik anojkonimów. Na terenie Rzeszowa jest coraz mniej obszarów pozbawionych zabudowy, dawne laski zmieniono na parki, zagospodarowano nieużytki i dawne „dzikie” tereny rekreacyjne, a młodzież woli spotykać się w centrach handlowych, klubach i siłowniach niż np. nad rzeką albo w lesie. Wywiady przeprowadzone z uczniami gimnazjów, liceów i ze studentami nie przyniosły właściwie żad-

⁷⁹ Wzrost nazw (zwłaszcza posesywnych) w Poznaniu nastąpił nieco wcześniej, bo już w XVII w. (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 180).

nych nowych nazw dla obiektów tej klasy. Czasem używa się jeszcze niektórych dawnych mian, ale coraz rzadziej. Onimy te nie są też utrwalane w nazwach ulic, placów czy osiedli⁸⁰.

3.1.2. Analiza semantyczno-motywacyjna anojkonimów lądowych

Wśród nazw niezamieszkanymi obiektów istniejących w przestrzeni miasta i niewydzielanych sztucznie odnajdujemy wszystkie prototypowe motywacje nazw miejskich, z wyjątkiem nazw kierunkowych (rzadkich zresztą na wsiach). Rozmaicie jednak kształtuje się produktywność poszczególnych modeli motywacyjnych w kolejnych analizowanych okresach. Wykaz wszystkich mian z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem czasu powstania onimów zawiera tabela nr 13.

Tabela nr 13: Wykaz nazw naturalnych terenów niezamieszkanymi z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem czasu powstania onimów

Czas powstania nazwy	Nazwy
Do końca XVII w. (19)	charakteryzujące: Bazary, Błonie (1), Błonie Małe, Kąty (1), Łan Szeroki, Nowe Błonie (kult.-topogr.), Ogrodowa, Skotnia, Skotnica, Skotnie, Wielkie Błonie posesywne: Ignacówka, Owczarzewskie, Ryczywołowe, Szpadałówka, Wiszniowska lokalizujące: Na Rędzinie, Na Zagumniu związane z niematerialnym dziedzictwem kultury: Święte
Pocz. XVIII w. (50 nazw)	posesywne: Bandzerowskie, Baranówka, Brożynowskie(go), Chmajowskie(go), Deszczowski, Dylągowiczowskie, Dylągowiczowskiego, Kaczyńskie, Kotlarzowskie, Koźlarzówka, Krokoszowskie, Lurynowiczowskie, Lurynowskie Lurynowskiego, Łowickie, Młynarskie, Muczarzowskie, Mydlarzowskie, Rzępczyński, Szafrancowskiego Szafranowskiego, Trębaczkówka, Wiczorkowiczowski, Wieszczkowiczowski(ego), Żywczowskie, 1Rojeckich charakteryzujące: Pułłanek, Sukcesyjne lokalizujące: Granica Przybyszowska, Granice Przybyszowskie, Tyły Miejskie charakteryzujące i lokalizujące: Place Przedmiejskie, Grunty i Łąki Staromiejskie charakteryzujące i posesywne: Błonie Miejskie, Gront Pański (1), Gront Pański (2), Gront Zamkowy, Grunt Miejski, Grunt Radziecki Miejski, Grunty Folwarkowe Zamkowe, 1Kąt Koszelowskich, Kąt Radziecki, Łąka Fiatkowska, Miejskie Pole, 1Moskowy Grunt, Pole Przeglądskich, 1Pole Szafrancowe, 1Sikorowy Grunt, Szychtyrczyny Plac, Zwierzyniec Zamkowy

⁸⁰ K. Handke zauważyła, że w Warszawie wiele dawnych nazw łąnów czy niw utrwalono w nazewnictwie ulic i osiedli; takiej prawidłowości nie zaobserwowała w Poznaniu M. Rutkiewicz-Hanczewska (2008: 180), nie stwierdzono jej także w Rzeszowie – dawne nazwy niw i łąnów zniknęły tu bez śladu.

II poł. XVIII w. (60 nazw)	posesywne: Berdechówka, Dobrowolska charakteryzujące: Bania, Błonie (2), Błonie (3), Cegielnisko, Kaczeniec Kaczeniec, Kalwaria, Kąty (2), Kąty (3), Kąty (4), Klin, Kopaliny, Koziarnisko, Łysa Góra (1), Nawsie, Obozowisko, Ogrodowy Odmiar, Pałåkcie, Pasterniki (1), Pasterniki (2), Półwiartki, Przegon, Przepaść, Psiarnisko, Siodła, Stawiska, Szopiska, Świńskie Błonie, Ziur, Zwierzyniec, Zyczki lokalizujące: Dolna, Górna, Miłocin, Podgóry, Podgórze, Podlesie, Podwisłocze, Podzamcze, Przy Borku, Średnia, Zagórze, Zagumnie (1), Zagumnie (2), Zagumnie (3), Zalesie, Zawisłocze, Zawygnaniec charakteryzujące i lokalizujące: Błonie ku Pobitnej, Błonie Pobicińskie, Błonie Wschodnie, Błonie Zachodnie, Pole pod Szubienicą charakteryzujące i posesywne: Błonie Chłopskie, Ćwierci Chłopskie, Góra Pańska i Chłopska, Góra Ziemińskich, Kąty Zagrodnicze niejasne: Fidowiec
XIX w. (27 nazw)	posesywne: Hyclówka, Kułaczka, Porwischówka charakteryzujące: Błocizna, Borek (1), Brzeźnik, Lipina, Wąwóz Samosierra, Lisia Góra, Kopiec, Łęki, Nawieś, Oblaski, Obozisko, Stawisko lokalizujące: Zawsie, Pod Janem, Przedmieście związane z niematerialnym dziedzictwem kultury: Święty Antoni charakteryzujące i pamiątkowe: Kopiec Konfederatów, Kopiec Konfederatów Barskich, Kopiec Tatarski, Tatarska Góra charakteryzujące i posesywne: Pańskie Pola, Plebańskie Łany, Płonkowe Pola, Pola Plebańskie
I poł. XX w. (50 nazw)	posesywne: Cwajgówka, Krupówki, Luderówka, Migutówka, U Cwajga, Zweig charakteryzujące: Błonia, Chiny, Dębrza, Dębina, Dołki, Doły, Giedla, Glinki, Grodzisko, Grzebowisko, Karczma, Kopaliny, Liska, Łysa Góra (2), Małpi Gaj, Miejsce Odmawiania Modlitw, Pagór Skalka, Poręby, Skalka (1), Sztreka, Wierzbówka, Wyreby (1), Żabnik lokalizujące: Bośnia, Między Gościńcami, Na Błoniu, Na Borku, Na Stawach, Na Wysokiej, Nad Debrzą, Przy Słocinie, Za Górką, Za Sztreką, Za Wodą, Zielonka charakteryzujące i posesywne: Błonia Miejskie, Dzierżakowy Wąwóz, Księża Pola charakteryzujące i lokalizujące: Pobicińska Góra, Podgrodzie, Powicieńska Góra związane z niematerialnym dziedzictwem kultury: Magdalena charakteryzujące i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury: Pasma Magdalenki, Pasma Marii Magdaleny
PRL (46 nazw)	posesywne: Huculak, Huculakówka, Kaplitówka, Kopaczówka, Machówka charakteryzujące: Babska Plaża, Borek (2), Ćwierci, Debrza, Dębczak, Dębina, Działy, Dzielnice, Karczunek, Ługi, Olszyny, Pustki, Skalka (2), Stodół, Wisielok, Wyreby (2) lokalizujące: Cegielski, Dworzysko, Koło Kawy, Koło Kopacza, Koło Remizy, Koło Wasserturmy, Na Cwajga, Na Cwajgu, Na Dołkach, Na Dymusa, Na Hajbluma, Na Huculaku, Na Kawie, Na Konfederatach, Na Ogrodniku, Na Okrążkach, Od Elektrowni, Pod Sądem, Tralówka, U Kawy, U Kopacza, U Stawu, Za Borkiem, Za Koleją charakteryzujące i posesywne: Łąka Pasternaczki
Po 1989 r. (5 nazw)	charakteryzujące: Łęgi, Łany lokalizujące: Na Łęgach charakteryzujące i posesywne: Dziura Barana, Plomba Barana

Największą grupę nazw obiektów niezamieszkanymi tworzą miana charakteryzujące. W sumie objęły one 37% analizowanych tu onimów. Klasę tę uzupełnia jeszcze blisko 18% nazw wieloczłonowych, w których jeden z członów był charakteryzujący. Jest to typ produktywny w każdym badanym okresie z wyjątkiem pierwszej połowy XVIII w. – z tego czasu pochodzą anojkonimy odnotowane w księgach sądowych (wówczas dominujące były miana posesywne). Wyraźnie widać, że czynniki pragmatyczne zdecydowały o kształcie tych nazw: utrwalenie nazwiska właściciela obiektu było bardziej jednoznacznym wskazaniem niż podanie wyglądu czy funkcji desygnatu.

W grupie nazw charakteryzujących sklasyfikowano onimy, które w tradycyjnych podziałach toponimów umieszcza się w klasie nazw topograficznych i kulturowych. Większość rzeszowskich anojkonimów to miana wskazujące na:

- a) ukształtowanie powierzchni, warunki terenowe, np. *Przepaść, Siodła* (od kształtu gór), *Stawisko, Błocizna, Kopiec, Glinki*;
- b) wygląd i wielkość obiektu (również określone metaforycznie za pomocą nazw przeniesionych), np.: *Kąty, Klin, Błonie Małe, Łan Szeroki, Bania, Łysa Góra* (1), *Kalwaria, Wąwóz Samosierra, Chiny*;
- c) zwierzęta wypasane, hodowane lub mieszkające w nazywanym miejscu, np.: *Koziarnisko, Lisia Góra, Psiarnisko, Świńskie Błonie, Żabnik*;
- d) roślinność, głównie drzewostan, np.: *Brzeźnik, Dębczak, Lipina, Olszyny, Wierzbówka*;
- e) kulturę rolną i hodowlaną oraz gospodarkę leśną, np.: *Skotnia, Pullanek, Półcwiartki, Ćwierci, Przegon, Pasterniki, Ogrodowy Odmiar, Kopaliny, Wygęby, Poreby, Karczunek*;
- f) obiekty kultury materialnej, np. *Szopiska, Cegielnisko, Obozowisko, Grodzisko, Karczma, Sztreka*;
- g) przeznaczenie obiektu, np.: *Gielda, Grzebowisko, Miejsce Odmawiania Modlitw*;
- h) jednostkowe wydarzenia czy losy obiektu: *Wisielok, Sukcesyjne*.

Wszystkie nazwy charakteryzujące są motywowane realnie; są cenne zwłaszcza dlatego, że utrwalają informacje o lokalnej przyrodzie i kulturze rolnej, często tej, która już przeminęła. Niestety, ich żywot nie jest zbyt długi.

Kolejną pod względem produktywności grupę stanowią nazwy lokalizujące (ok. 24% + 4% nazw z jednym z członów lokalizującym). Niezmiennie produktywne od XVII w., największy przyrost wykazały w okresie PRL-u (niemal 40% odnotowanych z tego czasu nazw). Wśród nazw motywowanych położeniem obiektu można wskazać trzy podtypy:

- a) nazwy przyimkowe – najczęstsze w tej grupie, lokalizujące względem różnych elementów istniejących w przestrzeni miasta; sporą ich część stanowią nazwy odsyłające do poszczególnych mieszkańców, sytuujące nazywany obiekt względem czyichś posesji i wówczas utrwalające nazwiska ich właścicieli (np.: *U Kawy, U Kopacza, Na Cwajga, Na Dymusa, Na Hajbluma*); pozo-

stałe nazwy lokalizują względem obiektów kulturowych wzniesionych przez człowieka (np.: *Pod Janem* /koło figury św. Jana/, *Między Gościńcami*, *Za Sztreką*, *Za Koleją*, a także: *Zawsie*, *Przedmieście*) lub względem obiektów topograficznych (np. *Podgóry*, *Podlesie*, *Podwisłocze*, *Zalesie*, *Zawisłocze*, *Za Górką*, *Za Wodą*);

b) nazwy ponowione – wskazujące na położenie względem innych obiektów o mocniej utrwalonych nazwach (lokalizujące na zasadzie styczności obiektów), np. *Tralówka* (pierwotnie n. przys.), *Bośnia* (n. karczmy), *Cegielski* (n. fabryki), *Dworzysko* (n. przys.), *Milocin* (n. wsi), *Zielonka* (n. ulicy);

c) właściwe nazwy lokalizujące – wskazujące na względne lub bezwzględne położenie w przestrzeni miasta, np. *Granica Przybyszowska*, *Grunty i Łąki Staromiejskie*, *Tyły Miejskie*, *Błonie Pobicińskie*, *Błonie Wschodnie*, *Błonie Zachodnie*, *Pobicińska Góra*, a także: *Dolna*, *Średnia*, *Górna*.

Nazwy lokalizujące mają chyba najwyższą bezwzględną wartość informacyjną i są wskazówką nawet dla tych, którzy nie znają miasta i jego mieszkańców.

Nieco tylko mniejsza niż grupa nazw lokalizujących jest grupa nazw posesywnych, jeszcze mniej trwałych niż nazwy charakteryzujące. Tylko przy niewielu zdarza się, że „żyją” dłużej niż ich właściciele (na ogół zmiana właściciela pola powoduje zmianę nazwy obiektu). Mniej niż co piąty odnotowany w Rzeszowie anojkonim należy do tej grupy (18%), jednak należy dodać do tego 12% nazw z jednym członem posesywnym (a drugim charakteryzującym).

W nazwach posesywnych na ogół utrwalone zostały nazwiska mieszkańców, np. *Bandzerowskie*, *Deszczowski*, *Muczarzowskie*, *Owczarzowskie*⁸¹. Dużo rzadsze są nazwy utworzone w oparciu o imiona właścicieli, np. *Ignacówka* (nazwa z XVII w.), *Moskowy Grunt* (od im. Mosiek); nieliczne są także miana powstałe od apelatywnych określeń osób, np. *Młynarskie*, *Mydlarzowskie*, *Porwizówka* (od ap. *młynarz*, *mydlarz*, *porwisz* ‘złodziej’). Specyficzną – i wcale niemałą – grupę tworzą nazwy wskazujące na właścicieli instytucjonalnych lub zbiorowych, np. właścicieli miasta i zamku (*Zwierzyniec Zamkowy*, *Gront Pański* (2), *Gront Zamkowy*, *Grunty Folwarkowe Zamkowe*), radców miejskich (*Grunt Radziecki Miejski*, *Kąt Radziecki*) czy ogólnie: miasto (*Grunt Miejski*, *Błonie Miejskie*, *Miejskie Pole*), kościół (*Pola Plebańskie*, *Plebańskie Łany*, *Księżę Pola*), a także chłopów (*Błonie Chłopskie*, *Ćwierci Chłopskie*, *Góra Pańska i Chłopska*, *Kąty Zagrodnicze*). Nazwy te odzwierciedlają prawa własności przed II wojną światową; później tworzone już nazwy posesywne wyłączenie od nazwisk prywatnych właścicieli lub dzierżawców.

Trzy wymienione powyżej typy motywacyjne w sumie obejmują ponad 96% analizowanych nazw, a zatem pozostałe motywacje są marginalne. Tylko pięć nazw to miana kultowe (podgrupa nazw związanych z niematerialnym

⁸¹ Nazwy te pozwalają na odtworzenie XVIII-wiecznego zasobu antroponimów rzeszowskich (por. Reczek 1966).

dziedzictwem kultury), przy czym nazwa lasu *Święte* pochodzi już z XV w., a pozostałe miana (*Święty Antoni*, *Magdalenka* || *Pasmo Magdalenki* || *Pasmo Marii Magdaleny*) powstały na przełomie XIX i XX stulecia i desygnują wzgórze, na których ustawiono kapliczki ze świętami. Także w XIX stuleciu powstały nazwy z członami charakteryzującym i pamiątkowym dla wzgórza, które miejscowa legenda najpierw łączyła z najazdami Tatarów, a potem z walkami konfederatów barskich (*Kopiec Konfederatów* || *Kopiec Konfederatów Barskich* || *Kopiec Tatarski* || *Tatarska Góra*). Trudno precyzyjnie ustalić czas powstania tych określeń, ale zbiegł się on mniej więcej z czasem nadawania pierwszych pamiątkowych nazw ulic.

Analiza motywów nominacyjnych rzeszowskich anojkonimów pokazała, że dla mieszkańców bez względu na ustrój polityczny, uwarunkowania historyczne czy stosunki społeczne niezmiennie ważne były trzy czynniki: najważniejsze było określenie, **JAKI** jest nazywany obiekt, niewiele mniejsze znaczenie miało, **CZYJ** on jest, a także **GDZIE** jest ulokowany. Inne motywacje (n. pamiątkowe i związane z niematerialnym dziedzictwem kultury) miały znaczenie marginalne. Ze zrozumiałych względów w tej grupie nazw w ogóle nieobecne są nazwy kierunkowe⁸². Omówione tendencje nominacyjne obrazuje tabela nr 14.

Tabela nr 14: Liczba nazw prezentujących poszczególne typy motywacyjne z uwzględnieniem czasu ich powstania

	A	B	C	D	E	F	G	H	Razem
Do końca XVII w.	11	5	2	1					19
Pocz. XVIII w.	2	26	3		2	17			50
II poł. XVIII w.	30	2	17		5	5		1	60
XIX w.	12	3	3	1		4	4		27
I poł. XX w.	23	6	12	3	3	3			50
PRL	16	5	24			1			46
Po 1989 r.	2		1			2			5
Razem:	96	47	62	5	10	32	4	1	257

A. n. charakteryzujące, B. n. posesyjne, C. n. lokalizujące, D. n. związane z niematerialnym dziedzictwem kultury, E. n. z członami charakteryzującym i lokalizującym, F. n. z członami charakteryzującym i posesyjnym, G. n. z członami charakteryzującym i pamiątkowym, H. n. niejasne

⁸² Podobne motywy nominacyjne okazały się dominujące w Poznaniu, tam jednak nieco inaczej rozłożyła się produktywność poszczególnych typów: najpopularniejsze okazały się posesyjne (34,5%), kolejno – topograficzne (w tym lokalizujące – 33,3%), rzadsze w tej grupie były nazwy kulturowe (12,4%) i pamiątkowe (9,1%) (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 194–199). Różnice mogą jednak wynikać z nieco odmiennego materiału badawczego (w poznańskim opracowaniu do nazw terenowych zostały włączone nazwy parków i zieleńców miejskich, a także nazwy części miasta).

3.1.3. Analiza formalna anojkonimów lądowych

Nieoficjalne nazwy terenów niezamieszkaných nie tylko semantycznie, ale także w budowie zbliżone są do mikrotoponimów wiejskich. Pewną przewagę mają w tej grupie nazwy syntetyczne (w badanym materiale jest ich 155, czyli 60%), przy czym większe dysproporcje występowały w wiekach XVII i XVIII; obecnie odsetek nazw syntetycznych i analitycznych w tej klasie desygnatów jest zbliżony. Dokładną liczbę nazw powstałych w poszczególnych badanych przedziałach czasowych prezentuje tabela nr 15.

Tabela nr 15: Liczba nazw syntetycznych i analitycznych powstałych w poszczególnych przedziałach czasowych

	Nazwy syntetyczne	Nazwy analityczne
Do końca XVII w. (19)	13 nazw: 6 substantywnych 7 adiektywnych	6 nazw: 2 – rzecz. + okreśł. 2 – okreśł. + rzecz. 2 – wyrażenie przyimkowe
I połowa XVIII w. (50 nazw)	28 nazw: 4 substantywne 24 adiektywne	22 nazwy: 18 – rzecz. + okreśł. 4 – okreśł. + rzecz.
II połowa XVIII w. (60 nazw)	46 nazw: 42 substantywne 4 adiektywne	14 nazw: 10 – rzecz. + okreśł. 3 – okreśł. + rzecz. 1 – wyrażenie przyimkowe
XIX w. (27 nazw)	15 nazw: 15 substantywnych 0 adiektywnych	12 nazw: 5 – rzecz. + okreśł. 6 – okreśł. + rzecz. 1 – wyrażenie przyimkowe
I połowa XX w. (50 nazw)	28 nazw: 28 substantywnych 0 adiektywnych	22 nazwy: 5 – rzecz. + okreśł. 6 – okreśł. + rzecz. 11 – wyrażenie przyimkowe
PRL (46 nazw)	23 nazwy: 23 substantywne 0 adiektywnych	23 nazwy: 1 – rzecz. + okreśł. 1 – okreśł. + rzecz. 21 – wyrażenie przyimkowe
Po 1989 r. (5 nazw)	2 nazwy: 2 substantywne 0 adiektywnych	3 nazwy: 2 – rzecz. + okreśł. 0 – okreśł. + rzecz. 1 – wyrażenie przyimkowe

3.1.3.1. Nazwy syntetyczne

Do połowy XVIII w. wśród nazw syntetycznych przeważały toponimy adiektywne, zwłaszcza posesywne. Spotykane jeszcze w drugiej połowie tego stulecia, potem zupełnie zanikły⁸³. Są to formacje powszechnie uważane za elip-

⁸³ K. Handke (2011: 200) odnotowuje, że typ ten „szczególną produktywność wykazywał w XVIII stuleciu, również w nazewnictwie miejskim”. Badaczka podkreśla jednak, że obecność

tyczne (por. Mrózek 1990: 76; Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 190), powstałe po zaniku członu gatunkowego. Nazwą pola, działki, placu czy łąki staje się przymiotnik dzierżawczy utworzony od nazwiska, rzadziej imienia właściciela, np. *Deszczowski, Dylągowiczowski, Kaczyński, Kotlarzowski*. Inne przymiotniki pojawiały się w tej funkcji znacznie rzadziej (np. *Ogrodowa, Skotnie, Święte*). Z czasem nazwy te ulegały substantywizacji i przestawały być postrzegane jako przymiotniki (już nie: czyj? *Deszczowski*, ale: co? *Deszczowski*)⁸⁴.

Formacje adiektywne rzadko były niederywowane (*Święte, Górna, Średnia, Dolna*). Zdecydowanie dominują w tej grupie nazwy odantroponimiczne (lub pochodzące od apelatywnych określeń osób, zwłaszcza od zawodów), utworzone sufiksami *-ow-* (*Ogrodowa*), *-sk-* (*Młynarskie*), a najczęściej dwumorfemowym formantem *-owsk-* (*Owczarzewskie, Kotlarzowskie, Wieszczykowskie*)⁸⁵. Czasem sufiksacji towarzyszy dezintegracja podstawy (n. os. *Lurynowicz* > *Lurunowskie*, n. os. *Szafranec* > *Szafranowskie*). W wielu przypadkach nie można precyzyjnie i jednoznacznie wyznaczyć formantu, bo nie zawsze wiadomo, jaka była podstawa derywacji (np. *Wiszniowska* to toponim powstały od nazwiska Wiśniowski lub Wiśnia), ponadto nazwy terenowe mogły powstać za pośrednictwem przymiotników dzierżawczych lub marytonimicznych, albo też mogły być tworzone przez derywację fleksyjną od nazwisk zakończonych na *-(ow)ski*⁸⁶.

W grupie eliptycznych toponimów adiektywnych zdecydowaną przewagę mają nazwy w neutrum (ok. 70%)⁸⁷, ale zdarzają się także formacje męskie czy żeńskie. Ważne jednak, że o ile dla nazw w rodzaju nijakim rodzaj gramatyczny członu gatunkowego jest bez znaczenia⁸⁸, o tyle przy nazwach w innych rodzajach gramatycznych zawsze występuje pełna zgodność gramatyczna członów, np.:

Przedanie Pewney Części Pola [...] antiquitus Owczarzewskie [ksw 1717: 237–238]; y z Gruntem zdawnych czasow Bandzerowskie zwanym [ksw 1712: 138–139]; wedle gruntow kotlarzowskie nazwanych [ksw 1715: 230]; Przedanie Roley y Pola Pułłanek ab antiquo nazwanego Zywczowskie [ksw 1714?: 181]

tych nazw „w przestrzeni społecznej Warszawy odnotowywana była do końca XIX w., a w użyciu potocznym przetrwały jeszcze dłużej”.

⁸⁴ Por. polemiczne uwagi na ten temat M. Rutkiewicz-Hanczewskiej (2008: 192).

⁸⁵ R. Mrózek (1990: 89) twierdził, że „konkurencyjność modeli przymiotnikowych na *-ow-* i *-owsk-* wynika z równoznaczności formacji będących efektem żywotności derywacyjnej tych formantów”. Badacz podkreślał przy tym, że „nie da się wskazać żadnego formalnego typu nazwiskowego (na spółgłoskę, na samogłoskę) jako bazy derywacyjnej ograniczającej nazwotwórczy zasięg *-owsk-*”.

⁸⁶ Por. Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 191; Myszkowa 2014: 156–157.

⁸⁷ Podobnie w materiale ze Śląska Cieszyńskiego (Mrózek 1990: 87, 90); na ten temat por. też m.in.: Sochacka 1965; Breza 1978; Wolff, Rzetelska-Feleszko 1982: 244.

⁸⁸ Por. Myszkowa 2014: 156–157.

Ale:

Place obadwa ex oppositio Jatek Rzeźniczych będące Jeden Wieczorkowiczowski alias Deszczowski [ksw 1723: 488]; pospołu y z Łąką fiatkowską nazwaną [ksw 1716: 233]; Grontt swoi własny [...] zdawnych czsow Rzepczynski zwany [ksw 1712: 133]

Właśnie na podstawie faktu, że wymienione przyrostki (-owe, -skie, -owskie) tworzyły „przymiotnikowe nazwy posesywne [...] bez względu na rzeczywistą kategorię gramatyczną (rodzaju, liczby) podstawowej nazwy obiektu (ogród, łąka, pole, dom, posesja, zabudowanie)”, K. Handke (2011: 200) wysunęła wniosek, że miały one status sufiksów strukturalnych⁸⁹.

Onimiczny status adiektywnych formacji eliptycznych czasami bywa podawany w wątpliwość (por. Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 191). Nazwy te wykazują bowiem małą stabilizację – zmieniają się najczęściej wraz ze zmianą właścicieli obiektu, są niestabilne formalnie, a ponadto mają słabo utrwalony paradygmat, co na przykład powoduje, że trudno ustalić formant tworzący nazwę. Porównanie dwóch zapisów:

1. place obadwa ex oppositio Jatek Rzeźniczych będące Jeden Wieczorkowiczowski alias Deszczowski... [ksw 1723: 488]
2. Wyście Troistego Urzędu [...] na wymierzanie Placow dwoch [...] Jednego Wieczorkowiczowskiego alias Deszczowskiego [ksw 1723: 488]

może prowadzić do wniosku, że nazwa Wieczorkowiczowski odmieniała się według paradygmatu przymiotnikowego (odmierzenie czego? placu Wieczorkowiczowskiego), ale dwa inne zapisy:

1. Place obadwa [...] Drugi zaras wedle niego leżący Dylągowiczowskie nazwane... [ksw 1723: 488]
2. Wyście Troistego Urzędu [...] na wymierzanie Placow dwoch [...] Drugiego Dylągowiczowskiego nazwanych... [ksw 1723: 488]

wskazują, że plac mógł się nazywać Dylągowiczowskie lub Dylągowiczowskiego (wariancja słowotwórcza). Podobnie jest w przypadku kolejnych dwóch notacji:

1. Pola Przedtym Chmajowskiego, Brozynowskiego, Lurynowskiego, teraz noviter Wieszczo-wiczowskiego alias Szafrancowskiego nazwanego [ksw 1717: 237–238]
2. Przedasz (!) Pola nazwanego Lurynowskie [ksw 1709: 45]; zeznał ize Pola Swego własnego modo et antiquitus Lurynowskie nazwanego... [ksw 1709: 45]

Być może wskazuje to na częściową substantywizację nazw z sufiksem *-(ow)skie*, które jednakowoż nadal często podlegały regularnej odmianie przymiotnikowej. Z czasem ustąpiły jednak miejsca mianom dopełniaczowym, analitycznym.

⁸⁹ K. Handke (2011: 199) zwracała jednocześnie uwagę na fakt, że w Warszawie w XIX i XX w. dla oznaczenia prawa własności wykorzystywane już były głównie substantywne formanty deminutywne *-ek*, *-ka*, *-ko*; w Rzeszowie ten model okazał się w ogóle nieproduktywny w tej funkcji.

Wśród nazw syntetycznych aż 78% stanowią miana substantive (120 toponimów), które – początkowo rzadkie – upowszechniły się w Rzeszowie w drugiej połowie XVIII w. Toponimy te powstawały zarówno w drodze onimizacji i transonimizacji, jak i przez derywację od apelatywów i propriów (stosunek nazw niederywowanych do derywowanych w tej grupie wynosi 46% : 54%).

Nazwy niederywowane to głównie charakteryzujące, utworzone od tzw. apelatywów topograficznych (*Bania, Błonie, Borek, Debrza, Doły, Przepaść*); spora część z nich obrazuje ponadto gospodarkę leśną i rolnictwo (*Ćwierci, Karczunek, Poręby*). Wśród nazw odproprjalnych dominują przeniesione (*Bośnia, Chiny, Kalwaria*), a także ponowione z nazw zakładów (*Cegielski*) i z nazwisk mieszkańców (*Zweig*). Nazw singularnych jest niemal tyle samo co pluralnych (odpowiednio: 28 i 27).

W grupie nazw derywowanych można wydzielić dwa wyraziste i produktywne typy (oba utworzyły po 18 nazw). Pierwszy z nich tworzą mikrotoponimy substantive powstałe od wyrażen przyimkowych przez derywację paradygmatyczną (np. *Podgórze, Podlesie, Podwisłocze, Podzamcze, Zagórze, Zalesie*⁹⁰ oraz *Podgóry, Nawieś, Zawygnaniec*⁹¹, *Półcwiartki, Stodół*). Są to głównie miana lokalizujące; rzadko zdarzają się w tej grupie onimy charakteryzujące. Drugi typ tworzą nazwy posesywne z singularnym przyrostkiem *-ówka* (np. *Hyclówka, Ignacówka, Koźlarzówka, Szpadałówka, Trębaczówka*) lub pluralnym *-ówki* (*Krupówki*). Trudno dziś ustalić, czy powstały bezpośrednio od nazwisk czy za pośrednictwem przymiotników dzierżawczych. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że współcześnie sufix ten jest formantem strukturalnym.

Do średnio produktywnych formantów można zaliczyć sufix *-isko*, który utworzył 11 nazw, m.in. *Cegielnisko, Dworzysko, Grodzisko, Obozisko, Psiarnisko*. Przyrostek ten w toponimii oznacza na ogół miejsca pozostałe po przedmiocie, zjawisku określonym w podstawie (miejsce po cegielni, dworze, grodzie, obozowisku, psiarni itp.), rzadziej oznacza miejsca cechujące się obecnością przedmiotów czy zjawisk wskazanych przez podstawę, np. *Grzebowisko, Stawisko* (por. Grzegorzczkowska 1984: 49).

Po kilka nazw utworzyły formanty deminutywne, mające w toponimii także funkcje strukturalne (tworzące uniwerbizmy): *-ka* (*Kułaczką, Zielonka, Magdalenka, Liska*), *-ek* (*Pułłanek*), *-ak* || *-ok* (*Huculak, Dębczak, Wisielok*). Inne formanty wystąpiły najwyżej dwukrotnie: *-ec* (*Fidowiec*), *-ina* (*Lipina*), *-iny* (*Kopaliny*), *-izna* (*Błocizna*), *-nik* (*Brzeźnik, Żabnik*).

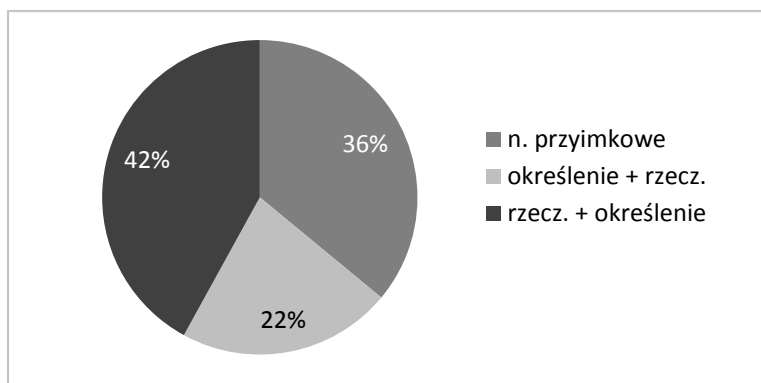
⁹⁰ Por. Grzegorzczkowska 1984: 58. W niektórych, zwłaszcza diachronicznych ujęciach nazwy te są traktowane jako sufiksalne, z przyrostkiem *-e* < **bje*. Szerzej problem ten opisuję w innym miejscu (Myszka 2005a: 50).

⁹¹ Nazwa desygnująca teren położony za Wygnańcem.

3.1.3.2. Nazwy analityczne

Onimy analityczne stanowią blisko 40% nazw niezamieszkanich obiektów lądowych w Rzeszowie. Dominują w tej grupie nazwy dwuskładnikowe; tylko 7 mian (na 102) ma 3 składniki, a 2 nazwy – 4 składniki, w tym spójnik *i* (*Grunty i Łąki Staromiejskie*, *Góra Pańska i Chłopska*). Można w tej grupie wskazać 3 zasadnicze modele o zróżnicowanej produktywności:

1. Zestawienie nominalne z członem nadrzędnym w prepozycji (rzeczownik + określenie/określenia) – 43 nazwy (42%),
2. Zestawienie nominalne z członem nadrzędnym w postpozycji (określenie + rzeczownik) – 22 nazwy (22%),
3. Zestawienie prepozycyjne (wyrażenie przymikowe) – 37 nazw (36%)⁹².

Wykres nr 8: Odsetek nazw w formie wyrażen przymikowych oraz w formie zestawień nominalnych z rzeczownikiem w postpozycji i w prepozycji

Produktywność poszczególnych modeli kształtowała się rozmaicie w kolejnych analizowanych okresach (zob. tabela nr 15): do końca XVII w. wszystkie modele wykazywały porównywalną, choć niewielką produktywność, przez cały wiek XVIII dominował model I, w wieku XIX i na początku XX – przewagę zdobył model II, w okresie PRL najbardziej popularny był model III.

W grupie nazw analitycznych najpopularniejszy jest model z rzeczownikiem w prepozycji. W 28 takich zestawieniach określnikiem jest przymiotnik, przy czym tylko w 6 charakteryzuje on wygląd lub położenie obiektu (*Błonie Małe*, *Błonie Wschodnie*, *Błonie Zachodnie*, *Łan Szeroki*, *Place Przedmiejskie*,

⁹² W zasadzie te same modele wskazała M. Rutkiewicz-Hanczewska (2008: 184) analizująca nazwy miejskie Poznania. Badaczka dzieli je jednak bardziej szczegółowo. Stwierdza przy tym, że 70% to zestawienia nominalne (mniej więcej odpowiadające modelom I i II; przy czym w Poznaniu, podobnie jak w Rzeszowie, dominują zestawienia z przymiotnikiem w postpozycji), a 30% to nazwy prepozycyjne (model III) i wieloelementowe.

Blonie Pobicińskie). W pozostałych mianach z tej grupy przymiotnik odrzeczownikowy wskazuje na przynależność do instytucji i grup osób (*Ćwierci Chłopskie, Gront Pański* (1), *Gront Zamkowy, Grunt Miejski, Grunt Radziecki Miejski, Kąt Radziecki*), rzadziej – pojedynczych gospodarzy (*Łąka Fiatkowska, Pole Szafrancowe*); jedna nazwa ma charakter pamiątkowy (*Kopiec Tatarski*). Określenie w postaci rzeczownika w mianowniku (przydawka apozycyjna) mają tylko dwa onimy: *Wąwóz Samosierra, Pagór Skalka*. Również w dwóch mianach określenie ma postać wyrażenia przyimkowego: *Pole pod Szubienicą, Blonie ku Pobitnej*. W kolejnych jedenastu nazwach członem określającym jest rzeczownik w dopełniaczu, np.: *Pole Przegińskich, Kąt Koszelewskich, Góra Ziemińskich*. Ta struktura pojawiła się już w XVIII w., ale jej produktywność rosła w kolejnych stuleciach⁹³.

Nazwy złożone z rzeczownikiem w postpozycji występują dwukrotnie rzadziej niż poprzednie. Zawsze są dwuskładnikowe. Znajdziemy wśród nich zarówno nazwy charakteryzujące (np. *Nowe Blonie, Wielkie Blonie, Łysa Góra* (1), *Świńskie Blonie, Małpi Gaj*), jak i lokalizujące (*Pobicińska Góra || Powicieńska Góra*), ale dominującą grupą są nazwy posesywne (*Szychtarczyny Plac, Moskowy Grunt, Sikorowy Grunt, Plebańskie Łany, Płonkowe Pola, Dzierżakowy Wąwóz*).

Eliptyczne zestawienia prepozycyjne niemal zawsze informują o lokalizacji obiektu. Te odnotowane w Rzeszowie czasami wskazują na położenie w pobliżu czy na terenie czyichś posesji (*Koło Kawy, Na Cwajga, Na Huculaku, U Cwajga*), jednak zdecydowanie częściej sytuują nazywany obiekt względem obiektów terenowych (*Na Rędzinie, Nad Debrzą, Za Górką, Za Wodą*) lub kulturowych (*Koło Remizy, Koło Waserturmy, Pod Sądem, Za Koleją*). Najczęstszymi przyimkami w tej grupie są: *na* (17 x), *za* (5 x), *koło* (4 x) oraz *u* (4 x). Pozostałe przyimki pojawiają się bardzo rzadko: *pod* (2 x), *przy* (2 x), *między* (1 x), *nad* (1 x), *od* (1 x).

3.1.4. Przeobrażenia w nazewnictwie lądowym (tzw. życie nazw)

Nazwy przedstawione w tym rozdziale dotyczą przede wszystkim niewielkich obiektów o niskiej randze. Rzadko przedostają się do grona większego niż lokalne mikrowspólnoty. Jako takie charakteryzują się także niewielką trwałością. Przy zaledwie kilku można powiedzieć, że miały długi, bo kilkusetletni żywot: *Blonie* (1), *Baranówka, Podwisłocze*. Kilkanaście onimów przetrwało ponad sto lat, m.in.: *Kopiec Konfederatów, Kopiec Tatarski, Lisia Góra, Mag-*

⁹³ Jak podkreślała K. Handke: „Dominujące niegdyś w przestrzeni miejskiej przymiotnikowe nazewnictwo posesywne z czasem zaczęło ustępować przed ekspansją struktur rzeczownikowych w typie *genetivus possessivus* [...]. Ta sama tendencja objęła w XX w. nazewnictwo ulic” (Handke 2011: 200).

dalenka, Pobicieńska Góra, Podzamcze, Psiarnisko, Stawisko – jednak nie zawsze dla oznaczenia pierwotnego obiektu. Pozostałe nazwy funkcjonowały od kilku do kilkudziesięciu lat. W tym podrozdziale postaram się prześledzić przyczyny przeobrażeń w tej grupie mian.

3.1.4.1. Zanik nazwy, zanik (zmiana rangi) obiektu

Nazwy niezamieszkaných obiektów terenowych najczęściej obumierają z tego powodu, że zanika obiekt, który desygnują. Oczywiście o ile w przypadku np. budynków łatwo stwierdzić zanik (np. zburzenie), o tyle w przypadku obiektów topograficznych trudniej wskazać taki moment. Tu „zanik” obiektu wygląda inaczej. Najczęściej zmienia się jego ranga lub przeznaczenie. Kilku takich przykładów z różnych okresów dostarczają analizowane nazwy: w XVIII w. niwa na Wygnańcu zwana była *Banią* – dziś teren wyrównano i zabudowano blokami; podobny los spotkał pola zwane *Berdechówką, Dobrowolską, Karczunkiem, Kopalinami* (XVIII w.), *Błocizną* (XIX w.) czy teren zwany od nazwy karczmy *Bośnią* (międzywojnie). Liczne niegdyś pastwiska podmiejskie, zwane *Pasternikami, Skotnicami, Skotniami* itp., zniknęły z mapy miasta na skutek postępującej urbanizacji – ich nazwy zniknęły wraz z nimi mniej więcej w połowie XX w., choć niektóre funkcjonowały kilkaset lat (źródła podają, że nazwa *Skotnie* istniała już w XII w. – por. Walat 1996: 8).

Odnutowana w okresie międzywojennym nazwa *Grzebowisko* (Ślęcina) była w użyciu dopóty, dopóki na tym terenie grzebano padłą zwierzynę. Potem powoli o niej zapomniano. Plaża nad Wisłokiem, zwana w latach powojennych *Babską Plażą*, przestała pełnić funkcje rekreacyjne, kąpeli zakazano – miejsce to przestało dla rzeszowian mieć jakiegokolwiek znaczenie, przestano zatem wyodrębniać je nazwą własną. Z kolei miejsce przerwy w zwartej zabudowie pod koniec XX w. zwano *Dziurą Barana* lub *Plombą Barana* (od nazwiska inwestora) – nazwy zniknęły (przestały być potrzebne), kiedy teren zabudowano.

Nieoficjalne anojkonimy niemal zawsze są motywowane realistycznie, w związku z czym powodem zaniku nazwy może być zanik motywacji, np. teren w pewnej odległości od zamku, na którym hodowano zwierzynę, zwany był *Zwierzyniec* lub *Zwierzyniec Zamkowy*. Po upadku włości Lubomirskich nazwa stopniowo była zapominana, choć na tym terenie początkowo nie powstały żadne nowe zabudowania⁹⁴. Podobny los spotkał nazwy *Koło Wasserturmy* (wieża ciśnień), *Cegielski* (tereny przyfabryczne) czy *Pole pod Szubienicą* (stała tam szubienica) – kiedy zburzono wieżę ciśnień, przemianowano fabrykę, rozebrano szubienicę, nazwy dość szybko wyszły z użycia.

⁹⁴ Wiele lat później w Rzeszowie jedną z ulic nazwano *Zwierzyniecką* – niestety, nie miała ona nic wspólnego z dawnym *Zwierzyniec*: była ulokowana w innej części miasta, a jej nazwa była przeniesiona z plateonimii Krakowa.

Nazwy terenów niezabudowanych najczęściej zanikają dlatego, że obiekt, który desygnowały, zmienia swoje przeznaczenie, charakter, wygląd, nazwa traci żywą motywację albo też obiekt przestaje być na tyle ważny, żeby „zasługiwał” na swoje indywidualne imię.

3.1.4.2. Zanik nazwy, obiekt zachowany

Obiekty topograficzne, zwłaszcza góry czy wąwozy, ale także część lasów i zagajników, są trwałe i rzadko zmieniają swój wygląd. W przypadku tych desygnatów rzadko też dochodzi do zmiany ich funkcji. A jednak i ich nazwy okazują się często bardzo nietrwałe. Być może nazwy znikają z powodów wymienionych we wcześniejszym punkcie (utrata motywacji, obniżenie rangi obiektu na tyle, że nie ma społecznej potrzeby wyodrębnienia go nazwą własną), ale przyczyny mogą też być zupełnie inne. Często związane są z prawami własności – chyba tym należy tłumaczyć wyjście z użycia nazw typu: *Góra Pańska i Chłopska*, *Góra Ziemieńskich*, *Gront Pański*, *Gront Zamkowy*, *Kąt Radziecki*, *Kąty Zagrodnicze*. Wszystkie wymienione tu onimy pochodzą z XVIII w.; niestety, nie wiadomo, jak – i czy w ogóle – były nazywane później desygnowane nimi obiekty.

3.1.4.3. Zmiana nazwy, obiekt zachowany

Z prawem własności nierozdzielnie związane są nazwy posesyjne, tworzone od nazwisk, rzadziej imion czy zawodów właścicieli. Zwłaszcza dokumenty XVIII-wieczne dowodzą, że nazwy te żyły tak długo, jak długo trwało prawo własności, np.:

Przedanie Pewney Części Pola Przedtym Chmajowskiego, Brożynowskiego, Lurynowskiego, teraz noviter Wieszczkowiczowskiego alias Szafrancowskiego nazwanego [ksw 1717: 237–238]
pole Pułłanek nazwane przedtym ab antiquo Mydlarzowskie, Żywczowskie [ksw 1714?: 182]

Zjawisko zmieniania nazw wraz ze zmianą właścicieli widoczne jest nie tylko w nazwach z XVIII stulecia (np. *Bandzerowskie*, *Brożynowskie*, *Chmajowskie*, *Deszczowski*, *Dylągowiczowskie*, *Kaczyńskie*, *Krokoszowskie*, *Koźlarzówka*, *Lurynowiczowskie*, *Mydlarzowskie*), ale także w późniejszych, np. powojennych (*Machówka*, *Tralówka*).

3.1.4.4. Zanik obiektu, utrzymanie nazwy (ale dla innego obiektu)

Wspomniano już, że najczęściej zmiana rangi bądź przeznaczenia obiektu pociąga za sobą zmianę bądź zanik pierwotnej nazwy. Jednak nie zawsze tak się dzieje. Wydaje się, że nazwy najszerzej znane, a tym samym najmocniej utrwalone i najczęściej używane, mają szansę pozostać nawet wówczas, jeśli zmienia się określany nimi obiekt. W ten sposób dokonuje się nie tylko przedłużenie onimicznego bytu danej nazwy, ale też jej ewolucja – dokonuje się swoisty rodzaj transonimizacji: nazwa jest przenoszona na nowe miejsce nie

w sensie fizycznym, ale w sensie społecznym (awans rangi obiektu). W Rzeszowie taką sytuację obserwujemy w przypadku kilku pierwotnych nazw niw: *Psiarnisko*, *Baranówka*, *Podwisłocze*, *Podzamcze* – z czasem zaczęły one de-sygnować nieformalne części miasta wraz z powstałymi tam zabudowaniami. Niektóre z nich „awansowały” dalej, np. *Baranówka* to współcześnie nazwa jednego z osiedli administracyjnych, a *Podwisłocze* to oficjalna nazwa ulicy. Podobną ewolucję przeszły dwie nazwy pierwotnie oznaczające stawy, potem tereny po stawach, w końcu części miasta: *Stawisko* i *Żabnik*. Zdarzają się też nazwy istniejące dla danego terenu przez stulecia, mimo zmiany funkcji – tak jest z mianem *Bazary*, które według miejscowej tradycji funkcjonuje nieprzerwanie od XII w. (por. Walat 1996: 7).

3.1.4.5. Zanik motywacji nazwy, nazwa zachowana

W nazewnictwie miejscowości normą jest, że nazwa trwa nawet po zaniku motywacji. W mikrotoponimii oczywiście też się to zdarza, ale dużo rzadziej (por. podrozdz. 3.1.4.1.). Tym bardziej warto zwrócić uwagę na anojkonimy, które funkcjonowały lub nadal funkcjonują już po utracie związku realnoznaczeniowego z określonymi nimi obiektami. Wspomniano już, że zwłaszcza nazwy posesyjne trwają zazwyczaj nie dłużej niż prawo własności, tymczasem w Rzeszowie jeszcze długo po wojnie funkcjonowały nazwy: *Cwajgówka*, *Na Cwajga*, *Na Hajbluma* – utworzone od nazwisk żydowskich, utrzymały się wiele lat po wysiedleniu stamtąd Żydów. Podobnie nazwa *Hyclówka* – używana była długo po tym, gdy z tego terenu zniknęła baza miejskiego hycla. Zjawisko to da się zaobserwować już w XVII w. Dokumenty z tego okresu informują, że Mikołaj Spytek Ligęza ofiarował kościołowi w Staromieściu rolę zwane *Ignacówka* – od imienia pierwszego właściciela (Malczewski 1989: 23). Opisywany proceder dotyczy nie tylko nazw posesyjnych, np. w okresie PRL-u notowana jest nazwa *Dębina*, ale już wówczas nie było tam wielu dębów, które podobno rosły wcześniej, zatem nazwa musiała być znacznie starsza. Podobnie miano *Grodzisko* funkcjonuje na określenie terenu, na którym kiedyś (i to tylko wg legendy) stał gród. Utrata motywacji jest często wskazywana jako dowód proprialności danej jednostki leksykalnej⁹⁵, jednak – jak pokazują przykłady – w anojkonimii trwanie nazwy po utracie motywacji jest raczej wyjątkiem niż normą.

3.1.4.6. Zachowana nazwa i obiekt

Okazuje się, że sytuacje częste w innych grupach nazw, czyli trwanie nazwy i obiektu przez wiele dziesiątków czy nawet setek lat, w anojkonimii są bardzo rzadkie. Dotyczą przede wszystkim obiektów ważnych społecznie. Pewnie dlatego największe tereny zielone, dawniej położone na obrzeżach

⁹⁵ Szerzej zob. na ten temat podrozdz. I.3.2.

miasta i wykorzystywane rolniczo, potem służące jako poligony dla wojska i tereny rekreacyjne dla mieszczan, przez wiele stuleci zwane były niezmiennie *Bloniami*. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach pojawiła się tam zabudowa i nazwa, choć wciąż jeszcze znana, powoli przestaje być używana.

Trwale są nazwy obiektów, które przez lata nie zmieniają wyglądu i funkcji, a do takich należą porośnięte lasami okoliczne górkę. Najbardziej znana z nich to *Lisia Góra* (nazwa trwa niezmiennie od co najmniej początku XIX w., obecnie rozszerzona na rezerwat przyrody), powszechnie używa się też od wielu dziesięcioleci określeń *Pobicieńska Góra* i *Magdalenka*. Wciąż funkcjonują nazwy *Kopiec Konfederatów* i *Kopiec Tatarski* (mimo że sam obiekt jest coraz bardziej zaniedbany), a także nazwa *Borek* – dla niewielkiego lasu na Pobitnie. Ale nazwy mające tak długi żywot są raczej rzadkością.

3.2. Nazwy wodne

Na terenie Rzeszowa (w obecnych jego granicach) odnotowano 96 hydronimów desygnujących około 60 obiektów. Nie wszystkie obiekty istnieją do dziś, bowiem nieuregulowane rzeczki często zmieniały bieg, przejściowo płynęły w korytach innych rzek, część rowów i jezior była sztuczna i po założeniu w mieście kanalizacji została zlikwidowana itp.

Trudności nastręcza ponadto dokładne ustalenie lokalizacji obiektów, których nazwy pojawiają się w źródłach innych niż mapy. Sytuację komplikuje dodatkowo fakt, że czasami te same nazwy powtarzają się w odniesieniu do różnych obiektów (por. np. *Biała* – dla dwóch różnych rzek, ulokowanych w południowo-wschodniej i w północno-wschodniej części miasta, *Młynówka* – dla trzech cieków; dwa z nich leżą po prawej stronie Wisłoka, jeden to nieistniejący już sztuczny rów odprowadzający wodę z jeziora). Czasami źródła mylą nazwy rzek płynących obok siebie (por. np. *Strug* (1)⁹⁶ zwany też Ryjakiem i *Strug* (2) w pobliżu Młynówki), a czasami dopływy rzek mają takie same nazwy jak rzeki, do których wpadają. Zdarza się, że źródła podają inne nazwy dla różnych fragmentów tej samej rzeki (por. *Strug* – *Ryjak*). Bywa też, że ustalenie, czy notacje dotyczą tej samej rzeki, jest niemożliwe (np. *Hocza* i *Otcza* – notacje średniowieczne wskazujące na rzekę w rejonie Pobitna; nie wiemy, ile tam wówczas było rzek i jak płynęły; *Kanał za Walem Miejskim* i *Potoczek za Walem* – obie nazwy odnotowane w księgach sądowych z początku XVIII w.; wały miejskie liczyły kilka kilometrów, trudno orzec, ile było przy nich rowów i kanałów, no i jak były nazywane).

Do wszystkich podawanych w tym rozdziale statystyk wliczam dublety nazewnictwa, czyli nazwy dla tego samego obiektu, ale o różnej motywacji (np.

⁹⁶ Cyfry w nawiasach służą odróżnieniu nazywanych obiektów.

Malawka – Młynówka), a także warianty nazewnicze, czyli nazwy o różnej formie, ale tej samej motywacji (np. *Potok Zgłobieński – Zgłobienka*). Takie ujęcie pozwala lepiej prześledzić ewolucję nazw (zob. podrozdz. 3.2.4.).

3.2.1. Kształtowanie się nazewnictwa obiektów wodnych

Określenie chronologii nazw wodnych bywa bardzo trudne, bo zwłaszcza niewielkie ciekі wodne rzadko bywają odnotowywane w źródłach, co sprawia, że czas zapisu może być znacznie odległy od czasu powstania nazwy. A tego, że tak jest w istocie, dowodzą bardzo archaiczne nieraz podstawy i formy nazw wodnych odnotowanych zaledwie kilkadziesiąt lat temu (np. *Przyrwa, Hobka, Przybysza*). Niemniej analiza źródeł zapisów, kontekstu notacji, podstaw semantycznych nazw, realiów terenowych itp. pozwala na poczynienie pewnych obserwacji.

Nie może dziwić, że najstarszym odnotowanym w źródłach dotyczących Rzeszowa hydronimem jest nazwa rzeki, nad którą ulokowano miasto, czyli *Wisłok*. Zapis z Kodeksu Małopolskiego (*Wyszlok* – KMłp. III 45) pochodzi z 1341 r. W kolejnych wiekach nazwa ta jest najczęściej wymienianym hydronimem z tego obszaru. W XIV stuleciu znajdziemy jeszcze jedną nazwę wodną: to zapisana już w 1368 r. *Byala* (KMłp. I 350), od której wzięła nazwę wieś, a obecnie osiedle rzeszowskie Biała.

Dokumenty z XV w. przynoszą notacje posesywne: *Otcza, Hocza, Popowe Jezioro* || *Popie Jezioro*, oraz jedną nazwę pochodzącą od nazwy wsi: *Budziwój*. W kolejnym stuleciu pojawiają się tylko dwie nazwy. Jedna wskazuje na bagno, nad którym miał powstać most: *Rybnik*, druga dotyczy rzeki w okolicy os. Po-bitno: *Biała* (2). Również wiek XVII przynosi tylko dwie nazwy, na dodatek dla tej samej rzeczki: *Przykopa* (2) i *Przyrwa* (2). Wspomnieć też należy o jednej nazwie odnotowanej dopiero w XIX w., ale z pewnością dużo starszej: *Przybysza*, na co wskazuje jej forma – stary przymiotnik bezsufiksalny utworzony od zdeintegrowanej podstawy (*Przybyszówka*). Ta stosunkowo niewielka liczba nazw wynotowanych do końca XVII w. może dziwić zwłaszcza dlatego, że w tym okresie miasto było niemal ze wszystkich stron otoczone naturalnymi lub sztucznymi zbiornikami wodnymi, będącymi bardzo ważnym elementem jego systemu obronnego.

Dużo więcej notacji przynoszą kolejne stulecia. W XVIII w. pojawiają się nazwy związane ze zmianą biegu Wisłoka po wielkiej powodzi: *Wisłoczysko* (1), *Stare Wisłoczysko* || *Wisłoczysko Stare, Wisłok Stary, Wisłok Nowy*. Ponadto nazwy z tego okresu dokumentują wreszcie istnienie wielu stawów wokół miasta: *Staw Wierzbowy, Wielki Staw* || *Staw Wielki, Staw Pański, Staw Bernardyński, Staw Zamkowy, Mały Staw Podzamczy, Wielki Staw Podzamczy, Miłociński Staw*. Stawy te to pozostałości systemu obronnego, wykorzystywane teraz gospodarczo (stały nad nimi młyny, łowiono w nich ryby, pływano po nich łódkami). W źród-

dłach pojawiły się też nazwy rzeczek i potoków: *Bród, Przekopa (2), Młynówka (2), Strug (1), Strug (2), Kanał za Walem Miejskim, Potoczek za Walem*.

Co ciekawe, niewiele nazw wodnych dokumentują XIX-wieczne mapy katastralne. Poza *Wisłokiem* odnajdujemy na nich jeszcze rzekę *Mikoszkę*. W innych źródłach odnotowano ponadto istnienie rzeczek: *Krzykopa, Ryjak, Pozaha, Potok Zwięczycki* oraz różne wersje nazw dwóch istniejących jeszcze stawów: *Jezioro Bernardyńskie || Bernardyńskie Jezioro, Staw Za Bernardynami, Staw pod Zamkiem, Jezioro Zamkowe*.

Kolejną transzę nazw wodnych przynosi początek XX stulecia, a zwłaszcza okres międzywojenny. Notujemy wówczas nazwy: *Gęsiówka, Przekopa (1), Przykopa (1), Przepaść, Przyrwa (1), Przerwa, Stawiska, Stawek Sokoła, Przybyszka, Przybyszówka, Zamkowe Stawy*, a także pierwsze nazwy nie całych cieków, ale miejsc w rzekach: *Na Fajglówce, Na Czarnym Kamieniu, Na Dolku, Zielona Tama*. Onimy tego typu liczniej pojawiają się w okresie PRL-u. Są wytworem młodzieży, która nazywała miejsca dla nich ważne: kąpieliska, miejsca połowu ryb, zabawy, przepraw przez Wisłok: *Baniok, Tamy, Wirki, Zakrzęzek, Zalew, Zatoczka*. W latach 1946–1989 zanotowano jeszcze nazwy: *Młynówka (1), Młynówka (3), Młyński Potok, Paryja, Ropa, Rzeczka, Hermanówka, Malawka, Matysówka, Kanał od Koszar, Kanał od Rzeźni, Machów Ług, Fidowiec, Chabka, Rudka* oraz *Mikośka* (przeróbka z wcześniejszej *Mikoszki*) i *Przybysz*.

Po roku 1989 pojawiło się niewiele nowych nazw. Warto podkreślić, że niektóre z nich, choć nienotowane, zapewne istniały wcześniej, np. *Chubka || Hobka, Wisłoczysko (2), Stary Wisłok, Czekał*. Z pewnością nowa jest nazwa powstałego kilka lat temu kąpieliska *Żwirownia*. Pozostałe onimy mogą mieć długi lub krótki żywot: *Węzówka, Więzówka, Szajerówka, Zgłobianka, Zgłobieniówka, Potok Zgłobieński, Zgłobienka, Zgłobieniówka, Lubcza* (podstawa nazwy z pewnością ma odległą chronologię, ale hydronim mógł być przeniesiony na potok płynący od Zgłobnia niedawno – nie dokumentują go starsze mapy).

Okazuje się, że najwięcej nowych hydronimów pojawiło się w rzeszowskich źródłach z XVIII w. (22% wszystkich zebranych) oraz w okresie PRL-u (24%). W ostatnim dwudziestopięcioleciu przybyło 15,5% nazw, ale trzeba podkreślić, że wiele z nich powstało najprawdopodobniej wcześniej. Tyle samo onimów (15,5%) wynotowano ze źródeł z pierwszej połowy XX w. Tylko 12,5% analizowanych nazw zanotowano przed wiekiem XVIII, a tylko 10,5% – w wieku XIX, z którego mamy zachowane liczne mapy i plany miasta⁹⁷. Wykaz wszystkich nazw wodnych z podziałem na okres ich utrwalenia w źródłach i z podziałem na klasy semantyczne przedstawia tabela nr 16.

⁹⁷ Dla porównania w Poznaniu (dane za: Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 283–285) nazwy wynotowane ze źródeł do końca XVII w. stanowią blisko 18% wszystkich zebranych, nazwy XVIII-wieczne to tylko 4,1% (przy rzeszowskich 23%), nazwy XIX-wieczne – 8,5%, z XX stulecia pochodzi blisko 37% poznańskich hydronimów (w Rzeszowie tyle samo), ale o ile w Poznaniu w ostatnich latach pojawiło się blisko 1/3 badanych nazw, o tyle w Rzeszowie tylko 16%.

Tabela nr 16: Wykaz nazw wodnych z podziałem na okres ich utrwalenia w źródłach i z podziałem na klasy semantyczne

Czas zapisu nazwy	Nazwy
Do końca XVII w.	charakteryzujące (6): Wisłok, Biała (1), Biała (2), Rybnik, Przykopa (2), Przyrwa (2) posesywne (4): Otcza, Hocza, Popowe Jezioro, Popie Jezioro lokalizujące (2): Przybysza, Budziwój
XVIII w.	charakteryzujące (13): Bród, Przekopa (2), Młynówka (2), Staw Wierzbowy, Wisłoczysko (1), Stare Wisłoczysko, Wisłoczysko Stare, Wisłok Stary, Strug (2), Strug (1), Wielki Staw, Staw Wielki, Wisłok Nowy posesywne (2): Staw Pański, Staw Bernardyński lokalizujące (4): Kanał za Walem Miejskim, Miłociński Staw, Potoczek za Walem, Staw Zamkowy charakteryzujące i lokalizujące (2): Mały Staw Podzamczy, Wielki Staw Podzamczy
XIX w.	charakteryzujące (2): Krzykopa, Ryjak posesywne (3): Jezioro Bernardyńskie, Bernardyńskie Jezioro, Mikoszka lokalizujące (4): Staw pod Zamkiem, Jezioro Zamkowe, Staw Za Bernardynami, Potok Zwięczycki niejasna (1): Pozaha
1899–1939	charakteryzujące (8): Gęsiówka, Przekopa (1), Przykopa (1), Przepaść, Przyrwa (1), Przerwa, Stawiska, Zielona Tama posesywne (1): Stawek Sokoła lokalizujące (4): Na Fajglówce, Przybyszka, Przybyszówka, Zamkowe Stawy charakteryzujące i lokalizujące (2): Na Czarnym Kamieniu, Na Dołku
1946–1988	charakteryzujące (13): Baniok, Młynówka (3), Młyński Potok, Młynówka (1), Paryja, Ropa, Rzeczka, Tamy, Wirki, Zakrążek, Zalew, Zatoczek, Chabka lokalizujące (7): Hermanówka, Malawka, Matysówka, Kanał od Koszar, Kanał od Rzeźni, Rudka, Przybysz posesywne (2): Mikośka, Machów Ług niejasne (1): Fidowiec
1989–2014	charakteryzujące (7): Chubka, Hobka, Wisłoczysko (2), Stary Wisłok, Węzówka, Więżówka, Żwirownia lokalizujące (7): Czekaj, Szajerówka, Zgłobianka, Zgłobitniówka, Potok Zgłobieński, Zgłobienka, Zgłobieniówka posesywne (1): Lubcza

3.2.2. Analiza semantyczno-motywacyjna anojkonimów wodnych

Wszystkie nazwy wodne odnotowane na terenie Rzeszowa mają motywację realistyczną. Powstawały najczęściej spontanicznie przez deskrypcję sytuacyjną (apelatywne określenie utrzymywało się przez swą powtarzalność i z czasem stawało się nazwą) lub przez kreację realistyczną (nazwa powstała przez wyeksponowanie w niej charakterystycznego elementu obiektu, który stał się jego symbolem) (por. Cieślíkowa 1996: 13–14).

Wśród rzeszowskich hydronimów pojawiają się właściwie tylko trzy motywacje: charakteryzująca, lokalizująca i posesywna. Motywacja charakteryzująca obejmuje nazwy klasyfikowane w wielu opracowaniach jako topograficzne (wskazujące na cechy nurtu, wody, podłoża, roślinność, zwierzęta, wygląd rzeki itp.) lub kulturowe (dotyczące przede wszystkim gospodarki wodnej, np. wskazujące na obiekty zbudowane na rzekach: tamy, groble, młyny, przeznaczenie stawu pod np. hodowlę ryb czy rekreację). Motywacja lokalizująca wskazuje na położenie nazywanego obiektu. W nazwach wód płynących najczęściej utrwalane jest źródło rzeki (nazwa miejscowości, góry, przysiółku, na terenie którego wypływa rzeka). Z kolei motywacja posesywna odsyła do realnego lub metaforycznego, indywidualnego bądź zbiorowego właściciela obiektu wodnego (najczęściej stawu) lub właściciela terenu, przez który rzeka czy potok płynie. Przedstawiona poniżej analiza opiera się wyłącznie na semantyce członów odróżniających, gdyż człony utożsamiające pełnią w tej grupie jedynie funkcje gatunkowe (określają rodzaj obiektu, ale go nie charakteryzują⁹⁸).

Ilościowe zestawienie hydronimów reprezentujących poszczególne typy motywacyjne z podziałem na okresy, w których powstały nazwy, prezentuje tabela nr 17.

Tabela nr 17: Liczba hydronimów reprezentujących poszczególne typy motywacyjne z uwzględnieniem czasu ich powstania

Okres	N. charakteryzujące	N. lokalizujące	N. posesywne	N. mieszkane	N. niejasne	Razem
Do XVII w.	6	2	4	–	–	12
XVIII w.	13	4	2	2	–	21
XIX w.	3	4	3	–	–	10
1899–1939	8	4	1	2	–	15
1946–1988	13	7	2	–	1	23
1989–2014	7	7	1	–	–	15
	50	28	13	4	1	96

3.2.2.1. Nazwy charakteryzujące

Nazwy charakteryzujące obejmują ponad 52% analizowanych hydronimów rzeszowskich. Zwłaszcza te utrwalające cechy wody czy nurtu są bardzo pierwotnym typem (obecnym w warstwie nazw staroeuropejskich – por. Rymut 1998: 271), ale produktywność nazw charakteryzujących nie słabnie w żadnym z badanych przedziałów czasowych.

⁹⁸ Oczywiście członem typu *kanal*, *rzeka*, *rów* nie można odmówić pewnej wartości charakteryzującej, ale te informacje mają mniejszą wartość semantyczną niż te wnoszone przez człony odróżniające. Poza tym w dotychczasowych opracowaniach hydronimii przyjął się zwyczaj analizowania tylko semantyki członów odróżniających.

Do grupy nazw motywowanych wyglądem i charakterem wód należą dwa najstarsze zanotowane w regionie hydronimy: *Wisłok* i *Biała* (1). O nazwie *Wisła* napisano wiele rozpraw (por. np. Lehr-Spławiński 1946: 78; Rozwadowski 1948: 264–292; Rudnicki 1959: 192; Brückner 1985: 624; Daszykowska-Ruszel 1995: 121–126; Rymut 1998: 271). Wskazywano już to na słowiański, już na indoeuropejski jej rodowód, semantycznie zawsze jednak wiązano ją z cechami nurtu (kręty, wijący się, płynący). Dość zgodnie uznaje się, że *Wisłok* utworzony jest od n. *Wisła* sufiksem *-ok*. W tej sytuacji nazwę największego dopływu Sanu należy uznać za relacyjną (odtoponimiczną – por. Borek 1988). Biorąc jednak pod uwagę produktywność rdzenia **ueis-||*uis-* w słowiańskich nazwach wodnych⁹⁹, nazwę można również uznać za charakteryzującą, oddającą cechy nurtu. Zwłaszcza że możliwe jest, co sugerują T. Lehr-Spławiński (1946: 78) i J. Rozwadowski (1948: 289), że nazwa *Wisła* uległa w pewnym okresie apelatywizacji i zaczęła być synonimem wielkiej wody (jak Elektroluks stał się określeniem wszystkich odkurzaczy czy Adidas – butów sportowych różnych marek – por. Kosyl 1974). Drugi hydronim z XIV w. – *Biała* (1) jest motywowany jasnym, błyszczącym kolorem wody, podobnie jak identyczny, o dwa wieki później zapisany, identyfikujący jednak inny obiekt. Dwa XVII-wieczne określenia *Przykopa* i *Przyrwa* określają charakter koryta rzeki: *przykopa* to ‘kanał, rów, fosa, młynówka’ (Rieger 1969: 132), zaś *przyrwa* to ‘zagłębienie w brzegu morskim, zatoka, dial. dziura’, też ‘wyrwa, nowe koryto rzeki powstałe wskutek przedarcia się przez groblę, nasyp’ (por. Rieger 1969: 133).

Kolejne nazwy charakteryzujące obiekty przynosi wiek XVIII. Wygląd nurtu oddają miana: *Bród*, *Przekopa* (2) oraz dwukrotnie pojawiające się w odniesieniu do różnych obiektów miana *Strug*. Wprawdzie uznaje się, że częsta w hydronimii polskiej nazwa *Strug* pochodzi „od ie. rdzenia **sru || sre-*, wchodzącego w skład słów określających płynącą wodę, przy czym w niektórych językach słowiańskich do ie. rdzenia zostało włączone *-t-*: *streu-*” (Daszykowska-Ruszel 1995: 128; por. też ER 785), to jednak nie można wykluczyć, że rzeszowska nazwa, o niezbyt długim jak na hydronim rodowodzie, pochodzi od apelatywu *strug*, *strugać* i obrazuje cechy nurtu rwącego, „strugającego” brzegi. Z kolei „wiek” obiektów oddają nazwy: *Wiśloczysko* (1), *Stare Wiśloczysko || Wiśloczysko Stare*¹⁰⁰, *Wiśłok Stary*, *Wiśłok Nowy*, a rozmiar stawów jest utrwalony w nazwach: *Wielki Staw || Staw Wielki*, *Mały Staw Podzamczy*, *Wielki Staw Podzamczy* (dwie ostatnie nazwy prócz charakterystyki zawierają też informacje o lokalizacji). Tylko jedna nazwa odsyła do roślinności: *Staw Wierzbowy*.

⁹⁹ W Polsce np. *Wisła*, *Wiśłok*, *Wiślówka*, *Wiślka*, *Wiślica*, *Świślina*, *Wiślina*, *Wiśłów*, *Wiśło*, *Swiślocz* – przykłady za: Daszykowska-Ruszel 1995: 125.

¹⁰⁰ Sufiks *-isko||-ysko* – o czym była już mowa – w toponimii często oznacza miejsce po obiekcie utrwalonym w podstawie (por. Grzegorzczkova 1984: 49); ta funkcja szczególnie jest widoczna w nazwach rzecznych (por. Wiślisko, Sanisko – dla starorzeczy).

Nazwy charakteryzujące z XIX w. i pierwszej połowy XX w. wciąż odsyłają głównie do wyglądu koryta rzeki i rodzaju nurtu (rwący, ryjący, kopiący brzegi): *Krzykopa*, *Ryjak*, *Przekopa* (1), *Przykopa* (1), *Przepaść*, *Przyrwa* (1), *Przerwa*. Jedna nazwa wskazuje na upływ czasu: *Stawiska* to bagna po dawnych stawach. Jedna mówi o zaporze wodnej: *Zielona Tama*. Pojawiają się też nazwy zawierające w sobie jednocześnie elementy opisu lokalizacji i wyglądu nazywanych miejsc: *Na Czarnym Kamieniu*, *Na Dolku*. Charakterystykę obiektów zawierają także powojenne nazwy: *Baniok*, *Paryja* (obie formy oparte na apelatywach funkcjonujących w gwarze; w pierwszej utrwalono tutejszą realizację *a* pochylonego jako *o*), *Ropa* (rzeczka z plamami ropy z pobliskiej kolei), *Wirki*, *Zakrzęzek*, *Zatoczka*. Nowa rzeka płynąca w starym korycie Wisłoka na os. Pobitno zyskała obecnie nazwę *Wisłoczysko* lub *Stary Wisłok*. Natomiast na roślinność wskazuje nazwa rzeczki *Więzówki*. Jej inna nazwa – *Wężówka* może być efektem adideacji do ap. *wąż* lub efektem skojarzeń wijącego nurtu i wijącego się węża.

Nazwy związane z gospodarką wodną nie stanowią licznej grupy (niepełna 10%). Chronologicznie pierwszą jest zanotowany w XVI w. hydronim *Rybnik*, desygnujący bagniska nad Wisłokiem, nad którymi w roku 1569 Mikołajowi Rzeszowskiemu polecono wznieść most (ER 785). Kolejne nazwy tego typu pojawiły się dużo później. W XVIII w. odnotowano rzeczkę *Młynówkę* (2), w XIX w. pojawiła się *Gęsiówka* (pojono tam gęsi), w okresie PRL-u dołączyły do nich jeszcze dwie *Młynówki* (1 i 3) oraz *Młyński Potok*, a także *Tamy* i *Zalew* (na rzekach powstały zapory wodne). Ostatnim mianem z tej grupy jest nazwa otwartego przed kilku laty kąpieliska o nazwie *Żwirownia*, usytuowanego w miejscu, skąd przez lata wydobywano żwir na potrzeby budownictwa.

3.2.2.2. Nazwy lokalizujące

Około 29% rzeszowskich hydronimów zawiera informację o położeniu obiektu. Jest to dość prosty sposób identyfikacji zwłaszcza rzek i potoków: nazwa wprost mówi o tym, skąd rzeczka wypływa. Co ciekawe, ani jeden z analizowanych tu hydronimów nie wskazuje kierunku, w którym rzeczka płynie. Jest to zasadnicza różnica pomiędzy plateonimami i hydronimami.

Na 28 nazw lokalizujących i ich wariantów aż 16 wskazuje na źródło: *Przybysza* || *Przybyszka* || *Przybyszówka* || *Przybysz*, *Budziwój*, *Potok Zwięczyki*, *Hermanówka*, *Malawka*, *Matysówka*, *Zglobianka* || *Zglobitniówka* || *Potok Zglobieński* || *Zglobienka* || *Zglobieniówka*, *Czekaj*, *Szajerówka* (dwie ostatnie nazwy, mimo że utrwalone w ostatnich latach, z pewnością mają starszy rodowód, bowiem odsyłają do nazw części Rzeszowa używanych w dwudziestoleciu międzywojennym i funkcjonujących do lat 60.–70. XX w.). Trudno na podstawie kilkunastu nazw wyciągać wnioski uogólniające, ale nasuwają się tu

trzy spostrzeżenia. Po pierwsze, nazwy te są niezmiennie produktywne przez stulecia: powstawały od XVI w. i są tworzone współcześnie. Po drugie, szczególnie chętnie tworzone je w okresie PRL-u dla nazwania bezimiennych potoczków, uznając widocznie, że to najbardziej skuteczny i pragmatyczny sposób identyfikacji obiektów (por. Daszykowska-Ruszel 1995: 140). Po trzecie wreszcie, nazwy te wykazują wyjątkową niestabilność formalną, np. potok płynący ze Zgłobnia ma pięć wariantów nazwy, z Przybyszówki – cztery, co jest dowodem ich małej wartości deiktycznej i co jest z tym ściśle związane – niskiego stopnia onimizacji.

Nazwy z XVIII i XIX w. sytuują obiekty wodne wobec ważnych punktów przestrzeni miasta: wałów miejskich (*Kanał za Walem Miejskim*, *Potoczek za Walem*) i zamku (*Staw Zamkowy*, *Mały Staw Podzamczy*, *Wielki Staw Podzamczy*, *Staw pod Zamkiem*, *Jezioro Zamkowe*) oraz klasztoru oo. Bernardynów (*Staw za Bernardynami*). Z kolei nazwy XX-wieczne odsyłają do miejsc ważnych z punktu widzenia społecznych i gospodarczych funkcji miasta: *Kanał od Koszar*, *Kanał od Rzeźni*, *Na Fajglówce*, *Rudka* (dwie ostatnie nazwy utworzono od nazw części miasta: Fajglówki i Rudek).

3.2.2.3. Nazwy posesyjne

Obiekty wodne stosunkowo rzadko są czyjąś własnością, nie dziwi więc, że tylko 14% rzeszowskich hydronimów utworzono od mian właścicieli, najczęściej instytucjonalnych. Jedne z pierwszych nazw: *Popowe Jezioro* || *Popie Jezioro* wskazują na popa jako właściciela jeziora i są przez historyków wykorzystywane jako jeden z dowodów na to, że okolice te w średniowieczu zamieszkiwali Rusini. Do właścicieli Rzeszowa (panów miasta) odsyła nazwa *Staw Pański* (a także – pośrednio – wszystkie nazwy lokalizujące ze słowem *zamek*, np. *Staw Zamkowy*), z kolei do zakonników z największego i najstarszego rzeszowskiego klasztoru nawiązują miana *Staw Bernardyński* i *Jezioro Bernardyńskie* || *Bernardyńskie Jezioro*. Właścicielem *Stawku Sokoła* było Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Jedynym pewnym indywidualnym właścicielem gruntów był Mikosz, od którego imienia powstała nazwa rzeczki *Mikoszki*, przekształcona później na *Mikoškę*. Z kolei od nazwiska Mach powstała nazwa stawu *Machów Ług*. Pochodzenie trzech innych nazw zaliczonych tu do posesyjnych jest niepewne: *Otcza* || *Hocza* – hydronim może pochodzić od przymiotnika od wyrazu *ojciec* (por. Rieger 1969: 118; byłaby to forma dzierżawcza utworzona sufiksem *-j-: **otkja*), ale taka motywacja jest w nazewnictwie wodnym dość osobliwa. Z kolei nazwa *Lubcza*, etymologicznie związana z imionami Luba, Lubek, najprawdopodobniej jest nazwą przeniesioną.

Hydronimia Rzeszowa nie odbiega znacząco od nazewnictwa wodnego w innych miastach Polski, na co wskazuje np. porównanie jej z Poznaniem.

W stolicy Podkarpacia nazwy charakteryzujące stanowią 52%, w Poznaniu nazwy sklasyfikowane jako topograficzne (z odliczeniem nielokalizujących) i kulturowe obejmują blisko 46% obiektów wodnych. Na położenie obiektów wskazuje ok. 29% hydronimów w Rzeszowie i ok. 37% w Poznaniu. Najmniejszą grupę w obu miastach tworzą nazwy utworzone od określeń właścicieli, przy czym w Rzeszowie jest to ok. 14%, a w stolicy Wielkopolski tylko 4% (pozostałe onimy poznańskie to wieloznaczne, niejasne i niemieckie – por. Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 291–293).

3.2.3. Analiza formalna hydronimów

Analiza budowy hydronimów występujących na terenie Rzeszowa pokazała, że dominują tu formacje syntetyczne: odnotowano 61 nazw jednowyrazowych wobec 35 nazw dwu- i trzywyrazowych (63,5% – 36,5%)¹⁰¹. W poszczególnych stuleciach produktywność nazw z obu grup była jednak różna. O ile jeszcze do końca XVII w. dominowały nazwy jednowyrazowe, o tyle później, a zwłaszcza w XVIII w. wzrosła znacząco liczba nazw analitycznych. W ostatnim stuleciu znowu w Rzeszowie dominują syntetyczne nazwy wodne. Przemiany te pokazuje tabela nr 18.

Tabela nr 18: Liczba hydronimów syntetycznych i analitycznych w poszczególnych przedziałach czasowych

Okres	Nazwy syntetyczne	Nazwy analityczne
Do XVII w.	10	2
XVIII w.	6	15
XIX w.	4	6
1899–1939	9	6
1946–1988	19	4
1989–2014	13	2
	61	35

3.2.3.1. Nazwy syntetyczne

Wśród nazw syntetycznych tylko 2 pochodzą od przymiotników (2 nazwy *Biała*). Pozostałe to hydronimy substantywne. Większość z nich pochodzi od apelatywów (38 onimów), od propriów utworzono 21 mian (po 3 od nazw osobowych, od starszych nazw wodnych i od nazw części miasta, 12 – od nazw wsi, w których mają źródło rzeczki). Przyrost nazw odapelatywnych i odproprialnych w kolejnych stuleciach prezentuje tabela nr 19.

¹⁰¹ Dla porównania: w Poznaniu nazwy syntetyczne obejmują 46,7% wszystkich badanych, a analityczne – 50,7% (pozostałe są niemieckie – Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 285–286).

Tabela nr 19: Przyrost syntetycznych nazw odapelatywnych i odproprialnych w kolejnych stuleciach

Okres	Nazwy odapelatywne		Nazwy odproprialne		Razem
	niederywowane	derywowane	niederywowane	derywowane	
Do XVII w.	4	3	1	2	10
XVIII w.	4	1	–	1	6
XIX w.	1	1	–	1	3
1899–1939	5	2	1	1	9
1946–1988	7	5	1	5	18
1989–2014	1	4	2	6	13
	22	16	5	16	59*

*do statystyk nie są wliczone dwie nazwy niejasne: Pozaha i Fidowiec

W grupie mian odapelatywnych przeważają formacje niederywowane (22 nazwy, czyli blisko 1/4 wszystkich analizowanych). Część apelatywów utrwalonych w nazwach ma bardzo stary rodowód, a ich znaczenie nie jest już czytelne dla współczesnych użytkowników (np. *przykopa* || *przekopa*, *przyrwa*, *strug*), część ma rodowód gwarowy (np. *baniok*, *paryja*, *krzykopa*), część to tzw. hydroleksemy, czyli apelatywy o charakterze hydrograficznym, które uległy onimizacji (*rzeczka*, *zatoczka* – por. Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 289).

W analizowanej grupie hydronimów znalazło się szesnaście derywatów odapelatywnych. Sześć z nich utworzono sufiksem *-ówka* (np. *Wężówka*, *Gęsiówka*, *Młynówka*). Sufiks ten, w toponimii często dodawany do nazw dzierzawczych, w hydronimach występuje raczej w funkcji uniwerbizującej. Pozostałe sufiksy pojawiały się zdecydowanie rzadziej. Zapewne dwie odnotowane już w XV w. nazwy *Otcza* i *Hocza* utworzono ps. sufiksem **-ja*, we wszystkich wariantach nazwy *Chabka* || *Chubka* || *Hobka* widoczny jest deminutywny sufiks *-ka*, pozostałe derywaty też zawierają *-k-* w morfemie: *-nik* (*Rybnik*), *-ak* (*Ryjak*), *-iska* (*Stawiska*), *-ki* (*Wirki*), *-ek* (*Zakrzęzek* – podstawa nazwy wodnej to kontaminacja apelatywów *zakręcać* i *okręzać*)¹⁰².

Grupa hydronimów odproprialnych niederywowanych liczy zaledwie pięć pozycji. Wszystkie to miana ponowione z nazw wsi (*Matysówka*, *Przybyszówka*, *Budziwój* – dwie ostatnie są już osiedlami rzeszowskimi) lub z nazw części miasta (*Czekaj*, *Szajerówka*).

Nieco liczniejsza jest grupa nazw wodnych derywowanych od innych nazw własnych. Najpopularniejszym sposobem derywacji, podobnie jak przy nazwach odapelatywnych, była sufiksacja. W funkcji przyrostków tworzących nazwy wodne w Rzeszowie wystąpiły zarówno sufiksy archaiczne, jak: *-ok* (*Wisłok*) czy *-cza* lub **-ja* (*Lubcza* – od *Luba* lub *Lubek*), jak i produktywne do dziś: *-ka* (*Mi-*

¹⁰² Nazw derywowanych w Rzeszowie jest zbyt mało, by analizować produktywność sufiksów; warto wspomnieć, że również w poznańskiej hydronimii odnotowano różnorodne sufiksy o niewielkiej produktywności (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 290).

koszka || *Mikoška, Hermanówka* – od: Hermanowa, *Malawka* – od: Malawa), *-ówka* (*Zgłobieniówka* – od: Zgłobień) oraz *-ysko* (dwa *Wisłoczyska*). Mamy w tej grupie także inne sposoby derywacji: dezintegrację (*Przybysz, Przybysza* – od: *Przybyszówka*), derywację wymienną (*Przybyszka* – od: *Przybyszówka, Zgłobianka* – od: Zgłobień), derywację paradygmatyczną (*Rudka* – od: Rudki) oraz zmiany niesystemowe: stwardnienie *n* przed sufiksem *-ka* (*Zgłobienka*), wzbogacenie podstawy przed sufiksem *-ówka* (*Zgłobitniówka*). Ostatnie zmiany można wytłumaczyć chyba tylko ignorancją urzędników zapisujących nazwy na mapach.

3.2.3.2. Nazwy analityczne

Rzeszowskie hydronimy analityczne są niezbyt liczne, a i taka ich obecność wynika głównie z faktu niestabilności ich członów i związanej z tym wielopostaciowości, co pomnaża zasób mian. Potwierdza to spostrzeżenia M. Rutkiewicz-Hanczewskiej, iż „niestąłość struktury nazewnictwa stanowi jedną z istotnych cech nowszych [...] hydronimów. Zjawisko to ma dwa oblicza. Pierwsze polega na [...] wariacji członu wyróżniającego, na jego polimorfizmie, prowadzącym do potencjalnych nieporozumień komunikacyjnych. Drugie dotyczy niestąłości szyku w obrębie *genus proximum* i *differentia specifica* nazw zestawionych” (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 287).

Wśród nazw analitycznych w Rzeszowie można wydzielić dziewięć schematów strukturalnych o zróżnicowanej produktywności. Najczęściej nazwy składają się z rzeczownikowego członu gatunkowego i jego przymiotnikowego określenia. W funkcji członu gatunkowego zazwyczaj występują terminy hydrograficzne. Na badanym terenie najwyższą frekwencję wykazały: *staw, stawek, stawy* (aż 13 nazw), *jezioro* (5 nazw), *potok* (4 nazwy) i *kanal* (3 nazwy). Człon gatunkowy może występować w prepozycji lub w postpozycji, ale jest on obligatoryjny i nie ulega elipsie. Tylko 3 nazwy mają postać eliptycznych zestawień prepozycyjnych. Przyrost nazw analitycznych w kolejnych stuleciach prezentuje tabela nr 20.

Tabela nr 20: Przyrost analitycznych nazw reprezentujących różne schematy strukturalne w kolejnych stuleciach

Okres	Adj _N + N	N + Adj _N	Adj + N	N + Adj	N + N _G	N _G + N	Adj + N + Adj _N	N + pN	pN	Razem
Do XVII w.	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2
XVIII w.	1	4	2	4	–	–	2	2	–	15
XIX w.	1	3	–	–	–	–	–	2	–	6
1899–1939	1	–	1	–	1	–	–	–	3	6
1946–1988	1	–	–	–	–	1	–	2	–	4
1989–2014	–	1	1	–	–	–	–	–	–	2
Razem:	6	8	4	4	1	1	2	6	3	35

* N – rzeczownik, N_G – rzeczownik w dopełniaczu, Adj_N – przymiotnik odrzeczownikowy, Adj – przymiotnik, pN – wyrażenie przyimkowe

Większość rzeszowskich hydronimów analitycznych pochodzi od połączeń przymiotnika z rzeczownikiem. Dla języka polskiego typowy jest szyk przydawka + rzeczownik, a nie odwrotnie (mały miś, a nie: *miś mały). Tymczasem w hydronimii ten porządek bardzo często bywa zaburzany. Wprawdzie odnotowano tu sześć nazw utworzonych według schematu przymiotnik odrzeczownikowy + rzeczownik (*Popowe Jezioro* || *Popie Jezioro*, *Miłociński Staw*, *Bernardyńskie Jezioro*, *Zamkowe Stawy*, *Młyński Potok*), ale obok nich pojawiło się aż osiem mian o „odwrotnym” szyku: rzeczownik + przymiotnik odrzeczownikowy (*Staw Wierzbowy*, *Staw Pański*, *Staw Bernardyński*, *Staw Zamkowy*, *Jezioro Bernardyńskie*, *Jezioro Zamkowe*, *Potok Zwięczycki*, *Potok Zgłobieński*). Czterem nazwom realizującym schemat przymiotnik + rzeczownik (*Stare Wisłoczysko*, *Wielki Staw*, *Stary Wisłok*, *Zielona Tama*) „towarzyszą” cztery miana o odwrotnym szyku członów: rzeczownik + przymiotnik (*Wisłoczysko Stare*, *Wisłok Stary*, *Staw Wielki*, *Wisłok Nowy*). Znamienne, że aż osiem z dwunastu nazw o nietypowym dla języka polskiego szyku członów powstało w XVIII, a trzy – w XIX stuleciu¹⁰³.

Tylko dwie nazwy to połączenie dwóch rzeczowników: rzeczownik w mianowniku + rzeczownik w dopełniaczu (*Stawek Sokoła*) oraz rzeczownik w dopełniaczu¹⁰⁴ + rzeczownik w mianowniku (*Machów Ług*). Dwie nazwy realizują model przymiotnik + rzeczownik + przymiotnik odrzeczownikowy (*Mały Staw Podzamczy*, *Wielki Staw Podzamczy*).

Wśród nazw analitycznych spotykamy także nazwy przyimkowe. Schemat rzeczownik + wyrażenie przyimkowe realizuje sześć nazw powstałych w okresie od XVIII do XX w. (*Potoczek za Walem*, *Staw pod Zamkiem*, *Staw za Bernardynami*, *Kanał od Koszar*, *Kanał od Rzeźni*, *Kanał za Walem Miejskim*). Tylko trzy nazwy powstałe w dwudziestoleciu międzywojennym to struktury eliptyczne, mające postać wyrażenia przyimkowego (*Na Fajglówce*, *Na Czarnym Kamieniu*, *Na Dolku* – wszystkie są nazwami utworzonymi na oznaczenie charakterystycznych miejsc w rzece; strukturalnie przypominają najczęstszy model nazw toni rybackich (por. Rymut 1998: 277).

3.2.4. Przeobrażenia w nazewnictwie wodnym (tzw. życie nazw)

Nazwy największych polskich rzek, mimo że często w rdzeniach utrwalają dawno nieużywane i niezrozumiałe dla współczesnych apelatywy, trwają niezmiennie przez setki lat i są uznawane za najbardziej trwałe toponimy (Rymut 1998: 270). W Rzeszowie do takich należy jedynie nazwa *Wisłok*. Pozostałe

¹⁰³ Problemy z szykiem członów w zestawieniach nominalnych zauważyła też M. Rutkiewicz-Hanczewska (2008: 287) w Poznaniu; badaczka podkreślała, że nazwy te nieraz mają kilkudziesięcioletni czy nawet kilkusetletni żywot, a zatem ich forma powinna być ustabilizowana. Warto tu zaznaczyć, że w stolicy Wielkopolski (inaczej niż w Rzeszowie) dominują jednak nazwy o układzie przymiotnik + rzeczownik (44 do 37 „odwrotnych”).

¹⁰⁴ Może to być też forma przymiotnika dzierżawczego w odmianie prostej.

hydronimy przechodziły rozmaite przeobrażenia lub też są niezmiennie, ale mają bardzo krótki żywot, jak *Czekaj*, *Szajerówka*, *Paryja*, *Ropa* czy *Żwirownia*.

Interesujący wydaje się fakt, że istnieje taka grupa nazw, które są nadawane częściej niż inne. Wydawać by się mogło, że funkcjonowanie dwóch rzek o tej samej nazwie położonych bardzo blisko siebie będzie utrudniało komunikację, bowiem nazwy te nie będą mogły pełnić podstawowej funkcji przypisywanej nazwom własnym, czyli funkcji identyfikacyjnej. Tymczasem w Rzeszowie aż trzy rzeczki niemal w tym samym czasie nosiły nazwę *Młynówka*, a po dwie były określane mianami: *Biała*, *Przekopa*, *Przykopa*, *Przyrwa*, *Strug*, *Wisłoczysko*. Być może właśnie brak jednoznacznej identyfikacji obiektów był przyczyną tego, że większość z tych rzeczek była określana także nazwami paralelnymi.

W tym podrozdziale postaram się przyjrzeć przyczynom przeobrażeń nazwicznych w rzeszowskich obiektach wodnych.

3.2.4.1. Zanik nazwy, obiekt trudny do ustalenia

Nazwy odnotowane w źródłach średniowiecznych są cennym świadectwem przeszłości, ale nieraz bardzo trudnym w interpretacji. W Rzeszowie do takich hydronimów-zagadek należą dwie XV-wieczne nazwy *Otcza* i *Hocza*. O rzeczkach wiadomo tyle, że płynęły w okolicach wsi Powietna i Wilkowyja (dziś rzeszowskie osiedla Pobitno i Wilkowyja), ale nie potrafimy dokładnie ustalić, w którym miejscu; co więcej: trudno nawet stwierdzić, czy to były dwie czy jedna rzeka i czy któraś ze współczesnych rzeczek płynie w korycie tamtych (tamtej?). Są badacze, którzy są skłonni uznać, iż „prawdopodobny jest więc wniosek, że *Otcza* z 1443 r. i *Biała* z 1509 r. to jedna i ta sama rzeczka, identyczna najpewniej z *Młynówką*” (Kurtyka 1994: 114), ale pewnych dowodów na to nie ma. Nie wiadomo zatem, czy tylko nazwy się nie utrzymały, czy zniknął też obiekt, który identyfikowały.

3.2.4.2. Zanik nazwy, obiekt zachowany

W rzeszowskiej hydronimii pojawia się wiele nazw, które znikły bez śladu, mimo że obiekt, który wskazywały, zachował się i obecnie jest „beziemienny”. Przyczyną tego jest najczęściej zmiana społecznego znaczenia nazywanego miejsca. W Rzeszowie opisywane zjawisko jest szczególnie widoczne w nazwach powstałych pod koniec XIX i w pierwszej połowie XX stulecia (używanych do lat 70.). Zdarza się, że dotyczy to także nazw starszych, np. *Bród* – była to nazwa pływaczni w rzece, wykorzystywanej do przejazdów ze Staromieścia na Pobitno. Nazwa przestała być używana, kiedy wybudowano most – znikła potrzeba użytkowania obiektu, znikła więc i potrzeba jego wyodrębniania.

Podobny los spotkał nazwy nadawane przez młodzież różnym miejscom w rzece wykorzystywanym rekreacyjnie. Miejsca letnich kąpiei mieszkańców,

a także miejsca spotkań i zabaw młodszych i starszych nosiły nazwy: *Na Fajglówce* (płycizna w korycie Wisłoka na Pobitnie), *Na Czarnym Kamieniu* (miejsce w korycie Wisłoka z dużym czarnym kamieniem rozbitym ładunkami wybuchowymi przez żołnierzy radzieckich po II wojnie światowej), *Na Dołku* (głębina w korycie Wisłoka, miejsce letnich kąpeli mieszkańców, a także miejsce pławienia koni), *Baniok* (miejsce w okolicach ujścia Ropy – było tam ujęcie wody), *Tamy* (niewielkie spiętrzenie wody), *Wirki* (płycizny na Wisłoku, miejsce kąpeli dziecięcych), *Zakrążek* (zakole Wisłoka; okolice ujścia Przyryw i Ropy). Nazwy znikły po uregulowaniu rzek i wprowadzeniu zakazu kąpeli w miejscach do tego nieprzeznaczonych. Dziś takich nazw się nie tworzy, bo dzieci nie łowią ryb i kijanek w Wisłoku, nie pływają też ani w głównej rzece miasta, ani w jej dopływach. Młodzież z takich miejsc nie korzysta, nie ma więc potrzeby ich nazywania.

3.2.4.3. Zanik nazwy, zanik obiektu

W historii miasta dość często mamy do czynienia z zanikiem nazwy spowodowanym likwidacją obiektu, który wskazywała. Taki los spotkał na przykład XVI-wieczny *Rybnik* (bagniste jezioro nad Wisłokiem, które prawdopodobnie wyschło), XVIII-wieczne potoki: *Przekopę* (2) (potok zasypano), *Młynówkę* (2) (potok wypływał ze sztucznego jeziora i napędzał koło młyńskie; po likwidacji jeziora wyschł), *Kanał za Walem Miejskim* czy *Potoczek za Walem*. Z kolei po powodzi na początku XVIII w. pozostały dwa koryta Wisłoka i wówczas konieczne było ich różnicowanie. Nazwy: *Stare Wisłoczysko* || *Wisłoczysko Stare* || *Wisłok Stary* oraz *Wisłok Nowy* zniknęły, kiedy starorzecze ostatecznie wyschło – wówczas na nowo zaczęła funkcjonować jedna nazwa *Wisłok*.

W systemie obronnym późnośredniowiecznego Rzeszowa istotną rolę odgrywały sztuczne stawy powstałe przez spiętrzenie wód na niewielkich rzeszowskich rzeczkach (głównie na Mikoście) oraz utworzone na terenach starorzeczy Wisłoka. Stawy te z czasem zaczęły pełnić funkcje gospodarcze i rekreacyjne, stopniowo zmniejszały swą powierzchnię, w końcu zupełnie zostały zasypane śmieciami, gruzem i ziemią, a na ich miejscu powstała zabudowa mieszkalna, urzędy i sklepy. Zniknęły oczywiście nie tylko stawy, ale też ich nazwy: *Jezioro Bernardyńskie* || *Bernardyńskie Jezioro* || *Staw Za Bernardynami* || *Staw Bernardyński* (był to największy ze wszystkich stawów, a pozostałości po nim utrzymały się jeszcze w pierwszej połowie XX w.), *Staw Pański*, *Staw pod Zamkiem*, *Staw Wielki* || *Wielki Staw* || *Wielki Staw Podzamczy*, *Staw Zamkowy* || *Jezioro Zamkowe* || *Staw pod Zamkiem*, *Zamkowe Stawy*, *Mały Staw Podzamczy* (było to kilka stawów w okolicy zamku; trudno dziś dokładnie i precyzyjnie ustalić, która nazwa wskazywała określony obiekt; wydaje się, że w niektórych źródłach były obejmowane wspólną nazwą, czasami były róż-

nicowane), *Stawek Sokoła* (powstał pod koniec XIX w. z resztek dawnych stawów; położony za budynkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”; w nimie urządzano tam ślizgawkę i grano w hokeja).

Zniknęły nie tylko jeziora położone na terenie tzw. nowego Rzeszowa, ale także te położone na Staromieściu. Zarysy jednego z nich, *Popowego Jeziora* || *Popiego Jeziora*, widać jeszcze na XIX-wiecznych mapach. Dziś nie ma ani jeziora, ani jego nazwy.

3.2.4.4. Zmiana nazwy, obiekt zachowany

Dosyć często w nazewnictwie rzek Rzeszowa notuje się zmiany polegające na tym, że stara nazwa zastępowana jest nową. Przyczyny tych zmian często są trudne do ustalenia.

Już XIV-wieczne źródła notują nazwę rzeczki *Białej* (1) płynącej od wsi Biała. Nie wiadomo, jak długo utrzymywała się ta nazwa, ale od XVIII w. w jej miejscu pojawia się nowa: *Strug* (1). Trudno zgadnąć, dlaczego rzeczka zmieniła nazwę. Być może wynikało to z chęci dyferencjacji nazwy wodnej i miejscowej. Ale to tylko hipoteza. Wiadomo natomiast, że na określenie rzeczki funkcjonowała też nazwa *Ryjak*, przy czym *Słownik geograficzny* podaje, że był to dublet nazwy *Strug* (SG X 88), natomiast według map katastralnych *Ryjak* to ujście *Strugu*; z kolei zdaniem W. Daszykowskiej-Ruszel (1995: 136) ujście *Ryjaka* nazywa się *Struga*.

Na mapie Miega pojawił się inny *Strug* (2); dowodzi to faktu, że jeszcze w drugiej połowie XVIII w. określano tą nazwą nie tylko rzekę płynącą koło Tyczyna i Białej, ale także strumień, który dziś nosi nazwę *Młynówka* (1) (por. np. Malczewski 1998: 37; Kotula 2003: 55). Ta z kolei dawniej zwana była *Przyrwą* (2) lub *Przykopą* (2). Takie nazwy odnotowuje dla tego ciekłu skarga wniesiona w 1622 r. przez Mikołaja Spytkę Ligęzę (ER 414). Obecnie nazwę *Przyrwa* (1) nosi największy z lewych dopływów Wisłoka na terenie miasta, płynący od wsi Przybyszówka i z tego powodu dawniej zwany *Przybyszqą*, *Przybyszqą* (SG X 153) lub *Przybyszówką* (nazwy te funkcjonują do dziś jako – jak mówią mieszkańcy – „oboczne do Przyrwy”).

Dublety nazewnicze wśród rzeszowskich hydronimów notuje się też współcześnie. Potok płynący ze Zgłobnia nazywany jest *Zgłobianką* || *Zgłobitniówką* || *Potokiem Zgłobieńskim* || *Zgłobienką* || *Zgłobieniówką* lub *Lubczqą*. Kiedy pojawiła się ta ostatnia nazwa, dokładnie nie wiadomo. Wskazują ją dopiero źródła z drugiej połowy XX w. Trudno też ustalić jej motywację. Prawdopodobnie została sztucznie zaimportowana przez urzędników.

Na terenie os. Przybyszówka płynie potok zwany obecnie *Wieżówką* lub *Wężówką*. Nazwa potoku z pewnością jest topograficzna i najprawdopodobniej pochodzi od roślinności (wiąz ‘wysokie drzewo liściaste’), a nazwa *Wężówka* mogła powstać przez skojarzenie z węzami (adideacja), może też nawiązywać

do kształtu rzeki. Z kolei wzdłuż ul. Przemysłowej płynie potok określany albo nazwą motywowaną lokalizacją: *Rudka* (płynie przez teren od dawna zwany Rudkami), albo terminem hydrograficznym *Rzeczka*. Aż trzy nazwy funkcjonują obecnie dla potoku płynącego od wsi Malawa: pierwsza nazwa jest lokalizująca: *Malawka*, dwie kolejne są motywowane tym, że dawniej był tam młyn wodny: *Młynówka* || *Młyński Potok* (Rieger 1969: 104).

3.2.4.5. Zanik obiektu, utrzymanie nazwy (ale dla innego obiektu)

Wydaje się, że stare nazwy miejscowe czy wodne powinny być utrwalane w nazwach ulic i osiedli. W przypadku ojkonomimów rzeczywiście czasami tak się dzieje, jednak hydronimy rzadko są przenoszone na inne obiekty. W Rzeszowie można wskazać tylko jeden taki przykład: starorzecze Wisłoka długo zwane było (i oznaczane na mapach) jako *Wisłoczysko*. Nazwa utrwalona była do tego stopnia, że ulicy biegnącej przez te tereny nadano nazwę Wisłoczysko (nazwa funkcjonowała w latach 1879–1899; potem zmieniona na ul. Mikołaja Spytka-Ligęzy). Dla najstarszych mieszkańców onim *Wisłoczysko* jest nadal żywy jako nazwa terenowa.

3.2.4.6. Obiekt zachowany, nazwa zmodyfikowana

Ostatnim rodzajem zmian, którym uległy rzeszowskie hydronimy, jest modyfikacja formy. Taki proces spotkał nazwę płynącej przez centrum miasta rzeczki. Pierwotnie – od nazwy osobowej Mikosz – zwana była *Mikoszką*. Tak notowana jest na mapach katastralnych do końca XIX w. Ale już na mapie z 1931 r. odnajdujemy zapis *Mikośka*¹⁰⁵. Tak nazywają ją nawet najstarsi rzeszowianie. Zmiana *sz* > *ś* mogła być spowodowana analogią do zdrobniałych imion żeńskich typu: Małgośka, Kaśka, Zośka, Aśka.

Wahania formy obserwujemy też w nazwie rzeczki uchodzącej do Wisłoka na południe od Strugu, w górnej części Zalewu, na terenie os. Budziwój. We współczesnych źródłach odnajdujemy formy *Chubka* (taką podaje *Encyklopedia Rzeszowa*) i *Hobka* (utrwalona na mapach dostępnych online). Obie wersje powstały zapewne dość dawno¹⁰⁶, a wahania formy mogą wynikać z faktu, że oba warianty brzmią dość obco.

¹⁰⁵ Opierający się na tych zapisach J. Rieger (1969: 102), a za nim W. Daszykowska-Ruszel (1995: 138) błędnie etymologizowali nazwę od zdr. im. Mikołaj, Mikuś, a nawet od XVII-wiecznego tańca mikusia (a przecież nazwa w tej postaci pojawiła się dopiero w XX w.!).

¹⁰⁶ Świadczy o tym mało przejrzysta podstawa. J. Rieger nazwę *Chabka/Chopka* w pow. krośnieńskim wywodzi od ukr. *chaba* ‘klacz’ lub od *chabina* ‘pręt, różga’ (Rieger 1969: 33); taką wersję potwierdzałby wariant funkcjonujący na współczesnych mapach: *Hobka*, zwłaszcza że w rejonie rzeszowskiej rzeczki jeszcze kilkadziesiąt lat temu mieszkali Rusini. Mniej prawdopodobne, by nazwa wodna pochodziła od huby (grzyba nadrzewnego) czy tym bardziej hubki (łatwopalnego materiału produkowanego z hub).

Próby modyfikacji nazwy można też dostrzec w nazwach wariantywnych pochodzących od nazwy wsi. W Rzeszowie zwłaszcza dwie rzeki mają bardzo niestabilne formalnie nazwy: *Zgłobianka* || *Zgłobitniówka* || *Potok Zgłobieński* || *Zgłobienka* || *Zgłobieniówka* oraz *Przybysz* || *Przybysza* || *Przybyszka* || *Przybyszówka*. Kolejne warianty powstają przede wszystkim w celu „uwspółcześnienia” nazw o archaicznych formach.

3.3. Podsumowanie

Zestawienie motywacji anojkonimów lądowych i wodnych pokazuje, że te same trzy grupy są wśród nich dominujące, jednak różnie rozkłada się ich produktywność. W obu klasach obiektów dominują miana charakteryzujące (topograficzne i kulturowe), ale ich odsetek w obiektach lądowych wynosi 37%, a w wodnych – aż 52%. Czwarta część nazw terenowych to miana lokalizujące, wśród nazw wodnych ten odsetek jest jeszcze wyższy i wynosi 29%. Z kolei nazwy posesywne dominują w nazewnictwie lądowym – jest ich tu 18%, podczas gdy w nazewnictwie rzek i stawów (a zwłaszcza stawów) – 14%. W nazewnictwie terenowym więcej jest nazw mieszanych, tzn. o różnej charakterystyce motywacyjnej każdego z członów (17%, wobec 5% takich nazw wśród hydronimów).

Semantyka rzeszowskich nazw wodnych jest bardzo zbliżona do wiejskiej hydronimii z tego regionu, np. w nieodległym powiecie strzyżowskim nazwy charakteryzujące obejmowały blisko 50% nazw wodnych, 40% nazw wskazywało na lokalizację, a około 10% – na właściciela obiektu (Myszka 2006: 104–105). Z kolei semantyka nazw obiektów lądowych nieco się różni. Na terenach wiejskich aż 40% stanowią nazwy lokalizujące (to o 15% więcej niż w mieście), ponad 30% to nazwy charakteryzujące (7% mniej niż w Rzeszowie), 23% to nazwy posesywne (odsetek zbliżony). Na wsi mniej jest nazw wieloczłonowych o różnej motywacji każdego z członów – tylko 5,5% (Myszka 2006: 117–119).

Porównanie budowy rzeszowskich nazw lądowych i wodnych pokazało, że w obu grupach przeważają toponimy syntetyczne, przy czym ich odsetek w nazwach terenowych i w hydronimach jest zbliżony (60% w nazewnictwie terenów lądowych i blisko 64% w nazewnictwie wodnym). W grupie nazw syntetycznych przeważają substantywne (w nazewnictwie lądowym 78%, w nazewnictwie wodnym aż 97%). Stosunek syntetycznych nazw niederywowanych do derywowanych w obu grupach nazw jest niemal identyczny i wynosi 46% : 54%. Większe różnice występują w grupie nazw analitycznych. Wprawdzie zarówno w nazwach wodnych, jak i lądowych dominują nazwy o strukturze rzeczownik + określenie, ale ich odsetek jest różny (odpowiednio 54% i 42%). Zestawienia nominalne z członem określającym w prepozycji obejmują 22% nazw lądowych i 31% nazw wodnych. Tylko w nazwach wodnych pojawiły się

struktury z dwoma członami określającymi: jednym w pre-, drugim w postpozycji. W nazewnictwie terenowym sporo jest nazw w formie wyrażen przyimkowych (eliptyczne zestawienia prepozycyjne – 36% nazw analitycznych), które w nazewnictwie wodnym są zdecydowanie rzadsze (9%).

Zestawienie budowy nazw wiejskich i miejskich dowodzi, że strukturalnie są one bardzo podobne: w powiecie strzyżowskim wśród wiejskich mikrotoponimów lądowych 69% stanowią struktury syntetyczne, a w nazewnictwie wodnym jest ich 66% (Myszka 2006: 139). Wśród nazw syntetycznych przeważają jednak niederywowane, ale do derywacji wykorzystuje się te same sufiksy nazwotwórcze. Terenowe nazwy analityczne na wsi to aż w 75% eliptyczne struktury prepozycyjne – w mieście jest ich 40% mniej. W nazewnictwie wodnym ten odsetek jest bardziej zbliżony – na wsi 13%, podczas gdy w mieście 9% (Myszka 2006: 152).

Chronologicznie starsze są nazwy wodne, one też wiodą dłuższy żywot – są trwalsze i bardziej odporne na zmiany, nawet po zaniku motywacji; ale to nie znaczy, że są niezmiennie – im mniej ważny, znaczący obiekt, tym mniejszy zasięg jego nazwy i mniejsza odporność na zmiany, a także większa wariantowość i dubletyzm – dotyczy to zarówno nazw wodnych, jak i lądowych (por. Krško 1998).

Zarówno nazwy lądowe, jak i wodne desygnujące tereny niezamieszkane są nazwami realistycznymi, w związku z tym w obu grupach dominującym sposobem tworzenia nazw jest deskrypcja (nazwa powstaje jako rezultat powtarzających się w stosunku do danych obiektów określeń, które w ten sposób tracą cechy predykatywne, a zaczynają pełnić funkcję deiktyczną) oraz kreacja realistyczna (nazwa uwypukla określone cechy obiektu). Rzadziej anojkonimy miejskie powstają poprzez skojarzenie wyglądu czy funkcji desygnatu z jakimś innym obiektem (nazwy metaforyczne). Te sposoby nominacji determinują funkcje, które pełnią nazwy obiektów niezamieszkanych: oprócz podstawowej dla nich funkcji wskazującej, wyodrębniającej jest to funkcja deskrypcyjna. Czasem w nazwach ujawniają się także emocje nadawcy (funkcja ekspresywna).

Anojkonimy jako nazwy deskrypcyjne w dużej mierze oparte są na tworzywie apelatywnym, a więc – z genologicznego punktu widzenia (Rutkiewicz-Hanczewska 2013) – więcej wśród nich metatekstów niż intertekstów – te są obecne głównie w mianach posesywnych oraz przeniesionych. Właściwie brak w tej grupie tekstów perswazyjnych; wszystkie są tekstami użytkowymi, co wynika ze sposobu ich kreacji. Również z tego, że przy ich tworzeniu nie ma żadnych ograniczeń w postaci reguł, przepisów itp., wynika, że pod względem reguł generowania mamy w tej grupie wyłącznie teksty neutralne. W tej grupie częściej niż w innych mogą się zdarzyć miana jednostkowe, nigdzie indziej się niepowtarzające, czyli monoteksty, dominują jednak megateksty (np. *Ryjak*, *Strug*, *Biała* – dla rzek, *Kopaniny*, *Podlesie*, *Pulanek* – dla ról), rzadko zdarzają się też linkteksty (*Wisłok Stary*, *Wisłok Nowy*).

Specyfika rzeszowskich anojkonimów lądowych i wodnych wynika z realiów terenowych i warunków topograficznych: miasto rozłożone jest na dość płaskim terenie, nielicznie występują tu góry i wzniesienia. Lasy wprawdzie otaczają gród, ale na terenie samego Rzeszowa jest ich niewiele. Stolica Podkarpacia charakteryzuje się ubogą hydrografią – jedyną ważną rzeką jest Wisłok; w poprzednich wiekach było tu więcej sztucznych jezior i stawów. Wszystkie te elementy znalazły odbicie w nazewnictwie: mało jest tu oronimów czy nazw leśnych, dominują nazwy obszarów o przeznaczeniu rolniczym (dawniej) lub rekreacyjno-towarzyskim (XX w.). Ponieważ wyrazistą oś hydrograficzną terenu stanowi Wisłok, mieszkańcy nazywają nie tylko samą rzekę, ale także jej charakterystyczne fragmenty, z jakiegoś powodu ważne: jako miejsca kąpieli, połowu ryb, wycieczek szkolnych itp.

W nazewnictwie znalazły też odbicie uwarunkowania społeczne i narodowościowe. W mianach posesyjnych utrwalało różne nazwiska: niemieckie, austriackie, żydowskie, ale przede wszystkim polskie, odapelatywne, o charakterze przezwiskowym. Na stosunki społeczne wskazują ponadto liczne nazwy odwołujące się do właścicieli miasta oraz do władz miejskich. Mimo że polityczne losy tych ziem były dość skomplikowane (najpierw bezpośrednie sąsiedztwo Rusi, potem napływ Żydów, przejście pod zarząd Austro-Węgier, w końcu uczynienie z miasta centrum komunizmu), wydaje się, że ten czynnik miał niewielki wpływ na kształtowanie się nieoficjalnego nazewnictwa miejskiego: nie widać w nim ani obcych wpływów językowych, ani oddziaływania zmiennej sytuacji politycznej.

II.4. Nazwy miejsc sztucznie wydzielonych

W każdym mieście znajdują się miejsca sztucznie wydzielone przez człowieka i zagospodarowane, pełniące określone funkcje. Obecnie funkcje reprezentacyjne pełnią w miastach przede wszystkim place. Największe zwane są rynkami i często stają się wizytówką miast – miejscem, w okolicach którego jest najbardziej zadbane zabudowa, najelegantsze sklepy, najbardziej ekskluzywne kawiarnie i hotele. Dawniej place pełniły jednak przede wszystkim funkcje użytkowe – były miejscem handlu. Dziś nie muszą one być rozległe, ale na ogół mają ściśle określoną oś kompozycyjną i dominantę w postaci np. ratusza, pomnika, fontanny, rzeźby albo chociaż kompozycji roślinnej. Te najmniejsze zwane są skwerami. Funkcje estetyczne, reprezentacyjne pełnią też rozmaite parki i ogrody, ale dla nich ważniejsza jest inna funkcja – rekreacyjna. To miejsca, gdzie zapracowani mieszkańcy mogą odpocząć, poobcować z przyrodą, to namiastki lasów w betonowych centrach. Moda na parki w Polsce (zwane pierwotnie ogrodami) pojawiła się właściwie dopiero w XIX w., a do ich rozwoju przyczyniło się projektowanie osiedli zgodnie z wytycznymi Karty Ateńskiej, zakładającej, że mieszkańcy każdego osiedla powinni mieć dostęp do zieleni (Piluk @: 44, por. też podrozdz. II.2.4.). Z życiem nierozdzielnie związana jest śmierć, dlatego od początku istnienia miast były w nich też miejsca wydzielone dla celów grzebalnych – pierwotnie były to place przykościelne. Dopiero na przełomie XVIII i XIX w. zaczęto przenosić cmentarze poza obręb murów kościelnych. Dziś każde większe miasto ma po kilka nekropolii, dlatego muszą one być obdarzane indywidualnymi nazwami.

Wspólną cechą nazw tych trzech grup (placów, parków i cmentarzy) jest to, że na ogół mają sztuczną nominację, konwencjonalną, z dominującą obecnie grupą nazw pamiątkowych. Liczniej występują tu jeszcze nazwy lokalizujące i charakteryzujące, dawniej też posesyjne, za to w ogóle nie ma kierunkowych. Jednak chyba najważniejszym ich wyznacznikiem jest wieloelementowa budowa – to linkteksty w myśl założeń tekstologicznej analizy propriów – nazwy wieloczłonowe, często odwzorowujące strukturę „z nazwą w nazwie”.

W tym rozdziale poddano analizie 82 nazwy placów i skwerów, 77 nazw parków i ogrodów, 29 nazw ogródków działkowych oraz 51 nazw cmentarzy różnych wyznań i bezwyznaniowych. Celem badań jest przede wszystkim diachroniczny opis przemian w obrębie ich struktury, a zwłaszcza motywacji.

4.1. Nazwy placów

Place były obecne w architekturze miast od początku ich powstania. Te najstarsze pełniły zazwyczaj dwie funkcje: wskazywały miejsce centralne, ale przede wszystkim były ośrodkiem wymiany towarowej. Z powodu tej prymarnej funkcji targowej zwane były w średniowieczu rynkami¹⁰⁷. Miasta miały na ogół jeden rynek, choć z czasem – zwłaszcza w tych największych – zaczęły się tworzyć dodatkowe, zazwyczaj znacznie mniejsze ryneczki¹⁰⁸. Bywało też tak, że społeczność żydowska tworzyła własne centra z rynkami. Z czasem w miastach powstawało więcej placów targowych¹⁰⁹, wyspecjalizowanych w sprzedaży określonej grupy towarów. W XX w. wiele z nich zaczęło pełnić również funkcje reprezentacyjne, a funkcja handlowa często schodziła na dalszy plan. Na przełomie XIX i XX w. zaczęły powstawać także place o funkcjach wyłącznie reprezentacyjnych lub pamiątkowych.

Nazwy placów i rynków bardzo często stawały się przedmiotem analiz onomastycznych. Zazwyczaj opisywano je razem z nazwami ulic. Takie opracowania pojawiły się już w latach 30. XX w. (np. Malewski 1933), ale w tym okresie miały raczej wartość dokumentacyjną. Opis semantyki i budowy nazw placów przynoszą artykuły i rozprawy powstające od lat 60. (zob. np. Buczyński 1966; Mrózek 1969; Dzikowski, Kopertowska 1976; Biolik 1982; Kopertowska 1983; Zierhoffer 1989; Górny 2006). Obecnie częściej powstają prace poświęcone wyłącznie rynkom i placom (por. np. Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 229–232) lub samym placom targowym (por. Górny 2011; Handke 2011: 415–422).

W najnowszych opracowaniach poświęconych urbanonimii nazwy placów i rynków są niejednakowo traktowane. Autorki analizy łódzkiej urbanonimii omawiają łącznie place i targowiska (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 229–232), z kolei w opracowaniu poznańskiej urbanonimii brak wydzielenia tej kategorii obiektów (Zagórski 2008). Książka poświęcona nazwom miejskim Bydgoszczy wymienia nazwy placów i rynków, ale brak ich analizy (Czacho-

¹⁰⁷ Wyraz *rynek* jest definiowany jako ‘plac targowy w centrum miasta’ np. w *Słowniku języka polskiego* W. Doroszewskiego (<http://sjp.pwn.pl/doroszewski/rynek;5494081.html>). Jak podaje W. Boryś, leksem ten jest obecny w języku polskim od początku XV w.; jest to zapożyczenie z jęz. średniowysokoniemieckiego (prawdopodobnie za pośrednictwem jęz. czeskiego) *rinc / ring* ‘plac, plac walki; pierścień, koło, krąg’ (Boryś 2010: 530). Współczesne słowniki podają następującą definicję rynku: ‘w dawnych miastach: główny plac będący ośrodkiem życia gospodarczego i społecznego, obudowany, często z ratuszem, sukiennicami; miejsce targowisk, zebrań i uroczystości’ (SJP III 153).

¹⁰⁸ Różnie wyglądało to w różnych miastach, np. Łódź nie miała centralnego placu, miała za to wiele placów, będących pierwotnie placami targowymi osad połączonych z czasem w jeden organizm miejski (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 229).

¹⁰⁹ Słowo *plac* – podobnie jak *rynek* – jest obecne w polszczyźnie od XV w.; zostało zapożyczone z niem. *Platz* ‘miejsce, działka’, a to z kolei – za pośrednictwem romańskiego – z gr. *plateia* ‘szeroka droga, ulica, plac’ (Boryś 2010: 438).

rowska i in. 2008), natomiast w części analitycznej opracowania nazewnictwa Warszawy (Handke 2011) wydzielone zostały tylko place targowe, które (podobnie jak sklepy, hotele, karczmy, kina) zostały zaliczone do kategorii „miejsz oswojonych”¹¹⁰. Ich nazwy zostały omówione łącznie z nazwami hal targowych, pasażów i galerii handlowych.

W tym opracowaniu poddano analizie 82 nazwy desygnujące około 55 skwerów oraz placów o różnych funkcjach¹¹¹. W przypadku starszych obiektów tego typu (nawet już przedwojennych, ale głównie XV–XIX-wiecznych) trudno o jednoznaczne rozdzielanie nazw placów reprezentacyjnych i targowych, bowiem te funkcje ściśle się ze sobą łączyły. Jak słusznie zauważyła H. Górny (2011: 102), nazwy rynków często były tożsame z nazwami placów targowych. W opisie pominięto nazwy zabudowanych obiektów handlowych (hal, pasażów, galerii), uwzględniono jedynie targowiska „na wolnym powietrzu” – mające określone położenie, granice, wskazywane na planach miast. Uwzględniono zarówno nowsze nazwy administracyjne, jak i starsze – zwyczajowe, a także nazwy potoczne, nieoficjalne.

4.1.1. Historia formowania się rzeszowskich placów

Rzeszów był w średniowieczu miastem położonym na przecięciu tzw. szlaku ruskiego (z Krakowa do Przemyśla i Lwowa) oraz tzw. szlaku węgierskiego (do Frysztaka i Krosna); stąd wychodziły też drogi do Sandomierza i Lublina. Rozwojowi handlu sprzyjało ponadto położenie nad Wisłokiem, który w tym okresie był rzeką spławną aż do Sanu i dalej do Wisły. Pod koniec XV w. miasto było już ruchliwym centrum jarmarcznym z cotygodniowymi targami i jarmarkami na św. Jerzego (23.04), św. Feliksa (30.08) i św. Barbarę (04.12) (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994: 187; Motylewicz 1994: 229–236). W kolejnych latach kupiectwo nadal się rozwijało i stanowiło podstawę gospodarki w mieście, co pociągało tworzenie nowych miejsc targowych.

Najstarszym placem w mieście był rynek. Plac ten – o dość nieszablony kształcie wyciągniętego trapezu – został tu rozmieszczony już w okresie lokacji miasta. Przez jego środek przebiegał szlak komunikacyjny z zachodu (Kraków) na wschód – do Łańcuta, Przemyśla i Lwowa (ER 658). Bardzo wcześnie powstał też inny, początkowo wielofunkcyjny plac. Usytuowany był wokół najstarszego kościoła, zatem przede wszystkim był miejscem pochówku zmarłych (aż do XVIII w.). Z oczywistych względów był miejscem uroczysto-

¹¹⁰ „Targowiska należą do miejsc oswojonych, ponieważ są miejscami takiej aktywności społecznej, gdzie – bez względu na panujący ustrój – zawsze utrzymuje się prywatna własność, a ona stwarza najlepszą płaszczyznę bezpośrednich kontaktów sprzedających z kupującymi. Wszak targ oznacza nie tylko miejsce kupna i sprzedaży, ale także spory (targi) między sprzedającymi i kupującymi o cenę towarów” (Handke 2011: 415).

¹¹¹ Czasami trudno jednoznacznie stwierdzić, czy dwie nazwy desygnują ten sam obiekt.

ści kościelnych, ale odbywały się tam też kiermasze, jarmarki itp. Mimo że oba place funkcjonowały od XIV w., właściwie nie wiemy, czy miały wówczas jakieś nazwy własne. W XVII i XVIII w. na określenie tego pierwszego pojawiają się miana: *Rynek*, *Rynek Miasta Starego Rzeszowa*, *Rynek Rzeszowski*; ten drugi określany jest *pl. Farnym*. Układ centralnych placów miasta zmienił się, kiedy dla przybyłych licznie Żydów utworzono nową dzielnicę. Powstał wówczas nowy rynek o wymiarach ok. 100 na 120 m, który jest głównym elementem jednego z pierwszych realizowanych w Polsce miast renesansowych (ER 454–455). W źródłach jest on zwany *Rynkiem Nowego Miasta*, *Rynkiem Nowego Miasta Rzeszowa*. Akta miejskie z tego okresu wspominają jeszcze plac zwany *Targówką* – było to prawdopodobnie targowisko poza miastem.

W wieku XVIII utworzono ogrody i plac przy kościele Reformatorów. W księgach miejskich pojawiło się wówczas określenie *ɤpl. Wielebnych Ojców Reformatorów*, później niepowtarzane, zatem mające raczej charakter protonazwy, podobnie jak inne odnotowane w tym okresie: *ɤplace Przedmiejskie*, *ɤpl. Przy Ratuszu Miejskim*, *ɤpl. Za Browarem || W Tyle Browaru || W Tyle za Browarem*, *ɤpl. Mijałowski*, *ɤpl. Piekarski*, *ɤpl. Tokarzowy*. Jeśli nawet były to już nazwy własne, to desygnowały nie ogólnodostępne place, ale prywatne grunty, być może przeznaczone pod zabudowę.

Kolejne stulecie przyniosło nowe place targowe i nowe nazwy dla już istniejących rynków. Starszy z nich w źródłach jest teraz desygnowany określeniami: *Rynek Starego Miasta*, *Rynek Staromiejski*, *Stare Miasto*, *Stary Rynek*, *Rynek Główny*, nowszy zwie się: *Rynek Nowomiejski*, *Nowomiejski Rynek*, *Nowy Rynek*. W tym czasie powstaje aż pięć targowisk, wyspecjalizowanych w sprzedaży określonego typu produktów: *pl. Garncarski*, *pl. Rybi || pl. Rybny*, *pl. Solny*, *Świńska Targowica || Cegielnisko* (miejsce sprzedaży zwierząt) oraz *Targowica*, zwana też *pl. Targowym*. Jedynie na tym ostatnim można było sprzedać i kupić niemal wszystko. W tym okresie powstają też pierwsze place niebędące miejscem handlu. Pewnym nadużyciem byłoby stwierdzenie, że pełniły one funkcje reprezentacyjne, niemniej z pewnością zapoczątkowały tworzenie tego typu obiektów. Teren wokół wybudowanej w tym okresie kolei został nazwany *pl. Jana Kilińskiego*, zaś w okolicy zamku powstał *pl. Szreniawitów || pl. Śreniawitów*. Z kolei miejsce postoju bryczek przed jednym z najważniejszych wówczas w mieście budynków zostało nazwane tak jak budynek: *Luftmaszyna* (nazwa ponowiona).

Na przełomie XIX i XX w., na fali zrywów niepodległościowych, zaczęły w Rzeszowie stawać pomniki, a wokół nich tworzone place, od których odchodziły ulice. Tak powstały: pomnik, ulica i *plac Mickiewicza* oraz pomnik, ulica i *plac Grunwaldzki*. Przed pomnikiem Mickiewicza stały dwie pompy studni miejskich¹¹² – plac ten ochrzczono nieformalnie *pl. Dwie Pompy* lub *pl. Dwóch Pomp*. Nazwa trafiła nawet na pocztówki z tego okresu.

¹¹² Bujnie rozwijało się tu życie towarzyskie, był to też punkt wymiany informacji, a zwłaszcza ploteczek służby, która przychodziła po wodę.

Na początku XX w. radcy miejscy zaczęli kontrolować nazywanie placów. W 1903 r. nadano nazwę *pl. Stajenny* terenowi przy dawnych stajniach dworskich, a w 1928 r. uczczono nazwą marszałka (*pl. Wolności im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*). Poza tym pojawiły się nowe targowiska i nowe nazwy dla „starych” miejsc handlu: *Bazary*, *pl. Nowe Miasto*, *Rynek Giełdowy*, zwany też *pl. Pod Bożnicą* (z racji swej lokalizacji), *Tandeta* (to być może analogia do nazwy z krakowskiego Kleparza), *Targowica dla Zwierząt*, *pl. Słowackiego*.

Po II wojnie światowej na określenie placów, zwłaszcza targowisk, nadal funkcjonowały głównie miana nieoficjalne: *Obok Krzyżyków* || *pl. Przy Krzyżkach* || *Zielony przy Krzyżkach* (Krzyżkami zwano Stary Cmentarz, obok którego znajdował się plac targowy – miejsce handlu „zieleniną”, czyli warzywami) oraz *Zielony* (dla rynku przy ul. Słowackiego). Plac Śreniawitów powszechnie zwano *pl. Zamkowym*, a plac przed nowo wybudowanym gmachem Wojewódzkiej Rady Narodowej zyskał nieoficjalne miano *plac Defilad* (było to miejsce obchodów uroczystości państwowych). Plac Kilińskiego był nazywany *pl. Dworcowym*, zaś plac przed kościołem Bernardynów – *pl. Bernardyńskim*. Dwie ostatnie nazwy z czasem zaczęły się pojawiać w dokumentach oficjalnych.

W tym okresie podjęto też sześć uchwał w sprawie nazw placów; powstały wówczas: *pl. Wolności im. Józefa Stalina* (1949), zwany powszechnie *pl. im. Józefa Stalina*, w 1956 r. przemianowany na *pl. Wolności*, *pl. Zwycięstwa* (1952), *pl. Gwardii Ludowej* (1957 – dawny *pl. Śreniawitów*), *pl. Edmunda Orbacha* (1958) i *pl. Marcina Borelowskiego „Lelewela”* (1983).

Najwięcej placów powstało w mieście w ostatnim ćwierćwieczu. Część nowych nazw dotyczyła od dawna istniejących obiektów, np. *pl. Cichociemnych* to wcześniejszy *pl. Orbacha*, *pl. Ofiar Getta* to dawny *pl. Zwycięstwa*. Możemy ponadto obserwować ekspansję nazw kultowych, połączoną z tendencją do nazywania placów przykościelnych: teren przy kościele pw. Bożego Ciała i Matki Bożej z Lourdes nazwano *pl. Jana Pawła II* (uchwała z 1990 r.), okolice kościoła Matki Bożej Saletyńskiej to *pl. Matki Bożej Saletyńskiej* (1997), a teren przykościelny na os. Zwiężyca nazwano *pl. Świętego Józefa* (2008). Powstały też dwa skwerki nazwane imionami duchownych i świętych: *skwer im. ks. infułata Walentego Bala* (2005) i *skwer Świętego Jana z Dukli* (2010).

Oczywiście w nazwach placów i skwerów spotyka się także osoby świeckie. W 1999 r. powstał *skwer im. płka Jana Stefana Kotowicza* (rzeszowianin, żołnierz legionów, uczestnik kampanii wrześniowej), w 2000 r. teren przed Filharmonią Podkarpacką został *placem im. Jerzego Grotowskiego* (reżyser i reformator teatru, uczeń rzeszowskich szkół średnich), w 2001 r. w pobliżu zamku powstał *pl. Hugona Kollątaja*, a w 2004 r. – *pl. Armii Krajowej*. Rok śmierci wybitnego trenera piłki nożnej uczczono *skwerem im. Kazimierza Górskiego* (2006), a rok tragicznej śmierci pod Smoleńskiem posłanki z okręgu rzeszowskiego – *skwerem Grażyny Gęsickej* (2010). W tym samym roku wokół nowo

wybudowanego gmachu sądu powstał *pl. Maurycego Allerhanda* (rzeszowianin, wybitny prawnik pochodzenia żydowskiego, zamordowany przez Niemców).

Oprócz nazw oficjalnych funkcjonują w mieście także nieoficjalne określenia, głównie dla placów targowych licznie powstających na początku lat 90. XX w., np. targowisko przy ul. Moniuszki zwie się do dziś *pl. Balcerowicza* lub w skrócie *Balcerkiem* (w czasie kiedy powstało targowisko, Leszek Balcerowicz był ministrem finansów i autorem tzw. planu Balcerowicza – pakietu reform gospodarczo-ustrojowych)¹¹³, nieistniejącą już giełdę obok Hali na Podpromiu zwano *Ruskim Targiem*, zaś nowe targowisko w okolicy ulicy Dołowej nosi nazwę ponowioną z plateonimu: *Dołowa*. Potocznej nazwy doczekały się też łąki w pobliżu katedry, które były miejscem mszy odprawianej przez Jana Pawła II w 1991 r. – są to *Błonia Papieskie*.

4.1.2. Motywacja nazw placów

Wśród nazw placów Rzeszowa można odnaleźć niemal wszystkie prototypowe motywacje nazw miejskich; brak jedynie nazw kierunkowych. Wykaz wszystkich mian z podziałem na klasy semantyczne¹¹⁴ i z uwzględnieniem czasu powstania onimów zawiera tabela nr 21. Symbolem ♦ oznaczono w niej nazwy wprowadzane uchwałami Rady Miasta. Pozostałe miana były zwyczajowe.

Tabela nr 21: Nazwy placów w Rzeszowie z podziałem na klasy semantyczne członów określających i z uwzględnieniem czasu powstania

Czas notacji nazwy	Nazwy
Do końca XVII w.	lokalizujące: pl. Farny, Rynek Miasta Starego Rzeszowa, Rynek Nowego Miasta, Rynek Nowego Miasta Rzeszowa, Rynek Rzeszowski charakteryzujące: Rynek
XVIII w.	lokalizujące: xplac Przedmiejskie, xpl. Przy Ratuszu Miejskim, xpl. Za Browarem W Tyle Browaru W Tyle za Browarem posesywne: xpl. Mijałowski, xpl. Piekarski, xpl. Tokarzowy, xpl. Wielebnych OO Reformatów charakteryzujące: Targówka
XIX w.	lokalizujące: Luftmaszyna, Nowomiejski Rynek, Rynek Nowomiejski, Rynek Starego Miasta, Rynek Staromiejski, Stare Miasto posesywne: pl. Garncarski charakteryzujące: Nowy Rynek, pl. Rybi, pl. Rybny, Rynek Główny, pl. Solny, Stary Rynek, Świńska Targowica, Targowica, pl. Targowy, Cegielnisko pamiątkowe: pl. Jana Kilińskiego, pl. Szreniawitów, pl. Śreniawitów

¹¹³ Podobne struktury (uniwerbizmy tworzone od nazwisk) można zauważyć w nazewnictwie warszawskich targowisk. K. Handke (2011: 419) wymienia historyczną nazwę *Kercelak* (od *plac Kercelego*) i współczesną *Różyńc* (*bazar Różyckiego*).

¹¹⁴ Człon *plac* potraktowano tu jako wyłącznie gatunkowy, niemodyfikujący motywacji całej nazwy (podobnie jak człon *ulica* w plateonimii).

I poł. XX w.	lokalizujące: pl. Grunwaldzki, pl. Mickiewicza, pl. Pod Bóźnicą charakteryzujące: Bazary, pl. Dwie Pompy, pl. Dwóch Pomp, pl. Nowe Miasto, Rynek Gieldowy, ♦pl. Stajenny, Tandeta, Targowica dla Zwierząt pamiątkowe: pl. Słowackiego mieszane: ♦pl. Wolności im. marsz. Józefa Piłsudskiego
PRL	lokalizujące: pl. Dworcowy, pl. Obok Krzyżyków, pl. Przy Krzyżykach, pl. Zamkowy posesywne: ♦pl. Bernardyński charakteryzujące: pl. Defilad pamiątkowe: ♦pl. Marcina Borelowskiego „Lelewela”, ♦pl. Gwardii Ludowej, ♦pl. Edmunda Orbacha, ♦pl. im. Józefa Stalina mieszane: ♦pl. Wolności, ♦pl. Wolności im. Józefa Stalina, ♦pl. Zwycięstwa, Zielony przy Krzyżykach
Po 1989 r.	lokalizujące: ♦pl. Matki Bożej Saletyńskiej, ♦pl. Świętego Józefa, ♦skwer Świętego Jana z Dukli, Dołowa charakteryzujące: Błonia Papieskie, Ruski Targ pamiątkowe: pl. Balcerowicza, Balcerek, ♦pl. Jana Pawła II, ♦pl. Cichociemnych, ♦skwer im. J.S. Kotowicza, ♦pl. Armii Krajowej, ♦pl. Ofiar Getta, ♦pl. H. Kołłątaja, ♦pl. im. J. Grotowskiego, ♦pl. M. Allerhanda, ♦skwer im. ks. inf. W. Bala, ♦skwer G. Gęsickiej, ♦skwer im. K. Górskiego

Analiza semantyczno-motywacyjna nazw pokazała, że trzy grupy wykazują zbliżoną produktywność: nazwy lokalizujące (33%), charakteryzujące (ok. 28%) i pamiątkowe (26%). Nie może dziwić niewielki odsetek nazw posesywnych (7%), bowiem place na ogół były własnością „wspólną”, „miejską”; większość określań sklasyfikowanych w tej grupie (wszystkie z XVIII w.) to raczej protonazwy. Dwa powstałe w czasach komunizmu place noszą nazwy ideologiczne (*pl. Zwycięstwa* i *pl. Wolności*), z kolei trzy place mają miana wieloczłonowe z różną motywacją członów (charakteryzujący i lokalizujący w nazwie *Zielony przy Krzyżykach* oraz ideologiczny i pamiątkowy w nazwach *pl. Wolności im. marsz. J. Piłsudskiego*, *pl. Wolności im. J. Stalina*).

Okazuje się jednak, że istotne różnice można zauważyć w chronologii pojawiania się poszczególnych typów. Pierwotnie (wiek XVII) niemal wszystkie nazwy placów miały funkcję lokalizującą: sytuowały place w obrębie Starego lub Nowego Miasta albo wskazywały na położenie przykościelne. Jedyna nazwa charakteryzująca to deskrypcja (człon określany sam został nazwą). Niewielkie zmiany w tym zakresie przynosi wiek XVIII: odnotowane wówczas miana (głównie o charakterze protonazw) wskazywały albo na lokalizację (ale teraz względem obiektów miejskich, np. ratusza, browaru), albo na przynależność. Pewnym wyjątkiem była nazwa charakteryzująca określająca funkcję placu: *Targówka*¹¹⁵.

¹¹⁵ Formalnie nazwa ta jest uniwerbizmem od wyrażenia ‘plac targowy’ – sufiks *-ka* często przekształca wyrażenia z przymiotnikiem na *-ow(y)* w rzeczowniki (por. *kreskówka*, *studniówka*, *ciężarówka* – Grzegorzczkowa 1984: 46). Odnotowany w XVIII-wiecznych księgach, byłby dowodem na to, że takie struktury – tworzące nomina loci – pojawiły się w języku wcześniej, niż

Wyraźne zmiany obserwuje się od początku XIX stulecia. Nadal znaczącą grupę stanowiły nazwy lokalizujące, wśród których odnotowano jedną ponowioną z nazwy hotelu (*Luftmaszyna*), ponadto pojawiła się jedna nazwa posesywna (którą zresztą można by sklasyfikować jako charakteryzującą: na *pl. Garncarskim* sprzedawali swe wyroby garncarze /funkcja posesywna/, zatem można było tam kupić wyroby garncarskie /f. charakteryzująca/), wyraźną przewagę zdobyły jednak nazwy charakteryzujące. Wskazywały na „wiek” rynków (*Nowy Rynek – Stary Rynek*), rodzaj towarów, którymi handlowano (*pl. Rybi, Świńska Targowica, pl. Solny*), charakter miejsca, na którym powstał plac (*Cegielnisko – miejsce po dawnej cegielni*).

W starszych i przede wszystkim większych miastach rozwój motywacji nazw placów przebiegał nieco inaczej. Nazwy tworzone od rodzaju towarów, którymi handlowano, pojawiły się znacznie wcześniej – w Krakowie już w XVI w. (np. *Targ Solny, Kurzy Targ, Ogród Ołowny* itd. – Górny 2011: 95, 101), podobnie w Warszawie (np. *Rynek Słodowy, Bykowiec, Koński Targ* – por. Handke 2011: 415). Był to, jak się wydaje, najbardziej produktywny typ semantyczny nazw placów targowych, który w Rzeszowie pojawił się z pewnym opóźnieniem. Nazwy lokalizujące, które dominowały w Rzeszowie w wiekach XVII i XVIII, występowały również w innych miastach – wskazywały na położenie względem innych obiektów miejskich, ale także informowały o położeniu na terenie dzielnic, dawnych wsi, np. *Stary Kleparz* w Krakowie, *Targowica Wielopolska* w Warszawie. W wiekach XVIII i XIX w. zanotowano pierwsze nazwy posesywne w Warszawie: *Pociejów, Sewerynow, Sułkowskie* – desygnowały targowiska miejskie, a tworzone były od nazwisk właścicieli lub ofiarodawców placów (Handke 2011: 421). W tym okresie nazwy tworzone od nazwisk właścicieli odnotowano też w Krakowie i Łodzi. Różnica pomiędzy tymi miastami a Rzeszowem polegała na tym, że tutejsze (proto)nazwy posesywne wskazywały raczej na prywatne place, niebędące miejscami publicznymi.

Już pod koniec XIX stulecia placom rzeszowskim nadano pierwsze nazwy pamiątkowe: *pl. Kilińskiego* (1894) i *pl. Śreniawitów* (1899). W tym zakresie Rzeszów wyprzedził takie miasta jak Łódź (pierwsze nazwy pamiątkowe pojawiły się tu po 1918 r. – Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 230) czy Bydgoszcz (nazwa *pl. Petersona* została nadana w 1913 r., kolejne pojawiły się w latach 20. – Czachorowska i in. 2008: 219–224). Gwałtowny rozwój tego typu semantycznego przypadł na wiek XX. W Rzeszowie początek tego stulecia przyniósł jednak nazwy z główną motywacją lokalizującą, wskazującą na

się na ogół podaje (por. np. „Według Doroszewskiego przyrost formacji na *-ka* przypada na wiek XIX, kiedy ten formant wypiera dawniejsze na *-ek*, np. starsze *odrobek, popitek*, ale nowe *obróbka, przeróbka, wypitka*” – Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1965: 208; czy dalej o rzeczownikach odprzymiotnikowych typu *cytrynowka, wiśniówka*: „wydaje się, że [...] pochodzą dopiero z późniejszego okresu doby nowopolskiej” i są obce gwarom – tamże: 211).

usytuowanie placów wokół pomników (*pl. Grunwaldzki, pl. Mickiewicza*) i z motywacją pamiątkową pośrednią. W tym okresie powstały także nazwy, dla których funkcja pamiątkowa była prymarna (*pl. Słowackiego, pl. Wolności im. marsz. J. Piłsudskiego*). Jednak największą grupę tworzyły wówczas nazwy charakteryzujące, wskazujące na dawne przeznaczenie placu (*pl. Stajenny*), elementy zagospodarowania (*pl. Dwie Pompy*), rodzaj sprzedawanych towarów (*Tandeta, Targowica dla Zwierząt*).

W latach 1946–1989 o nazewnictwie placów decydowali już głównie urzędnicy. Niemal wszystkie nazwy nadane wówczas placom były pamiątkowe lub propagandowe (charakter propagandowy miały zresztą też onimy pamiątkowe). W nazwach upamiętniano nazwiska komunistów (Borelowskiego, Orbacha, Stalina) oraz idee wolności i zwycięstwa. Podobny charakter miały nominacje w innych miastach Polski, np. w Łodzi nazwano wówczas place: *Pionierów, Pokoju, Zwycięstwa, 9 Maja* (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 230), w Bydgoszczy – *Przodowników Pracy, Zjednoczenia, Wolności, Rewolucji Październikowej, Bohaterów Stalingradu* (Czachorowska i in. 2008). Co ciekawe, w Rzeszowie w latach 50. pojawiła się jedna oficjalna nazwa posesywna odwołująca się do własności kościelnej (*pl. Bernardyński*). W obiegu nieoficjalnym funkcjonowały głównie określenia lokalizujące, sytuujące względem ważnych punktów w mieście: dworca PKP, zamku i cmentarza. Ponadto odnotowano jedną nazwę charakteryzującą: *pl. Defilad*.

Ostatnie ćwierćwiecze to zdecydowana dominacja nazw pamiątkowych. Dla większości z nich ta funkcja jest prymarna (np. *pl. Jana Pawła II, pl. Cichociemnych, skwer im. J.S. Kotowicza*), dla kilku sekundarna (prymarnie nazwy te lokalizują względem pomników czy kościołów, których patronia utrwalono w nazwach placów). Jedynie w onimach nieoficjalnych dominuje funkcja charakteryzująca: w nazwie *Błonia Papieskie* znajdziemy odwołanie do znaczącego wydarzenia (wizyty papieża), z kolei nazwa *Ruski Targ* charakteryzuje rodzaj towarów (przywiezione z krajów postradzieckich) i narodowość handlarzy.

Współczesny handel przeniósł się do hal, galerii i hipermarketów, znacząco spadła rola placów targowych. Te, które pozostały, tak w Rzeszowie, jak i w innych miastach, są identyfikowane przede wszystkim za pomocą określeń lokalizujących, często ponowionych z nazw dzielnic i osiedli albo od nich utworzonych (Górny 2011: 101; Handke 2011: 421). Są to na ogół deskrypcje określone o nie do końca ustalonym statusie onimicznym.

4.1.3. Budowa nazw placów

Nazwy rynków i placów mają dosyć ustabilizowaną strukturę. Przeważają wśród nich formacje analityczne, złożone z członu określonego (gatunkowego) i członu określającego. W badanym materiale zaledwie jedna na dziesięć nazw była syntetyczna.

W funkcji członu gatunkowego w nazwach oficjalnych najczęściej występują apelatywy: *plac*, *skwer* i *rynek*. Jak zauważają autorki opracowania nazewnictwa Łodzi, dystrybucja tych wyrazów zmieniała się wraz ze zmianą funkcji placów: w okresie dominacji funkcji handlowej członem gatunkowym częściej był leksem *rynek*, z czasem – po utracie funkcji targowej i zamianie jej na reprezentacyjną – wyższą frekwencję zaczął osiągać leksem *plac* (por. Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 229). Inne wyrazy występujące w funkcji członów określanych nie pełnią już wyłącznie funkcji oznaczania rodzaju obiektu, ale wprowadzają dodatkowo elementy charakterystyki, np. *bazar*, *blonia*, *targowica*, *tandeta*¹¹⁶.

Rzadko zdarza się, aby człon rzeczownikowy był całą nazwą¹¹⁷ – takie sytuacje notujemy zwłaszcza wśród najstarszych mian oraz wśród współczesnych nazw nieoficjalnych. W Rzeszowie są to na przykład nazwy: *Targowica*, *Bazary*. Wśród onimów syntetycznych zdarzają się także nazwy ponowione z innych obiektów (*Luftmaszyna* – z nazwy budynku, *Dołowa* – z plateonimu), uniwerbizmy od nazw dwuczłonowych (*Targówka*, *Balcerek*), a także nazwy charakteryzujące powstałe w efekcie onimizacji (*Tandeta*, *Cegielnisko*). Te 10% nazw syntetycznych to niezbyt wiele, lecz z pewnością nie można ich traktować jako marginesu nazewniczego; trzeba jednak podkreślić, że nazwy tego typu wprowadzają kategorię nieoficjalności (wszystkie nazwy oficjalne mają budowę dwuczłonową).

W nazwach analitycznych można wyróżnić cztery produktywne schematy strukturalne:

1. plac/skwer + rzeczownik w dopełniaczu – ten schemat realizuje 35 rzeszowskich nazw placów (blisko 43%), w tym 9 mian z jednowyrazowym członem określającym, np. *pl. Defilad*, *♦pl. Wolności*, *pl. Szreniawitów*, *pl. Balcero-wicza*, oraz 26 nazw z wielowyrazowym członem określającym, np. *Rynek Miasta Starego Rzeszowa*, *♣pl. Wielebnych OO Reformatów*, *pl. Dwóch Pomp*, *♦pl. Matki Bożej Saletyńskiej*, *pl. Jana Kilińskiego*, *♦pl. Gwardii Ludowej*, *♦skwer im. J.S. Kotowicza*, *♦pl. im. J. Grotowskiego*, *♦pl. Wolności im. marsz. Józefa Piłsudskiego*; większość nazw dopełniaczowych to modne ostatnio onimy pamiątkowe;
2. plac/skwer/rynek + przymiotnik – grupę tę tworzy 21 nazw (co czwarta analizowana), zarówno starszych, jak i nowszych, np. *pl. Farny*, *♣place Przed-*

¹¹⁶ Z tego powodu zdecydowano się na pisanie ich wielką literą nawet wówczas, gdy są składnikiem nazwy dwuczłonowej. Status onimiczny wyrazów typu *plac*, *rynek* od dawna wzbudza spore kontrowersje, por. np.: „Nie zawsze wiadomo, czy nazwy pospolite (gatunkowe): *targ*, *targowica*, *bazar*, *plac*, *rynek*, wskazujące na charakter miejsca, są elementami jednostki propriальной. Wymienione apelatywy mogą pełnić funkcje członów utożsamiających w zestawieniach onimicznych, a niektóre z nich – nawet samodzielnych nazw własnych” (Górny 2011: 94).

¹¹⁷ Do tego typu mian najtrudniej zastosować tradycyjny podział K. Handke na człon gatunkowy i określający, bo jeden wyraz pełni obie te funkcje.

miejskie, pl. Garncarski, pl. Dworcowy, Rynek Główny, Rynek Nowomiejski; w tej grupie są miana charakteryzujące, posesywne i lokalizujące;

3. plac/skwer/rynek + wyrażenie przyimkowe – taką budowę ma 8 nazw (10%), głównie lokalizujących, np. *řpl. Przy Ratuszu Miejskim, pl. Pod Bóžnicą, pl. Przy Krzyżkach, Targowica dla Zwierząt*;
4. przymiotnik + rzeczownik (rynek, miasto, targowica itp.) – grupkę tę tworzy zaledwie 7 nazw (8,5%), np. *Nowomiejski Rynek, Stary Rynek, Stare Miasto, Świńska Targowica, Ruski Targ*; potwierdza to spostrzeżenia D. Bieńkowskiej i E. Umińskiej-Tytoń (2012: 231), że nazwy z członem *plac* mają szyk ustabilizowany: człon utożsamiający zajmuje pierwsze miejsce; „inaczej jest w nazwach z członem *rynek*, który zazwyczaj sytuuje się na drugim miejscu [...], choć nie zawsze można mówić o pełnej stabilizacji”.

Inne schematy strukturalne są bardzo rzadkie, np. zsubstantywowany przymiotnik + wyrażenie przyimkowe (*Zielony przy Krzyżkach*), *plac + liczebnik i rzeczownik w mianowniku* (*pl. Dwie Pompy*). Nazwy rzeszowskich placów nie różnią się w tym zakresie od nazw placów w innych miastach¹¹⁸.

* * *

Place są obecnie ważnym elementem przestrzeni miejskiej, jednak ich rola zmieniała się w ciągu wieków: z miejsc będących ośrodkami życia społecznego i gospodarczego przekształciły się w centra kulturalne o mniejszej lub większej randze. Pierwotne spontaniczne nazwy motywowane realistycznie zastąpiono urzędowymi nazwami konwencjonalnymi. W ten sposób w ostatnich dziesięcioleciach nazwy placów stały się kolejnym (po nazwach ulic) sposobem na upamiętnianie zasłużonych osób czy idei, co często podkreślają pomniki stawiane w centralnych miejscach placów. Ponieważ masowo przybywa w miastach niewielkich placyków i skwerków, mieszkańcy przestają zwracać uwagę na ich nazwy. Brak potrzeby zapamiętania tych nazw potęguje też fakt, że – jak zauważają D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 231) – pierzeje tych placów pozbawione są własnej zabudowy, a więc nazwy placów nie pojawiają się na tabliczkach adresowych.

Starsze nazwy rynków i placów wykazywały dużą wariantywność formalną, dotyczącą zarówno szyku, jak i słowotwórstwa czy leksyki (por. Górny 2011: 102–103). Nowsze miana mają bardziej ustabilizowaną strukturę, choć czasem można obserwować paralelizm wynikający ze zderzenia nazwy oficjalnej i funkcjonującej w potocznej komunikacji.

Konwencjonalne nazwy są bardzo podatne na zmieniające się warunki polityczne, np. jeden z najbardziej znanych rzeszowskich placów był pierwotnie

¹¹⁸ Por. np. uwagi D. Bieńkowskiej i E. Umińskiej-Tytoń (2012: 231) czy H. Górny (2006, 2011).

Rynkiem Nowego Miasta (wcześniejsze warianty to: Nowy Rynek, Nowomiejski Rynek, Rynek Nowego Miasta, Rynek Nowomiejski, Rynek Nowego Miasta Rzeszowa), w okresie międzywojennym zwany był *placem Wolności im. Marszałka J. Piłsudskiego*, w czasie wojny okupanci wprowadzili dlań nazwę *Adolf Hitler Platz*¹¹⁹, po wojnie komuniści zamienili ją na *plac im. J. Stalina*, a po śmierci dyktatora wprowadzono nazwę *plac Wolności*. Takich zmian możemy obserwować więcej zarówno w Rzeszowie, jak i w innych polskich miastach. Niestety, zanikają w ten sposób pierwotne nazwy realistyczne (np. dawny *pl. Garncarski* to dziś *pl. Cichociemnych*), ale jest to nieuniknione wobec zmieniającego się wyglądu i funkcji obiektów. W niektórych miastach dawne nazwy rynków i placów zyskują „nowe życie” w nazwach osiedli¹²⁰, jednak w Rzeszowie tak się nie stało: w okresie PRL-u podejmowano raczej celowe działania zmierzające do wyrugowania dawnych nazw placów. Jednym z takich pomysłów było nazwanie w latach 70. XX w. nowo wybudowanej dzielnicy *Nowym Miastem* – miało to spowodować szybszy zanik nazwy *Nowe Miasto* dla dawnego rynku żydowskiego, przez który zresztą przeprowadzono szeroką ulicę, dumnie nazwaną Trasą W-Z.

Przeprowadzona analiza dowiodła, że nazwy rzeszowskich placów, i tych najstarszych, i nowszych, wpisują się w modele onimiczne występujące w innych miastach zarówno w zakresie typów strukturalnych, jak i motywacyjnych. Drobne różnice wynikają ze specyfiki miejsca, głównie jego historii, wyglądu, funkcji¹²¹.

4.2. Nazwy parków i ogrodów

Ogrody i parki ogólnodostępne dla mieszkańców, w przeciwieństwie do placów, zagościły w miejskiej architekturze stosunkowo późno. Ich pojawienie się poprzedziło istnienie – zgodnie z zachodnią modą – okazałych ogrodów rezydencjalnych, np. już w XVI w. powstały *Ogrody Królewskie* na Wawelu czy *park Decjusza* w Krakowie, w XVII w. utworzono *ogród Wilanowski* w Warszawie, w kolejnym stuleciu w stolicy powstały *ogród Saski* i *ogród Łazienkowski*. W tym okresie także w innych miastach przy rezydencjach i zamkach zaczęto tworzyć okazałe założenia ogrodowe – takie powstało również w Rze-

¹¹⁹ Jak wykazały badania E. Rudnickiej-Firy (1998: 150), w czasie II wojny światowej nazwy *Adolf Hitler Platz* lub *Adolf Hitler Strasse* nadawano najważniejszym ulicom i placom w całej Polsce.

¹²⁰ Taką sytuację opisują np. badaczki nazewnictwa Łodzi: na miejscu Czerwonego Rynku powstało osiedle o tej samej nazwie (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 231).

¹²¹ Potwierdza to spostrzeżenia poczynione przez H. Górny (2011: 104), która dokonała analizy porównawczej nazw placów targowych w Warszawie, Krakowie i Rzeszowie.

szowie przy zamku Lubomirskich. Na pierwsze miejskie ogrody dostępne dla wszystkich w Galicji trzeba było czekać do połowy XIX w.¹²², np. *park Miejski* w Przemyślu urządzony został na wzgórzu u podnóża Zamku Kazimierzowskiego w 1842 r., w Rzeszowie Rada Miasta podjęła decyzję o utworzeniu parku na terenach poreformackich w 1871 r., w Krakowie z inicjatywy dra Henryka Jordana stworzono park na terenie byłej wystawy rolniczo-przemysłowej w 1889 r. Także w XIX w. upowszechnił się zwyczaj prowadzenia okazałych ogrodów reprezentacyjnych przez zakonników. Wcześniej mieli oni głównie ogrody użytkowe – warzywne i kwiatowe (kwiaty potrzebne były do dekoracji ołtarzy).

Pierwotnie w funkcji określenia wszelkiego rodzaju zieleńców używany był niemal wyłącznie leksem *ogród*. Słowo to etymologicznie związane jest z grodeniem (por. ps. **o(b)gordъ* ‘miejsce ogrodzone’ – Boryś 2005: 385). Słowniki definiują je jako ‘teren zajęty pod uprawę roślin ozdobnych lub użytkowych z wyznaczonymi alejami, ścieżkami, grządkami, ozdobiony trawnikami, klombami kwiatów itp.’ (SJP II 495) i wymieniają różne rodzaje ogrodów: w zależności od stylu (tarasowy, wiszący, rokokowy, perski, bizantyjski, angielsko-chiński, japoński, hiszpański), roślinności (botaniczny, pomologiczny¹²³, aklimatyzacyjny, zimowy, skalny), a także ogrody, w których główną atrakcją nie są rośliny (zoologiczny, krajobrazowy, jordanowski, pracowniczy itp.)¹²⁴.

Przez cały wiek XX jednak słowo *ogród* w nazewnictwie miejskich obiektów zielonych było wypierane przez słowo *park*. Zjawisko to objęło całą Polskę, o czym świadczą przykłady notowane m.in. w Łodzi (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 233), Kielcach (Kopertowska 2001: 173), Bydgoszczy (Czachorowska i in. 2008: 211), Poznaniu (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 413) i Rzeszowie. Ogrodami pozostały oczywiście wszystkie zooparki i większość miejsc, w których uprawiano rośliny w celach naukowych.

Park (wyraz zapożyczony z jęz. łac.: *parcus* ‘ogrodzony lasek’ – SWO 641) oznaczał ‘duży ogród powiązany przestrzennie i kompozycyjnie z warunkami naturalnymi i otaczającym krajobrazem, z alejkami i ścieżkami spacerowymi’. W zależności od położenia i charakteru obiektów wyróżnia się parki: dworski, pałacowy, angielski, francuski, włoski, ale też park kultury i wypoczynku, narodowy, sportowy, ludowy, leśny, zdrojowy, krajobrazowy. Terminem tym

¹²² W innych regionach Polski, a zwłaszcza w słynącej z tradycji ogrodniczych Wielkopolsce, nastąpiło to znacznie wcześniej. Pierwsze informacje o poznańskich ogrodach uprawnych pochodzą już z XV w., a pierwsze ogrody ozdobne pojawiły się tam w XVII w. (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 411). W Poznaniu w 1780 r. istniało aż 405 ogrodów, a na początku XIX w. licznie powstawały tam ogrody rozrywkowe, tzw. *establisementy*, łączące funkcje rozrywkową, kulturotwórczą i konsumpcyjną (Rutkiewicz-Hanczewska 2009: 318). W Rzeszowie takich nigdy nie było, podobnie w innych okolicznych miasteczkach galicyjskich.

¹²³ Drzewa i krzewy owocowe dla celów badawczych.

¹²⁴ Por. <http://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/ogród;2.html>

obejmuje się także zespół sprzętu transportowego i teren, na którym jest on zgromadzony, oraz tabor wojskowy¹²⁵.

Ostatnie dwie dekady pozwalają zaobserwować powrót słowa *ogród*, jednak w nieco zmienionej funkcji. Po pierwsze, oznacza się nim obiekty o charakterze edukacyjnym¹²⁶, niekoniecznie mające wiele wspólnego z roślinnością, np. *Ogród Botaniczny UMCS* w Lublinie, ale też *Ogród Doświadczeń im. S. Le-ma* czy *Małopolski Ogród Sztuki* w Krakowie; po drugie, tereny z planowymi nasadzeniami roślin, utrzymanymi w określonym stylu, np. *Ogród Japoński* we Wrocławiu, *Biały Ogród* w Rzeszowie. Podobnie jak *ogród*, słowo *park* również rozszerza zakres – dziś obejmuje się nim nie tylko zadrzewione tereny rekreacyjne. *Parkiem* może zostać sala zabaw (np. *JUPI PARK* w Przemyślu, *Fantazja. Park rozrywki* w Rzeszowie), centrum handlowe (*Capital Park* czy *Center Park* w Rzeszowie), zespół basenów (*Park Wodny* w Krakowie), ekspozycje modeli zwierzęcych (*Park Jurajski* w Bałtowie) czy dzieł sztuki (*Bałtycki Park Sztuki* w Parnawie). Parkami nazywa się ponadto obiekty sportowe (por. liczne parki linowe, skateparki, snowparki) i rozrywkowe (np. *Park Rozrywki i Miniatur Sabat Krajno*)¹²⁷.

W tym opracowaniu analizie zostaną poddane nazwy różnego rodzaju zielenców, a zatem nie wszystkie obiekty określane mianami *park* i *ogród*. W rozdziale omówiono 77 nazw desygnujących 35 obiektów¹²⁸ (zielonych terenów rekreacyjnych). Prócz tego scharakteryzowano 30 nazw ogródków działkowych. Uwzględniono przy tym zarówno nowsze nazwy administracyjne, jak i starsze – zwyczajowe, a także nazwy potoczne, nieoficjalne oraz protonazwy.

4.2.1. Historia rzeszowskich zielenców

Informacje o rzeszowskich ogrodach pojawiły się w księgach miejskich na początku XVIII w., ale po pierwsze, status onimiczny ich nazw jest wątpliwy (są to co najwyżej protonazwy), po wtóre, zapiski te dotyczą niewielkich, przydomowych ogródków uprawnych, a nie miejsc rekreacji i wypoczynku, zwłaszcza zbiorowego (por. np. *✠Taraska*, *✠Kantorowskie*, *✠ogród Szafranski* || *✠ogród Szafranców* || *✠ogród Szafrancowy*). Okazalsze i większe ogrody uprawne prowadzili w tym czasie jedynie zakonnicy (*ogród Wielebnych Ojców Bernardynów*, *Ogrody Reformatów*), a także szpital dla ubogich (*ogród Szpitalny*). Czymś w rodzaju dzisiejszych ogródków działkowych były ulokowane

¹²⁵ Por. definicje w: SJP II 605; <http://sjp.pwn.pl/doroslawski/park-I;5469891.html>, <http://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/park.html>

¹²⁶ Zwracała na to uwagę M. Rutkiewicz-Hanczewska (2009: 321).

¹²⁷ Warto zwrócić uwagę na pisownię tych nazw; człon *park*, *ogród* są pisane wielkimi literami – stanowią integralną część nazw; klasyfikują i charakteryzują.

¹²⁸ Zaskakujące, że we współczesnej Łodzi sytuacja jest bardzo podobna: są tam 34 parki, dla których funkcjonuje 66 nazw (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 232).

na Kłapkówce ogrody należące do mieszczan – w samym rynku i okolicy nie było miejsca na prowadzenie drobnych upraw, dlatego ogródki rzeszowian znajdowały się tuż za wałami miejskimi (*ogród Za Walem Miejskim*), a prowadziła do nich Brama Murowana (*ogród Za Bramą Murowaną || ogród Za Fortką Murowaną*)¹²⁹. Nawet znajdujący się gdzieś na Woli za Bernardynami teren, zwany w aktach *ogrodem Miejskim* (1), też nie był własnością całego miasta, mieszczan, tylko obszarem rolnym należącym do magistratu. Jedyne, ale za to największe i najpiękniejsze ogród, na dodatek o funkcjach reprezentacyjnych, otaczał w tym okresie letnią rezydencję Lubomirskich (*Wielki Ogród Pański*, zwany też *Winnicą* – bo rosły tam winogrona)¹³⁰.

Stan opisany w wieku XVIII w Rzeszowie przetrwał do drugiej połowy XIX w. Dopiero bowiem w tym okresie możemy mówić o początku ogrodów reprezentacyjnych, pełniących funkcje rekreacyjne, dostępnych dla wszystkich mieszczan. Wcześniej nie było tu ani *establisementów* (jak w Wielkopolsce), ani rozrywkowych ogrodów fabrykanckich czy parków publicznych z płatnym wstępem (jak np. w Łodzi – por. Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 232). Okazałe i piękne ogrody, nie tylko warzywne, ale i kwiatowe, mieli w tym okresie bernardyni – *Ogrody Bernardyńskie* (1), ważniejsze jednak było to, że w roku 1871 Rada Miasta Rzeszowa przejęła dawne *ogrody Reformatów* (założone na początku XVIII w.) i przekształciła je w publiczny *ogród Miejski* (2). Rzeszowianie wreszcie dostali miejsce, w którym urządzano festyny, loterie, konkurencje sportowe; w parku powstało pierwsze w Rzeszowie boisko, był tam też staw. Na początku stulecia wciąż jeszcze okazałe były *Ogrody Zamkowe*, które jednak stopniowo podupadały, a pod koniec wieku zostały rozparcelowane i przeznaczone pod zabudowę mieszkaniową. Skromniejszy ogród otaczał gmach szpitala dla ubogich (wzniesionego w połowie XIX w.), zwanego *Aichmillerówką* – nazwę rozciągnięto także na tereny rekreacyjne w jego pobliżu, nazwane później *Dziadowskim Ogrodem*.

Pierwsza połowa XX w. przyniosła nowe nazwy dla istniejących już ogrodów. Dla *Dziadowskiego Ogrodu* utrwaliła się uniwerbizowana forma *Dziadosz*, *ogród Miejski* został *Miejskim Ogrodem* (wariancja szyku), a w obrębie włości bernardynów zaczęto wydzielać *ogród Bernardyński* oraz *Ląki Bernar-*

¹²⁹ W Poznaniu pod koniec XVIII w. wyburzono część wałów miejskich i tam zaczęły powstawać rozległe przedmieścia mieszkalno-ogrodowe (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 181); w Rzeszowie ogrody były poza miastem, choć to właśnie te tereny przyłączono jako pierwsze, kiedy na przełomie XIX i XX w. rozpoczęto poszerzanie granic miasta.

¹³⁰ Był to spory zespół założen pałacowo-parkowych, powstały w pierwszej połowie XVIII w. z inicjatywy pierwszej żony Jerzego Ignacego Lubomirskiego; oś ogrodów urządzonych w stylu francuskim wyznaczał Pałac Letni; ogrody obfitowały w liczne kwatery kwiatowe, baseniki i fontanny, rzeźby, szpalery drzew, labirynty ze strzyżonych cisów; „Ogród ten schodził tarasami do założenia wodnego położonego na wschód od zamku [...] z wielką wyspą ozdobioną chińskim pawilonem” (ER 473).

dyńskie¹³¹. Wokół Dworku Jędrzejowiczów na Staromieściu powstał piękny ogród, zwany *parkiem Jędrzejowiczów*, z kolei w rejonie Lisiej Góry, poza miastem, na terenach, które od dawna stanowiły ulubione miejsce spacerów i wypoczynku mieszkańców Rzeszowa, urządzono okazały i nowoczesny park, który nazwano imieniem pierwszego prezydenta Rzeszowa i inicjatora budowy parku (*park im. Romana Krogulskiego* || *park Miejski im. dra Romana Krogulskiego*); niestety, już kilka lat później większość tego terenu przekazano na potrzeby Wytwórni Silników PZL (Kotula 2003: 42–43; Kłos 2006: 159).

W okresie PRL-u wielkie ambicje władz dotyczące przekształcenia zaściankowego Rzeszowa w aglomerację spowodowały powstanie nowych terenów rekreacyjnych – wszak ludowi pracującemu trzeba było zapewnić rozrywkę¹³². Obok *ogrodu Miejskiego*, zwanego teraz *parkiem Miejskim* i *parkiem im. Ludwika Waryńskiego*, powstał *ogródek Jordanowski*, nazywany powszechnie *Jordanką*. Poza tym utworzono trzy ośrodki wypoczynkowe nad Wisłokiem. W okolicach obecnego mostu Zamkowego i na północ od niego ulokowany był park zwany *Olszynką* lub *Olszynkami*, a jego oficjalna nazwa – czysto papierowa z powodu swej długości – najpierw brzmiała: „*Olszynka*” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych”*, potem: „*Olszynki*” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych”* CWKS „*Resovia*”. Na tym zadrzewionym terenie nadrzecznym ustawiono podest, na którym odbywały się festyny, była tam też przystań dla kajaków i żaglówek (Kotula 1999: 60). Na południe od mostu Zamkowego, w okolicach obecnej Hali Podpromie, powstał *park Kultury i Wypoczynku*, potocznie zwany *Bulwarami* lub *Bulwarami nad Wisłokiem*. Z kolei w okolicach Lisiej Góry, na terenach dawnego *parku im. R. Krogulskiego* wydzielono dwie części, obie na mapach opisywane jako *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego* (1) i (2); później już jako jeden *Ośrodek Rekreacyjny*. W tym okresie powstały też dwa nowe parki z dala od rzek. Pierwszy, *park im. Kazimierza Pułaskiego*, ulokowano na terenach dawnego gospodarstwa rolnego bernardynów¹³³. Drugi z zieleńców, *park XX-lecia*, otwarto w 1978 r. dla mieszkańców Baranówki (os. Grota-Roweckiego). Jest jednym z największych kompleksów zieleni na terenie miasta (8 ha) – i dawniej, i obecnie znajdowały się tam nie tylko alejki i ławeczki, ale też miejsca, w których można było uprawiać sport.

Najwięcej parków powstało jednak w ostatnim dwudziestopięcioleciu. Ale zanim powstały nowe, doszło do renominacji już istniejących. Większość zmian wymusiła sytuacja polityczna: dawny *park im. L. Waryńskiego* został

¹³¹ Nie był to teren wykorzystywany rolniczo; na łąkach gromadzili się przybyli do klasztoru Bernardynów pielgrzymi; rosły tam też dające cień drzewa.

¹³² W Poznaniu żywiołowe zakładanie ogrodów miało miejsce wiek wcześniej (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 181).

¹³³ Niegdyś był on znacznie większy, sięgał aż do teatru; w latach 70. XX w. w wyniku przebudowy dróg wschodnia część parku przestała istnieć, powiększono za to park w kierunku północno-zachodnim i wybudowano obiekty sportowe.

parkiem im. Solidarności lub *ogrodem Miejskim im. Solidarności*, z kolei dawny park XX-lecia od 1991 r. zwie się *parkiem Sybiraków* (ostatnio odsłonięto tam pomnik Zesłańców Sybiru). Inną zmianę spowodowało przekształcenie statusu obiektu – dawny *Ośrodek Rekreacyjny* został *Rezerwatem Przyrody Lisia Góra*, częściej zwanym jednak *parkiem Na Lisiej Górze*. Z kolei dawna nieoficjalna nazwa *Olszynki* stała się oficjalną, jednak młodzież częściej zwie to miejsce *Wałami* (po ostatnich wylewach Wisłoka wzniesiono tam wały przeciwpowodziowe). Dawny *park im. Pułaskiego* (na os. Pułaskiego) to teraz *park Jedności Polonii z Macierzą* lub *park im. Łączności Polonii z Macierzą*, natomiast dawny *park Kultury i Wypoczynku*, zwany już wcześniej *Bulwarami*, teraz na mapach zyskał dodatkowy człon odróżniający: *Rzeszowskie Bulwary*. Dwa kolejne zieleńce powstały jeszcze w okresie PRL-u, ale nazwy zyskały znacznie później. Pierwszy jest położony za Domem Kultury WSK, w sąsiedztwie kościoła Dominikanów i zwie się *parkiem im. Inwalidów Wojennych* (przy jednym z wejść znajduje się pomnik Inwalidów Wojennych). Z racji swego sąsiedztwa zwany jest także *parkiem Dominikańskim*. Z kolei teren zadrzewiony na os. Miłocin zwie się *Dębiną Miłocińską* (trudno jednoznacznie sklasyfikować, czy jest to zagospodarowany las czy nieco dziki park).

W ostatnim okresie powstało też kilka zupełnie nowych obiektów. W centrum miasta utworzono dwa ogrody. Na placu odzyskanym po latach przez bernardynów powstał zieleniec w stylu włoskim, z siecią przecinających się ścieżek, wysepką, figurą św. Franciszka oraz oczkiem wodnym i fontannami. W nawiązaniu do dawnych włości nazwano kompleks *Ogrodami Bernardyńskimi* (2). Mniej więcej w tym samym czasie na działce wydzierżawionej przez miasto od kościoła Farnego powstał niewielki *Biały Ogród*, w którym wśród miejsc postojowych dla samochodów rozmieszczono białe alejki, ławeczki, kosze na śmieci i plastikowe motyle – oczywiście białe; na biało kwitną także posadzone tu kwiaty i krzewy. Poza tym w mieście powstało siedem nowych parków. Przy obwodnicy (róg al. W. Witosa i ul. S. Wyspiańskiego) ulokowano *park os. Kmity*, zwany też *parkiem Zdrowia* (jest tam ścieżka zdrowia, siłownia i górką saneczkarską), na os. Zalesie, na terenie dawnych ogrodów Gumińskich, właścicieli tych włości, utworzono *park Zalesie*, dawny park dworski wokół dworu Chłapowskich w Słocinie stał się *Zespołem Parkowo-Dworskim*, zwanym też *parkiem im. Władysława Szafera*¹³⁴. Kolejny *Zespół Szkolno-Parkowy* znajduje się w Miłocinie przy Zespole Szkół Agropresiębiorczości, na terenie dawnego latyfundium Lubomirskich.

Trzy kolejne parki zostały zbudowane od zera. Pierwszym jest teren rekreacyjny na prawym brzegu Wisłoka, tuż za Zaporą, wzdłuż ul. Podwisłocze, zwany *parkiem Aktywnego Wypoczynku* lub *parkiem Czynnego Wypoczynku* (jest tam

¹³⁴ Władysław Szafer (1886–1970) – polski botanik, profesor UJ i jego tajny rektor, dyrektor Instytutu Botaniki UJ, absolwent rzeszowskiego gimnazjum.

ścieżka rowerowa, siłownia, tor przeszkód itp.). Drugi zieleniec, *park Błogosławionej Karoliny Kózki*, jest położony w sąsiedztwie kościoła pw. bł. Karoliny¹³⁵. Ostatnią inwestycją, wciąż będącą w budowie, jest *park Papieski*, zwany też *parkiem im. Jana Pawła II*, ulokowany wokół katedry – będzie to największy park w Rzeszowie (17 ha); zaplanowano w nim alejki, plac zabaw dla dzieci, muszlę koncertową, strumyk górski ze sztucznie spiętrzoną wodą i wiele innych atrakcji.

Krótką wzmianką należy się także rzeszowskim ogrodom działkowym¹³⁶ – wytworowi epoki PRL-u¹³⁷. Działki przeznaczone były dla ludzi pracy: w latach 60. i 70. XX w. w Rzeszowie przydzielano je z funduszu socjalnego najlepszym pracownikom – zwały się wówczas pracowniczymi ogródkami działkowymi. Potem przejął je Polski Związek Działkowców (ustawa z dnia 6 maja 1981 r.), a obowiązek zapewnienia gruntów na potrzeby pracowniczych ogrodów działkowych spadł na organy gminy. One też zostały właścicielami terenów, które działkowcy na ogół otrzymywali w wieczystą dzierżawę. Ustawą z 21 września 2005 r. ‘pracownicze’ ogrody działkowe stały się ‘rodzinnymi’.

W Rzeszowie tereny pod ogródki zaczęły być wykupywane w latach 50. XX w., a chyba najstarszym ogrodem jest *ROD im. gen. Waltera*¹³⁸, otwarty w 1962 r. Również w latach 60. powstał *ROD Nad Strugiem*. Pozostałe ogrody (26 POD-ów) pojawiły się w latach 70. i 80. XX w. (niektóre później zmieniały nazwy) na terenach podmiejskich – obecnie są to obszary dogodne inwestycyjnie, dlatego zdarzają się likwidacje całości lub części ogrodów (*ROD Energetyk I* – zbudowano tamtędy drogę; *ROD Nasz Gaj* – na części budowane jest osiedle mieszkaniowe).

4.2.2. Motywacja nazw parków i ogrodów

W zakresie motywacji nazw ogrodów można wymienić kilka najbardziej produktywnych modeli, ale okazuje się, że nie są one uniwersalne i z niejednakowym natężeniem występują w całej Polsce. Dla Poznania M. Rutkiewicz-Hanczewska (2009: 318–321) wskazała następujące typy (gatunki) nazw: 1. a) motywowane istniejącymi już onimami – nawiązujące do odległych i egzotycznych krain, b) ukazujące romantyczny pęd do sielskości, podkreślające funkcje ogrodów (głównie nazwy XIX-wiecznych *establisementów*); 2. nazwy dzierżawcze, podkreślające własność prywatną lub wspólną dla grupy osób;

¹³⁵ Park powstał w ramach pierwszej edycji Rzeszowskiego Budżetu Obywatelskiego.

¹³⁶ A. Gałkowski (2011: 220–222) omawia nazwy ogródków działkowych wśród chrematimów marketingowych, argumentując, że ogrody są swego rodzaju instytucjami, podlegającymi prawu związkowemu, mającymi osobowość prawną itp. Badacz podkreśla jednak, że mogą być traktowane również jako toponimy.

¹³⁷ Pierwsze ogródki działkowe powstawały jeszcze przed wojną, np. w Poznaniu już w 1903 r. (Rutkiewicz-Hanczewska 2009: 328), ale ich rozkwit w całej Polsce przyniosły lata powojenne.

¹³⁸ Informacje o tym ogrodzie zob. <http://www.podkarpacki.pzd.pl/pl/poznaj-nasze-ogrody,26.html>

3. nazwy pamiątkowe (od schyłku XIX w.); 4. nazwy topograficzne lokalizujące, nawiązujące do położenia parku, często ponowione z nazw osiedli. Z kolei w Łodzi (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 233–234) semantyka nazw motywowanych realnie nawiązuje głównie do lokalizacji (w tym nazwy przeniesione), ale przeważają konwencjonalne onimy pamiątkowe.

W nazwach rzeszowskich parków liczniej wystąpiły cztery motywacje: posesywna, pamiątkowa, charakteryzująca i lokalizująca¹³⁹. Wykaz wszystkich analizowanych nazw parków i ogrodów (a także wariantów nazw) z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem okresu ich powstania zawiera tabela nr 22.

Tabela nr 22: Wykaz nazw parków i ogrodów z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem okresu ich powstania

Czas powstania nazwy	Nazwy
Do końca XVIII w. (20 nazw)	posesywne: ↗Taraska, ↗Kantorowskie, ↗ogród Szafranski ↗ogród Szafranców ↗ogród Szafrancowy, ↗ogród Wrzaskowski/ego, Solarzówka, ↗Różańskie, ogród Wielebnych Ojców Bernardynów, Ogrody Reformatów, ogród Wielebnych oo. Reformatów, ogród Szpitalny, ogród Miejski (1) lokalizujące: ogród Za Bramą Murowaną ogród Za Fortką Murowaną ogródek Za Bromką Murowaną ogródek Za Fortką Murowaną, ogród Za Wałem Miejskim charakteryzujące: Winnica mieszane: Wielki Ogród Pański
XIX w. (4 nazwy)	posesywne: Ogrody Bernardyńskie (1), Ogrody Zamkowe, ogród Miejski (2) lokalizujące: Aichmillerówka
I poł. XX w. (9 nazw)	posesywne: Łąki Bernardyńskie, Dziadowski Ogród Dziadosz, Miejski Ogród, ogród Bernardyński ogród o.o. Bernardynów, park Jędrzejowiczów pamiątkowe: park im. Romana Krogulskiego mieszane: park Miejski im. dra Romana Krogulskiego
PRL (16 nazw)	posesywne: park Miejski charakteryzujące: Bulwary, ogródek Jordanowski Jordanka, Olszynka Olszynki, Ośrodek Rekreacyjny, Ośrodek Wypoczynku Świątecznego (1), Ośrodek Wypoczynku Świątecznego (2), park Kultury i Wypoczynku pamiątkowe: park im. Kazimierza Pułaskiego, park im. Ludwika Waryńskiego związane z niematerialnym dziedzictwem kultury: park XX-lecia mieszane: Bulwary nad Wisłokiem, „Olszynka” Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych” „Olszynki” Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych” CWKS „Resovia”

¹³⁹ W analizach semantycznych nazw zieleńców za człony o funkcji wyłącznie gatunkowej uznaję leksemy *park* i *ogród* – dlatego nie traktuję ich jako członów charakteryzujących obiekt (nie uwzględniam w analizie ich motywacji). Pozostałe człony nadrzędne są członami gatunkowymi i charakteryzującymi zarazem. Zapis tych członów dostosowałam do obowiązujących (choć kontrowersyjnych) przepisów ortograficznych: jeśli wyrazy *park*, *ogród* są w prepozycji i mają formę liczby pojedynczej – małą literą, w pozostałych przypadkach – wielką.

Po 1989 r. (28)	posesywne: Ogrody Bernardyńskie (2) lokalizujące: park Dominikański, park Na Lisiej Górze, park os. Kmity, park Zalesie, Rezerwat Przyrody Lisia Góra charakteryzujące: Biały Ogród, park Aktywnego Wypoczynku park Czynnego Wypoczynku, park Zdrowia, Wały, Zespół Parkowo-Dworski, Zespół Szkolno-Parkowy pamiątkowe: park bł. Karoliny park Błogosławionej Karoliny Kózki, park im. Inwalidów Wojennych, park im. Jana Pawła II, park im. Łączności Polonii z Macierzą, park im. Solidarności, park im. Władysława Szafiera, park Inwalidów Wojennych, park Jedności Polonii z Macierzą, park Papieski, park Solidarności, park Sybiraków mieszane: Dębina Miłocińska, ogród Miejski im. Solidarności, Rzeszowskie Bulwary

Analiza pokazała, że w stolicy Podkarpacia dominują nazwy posesywne (stanowią 1/3 zgromadzonych onimów), sporą grupę tworzą też nazwy charakteryzujące (22%) i pamiątkowe (19%). Nieco mniej jest mian lokalizujących (14%) oraz takich, które mają różne motywacje członów (10%). Prześledzenie czasu powstania nazw pokazuje, że modele te wykazywały bardzo zróżnicowaną produktywność dawniej i współcześnie. Tendencje te pokazuje tabela nr 23.

Tabela nr 23: Produktywność poszczególnych modeli semantycznych w badanych przedziałach czasowych

	N. posesywne	N. lokalizujące	N. charakteryzujące	N. pamiątkowe	N. związ. z niem. dz. kult.	N. mieszane	Razem
XVIII w.	13	5	1	–	–	1	20
XIX w.	3	1	–	–	–	–	4
I poł. XX w.	7	–	–	1	–	1	9
PRL	1	–	9	2	1	3	16
Po 1989 r.	1	5	7	12	–	3	28
Razem:	25	11	17	15	1	8	77

Nazwy posesywne dominowały nieprzerwanie w nazewnictwie ogrodów rzeszowskich aż do II wojny światowej. Taką motywację miało 65% nazw XVIII-wiecznych (np. *☿Taraska*, *Solarzówka*, *☿Różańskie*, *ogród Wielebnych Ojców Bernardynów*, *Ogrody Reformatów*, *ogród Szpitalny*), 75% nazw XIX-wiecznych (np. *ogród Miejski* (2), *Ogrody Zamkowe*) i 78% nazw z pierwszej połowy XX w. (np. *Łąki Bernardyńskie*, *Dziadowski Ogród*, *ogród Bernardyński*, *park Jędrzejowiczów*). Załamanie tego modelu przyniósł dopiero okres powojenny. Od połowy XX w. nie tworzy się posesywnych mian tego typu obiektów, a jedna nazwa z okresu PRL-u (*park Miejski*) i jedna współczesna (*Ogrody Bernardyńskie* (2)) są raczej wyjątkami potwierdzającymi regułę.

Nazwy charakteryzujące dla parków i ogrodów „narodziły się” w okresie PRL-u, choć do pierwszych reprezentujących ten typ można zaliczyć deskryptywną XVIII-wieczną nazwę *Winnica* (tylko czy wtedy była ona uważana za nazwę?). Za to zdecydowanie charakteryzującą motywację miała ponad połowa nazw powstałych w latach 1945–1989 i czwarta część nazw utworzonych po 1989 r. Miana te przede wszystkim określały specyfikę miejsca i jego przeznaczenie, i to zarówno te sprzed 1989 r. (np. *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego* (1), *Ośrodek Rekreacyjny*, *park Kultury i Wypoczynku*, *ogródek Jordanowski*), jak i po nim (np. *park Zdrowia*, *park Aktywnego Wypoczynku*, *park Czynnego Wypoczynku*). Rzadziej nazwy odwoływały się do wyglądu miejsca, w tym roślinności, topografii, kolorów, np. *Olszynka*, *Bulwary*, *Biały Ogród*, *Wały*. Dwie nazwy z przełomu XX i XXI w.: *Zespół Parkowo-Dworski* i *Zespół Szkolno-Parkowy*, wskazują na charakter miejsca pośrednio, poprzez określenie jego dawnej przynależności i położenia na terenach szkolnych i dworskich.

Nazwy pamiątkowe, podobnie jak charakteryzujące, to domena czasów powojennych. W Polsce zaczęły powstawać pod koniec XIX w.¹⁴⁰, jednak w Rzeszowie pierwsza taka nazwa dla parku pojawiła się dopiero w latach 30. XX w. (*park im. Romana Krogulskiego*) i upamiętniała inicjatora budowy zieleni, miała zatem motywację pośrednią. O dziwo, znacznego przyrostu nazw pamiątkowych nie notuje się też w latach powojennych, kiedy to powstały tylko dwa takie onimy: *park im. Ludwika Waryńskiego* oraz *park im. Kazimierza Pułaskiego*. Zbliżona motywacyjnie była jeszcze jedna nazwa, sklasyfikowana tutaj jako propagandowa (związana z niematerialnym dziedzictwem kultury): *park XX-lecia*. Oczywiście twórcom nazwy chodziło upamiętnienie dwudziestolecia istnienia PRL, ale w uchwale dotyczącej nadania nazwy ograniczono się tylko do liczebnika. Znaczący przyrost nazw pamiątkowych w Rzeszowie odnotowano w ciągu ostatnich dwudziestu lat. Pojawiło się wówczas dwanaście mian dla siedmiu parków – większość z nich wykazuje bowiem wariancję formalną i to dotyczącą nie tylko liczby członów, ale też innych określeń, np. obecność lub nie członu *imienia*, użycie synonimów (*Papieski* || *Jana Pawła II*; *Jedności* || *Łączności*), użycie imienia z nazwiskiem lub bez niego (*bl. Karoliny* || *bl. Karoliny Kózki*). Warto podkreślić, że tylko w przypadku dwóch parków nazwy te są konwencjonalne: to *park im. Solidarności* || *park Solidarności* (nowy patronat dla dotychczasowego parku im. Ludwika Waryńskiego) oraz *park im. Władysława Szafera*¹⁴¹. Pozostałe mają motywację dotyczącą albo wydarzeń (*park Papie-*

¹⁴⁰ Np. w Poznaniu ich ekspansja jest notowana od początku XX w., jednak szczególne nasilenie przypada na drugą połowę stulecia (Rutkiewicz-Hanczewska 2009: 320).

¹⁴¹ Jak zauważyła M. Rutkiewicz-Hanczewska (2009: 320), lokalni bohaterowie w nazwach parków pojawili się na przełomie XX i XXI w.; nazwy takie są wyznacznikiem dbało-

ski – na błoniach, na których powstaje park, Jan Paweł II odprawiał mszę świętą i ustanowił diecezję rzeszowską), albo lokalizacji (*park bł. Karoliny* – powstał przy kościele, któremu patronuje błogosławiona). Dwie kolejne nazwy parków są wzajemnie motywowane z nazwami pomników stojących na ich terenie (*park Sybiraków*, *park Inwalidów Wojennych*), przy czym nazwa parku mogła powstać wraz z ideą budowy pomnika albo ją wyprzedzać. Trochę zagadkowy charakter miała zmiana patronatu *parku Kazimierza Pułaskiego* na *park Jedności Polonii z Macierzą* || *park im. Łączności Polonii z Macierzą*, zwłaszcza że park znajduje się na os. Pułaskiego – bohatera walk o wolność dwóch narodów: polskiego i amerykańskiego. Podobną zmianę w Kielcach D. Kopertowska (2001: 173) tłumaczy potrzebą dyferencjacji nazw parku i osiedla.

Produktywność nazw lokalizujących tworzy zaskakującą klamrę: najwięcej ich było wśród najstarszych (1/4) i najnowszych (18%) badanych mian. Jedna nazwa ponowiona z nazwy przytułku (*Aichmillerówka*) pojawiła się jeszcze w XIX w. Trzeba jednak podkreślić, że pięć XVIII-wiecznych nazw (wariantywnych i paralelnych) lokalizujących przyimkowych desygnowało te same ogrody na Kłapkówce (*ogród Za Bramą Murowaną* || *ogród Za Fortką Murowaną* || *ogródek Za Bromką Murowaną* || *ogródek Za Fortką Murowaną* || *ogród Za Walem Miejskim*), zatem dane są nieco mylące. Naprawdę produktywność tego typu wzrosła dopiero na przełomie XX i XXI stulecia, kiedy to liczniej zaczęły powstawać niewielkie parki osiedlowe¹⁴², których nazwy są ponowione z nazw osiedli (*park os. Kmity* i *park Zalesie*). Jedna nazwa lokalizująca z tego okresu (w dwóch wariantach) utrwała nazwę góry (*Rezerwat Przyrody Lisia Góra*, *park Na Lisiej Górze*), a kolejna, choć strukturalnie przypomina posesyjne (*park Dominikański*), odnosi się nie do praw własności, ale do sąsiedztwa z klasztorem Dominikanów.

Wymienione wyżej motywacje powtórzyły się jeszcze w kilku nazwach o rozbudowanej strukturze, zawierającej człony reprezentujące różne modele semantyczne. Trzy nazwy wskazują na właścicieli i wygląd (*Wielki Ogród Pański*) lub charakter zieleńców („Olszynka” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych”* || „Olszynki” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych”* CWKS „Resovia”), dwie kolejne mają człony posesyjne i państwowe (*park Miejski im. dra Romana Krogulskiego*, *ogród Miejski im. Solidarności*), a trzy inne wskazują na położenie obiektu i charakteryzują go (*Bulwary nad Wisłokiem*, *Dębina Miłocińska*, *Rzeszowskie Bulwary*).

Specyficzną semantykę mają człony określające ogródków działkowych. Wprawdzie same typy motywacyjne nie różnią się od typów obecnych w nazewnictwie parków, ale wyrazy będące podstawami nazw ogródków działko-

ści o lokalną tradycję i czci dla tych, którzy wyrosli z naszej „małej ojczyzny”, mają też walor edukacyjny.

¹⁴² Potwierdzają to dane z Łodzi (Bieñkowska, Umińska-Tytoń 2012: 233–234) i z Poznania (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 321).

wych tworzą dość ograniczone pola semantyczne. Nazwy posesywne z tej grupy nawiązują do pracowników zakładów pracy będących pierwotnymi właścicielami ogrodów (np. *Budowlani* – Zakłady Budowlane, *Energetyk* – Zakład Energetyczny, *Zelmerowiec* – Zelmer itd.). Kilka nazw nawiązuje do lokalizacji ogrodów (na terenie osiedli: *Mieszko*, koło potoku: *Nad Strugiem* czy wzdłuż ulicy: *Wieniawskiego*). Tylko te dwie grupy to nazwy z motywacją realistyczną. Pozostałe miana są konwencjonalne, ale nazwy charakteryzujące semantycznie nawiązują do roślin uprawianych w ogrodach (*Kabaczek*, *Malina*), nastroju i właściwości ogrodów (*Zacisze*, *Zdrowie*), wspólnoty (*Nasz Gaj*, *Wspólna Niwa*). Ciekawa jest metonimiczna nazwa *Kabanos*, wprawdzie charakteryzująca, ale nawiązująca do właściciela ogrodów – Zakładów Mięsnych. Także nazwy pamiątkowe pośrednio wiążą się z ogrodnictwem, bowiem utrwalają sylwetki przyrodników¹⁴³. W nazwach ogrodów powstałych w latach 70. XX w. odnajdziemy też echa socjalistycznej propagandy (*Pomoc*, *Przyszłość*). Z kolei nazwy powstające w ostatnich latach (renominacje) są motywowane wyłącznie lokalizacją lub funkcjami ogrodów¹⁴⁴.

Wykaz wszystkich nazw rzeszowskich ogródków działkowych zawiera tabela nr 24.

Tabela nr 24: Wykaz nazw rzeszowskich ogródków działkowych

Czas powstania nazwy	Nazwy
PRL	posesywne: ROD Budowlani, ROD Energetyk I, ROD Energetyk II, ROD Geodeta, ROD Handlowiec, ROD Kolejarz, ROD Zelmerowiec pamiątkowe: POD im. Miczurina, ROD im. gen. Waltera ROD Walter, ROD im. W. Puchalskiego, ROD Szafera charakteryzujące: ROD Kabaczek, ROD Kabanos, ROD Krokus, ROD Malina, ROD Nasz Gaj, ROD Wspólna Niwa, ROD Zacisze, ROD Zdrowie lokalizujące: ROD Małopolanin, ROD Mieszko, ROD Nad Strugiem, ROD Wieniawskiego, ROD Zalesie związane z niematerialnym dziedzictwem kultury: ROD Pomoc, ROD Przyszłość
Po 1989 r.	charakteryzujące: POD Relaks, ROD Szarotka charakteryzująca i lokalizująca: ROD Zielony Jar

POD – pracownicze ogródki działkowe, ROD – rodzinne ogródki działkowe

¹⁴³ W Rzeszowie nazwy ogrodów przywołują: Iwana Władimirowicza Miczurina – radzieckiego hodowcę i sadownika, znanego z kontrowersyjnych doświadczeń z zakresu genetyki, Włodzimierza Puchalskiego – polskiego przyrodnika, myśliwego, fotografa przyrody, autora i reżysera wielu filmów przyrodniczych oraz Władysława Szafera – polskiego botanika, dyrektora krakowskiego Ogrodu Botanicznego, propagatora ochrony przyrody.

¹⁴⁴ Te same motywacje nazw ogrodów spotykamy także w innych polskich miastach; por. zestawienie semantyki podstaw nazw ogrodów w: Gałkowski 2011: 120–121, a także charakterystykę gatunkową tych nazw w: Rutkiewicz-Hanczewska 2009: 328.

4.2.3. Budowa nazw parków i ogrodów

Nazewnictwo parków i ogrodów niemal od początku zdominowały nazwy analityczne. W Rzeszowie ich odsetek wynosi ponad 70%. Nazwy syntetyczne liczniej wystąpiły tylko w najstarszym analizowanym okresie, czyli w XVIII w., ale i wówczas stanowiły tylko czwartą część mian. W sumie z dostępnych źródeł wynotowano zaledwie dwanaście nazw jednoczłonowych – to za mało, żeby przeprowadzić ich analizę, warto jednak zwrócić uwagę na kilka elementów. Tylko w XVIII w. pojawiły się w funkcji nazwań ogrodów eliptyczne toponimy adiektywne (*✠Kantorowskie*, *✠Różańskie*) o strukturze znanej z anojkonimii (m.in. nazw obiektów rolniczych – te ogrody zapewne też miały charakter uprawnych). W tym okresie wynotowano też trzy nazwy substantywne, głównie derywowane od nazw osobowych. W kolejnych stuleciach pojawiały się jeszcze pojedyncze miana rzeczownikowe; wyjątkiem pod tym względem był okres PRL-u, kiedy to odnotowano cztery miana o takiej budowie, ale wszystkie były nieoficjalne. Większość z nich to nazwy niederywowane (np. *Wały*, *Bulwary*), w dwóch pojawiły się sufiksy uniwerbizujące (*Dziadosz < Dziadowski Ogród*, *Jordanka < ogródek Jordanowski*).

Nieco więcej można powiedzieć o nazwach wieloczłonowych, dominujących we wszystkich badanych przedziałach czasowych. Członem gatunkowym w tych onimach do końca XIX w. był wyłącznie leksem *ogród*, który dominował też w pierwszej połowie XX w. (4 x), ale w tym okresie w trzech nazwach pojawił się już leksem *park*, a w jednej – *łąki*. Po wojnie człon *ogród* jest notowany tylko w formie deminutywnej (*ogródek Jordanowski*), za to wyrazowi *park* (5 x) zaczyna towarzyszyć nowy człon gatunkowy: *ośrodek*; w jednej nazwie funkcję tę spełnia wyraz *bulwary*. Po roku 1989 znów zmienia się repartycja wyrazów używanych w funkcji członów gatunkowych. Powraca wyraz *ogród*, ale nie dla obiektów edukacyjnych (jak np. w Poznaniu), tylko dla nowo założonych niewielkich parków, w których zasadzono przemyślane kompozycje roślinne, nawiązujących do ogrodów w stylu włoskim (*Ogrody Bernardyńskie* (2), *Biały Ogród*), ale też jako wyraz szacunku dla tradycji, historii (dawny *ogród Miejski* – pierwszy publiczny zieleniec – po latach funkcjonowania jako park znów zaczął być określany mianem *ogród Miejski im. Solidarności* – człon pamiątkowy to już wyznacznik „nowych czasów”). Aż w dziewiętnastu nazwach członem utożsamiającym jest jednak wyraz *park*, który zdecydowanie przeważa w tej klasie obiektów (nie tylko w Rzeszowie). Poza nim w tej funkcji występują jeszcze: *zespół* (2 x), *dębina*, *bulwary*, *rezerwat*.

W tej klasie nazw zróżnicowana jest także budowa członów określających. Badające łódzkie nazwy parków D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 233) wyróżniły pięć rodzajów tych członów, mających postać: 1. przymiotnika, 2. rzeczownika w mianowniku, 3. rzeczownika w dopełniaczu, 4. wyrażenia

przyminkowego i 5. wyrażenia liczebnikowego. Poza ostatnim typem wszystkie wcześniejsze są obecne w nazewnictwie rzeszowskich parków i ogrodów. Różna jest jednak ich produktywność. Szczegóły przedstawia tabela nr 25.

Tabela nr 25: Produktywność poszczególnych modeli strukturalnych w nazewnictwie parków i ogrodów

	Nazwy syntetyczne (12)	Nazwy analityczne (65)
Do końca XVIII w. (20 nazw)	3 n. substantywne, 2 n. eliptyczne adiektywne	15 nazw: I. CG + przym. – 6 nazw Ib. przym. + CG + przym. – 1 nazwa II. CG + rzecz. w D. – 3 nazwy III. CG + wyr. przymkowe – 5 nazw
XIX w. (4 nazwy)	1 n. substantywna	3 nazwy: I. CG + przym. – 3 nazwy
I poł. XX w. (9 nazw)	1 n. substantywna	8 nazw: I. CG + przym. – 2 nazwy Ia. przym. + CG – 2 nazwy II. CG. + rzecz. w D. – 2 nazwy IIa. CG + imienia + rzecz. w D. – 1 nazwa IIb. CG + przym. + imienia + rzecz. w D. – 1 nazwa
PRL (16 nazw)	4 n. substantywne	12 nazw: I. CG + przym. – 3 nazwy II. CG + rzecz. w D. – 4 nazwy IIa. CG + imienia + rzecz. w D. – 2 nazwy IIc. „nazwa” + CG + rzecz. w D. – 2 nazwy III. CG + wyr. przymkowe – 1 nazwa
Po 1989 r. (28 nazw)	1 n. substantywna	27 nazw: I. CG + przym. – 6 nazw Ib. przym. + CG + przym. – 2 nazwy II. CG + rzecz. w D. – 9 nazw IIa. CG + imienia + rzecz. w D. – 5 nazw IIb. CG + przym. + imienia + rzecz. w D. – 1 nazwa III. CG + wyr. przymkowe – 1 nazwa IV. CG + rzecz. w M. – 3 nazwy

CG – człon gatunkowy

Bardzo produktywnym modelem onimicznym w tej klasie obiektów jest model **I. CG + przymiotnik**. Taką strukturę ma dwadzieścia nazw (blisko 1/3 wszystkich analizowanych), na dodatek pojawiły się one we wszystkich badanych okresach (XVIII w., np. *ogród Szafranski*, *ogród Szpitalny*; XIX w., np. *Ogrody Bernardyńskie* (1), *Ogrody Zamkowe*; w pierwszej połowie XX w., np. *Łąki Bernardyńskie*, *ogród Bernardyński*; w latach 1945–1989, np. *ogródek Jordanowski*, *Ośrodek Rekreacyjny*; po 1989 r., np. *park Dominikański*, *park Papieski*). Czło-

nami określającymi są przymiotniki odrzeczownikowe, najczęściej posesywne (utworzone od antroponimów lub apelatywnych określeń osób i instytucji), rzadziej lokalizujące (odtoponimiczne, np. *Dębina Miłocińska*) czy charakteryzujące (np. *Zespół Parkowo-Dworski*). Wariantem tego modelu jest struktura **Ia. przymiotnik + CG** – człon gatunkowy występujący w postpozycji jest jednak w tej grupie rzadki – schemat realizują tylko cztery nazwy: dwie z pierwszej połowy XX w. (*Dziadowski Ogród*, *Miejski Ogród*) i dwie z ostatnich dwóch dekad (*Biały Ogród*, *Rzeszowskie Bulwary*). Również rzadko model przymiotnikowy występuje w wariantcie **Ib. przymiotnik + CG + przymiotnik**. W analizowanym materiale wystąpiła tylko jedna nazwa z określnikiem w pre- i postpozycji: *Wielki Ogród Pański*.

Produktywność kolejnego modelu: **II. CG + rzecz. w dopełniaczu** (ewentualnie z określeniem/określeniami) rosła w czasie. W sumie utworzył osiemnaście nazw (czyli czwartą część analizowanych). Pierwsze pochodzą już z początku XVIII w. (np. *ogród Wielebnych Ojców Bernardynów*, *Ogrody Reformatorów*), ale kolejne pojawiły się po dłuższej przerwie, bo dopiero w pierwszej połowie XX w. (np. *park Jędrzejowiczów*); ich przyrost nastąpił w okresie PRL-u (np. *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego* (1), *park Kultury i Wypoczynku*), ale największa ekspansja nastąpiła w ostatnich dekadach (np. *park Zdrowia*, *park Aktywnego Wypoczynku*, *park Jedności Polonii z Macierzą*, *park Sybiraków*). Pierwszy wariant tego modelu: **Ila. CG + imienia + rzecz. w dopełniaczu** (z ewentualnym określeniem/określeniami) realizuje się w ośmiu nazwach: jedna pochodzi z pierwszej połowy XX w. (*park im. Romana Krogulskiego*), dwie – z czasów PRL-u (*park im. Ludwika Waryńskiego*, *park im. Kazimierza Pułaskiego*) i pięć – z ostatnich dekad (np. *park im. Solidarności*, *park im. Jana Pawła II*, *park im. Władysława Szafera*). Dyskusyjny jest status członu *imienia*; niektórzy twierdzą, że nazwy pamiątkowe bez niego mają charakter eliptyczny¹⁴⁵, ale chyba nie do końca można się zgodzić z tym stwierdzeniem, gdyż uchwałami i zarządzeniami są współcześnie wprowadzane zarówno nazwy bez tego członu, jak i z nim. Bezsprzecznie warianty typu *park im. Romana Krogulskiego* bardziej wskazują na funkcje pamiątkowe onimów niż warianty typu *park Romana Krogulskiego*, strukturalnie przypominające nazwy posesywne.

Drugi wariant tego modelu jest rozszerzony o dodatkowy człon przymiotnikowy: **IIB. CG + przymiotnik + imienia + rzecz. w dopełniaczu** (z określeniem/określeniami). Realizują go tylko dwie nazwy rzeszowskie, jedna z początku XX w. (*park Miejski im. dra Romana Krogulskiego*), druga – z końca (*ogród Miejski im. Solidarności*). Również dwie nazwy (a właściwie dwa warianty) realizują wariant trzeci, „z nazwą w nazwie”: **IIc. „nazwa” + CG +**

¹⁴⁵ Pod względem funkcji człon ten można porównać do członu *pod wezwaniem*, który np. J. Dziwiątkowski (2002: 186) klasyfikuje jako składnik członu utożsamiającego, z kolei M. Graf (2008) twierdzi, że jest on obligatoryjny, a nazwy, w których jest pomijany, mają charakter półoficjalny.

rzecz. w dopełniaczu (z określeniem/określeniami) – obie powstały w latach 60. XX w.: „Olszynka” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych”* i „Olszynki” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych” CWKS „Resovia”*.

Dwa kolejne modele są w stolicy Podkarpacia zdecydowanie mniej liczne. Tylko siedem nazw powstało według schematu: **III. CG + wyrażenie przymikowe** (z ewentualnym określeniem/określeniami). Na dodatek ten model był częsty tylko dawniej – w XVIII w. utworzył pięć wariantów (np. *ogród Za Bramą Murowaną*, *ogród Za Walem Miejskim*). Tylko jedna nazwa przymikowa powstała w latach 60. XX w. (*Bulwary nad Wisłokiem*) i jedna w ostatnich latach (*park Na Lisiej Górze*). Wszystkie lokalizują wobec innych obiektów określanych nazwami własnymi.

Śladową produktywność wykazuje model **IV. CG + rzecz. w mianowniku** (z ewentualnym określeniem). Taką budowę mają tylko trzy współczesne nazwy, odsyłające do innych urbanonimów: *Rezerwat Przyrody Lisia Góra*, *park os. Kmity*, *park Zalesie*.

Ponieważ nie istnieją opracowania pokazujące produktywność poszczególnych modeli w nazewnictwie parków w różnych miastach Polski, rzeszowskie dane można zestawić tylko z łódzkimi (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 233). Wynika z nich, że model II dominuje zdecydowanie w obu miastach (48% w Łodzi i 46% w Rzeszowie), w obu na drugim miejscu jest model I, który jednak wykazuje większą produktywność w Rzeszowie (38%) niż w Łodzi (21%). Model III częstszy jest w Łodzi (18%) niż w stolicy Podkarpacia (11%), podobnie jak model IV (odpowiednio: 8% i 5%). Ponadto w łódzkim nazewnictwie 5% nazw zawiera w swej strukturze liczebniki. Podobne modele spotykamy w Poznaniu (Rutkiewicz-Hanczewska 2008), Kielcach (Kopertowska 2001: 172–173) czy Bydgoszczy (Czachorowska i in. 2008: 210–211), zatem nazewnictwo Rzeszowa nie jest oryginalne pod względem struktury.

Jeszcze bardziej niż nazwy parków są skonwencjonalizowane nazwy ogrodów działkowych. Wszystkie są analityczne, z wielowyrazowym członem gatunkowym (który może być wyrażany skrótowcem): najpierw POD (pracownicze ogródki działkowe), od 2005 r. ROD (rodzinne ogródki działkowe). W Rzeszowie człon określający tych nazw ma najczęściej postać rzeczownika w mianowniku (aż 2/3 nazw). Nazwy te powstają przez onimizację (np. *Malina*, *Zdrowie*, *Szarotka*), rzadziej przez transonimizację (*Walter*, *Mieszko*, *Wieniawskiego* /pierwotnie n. ulicy/) czy derywację (np. *Zelmerowiec* – od Zelmer). W kilku nazwach ogrodów człon określający jest wyrażony rzeczownikiem w dopełniaczu, zazwyczaj zestawieniem antroponimicznym, które czasem jest poprzedzone wyrazem *imienia* (np. *im. gen. Waltera*, *im. W. Puchalskiego*, *im. Szafera*). Tylko w trzech nazwach człon określający ma postać rzeczownika z określeniem w mianowniku (*Nasz Gaj*, *Wspólna Niwa*, *Zielony Jar*), a w jednej – eliptycznego zestawienia prepozycyjnego (*Nad Strugiem*).

* * *

Nazwy parków i ogrodów w przestrzeni miejskiej Rzeszowa pojawiły się wprawdzie dość wcześnie, ale początkowo były nieliczne i dotyczyły prywatnych włości. Ich ekspansja nastąpiła dopiero po II wojnie światowej, kiedy to oprócz różnego typu zieleńców miejskich zaczęto tworzyć ogrody działkowe dla pracowników zakładów przemysłowych i usługowych.

Na motywację tych nazw, w dużej części konwencjonalnych, spory wpływ miała sytuacja polityczna – nazwy parków i ogrodów w czasach komunizmu były narzędziem propagandy (promowały hasła wspólnoty, równości, pokoju, uwypuklały sylwetki „tamtych” bohaterów). Sytuacja własnościowa odbija się jak w lustrze w nazwach posesyjnych, wskazując niemal do końca XIX w. na prywatnych właścicieli oraz na włości kościelne i pańskie. Z onimicznej mapy miasta najpierw zniknęły te ostatnie (co wiąże się z wyprzedażą i parcelacją włości Lubomirskich), a po II wojnie światowej także klasztorom odebrano ich tereny i upaństwowiono grunty. W tym czasie nazwy posesyjne nawiązywały jedynie do własności wspólnej, czyli miejskiej, oraz zakładowej (pracownicze ogródki działkowe). Na sytuację historyczno-polityczną odporne pozostały tylko nazwy lokalizujące i charakteryzujące. Pewnej modzie nazewniczej zawdzięczamy pojawianie się, nie tylko zresztą w Rzeszowie, nazw pamiątkowych, co nie zawsze oceniane jest pozytywnie: „Chęć utrwalenia w nazwach licznych osób i faktów sprawia, że nazwy zyskują nawet bardzo niewielkie obiekty, z punktu widzenia komunikacyjnego i organizacji przestrzeni miejskiej mało istotne. Skutkiem tej tendencji część nazw ma charakter wyłącznie »papierowy«, czyli nazwy te urzędowo zatwierdzone nie funkcjonują w potocznej komunikacji. Tendencja do nadawania nazw pamiątkowych rozciągnęła się także na nazywanie alei parkowych imionami osób zasłużonych dla miasta lub szerzej dla kultury” (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 234).

Moda zapoczątkowana przez wielkie miasta dociera też do mniejszych. W rzeszowskim parku Papieskim są już koncepcje nazw dla planowanych (!) alejek. Nazwy ulic (a raczej dróg czy ścieżek dojazdowych) spotyka się też w ogrodach działkowych.

Nazwy parków i ogrodów mają dość mocno skonwencjonalizowaną strukturę, choć oczywiście te najstarsze, tworzone spontanicznie, nie podlegają obowiązującym współcześnie zwyczajom onimicznym. Są to nazwy często bardzo rozbudowane, dlatego w potocznej komunikacji funkcjonują ich skrócone warianty, ale skrótów nie dokonuje się przez usunięcie członów gatunkowych, a raczej przez redukcję wyrazów w członie określającym (imion, tytułów itp.)

4.3. Nazwy cmentarzy

Nazwy cmentarzy, mimo że wskazywane jako wchodzące w skład nazewnictwa miejskiego, rzadko stają się przedmiotem opracowań onomastycznych. Brak ich m.in. w monografiach dotyczących urbanonii Poznania (Zagórski

2008), Kielc (Kopertowska 2001), Warszawy (Handke 2011), Bydgoszczy (Czachorowska i in. 2008), za to zostały omówione w książce poświęconej nazwom łódzkim (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012).

W tym opracowaniu w sumie poddano analizie nazwy 12 cmentarzy katolickich, 2 żydowskich i 3 będących „okolicznościowymi” miejscami pochówku. Co ciekawe, dla tych 17 obiektów odnotowano aż 51 nazw; najwięcej dla 2 kirkutów i 2 najstarszych rzeszowskich cmentarzy katolickich¹⁴⁶.

4.3.1. Historia rzeszowskich nekropoli

Cmentarze, czyli miejsca grzebania zmarłych, nieodłącznie są związane z dziejami ludzkości. W kulturze chrześcijańskiej, w obrębie oddziaływań której Polska znalazła się niemal od początku swych historycznych dziejów, początkowo utrwalił się zwyczaj chowania zmarłych przy kościołach. Sobór rzymski uchwalił w 1059 r., że cmentarze takie powinny mieć kształt owalny, o szerokości 60 kroków i długości – 30. Były nieogrodzone, pozbawione trwałych elementów architektonicznych (grobowców czy pomników) (Helwin @). Takie cmentarze istniały także przy dwóch najstarszych rzeszowskich kościołach: kościele Farnym (obecnie w tym miejscu jest plac Farny) i przy kościele Bernardynów. Służyły mieszkańcom Rzeszowa przez ponad 400 lat. Nie miały jednak swoich nazw.

Od początku XVIII w. podjęto starania o budowę cmentarza poza murami miasta, co było związane zarówno z brakiem miejsc na cmentarzach przykościelnych, jak i z zaleceniami sanitarnymi¹⁴⁷. Długo budziło to jednak opór mieszkańców. W końcu, na mocy dekretu cesarza Józefa II z 1783 r., zakazano chowania zmarłych na cmentarzach przykościelnych. W 1792 r. rozpoczęto więc pochówki w pobliżu Wisłoka obok kościółka Świętego Ducha (Malczewski 1998a: 255–256). Cmentarz ten w roku 1910 został zamknięty dla celów grzebalnych – dziś jest rodzajem nostalgicznego parku z zabytkowymi nagrobkami (Hoff 1989). Nazywany jest najczęściej *Starym Cmentarzem* – takie określenie pojawiło się dlań w 1909 r. Wcześniej na mapach katastralnych określany jest jako *Leichenhof der Christen* [1842] i *cmentarz Rzymskokatolicki* [MR 1895] (w przeciwieństwie do cmentarza żydowskiego). W okresie dwudziestolecia i po wojnie nazywano go w skrócie *Starym* lub *Krzyżkami*.

¹⁴⁶ Porównywalna liczba cmentarzy jest w Łodzi (24 obiekty), ale autorki opisujące ich nazwy nie stwierdziły aż tak dużej wariancji w ich nazwach (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012).

¹⁴⁷ Przełom XVIII i XIX w. był czasem zakładania w wielu miastach polskich cmentarzy poza ścisłymi centrami, por. np. cmentarz Rakowicki w Krakowie – 1803 r., cmentarz Powązkowski w Warszawie – 1790 r., Stary Cmentarz w Przemyślu – 1777, w Łodzi – 1820.

Pod koniec tego stulecia, kiedy *Stary Cmentarz* okazał się zbyt mały, rozpoczęły się starania o utworzenie nowej rzeszowskiej nekropolii. Otwarto ją na wzgórzu na terenie dawnej wsi Pobitno, stąd jej nazwy: *cmentarz Pobitno*, *cmentarz Na Górcie*, *cmentarz Pobiciński*, *Pobitniański Cmentarz*. W tym okresie powstał także cmentarz na terenie Starego Rzeszowa. Na jego określenie funkcjonuje kilka nazw wariantywnych: *cmentarz Staromieście*, *cmentarz parafialny Na Staromieściu*, *cmentarz Staromiejski*.

Początek XX w. to czas rozszerzania terytorium miasta. Na nowo przyłączonych terenach powstawały też dwa nowe cmentarze. Dla dawnych wsi Pobitno i Załęże utworzono cmentarz zwany *Pod Borkiem* lub *Na Borku* (obecnie to część cmentarza komunalnego Wilkowyja), zaś na terenie Staroniwy powstał *cmentarz Staroniwa*, później nazwany *cmentarzem komunalnym Staroniwa* i *cmentarzem Staroniwskim*. Na przełomie stuleci powstało ponadto kilka cmentarzy w podrzeszowskich wsiach, które z czasem zostały włączone w obręb miasta: *cmentarz Wsi Wilkowyja* (włączony w obręb cmentarza komunalnego Wilkowyja), *cmentarz Zalesie*, obecnie: *cmentarz komunalny Zalesie*, *cmentarz Słocina*, dla którego funkcjonują określenia: *cmentarz parafialny W Słocinie* i *cmentarz komunalny W Słocinie*, *cmentarz W Przybyszówce*, zwany *Katolickim Cmentarzem Komunalnym w Przybyszówce*, a także *cmentarz Zwięczyca*, zwany też *cmentarzem komunalnym Zwięczyca* oraz *cmentarzem Zwięczyckim*.

Kolejną nekropolię utworzono w mieście w latach 70. XX w.; był to *cmentarz Wilkowyja*, później nazwany *cmentarzem komunalnym Wilkowyja* (obecnie jest to największa rzeszowska nekropolia). W ostatnich dziesięcioleciach powstały jeszcze dwa cmentarze komunalne, ale nie mają one odrębnych nazw.

Oprócz społeczności chrześcijańskiej miasto zamieszkiwał spory odsetek Żydów, którzy oczywiście mieli swoje cmentarze. Pierwszy kirkut był ulokowany w pobliżu synagogi Staromiejskiej. Nie znamy wprawdzie daty jego założenia, ale najdawniejszy, odnaleziony jeszcze przed wojną nagrobek pochodził z 1553 r. W XVII w. w bezpośrednim sąsiedztwie tego cmentarza powstał drugi, a właściwie nowa część. Cmentarz – wykorzystywany do początku XX w. – został całkowicie zdewastowany podczas II wojny światowej, a macewy wykorzystano do utwardzania dróg. Obecnie jest tam *plac Ofiar Getta*. Cmentarz ten, w zależności od okresu, różnie był nazywany. Na mapach katastralnych pojawiają się zapisy: *Leichenhof der Juden*, *Okopisko*, *cmentarz Zboru Izraelskiego*, później funkcjonują określenia: *cmentarz Żydowski* || *cmentarz Żydowski Stary* || *Kirkut* || *Kirkut Żydowski* (międzywojnie), przez cały wiek XX aż do czasów współczesnych miejsce to określa się jako *Stary Cmentarz Żydowski*.

Drugi cmentarz wyznawców judaizmu przetrwał do dziś (mimo zniszczeń wojennych), jednak nie jest wykorzystywany do celów grzebalnych (czynny był do II wojny – stał się wówczas miejscem kaźni Żydów i Romów). Został założony przez gminę żydowską w Rzeszowie w 1849 r. na tzw. Czekaju, przy dzisiejszych ulicach Rejtana i Dołowej. W okresie międzywojennym zwany był *Okopiskiem* (1), *cmentarzem Żydowskim* (1), *Nowym Cmentarzem Żydowskim*, a także *Na Czekaju*; do dziś funkcjonuje dla niego określenie: *cmentarz Żydowski*.

W Rzeszowie, podobnie jak w wielu innych miastach, istnieje kilka innych cmentarzy-miejsc pamięci, związanych z konkretnymi wydarzeniami historycznymi. Najbardziej znany jest cmentarz przy ul. Lwowskiej, założony w latach 40. XX w. na miejscu, w którym pochowano w zbiorowych mogiłach zwłoki żołnierzy radzieckich, ekshumowanych z różnych części Rzeszowa. Obiekt ten zwany jest *cmentarzem Żołnierzy Armii Radzieckiej* lub krócej: *cmentarzem Armii Radzieckiej Wilkowyja*, *cmentarzem Żołnierzy Radzieckich* lub *cmentarzem Armii Radzieckiej*. Z kolei ofiary szalejących przed laty epidemii upamiętniają na przykład *cmentarz Choleryczny* na os. Słocina przy ul. św. Rocha (dziś jest tam tylko pamiątkowy krzyż)¹⁴⁸ czy *cmentarz Ofiar Epidemii Tyfusu*, zwany też *cmentarzem Ofiar Tyfusu Głodowego*, ulokowany na skraju cmentarza *Na Borku*.

4.3.2. Motywacja nazw cmentarzy

Motywacja nazw cmentarzy nie jest bardzo urozmaicona. W centralnej Polsce w skład nekronimów¹⁴⁹ wchodzi patrocinia (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012), natomiast w południowo-wschodniej części kraju w nazewnictwie cmentarzy dominują miana lokalizujące (w Rzeszowie 51% wszystkich analizowanych). Mniejszą grupę stanowią miana posesywne, wskazujące głównie na przynależność wyznaniową spoczywających na cmentarzach osób, rzadziej na rodzaj czy narodowość zmarłych (ofiary epidemii, wojny itp.). W Rzeszowie ich odsetek wynosi 21%. Tylko po 14% to nazwy charakteryzujące obiekt, a także nazwy zawierające dwie informacje: o wyglądzie lub położeniu cmentarza i jego przynależności.

Podział semantyczno-motywacyjny rzeszowskich nekronimów, uwzględniający czas ich powstania, przedstawia tabela nr 26.

¹⁴⁸ W mieście było też kilka innych cmentarzy ofiar cholery, ale nie zachowały się ślady po nich.

¹⁴⁹ Taki termin, pochodzący od greckiego *νεκρός νεκρός* 'martwy', proponuję dla nazw cmentarzy; ma on budowę analogiczną do określeń typu: toponim, faleronim, porejonim, nasuwa też analogie ze słowem *nekropolia*, przyjętym w naszej kulturze na oznaczenie cmentarzy.

Tabela nr 26: Podział semantyczny nazw rzeszowskich cmentarzy

Czas powstania nazwy	Nazwy
Do końca XIX w.	charakteryzujące: Okopisko (2) posesywne: c. Rzymskokatolicki, Leichenhof der Christen, c. Zboru Izraelskiego, Leichenhof der Juden
Początek XX w.	lokalizujące: c. Staromieście, c.p. Na Staromieściu, c. Staromiejski, c. Wsi Wilkowyja, c. Staroniwa, c. Zalesie, c. Pobitno, c. Na Górcie, c. Pobi-ciński, Pod Borkiem, Na Borku, Na Czekaju charakteryzujące: Stary C., Okopisko (1), Kirkut posesywne: c. Żydowski (1), c. Żydowski (2) posesywne i charakteryzujące: c. Żydowski Nowy, Nowy C. Żydowski, Stary C. Żydowski, c. Żydowski Stary, Kirkut Żydowski
PRL	lokalizujące: c.k. Wilkowyja, c. Wilkowyja, c.k. Staroniwa, c. Staro-niowski, c.k. Zalesie, Pobitniański C. charakteryzujące: Krzyżyki, Stary, c. Choleryczny posesywne: c. Żołnierzy Armii Radzieckiej posesywne i lokalizujące: c. Armii Radzieckiej Wilkowyja
Po 1989 r.	lokalizujące: c.p. w Słocinie, c. Słocina, c.k. w Słocinie, c.k. Pobitno, c. W Przybyszówce, c. Zwiężczyca, c.k. Zwiężczyca, c. Zwiężczyki posesywne: c. Żołnierzy Radzieckich, c. Armii Radzieckiej, c. Ofiar Epidemii Tyfusu, c. Ofiar Tyfusu Głodowego posesywne i lokalizujące: Katolicki C.K. w Przybyszówce

c. – cmentarz, c.p. – cmentarz parafialny, c.k. – cmentarz komunalny

4.3.3. Kształt językowy nekronimów

Nekronimy, podobnie jak nazwy innych miejsc sztucznie wydzielonych i zagospodarowanych, mają wielocłonową budowę. Członem gatunkowym jest niemal zawsze wyraz *cmentarz*, który najczęściej występuje w prepozycji i czasami jest dookreślany wyrazami informującymi o tym, pod czym zarządem pozostaje obiekt (cmentarz komunalny – cmentarz parafialny). Człon ten, według aktualnych zaleceń ortograficznych (a wbrew przyjętym zwyczajom), pisany jest małą literą – analogicznie jak nazwy obiektów sakralnych, np. *cmentarz komunalny Wilkowyja – bazylika katedralna pw. Jana Chrzciciela*. Rzadziej zdarza się tak, że człon gatunkowy jest w postpozycji (np. *Stary Cmentarz*) lub rozdziela poszczególne wyrazy członu odróżniającego (np. *Stary Cmentarz Żydowski*). W takich przypadkach człon ten pisany jest wielką literą.

Drugi człon, utożsamiający, ma mniej regularny kształt formalny, w tym liczbę składników. D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 238) stwierdziły, że w Łodzi drugim członem nazwy jest przymiotnik o charakterze deskrypcyjnym,

określający przynależność wyznaniową cmentarza, trzecim – wyrażenie przymi-
kowe pod wezwaniem, a czwartym – nazwa patrona. Ten typ nazw ma strukturę
zbieżną z nazwami budowli sakralnych. W Rzeszowie nie ma nekronimów
utworzonych według tego modelu¹⁵⁰. Obecnie dominujący jest schemat: cmentarz
(+ dookreślenie zarządcy) + nazwa osiedla – tak tworzone są przede wszystkim
oficjalne nazwy cmentarzy katolickich, utrwalane na bramach wejściowych, do-
kumentach, stronach internetowych cmentarzy itp. Nie oznacza to, że wszystkie
nazwy odbiegające od tego schematu są nieoficjalne. W sumie w nazewnictwie
rzeszowskich cmentarzy można wskazać dziesięć modeli o zróżnicowanej
produktywności (warianty oficjalne nazw oznaczam symbolem ♦):

I. z członem gatunkowym cmentarz w prepozycji:

1. cmentarz + dookreślenie zarządcy + nazwa osiedla:
 - a) z przymikiem: ♦*cmentarz parafialny W Słocinie*, *cmentarz komunalny W Słocinie*, *cmentarz parafialny Na Staromieściu*;
 - b) bez przymika: ♦*cmentarz komunalny Wilkowyja*, ♦*cmentarz komunalny Staroniwa*, ♦*cmentarz komunalny Zalesie*, ♦*cmentarz komunalny Pobitno*, ♦*cmentarz komunalny Zwięczyca*;
2. cmentarz + nazwa osiedla:
 - a) forma nominalna z przymikiem: *cmentarz W Słocinie*, *cmentarz W Przybyszówce*;
 - b) forma nominalna bez przymika: ♦*cmentarz Staromieście*, ♦*cmentarz Wsi Wilkowyja*, *cmentarz Staroniwa*, *cmentarz Zalesie*, *cmentarz Pobitno*, *cmentarz Wilkowyja*, *cmentarz Zwięczyca*;
 - c) forma adiektywna: *cmentarz Staromiejski*, *cmentarz Pobiciński*, *cmentarz Staroniwski*, ♦*cmentarz Zwięczycki*;
3. cmentarz + apelatywne określenie miejsca: *cmentarz Na Górcę*;
4. cmentarz + wyznanie: *cmentarz Rzymskokatolicki*, *Leichenhof der Christen*, *cmentarz Zboru Izraelskiego*, *Leichenhof der Juden*, ♦*Cmentarz Żydowski (1)*, *Cmentarz Żydowski (2)*;
5. cmentarz + wyznanie + „wiek” obiektu: *Cmentarz Żydowski Nowy*, *Cmentarz Żydowski Stary*;
6. cmentarz + określenie rodzaju tam spoczywających:
 - a) osobowe: *cmentarz Żołnierzy Radzieckich*, *cmentarz Armii Radzieckiej*, ♦*cmentarz Żołnierzy Armii Radzieckiej*, ♦*cmentarz Ofiar Epidemii Tyfusu*, *cmentarz Ofiar Tyfusu Głodowego*;
 - b) nieosobowe: ♦*cmentarz Choleryczny*;
7. cmentarz + określenie rodzaju pochowanych + nazwa osiedla: *cmentarz Armii Radzieckiej Wilkowyja*;

¹⁵⁰ Nie ma ich też np. w Przemyślu czy Krośnie. Być może wynika to z regionalnego zróżnicowania zwyczajów nominacyjnych w tej grupie obiektów, ale ten problem wymaga dalszych badań.

- II. z członem gatunkowym *cmentarz* w postpozycji lub rozdzielałym człony nazwy: *Pobitniański Cmentarz*, ♦*Stary Cmentarz*, ♦*Katolicki Cmentarz Komunalny w Przybyszówce*, *Nowy Cmentarz Żydowski*, ♦*Stary Cmentarz Żydowski*;
- III. bez członu gatunkowego:
 - a) rzeczownikowe: *Krzyżyki*, *Okopisko* (1), *Okopisko* (2), *Kirkut*;
 - b) zsubstantywowizowane przymiotniki: *Stary*;
 - c) formy przyminkowe: *Pod Borkiem*, ♦*Na Borku*, *Na Czekażu*;
- IV. z innym członem gatunkowym: *Kirkut Żydowski*.

Oczywiście zdecydowaną przewagę mają nazwy z członem gatunkowym *cmentarz* w prepozycji – w badanym materiale odsetek ten wyniósł 72,5%. Niemniej grupa nazw z członem gatunkowym w innej pozycji (1 na 10 badanych nazw) i nazw pozbawionych członu gatunkowego (prawie 18%) jest znacząca i co ważne – są w tej grupie nazwy oficjalne desygnujące głównie stare, zabytkowe nekropolie. Struktura nazw *cmentarzy* nie jest zdeterminowana wyznaniem spoczywających na nich zmarłych. Jedynie *cmentarze* „okolicznościowe” (np. wojenne, epidemiczne) w nazwie utrwalają rodzaj pogrzebanych tam ofiar.

* * *

Niemal do końca XIX w. w grodzie nad Wisłokiem były tylko dwa *cmentarze*: chrześcijański i żydowski, zatem ten czynnik „wyznaniowy” zdominował zapisy z tamtego okresu. Jedną notację (*Okopisko*) można zaliczyć do mian charakteryzujących – nie miała ona wówczas wydźwięku pejoratywnego: było to neutralne, częste zresztą w tym czasie, określenie *cmentarzy* judaistycznych.

Na przełomie XIX i XX w. wzrosła liczba nekropolii w mieście i wówczas zaznaczyła się różnica w motywacji nazw *cmentarzy* katolickich i żydowskich – te pierwsze były desygnowane określeniami lokalizującymi, podczas gdy w nazewnictwie drugich akcentowana była przynależność wyznaniowa. W jednych i drugich nazwach pojawiły się w tym czasie człony określające względny wiek *cmentarza* (stary – nowy).

Po II wojnie światowej z krajobrazu Rzeszowa zniknęli Żydzi i ich najstarszy *cmentarz*. O nowym, skrytym za wysokim murem, pamiętają głównie starsi mieszkańcy. Dla *cmentarzy* katolickich od tego czasu po dziś dzień funkcjonują niemal wyłącznie nazwy lokalizujące. Jedyna zmiana polega na tym, że współcześnie człon gatunkowy jest rozszerzony o dodatkową deskrypcję informującą o zarządcy obiektu (parafia – miasto). Dla najstarszej nekropolii, która jest obiektem zabytkowym, funkcjonują nieoficjalne określenia charakteryzujące, natomiast *cmentarze* „okolicznościowe” zyskały miana posesyjne (przy czym posesywność jest tu rozumiana niedosłownie: jako swego rodzaju „dedykacja” dla spoczywających tam osób).

4.4. Specyfika nazw miejsc sztucznie wydzielonych

Nazwy obiektów sztucznie wydzielonych w przestrzeni miasta zrodziły się z naturalnych lub uwarunkowanych kulturowo potrzeb ludzkich: do gromadzenia się i prowadzenia wymiany towarowej (place), do wypoczynku i rekreacji (parki i ogrody), do zaspokajania potrzeb estetycznych (parki i place), do wpisanej w naszą tradycję i wiarę potrzeby grzebania zmarłych (cmentarze). Obecnie obiekty te najczęściej mają sztuczne nazwy. Ale nie można zapominać, że konwencjonalne motywacje to „przywilej” czy też cecha głównie XX-wiecznych nominacji. Wcześniejsze częściej odnosiły się do wyglądu i lokalizacji obiektów, a tam, gdzie było to możliwe (np. w nazewnictwie ogrodów) – do stosunków własnościowych. Współcześnie dominuje w tej grupie motywacja pamiątkowa, która często splota się z lokalizującą (człon lokalizujący jest ponowieniem nazwy dzielnicy, osiedla czy innej nazwy geograficznej). W związku z dominującymi motywacjami podstawową funkcją nazw tej klasy jest funkcja pamiątkowa, co zresztą powoduje, że patroni upamiętnieni w nazwach zmieniają się np. wraz ze zmianą ustroju politycznego. Z drugiej jednak strony należy pamiętać, że nazwy pamiątkowe mogą mieć walor edukacyjny, szczególnie wtedy, gdy upamiętniają osoby zasłużone dla lokalnej społeczności, o których próżno szukać informacji w podręcznikach do historii. Wiele nazw obiektów wydzielonych pełni funkcję deskrypcyjną – są to nazwy informujące o rodzaju obiektu, przeznaczeniu, położeniu.

Genologiczna analiza nazw miejsc sztucznie wydzielonych (Rutkiewicz-Hanczewska 2013) pokazuje, że są one dość specyficzne na tle innych obiektów miejskich. Ponieważ nazwy (przede wszystkim współczesne) muszą uwzględniać właściwości denotatu, są tekstami eferentnymi, jedynie wśród najstarszych obecne są teksty neutralne. Z punktu widzenia odbiorcy są to teksty przede wszystkim użytkowe, bardzo rzadko zdarzają się perswazyjne (perswazję można dostrzec w nazwach pamiątkowych, zwłaszcza ideologicznych). Biorąc pod uwagę tworzywo genetyczne tych mian, należy stwierdzić, że większość z nich jest jednocześnie metatekstem i intertekstem (ma część odpowiadającą – deskrypcyjną i część odproprialną – lokalizującą lub pamiątkową). Jeśli chodzi o ich zasięg (relacja tekst – referent), okazuje się, że tylko wśród najstarszych można wskazać ewentualne monoteksty, czyli nazwy niepowtarzające się w odniesieniu do żadnego innego obiektu. Zdecydowanie częstsze są linkteksty, czyli takie nazwy, w których „każdy element wchodzący w skład czasem wyjątkowo rozbudowanego tekstu wprowadza pewien rodzaj dookreślenia, może nawet uściślenia charakteru obiektu” (tamże: 324), np. *park Kultury i Wypoczynku, Katolicki Cmentarz Komunalny w Przybyszówce, pl. Wolności im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*).

Linkteksty to oczywiście nazwy analityczne. W grupie mian obiektów sztucznie wydzielonych mają one stosunkowo wyraziste człony gatunkowe (*plac, park/ogród, cmentarz*) i dość schematycznie zbudowane człony określające – przeważnie przybierające formę przymiotnika odrzeczownikowego lub rzeczownika w dopełniaczu, często wzbogaconego o dodatkowe określenia i – w przypadku nazw pamiątkowych – fakultatywny człon *imienia*. Notuje się tu wyjątkowo długie zestawienia, czasem wprowadzające inną nazwę własną do nowej nazwy jako swoisty cytat, wyodrębniany nawet cudzysłowem, np. „*Ol-szynki*” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych” CWKS „Resovia”*. Trzeba jednak podkreślić, że nazwy syntetyczne, choć rzadkie, również się tu pojawiały, ale przede wszystkim w starszych nominacjach: XVIII- i XIX-wiecznych. Współcześnie nazwy jednoskładnikowe zazwyczaj są potocznymi wariantami długich nazw oficjalnych.

Nazwy te są do pewnego stopnia modelowe, tzn. żeby mogły pełnić swą funkcję informacyjną, muszą określać rodzaj obiektu i jego położenie (zwłaszcza nazwy cmentarzy i parków), czasem wskazują na wygląd obiektu lub podkreślają jego pamiątkowo-reprezentacyjny charakter (głównie nazwy placów). Miana z tej grupy wykazują dość dużą stabilność. Zmiany w ich obrębie są dość ściśle związane z sytuacją polityczną (por. renominacje powojenne i kolejne – po 1989 r.). Ponieważ jednak często są bardzo długie, w nieoficjalnych kontaktach podlegają wariacji ilościowej, np. *pl. im. Jerzego Grotowskiego* > *pl. Grotowskiego*¹⁵¹.

¹⁵¹ Por. zestawienie cech nazw tej klasy obiektów w rozdz. I.2. – tabela nr 1.

11.5. Nazwy ważnych punktów w mieście

Przedmiotem analiz prowadzonych w tym rozdziale stały się nazwy punktów, czyli tych obiektów miejskich, o których klasyfikację najtrudniej, bowiem znajdują się na dość obszernych pograniczach urbanonomii (Mrózek 2010a: 51). Wydaje się jednak, że aby onimiczny obraz miasta był pełen, nie można zrezygnować z opisu miejsc wprawdzie niezbyt rozległych, ale za to czasami wręcz strategicznych dla obrazu miasta. Zresztą, jak pokazuje praktyka lat ostatnich, coraz częściej nazwy punktów są uwzględniane w opisach toponimii miejskiej i szeroko omawiane (por. np. prace K. Handke (1998a, 2011) dla Warszawy, R. Mrózka (2010a) dla Cieszyna, M. Graf (2008) dla Poznania czy D. Koper-towskiej (2001) dla Kielc).

Nie we wszystkich opracowaniach jednakowo traktuje się tzw. punkty. W monografii poznańskiej urbanonomii M. Graf (2008), w rozdziale poświęconym nazwom budowli i miejsc wydzielonych, omówiła nazwy następujących grup desygnatów: obiektów obronnych, budowli sakralnych, siedzib instytucji (szpitale i zakłady dobroczynne), szkół, gmachów publicznych, obiektów związanych z kulturą i sztuką (teatry, kina, pomniki) oraz obiektów handlowych i usługowych (apteki, hotele, kawiarnie i restauracje), a także budowli prywatnych. Z kolei K. Handke (2011) szczegółowo opisała nazwy posiadłości, domostw, jurydyk, a ponadto karczem, hoteli, lokali gastronomicznych, kin i obiektów handlowych. Inni starają się oddzielić nazwy komercyjne od niekomercyjnych (Czachorowska i in. 2008: 15), jako że część wymienionych tu grup nazw formalnie jest bardzo zbliżona do ergonimów (por. Kosyl 2003: 370; Graf 2008: 543).

W tym opracowaniu zrezygnowano z opisu nazw obiektów sytuujących się na pograniczu urbanonomii i chrematonimii komercyjnej, tzn. tych mian, które w zaproponowanej tu typologii nazewnictwa miejskiego zostały zaliczone do grupy 6. (por. podrozdz. I.2.4.). Ten rozdział składa się zatem z sześciu dość zróżnicowanych tematycznie i metodologicznie części, opisujących kolejno: 1. nazwy posesji, 2. nazwy obiektów sakralnych, 3. nazwy obiektów pamiątkowo-reprezentacyjnych (pomników i rzeźb miejskich), 4. nazwy obiektów obronnych i wojskowych, 5. nazwy obiektów gospodarczych (karczem i młynów) oraz 6. nazwy obiektów sportowych.

Poszczególne części stanowią analizę materiału nazewniczego zróżnicowanego chronologicznie, bo na przykład najstarsze nazwy domów czy budowli obronnych pochodzą z początku XVII w., ale najstarsze pomniki postawiono w mieście

dopiero na przełomie XIX i XX w., a obiekty sportowe zaczęły masowo powstawać po II wojnie światowej. Są to budowle pełniące w przestrzeni miasta różne funkcje: użytkowe, reprezentacyjne, obronne, sakralne, rekreacyjne itp., dlatego ich nazwy są bardziej lub mniej „wystandaryzowane”, powstają w wyniku rozmaitych sposobów nominacji: jedne są rezultatem deskrypcji sytuacyjnej, inne to efekt spontanicznych kreacji, powstaniu niektórych towarzysząc długie debaty czy konkursy na nazwę. Jednocześnie w tej grupie bardzo trudno oddzielić nazwy oficjalne od nieoficjalnych. Trudno nawet wskazać kryteria takiego podziału. Bo o ile istnieją na przykład sprawozdania z odsłonięcia jakiegoś pomnika czy otwarcia obiektu sportowego, o tyle nikt nie stara się nawet tworzyć dokumentów nadających nazwę obiektom tego typu¹⁵². Czasami na budynkach czy pomnikach znajdują się tabliczki informacyjne czy tablice pamiątkowe z nazwą budowli, i wtedy ta uznawana jest za oficjalną. Jeśli obiekt jest zabytkowy, za oficjalną nazwę uznaje się tę, pod którą jest zapisany w rejestrze zabytków. W przypadku kościołów można się oprzeć na rejestrach diecezjalnych. Najczęściej jednak brak tego typu wskazówek i wtedy zdani jesteśmy po trosze na intuicję.

Nazwy prezentowane w tym rozdziale są specyficzną grupą urbanonimów także pod względem struktury: nie zawsze realizują schemat: *człon utożsamiający + człon określający*. W tej grupie występują zarówno onimy bez członów gatunkowych, jak i z nimi, na dodatek członów te mają – jak się wydaje – różny status onimiczny: czasem tylko klasyfikują obiekt (jak w nazwach pomników czy kościołów), czasem także go charakteryzują (jak w nazwach posesji). Bywa, że są nieobligatoryjne, a bywa, że nigdy nie podlegają elipsie i nazwa bez nich nie mogłaby istnieć. Zasadne zatem jest omawianie semantyki i budowy całej nazwy, a nie tylko członu określającego (jak czyni się w części opracowań). Jak słusznie twierdzi M. Graf (2008: 605–606), członów te często są „istotnym elementem decydującym o pełnym (właściwym) rozumieniu nazwy przez jej odbiorców i prawidłowym zidentyfikowaniu obiektu w przestrzeni miejskiej. Pozwala to ukazać stopień konwencjonalności w obrębie stosowanych leksemów, a także zaobserwować zjawisko proprializacji tych określeń. Niebagatelne znaczenie ma również fakt, że w nazewnictwie miejskim Poznania, zwłaszcza w jego najnowszej warstwie identyfikującej budowlę i miejsca wydzielone, odnotowujemy dość różnorodny repertuar stosowanych określeń gatunkowych”.

W badaniach urbanonimicznych wciąż dominuje jednak analiza samantyczna samych członów określających, choć opisy strukturalne na ogół uwzględniają obydwa członów.

¹⁵² A o tym, że niemal od początku nazwy te są kształtowane spontanicznie, świadczy m.in. fakt, że w różnych mediach (w tym na oficjalnych stronach Urzędu Miasta) w relacjach np. z odsłonięcia pomników są one rozmaicie nazywane. Tak było z pomnikiem odsłoniętym w parku Sybiraków. W mediach był nazywany *pomnikiem Sybiraka*, *pomnikiem Sybiraków*, *Sybirakiem*, *pomnikiem Zesłańców Sybiru*.

Celem prowadzonych tu analiz jest pokazanie podstawowych motywów nominacyjnych i podstawowych typów strukturalnych w ujęciu diachronicznym, a zatem prześledzenie ewolucji semantyki i formy tych nazw, oraz obserwacja ewentualnego związku zmian językowych z czynnikami pozajęzykowymi (głównie społeczno-polityczno-gospodarczymi). Wszystkie prezentowane tu miana współtworzą onimiczny obraz miasta, tak jak fizyczny obraz miasta współtworzą sygnowane nimi desygnaty. Są to punkty (w typologii K. Handke), a zatem obiekty zajmujące niewielką przestrzeń, ale ich waga, zarówno społeczna, jak i użytkowa, jest na ogół ogromna.

5.1. Nazwy posesji

W tej części opracowania poddano analizie 179 nazw prywatnych domów, posesji, folwarków, willi, dworów itp. Najstarsze notacje tego typu obiektów pochodzą z XVII w., a ich przyrost przynosi kolejne stulecie. Pojedyncze budynki zyskują nazwy własne po dziś dzień, rzadko jednak są to miana oficjalne. Trudno dziś orzec, czy brak nazwań sprzed XVII w. to efekt braku ich poświadczeń w źródłach czy rezultat sytuacji mieszkaniowej w miastach średniowiecznych, w których królowała zabudowa drewniana, nietrwała i często prowizoryczna (por. Graf 2008: 603), na dodatek nie tak gęsta jak w wiekach XVIII czy XIX, co oczywiście nie sprzyjało tworzeniu nazw własnych prywatnych posesji. Innymi słowy: nie można rozstrzygnąć, czy nazw nie było, czy też nie były zapisywane.

Sprawę dodatkowo komplikuje fakt, że wyodrębnienie nazw własnych obiektów i ich apelatywnych deskrypcji nie jest sprawą prostą ani w odniesieniu do zapisów historycznych, ani w odniesieniu do współczesnych desygnacji. Notacje dawniejsze, zwłaszcza z XVII- i XVIII-wiecznych ksiąg sądowych, przynoszą cały repertuar określeń domów sprzedawanych, dziedziczonych, zapisywanych w testamencie, zastawianych za długi. Nazwy te są bardzo nietrwałe¹⁵³, na co wskazują same zapisy, np.

Taxa Domostwa murowanego niewiernego Abrama Szmulowica przeszłego Bławatnika w tyle Domostwa Łosioniowiczowskiego alias Kotlarzowskiego stojącego [ksw 1723: 411]

Dom swoi z ogrodem własny [...] antiquitus Rymuntowskie, potym Mirzwowskie Zwany [ksw 1712: 118]

Określenia te nie tylko z powodu nietrwałości trudno kwalifikować jako nazwy; często decydują też o tym względy formalne – deskrypcje dopełniające bywają nazwami własnymi, ale są też określeniami właścicieli w planie apelatywnym. Za propria trudno uznać notacje typu: *rogród z chałupą Woycie-*

¹⁵³ Na ten problem zwracała też uwagę K. Handke (2011: 197).

cha y Katarzyny Czerkowiczow, ɣgrunt i dom Przonskich, ɣdomostwo Reginy Gawrońskiej, ɣdomostwo Nieboszcza Łukasza Mietelki, ɣdomostwo Zgłobickiej, mimo że w zapisach towarzyszy im słówko *nazwany*, *zwany*. Ponieważ jednak pierwotne posesyjne formy adiektywne zostały z czasem zastąpione przez *genetivus possessivus* (por. Handke 2011: 203), za nazwy własne uznano późniejsze formacje typu *Dom Baldorfa*, *Dom Passakowiczów* itp., zwłaszcza że pojawiły się w źródłach w czasie, kiedy wymienione posesje miały już innych właścicieli. Nazwy te można określić mianem posesyjno-pamiętkowych, bo wspominają dawne prawa własności i dawnych mieszkańców¹⁵⁴.

W nazwach nowszych problemy budzi klasyfikacja członu gatunkowego¹⁵⁵. Rzecz dotyczy głównie mian posesyjnych (ale w tej klasie obiektów jest ich najwięcej), bo pozostałe na ogół są formacjami syntetycznymi. Uznałam, że ponieważ człony typu *willa*, *dom*, *kamienica* są obligatoryjne, w miarę stałe i co najważniejsze – pełnią funkcję charakteryzującą co najmniej na równi z funkcją klasyfikującą, trzeba je potraktować jako integralne części nazw własnych, co podkreślam także pisownią (wielką literą)¹⁵⁶.

5.1.1. Nazwy domów, willi i folwarków dawniej i współcześnie

Najstarsze odnotowane w źródłach nazwy pojedynczych budynków pochodzą z XVII w., jednak dokumentacja z tego okresu jest niezbyt obszerna. Dużo więcej nazw przynoszą XVIII-wieczne księgi sądowe i inne dokumenty, a także zapiski wspomnień mieszkańców. Charakterystyczne, że często budynki zyskują swoje nazwy dopiero kilkadziesiąt lat po ich wzniesieniu, dlatego warto podkreślić, że podany tu czas notacji nazwy nie jest czasem pojawienia się ani jej, ani tym bardziej obiektu, który desygnuje.

XVII-wieczny rodowód ma tylko trzynaście spośród analizowanych w tym rozdziale nazw. Większość z nich pochodzi z ksiąg sądowych, które jednak w tym okresie rzadko notują nazwy prywatnych posesji (ɣBłażejowskie, ɣBurkatowskie, ɣDrągowskie, ɣKośmidrowskie, ɣZaorliczowskie). Prócz tego historycy podają, że siedziba Panów rzeszowskich zwana była *Zamkiem*, ale Spytek Ligęza, budowniczy warowni, kazał jej nadać imię na swoją cześć: *Ligęzów* lub *Ligęzowo*. Przekazywana w opracowaniach wariantowość formalna nazwy wynika z faktu, że źródła podają formę narzędnikową („umierając polecił żonie, aby: zamku domurowała i po wieczne czasy Ligęzowem nazwała i obwałować kazała” – Kłos 2006: 125), a ten przypadek jest jednakowoż dla nazw w masculinum

¹⁵⁴ O innych problemach z ustalaniem statusu onimicznego jednostek językowych zob. podrozdz. I.1.3.

¹⁵⁵ Por. na ten temat także uwagi M. Graf (2008: 605).

¹⁵⁶ Jest to zresztą zgodne z uzusem – jeśli w prasie czy ogłoszeniach pojawiają się takie nazwy, to oba ich człony są konsekwentnie zapisywane wielką literą.

i neutrum. Ligęza już na początku XVII w. założył dom dla ubogich, który został nazwany *Ligęziana*. W tym czasie daniny do zamku – jak podają źródła – spływały z folwarków zwanych: *Moroń*, *Pobitno* i *Wilkowyja*. Prawdopodobnie również z XVII w. pochodzi nazwa *Dom Esterki* – to jedna z bardziej znanych rzeszowskich kamienic, wzniesiona na początku XVII w. przez Marcina Gajdę, będąca później własnością kupca pochodzenia ormiańskiego Andrzeja Passakowicza, a po nim – lokaja Lubomirskich Jakuba Baldorfa, wreszcie znanych rzeszowskich rodów Szaynoków i Holzerów¹⁵⁷. Z domem tym związana jest legenda, iż jego właścicielką była Żydówka Estera, słynna nałożnica Kazimierza Wielkiego; podanie to nie może być prawdą, bo według istniejących dokumentów w XIV w. w Rzeszowie nie było ani Żydów, ani tej kamieniczki, niemniej tradycja nazywania kamienic imieniem Esterki jest typowa dla miast założonych przez Kazimierza Wielkiego, w których istniała niegdyś społeczność żydowska.

Początek XVIII w. przynosi mnóstwo zapisków, w których wymieniane są nazwy prywatnych posesji, głównie wyrażone eliptycznymi formami adiektywnymi, np. *✚Abrachtowiczowskie*, *✚Drewniakowskie*, *✚Dukiewskie*, *✚Kotlarzowskie*, *✚Liszeckie*, *✚Litwinowskie*, *✚Łosioniowiczowskie*. Niestety, już w drugiej połowie tego stulecia charakter zapisków sądowych się zmienia i w miejsce notacji typu:

Taxa Domu murowanego quondam Azrelowskiego nazwanego [ksw 1723: 491]

pojawiają się zapisy w rodzaju:

dom z iedney Przy placu Szynich z drugiej Strony na Rogu w ulice stojący [ksw2 81]

na Taxę Kamienicy w Cyrkule Miasta Starego Rzeszowa z jednej Strony M. Krzysztofa Kozdrafinskio, z drugiey niebo. M. Kulrkich Kamieniu stoący [ksw2 1770: 597]

Niemniej dokumenty z tego stulecia przynoszą aż 62 nazwy, nie tylko domów, ale także folwarków (*Folwark na Woli za ww. oo. Bernardynami*, *Folwark Podzamczy*, *Folwark Staromiejski*, *Folwark za Cegielnią Miejską*, *Folwark Pański Podzamczy*), dworów (*Dworek Ojców Piarum Scholarum*) i rezydencji Lubomirskich (*Pałac na Winnicy*, *Pałac w Wielkim Ogrodzie Pańskim*, *Zamek Rzeszowski*).

Od początku XIX w. posesje już były numerowane (np. „realność pod 292 w Rzeszowie”), nazwy własne posiadały tylko najbardziej charakterystyczne czy najważniejsze budynki. Także notacje sądowe nie zawierały już indywidualnych nazw domostw, np.:

Ponieważ dom drzewiany pod nr 175 przy ulicy Św. Trójcy położony, należący do Juzefa (sic!) Pokrzywki i do spadkobierców śp Jana Pokrzywki grozi upadkiem... [ppr 11.06.1877: 50]

¹⁵⁷ Kamienica jest opisywana m.in. w: Kłos 2006: 33; Czarnota 2003: 35 oraz na stronie: <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/rzeszowskie-historie-i-historyjki/o-pieknej-esterce-i-rzeszowskiej-kamienicy>

Takie przynoszą głównie zapiski wspomnieniowe rzeszowian i oparte na nich opracowania historyków. Nazwy adiektywne zostały zastąpione substantywnymi formacjami sufiksalnymi (*Aichmillerówka, Bardachówka, Drukierówka, Szajtrówka*) albo formami analitycznymi z określnikiem w dopełniaczu (*Dom Burgallera, Dom Kalek, Dom Prevota, Kamienica Alsów, Willa Burgallera*). W sumie z całego XIX stulecia pochodzi 31 nazw.

Nieco więcej onimów, strukturalnie bardzo podobnych do tych z wcześniejszego stulecia, przynosi okres przedwojenny. 34 nazwy desygnują głównie domostwa prywatnych osób, ale są to parcele najokazalsze, będące własnością najbogatszych mieszczan (*Dom Burmistrza, Dom Dontha, Dom Rabina, Kamienica Dzierżyńskich, Kamienica Klarneta, Hanasiewiczówka, Januszówka, Kalinowszczyzna*) i właścicieli ziemskich (*Pałaców Lubomirskich, Dwór Gumińskich, Pałac Jędrzejowiczów, Pałac Letni*), a także nazwy kilku instytucji (*Dom Sokoła, Dom Żydowski, Dziadowski Dom, Kryminal, Magistrat*).

XVIII- i XIX-wieczne wille zaczęły być cenione jako zabytki w latach 70. i 80. XX w. i wtedy pojawiły się dla nich nowe nazwy, często nawiązujące do nazwisk ich dawnych właścicieli (np. *Dom Baldorfa, Dom Passakowiczów, Dworek Liwów, Dworek Piątkowskiego, Dwór Jędrzejowiczów, Willa Jaśkiewiczów, Willa Kotowicza*), rzadziej – do wyglądu (np. *Pod Sową*). Nazwy zyskują też nieliczne nowo wznoszone budynki (np. *Tramwaj, Magistrackie Bloki, Pałac Biskupi*). Warto podkreślić, że od czasów powojennych swoje indywidualizujące miana otrzymują także domy wielorodzinne (bloki, wieżowce). Generalnie jednak liczba nazw prywatnych posesji spada. W okresie 1945–1989 wynotowano ich tylko 22, a w latach 1990–2014 – zaledwie 19 (np. *Dom Podhalańczyka, Dom Polonii, Czarny Wieżowiec, Galeriowiec, Skarbiec, Dom Sztuki, Panorama*).

5.1.2. Semantyka nazw posesji

Analiza semantyki członów określających nazw różnej wielkości domów i prywatnych posesji pokazuje, że zdecydowanie dominuje tu motywacja posesyjna. I nie jest to specyfiką wyłącznie Rzeszowa, ale tendencją ogólną (por. np. Graf 2008: 603–604; Handke 2011: 197–203). Można nawet powiedzieć, że ta grupa onimów to swoista dokumentacja praw własnościowych. Poza tym daje się tu wskazać jeszcze dwa modele motywacyjne: nazwy charakteryzujące i nazwy lokalizujące – wykazują one jednak zupełnie marginalną produktywność.

Warto podkreślić, że nośnikiem pewnych treści semantyczno-motywacyjnych są także człony gatunkowe nazw analitycznych. Nazwanie jakiejś posesji *domem, kamienicą, willą, dworem, pałacem, pałacem czy zamkiem*, a także *wieżowcem* czy *galeriowcem* charakteryzuje nazywany obiekt, określa jego rozmiar, rangę, a poniekąd rodzaj architektury. Ponieważ jednak w urba-

nonimii przyjęło się określanie motywacji nazw na podstawie członów określających, pozostane przy tym, żeby łatwiej było czynić uwagi porównawcze. Wykaz wszystkich analizowanych nazw posesji z podziałem na okresy ich powstania/poświadczenia źródłowego i z podziałem na klasy semantyczne członów odróżniających pokazuje tabela nr 27.

Tabela nr 27: Wykaz nazw rzeszowskich posesji z uwzględnieniem czasu ich powstania i semantyki członów odróżniających

Czas utrwalenia	Nazwy z członem określającym
XVII w. (13)	posesywne: Dom Esterki, Ligęzowo, Ligęzów, Ligęziana, ✚Błażejowskie (dobra), ✚Burkatowskie, ✚Długowskie, ✚Kośmidrowskie, ✚Zaorliczowskie (dobra) lokalizujące: Folwark Moroń, Folwark Pobitno, Folwark Wilkowyja charakteryzujące: Zamek
XVIII w. (60)	posesywne: ✚Abrachtowiczowskie, ✚Abramowiczowskie (dobra), ✚Azrelowski, ✚Bandzerowskie, ✚Brożynowski (folwark), ✚Czadowskie/go/, ✚Drewniakowskie (domostwo), ✚Dukiewskie, ✚Duziowskie, ✚Eliaszowiczowska (kamienica), ✚Eliaszowiczowski, ✚Golczowiczowskie, ✚Jarochowiczowskie (domostwo), ✚Jurochowiczowskie (domostwo), ✚Kielanowski, ✚Kobylecki/e/, ✚Koszelańskie (folwarczek), ✚Kotlarzowskie, ✚Krupowskie, ✚Kryzstofowski/go/, ✚Lanowiczowski, ✚Liszeckie, ✚Litwinowskie, ✚Łosioniowiczowskie (domostwo), ✚Łosioniowiczowskie (folwark), ✚Łosioniowski/e/go/ (folwark), ✚Łosioniowskie (folwark), ✚Małkiewiczowski, ✚Małkiewiczowskie (domostwo), ✚Mirzwowskie, ✚Morulowskie, ✚Ogrodnikowskie, ✚Passakiewiczowskie (domostwo), ✚Przonkich, ✚Radochowskie/go/ (domostwo), ✚Robasiowskie (domostwo), ✚Robasiowskie/go/, ✚Rymutowskie, ✚Sowowski, ✚Szychtynowski, ✚Tokarzowe/go/, ✚Wadowskie (dworek), ✚Warzochowskie (dworek), ✚Ważłowski/ego (folwark), ✚Zydkowskie (folwark), Dworek Ojców Piarum Scholarum, Dworek Wielebnych oo. Piarum Scholarum, Folwark Plebański, Laskosiówka, Sadowizna lokalizujące: Folwark na Woli za ww. oo. Bernardynami, Folwark Podzamczy, Folwark Staromiejski, Folwark za Cegielną Miejską, Pałac na Winnicy, Pałac w Wielkim Ogrodzie Pańskim, Zamek Rzeszowski posesywne i lokalizujące: Folwark Pański Podzamczy, Folwark Zamkowy na Podzamczu lokalizujące i charakteryzujące: Pałac Ogrodowy
XIX w. (31)	posesywne: Aichmillerówka, Bardachówka, Dom Burgallera, Dom Kalek, Dom Prevota, Drukierówka, Dworek Skrzyńskich, Dwór Gumińskich, Dziadowski Dom, Eichmüllerówka, Folwark Bernardyński, Folwark Januszów, Holcerówka, Kamienica Alsów, Pałac Burgallera, Pałac Jędrzejowiczów, Pałac Lubomirskich, Pałacyk Burgallera, Pałacyk Lubomirskich, Szajtrówka, Willa Burgallera, Willa Frankówka, Willa Holzerów, Zaliczkówka charakteryzujące: Dwór, Folwark Wyspa, Luftmaszyna, Pałac Letni, Pałacyk Letni charakteryzujące i posesywne: Pałac Letni Lubomirskich, Pałacyk Letni Lubomirskich

XX-lecie (34)	posesywne: Dom „Esterka”, Dom Burmistrza, Dom Dontha, Dom Rabina, Dom Rabina A. Lewina, Dom Sokoła, Dom Żydowski, Dworek Bieniaszewskich, Fosiewiczówka, Gród Rzechów, Hanasiewiczówka, Januszówka, Kalinowszczyzna, Kalinówka, Kamienica Dzierżyńskich, Kamienica Klarneta, Kamienica Lichta, Kamienica Różyckich, Kamienica Szajtra, Kamienica Tekielskiego, Kostheimówka, Krauzówka, Nieciówka, Szajtrówka lokalizujące: Folwark Miłocin, Folwark Podzamcze, Gród Powietna, Gród Powyrchna charakteryzujące: Kamienica, Kryminal, Magistrat, Nowe Domy posesywne i lokalizujące: Pałac Jędrzejowiczów w Staromieściu posesywne i charakteryzujące: Żydowski Dom Ludowy
PRL (22)	posesywne: Dom Baldorfa Dom Baldorffa, Dom Passakowiczów, Dworek Liwów, Dworek Piątkowskiego Dwór Franciszka Piątkowskiego, Dwór Jędrzejowiczów, Magistrackie Bloki, Pałac Biskupi Pałac Biskupów Rzeszowskich, Pałac Knoblochów, Willa Hanasiewicza, Willa Jabłońskich, Willa Jaśkiewiczów, Willa Kotowicza, Willa Wangów, Zamek Lubomirskich, Zespół Popijarski, Zilberówka charakteryzujące: Tramwaj, Pod Sową posesywne i charakteryzujące: Dawny Pałac Lubomirskich
Po 1989 r. (19)	posesywne: Dom Podhalańczyka, Dom Polonii, Dom Schipera, Hotel Barona Roppa, Dom Kolejarza, Dom Technika, Dworek Chłapowskich Dwór Chłapowskich, Geokart lokalizujące: Mochnackiego Corner, Rocha charakteryzujące: Czarny Wieżowiec, Galerowiec, Skarbiec, Dom Sztuki, Panorama, Kamienica „Alko”, Manhatan posesywne i lokalizujące: SkyRes Warszawska-Lubelska

W całym zgromadzonym materiale syntetyczne nazwy posesywne i nazwy analityczne z członem określającym posesywnym stanowią ponad 3/4 wszystkich analizowanych. Zaledwie jedna na dziesięć nazw charakteryzuje nazywany obiekt, a jeszcze mniej nazw (9%) informuje o jego lokalizacji. Jedna na dwadzieścia nazw zawiera dwie różne informacje. Tendencje te pokazuje tabela nr 28.

Tabela nr 28: Liczba nazw reprezentujących poszczególne modele motywacyjne z uwzględnieniem czasu powstania animów

	N. posesywne	N. lokalizujące	N. charakteryzujące	N. mieszane	Razem
XVII w.	9	3	1	–	13
XVIII w.	50	7	–	3	60
XIX w.	24	–	5	2	31
I poł. XX w.	24	4	4	2	34
PRL	19	–	2	1	22
Po 1989 r.	9	2	7	1	19
Razem:	135 75,5%	16 9%	19 10,5%	9 5%	179

Nazwy posesywne dominowały we wszystkich analizowanych okresach, ale najwięcej było ich w czasach powojennych (aż 90%) i w XVIII w. (83% wynotowanych wówczas mian). Obecnie ta motywacja ustępuje nieco charakteryzującej – mniej niż połowa nazw z ostatniego dwudziestopięciolecia należy do grupy posesywnych. Nazwy te, mimo że stanowią dość jednorodną grupę, przeszły jednak pewną ewolucję formalną (od nazw adiektywnych do dopełniaczych – zob. niżej), ale też funkcjonalną: od dosłownie oznaczających własność (✠*Golczowiczowskie* stanowiło – jak byśmy to dziś określili – notarialną własność Golczowica) do nieco przenośnych (*Dom Podhalańczyka* – to dom stojący na skraju koszar przy Dąbrowskiego, w których stacjonuje 21. Brygada Strzelców Podhalańskich, *Dom Technika* – to niegdyś siedziba Naczelnej Organizacji Technicznej). W międzyczasie typ ten wytworzył pewną podgrupę nazw posesywno-pamiętkowych, wskazujących na nazwiska dawnych właścicieli (ukazujących dawne stosunki własnościowe). Być może w nazwach tych można dostrzec specyficzny przejaw tendencji zauważalnej w ostatnich dziesięcioleciach w nazewnictwie obiektów użytkowych – handlowych i kulturalnych, polegającej na dążeniu „do zachowania czy wręcz wyeksponowania dawnych nazw budowli, niezależnie od zmiany funkcji tych obiektów” (Graf 2008: 610), np. *Stary Młyn* dla obiektu handlowego, *Manufaktura* dla dyskoteki itp., zwłaszcza że wiele z domów nazywanych nazwiskami dawnych właścicieli pełni obecnie funkcję hoteli, pensjonatów, kawiarni – a nawiązanie w nazwie do przeszłości obiektu z pewnością ma funkcję reklamową (jest to lokal „z historią”).

Podstawy nazw posesywnych utrwalają przede wszystkim nazwiska (✠*Krupowskie*, ✠*Liszeckie*, ✠*Małkiewiczowski*, ✠*Mirzowskie*, ✠*Passakiewiczowskie*, ✠*Rymutowskie*, ✠*Sowowski*, *Willa Hanasiewicza*, *Willa Jabłońskich*, *Willa Kotowicza*, *Willa Wangów*, *Zamek Lubomirskich*), bardzo rzadko imiona (*Dom Esterki*, *Gród Rzecha*¹⁵⁸, może też *Abramowiczowskie*, *Eliaszewiczowski*). Dla mieszkańców dużą wagę musiała mieć także własność kościelna – świadczy o tym spora liczba mian pochodzących od godności, tytułów, funkcji kościelnych (np. *Dworek Ojców Piarum Scholarum*, *Dworek Wielebnych oo. Piarum Scholarum*, *Folwark Plebański*, *Pałac Biskupi*, *Pałac Biskupów Rzeszowskich*). Rzadziej w nazwach utrwalani są instytucjonalni właściciele świeccy (*Dom Burmistrza*), za to od wieków powstawały pojedyncze nazwy wskazujące nie na właścicieli, ale na użytkowników lokali (*Dom Kalek*, *Dziadowski Dom*, później: *Dom Żydowski*) i właśnie tacy „metonimiczni właściciele”¹⁵⁹ to dziś najpopularniejsi „posesorzy” (por. współczesne nazwy typu: *Dom Podhalańczyka*, *Dom Polonii*, *Dom Kolejarza*, *Dom Technika*).

¹⁵⁸ Warto podkreślić, że w obu nazwach odimiennych utrwalono postaci legendarne, na podstawie ludowych przekazów (a nie faktów) przypisane do obiektów.

¹⁵⁹ Nazwy powstają na zasadzie styczności desygnatów: domu i jego mieszkańców.

Drugą pod względem produktywności grupę nazw w tej klasie obiektów tworzą onimy charakteryzujące. Nigdy nie były zbyt liczne, a w XVIII w. nie było ich w ogóle. Najwyższy odsetek stanowiły w pierwszej połowie XX w. (12%) i w XIX stuleciu (16%). Ich produktywność dość znacząco wzrosła dopiero w ostatnim ćwierćwieczu (37%). Nazwy z tej grupy to przede wszystkim miana deskryptywne, powstałe w wyniku onimizacji: *Zamek*, *Dwór*, *Kamienica*, *Kryminal*, *Magistrat*, *Skarbiec*. Są to właściwie nazwy gatunkowe, które uległy proprializacji. Oprócz nich w tej grupie można znaleźć miana metaforycznie opisujące wygląd obiektów (*Folwark Wyspa*, *Tramwaj* – dla długiego i wąskiego budynku), wśród nich także nazwy przeniesione (*Manhatan*). Są też nazwy bezpośrednio i dosłownie opisujące wygląd lub funkcje desygnatów (*Pałac Letni*, *Nowe Domy*, *Czarny Wieżowiec*), nie są one jednak zbyt częste. Liczniej powstają onimy oparte na jakichś wydarzeniach, nasuwające nieco mniej bezpośrednie skojarzenia. Pierwszą taką nazwą była XIX-wieczna *Luftmaszyna*¹⁶⁰, do nowszych należy zaliczyć nazwę *Panorama* (cała frontowa ściana budynku jest przeszklona) czy *Galeriowiec* (smukły wieżowiec wsparty na wysokich słupach). Typ nazw charakteryzujących reprezentuje także jedyna w analizowanym materiale nazwa przyimkowa: *Pod Sową* – strukturalnie przypomina miana lokalizujące, ale motywowana jest wyglądem kamienicy, której elewację zdobi kompozycja rzeźbiarska z sową trzymającą atrybuty zawodu właściciela (architekta): cyrkiel, przekładnicę i trójkąt. Ten typ nazw, uwypuklających elementy architektoniczne, a później także inne cechy budynków, znany był od średniowiecza i występował nie tylko w Polsce¹⁶¹, ale i w innych miastach europejskich (Handke 2011: 204). Obecnie jest szczególnie produktywny w nazewnictwie domów czasowych (por. Kosyl 1983) oraz hoteli.

Ostatnim produktywnym typem motywacyjnym są miana lokalizujące. Nieobecne w Rzeszowie w XIX w. i w czasie PRL-u, liczniej pojawiły się tylko w XVII w. (23%), potem ich produktywność spadała (po 12% w XVIII i pierwszej połowie XX w., 10% współcześnie). Prawie zawsze człon lokalizujący jest powowieniem innej – starszej, mocniej utrwalonej nazwy. Może to być nazwa wsi (*Folwark Pobitno*, *Folwark Wilkowyja*, *Folwark Miłocin*), przedmieścia (*Folwark na Woli za ww. oo. Bernardynami*, *Folwark Staromiejski*), części miasta (*Folwark Podzamcze*), a ostatnio – ulicy (*Mochneckiego Corner*, *Rocha*). Rzadziej lokalizacja odbywa się względem znaczących budynków (*Folwark za Cegielnią Miejską*) czy ogrodów (*Pałac na Winnicy*, *Pałac w Wielkim Ogrodzie Pańskim*).

¹⁶⁰ Na temat tej nazwy narosło wiele legend (opisałam je w innym miejscu – por. Myszką 2010), ale jedno nie ulega wątpliwości: pochodzi ona z jęz. niemieckiego (*Luft* ‘powietrze’, *Maschine* ‘maszyna’) i oznacza dmuchającą maszynę; najprawdopodobniej ma charakter metaforyczny.

¹⁶¹ Por. np. w Krakowie – *Pod Jaszczurami*, w Poznaniu – *Pod Kotwicą*, *Pod Eskulapem* (Graf 2008), w Warszawie – *Pod Sowami*, *Pod Matką Boską* (Handke 2011: 206–207).

Nazwy analityczne czasem mogą składać się z kilku członów określających, z których każdy reprezentuje inny typ motywacyjny. Odsetek tych nazw nie jest zbyt duży, ale jednak zauważalny (5%). Po kilka mian ma człony posesyjne i lokalizujące (np. *Folwark Pański Podzamczy*, *Pałac Jędrzejowiczów w Staromieściu*, *SkyRes Warszawska-Lubelska* – nazwa pochodzi od nazwy firmy i nazw ulic, na rogu których ulokowany jest budynek) oraz posesyjne i charakteryzujące (*Dawny Pałac Lubomirskich*, *Pałacyk Letni Lubomirskich*, *Żydowski Dom Ludowy*). Jedna nazwa ma człon, który jednocześnie lokalizuje i charakteryzuje (*Pałac Ogrodowy*).

5.1.3. Struktura nazw posesji

Nazwy domów strukturalnie są nieco podobne do anojkonimów miejskich, jednak w tej grupie przeważają miana analityczne, choć proporcje pomiędzy nazwami jedno- i wielowyrazowymi są zbliżone (52,5% nazw analitycznych : 47,5% nazw syntetycznych). Nazwy syntetyczne dominowały do końca XVIII w., potem zdecydowaną przewagę mają już miana z dwoma i większą liczbą członów. Dokładną liczbę nazw powstałych w poszczególnych badanych przedziałach czasowych prezentuje tabela nr 29.

Tabela nr 29: Liczba syntetycznych i analitycznych nazw domów powstałych w poszczególnych przedziałach czasowych

	Nazwy syntetyczne (84)	Nazwy analityczne (95)
Do końca XVII w. (13 nazw)	9 nazw: 2 substantywne 7 adiektywnych	4 nazwy: 4 – rzecz. + określ.
XVIII w. (60 nazw)	47 nazw: 2 substantywne 45 adiektywnych	13 nazw: 13 – rzecz. + określ.
XIX w. (31 nazw)	9 nazw: 9 substantywnych 0 adiektywnych	22 nazwy: 21 – rzecz. + określ. 1 – określ. + rzecz.
I połowa XX w. (34 nazwy)	12 nazw: 12 substantywnych 0 adiektywnych	22 nazwy: 20 – rzecz. + określ. 1 – określ. + rzecz. 1 – określ. + rzecz. + określ.
PRL (22 nazwy)	2 nazwy: 2 substantywne 0 adiektywnych	20 nazw: 17 – rzecz. + określ. 1 – określ. + rzecz. 1 – wyrażenie przyimkowe 1 – określ. + rzecz. + określ.
Po 1989 r. (19 nazw)	6 nazw: 6 substantywnych 0 adiektywnych	13 nazw 12 – rzecz. + określ. 1 – określ. + rzecz.

Jak wspomniano, jednowyrazowe nazwy domów notują przede wszystkim źródła z XVII i XVIII w. (aż 70% nazw XVII-wiecznych i 78% XVIII-wiecznych). Potem zaczyna się coraz wyraźniejsza dominacja nazw analitycznych. Większość nazw syntetycznych z pierwszych dwóch stuleci to eliptyczne formacje adiektywne, które jednak zakończyły swą produktywność w XVIII w. Późniejsze nazwy syntetyczne są już formacjami substantywnymi.

Nazwy adiektywne powstawały wyłącznie od nazw osobowych (i to różni je od anojkonimów, wśród których zdarzały się odapelatywne) za pomocą przyrostków *-sk-*, *-ow-* i dwumorfemowego formantu *-owsk-*, czyli tych samych, którymi tworzone w tym okresie anojkonimy. W obu grupach nazw występują te same problemy analityczne (por. podrozdz. II.3.1.3.): ponieważ często nie znamy prawidłowej formy nazwiska, nie zawsze jesteśmy w stanie prawidłowo wydzielić sufiks toponimiczny (*Błażejowe* – od n.os. *Błażej* czy *Błażejowski*?), ponadto nie możemy bezdyskusyjnie rozstrzygnąć, czy nazwa została utworzona bezpośrednio od nazwiska, czy też stało się to za pośrednictwem przymiotnika dzierżawczego. Do tego dochodzą problemy z określeniem paradygmatu, np. z zapisu:

a na Folwark swoy własny antiquitus zwanego Łosioniowskiego nad Wisłkiem pod Staromieściem leżącego [ksw 1715: 212]; a to na zastaw mianowicie Folwarku Swego własnego anriquitus nazwanego Łosioniowskiego nad Wisłokiem pod Staromieściem sostiącego [ksw 1715: 210–211]

nie wynika jednoznacznie, czy folwark nazywał się **Łosioniowski*, **Łosioniowskie* czy **Łosioniowskiego*. Najbardziej prawdopodobny jest ostatni wariant, ale z zestawień frekwencyjnych wiemy, że najpopularniejszą w tym okresie strukturą była druga forma. Prawdopodobne jest też, że określenia te funkcjonowały równolegle (stąd zapis hasłowy: *Łosioniowski/e/go*) lub też że miały nieustabilizowaną odmianę.

Aż 46 nazw (na 84 syntetyczne i na 51 eliptycznych adiektywnych) jest zakończonych formantem *-owsk-* (nie we wszystkich jest to sufiks urbanonimiczny; niektóre nazwy mogły powstać przez derywację paradygmatyczną od nazwisk na *-ski*), np. *ŁBurkatowskie*, *ŁDrągowskie*, *ŁKośmidrowskie*, *ŁZaorliczowskie*. Większość z nich występuje w neutrum¹⁶², rzadsze są miana w męsculinum, np.: *ŁBrożynowski* (folwark), *ŁLanowiczowski*, *ŁSowowski*. Zdarza się, szczególnie gdy nazwa występuje w dopełniaczu, że nie można jednoznacznie określić jej rodzaju gramatycznego. Podobnie jak przy anojkonimach, nazwy w rodzaju męskim i żeńskim wykazują zgodność rodzaju gramatycznego z apelatywem określającym typ obiektu (*ŁEliaszowiczowska* – kamienica), ale takiej zależności nie ma przy nazwach w neutrum, np. *ŁKoszelowskie* (folwarczek), *ŁLiszeckie* (dom), *ŁLitwinowskie* (grunt i dom), *ŁŁosioniowiczowskie*

¹⁶² Może to być także forma pluralna, ale ponieważ najczęściej w sąsiedztwie występuje apelatywne określenie desygnatu wyrazami: *dom*, *domostwo*, *folwark*, a tylko czasami: *dobra*, bardziej prawdopodobne, że są to formy singularne. Por. na ten temat: Handke 2011: 200.

(folwark). Nazwy na -owsk- to, jak wynika z wielu opracowań, typ, który szczególną produktywność wykazywał w XVIII w. (Handke 2011: 200; zob. też m.in. Sochacka 1965; Breza 1978). Tylko dwie adiektywne nazwy eliptyczne są zakończone morfemem -cki/e, ale powstały nie przez sufiksację, lecz przez zmianę paradygmatu (♠Kobylecki/e, ♠Liszeckie), trzy inne miana uformowano formantem -ow- – są to dawne przymiotniki dzierżawcze, obecnie już zsubstantywowane (por. dzierżawcze nazwy miejscowe typu Rzeszów, Kraków, Ojców): ♠Tokarzowe/go, ♠Ligęzowo || Ligęzów.

Niewielka jest w analizowanym materiale grupa nazwy substantivejnych. Na 33 miana 12 jest niederywowanych. Powstały w efekcie onimizacji (*Zamek*, *Dwór*, *Kamienica*, *Kryminal*, *Magistrat* itd.) albo – rzadziej – transonimizacji (*Manhatan*, *Rocha* – nazwa ulicy, *Goekart* – nazwa firmowa). Wśród nazw derywowanych jedynym produktywnym sufiksem okazał się formant -ówka (utworzył ponad 80% nazw z tej grupy), np. *Aichmillerówka*, *Bardachówka*, *Drukierówka*, *Eichmüllerówka*, *Holcerówka*, *Szajtrówka*, *Kostheimówka*, *Szajtrówka*, *Zilberówka*. Nazwy te, pojawiające się głównie w XIX i na początku XX w., zastąpiły dawniejsze eliptyczne toponimy adiektywne. Sufiks -ówka już w tym okresie był uważany za pełniący funkcje strukturalne, będący głównie wykładnikiem posesywności (por. Handke 2011: 199). Oprócz zmiany strukturalnej można zaobserwować w rzeszowskich nazwach posesywnych pewną zmianę socjologiczną: ich podstawami stały się nazwiska obce, głównie niemieckie. Ma to związek z faktem, że właścicielami najokazalszych budynków w mieście na przełomie XIX i XX w. byli często Austriacy, Niemcy i Żydzi – to wśród nich znajdowali się najbogatsi kupcy, architekci, biznesmeni. Kilka nazw substantivejnych utworzono spadkowo-dzierżawczym sufiksem -izna: *Sadowizna*, *Kalinowszczyzna* (por. Safarewiczowa 1956)¹⁶³, inne derywaty są odosobnione (np. derywacja paradygmatyczna w nazwie *Luftmaszyna* czy dość nietypowy w toponimii sufiks -ana w nazwie *Ligęziana*).

Wśród nazw analitycznych dominuje jeden model: zestawienia właściwe z członem gatunkowym w prepozycji (81 na 95 nazw analitycznych, czyli aż 85%). Członem tym najczęściej stawały się wyrazy: *dom* (20 x), *folwark* (15 x), *pałac* (12 x), *kamienica* (8 x), *willa* (8 x) *dworek* (7 x) i *dwór* (4 x).

Najbardziej produktywny typ w tej grupie to nazwa dwuskładnikowa z dopełniaczowym członem określającym utworzonym od nazwy osobowej¹⁶⁴ – w liczbie pojedynczej (np. *Dom Baldorfa*, *Dom Dontha*, *Dom Esterki*, *Dworek*

¹⁶³ K. Handke (2011: 200) nazwy takie (z przyrostkami -isna, -yzna, -szczyzna, -owszczyzna) zalicza do posesywnych i twierdzi, że nierzadko były one obocznymi formami do nazw z przyrostkiem -(ow)sk-.

¹⁶⁴ Ten model, który wyparł struktury z przymiotnikowym członem posesywnym, jest niezwykle produktywny także w innych polskich miastach, por. np. przykłady z Poznania, przytaczane przez M. Graf (2008: 603–604): *Pałac Engla*, *Pałac Mycielskich*, *Dwór Winklerów*, *Willi Cegielskich*, albo z Warszawy, cytowane przez K. Handke (2011: 200): *Kamienica Łyszkiewiczza*.

Piątkowskiego, Kamienica Tekielskiego, Pałac Burgallera, Willa Kotowicza) lub mnogiej (*Dom Passakowiczów, Dworek Bieniaszewskich, Dworek Chłapowskich, Dwór Gumińskich, Willa Jabłońskich, Willa Jaśkiewiczów, Zamek Lubomirskich*). Rzadziej spotykamy w tej grupie określenia tworzone od apelatywnych określeń osób (*Dom Burmistrza, Dom Kalek, Dom Kolarza, Dom Rabina*). Wśród nazw z określnikiem w dopełniaczu rzadko występują struktury trzy- i więcejwyrazowe, które na ogół są wariantami ilościowymi nazw dwuskładnikowych (*Dom Rabina A. Lewina, Dworek Ojców Piarum Scholarum, Dwór Franciszka Piątkowskiego, Pałac Biskupów Rzeszowskich*).

Czternaście nazw to rzeczowniki z przydawką przymiotną. Człon określający mógł mieć charakter posesywny i wówczas był tworzony od jakiejś społeczności (*Dom Żydowski, Folwark Bernardyński, Pałac Biskupi, Zespół Popijarski*), mógł też pełnić funkcję lokalizującą – wtedy bazą dla urbanonimu stawała się nazwa miejscowości lub jej części (*Folwark Podzamczy, Folwark Staromiejski, Zamek Rzeszowski*). W Rzeszowie raczej nie tworzone odantroponimicznych nazw przymiotnikowych¹⁶⁵. Do takich można zaliczyć jedynie *Folwark Januszów, Gród Rzechów* – obie to dość stare nazwy, prawdopodobnie powstałe w czasie, gdy sufiks -ów był jeszcze postrzegany jako tworzący przymiotniki dzierżawcze, a nie jako strukturalny. Rzadko także w funkcji przydawki przymiotnej występowało charakteryzujące określenie odapelatywne (*Pałac Ogrodowy, Pałacyk Letni*).

Trzeci pod względem produktywności model nazw analitycznych z członem gatunkowym w prepozycji tworzą miana z przydawką apozycyjną – jedenaście onimów. Najczęściej członem określającym jest inna nazwa własna: miejscowa (*Folwark Pobitno, Folwark Wilkowyja, Gród Powietna*), osobowa (*Dom „Esterka”*), firmowa (*Kamienica „Alko”*); rzadko w tej funkcji występuje pierwotny apelatyw (*Folwark Wyspa*) lub substantywny derywat od nazwy osobowej (*Willa Frankówka*)¹⁶⁶.

Tylko cztery nazwy mają przydawkę w formie wyrażenia przyimkowego – zawsze lokalizuje ona względem innego obiektu miejskiego: *Folwark na Woli za ww. oo. Bernardynami, Folwark za Cegielnią Miejską, Pałac na Winnicy, Pałac w Wielkim Ogrodzie Pańskim*. Inne cztery nazwy mają po dwie przydawki – każdą inną, np. przymiotną i wyrażenie przyimkowe (*Folwark Zamkowy na Podzamczu*), przymiotną i dopełniaczową (*Pałac Letni Lubomirskich*), dopełniaczową i przyimkową (*Pałac Jędrzejowiczów w Staromieściu*).

W analizowanym materiale jedynie dziewięć nazw nie ma członu gatunkowego w prepozycji. Jeden onim jest eliptycznym zestawieniem prepozycyj-

¹⁶⁵ Ten typ wymieniany jest jako częsty w Poznaniu, np. *Kamienica Dilowska, Kamienica Ungłowska* (Graf 2008: 604).

¹⁶⁶ Ten model jest szczególnie produktywny w nazwach pensjonatów (por. np. Kosyl 1983: 90).

nym (*Pod Sową*). W czterech nazwach przydawka przymiotna występuje w prepozycji (*Nowe Domy*, *Czarny Wieżowiec*, *Magistrackie Bloki*, *Dziadowski Dom*), dwie nazwy mają po dwie przydawki: w pre- i w postpozycji (*Żydowski Dom Ludowy*, *Dawny Pałac Lubomirskich*).

Dwie nazwy budzą problemy interpretacyjne. Należałoby je chyba potraktować jako zestawienia apozycyjne, ale klasyfikacja jest trudna z powodu braku wyrazistego członu gatunkowego. *SkyRes Warszawska-Lubelska* to połączenie nazwy firmy z nazwami ulic, na rogu których stoi wieżowiec, natomiast *Mochnackiego Corner* to połączenie nazwy ulicy z ang. wyrazem *corner* ‘róg’, gdyż dom jest usytuowany na rogu ulicy Mochnackiego (podobną nazwę odnotowała w Poznaniu M. Graf (2008: 611): *Mostowa Corner*).

Podsumowując, należy stwierdzić, że najbardziej produktywne rzeszowskie modele nazw domów powielają modele obecne w całej Polsce, drobne różnice widać w typach peryferyjnych (por. zestawienie M. Graf 2008: 603–604).

5.1.4. Ewolucja nazewnictwa posesji

Nazwy budynków w mieście przypominają nazwy obszarów niezabudowanych, można jednak pomiędzy tymi grupami wskazać pewne istotne różnice. Lokalizujące nazwy domów wykorzystują głównie starsze nazwy własne, podczas gdy lokalizacja obiektów niezamieszkałych dokonuje się częściej względem obiektów terenowych i kulturowych. W nazewnictwie posesji rzeszowskich praktycznie nie ma nazw przyimkowych (ale jest to częsty typ w nazewnictwie domów wczasowych i hoteli), obecnych w anojkonimii. Porównanie tych nazw z onimami desygnującymi wille i domy wczasowe (Kosyl 1983) też pokazuje pewne podobieństwa, ale i różnice. Nazewnictwo pensjonatów jest bardziej metaforyczne, skonwencjonalizowane, ukierunkowane „na klienta”, a co za tym idzie – dominuje w nim funkcja reklamowa (nazwa ma wywoływać pozytywne konotacje).

Strukturalnie i semantycznie nazwy domów prywatnych sytuują się zatem pomiędzy nazwami ról a nazwami hoteli, domów wczasowych i pensjonatów, przy czym starsze nazwy wykazują więcej podobieństw do nazw terenów niezamieszkałych, nowsze nazwy (również funkcjonalnie) bardziej są zbliżone do nazw hoteli – są mniej dosłowne, mniej przejrzyste informacyjnie, za to ciekawsze, czasami intrygujące czy zabawne. Podczas gdy starsze miana informowały głównie o prawach własności, nowsze zawierają charakterystykę obiektu. W starszych dominująca była funkcja informacyjna, nowsze częściej są nastawione na odbiorcę (funkcja impresywna). Ewolucja formalna w tej grupie nazw polegała na przejściu od struktur eliptycznych adiektywnych do dwuskładnikowych dopełniaczowych – podobnie było też w innych miastach polskich (por. Handke 2011: 203).

5.2. Nazwy obiektów sakralnych

Obiekty sakralne¹⁶⁷ niemal od początku istnienia miast polskich współtworzyły ich architekturę, były dominantami kompozycyjnymi krajobrazu. Murowane kościoły i klasztory górowały nad niską, często drewnianą zabudową miast średniowiecznych. Z kolei przydrożne kapliczki, świątki, krzyże na rozstajnych drogach były nie tylko przejawem religijności Polaków, ale też organizowały przestrzeń: wyznaczały granice, kierunki podróży, miejsca wydarzeń, o których należało pamiętać, itp.

O ile większe budowle sakralne miały swoje nazwy, o tyle małe „domki Boże” najczęściej były bezimienne. Wynikało to z faktu, że istnienie nazw kościołów narzucał kanon 1217 Kodeksu prawa kanonicznego. Ten – jak mówi kodeks – „tytuł kościoła” nie mógł być zmieniany po dokonaniu jego poświęcenia (Jażewicz, Rydz 2013: 27). W poprzednich stuleciach kościoły zmieniały jednak patronów, ale taka zmiana najczęściej wiązała się z odbudową po pożarze lub znaczącą rozbudową.

Nazwa kościoła często jest tożsama z nazwą parafii przy nim funkcjonującej¹⁶⁸ i wówczas możemy mówić o wzajemnej motywacji chrematonimu społecznościowego i urbanonimu (nazwy obiektu). Tak jednak nie musi być, bowiem jak dowodzi J. Dziewiątkowski (2002: 185): „tytułem kościoła, poza konkretną osobą [...], może być także tajemnica Pańska lub maryjna, np.: *Przemienienie Pańskie, Narodzenie Najświętszej Maryi Panny*. Natomiast patronem parafii może być tylko osoba. Oznacza to zatem, iż patron parafii może być zawsze tytułem kościoła, ale wezwanie kościoła nie zawsze jest tożsame z tytułem parafii”.

Poza tym kościoły jako budynki (a nie jako wspólnota wiernych) mogą, poza oficjalnymi nazwami (w których członem odróżniającym jest patrocinium), być określane rozmaitymi mianami o różnym stopniu oficjalności: tworami opisowymi, posesywnymi, lokalizującymi lub wzbogaconymi o człon lokalizujący itp. I wszystkie te czynniki należy brać pod uwagę, dokonując językowej analizy nazw świątyni.

Przedmiotem analiz w tej części stały się 82 nazwy kościołów katolickich, desygnujące 35 obiektów, 18 nazw kościołów innych wyznań, funkcjonujących dla zaledwie 6 obiektów, 21 nazw kapliczek oraz 37 nazw przydrożnych świątków.

¹⁶⁷ I. Sarnowska-Giefling (2006: 115) do nazw sakralnych zalicza oprócz kaplic i kościołów także instytucje kościelne i altarie, przy czym sytuuje je raczej w klasie ergonimów niż urbanonimów, co uzasadnia zarówno kryterium obiektu onimicznego, jak i typem nominacji (nominacja konwencjonalna o charakterze zamierzonym i celowym).

¹⁶⁸ W Rzeszowie w latach 70. i 80. XX w. miały miejsce liczne wypadki tworzenia parafii przy kościołach, których budowę dopiero planowano, np. księża saletyni zorganizowali parafię już w 1931 r., a pozwolenie na budowę kościoła uzyskali dopiero w 1979 r.

5.2.1. Historia nazw rzeszowskich obiektów sakralnych

5.2.1.1. Kościoły katolickie

Historia rzeszowskich kościołów sięga XIV w. Z tego właśnie okresu pochodzą informacje o *kościelach pw. św. św. Feliksa i Adaukta*, wzniesionym w latach 1354–1363, a współfundowanym przez Jana Pakosławica – pierwszego właściciela miasta. Od roku 1390 istniał w tym miejscu już nowy, ceglano-kamienny *kościół pw. św. św. Wojciecha i Stanisława*. W XV w. na określenie tego kościoła pojawia się też nazwa *kościół pw. św. Stanisława*. Od początku swego istnienia był to kościół parafialny, a parafia prócz Rzeszowa obejmowała rozległe okolice podmiejskie (obecnie na tym terenie jest siedemnaście nowych parafii).

Drugi rzeszowski kościół powstał w XV w. w miejscu kapliczki z cudowną figurą Matki Bożej z Dzieciątkiem; zwany był *kościółem pw. Najświętszej Maryi Panny*. W latach 1624–1629 Mikołaj Spytek Ligęza postawił tu murowany kościół z klasztorem dla nowo przybyłych bernardynów. Również w XV w. stanął trzeci kościółek, filialny dla kościoła farnego. Zwany był *kościółem Świętego Ducha*, a później (w XVII w.) także *kościółem szpitalnym pw. Świętego Ducha*, ponieważ stanął przy szpitalu-przytułku dla ubogich nad Wisłokiem. Z XV w. pochodzą także notacje o istnieniu kościoła w tzw. Starym Rzeszowie, czyli na Staromieściu. *Kościół pw. św. Wojciecha i św. Katarzyny* jest wspomniany w akcie erekcyjnym Rzeszowa z 1416 r.

W XVII w. Zofia Pudencjanna Ostrogska ufundowała świątynię dla sióstr klarysek (bernardynek), nazwaną *kościółem Bernardynek*, jednak Jerzy Sebastian Lubomirski osadził tu pijarów i nazwa nie przetrwała dłużej¹⁶⁹.

Nowe nazwy kościołów przynosi wiek XVIII. Dla *kościółka pw. św. św. Wojciecha i Stanisława* odnajdujemy miana: *kościół Farny Rzeszowski* i *kościół Fary Rzeszowskiej*, natomiast *kościół Świętego Ducha* zmienił patronim i teraz (z powodu swych niewielkich rozmiarów) zwie się *kaplicą Świętej Trójcy*. Nazwy dubletywne ma też *kościół pw. św. Wojciecha i św. Katarzyny*: w dokumentach zwany jest *kościółem Staromiejskim* i *kościółem farnym Wsi Staromieście*.

Na początku tego stulecia pojawiają się ponadto w rzeszowskich dokumentach wzmianki o kościele w Słocinie, który jest zwany *kościółem Słocińskim* (parafia istniała tam od XIV w.), a także o *kościelach św. Jerzego*, który był pierwotną siedzibą reformatów w Rzeszowie (ufundowany przez mieszczanina Andrzeja Passakowicza niedaleko Wisłoka; po wylewie z 1712 r. został przeniesiony na nowe miejsce). Z końca tego stulecia pochodzą informacje o wzniesionej na granicy Rzeszowa i Staromieścia *kaplicy pw. św. Jana Chrzciciela* oraz o *kaplicy myśliwskiej pw. św. Huberta*, ufundowanej przez J.I. Lubomirskiego w latach 1741–1746, usytuowanej w lesie zwanym Dębiną Miłocińską.

¹⁶⁹ Warto w tym miejscu podkreślić, że XVII-wieczny Przemyśl miał w tym czasie już siedemnaście kościołów i cerkwi (Sagan-Bielawa 2006: 407).

W XIX w. nie zbudowano w mieście ani jednego nowego kościoła, za to pojawiły się nowe warianty nazw dla już istniejących: *kościół Słociński* teraz jest zwany *kościołem w Słocinie*, dawny *kościół Świętego Ducha* stał się *kościołem Świętej Trójcy*, zwanym też *kościółkiem Przycmentarnym* (z powodu swojego położenia), natomiast dawny *kościół Bernardynek* stał się *kościołem Świętego Krzyża*; z racji tego, że służył uczniom rzeszowskiego gimnazjum, zwany był *kościołem Gimnazjalnym* lub *kościołem Studenckim*, a z racji położenia na terenie dawnego kompleksu popijarskiego – *kościołem Popijarskim*.

Również wiek XX to przede wszystkim czas pojawiania się nowych nazw dla starych kościołów: *kaplica myśliwska pw. św. Huberta* teraz nazywa się *kaplicą św. Huberta w Miłocinie*, dawny kościół należący do reformatów, a z czasem zajęty przez wojsko teraz jest nazywany *kościołem Garnizonowym* lub *kościołem Wojskowym*, *kościół Staromiejski* stał się *kościołem w Staromieściu* lub *kościołem pw. św. Józefa* (1), *kościół w Słocinie* został *kościołem pw. św. Rocha i św. Marcina*, zaś *kościół farny Rzeszowski* to teraz *kościół Farny* lub *kościół św. Wojciecha*. Dużo wariantów pojawiło się dla *kościoła pw. Najświętszej Maryi Panny* – od początku XX w. funkcjonowały dlań określenia: *kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny* (1), *Bernardyni*, *OO Bernardyni*, *kościół o.o. Bernardynów*, *kościół Bernardynów*, *kościół Bernardynów pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny*. Z kolei dawny *kościół Świętej Trójcy* teraz funkcjonuje pod nazwami *Trójca*, *kaplica Cmentarna Świętej Trójcy* lub *kościółek Świętej Trójcy*.

W okresie międzywojennym powstała w Rzeszowie jedna nowa świątynia, wzniesiona staraniem ks. J. Jałowego dla młodzieży z Seminarium Nauczycielskiego; budowę *kościoła pw. Chrystusa Króla* zakończono w 1935 r. Tuż po wojnie wyznawcy religii katolickiej przejęli po wysiedleniu unitów dawną cerkiew greckokatolicką i tak powstał *kościół pw. Wniebowzięcia NMP* (już drugi pod tym samym wyzwaniem w mieście). Z kolei *kościół Garnizonowy* zyskał nowy patronat i nazwy: *kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski* || *kościół Najświętszej Maryi Panny*.

Rozbudowujące się miasto i zwiększająca się liczba ludności powodowały, że rosła potrzeba budowania nowych świątyń, jednak komunistyczne władze stanowczo się temu sprzeciwiały. Dopiero w latach 80. XX w. starania księży i parafian zaczęły przynosić efekty. W ciągu niespełna dziesięciu lat pojawiło się w mieście jedenaście nowych kościołów: *kościół filialny pw. Matki Bożej Fatimskiej* (os. Staroniwa; 1979 r.)¹⁷⁰, *kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa* (os. Zalesie; 1978–1982), *kościół pw. Matki Bożej Saletyńskiej*, zwany też *Saletynami* (ul. Dąbrowskiego; 1979–1983), *kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy*

¹⁷⁰ W nawiasie podaję lata budowania kościoła; trzeba pamiętać, że parafie powstawały w tych miejscach często dużo wcześniej niż świątynie (nieraz było to nawet kilkadziesiąt lat – por. odpowiednie hasła w aneksie – przy nazwach kościołów opisana jest skrócona historia parafii).

i św. Floriana (os. Załęże; 1980–1984), kościół pw. św. Michała Archaniola (os. Mieszka I; 1981–1982), kościół pw. św. Mikołaja (os. Przybyszówka; 1982–1991), kościół pw. Matki Bożej Różańcowej (ul. Orla; 1983–1989), kościół pw. św. Judy Tadeusza (os. Kmity; 1984–1992), kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny (os. Staroniwa; 1984–1999), kościół pw. św. Józefa Kalasancjusza, zwany też kościołem Ojców Pijarów pw. św. Józefa Kalasancjusza, Pijarami i kościołem o.o. Pijarów (ul. Lwowska; 1986–1992) oraz kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (os. Grota-Roweckiego; 1987–1993).

Po 1989 r. kontynuowano budowę nowych kościołów – w mieście powstało kolejnych dziewięć świątyń: kościół pw. Świętej Rodziny (os. Krakowska-Południe; 1989–1998), kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej (os. Drabinianka; 1989–1990), kościół pw. Opatrzności Bożej i św. Jana Bosko, zwany też: Opatrzności Bożej, Opatrzność, Salezianie (os. Nowe Miasto; 1990–1999), kościół pw. św. Józefa (2) (os. Zwiężczyca; 1990–1993), kościół pw. Bożego Ciała i Matki Bożej z Lourdes, zwany też kościołem Bożego Ciała (os. Grota-Roweckiego; 1991–1999), kościół pw. św. Jacka, zwany też Dominikanie lub Szopka (os. Piastów; 1994–2000), kościół pw. Błogosławionej Karoliny Kózki (os. Krakowska-Południe; 1998–2007), kościół pw. św. Józefa Sebastiana Pelczara (os. Pobitno; 1999–2008) oraz kościół pw. św. Jadwigi Królowej, zwany – z racji swego położenia w sąsiedztwie uniwersytetu – kościołem Akademickim (al. Rejtana 2002–2014).

W tym okresie dwa kościoły zmieniły swoją rangę, co spowodowało re-nominację tych obiektów: w 1992 r. kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa został kościołem katedralnym pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa; przez mieszkańców zwany jest po prostu *Katedrą*. Z kolei kościół Bernardynów zyskał w 2008 r. rangę bazyliki mniejszej i odtąd zwany jest *bazyliką pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny* (dla mieszkańców nadal pozostaje kościołem Bernardynów).

5.2.1.2. Kościoły innych wyznań

Historia świątyń innych wyznań w Rzeszowie rozpoczyna się prawdopodobnie już na początku XVI w., kiedy to wzniesiono pierwszą synagogę, jednak najstarsze nazwy pochodzą z wieku XVIII. Żydowskie domy modlitwy nie były określane patrociniami, funkcjonowały dla nich nazwy utworzone od wyglądu lub położenia¹⁷¹. Trzeba jednak zwrócić uwagę na fakt, że są to nazwy nadawane tym świątyniom przez katolików, a nie samych żydów; to nazwy zapisane na polskich mapach i w polskich księgach sądowych – po polsku, a nie w jidysz.

W mieście od końca XVII w. były dwie duże synagogi, stojące w niewielkiej odległości od siebie; w źródłach z XVIII i XIX w. nie są one określane

¹⁷¹ Na podobne zjawisko w Poznaniu zwraca uwagę M. Graf (2008: 565) i podaje przykłady nazw bożnic: *Synagoga główna*, *bożnica główna*, *Druga Bożnica* (zachowana pisownia źródła).

oddzielnymi nazwami; na mapach i w księgach sądowych funkcjonują jako: *Synagoga* (to raczej protonazwa), *synagoga Rzeszowska*, *buźnica Murowana*. Dopiero z przełomu XIX i XX w. pochodzą bardziej różnorodne ich określenia. Dla starszej budowli można wskazać miana: *Stara Szkoła*, *Mała Synagoga*, *Stara Bożnica*, *Stara Synagoga*, dla nowszej pojawiają się nazwy: *Bożnica*, *Duża Synagoga*, *Nowa Bożnica*, *Nowa Synagoga*, *synagoga Nowomiejska*. W tym czasie w mieście istniało też kilka mniejszych żydowskich domów modlitwy. Z dostępnych źródeł udało się wynotować następujące ich nazwy: *bożnica Chasydów*, *bożnica Ruskowsiańska*, *bożnica Żydowskiego Stowarzyszenia Religijnego*.

Prawdopodobnie jeszcze przed wiekiem XVI na terenie Ruskiej Wsi znajdowała się cerkiew prawosławna (istnienie popa dokumentuje nazwa *Popie Jezioro*), jednak zamieszkujący tu Rusini szybko się polonizowali, znaczenie prawosławia malało, więc i cerkiew zniknęła z krajobrazu miasta (Budzyński 1994: 273). W XIX w. dla grekokatolików wzniesiono świątynię na Zalesiu: *cerkiew pw. Wniebowzięcia NMP*.

Krótką historia świątyń innych wyznań w Rzeszowie zakończyła się wraz z II wojną światową, kiedy to dokonano pogromu ludności żydowskiej i wysiedlenia grekokatolików. Po wojnie żadna z pozostałych po tych wyznaniach świątyń nie pełni już swej pierwotnej funkcji. Grekokatolicy mogą jedynie korzystać z katolickiego *kościola Świętej Trójcy*.

5.2.1.3. Kapliczki

Wyraz *kapliczka* przez słowniki języka polskiego definiowany jest jako ‘mały domek z figurą świętego lub obrazem wewnątrz, stawiany przy drogach lub zawieszany na drzewach’ (<http://sjp.pwn.pl/sjp/kapliczka;2469391>). W tym opracowaniu uwzględnione zostały jednak tylko kapliczki wolno stojące, usytuowane przy drogach, rzadziej na placach czy skwerkach, pominięto maleńkie świątki wieszane na drzewach i kapliczki przykościelne. Takich większych i mniejszych „domków Bożych” na terenie miasta i przedmieść usytuowanych jest kilkadziesiąt, jednak nie wszystkie mają swoje nazwy. Niektóre z nich są bardzo stare, wielokrotnie odnawiane i przebudowywane, tak że nie zawsze da się precyzyjnie ustalić czas ich powstania. Z dawnych planów i przekazów wiemy, że najstarsze kapliczki mogły tu istnieć nawet w XIV w. w miejscach, w których później wzniesiono kościoły, brak jednak informacji o ich nazwach.

Najstarsze nazwy, jakie udało się wynotować, pochodzą z XVII i XVIII w. Jest ich zaledwie trzy – to kapliczki: *św. Rocha* (1) (w Słocinie), *Matki Bożej Pocieszenia* (niegdyś stojąca przy drodze do Głogowa) i *Matki Bożej Różańcowej i św. Floriana* (usytuowana przy tzw. Starej Drodze na Staromieściu). Niewiele więcej nazw kapliczek ma rodowód XIX-wieczny. Są to kapliczki: *św. Floriana* (przy ul. Powstańców Śląskich), *św. Barbary* (przy ul. Powstańców Wielkopolskich), *św. Nepomucena*, zwana *Nepomukiem* (4) (przy ul. Słocińskiej),

oraz *Matki Bożej* (przy Starej Drodze), zwana *Świątym Wojciechem*, gdyż – według legendy – w latach 994–995 miał tu głosić nauki biskup Sławnikowicz, późniejszy św. Wojciech.

Dopiero przełom XIX i XX stulecia przynosi więcej nazw „domków Bożych” (choć nadal przeważają bezimienne konstrukcje). Z tego okresu pochodzą kapliczki: *św. Stanisława Kostki* (ul. Staromiejska), *Matki Bożej Niepokalanie Poczętej* (1) (park w Zalesiu), *św. Rocha* (2) (ul. Paderewskiego), *Matki Bożej* (1) (ul. Konfederatów Barskich), *Matki Bożej Różańcowej* (ul. Sienkiewicza), *Matki Bożej z Lourdes* (ul. Paderewskiego), *Matki Bożej Niepokalanie Poczętej* (2) (ul. Lubelska), *św. Nepomucena*, zwana *Nepomukiem* (róg ulic Załęskiej i Rzecha), oraz *św. Mikołaja*, pieszczotliwie zwana *Mikołajkiem* (ul. Bałuckiego).

Od czasów I wojny światowej wznosi się coraz mniej kapliczek. Z okresu międzywojennego pochodzi nazwa *kapliczka Matki Bożej Częstochowskiej* (ul. Klonowa), kolejna nazwa dotyczy kapliczki wzniesionej w latach 50. XX w.: *kapliczka Najświętszej Maryi Panny* (ul. Borowa). Następne powstały na przełomie XX i XXI stulecia: *kapliczka św. Barbary* (wzniesiona w sąsiedztwie starej, przy ul. Powstańców Wielkopolskich) oraz *Chrystus Frasobliwy* (w okolicy kościoła na Staromieściu).

5.2.1.4. Figury

Pojęciem *figury* obejmuję w tym opracowaniu posągi przedstawiające świętych oraz krzyże umieszczone przy drogach i na placach, będące przedmiotem kultu¹⁷². Nie uwzględniam figur umieszczonych w fasadach domów, kościołów i na placach przykościelnych¹⁷³.

Najstarszą dokumentację istnienia w Rzeszowie figury w pobliżu kościoła Bernardynów zawiera księga sądowa Rzeszowa z początku XVIII w.:

z jednej stronie kościoła W. O.O. Bernardynów, gdzie jest y Figura niedaleko murowana [ksw 1710: 104]

Notację tę można jednak uznać raczej za protonazwę niż za nazwę właściwą. Z połowy tego stulecia pochodzi dokumentacja jeszcze jednej figury – to uwieczniona na planie Wiedemanna z 1762 r. *figura św. Jana Nepomucena* (1), stojąca przy kościele Reformatorów (potem kilka razy zmieniająca lokalizację).

Kolejne figury i ich nazwy pochodzą już z XIX w. W pierwszej połowie tego stulecia postawiono drugą rzeszowską *figurę św. Jana Nepomucena* (obecnie stoi w pobliżu kościoła św. Mikołaja na os. Przybyszówka), a w latach 70. – trzecią (ul. Polna). Pod koniec wieku na polu zwanym Pod Szubienicą (bo stała tam szubienica) ustawiono krzyż poświęcony pamięci powieszono-

¹⁷² Por. definicje w *Słowniku języka polskiego* PWN: *figura* ‘1. wyobrażenie postaci ludzkiej lub zwierzęcej w malarstwie lub rzeźbie, 2. posąg, krzyż, kapliczka umieszczone przy drogach, będące przedmiotem kultu’ (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/figura.html> – dostęp: 15.06.2015).

¹⁷³ Obecnie tylko przy i na kościele katedralnym usytuowanych jest kilkanaście figur.

nich powstańców; do dziś jest on zwany *Krzyżem Powstańców* (ul. Krakowska). Kilka lat później w mieście stanęła pierwsza figura na cześć Maryi: *figura Matki Bożej Królowej Polski* (1) (naprzeciwko gmachu Sokoła).

Z lat 60. tego stulecia zachowały się dwa krzyże (przy ulicach Wioślarskiej i Warszawskiej), które mieszkańcy zwą po prostu *Krzyżami*. Kolejny, betonowy, pomalowany na czarno krzyż pochodzi z 1888 r. i jest usytuowany w centralnej części Staromieścia (stanął na pamiątkę „szczęśliwego 40-letniego jubileuszu panowania Najjaśniejszego Pana Franciszka Józefa I”). Od swojego koloru zwany jest *Czarnym Krzyżem*.

Przełom XIX i XX w. przyniósł nie tylko wiele nowych kapliczek; to także okres zwiększonej potrzeby ustawiania przydrożnych świątków. Z tego czasu pochodzą: *figura św. Jana z Dukli* (w pobliżu kościoła Bernardynów), dwie figury *Najświętszej Maryi Panny* (1) i (3) (Staromieście i ul. Bałuckiego) oraz cztery statuetki *Matki Bożej Niepokalanie Poczętej* (ul. Rycerska, ul. Morgowa, pierwotnie przy koszarach na Lwowskiej, ul. Polna, ul. ks. Jałowego). Pięćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem czczono w wielu miejscach stawianiem figur Matki Bożej; tak było również w Rzeszowie, gdzie pojawiła się *figura Matki Bożej Królowej Polski* (2), zwana też *Grunwaldem* (2) (na Staromieściu), oraz *figura Grunwald* (1) (przedstawiająca Matkę Boską i Orła, przy skrzyżowaniu ulic Jana Pawła II i Budziwojskiej). Rok później dwie figury stanęły przy ul. Lubelskiej: *Matki Bożej Królowej Korony Polskiej* i *Najświętszego Serca Pana Jezusa* (1).

Inaczej niż w przypadku kapliczek, moda na stawianie figur w okresie międzywojennym nie ustała. Stanęły wówczas figury: *Najświętszej Maryi Panny* (4) (ul. Borowa), *św. Antoniego* (Staromieście), *Matki Bożej Królowej Polski* (4) (ul. Staroniwska), *Najświętszej Maryi Panny* (2) (ul. Miłocińska), *Matki Bożej Królowej Polski* (3), zwana też *Pomnikiem Wolności* (Matka Boża z orłem została ustawiona przy obecnej ul. Kwiatkowskiego w dziesiątą rocznicę odzyskania niepodległości). Z tego okresu pochodzi również posąg zwany *Świętym Janem* (ul. Dąbrowskiego).

W okresie PRL-u niemiłe widziane było nie tylko budowanie kościołów, ale także kapliczek czy figur świętych. Z tego czasu pochodzi np. *figura Matki Bożej Saletyńskiej*, która stała na placu kościelnym, zanim wydano zgodę na budowę świątyni, a także *figura Najświętszego Serca Pana Jezusa* (2), stojąca obecnie przy ul. Dębickiej. Pozostałe nazwy z tego okresu to warianty lub dublety starszych onimów: nazwa pola, na którym stał *Czarny Krzyż*, została rozszerzona na ten obiekt, zwany odtąd również *Pod Szubienicą*, z kolei *pomniki św. Nepomucena* coraz powszechniej zwane były *Nepomukami*.

Obecnie figurami świętych ozdabia się głównie otoczenie obiektów sakralnych, rzadziej pojawiają się na skwerach czy ulicach. W Rzeszowie miało miejsce tylko kilka takich przypadków, np. w 1991 r. na skwerku nieopodal

dworca PKP stanęła *figura św. Katarzyny* – patronki kolejarzy; w tym samym okresie na os. Paderewskiego zagościła *figura Świętej Rodziny*, z kolei przy jednostce Państwowej Straży Pożarnej przy ulicy Mochnickiego stanął *Święty Florian* – obok niego spoczął głaz upamiętniający zasłużonego dla Rzeszowa strażaka Andrzeja Bazanowskiego.

5.2.2. Motywacja i struktura nazw rzeszowskich obiektów sakralnych

5.2.2.1. Motywacja

W opracowaniach (nie tylko onomastycznych) przywykło się dzielić nazwy kościołów według patrocinii. Jest to wezwanie, patronat nadany świętym zazwyczaj podczas jej konsekracji (Jażewicz, Rydz 2013: 27). Patrocinia dzieli się według różnych kryteriów (por. Dziewiątkowski 2002: 10), jednak najpowszechniej stosowana jest klasyfikacja zaproponowana przez A. Witkowską (1999). Badaczka dzieli nazwy patronalne na pięć grup: trynitarne (związane z Trójcą Świętą), chrystologiczne (związane z Jezusem), maryjne, anielskie i hagiograficzne. Podział ten nieco zmodyfikował J. Dziewiątkowski (2002), który wyróżnił patrocinia: 1. trynitarne (a wśród nich odnoszące się do Trójcy i poszczególnych jej Osób: Boga, Syna i Ducha – grupa ta zawiera więc dwie pierwsze grupy z podziału A. Witkowskiej), 2. maryjne, 3. anielskie, 4. hagiograficzne (przywołujące świętych i błogosławionych Kościoła katolickiego), 5. związane z symboliką chrześcijańską (tu zwłaszcza określenie odnoszące się do Krzyża), 6. mieszane (to takie patrocinia złożone, których jeden człon odsyła np. do Maryi, a drugi do jakiegoś świętego). Z kolei M. Graf (2008) rozszerzyła podział A. Witkowskiej o patrocinia pamiątkowe i dogmatyczne, włączając tu np. *kościół pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła*, *kościół pw. Pierwszych Polskich Męczenników* czy *kościół pw. Ścięcia Jana Chrzciciela*.

Trzeba jednak podkreślić, że podział ten może być zastosowany tylko do oficjalnych nazw kościołów. Nazwy nieoficjalne czy półoficjalne (np. z elipsą lub dodaniem jakiegoś członu) nie poddają się takiej klasyfikacji, bo mogą być pozbawione patrocinium, mogą zawierać informacje o położeniu, przynależności czy wyglądzie kościoła. W rezultacie w oficjalnym i nieoficjalnym nazewnictwie kościołów można – biorąc pod uwagę kryterium motywacyjne – wyróżnić następujące typy:

1. nazwy motywowane konwencjonalnie, kultowe – są to oficjalne nazwy kościołów zbudowane według schematu: człon gatunkowy + (nieobligatoryjny) *pod wezwaniem* + patrocinium;
2. nazwy motywowane konwencjonalnie, kultowe, eliptyczne – onimy nieoficjalne, skrócone, utworzone od patrocinii, np. *Trójca*, *Opatrzność*;

3. nazwy motywowane realistycznie lokalizujące – miana nieoficjalne wskazujące na położenie kościoła, np. *kościół Słociński*, *kościół farny Rzeszowski*;
4. nazwy motywowane realistycznie posesywne¹⁷⁴ – onimy nieoficjalne tworzone głównie od nazw zgromadzeń duchownych, np. *kościół Reformatów*, *Saletyni*;
5. nazwy motywowane realistycznie charakteryzujące – miana nieoficjalne wskazujące na charakter kościoła, np. *kościół Akademicki*, *kościół Garnizony*, jego wygląd, np. *Szopka*, rangę, np. *Fara*;
6. nazwy mieszane – onimy z rozbudowanymi członami charakteryzującymi należącymi do co najmniej dwóch różnych klas motywacyjnych, np. posesywnej i kultowej (*kościół Bernardynów pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny*), kultowej i lokalizującej (*kaplica św. Huberta w Miłocinie*) itp.

Jak widać, tylko nazwy z pierwszej grupy można uznać za oficjalne i ta właśnie grupa z oczywistych względów jest najliczniejsza: obejmuje 57% zebranych nazw. W badanym materiale znalazły się tylko cztery patrocinia eliptyczne (druga grupa). Liczniej reprezentowane były nazwy lokalizujące (ok. 10%), posesywne (blisko 14%) i charakteryzujące (12%). Ponadto odnotowano trzy nazwy mieszane.

Analiza patrociniów rzeszowskich kościołów pokazała, że produktywność poszczególnych ich typów nie odbiega znacząco od tego, co obserwujemy w innych częściach Polski (por. tabela nr 30). Nieco podwyższony odsetek nazw trynitarnych wynika z faktu, że dla jednego z tutejszych kościołów funkcjonowało kilka nazw wariantywnych i wszystkie zostały wliczone do statystyki.

Tabela nr 30: Produktywność poszczególnych typów patrociniów w różnych częściach Polski (dane z archidiecezji gnieźnieńskiej za: Dziewiątkowski 2002, dane z diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej za: Jażewicz, Rydz 2013: 27)

Patrocinia	Diecezja gnieźnieńska	Diecezja koszalińsko-kołobrzescka	Rzeszów
Trynitarnie	16%	4%	12%
Chrystologiczne		12%	9%
Maryjne	25%	34%	26%
Anielskie	3%	2%	2%
Hagiograficzne	51%	42%	39%
Symbolika chrześc.	3%	6%	6%
Mieszane	2%	6%	6%

¹⁷⁴ Istnienie nazw posesywnych oraz eliptycznych skracanych do samego patricium zauważa też M. Graf (2008) w materiale poznańskim.

W Rzeszowie mamy zatem nazwy trynitarne (dotyczą one jednego kościółka, bardzo starego, wielokrotnie palonego, odbudowywanego i przemianowywanego: obecnie jest to *kościół Świętej Trójcy*) i chrystologiczne (wszystkie mają XX-wieczną proveniencję, np. *kościół pw. Chrystusa Króla*, *kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa*). Kult Maryi widoczny jest już w najstarszych tutejszych nazwach (*kościół pw. Najświętszej Maryi Panny*) i trwa do dziś (*kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny*, *kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej*). W Polsce niewiele jest kościołów pod wezwaniami anielskimi; w Rzeszowie odnotowano tylko jedną taką nazwę: *kościół pw. św. Michała Archaniola*. Wśród świętych patronujących tutejszym kościołom (patrocinia hagiograficzne) odnajdziemy i pierwszych męczenników (Wojciecha i Stanisława), i świętych biblijnych (św. Józef, św. Jan Chrzciciel, św. Juda Tadeusz), i rodzimych świętych wyniesionych na ołtarze dawno temu (św. Jadwiga Królowa, św. Jacek) lub w ostatnich latach (bł. Karolina Kózka, św. Józef Sebastian Pelczar), ale przede wszystkim świętych z europejskiego kręgu kulturowego, którym przypisuje się określone moce opiekuńcze (św. Hubert – patron myśliwych, św. Marcin – patron żołnierzy, św. Jerzy – patron m.in. wędrowców, św. Roch – chroniący od zarazy). Symbolika chrześcijańska odbija się w nazwach utworzonych od krzyża (*kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego*). Do tej grupy zaliczam też nazwy pochodzące od Świętej Rodziny¹⁷⁵. Trzy nazwy rzeszowskich kościołów mają człony należące do różnych typów patrocinii (bo mają dwa wezwania): *kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy i św. Floriana*, *kościół pw. Bożego Ciała i Matki Bożej z Lourdes*, *kościół pw. Opatrzności Bożej i św. Jana Bosko*.

Motywacje nazewnicze w przypadku mniejszych „domków Bożych” są wyłącznie kultowe; brak określeń informujących o wyglądzie kapliczki, jej lokalizacji czy właścicielu/fundatorze. Wśród patrocinii kapliczek pojawiło się jedno określenie chrystologiczne (*Chrystus Frasobliwy*), dziewięć określeń maryjnych i jedenaście określeń hagiograficznych (warto zauważyć, że po dwie kapliczki poświęcone są św. Nepomucenowi – patronowi od przepraw i wielkiej wody, św. Barbarze – patronce dobrej śmierci i trudnej pracy i św. Rochowi – patronowi od zarazy).

Nieco inaczej jest w przypadku figur przydrożnych. Wprawdzie i w tej grupie mian onimy kultowe występują najliczniej, ale zdarzają się nazwy charakteryzujące wygląd obiektu (*Czarny Krzyż*), jego usytuowanie (*Pod Szubienicą*) czy wskazujące na pamiątkowy charakter figur (*Krzyż Powstańców*, *Grunwald*, *Pomnik Wolności*). Wśród nazw kultowych dominują patrocinia maryjne (czternaście nazw, w tym aż po cztery figury Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, Matki Bożej Królowej Polski i Najświętszej Maryi Panny), niewiele mniej jest hagiograficznych (trzynaście onimów; najpopularniejszym patronem jest tu Jan Nepo-

¹⁷⁵ Dziewiątkowski zalicza tę nazwę do mieszanych (2002: 65).

mucen). Ponadto wśród nazw figur znalazły się dwa miana chrystologiczne (dwie figury poświęcone Najświętszemu Sercu Pana Jezusa) i jedno patrocinium związane ze Świętą Rodziną.

5.2.2.2. Struktura

Naukowcy zajmujący się analizą nazewnictwa świątyń już dawno zauważyli, że jest ono mocno zunifikowane: „W przypadku świątyń oraz kaplic katolickich – nazwy obiektów charakteryzują się ustabilizowaną formą oraz związkiem z kultem patronalnym [...]. Formalnie są to nazwy analityczne, w których człon utożsamiający wskazuje na typ budowli oraz jego funkcję, natomiast człon odróżniający (w dopełniaczu) identyfikuje tzw. patrocinium i stanowi właściwą nazwę własną” (Graf 2008: 562).

Faktycznie, nazwy te na ogół są zbudowane z apelatywnego członu gatunkowego i patrocinium. W funkcji członu gatunkowego zdecydowanie najczęściej występuje leksem *kościół*, rzadziej: *kaplica*, *kościółek*, *katedra*, *bazylika* i inne. Człon ten bywa rozszerzany o elementy dodatkowe, informujące o przynależności czy statusie obiektu, np.: *filialny*, *katedralny*, *szpitalny*. Można się zastanawiać, czy to określenie jest jeszcze członem gatunkowym, ale za takim jego potraktowaniem przemawia ortografia¹⁷⁶ i sama budowa nazwy: element *pod wezwaniem* następuje dopiero po nim (np. *kościół katedralny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa*). Członem określającym jest patrocinium, najczęściej wprowadzane przez wyrażenie *pod wezwaniem*, które nie jest obligatoryjne (podobnie jak człon *imienia* w nazwach placów czy instytucji)¹⁷⁷. W nazwach nieoficjalnych, a także w wariantach eliptycznych spotyka się inne typy strukturalne.

W opracowaniach onomastycznych możemy znaleźć różne klasyfikacje formalne członów określających. Na przykład M. Graf (2008: 564) wydziela człony mające postać: 1. antroponimu, 2. antroponimu z dodatkowym określeniem (*pw. św. Antoniego Padewskiego*), 3. deskrypcji określonej (*pw. Królowej Różańca Świętego*), 4. nomina sacra (*pw. Świętego Ducha*), 5. nomina sacra z dodatkowym określeniem (*pw. Chrystusa Najwyższego Kapłana*), 6. zestawienia wyrazu pospolitego i antroponimu lub nomina sacra (*pw. Najśłod-*

¹⁷⁶ Zgodnie z wytycznymi przedstawionymi w Ekspertyzie Zespołu Ortograficzno-Onomastycznego RJP, pracującego pod kierunkiem prof. Jerzego Podrackiego, przyjmuję, że jeśli nazwa miejska „jest poprzedzona wyrazem uściślającym, o jaki typ obiektu chodzi (*ulica*, *plac*, *rondo*, *kościół*, *pałac*, *ogród* itd.), to wyraz ten, wraz z ewentualnymi określeniami (np. *bazylika katedralna*), nie jest częścią właściwej nazwy i w związku z tym piszemy go małą literą” (http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1486:ekspertyzy&catid=58:zespo-ortograficzno-onomastyczny&Itemid=7).

¹⁷⁷ J. Dziewiątkowski człon *pod wezwaniem* traktuje jako składnik członu utożsamiającego (2002: 186), z kolei M. Graf (2008) twierdzi, że jest on obligatoryjny, a nazwy, w których jest pomijany, mają charakter półoficjalny.

szego *Serca Jezusowego*). Z kolei J. Dziewiątkowski (2002) – opierając się na kryterium tworzywa nazw – wyróżnia miana odproprialne, odapelatywne (deskrypcje określone) i proprialno-apelatywne, opierając się na kryterium genetycznym – dokonuje podziału według części mowy, natomiast stosując kryterium ilościowe – dzieli parocinia według liczby wyrazów wchodzących w ich skład.

Analiza budowy nazw rzeszowskich świątyń katolickich pokazała, że w zależności od stopnia oficjalności nazwy można wyróżnić kilka typów formalnych:

1. człon gatunkowy + patrocinium w dopełniaczu (typ: *kościół pw. Najświętszej Maryi Panny, kościół Świętego Ducha*); wyrażenie *pod wezwaniem* nie jest tu obligatoryjne – jest to najliczniejszy, najbardziej produktywny typ, obejmujący 48 nazw (w tym nazwy z rozbudowanym członem gatunkowym, np. *kościół filialny pw. Matki Bożej Fatimskiej*);
2. człon gatunkowy (nieobligatoryjny) + nazwa posesywna w dopełniaczu (typ: *kościół Bernardynów*) – nazwy te (w Rzeszowie zaledwie 6, co wynika z niewielkiej liczby kościołów zakonnych) funkcjonują głównie na płaszczyźnie potocznej, często z elipsą członu gatunkowego (*idę do Bernardynów*);
3. rzeczownik w mianowniku równy nazwie zakonników (typ: *Salezjanie*) – ten typ nazw (również 6) nie wymaga członu gatunkowego; tak kościoły były oznaczane na mapach z XIX w. i tak są nazywane współcześnie (choć częstszy jest typ poprzedni);
4. człon gatunkowy + przymiotnik w mianowniku rodz. męskiego (typ: *kościół Staromiejski, kościół Garnizonowy*) – jest to dość rozpowszechniony typ, żywotny zarówno dawniej, jak i współcześnie; obejmuje 10 rzeszowskich nazw;
5. rzeczownik w mianowniku utworzony od patrocinium lub od wyrazu pospolitego (typ: *Opatrzność, Trójca, Szopka, Fara*) – ten typ realizują nazwy eliptyczne, niewymagające członu gatunkowego, potoczne (w Rzeszowie 5 onimów);
6. człon gatunkowy + wyrażenie przyimkowe wskazujące na lokalizację (typ: *kościół w Słocinie*) – 2 nazwy.

Inne schematy są jednostkowe (w sumie 6 nazw) i powstają przez skrzyżowanie wyżej wymienionych, np. wzbogacenie nazw z patrocinium o człon posesywny (*kościół Bernardynów pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny*) lub lokalizujący (*kaplica św. Huberta w Miłocinie*) czy elipsę części patrocinium (*/kościół/ Opatrzności*).

Wszystkie analizowane nazwy z podziałem na okresy, w których powstały, przedstawia tabela nr 31.

Tabela nr 31: Nazwy rzeszowskich świątyń katolickich z podziałem na okresy, w których powstały

Czas notacji nazwy	Nazwa z samym patrocinium	Nazwa z innym (niż patrocinium) określeniem
1	2	3
XIV–XVI w.	kościół pw. św. św. Feliksa i Adaukta kościół pw. św. św. Stanisława i Wojciecha kościół pw. św. Stanisława kościół pw. Najświętszej Maryi Panny kościół Świętego Ducha kościół pw. św. Wojciecha i św. Katarzyny kościół szpitalny pw. Świętego Ducha	
XVII w.		kościół Bernardynek
XVIII w.	kaplica pw. św. Jana Chrzciciela kaplica Świętej Trójcy kościół św. Jerzego kaplica myśliwska pw. św. Huberta	kościół farny Rzeszowski kościół Fary Rzeszowskiej kościół Słociński kościół Staromiejski kościół farny Wsi Staromieście kościół Reformatów
XIX w.	kościół Świętej Trójcy	kościół w Słocinie Fara kościółek Przycmentarny kościół Gimnazjalny kościół Popijarski kościół Studencki
Pocz. XX w.	kościół pw. św. Józefa (1) kościół pw. św. Rocha i św. Marcina kościół św. Wojciecha kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (1) kościółek Świętej Trójcy kościół Świętego Krzyża kościół pw. Chrystusa Króla kaplica cmentarna Świętej Trójcy	kaplica św. Huberta w Miłocinie kościół Garnizonowy kościół Wojskowy kościół w Staromieściu kościół Farny Bernardyni OO Bernardyni kościół o.o. Bernardynów kościół Bernardynów kościół Bernardynów pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny Trójca
PRL	kościół pw. Wniebowzięcia NMP (2) kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski kościół Najświętszej Maryi Panny kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy i św. Floriana	Saletyni kościół Ojców Pijarów pw. św. Józefa Kalasancjusza kościół o.o. Pijarów Pijarzy

1	2	3
	kościół katedralny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa kościół filialny pw. Matki Bożej Fatimskiej kościół pw. Matki Bożej Różańcowej kościół pw. Matki Bożej Saletyńskiej kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego kościół pw. św. Józefa Kalasancjusza kościół pw. św. Judy Tadeusza kościół pw. św. Michała Archanioła kościół pw. św. Mikołaja	
Po 1989 r.	kościół pw. Bożego Ciała i Matki Bożej z Lourdes kościół Bożego Ciała kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej kościół pw. Opatrzności Bożej i św. Jana Bosko kościół pw. św. Jacka kościół pw. św. Józefa (2) kościół pw. Świętej Rodziny kościół pw. św. Jadwigi Królowej kościół pw. bł. Karoliny Kózki kościół pw. św. Józefa Sebastiana Pelczara bazylika pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (1) kościół filialny pw. Matki Bożej Często- chowskiej	Szopka Katedra Opatrzności Bożej Opatrzność Salezianie Dominikanie kościół Akademicki

Podobną jak świątynie katolickie budowę mają świątynie grekokatolików. W Rzeszowie wystąpiła tylko jedna taka nazwa: *cerkiew pw. Wniebowzięcia NMP*. Inaczej zbudowane są nazwy świątyń żydowskich. Tu można wyróżnić zaledwie cztery schematy strukturalne:

1. rzeczownik w mianowniku: *Synagoga*, *Bożnica* – wyrazy te w chwili powstania były raczej protonazwami, obecnie straciły związek leksykalny z motywującymi je apelatywami (nie ma tam świątyń żydowskich);
2. rzeczownik + przymiotnik, np. *synagoga Rzeszowska*, *bużnica Murowana* (pięć nazw);
3. przymiotnik + rzeczownik, np. *Stara Szkoła*, *Mała Synagoga* (osiem nazw);
4. rzeczownik w mianowniku + rzeczownik w dopełniaczu: *bożnica Chasydów*, *bożnica Żydowskiego Stowarzyszenia Religijnego*.

Wykaz wszystkich nazw świątyń żydowskich i grekokatolickich z podziałem na okresy, w których powstały, przedstawia tabela nr 32.

Tabela nr 32: Nazwy rzeszowskich świątyń żydowskich i greckokatolickich z podziałem na okresy, w których powstały

Czas notacji nazwy	Nazwy
XVII–XIX w.	†Synagoga, synagoga Rzeszowska, buznica Murowana
XIX/XX w.	Stara Szkoła synagoga Staromiejska Mała Synagoga Stara Bożnica Stara Synagoga Bożnica Duża Synagoga Nowa Szkoła Nowa Bożnica Nowa Synagoga synagoga Nowomiejska bożnica Chasydów bożnica Ruskowsiańska bożnica Żydowskiego Stowarzyszenia Religijnego cerkiew pw. Wniebowzięcia NMP

Bardzo ujednoliconą budowę mają nazwy kapliczek przydrożnych. W trzech na cztery nazwy członem gatunkowym jest wyraz *kapliczka*, a odróżniającym – patrocinium, np. *kapliczka Matki Bożej Pocieszenia*. Zaledwie pięć nazw to struktury pozbawione członów gatunkowych, wyrażone rzeczownikiem w mianowniku (czasem rzeczownikowi towarzyszy przymiotnikowe określenie, np. *Chrystus Frasobliwy*). Wykaz wszystkich poddanych analizie nazw kapliczek zawiera tabela nr 33.

Tabela nr 33: Nazwy rzeszowskich kapliczek z podziałem na okresy, w których powstały

Czas notacji nazwy	Nazwy z członem gatunkowym	Nazwy bez członu gatunkowego
XVII–XVIII w.	kapliczka św. Rocha (1) kapliczka Matki Bożej Pocieszenia kapliczka Matki Bożej Różańcowej i św. Floriana	
XIX w.	kapliczka św. Floriana kapliczka św. Barbary (1) kapliczka Matki Bożej (2)	Nepomuk (5) Św. Wojciech
XIX/XX w.	kapliczka św. Stanisława Kostki kapliczka Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (1) kapliczka św. Rocha (2) kapliczka Matki Bożej (1) kapliczka Matki Bożej Różańcowej kapliczka Matki Bożej z Lourdes kapliczka Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (2) kapliczka św. Mikołaja	Nepomuk (4) Mikołajek
Międzywojnie	kapliczka Matki Bożej Częstochowskiej	
PRL	kapliczka Najświętszej Maryi Panny	
Po 1989 r.	kapliczka św. Barbary (2)	Chrystus Frasobliwy

Również w nazewnictwie przydrożnych świątków dominują te o budowie: człon gatunkowy (*figura*) + patrocinium, np. *figura św. Jana Nepomucena*, *figura Matki Bożej Królowej Polski*. Taką strukturę mają 24 nazwy (na 37

zgrupowanych). Rzadziej świętki nazywane są „po imieniu”, czyli nazwa ma postać rzeczownika w mianowniku, np. *Mikołajek*, *Nepomuk* (tu derywacja dezintegralno-sufiksalna od imienia Nepomucen) – w analizowanym materiale pojawiło się 5 takich onimów.

Podobnie jak w nazwach kościołów, a inaczej niż w imionach kapliczek, w nazewnictwie figur zdarzają się miana niezawierające patrociniów, np. utworzone od wyglądu, nazwy wydarzenia, które upamiętniają figury, itp. Te onimy rzadko zawierają klasyczny człon gatunkowy (*figura Murowana*), częściej mają postać rzeczownika (np. *Grunwald*), rzeczownika z określeniem (np. *Krzyż Powstańców*, *Pomnik Wolności*) lub wyrażenia przyimkowego (*Pod Szubienicą*). Tabela nr 34 przedstawia wszystkie analizowane nazwy figur i krzyży.

Tabela nr 34: Nazwy rzeszowskich figur i krzyży z podziałem na okresy, w których powstały

Czas notacji nazwy	Nazwy kultowe	Inne
XVIII w.	figura św. Jana Nepomucena (1)	✠Figura Murowana
XIX w.	figura św. Jana Nepomucena (2) figura św. Jana Nepomucena (3) figura Matki Bożej Królowej Polski (1)	✠Krzyż (1) ✠Krzyż (2) Krzyż Powstańców
XIX/XX–1918 r.	figura Najświętszej Maryi Panny (1) figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (1) figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (2) figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (3) figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (4) figura św. Jana z Dukli Mikołajek figura Najświętszej Maryi Panny (3) figura Matki Bożej Królowej Polski (2) figura Matki Bożej Królowej Korony Polskiej figura Najświętszego Serca Pana Jezusa (1)	Czarny Krzyż Grunwald (1) Grunwald (2)
Międzywojnie	figura Najświętszej Maryi Panny (4) figura św. Antoniego figura Matki Bożej Królowej Polski (4) figura Najświętszej Maryi Panny (2) Święty Jan figura Matki Bożej Królowej Polski (3)	Pomnik Wolności
PRL	figura Matki Bożej Saletyńskiej figura Najświętszego Serca Pana Jezusa (2) Nepomuk (1) Nepomuk (2) Nepomuk (3)	Pod Szubienicą
Po 1989 r.	figura św. Katarzyny figura Świętej Rodziny	

* * *

W nazwach budowli sakralnych, a zwłaszcza w nazwach kościołów obserwujemy dużą wariantywność, ale także paralelizm nazewniczy. Średnio na jedną świątynię przypada 2,5 nazwy. Część dubletów jest efektem zmiany patrona, powstanie kilku wymusiła zmiana rangi obiektu, a co za tym idzie – zmiana członu gatunkowego (kościół > katedra, bazylika, kaplica). Pozostałe wynikają z różnych motywów nominacji tego samego obiektu i różnych płaszczyzn funkcjonowania nazw, np. oficjalna nazwa kultowa – nieoficjalna nazwa posesywna.

Istnienie nazw wariantywnych jest spowodowane zmiennością liczby członów w nazwach – zarówno elipsą, jak i wzbogacaniem o nowe człony (co może prowadzić do powstania nazw paralelnych), stosowaniem skrótowców, np. *NMP* zamiast *Najświętszej Maryi Panny* (por. Graf 2008: 565), stosowaniem innych form gramatycznych (np. *kościół Staromiejski* || *kościół w Staromieściu*), ale także modyfikacją członu gatunkowego lub jego rozszerzeniem (np. *kościół* > *kościółek filialny* – co też można interpretować jako rodzaj paralelizmu)¹⁷⁸.

W nazwach obiektów sakralnych mocniej niż w jakichkolwiek innych odbija się światopogląd mieszkańców. W najstarszych mianach widoczny jest kult Trójcy Świętej i poszczególnych jej Osób, nowsze są dowodem na rozwój kultu maryjnego, który co prawda istniał od początku chrześcijaństwa na ziemiach polskich, ale jego ekspansja przypada na czasy szczególnie dla Polski trudne: XVII w. (obrona Częstochowy i kult cudownego obrazu) i druga połowa XIX w., co jest powiązane z coraz silniejszymi dążeniami niepodległościowymi (Jażewicz, Rydz 2013: 21–22). W całej Polsce powstało wówczas wiele nowych kościołów maryjnych, a w Rzeszowie wystawiono Matce Bożej po kilkanaście kapliczek i figur. Małe i większe domy Boże to także przejaw kultu świętych Pańskich – w starszych nazwach widoczne jest dążenie do oddawania się pod opiekę świętych znanych i utrwalonych w kulturze jako opiekunów czy orędowników od konkretnych spraw (św. Nepomucen, św. Roch, św. Folrian), nowsze raczej upamiętniają świętych z naszych czasów (bpa Pelczara, Karolinę Kózkę; w planach jest budowa kościoła pw. ks. Jerzego Popiełuszki).

Jedynymi budowlami sakralnymi, jakie powstawały na przełomie XIX i XX w., były kapliczki i figury wotywne; dziś można odnieść wrażenie, że wiara w takie pośrednictwo świętych (a może ta moda?) słabnie. Na przełomie XX i XXI w. wznosi się za to liczne i okazałe kościoły. Jak pokazała analiza, ich nazwy nie odbiegają w sposób znaczący od nazwań obiektów tego typu w całej Polsce.

¹⁷⁸ O paralelizmie nazewniczym zob. też Mysza 2013.

5.3. Nazwy pomników i rzeźb miejskich

5.3.1. Pomniki w krajobrazie miasta

Słowo *pomnik* – jak podaje W. Borys (2010: 461) – pojawiło się w polszczyźnie znacznie później niż same monumenty, bo dopiero w XVIII w., i było stworzoną przez J.I. Przybylskiego kalką łacińskiego *monumentum*. Etymologicznie związane jest ze słowem *pomnieć*, czyli ‘mieć, zachować w pamięci, nie zapominać, pamiętać’, i na tym znaczeniu oparte są definicje słownikowe *pomnika* – to: ‘posąg, obelisk, płyta itp., wzniesione ku czci jakiejś osoby lub dla upamiętnienia jakiegoś wydarzenia’; pomnikami nazywa się także krzyże, płyty lub tablice nagrobne, rzeczy mające dużą wartość historyczną, naukową, estetyczną oraz osoby lub przedmioty będące symbolem lub świadectwem czegoś (<http://sjp.pwn.pl/sjp/pomnik;2504316.html> – dostęp: 10.06.2015)¹⁷⁹. Definicje te do kategorii pomników nie włączają posągów, rzeźb czy instalacji artystycznych nieposiadających funkcji upamiętniania kogoś lub czegoś, ale spełniających funkcje estetyczne (por. Graf 2008: 580). Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że zarówno pomniki-pamiętki, jak i pomniki-wizje artystyczne pełnią w mieście podobne funkcje: reprezentacyjną, organizacji przestrzeni (zazwyczaj wyznaczają centrum placów, rynków, skwerów lub zamykają perspektywę ulicy) i lokalizacji (względem nich sytuuje się inne obiekty). Wszystko to przemawia za jednakowym ich potraktowaniem.

Wprawdzie pomniki były znane już w starożytności, jednak w Polsce pojawiły się znacznie później. Jednym z pierwszych nowożytnych¹⁸⁰ monumentów była na przykład wzniesiona w latach 1643–1644 kolumna Zygmunta III Wazy, jednak zwyczaj wznoszenia pomników w Polsce w XVI–XVIII w. nie był zbyt rozpowszechniony. Powstawały wówczas zwłaszcza figury memoratywne, umieszczone we wnętrzach kościołów, a później także na pomnikach nagrobnych. Od XVII w. notuje się też zwyczaj ozdabiania rzeźbami kamiennymi i odlanymi z brązu studni miejskich (fontann)¹⁸¹. Dopiero w XIX w. zaczęto na szerszą skalę dekorować polskie miasta ustawionymi na cokółkach (często bogato zdobionych) rzeźbami i posągami niepełniającymi funkcji użyt-

¹⁷⁹ Podobne definicje pomnika odnajdziemy w innych słownikach, por. np. *Słownik języka polskiego* W. Doroszewskiego: ‘dzieło architektoniczne lub architektoniczno-rzeźbiarskie w formie posągu, obelisku, płyty itp. wzniesione dla upamiętnienia osoby lub zdarzenia historycznego’, przen. ‘przedmiot świadczący o tym, co było, utrwalone świadectwo czego; pamiątka, zabytek’ (<http://sjp.pwn.pl/doroszewski/pomnik;5476877.html>).

¹⁸⁰ Wprawdzie znany jest posąg Światowida sprzed ponad dziesięciu wieków, ale trwają spory zarówno o jego datowanie, jak i pochodzenie.

¹⁸¹ Z tego okresu pochodzi posąg z fontanny Neptuna w Gdańsku; o podobnych przykładach zdobień fontann w Poznaniu zob. Graf 2008: 582.

kowych. Pomniki mogą przybierać różną formę: posągu, kolumny, grupy rzeźb, obelisku, głazu (najczęściej z tablicą informacyjną), kopca, a nawet przedmiotu (np. czołg, samolot); w ostatnich latach rozpowszechnia się także zwyczaj sadzenia drzew-pomników¹⁸².

Zarówno historia pomników, jak i ich typy i wartość artystyczna były do tej pory przedmiotem opisu głównie historyków i historyków sztuki¹⁸³. Nazwami pomników zajmowano się znacznie rzadziej, i to zazwyczaj na marginesie innych badań¹⁸⁴.

5.3.2. Pomniki w Rzeszowie – historia i współczesność

Zaszczytny tytuł najstarszego rzeszowskiego monumentu przypisuje się na ogół grobowcowi, w którym pochowano zmarłych w pobliskim szpitalu rannych uczestników powstania styczniowego. Pomnik – usytuowany na terenie najstarszego rzeszowskiego cmentarza – tworzy stos kamieni polnych ułożonych w formie kurhanu. Stos jest zwieńczony krzyżem z koroną cierniową, na którym wsparte są: wieniec z dębowych liści (symbol chwały i męstwa), kamienna tablica z herbami Polski i Litwy oraz kotwica – symbol nadziei. Do momentu powstania pierwszych pomników ustawionych na placach to właśnie ten pomnik nagrobny był głównym miejscem uroczystości patriotycznych w Rzeszowie.

Nazwy pomników nagrobnych nie będą jednak przedmiotem opracowania. Z opisu wyłączono także rzeźby czy tablice stanowiące integralną część budynków (np. kościołów, kamienic), umieszczone na ich fasadach¹⁸⁵, a także wolno stojące figury, których nazwy opisano wraz z nazwami kapliczek w podrzdz. II.5.2. Analizie zostaną poddane jedynie nazwy monumentów i rzeźb stojących na placach i skwerach, pełniące funkcję nie tylko pamiątkową, ale też reprezentacyjną. To charakterystyczne miejsca w mieście, będące punktami orientacyjnymi, miejscami manifestacji. Zarówno pomniki, jak i ich nazwy wiele mówią o preferencjach i poglądach mieszkających tu ludzi i są ważnym elementem językowego obrazu miasta.

¹⁸² Należy je odróżnić od pomników przyrody; to młode drzewa sadzone dla uczczenia ko-goś, np. Dęby Pamięci – dla upamiętnienia pomordowanych na Wschodzie.

¹⁸³ Por. np. monograficzne opracowania: Antkowiak Z., 1985, *Pomniki Wrocławia*, Wrocław: Ossolineum; Goliński E., 2001, *Pomniki Poznania*, Poznań: Wydaw. Miejskie; Ziółkiewicz A., 2002, *Pomniki Torunia*, Toruń: Wydawnictwo Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego; Laskowski L., 2009, *Pomniki Koszalina*, Koszalin: Koszalińska Biblioteka Publiczna; Ożóg K.S., 2014, *Pomniki Lublina*, Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”, Lublin.

¹⁸⁴ Warto jako przykład przytoczyć interesujący rozdział o nazwach poznańskich pomników M. Graf (2008); co ciekawe, nazw pomników nie notują powstałe w ostatnich latach monograficzne opracowania nazewnictwa Warszawy (Handke 2011), Łodzi (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012) ani Bydgoszczy (Czachorowska i in. 2008).

¹⁸⁵ Podobną zasadę przyjęła M. Graf (2008: 581). Wszak pomnik jako urbanonim ma być punktem w przestrzeni miasta, a nie elementem innego punktu.

Do końca 2014 r. w Rzeszowie odnotowano istnienie 52 pomników i rzeźb, dla których funkcjonowało 88 nazw (kilka pomników ma nazwy wariantywne lub paralelne)¹⁸⁶.

Pomniki powstałe przed II wojną światową

Najstarsze rzeszowskie pomniki mają niewiele ponad 120 lat¹⁸⁷. Pojawiły się w mieście pod koniec XIX w. na fali coraz bardziej ożywionych dążeń niepodległościowych. Cześć oddano w ten sposób dwóm najbardziej cenionym na Podkarpaciu bohaterom narodowym: w 1892 r. w tzw. Dziadowskim Ogrodzie odsłonięto *pomnik Adama Mickiewicza*, poety i wieszczę narodowego, autora *Dziadów*¹⁸⁸, kilka lat później – w 1898 r. przed budynkiem ratusza na Starym Rynku stanął *pomnik Tadeusza Kościuszki* – wodza i naczelnika insurekcji z 1794 r.¹⁸⁹ Pomnik i plac wokół stały się odtąd miejscem manifestacji i uroczystości narodowych. Monument szybko doczekał się nazwy wariantywnej *Kościuszek* (Kotula 2003: 133) – zwali go tak głównie Żydzi, a także gromadzący się pod pomnikiem robotnicy najemni, muzycanci i inni szukający zleceń. Być może istnienie tej wariantywnej nazwy było spowodowane chęcią dostosowania odmiany do odmiany nazwisk męskich. W języku polskim nazwiska męskie zakończone na -o odmieniają się według paradygmatu żeńskiego. Może społeczeństwo żydowskie i słabiej wykształcone uznało, że należy „spolszczyć” nazwisko wodza, nadając mu odmianę męską, czyli typowo polską, bowiem większość polskich nazwisk męskich odrzeczownikowych kończy się na spółgłoskę i stąd derywacja paradygmatyczna w wariancie nieoficjalnym nazwy pomnika. Bardziej jednak prawdopodobne, że formant -ek pełni tu funkcję deminutywną, a jego wprowadzenie było sposobem na oswojenie przestrzeni. Poświadczałaby to inna, współcześnie używana przez młodzież nazwa dla tego monumentu: *Tadzik* – młodzi umawiają się na spotkania *pod Tadzikiem*, *koło Tadzika*.

Dwa następne pomniki wzniesiono już w XX w., ale motywy ich powstania były podobne jak w przypadku dwóch pierwszych. W 1910 r., w pięćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem, na skrzyżowaniu ulic Grunwaldzkiej i Bernardyńskiej

¹⁸⁶ Do tego należy dodać kilka-kilkanaście nieposiadających nazw tzw. rzeźb miejskich, którymi w czasie ostatnich kilkunastu lat dekorowano skwery miejskie. Są to prace absolwentów szkół plastycznych i Wydziału Sztuki UR. Historia oraz wygląd wszystkich omawianych tu pomników jest przedstawiona w słowniku w aneksie.

¹⁸⁷ W porównaniu z innymi miastami Polski są bardzo młode. W Gdańsku istnienie pomników notowano już w XVII w., w Poznaniu pierwsze rzeźby przy studniach pojawiły się w XVI stuleciu (Graf 2008: 582), również w Lublinie najstarszy monument upamiętniający Unię Lubelską stanął już w XVI w. (Ożóg @: 86).

¹⁸⁸ Pomnik był dziełem znanego wówczas rzeźbiarza – Stanisława Romana Lewandowskiego. Na cokole umieszczono tablicę z fragmentem tekstu *Dziadów*: *Ja kocham cały naród* oraz imieniem i nazwiskiem poety.

¹⁸⁹ Wysoki na 6,5 m monument był pierwszym pomnikiem T. Kościuszki wzniesionym na ziemiach polskich podczas zaborów.

stał kamienny kopiec, który jednak rozebrano już w 1935 r. ze względów komunikacyjnych (blokował przejazd)¹⁹⁰. Kopczyk ten zwany był *pomnikiem Grunwaldu* lub *pomnikiem Grunwaldzkim*, przy czym adiektywny wariant nazwy był rzadziej używany. Ostatnim przedwojennym monumentem jest *pomnik płka Leopolda Lisa-Kuli*¹⁹¹. Odsłonięty na pl. Farnym 18 września 1932 r. w obecności prezydenta Mościckiego, przejął w pewnej mierze rolę pomnika Tadeusza Kościuszki, ponieważ teraz tutaj odbywa się większość uroczystości narodowych.

Żaden z tych monumentów nie przetrwał wojny: trzy pomniki bohaterów narodowych Niemcy zniszczyli w 1940 r. W roku 1980 zostały one jednak odtworzone i powróciły na dawne miejsca.

Czasy powojenne (okres PRL-u)

Tuż po wojnie, w 1947 r., w miejscu, gdzie Niemcy rozstrzelali dziesięciu zakładników¹⁹², wzniesiono *pomnik Ofiar Terroru Hitlerowskiego*. Ma dość niezwykle wygląd: z ziemi wyrasta dziesięć rąk z palcami złożonymi jak do przysięgi. I to właśnie wygląd (i historia) pomnika spowodowały, że oprócz nazwy eliptycznej *pomnik Ofiar Terroru* funkcjonują dlań nazwy: *pomnik Dziesięciu Rąk*, *pomnik Dziesięciu Rozstrzelanych*, *Ręce przy Alei Kasztanowej* (mimo iż monument nie leży przy alei Pod Kasztanami).

W 1951 r. odsłonięto *pomnik Wdzięczności Żołnierzom Armii Radzieckiej*. Długa nazwa spowodowała, że zwany był też eliptycznie *pomnikiem Wdzięczności Armii Radzieckiej* lub *pomnikiem Armii Radzieckiej*. Szesnaście lat później u podstawy pomnika umieszczono tablicę upamiętniającą tysiącletnią walkę o wolność, niezawisłość narodową i lepszy byt społeczeństwa polskiego, a pod pomnikiem symbolicznie złożono zroszoną krwią ziemię z pobojuwisk, miejsc straceń i męczeństwa Rzeszowszczyzny¹⁹³. Odtąd monument zwie się także *pomnikiem Zwycięstwa*. Wzbudza wiele kontrowersji, zwłaszcza że ustawiono go na dawnym żydowskim cmentarzu (obecnie plac Ofiar Getta).

Jednak najbardziej dyskusyjnym, ale zarazem najbardziej znanym rzeszowskim pomnikiem jest inny, wzniesiony w roku 1974 gigantyczny (38 m wysokości) betonowy obelisk (dwa stylizowane liście laurowe) z rzeźbami Nike Zwycięskiej z jednej, a z postaciami robotnika, żołnierza i chłopca z dru-

¹⁹⁰ Obecnie jest tu deptak, a w pobliżu dawnego pomnika stoi stylowa studnia – pompa z charakterystyczną żabką z koroną na głowie, nakryta daszkiem (Kłos 2006: 69).

¹⁹¹ Leopold Lis-Kula to oficer legionów, pilsudczyk, bohater czasów odzyskiwania niepodległości.

¹⁹² Rozstrzelanie zakładników było odwetem Niemców za to, że dwóch żołnierzy AK samodzielnie rozbroiło niemieckiego żołnierza. Ten zawiadomił rzeszowskie gestapo. Ponieważ sprawców nie znaleziono, postanowiono rozstrzelać dziesięciu więźniów politycznych z rzeszowskiego zamku. Egzekucję wykonano na oczach mieszkańców miasta, a ciała nie pozwolono pochować przez 24 godziny (<http://www.mmzrzeszow.pl/artykul/pomnikdziesieciu-rak-w-rzeszowie> – dostęp: 10.11.2014).

¹⁹³ <http://www.polskaniezwyczaj.pl/web/place/19474,rzeszow-pomnik-wdzieczności-armii-radzieckiej.html> – dostęp: 10.11.2014.

giej strony. W 2002 r. na szczycie umieszczono herb miasta. Oficjalnie zwany jest *pomnikiem Czynu Rewolucyjnego* lub *pomnikiem Walk Rewolucyjnych*. Jego osobliwy kształt i rozmiar sprawiły, że zwany jest też żartobliwie *Uszami Zakopanego Zająca*; na określenie monumentu od dawna funkcjonują ponadto wulgarne określenia: *Wielka Cipa*, a ostatnio *Wielka Pizda* i *Wielka Wagina*. I właśnie te nieoficjalne nazwy rozślawiły rzeszowski monument na całą Polskę i trafiły nawet do piosenek kabaretowych¹⁹⁴.

W latach 70. w mieście, w którym już przed wojną rozwinął się przemysł lotniczy, na osiedlu zamieszkanym głównie przez pracowników Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego (produkującej m.in. silniki samolotowe) w rejonie ul. Dąbrowskiego stanęły trzy dość abstrakcyjne monumenty. Pierwszy to rzeźba Jerzego Nowakowskiego *Zdobywcom Przestrzeni*, drugi został przez autora – Antoniego Hajdeckiego – nazwany *Wyzwoleniem Przestrzeni*. Pomnik miał upamiętniać ofiary katastrofy lotniczej, która wydarzyła się tu w 1966 r., a w której zginęło dwóch pilotów i mechanik. Mieszkańcy wolą jednak nazywać go *Otwieraczem do Konserw*, bo ten właśnie przyrząd przypomina kształtem. Trzeci to betonowy obelisk, który ze względu na swój kształt został współcześnie nazwany *Indiańskim Totemem* albo *Aniołem*.

Na przełomie lat 70. i 80. odślaniano popiersia sławnych pisarzy i humanistów. W 1976 r. w rejonie os. Grota-Roweckiego stanął *pomnik Stefana Żeromskiego*, w 1980 r. ulicę Kochanowskiego ozdobił *pomnik Jana Kochanowskiego*, a w 1983 r. przed budynkiem I LO ulokowano *pomnik ks. Stanisława Konarskiego*, dawnego nauczyciela w tejże szkole (wówczas jeszcze gimnazjum). W tym okresie uczczono też innych znanych Polaków: na skwerze w centrum os. Pułaskiego w 1979 r. stanął *pomnik Kazimierza Pułaskiego*, natomiast w 1981 r. przy rondzie u zbiegu ulic Witosa i Krakowskiej ustawiono *głaz Ku Czcii Wincentego Witosa*. W tym okresie w pobliżu budynku filharmonii stanął kamienny pomnik przedstawiający Erato i Melpomenę – muzy poezji miłosnej i tragedii. Mieszkańcy mówią o nim po prostu *Muzy*. Wszystkie te pomniki zdobią miasto do dziś. Poza nazwami eliptycznymi (np. *pomnik Kochanowskiego*, *pomnik Pułaskiego*) nie doczekały się mian wariantywnych czy dubletów.

Pomniki powstałe po 1989 r.

Po przemianach ustrojowych, jakie dokonały się w 1989 r., w Rzeszowie, podobnie jak w innych miastach polskich, zaczęto masowo stawiać nowe pomniki. Czczono w ten sposób osoby, które wcześniej na takie względy nie mogły liczyć (Ożóg @: 86). Już w 1990 r. przed zamkiem – miejscem kaźni żoł-

¹⁹⁴ *W Polsce południowej, po jej wschodniej stronie [...] Miasto stoi... sześćsetletnią mające już datę./ Łatwo je poznasz, bowiem w samym środku grodu [...] Pomnik stoi... Z kształtu wielce osobliwy/ Lecz mieszkańców miasta chór głosów zgodliwy/ Orzekł, że ten kształt obły co się w górę wspina/ Na metrów dwadzieścia, w środku jest szczelina./ To nie kicz żaden ani żadna lipa/ Lecz największa na świecie – betonowa cipa* (Czarnota 2001).

nierzy AK – wzniesiono krzyż-pomnik *Ofiarom Komunizmu*¹⁹⁵. Zwany jest też pomnikiem *Ofiar Stalinizmu*. Dwanaście lat później z innej strony zamku wzniesiono pomnik *Żołnierzy Armii Krajowej Podokręgu Rzeszów*¹⁹⁶, zwany też krócej pomnikiem *Żołnierzy Armii Krajowej* lub pomnikiem *Armii Krajowej*.

Koniec XX w. to okres powstania dwóch pomników-głazów z tablicami pamiątkowymi. Jeden zwany jest *Miejscem Straceń z Lat Okupacji* i upamiętnia tragedię, do jakiej doszło tu w czasie wojny¹⁹⁷, drugi to głaz *Upamiętniający Borelowskiego*, zwany też pomnikiem *Marcina Borelowskiego*, mimo że motywem jego powstania była chęć uczczenia nie tylko „Lelewela”, ale także poległych powstańców styczniowych. Na przełomie stuleci powstały ponadto dwa pomniki-rzeźby ważne dla mieszkańców miasta. Pierwszy (autorstwa Krzysztofa Brzuzana – 1999 r.) został nazwany *Siemaszki* z powodu swej lokalizacji – stanął przed budynkiem administracji Teatru im. Wandy Siemaszkowej¹⁹⁸. Drugi, odsłonięty w roku 2000, zatytułowany został przez autora, Józefa Szajnę: *Przejsście 2001*¹⁹⁹. W przewodnikach i informatorach na określenie rzeźby funkcjonuje kilka nazw wariantywnych: *Przejsście*, *Przejsście 2000*, *Przejsście w III Tysiąclecie*, *Brama do III Tysiąclecia*.

Ostatnie dwudziestolecie to czas stawiania w Rzeszowie monumentów ku czci sławnych Polaków. Tę swoistą serię zapoczątkował w 1993 r. odlany ze spiżu pomnik *Generała Władysława Sikorskiego*, który stanął w parku Jedności Polonii z Macierzą. W 2001 r. przed jednym z budynków Politechniki Rzeszowskiej ustawiono *popiersie Ignacego Łukasiewicza*, w tym samym czasie w centralnej części parku Papieskiego ulokowano głaz *Ku Czcii bł. Jana Pawła II*. W roku 2002 niedaleko wejścia do parku im. Solidarności odsłonięto pomnik *Juliusza Słowackiego*²⁰⁰, w 2004 r. nad Wisłokiem, w miejscu kursowania dawnego promu, ustawiono pomnik *Stanisława Nitki* – ostatniego przewoźnika.

¹⁹⁵ Krzyż-pomnik jest obecnie celem rocznicowych marszów i uroczystości o charakterze religijno-patriotycznym.

¹⁹⁶ Pomnik przedstawia dwie granitowe płyty, wyobrażające rozerwane karty księgi (nawiązanie do Polski podzielonej między Niemcy hitlerowskie i Rosję sowiecką), spięte symbolem Polski Walczącej.

¹⁹⁷ W nocy 31 maja/1 czerwca 1943 r. ktoś uszkodził transformatory, tak by PZL – pracujące wówczas na potrzeby Niemców – nie miały prądu; za karę Niemcy rozstrzelali 12 strażników pełniących wartę przy transformatorach oraz 34 mężczyzn wybranych przypadkowo spośród mieszkańców Staroniwy.

¹⁹⁸ Nazwa *Siemaszka* funkcjonowała już wcześniej na określenie Teatru im. Wandy Siemaszkowej – mieszkańcy mówili, że idą na przedstawienie „do Siemaszki” (informacja z wywiadu z Bogusławem Kotulą).

¹⁹⁹ Rzeźba wykonana z metalu składa się z dwóch części: prostopadłościanu z otworem o kształcie człowieka, którego sylwetka stoi obok, jakby wyszła ze środka prostokątnej bryły; według twórcy symbolizuje nadejście nowej epoki i przechodzenie granicy życia i śmierci.

²⁰⁰ Ciekawostką jest, że kamień węgielny pod ten pomnik wmurowano już w 1927 r. i dopiero po 75 latach projekt doczekał się realizacji.

Rok później na placu Wolności postawiono cokół i wbudowano kamień węgielny pod *pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego*. Jest to jedyny w Rzeszowie przypadek, że istnieje nazwa dla pomnika, który dopiero powstanie²⁰¹. W roku śmierci papieża na os. Budziwój uroczystie poświęcono *pomnik Jana Pawła II* (1). W następnym roku na os. Tysiąclecia odsłonięto kolejny *pomnik Jana Pawła II* (2) – jest to kompozycja kamieniarsko-rzeźbiarska: nad popiersiem papieża ułożono kulę ziemską. Z powodu jego wyglądu internauci ochrzczili pomnik mianem *Papież pod Globusem*. W 2006 r. w ogrodzie Zespołu Szkół Ekonomicznych ustawiono *pomnik Marii Skłodowskiej-Curie*, patronki szkoły. Kolejne pomniki powstawały w latach: 2008 (*pomnik Kazimierza Górskiego*)²⁰², 2009 (*pomnik Tadeusza Nalepy*) i 2010 (*pomnik ks. Jerzego Popiełuszki*).

Ostatnie lata również obfitowały w uroczystości odsłaniania nowych pomników. W listopadzie 2013 r. przy zbiegu alei Ciepłińskiego oraz ulic Moniuszki i Zygmuntońskiej stanął *pomnik Żołnierzy Wyklętych*, przedstawiający popiersia płka Łukasza Ciepłińskiego i sześciu członków IV Zarządu WiN i dlatego zwany jest też *pomnikiem Łukasza Ciepłińskiego*. Z kolei we wrześniu 2014 r. w parku Sybiraków odsłonięto *pomnik Sybiraków*, nazywany także *pomnikiem Zesłańców Sybiru*. Ponieważ przedstawia sylwetkę jednego człowieka, zwany jest też *pomnikiem Sybiraka* lub *Sybirakiem*. W tym samym roku miasto pomnikiem uczciło właściciela i dobroczyńcę Rzeszowa – na skwerku przy zamku stanął *pomnik Jana Pakosławica*. Rzeszów ozdobiły również dwa pomniki-rzeźby: *Podwójnej Krótkiej*²⁰³ i *Urwisa z Procą*²⁰⁴. Ten drugi pomnik szybko zyskał miano *Rzeszowskiego Łobuza* lub *Urwisa*.

Także w ostatnich latach przy ul. Króla Augusta stanął tajemniczy (i nieco tandetny) *Sfinks*, zaś przy ul. Warszawskiej, naprzeciwko Zespołu Szkół Spożywczych zagościł *Człowiek Stojący na Rękach*. Kolejny pomnik-rzeźba stanął na skwerku na os. Kotuli: to scenka rodzajowa przedstawiająca siedzącą na ławce i czytającą książkę małą Karolinę, wokół której bawią się dzieci, kotek i dwie gąski; media nazwały rzeźbę *pomnikiem Błogosławionej Karoliny Kózki*.

Oprócz pomników w ostatnim dziesięcioleciu władarze miasta dekorują skwerki tzw. rzeźbami miejskimi. Są to prace dyplomowe absolwentów rzeszo-

²⁰¹ Do budowy tego pomnika przymierzano się już przed wojną, jednak planów nie zrealizowano. Rzeźba ma stanąć na cokole najpóźniej do 2018 r. i ma przedstawiać postać marszałka na koniu.

²⁰² Rzeźbę przygotowali uczniowie szkół plastycznych, a dokończył rzeźbiarz Stanisław Jaworek. Są to dwie ręce, które trzymają piłkę. Pod nimi został umieszczony słynny cytat: „Piłka jest okrągła, a bramki są dwie. Albo my wygramy, albo oni”.

²⁰³ Pomnik stanął w pobliżu hali sportowej i przedstawia siatkarzy Resovii podczas gry (podwójna krótka to jedno z zagrań w siatkówce, a rzeszowscy siatkarze zwani byli „mistrzami podwójnej krótkiej”).

²⁰⁴ Rzeźba przedstawia dwunastolatka w krótkich spodenkach, trzymającego w ręku procę – atrybut nastolatka z lat 60. – celującego do latarni ulicznej.

wskich szkół artystycznych. Niektóre zyskały trwałe miejsce w krajobrazie miasta, np. drewniana rzeźba *Sztuka Nauki*²⁰⁵ czy *Ptaki*, inne zagościły w nim na dłużej lub krócej: *Tańczące Kobiety*, *Baletnica*, *Palacyk*, *Ławeczka*, *Centaur*, *Bicykl*. Wiele z tych rzeźb i instalacji pozostaje bezimiennych.

5.3.3. Nazwy pomników w Rzeszowie – motywacja i budowa

Niesłychanie trudno jest dokonać podziału semantycznego nazw pomników, bo są one zróżnicowane genetycznie – część imion nadali sami artyści – twórcy pomników i te miana funkcjonują równocześnie jako ideonimy i urbanonimy (są tytułem rzeźby/pomnika i nazwą punktu w mieście). Część nazw narzuciły władze będące inicjatorami budowy pomników, część wykreowały media, część jest spontaniczną kreacją językową (ekspresją) mieszkańców. Trudności potęguje fakt, że często niemożliwe jest ustalenie, który wariant (z kilku funkcjonujących) jest wariantem głównym nazwy, kłopoty sprawia także próba oddzielenia mian oficjalnych od nieoficjalnych²⁰⁶.

Dokonując klasyfikacji motywacyjnej nazw pomników, nie można opierać się na kryteriach wyróżnionych przez historyków czy historyków sztuki, bo te dotyczą samych monumentów (np. ich tematyki, wymowy), a nie ich nazw (por. np. Ożóg 2014). M. Graf kategoryzuje miana pomników jako motywowane nazwy kulturowe o funkcji pamiątkowej; wyróżnia też onimy, których komponentem jest nazwa rodzima i obca, i dodaje, że „wielość stosowanych określeń jest efektem nadawania jako nazwy deskrypcji wskazujących różne cechy pomnika, np. temat (*pomnik Najświętszego Serca Jezusowego*), cel wystawienia (*pomnik Wdzięczności*), wygląd [...], twórcę lub fundatora” (Graf 2008: 584).

O ile można się zgodzić z tezą, że nazwy pomników-pamiętek często są motywowane realistycznie (ich nazwy oddają na ogół wprost to, co przedstawia pomnik, choć sam wybór osoby umieszczonej na postumencie to już konwencja), o tyle nie można jej przyjąć w odniesieniu do pomników-wytworów ekspresji artystycznej. Tam nazwa (tytuł) jest dopełnieniem dzieła, efektem niezależnej kreacji, konwencją. Ale ta zależność nie jest aż tak prosta.

Przy rozpatrywaniu charakteru motywacji (realistyczna – konwencjonalna) należy wziąć pod uwagę tylko i wyłącznie relację obiekt – nazwa, która w przypadku nazw pomników nie jest wcale oczywista. Wydaje się, że o motywacji realistycznej nazwy można mówić w sytuacjach nazw deskrypcyjnych, dosłownie lub metaforycznie opisujących to, co jest utrwalone na pomniku (np.

²⁰⁵ Drewniana kompozycja jest hołdem sztuce, jaką jest nauka. Przedstawia dwie postaci: większa symbolizuje nauczyciela, mistrza, ojca, mała natomiast ucznia, syna stawiającego pierwsze kroki na kuli, która jest symbolem nauki (http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,4642790,20060602RZ-DLO,Sztuka_nauki_na_skwerku,.html – dostęp: 11.11.2014).

²⁰⁶ Na podobne problemy w Poznaniu zwracała uwagę M. Graf (2008: 584).

pomnik nazywa się *Anioł* i przedstawia anioła, pomnik kształtem przypomina otwieracz do konserw i taką ma nazwę). Jeśli natomiast nazwa została wykreowana m.in. po to, by nadać pomnikowi sens, wówczas jest motywowana konwencjonalnie (np. obelisk czy krzyż nazywa się *pomnikiem Zwycięstwa*).

Wśród nazw rzeszowskich monumentów można wskazać cztery typy semantyczne: nazwy pamiątkowe, nazwy charakteryzujące, nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury i nazwy lokalizujące, przy czym wysoką produktywność wykazują tylko pierwsze dwa typy, na dodatek w każdym z nich można wydzielić nazwy realistyczne i konwencjonalne. Podział ten prezentuje tabela nr 35.

Tabela nr 35: Podział semantyczny członów określających w nazwach rzeszowskich pomników z uwzględnieniem okresu ich powstania

Czas powstania nazwy	Nazwy
Przed II wojną (6 nazw)	pamiątkowe, realistyczne: p. Tadeusza Kościuszki, p. Adama Mickiewicza, p. płka Leopolda. Lisa-Kuli, Kościuszek pamiątkowe, konwencjonalne: p. Grunwaldu p. Grunwaldzki
Okres PRL-u (23 nazwy)	pamiątkowe, realistyczne: p. Stefana Żeromskiego, p. Kazimierza Pułaskiego, p. Jana Kochanowskiego, p. ks. S. Konarskiego pamiątkowe, konwencjonalne: p. Ofiar Terroru Hitlerowskiego p. Ofiar Terroru, głaz Ku Czcii Wincentego Witosa, p. Dziesięciu Rozstrzelanych p. 10 Poległych charakteryzujące, realistyczne: Otwieracz do Konserw, Wielka Cipa, Muzy, Uszy Zakopanego Zająca, p. Dziesięciu Rąk, Ręce przy Alei Kasztanowej charakteryzujące, konwencjonalne: Wyzwolenie Przestrzeni, p. Zdobywcom Przestrzeni związane z niematerialnym dziedzictwem kultury, konwencjonalne: p. Armii Radzieckiej p. Wdzięczności Żołnierzom Armii Radzieckiej p. Wdzięczności Armii Radzieckiej, p. Czynu Rewolucyjnego p. Walk Rewolucyjnych, p. Zwycięstwa
Okres po 1989 r. (59 nazw)	pamiątkowe, realistyczne: p. M. Borelowskiego, p. gen. W. Sikorskiego, p. I. Łukasiewicza, p. J. Słowackiego, p. S. Nitki, p. marsz. J. Piłsudskiego, p. Jana Pawła II (1), p. K. Górskiego, p. T. Nalepy, p. ks. J. Popiełuszki, p. Jana Pawła II (2), p. M. Skłodowskiej-Curie, p. płka Ł. Cieplińskiego, p. J. Pakosławica, p. bł. K. Kózki, p. Sybiraka, p. Żołnierzy Wyklętych, Tadziki, Adaś, Julek pamiątkowe, konwencjonalne: p. Ofiarom Komunizmu, p. Ofiar Stalinizmu, głaz Upamiętniający Borelowskiego, p. Żołnierzy Armii Krajowej p. Żołnierzy Armii Krajowej Podokręgu Rzeszów p. Armii Krajowej, głaz Ku Czcii bł. Jana Pawła II, p. Sybiraków, p. Zesłańców Sybiru charakteryzujące, realistyczne: Anioł, Papież pod Globusem, Wielka Pizda, Wielka Wagina, Indiański Totem, Sybirak, Urwis z Procą, Urwis, Rzeszowski Łobuz, Sfinks, Człowiek Stojący na Rękach, Bicykl, Tańczące Kobiety, Ptaki, Flamingi, Baletnica, Pałacyk, Ławeczka, Centaur, Miejsce Straci z Lat Okupacji charakteryzujące, konwencjonalne: Przejście 2001, Przejście, Przejście 2000, Przejście w III Tysiąclecie, Brama do III Tysiąclecia, p. Podwójnej Krótkiej, Sztuka Nauki, Kobieta Klasyczna lokalizujące, realistyczne: Siemaszka Siemaszki

Nazwy pamiątkowe stanowią największą grupę wśród badanych mian (dokładnie połowę). Warto zauważyć, że należą doń wszystkie nazwy przedwojennych pomników; w późniejszych okresach ten odsetek nieco się obniżał, ale nadal pozostaje wysoki: 40% nazw z okresu PRL-u i 34% nazw po 1989 r. Większość z nich to nazwy realistyczne (32% wszystkich analizowanych; konwencjonalne stanowią 18%). Grupę tę tworzą przede wszystkim nazwy posągów przedstawiających sylwetki lub popiersia sławnych Polaków (np. *pomnik Stefana Żeromskiego*). Wzbogacają ją apelatywne określenia sylwetek (np. *pomnik Sybiraka* – przedstawiający Sybiraka), a także nazwy żartobliwe, nacechowane emocjonalnie (np. *Kościuszek*, *Adaś*). Z kolei do nazw pamiątkowych konwencjonalnych zaliczają się te niemotywowane wyglądem pomnika albo motywowane nim w minimalnym zakresie (np. znak Polski Walczącej na kamiennym płycie). W tym przypadku przede wszystkim nazwa (często w połączeniu z napisem, tablicą pamiątkową itp.) sprawia, że pomnik staje się symbolem określonej grupy, formacji, wydarzenia, wartości. Grupę tę tworzą nazwy typu: *pomnik Ofiarom Komunizmu*, *pomnik Żołnierzom Armii Krajowej*.

Drugą co do wielkości klasę onimów tworzą nazwy charakteryzujące. Ogółem obejmują 41% analizowanych mian, przy czym 30% to nazwy realistyczne, a tylko 11% – konwencjonalne. Nazwy te nie pojawiły się przed wojną wcale, w okresie PRL-u były liczne głównie wśród nieoficjalnych wariantów (ponad 1/3 wówczas odnotowanych); ich prawdziwy rozkwit nastąpił po 1989 r. (stanowią blisko połowę nadań współczesnych). Nazwy realistyczne często mają postać rzeczownika w mianowniku (ewentualnie z określeniami) i są pozbawione członu gatunkowego. Najczęściej mają charakter deskrypcyjny (typ: *Muzy*, *Ławeczka*), nieco rzadziej zdarzają się tu kreacje metaforyczne, wskazujące na podobieństwo pomnika do czegoś (*Uszy Zakopanego Zająca*, *Indiański Totem*). Nazwy konwencjonalne to ideonimy pozwalające na określoną interpretację pomnika (typ: *Wyzwolenie Przestrzeni* – dla pomnika o abstrakcyjnym kształcie, który mieszkańcom kojarzy się z otwieraczem).

Wyłącznie w okresie PRL-u powstawały w mieście pomniki mające słać (bo raczej nie upamiętniać) określone ideały. Były to nazwy konwencjonalne, w żaden sposób niewynikające z wyglądu monumentów (np. *pomnik Czynu Rewolucyjnego*). Z kolei wyłącznie współcześnie pojawiły się dwie nazwy (a właściwie dwa warianty jednej nazwy) lokalizujące, utworzone od miejsca, w którym stały rzeźby (*Siemaszki*||*Siemaszka*).

Budowa nazw pomników jest podobna we wszystkich miastach w Polsce. Najczęściej mamy do czynienia z dwuczłonowymi formacjami, przy czym członem gatunkowym w przeważającej większości jest apelatyw *pomnik*. Rzadziej w tej funkcji pojawiają się wyrazy: *popiersie*, *głaz*, *posąg*²⁰⁷. Człon ga-

²⁰⁷ W innych miastach notuje się też człony: *obelisk*, *fontanna*, ale w Rzeszowie brak tego typu monumentów.

tunkowy nie jest obligatoryjny tylko przy nazwach, które mają człon odróżniający wyrażony rzeczownikiem w mianowniku. W pozostałych przypadkach raczej nie ulega elipsie, gdyż skutkowałoby to zaburzeniami komunikacji.

W nazewnictwie pomników Rzeszowa da się wyróżnić cztery główne schematy strukturalne o bardzo zróżnicowanej produktywności: 1. pomnik *kogo?*, *czego?*, 2. pomnik *komu?*, 3. pomnik || *głaz jaki?*, 4. *co?*²⁰⁸. W każdym z tych schematów da się wydzielić kilka podgrup.

Schemat strukturalny *pomnik + jedno- lub wielowyrazowy człon określający w dopełniaczu* jest najpopularniejszy nie tylko w Rzeszowie²⁰⁹. W stolicy Podkarpacia powstały według niego 43 nazwy, czyli niemal połowa analizowanych. Jednocześnie warto podkreślić, że był on popularny w każdym z analizowanych okresów. Przed wojną utworzył 3 nazwy (na 6 odnotowanych w tym okresie), w latach 1945–1989 – 15 (na 23), a po 1989 r. – 24 (na 59). Człon określający mógł pochodzić od:

- a) zestawienia antroponimicznego (13 nazw), np. pomniki: *Tadeusza Kościuszki*, *Adama Mickiewicza*, *Stefana Żeromskiego*, *Tadeusza Nalepy*;
- b) zestawienia antroponimicznego rozszerzonego o tytuł, stopień wojskowy, określenie ‘święty’, ‘błogosławiony’, ‘ksiądz’ itp. (9 nazw), np. pomniki: *plka Leopolda Lisa-Kuli*, *ks. Stanisława Konarskiego*, *marsz. Józefa Piłsudskiego*;
- c) określenia grupy osób (wyjątkowo pojedynczych osób), w tym również członków organizacji, formacji wojskowych itp. (13 nazw), np. pomniki: *Ofiar Terroru Hitlerowskiego*, *Dziesięciu Rozstrzelanych*, *Żołnierzy Armii Krajowej*, *Sybiraków*, *Armii Radzieckiej*;
- d) określenia miejsca (tylko 1 nazwa): *pomnik Grunwaldu*;
- e) nazwy przedmiotu (tu: części anatomicznej): *pomnik Dziesięciu Rąk*;
- f) abstraktu (6 nazw), np. pomniki: *Podwójnej Krótkiej*, *Wdzięczności Armii Radzieckiej*, *Czynu Rewolucyjnego*, *Zwycięstwa*.

Według schematu strukturalnego *pomnik + człon określający w celowniku* powstały tylko dwie rzeszowskie nazwy: jedna w latach 70. XX w. (*pomnik Zdobywcom Przestrzeni*) i jedna w latach 90. (*pomnik Ofiarom Komunizmu*). W innych miastach Polski też te nazwy nie są zbyt częste, ale nie wyjątkowe, np.: *pomnik Poległym i Pomordowanym na Wschodzie* czy *pomnik Obrońcom Ojczyzny* w Warszawie, *pomnik Obrońcom-Zwycięzcom* w Krynicy-Zdroju,

²⁰⁸ M. Graf (2008: 586) wskazuje dziesięć typów formalnych nazw poznańskich pomników: 1. pomnik + antroponim, 2. pomnik + antroponim z określeniem, 3. pomnik + chrematonim (nazwa organizacji lub wydarzenia), 4. pomnik + deskrypcja identyfikująca zbiorowość, 5. pomnik + nazwa symboliczna (abstrakt, np. zwycięstwo, wolność), 6. głaz + antroponim, 7. głaz + antroponim uzupełniony określeniem, 8. głaz + deskrypcja identyfikująca zbiorowość, 9. figura + antroponim, 10. fontanna + antroponim (nazwisko rzeźbiarza lub fundatora). Badaczka wskazuje też na istnienie nazw bez członu gatunkowego (Pręgierz, Złota Kaplica, Cytadela, Bamberka). Podział ten jest oparty na skrzyżowanym kryterium formalno-semantycznym.

²⁰⁹ Por. np. wyniki analizy M. Graf (2008: 585).

pomnik *Obrońcom Mławy*, pomnik *Bohaterom Powstania Warszawskiego* w Olsztynie. J. Grzenia twierdzi, że ten typ członów określających w nazwach pomników można interpretować na dwa sposoby: „Po pierwsze, można uznać je za rusycyzm. Po drugie, można traktować je jako wyrażenia eliptyczne, a więc takie, w których pominięto jakiś składnik (w tym wypadku wyraz *poświęcony* lub jego synonimy)”. Słuszne wydaje się przypuszczenie badacza, że nazwy te są rodzajem dedykacji, tym samym „odznaczają się sporym ładunkiem emocjonalnym. Konstrukcje z dopełniaczem wydają się bardziej neutralne” (<http://sjp.pwn.pl/slowniki/pomnik.html> – dostęp: 12.05.2015).

Niewiele nazw rzeszowskich pomników realizuje schemat *pomnik + człon określający przymiotnikowy, imiesłowy lub w formie wyrażenia przymkowego*. Wydaje się zresztą, że zwłaszcza przymiotnikowa postać członu określającego cechuje starsze nazewnictwo. W Rzeszowie jedyna taka nazwa powstała przed wojną (*pomnik Grunwaldzki*), dwie nazwy przymkowe powstały pod koniec XX w. (*głaz Ku Czcii Wincentego Witosa*, *głaz Ku Czcii bł. Jana Pawła II*), podobnie jak nazwa imiesłowa (*głaz Upamiętniający Borelowskiego*). Co ciekawe, niemal we wszystkich nazwach z tej grupy członem gatunkowym jest apelatyw *głaz*.

Ostatni schemat strukturalny tworzą nazwy, które nie wymagają członu gatunkowego. Mają postać rzeczownika w mianowniku, często z dodatkowymi określeniami. Wydaje się, że ten typ jest coraz bardziej ekspansywny. Przed wojną w Rzeszowie pojawiła się tylko jedna taka nazwa, i to nieoficjalna, wręcz żartobliwa: *Kościuszek*. W okresie PRL-u było już 6 takich mian, a po roku 1989 odnotowano ich aż 32 (czyli ponad połowa nazw pomników z tego okresu). Warto podkreślić, że wiele spośród nich nie ma charakteru pamiątkowego, ale artystyczny. Jest to zróżnicowana grupa – nazwy (jedno- lub wielowyrzowe) mogą pochodzić od:

- a. własnego określenia osoby (4 nazwy): *Kościuszek*, *Tadzik*, *Adaś*, *Julek*; warto zauważyć, że są to wyłącznie miana nieoficjalne, deminutywne, żartobliwe i „oswajające” posągowych bohaterów;
- b. apelatywnego określenia osoby przedstawionej na pomniku (9 nazw), np.: *Tańczące Kobiety*, *Baletnica*, *Człowiek Stojący na Rękach*, *Urwis z Procy*;
- c. apelatywnej nazwy zwierzęcia (2 nazwy): *Ptaki*, *Flamingi*;
- d. nazwy przedmiotu materialnego, w tym części anatomicznych (11 nazw), np. *Ręce przy Alei Kasztanowej*, *Otwieracz do Konserw*, *Wielka Wagina*, *Indiański Totem*, *Ławeczka*; część nazw w tej grupie to nieoficjalne kreacje metaforyczne, powstałe przez skojarzenie kształtu pomnika z jakimś przedmiotem;
- e. abstraktu (6 nazw), np.: *Wyzwolenie Przestrzeni*, *Przejsie*, *Sztuka Nauki*;
- f. nazwy istoty fikcyjnej (6 nazw), np.: *Muzy*, *Anioł*, *Sfinks*, *Centaur*;
- g. określenia miejsca (1 nazwa): *Miejsce Straceń z Lat Okupacji*.

* * *

Nazwy rzeszowskich monumentów zarówno dawniej, jak i współcześnie wpisują się w ogólne tendencje nominacyjne panujące w całym kraju. Pierwsze pomniki były efektem ogólnonarodowych dążeń niepodległościowych (pod koniec XIX w. pomniki Mickiewicza i Kościuszki stanęły w wielu miastach, a w niemal każdym większym i mniejszym miasteczku stanęły kopce z krzyżami upamiętniające pięćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem). W okresie PRL-u okazałe monumenty były narzędziem indoktrynacji klasy rządzącej; stworzyły obraz poprawnego, komunistycznego, silnego miasta, które miało być przeciwwagą dla katolickiego Przemyśla. Po 1989 r. Rzeszów poddał się fali stawiania pomników bohaterom wcześniej zakazanym: świętym, żołnierzom AK, ofiarom komunizmu (np. ks. J. Popiełuszko, Żołnierze Wyklęci, ofiary Katynia itp.).

Obraz miasta uwidacznia się zwłaszcza w nazwach nieoficjalnych. Te ekspresywne, często metaforyczne onimy ukazują dystans społeczeństwa Rzeszowa do posągowych wartości (*Adaś, Julek, Otwieracz do Konserw, Indiański Totem*), manii wielkości włodarzy miasta (*Wielka Cipa*). W tych nazwach pośrednio zawiera się ocena pomników, zarówno tych powstających w okresie zniewolenia umysłów, jak i współcześnie.

5.4. Nazwy obiektów obronnych i wojskowych

5.4.1. Rzeszów jako gród obronny

Rzeszów jako gród istniał już w XIV w., ale nie miał wówczas fortyfikacji ani innych obiektów wojskowych. Dopiero pod koniec XVI w., gdy miasto objął w posiadanie Mikołaj Spytek-Ligęza, wydatki na cele obronne wzrosły: miasto zostało otoczone murami, wniesiono zamek i zabudowania bernardyńskie (klasztór-warownia), w celach obronnych wyzyskano też naturalne ciek wodne, a dróg wjazdowych do miasta zaczęły strzec bramy. Wieże bramne były zresztą niezwykle ważnymi elementami fortyfikacji miejskiej: oprócz swej podstawowej funkcji pełniły też rolę magazynów amunicji i punktów obserwacyjnych.

Przed okresem zaborów w Rzeszowie nie było żadnych jednostek militarnych poza obsadą zamku, niezbyt zresztą liczną (ER 168). Sytuacja zmieniła się po wejściu do miasta Austriaków w 1772 r. W tym okresie – przy okazji przebudowy sieci dróg – rozebrano średniowieczne fortyfikacje – wały i bramy (Malczewski 1998: 25)²¹⁰. Za to „wojsko austriackie w Rzeszowie było pierwszą armią, która potraktowała to miasto jako garnizon we współczesnym zna-

²¹⁰ Nie tylko nowe władze Galicji likwidowały dawne systemy obronne; podobnie postępowaly władze pruskie np. w Poznaniu (por. Graf 2008: 552).

czeniu tego słowa. Przez cały okres rządów austriackich w mieście znajdowały się lokalne dowództwa wojskowe, komendy uzupełnień, instytucje oraz jednostki wojskowe” (Szczepanik 2012: 18).

Od lat 80. XVIII w. stacjonowały tu różne jednostki wojskowe, jednak baza kwaterunkowa dla wojska, jak zresztą w całej niemal Galicji, była bardzo słabo rozwinięta: nie było stałych budynków koszar. Żołnierze stacjonowali najpierw na terenach należących do miasta i na terenach ówczesnego właściciela miasta – księcia Lubomirskiego, a także na kwaterach prywatnych. Na potrzeby wojska przeznaczono też zabudowania po kościele i klasztorze oo. Reformatów. Pierwsze duże koszary wybudowano tu dopiero po pożarze w roku 1842 (Malczewski 1998a: 258–259).

Jednostki stacjonujące w mieście często się zmieniały. Szczegółowy ich przegląd przedstawia W. Szczepanik (2012). Wynika z niego, że Rzeszów z lat 1772–1848 stale funkcjonował jako ośrodek wojskowy: mieścił się tu nie tylko stały garnizon (300–600 żołnierzy piechoty i kawalerii), ale także dowództwo, komendy uzupełnień i pododdziały liniowe armii austriackiej. W okresie autonomii w mieście pojawiła się nowa formacja: Obrona Krajowa (w 1868 r.), która zagościła tu na dłużej. W 1870 r. garnizon rzeszowski pod względem wielkości był szósty w Galicji i liczył 1145 żołnierzy. Na przełomie XIX i XX w. rozbudowa garnizonu postępowała, pojawiły się nowe budynki wojskowe, w tym magazyny amunicji. Na początku XX w. stacjonowało tu już ok. 1800 żołnierzy, a w przededniu I wojny światowej liczba ta dochodziła do 3 tys. (15% mieszkańców miasta! – Malczewski 1998a: 259). Przybyło też obiektów wojskowych: koszary stanęły po obu stronach ul. Lwowskiej, na tzw. Cyganówce, na Wygnańcu w rejonie ul. Dąbrowskiego i w rejonie ul. Langiewicza (ER 168).

Również po odzyskaniu niepodległości miasto było siedzibą oddziałów wojskowych (m.in. Pułku Piechoty Ziemi Rzeszowskiej, 6. Pułku Ułanów Ziemi Rzeszowskiej, artylerii); te zresztą dość szybko zmieniały miejsce stacjonowania i były zastępowane przez inne. W przededniu II wojny światowej w mieście było ponad 2,5 tys. żołnierzy (ER 169), ale nie dobudowano nowych koszar. Takie wybudowali jeszcze Niemcy w rejonie ul. Krakowskiej. Po wojnie nadal stacjonowało w Rzeszowie wojsko (zajmowało istniejące wcześniej budynki, ale już nie wszystkie; zlikwidowano m.in. koszary w rejonie al. Piłsudskiego i na Cyganówce).

Obecnie w mieście stacjonują: 21. Brygada Strzelców Podhalańskich, powstała w miejsce rozwiązanej 9. Drezdeńskiej Dywizji Zmechanizowanej (ul. Langiewicza, Hoffmanowej), 21. Batalion Dowodzenia (ul. Dąbrowskiego), Rejonowe Warsztaty Techniczne (wcześniej 9. Wojskowe Warsztaty Remontowe – ul. Krakowska), 1. Batalion Strzelców Podhalańskich (ul. Lwowska 5) i Wojewódzki Sztab Wojskowy w Rzeszowie (ul. Lwowska 4).

5.4.2. Nazewnictwo średniowiecznych obiektów obronnych

Wszelkie notacje dotyczące obwarowań miejskich i innych elementów późnośredniowiecznego systemu obronnego pochodzą głównie z XVII i XVIII w. Wiemy z nich m.in., że w połowie XVIII w. w mieście istniało siedem bram: trzy na terenie Starego Miasta (1. ze szlakiem i zwodem pod św. Janem; 2. ze zwodem i szlakiem przy zamkowym ogrodzie; 3. Murowana, tzw. Kłapkowska) i cztery – na terenie Nowego Miasta (1. pod Wolą Jarosławską; 2. pod cegielnią pańską; 3. pod błonią; 4. przy palarni pod stawem podzamczym) (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994b: 316). Tylko jedna z tych bram jest tu wymieniona z nazwy, pozostałe mają określenia opisowe.

Najbardziej znaną rzeszowską bramą staromiejską była *Brama Murowana*. Nazwa ta wielokrotnie pojawia się w zapiskach sądowych i innych źródłach. Brama znajdowała się w ciągu fortyfikacji ziemno-drewnianych, w ich północnej części, i była prawdopodobnie jedynym obiektem murowanym z cegły na całym obwodzie. Wzniesiona została przez Mikołaja Spytkę-Ligęzę w latach 20. XVII w. Stała u wylotu obecnej ul. Grunwaldzkiej (dziś okolice skrzyżowania z ul. Kopernika), czyli traktu do Głogowa i Sandomierza. W źródłach spotyka się wiele zapisów wariantywnych tej nazwy: *Broma Murowana*, *Murowana Brama*, *Murowana Bronia*. W późniejszym okresie (przełom XIX i XX w.) brama ta, z powodu koloru cegły, z której była zbudowana, zwana była *Czerwoną Bramą*, a dlatego że stała na ulicy wiodącej do Sandomierza, zwanej zresztą Sandomierską, zyskała także nazwę *Bramy Sandomierskiej*. W źródłach z początku XVIII w. odnajdujemy jeszcze dwie nazwy: *Bromka Murowana* i *Fortka Murowana*, które mogą być określeniami wspomnianej bramy, ale bardziej prawdopodobne, że desygnują jakąś mniejszą furtkę dla pieszych – wszak największą, najbardziej reprezentatywną bramę niepodobna było zwać *bramką* czy *furtką*. Niemal pewne jest natomiast to, że *Murowana Brama* to ta sama, która w źródłach jest notowana jeszcze jako *Brama Kłapkowska* lub *Brama od Kłapkówki*, jako że właśnie przed nią znajdowało się przedmieście zwane Kłapkówką – mieszczanie mieli tam swoje ogrody (por. Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a: 266).

Druga brama staromiejska ulokowana była w zachodniej części obwarowań wzniesionych przez Mikołaja Spytkę Ligęzę w latach 20. XVII w.; najpierw zwana była *Bramą Dębową*, później *Bramą Zamkową*. Usytuowana była „na drodze wiodącej do zamku, a dalej przechodzącej w trakt węgierski” (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a: 266), „na osi ul. Zamkowej w rejonie obecnej siedziby rozgłośni Polskiego Radia” (ER 154). Nazwy zawdzięcza drewnu, z którego była wzniesiona, i lokalizacji w okolicy zamku.

Trzecia staromiejska brama mieściła się we wschodniej części obwarowań, u wylotu ulicy Mickiewicza („na osi obecnej ul. Mickiewicza na wysokości synagogi” – ER 154) i prowadziła do dawnego mostu na Wisłoku, znajdującego się na przedłużeniu głównej alei Starego Cmentarza, stąd jej nazwa *Brama Wodna*.

Nazwy bram nowomiejskich dużo trudniej ustalić²¹¹. Pewna jest właściwie nazwa jednej, położonej w pobliżu cegielni, a prowadzącej na teren Nowego Miasta: *Brama Poboczna Nowego Miasta*. Brama ta zwana też była *Bramą Nową*, bowiem została zbudowana w 1695 r., czyli później niż pozostałe bramy (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a: 259). Prócz tego dokumenty wspominają o *Bramie ku Staromieściu* – musiała ona stać na drodze wiodącej do Staromieścia, a z dokumentów wiadomo, że w pobliżu cegielni, zatem niewykluczone, że to inna nazwa *Bramy Pobocznej Nowego Miasta*.

Innym wspomnianym w XVIII-wiecznych dokumentach obiektem obronnym była drewniana wieża obserwacyjno-artyleryjska, zbudowana przy okazji wznoszenia fortyfikacji miejskich w pobliżu Bramy Wodnej, na pagórku zwanym Grodzisko (obecnie pl. Cichociemnych – to miejsce, w którym miał się znajdować legendarny gród założycieli miasta). Obiekt ten w dokumentach figuruje jako *Wieża na Grodzisku* (ER 542).

Bramy i wieża były (obok zamku i klasztoru oo. Bernardynów) strategicznymi punktami obwarowań miejskich. W odniesieniu do samych wałów w źródłach pojawiają się wyłącznie wariantywne nazwy lokalizujące: *Wał Miejski*, *Wał Miasta Rzeszowa*, *Wał Rzeszowski*, *Wały Miejskie*. Na wałach co 140–170 m były wybudowane pięciokątne bastiony, których obronę powierzano cechom²¹², a także Żydom; w Rzeszowie baszty te były bezimiennie (ER 154)²¹³. Swoje „imiona” miały natomiast bastiony ulokowane na murach zamkowych. Wszystkie oddawały nazywane obiekty pod opiekę patronów – były to nazwy kultowe: *Bastion św. Antoniego* (najstarszy, rozebrany w 1737 r.), *Bastion św. Andrzeja*, *Bastion św. Franciszka*, *Bastion św. Marii* i *Bastion św. Hieronima*; w narożach bastionów do dziś zachowały się kamienne wieżyczki (kawalierzy) z rzeźbionymi plakietskami patronów z 1746 r.

W źródłach XX-wiecznych, najprawdopodobniej przez pomyłkę, pojawia się jeszcze nazwa *Bastion św. Szymona*. Od początku XX w. do dziś funkcjonuje za to nazwa *Kordegarda* – jest to dawny budynek bramny, stojący przy wejściu do dawnych ogrodów zamkowych. Wzniesiony został w XVIII w., ale dopiero wiele dziesięcioleci później apelatywne określenie (*kordegarda* ‘w zespole pałacowym: budynki dla straży’ – <http://sjp.pl/kordegarda>) nabrało cech proprialnych.

²¹¹ Na istnienie podobnych, bezimiennych mniejszych bram w Poznaniu zwraca uwagę M. Graf (2008: 550).

²¹² *Słownik geograficzny...* (SG X 154) podaje, że cechy rzeszowskie były zobowiązane do obrony sześciu baszt.

²¹³ W innych miastach baszty zazwyczaj zwane były od cechów, np. w Przemyśle zanotowano istnienie baszt: *Rymarskiej*, *Kuśnierskiej*, *Czapniczej*, *Piwowarskiej*, *Szewskiej*, *Krawieckiej* i *Kowalskiej* (por. Sagan-Bielawa 2004: 225), w Poznaniu były m.in. baszty: *Kupiecka*, *Piwowarska*, *Budnicza*, ale w tym mieście pojawiły się też określenia lokalizujące (*Wykusz Zaszkolny*) czy wskazujące na wygląd (*Baszta Zegarna*, *Biała Wieża*) (Graf 2008: 551–552), w Krakowie odnotowano m.in. baszty: *Stolarską* i *Powroźniczą*, *Ciesielską*, *Czapników*, *Przekupniów*, *Śloniniarzy*, *Grzebienniarzy*, *Czerwonych Garbarzy*, *Kaletników*, *Cyrulików* (Bałowski 2010: 285).

Analiza semantyczno-motywacyjna nazw rzeszowskich obiektów obronnych zbudowanych w XVII i XVIII w. pokazuje, że bramy nazywano przede wszystkim od ich wyglądu (dziewięć nazw wariantywnych i paralelnych dla dwóch, może trzech obiektów) i lokalizacji (cztery nazwy dla trzech obiektów), ponadto w tej grupie pojawiły się dwie nazwy kierunkowe i jedna z dwoma członami: charakteryzującym i lokalizującym²¹⁴. Innych obiektów obronnych nie było zbyt wiele: wszystkie bastiony miały konwencjonalne nazwy kultowe, natomiast wszystkie wały i wieża – motywowane realnie nazwy lokalizujące (zob. tabela nr 36).

Tabela nr 36: Typy semantyczno-motywacyjne nazw rzeszowskich obiektów obronnych w wiekach XVII–XX

Czas powstania nazwy	Nazwa
XVII–XVIII w.	charakteryzujące: Brama Murowana Broma Murowana Murowana Brama Murowana Bronia, Bromka Murowana Fortka Murowana, Brama Dębowa, Brama Nowa kierunkowe: Brama ku Staromieściu lokalizujące: Brama Kłapkowska Brama od Kłapkówki, Brama Zamkowa, Brama Wodna, Wał Miejski Wał Miasta Rzeszowa Wał Rzeszowski Wały Miejskie, Wieża na Grodzisku charakteryzujące i lokalizujące: Brama Poboczna Nowego Miasta kultowe: Bastion św. Antoniego, Bastion św. Andrzeja, Bastion św. Franciszka, Bastion św. Marii, Bastion św. Hieronima
XIX–XX w.	charakteryzujące: Czerwona Brama, Kordegarda kierunkowe: Brama Sandomierska kultowe: Bastion św. Szymona

Nazewnictwo Rzeszowa różniło się w tym względzie nieco od innych miast. Tam, gdzie bramy miejskie i obwarowania powstały nieco wcześniej, dominowały nazwy relacyjne, pozostałe przez przeniesienie innych, starszych nazw lub od nich utworzone; tylko nieliczne miana wywodziły się od wyrazów pospolitych (por. Handke 2011: 24), np. średniowieczny Poznań miał cztery bramy: Wroniecką, Wrocławską, Wielką i Wodną, z nazwami pochodzącymi prawdopodobnie od nazw ulic²¹⁵. Ale już w pobliskim Przemyśle kierunek przenoszenia był odwrotny, to nazwy ulic – jak twierdzi M. Sagan-Bielawa (2004: 224–225) – motywowane były starszymi nazwami bram. W Rzeszowie

²¹⁴ W innych polskich miastach bramy najczęściej nazywano od okolicznych miast, rzadziej od położenia geograficznego i kształtu ulicy, od obiektów ulokowanych w pobliżu bram i najrzadziej od nazw grup rzemieślników (Balowski 2010: 285).

²¹⁵ Autorka opracowania nazewnictwa obronnego Poznania M. Graf nie wyklucza jednak motywacji równoczesnej; wysuwa ponadto przypuszczenie, że nazwy te mogły wskazywać szlaki handlowe w kierunku Wroniek i Wrocławia; wśród późniejszych nazw poznańskich bram są już odpelatywne, np. Brama Wielka || Wspaniała, Furta Ciemna, Ślepa Bramka (Graf 2008: 549–550).

nazwy ulic i nazwy bram niewiele miały ze sobą wspólnego. Wzajemnie motywowane (a raczej motywowane sąsiedztwem zamku) mogły być nazwy *Brama Zamkowa* i *ul. Zamkowa*, podobnie *Brama Sandomierska* i *ul. Sandomierska*²¹⁶. Odtoponimiczne są jeszcze nazwy *Brama Kłapkowska* || *Brama od Kłapkówki*, pozostałe nazwy bram pochodzą od apelatywów. Także wśród mian innych obiektów obronnych dominują formacje odapelatywne.

5.4.3. Nazewnictwo obiektów wojskowych

Na przełomie XVIII i XIX w. zmienił się zupełnie rodzaj obiektów obronnych i charakter Rzeszowa. Stał się on miastem garnizonowym, a dominującymi obiektami wojskowymi stały się koszary. W rozwoju nazewnictwa tych obiektów bardzo wyraźną cezurę wyznacza rok 1918, kiedy to miana realistyczne zastąpiono mianami konwencjonalnymi – po odzyskaniu niepodległości koszary zaczęto nazywać imionami polskich dowódców i bohaterów wojskowych (ER 312).

W „czasach galicyjskich” nazwy obiektów wojskowych były motywowane realnie. Dwa najstarsze zespoły budynków dla żołnierzy, powstałe w połowie XIX w., usytuowane po obu stronach ulicy Mostowej (obecnej Piłsudskiego), nazwano od ich rozmiarów *Dużymi Koszarami* i *Małymi Koszarami*. Dla obu obiektów równocześnie funkcjonowały nazwy paralelne, motywowane nazwiskami prywatnych ich właścicieli, od których miasto z czasem je odkupiło: większe budynki należały pierwotnie do Maurycego Kraińskiego (*Koszary Kraińskiego*), mniejsze – do Saula Hasklera (*Koszary Hasklerowskie*).

W tym okresie jednak nazwy domów żołnierzy najczęściej motywowane były rodzajem jednostek tam stacjonujących, a ponieważ jednostki się zmieniały, zmieniały się i nazwy, np. na Wygnańcu, przy ul. Langiewicza były *Koszary Obrony Krajowej*, zwane też *Kasarnią Landwerską* lub *Kasarnią Obrony Krajowej*, przy ul. Dąbrowskiego – *Koszary Kawaleryjskie na Wygnańcu*, *Koszary Kawaleryjskie Obrony Krajowej*, *Koszary 17. Pułku Piechoty*, *Koszary Artylerii*, przy ul. Lwowskiej – *Koszary 20. Pułku Kawalerii*, *Koszary Kawaleryjskie*, *Koszary Piechoty*, przy ul. Batorego – *I Koszary Obrony Krajowej*, *II Koszary Obrony Krajowej*, *III Koszary Obrony Krajowej*. Funkcjonowała wówczas także jedna nazwa deskryptywna (powstała przez onimizację): *Prochownia* – było to miejsce, gdzie przechowywano amunicję.

Nowe rozwiązania nazewnictwa wprowadzono po wojnie – nazwy realistyczne zastąpiono konwencjonalnymi (można przypuszczać, że w obiegu nieoficjalnym te starsze funkcjonowały nadal, ale brak ich w dokumentach)²¹⁷.

²¹⁶ Obydwa obiekty miały zresztą wcześniej inne nazwy: ulica zwana była *Głogowską*, a brama – *Murowaną*.

²¹⁷ Podobne zjawisko M. Graf zaobserwowała nieco wcześniej w zaborze pruskim – por.: „w 1864 r. z rozkazu Wilhelma I bastionom, fortom i kawaleriom nadano nazwy równe nazwom pruskich wojskowych – projektantów i dowódców twierdzy” (Graf 2008: 555).

Spowodowane to było czynnikami pozajęzykowymi: nowe nazwy miały podnieść morale żołnierzy, podkreślać ich patriotyzm i szacunek dla polskich bohaterów. W ten sposób przemiany społeczne i kulturowe pociągnęły za sobą zmiany systemowe w nazewnictwie obiektów wojskowych²¹⁸. M. Graf (2008: 556), w kontekście polonizacji nazw pruskich, mówi nawet o „perswazyjnej mocy onimów”, pełniących funkcję ekspresywną i impresywną (skierowaną na nadawcę i na odbiorcę równocześnie).

Patronami rzeszowskich budynków wojskowych po I wojnie zostali nie tylko wybitni stratedzy i generałowie (Jan III Sobieski, książę Józef Poniatowski, gen. Józef Piłsudski), ale i nieco mniej znani: płk Leopold Lis-Kula – piłsudczyk, legionista, pułkownik piechoty Wojska Polskiego, gen. Józef Haller – legionista, komendant Polowych Drużyn Sokolich, gen. Józef Bem – strateg, artylerzysta, powstaniec i wódz, a także bohaterscy chłopci i rzemieślnicy – kościuszkowcy: Bartosz Głowacki – chłop, kosynier, chorąży grenadierów krakowskich w czasie insurekcji kościuszkowskiej, bohater bitwy pod Racławicami i Jan Kiliński – bohaterski szewc, jeden z pułkowników powstania kościuszkowskiego. W tym okresie pojawiła się ponadto jedna nazwa lokalizująca: *Koszary Stary Browar* i jedna nazwa charakteryzująca (deskrypcyjna, powstała poprzez onimizację): *Magazyny Wojskowe* (por. tabela 37).

Tabela nr 37: Typy semantyczno-motywacyjne nazw rzeszowskich obiektów wojskowych w wiekach XIX–XX

Czas powstania nazwy	Nazwy
Do I wojny	charakteryzujące: Duże Koszary, Małe Koszary, Prochownia posesywne: Koszary Hasklerowskie, Koszary Kraińskiego, Koszary Kawaleryjskie Obrony Krajowej, Koszary Kawaleryjskie, Koszary Piechoty, Kasarnia Landwerska, Kasarnia Obrony Krajowej, Koszary Obrony Krajowej, Koszary 17. Pułku Piechoty, Koszary Artylerii, Koszary 20. Pułku Kawalerii posesywne i lokalizujące: Koszary Kawaleryjskie na Wygnańcu posesywne i charakteryzujące: I Koszary Obrony Krajowej, II Koszary Obrony Krajowej, III Koszary Obrony Krajowej
Po I wojnie	charakteryzujące: Magazyny Wojskowe lokalizujące: Koszary Stary Browar pamiętkowe: Koszary Bema, Koszary Głowackiego, Koszary Hallera, Koszary Kilińskiego, Koszary Lisa-Kuli, Koszary Piłsudskiego, Koszary Poniatowskiego, Koszary Sobieskiego
Po II wojnie	posesywne: Batalion Łączności, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Pułk Artylerii, Samochodówka

²¹⁸ Jednostkom wojskowym do dziś zresztą patronują wybitni stratedzy, bohaterowie wojenni i wojskowi, jednak współcześnie nie przekłada się to na nazwy budynków.

W okresie PRL-u nowe władze usunęły stare nazwy (nie wszyscy bohaterowie wojenni i wojskowi „wpisywali się” w nowy ustrój). Wojsko na określenie budynków posługiwało się odtąd numerami jednostek, a mieszkańcy używali nazw urobionych od określeń stacjonujących w nich żołnierzy. Dawne *Koszary Piłsudskiego* przy ul. Dąbrowskiego zwano *Batalionem Łączności*, po obu stronach ul. Lwowskiej był *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, przy Langiewicza mieścił się *Pułk Artylerii*, a budynki przy ul. Krakowskiej zyskały wdzięczne miano *Samochodówka*, bowiem stacjonowały tam wojska zmechanizowane. Wymienione tu miana nie są już typowymi nazwami budynków, bowiem obejmują zarówno obiekt, jak i jego mieszkańców. Jeszcze trudniej miano urbanonimów przypisać współczesnym określeniom, bowiem obecnie budynki wojskowe są nazywane nazwami jednostek, które w nich stacjonują: *Wojewódzki Sztab Wojskowy w Rzeszowie* (ul. Lwowska 4), *1. Batalion Strzelców Podhalańskich* (ul. Lwowska 5), *21. Brygada Strzelców Podhalańskich* (ul. Hoffmanowej 4, ul. Langiewicza), *34. Wojskowy Oddział Gospodarczy* (ul. Krakowska 11b), *Batalion Dowodzenia 21. Brygady Strzelców Podhalańskich* (ul. Dąbrowskiego). W ten sposób zakończył się – rozpoczęty już po II wojnie światowej – proces likwidacji nazw własnych obiektów wojskowych, natomiast nazwa jednostek wojskowych została rozciągnięta na ich siedzibę.

5.4.4. Forma nazw obiektów obronnych i wojskowych

Formalnie nazwy obiektów obronnych i wojskowych to niemal wyłącznie miana analityczne. Syntetyczne są jedynie nieliczne onimy, ograniczone do samych członów gatunkowych, powstałe w efekcie onimizacji (*Kordegarda*, *Prochownia*) lub uniwerbizacji (nieoficjalna nazwa z drugiej połowy XX w. – *Samochodówka*).

W nazwach analitycznych człon gatunkowy (CG) pełni podwójną funkcję: informuje o rodzaju obiektu i narzuca formę gramatyczną członu określającego (CO). Dla rzeszowskich bram miejskich członem gatunkowym jest przeważnie apelatyw *brama* (12 x), pojawiający się czasem w wariantywnych postaciach: *broma* (1 x), *bronia* (1 x), *bromka* (1); ponadto w tej funkcji raz wystąpił apelatyw *fortka*; dla wałów – wyłącznie leksem *wał* (3 x) lub jego pluralna postać *wały* (1 x), dla bastionów – bezwyjątkowo *bastion* (6 x), podobnie dla koszar – niemal bezwyjątkowo – apelatyw *koszary* (24 x) i tylko dwukrotnie odnotowano w tej roli archaiczny synonim *kasarnia*²¹⁹.

²¹⁹ Podobne niewielkie zróżnicowanie członów gatunkowych w nazewnictwie budowli obronnych średniowiecznego Poznania zauważa M. Graf (2008: 556).

Człon gatunkowy przeważnie jest w prepozycji, postpozycja tego członu jest rzadka²²⁰. Na 54 nazwy²²¹ tylko w 5 onimach (mniej niż co dziesiąta analizowana!) CG był poprzedzony członem określającym, ale były wśród nich zarówno miana XVIII-wieczne (*Murowana Brama* || *Murowana Bronia*), jak i 150 lat późniejsze (*Czerwona Brama*, *Duże Koszary*, *Małe Koszary*).

Wśród nazw z członem określającym w postpozycji najczęściej (22, czyli 40%) było takich, które realizują schemat CG + rzeczownik w dopełniaczu, trzeba jednak podkreślić, że są to głównie nazwy z początku XX w. (np. *Koszary Kraińskiego*, *Koszary Bema*, *Koszary Poniatowskiego*, *Koszary Piechoty*, *Kasarnia Obrony Krajowej*), choć są w tej grupie i miana XVIII-wieczne (np. *Bastion św. Antoniego*, *Bastion św. Andrzeja*, *Wał Miasta Rzeszowa*). Nieco tylko mniejszą grupę (17 nazw, czyli 31%) stanowią nazwy utworzone według schematu CG + przymiotnik, przy czym dominują w tej grupie nazwy odapelatywne (np. *Brama Murowana*, *Brama Dębowa*, *Wał Miejski*, *Magazyny Wojskowe*, *Koszary Kawaleryjskie*), rzadsze są miana odtoponimiczne (3 nazwy: *Brama Sandomierska*, *Brama Kłapkowska*, *Wał Rzeszowski*) i wyjątkowe – odantroponimiczne (*Koszary Hasklerowskie*). W grupie nazw z przymiotnikowym członem odróżniającym przeważają miana z XVII i XVIII w.²²²

Inne schematy strukturalne są rzadkie. W trzech nazwach postpozycyjny człon określający ma postać wyrażenia przyimkowego (*Brama ku Staromieściu*, *Brama od Kłapkówki*, *Wieża na Grodzisku*), również w trzech nazwach CG został poprzedzony numerem, a postpozycyjny człon określający ma postać rzeczownika w dopełniaczu (*I Koszary Obrony Krajowej*, *II Koszary Obrony Krajowej*, *III Koszary Obrony Krajowej*). W jednej nazwie utrwalono przydawkę apozycyjną (*Koszary Stary Browar*). Pozostałe trzy nazwy mają po dwa człony określające (przymiotnikowy i dopełniaczowy lub w postaci wyrażenia przyimkowego), oba w postpozycji (*Koszary Kawaleryjskie Obrony Krajowej*, *Koszary Kawaleryjskie na Wygnańcu*, *Brama Poboczna Nowego Miasta*).

Na uwagę zasługuje spora wariantywność formalna nazw obiektów obronnych i wojskowych, dotycząca zarówno kolejności członów, jak i – przede

²²⁰ Dotyczy to nie tylko rzeszowskich nazw, por. *Brama Wroniecka*, *Brama Wrocławska*, *Brama Wielka*, *Brama Wodna* w Poznaniu (Graf 2008: 549), *Brama Lwowska*, *Brama Grodzka*, *Brama Wodna* w Przemyślu (Sagan-Bielawa 2004: 224–225), *Brama Krakowska* w Kielcach (Kopertowska 2001: 47), *Brama Boczna*, *Brama Celna*, *Brama Gnojna*, *Brama Mostowa*, *Brama Nowa* i inne w Warszawie (Handke 1998: 68–70) czy do dziś zachowana *Brama Floriańska* w Krakowie.

²²¹ Do statystyk nie wliczam współczesnych nazw desygnujących raczej jednostki wojskowe niż budynki.

²²² W starszych niż rzeszowskie nazwach poznańskich adiektywne człony przeważają nad dopełniaczowymi (por. Graf 2008: 556), podobnie jest w nazwach warszawskich (por. Handke 1998: 68–70).

wszystkim – ich postaci. Dla przykładu: najczęściej w źródłach wymieniana brama strzegąca wjazdu do miasta od strony Głogowa (i dalej – Sandomierza) ma warianty dotyczące szyku (*Brama Murowana* || *Murowana Brama*), doboru członu gatunkowego (*Bromka Murowana* || *Fortka Murowana*), postaci fonetycznej członu gatunkowego (*Murowana Brama* || *Murowana Bronia*) itd. Można też zauważyć swoistą polinomię tych obiektów – dla jednej bramy funkcjonują cztery nazwy paralelne: *Brama Murowana* || *Czerwona Brama* || *Brama Kłapkowska* || *Brama Sandomierska* – dwie pierwsze nazwy są motywowane wyglądem, kolejna – lokalizacją, ostatnia to nazwa kierunkowa – w nazwach odzwierciedla się za każdym razem inna konceptualizacja tej samej rzeczywistości pozajęzykowej. Podobną wariantywność obserwujemy przy wielu nazwach, także tych z przełomu XIX i XX stulecia (np. *Koszary Kawaleryjskie na Wygnańcu* || *Koszary Kawaleryjskie Obrony Krajowej* || *Koszary 17. Pułku Piechoty* || *Koszary Artylerii*). Jest to zresztą nie tylko cecha rzeszowskiego nazewnictwa tego typu obiektów, np. K. Handke (1998: 68–70) przytacza następujące nazwy paralelne i wariantywne z Warszawy: *Brama Krakowska* || *Brama Bernardynów* || *Brama Bernardyńska* || *Brama Czerska* || *Brama Dworzan* || *Brama Przedmieścia*, z kolei M. Graf (2008: 549) cytuje nazwy z Poznania: *Furta Ciemna* || *Ślepa Bramka* || *Smrodliwa Bramka* || *Zgniła Bramka* || *Śmierdząca Bramka* || *Ponura Bramka* || *Furtka Jezuicka*.

* * *

Nazwy własne są magazynem informacji o społeczności, która je tworzy. Nazwy obiektów obronnych i militarnych w Rzeszowie, po pierwsze, dokumentują to, że miasto – począwszy od czasów Mikołaja Spytki-Ligęzy – było grodem obronnym, a kiedy czasy się zmieniły, zostało miastem garnizonowym. I choć wiele dawnych garnizonów nie przetrwało, wciąż stacjonują tu wojska, a zabudowania wojskowe wtopiły się na dobre w krajobraz miasta. Po drugie, nazwy dowodzą, że o ile w wiekach XVII i XVIII dla nazywających ważny był wygląd obiektów, a także ich lokalizacja, o tyle w kolejnych stuleciach ważniejsza stała się ich przynależność (zwłaszcza do instytucji); u progu XX w. nazwy się skonwencjonalizowały i zaczęły słać zasłużonych wodzów, strategów, bohaterów narodowych, tym samym zaczęły pełnić funkcje reprezentacyjne i edukacyjno-patriotyczne. Po II wojnie światowej (i kolejnej zmianie sytuacji politycznej) zmieniła się także „polityka nazewnicza” – budynki wojskowe oficjalnie otrzymały numery zamiast nazw; jedynie w obiegu nieoficjalnym utrzymywały się określenia tworzone od rodzaju wojsk stacjonujących w obiektach. Obecnie budynki wojskowe – tak ważne dla krajobrazu XIX-wiecznego Rzeszowa – w ogóle przestały zwracać uwagę mieszkańców – nie są już lokalizatorami, nie są charakterystycznymi punktami miasta, wtopiły się

w otoczenie i stały naturalnym elementem architektury miejskiej, jak sklepy, bloki, galerie. I podobnie jak sklepy, przedsiębiorstwa, instytucje nazywa się je tak jak jednostki, których są siedzibą.

5.5. Nazwy obiektów gospodarczych

Pod pojęciem *nazwy obiektów gospodarczych* kryją się – niepoddające się jednoznacznej klasyfikacji – onimy desygnujące miejsca, w których dochodziło do transakcji finansowych, gospodarczych, a które pełniły także funkcję ośrodków życia społecznego, jednym słowem – miejsca, które były ważnymi punktami w przestrzeni fizycznej, gospodarczej i mentalnej. Obiekty te to przede wszystkim karczmy, poza tym młyny i kuźnie. Ich nazwy można traktować jako chrematonimy (firmonimy, instytucjonimy, ergonimy komercyjne – w zależności od przyjętej terminologii) lub jako toponimy – obiekty te były samodzielne, zajmowały zazwyczaj sporą powierzchnię (obok budynku karczmy, młyna czy kuźni było miejsce dla koni, plac na narzędzia i maszyny, stoły dla gości, studnie, magazyny, jeziora lub rzeczki itd.)²²³.

Karczmy, młyny czy kuźnie były ważne dla lokalnych społeczności, bowiem – obok swojej prymarnej funkcji (gospodarczej) – pełniły rolę ośrodków wymiany informacji, były miejscem prowadzenia różnego rodzaju dysput politycznych, prezentowania poglądów i postaw dotyczących lokalnych problemów. Tam zawierano jakże ważne nieraz znajomości, dobijano targów, miejsca te często były także swoistymi biurami pośrednictwa pracy. Ponadto obiekty te spełniały jeszcze jedną bardzo ważną funkcję: były lokalizatorami – często według nich określano położenie domów, od nich tworzone nazwy ulic, przedmieść, osiedli, placów. I przede wszystkim dlatego zasadne wydaje się włączenie ich w zakres prowadzonych tu rozważań²²⁴.

²²³ *Słownik geograficzny* na równi traktuje młyny i osady młyńskie (pojęcia te występują w nim wymiennie); także T. Gołębiowska podkreślała, że „sam młyn stanowi obiekt o specyficznym charakterze – na pograniczu pojedynczego urządzenia przemysłowego, oddzielnego gospodarstwa i małej osady, stąd też może nazwy określające młyny z jednej strony zbliżają się do nazw nadawanych zakładom przemysłowym, sklepom, z drugiej zaś pokrewne są nazewnictwu miejscowości (Gołębiowska 1969: 111). Na tę specyficzną pozycję nazw młynów w systemie zwracała też uwagę M. Rutkiewicz-Hanczewska (2008: 168). Badaczka zaliczyła nazwy młynów wodnych do hydronimów niewłaściwych, choć podkreślała, że sytuują się one na pograniczu nazw miejscowych i mikrotoponimów.

²²⁴ Podobną funkcję lokalizatorów spełniały także inne obiekty gospodarczo-przemysłowe, np. cegielnie czy browary, ale nie pełniły już one funkcji społecznej, rzadziej też obdarzane były nazwami własnymi (co świadczy m.in. o tym, że nie były tak ważne dla mieszkańców). O pograniczu urbanonimii i chrematonimii zob. podrozdz. I.2.3.

W Rzeszowie, do końca XIX w. niewielkim miasteczku, obiektów gospodarczych nie było wiele. Źródła nie notują nazw tutejszych kuźni (choć dokumentują istnienie w mieście kilku kowali – por. Motylewicz 1994a: 349), wymieniają zaledwie kilka nazw młynów i przytaczają kilkadziesiąt nazw karczem. Warto dodać, że nie wszystkie oberże znajdowały się na terenie miasta, ale każda z omawianych poniżej była zbudowana na potrzeby mieszczan i przybywających do grodu nad Wisłokiem gości. Lokowane na drogach dojazdowych karczmy podmiejskie stanowiły o kolorycie miasta, dlatego ich nazwy zostaną poddane analizie na równi z nazwami karczem miejskich.

W badaniach onomastycznych karczmom i młynom rzadko poświęca się uwagę. Dwa interesujące artykuły, napisane na bazie materiału wyekscerpowanego ze *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, powstały pod koniec lat 60. XX w.: W. Miodunka (1968) przeanalizował strukturę nazw karczem, T. Gołębiowska (1969) zaś przedstawiła budowę i pochodzenie nazw młynów. W niedługim czasie pojawiły się kolejne artykuły o nazwach polskich młynów (np. Wiśniewski 1970). Prócz tego ukazało się kilka opracowań poświęconych młynom w poszczególnych częściach kraju (m.in. Rymar, Czopek 1993; Chludziński 1998). Z kolei młynom miejskim sporo uwagi poświęciła M. Rutkiewicz-Hanczewska (2003, 2008). Nazwy podkarpaccich młynów nie doczekały się dotąd osobnego opracowania, podobnie zresztą jak nazwy karczem. Te często były opisywane przez historyków, a pod względem językowym badali je m.in. E. Klisiewicz (1986) i J. Szuta (2006), który opisywał dowcip w tej klasie onimów. Nazwy współczesnych lokali gastronomicznych zwanych karczmami analizowała A. Starzykiewicz (2014).

5.5.1. Karczmy miejskie i podmiejskie

Pierwsze wzmianki o karczmach w piastowskich grodach znajdujemy już na kartach *Kroniki polskiej* Galla Anonima²²⁵, pisanej w pierwszej połowie XII w. Zwane też oberżami, osteriami czy austeriami, lokowane były w pobliżu cieków wodnych czy ważniejszych traktów handlowych; pełniły nie tylko funkcje gastronomiczne, ale także administracyjne (np. tu pobierano myto, tu odbywały się narady i sądy wiejskie). Do końca XII w. pozostawały w rękach władcy, przynosząc monarchom dochód w postaci czynszu i danin rzeczowych.

Popularne za czasów piastowskich, rozkwitły jeszcze za Jagiellonów²²⁶, do czego przyczyniały się liczne przywileje dla karczmarzy²²⁷. Z czasem przywile-

²²⁵ Gall Anonim, opisując żalobę po śmierci Bolesława Chrobrego, przekazał: „Istotnie przez cały ów rok nikt w Polsce nie urządził publicznej uczty [...] ani klaskania, ani dźwięku cytry nie słyszano po gospodach” (Anonim 2008: 37).

²²⁶ Por. np. opisy karczem w *Krzyżakach* H. Sienkiewicza.

²²⁷ O tych przywilejach mówi Z. Gloger w *Encyklopedii staropolskiej* (t. III, hasło *karczma* – por. http://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Karczma).

je zakładania karczem i prowadzenia wyszynku zaczęły być gwarantowane już w dokumentach lokacyjnych nowych miast. W XIV w. także pojedynczy mieszczanie zaczęli uzyskiwać prawo warzenia i sprzedawania piwa. W XV w. w karczmach pojawiło się wino, a od przełomu XV i XVI w. – gorzalka, która od XVII w. stała się podstawowym napitkiem. XVII w. to okres wzmożonego powstawania karczem dworskich, oddawanych przez pana feudalnego w dzierżawę arendarzom (Kotula 2003: 375; Filozof 2013: 105–106).

Początkowo karczmy były dość nędzne: drewniane, jednoizbowe, dopiero od przełomu XVII i XVIII w. zaczęto budować coraz okazalsze, często murowane budynki, w których obok części przeznaczonej do sprzedaży trunków była część hotelowa (gdzie można było przenocować) oraz część dla koni (Filozof 2013: 107).

Na Podkarpaciu pierwsze karczmy pojawiły się w późnym średniowieczu, jednak powszechne stały się dopiero w XVII w. Na ziemi przemyskiej i rzeszowskiej „karczmy lokowały się przede wszystkim wzdłuż tzw. traktu ruskiego, biegnącego ze Lwowa – ówczesnej stolicy województwa ruskiego, poprzez Gródek Jagielloński, Przemyśl, Jarosław, Łańcut, Rzeszów, Tarnów, Wojnicz, Bochnię do Krakowa” (Filozof 2013: 108).

Na przełomie XVII i XVIII w. zaczęły powstawać karczmy także we wsiach odległych od szlaków handlowych. Zysk z działalności karczem w tym okresie czerpali przede wszystkim przedstawiciele stanu szlacheckiego, często także duchowieństwo, a arendarzami lokali byli w tym okresie głównie Żydzi. Wówczas to karczmy zaczęły zresztą zmieniać nieco charakter – stały się swego rodzaju sklepikami, a od końca XVIII w. – miejscem skupu produktów rolnych, a także miejscem udzielania lichwiarskich pożyczek; tutaj także chłopci realizowali talony na wódkę – wynagrodzenie za ponadwymiarową pracę na roli (Filozof 2013: 111).

Pierwsze wykazy podkarpackich karczem, sporządzane do celów podatkowych, pochodzą z XVII w. Wiemy z nich, że na terenie ziemi przemyskiej działało wówczas ponad 200 szynków i karczem w 150 miejscowościach. Na terenie samego obecnego powiatu rzeszowskiego było ich 45, z czego 10 było na terenie dzisiejszego Rzeszowa. Na początku XVIII w. (rok 1739) w niewielkim wówczas Rzeszowie były już 34 karczmy i szynki, pod koniec XVIII w. ich liczba wzrosła do 36, a w 1908 r – aż do 96 (Filozof 2013: 109–112).

Mimo że i w karczmach, i w szynkach sprzedawano przede wszystkim alkohol, różnica pomiędzy tymi dwoma typami lokali była znacząca. Szynki znajdowały się w centralnych punktach miasta, mieściły się zazwyczaj na parterach domów mieszkalnych, a alkohol sprzedawano często wprost z okien. Karczmy natomiast były osobnymi „instytucjami”, w których można było się nie tylko napić, ale i zjeść, przenocować, potańczyć, nakarmić konie itp.²²⁸

²²⁸ W. Borys podaje, że słowo *karczma* jest obecne w języku polskim od XIV w. Wywodzi się z psl. **kъčьma* i prawdopodobnie jest derywatem (z przyrostkiem *-ьma*) od psl. **kъčiti* ‘usu-

Z zapisków podatkowych wiemy, że „w 1730 r. funkcjonowało w Rzeszowie [...] 5 karczem, z tego 2 należące do Lubomirskich na terenie miasta, nieopodal klasztoru Bernardynów [...] oraz przy ogrodzie zamkowym oraz 3 karczmy podmiejskie” (ER 268; Filozof 2013: 112). Pod koniec XVIII w. w tzw. państwie rzeszowskim było już 7 karczem, a wykaz z 1908 r. wskazuje w Rzeszowie na łącznie 96 karczem i szynków (ER 268)²²⁹.

Od początku XX w. obserwuje się jednak upadek karczmarstwa, choć jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym musiało ich być sporo. F. Kotuła (2003: 374) wspomina: „Stały [karczmy – A.M.] – może nie dosłownie »co krok«, ale co kilka kilometrów. Na przykład przy uczęszczanej trasie z Rzeszowa w kierunku Kolbuszowej, na odcinku Rzeszów – Głogów, co sam dobrze pamiętam, było chyba 7 albo 8 karczem. Każda miała swoją własną nazwę, jakby imię: »W Miłocinie«, »Na Klinach«, »Słomianka«, »U Żywca«, »U Sołowskiego w Borze« i jeszcze inne. Obecnie²³⁰ z tej dużej liczby – z Rzeszowa do Głogowa jest tylko 12 kilometrów – zostały się tylko dwa budynki”.

Podobnie było w innych miastach w okolicy: Przemyślu, Krośnie, Jarosławiu. W tym okresie coraz liczniej zaczęły jednak powstawać hotele, a także eleganckie restauracje i cukiernie, co doprowadziło praktycznie do upadku karczmarstwa przed II wojną światową. Ostatnia karczma w Rzeszowie została wprawdzie zburzona dopiero w 1970 r., ale od dawna nie pełniła swej pierwotnej funkcji – była czymś w rodzaju osiedlowego domu kultury. Karczmy, na które moda zaczęła powracać w ostatnich latach, są już tylko klimatycznymi restauracjami, a nie swoistymi „instytucjami”. Trzeba jednak podkreślić, że ich nazwy często nawiązują do modeli nazewniczych dawnych zajazdów.

wać krzewy i drzewa, karczować’; pozwala to przyjąć tezę, że pierwotnie wyraz oznaczał budynek na karczowisku: „takie obiekty, obsługujące podróżnych, umieszczane były widocznie często poza terenem zabudowanym, przy ruchliwych drogach na wykarczowanym terenie” (Boryś 2010: 223). Z kolei słowo *szynk* pojawiło się w polszczyźnie na przełomie XV i XVI w. i zostało zapożyczone z jęz. niemieckiego (Boryś 2010: 611). Pierwotnie wyrazy *karczma* i *szynk* funkcjonowały jako synonimy, ale współczesne słowniki języka polskiego wskazują na zróżnicowanie się znaczenia wyrazów, por. *szynk* [przest.] ‘podrzędna restauracja, knajpa’ (SJP III 437; <http://sjp.pwn.pl/sjp/szynk;2577377.html>); *karczma* ‘budynek wznoszony przy uczęszczanych traktach, służący dawniej jako miejsce spotkań ludności, spełniający rolę gospody, domu zajezd-nego; oberża’ (SJP I 884).

²²⁹ Opis rzeszowskich (miejskich i podmiejskich) karczem z początku XX w. odnajdujemy w monografii F. Kotuły: „Były to zawsze rozłożyste chałupiska, bowiem oprócz izby szynkowej i alkierzy dla specjalnych gości, były w nich mieszkania szynkarzy, przeważnie Żydów. Przed karczmą zawsze rozciągał się szeroki plac na wiele wozów, była też zawsze studnia z żurawiem i dużym korytem do pojenia zwierząt. Bo »pojenie się« ludzi odbywało się wewnątrz karczmy, przy prymitywnych stołach, częściami gorzałką [...], częściami piwem. Toteż place przed karczmami w dni jarmarczne były wypełnione »po brzegi« wozami i końmi. Na wozach siedziały b a b y, czyli żony, a c h ł o p y urzędowały w szynkach” (Kotuła 2003: 374–375).

²³⁰ Cytowana książka była pisana w latach 80. ubiegłego stulecia.

Z ponaddwustuletniego okresu funkcjonowania karczem w Rzeszowie udało się wypisać 29 nazw desygnujących 18 obiektów. To zdecydowanie za mało, aby wyciągać wnioski na temat produktywności typów semantycznych, ale wystarczająco, żeby prowadzić porównania i poczynić pewne spostrzeżenia dotyczące obrazu miasta (i przedmieść).

Z dokumentów wynika, że w pierwszej połowie XVIII w. w mieście i w jego najbliższej okolicy znajdowało się pięć karczem, przy czym jedna była beziemienna, nazwa kolejnej funkcjonowała w dwóch wariantach graficznych (*Austeria pod oo. Bernardynami* || *Austeria pod Ojcami Bernardynami*), trzy pozostałe nosiły miana: *Kraśnieńska*, *Powicieńska*, *Miłocińska*²³¹. Wszystkie wymienione powyżej nazwy były lokalizujące, przy czym pierwsze dwie (a właściwie jedna w dwóch wariantach) sytuowały względem ważnego punktu w mieście – kościoła i klasztoru oo. Bernardynów, kolejne trzy wskazywały na położenie na terenie podrzeszowskich miejscowości: Krasne, Powietna, Miłocin.

Pod koniec XVIII w. cały czas funkcjonowały nazwy *Austeria pod Ojcami Bernardynami* i karczma *Kraśnieńska*, powstało też dwanaście nowych onimów. Dla karczem *Miłocińskiej* i *Powicieńskiej* pojawiły się warianty przyimkowe: *W Miłocinie*, *W Powitny*; taką samą formę mają nazwy dla dwóch nowych karczem: *W Staroniwie* i *W Staromieściu*, przy czym ta druga karczma zwana też była *Staromiejską* (1). Przyimkową postać mają ponadto nazwy lokalizujące względem ważnych punktów w samym mieście: analogicznie do *Austarii pod Bernardynami* powstaje karczma zwana *Pod Reformatami*. Ciekawa jest nazwa *U Promu*, dla karczmy usytuowanej przy przeprawie promowej przez Wisłok od strony miasta. Utrwalono w niej dość archaiczną strukturę: przyimek *u* w funkcji wprowadzającej okolicznik miejsca²³². Po drugiej stronie rzeki i promu była karczma o dubletywnej nazwie *Nad Wisłokiem z Przewozem* lub *Na Czekażu*. Wszystkie wymienione tu onimy pełniły funkcję lokalizującą i prawie wszystkie (wyjątek to *Staromiejska*) miały postać wyrażenia przyimkowego. Wystąpiły tu przyimki lokatywne: *w* (aż cztery razy), *pod*, *na*, *nad* i *u* (po jednym razie). Tylko częściowo potwierdza się zatem spostrzeżenie W. Miodunki, że w nazwach karczem „przyimki są [...] ograniczone do czterech: *pod*, *na*, *nad*, *za*” (1968: 90).

²³¹ Te trzy nazwy przytaczam za J. Hoff i hasłem w *Encyklopedii Rzeszowa* (ER 268) – karczmy na pewno istniały, ale nie znalazłam potwierdzenia takiej formy nazw w źródłach.

²³² Przyimek *u* w funkcji wprowadzającej okolicznik miejsca stosowany był długo w gwarach, por.: „okoliczniki przybliżonego miejsca ‘około, w pobliżu’ wyrażano przyimkiem *u*, może zresztą tylko gwarowo, np. *u Warszawy*, *u mostu*. W gwarach tego rodzaju przykłady są bardzo pospolite: *postawił parobka u koni*, *u lnu-ch była*, *dom stoi u rzeki*” (Klemensiewicz i in. 1965: 428); por. też znane porzekadło: *Słowo się rzekło, kobyłka u płota*.

Być może w ostatnich dziesięcioleciach XVIII w. pojawiły się w Rzeszowie pierwsze charakteryzujące nazwy karczem, jednak ich klasyfikacja jest niepewna – to *Czekaj* i *Wisielówka*. Obydwie nazwy są bardzo typowe dla tego typu obiektów (por. Miodunka 1968: 90–93), na dodatek często ponawiane na osady (por. SG I 790), ale nie zawsze kierunku „wędrowki” nazwy przebiega od karczmy do ojkonimu; czasem bywa odwrotnie. Rzeszowska karczma *Czekaj* leżała na przedmieściu Czekaj, położonym za rzeką – do centrum miasta można się było stąd dostać albo pobliskim promem, albo mostem, jednak ani karczma, ani przysiółek nie leżały bezpośrednio przy przeprawie (leżały gdzieś w połowie drogi między promem i mostem). Badacz historii miasta F. Kotuła tak rozważa problem: „Czy przedmieście przyjęło nazwę od karczmy, czy odwrotnie? Jest faktem, że w Polsce jest bardzo dużo przedmieść o tej nazwie. Wywodzi się ją od tego, że przed bramami miasta nieraz trzeba było zaczekać, zanim je otworzono. To wyjaśnienie dla naszego Czekaja nie może być zastosowane. Z tej prostej przyczyny, że przysiółek powstał stosunkowo późno, i to na pustych terenach. Mało: błotnistych, a nawet bagnistych. Miasto w tym miejscu leżało raczej daleko od rzeki i jeśli trzeba było czekać, to zupełnie gdzie indziej” (Kotuła 2003: 416).

Dalej Kotuła przytacza historię karczmy: była ona własnością Żyda, który na frontowej ścianie miał zawiesić duży szyld z napisem „Czekaj”; zdaniem badacza „to znaczyło: Zaczekaj! Stań! Napij się piwa lub wódki! Gdzie ci się spieszy? Od tego bezwiednie humorystycznego szyldu utarła się nazwa dla całego najpierw przysiółka, a od roku 1902 – przedmieścia Rzeszowa” (Kotuła 2003: 417). Trudno dziś orzec, ile w tej opowieści jest prawdy, a na ile jest to barwna legenda, zahaczająca o ludową etymologię; z drugiej jednak strony źródła podają, że karczma *Czekaj* zwana była też *Nad Wisłokiem z Przewozem*, zatem może faktycznie była miejscem oczekiwania na przeprawę. Warto jeszcze zwrócić uwagę na nazwę wariantywną karczmy: *Na Czekaju* – jej forma wyraźnie wskazuje na lokalizację karczmy na terenie przedmieścia, co z kolei sugerowałoby pierwotność ojkonimu.

Podobne wątpliwości rodzi nazwa *Wisielówka*. Karczma o tej nazwie była ulokowana na Błoniach, w pobliżu koszar, w okolicy gaju o nazwie *Wisielok* – według ludowych przekazów w tym gaju powiesił się żołnierz z pobliskiej jednostki. Inne przekazy mówią o wielu osobach, które tam postanowiły rozstać się z życiem. Niewykluczone, że w trakcie powtarzania historyjek z ust do ust poprzekręcano wiele szczegółów – nazwa gaju jest raczej późniejsza niż nazwa karczmy.

Za to z pewnością pod koniec XVIII w. pojawiła się pierwsza nazwa posesywna. Tym samym dla charakterystyki obiektu istotna stała się nie tylko lokalizacja (gdzie?), ale też prawo własności (czyja?). Rzeszowska karczma *Rajchówka*, ulokowana na tzw. Żabniku, wzięła nazwę od imienia Żyda nią zarządzającego.

Wiek XIX przynosi pięć nowych nazw, przy czym wciąż dominują lokalizujące: *Pod Czerwoną Bramą* || *Czerwona Brama*²³³ (nazwa ponowiona z nazwy bramy), *Staromiejska* (2) (nowa, murowana karczma zajezdna ulokowana w Staromieściu), *Głęboka* || *Na Głęboce*. Ostatnia nazwa wymaga szerszego komentarza: określany nią budynek stał przy drodze do Łańcuta, na Pobitnie, na stoku góry; aby się dostać do wód gruntowych, trzeba było głęboko wiercić – i taka właśnie głęboka studnia powstała przy karczmie, zwanej dawniej *Powicieńską* lub *W Powitny*, a teraz *Głęboką*. Od tej nazwy charakteryzującej powstała nazwa przyimkowa pozornie lokalizująca (*Na Głęboce*), powielająca popularny wówczas model strukturalny (nazwy przyimkowe).

Początek XX w. to czas pojawienia się kolejnych siedmiu onimów; także w tym okresie powstają głównie nazwy lokalizujące: *Maćkówka* || *Na Maćkówce*²³⁴ (karczma znajdowała się na terenie przysiółka Drabinianki zwanego Maćkówką), *Na Stajniach* (zajazd urządzony w dawnych stajniach zamkowych), *Na Wysokiej* (karczma ulokowana przy ul. Lwowskiej, na stoku góry). W tym czasie źródła odnotowały też jedną nazwę charakteryzującą: *Bośnia*. Nie do końca wiadomo, dlaczego budynek, usytuowany nad rzeką Młynówką, w okolicy Błoni, zyskał tak „egzotyczną” nazwę. F. Kotula wysuwa dwie hipotezy: „czyżby dlatego, że Austria posłała do Bośni, gdzie wciąż dochodziło do walk, swoje pułki?” (Kotula 2003: 388), a może dlatego, że „do tej karczmy chodzili żołnierze różnych formacji (kawaleria i piechota), a pomiędzy nimi dochodziło do częstych swarów i bójek. Jak chociażby w Bośni?” (Kotula 2003: 393). Nazwa z pewnością jest mianem przeniesionym, powstałym przez kreację metaforyczną.

W tym czasie wzrasta na Rzeszowszczyźnie liczba nazw posesyjnych. W samej stolicy regionu pojawiły się wprawdzie tylko dwa takie miana, ale w okolicy było ich znacznie więcej (por. Kotula 2003: 374). Karczmę na Maćkówce, w której rolę gospodarza pełnił Załka Wizenfeld, zwano *U Załki*, z kolei miłośnicy mocnych trunków z Ruskiej Wsi spotykali się *U Zyśka*.

Podsumowując, należy stwierdzić, że twórcy nazw rzeszowskich karczem byli pragmatyczni: „imiona” budynków (niezależnie od czasu nominacji) miały informować przede wszystkim o ich położeniu (3/4 analizowanych mian). Zaledwie czterem nazwom można przypisać funkcję charakterystyki nazywanego obiektu (przy czym przy dwóch jest to niepewne), a trzy inne nazwy podkreślały osobę właściciela (zob. tabela nr 38).

²³³ Była to jedna z najbardziej znanych rzeszowskich karczem, usytuowana przy bramie wjazdowej do miasta od strony Głogowa i Sandomierza (obecna ul. Grunwaldzka); jej właścicielem był Żyd Aron Wang; budynek rozebrano w 1957 r., po zakończeniu budowy gmachu Urzędu Wojewódzkiego.

²³⁴ Kotula (2003: 387) podaje nazwę *U Zołki na Maćkówce* – wydaje się jednak, że to były dwie nazwy tej samej karczmy: *U Załki* || *Na Maćkówce*.

Tabela nr 38: Semantyka nazw rzeszowskich karczem

Czas notacji nazwy	Nazwy lokalizujące
I połowa XVIII w. (5 nazw)	n. lokalizujące: Austeria pod oo. Bernardynami Austeria pod Ojcami Bernardynami, Kraśnieńska, Powicieńska, Miłocińska
II połowa XVIII w. (12 nazw)	n. lokalizujące: W Miłocinie, W Powitny, W Staroniwie, W Staromieściu Staromiejska (1), Pod Reformatami, U Promu, Nad Wisłokiem z Przewozem, Na Czekaju n. charakteryzujące: *Czekaj, *Wisielówka n. posesywne: Rajchówka
XIX w. (5 nazw)	n. lokalizujące: Pod Czerwoną Bramą Czerwona Brama, Staromiejska (2), *Na Głęboce n. charakteryzujące: Głęboka
pocz. XX w. (7 nazw)	n. lokalizujące: Maćkówka Na Maćkówce, Na Stajniach, Na Wysokiej n. charakteryzujące: Bośnia n. posesywne: U Załki, U Zyska

*nazwy o niepewnej motywacji

Pod względem formy nazwy rzeszowskich karczem są specyficzne: aż 60% to struktury przyimkowe, podczas gdy w całej Polsce odsetek ten wynosi ok. 10% (Miodunka 1968: 90). Przyimki, które tutaj się pojawiły, to lokatywne: *na* (5 x), *pod* (4 x), *w* (4 x), *nad* (1 x), ponadto w trzech nazwach pojawił się przyimek *u*, przy czym raz wystąpił w funkcji lokatywnej (gdzie?), a dwa razy – w funkcji posesywnej (*u* kogo?). Należy podkreślić, że pragmatyzm nazw karczem widać nie tylko w semantyce, ale także w budowie (liczbie członów): nie są to struktury rozbudowane, zazwyczaj po przyimku występuje jeden rzeczownik (antroponim lub toponim). Dwuwyrazowe określenia pojawiają się tylko wówczas, gdy motywujący nazwę toponim jest dwuwyrzowy (*Pod Czerwoną Bramą*) lub jednowyrzowe określenie jest nieprecyzyjne (*Nad Wisłokiem z Przewozem*). Tylko w jednej nazwie przed określeniem przyimkowym pojawił się człon gatunkowy: *Austeria pod oo. Bernardynami* || *Austeria pod Ojcami Bernardynami*.

Obok nazw przyimkowych w analizowanym materiale wystąpiły nazwy syntetyczne, podobnie jak przyimkowe pozbawione członów gatunkowych. Funkcjonalnie wszystkie one są rzeczownikami, ale genetycznie sześć z nich to zsubstantywowane przymiotniki (pięć pochodnych od ojkonimów i jedna odapelatywna), jedna nazwa to pierwotny rozkaźnik (*Czekaj*), dwa miana to derywaty utworzone sufiksem *-ówka* (od nazwy osobowej *Rajchówka* i od apelatywu *Wisielówka*). Pozostałe trzy onimy to nazwy przeniesione: z nazwy przysiółku (*Maćkówka*), z nazwy kraju (*Bośnia*) i z nazwy bramy miejskiej (*Czerwona Brama* – jedyne dwuwyrzowe miano karczm w tej grupie).

5.5.2. Młyny

Młynarstwo było rzemiosłem, które w Polsce pojawiło się bardzo wcześnie i było nierozdzielnie związane z codziennym funkcjonowaniem gospodarstw domowych. Pierwsze urządzenia mielące były napędzane wodą – młyny wodne pojawiły się w kraju już na początku XII w., a rozpowszechniły w późnym średniowieczu. Z oczywistych względów były budowane nad rzeczkami, strumieniami, a na ich potrzeby spiętrzano wodę groblami. Z kolei młyny wietrzne (popularne niegdyś wiatraki) zaczęto budować w XIII w. Do dziś można je jeszcze spotkać na wsiach. Wznoszono je na terenach równinnych i słabo zalesionych, czyli wietrznych. W XIX w. pojawiły się znacznie wydajniejsze młyny napędzane parą wodną, a z czasem także energią elektryczną – wówczas to młyny napędzane energią naturalną zaczęły odchodzić w zapomnienie (były rozbierane lub przerabiane na młyny parowe i elektryczne).

W młynach mielono nie tylko mąkę, ale też sól, węgiel, szkło, żelazo, młynami nazywano także folusze do spłśniania sukna, garbowania skór, urządzenia do mielenia kaszy, nasion roślin oleistych, tartaki, papiernie itp. (Gołębiowska 1968: 81). W okresie przeduwłaszczeniowym ich właścicielami byli głównie król, kościół i feudałowie. W XIX w. nastąpił intensywny rozwój własności chłopskiej, jednak nabywcami młynów wodnych i wiatraków byli nie tylko mieszkańcy wsi, ale także mieszczaństwo. Wzrosła też grupa młynarzy najemnych i wędrownych, którzy byli zatrudniani na określony czas. Pod koniec XIX w. młynarze zaczęli być traktowani jak przedsiębiorcy, młyny przestały też pełnić funkcje społeczne.

W samym Rzeszowie, przez który przepływało kilka drobnych rzeczek i który był położony nad sporą rzeką Wisłok, młynarstwo nie cieszyło się dużą popularnością. Chętniej tu zbożem handlowano, niż je mielono. W sumie z dostępnych źródeł udało się wynotować tylko pięć nazw z XVIII w. i cztery nazwy z początku XX w.²³⁵ Nie znaczy to jednak, że wcześniej w mieście nie było młynów; były, ale nie miały trwalszych nazw – określano je od położenia lub od właściciela. Z badań historyków wiemy, że na przełomie XV i XVI w. „na potrzeby rynku żywnościowego pracowały – młyn miejski oraz młyn należący do Rzeszowskich – zatrudniający wykwalifikowanych młynarzy. W pobliżu owych młynów był najprawdopodobniej blech miejski” (Leśniak 1994: 204). Akta radzieckie rzeszowskie z lat 1591–1634 wskazują na istnienie w mieście czterech młynarzy, ale już dokumenty z lat 1639–1750 – tylko na jednego (Motylewicz 1994: 237; 1994a: 349). Z innych źródeł wiadomo, że w XVII w. Ligęza miał co najmniej dwa młyny: jeden w Drabiniance nad Przykopą, drugi

²³⁵ Dla porównania: pierwsze nazwy poznańskich młynów pochodzą już z XIII w., a wszystkich nazw w Poznaniu jest dwadzieścia razy więcej niż w Rzeszowie (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 341, 349).

w Pobitnie – oba młyny odnotowuje skarga wniesiona w 1622 r. przez Ligęzę (ER 414)²³⁶.

Plan Wiedemanna z 1762 r. pokazuje jeden wiatrak nad Jeziorem Bernardyńskim (okolice obecnego pl. Balcerowicza), jednak ze źródeł pisanych wynika, że w mieście funkcjonowały w tym okresie co najmniej dwa młyny: *Młyn pod oo. Bernardynami* oraz *Młyn Staromiejski* || *Młyn Staromiejski Wisłoczny* || *Młyn Wisłocki Staromiejski*; prawdopodobnie to ten sam, który nazywany jest też *Młynem Miejskim*. Wszystkie XVIII-wieczne imiona młynów (nazwy i ich warianty) były lokalizujące.

W XIX w. powstały w mieście młyny parowe. *Słownik geograficzny* (SG X 152) wspomina o nich, ale nie podaje ani ich nazw, ani lokalizacji. Inne źródła wymieniają cztery nazwy (dla czterech obiektów), w tym trzy posesywne, utworzone od nazwisk właścicieli: *Młyn Eksteina*, *Młyn Kleina*, *Młyn Reicha*, i jedną nawę charakteryzującą, utworzoną od rodzaju materiałów poddawanych przemiałowi: *Młyn Kostny*.

Analiza źródeł pokazuje, że człon gatunkowy (*młyn*) był obowiązkowy w nazwach tej grupy desygnatów. Ani w księgach miejskich, ani sądowych nazwy te nie pojawiły się w postaci eliptycznej²³⁷. Jest to specyficzne na tle całej Polski, gdzie znaczną przewagę mają nazwy syntetyczne (por. Gołębiowska 1969). Człon określający w starszych nazwach był przymiotnikowy lub przybierał postać wyrażenia przyimkowego, nieczęstą w nazwach młynów²³⁸. Nowsze nazwy mają człon określający w postaci rzeczownika w dopełniaczu, tylko jedna jest przymiotnikowa.

Mimo tak ograniczonego materiału można zauważyć, że nazwy rzeszowskich młynów wykazują spore zróżnicowane motywacyjnie: są tu reprezentowane wszystkie grupy semantyczne wyróżnione przez T. Gołębiowską (1969): topograficzne (tu: lokalizujące), dzierżawcze (tu: posesywne) i kulturalne (później nazywane kulturowymi) – od przetwarzanych produktów (tu: charakteryzujące)²³⁹. Prezentuje je tabela nr 39.

²³⁶ Młyn w Drabiniance nad Przykopą wymieniony już był jako własność Ligęzy w rejestrze poborowym podatków z 1589 r., z kolei ów młyn pod Pobitnem w 1727 r. zanotowany został jako własność „młynarza Podkowy na Strugu” (ER 414).

²³⁷ Już pół wieku temu T. Gołębiowska (1969: 114–115) zwracała uwagę na to, że często trudno rozstrzygnąć, czy człon *młyn* wchodzi w skład nazwy czy nie; badaczka podkreślała, że w *Słowniku geograficznym* przy wielu nazwach pojawiają się warianty typu *Gralowski Młyn* || *Gralowski*, co pozwoliło jej na wyciągnięcie wniosku, że „tendencja rozwojowa prowadzi do pominięcia członu utożsamiającego”.

²³⁸ T. Gołębiowska (1969) przytacza zaledwie dziesięć nazw w formie wyrażen przyimkowych (na ponad tysiąc analizowanych).

²³⁹ Wśród nazw wynotowanych ze *Słownika geograficznego* najwięcej było topograficznych, głównie lokalizujących, mniej było nazw kulturowych, a najmniejszą grupę tworzyły nazwy dzierżawcze (Gołębiowska 1969), zupełnie inaczej wygląda produktywność poszczególnych typów semantycznych w Poznaniu, gdzie ponad 40% to nazwy posesywne, 23,8% to nazwy

Tabela nr 39: Semantyka nazw rzeszowskich młynów

Czas powstania nazwy	Nazwy
XVIII w.	lokalizujące: Młyn pod oo. Bernardynami, Młyn Staromiejski, Młyn Staromiejski Wisłoczny, Młyn Wisłocki Staromiejski, Młyn Miejski
XIX/XX w.	charakteryzujące: Młyn Kostny posesywny: Młyn Eksteina, Młyn Kleina, Młyn Reicha

* * *

Rzeszów nigdy nie był miastem, w którym niezwykle prężnie rozwijały się gospodarka i przemysł. Od początku był raczej grodem kupców i drobnych rzemieślników, a w okresie niewoli stał się miastem garnizonowym. Ten charakter miasta znalazł odbicie w nazewnictwie obiektów gospodarczych: mimo że było tu kilka rzeczek i jedna spora rzeka (Wisłok), młynów postawiono niewiele (a i innych obiektów gospodarczo-przemysłowych – do czasu ulokowania tu w latach 30. XX w. fabryk Centralnego Okręgu Przemysłowego – było zaledwie kilka, i to niezbyt dużych). Za to dla wygody przybywających do miasta kupców wzniesiono karczmy przy wszystkich drogach dojazdowych i przeprawach.

Semantyka nazw obiektów gospodarczych (podobnie jak ich liczba) też była uzależniona od czynników zewnętrznych: do XVIII w., kiedy miasto było grodem prywatnym, a wszystkie większe obiekty należały do jego właścicieli, w nazwach uwidacznia się zwłaszcza funkcja lokalizująca – ważna, bo pozwalająca zorientować się w położeniu obiektów w czasach, kiedy oficjalnych adresów jeszcze nie było. Po uwłaszczeniu rośnie ranga własności prywatnej, co natychmiast znajduje odbicie w powstających wówczas nazwach posesywnych. Dla nazywających mało istotny okazał się wygląd, przeznaczenie czy jakiegokolwiek inne cechy obiektu – nazw charakteryzujących powstało zaledwie kilka.

Obecnie nazewnictwo obiektów gospodarczych jest sformalizowane, do pewnego stopnia uregulowane przepisami, mniej lokalne, a bardziej globalne; tym samym nie pozwala na opis obrazu miasta.

5.6. Nazwy obiektów sportowych

Jeszcze kilkadziesiąt lat temu miejsca, w których można było uprawiać sport na świeżym powietrzu, były własnością wspólną mieszkańców miasta. Obecnie większość budynków i miejsc przeznaczonych do celów sportowo-rekreacyjnych to obiekty komercyjne. Część z nich jest własnością miasta,

topograficzne, 20,6% – nazwy kulturowe (Rutkiewicz-Hanczewska 2008: 361). W Rzeszowie najwięcej było nazw lokalizujących (5), nieco mniej posesywnych (3) i tylko jedna charakteryzująca.

część – klubów sportowych, pojedyncze należą do wojska, Kościoła czy innych instytucji i organizacji. Często są podmiotami gospodarczymi (notowanymi w Krajowym Rejestrze Urzędowym Podmiotów Gospodarki Narodowej). Proces komercjalizacji objął nawet dawne obiekty poszczególnych klubów sportowych; dziś prowadzą one działalność gospodarczą (np. wypożyczanie sprzętu na imprezy kulturalno-rozrywkowe, wynajmowanie pomieszczeń innym klubom czy instytucjom). Jako takie muszą mieć nazwę – są instytucjami, a zatem wchodzi w obręb szeroko pojętej chrematonimii²⁴⁰. Ale obecny status prawny obiektów sportowych, a także ich nazewnictwo jest efektem pewnej ewolucji, wymuszonej przez przemiany społeczno-gospodarcze. Współczesne ergonimy komercyjne desygnujące obiekty sportowe często wywodzą się bowiem z nieoficjalnych, strukturalnie i motywacyjnie zbliżonych do toponimów mian. Nie można też zapominać o tym, że obiekty sportowe są ważnymi punktami na mapach miast, zajmują nieraz rozległe obszary, są lokalizatorami (tworzy się od nich np. nazwy ulic, osiedli, sklepów), co skłania do sytuowania ich nazw w obrębie urbanonimii.

5.6.1. Rzeszowskie obiekty sportowe – historia

Historia rzeszowskich obiektów sportowych nie jest zbyt długa. Wprawdzie pierwsze (bezimienne) boisko sportowe obok parku Miejskiego powstało przed wiekiem, ale rozwój obiektów sportowych to dopiero okres PRL-u – z tego właśnie czasu pochodzą pierwsze nazwy stadionów i ośrodków sportowych. Prawdziwy rozkwit infrastruktury sportowej w mieście nastąpił jednak na przełomie XX i XXI w.

Część rzeszowskich miejsc sportowo-rekreacyjnych jest określana apelatywnie, np. obok Hali na Podpromiu w ostatnich latach powstały trzy profesjonalne place: skatepark, snowpark i dirtpark (tor przeszkód dla rowerzystów) – ponieważ w Rzeszowie nie ma innych obiektów tego typu, do identyfikacji na razie wystarczają ich apelatywne określenia. Swoich nazw nie mają ponadto liczne, występujące w kompleksach sportowych korty tenisowe, boiska do siatkówki i koszykówki, strzelnice, a także lodowiska²⁴¹ czy przyszkolne boiska i orliki. To powoduje, że nazw powinno być mniej niż obiektów. Tak jednak nie jest, bowiem dla obiektów wyróżnianych propriami często funkcjonują warianty i dublety. Bywa, że nazwy są zróżnicowane chronologicznie, ale bywa, że w planie synchronicznym dla jednego obiektu funkcjonuje kilka oni-

²⁴⁰ W typologii A. Gałkowskiego (2011) można by je włączyć w zakres chrematonimii marketingowej.

²⁴¹ W Rzeszowie są tylko trzy sztuczne lodowiska; wszystkie określane przez podanie lokalizacji: nazwy ulicy (lodowisko przy ul. Wyspiańskiego), nazwy budynku, przy którym się znajduje (lodowisko pod Millenium Hall), nazwy osiedla (lodowisko na Baranówce).

mów. W rezultacie analizie poddano 41 nazw desygnujących 19 obiektów sportowych (6 nazw ośrodków sportowych, 9 nazw hal, 5 nazw basenów, 2 nazwy parków linowych i 19 nazw boisk).

Nazwy obiektów sportowych w PRL-u

Lata 60. XX w. to okres sporych inwestycji miejskich w dziedzinę sportu. Powstały wówczas dwa nowe boiska piłkarskie (obok wybudowanego na początku XX w.), zaistniała więc potrzeba wyróżniania ich osobistymi imionami. Stadiony nazwano od mian klubów sportowych, które na nich trenowały lub/i były ich właścicielami: Resovii²⁴², Stali²⁴³ i Waltera²⁴⁴. Na mapach z tego okresu stadiony są odnotowane jako: *Stadion KS „Stal”* || *Stadion ZKS „Stal”*; *Stadion KS „Resovia”* || *Stadion „Resovia”* || *Stadion CWKS „Resovia”*; *Stadion KS „Walter”*.

W połowie lat 60. XX w. dawne kino Świt (mieszczące się w budynku ujeżdżalni pułku kawalerii) przystosowano do potrzeb klubu sportowego. W ten sposób *Hala Sportowa GKS „Walter”* stała się siedzibą wielu sekcji i świadkiem wielu sukcesów rzeszowskich sportowców. Jeszcze wcześniej, bo już w latach 50., zrodziła się w mieście potrzeba wybudowania obiektu, który – jak argumentowały ówczesne władze – miał zapewnić wypoczynek i rozrywkę dla mas pracujących, a także podkreślić prestiż nowo powstałego miasta wojewódzkiego. Już w 1956 r. zbudowano tu odkryty basen, w kolejnych latach dobudowano obok niego halę z trybunami, krytą pływalnię, zespół mniejszych basenów z zapleczem oraz korty tenisowe. W dokumentach obiekt ten notowany jest jako: *Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku* || *Wojewódzki Ośrodek Sportowy WOSTiW* || *Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Bieszczady”* || *Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny WOSiR*. Czasem jest on utożsamiany z *Miejskim Ośrodkiem Sportu i Rekreacji*. Na kolejne inwestycje trzeba było czekać aż do lat 90. XX w.

Nazwy po 1989 r.

Dla nazewnictwa obiektów sportowych mniejsze znaczenie miały przemiany polityczne niż gospodarcze i społeczne, związane z prawami własności i sponsoringiem, a co za tym idzie – z zasadami finansowania obiektów. Zmia-

²⁴² Nazwa klubu to zlatynizowana nazwa miejscowa – model dość popularny w nazewnictwie klubów sportowych, przez J. Ożdżyńskiego (1973) zaliczany do lokalizujących, przez K. Kucznię (2010) – do utworzonych od nazw etnicznych i geograficznych.

²⁴³ Był to klub zakładowy Państwowych Zakładów Lotniczych; J. Ożdżyński (1973) nazwy tego typu zalicza do specjalizacyjnych, utworzonych od wytworów lub surowców, natomiast K. Kuczma (2010) – do nazw związanych z aktywnością zawodową założycieli lub sponsorów.

²⁴⁴ Klub powstał z połączenia Milicyjnego KS i Wojskowego KS; nazwa ma związek z patronem (Karol Świerczewski, ps. Walter 1897–1947 – pułkownik Armii Czerwonej, generał broni Wojska Polskiego, działacz komunistyczny, wiceminister obrony narodowej, poseł do Krajowej Rady Narodowej); J. Ożdżyński (1973) zalicza tego typu miana do nazw-symboli, natomiast K. Kuczma (2010) sytuuje je wśród nazw odnoszących się do historii kraju.

ny struktury organizacyjno-prawnej klubów sportowych pociągnęły za sobą renomację obiektów. Dawny WOSiR, ośrodek usytuowany przy ulicach ks. Jałowego i Pułaskiego, zamienił się z *Wojewódzkiego* w *Rzeszowski Ośrodek Sportu i Rekreacji* (Uchwałą Rady Miasta Rzeszowa z lipca 1992 r.). Z kolei dawna *Hala Sportowa GKS „Walter”* od przełomu stuleci zwana jest *Halą „Walter”* lub eliptycznie *Walterem* (dzieci i młodzież mówią, że trenują na „Walterze”), a ostatnio także *Halą Sportową Policyjnego Towarzystwa Sportowego „Walter”*. Obecnie hala jest nieczynna z powodu gruntownego remontu. Za to w 2002 r. oddano wreszcie do użytku budowaną od lat 70. XX w. ogromną halę sportowo-widowiskową, usytuowaną na terenie zwanym Podpromiem. Oficjalnie zwie się ona *Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe im. Jana Strzelczyka*, ale w różnych źródłach figurują nazwy: *Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe „Podpromie” im. Jana Strzelczyka* || *Hala Sportowo-Widowiskowa na Podpromiu*. Mieszkańcy mówią o niej w skrócie: *Hala na Podpromiu* || *Hala Podpromie*.

W mieście wciąż są trzy stadiony – ich liczba nie zmieniła się przez ostatnich pięćdziesiąt lat, w niewielkim stopniu zmieniły się też ich nazwy (mimo zmiany właścicieli). Okazuje się, że niełatwo zmienić wieloletnie przyzwyczajenia mieszkańców, którzy te obiekty nazywają po prostu: *Stadion Stali*, *Stadion Resovii* i *Stadion Waltera*. Pierwszy z nich kilkanaście lat temu przejęło od klubu sportowego miasto – znacząco zmienił się wówczas charakter stadionu: zmodernizowany, rozbudowany, z zapleczem technicznym i gastronomicznym, jest teraz obiektem, na którym mogą się odbywać nie tylko wysokie rangą zawody sportowe, ale także różne imprezy masowe. Mimo że teraz trenują nań trzy kluby (Resovia, Stal Rzeszów oraz PGE Stal Rzeszów), w świadomości mieszkańców nadal jest łączony tylko ze Stalą, dlatego w mediach zwany jest *Stadionem Miejskim „Stali” Rzeszów*. Z kolei stadion przy ul. Langiewicza (*Stadion Waltera*) przeszedł na własność 21. Brygady Strzelców Podhalańskich i zwany jest teraz *Stadionem Zelmeru „Podhalańczyk”* lub po prostu *Podhalańczykiem*.

W ostatnich latach w mieście zbudowano wiele boisk do gry w piłkę nożną. Większość z nich to bezimienne obiekty przyszkolne. Swoje nazwy ma jedynie boisko należące do Stowarzyszenia Lokalnego Salezjańskiej Organizacji Sportowej „SALOS DON BOSCO” w Rzeszowie: *Boisko Sportowe Salos* || *Boisko Salosa*. Poza tym w obręb miasta zostały włączone dawne boiska wiejskich klubów sportowych – ich nazwy to ponowienia nazw klubowych: *Korona* (ul. hr. A. Potockiego), *Junak* (ul. Powstańców Śląskich), *LKS Przybyszówka* (ul. Krakowska), *LKS Biała* (ul. Głęboka).

Jeszcze w latach 50. i 60. ubiegłego wieku w mieście powstały dwie kryte pływalnie, ale nie miały one swoich nazw. Jedna funkcjonowała w kompleksie sportowym, druga była pływalnią zakładową. W latach 90. zyskały oficjalne nazwy urzędowe: *Basen ROSiR w Rzeszowie* (ul. Pułaskiego) i *Kryta Pływalnia WSK-PZL Rzeszów* (ul. Matuszczaka). Kilkanaście lat temu powstały w mieście trzy nowe kryte pływalnie przyszkolne, które zyskały wdzięczne nazwy:

Karpik, Delfin i Muszelka. W ostatnich latach zbudowano też dwa parki linowe: Park Linowy „Linoskoczek” (ul. Rodzinna) oraz Rzeszowski Park Linowy „Expedycja” (Olszyny nad Wisłokiem).

Zestawienie wszystkich nazw rzeszowskich obiektów sportowych, funkcjonujących w okresie PRL-u i współcześnie, prezentuje tabela nr 40.

Tabela nr 40: Nazwy rzeszowskich obiektów sportowych z okresu PRL-u i współcześnie

	PRL	Po 1989 r.
Stadiony	Stadion KS „Stal” Stadion ZKS „Stal” Stadion KS „Resovia” Stadion „Resovia” Stadion CWKS „Resovia” Stadion KS „Walter”	Stadion Stali Stadion Resovii Stadion Waltera Stadion Miejski Stadion Miejski „STAL” w Rzeszowie Podhalańczyk Stadion Zelmeru „Podhalańczyk” Boisko Sportowe „Salos” Boisko „Salosa” Korona Junak LKS Przybyszówka LKS Biała
Ośrodki	Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku Wojewódzki Ośrodek Sportowy WOSTiW Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Bieszczady” Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny WOSiR Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji	Rzeszowski Ośrodek Sportu i Rekreacji
Baseny		Kryta Pływalnia WSK-PZL Rzeszów Basen ROSiR w Rzeszowie Karpik Delfin Muszelka
Parki linowe		Park Linowy „Linoskoczek” Rzeszowski Park Linowy „Expedycja”
Hale	Hala Sportowa GKS „Walter”	Hala Walter Walter Hala Sportowa Policyjnego Towarzystwa Sportowego „Walter” Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe im. Jana Strzelczyka Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe „Podpromie” im. Jana Strzelczyka Hala Sportowo-Widowiskowa na Podpromiu Hala na Podpromiu Hala Podpromie

5.6.2. Rzeszowskie obiekty sportowe – analiza nazw

W nazewnictwie obiektów sportowych zdecydowanie dominują formacje analityczne. Niektóre nazwy mają nawet więcej niż pięć wyrazów tekstowych (np. *Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe „Podpromie” im. Jana Strzelczyka, Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Bieszczady”*). Regułą jest, że nazwy składają się z członu gatunkowego (na ogół jedno-wyrazowego) i jednego lub kilku członów określających²⁴⁵, które mogą być jedno- lub wielowyrazowe. Ponieważ przytoczone tu nazwy zostały wynotowane głównie z map, zdjęć, folderów dotyczących miasta, monografii rzeszowskich, najprawdopodobniej nie uwzględniają (a przynajmniej część z nich nie uwzględnia) członu lokalizującego (np. *Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe im. Jana Strzelczyka [w Rzeszowie]*).

Nazwy obiektów sportowych funkcjonujące w Rzeszowie w okresie PRL-u miały dość jednolitą budowę: obowiązkowy człon gatunkowy (*stadion, hala*) był uzupełniany członem określającym, utworzonym od właściciela obiektu – najczęściej był powtórzeniem nazwy klubu sportowego użytkującego obiekt. A ponieważ nazwy klubowe zazwyczaj składają się z akronimu (skrótowca informującego o rodzaju klubu, np. KS – Klub Sportowy, ZKS – Zakładowy Klub Sportowy, CWKS – Cywilno-Wojskowy Klub Sportowy itp.), właściwej nazwy (*Stal, Resovia*) i członu lokalizującego (*Rzeszów*)²⁴⁶, taką właśnie budowę mają człony określające w nazwach obiektów sportowych. Na mapach pomijano tylko człon lokalizujący: *Stadion KS „Stal” || Stadion ZKS „Stal”, Stadion KS „Resovia” || Stadion CWKS „Resovia”, Stadion KS „Walter”, Hala Sportowa GKS „Walter”*. W jednej notacji pominięto akronim: *Stadion „Resovia”*. Warto zwrócić uwagę na to, że zmiana czy modyfikacja nazwy klubowej pociągała za sobą zmianę nazwy obiektu sportowego – m.in. w tym przejawia się ścisły związek stadionu czy hali z drużyną, która tam trenuje.

Nieco inną budowę miały w tym czasie nazwy ośrodków sportowych (pierwotnie w Rzeszowie były dwa – leżące niemal obok siebie, potem połączone w jeden). Członowi gatunkowemu towarzyszyły tu dwa człony określające: jeden informował o zakresie działalności ośrodka (województwo, miasto), drugi – o charakterze obiektu: *Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku, Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji*. Ciekawe są notacje, w których obok nazwy właściwej znajduje się skrótowiec rozszerzający (doprecyzowujący) nazwę: *Wojewódzki Ośrodek Sportowy WOSTiW [Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku], Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny WOSiR [Wojewódzki Ośrodek Sportu i Rekreacji]*. Przy jednej notacji pojawił się człon

²⁴⁵ O istnieniu kilku członów określających w jednej nazwie możemy mówić wówczas, gdy obok członu gatunkowego pojawiają się człony informujące np. o wyglądzie i przynależności obiektu, zastosowaniu i lokalizacji itp., czyli człony o różnej motywacji.

²⁴⁶ O nazwach klubów sportowych zob. np. Ożdżyński 1973; Dunaj 2008; Kuczma 2010.

będący „nazwą w nazwie” (*Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Bieszczady”*) o charakterze pseudolokalizującym; tak naprawdę człon ten spełniał raczej funkcję propagandowo-reklamową: władze chciały, żeby masy pracujące miasta wojewódzkiego poczuły się tu jak na wczasach w Bieszczadach.

Nazwy nowsze, powstałe po okresie przemian, nie są już tak jednolite ani pod względem budowy, ani pod względem motywacji. Wciąż dominują formacje analityczne z wyraźnie wyodrębniającymi się członami gatunkowymi, jednak odsetek nazw jednoczłonowych jest znaczny (blisko 1/3 odnotowanych w tym okresie).

Wśród nazw boisk i stadionów wciąż dominują posesywne, utworzone od nazw klubów, ale w skład nazwy obiektu wchodzi już tylko nazwa gatunkowa i zasadnicza część nazwy klubowej (bez akronimu i członu lokalizującego: *Stadion Stali, Stadion Resovii, Stadion Waltera*). Mniejsze boiska nazywane są po prostu nazwą klubu (nazwy ponowione), przy czym nazwą obiektu staje się albo sama właściwa część nazwy klubu (*Korona, Junak*), albo rozszerzona o akronim (*LKS Przybyszówka, LKS Biała*). Nazwy stadionów i boisk mogą też wskazywać na przynależność do innych instytucji, np. organizacji młodzieżowych (*Boisko Salosa*), jednostek wojskowych (*Podhalańczyk* – stadion 21. Brygady Strzelców Podhalańskich). Czasem człon posesywny wskazuje przynależność do dwóch instytucji (*Stadion Zelmeru „Podhalańczyk”* – trenują na nim pracownicy Zelmeru i tzw. podhalańczycy), czasem jest wzbogacony o człon charakteryzujący (*Boisko Sportowe Salos*) lub o człon wprowadzający informację o zarządcy stadionu (*Stadion Miejski || Stadion Miejski „STAL” w Rzeszowie*).

Człon gatunkowy nie jest konieczny w nazwach pływalni. Aż trzy z pięciu rzeszowskich krytych basenów mają nazwy odapelatywne, syntetyczne, jednowyrazowe, semantycznie związane z pływaniem, morzem: *Delfin, Karpik i Muszelka*. Dodatkowo przyjazną atmosferę obiektów podkreślają formy deminutywne ich nazw. Starsze rzeszowskie pływalnie mają nazwy składające się z członu gatunkowego, członu posesywnego i członu lokalizującego (*Basen ROSiR w Rzeszowie, Kryta Pływalnia WSK-PZL Rzeszów* – ta nazwa wzbogacona jeszcze o człon charakteryzujący ‘kryta’). Podobną jak dawniej strukturę ma nazwa ośrodka sportowego – dawne *Wojewódzki i Miejski* dziś stworzyły *Rzeszowski Ośrodek Sportu i Rekreacji* – nazwa zawiera informację o lokalizacji i – pośrednio – o zakresie działalności (obejmuje całe miasto) oraz informację o rodzaju działalności.

W nazewnictwie hal sportowych można zauważyć dwie przeciwstawne tendencje: do uproszczenia nazwy i do maksymalnej semantyzacji nazwy. Przejawem tej pierwszej jest funkcjonowanie w obiegu ogólnym (także w prasie i lokalnych mediach) nazw typu: *Hala Walter/a || Walter* (n. posesywna), *Hala na Podpromiu || Hala Podpromie* (n. lokalizująca). Warianty nazw mają człony określające ponowione z nazw klubu i terenu. Druga tendencja prowadzi do tego, że na oficjalnych stronach pojawiają się coraz dłuższe nazwy, np. *Hala Sportowa Policyjnego Towarzystwa Sportowego „Walter”* czy *Hala Sportowo-Widowiskowa na Podpromiu || Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe im.*

Jana Strzelczyka || *Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe „Podpromie” im. Jana Strzelczyka*. Ostatnia z tych nazw obok członu gatunkowego (*centrum*) zawiera człony: charakteryzujący, informujący o zasięgu (*regionalne*), charakteryzujący, informujący o rodzaju działalności (*sportowo-widowiskowe*), lokalizujący (*Podpromie*) i pamiątkowy (*im. Jana Strzelczyka*). Wcześniejsze nazwy pomijają wybrane człony.

Nazwy dwóch funkcjonujących w mieście parków linowych mają podobną strukturę: człon gatunkowy + człon charakteryzujący: *Park Linowy „Linoskoczek”*, *Rzeszowski Park Linowy „Expedycja”* – ta ostatnia nazwa poszerzona o człon lokalizujący. Pozostałe obiekty sportowe czekają na indywidualizujące nazwania.

Wszystkie motywacje członów odróżniających nazw rzeszowskich obiektów sportowych przedstawia tabela nr 41.

Tabela nr 41: Motywacje członów odróżniających nazw rzeszowskich obiektów sportowych

Motywacja członu odróżniającego	Nazwy
Posesywna	<u>PRL</u> : Stadion KS „Stal”, Stadion ZKS „Stal”, Stadion KS „Resovia”, Stadion „Resovia”, Stadion CWKS „Resovia”, Stadion KS „Walter” <u>Po 1989</u> : Stadion Stali, Stadion Resovii, Stadion Waltera, Stadion Miejski, Podhalańczyk, Stadion Zelmeru „Podhalańczyk”, Boisko Salosa, Korona Junak, LKS Przybyszówka, LKS Biała, Hala Walter/a Walter
Lokalizująca	<u>Po 1989</u> : Hala na Podpromiu Hala Podpromie
Charakteryzująca	<u>PRL</u> : Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny WOSiR <u>Po 1989</u> : Delfin, Karpik, Muszelka, Park Linowy „Linoskoczek”
Posesywna i lokalizująca	<u>Po 1989</u> : Stadion Miejski „STAL” w Rzeszowie, Basen ROSiR w Rzeszowie
Charakteryzująca i lokalizująca	<u>Po 1989</u> : Rzeszowski Park Linowy „Expedycja”, Hala Sportowo-Widowiskowa na Podpromiu, Rzeszowski Ośrodek Sportu i Rekreacji
Charakteryzująca i posesywna	<u>PRL</u> : Hala Sportowa GKS „Walter” <u>Po 1989</u> : Boisko Sportowe „Salos”, Hala Sportowa Policyjnego Towarzystwa Sportowego „Walter”
Charakteryzująca, posesywna i lokalizująca	<u>Po 1989</u> : Kryta Pływalnia WSK-PZL Rzeszów
2 człony charakteryzujące	<u>PRL</u> : Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku, Wojewódzki Ośrodek Sportowy WOSTiW, Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji
2 człony charakteryzujące i pamiątkowy	<u>Po 1989</u> : Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe im. Jana Strzelczyka
2 człony charakteryzujące i lokalizujący	Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Bieszczady”
2 człony charakteryzujące, lokalizujący i pamiątkowy	<u>Po 1989</u> : Regionalne Centrum Sportowo-Widowiskowe „Podpromie” im. Jana Strzelczyka

Analiza motywów nominacyjnych pokazuje, że o ile w okresie PRL-u obiektem sportowym w Rzeszowie nadawano wyłącznie nazwy posesywne i charakteryzujące, o tyle współcześnie obok nich pojawiają się też nazwy lokalizujące (i lokalizująco-posesywne lub lokalizująco-charakteryzujące) oraz pamiątkowe.

Warto zaznaczyć, że niektóre człony mogą mieć różną motywację w zależności od tego, jakie znaczenie ma apelatyw, na bazie którego powstały. W rzeszowskich nazwach widać to na przykładzie członu *miejski*: przy nazwie stadionu człon ma znaczenie posesywne, bo nazwa wskazuje na zarządcę obiektu, a jest nim miasto; w nazwie ośrodka ten sam człon ma motywację charakteryzującą – wyznacza zakres działania; bez trudu można sobie wyobrazić sytuację, w której mógłby on mieć znaczenie lokalizujące.

Podobne jak w rzeszowskich nazwach obiektów sportowych typy formalne i motywacyjne znajdziemy także w innych miastach, np. w Krakowie (*Stadion Miejski im. H. Reymana* || *Stadion Wisły Kraków*, *Stadion Suche Stawy*, *Stadion Cracovii* || *Stadion im. Józefa Piłsudskiego*, *Aquapark Park Wodny Kraków*, *Ośrodek Sportu i Rekreacji „Krakowianka”*)²⁴⁷, w Lublinie (*Centrum Sportowo-Rekreacyjne Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie*, *Centrum Sportu Akademos*, *Centrum Sportowo-Rekreacyjne przy ul. Łabędziej* || *Centrum Łabędzia*, *Aqua Lublin*) czy pobliskim Przemyśle (*Hala Sportowa POSiR*, *Korty Tenisowe „Czuwaj”*, *Strzelnica Sportowa LOK*)²⁴⁸.

Przedstawione powyżej nazwy nie są oryginalne pod względem struktury, jedynie semantyka członów wskazuje na ich silny związek z kulturą sportową miasta, w którym powstały, z jego topografią i wyznawanymi wartościami. I w tym sensie są elementem składającym się na językową interpretację jego obrazu.

5.7. Podsumowanie

Nazwy analizowane w tym rozdziale są dość mocno zróżnicowane, bo zróżnicowane są desygnaty przez nie określane. Onimy te mają różny „zasięg” – część z nich (np. niektóre nazwy domów) jest znana tylko wąskiemu gronu osób, większość jednak (kościół, stadiony) jest w mieście dość popularna; nazwy te cechują ponadto odmienne sposoby kreacji, motywacje i struktura. Trzeba jednak podkreślić, że omawiane miana mają wiele cech wspólnych. Desygnują obiekty niewielkie (punkty), ale ważne społecznie i kulturowo. Są zazwyczaj motywowane realnie, choć – zwłaszcza w ostatnich latach – zdarza-

²⁴⁷ Informacje ze strony internetowego informatora miasta Krakowa: <http://miasteria.pl/Miejsca/Malopolskie/Krakow/Sport.html> – dostęp: 12.06.2015.

²⁴⁸ Nazwy z internetowego przewodnika Przemyśla: <http://visit.przemysl.pl/item/category/23> – dostęp: 12.06.2015.

ją się wśród nich miana konwencjonalne. Najczęściej jednak ich motywacja jest żywa (bywa, że nazwa się zmienia, kiedy motywacja „wygasa”), a z nią związany jest dominujący w tej grupie sposób tworzenia nazw – to kreacja realistyczna (Cieślíkowa 1996: 12–15). Z tego wynika również dominująca funkcja nazw punktów – deskrypcyjna (nazwy opisują rzeczywistość); w najnowszych nazwach coraz częściej jednak ujawnia się ekspresja, a czasami także funkcja impresyjna (niektóre nazwy domów).

Pewne zróżnicowanie można dostrzec w zakresie motywacji nazw obiektów różnych klas. Dla domostw najbardziej charakterystyczna jest motywacja określająca własność (posesywna), dla kościołów i innych obiektów sakralnych – kultowa (związana z niematerialnym dziedzictwem kultury), dla pomników – pamiątkowa. Ogólnie jednak można wskazać trzy bardzo produktywne typy semantyczne, będące odpowiedziami na trzy pytania: 1. jaki jest obiekt? (n. charakteryzujące), 2. czyj jest obiekt? (n. posesywne), 3. gdzie jest obiekt? (n. lokalizujące). Trzeba podkreślić, że realizujące je nazwy są pragmatyczne, dosłowne, konkretne (wskazują na właściciela, miejsce, wygląd), użytkowe. Czwarte pytanie i czwarta motywacja jest rzadsza, ale wyrasta z pobudek duchowych, kulturowych: 4. wyrazem czego jest obiekt? (n. kultowe i pamiątkowe). Te nazwy są efektem dążenia do zachowania tradycji, wpisania się w określony krąg kulturowy (chrześcijaństwo), są manifestem określonych poglądów czy ocen społecznych.

Motywacje nazw z tej grupy – jak się wydaje – w niewielkim stopniu zależą od sytuacji politycznej, choć powstawanie wielu obiektów, np. kościołów czy pomników, ma z nią ścisły związek. O kształcie nazw raczej decydują warunki społeczne, poglądy mieszkańców, ale przede wszystkim realia terenowe i socjologiczno-kulturowe. Jak słusznie zauważyła M. Graf (2008: 610), „jest to ta sfera nazewnictwa miejskiego, która charakteryzuje się mniejszym stopniem skonwencjonalizowania przy jednoczesnym silnym wpływie onimicznych mód”. A moda jest czynnikiem mało przewidywalnym.

Struktura omawianych nazw nie jest jednolita. W tej grupie trudniej niż w pozostałych analizować nazwy miejskie jako zestawienia członu gatunkowego z członem określającym, bo często brak wyraziście wyodrębniających się członów. Dominują nazwy analityczne, ale grupa syntetycznych też jest spora, choć w dużej mierze zależy to od rodzaju obiektu. Człony gatunkowe można wyodrębnić przede wszystkim w nazwach kościołów i pomników – i tylko w tych grupach są one raczej pozbawione dodatkowej funkcji charakteryzującej. W pozostałych grupach nazw punktów człony gatunkowe – jeśli w ogóle da się je wyodrębnić – prócz funkcji klasyfikującej na ogół współcharakteryzują obiekt i wykazują wyższy stopień onimizacji (co zaakcentowano tutaj pisownią). Warto podkreślić, że w przypadku długich, urzędowych nazw (np. kościołów albo obiektów sportowych) struktura w postaci modelowej występuje bar-

dzo rzadko – na ogół nazwy te wytwarzają wiele nieoficjalnych wariantów eliptycznych (por. Graf 2008).

Tworzywem genetycznym nazw znaczniejszych punktów częściej są apłatywy niż inne propria, a zatem – z punktu widzenia teorii tekstu (Rutkiewicz-Hanczewska 2013) – onimy te są przede wszystkim metatekstami²⁴⁹, np. *Czarny Wieżowiec*, *Młyn Kostny*, *Brama Wodna*. Intertekstowy charakter mają głównie nazwy posesywne tworzone od nazwisk, np. *Dom Baldorfa*, oraz nazwy kultowe, zawierające w swej strukturze imiona świętych (np. *figura św. Jana z Dukli*). Rzadziej ujawniają się w tej grupie inne toponimy (np. *Grunwald* – dla pomnika), chyba że pełnią funkcję lokalizatorów (np. *Powicieńska*, *Folwark Miłocin*). Celem nazw ważniejszych punktów w mieście najczęściej jest tylko komunikacja, bez chęci świadomego oddziaływania na odbiorcę (taką można przypisać zaledwie kilku nazwom w rodzaju *SkyRes* czy *Panorama* – dla budynku), a więc w relacji tekst – odbiorca dominują teksty użytkowe (informacyjne, np. *Stadion Miejski*, *figura św. Jana Nepomucena*, *Małe Koszary*). W nazywaniu punktów rola nadawcy (kreatora nazwy) jest raczej autonomiczna – niezależna od żadnych zasad czy przepisów (wszak to głównie nazwy spontaniczne, zwyczajowe) ani też od właściwości obiektu (zatem nazwy te są neutralne), choć przy niektórych grupach onimów (np. przy nazwach kościołów) nadawca powinien uwzględniać specyfikę denotatu – te nazwy są eferentne. Onimy desygnujące najważniejsze punkty w mieście nie są seryjne, nie powstają w wyniku kreacji przez wybór z jakiejś listy (jak imiona), nie są też dziedziczone (jak nazwiska), zatem najczęściej są monotekstami (np. *Aichmillerówka*, *Bandzerowskie*), choć oczywiście nigdy nie można wykluczyć, że identyczna nazwa nie pojawi się w innym mieście²⁵⁰. A wiele z nich istotnie się pojawia, nabierając charakteru megatekstów (np. *Panorama*, *Grunwald*, *Nepomuk*). Obecne są tu także linkteksty.

Ponieważ analizowane tu miana często mają charakter nieoficjalny, a w każdym razie nie są wprowadzane urzędowo (nie notują ich ustawy, rozporządzenia), rzadko wykazują dużą stabilność i stałość – wręcz przeciwnie: w tej grupie obserwuje się sporą wariantywność formalną, a także paralelizm nazewniczy, ale to stanowi o dynamice rozwoju tej grupy onimów²⁵¹.

²⁴⁹ Propriami o charakterze metatekstowym są te, „które przekazują wiedzę o przedmiocie tekstu, czyli o referencie (teksty metadeskrypcyjne). To może być wiedza o charakterze identyfikacyjnym, pragmatycznym lub metaforycznym” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 87). We wcześniejszym opracowaniu badaczki nazwy „uwikłane” w znakowy element kontekstu (uwarunkowania społeczne, terenowe, własnościowe) są sklasyfikowane jako kontekstualne (Rutkiewicz-Hanczewska 2009: 326–327).

²⁵⁰ Jak podkreśla autorka tekstologicznej teorii nazw własnych, „w przyszłości wiele nazw może zostać wykorzystanych we wtórnej funkcji onimicznej. Zatem kwalifikacja rodzaju tekstu ma charakter tymczasowy, ściśle związany z momentem jego opisu” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 294).

²⁵¹ Por. zestawienie cech nazw tej klasy obiektów w podrozdz. I.2.4. – tabela nr 1.

Część III

Opozycje semantyczno-kulturowe w onimicznej przestrzeni Rzeszowa

III.0. Wprowadzenie

Człowiek ma skłonność do kategoryzowania otaczającej go rzeczywistości, bowiem wydzielanie pewnych klas przedmiotów, zjawisk, pojęć, wreszcie osób jest sposobem porządkowania i oswajania świata, przekształcania nieogarnialnego chaosu w uporządkowany ład (por. Maćkiewicz 1999: 52). Dlatego powstały taksonomie w botanice i zoologii, układ okresowy pierwiastków, podział władzy (na wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą), podział klas w szkole na oddziały, a nawet podział sklepów według branż (na obuwnicze, odzieżowe, spożywcze, piapersnicze itd.).

Również na bazie pewnych klas pojęciowych opartych na opozycjach człowiek kształtuje własną tożsamość. Niektóre z tych opozycji są binarne (MĘŻCZYŻNA – KOBIETA, KATOLIK – INNOWIERCA), inne gradualne (BLISKI – DALEKI, MAŁY – DUŻY) (por. Bartmiński 2007: 40). Na ostateczny kształt tych opozycji nakłada się pewien filtr kulturowy i perspektywa, z której jest oglądane dane zjawisko, rzecz. Należy przy tym pamiętać, że dominujące jest egocentryczne widzenie świata i rzeczy, a świat postrzegany z punktu widzenia jednostki jest oczywiście subiektywny. To, co jedni oceniają jako ŁADNE, inni mogą określić inaczej, również pojęcia DALEKO – BLISKO, NISKO – WYSOKO czy MĄDRY – GŁUPI są względne.

W tej części książki zostaną przedstawione trzy wybrane opozycje językowo-kulturowe i sposób ich utrwalenia w rzeszowskich urbanonimach. Pierwsza opozycja ma przede wszystkim charakter socjologiczny: przeciwstawienie SWÓJ – OBCY jawi się jako sposób identyfikacji jednostki w onimicznej przestrzeni miejskiej. W rozdziale zostaną zaprezentowane różne aspekty relacji pomiędzy SWOIM i OBCYM, dotyczące zarówno czynników narodowościowych i wspólnotowych, jak i prawa własności, a nawet relacji przestrzennych. Kolejno zostanie omówiona kategoria prymarnie lokatywna, wtórnie – także kulturowa, dotycząca społecznej rangi obiektów, czyli dychotomia CENTRUM – PERYFERIE. Ostatnia omawiana tu opozycja STARY – NOWY ma charakter temporalny, ale także – jak wykazała analiza – do pewnego stopnia wartościujący.

Należy pamiętać, że tego rodzaju interpretacja obrazu miasta dokonuje się nie z punktu widzenia kreatora (twórcy) nazwy, ale z punktu widzenia obserwatora i użytkownika onimów. To opis nazw jako podtekstów (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 28–33), czyli ich interpretacja i wpisywanie w kontekst społeczny, polityczny, światopoglądowy, kulturowy itp. (opis ich funkcjonowania), a w ten typ analiz niejako odgórnie wpisany jest pewien subiektywizm.

III.1. Autoidentyfikacja w przestrzeni miasta

Opozycja SWÓJ – OBCY

Przedmiot ludzki doświadczany jest przez podmiot ludzki jako obcy zawsze wtedy i tylko wtedy, gdy zachodzi między nimi styczność społeczna na podłożu rozdzielnych układów wartości.

Florian Znaniecki

Po to, żebym był rzeczywistym uczestnikiem świata kultury, potrzebna mi jest kultura drugiego człowieka. Nie mogę się ograniczać do tego, że pozwalam mu być odmiennym. Ale muszę w jakiś sposób wprowadzić jego kulturę, jego wartości i prawdę w sferę mojego własnego myślenia. [...] To nie tylko tolerowanie czegoś innego, ale także zrozumienie, że bez tego innego ja nie mogę być samym sobą.

V.S. Bibler

1.1. Istota opozycji SWÓJ – OBCY

1.1.1. Kategoria SWÓJ – OBCY

Socjologia i psychologia wyróżniają wiele opozycji kulturowych, na których zbudowana jest tożsamość jednostki. Opozycja SWÓJ – OBCY należy do najważniejszych z nich. Znalazła się wśród ustalonych przez Iwanowa i Toporowa szesnastu opozycji podstawowych dla słowiańskiego modelu świata (Bartmiński 2007: 42). Tak wysoka ranga tej opozycji „w kulturze oraz życiu społecznym i politycznym narodów” (Bartmiński 2007: 39) wynika z tego, że pełni ona zarówno funkcje poznawcze, jak i identyfikacyjne. Przynależność do pewnej grupy definiuje nas, pomaga nam się określić, tworzy więzi społeczne (a nic nie jednoczy tak dobrze jak wspólny OBCY, zwłaszcza wróg – aspekt socjospołeczny). Stereotypy grupowe są elementem kształtowania naszej wiedzy o świecie, o sobie i o innych (aspekt poznawczy). W grupie wreszcie żyje się po prostu łatwiej (aspekt pragmatyczny).

Oczywiście najprościej i najbardziej naturalnie jest zdefiniować siebie na tle innych. Wszak definiowanie pojęć poprzez podanie wyrażen przeciwstawnych jest najekonomiczniejsze, najskuteczniejsze i najłatwiejsze. Bardzo mocno akcentuje się zatem fakt, że wizerunek grupy obcej jest negatywem wize-

runku grupy własnej (por. np. Engelking 2007: 62), a „kategorię SWOICH określającą obecne w presupozycjach negacje cech przypisanych OBCYM i ich rzeczywistości” (Nowak 2007: 100).

Badania psychologów dowodzą, że człowiek ma niejako wrodzoną skłonność do postrzegania świata w kategoriach MY – ONI. Jak rodzi się owo MY, SWOI? Dlaczego pozostali są OBCY? Jak wyjaśnia T. Jarmakowski (2008): „Pomysłowe eksperymenty psychologów pokazują, że ludzie tworzą grupy na podstawie tak nieznaczących kryteriów, jak cechy osobowości, preferencje artystyczne, a nawet taka sama pierwsza litera imienia. Kryterium identyfikacji z grupą może być kibicowanie temu samemu zespołowi, sprzyjanie określonej partii politycznej czy słuchanie określonej muzyki. Szukamy wręcz pretekstu, by stworzyć podział na »swoich« i »innych«. Osoby należące do naszej grupy mogą liczyć na naszą przychylność i pomoc w stopniu znacznie większym niż te spoza niej”.

O przynależności do określonej grupy mogą zatem decydować czynniki obiektywnie ważne, np. narodowość, miejsce zamieszkania, pokrewieństwo, wspólny język, albo czynniki z pozoru zupełnie nieistotne, np. noszenie okularów, czytanie książek tego samego autora, bycie właścicielem tego samego zestawu klocków. Bezspornym faktem jest, że najistotniejsze w doborze grupy jest „**subiektywne** [podkr. – A.M.] poczucie łączności człowieka z daną grupą oraz wiążące się z tym spostrzeżeniem rozumienie grupy etnicznej jako grupy wyobrażeniowej” (Engelking 2007: 62–63). Grupa SWOICH nie jest w żaden sposób odgórnie zdefiniowana, jej granice też nie są stałe – mogą się w miarę potrzeb rozszerzać lub zawężać, zmieniać (Benedyktowicz 2000: 43).

Współcześnie każdy może być członkiem nieograniczonej liczby grup. Może się z nimi identyfikować na podstawie różnych kryteriów. Ta sama osoba może zaliczać siebie do grupy katolików (kryterium wyznaniowe), trzydziestolatków (kryterium wieku), nauczycieli (kryterium zawodowe), ojców (kryterium rodzinne), rzeszowian (kryterium lokalizacyjne), Polaków (kryterium narodowościowe), alterglobalistów czy pasjonatów piłki nożnej (kryterium społeczne). Co więcej, bardzo często „to, z kim się identyfikujemy, zależy od kontekstu sytuacyjnego. W pracy mogę się np. identyfikować ze swoją firmą, a oglądając mecz – z kibicami swojej drużyny futbolowej. Co ciekawe, wraz ze zmianą kategorii »my« zmienia się kategoria »oni«. Na przykład w czasie negocjacji płacowych kierownik firmy należy dla strajkującego pracownika do kategorii »oni«, ale już w czasie oglądania meczu po pracy ten sam kierownik może należeć do kategorii »my«” (Jarmakowski 2008).

Fakt, że człowiek identyfikuje się z różnymi grupami, potwierdza ciekawa ankieta przeprowadzona wśród studentów UMCS-u. Młodzi ludzie zapytani o to, kim są, podawali po kilka odpowiedzi wskazujących na to, że utożsamiają się z wieloma grupami (*jestem studentem, katolikiem, Polakiem*). To poczucie wielorakiej przynależności J. Bartmiński nazwał poliwalencją. Badacz zwrócił ponadto

uwagę na fakt, że każdy człowiek nie tylko może i należy do różnych kręgów społecznych, ale także różnie te grupy społeczne hierarchizuje (Bartmiński 2007: 52).

SWÓJ może w szczególnych okolicznościach stać się OBCYM, OBCY może zostać przyjęty do grona SWOICH. Można też mówić o różnych stadiach obcości, o obcym a zarazem swoim, o obcym oswojonym¹. Opozycja SWÓJ – OBCY jawi się w tym kontekście jako gradualna.

1.1.2. SWÓJ – OBCY w badaniach

Opozycję SWÓJ – OBCY bada się najczęściej w odniesieniu do relacji między różnymi językami i kulturami, czyli w praktyce – różnymi narodami; często wchodzą w ten zakres relacje na pograniczach krajów (np. Dąbrowski 2001; Engelking 2007; Marczevska 2007; Pelcowa 2007). Na tej opozycji buduje się stereotypy określonych narodowości (por. np. Bartmiński, Panasiuk 2001; zob. też Tokarski 1999: 80–81). Zwraca się jednak także uwagę na fakt, że OBCY mogą należeć do tej samej grupy etnicznej (Chlebda 2007: 89).

Drugi obszar, badany przede wszystkim przez socjologów, ale też przez językoznawców, to grupy rodzinne, społeczne i zawodowe – również te badania prowadzą do zdefiniowania stereotypów, tym razem zawodowych i społecznych (stereotypowego górnika, hutnika, nauczyciela, filozofa, kibica, synowej, teściowej itd.). W tym nurcie pozostają na przykład badania E. Masłowskiej (2007) dotyczące SWOICH gromadzących się przy wspólnym stole, E. Kołodziejek (2007) o sposobach wyrażania czy manifestowania kategorii SWOI wobec tych, którzy nie są członkami subkultur hiphopowców, kibiców piłkarskich oraz więźniów, A. Engelking (2007) o obcych kobietach wkraczających do patriarchalnych rodzin mężów itd.

Trzeci krąg badań wyznacza trudne relacje dotyczące postaw, światopoglądu, przekonań politycznych. W obecnej rzeczywistości polskiej szczególnie dużo miejsca poświęca się OBCYM politycznie komunistom, którzy nie tylko prezentują inne zachowania, ale nawet mówią innym językiem (język propagandy) (por. np. prace P. Nowaka – 1998, 2002, 2007).

Podejmuje się ponadto inne bardzo interesujące wątki, np. bada się rolę gwary jako ostoji dziedzictwa narodowego i tożsamości regionalnej (Pelcowa 2007), analizuje się znaczenie opozycji SWÓJ – OBCY dla powodzenia komunikacji (skuteczności, fortunności – Nowak 2007: 101), bada się różne poziomy komunikacji, na których może się uzewnętrzniać swojskość i obcość².

¹ Por. np. spostrzeżenia H. Pelcowej (2007: 83): „Mieszkańcy wsi mówią ponadto o obcych już częściowo oswojonych, czyli o takich, z którymi się zetknęli, doświadczyli, mają własne skojarzenia i na tej podstawie mogą budować oceny”.

² Ciekawe spostrzeżenia na temat form adresatywnych stosowanych w relacjach między swoimi i obcymi znajdują się w pracy H. Pelcowej (2007), z kolei P. Nowak podkreśla wagę

Opozycja SWOJ – OBCY rzadziej bywa analizowana w kontekście nazw własnych, i to zazwyczaj na marginesie innych rozważań, np. podczas opisu etnonimów (Popowska-Taborska 1999), urbanonimów (tożsamość nazewnicza określonych miast – zob. Handke 2011: 67), czy też emocjonalnie nacechowanych derywatów od nazw własnych (ewolucja znaczenia wyrazu Polactwo – Chlebeda 2007: 92). Więcej uwagi tej problematyce poświęciła np. E. Rzetelska-Feleszko (2006: 70–83) omawiająca nazwy jako rezultat wyboru pomiędzy swojskim a obcym. Problematyka relacji między swoim a obcym dominowała w trzecim tomie monografii *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (Święcicka 2011) – jedna z części była poświęcona relacjom miasto – wieś jako opozycji pomiędzy przestrzenią obcą a przestrzenią oswojoną. Autorzy artykułów skupiali się także na nazwach własnych. Na szczególną uwagę zasługuje praca H. Pelcowej (2011) dotycząca ścierania się swojego z obcym w realiach życia miejskiego i wiejskiego, a także rozprawa M. Dawidziak-Kładocznej (2011) poświęcona wzajemnemu przenikaniu się kategorii SWÓJ – OBCY w nazewnictwie obiektów noclegowych największych miast Polski. Interesujący szkic ukazujący specyficzne pojęcie swojskości i obcości w miastach pogranicznych Bydgoszczy i Grodnie przedstawił H. Duszyński (2011a) – badanie wypowiedzi internautów pokazało, że dla mieszkańców obu miast swoi to przede wszystkim ludzie związani z miastem, zastrzeżeni dla niego, a obcy to głównie komuniści (dla mieszkańców Grodna także niektórzy Polacy, np. Piłsudski, bracia Śniadeccy). Z kolei M. Sagan-Bielawa (2011) analizowała opozycję wieś – miasto jako wariant opozycji SWÓJ – OBCY, która w warunkach międzywojennego Górnego Śląska okazała się tożsama z opozycją polski (śląski) – niemiecki.

1.1.3. Semantyka wyrazów *swój* – *obcy*

Warto w tym miejscu przyjrzeć się znaczeniu i etymologii polisemantycznych wyrazów *swój* i *obcy*. Sporo uwagi poświęcił temu zagadnieniu J. Bartmiński (2007: 46–49), tu zatem zaakcentuję tylko najważniejsze sprawy.

Dla wyrazu *swój* prymarną funkcją jest bycie zaimkiem dzierżawczym³: „Wyraz *swój* użyty jako zaimek dzierżawczy jest tylko znakiem pewnej relacji,

zgodności „odmiany i stylu, którym posługują się wszyscy uczestnicy procesu porozumiewania się” (Nowak 2007: 102).

³ Por. definicje słownikowe: ‘zaimek zastępujący w odpowiednich kontekstach inne zaimki dzierżawcze: *mój, twój, nasz, wasz, jego, jej, ich*, oznaczający, że to, co jest wyrażone przez rzeczownik, którego dotyczy, należy lub odnosi się odpowiednio: do mówiącego, np. *Spakowałam wszystkie swoje rzeczy*, do osoby, do której zwraca się mówiący, np. *Zabierz stąd swoje rzeczy*, do grupy osób, do której należy mówiący, np. *Wyłożyliśmy im swoje racje*, do grupy osób, w skład której wchodzi osoba, do której zwraca się mówiący, np. *Dlaczego nie mówiliście o swoich problemach?*, albo do innych osób lub rzeczy, np. *Umówił się ze swoją dziewczyną*’ (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/swój> – dostęp: 30.01.2014).

określa przynależność czegoś lub kogoś do kogoś, rzadziej do czegoś, a przy tym dodatkowo jego rozumienie zależy od relacji podmiotu do aktualizowanego przedmiotu [...]. Zarazem z natury zaimka wynika, że jest jedynie znakiem »ramowo-kluczowym«, sytuacyjnym, kontekstowym, należy do kategorii okazjonalnych »przełączników« (Jakobsonowskie *shifters*). Jego komunikacyjna treść jest każdorazowo zmienna w zależności od treści tego rzeczownika, który zastępuje» (Bartmiński 2007: 46).

Z punktu widzenia rozpatrywanej tu problematyki istotniejsze jest znaczenie przymiotnikowe (wyjątkowo rzeczownikowe), wyrastające z uwarunkowań kulturowych i społecznych. *Swój* najczęściej definiowany jest jako 'ktoś bliski, należący do tego samego środowiska, do rodziny' (to znaczenie zaopatrzone jest kwalifikatorem *potoczne*), *swoje* to 1. 'to, co jest czyjąś własnością lub się komuś należy'; 2. 'własne zdanie, własna racja', zaś *po swojemu* to 'zgodnie ze swoimi upodobaniami, zwyczajami' (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/swój>). Wyraz *swój* funkcjonuje w polszczyźnie od XIV w., a pochodzi z psł. **svojь*; od niego utworzono derywaty: *swojski*, *swoisty*, *oswoić*, *przyswoić* (Boryś 2010: 590).

Przeprowadzona przez J. Bartmińskiego analiza definicji słowa *swój* w różnych leksykonach doprowadziła do zaskakującego wniosku, iż „definicje słownikowe są zróżnicowane, choć należałoby się spodziewać, że odtwarzając współczesne standardowe rozumienie słów, powinny być całkowicie albo przynajmniej w miarę zgodne [...]. Przy definiowaniu SWEGO zgodnie przez wszystkie słowniki jest uwzględniany aspekt społeczny, stosunkowo często – psychologiczny, rzadziej – rodzinny. Zwraca uwagę silna pozycja kryterium lokalistycznego [...]. Na silnej pozycji – w tym zbiorczym ujęciu – jest kryterium społeczne (poczucie przynależności do wspólnoty społecznej, do tego samego środowiska, grupy) i psychologiczne (znajomość, sympatia, zaufanie), oba ostatnie kryteria, wzbogacone o aspekt biologiczny są też obecne w kryterium rodzinnym i narodowym” (Bartmiński 2007: 48–49).

SWOJEMU przypisuje się cechy pozytywne: SWOJE jest bezpieczne, miłe, ładne, znane, dobre, lubiane, godne pochwały, budzące zaufanie, SWÓJ jest lepszy, mądrzejszy, piękniejszy, *swoje* jest bliskie (por. np. Tokarski 1999: 80–81; Rzetelska-Feleszko 2006: 70; Pelcowa 2007: 75). SWÓJ to przecież prawie to samo co MÓJ, czyli zgodny z MOIM gustem, podobny do MNIE.

Wyraz *obcy* ma w języku polskim przede wszystkim znaczenie adiektywne, rzadko substantywne. Definiowany jest najczęściej jako 1. 'nienależący do jakiegoś kręgu osób, spraw, rzeczy', 2. 'należący do innego państwa, właściwy mu', 3. 'nieznany komuś', 4. 'niewłaściwy komuś lub czemuś', ale też: 1. 'człowiek nienależący do danego środowiska, rodziny; też: mieszkaniec innego kraju', 2. 'w literaturze science fiction: przybysz z kosmosu lub jakakolwiek forma życia obdarzona inteligencją, pochodząca z innej planety' (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/obcy>).

Słowo to funkcjonuje w polszczyźnie od XV w. i pierwotnie oznaczało: 'nienależący do jakiegoś kręgu osób, rzeczy, spraw; niewłaściwy komuś, nie-

objęty czymś zainteresowaniem', ale też 'cudzy, nie swój', 'niebędący właściwością albo elementem czegoś', 'niewłaściwy, nieprawdziwy', 'niebędący uczestnikiem, odsunięty od czegoś'. W językach staroruskim i scs. miało znaczenie 'wspólny, ogólny, powszechny, pospolity, nie swój'. Wyraz *obcy* pochodzi od pie. **ob^hi* 'koło, około', z przyr. **tjo*, jego pierwotne znaczenie to 'taki, który jest wokół, wspólny'. Od tego rdzenia pochodzą słowa: *obcość*, *wyobcować się*, *obczyzna*, ale też *obecny* (Boryś 2010: 370).

Analiza różnych definicji słownikowych skłoniła J. Bartmińskiego do następujących wniosków dotyczących struktury poznawczej OBCEGO: „Można powiedzieć, że struktura poznawcza OBCEGO, tak jak ją przedstawiają definicje słownikowe, jest dość znacznie odmienna od struktury poznawczej SWOJEGO, jest oparta na innych aspektach, a cechy podawane w definicjach odpowiadają na nieco inne pytania. Owszem, do pewnego momentu są uwzględniane te same aspekty i w ich ramach dokonuje się charakterystyk kontrastowych – jest to więc aspekt społeczny (brak przynależności do danej grupy), w kolejności (w większości słowników) – rodzinny (brak przynależności do rodziny) i psychologiczny (wyłączenie z kręgu tego co znane i objęte naszymi zainteresowaniami), z rzadka także aspekt lokalistyczny (zamieszkiwanie w innym kraju, innej ziemi), ale do definicji obcego wprowadza się także charakterystyki z domeny polityki (obywatelstwo innego państwa) [...] i kultury (niezgodność z naszym systemem wartości, naturą i przyzwyczajeniami)” (Bartmiński 2007: 49).

OBCEMU przypisuje się cechy negatywne⁴: nieznan, budzący lęk, grozę, niepokój, niezgodny z moimi przekonaniami, zły, trudny do zaakceptowania, niezrozumiały. Jest niższy w hierarchii, mniej wartościowy, gorszy, brzydszy, daleki, cudzy (por. Tokarski 1999: 80–81; Rzetelska-Feleszko 2006: 70; Pelcowa 2007: 75–77), inny niż to, do czego przywykłem. Na ogół ocenie tej towarzyszy poczucie własnej wyższości kulturowej: „W tym kontekście obcy wpisuje się w system wyznawanych wartości, wśród których, obok religii (tylko naszej), jest także wygląd zewnętrzny i ogólne przekonanie o własnej wyższości intelektualnej oraz o uczciwym postępowaniu. Obcy gorzej się ubiera, wyznaje inną religię, jest głupszy, ale też przebiegły i nieuczciwy” (Pelcowa 2007: 77).

OBCY jest INNY, co zazwyczaj oznacza, że jest gorszy, ale nie zawsze musi się tak dziać⁵. W niektórych sytuacjach bywa on utożsamiany z NOWYM. Co ciekawe,

⁴ Por. wypowiedź jednego z blogerów: „uświadomiłem sobie, że zwykła wymiana starego, dobrze znanego sąsiada na nowego, nieznanego, choć swojskiego, budzi niepokój. Obcy kulturowo budzi niepokój większy. Pojedynczy obcy, przystosowujący się do nas, jest łatwy do zaakceptowania. Bo przestaje być obcym. Jak jednak traktować wielu obcych, trzymających się w kupie, odrzucających nasze normy prawne i inne? Rozmawiających w nieznanym nam języku. Wymuszających niejako opanowanie owego języka przez pracowników pomocy społecznej i innych. Wchodzących w przestrzeń publiczną ze swoimi, niekiedy odrażającymi dla nas [...] zwyczajami?” [http://blogi.newsweek.pl /Tekst/naluzie/643109,swoi-i-obcy-czy-sa-winni-byc-granice-tolerancji. html – dostęp: 27.01.2014].

⁵ O waloryzacji tego słowa zob. Bartmiński 1999: 41.

z *obcym* etymologicznie wiąże się wyraz *gość*: rozwój znaczeniowy tego słowa przebiegał od pie. **ghostis* ‘obcy, przybysz’, poprzez ps. **gostь* ‘przybysz, obcy’ > ‘osoba zaproszona w gościnę’, do słowiańskiego *gość* ‘przybysz pożądaný, mile widziany’; ta ewolucja znaczenia pokazuje stosunki Słowian do obcych i odwziewiedla tzw. słowiańską gościnność i otwartość (por. Walczak 2012: 16).

Zaprezentowane wizerunki swojego i obcego, na podstawie których tworzy się autostereotyp grupy i stereotypy „zewnątrznych”, czyli OBCYCH grup, z którymi grupa SWOICH ma kontakt, same stały się stereotypami (por. Chlebda 2007: 89). I to nawet do tego stopnia, że jeśli jakiś OBCY odbiega od stereotypu, zaczyna być postrzegany jako dziwny, nietypowy.

1.2. SWÓJ – OBCY w przestrzeni onimicznej miasta

Miasto to obszar, na którym się żyje, ale też pewna grupa społeczeństwa. Czy jest tu miejsce na prezentowanie własnego ja? Jakie elementy składają się na autoidentyfikację? Co sprawia, że w określonym mieście czujemy się bezpiecznie, czyli SWOJI? Oczywiście odpowiedzi na te pytania mogą być bardzo różne. W tym miejscu skupimy się na tym elemencie przestrzeni miejskiej, którym są funkcjonujące w nim urbanonimy. Czy mogą one być elementem autoidentyfikacji? Do jakiego stopnia? W jaki sposób można to zagadnienie badać?

Jak już wielokrotnie wspomniano, w nazewnictwie każdego miasta współistnieją obok siebie jednostki nazewnictwa powstałe w różnym czasie i w różny sposób (spontanicznie bądź urzędowo), utworzone przez różne osoby. Nie jest to zatem zestaw jednorodny ani formalnie, ani semantycznie, ani etymologicznie, ani chronologicznie. Łączy go przede wszystkim wspólne terytorium. Dla procesów nominacyjnych bardzo ważny jest twórca nazwy, a w szczególności to, czy jest on członkiem społeczności, w której funkcjonuje nazwa, czy też pozostaje na zewnątrz tej społeczności (czy nazywa SWOJE czy OBCE). Opierając się na osobie kreatora, nazwy można podzielić na endogeniczne, czyli te, które tworzy i których używa dana społeczność dla autoidentyfikacji (odróżnienia własnej grupy społecznej od innych), oraz egzogeniczne, czyli te, które tworzą inne grupy na określenie swoich sąsiadów (Popowska-Taborska 1999: 58). Ta opozycja ważna jest również dla przestrzeni onimicznej miasta.

W Rzeszowie do II wojny światowej powstawały wyłącznie nazwy endogeniczne – tworzone przez mieszkańców i władzę, nawiązujące do wyglądu, historii, tradycji, kultury miasta. II wojna to okres oficjalnych nazw niemieckich, nadanych przez okupanta. Nazwy te przez społeczeństwo Rzeszowa uznawane były nie tylko za OBCE, ale nawet za WROGIE. Nigdy nieakceptowane przez mieszkańców, odeszły wraz z opuszczeniem przez okupanta miasta. Na co dzień rzeszowianie i tak posługiwali się SWOIMI nazwami. Sytuacja zmieniła się dość radykalnie w latach 60. i 70. XX w. Nadano wówczas kilka-

set nazw ulicom i placom, a także osiedlom i innym miejscom. Miało to związek ze znacznym powiększeniem terytorium miasta oraz z nazwaniem bezimiennych dotąd ulic *Bocznych*. Nazwy te na ogół nie miały żadnego związku z przestrzenią fizyczną i kulturową miasta, niektóre były dziwaczne, inne kompletnie nielogiczne (np. *ul. Marynarzy* w mieście niemającym nic wspólnego ani z morzem, ani z marynarką). Jeden z miłośników miasta, January Nowak (1999b), skomentował ten proceder tak: „Te przedziwne nazwy ulic powstały [...], kiedy Rzeszów, miasto wojewódzkie, miał ambicję wejść do grona »stutysięczników«, co mu się w końcu udało [...]. Kto wymyślał te nazwy? Ano ludzie (!) Wśród radnych miejskich zdecydowaną większość stanowili ludzie spoza Rzeszowa. Byli wśród nich mieszkańcy sąsiednich miejscowości, a nieraz nawet bardzo odległych stron. Nie znali historii miasta, nie czuli się rzeszowiakami. Tak zwany lokalny patriotyzm był im zupełnie obojętny, a nawet wręcz obcy. Poziom intelektualny niektórych radnych też pozostawiał wiele do życzenia. Nie należy się zatem dziwić, że nikt z radnych nie reagował na takie nazwy, jak *Śmiałych*, *Wytrwałych*, *Klimatyczna* czy *Zenitowa*, *Szumna* albo *Łagodna*. Nawet jeśli któryś z radnych zaprotestował przeciwko nadaniu błazeńskiej nazwy, był z miejsca strofowany przez prowadzącego posiedzenie słowami: *Co się wam nie podoba, towarzyszu? Tak ma być, bo tak zostało ustalone (!)*”.

Wspomniany okres to dominacja nazw egzogenicznych. Powrót do nazw endogenicznych nastąpił po roku 1989 – teraz to znów mieszkańcy decydują nie tylko o nazwach nieoficjalnych (na które władza czy radni nigdy nie mieli większego wpływu), ale także o ostatecznym kształcie nazw oficjalnych – ulic, placów, osiedli itp.

Warto w tym miejscu zastanowić się, jakie inne czynniki – prócz osoby twórcy nazw – sprawiają, że jest ona postrzegana jako SWOJA. Badająca nazwy etniczne H. Popowska-Taborska zauważyła, że w tych grupach autoidentyfikacja dokonywała się przez semantyczne skojarzenia z pojęciami wiążącymi się z pokrewieństwem rodzinnym, z grupą ludzką szerszą niż rodzina oraz ze wspólnotą mowy (języka). Domeny pojęciowe wyrazu SWÓJ są jednak szersze i więcej z nich odbija się w urbanonimach niż w etnonimach.

Opierając się na definicjach słownikowych, można wyróżnić siedem aspektów definicyjnych (kręgów znaczeniowych) SWOJEGO, opartych na siedmiu kryteriach:

1. Swój to ktoś z mojego środowiska (kryterium społeczne);
2. Swój to ktoś, kogo lubię, cenię, jest mi życzliwy, kto myśli podobnie jak ja (kryterium psychologiczne);
3. Swój to ktoś z mojej rodziny (kryterium rodzinne);
4. Swój to ktoś, kto jest (był) tu, gdzie ja (kryterium bliskości przestrzennej)⁶;
5. Swój to ktoś, kto jest tej samej narodowości (kryterium narodowościowe);

⁶ W terminologii J. Bartmińskiego (2007) – kryterium lokalistyczne.

6. Swój to ktoś, kto mówi jak ja (kryterium językowe – komunikacyjne)⁷;
7. Swój to ktoś, kto wyznaje tę samą religię (kryterium religijne)⁸.

Łatwo zauważyć, że są to definicje akcentujące, że SWÓJ czy OBCY to osoby (personifikacja pojęcia). Nie znaczy to jednak, że w tych kategoriach nie można rozpatrywać innych desygnatów. Dla określeń miejsc w przestrzeni miasta (urbanonimów) należy jednak wspomniane kryteria nieco zmodyfikować, a także zmienić ich kolejność.

Jak wiadomo, wszystkie nazwy własne są tworzone albo na bazie apelatywów, albo na bazie innych nazw własnych. Omawiając opozycje semantyczno-kulturowe wśród onimów, należy się oprzeć przede wszystkim na ich znaczeniu motywacyjnym oraz na znaczeniu leksykalnym i encyklopedycznym ich podstaw. Za dominanty definicyjne SWOJEGO w onimicznej przestrzeni miasta wypada uznać następujące:

1. Swój to ktoś/coś, kto/co jest tej samej narodowości (kryterium narodowościowe);
2. Swój to ktoś, kto wyznaje tę samą religię (kryterium religijne);
3. Swój to ktoś/coś, kto/co jest/był(o) tu, gdzie ja (kryterium bliskości przestrzennej);
4. Swój to ktoś/coś, co ma coś wspólnego z moją rodziną, zwłaszcza: należy do rodziny (kryterium posesywne);
5. Swój to ktoś/coś z mojego środowiska (kryterium społeczne);
6. Swój to ktoś/coś, kogo lubię, cenię, jest mi życzliwy, wyznaje te same wartości (kryterium psychologiczno-kulturowe).

Jak już wcześniej wspominałam, jeden człowiek może być członkiem różnych grup społecznych. Podobnie jest w nazewnictwie miejskim: jeden urbanonim może być przejawem kilku aspektów kategorii SWOI – OBCY, a nawet w jednych aspektach może reprezentować kategorię SWÓJ (np. posesywność), w innych – OBCY (np. Żyd – narodowość)⁹. No i oczywiście nie każda nazwa musi być wykładnikiem tej opozycji. Do najbardziej neutralnych należą chyba nazwy „z klucza”, niewykazujące żadnego związku z nazywanym desygnatem.

Przed rozpoczęciem szczegółowej analizy należy jeszcze raz podkreślić, że kategorie kulturowe są, po pierwsze, stopniowalne (mają gradualny charakter), po drugie, subiektywne. Na dodatek „identyfikacja »ja« i otaczający mnie świat

⁷ Jak twierdzi H. Pelcowa (2011: 18): „Opozycja swój / obcy obejmująca aspekt ściśle językowy jest obecna w przeciwstawieniach znany / nieznan, współczesny / dawny, a także język ogólnopolski / gwara”.

⁸ Zdaniem H. Pelcovej na obraz SWOJEGO – OBCEGO składają się następujące elementy: 1. wspólnota pokrewieństwa, 2. wspólnota mowy, 3. miejsce zamieszkania, 4. narodowość, 5. religia, 6. sposób życia i wygląd, 7. określony krąg kulturowy, 8. doświadczenia życiowe z przeszłości (przy czym OBCY łączony bywa z okrucieństwem) (Pelcowa 2007: 77).

⁹ Por. np. sprostowanie H. Pelcovej dotyczące swoich i obcych w podlubeńskich wsiach: „Ale z drugiej strony obcy jest niemal także swoim [...] obcy, bo innej narodowości, religii, ale swój z tradycji, z miejsca urodzenia i zamieszkania” (Pelcowa 2007: 76).

stawia nas automatycznie w pozycji centralnej, skąd wyznaczamy granice »naszego świata« (Masłowska 2007: 109–110). Należy pamiętać, że kategorie naturalne (a do takich należą kulturowe) mają nieostre granice, a przy ich ocenie trzeba uwzględniać punkt widzenia, perspektywę (i jej zmienność w zależności od różnych czynników), brak ściśle ustalonego zakresu kategorii itp. W praktyce oznacza to, że ta sama nazwa może być postrzegana jako SWOJA lub OBCA w zależności od przyjętego kryterium i doświadczeń osoby oceniającej.

1.2.1. Kryterium narodowościowe – kryterium religijne

SWÓJ to ktoś/coś, kto/co jest tej samej narodowości, a także to ktoś, kto wyznaje tę samą religię. Kryterium narodowościowe oczywiście nie jest tożsame z kryterium religijnym, ale dla specyficznej sytuacji Rzeszowa zasadne wydaje się połączenie obu aspektów. W tym mieście nastąpiło bowiem zetknięcie się trzech narodów, trzech religii i trzech kultur.

Rzeszów był w czasach jego lokacji miastem leżącym na pograniczu z Rusią. Już w wiekach XIV–XV nastąpiło więc spotkanie dwóch narodów i zarazem dwóch religii: Polaków – katolików i Rusinów – prawosławnych. W kolejnych wiekach do Rzeszowa przybywają Żydzi, którzy w wiekach XVIII i XIX stanowią niemal połowę mieszkańców miasta. Wciąż w okolicach i w samym mieście mieszkają wyznawcy Kościoła wschodniego. Do dwóch nacji i zarazem religii dochodzi trzecia narodowość i trzecie wyznanie – Żydzi, wyznawcy judaizmu. Zatem trzy nacje i trzy wyznania pozwalają na ich połączony opis; co więcej, rozdzielenie tych dwóch aspektów (narodowości i religii) w niektórych wypadkach byłoby bardzo trudne.

W obecnej stolicy Podkarpacia pojawiali się też przedstawiciele innych narodowości: Austriacy, Niemcy, Ormianie, ale nigdy nie stanowili większej grupy społecznej. Notowano też obecność Cyganów (por. podrozdz. I.1.4.). Marginalna rola tych mniejszości i szybka ich polonizacja sprawiły, że nie znalazły one odbicia w nazewnictwie Rzeszowa.

R. Tokarski (1999: 80) wskazał kilka właściwości, które składają się na obraz Polaka. Wymienił wśród nich dwa aspekty niezmiennie ważne dla opozycji SWÓJ – OBCY: ksenofobię i chrystianizm, do których dochodzi świadomość własnej wyższości kulturowej. Ksenofobia przejawia się w poczuciu własnej wyższości – polski jest silniejszy, mądrzejszy, po prostu lepszy, chrystianizm prowadzi do negatywnego wartościowania ludzi o niechrześcijańskich przekonaniach religijnych i ludzi niewierzących.

Wydaje się, że kryterium narodowościowe jest fundamentalne dla ustalania (kształtowania się) tożsamości jednostki. Wielokrotnie podkreślano, że kontakty z innymi grupami etnicznymi są niezbędne dla ustalania autostereotypu etnicznego. Zetknięcie z OBCYM jest konieczne dla ukształtowania SWOJEGO (por. np. Engelking 2007: 63). Także kryterium religijne, zwłaszcza w mieście

trzech religii, jest, a było jeszcze bardziej w poprzednich stuleciach, niezwykle istotne – to ksenofobia i chrystianizm Polaków powodują, że wiara jest tak istotnym czynnikiem dzielącym społeczeństwo na SWOICH i OBCYCH. To, czy ktoś chodził się modlić do kościoła, do cerkwi czy do synagogi, definiowało jego kulturę i przynależność społeczną w najwyższym chyba stopniu i pośrednio wskazywało narodowość. Czyniło to nawet skuteczniej niż język, bowiem zarówno rzeszowscy Żydzi, jak i prawosławni Rusini mówili po polsku.

Obydwa kryteria, bardzo ważne dawniej, dziś tracą znaczenie: młodzi ludzie coraz częściej czują się obywatelami Europy i świata, stają się też coraz bardziej tolerancyjni dla innych religii. Z ankiety przeprowadzonej przez J. Bartmińskiego wynika, że studenci z początku XXI w. kryterium religijne uznali za zupełnie marginalne dla poczucia tożsamości grupowej¹⁰.

Podkreślić należy bardzo mocno fakt, że przedstawiciele trzech narodów i trzech religii mieszkali w jednym mieście, łączyła ich zatem, jednoczyła, przestrzeń. Byli SWOIMI w sensie lokalizacji i OBCYMI pod niemal każdym innym względem. Dlatego, jak słusznie zauważyła H. Pelcowa (2007: 82): „w odniesieniu do religii (czasem także wyglądu) nie pojawia się słowo *obcy*, ale *inny*, który zastępuje *obcego*, ale też znaczy wyłącznie inność, a nie obcość [...] inność nie musi oznaczać obcości. Może być w pełni akceptowana, chociaż często ujmowana w kategorii dziwności”.

Powszechniejsza jest jednak opinia o tym, że Żydzi czy Rusini żyją nie **z nami**, ale **obok nas** (por. Marczevska 2007: 168). Ocenia się te narodowości stereotypowo (raczej negatywnie). Jeśli pojawiają się inne skojarzenia, najczęściej są oparte na jednostkowych doświadczeniach Polaków (por. Pelcowa 2007: 78, 83). Psychologia ma nawet wytłumaczenie takiego „indywidualnego”, „jednostkowego” przełamywania stereotypów: „Ewolucja stworzyła jeszcze jeden mechanizm, na podstawie którego jednych zaliczamy do »swoich«, a innych nie. W czasach wielomilionowych, technologicznie rozwiniętych społeczności może on mieć zaskakujące skutki. Chodzi o **liczbę indywidualnych kontaktów** [podkr. – A.M.]. Szczególne znaczenie mają nasze kontakty we wczesnym dzieciństwie. To właśnie wtedy, we wrażliwym okresie rozwoju mózgu, tworzą się podstawowe kategorie »my« i »oni«” (Jarmakowski 2008)¹¹.

¹⁰ Tylko dwie osoby wskazały je jako wyznacznik własnej tożsamości – por. Bartmiński 2007: 56.

¹¹ T. Jarmakowski (2008) podaje następujący przykład: „Samuel Oliner, profesor psychologii na Uniwersytecie Humboldta w USA, jako kilkunastoletni żydowski chłopiec został uratowany przez łemkowską rodzinę. Po wojnie zgromadził i poddał gruntownej analizie dane wielu osób, które w tym czasie pomagały Żydom. Okazało się, że ludzie ci (w porównaniu z tymi, którzy pozostali obojętni) przed wojną mieli znacznie częstsze kontakty z Żydami. Mieszkali w ich sąsiedztwie, pracowali z nimi lub się przyjaźnili. Oliner spekuluje, że dla nich kategoria »my« była szersza i obejmowała również Żydów”.

Warto się zastanowić, na ile obraz Żydów, Rusinów i innych narodowości został utrwalony w urbanonimach Rzeszowa i czy odbija się w nim stereotypowe widzenie tych narodowości.

1.2.1.1. Żydzi

Żyd nie ma w Polsce dobrego wizerunku¹². Określa się go słowami: *parch*, *Mosiek*, *Żydźina*, *Żydowina*, *Żydzisko* (Pelcowa 2007: 78). Stereotyp Żyda utrwala przekonanie, że jest to człowiek obcy, niebezpieczny, bogaty, wyznawca innej wiary, handlarz, lichwiarz, oszust, podstępny; kojarzony jest z nieuczciwością w handlu, religijnością, brakiem higieny (zapachem czosnku i cebuli). Ma brodę, pejsy, nosi chałat i myckę (por. Marczevska 2007: 167; Pelcowa 2007: 78). Od XIX w. ten obraz nieco łagodnieje, głównie za sprawą literatury. W powieściach pojawiają się Żydzi – przemysłowcy, oficerowie, patrioci, wykształceni. Przed II wojną powstaje kolejny „typ” Żyda: to bolszewik, komunist, mason, spiskowiec (Marczevska 2007: 170). Po II wojnie światowej Żyd zaczyna być kojarzony z Holocaustem – cierpieniami wojennymi, prześladowaniem, eksterminacją. W wypowiedziach Polaków pojawia się współczucie połączone z podziwem: „Bo my tam ich mowy nie uczyli się, a oni nasze tak, umieli, jednym słowem mądre byli [...] Żydzi i Polacy majo wiele wspólnego, to dwa narody tak okrutnie doświadczone” (Pelcowa 2007: 79). Po wojnie Żydzi właściwie zniknęli z krajobrazu polskich miast.

Dawniej Rzeszów żartobliwie zwany był *Mojżeszowem* || *Mojrzeszowem* ze względu na skład etniczny mieszkańców. Społeczność żydowska odgrywała tu ogromną rolę. Żydzi byli dopuszczani do wyższych urzędów, dzierżyli w swych rękach handel w mieście. Byli wśród nich bogaci przedsiębiorcy, naukowcy, filantropi. Źródła podają, że dwa narody funkcjonowały obok siebie bez większych konfliktów (por. podrozdz. I.1.4.). Czy znajduje to odzwierciedlenie w nazwach? Czy przez polską część mieszkańców zostali uznani za SWOICH?

Wśród ponad czterystu pamiątkowych nazw ulic Rzeszowa zaledwie trzy upamiętniają Żydów rzeszowskich: *Berka Joselewicza* (Żyd, kupiec, żołnierz, napoleończyk), *Baldachówka* || *Baldachowska* (bliżej nieznany Baldach lub Bardach), *Adolfa Tannenbauma* (filantrop żydowski). Do tego dochodzą dwie ulice o nazwie *Żydowska* (jedna formalna, druga zwyczajowa – żadna nie przetrwała do dziś: jedna to ul. Mickiewicza, druga – Króla Kazimierza) i jedna droga zwana najpierw *ul. Bóżnic*, potem *ul. Bożniczą*. Prawnika pochodzenia żydowskiego, członka Trybunału Stanu, autora komentarzy do Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu handlowego i do Prawa upadłościowego, zamordowanego przez Niemców, upamiętnia oficjalna nazwa placu: *pl. Maurycego Allerhanda*, z kolei ofiary nazizmu doczekały się symbolicznego *pl. Ofiar Get-*

¹² Więcej o stereotypie Żydów i o ich kulturowym wizerunku zob. np. Bartmiński, Panasiuk 2001; Hertz 2004; Cała 2005.

ta, na którym – o ironio losu – stoi pomnik Wdzięczności Żołnierzom Armii Radzieckiej, a który to plac jest usytuowany nie tyle w miejscu dawnego getta, ile w miejscu dawnego cmentarza żydowskiego. Obecność Żydów w Rzeszowie bardziej widoczna jest w nazwach nieoficjalnych, ale jest to zaledwie kilkanaście onimów (na kilkaset zebranych), co stanowi tylko 1%! Jak na blisko pięćdziesięcioprocentową społeczność to bardzo mało. Z XVIII w. pochodzi np. nazwa *Mośkowy Grunt*, na początku XX w. odnotowano określenia: *pl. Pod Bóżnicą*, *Cwajgówka* || *Na Cwajga* || *Na Cwajgu* || *U Cwajga* || *Zweig* (Zweig był właścicielem znacznego zakładu przemysłowego – odlewniczego i mechanicznego), *Drukierówka* (Drucker był kupcem i przedsiębiorcą), *Na Hajbluma* (teren po Żydach), *Zilberówka* (Zilber – kupiec żydowski, właściciel rozlewni likierów). W okolicach starej synagogi rozpościerała się dzielnica zwana w źródłach *Dzielnica Żydowską* (w opozycji do *Dzielnicy Pańskiej* i *Dzielnicy Mieszczańskiej*).

Repertuar nazw żydowskich uzupełniają określenia punktów (kilkunastu na ponad pół tysiąca). Były to budynki użyteczności publicznej: karczma (*Rajchówka* – początek XX w.), żydowski dom zgromadzeń (*Dom Żydowski* || *Żydowski Dom Ludowy* || *Żydowski Dom Ludowy „Bejth Ejm”*), szpital (*Szpital Żydowski*), a także prywatne domy: *Dom Esterki* || *Dom „Esterka”*, *Dom Rabina* || *Dom Rabina A. Lewina*, *Drukierówka* (własność żydowskiego kupca), i obiekty gospodarcze: *Młyn Eksteina* (żydowski przedsiębiorca), *hotel Getzlera* (druga poł. XIX w.).

Osobno trzeba odnotować nazwy bardzo charakterystycznych żydowskich domów modlitwy. W Rzeszowie było ich kilka. Na mapach i w innych dokumentach najczęściej wymieniane są dwa: *synagoga Staromiejska*, zwana też: *Stara Bożnica*, *Stara Synagoga*, *Mała Synagoga*, *Stara Szkoła*, oraz *synagoga Nowomiejska*, zwana *Bożnicą*, *Nową Bożnicą*, *Nową Szkołą*, *Nową Synagogą*, *Dużą Synagogą*. Ponadto źródła wymieniają *bożnicę Chasydów*, *bożnicę Ruskowsiańską* i *bożnicę Żydowskiego Stowarzyszenia Religijnego*. W XVIII-wiecznych księgach obie synagogi usytuowane na Starym i na Nowym Mieście są nazywane jednym z określeń: *buźnica Murowana*, *Synagoga*, *synagoga Rzeszowska*.

Bardzo ważnymi obszarami w przestrzeni miasta były i są miejsca pochówku zmarłych. Cmentarze SWOJE, chrześcijańskie, albo nie mają dodatkowych określeń, albo mają podaną lokalizację; inne cmentarze, OBCE, są dookreślane przez podanie narodowości, wyznania pogrzebanych tam ludzi. Źródła wymieniają trzy cmentarze, na których grzebano wyznawców judaizmu; dla większości z nich funkcjonowało po kilka nazw: *cmentarz Żydowski* (1) || *cmentarz Żydowski Nowy* || *Nowy Cmentarz Żydowski* || *Okopisko* (przy ul. Dołowej), *cmentarz Żydowski* (2) || *cmentarz Żydowski Stary* || *Stary Cmentarz Żydowski* || *Kirkut* || *Kirkut Żydowski*¹³ (założony w pobliżu synagogi), *Kirkut* (nowsza część tego cmentarza).

¹³ Warto zwrócić uwagę, że jest to właściwie pleonazm. Wyraz *kirkut* definiowany jest jako ‘cmentarz żydowski’ (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/kirkut> – dostęp: 04.02.2014).

Co zatem pozostało do dziś po wielotysięcznej społeczności żydowskiej w nazewnictwie miasta? Tak naprawdę – zaledwie dwie nazwy ulic i dwie nazwy placów. Stoją wprawdzie obie synagogi, ale w świadomości młodego pokolenia funkcjonują jako muzeum i archiwum, zachował się nowy cmentarz, ale ogrodzony grubym murem, prawie nie jest znany mieszkańcom. Po żydowskich przemysłowcach i właścicielach ziemskich nie ma nawet śladu. Byli jednak bardziej OB-CY, niż mogło się chwilami wydawać. Nie wrosli w tę ziemię na tyle, by stać na pomnikach, nie byli na tyle ważni, by ich upamiętniać na tabliczkach adresowych. Jest to potwierdzeniem spostrzeżeń M. Marczewskiej: „Mimo wielowiekowej obecności na polskich ziemiach Żydzi nigdy nie przestali być postrzegani jako obcy [...]. Obcość Żyda miała kilka wymiarów: była to przede wszystkim obcość językowa, religijna [...] obcość kulturowo-obyczajowa, obcość wyglądu i stroju, a nawet obcość polityczna (Żyd – komunista)” (Marczewska 2007: 168).

1.2.1.2. „Ruscy”

W świadomości mieszkańców Podkarpacia każdy przybysz ze Wschodu to „Ruski”. Terminem tym obejmuje się Ukraińców, Białorusinów, Rosjan, a nawet Łemków i Wołochów¹⁴. Czasami można mieć wrażenie, że rozszerza się go nawet na mieszkańców krajów Orientu. Po części może to wynikać z faktu, że wszystkie wymienione nacje to głównie grekokatolicy, posługujący się bardzo podobnie brzmiącymi językami i (w większości) obcym alfabetem.

„Ruski” zwany jest często: *Kacap, Rusek, Sowiet, Chachoł, bolszewik, mafia, handlarz*. Stereotyp „Ruskiego” nie jest jednoznaczny: przypisuje mu się pijaństwo, zacofanie, ciemnotę, prymitywizm, ale z drugiej strony – także gościnność, serdeczność, szczerść (Pelcowa 2007: 79). Podobnie wyglądają stereotypy poszczególnych narodów wschodniosłowiańskich: Rosjan charakteryzuje w równej mierze pijaństwo co bezinteresowność, gościnność, uczuciowość. Z jednej strony mówi się o nich, że to oszuści, złodzieje i cwaniacy, a z drugiej – że są gospodarzni, pracowici, zaradni. Ponadto przypisuje się im optymizm, pogodę ducha, lenistwo i niegospodarność¹⁵. Z kolei Ukraińców definiuje się głównie przez pryzmat agresji, buty. Ocenia się ich jako dzikich, awanturników, okrutnych, porywczych (odbijają się tu skomplikowane losy stosunków polsko-ukraińskich), skłonnych do pijaństwa, nieuczciwych, nieszczerych, bałaganiarzy i leniwych, ale z drugiej strony przypisuje się im gościnność, życzliwość, pracowitość, rzetelność, zamiłowanie do zabawy (Józko 2009).

¹⁴ Podobne rozumienie słowa *Ruski* stwierdziła H. Pelcowa na Lubelszczyźnie: „W wypowiedziach mieszkańców lubelskich wsi słowo *Ruski* – głównie w przywoływanych wspomnieniach wojennych – występuje zamiennie z nazwą *Ukrainiec*. Częściej jednak mówi się ogólnie o Ruskim jako wspólnym określeniu dla przedstawicieli trzech narodowości: Rosjan, Białorusinów i Ukraińców” (Pelcowa 2007: 79).

¹⁵ O stereotypie Rosjanina zob. np. Kępiński 1995; Lappo 2002.

Rzeszów ze Wschodem związany był od początku swego istnienia. Jeszcze w okresie politycznego związku z Rusią Halicką rozwinęła się tu wprowadzie polska akcja osadnicza (Kurtyka 1994: 144), do 1340 r. miasto pozostawało jednak (prawdopodobnie z przerwami) pod władaniem kniaziów ruskich (Kurtyka 1994: 117–118). Był to obszar wzajemnego przenikania się wpływów gospodarczych i kulturowych – długotrwałą granicą między Rusią i Polską była prawdopodobnie linia Wisłoka (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994: 188).

Badania historyków dowodzą jednak, że już w pierwszej połowie XVI w. Rzeszów zamieszkiwała głównie ludność polska. Z pewnością mieszkali tu także Rusini, jednak szybko się polonizowali (Motylewicz 1994: 226), a o ich obecności świadczą jedynie pojedyncze nazwy miejscowe. Także w kolejnych stuleciach mniejszość prawosławna w mieście nie stanowiła znaczącej grupy, nieco więcej było ich w okolicy – w Zalesiu postawiono nawet cerkiew. Prawosławni byli głównie Ukraińcami, częściowo spolonizowanymi (por. podrozdz. I.1.4., zob. też Świeboda 1998b: 556; Wierzbieniec 2001: 443). Ich liczba stale spadała, tak że w 1939 r. odnotowano ich już tylko około czterdziestu (Petrus 2001: 55).

W 1945 r. Rzeszów oswobodziła Armia Czerwona. Pozostały po niej mogiły żołnierzy rosyjskich i pomniki wdzięczności. Ostatnia fala przybyszów ze Wschodu (głównie Ukraińców, ale też Rosjan i Białorusinów) miała miejsce w latach 90. XX w. Do Rzeszowa (i wielu innych miast polskich) licznie zjechali wówczas drobni handlarze. Tzw. ruskie targowiska pojawiały się jak grzyby po deszczu w wielu punktach grodu nad Wisłokiem.

Stosunkowo niewielka i – jak się okazuje – niewiele znacząca społeczność Rusinów pozostawiła na onomastycznej mapie Rzeszowa nieliczne ślady. Do najstarszych należą dwie nazwy: *Ruska Wieś* i *Popowe Jezioro* || *Popie Jezioro*. Oba onimy, odnotowane w XV w., są przywoływane jako dowód na to, że tereny te zamieszkiwali Rusini. Pierwsza desygnuje obecną dzielnicę, a dawne przedmieście Rzeszowa (najstarsza notacja z 1427 r.). Nie utrzymała się, gdyż radni miejscy woleli powstałą tam dzielnicę nazwać *osiedlem Tysiąclecia*, niż zachować wielowiekowy onim. Może zbyt OBCY, bo wskazujący na niepolskie pochodzenie osady? Druga nazwa, odnotowana już w 1416 r., desygnowała nieistniejące dziś jezioro, staw ofiarowany w XV w. plebanowi ze Staromieścia. Znikła wraz ze zniknięciem obiektu.

Warto w tym miejscu przywołać jeszcze jedną nazwę, cytowaną przez miłośników miasta jako dowód na ruskie osadnictwo na tym terenie. Jest to nazwa *Bazary*, opisywana tak: „**Wschodnie** [podkr. – A.M.] określenie miejsca targowego; nazwa powstała prawdopodobnie w czasie, gdy funkcjonował domniemany gród (X–XII w.)” [WW 7]; „Tradycyjna nazwa terenu położonego u stóp wzgórza Pobitna (utożsamianego z Kopcem Konfederatów Barskich, dawniej zwanym Kopcem Tatarskim), odnotowana przez Franciszka Kotulę i wskazująca wg niego, że jest to dawne miejsce targów, odbywających się pod grodem, związanych z **pierwotnym osadnictwem ruskim**” [podkr. – A.M.] [ER 41].

Wyraz *bazar* nie pochodzi jednak – jak sądził F. Kotula – z języka rosyjskiego, a z języka tureckiego, od dawnego perskiego *bāzār* ‘targowisko’ (SWO 102). Poza tym przywołujący tę nazwę jako powstałą w średniowieczu nie powołują się na żadne źródła, a jedynie na tradycję. W tej sytuacji teoria o tym, jakoby nazwa miała być dowodem ruskiego osadnictwa, jest trudna do obronienia.

Kolejne dwie nazwy mają znacznie krótszy żywot: *cerkiew pw. Wniebowzięcia NMP* || *Sobor Pr. Bogorodicy* (warto zwrócić uwagę, że pierwszy wariant jest egzo-, a drugi – endogeniczny) oraz *Proświta*. Funkcjonowały na przełomie XIX i XX w., a desygnują budynek cerkwi i stojący obok niego dom (rozebrany w 1995 r.), w którym prowadzono nauczanie (Proświta to ukraińska organizacja społeczno-oświatowa, założona we Lwowie w 1868 r.). Z tego okresu pochodzi też nazwa hotelu: *Rosyjski*.

Po II wojnie światowej po Rosjanach pozostał rzeszowianom cmentarz, założony w 1952 r. w miejscu, gdzie były wojenne mogiły. W dokumentach i na mapach określany jest jako *cmentarz Armii Radzieckiej Wilkowyja*, *cmentarz Żołnierzy Radzieckich*, *cmentarz Armii Radzieckiej* lub *cmentarz Żołnierzy Armii Radzieckiej*. Rok wcześniej, 6 listopada 1951 r., odsłonięto *pomnik Armii Radzieckiej*, zwany też *pomnikiem Wdzięczności Żołnierzom Armii Radzieckiej*. Stoi do dziś, wzbudzając pewne zdumienie, a czasem złośliwe komentarze: „Jest to pewien fenomen, gdyż większość tego rodzaju monumentów dawno znikła z placów i ulic polskich miast. Ten, pomimo zamiarów rozebrania, pozostał, może to i dobrze, jest przecież świadectwem czasów, które przeszły do historii, pamiątką przeszłości” [SK 53].

Nazwy dokumentujące relacje polsko-wschodniosłowiańskie powstają także współcześnie. Pod koniec XX w. przy Hali na Podpromiu ulokowane było targowisko (funkcjonujące do 2001 r.), którego nikt nie nazywał inaczej niż *Ruskim Targiem*. Natomiast w 2009 r. radni os. Biała postanowili upamiętnić nazwą ulicy prawosławnych mieszkańców wysiedlonych stąd w ramach akcji „Wisła”. Tak powstała *ulica Słowiańska*.

Mimo iż „Ruski” jest postrzegany jako mniej obcy niż Żyd, co wiąże się ze słowiańskim pochodzeniem zarówno Polaków, jak i Rosjan czy Ukraińców¹⁶, nazwy dokumentujące społeczność wschodniosłowiańską są rzadkością w urbanonomii Rzeszowa. Trudno nawet mówić o tym, że zostały wyrugowane, zapomniane (jak nazwy „żydowskie”) – po prostu nigdy nie były masowo tworzone¹⁷.

¹⁶ Por. spostrzeżenia H. Pelcowej (2007: 83): „Współcześnie Niemiec jest postrzegany pozytywnie, ale nigdy w kategoriach swojego i nie tylko dlatego, że ciąży tu doświadczenia wojenne. Podobnie swojskości nie ma w postrzeganiu Żyda, który zawsze pozostaje obcy, bo należy do innego kręgu kulturowego, inaczej się modli, ubiera, zachowuje. Swojskość jest natomiast przypisywana Ruskim. Da się tu wyłonić syndrom »słowiańskiej swojskości«, określany mianem ‘brat Słowianin’”. Zdaniem badaczki można w związku z tym wyróżnić trzy kategorie obcego: obcy i tylko obcy (Niemiec), obcy, inny, tutejszy (Żyd), obcy, tutejszy, swój (Ruski) (Pelcowa 2007: 85).

¹⁷ Podobnie było zresztą np. w toponimii nieodległego Przemyśla: mimo kilkusetletniego współistnienia w Przemyślu dwóch biskupstw obrządku łacińskiego i greckiego tamtejsze archi-

1.2.1.3. Inne nacje

Po lokacji miasta żyło w nim „niewiele żywiołu niemieckiego”, który jednak szybko się polonizował (por. podrozdz. I.1.4.; zob. też Leśniak 1994: 212; Motylewicz 1994: 226). Pozycja Niemców nieznacznie wzrosła w XVIII w. – powstał wówczas nawet cech niemiecki (1714 r.) utworzony przez sprowadzonych przez Lubomirskich rzemieślników saskich. W tym okresie w Rzeszowie mieszkało też na stałe kilku Szkotów i Ormian (Motylewicz 1994a: 353–360). Czas wzmożonego napływu cudzoziemców z Saksonii i Prus przypadł na przełom XVIII i XIX w. Ponadto w okresie zaborów licznie przybyli tu Czesi i Austriacy (urzędnicy, wojskowi – bardzo często z rodzinami) (Opas 1998: 49). Przybysze ci bardzo szybko się polonizowali i określali się jako Polacy (np. Alsowie, Holtzerowie, Kretschmerowie, Maurerowie, Neugebauerowie, Schaittrowie, Wawrauschowie). „Podobne poczucia narodowościowe przejawiali przedstawiciele mieszanych rodzin ruskich, czeskich (Donthowie, Podroużkowie), włoskich (Androlettowie, Pivorottowie)” (Świeboda 1998b: 556).

Przedstawiciele wspomnianych narodowości tworzyli zbyt małe grupy (bardzo zresztą rozproszone), by mogły mieć wpływ na nazewnictwo miasta. Wielu przybyszów (albo ich potomków) było jednak szanowanymi obywatelami miasta, bogatymi posiadaczami ziemskimi, ludźmi kultury i sztuki. Mówili po polsku, czuli się Polakami, ale nosili obco brzmiące nazwiska. Niektóre z nich przetrwały utrwalone w nazwach ulic, np. *ul. Wiktora Abrahamsberga* (urzędnik austriacki, honorowy obywatel Rzeszowa; naczelnik cyrkułu w Rzeszowie, założyciel fundacji dla inwalidów w Rzeszowie), *ul. Roderyka Alsa* (uczeń gimnazjum w Rzeszowie i Krakowie, doktor praw UJ, honorowy obywatel Rzeszowa, wiceburmistrz; współzałożyciel i prezes Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”).

Inne nazwiska zachodnioeuropejskie zostały utrwalone w nazwach posesji, np. *Holcerówka* (własność Ludwika Jana Holtzera – architekta), *Szajtrówka* (własność kupieckiego rodu Schaittrów, założycieli zakładu odlewniczego J. Schaitter i Spółka), *Aichmillerówka* (nazywano tak przytułek dla biednych i sierot, wybudowany z inicjatywy ówczesnego burmistrza Rzeszowa Johanna Aichmüllera), *Dom Baldorfa* || *Dom Baldorffa* (Jakub Baldorff był kamerdynerem Lubomirskich), *Dom Dontha*, *Dom Prevota*, *Willa Burgallera*, *Pałac Knoblochów*, *Willa Holzerów*. Wymienione nazwy nie były postrzegane jako obce, bowiem utrwały nazwiska mieszkańców Rzeszowa – mówiących po polsku, wyglądających jak Polacy, modlących się w kościele. Były utworzone od obcych już spolonizowanych, oswojonych.

walia nie utrwały żadnej ruskiej nazwy. M. Sagan-Bielawa (2006: 408) przypuszcza, że mogło to wynikać z faktu, iż prawosławni mieszkańcy niemal do końca XVII w. nie mogli pełnić żadnych funkcji w magistracie, a więc nie tworzyli też dokumentów.

Język niemiecki miał jednak dwukrotnie okazję, żeby zdominować nazewnictwo miasta. Po raz pierwszy w czasie zaborów. Rzeszowskie urbanonimy z „czasów galicyjskich” były jednak tłumaczeniami nazw polskich (np. *Grüne od Klapkuwer Gasse, Stasse nach Lemberg*), a już w okresie autonomii powróciły rodzime miana (*Zielona, Kłapkowska, Lwowska*). Po raz drugi próbowano „zgermanizować” rzeszowską urbanonimię w czasie okupacji. Pojawiły się wówczas nie tylko nazwy będące tłumaczeniami polskich, ale też nowe miana, zastępujące te „niewygodne” dla okupanta¹⁸. Usunięto je zaraz po wyzwoleniu miasta. Były egzogeniczne, a więc obce. Podobnie zresztą było w innych polskich miastach – ludność odnosiła się do tych siłą wprowadzanych mian niechętnie: „Wykazywała zdrowy odruch świadomości narodowej, zdecydowanie je odrzucając [...]. W języku potocznym, nieoficjalnym funkcjonowały tylko nazwy polskie” (Rudnicka-Fira 1998: 151). W Rzeszowie dłużej utrzymała się tylko jedna niemiecka nazwa, zapewne ze względu na jej ironiczny charakter. Nadana była przez mieszkańców (n. endogeniczna!) drodze, którą Niemcy zbudowali, przygotowując się do ucieczki z miasta: *Rückzugstrasse* (Czarnota 2003: 95), a pochodziła od niem. *Rückzug* ‘odwrót’.

Wyraźne zabarwienie „UWAGA, OBCY” ma nazwa części miasta: *Cyganówka*. Funkcjonowała ona w XIX i w pierwszej połowie XX w. na określenie terenów po nieczynnej już wtedy cegielni położonej na wschód od obecnego Dworca Głównego PKP. Cyganie otrzymali zezwolenie od władz miasta Rzeszowa na zakładanie w tym miejscu obozów. Był to zatem teren OBCYCH, na dodatek bardzo negatywnie ocenianych przez SWOICH. Stereotypowy Cygan to przecież oszust i złodziej, ponadto leń, pasożyt, żebrak, włóczęga i brudas. Jedyną jego pozytywną cechą jest radość życia (wesoły, tańczący, optymistą) (por. Józko 2009). Inną motywację miały nazwy *Chiny* i *Bośnia* – były to miana metaforyczne, używane w pierwszej połowie XX w. i desygnujące: pierwsza – tereny odległe, położone za „wielką wodą” (Wisłokiem), obce jak Chiny, druga – teren wokół karczmy, w której dochodziło do scen jak w ogarniętej wówczas wojną Bośni. Z kolei wtargnięcie Tatarów, OBCYCH, do miasta i naruszenie spokoju SWOICH upamiętnia nazwa *Kopiec Tatarski*.

1.2.2. Kryterium bliskości przestrzennej

Dla ustalania relacji między SWOIM i OBCYM bardzo istotna jest fizyczna odległość między nimi. Ten, kto jest blisko, jest lepiej znany, ma z nami częstszy kontakt. Jak pisał J. Bartmiński, „Kategoria ‘bliskości’ jawi się wręcz jako fundament kategorii ‘swojskości’: ktoś bliski z sensie przestrzennym na zasa-

¹⁸ Jak wykazała E. Rudnicka-Fira (1998: 150), w całej Polsce usuwano nazwy nawiązujące do walk Polaków z Niemcami, odnoszące się do wybitnych polskich uczonych, pisarzy, przywołujące fakty znamienne dla polskiej tradycji narodowej.

dzie rozszerzenia metaforycznego staje się »bliskim«, czyli *swoim* w sensie psychospołecznym” (Bartmiński 2007: 48).

Obecnie, w czasach łatwej i szybkiej komunikacji między miastami, krajami i kontynentami, ułatwionego kontaktu między ludźmi przez telefon lub przez Internet, bliskość przestrzenna wydaje się mieć nieco mniejsze znaczenie niż jeszcze kilkanaście, kilkadziesiąt lat temu¹⁹. Zawsze jednak z rozrównaniem wraca się tam, gdzie się wychowało, do „kraju lat dziecińczych”, i do ludzi, wśród których się dorastało, bo – powtórzmy za psychologami – w dzieciństwie najsilniej kształtuje się opozycja MY – ONI i najintensywniej dojrzewa tożsamość jednostki (por. Jarmakowski 2008).

Człowiek jest emocjonalnie związany nie tylko z ludźmi, wśród których żyje, ale także z miejscami. Dlatego w urbanimii da się wyraźnie wydzielić dwa typy nazw, w których uzewnętrznia się SWÓJ: 1. Nazwy pamiątkowe utrwalające sylwetki lokalnych bohaterów – ludzi mieszkających w tym mieście i działających na rzecz tego miasta (i ewentualnie większego obszaru: regionu, województwa, kraju)²⁰, 2. Nazwy lokalizujące i kierunkowe, utrwalające „tutejsze” miejsca. Mniej wyraźnie wyodrębnia się grupka urbanonimów utrwalających wydarzenia związane z Rzeszowem.

1.2.2.1. Nazwy utrwalające sylwetki lokalnych bohaterów

Pierwsze nazwy pamiątkowe, jakie pojawiły się w Rzeszowie pod koniec XIX w., nie były przypadkowe: utrwały sylwetki dwunastu osób najbardziej zasłużonych dla miasta: filantropów, nauczycieli, lekarzy, radnych, właścicieli miasta, np. *ul. Gałęzowskiego* (filantrop, nauczyciel), *ul. Abrahamsberga* (urzędnik, założyciel fundacji dla inwalidów), *ul. Zygmunta Bluma* (chirurg, radny, filantrop), *ul. ks. Feliksa Dymnickiego* (prefekt rzeszowskiego gimnazjum, katecheta, radny), *ul. Mikołaja Spytki Ligęzy* (właściciel Rzeszowa, dobroczyńca), *ul. Wiktora Zbyszewskiego* (burmistrz Rzeszowa, doktor praw). W pierwszej połowie XX w. nadano tu jeszcze osiem nazw ulic upamiętniających zasłużonych rzeszowian, m.in. *ul. Marcina Borelowskiego*, *ul. Stanisława Jabłońskiego*, *ul. Roderyka Alsa*.

Zahamowanie tendencji do upamiętniania w plateonimach zasłużonych dla miasta osób nastąpiło w okresie PRL-u. W 1958 r. jedną z ulic nazwano imieniem wybitnego ucznia tutejszego gimnazjum (*ul. Ignacego Łukasiewicza*), po czym nastąpiła przerwa aż do 1972 r., kiedy to na tabliczki adresowe trafił nauczyciel rzeszowskiego gimnazjum (*ul. Onufrego Kopczyńskiego*) i czterech

¹⁹ Dowodzą tego m.in. wyniki ankiety przeprowadzonej przez J. Bartmińskiego (2007: 50, 56–57) wśród studentów (swój w 9–12% to ktoś z mojego terytorium, obcy w 16–17% to ktoś z innego, odległego miejsca, „cudzoziemiec”).

²⁰ Właśnie do grupy nazw pamiątkowych utrwalających lokalnych i obcych patronów ograniczył rozważania na temat swojskości i obcości w miastach pogranicznych H. Duszyński (2011).

związanych z regionem działaczy ruchu ludowego i robotniczego (*ul. Tytusa Zwolińskiego, ul. Antoniego Bomby, ul. Stanisława Szybistego, ul. Augustyna Micala*). Trzy lata później dołączyli do nich jeszcze trzej „towarzysze” (*ul. Adolfa Warskiego, ul. Franciszka Zubrzyckiego, ul. Kazimierza Nycka*). W 1991 r. nazwy te zniknęły z ulic miasta.

W kolejnych latach niezbyt często w plateonimach upamiętniano SWOICH: w 1977 r. powstała *ul. Wandy Siemaszkowej* (aktorka i dyrektor teatru w Rzeszowie), trzy lata później – *al. Wincentego Witosa* (więzień zamku rzeszowskiego), w 1983 r. – *ul. Jerzego Pleśniarowicza* (kierownik teatru im. Siemaszkowej), *ul. Macieja Rataja* (działacz ruchu ludowego, nauczyciel, poseł), *ul. Jana Wiktora* (pisarz, publicysta), a w 1986 r. – *ul. Karola Lewakowskiego* (prezes rzeszowskiego Stronnictwa Ludowego) i *ul. Stanisława Stojałowskiego* (ksiądz związany ze Słociną). Jak widać, byli to głównie artyści i działacze ludowi.

Swoisty „wysyp” nazw utrwalających SWOICH („tutejszych”) nastąpił po 1989 r. Od tego czasu nadano już ponad pięćdziesiąt nazw upamiętniających lokalnych bohaterów. Niekoniecznie muszą oni być „pomnikowi”. Są wśród nich żołnierze (*ul. Leopolda Lisa-Kuli, ul. Ignacego Gajdka*), naukowcy (*ul. prof. Ludwika Chmaja, ul. Romana Niedzielskiego*), sportowcy (np. *ul. Eugeniusza Nazimka*), piloci (*ul. Witolda Świadka*), aktorzy (*ul. Zdzisława Koziennia*), muzycy (*ul. Tadeusza Nalepy*), włodarze miasta (*ul. Romana Krogulskiego*), ale są też posiadacze ziemscy (*ul. hr. Wandy Tarnowskiej, ul. Marii i Jana Gumińskich*), lokalni patrioci (*ul. Franciszka Kotuli, ul. Jana Góreckiego*), akuszerki (*ul. Stefanii Michlewskiej*), rolnicy (*ul. Stanisława Furtaka, ul. Józefa Jaklińskiej*), rodziny (*ul. Rodziny Kąkolów, ul. Rodziny Lutaków*). Zwraca uwagę spora liczba księży w tym gronie (za czasów PRL-u nieobecnych w oficjalnym nazewnictwie) – to tutejsi proboszczowie, katecheci, działacze społeczni, np.: *ul. ks. Józefa Jałowego, ul. ks. Jana Stączka, ul. ks. bpa Antoniego Betańskiego, ul. ks. Kazimierza Guzego, ul. ks. Jana Kobaka*. SWÓJ stał się nie tylko bliski w sensie przestrzennym, ale też bliski w sensie psychospołecznym i ideologicznym: to jeden z nas.

W sumie nieco ponad osiemdziesiąt nazw pamiątkowych rzeszowskim ulicom nadano na cześć lokalnych bohaterów, na cześć SWOICH. To blisko 1/5 wszystkich nazw pamiątkowych i prawie połowa nazw z tej klasy nadanych po 1989 r., ale tylko 2% nazw powstałych w okresie PRL-u. Bardzo mocno obrazuje to stosunek władzy do SWOICH, ma też związek ze wspomnianym wcześniej faktem, że powstające wówczas nazwy były egzogeniczne – nadawali je nie sami rzeszowianie, ale „towarzysze” oddelegowani do Rzeszowa z różnych miejsc.

Imionami lokalnych bohaterów nazywa się nie tylko ulice, ale i place, skwery, stawia im się pomniki. Pierwszy taki monument powstał w Rzeszowie w 1932 r.; był to *pomnik Leopolda Lisa-Kuli*. Znacznie później (w 2001 r.) powstał *pomnik Ignacego Łukasiewicza*, a niedawno odsłonięto pomnik pierwszego właściciela miasta – Jana Pakosławica. Z kolei pierwszym parkiem upa-

miętniającym SWOJEGO był *park im. Romana Krogulskiego* (pierwszy prezydent Rzeszowa). Na kolejne nazwy trzeba było czekać aż do czasów najnowszych: w 1999 r. utworzono *skwer im. Jana Stefana Kotowicza* (żołnierz legionów, uczestnik kampanii wrześniowej), na przełomie wieków powstał też *plac im. Jerzego Grotowskiego* (reżyser i reformator teatru, twórca Teatru Laboratorium; mieszkaniec Rzeszowa, uczeń rzeszowskich szkół średnich), a po katastrofie smoleńskiej utworzono *skwer Grażyny Gęsickiej* (posłanka na sejm RP VI kadencji z listy PiS-u z okręgu rzeszowskiego).

Wszystkie wymienione powyżej urbanonimy są nazwami oficjalnymi. Nazwiska rzeszowian pojawiają się także w mianach nieoficjalnych, tam jednak mają inną funkcję: nie służą oddaniu czci SWOIM, ale wskazaniu stosunków własnościowych (zostaną omówione dalej). W tym miejscu można jedynie pokusić się o refleksję: czy te nazwy na pewno są wyrazem szacunku dla SWOICH, dumy ze SWOJEGO bohatera? Z pewnością tak. Powinny zatem mieć walor edukacyjny, powinny kształtować postawy młodych i uczyć ich historii „małej ojczyzny”. Jednak rozmowy z uczniami rzeszowskich szkół pokazały, że o większości z tych ludzi nie potrafią powiedzieć nic: nie wiedzą, kim byli, czym się zasłużyli, skąd pochodzą i dlaczego znaleźli się na tabliczkach adresowych. Jest to jeden z wielu przykładów na potwierdzenie prawdziwości stwierdzenia P. Nowaka: „Podobnie jak OBCOŚĆ tekstu nie musi być z perspektywy komunikacji skutecznej zawsze niewypałem komunikacyjnym, również manifestowanie SWOJSKOŚCI wypowiedzi nie zawsze kończy się zgodnie z zamiarami nadawcy” (Nowak 2007: 106).

1.2.2.2. Nazwy utrwalające „tutejsze” miejsca (lokalizujące)

Położenie geograficzne można określić, podając współrzędne, opis okolicy, czasami właściciela (indywidualnego lub instytucjonalnego) danego obszaru. Najskuteczniejsze, najbardziej oczywiste jest jednak podanie nazwy własnej obiektu – wszak desygnowanie, wyróżnianie spośród innych podobnych obiektów jest podstawową funkcją nazw własnych.

Urbanonimami czasem stają się urbonimy (nazwy miast i wsi) czy mikrotoponimy, rzadziej w tej funkcji występują inne toponimy. Te miana to najczęściej nazwy kierunkowe, rzadziej – lokalizujące. W kontekście opozycji SWÓJ – OBCY bardziej SWOJE są nazwy obiektów położonych na terenie Rzeszowa i w jego najbliższej okolicy (n. lokalizujące), niż te, do których trzeba jechać daleko (n. kierunkowe). Zwłaszcza dawniej, gdy świat nie był jeszcze globalną wioską, tereny leżące poza miejscem zamieszkania człowieka były mu OBCE. Interesujące, czasami intrygujące, czasami upragnione, ale OBCE.

Nazwy lokalizujące, wskazujące na obiekty bezpośrednio związane z nazwanymi desygnatami, licznie występują niemal w każdej grupie nazewnictwa miejskiego. W plateonimii stanowią blisko 1/4 (np. ulice: *Farna, Szpitalna, Mostowa* – wskazujące na sąsiedztwo kościoła, szpitala, mostu), wśród ojko-

nimów nieoficjalnych odsetek ten wynosi aż 40%, a wśród nazw oficjalnych jest jeszcze wyższy (np. *os. Słocina*, *os. Biała* – ponowione z n. wsi, *os. Króla Augusta*, *os. Obrońców Stalingradu* – z n. ulic). Na położenie wskazuje aż połowa nazw cmentarzy (*c. Staromieście*, *c. Staroniwa*, *c. Na Górcie*). Także w anojkonimii odsetek tych nazw jest wysoki – to ok. 1/4 (np. *Na Cwajga*, *Między Gościńcami*, *Błonie Pobicińskie*). Znaczenie lokalizujące ma ok. 30% hydronimów i nazw placów (np. *pl. Mickiewicza* – obok pomnika, *pl. Pod Bóżnicą*). Nieco rzadsza jest ta motywacja w nazewnictwie parków (tylko 14%, np. *ogród Za Bramą Murowaną*, *park Na Lisiej Górze*, *park os. Kmity*) oraz w nazewnictwie posesji i obiektów sakralnych (po ok. 10%).

Trzeba podkreślić, że wśród nazw lokalizujących bardzo rzadko zdarzają się miana konwencjonalne. Niemal wszystkie nazwy z tej grupy wskazują na rzeczywiste położenie obiektu. Motywacja ta ma więc przede wszystkim znaczenie pragmatyczne. Ale żeby zakładana funkcja informacyjna była spełniona, nazwa musi odsyłać do czegoś bliskiego doświadczeniu odbiorcy i użytkownika onimu – z otoczenia wybrany zostaje najbardziej charakterystyczny element, najbardziej znany, czyli najbardziej SWÓJ. I w tym sensie nazwy lokalizujące można rozpatrywać jako SWOJE. Przecistawiają im się nazwy konwencjonalne typu *ul. Bałtycka*, *Kaszubska*, *Kujawska*, *Mazowiecka*, *Pomorska*, OBCE w kontekście „małej ojczyzny”, bo „nietutejsze”, przywołujące odległe regiony (por. Rzetelska-Feleszko 2006: 79).

Pierwsze nazwy miejskie tworzone na bazie wcześniejszych toponimów pojawiły się w Rzeszowie już w XVIII w. Były to nazwy bram wyjazdowych. W dwóch z nich zawarto nazwy najbliższych przedmieść (obecnie już części Rzeszowa): *Brama ku Staromieściu* i *Brama od Kłapkówki*. Dwie kolejne nazwy desygnowały bramy znajdujące się na terenie Nowego Miasta – tak nazywała się wówczas nowsza, zbudowana dla Żydów część Rzeszowa: *Brama Poboczna Nowego Miasta* i *Brama Nowa*. To były bramy SWOJE, o znaczeniu lokalnym. Największa i jedyna murowana brama w mieście była częścią traktu wjazdowego. To przez nią przechodzili (przejeżdżali) przybywający do miasta OBCY. Już w nazwie widać tę otwartość na innych: *Brama Sandomierska*.

Swojsko brzmią lokalizujące nazwy karczem notowane w wiekach XVIII i XIX: *Powicińska*, *Milocińska*, *Na Czekaju*, *Na Głęboce*, *Na Maćkówce*, *Na Stajniach*, *W Miłocinie*, *W Powitny*, *W Staromieściu*, *W Staroniwie*. Wszystkie odsyłają do nazw przedmieść lub części miasta, na terenie których się znajdowały. Jakże obco na tym tle prezentują się XIX-wieczne nazwy rzeszowskich hoteli: *Drezdeński*, *Krakowski*, *Londyński*, *Rosyjski*, *Warszawski*. Już w nazwach widać adresatów tych miejsc: w karczmach gośćmi byli SWOI: miejscowi i ci z najbliższej okolicy; w hotelach zatrzymywali się przyjeżdżający z „wielkiego świata” OBCY. Byli oni zresztą OBCY nie tylko z powodu odległości przestrzennej, ale także z powodu „odległości finansowej” od raczej biednych miejscowych.

Przez niemal cały wiek XIX i XX na mapach i w dokumentach nie pojawiają się nazwy ulic tworzone od lokalnych toponimów. Drogi wylotowe z miasta utrwalają nazwy mniej lub bardziej odległych miejscowości, do których prowadzą, np.: *Do Głogowa, Do Jasła, Do Krakowa, Do Lwowa, Do Łańcuta, Krakowska, Lwowska*. Dopiero w ciągu ostatnich kilkunastu lat takich nazw zaczyna gwałtownie przybywać. Zmienił się także ich status kategorialny – placeonimy tworzone od toponimów nie są już mianami kierunkowymi, ale lokalizującymi (nie wskazują celu, ale wiodą przez teren, od którego wzięły nazwę). Niepisanym zwyczajem rzeszowskim stało się bowiem, że główne ulice biegnące przez dawne wsie włączane w obręb miasta utrwalają nazwy tych wsi – taką genezę mają ulice: *Budziwojska* (od n. wsi Budziwów), *Przybyszowska* (od n. Przybyszówka), *Słocińska* (od n. Słocina), *Zwięczycka* (od n. Zwięczyca), ale też *Białe Wzgórze* i *Białogórska* (dawna wieś Biała). Również nazwy nowych osiedli to pierwotne urbonimy, np.: *os. Biała, os. Budziwów, os. Przybyszówka, os. Drabinianka*. Zachowanie dawnych, kilkusetletnich nazw jest doskonałym sposobem upamiętnienia swojej „małej ojczyzny”, a tym samym swojej tożsamości. Jest też dowodem na endogeniczność współcześnie tworzonych urbanonimów. Nazwy wsi przyłączanych w okresie dominacji nazw egzogenicznych (w czasach PRL-u) na ogół się nie zachowały; osiedlom nadawano nazwy konwencjonalne, bez związku z historią regionu i w tym sensie obce, np. *os. Tysiąclecia, os. Króla Augusta, os. Gwardzistów, os. XX-lecia PRL*.

W ostatnich latach obserwuje się w Rzeszowie tendencję do petryfikacji w oficjalnych nazwach ulic nieoficjalnych nazw części miejscowości, dawnych przysiółków, mikrotoponimów miejskich: *ul. Góra* (dawny przysiółek w Budziwoju), *ul. Jordanówka* (dawny przysiółek Przybyszówki, miano pochodzi od Tadeusza Jordana, właściciela wsi), *ul. Mokra Strona, ul. Na Jaworzu, ul. Porąbki* itd. Nazwy tego typu są dowodem na to, że „miejscowi” chcą zachować SWOJE tradycje nazewnicze, ale są też wskazówką, że być może mieszkańcy przyłączanych do miasta wsi czują się w jego strukturach trochę obco i chcą je nieco oswoić, choćby tylko w przestrzeni onimicznej.

1.2.2.3. Nazwy utrwalające wydarzenia związane z Rzeszowem

Zaledwie przy kilku nazwach można powiedzieć, że odwołują się do wydarzeń związanych z regionem. Taką funkcję z pewnością pełni nazwa *ul. 2 Sierpnia* – to dzień wyzwolenia Rzeszowa. Wydarzenia bezpośrednio związane z przeszłością miasta przypominają ponadto pomniki i ich nazwy, np. mordy w czasie II wojny dokumentują onimy: *pomnik Dziesięciu Rozstrzelanych, Miejsce Straceń z Lat Okupacji*. Z kolei nowsze sukcesy rzeszowskich siatkarzy przypomina odsłonięty w 2014 r. *pomnik Podwójnej Krótkiej* („podwójna krótka” to firmowe zagranie zawodników Resovii Rzeszów z lat 70. XX w.). Tragedię, do jakiej doszło tu 30 kwietnia 1966 r. (zderzenie dwóch samolotów nad osiedlem robotniczym przy ul. Dąbrowskiego), miał przypomi-

nać pomnik *Wyzwolenie Przestrzeni*, ponieważ jednak brak na nim jakiegokolwiek tablicy informacyjnej, mało kto wie, z jakiej okazji wzniesiono monument.

Wydarzenia związane z historią miasta przypominają też niektóre nazwy pozornie posesywne (wskazywałaby na to ich struktura), a tak naprawdę charakteryzujące, np. *Łonia Papieskie* (w 1991 r. odbyło się tu spotkanie z papieżem Janem Pawłem II), kopiec i ulica *Konfederatów Barskich* (13 sierpnia 1769 r. miała tu miejsce potyczka konfederatów barskich z Moskalami).

Wszystkie nazwy odwołujące się do „małej ojczyzny” powinny jednoczyć lokalną społeczność i pełnić funkcję edukacyjną, bowiem – jak słusznie zauważyła E. Rzetelska-Feleszko: „Tradycje i wartości łączące grupy społeczne [...] przekazywane są i przez dydaktykę szkolną, i przez wzory rodzinne różnymi sposobami, m.in. poprzez gesty i zachowania, określone przedmioty kultowe, także – przez nazwy własne” (Rzetelska-Feleszko 2006: 58).

A o tym, że własne tradycje należy pielęgnować, nie trzeba chyba nikogo przekonywać. Podobnie jak o tym, że lokalne wartości są jednym z najważniejszych wykładników SWOJEGO.

1.2.3. Kryterium własności (posesywności)

Jedną z ważniejszych eksplikacji domeny pojęciowej SWOJEGO jest ‘ktoś z mojej rodziny’. W sposób oczywisty nie da się kryterium rodzinnego zastosować do miejsc. Należy je nieco zmodyfikować. Tak jak w relacjach „człowiek – człowiek” rodzina wysuwa się na plan pierwszy (zwłaszcza relacje pomiędzy rodzicami i dziećmi, ale też między rodzeństwem – braterstwo), tak na poziomie „człowiek – rzecz” najbliższy jest dom²¹ i ziemia (rola, która żywi). Trzeba bowiem pamiętać, że „poczucie tożsamości budujemy na podstawie podobieństwa, jedności, więzi zarówno personalnych, jak też czasowo-przestrzennych” (Masłowska 2007: 110).

To w domu człowiek czuje się bezpiecznie: *my home is my castel – mój dom jest moją twierdzą*. Do domu idzie się odpocząć, zrelaksować, w domu wszystko jest SWOJE. W literaturze i filmie częsty jest motyw powrotu do domu (por. np. powrót Odyseusza, biblijny powrót syna marnotrawnego, powroty w serialu *Dom*) i motyw walki o dom (por. np. *Noce i dnie* M. Dąbrowskiej czy *Nad Niemnem* E. Orzeszkowej²²). Wszak „najbardziej naturalnym fragmentem przestrzeni, który możemy uznać za »swój«, jest dom, będący naszym światem,

²¹ Wyraz *dom* jest różnie definiowany; tu mowa o *domu* zarówno w znaczeniu przestrzennym (‘budynek przeznaczony na mieszkania’, ‘pomieszczenie, w którym się mieszka’), jak i w sensie ogólniejszym: *dom* jako „instytucja rodzinna” (‘rodzina, domownicy’). Nie rozpatruję tu *domu* w znaczeniu kraju rodzinnego czy ojcowizny (por. <http://sjp.pwn.pl/szukaj/dom> – dostęp: 11.02.2014).

²² Znamienne, że w obu powieściach o własny dom zabiegają przede wszystkim mężczyźni, ale utwory wyszły spod ręki kobiet.

a więc stanowiący swego rodzaju mikrokosmos obejmujący najbliższą nam społeczność, którą określamy mianem »my« – krąg rodzinny [...]. Językowe wyobrażenie domu wykorzystywane do projekcji świata ziemskiego i pozaziemskiego rysuje się więc jako prototypowa przestrzeń wyznaczająca granicę »swój« (Masłowska 2007: 110).

Dom jest ogromną wartością, brak domu wywołuje współczucie, a czasem pogardę (por. pejoratywne konotacje wyrazu *bezdomy* i negatywny stereotyp bezdomnego²³). Podobnie ogromną wartość, zwłaszcza dla rolników, ma ziemia (obszar).

W konceptualizacji kategorii SWÓJ w odniesieniu do obiektów przestrzennych w mieście wykorzystuje się dzierżawcze znaczenie zaimka *swój*: 'to coś, co należy do mnie, jest bliskie, dbam o to, a to sprawia, że czuję się bezpiecznie'. To, że do własności przywiązuje się ogromną wagę, widoczne jest także w toponimii. Właśnie poczucie własności i rola posesora spowodowały powstanie jednego z typów urbonimów – nazw posesyjnych. Na dodatek motywacja posesyjna (czyj jest?) jest obok topograficznej (jaki jest?) i lokalizacyjnej (gdzie jest?) jedną z głównych w mikrotoponimii (por. np. Kurek 2002: 145). W nazewnictwie miejskim wygląda to nieco inaczej i jest głównie uwarunkowane statusem nazwy (oficjalna czy nieoficjalna). W nazwach urzędowych posesyjność nie jest mocno akcentowana i bardzo często nie jest dosłowna. Zupełnie inaczej jest w nazwach nieoficjalnych – tam, zwłaszcza w poprzednich stuleciach, osoba właściciela była głównym motywem tworzenia nazw.

Nazwy posesyjne różnych obiektów miejskich zostały opisane przy okazji analizy motywacyjnej onimów w części II. Tu warto przypomnieć najważniejsze wnioski. W plateonimii Rzeszowa najstarsze nazwy posesyjne (z motywacją realistyczną) pojawiły się już w XVII w. (ulice *Bernardyńska* i *Pijarska*) i wskazywały na własność klasztorną (na zasadzie metonimicznego rozszerzenia). Podobne nazwy powstawały również w wiekach XVIII i XIX, np. *ul. Rzeźnicka*, *ul. Garncarska*, *ul. Reformacka*, *ul. Żydowska*. Bardziej „dosłowny” charakter miały jednak nazwy ulic tworzone od nazwisk mieszkańców, powstałe na terenach będących ich „notarialną” własnością, np.: *ul. Kłapkowa*, *ul. Baldachówka*, *droga Lubomirskich*. W sumie do końca XIX w. odnotowano czternaście nazw posesyjnych. W kolejnych latach wśród plateonimów nazwy posesyjne nie pojawiały się właściwie wcale. Dopiero w ostatnim stuleciu można zauważyć powrót tego modelu. I choć miana posesyjne zawsze akcen-

²³ „Lumpy, menele, kloszardzi», »sami sobie winni«, »alkoholicy«, »nic nie warci« – to tylko niektóre określenia podawane przez respondentów przy okazji badań socjologicznych nad postrzeganiem bezdomności w Polsce. Spośród aktywności osób bezdomnych poza piciem alkoholu wymieniane są: zbieranie puszek, grzebanie w śmietnikach, żebranie i zaczepianie »porządnymi obywatelami« [...] bezdomność w społecznym odczuciu to ulice, pustostany, kanały czy dworce» (Tygodnik Powszechny nr 50 z 12.12.2010, <http://tygodnik.onet.pl/kraj/pomoc-w-niemocy/q9ze4> – dostęp: 11.02.2014).

towały własność, to teraz stały się nie tylko SWOJE, ale wręcz SWOJSKIE. Są wśród nich wprawdzie nazwy kontynuujące dawne modele onimiczne²⁴ (np. *ul. Dominikańska*, *ul. Saletyńska*), ale przeważają onimy motywowane przynależnością do jednej rodziny czy jednej osoby, np. *ul. Poselska* (mieszkał tam poseł do sejmu), *ul. Krupówka* (mieszka tam rodzina Krupów), *ul. Janiowe Wzgórze* (nazwana od imienia właściciela terenu), *ul. Bracka* (mieszka przy niej trzech braci Czachów), *ul. Rodzinna* (zamieszкана przez członków jednej rodziny), *ul. Familijna* (pięć domów przy tej ulicy zamieszkuje jedna rodzina), *ul. Karmelicka* (przy ulicy stoi rodzinny dom karmelity trzewickowego – A. Kotuli).

Kategoria swojskości jest widoczna także w nazwach reprezentujących inne typy semantyczne, np. w nazwach pamiątkowych (*ul. Marcina Filipa* upamiętnia rolnika, właściciela ziemi, przy której biegnie ulica), kultowych (*ul. Świętej Agnieszki* jest motywowana tym, że prawie w każdym domu stojącym przy tej ulicy mieszka jakaś Agnieszka; patronka mieszkańek została także patronką ulicy), związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury (*ul. Nadziei* – motywowana tym, że mieszkańcy to ludzie pogodni, nietracący nadziei, *ul. Magiczna* – mieszkanka jest entuzjastką Harry’ego Pottera) itp.

W nazwach tego typu, proponowanych przez samych mieszkańców, uwiadacznia się zmiana dotycząca postrzegania samych ulic. Przestają one być wspólne (czyli niczyje)²⁵, a stają się SWOJE. Nawet dawne modele onimiczne mają obecnie swojskie motywacje: nie instytucjonalne, ale jednostkowe, prywatne, np. *ul. Karmelicka*, *ul. Bracka* (por. Myszka 2012: 266). Nazwy są swojskie, bo utrwalają wydarzenia, poglądy, zainteresowania nie ogółu społeczeństwa, ale SWOICH – mieszkających przy danym trakcie ludzi. Bardzo mocno jest akcentowana endogeniczność tych mian. Na drugim biegunie stoją nazwy typu *droga Publiczna*, *gościniec publiczny*. Trakty te są postrzegane jako wspólne, niezindywidualizowane. Jeśli nawet nie są OBCE, to są NIEOSWOJONE.

Nazwy posesyjne właściwie nie pojawiają się w oficjalnym nazewnictwie osiedli i dzielnic (kreowanych zresztą głównie w czasach PRL-u, czyli w okresie propagowania modelu socjalistycznej wspólnoty). Ponieważ jednak tereny w mieście często były związane z konkretnymi osobami, miana wskazujące na stosunki własnościowe pojawiają się w warstwie nieoficjalnej ojkonomii. Pierwsze odnotowano już w XV w. (*Kłapkówka*), ale ich znaczący przyrost nastąpił w XIX i pierwszej połowie XX w. (np. *Czikłówka*, *Holcerówka*, *Maćkówka*, *Drukierówka*, *Gawłówka*, *Kogutówka*, *Staszów*, *Szajerówka* itd.). W sumie ok. 8% ojkonomów rzeszowskich to motywowane realistycznie miana posesyjne.

²⁴ Model onimiczny to „zespół nazw, które łączą identyczny lub podobny motyw nominacji” (Kosyl 2001: 52).

²⁵ Por. etymologię słowa *obcy* (podrozdz. III.1.1.3.); w niektórych językach było to równoznaczne z *wspólny*.

Zupełnie inną rolę nazwy utworzone od właścicieli obiektów odgrywają w anojkonimii. Tereny niezamieszkane w mieście właściwie od zawsze miały swoich właścicieli. Mogli to być posesorzy instytucjonalni (miasto, rada miasta, cech, kościół, mieszczenie itp.) lub właściciele prywatni. Onimy te bardzo przypominają mikrotoponimy wiejskie, co jest najlepszym dowodem na to, że poczucie własności jest niemal tak samo silne na wsi, jak i w mieście. Oczywiście bardziej SWOJE były grunty mające indywidualnych właścicieli. Własność instytucjonalna, a zwłaszcza „miejska” i „pańska”, mogła być nawet postrzegana jako OBCE, bo niedostępna dla przeciętnego mieszczanina. Ambiwalentne odczucia zatem mogły budzić nazwy typu *Gront Pański*, *Gront Zamkowy*, *Grunt Miejski*, *Grunt Radziecki Miejski*, *Grunty Folwarkowe Zamkowe*, *Błonia Miejskie*.

Zdecydowanie SWOJE były nazwy obszarów niezamieszkałych utworzone od nazwisk mieszczan, a takie zaczęły się pojawiać już przed XVII w. (np. *Ignacówka*, *Szpardałówka*, *Wiszniowska*); w kolejnych stuleciach ich produktywność nie spadała (np. XVIII w.: *Muczarzowskie*, *Mydlarzowskie*, *Rzepczyński*, *Trębaczówka*, *Wieczorkowiczowski*; XIX w.: *Cwajgówka*, *Krupówki*, *Luderówka*, *Migutówka*; XX w.: *Huculakówka*, *Kaplitówka*, *Kopaczówka*, *Machówka*, XXI w.: *Dziura Barana*). Wśród nazwisk utrwalonych w tych nazwach są zarówno SWOJE, jak i OBCE pod względem narodowości – w tych nazwach chyba najmocniej widać krzyżowanie się i wzajemne przenikanie członów opozycji: OBCE, bo z innego narodu, ale SWÓJ, bo tutejszy, tu jest jego posiadłość, żyje wśród swoich, jest OBCYM OSWOJONYM.

Aż 30% niezamieszkałych obiektów lądowych ma motywację posesywną²⁶. Połowę mniej takich mian (14%) spotykamy wśród hydronimów. Są to jednak głównie najstarsze nazwy stawów, podkreślające własność instytucjonalną (bardziej OBCE), np. *Popowe Jezioro*, *Staw Pański*, *Staw Bernardyński*, *Stawek Sokoła*. Taka sytuacja nie może jednak dziwić – woda jest kojarzona z wolnością, rzeka z niezależnością – nie są one postrzegane jako własność prywatna.

Jeszcze mniej nazw akcentujących prawa własności jest w grupie mian miejsc sztucznie wydzielonych przez człowieka. Wśród placów odsetek ten wynosi wprawdzie 7%, ale nazwy posesywne pojawiają się jedynie w grupie najstarszych onimów z tej klasy. Nieco więcej jest ich wśród nazw ogrodów, zwłaszcza tych XVIII-wiecznych (np. *Taraska*, *Kantorowskie*, *ogród Szafranski*), jednak już wtedy mocniej akcentowana była własność nie SWOJA, lecz ICH – „pańskich”, „kościelnych” (*ogród Wielebnych Ojców Bernardynów*, *Ogrody Reformatorów*, *Ogrody Zamkowe*, *park Jędrzejowiczów* /właściciele Staromieścia/).

Posesywność – co naturalne – najmocniej uwidacznia się w nazewnictwie domostw. Ponad 3/4 nazw z tej grupy zostało utworzonych od nazwisk lub innych określeń właścicieli. Nazwy te najbardziej podkreślają fakt, że domy to

²⁶ Pełny wykaz tych nazw zawiera tabela nr 13 w podrozdz. II.3.1.2.

przede wszystkim własność mieszkających w nich rodzin (zwłaszcza że bardzo często zmiana właściciela pociąga zmianę nazwy). Pierwsze takie miana pojawiły się w Rzeszowie już w XVI w. Z czasem pewnej modyfikacji ulegała ich forma, ale produktywność nie spadała (np. XVII w.: *Ligęzowo*, *Burkatowskie*, *Drągowskie*, *Zaorliczowskie*; XVIII w.: *Brożynowski*, *Eliaszowiczowska*, *Kiełanowskie*, *Litwinowskie*; XIX w.: *Dworek Skrzyńskich*, *Holcerówka*, *Kamienica Alsów*, *Pałac Burgallera*; XX w.: *Dom Burmistrza*, *Dworek Bieniaszewskich*, *Kalinowszczyzna*, *Kamienica Klarneta*, *Kostheimówka*; XXI w.: *Dom Podhalańczyka*, *Dom Schipera*, *Hotel Barona Roppa*, *Dworek Chłapowskich*). Nazwy motywowane nazwiskami gospodarzy spotykamy ponadto w nazewnictwie obiektów gospodarczych: karczem (3 na 29 nazw: *Rajchówka*, *U Załki*, *U Zyśka*) i młynów (3 na 9 nazw: *Młyn Eksteina*, *Młyn Kleina*, *Młyn Reicha*).

W pozostałych grupach nazw miana posesywne albo wcale się nie pojawiają, albo owa posesywność ma inny wymiar: dotyczy nie właścicieli, ale raczej gospodarzy obiektów, np. w nazewnictwie kościołów oznacza rodzaj zakonników osadzonych w danej świątyni (*kościół Reformatów*, *Saletyni*, *kościół Bernardynów pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny*), w nazwach obiektów wojskowych – rodzaj wojska (*Koszary Piechoty*, *Koszary Obrony Krajowej*, *Koszary Artylerii*, *Koszary 20. Pułku Kawalerii*), w nazewnictwie obiektów sportowych – członków określonych klubów sportowych (np. *Hala Sportowa Policijnego Towarzystwa Sportowego „Walter”*, *Stadion Stali*, *Stadion Resovii*, *Kryta Pływalnia WSK-PZL*).

Ten aspekt SWOJEGO, czyli swoje miejsce na ziemi, jak żaden inny zależy od punktu widzenia. To, co dla podmiotu nazywającego jest JEGO, dla innych jest CUDZE, jeśli chodzi o prawo własności, ale przecież znane, bo mieszkają tam ci, z którymi sąsiaduje i z którymi utrzymuje kontakty. Interpretacja tych nazw w aspekcie opozycji SWÓJ – OBCY bardziej niż jakichkolwiek innych zależy także od perspektywy, z jakiej patrzy się i na nazwy, i na obiekty, które one desygnują.

1.2.4. Kryterium społeczno-psychologiczno-kulturowe

Jednym z najważniejszych kryteriów, na jakie wskazuje się przy wyróżnianiu SWOJEGO, jest **kryterium społeczne**: SWÓJ to ktoś, kto jest z mojego środowiska. Nie chodzi tu jednak o środowisko pojęte przestrzennie: to nie ten, kto mieszka obok, ale ten, kto myśli jak ja, jest członkiem tej samej grupy społecznej, obraca się w tym samym kręgu znajomych. W ankiecie przeprowadzonej przez J. Bartmińskiego (2007: 50) aż 1/3 respondentów wskazała właśnie na to kryterium przy identyfikacji SWOJEGO, a jeszcze więcej osób (45 – 36%) jako najważniejsze przy identyfikacji OBCEGO. Zaraz za nim znalazło się **kryterium psychologiczne**: SWÓJ to ktoś, kogo lubię, cenię, jest mi życzliwy, kto myśli podobnie jak ja, wyznaje te same wartości (wskazało na nie 16 – 22% ankietowanych), obcy zaś to ktoś, z kim nic mnie nie łączy, kogo nie lubię (21 – 29% wskazań).

Bycie członkiem określonej grupy społecznej definiuje naszą tożsamość, daje poczucie bezpieczeństwa (por. powiedzenie *sila w grupie*), determinuje nasze zachowania, a do pewnego stopnia także poglądy, normy społeczne, działania itp. Można się zastanawiać, czy te kryteria, tak mocno zdefiniowane osobowo, da się w jakiś sposób odnieść do nazw obiektów miejskich. Oczywiście, w sensie dosłownym, absolutnie nie. Wiadomo jednak, że urbanonimy (zresztą inne nazwy własne też) nie pochodzą od samych desygnatów, ale od osób, które m.in. poprzez nazwy nadają desygnatom określone wartości. Onimy są zatem odwzorowaniem poglądów ich twórców i tylko w tym sensie można je interpretować jako wyrażające opozycję SWÓJ – OBCY w przestrzeni społeczno-psychologicznej. Jednocześnie okazuje się, że w nazewnictwie nie da się przeprowadzić granicy pomiędzy tym, co środowiskowe, i tym, co psychologiczne (ludzie, których lubię, akceptuję, są mi życzliwi), a także tym, co kulturowe (ludzie, których cenię, którzy wyznają te same wartości, są wzorcami postaw moralnych, autorytetami).

Język i kultura wzajemnie się warunkują (hipoteza Sapira – Whorfa), dotyczy to także kształtu językowego nazw – są zależne od tego, w jakim momencie kulturowym (a dzieje kultury nierozzerwalnie wiążą się z historią i polityką, poniekąd także z religią) aktualnie jesteśmy, odzwierciedlają oceny i interpretacje kulturowe w określonym czasie. Ten rodzaj konceptualizacji rzeczywistości widać przede wszystkim w nazwach pamiątkowych i w nazwach związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury, a te zazwyczaj bywają konwencjonalne i oficjalne. Nazwy nieoficjalne częściej wskazują na lokalizację (kategoria bliskości przestrzennej) czy własność (kryterium posesywności), często też realistycznie opisują obiekt (nazwy charakteryzujące), w czym trudno odnaleźć wykładniki opozycji SWÓJ – OBCY.

Ponieważ dokładna analiza każdej nazwy pamiątkowej w aspekcie opozycji SWÓJ – OBCY przekracza możliwości tego opracowania (i chyba nie byłaby do końca celowa), chciałabym zaakcentować trzy elementy kryterium społeczno-psychologiczno-kulturowego, a mianowicie: wyznawanie wspólnych wartości politycznych, wyznawanie wspólnych wartości religijnych i bycie w tym samym kręgu kulturowym.

1.2.4.1. Wspólne wartości polityczne

Była już mowa o tym, że najwięcej nazw – wskaźników poglądów i wartości znajduje się w grupie mian pamiątkowych i związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury, a te są oficjalne. W różnych okresach historycznych oficjalność była jednak rozmaicie pojmowana. Do II wojny światowej miejscowi radni (raczej niezależnie od opinii mieszkańców) decydowali, komu postawić swoisty niematerialny pomnik w postaci patronatu ulicy. Ale to byli SWOI radni i ich poglądy były na ogół zgodne z poglądami pozostałych mieszkańców. Sytuacja diametralnie zmieniła się po II wojnie światowej. Podobnie

jak w prasie i innych mediach, także w zakresie nazewnictwa ulic nastąpiło podporządkowanie dyrektywom władzy centralnej (partyjnej). Jak stwierdzał P. Nowak (2002: 52): „Bezwzględne stosowanie przez nadawcę bezpośredniego instrukcji nadawcy instytucjonalnego prowadziło do schematyczności i szabloności komunikatów przekazywanych odbiorcy, co było zgodne z oczekiwaniami nadawcy instytucjonalnego oraz podstawową zasadą propagandy: *Wielokrotnie powtórzone – zapamiętane i utrwalone*”.

Z kolei po 1989 r. o kształcie nazw w dużej mierze zaczęli decydować sami mieszkańcy. Oczywiście radni mają w tej kwestii głos decydujący, ale to często mieszkańcy wychodzą z inicjatywą czy to nazwania nowo powstającej ulicy, czy to renomacji już istniejącej. Ograniczenia w tym zakresie są wyłącznie formalne.

Ponieważ konwencjonalne nazwy pamiątkowe zaczęły w Rzeszowie powstawać na większą skalę tuż przed wyzwoleniem, możemy mówić o trzech okresach historyczno-politycznych: 1. pierwsza połowa XX w. (czas przed I wojną i II Rzeczpospolitą), 2. okres PRL-u, 3. III Rzeczpospolita. Analiza nazw pokazała, że w pierwszym omawianym okresie w nazwach nie uwidaczniała się opozycja **POLITYCZNIE SWÓJ – POLITYCZNIE OBCY**. Patronami ulic i placów zostali m.in. Jan Dekert (poseł Sejmu Czteroletniego), Józef Piłsudski oraz żołnierze formacji wojskowych: legioniści i czwartacy. Zamierzano także uczcić innych legionistów i piłsudczyków (M. Michalika, A. Słapińskiego, W. Helcera, W. Pączka, płka L. Lisa-Kulę, mjr A. Satyra-Fleszara, por. F. Węglowskiego, mjr T. Wyrwę-Furgalskiego), ale uchwała z 1936 r. nie weszła ostatecznie w życie.

Zmiana sytuacji politycznej po 1945 r. przyniosła także przeobrażenia w urbanimii. Dawni SWOJ stali się OBCY, bo przecież „bycie w grupie gwarantuje także odcięcie się od przeszłości, zaatakowanie starej rzeczywistości i dawnego języka przez używanie nowego języka, przededefiniowanie pojęć, ustalenie nowych norm kulturowych, a zatem także komunikacyjnych” (Nowak 2007: 102).

Stare nazwy, nawet te pozornie neutralne, ale odnoszące się do historii, przeszłości, innego porządku, były usuwane, a w ich miejsce wprowadzano SWOJE. I tak np. *ul. Zamkową* przemianowano na *ul. K. Świerczewskiego*, *ul. Lubomirskich* – na *al. Pod Kasztanami*, *ul. Hetmańską* – na *ul. Obrońców Stalingradu*, a *pl. Śreniawitów* – na *pl. Gwardii Ludowej*. Odcięto się w ten sposób od „magnackiej” przeszłości miasta, niewygodnej dla nowej władzy ludowej²⁷.

Usunięto też z tabliczek adresowych OBCYCH ideologicznie patronów i symbole i zastąpiono SWOIMI, np. *ul. gen. G. Orlicz-Dreszera* stała się *ul. J. Marchlewskiego*, *ul. Tannenbauma* – *ul. S. Okrzei*, *ul. E. Rydza-Śmigłego* to po zmianie *ul. M. Nowotki*, *ul. Legionów* – *ul. I Armii WP*, a *ul. Jana Sobieskiego* stała się *ul.*

²⁷ Por. podobne tendencje w publicystyce: „Ze względu na uwarunkowania polityczne w publicystyce z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych SWÓJ utożsamiony został ze zwolennikiem ideologii socjalistycznej, OBCY zaś z członkiem kapitalistycznego establishmentu” (Nowak 2002: 62).

1 Maja. Przy renominacjach nierzadko dochodziło do absurdów, np. w miejsce ul. Z. Bluma wprowadzono nazwę *Boczna Szpitalnej*, a zmianę uargumentowano tak: „aczkolwiek ulica powyższa nosi nazwę dla upamiętnienia zasług tutejszego obywatela dra Zygmunta Bluma, położonych dla tutejszego miasta, to jednak nazwisko to, które nosił zdrajca klasy robotniczej francuskiej Leon Blum zostało znie-nawidzone przez klasę robotniczą całego świata”^{*} (Myszka, Wisz 2012: 33).

W sumie w okresie PRL-u w nazwach ulic upamiętniono osoby komunistów (m.in. Bolesława Bieruta, ppor. Ludwika Bojanowskiego, Mariana Buczka, Tomasza Dąbala, Pawła Findera, Wandę Fornalską, Władysława Kruczka, Anielę Krzywoń, Włodzimierza Lenina, Różę Luksemburg, Juliana Marchlewskiego, Marcelego Nowotkę, Wincentego Pstrowskiego, Hankę Sawicką, Ludwika Waryńskiego, Wandę Wasilewską), formacje wojskowe (ulice: *Armii Ludowej*, *I Armii Wojska Polskiego*, *Gwardzistów*, *Oddziału Iskra*), organizacje i grupy osób (ulice: *Komunistów*, *Związku Walki Młodych*, *Wielkiego Proletariatu*, *Związku Młodzieży Polskiej*, *Obrońców Stalingradu*), ważne daty (ul. 22 Lipca, ul. 1 Maja), idee (ul. Ludowa, ul. Robotnicza). Nazwy tego typu pojawiały się także dla określenia innych obiektów miejskich, np. placów (*pl. Wolności im. Stalina*, *pl. Zwycięstwa*, *pl. Gwardii Ludowej*), pomników (*pomnik Wdzięczności Żołnierzom Armii Radzieckiej*, *pomnik Czynu Rewolucyjnego*), osiedli (os. Dwudziestolecia PRL, os. *Gwardzistów*), parków (*park im. Ludwika Waryńskiego*), rond (*rondo PKWN*, *rondo F. Dzierżyńskiego*).

Kolejna zmiana ustroju z totalitarnego na demokratyczny również nie pozostała bez wpływu na urbanonimie. Znowu nastąpiło przesunięcie wewnątrz kategorii SWÓJ – OBCY. Dawny SWÓJ stał się wręcz wrogiem, symbolem znie-wolenia. Trzeba jednak przyznać, że renominacje z tego okresu były mniej „okrutne” dla nazewnictwa miejskiego niż poprzednie: już w 1989 r. radni Rzeszowa zaczęli usuwanie ideologicznie obcych nazw, ale nie zastępowali ich nowymi, a przywracali stare – DAWNE SVOJE, bo związane z historią miasta, utrwalone w świadomości mieszkańców. Nowi patroni trafili na tabliczki adresowe tylko tych ulic, które powstały dopiero w okresie PRL-u i którym od początku patronowali komuniści. Działacze ruchu robotniczo-rewolucyjnego zastąpili teraz bohaterowie walk o wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej i bohaterowie walk z komunizmem. Patronami ulic zostali m.in.: gen. Mieczysław Boruta-Spiechowicz, kpt. Edward Brydak, gen. Antoni Chruściel, Łukasz Ciepliński, płk Kazimierz Iranek-Osmecki, Aleksander Kamiński, mjr Wacław Kopisto, gen. Leopold Okulicki, Leopold Lis-Kula, gen. Stanisław Maczek. W plateonimach upamiętniono ponadto grupy osób: żołnierzy, działaczy, związkowców (aleje: *Armii Krajowej*, *Solidarności*, *Żołnierzy I Armii WP*, ulice: *Ofiar Katynia*, *Orląt Lwowskich*). Podobnie jak w poprzednim okresie nazwiska SWOICH zaczęły desygnować także inne obiekty przestrzeni miej-

^{*} Uchwała MRN z 25.04.1950 r., nr II/32/50.

skiej: ronda (rondo *Romana Dmowskiego*, rondo *Jacka Kuronia*), place (pl. *Armii Krajowej*, pl. *Cichociemnych*, pl. *Wolności im. marsz. Piłsudskiego*), parki i ogrody (*ogród Miejski im. Solidarności*), pomniki (*gen. Władysława Sikorskiego*, *Żołnierzy Armii Krajowej*, *Żołnierzy Wyklętych*, *Zesłańców Sybiru*).

1.2.4.2. Wspólne wartości religijne

Poniekąd z ustrojem i polityką związany jest kolejny aspekt przejawiania się opozycji: SWÓJ to ktoś, kto wyznaje te same wartości. A dla Polaków jedną z większych jest fakt bycia chrześcijaninem (kryterium wyznaniowe – zob. podrozdz. 1.2.1.) i co za tym idzie – posiadania wzorców i autorytetów związanych z kulturą chrześcijańską: święci są tymi, których cenimy, chcemy uczcić, naśladować, oddać się im pod opiekę itp. Są tymi, którzy współtworzą nasz (czyli SWÓJ) krąg kulturowy.

Miana odwołujące się do patronatu świętych z naszego (europejskiego) kręgu kultury śródziemnomorskiej pojawiły się w nazewnictwie miejskim bardzo wcześnie. W Rzeszowie nie było ich zbyt wiele (bo i samych urbanonimów przed XX w. nie było dużo), ale nazywały różne elementy miejskiej topografii: bastiony (np. *Bastion św. Andrzeja*, *Bastion św. Franciszka*), ulice (*Świętego Mikołaja*, *Świętej Trójcy*), wzgórza (*Święty Antoni*, *Magdalenka*). Na początku XX w. patronami ulic zaczęli zostawać także duchowni, których uważano za autorytety (np. ks. Feliks Dymnicki, Jan Długosz, Grzegorz Piramowicz).

Propagowanie modelu państwa świeckiego po 1945 r. spowodowało wrogi nastawienie twórców nazw miejskich do chrześcijańskich wartości (por. Rzetelska-Feleszko 2006: 107). Nazwy odwołujące się do świętych i duchownych zamieniono na upamiętniające nazwiska komunistów. Co ciekawe, onimy z tego kręgu nie pojawiły się także w nazewnictwie nieoficjalnym, co można tłumaczyć chyba tylko tym, że w tej warstwie nazewnicznej dominuje odwołanie do konkretności (właściciela, wyglądu, położenia), a nazwy kultowe są jednak abstrakcyjne. Nazwiska patronów pozostały tylko w nazewnictwie kościołów i kapliczek, bo tu bardzo trudno byłoby wprowadzić jakiegokolwiek zmiany.

Po roku 1989 r. obserwujemy w urbanonimii Rzeszowa wręcz manifestowanie chrześcijańskich świętych: nie tylko przywrócono stare nazwy, ale przede wszystkim nadaje się mnóstwo nowych. Na os. Słocina tworzą one nawet wieloelementowy klucz nazewniczy (siedem mian ulic od nazwisk tutejszych księży i trzy od imion świętych). Właśnie księża stają się bardzo często autorytetami, wyznacznikami wartości. Podkreślić przy tym trzeba, że są to osoby znane lokalnej społeczności, z niej się wywodzące, SWOJE. W ciągu kilkunastu lat w Rzeszowie patronatami ulic uhonorowano kilkunastu tutejszych proboszczów i katechetów, m.in. ks. A. Pasterczyka, ks. A. Podgórskiego, ks. D. Sulikowskiego (os. Słocina), ks. Józefa Stafieja (os. Staromieście), ks. Jana Stączka

(os. Załęże), ks. Kazimierza Guzega (os. Budziwój)²⁸. Od imion księży tworzy się także nazwy skwerów (*skwer im. ks. infulata Walentego Bala*).

Święci patronujący ulicom i placom są postrzegani jako osoby coraz mniej pomnikowe, a coraz bliższe mieszkańcom. Niektóre nazwy kultowe przywołują nawet całkiem świeckie tradycje, np. *ul. św. Walentego* jest motywowana położeniem na wzgórzu będącym miejscem spotkań zakochanych (św. Walentego jako patrona zakochanych upowszechniły „walentynki”). Nazwy ulic *Świętej Agnieszki* i *Świętojańska* odwołują się do mieszkańców (przy pierwszej mieszka kilka pań o imieniu Agnieszka, przy drugiej – pan Jan). Wielu patronów to SWOI nie tylko w sensie socjokulturowym, ale także przestrzennym: wywodzą się z tego regionu, to NASI, np. *ulica* i *skwer św. Jana z Dukli*²⁹, *ul. bpa Józefa Pelczara*, *ul. bł. ks. Kowalskiego*. Inni to NASI także w sensie bliskości czasowej, np. wspomniany już ks. Kowalski, poza tym Karolina Kózka, św. Faustyna, ale przede wszystkim św. Jan Paweł II: w latach 2009–2010 w bliskim sąsiedztwie powstały ulice: *Jana Pawła II*, *Karola Wojtyły* i *Papieska*. Oprócz tego wzniesiono kilka pomników papieża, nazwano *rondo Jana Pawła II*, *plac Jana Pawła II* i *park Papieski*, zwany też *Łoniami Papieskimi*.

Poza tym w Rzeszowie ulicom patronują święci spotykani na tabliczkach adresowych w całej chrześcijańskiej Europie: św. Antoni, św. Florian, św. Marcin, św. Michał Archanioł, św. Roch, św. Józef – nazwy te mają jednak głównie funkcję lokalizującą (wskazują na położenie przy kościołach, figurach, krzyżach); ich kultowe znaczenie jest dodatkowe.

1.2.4.3. Wspólny krąg kulturowy

Wspólne doświadczenia psychosocjokulturowe to nie tylko poglądy polityczne czy wyznaniowe, ale chyba przede wszystkim wspólne dziedzictwo, rozumiane jako duchowy i materialny dorobek określonej społeczności. Nazwy pamiątkowe utrwalają SWOICH nie tylko w sensie przestrzennym czy czasowym, ale też SWOICH jako współtworzących historię: królów, wodzów, myślicieli, przede wszystkim jednak jako tworzących naszą kulturę (w różnych jej wymiarach): artystów, aktorów, muzyków, malarzy, rzeźbiarzy, pisarzy, poetów, sportowców, filmowców. Pojawianie się w nazwach pamiątkowych bohaterów niepolskich, np. Napoleona, Andersena, jest traktowane jako wybór OBCEGO (Rzetelska-Feleszko 2006: 79).

Do grupy nazw wyznaczających wspólny, czyli SWÓJ krąg kulturowy należą także miana przywołujące sylwetki bohaterów literackich czy filmowych (np. ulice: *Grażyny*, *Litawora*, *Twardowskiego*, *Zagłoby*, *Kmicica*, *Alternaty-*

²⁸ Już w 2015 r., czyli w okresie, którego nie obejmują badania, powstała w Rzeszowie *ul. ks. Józefa Sondej*a. Nazwę nadano w niespełna tydzień po śmierci księdza.

²⁹ Święty Jan z Dukli na całym Podkarpaciu traktowany jest jako „swój” – lokalny święty (Oronowicz-Kida 2014: 171).

wy), odwołujące się do początków państwowości czy początków miast (np. ulice: *Krakusa*, *Lecha*, *Rzecha* – jako legendarnego założyciela Rzeszowa), utrwalające słowiańskie bóstwa i tradycje (np. ulice: *Światowida*, *Marzanny*, *Sobótki*), a także osoby, które stały się narodową legendą (ulice: *Drzymały*, *Sabały*).

W ostatnim dwudziestopięcioleciu obserwuje się awans polszczyzny potocznej i potocznego postrzegania rzeczywistości, a także obniżenie poziomu kultury wysokiej i ekspansję popkultury (por. Ożóg 2004: 55, 230–231), co znalazło także odbicie w oficjalnym nazewnictwie miejskim. Motywacje nazewnictwa stają się przyziemne, czasem wręcz banalne (np. *ul. Nadziei* – bo mieszkańcy nie tracą nadziei m.in. na to, że stan tej ulicy się poprawi i będzie częściej odśnieżana), patronami ulic stają się bohaterowie literatury popularnej (np. *ul. Magiczna* – nazwana tak z powodu fascynacji mieszkańców cyklem powieści o Harrym Potterze), muzycy rockowi czy bluesmani (np. *ul. Tadeusza Nalepy*), w placeonimach utrwała się wydarzenia, których raczej nie powinno się eksponować (*ul. Wieczna* – z motywacją: „niech ulica ta pozostanie na wieki i stanie się ulicą bezkonfliktową [...] od wieków zawsze były tu właśnie między sąsiadami, zarówno o miedzę, jak i o drogę” – Mysza, Wisz 2012: 349). W nazewnictwie zaczyna dominować nie tyle SWÓJ, co SWOJSKI.

Specyficzny wymiar SWOJEGO przejawia się w nazwach ulic przeniesionych z innych miast – to SWOJE, bo polskie: „dobre w innych miastach, będzie dobre i u nas” (np. rzeszowskie ulice: *Zwierzyniecka*, *Lubicz*, *Nowowiejska*, *Gołębia*, *Bracka* (1) przeniesione z Krakowa czy *Chmielna* utworzona na wzór warszawskiego traktu). Tak pojmowany kulturowy uniwersalizm nazewnictwa przeciwstawiony zostaje lokalizmowi zawartemu np. w przyimkowych nazwach lokalizujących, wskazujących na elementy miejscowej topografii.

1.3. Językowe wykładniki opozycji SWÓJ – OBCY

Opozycja SWÓJ – OBCY w nazewnictwie miejskim najsilniej przejawia się w warstwie semantyczno-motywacyjnej, ale można ją też zaobserwować w warstwie językowej. W tym aspekcie SWOJE jest to, co jest zgodne z systemem języka, którym posługuje się dana społeczność. To, co odbiega od usus – zarówno w warstwie graficznej, jak i w warstwie brzmieniowej – jest postrzegane jako OBCE. Najczęściej z czasem ulega stopniowej adaptacji i OSWAJA SIĘ, „wtapia w rodzime struktury językowe” (Rzetelska-Feleszko 2006: 83). Językoznawcy rozmaite interferencje obu kategorii (SWÓJ i OBCY) określają mianem glocalizacji. M. Dawidziak-Kładoczna wyróżnia cztery rodzaje tego typu interferencji: 1. obce odpowiedniki polskich nazw własnych (SWÓJ na poziomie treści, OBCY na poziomie formy – leksyki, słowotwórstwa, ortografii, np. *Cracov Hotel*), 2. nazwy składające się z wyrazów rodzimych i obcych

(hybrydy, np. *Apartamenty Wiosna Spring*), 3. nazwy odwołujące się do kategorii OBCY na poziomie poznawczym, a do kategorii SWÓJ na poziomie językowym (np. *Hotelik Hellada*, *Pensjonat Błękitna Laguna*), 4. nazwy SVOJE na poziomie formy (języka), ale OBCE na poziomie poznawczym (treści), np. *Hotel Orbis Francuski Kraków* (Dawidziak-Kładocznia 2011: 90–94).

Obce interferencje językowe można obserwować na wszystkich poziomach języka, ale w nazwach miejskich najbardziej są widoczne na poziomie fonetyki (grafii), mniej wyraźnie zaznaczają się na płaszczyznach morfologicznej i leksykalnej.

1.3.1. Warstwa fonetyczna/graficzna

Zjawisko „obcości fonetycznej” widoczne jest głównie w mianach pochodzących od nazwisk. Niektóre z nich – choć wpisane w życie miasta – są mniej przyswojone, zapisane zgodnie z językiem oryginału, bardziej OBCE, ale obcość dotyczy głównie poziomu grafii, bowiem w wymowie nazwy te dość szybko zaadaptowały się do polskiej fonetyki, np. miana dwóch młynów zapisywane były jako *Młyn Eksteina*, *Młyn Kleina*, ale połączenia *ei* czytane były jako [aj], połączenie *sch* wymawiano jako [sz] (*Dom Schipera*), podobnie *v* w nazwie *Dom Prevota* realizowane było jako [w]. Także tzw. *h* nieme pozostało tylko w zapisie (*Dom Dontha*). Również obce polszczyźnie geminaty (podwójne *f* czy *l*) wymawiane były jako jeden dźwięk, choć w zapisie pozostały dwie litery (*Dom Baldorffa*, *Dom Burgallera*).

W wielu nazwach miejsc widać już częściową asymilację do języka polskiego, np. *Drukierówka* (od n. *Drucker*), *Szajtrówka* (od n. *Schaitter*), w innych uwidacznia się brak stabilizacji w tym zakresie, swoista walka między OBCYM a OSWOJONYM (np. *Na Cwajga* || *Zweig*, *Holcerówka* || *Willa Holtzerów*, *Aichmillerówka* || *Eichmüllerówka*). Rzadko zdarza się, by w nazwie miejsca utrwalono cały wyraz obcy (np. *Koło Wasserturmy* /niem. *Wasserturm* ‘wieża ciśnień’/, *Luftmaszyna* /niem. *Luft* ‘powietrze’, *Maschine* ‘maszyna’/, *Rückzugstrasse* /niem. *Rückzug* ‘wycofanie’, *strasse* ‘ulica’/).

1.3.2. Warstwa morfologiczna

Jeszcze trudniej niż w warstwie fonetycznej obserwować opozycję SWÓJ – OBCY w warstwie morfologicznej. W rzeszowskich nazwach miejskich nie ma właściwie obcych przyrostków czy struktur, poza kilkoma cytowanymi wyżej niemieckimi wyrazami złożonymi. Semantyka niektórych sufiksów uprawnia jednak do stwierdzenia, że czasami pełnią one nie tylko funkcję strukturalną, ale służą także oswajaniu przestrzeni. Taką rolę mają zwłaszcza przyrostki deminutywne, bowiem tylko w odniesieniu do osób/rzeczy bliskich i znanych używa się zdrobnień. W nazewnictwie obiektów terenowych przyrostki te mo-

gą oczywiście oznaczać (i często oznaczają) niewielki rozmiar obiektów, ale mogą też wyrażać bliskość w sensie socjopsychicznym. Dużo zdrobnień można zauważyć w nieoficjalnych nazwach pomników (nie tylko w Rzeszowie), przy czym częściej zdrobnia się imiona postaci stojących na cokółkach (np. *Adaś* – pomnik A. Mickiewicza, *Julek* – pomnik J. Słowackiego, *Mikołajek* – figura św. Mikołaja) lub patronujących obiektom (*Magdalenka* – wzgórze), rzadziej – nazwiska (*Kościuszek* – pomnik T. Kościuszki). Emocjonalnie nacechowane są także uniwerbizmy typu: *Bernardynka* (ulica Bernardyńska), *Dziadosz* (Dziadowski Ogród), *Jordanka* (Ogródek Jordanowski), *Liska* (Lisia Góra), które wprowadzają bliskość, ale i potoczność. Obcość bowiem narzuca pewien dystans; do OBCEGO mówi się w sposób maksymalnie zobiektywizowany, neutralny; tylko kontakty ze SWOIM pozwalają na emocjonalność, wariantywność i bezpośredniość (por. Lubaś 1978). Do językowych wykładników SWOJEGO możemy zaliczyć zatem sufiksy deminutywne *-ek*, *-ka* zarówno w ich primarnej funkcji (tworzenie wyrazów zdrobniałych), jak i w funkcji tworzenia uniwerbizmów – i jedne, i drugie struktury należą raczej do stylu potocznego (Grzegorzczakowa 1984: 33).

Wyrazistymi morfologicznymi wykładnikami SWOJEGO są także sufiksy dzierżawcze: *-ów*, *-in*, a także *-izna* (w funkcji spadkowo-dzierżawczej) oraz *-ówka* (tworzący posesywne nazwy domów i terenów). Te nazwy zostały omówione w części II, w podrozdz. 5.1.3.

1.3.3. Warstwa leksykalna

Opozycja SWÓJ – OBCY najwyraźniej zaznacza się jako wybór pomiędzy nazwą polską a obcą albo jako wybór polskiego lub obcego patrona (por. Rzetelska-Feleszko 2006: 71), co ma swoje pragmatyczne uzasadnienie: „Jedni twórcy nazw dążą do wywołania poczucia bezpieczeństwa i naturalności, chcą, by klient poczuł się jak w domu (powstają wtedy nazwy rodzime, powszechnie zrozumiałe), dla innych ważna jest oryginalność, elegancja i prestiż nazwy (sięgają wówczas po słownictwo obce). W obu przypadkach mechanizm perswazyjny jest podobny: odbiorca, odczytując nazwę, stara się ją dopasować do realiów pozajęzykowych, a te wyróżniają się pozytywnymi asocjacjami” (Dawidiak-Kładočna 2011: 83).

W nazewnictwie Rzeszowa wyrazy obce pojawiają się jednak rzadko. Na zasadzie cytatów w nazwach przeniesionych występują onimy z odległych (terytorialnie, a czasem także kulturowo) obszarów, np. *Bośnia*, *Chiny*, *Wąwóz Samosierra*, *Manhatan*. W innej funkcji w najnowszych nazwach pojawiają się wyrazy angielskie, np. *Mochrackiego Corner*, *SkyRes Warszawska-Lubelska*, *Capital Tower*. Mają one być wyrazem globalizacji, pozostawania w kręgu tej samej kultury zachodnioeuropejskiej, nowoczesnej; zdecydowanie są przejawem pewnej mody językowej (Ożóg 2004: 95–97).

Ale nawet w rdzennie polskich lub bardzo dawno przyswojonych wyrazach³⁰ może się uwidaczniać mniejszy lub większy dystans do obiektu. Pośrednio z kategorią SWÓJ – OBCY związana jest opozycja STARY – NOWY (por. Pelcowa 2007: 86). STARY może być pojmowany jako dobrze znany, zadomowiony, istniejący od dawna, czyli SWÓJ. NOWY to przybysz, ktoś lub coś, kogo/czego wcześniej nie było, czyli OBCY. Opozycji STARY – NOWY będzie poświęcony trzeci rozdział tej części.

Na SWOJEGO mogą wskazywać zaimki dzierżawcze *mój, nasz*, a także leksemy odwołujące się do pól semantycznych *dom, rodzina*. Z kolei do OBCEGO czasami odsyłają słowa o znaczeniu ‘wspólny’ (np. *droga Publiczna, gościniec publiczny*), bowiem przez długie lata to, co było własnością wszystkich, było uznawane jeśli nie za OBCE, to przynajmniej za niczyje.

W nazewnictwie miejskim przestrzeń próbuje się uczynić SWOJĄ poprzez nazwy mające pozytywne, swojskie konotacje, por. np. ulice: *Życzliwa, Przyjemna, Miła*. Dokonuje się w ten sposób swoista antropomorfizacja ulicy, która zawsze waloryzowana jest pozytywnie (bardzo rzadkie są w plateonimii ulice typu: *Ciasna, Śmierdząca, Ciemna*). Innym sposobem na „udomowienie” przestrzeni, uczynienie jej jednością jest nadawanie nazw realizujących klucze nazewnicze, które definiują teren. W ten sposób wyznacza się w Rzeszowie granice osiedli powstałych na obszarach nowo przyłączanych do miasta, np. wszystkie nazwy ulic na os. Miłocin pochodzą od nazw roślin i przypraw (m.in. ulice: *Anyżkowa, Cynamonowa, Szafranowa, Tymiankowa, Waniliowa*), zaś nazwy na os. Słocina upamiętniają zasłużonych słocinian (m.in. ulice: *Betańskiego, Braci Alekańskich, Chłapowskich, Rodziny Kąkolów*). Jak pisałam w innym miejscu (Myszka 2012: 266), jest to jeszcze jeden sposób na zaakcentowanie własnej tożsamości, na wyznaczenie granic małej ojczyzny, na zaznaczenie SWOJEGO.

1.4. Podsumowanie

Bardzo trudno o obiektywne przedstawienie kategorii SWÓJ – OBCY zarówno w przestrzeni miasta, jak i w każdej innej przestrzeni realnej czy mentalnej. Nie da się tu bowiem zastosować jednolitych, wystandaryzowanych kryteriów, niezależnych od perspektywy, punktu widzenia, doświadczeń osobistych, kontekstu kulturowego itp. (por. Bartmiński 2007: 40). Na dodatek dany element może być SWÓJ pod jednym względem, a OBCY pod innym, może też docho-

³⁰ E. Rzetelska-Feleszko (2006: 79) nazwy utworzone od apelatywów obcego pochodzenia, ale już w polszczyźnie zadomowionych traktuje jako będące efektem wyboru OBCEGO; wydaje się jednak, że z tym stanowiskiem można polemizować: w odczuciu XX-wiecznych twórców nazw wyrazy typu *cegielnia, pleban, figura* nie są postrzegane jako zapożyczenia. Zresztą sama badaczka podkreśla, że „używanie nazw obcego pochodzenia jest często nieświadome”.

dzić do sytuacji, że elementy pierwotnie OBCE mogą z czasem ulegać adaptacji językowej czy kulturowej i przechodzić do kategorii SWÓJ, a elementy SWOJE wskutek różnych zmian historycznych czy kulturowych mogą stawać się OBCE. Z kolei inne elementy mogą być częściowo oswojone, co oznacza, że granica pomiędzy SWOIM i OBCYM może być płynna. Podkreślić trzeba jeszcze fakt, że w nazewnictwie miejskim „wybór między »swojskim« i »obcym« [...] jest często niezależny od jednostki, dokonuje się pod wpływem czynników zewnętrznych: historycznych lub tendencji ogólnoswiatowych” (Rzetelska-Feleszko 2006: 83). Wiąże się to z jeszcze jednym czynnikiem o niebagatelnym znaczeniu: ogromny wpływ na nazewnictwo każdego miasta ma moda nazewnicza, a ta „jest zawsze zależna od ogólniejszych tendencji kulturowych panujących w społeczeństwie i konkretnych preferencji członków grupy, jeśli chodzi o sposoby bycia czy zachowania” (Ożóg 2004: 94). Wszystko to sprawia, że interpretacja SWOJEGO i OBCEGO w nazewnictwie przestrzeni miasta jest w znacznej mierze naznaczona subiektywizmem.

Kulturowa dychotomia SWÓJ – OBCY najsilniej uwidacznia się w nazwach posesyjnych, akcentujących wagę własności (domu, ziemi) jako najwyższej wartości w naszej kulturze³¹. W podstawach tych nazw mogą być jednak utrwalane zarówno nazwiska polskie, jak i obce, co powoduje, że te same jednostki leksykalne są jednocześnie swojskie i noszą znamiona obcości kulturowej. Urbanonimy te pozwalają pośrednio zaobserwować ślady odmienności etnicznej mieszkańców miasta (Handke 2011: 9–10).

Opozycję SWÓJ – OBCY można też obserwować w nazwach lokalizujących, wskazujących na bliskie i znane obiekty i ich nazwy. Mian tych jest znacznie więcej niż nazw kierunkowych, zorientowanych na OBCEGO. W nazwach pamiątkowych wybór pomiędzy SWOIM i OBCYM ogranicza się do wyboru między miejscowym a obcym patronem (por. Rzetelska-Feleszko 2006: 79–80), przy czym zdecydowanie dominują w tej klasie nazw bohaterowie polscy (duża ojczyzna), a po roku 1989 – bohaterowie lokalni (mała ojczyzna). Opozycja SWÓJ – OBCY najslabiej uwidacznia się w nazwach charakteryzujących.

SWÓJ jest bliski i bezpieczny, lepszy i ładniejszy niż OBCY, a zatem zwraca się uwagę na semantykę nazw (pojętą jako znaczenie leksykalne wyrazu motywującego nazwę ulicy), a także na brzmienie i konotacje. Chętniej wybiera się miana o skojarzeniach przyjaznych, miłych, „ładnych”. Onimy bezsprzecznie są elementem wartościowania przestrzeni, zatem chętniej wybiera się nazwy typu *Cicha*, *Krajobrazowa*, *Przyjazna*, natomiast nazwy wywołujące negatywne skojarzenia usuwa się z onimicznej mapy miasta. Oswojeniu prze-

³¹ Dowody na to, że zwłaszcza w poprzednich stuleciach majątek był postrzegany jako najwyższa wartość, odnajdujemy także w antroponimii. Liczba nazwisk odmiejskowych przewyższa znacznie liczbę nazwisk patronimicznych, co podkreślała E. Rzetelska-Feleszko (2006: 95), opisująca kulturowe motywacje nazwisk polskich.

strzeni służą także obecne w urbanonimii deminutywa i uniwerbizmy wprowadzające kategorię potoczności, a więc także bliskości (która jest przeciwstawieniem oficjalności).

Ten, kto nie jest SWÓJ, może być OBCY pod względem etnicznym, światopoglądowym, materialnym, kulturowym, psychologicznym, społecznym itp., ale także pod względem językowym. Nazwy OBCE (zwłaszcza angielskie, francuskie i włoskie) mogą być postrzegane jako eleganckie, prestiżowe, jednak „przyjaźnie i swojsko brzmią nazwy zwyczajne, zrozumiałe, rodzime” (Rzetelska-Feleszko 2006: 81). Współcześnie wybierane nazwy OBCE, zwłaszcza angielskie, mogą być przejawem mody językowej, mogą też wyrażać „europejskie aspiracje powstającej klasy średniej” (tamże: 83).

III.2. Przestrzeń fizyczna a przestrzeń onimiczna

Opozycja CENTRUM – PERYFERIE

Na przecięciu dróg komunikacyjnych człowiek zbudował gigantyczne i brzydkie metropolie, gdzie każdy, zamknięty w anonimowym mieszkaniu w budynku nieróżniącym się niczym od innych, absolutnie wierzy, że jest centrum świata i miarą wszechrzeczy.

Michel Houellebecq

Granice są potrzebne ludziom jak powietrze. Bez granic, każdego rodzaju, nie wiedzielibyśmy, jak żyć; ani kim jesteśmy, ani co mamy do zrobienia. Granice są po to, aby nam pokazać, że istnieją rzeczy, których nie można przekroczyć.

Olga Tokarczuk

2.1. Istota opozycji CENTRUM – PERYFERIE

2.1.1. Kategoria CENTRUM – PERYFERIE

O ile opozycja SWÓJ – OBCY jest rozważana jako podstawowa dla modelu świata w ogóle, o tyle pojęcie CENTRUM – PERYFERIE jest rozwijane przede wszystkim przez nauki społeczne i odnosi się do globalnych procesów społecznych i ekonomicznych zachodzących w świecie pojmowanym jako ponadnarodowy system.

Teoria CENTRUM – PERYFERIE (zwana również teorią rozwoju zależnego) powstała w latach 60. XX w. w Ameryce Łacińskiej w kontekście prób wyjaśnienia niższego rozwoju tego kontynentu. Za jej twórcę uznawany jest Raul Prebisch, a główną tezę jest to, że kształt i sposób funkcjonowania gospodarki państw peryferii jest podporządkowany zaspokajaniu potrzeb państw centralnych, innymi słowy: zyski z peryferii wspierają rozwój centrum (Hryniewicz 2010: 5–6). Unowocześnienie tej koncepcji polegało na rozszerzeniu jej na światowy system gospodarczo-polityczny (kapitalistyczna gospodarka światowa + suwerenne państwa). Autorem koncepcji tzw. systemu światowego (systemu światów) był Immanuel Wallerstein – w myśl tej teorii CENTRUM to „uprzywilejowana część konkretnego terytorium, która kontroluje i uzależnia od siebie peryferia (nawet jeśli samo centrum jest zależne od dóbr, źródłem

których są peryferia”. Z kolei PERYFERIE to „terytoria podporządkowane władzy centrum, którego wartości i funkcje wyznaczają rozumienie wartości i funkcji peryferii” (Holzer 2013: 72).

CENTRUM cechuje wewnętrzna integracja instytucji, idei i wartości, zaś na PERYFERIACH współlistnieją fragmenty prawdy, cząstkowe wartości, często wewnętrznie sprzeczne. PERYFERIE to chaos i niestabilność, uzależnienie, słabość, CENTRUM to ład, stabilność, dominacja (por. Hryniewicz 2010: 5). CENTRA stanowią obszary rdzeniowe, a PERYFERIAMI są obszary zależne. PERYFERIE są bardziej konserwatywne (silna pozycja np. języka regionalnego czy religii), w CENTRUM (głównie w wyniku napływu ludności i kapitału) stykają się różne kultury, stąd też większa otwartość na inne, obce, nowe.

Przedstawiona teoria rozwoju zależnego i kontynuująca ją teoria systemu światów prezentują koncepcję CENTRUM – PERYFERIE z punktu widzenia socjologii i ekonomii. W myśl tych teorii Rzeszów w skali narodowej stanowi peryferie Polski, której niekwestionowanym miastem centralnym jest Warszawa, a także kilka większych metropolii: Kraków, Poznań, Katowice (por. Zarycki 2009: 10–11). Jednak kategorię CENTRUM – PERYFERIE można rozpatrywać także w innych kontekstach, np. językowym, politycznym czy kulturowym.

Językoznawstwo posługuje się terminami CENTRALNE i PERYFERYJNE na oznaczenie języków, które wyodrębniły się po rozpadzie języka praindoeuropejskiego. Te dialekty, które oderwały się od wspólnoty najwcześniej, nie przeprowadziły zmiany (obecnej w dialektach centralnych) polegającej na uszczelinowaniu głosek *k'*, *g'*. Do grupy indoeuropejskich języków peryferyjnych (kentumowych) zalicza się języki: tocharskie, hetyckie, italskie, celtyckie, germańskie, greckie. Z kolei do grupy centralnych (satemowych) należą języki indoirañskie, albańskie, bałtosłowiańskie oraz tracko-ormiańskie (Milewski 2004: 135). Mówi się ponadto o cechach gwarowych, które utrzymują się na peryferiach określonej wspólnoty językowej: w myśl teorii falowej (rozwijanej przez J. Schmidta) każda zmiana powstająca na określonym terenie rozprzestrzenia się jak fala – we wszystkich kierunkach; zmiany są tym mniej regularne, im dalej od centrum zachodzą. W ten sposób np. najwięcej archaizmów utrzymuje się na peryferiach danego obszaru językowego (por. Milewski 2004: 105).

CENTRA POLITYCZNE w skali świata na ogół utożsamia się obecnie z najbardziej wpływowymi, co w praktyce oznacza: z najbogatszymi państwami. Zalicza się do nich najczęściej Stany Zjednoczone, Niemcy, Japonię. W skali krajów centrami są zazwyczaj ich stolice.

CENTRA KULTUROWE są chyba najbardziej subiektywne. Często bywa tak, że centrum administracyjne i finansowe wyznacza wzorce kulturowe, wytwarza pewne mody, ideologie, technologie. Jednak kultura potrzebuje czegoś więcej: specyficznej atmosfery, osobowości, klimatu itp., dlatego czasami najważniejsze wydarzenia kulturalne odbywają się na prowincji, a w każdym razie poza centrami politycznymi.

Kategorię tę można także rozpatrywać z innych punktów widzenia: jako CENTRUM lub PERYFERIE w sensie urbanistycznym, gęstości zaludnienia, w aspekcie wykształcenia mieszkańców, ich statusu materialnego, uprzemysłowienia itp. To punkt widzenia jest tym czynnikiem, który decyduje o „sposobie mówienia o przedmiocie, w tym m.in. o kategoryzacji przedmiotu, o wyborze podstawy onomazjologicznej przy tworzeniu jego nazwy, o wyborze cech, które są o przedmiocie orzekane w konkretnych wypowiedziach i utrwalone w znaczeniu. Przyjęty przez podmiot mówiący jakiś punkt widzenia funkcjonuje więc jako zespół dyrektyw kształtujących treść i strukturę treści słów i całych wypowiedzi” (Bartmiński 1999: 105).

Właśnie punkt widzenia jest bardzo istotny przy rozpatrywaniu nazw miejskich w kontekście kategorii CENTRUM – PERYFERIE. W tym miejscu skupię się na kulturowym i przestrzennym aspekcie tej kategorii – w tym sensie rozpatrywana opozycja staje się znaczeniowo zbliżona do opozycji BLISKI – DALEKI, która jest (obok opozycji SWÓJ – OBCY) jedną z podstawowych dla słowiańskiego modelu świata (Ivanov, Toporow, za: Bartmiński 2007: 42). Pominę tutaj czynniki polityczne i językowe jako nieistotne przy określaniu przestrzeni fizycznej Rzeszowa za pomocą nazw własnych.

2.1.2. Semantyka wyrazów *centrum* – *peryferie*

Obydwa wyrazy *centrum* i *peryferie* pojawiły się w polszczyźnie dosyć późno, ale już na dobre się w niej zadomowiły, choć w sześciostopniowej skali polonizacji wyrazów zapożyczonych zaproponowanej przez J. Bartmińskiego (2007: 44–45) lokują się na V stopniu: wykazują całkowite przyswojenie graficzne i fonetyczne, są odmieniane po polsku i poddają się polskim procesom derywacyjnym. Są jednak rozpoznawane jako zapożyczone m.in. przez pewne „nietypowości” deklinacyjne (nieodmienność wyrazu *centrum* w lp., brak lp. wyrazu *peryferie*). Obydwa są pożyczkami z języków klasycznych i obydwie pierwotnie były terminami geometrycznymi: wyraz *centrum* przybył do nas przez medium łacińskie z gr. *kéntron* ‘środek koła’ (SWO 137), zaś wyraz *peryferie* zapożyczyliśmy bezpośrednio z gr. *periphéreia* ‘obwód, okrąg’ (SWO 657).

Semantyka wyrazu *centrum* odwołuje się do dwóch zakresów. Przede wszystkim słowniki wskazują na lokatywne znaczenie tego leksemu: ‘środkowa część czegoś’, ‘główna, zwykle środkowa część miasta’, ‘środek’. Na drugim miejscu podawane jest znaczenie prestiżowe, społeczne: ‘miejsce, w którym coś się koncentruje’, ‘skupienie, ośrodek’. Ponadto leksykony przywołują znaczenie polityczne: ‘stronnictwa lub partie polityczne pośrednie między lewicą a prawicą’ oraz socjologiczno-ekonomiczno-administracyjne: ‘uprzywilejowana część konkretnego terytorium, która kontroluje i uzależnia od siebie peryferia’ (por. np. <http://sjp.pwn.pl/slowniki/centrum.html>; SJP I 241). Z kolei *centralny* to: ‘znajdujący się w centrum, odnoszący się do cen-

trum; środkowy', a także: 'mający główne znaczenie; główny, kierowniczy, naczelny' (SJP I 240).

Słownikowe definicje *peryferii* na plan pierwszy również wysuwają znaczenie lokatywne: 'zewnątrzna część czegoś (w przeciwieństwie do części centralnej)'. Na drugim miejscu pojawiają się jednak konkretyzacje tego znaczenia: 'odległe od centrum krańce miasta', 'dzielnice miasta położone daleko od centrum'. Dopiero na trzecim miejscu lokują się znaczenia związane ze społeczną rangą *peryferii*: 'coś mniej ważnego', 'coś ubocznego, drugoplanowego'. Niektóre leksykony przytaczają jeszcze aspekt socjologiczno-ekonomiczno-administracyjny: 'terytoria podporządkowane władzy centrum; obszary zależne' (SJP II 638; <http://sjp.pwn.pl/sjp/peryferie;2499465.html>).

W analizie opozycji CENTRUM – PERYFERIE w onimicznej przestrzeni miasta interesować nas będą dwa znaczenia leksemów: lokatywne i społeczne (prestizowe).

2.1.3. CENTRUM – PERYFERIE w badaniach onomastycznych

Problem teorii CENTRUM – PERYFERIE w kontekście socjoekonomicznym dyskutowany jest często w literaturze specjalistycznej (por. np. Zarycki 2009; Hryniewicz 2010; Holzer 2013). Z kolei analizie dyskursu CENTRUM – PERYFERIE poświęcony był w całości piąty numer czasopisma „Oblicza Komunikacji” (Piekot, Poprawa 2012) – dyskusja ta dotyczyła jednak aspektu granic państwowych i językowych, a nie przestrzeni jednego miasta czy nazewnictwa.

Opozycja CENTRUM – PERYFERIE rzadko staje się natomiast przedmiotem opisu w onomastyce, a jeśli już, to zazwyczaj na marginesie innych rozważań. Dużo pisze się o tym, że nazwy własne organizują przestrzeń, porządkują ją, rzadziej jednak podkreśla się fakt, iż w tej lokalizacji uwidacznia się do pewnego stopnia waloryzacja przestrzeni, np. w ludowym obrazie *góra* jest waloryzowana lepiej niż *dół* (Adamowski 1999: 178), *prawa* strona jest „lepszą” niż *lewa*, a *przód* „bardziej godny” niż *tył*. Chyba po raz pierwszy na ten aspekt nazw miejskich zwróciła uwagę K. Handke (1992: 20). Badaczka podkreślała przy tym, że człowiek, zawłaszczając sobie przestrzeń, siebie ustawił w centrum (w środku) i z tej perspektywy zaczyna oceniać i definiować otoczenie, wyznaczać granice (Handke 2011: 18–19) – nie tylko zresztą granice CENTRUM i PERYFERII, ale także granice SWOJEGO i OBCEGO. Na ścisły związek kategorii OBCY i PERYFERIE z jednej strony oraz SWÓJ i CENTRUM (bliski w sensie przestrzennym) z drugiej zwracał zresztą uwagę także J. Bartmiński (2007: 48–49).

Ponieważ CENTRUM związane jest z prestiżem, wysoką rangą, urodą itp., a PERYFERIOM przypisuje się niższą rangę, pośrednio kategorii CENTRUM – PERYFERIE w przestrzeni onimicznej miasta dotyczą uwagi zawarte w wielu

innych pracach poświęconych urbanonomom, a w szczególności sposobom wartościowania w tej grupie nazw (np. Rzetelska-Feleszko 2006; Graf 2008: 606; Handke 2011: 25; Oronowicz-Kida 2014: 148–149).

2.2. CENTRUM – PERYFERIE w przestrzeni onimicznej miasta

K. Handke zauważyła, że właściwie we wszystkich miastach europejskich (a także w wielu pozaeuropejskich) dominuje podobna – mieszana – struktura zabudowy: „mamy centrum i peryferie, śródmieście i przedmieścia, trakty główne [...] i poboczne, ulice śródmiejskie [...] oraz ulice skrajne, dawniej tylne [...], bramy główne i bramy boczne, budowle reprezentacyjne i zwykłe kamienice, a nawet mizerne domostwa, fronty kamienic i oficyny, wejścia frontowe i wejścia kuchenne. W tle takiej organizacji zabudowy miejskiej stale funkcjonuje społeczne poczucie hierarchizujące i wartościujące poszczególne obiekty miasta: na lepsze i gorsze, w tym lepsze i gorsze adresy zamieszkania (domy, ulice, dzielnice)” (Handke 2011: 19–20).

Warto w tym miejscu zastanowić się nad tym, czy nazwy obiektów miejskich są w stanie oddać hierarchię tych budowli. W jaki sposób w nazwach uwidacznia się centralny lub peryferyjny charakter zabudowy miejskiej? W jakich typach nazw jest to najlepiej widoczne?

Wydaje się, że opozycję CENTRUM – PERYFERIE (podobnie zresztą jak inne opozycje kulturowe) można obserwować wyłącznie w nazwach o motywacji realistycznej. Jest to jednak tylko do pewnego stopnia prawdziwe twierdzenie, bowiem także w nazwach konwencjonalnych może być zawarta ocena, np. społecznej rangi obiektu. Ocenę tę odczytujemy na podstawie kompetencji kulturowej (np. wiemy, kim był Adam Mickiewicz czy Józef Piłsudski), a także dzięki wartościom konotacyjnym i asocjacyjnym nazw.

Jak już wcześniej wspomniano, części centralne i peryferyjne można określać w wymiarze lokatywnym oraz w wymiarze kulturowym (prestiżowym), toteż w niniejszym opracowaniu będą rozpatrywane obie te relacje. W kolejnych podrozdziałach zostaną przedstawione: lokalizacja w płaszczyźnie horyzontalnej (bliski – daleki, przód – tył), lokalizacja w płaszczyźnie wertykalnej (góra – dół), lokalizacja w aspekcie kulturowym (prestiż – brak prestiżu) oraz lokalizacja w aspekcie socjokulturowym („wiejskość” – „miejskość”).

Opozycja CENTRUM – PERYFERIE, podobnie jak inne dychotomie kształtujące nasze widzenie świata, nie jest typową opozycją binarną (por. Bartmiński 2007: 40), jako że można wyróżniać różne stadia peryferyjności. Ponadto nie jest to opozycja niezmienna w czasie i przestrzeni: to, co niegdyś miało charakter marginalny, może stać się bardzo ważne społecznie, a to, co było odległe od

centrum, na skutek zmian granic aglomeracji może stać się mniej peryferyczne itp. Mimo wszystko opozycja ta wydaje się mniej stopniowalna niż omawiana wcześniej opozycja SWÓJ – OBCY.

2.2.1. Lokalizacja w płaszczyźnie horyzontalnej (przód – tył, blisko – daleko)

W toponimii opozycja CENTRUM – PERYFERIE najwyraźniej uzewnętrznia się w nazwach, których podstawy odwołują się do pojęcia przodu i tyłu, odległości, środka i brzegów (granic). Wiadomo, że człowiek konceptualizuje przestrzeń z własnej perspektywy (egocentryczne postrzeganie świata, człowiek w centrum, budowanie przestrzeni zgodnie ze schematem ludzkiego ciała – por. Handke 1992: 20). To, co jest z przodu, jest ważniejsze, niż to, co z tyłu; to, co przede mną, jest ważniejsze, niż to, co pode mną; to, co przy mnie, ma wyższą rangę, niż to, co daleko. W tym aspekcie CENTRUM wyrażają przede wszystkim leksemy: *centralny*, *główny* w opozycji do PERYFERYJNYCH określeń: *podmiejski*, *przedmiejski*, *lokalny* itp.

W przestrzeni onimicznej miasta opozycję tę najwyraźniej widać w nazwach dworców, przystanków czy stacji. Kategorię CENTRUM wyrażają np. miana: *Dworzec Główny* || *Dworzec Główny PKP w Rzeszowie*, *Dworzec Główny* || *Dworzec Główny PKS w Rzeszowie*, *Rzeszów Główny*, z kolei PERYFERIE widoczne są w nazwach: *Dworzec Komunikacji Lokalnej*, *Dworzec Podmiejski* || *Dworzec Podmiejski PKS w Rzeszowie*, *Rzeszów Osiedle*, *Rzeszów Zachodni*, *Rzeszów Staroniwa*.

Takie „oczywiste” nazwy spotyka się także wśród innych obiektów, np. *dzielnica Centralna* (oficjalna nazwa dzielnicy z lat 30. XX w.), *Rynek Główny*. Jednak w większości mian kategoria CENTRUM wynika raczej z konotacji wiążących się z podstawą onomazjologiczną nazw³². CENTRUM to środek, prestiż, a taki charakter miały na przykład zamek i rynek, a także kościół farny, stąd wszystkie nazwy do tych obiektów nawiązujące (lokalizujące w ich pobliżu, ale wyłącznie z przodu, a nie za nimi!) będą utrzymywać ten człon opozycji, np. *ul. Rynkowa*, *ul. Zamkowa*, *ul. Farna*, *ul. Pańska* || *Paniaga*, *Trasa Zamkowa*, *Dzielnica Zamkowa*, *Dzielnica Pańska*, *pl. Zamkowy*, *pl. Farny*, *pl. Śreniawitów* (Śreniawa || Szeniawa to nazwa herbu panów rzeszowskich), *Wielki Ogród Pański*, *Dworzysko*, *Apartamenty Zamkowe*. Wysoką społeczną rangę ma też środek miasta, zatem wszystkie nazwy doń się odwołujące desygnują CENTRUM, np. *os. Śródmieście*, *os. Śródmieście Południe*, *os. Śródmieście Północ*. Kategorię tę wyrażają ponadto wszelkie nazwy „informujące” o funkcjach reprezentacyjnych obiektów, np. *plac Defilad*, *Rzeszowskie Bulwary*, *Capital Towers*.

³² Co ciekawe, ulic, które nazywają się *Główna*, w Polsce wcale nie ma tak wielu. Z badań E. Borysiak (2007: 455) wynika, że nazwa ta występuje w 77 miastach, co sytuuje ją poza pierwszą setką najpopularniejszych.

Peryferyjny charakter ma przede wszystkim to, co jest na tyłach, z tyłu. W nazewnictwie starszych miast polskich częste były ulice *Zatyłne*; takowa była także w Rzeszowie (to obecna ul. Króla Kazimierza). Ponadto funkcjonował tu ojkonom *Zatyły Rynkowe* i anojkonim *Tyły Miejskie* (XVII–XVIII w.). Ówczesne archiwalia notują także nazwę placu *W Tyle Browaru* || *W Tyle za Browarem*. Dziś takich nazw się nie tworzy, bowiem spotykają się ze zdecydowanym oporem mieszkańców, którzy niechętnie odnoszą się do takich mało prestiżowych onimów.

Na niski status w sensie lokalizacyjnym wskazują ponadto leksemy: *boczny*, *poboczny*. To, co jest z boku, jest przecież mniej ważne, niż to, co jest w środku. W tym sensie peryferyjny charakter będzie miała nazwa *Brama Poboczna Nowego Miasta*, ale też blisko 170 ulic *Bocznych* – pierwotnie sytuujących wobec starszej, ważniejszej, głównej ulicy, z czasem nazwanych mianami konwencjonalnymi „z klucza” (np. *VI Boczna Lubicz*, *Boczna Ignacego Łukasiewicza*, *I Boczna Nowowiejskiej*, *III Boczna Dąbrowskiego*, *V Boczna Marszałkowskiej*, *I Boczna Śniadeckich*). Także niski prestiż wiąże się z tym, co jest ulokowane w rogu, w kącie czegoś, wciśnięte między inne (ważniejsze) obiekty – taki status mają zatem nazwy terenów niezabudowanych: *Kąt Koszowski*, *Kąt Radziecki*, *Kąty*, *Kąty Zagrodnicze* itp. czy nazwa ulicy *Zaułek*.

Ważną rolę w waloryzacji przestrzennej obiektów odgrywają przyimki lokatywne, np. *za* sytuuje obiekt z tyłu, za czymś ważniejszym, dalej od centrum. Takie znaczenie mają np. nazwy rzeszowskich ulic: *Za Strugiem* (rzeka Strug), *Zabłocie* (błotniste tereny niedaleko Wisłoka), a także ojkonimy: *Za Koleją*, *Zamoście*, *Zastróże*. Ten typ nazw najliczniej występuje w grupie onimów de-sygnujących niezamieszkane obiekty lądowe, np. *Za Borkiem*, *Za Górką*, *Za Koleją*, *Za Sztreką*, *Za Wodą*, *Zagórze*, *Zalesie*, *Zawisłocze*, *Zawsie*, *Zawygnaniec* itp. Podobne nazwy spotyka się we wszystkich miastach polskich (por. onimy typu *Zakościelna*, *Zaklasztorna* w Przemysłu – Sagan-Bielawa 2004: 226).

Peryferyjne znaczenie ma także przyimek *pod*, który wskazuje, że obiekt znajduje się pod innym, czyli w sensie przestrzennym poniżej innego, a w sensie prestiżowym dalej od niego lub po prostu dalej od centrum. Taką semantykę można przypisać nazwom ulic: *Podlesie*, *Podleśna* (ulice na skraju terenów zamieszkałych, pod lasem), *Podmiejska* (znajdowała się na granicy miasta), *Podpromie*, *Podwisłocze*, *Podwale*. Model ten częsty jest także wśród ojkonimów (*Podgórze*, *Podlesie*, *Podłęże*, *Podpromie*, *Podemłynek*) oraz anojkonimów (*Podgóry*, *Podgrodzie*, *Podlesie*, *Podwisłocze*, *Podzamcze*).

W sensie lokalizacyjnym peryferiami jest to, co jest na granicy obszaru miejskiego, zatem taką funkcję mają nazwy ulic: *Graniczna* (w pobliżu dawnych granic miasta), *Kresowa*, *Odległa*, *Wylotowa*, a także anojkonim *Granica Przybyszowska* || *Granice Przybyszowskie*. Tuż za granicami miasta, czyli właśnie na peryferiach, lokowały się przedmieścia, np. *Przedmieście Krakowskie*, *Przedmieście ku Sędziszowu*, *Przedmieście Mostowe*, *Przedmieście Zamkowe*, z kolei w granicach miasta, ale na jego obrzeżach powstawały kolonie, np.

Kolonia (2) na os. Budziwój, Kolonia (1) || Kolonia Robotnicza – na os. Dąbrowskiego. Do nazw „peryferyjnych” należy zaliczyć także te, które wskazują na podmiejskie tereny przemysłowe, np. *ul. Składowa* (są tam magazyny), *ul. Przemysłowa* (zakłady produkcyjne i handlowe, składy), *ul. Spichlerzowa* (skład zboża), oraz te miana, które wskazują na podrzędną funkcję drogi: *droga Dojazdowa*, *ul. Dojazd Staroniwa*, *ul. Dojazd do Rampy Wojskowej*.

2.2.2. Lokalizacja w płaszczyźnie wertykalnej (góra – dół)

O ile lokalizacja w płaszczyźnie horyzontalnej dosyć jednoznacznie waloryzuje przestrzeń, o tyle sytuowanie w płaszczyźnie wertykalnej nie zawiera już tak kategorycznej oceny.

W toponimii najbardziej wyrazistymi lokalizatorami „pionowymi” są leksemy *góra* – *dół* oraz *wysoko* – *nisko* (i oczywiście wszelkie formy od nich pochodne). Semantyka tych wyrazów odsyła przede wszystkim do położenia³³. Na dalszych miejscach lokują się znaczenia związane z hierarchią, prestiżem, cechami psychicznymi³⁴. *Góra* jest kojarzona z niebezpieczeństwem (stroma, urwista, śnieżna), a w ludowym obrazie świata przypisuje się jej dodatkowo cechy zarówno boskie, jak i diabelskie: jest dziełem Boga, ale i siedzibą sił nieczystych (Bartmiński 1999a, 86–123). Z kolei *dół* to – w ludowej conceptualizacji świata – miejsce, gdzie mieszkają demony, diabły, to także miejsce, gdzie często straszy (*dół* ‘kopalnia, wyrobisko’), gdzie są groby. *Góra* kojarzy się z niebem, aniołami, rajem, zaś z *doliną* często wiąże się piekło. *Dół* jest waloryzowany jednoznacznie negatywnie, podczas gdy *góra* wzbudza ambiwalentne konotacje, częściej jednak pozytywne (Adamowski 1999: 178). Opozycja *góra* – *dół* jest jedną z najstarszych znanych i opisanych w naszej kulturze. Leksykon symboli informuje, że „powstała już wówczas, gdy ludzie uczyli się chodzić w pozycji wyprostowanej. Stopy człowieka tkwią w pyłe ziemskim, głowa wznosi się ku gwiazdom. Z góry pochodzi światło i ożywczy deszcz, tam przebywają zawsze istoty wyższe, bogowie, podczas gdy na ziemi zwykli śmiertelnicy, a jeszcze niżej – piekło. Wszystko co dobre pochodzi z góry. Strefa górna jest światem ducha, dolna zaś materii” (Biedermann 2001: 186).

³³ Por.: *górný* ‘znajdujący się lub odbywający się na pewnej wysokości’; *góra* ‘najwyższa część czegoś’, ‘część położona wyżej niż inne’; *dolný* ‘niżej położony’, ‘znajdujący się na niskiej wysokości, u dołu’; *dół* ‘teren lub miejsce niżej położone’, ‘niższa lub najniższa część czegoś’; *wysoki* ‘taki, w którym odległość między podstawą a wierzchołkiem jest duża’; *niski* ‘taki, w którym odległość między podstawą a wierzchołkiem jest niewielka’ (<http://sjp.pwn.pl>, SJP I 420, 445, 686–687, II 380, III 848).

³⁴ Por. *górný* ‘ambitny, wzniosły’; *góra* ‘wielka ilość czegoś, władza, zwierzchność’; *dół* ‘stan psychiczny człowieka załamanego’; *wysoki* ‘zajmujący pierwsze lub ważne miejsce w jakiejś hierarchii’, ‘mający dużą wartość, duże znaczenie’; *niski* ‘zajmujący najgorsze lub jedno z gorszych miejsc w jakiejś hierarchii’ (<http://sjp.pwn.pl>, SJP I 420, 445, 686–687, II 380, III 848).

Okazuje się, iż w urbanonimii leksemy *góra* – *dół* (i inne synonimiczne) nie zawsze wyrażają hierarchię obiektu, częściej wskazują po prostu na jego topograficzne usytuowanie (por. Handke 2011: 25). Bywa jednak i tak, że położenie na górze wiąże się z wyższym prestiżem. Na przykład w Przemyślu górna część miasta zajmowało bogate mieszczaństwo, duchowieństwo i szlachta, podczas gdy w dolnej (położonej 50–70 m niżej) mieszkał plebs i Żydzi (Sagan-Bielawa 2006: 406). Takich zależności nie widać jednak w Rzeszowie, w którym sporo jest nazw z członami *góra*, *górnny*, *dół*, *dolny*, *dołowy*, ale desygnują one mniejsze obiekty. Za to właściwie nieobecne są onimy, dla których podstawą stałyby się leksemy *wysoki/wyżni* lub *niski/niżny*. Odnotowano tylko jeden anojkonim *Na Wysokiej* oraz dwie nazwy ulic: *ul. Wyżynna* i *ul. Nizinna* – wszystkie wskazują na warunki topograficzne.

Nazwy z członami *góra* – *dół* w toponimii Rzeszowa rzadko tworzą pary opozycyjne. Spotyka się je wyłącznie wśród ojkonimów. Wszystkie są przeniesione do urbanonimii z mikrotoponimii na skutek poszerzania granic miasta (dawniej były częściami wsi). I tylko w tej grupie nazw członom tym można przypisać funkcje oceny obiektu, a nie wyłącznie funkcje opisu położenia w przestrzeni. Wprawdzie nazwy: *Przybyszówka Dolna* – *Przybyszówka Górna*, *Staroniwa Dolna* – *Staroniwa Górna*, *Dół* – *Góra* (os. Budziwój), *Górna Słocina* – *Dolna Słocina* odsyłają do warunków topograficznych (tym samym pośrednio odzwierciedlają podgórski charakter okolic), ale informują także o społecznej randze obiektów. Odbija się w nich antropomorficzne pojmowanie góry i dołu (głowa i nogi). *Góra* we wsi to zarazem CENTRUM: to miejsce najgęściej zabudowane, dawniej najdogodniejsze pod względem obronności (*góra* ma znaczenie strategiczne: tam jest najbezpieczniej, stamtąd najdalej widać). *Dół* wsi to miejsce niższe rangą, słabiej zabudowane, mniej bezpieczne, mokre i w tym sensie PERYFERYCZNE. Niemniej znaczenia dosłowne (topograficzne) i metaforyczne (kulturowe) w nazwach tych silnie się ze sobą splatają (por. Mysza 2005: 111–112).

W pozostałych rzeszowskich urbanonimach lokalizacja w skali *góra* – *dół* odzwierciedla podstawowe, fizyczne znaczenie leksemów: nazwy po prostu wskazują na ukształtowanie powierzchni. Przysiółek *Dolna Pobitna* || *Dolna Powitna* leży w dole, u podnóża góry, z kolei ojkonim *Górka* desygnuje część os. Przybyszówka położoną wyżej. Hydronim *Na Dołku* odsyła do zagłębienia w rzece, natomiast *cmentarz Na Górcie* leży na wzgórzu. Także nazwa karczmy *Głęboka* ma wiele wspólnego z dołem – jest motywowana obecnością przy niej głębokiej studni. Podobną sytuację możemy zaobserwować wśród rzeszowskich anojkonimów, zarówno dawnych, jak i nieco nowszych: *Łysa Góra* to niwa położona na wzgórzu, zaś *Dolna* to niwa leżąca w dolinie. *Dołkami* lub *Dołami* nazwano tereny po wyrobiskach wokół cegielni, zaś nazwa *Stodół* desygnuje bardzo nierówne pole. W przypadku takich jak wyżej zaprezentowane nazw raczej trudno mówić, że wyrażają kategorię CENTRUM – PERYFERIE – są one obiektywne, niezależne od rangi obiektów, oddają ich wygląd i położenie, a nie status.

Specyficzną sytuację możemy zaobserwować w nazewnictwie ulic. Plateonimy mające u podstaw leksemy *góra* – *dół* mogą wyrażać opozycję CENTRUM – PERYFERIE, jak się wydaje, tylko w tym sensie, że żaden z nich nie desygnuje obiektu wysokiego rangą – są to niewielkie ulice o marginalnym znaczeniu, niskiej społecznej randze, np. *ul. Góra* (os. Budziwój), *ul. Górna* (os. Pobitno), *ul. Szczytowa* (Pobitno), *ul. Podgórska* (os. Dąbrowskiego), *ul. Dolna* (os. Pobitno), *ul. Dołowa* (os. Mieszka I). Nazwy te są realistyczne, motywowane wyglądem i położeniem, dodajmy: PERYFERYCZNYM położeniem, obiektu.

Leksem *góra* może w urbanonimii pełnić funkcję gatunkową, czyli występować jako tzw. apelatyw onimiczny (Rymut 2003a). Tak dzieje się we wszystkich nazwach desygnujących wzgórze położone na terenie miasta (*Pobicińska Góra* || *Powicińska Góra*, *Tatarska Góra*, *Lisia Góra*). Wyrazy *góra* – *dół* mogą też być asemantyczne w tym sensie, że zostały wplecione do nazwy nieco mechanicznie, np. w efekcie ponowienia (plac targowy zwany *Dołową* jest ponowieniem nazwy ulicy) czy nominacji konwencjonalnej (nazwa *ul. Niżańskiej* pochodzi od nazwy miejscowości Niżne). W obu przypadkach nie może być mowy o wyrażaniu przez takie leksemy opozycji CENTRUM – PERYFERIE.

2.2.3. Lokalizacja w aspekcie kulturowym (prestż – brak prestiżu)

Nie mniej ważna niż usytuowanie obiektów miejskich w sensie fizycznym jest ich lokalizacja w sensie mentalnym (wysoka ranga CENTRUM wobec niskiej rangi PERYFERII). K. Handke (2011: 25) zwracała uwagę na to, że wartościowanie obiektów miejskich za pomocą nazw nie jest niczym nowym – było obecne już w starożytnym Rzymie (np. *Circus Maximus*), ale współcześnie przybrało znacznie większe rozmiary. Przyczyną tego stanu może być coraz bardziej osobisty stosunek mieszkańców do przestrzeni, w której żyją. Co ważne, owo wartościowanie (sytuowanie w centrum naszego systemu wartości) można dostrzec zarówno w nazwach realistycznych, jak i konwencjonalnych, podczas gdy lokalizację w sensie fizycznym można obserwować właściwie tylko w nazwach o motywacji realistycznej.

Podkreślenie prestiżu miejsca chyba najlepiej jest widoczne w nazwach pamiątkowych, słusznie określanych jako: uznaniowe (w uznaniu zasług – Chojnacki 2008: 526), motywowane symbolicznie (Handke 2011: 27), nazwy o funkcji symboliczno-honoryfikatywnej (Mrózek 2010a: 45), bowiem w świadomości społecznej istnieje silne przekonanie o istnieniu zależności pomiędzy prestiżem (rangą) ulicy a pozycją społeczną jej patrona (Sagan-Bielawa 2006: 412; Handke 2011: 27; Oronowicz-Kida 2014: 172). To właśnie dlatego szerokie, położone w centrach miast ulice są zwane imionami najbardziej zasłużonych Polaków: znakomitych pisarzy, wodzów, królów. Jeśli zmienia się społeczne postrzeganie prestiżu postaci (np. na skutek przemian politycznych), zmienia się nazwa ulicy, aby centralny charakter traktu został utrzymany

(oczywiście to nie jedyny i nawet nie najważniejszy motyw zmienności nazw). Niemal w każdym większym polskim mieście znaczące trakty noszą nazwy: *Armii Krajowej*, *Tadeusza Kościuszki*, *Józefa Piłsudskiego*, *Adama Mickiewicza*, *Juliusza Słowackiego* itp.³⁵ Co więcej, współcześnie zdarzają się sytuacje, że radni „mają nazwę” (patrona) i szukają dlań godnego obiektu: „Dla pomysłodawców nazw pamiątkowych obojętny jest rodzaj obiektu, może być każdy: ulica, plac, skwer, park, pasaż, osiedle itd., natomiast nie zawsze są obojętne: jego prestiż i sytuowanie w społecznej przestrzeni miasta. Zwykle chodzi o przydzielenie niejako na własność upamiętnianemu podmiotowi miejsca możliwie najgodniejszego, okazałego i położonego w centrum miasta” (Handke 2011: 27).

W Rzeszowie największe ulice noszą nazwy: *al. Armii Krajowej*, *al. Łukasza Cieplińskiego*, *al. Batalionów Chłopskich*, *al. marsz. Józefa Piłsudskiego*, *al. Wincentego Witosa*. Dawniej główne trakty zwały się m.in.: *al. 22 Lipca*, *al. W. Lenina*, *al. Komunistów*, *al. Wielkiego Proletariatu*. Prestiż patrona i prestiż ulicy wzajemnie się warunkują. Zdecydowanie ulice te są CENTRALNE, w opozycji do tych położonych z dala od centrum, mniejszych, którym patronują lokalni bohaterowie, np. ks. Ignacy Skorupka, Karol Karp, Stanisław Gliwa, Ignacy Gajdek. Podobnie jest w innych polskich miastach. Należy jednak pamiętać, że jest to ogólna zasada, od której możliwe są wyjątki.

Wartościowanie obiektów jest widoczne także w nazwach charakteryzujących. Te motywowane realnie są na ogół „obiektywne”, natomiast miana konwencjonalne są często efektem kompromisu pomiędzy działaniami urzędów a preferencjami mieszkańców. Ci ostatni wybierają nazwy „ładne”, „godne”, wywołujące pozytywne skojarzenia (por. Oronowicz-Kida 2014: 148). Wyżej zatem są oceniane onimy typu: *ul. Główna*, *ul. Marszałkowska*, *ul. Pańska*, *ul. Słoneczna*, *ul. Kwiatowa*, *ul. Różana* niż ulice: *Kanałowa*, *Krótką*, *Zakątkową*, *Krętą*, *Malą*, *Krzywą* (1), *Popiołną*, *Przesmyk*, *Niecała*, *Wąska*, *Zamknięta* itp. Możemy tu zresztą – podobnie jak w poprzedniej grupie – zauważyć wzajemne oddziaływanie nazwy na obiekt i obiektu na nazwę: te położone centralnie, bardziej reprezentatywne zyskują na ogół także ładniejsze nazwy, tym peryferyjnym „przydziela się” gorsze określenia, dodatkowo obniżające status traktu (por. Handke 2003: 116). Co ciekawe, subiektywne odczucia mieszkańców dotyczące „urody” nazwy mogą stać się przyczyną jej zmiany, np. w Rzeszowie *ul. Józefa Gnata* została zmieniona na *ul. ks. A. Pasterczyka* nie ze względu na osobę patrona, ale ze względu na brzmienie nazwiska³⁶.

³⁵ Por. na ten temat dane przytaczane przez E. Borysiak (2007: 450): kilkanaście lat temu najpopularniejszą nazwą ulicy w Polsce była *ul. Kościuszki*. Spośród nazw pamiątkowych w pierwszej dekadzie znalazły się jeszcze: *ul. Mickiewicza*, *ul. Słowackiego* i *ul. Sienkiewicza*.

³⁶ Ludzie nie chcieli „mieszkać na Gnata”, co w uchwale ujęto słowami: „dotychczasowa nazwa budzi złe skojarzenia” (Myszka, Wisz 2012: 165).

W onimicznej przestrzeni miasta daje się dostrzec interesujące zjawisko, które można określić jako PRESTIŻ PERYFERII. Na podmiejskich terenach, na których dominuje typowo wiejska zabudowa, powstają ulice, których nazwy mają świadczyć o szlachetnej przeszłości miejsca, jego wysokim statusie. Mieszkańcy obszarów peryferycznych, podobnie jak mieszkańcy wsi (por. Oronowicz-Kida 2014: 148)³⁷, przykładają dużą wagę do nazwy ulicy, przy której mieszkają. Przykładem tej tendencji może być seria pletonimów nadanych na os. Przybyszówka, na terenach otaczających dawny dworek. Powstały tam ulice: *Arystokracka*, *Magnacka*, *Szlachecka*, *Dworzysko* – wszystkie są wąskie, częściowo nieutwardzone, peryferyjne, ale mają świadczyć o „pańskie” przeszłości okolicy. Podobnie na os. Budziwój zatwierdzono nazwy *ul. Poselska* i *ul. Senatorska* dla dwóch niewielkich dróg. Okazuje się jednak, że czasem nadanie zbyt prestiżowej nazwy obiektowi o niskiej randze może mieć skutek odwrotny od zamierzonego: nazwa nie tylko nie podniesie jego społecznego statusu, ale nada mu wręcz ironiczny wydźwięk.

2.2.4. Lokalizacja w aspekcie socjokulturowym („wiejskość” – „miejskość”)

Na ogół wszędzie tam, gdzie pisze się o mieście, pojawia się też obraz wsi: „Wieś zamieszkiwana przez rolników i ściśle powiązana z domem, polem, lasem, zwierzętami jest przeciwstawiona w głównej mierze miastu jako ośrodkowi kulturalnemu, handlowo-usługowemu i przemysłowemu, a także obszarowi planowo zabudowanemu, gęsto zaludnionemu, podlegającemu odrębnej administracji, którego mieszkańcy wykonują zawody nierolnicze” (Pelcowa 2011: 14).

Jednocześnie akcentuje się fakt, że współczesna wieś ulega pewnym modyfikacjom i już odbiega od tej utrwalonej w stereotypach. Różnice między tym, co wiejskie, i tym, co miejskie, w wielu aspektach coraz bardziej się zacierają, np. w zakresie architektury, kultury, dostępu do placówek handlowo-usługowych, wykształcenia mieszkańców, a nawet ich zajęć (Sagan-Bielawa 2008; Pelcowa 2011: 16).

Granice pomiędzy miastem a wsią stają się płynne także i z tego względu, że miasto rozrasta się kosztem sąsiednich terenów. Im bliżej centrum, tym obszar jest bardziej zurbanizowany (gęstsza zabudowa, infrastruktura, uprzemysłowienie), a im dalej – tym bardziej tereny przypominają wieś. Dlatego kolejny aspekt opozycji CENTRUM – PERYFERIE wiąże się z wymiarem socjokultu-

³⁷ Z obserwacji E. Oronowicz-Kidy (2014: 148) wynika, że „nie ma w kształtowanej współcześnie w województwie podkarpackim oficjalnej wiejskiej plateonimii nazw wartościujących negatywnie. Z aksjologicznego punktu widzenia są to nazwy neutralne lub zdecydowanie pozytywne”.

rowym, tutaj określanym jako „wiejskość” i „miejskość” wraz z ich wszystkimi atrybutami³⁸.

Najbardziej oczywistymi wykładnikami leksykalnymi tego aspektu opozycji CENTRUM – PERYFERIE są przymiotniki *miejski* i *wiejski*. Ten pierwszy może mieć różne znaczenie: 1. ‘związany z miastem, właściwy miastu, charakterystyczny dla miasta’, 2. ‘należący do miasta’, 3. ‘znajdujący się, działający, obowiązujący na terenie miasta’ (SJP II 158, <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/miejski;5451131.html>). W toponimii wyraz ten może oznaczać także ‘należący do mieszczan, wspólny’ (np. *Blonie Miejskie*), a także ‘służący miastu i finansowany przez miasto’ (np. *Stadion Miejski* – w opozycji do stadionów klubowych). Niemal w każdym znaczeniu wyraża jednak CENTRUM: to, co miejskie, jest ważniejsze, niż to, co podmiejskie, przedmiejskie czy wiejskie, ewentualnie prywatne. Centralną pozycję w mieście zajmują np.: *Ogród Miejski* (w opozycji do np. *Ogrodu Szpitalnego* czy *Dziadowskiego Ogrodu*), *Młyn Miejski* (w opozycji do położonego nad rzeką *Młyna Wisłocznego*), *Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji*, *Stadion Miejski* (w opozycji do np. *Stadionu Waltera* czy boiska *LKS Biała*). W przestrzeni onimicznej miasta znajdziemy jednak także takie obiekty, które stanowią peryferie zarówno w sensie lokalizacji, jak i społecznej rangi, a w nazwie mają człon *miejski*, np. *ul. Miejska* na położonym z dala od centrum os. Budziwój.

Dawniej podobne znaczenie (‘należący do mieszczan, wspólny’) miał przymiotnik *publiczny*, rezerwowany dla głównych, największych dróg w mieście: *droga Publiczna ku Staromieściu idąca*, *droga Publiczna od Przybyśzówki idąca*, *droga publiczna na Woli za WW. OO. Bernardynami*, *publiczny ku Krakowy ciągnący się Gościniec*.

Z pojęciem PERYFERII wiąże się wszystko to, co ma charakter wiejski (por. *wiejski* ‘znajdujący się na wsi’, ‘związany z wsią’ – SJP III 701). Taka była powstała w latach 50. XX w. na os. Nowe Miasto *ul. Wiejska* (jeszcze w latach 60. w jej okolicy powszechnie wypasano krowy; były tu pola uprawne i gospodarstwa). Ze wsią nierozzerwalnie związane są tereny zadrzewione, a zatem peryferyjne są nazwy odsyłające do lasów, zagajników, np.: *ul. Dębinowa* (w pobliżu lasu dębowego na os. Miłocin), *ul. Gajowa* (na obrzeżach miasta, przy lesie), *ul. Laskowa* (przy lesie), *ul. Leśna* (w pobliżu Rezerwatu Przyrody Lisia Góra), *ul. Przylasek*, *ul. Zagajnik*.

Najwięcej nazw z tego kręgu jest związanych z agrokulturą i faktycznie desygnuje drogi wiodące w kierunku ogrodów, pól uprawnych; są to na ogół trakty nieutwardzone albo utwardzone tylko w początkowych odcinakach: *ul. Łanowa* (prowadzi do pól uprawnych), *ul. Morgowa* (prowadziła w pobliżu

³⁸ Opozycji pomiędzy miastem i wsią w kontekście wielu kultur i wielu języków jest poświęcona cała część książki pod red. M. Świącieckiej (2012), a także wiele artykułów w innych tomach z serii *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (np. Świąciecka 2008, 2011).

ogródków działkowych i terenów uprawnych), *ul. Ogrodowa* (1) (biegła wzdłuż ogrodów na Kłapkówce), *ul. Ogrodowa* (2) (biegnie obok ogródków działkowych), ulice: *Orna*, *Rolnicza* (1), *Rolnicza* (2), *Sadowa*, *Stogi*, *Zbożowa*, *Żniwna*.

Sporo nazw, w których członami gatunkowymi są leksemy związane z kulturą rolną, notuje się wśród anojkonimów. To przede wszystkim apelatywy: *blonia*, *skotnik*, *nawsie*, *pasternik*. Zwłaszcza ten pierwszy leksem często stawał się podstawą onomazjologiczną rzeszowskich nazw terenów niezamieszkałych: *Błonie* (1), *Błonia*, *Błonie ku Pobitney* || *Błonie Pobicińskie*, *Błonie* (2), *Świńskie Błonie*, *Błonie Zachodnie*, *Błonie* (3), *Błonie Chłopskie*, *Błonie Wschodnie*, *Błonie Zachodnie*, *Nowe Błonie*, *Wielkie Błonie*. Ponadto znajdujemy w mieście: *Pasterniki* (1), *Skotnię*, *Skotnicę* i *Skotnie*, *Nawieś* i *Nawsie*, a także *Przegon*. Tego typu nazwy, nawet jeśli mają leksem *miejski* w drugim członie, raczej oznaczają peryferie, bo nikt terenów użytkowanych rolniczo nie lokuje w centrum miasta. Tereny te nie mają też wysokiej społecznej rangi; tu przymiotnik *miejski* oznacza wyłącznie przynależność, np. *Grunt Miejski*, *Grunt Radziecki Miejski*, *Błonia Miejskie* || *Błonie Miejskie*, *Miejskie Pole*.

Specyficzny charakter mają ulice *Polne*. W historii onimicznej Rzeszowa było ich trzy (w Ruskiej Wsi była w XIX w. *droga Polna*, *Polną* nazwano w 1879 r. obecną *ul. Batorego*, a w 1958 – ulicę na os. Pobitno). Jest to w Polsce najpopularniejsza spośród odapelatywnych nazwa ulicy, jest też historycznie jedną z najstarszych nazw. Ukazuje „fundamentalny związek człowieka z ziemią przez niego uprawianą i zakorzeniony w jego świadomości od zarania” (Borysiak 2007: 451). Mimo tak wysokiej frekwencji w Polsce i mimo tak silnej kulturowo motywacji (pole, ziemia w kulturze polskiej mają wartość najwyższą – por. Rzetelska-Feleszko 2006: 95) rzadko nazwa ta nadawana jest głównym traktem, raczej desygnuje peryferyjne ulice.

Również peryferyjny charakter mają nazwy odsyłające do desygnatów kojarzonych z nieużytkami, ewentualnie z rekreacją, np. *ul. Piaskowa* (biegnie przez piaszczyste tereny nad zalewem), *ul. Na Błonia* (prowadziła w kierunku łąk), *ul. Na Łąki*, *ul. Jarowa* (prowadzi wzdłuż głębokiego jaru), *ul. Wąwozowa* itp. Także z kategorią PERYFERIE związane są nazwy motywacyjnie połączone z rzekami, zaroślami, terenami podmokłymi, np.: *ul. Żabia* (nad Wisłokiem), *ul. Brzegowa*, *ul. Kępa* (zarośla nad Wisłokiem), *ul. Rieczna* (prowadzi do Wisłoka; płynie tamtędy mała rzeczka), *ul. Mokra Strona*, *ul. Stawowa*, *ul. Potokowa*, *ul. Ługowa* (są tam podmokłe łąki, wyjałowiona, wylugowana ziemia).

2.3. Językowe wykładniki opozycji CENTRUM – PERYFERIE

Podobnie jak opozycja SWÓJ – OBCY, także dychotomia CENTRUM – PERYFERIE jest widoczna zwłaszcza w warstwie semantyczno-motywacyjnej. Trudno dla niej wskazać typowo językowe wykładniki. Opozycji tej nie da się ob-

serwować w warstwie morfologicznej czy składniowej. Można ją dostrzec jedynie w płaszczyźnie fonetycznej, i to w zakresie ograniczonym do cech gwarowych utrwalonych w nazwach. Poza tym kategorię tę można zauważyć w warstwie leksykalnej (sposób doboru leksemów synonimicznych). Ciekawe spostrzeżenia można poczynić ponadto na podstawie składni okjonimów.

Elementy gwarowe pojawiające się w nazwach mogą świadczyć o PERYFERIACH w tym sensie, że gwara to prymarnie język wsi, a nie język miasta. Trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że w miastach sporą część ludności stanowią przybysze ze wsi, a część terenów miejskich jeszcze kilkanaście lat temu miała status wsi. W takich przyłączanych do aglomeracji regionach, podobnie jak w miejscowościach, które awansowały do roli miasta, zachowania językowe nie idą w parze z decyzjami administracyjnymi: „status miejski nie determinuje »języka miejskiego«” (Rudnicka-Fira 2012: 353).

Mimo to peryferyczny charakter mają nazwy z fonetyką gwarową (w myśl teorii światów peryferie są bardziej konserwatywne m.in. pod względem językowym). W Rzeszowie spotyka się onimy świadczące o mieszaninzie trzech szeregów głosek dentalizowanych, np. *Zyczki*, *Mikośka* (zamiast: **Rzeczki*, **Mikośzka*). Nie jest to, rzecz jasna, mazurzenie ani siakanie, jednak na terenie sąsiadującym z obszarem mazurującym nie można wykluczyć wpływu tego zjawiska. Małopolską realizację samogłosek pochyłonych dokumentują nazwy: *Baniok* (a pochyłone realizowane jako o), wspomniana już *Zyczki*, może też: *Przykopa*, *Krzykopa*, *Przyrwa* (zamiast: **Przekopa*, **Przerwa*) (e pochyłone realizowane jako y||i). W nazewnictwie spotyka się także leksemy gwarowe, np. *Sztreka*, *Paryja*. Wszystkie wymienione tu miana określają obiekty położone na obrzeżach miasta, a ich forma podkreśla peryferyczność określanych nimi desygnatów.

Oficjalne nazwy miejskie, o czym już wielokrotnie była mowa, mają dość mocno skonwencjonalizowaną strukturę. Zwłaszcza człony gatunkowe cechuje stałość i niewielka różnorodność. W tej sytuacji większego znaczenia nabiera fakt, że np. zamiast najczęstszego dla danej klasy desygnatów leksemu pojawi się w tej funkcji inny. W ten sposób człon gatunkowy zaczyna nie tylko przyporządkowywać obiekt do danej klasy, ale także go oceniać, dokonywać jego waloryzacji. Oczywiście przy interpretacji semantyki leksemów w kontekście kategorii kulturowych wykorzystuje się nie tyle ich znaczenie słownikowe, co wartości konotacyjne, a kategorię CENTRUM – PERYFERIE rozpatruje się nie w znaczeniu lokatywnym, ale w kontekście społecznej rangi obiektu (*centrum* ‘ośrodek czegoś, miejsce, gdzie się coś koncentruje’ = prestiż).

Zjawisko, o którym mowa, bardzo wyraźnie widać w plateonimii. Człon *aleja* waloryzuje lepiej niż neutralny *ulica* czy nieco deprecjonujący *droga*. *Alejami* nazywa się największe, najokazalsze, najbardziej ruchliwe ulice w mieście (np. w Rzeszowie: *al. Ł. Cieplińskiego*, *al. Armii Krajowej*, *al. marsz. J. Piłsudskiego*), ewentualnie klimatyczne deptaki pełniące funkcje reprezentacyjne (*al. Pod Kasztanami*). Wysoki prestiż mają też trakty nazwane *trasami*

(*Trasa Południowa, Trasa Zamkowa*). Z kolei *drogami* zwie się ulice położone na krańcach miasta, często nieutwardzone³⁹ (w Rzeszowie były oficjalne nazwy: *droga Baranówka, droga Polna* i nieoficjalna: *droga Lubomirskich* – wszystkie z czasem zostały zmienione).

Waloryzowanie za pomocą doboru odpowiednich leksemów pełniących funkcje członów gatunkowych urbanonimów możemy obserwować także w nazwach innych obiektów. W nazewnictwie miejskich cieków wodnych te niższe rangą są mianowane *kanalami, rowami* (*Kanał od Rzeźni, Kanał od Koszar*), większe, ważniejsze cieki to obowiązkowo *rzeki* lub *potoki*, a najważniejsze są pozbawione członów gatunkowych (*Wisłok, Mikośka*). Z kolei w ojkonimii obiekty o najniższym statusie zwane są *budami* (*Budy Rzeszowskie, Budy Ruskowsiańskie, Budy Staromiejskie*), natomiast nieformalne (nieurzędowe) nazwanie części miasta *dzielnicą* lub *osiedlem* natychmiast podnosi jej prestiż (*Dzielnica Zamkowa, Dzielnica Żydowska*).

Waloryzujące człony gatunkowe są obecne także wśród onimów desygnujących punkty. W nazewnictwie posesji obok neutralnych określeń: *dom, kamienica* (*Dom Polonii, Kamienica Tekielskiego*) pojawiają się nazwy z członami: *pałac, willa, dwór, zamek* (*Pałac Jędrzejowiczów, Pałacyk Burgallera, Willa Holtzerów, Dwór Gumińskich, Zamek Rzeszowski*). Onimy te sytuują posiadłości w CENTRUM wyłącznie w sensie prestiżu, majątku i statusu społecznego właścicieli, bo pod względem położenia ich desygnaty niekoniecznie lokują się w pobliżu centrum miasta.

Ranga obiektu jest wyznaczona dokładnie w członach gatunkowych nazw budowl sakralnych. Wiadomo, że *kościół katedralny* będzie miał wyższy status niż *kościół parafialny*, a ten z kolei będzie w hierarchii zajmował wyższą pozycję niż *kościół filialny*. Również tutaj – podobnie jak w nazwach posesji – społeczna ranga obiektu nie jest związana z centralną czy peryferyczną jego lokalizacją.

W ojkonimii wskaźnikiem CENTRUM lub PERYFERII mogą być określone konstrukcje składniowe. W odniesieniu do nazw jednostek zamieszkanых stosuje się dwa schematy:

1. (jadę) **do** + dopełniacz i (mieszkam) **w** + miejscownik,
2. (jadę) **na** + biernik i (mieszkam) **na** + miejscownik.

„Jak wiadomo, konstrukcje te przeciwstawiają sobie nazwy obszarów metropolitalnych, dzielnic stołecznych – i obszarów prowincjonalnych, peryferyjnych: w *Wielkopolsce*, w *Małopolsce*, ale *na Mazowszu*, *na Podlasiu* [...], nazwy obszarów kontynentalnych – i obszarów wyspowych; *we Francji*, *we Włoszech*, ale *na Kubie*, *na Malcie* itd., nazwy centrów miast i dzielnic peryferyjnych: w *Centrum*, w *Śródmieściu*, ale *na Żoliborzu*, *na Kleparzu* [...], nazwy samodzielnych państw – i obszarów zależnych” (Walczak 2014: 220–221).

³⁹ Funkcjonuje nawet rozróżnienie: *ulica* ‘trakt w mieście’ – *droga* ‘trakt na wsi’. O różnicy pomiędzy ulicą i drogą zob. szerzej: Oronowicz-Kida 2014: 10–13.

I choć zasady te nie są bezwyjątkowe, to jednak – jak akcentował B. Walczak – tendencje są bardzo wyraźne. Warto podkreślić, że na poziomie nazw miejscowych pierwsza konstrukcja jest używana w odniesieniu do jednostek samodzielnych administracyjne (miast, wsi), druga jest stosowana dla nazw niesamodzielnych części wsi i miast, np. przysiółków, dzielnic czy osiedli. Można się zatem spodziewać, że włączenie wsi w obszar miasta pociągnie za sobą zmianę konstrukcji pierwszej w konstrukcję drugą. Okazuje się jednak, że często tak się nie dzieje (Walczak 2014: 221).

Produktywność obu konstrukcji w nazwach części Poznania badał Z. Zagórski. Stwierdził, że dominująca jest w tej klasie obiektów struktura druga, obejmująca 3/5 analizowanego materiału, przy czym jest ona jedyną w nazwach mających człon *osiedle*. Wahania w użyciu przyimków *na* || w dotyczą zwłaszcza części miasta bardziej oddalonych od centrum, nie bez znaczenia jest też chronologia włączania obiektów do miasta – przyimek *w* występuje najczęściej w odniesieniu do tych obszarów, które zostały włączone później (Zagórski 2008: 152–153). Analizy prowadzone przez B. Walczaka do pewnego stopnia potwierdziły te spostrzeżenia: typ drugi jest niemal bezwyjątkowy w nazwach administracyjnych (jeden wyjątek: dzielnica centralna, czyli *Śródmieście*), a także w nazwach tych dzielnic, które zostały włączone w obręb miasta do II wojny światowej. W nazwach obszarów dołączonych później obserwuje się wahania uzusu (Walczak 2014: 223). Badacz zauważył jednak jeszcze jedną interesującą zależność: użycie przyimków *na* lub *w* w dużym stopniu zależy od typu zabudowy. W odniesieniu do nazw blokowisk (uznawanych za typowo miejskie) używa się konstrukcji z *na*, podczas gdy tereny z zabudową bardziej wiejską „preferują” przyimek *w*. Dzieje się tak zwłaszcza w przypadku nazw tych włączonych do miasta terenów, które zachowały pierwotną zabudowę, a od zwartej zabudowy miejskiej są oddzielone lasem, łąkami czy polem, a więc są „wyraźnie wyodrębnione urbanistycznie” (Walczak 2014: 224).

Pobieżne obserwacje uzusu w zakresie konstrukcji składniowych z rzeszowskimi ojkonimami potwierdziły spostrzeżenia poczynione w Poznaniu: w odniesieniu do obu osiedli centralnych używa się wyłącznie konstrukcji z *w*, ale tylko w formach eliptycznych (mieszkam w *Śródmieściu*), bo w formach z członem gatunkowym wyłączna jest konstrukcja z *na*, wymuszona niejako przez człon *osiedle* (mieszkam na: *os. Śródmieście Północ*, *os. Nowe Miasto*, *os. Słocina*). W formach z elipsą członu gatunkowego dominuje konstrukcja z przyimkiem *na* dla starszych części miasta, ale granica czasowa przesuwają się względem poznańskich ojkonimów i w Rzeszowie dotyczy osiedli, które powstały do lat 80. XX w. (mieszkam na: *Nowym Mieście*, *Pobitnie*, *Tysiąclecia*, *Zalesiu*). Dla osiedli nowszych, czyli powstałych po rozszerzeniu granic miasta na przełomie XX i XXI w., częstsza jest konstrukcja z *w* (mieszkam w: *Miłocinie*, *Słocinie*, *Białej*, *Budziwoju*). Na terenach tych do dziś utrzymuje się wiejska zabudowa, jednak uzus może wynikać nie tylko z charakteru zabudowy czy

czasu przyłączenia, ale też z przyzwyczajenia: nazwami osiedli stały się nazwy wsi, zatem jeśli ktoś „od zawsze” mieszkał **w Budziwoju**, niełatwo mu teraz przyzwyczaić się do formy **na Budziwoju**. Ale – co ciekawe – nowe inwestycje deweloperskie powstają **na Białej** i **na Budziwoju**, co potwierdzałoby spostrzeżenia B. Walczaka o wpływie typu zabudowy na składnię ojkonimów.

Warto wspomnieć jeszcze o jednym czynniku mogącym mieć wpływ na dystrybucję obu omawianych konstrukcji: formy typu: *oni się pobudowali na Słocinie, mieli sklep na Budziwoju, mieszkał na Białej* były obecne w gwarach na długo przed tym, jak te wsie włączono w struktury miasta (zanim stały się osiedlami). Do dziś przez wielu mieszkańców są uważane za „gorsze”, „potoczne”, „nieprawidłowe”, a to wspomaga żywotność konstrukcji z przyimkiem **w**.

Niemniej poprzez omawiane zróżnicowanie chronologiczne i urbanistyczne (typ zabudowy) konstrukcje z przyimkami **do** + dopełniacz i **w** + miejscownik stają się dodatkowymi wyznacznikami PERYFERII (osiedli nowszych, słabiej zurbanizowanych), podczas gdy konstrukcje z przyimkami **na** + biernik i **na** + miejscownik wyznaczają CENTRA (osiedla starsze, o zabudowie typowo miejskiej). Co ciekawe, jest to tendencja odwrotna do notowanej w makrotoponimii (por. cytowany wyżej fragment z opracowania B. Walczaka).

2.4. Podsumowanie

Analizująca nazewnictwo miejskie Warszawy K. Handke stwierdziła, że ponad wszelką wątpliwość „historyczne zmiany w układzie przestrzennym miast: w ich zabudowie i organizacji życia mieszkańców [...] nie zatarły przez wieki istoty relacji między człowiekiem a podstawowymi komponentami tej przestrzeni społecznej. Prestiż centrum jest nadal mocno ugruntowany, zarówno w sensie wertykalnym (wysoko usytuowane centrum wobec niżej ustawionych przedmieść), jak i w sensie horyzontalnym (w samym środku usytuowane centrum, śródmieście wobec bliżej lub dalej od środka usytuowanych innych części miasta). Wpisuje się to w uniwersalne schematy mentalno-językowe, które między innymi konkretyzują się w nazewnictwie” (Handke 2011: 21).

Analiza rzeszowskich urbanonimów potwierdziła mocną pozycję CENTRUM w systemie onimicznym miasta, ale pokazała też, że o ile wyraźnie zaznacza się ona w płaszczyźnie horyzontalnej, o tyle mniej jest widoczna w płaszczyźnie wertykalnej. Pojawiające się tu nazwy, których podstawami są wyrazy *góra* – *dół*, odsyłają głównie do realiów terenowych, a nie pozycji społeczno-kulturowej obiektów. Trzeba przy tym podkreślić, że w toponimii miasta znaczenie lokatywne CENTRUM i PERYFERII najczęściej spleta się ze znaczeniem kulturowym. To, co jest w centrum, w środku (niemal geometrycznie wyznaczonym – por. etymologię wyrazu *centrum*), jest też w centrum mentalnym – w centrum zainteresowania, w centrum kulturowym, wiąże się z prestiżem, wysoką

rangą, jest ważne. Od tego schematu odbiegają jedynie nazwy punktów – w tej grupie możemy mówić o kategorii CENTRUM wyłącznie w znaczeniu mentalnym (prestizowym), a nie fizycznym (lokalistycznym).

Warto na koniec skonfrontować językowy obraz CENTRUM i PERYFERII zawarty w nazwach z ustaleniami socjologów dotyczącymi oceny przestrzeni miejskiej. Wszak miasto to system złożony z dwóch podsystemów (wprawdzie autonomicznych, ale ściśle ze sobą powiązanych siecią rozmaitych zależności): urbanistycznego i społecznego. Pierwszy tworzą materialne elementy miasta: budynki, drogi, elementy topografii itp., drugi to zbiorowość użytkowników miasta, czyli społeczeństwo (Palak 2008: 127). Zatem wszelkie analizy systemu urbanistycznego powinny być wspomagane analizami socjologicznymi, a jest to szczególnie zasadne przy ocenie prestiżu obiektów.

Dla Rzeszowa socjologiczną analizę społecznych i przestrzennych granic w mieście przedstawił M. Palak. Socjolog badał, jak rzeszowianie oceniają urbanistykę poszczególnych osiedli (infrastruktura, komunikacja – ocena urbanistyczna) oraz społeczność zamieszkującą osiedla (wykształcenie, życzliwość, kreatywność, otwartość mieszkańców – ocena społeczna). Okazuje się, że analiza społecznej oceny CENTRÓW odbiega nieco od ich oceny formułowanej na podstawie nazw własnych, za to zaskakująca jest zbieżność oceny PERYFERII.

Pod względem prestiżu w zakresie oceny społecznej osiedla położone centralnie wypadły przeciętnie. Najwyżej oceniane były osiedla młodsze, o zabudowie jednorodzinnej lub mieszanej (jedno- i wielorodzinnej: *os. Kotuli*, *os. Przybyszówka*, *os. Paderewskiego*), niezbyt oddalone od centrum, a najgorzej – osiedla charakteryzujące się „przede wszystkim mieszaną wiejsko-miejską zabudową i peryferyjnym położeniem” (Palak 2008: 134). Podobnie w zakresie oceny urbanistycznej najwyżej sklasyfikowano osiedla o dominującej nowej zabudowie jednorodzinnej, a najgorzej – osiedla położone na granicach miasta. Osiedla ulokowane centralnie miały wysoką ocenę urbanistyczną (przypomnijmy: przy przeciętnej ocenie społecznej). Mieszkańcy docenili lepiej rozwiniętą strukturę komunikacyjną i dostęp do urzędów, sklepów itp. w centrum, jednak osoby tam mieszkające zostały ocenione gorzej niż te, które mieszkają tuż poza centrum, ale jeszcze nie na peryferiach (Palak 2008: 136).

A zatem w ocenie socjologicznej PERYFERIA są klasyfikowane nisko, ale CENTRUM wcale nie jest oceniane najlepiej. Najbardziej prestiżowe są dzielnice nieco oddalone od centrum (ale nie za daleko). Taka sytuacja może wynikać z faktu, że centra miast oceniane są jako STARE, konserwatywne, niezmiennie. Z kolei PERYFERIE – położone DALEKO – to już miejsce częściowego wpływu OBCEGO, przy tym miejsce MNIEJ ZNANE. Jak widać, w ocenach tych spletają się ze sobą różne opozycje kulturowe (CENTRUM – PERYFERIE, BLISKI – DALEKI, SWÓJ – OBCY, STARY – NOWY, ZNANY – NIEZNANY), bowiem przedstawiona tu ocena obejmuje zarówno wymiar społeczny, jak i czasowy i przestrzenny (por. Pelcowa 2007: 75).

III.3. Czas a przestrzeń onimiczna

Opozycja STARY – NOWY

O młodych mówiło się, że to oni zbudują nowy lepszy świat. [...] Zawsze tak się mówi, po czym młodzi się starzeją i zostawiają następnym młodym ten sam świat, który oni zastali. Świat nie da się tak łatwo ruszyć z miejsca.

Wiesław Myśliwski

Boskie dzieło stworzenia nigdy nie dobiega końca. Zaczyna się, a potem trwa nieskończenie, w nieustannym trudzie dając początek nowym sceneriom, nowym przedmiotom i nowym światom.

Immanuel Kant

3.1. Istota opozycji STARY – NOWY

3.1.1. Kategoria STARY – NOWY

Funkcję waloryzacji przestrzeni mogą mieć wyrazy wyznaczające stosunki przestrzenne, ale także te leksemy, które wskazują na relacje czasowe. Za pomocą członów określających chronologię dokonuje się bowiem nie tylko charakterystyki, ale i obiektywnej bądź subiektywnej oceny obiektów (Handke 2011: 25).

Kategoria STARY – NOWY rzadko jednak jest rozpatrywana w nazewnictwie czy ogólniej – w kontekście przestrzeni fizycznej. Częściej wskazuje się ją w relacjach antropologicznych, kulturowych, światopoglądowych. Zwłaszcza jest ona widoczna w sporach międzypokoleniowych. Już Jan Kochanowski podkreślał różnicę między starymi i młodymi: *Jakoby też rok bez wiosny mieć chcieli./ Którzy chcą, żeby młodzi nie szaleli*⁴⁰. W historii literatury mamy wiele dowodów ścierania się starych i nowych porządków, poglądów, motywów (por. np. najbardziej znane: spór ludzi oświecenia z romantykami czy romantyków z pozytywistami). Problem ten jest też często dyskutowany w psychologii – podkreśla się, że jest on swoistym wyznacznikiem dojrzewania. Krytyka STAREGO

⁴⁰ Fraszka *Na młodość* ze zbioru *Fraszki*, wyd. K. Bartoszewicz, Kraków 1883, s. 17.

wynika z chęci pokazania, że młodzi mają moc tworzenia NOWEGO porządku świata, przekraczania starych granic, nowego postrzegania rzeczywistości.

Opozycja chronologiczna STARY – NOWY jest ważna dla wartościowania, ale przede wszystkim dla funkcjonowania i porządkowania rzeczywistości. To, co nowe, w jakiś sposób jest twórczą kontynuacją starego albo wyrazem protestu przeciwko niemu, jego zaprzeczeniem – we wszystkich jednak przypadkach podstawą, punktem wyjścia dla NOWEGO jest STARE. Jednocześnie STARE bywa traktowane jako ponadczasowe, jako swego rodzaju *constans*: „»Tylko to, co nowe, może znużyć«. Interesujące jest to, co trwa. Prawdziwe »nowe« można znaleźć tylko w »starym«, znanym. Gdy poszukujemy »nowego« (nowych wrażeń, doświadczeń wiedzy), wcale nie otwieramy się na to, co »nowe«, lecz porównujemy i wyłaniamy je w opozycji do »starego«. Nadajemy mu sens tylko przez powtórzenie, wkomponowanie tego, co »nowe«, w to, co »stare«. »Nowe« wkrótce okazuje się nowe tylko powierzchownie, trzeba szukać dalej. Zaczynamy kolekcjonować to, co »nowe«, a zasadą »nowego« jest to, że nie daje się kolekcjonować. Koncentracja na tym, co »nowe«, w końcu nuży. Tylko nie szukając »nowego«, możemy »nowe« odkryć. »Nowe nie tkwi w tym, co powiedziane, lecz w zdarzeniu jego powrotu«” (Doda-Wyszyńska 2012: 184).

Zestawienie STAREGO z NOWYM widoczne jest w tytułach najważniejszych dla kultury chrześcijańskiej i cywilizacji europejskiej księgi – Biblii. Poszczególne części tej „księgi ksiąg” zostały nazwane Starym i Nowym Testamentem. Przymiotnik *stary* podkreśla nie tylko następstwo czasowe, ale także trwałość, tradycję, co często jest utożsamiane z wyższą wartością. Taką hierarchizację możemy dostrzec także w innych nazwach własnych, określających bardzo zróżnicowane desygnaty, np. *Stary Teatr* w Krakowie (oficjalna nazwa: *Narodowy Stary Teatr im. Heleny Modrzejewskiej w Krakowie*), *Stara baśń* Józefa Ignacego Kraszewskiego, *Stary i Nowy Świat* (jako terminy geograficzne dla dawno znanych i nowo odkrytych lądów). Ta tendencja do pozytywnego waloryzowania obiektu poprzez nazwę (podkreślenia jego przeszłości, tradycji) wyraźnie uzewnętrznia się w licznie powstających w ostatnich latach nazwach dyskotek, restauracji, pubów, galerii usytuowanych w miejscu dawnych zakładów przemysłowych, np.: *Stary Młyn* (m.in. w Warszawie, Zielonej Górze, Lublińcu), *Stary Browar* (m.in. w Rzeszowie, Poznaniu, Tarnobrzegu), *Stara Drukarnia* (m.in. w Rzeszowie, Lublinie, Sokołowie Podlaskim).

Współcześnie, w erze społeczeństwa informacyjnego, pojawiły się ponadto określenia wskazujące jednocześnie na czas i charakter środków masowego przekazu: stare i nowe media (por. np. du Vall, Walecka-Rynduch 2010). Opozycja STARY – NOWY zaczęła być postrzegana jako na tyle ważna, że organizuje się nawet sesje naukowe jej poświęcone, np. w 2013 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim odbyła się konferencja zatytułowana *Stare i Nowe. Oryginalność w działalności naukowej i artystycznej*. Opozycja ta ma zatem wymiar nie tylko czysto chronologiczny, ale także mentalny, kulturowy, wyobraźniowy.

3.1.2. Semantyka wyrazów *stary* – *nowy*

Fakt, że opozycja STARY – NOWY nie jest jednowymiarowa, do pewnego stopnia wynika z semantyki wyrazów ją tworzących⁴¹. Znaczenie leksykalne obu słów sygnalizuje przede wszystkim aspekt temporalny: *stary* to ktoś/coś, kto/co ‘ma wiele lat, istnieje od wielu lat’, a *nowy* to ‘niedawno zrobiony, nabyty lub właśnie powstały, założony, nieużywany, świeży’.

Drugą grupę znaczeń można określić jako wynikającą z konotacji: *stary* = doświadczony, *nowy* = nowicjusz (brak doświadczenia). Ten aspekt można wyczytać z następujących eksplikacji: *stary* ‘charakterystyczny dla kogoś, kto przeżył wiele lat, świadczący o długim życiu’, ‘taki, który ma za sobą wieloletnie doświadczenie w jakiejś dziedzinie, który czymś się długo zajmuje’; *nowy* ‘spotykany po raz pierwszy, dopiero co poznany lub będący od niedawna w jakimś środowisku’, ‘taki, który zajął miejsce poprzedniego, następujący po poprzednim, nastający’.

Kolejne przeciwstawienie znaczeń dotyczy wartości, przy czym i *staremu*, i *nowemu* przypisuje się wysoką wartość, ale o innym podłożu: *stary* = starodawny, tradycyjny (‘mający długą tradycję’, ‘pochodzący z dawnych czasów i mający wartość historyczną’, ‘znany, trwający od dawna, a mimo to nie tracący na aktualności’), *nowy* = nowoczesny (‘od niedawna istniejący, właśnie wynaleziony, wprowadzony, nowoczesny’). Ale tylko *stare* może mieć także niską wartość: *stary* ‘zniszczony wskutek długiego używania’, ‘dawny, poprzedni, nieaktualny’, a także ‘nieświeży, zgniły, zepsuty’ (stara wędlina, kapusta, stare leki).

Nowemu przysługują jeszcze dwa znaczenia: 1. ‘następny, dalszy, kolejny’ (tu brak opozycji ze starym, por. np. nowy akapit, rozdział – *stary akapit, rozdział), 2. ‘świeżo wyrosły lub świeżo dojrzały’ (tu przeciwstawienie ze *starym* bywa wyraźne, np. stare ziemniaki – nowe /młode/ ziemniaki).

W znaczeniu substancywnym obydwa wyrazy funkcjonują wyłącznie na płaszczyźnie potocznej. Wyraz *stary* może zastępować połączenie ‘stary mężczyzna’, może być nieformalnym określeniem szefa, ojca lub męża, może też być używany jako zwrot adresatywny w stosunku do dobrego znajomego (‘powiedz, stary, gdzie ty był’). Leksem *nowy* w znaczeniu rzeczownikowym pojawia się rzadko i oznacza ‘człowieka właśnie przybyłego, dopiero co poznanego lub początkującego w jakimś zawodzie, nowicjusza’.

W toponimii konkretyzują się zwłaszcza dwa znaczenia przymiotników *stary*, *nowy*: temporalne oraz wartościujące. Znaczenie substancywne, a także dotyczące roślinności, żywności (świeży – nieświeży, zepsuty) czy doświadczenia jest właściwie nieobecne.

⁴¹ Semantyka wyrazów została przedstawiona na podstawie następujących słowników: *stary*: SJP III 323; <http://sjp.pwn.pl/szukaj/stary.html>, <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/stary;5500808.html>, *nowy*: SJP II 398; <http://sjp.pwn.pl/szukaj/nowy.html>, <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/nowy;5460914.html>

3.1.3. STARY – NOWY w badaniach onomastycznych

Na fakt, że posługiwanie się w nazewnictwie opozycją chronologiczną STARY – NOWY jest obecne w kreowaniu każdej przestrzeni społecznej, zwróciła uwagę K. Handke (2011: 24). Badaczka podkreślała, że nazwy wyrażające tę dychotomię spotyka się już w onimii starożytnego Rzymu (np. *Via Aurelia* – *Via Aurelia Nova*; *Porta Aurelia Nova* – *Porta Aurelia Vetus*). Jednocześnie zauważyła, że oznaczają one nie tylko chronologię, ale też kierunki rozwoju miasta, organizują przestrzeń, nadają jej swoiste ramy. A jak podkreślał R. Mrózek – powstające przez stulecia nazwy własne stają się współwyznacznikami przestrzeni nie tylko fizycznej, ale i kulturowej: „Uczestniczą bowiem w realizacji funkcji kumulatywnej języka, który jest swoistym archiwum kulturowym, utrwalającym wiedzę odnoszącą się do sposobów postrzegania i wzorców interpretowania tzw. kultury rzeczywistości oraz tzw. kultury wartości. W swoisty sposób uczestniczą więc w procesie przekazywania z pokolenia na pokolenie dziedzictwa kulturowego danej wspólnoty komunikatywnej, preferującej w aktach nazwotwórczych określone wzorce motywacyjne i formalne” (Mrózek 2004b: 66).

Wśród tych wzorców ważne miejsce zajmują także nazwy wyrażające opozycje czasowe. Pary onimów typu *Stara Wieś* – *Nowa Wieś*, *Wola Stara* – *Wola Nowa*, *Stare Kościelne* – *Nowe Kościelne*, eksponujące kolejność powstawania obiektów, notuje się niemal w każdej miejscowości⁴². D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 193) takie miana z członami STARY – NOWY zaliczyły do nazw relacyjnych. Słusznie uznały, że – zwłaszcza jeśli występują parami – pełnią funkcję analogiczną do funkcji członów typu: *mały* – *wielki*, *górny* – *dolny*. Podobnie zresztą mogą być klasyfikowane nazwy typu *Imielnik* i *Nowy Imielnik* – druga nazwa precyzuje czas powstania obiektu, mimo że pierwsza jest pozbawiona członu opisującego chronologię.

Chociaż nazwy z członami *stary* – *nowy* są częste w toponimii, ani *ul. Nowej*, ani *ul. Starej* nie ma wśród 35 najpopularniejszych w Polsce plateonimów (Borysiak 2007: 450). Z kolei w oficjalnym nazewnictwie ulic wiejskich na Podkarpaciu wysoką frekwencję wykazuje tylko pierwsza nazwa (jedenaście ulic *Nowych* i trzy *Nowowiejskie* wobec jednej ulicy *Starej* i jednej *Starej Drogi*) (Oronowicz-Kida 2014: 351, 355). W tej klasie obiektów miana te (klasyfikowane jako ekspresywne, zachęcające do osadnictwa) są waloryzowane dodatnio, choć w przypadku ulic z członem *stary* dopuszczalna jest inna motywacja: *stary* = zniszczony, zaniedbany (Oronowicz-Kida 2014: 550).

Osobne miejsce w plateonimii zajmują nazwy z członem *nowo-*. K. Handke twierdzi, że pojawienie się ich jest efektem oddziaływania na nazewnictwo

⁴² Por. np. przytaczane przez D. Kopertowską (2001: 156–157, 228–230) nazwy różnych obiektów miejskich: *Nowy Folwark*, *Nowy Łan*, *Nowy Świat* oraz: *ul. Stara*, *Stara Droga*, *Stara Góra*, *Stara Prochownia*, *Stara Rzeka*, *Stara Wieś*, *Stary Staw*.

władz zaborczych, bowiem miana te, wzorowane na rosyjskich strukturach nazewniczych, w Polsce pojawiły się właśnie w XIX w. Człon *nowo-* dodawany był do istniejących nazw i zazwyczaj desygnował przedłużenie danej ulicy (np. *Bracka* i *Nowo-Bracka*, *Dobra* i *Nowo-Dobra*). Na przełomie XIX i XX stulecia takich mian było w stolicy około czterdziestu, przy czym „wszystkie zostały usunięte z Warszawy w 1919 roku, ale – co znamienne – powróciły w dobie PRL-u, na szczęście w stosunkowo znikomej liczbie” (Handke 2010: 371; 2011: 58). Ten typ zyskał wysoką produktywność w wielu miastach Polski centralnej. Ponad trzydzieści nazw z członem *nowo-* odnotowano np. w Łodzi (m.in. *Nowo-Pańska*, *Nowo-Miła*, *Nowo-Krótką*, *Nowo-Franciszkańską*). Trzeba jednocześnie podkreślić, że pojawiły się tam zaledwie dwie nazwy z członem *staro-* (*Staro-Targowa*, *Staro-Wólczańska*). Nazwy te nadawano nie tylko przedłużeniom starych ulic, ale także ich przecznicom (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 112–114, 155). W innych miastach dawnego zaboru rosyjskiego takich nazw było mniej, np. z Kielc D. Kopertowska (2001: 155–156, 229–230) cytuje ich zaledwie kilka: *ul. Nowojesionowa* (przedłużenie Jesionowej), *ul. Nowowarszawska* (dla najstarszej części ulicy), *ul. Nowo-Zagnańska* (dla nowego odcinka Zagnańskiej). Warto zwrócić uwagę na to, że w mieście istniały też ulice: *Starowarszawska* i *Staro-Zagnańska* (właśnie tak zapisane).

W Rzeszowie ten model nie wykształcił się w ogóle, ale trzeba pamiętać, że to już inny zabór – w zaborze austriackim wpływy władz na nazewnictwo były znikome (w zasadzie ograniczone do tłumaczenia niektórych wyrazów na jęz. niemiecki). A przecznice starszych ulic zwano *Bocznymi* i numerowano je (np. *I Boczna Konfederatów Barskich*). Sytuacja taka była obserwowana nie tylko w Rzeszowie, ale także w innych miastach Galicji, np. w Krakowie (Supranowicz 1995).

Analiza rozpraw onomastycznych poświęconych urbanonomii prowadzi do wniosku, że mimo wagi omawianej opozycji nie doczekała się ona wyczerpującego opracowania, choć poczyniono na ten temat wiele uwag na marginesie innych rozważań. Podejmowano ponadto próby opisu NOWEGO pod innym kątem – analizowano nowe tendencje w plateonomii (np. Borysiak 2005).

3.2. STARY – NOWY w przestrzeni onimicznej miasta

Mechanizmy powstawania nazw własnych dla poszczególnych klas desygnatów są w miarę stałe. Rezultat procesu nominacyjnego – onim – jest pochodną pewnego profilowania rzeczywistości. „Określone postrzeganie desygnatu i w następstwie konstruowanie nazwy odbywa się przez wyróżnienie (podświetlenie) pewnych elementów nazywanego obiektu jako ważnych (desygnowanych), a usuwanie innych w cień, na dalszy plan, do tła” (Kurek 2002:

145). Jak już wielokrotnie podkreślano, także zresztą w tym opracowaniu, dla kreatorów urbanonimów najważniejsze są przede wszystkim trzy czynniki: wygląd obiektu, jego położenie oraz właściciel. Nazwy utrwalające abstrakcyjne cechy desygnatów są zdecydowanie rzadsze, nie może więc dziwić, że czas – jako abstrakt – w przestrzeni onimicznej miasta nie jest obecny aż tak często, jak na to zasługuje.

K. Handke zauważyła, że „kategoria czasu w obrazie dziejów miasta nazwami pisanego jest wielowymiarowa – od wymiaru ogólnego do niemal technicznego” (Handke 2011: 11). Wymiar ogólny badaczka pojmuje jako zakres chronologiczny – ramy czasowe nazewnictwa będącego przedmiotem opisu. Wymiar techniczny sprowadza się do ustalenia czasu „życia nazwy”, co nie zawsze jest łatwe, a czasami w ogóle nie jest możliwe (por. podrozdz. II.3.1.4. i II.3.2.4.). W tym miejscu nie będę się jednak zajmować czasem w ten właśnie sposób rozumianym. Zwrócę natomiast uwagę na sposoby charakteryzowania i waloryzowania obiektów poprzez nazwy wskazujące na czas. W takim ujęciu czas powstania nazwy nie jest czynnikiem najistotniejszym; ważniejsza okazuje się ocena desygnatu – nazwa w pewien sposób go interpretuje.

Tak rozumiany czas można obserwować w trzech aspektach. Pierwszy jest najbardziej oczywisty – to użycie w nazwach leksemów *stary* lub *nowy*. Mniej dosłowne dla oznaczenia czasu są dwa kolejne sposoby: poprzez odkrywanie znaczenia (również znaczenia konotacyjnego) użytych leksemów oraz przez środki gramatyczne (formalne), np. sufiksy, określone struktury, archaiczne formy deklinacyjne. W kolejnych podrozdziałach zostaną omówione wszystkie trzy sposoby sygnalizowania kategorii czasu w urbanonimii.

3.2.1. Nazwy z członami *stary* i *nowy*

Jak już wspomniano, użycie leksemów *stary* lub *nowy* jest najprostszym i najoczywistszym sposobem sygnalizowania czasu w toponimii. Wyrazy te w urbanonimii mają przede wszystkim znaczenie temporalne – wskazują na okres powstania obiektów. W tej funkcji często występują parami – wówczas pełnią rolę członów dyferencyjnych, np. *cmentarz Żydowski Nowy* || *Nowy Cmentarz Żydowski* (przy ul. Dołowej) – *cmentarz Żydowski Stary* || *Stary Cmentarz Żydowski* (przy synagogach), *Nowe Pobitno* (część os. Pobitno z nową zabudową z końca XX w.) – *Stare Pobitno* (część osiedla zabudowana wcześniej), *Nowe Budy* – *Stare Budy* (teren przy wschodniej granicy os. Słocina; nazwy desygnują części później i wcześniej zabudowane). Najbardziej w mieście znanymi obiektami były niegdyś dwa rynki (po II wojnie jeden z nich zlikwidowano i wytyczono tamtędy nową drogę). Pierwszy powstał w czasach lokacji miasta; do połowy XX w. funkcjonowały dlań nazwy: *Rynek Miasta Starego Rzeszowa*, *Rynek Starego Miasta*, *Rynek Staromiejski*, *Stare Miasto*, *Stary Rynek*. Człon *stary* pojawił się na początku XVII w., kiedy to w mieście powstał drugi

rynek, nazywany *Nowomiejskim Rynkiem*, *Nowym Rynkiem*, *Nowym Miastem*, *Rynkiem Nowego Miasta*, *Rynkiem Nowego Miasta Rzeszowa*, *Rynkiem Nowomiejskim*. Wcześniej człony dyferencyjne nie były potrzebne – wystarczyła nazwa *Rynek*.

Często leksemy *stary*, *nowy* sygnalizują wiek obiektu, w odróżnieniu od innych desygnatów tej samej klasy (niejako w opozycji do wszystkich pozostałych), np. ul. *Nowo Otwarta* na początku XX w. była jedyną nową ulicą; wszystkie inne były starsze (z czasem, kiedy ulica przestała być nowa, została nazwana ul. *Poniatowskiego*). Podobnie było z istniejącą do połowy XIX w. ul. *Nową*, która prowadziła zresztą do *Nowego Miasta* (zwanego też: *Nowe Miasto Rzeszów*), czyli tej części Rzeszowa, w której w XVI w. powstało miasto z rynkiem dla ludności żydowskiej (wspomniane nazwy często występują w źródłach z XVIII i XIX w.); była to część nowa w stosunku do tej lokowanej w XIV w. Miasto miało tereny przeznaczone do wypasu bydła; kiedy je powiększono, nowe pastwiska na Pobitnie nazwano *Nowym Błoniem*. Z kolei w okresie międzywojennym domy budowane wzdłuż ul. Szkolnej nazywano *Nowymi Domami*; dziś nazwa zanikła, bo są już nowsze budynki (nowy może jeszcze nie przeszedł do kategorii *stary*, ale stracił związek realnoznaczeniowy z desygnatem).

Wyraz *stary* może w urbanimii oznaczać ‘pierwszy w mieście, najstarszy’, np. *Stary Most* zyskał taką nazwę, kiedy przestał być jedynym w Rzeszowie – nazwa dokumentowała, że był najstarszym; podobnie najstarszą rzeszowską nekropolię (usytuowaną przy dawnym kościele Świętego Ducha) zaczęto określać nazwą *Stary* lub *Stary Cmentarz* dopiero w czasach, kiedy otwarto kolejne cmentarze (najpierw *cmentarz Pobiciński*, a potem następne). Najstarszy trakt wiodący w kierunku Lwowa do dziś nazywany jest *Starą Drogą*, choć stracił swą dawną rangę. Także najwcześniej zasiedlone części miasta nazywa się *Starym Miastem* lub *Starym Rzeszowem*.

Zbliżone znaczenie mają leksemy *stary* – *nowy* w hydronimii. Największa płynąca przez miasto rzeka często zmieniała swe koryto. Do dziś to pierwotne zwane jest *starym* (*Stare Wisłoczysko*, *Stary Wisłok*, *Wisłok Stary*, *Wisłoczysko Stare*), a to wtórne – *nowym* (*Wisłok Nowy*), przy czym w stosunku do młodszej nazwy człon dyferencyjny był coraz rzadziej używany, aż znikł zupełnie i do dziś pozostała opozycja *Stare Wisłoczysko* – *Wisłok*.

Urbanimii z członami *stary* i *nowy* poza funkcją określania czasu mogą też charakteryzować obiekt i do pewnego stopnia pełnić funkcje waloryzujące – występują wówczas w znaczeniach *nowy* = ‘nowoczesny’, *stary* = ‘związany z tradycją, doświadczony’.

W latach 60. XX w. komunistyczne władze Rzeszowa podjęły decyzję o budowie ogromnego osiedla po drugiej niż centrum stronie Wisłoka. Osiedle wznoszono na terenach dotychczas niezamieszkałych. Było nowe i pod względem czasu powstania, i pod względem sposobu zagospodarowania terenu: ponieważ powstawało od zera, można było zrealizować tu wszystkie założenia

Karty Ateńskiej (por. podrozdz. II.2.4.), czyli wybudować wzorcowe osiedle socjalistyczne. Nazwano je *Nowym Miastem*. W tym okresie, czyli w czasie budowania nowego ustroju, „władze dbały o to, by podkreślać przejawy zrywania z przeszłością i wchodzenia w nowe formy ustrojowe. Celowi temu służyć miały między innymi takie nazwy jak Nowa Huta – symbol nowego przemysłu – w opozycji do starego, „konserwatywnego” Krakowa” (Rzetelska-Feleszko 2006: 68)⁴³. *Nowe* oznaczało tu zatem nie tylko chronologię, ale także postęp.

Inaczej jest waloryzowany wyraz *nowy* w nazwach świątyń żydowskich. Tu *stary* ma większe znaczenie, oznacza pewien konserwatyzm, rozumiany jako większy rygoryzm, poszanowanie tradycji, estyma dla dawniejszego itp. Dlatego określenia *Stara Bożnica* || *Stara Synagoga* || *Stara Szkoła* || *synagoga Staromiejska* mają w sobie pewną dozę dostojności, choć świątynia zwana *Synagogą Nowomiejską* || *Nową Bożnicą* || *Nową Synagogą* || *Nową Szkołą* była większa, nowocześniejsza, okazała. Na szczególną uwagę zasługują tu zresztą nazwy *Stara Szkoła* i *Nowa Szkoła*⁴⁴, narzucające niejako *stary* i *nowy* porządek świata, przy czym *nowy* przez starszych niemal zawsze jest postrzegany jako zagrażający dotychczasowemu łaadowi.

Człon *nowo-* lub *staro-* może dopełniać charakterystykę obiektu, wskazywać na rodzaj zabudowy czy zagospodarowania terenu, np. przy *ul. Nowogrodzkiej* na os. Zwiężczyca znajdują się nowe domy, a sam trakt niegdyś łączył dwór w Zwiężczy z Zamkiem Lubomirskich. Z kolei *ul. Starowiejska* na tym samym osiedlu leży w najstarszej części dawnej wsi, również na terenach dworskich, jednak były tam zabudowania gospodarcze i do dziś dominuje tam stara zabudowa. Zestawienie członu *nowo-* z *grodem*, a *staro-* z *wsią* pełni dodatkowo funkcje waloryzujące przestrzeń: *nowy* jest ładniejszy niż *stary* i zniszczony, a gród ma wyższy prestiż niż wieś.

W wielu nazwach występują wyrazy *stary* – *nowy* pozbawione „mocy charakteryzującej”, konwencjonalne, a więc z punktu widzenia omawianej opozycji nieciekawe, bo asemantyczne. Do tej grupy należą przede wszystkim nazwy „z klucza”, np. *ul. Stara* na os. Staromieście. Wprawdzie, jak wspominają mieszkańcy, w momencie nadania nazwy była tam stara zabudowa, ale dokładnie taka sama była przy innych ulicach w tej okolicy.

Specyficznie kategoria czasu realizuje się w nazwach ponowionych i przeniesionych (zresztą nie tylko tych z członami *stary* – *nowy*). Wiadomo, że musiały one powstać później niż nazwy desygnatów, z których zostały przetransponowane (por. Handke 2011: 39). I tylko w tym sensie można mówić o ich

⁴³ Por. inne nazwy z tego okresu: *Nowa Praga III*, *Nowe Drogi*, ale też nazwy z członem *młody*: *Młody Rolnik*, *Świat Młodych* itp.

⁴⁴ Nazwanie bożnicy *Szkołą* wynika prawdopodobnie z odpowiedników leksemu *synagoga* w jęz. hebrajskim: *Bejt Midrasz* ‘dom nauki, szkoła’ (poza tym: *Bejt Tefila* ‘dom modlitwy’, *Bejt Knesset* ‘dom zgromadzenia’), lub w jęz. jidysz: *szule* ‘szkoła’ (*dawnszule* ‘szkoła modlitwy’).

temporalnym znaczeniu, bo same człony *stary* czy *nowy* nie wyrażają tu stosunków czasowych. W tej grupie mian większość stanowią nazwy ponowione, np. *ul. Nowe Miasto* (biegnąca do Nowego Miasta), *dz. Staroniwa*, *os. Staroniwa*, *dz. Staromieście*, *os. Staromieście* (n. ponowione z n. wsi, które zostały włączone w obręb miasta). Nieco mniej jest nazw derywowanych od istniejących wcześniej onimów, np. *ul. Nowomiejska* (od n. Nowe Miasto), *ul. Staromiejska*, *Młyn Staromiejski* (od n. Staromieście), *ul. Staroniwska* (od n. Staroniwa). Rzadko zdarzają się tu nazwy przeniesione z innych miast, jak *ul. Nowowiejska*, skopiowana z plateonimii Krakowa.

3.2.2. Inne wykładniki leksykalne

Kategoria czasu (opozycja STARY – NOWY) najczęściej jest realizowana przez wykładniki leksykalne. Dominują tu oczywiście wyrazy *stary* i *nowy*, ale w tej funkcji mogą wystąpić także inne leksemy, np. przymiotnik *dawny*. Rzeszowska letnia rezydencja bywa nazywana *Dawnym Pałacem Lubomirskich*, co wprost sygnalizuje, że obecnie pełni już inne funkcje i ma innych właścicieli. Co ciekawe, w nazewnictwie miejskim właściwie nie pojawia się leksem *młody* jako (w pewnych kontekstach) synonimiczny z *nowym*. W stolicy Podkarpacia jedyną nazwą zawierającą ten wyraz jest plateonim *ul. Związku Walki Młodych* – trudno tu jednak mówić o jakiegokolwiek charakterystyce obiektu (ulicy), gdyż jest to nazwa konwencjonalna, pamiątkowa⁴⁵.

Specyficznym wyznacznikiem NOWEGO jest leksem *trasa*. Wyraz ten dawniej funkcjonował jako synonim szlaku handlowego, ale w drugiej połowie XX w. zaczął oznaczać ważniejszą drogę, ulicę⁴⁶. Pierwsze trasy w miastach polskich zaczęły powstawać tuż po wojnie (np. *Trasa W-Z* w Warszawie), a ich przyrost to lata 70. i 80. XX w. (np. *Trasa Łazienkowska* w Warszawie, *Trasa Zamkowa* w Szczecinie). Obecnie *trasami* zwie się często obwodnice miast (np. *Trasa Północna* w Szczecinie, *Trasa Łagiewnicka* w Krakowie). W Rzeszowie w ostatnich latach powstały dwa takie obiekty: *Trasa Zamkowa* (biegnąca Mostem Zamkowym w kierunku zamku) oraz *Trasa Południowa* (południowa obwodnica miasta). Obydwa są wyznacznikiem nowoczesności, a nazwy dodatkowo akcentują dynamiczny rozwój miasta i nowatorstwo jego rozwiązań komunikacyjnych.

Niejako na drugim biegunie w stosunku do nazw sygnalizujących nowoczesność sytuują się nazwy odwołujące się do STAREGO, czyli do tradycji, do

⁴⁵ W wielu miastach notuje się zaledwie pojedyncze nazwy o motywacji realistycznej, w których podstawą onomazjologiczną jest wyraz *młodość*, *młody*, np. *skwer Młodości* w Łodzi (obiekt usytuowany w okolicy szkół, jest tam pomnik młodej dziewczyny – Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 106).

⁴⁶ Por. definicje na: <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/trasa;5508422.html> oraz na: <http://sjp.pwn.pl/szukaj/trasa.html>

przeszłości, np. do kultury rycerskiej i dworskiej (z której tak jesteśmy dumni). Taki charakter mają np. nazwy ulic: *Rycerska*, *Dworska*, *Magnacka*, *Szlachetka*, *Herbowa* czy *Hetmańska* – onimy podkreślają, że miasto było prywatną własnością arystokratów, a wywodziło się stąd wielu sławnych rycerzy i hetmanów. Z kolei przywiązanie do dawnych słowiańskich tradycji odbija się w nazwach ulic *Marzanny* czy *Sobótki*, natomiast słowiańskie bóstwa utrwala nazwa *ul. Światowida*. Do plateonimii trafili też gawędziarze i patrioci, którzy sami stali się legendą: Sabala (Jan Krzeptowski – góral, muzykant, gawędziarz, pieśniarz i muzyk ludowy) oraz Michał Drzymała (polski chłop z Poznańskiego walczący o pozwolenie na budowę domu – wóz Drzymały stał się symbolem walki z germanizacją w okresie zaborów).

Kategorię STARY realizują również nazwy przywołujące dawne elementy przestrzeni miejskiej i gospodarki: młyny, folusze, mydlarnie, garbarnie, woszczarnie, a także prom – dawniej pomagający mieszkańcom w przeprawach na drugi brzeg Wisłoka. W tego typu nazwach przeszłość jest odczytywana na podstawie kompetencji kulturowej użytkowników onimów (ich wiedzy ogólnej o świecie). Taki charakter mają m.in. nazwy: droga *Do Młyna*, ojkonim *Podemłynek*, *ul. Garbarska*, *Droga do Folwarku Staromiejskiego*, *ul. Folwarczna*, *Folwark Zamkowy*, *ul. Woskowa*, ojkonim i ulica *Podpromie*. Wyznacznikami STAREGO są ponadto onimy, których podstawy onomazjologiczne informują o sposobach osadnictwa (np. *Wola za Bernardynami*, *Wola Jarosławska*, *Porąbki*, *Poręby*) czy nawiązują do gospodarki rolnej (np. *Zawsie*, *Nawsie*, *Zagumnie*, *Pasterniki*) – powstały z pewnością w czasach, kiedy tereny te nie były jeszcze zurbanizowane. Nowsze nazwy odwołują się do innych elementów: dworców, zakładów energetycznych, lotnisk, zapór wodnych, np. *pl. Dworcowy*, *ul. Energetyczna*, *ul. Lotników*, *Zapora*.

Kategorię NOWY najwyraźniej widać jednak w nazwach nawiązujących do współczesnych mediów i kultury. Czasami trudno te dwie grupy rozdzielić, bo nie wiadomo, czy na przykład dana postać utrwalona w nazwie jest znana kreatorom (a także użytkownikom nazw) ze swej twórczości, czy raczej – z telewizji czy Internetu, co poświadcza rzeszowska *ul. Anny German* – nazwa powstała w roku emisji serialu biograficznego o piosenkarce. Do serialu telewizyjnego nawiązuje też nazwa *ul. Alternatywy*, z kolei do modnej ostatnio literatury fantasy odsyła nazwa *ul. Magiczna*. W ostatnich latach powstała w mieście także seria nazw upamiętniających niedawno zmarłych artystów: Marka Grechutę, Czesława Niemena i Wojciecha Kilara. Wszystkie te nazwy potwierdzają spostrzeżenia E. Borysiak (2007: 454), że do nowych w systemie plateonimicznym mian należą nazwy ulic typu „odmedialnego”.

Interesujący aspekt STAREGO możemy zaobserwować w nazewnictwie posesji: nazwy niektórych budynków trwają, choć obiekty przeszły w ręce nowych właścicieli – tym samym onimy eksponują dawne stosunki własnościowe (o nazwach posesywno-pamiętkowych zob. podrozdz. II.5.1.).

3.2.3. Wykładniki językowe (gramatyczne) opozycji STARY – NOWY

Opozycja STARY – NOWY, podobnie jak dwie omawiane w poprzednich rozdziałach, nie ma charakterystycznych tylko dla niej wykładników formalnych. Jako pośrednie wskaźniki gramatyczne kategorii czasu w urbanonimii można wskazać zaledwie kilka sufiksów, przyimek *po* oznaczający następstwo czasowe oraz archaiczne struktury nazewnicze.

Do wyrazistszych wykładników STAREGO należy formant *-isko*, który (o czym już wspominałam – por. podrozdz. II.3.1.3.1.) w toponimii oznacza przede wszystkim miejsca pozostałe po przedmiocie czy zjawisku określonym w podstawie (por. Grzegorzczkowska 1984: 49). Spotykamy go wśród hydronimów, gdzie desyguje starorzecza lub miejsca po osuszonych stawach (*Wisłoczysko*, *Stawisko*) oraz wśród ojkonimów oznaczających tereny powstałe w miejscu, gdzie wcześniej istniały inne obiekty (np. *Cegielnisko*, *Dworzysko*, *Grodzisko*, *Obozisko*, *Psiarnisko*).

Formant *-ny* od dawna był używany do tworzenia derywatów przymiotnikowych. Współcześnie służy głównie do konstrukcji formacji dewerbalnych (np. *wędrownny*, *umowny*, *domyślny*, *dojny*, *pitny* – por. Grzegorzczkowska 1984: 64–66). Dawniej częściej wykorzystywano go również do tworzenia przymiotników odrzeczownikowych: przynależnościowych (*cerkiewny*, *cioteczny*, *wojenny*), materiałowych (*solny*, *ołowny*, *futrny*, *cegielny*) czy własnościowych (*cudny*, *błękitny*, *konny*, *mroczny*) (Klemensiewicz i in. 1965: 228–236). Obecnie część z tych form jest odczuwana jako archaiczna, a formant *-ny* jest w nich zastępowany albo sufiksami *-ski*, *-owy*, *-any*, *-iński*, *-ański* itp., albo przez genetivus possessivus, albo przez wyrażenia przyimkowe. Dlatego też dla współczesnych użytkowników urbanonimów archaicznie brzmią np. nazwy: *Młyn Staromiejski* *Wisłoczny*, *most Wiloczny*, *cmentarz Choleryczny*, a nawet *plac Solny*. Jeszcze bardziej anachroniczne są dla współczesnych odbiorców nazwy: *Grunt Radziecki Miejski* i *Kąt Radziecki* – stawiane w jednym rzędzie z *cmentarzem Armii Radzieckiej* i *pomnikiem Wdzięczności Armii Radzieckiej*. Mało kto współcześnie dawne słowo *radziecki* kojarzy z przymiotnikiem oznaczającym przynależność do radców miejskich, dawniej radców, rajców (ps. **radbka* > stp. *radźca* – od rzecz. *rada*).

Wykładnikiem STAREGO – oprócz określonych sufiksów – mogą być także archaiczne typy formalne, np. analityczne struktury posesywne, w których człon określający jest równy nazwisku właściciela, np. *pl. Mijałowski*, *pl. Piekarski* – z czasem model ten został wyparty przez nazwy z formantem dzierżawczym *-(ow)skie* (np. *Czadowskie*, *Drewniakowskie*), potem *-ów* (np. *Dom Passakowiczów*) i *-ówka* (np. *Cwajgówka*, *Kantorówka*), a następnie przez NOWE nazwy pamiątkowe i pamiątkowo-dzierżawcze z genetivem (np. *plac Mickiewicza*, *Dom Prevota*, *Dom Schipera*). Najnowsze nazwy pamiątkowe są już najczęściej wzbogacane członem *imienia* (np. *plac im. Jerzego Grotowskie-*

go). Człon ten sugeruje przy tym jednoznacznie, że mamy do czynienia z nazwą pamiątkową, a nie posesywną – jest wykładnikiem czasu w tym sensie, że nazwy pamiątkowe to konstrukcje głównie z XX w., podczas gdy wśród mian posesywnych dominują zdecydowanie starsze – powstałe głównie w XVIII i XIX w.⁴⁷

Przedrostek pochodzenia przyimkowego *po-* może sygnalizować następstwo czasowe i w takiej właśnie funkcji pojawia się w urbanonimii. Oznacza, że to, co zostało utrwalone w rdzeniu, już przeminęło, a nazwany obiekt nastał po tym, który był wcześniej (czyli jest w stosunku do tamtego nowy). W Rzeszowie istniała na przykład *ulica Pijarska*, przy której mieściło się gimnazjum prowadzone przez zakonników; po tym, gdy opuścili oni miasto (przełom XVIII i XIX w.), ulicę przemianowano na *Popijarską* (*Expiaristen Gasse*). Po pijarach pozostała także świątynia zwana do dziś *kościółem Popijarskim* oraz zabudowania zwane *Zespołem Popijarskim*. Nazwy tego typu nie są wyłącznie specyfiką Rzeszowa – *ulica Popijarska* przetrwała na przykład do czasów współczesnych w Opolu Lubelskim, z kolei w Przemyśle w „czasach galicyjskich” była *ulica Pojezuicka* (*Ex-Jezuiten Gasse*) (Sagan-Bielawa 2004: 226). Jako ciekawostkę należy odnotować fakt, że – przeciwnie do *po* – przyimek *przed* w toponimii ma znaczenie głównie lokatywne, a nie temporalne.

Za językowy wykładnik STAREGO mogą ponadto zostać uznane – jednak z pewnymi zastrzeżeniami – nazwy przyimkowe. Obecnie rzadko tworzy się ojkonimy typu: *Pod Gościńcem*, *W Polu*, *W Ulicy*, *Za Koleją*, typ ten w ogóle nie jest obecny w nazewnictwie oficjalnym ulic, dzielnic, osiedli, nie wykazuje wysokiej produktywności w nazewnictwie domów w miastach (np. *Pod Sową*). Utrzymuje się jedynie wśród anojkonimów (np. *Na Konfederatach*, *Na Ogrodniku*, *Na Okrążkach*, *Od Elektrowni*), ale i w tej grupie jest postrzegany jako nieco archaiczny (por. Handke 2010: 367).

3.3. Podsumowanie

Opozycja STARY – NOWY, podobnie jak dwie analizowane w poprzednich podrozdziałach, raczej dotyczy abstraktu niż konkretnego i prawdopodobnie z tego powodu zaznacza się w toponimii miasta słabiej niż tamte. Czas wydaje się bardziej ulotny niż przestrzeń czy autoidentyfikacja.

W społecznej świadomości NOWE łączone jest z młodym, świeżym i przeciwstawiane STAREMU jako staroświeckiemu, nudnemu, brzydkiemu. NOWY (młody) jest energiczny, nowoczesny, postępowy, STARY to ostoja konserwatyzmu. Z drugiej jednak strony STARY często zestawiany jest ze stabilnym, trady-

⁴⁷ O tym szerzej w podrozdz. II.5.1.3. Por. na ten temat też: Handke 2010: 370.

cyjnym, klasycznym, trwałym. No i zawsze daje początek NOWEMU: aby określić, że coś jest nowe, trzeba to przeciwstawić czemuś, co się już zna, czyli STAREMU. Przymiotniki *stary* – *nowy* wyznaczają zatem nie tylko granice chronologiczne, ale także hierarchizują, współtworzą systemy wartości (por. negatywnie nacechowane: *stary kawaler*, *stara panna* wobec pozytywnego: *pan młody*, *panna młoda* i odwrotną waloryzację w wyrażeniach: *stary wyga* – *nowicjusz*). STARY może być symbolem bliskości i w tym sensie zbliżać się do kategorii SWÓJ (*stary znajomy* = *dobry znajomy* – w obydwu wyrażeniach przymiotniki *stary* i *dobry* użyte w swych wtórnych znaczeniach), a NOWY może być kojarzony z OBCYM. Co ciekawe, STARY często bywa kojarzony z CENTRUM (np. *Stare Miasto*), podczas gdy nowy nie jest tożsamy z PERYFERIAMI (np. *Nowe Miasto*).

W urbanonomii silnie uzewnętrzniają się dwa aspekty STAREGO i NOWEGO: temporalny oraz wartościujący. Często zresztą trudno je rozdzielić. Na podkreślenie zasługuje fakt, że obydwa człony opozycji wartościują dodatkowo: NOWY w mieście zazwyczaj jest synonimem nowoczesności, a STARY desygnuje coś, co jest wartościowe, sprawdzone (por. wyrażenia: *stare wino*, *stare znaczki pocztowe*), ale przede wszystkim trwałe (por. frazeologizmy i przysłowia typu: *stare dobre małżeństwo*, *stara miłość nie rdzewieje* itp.).

Leksemami wyrażającymi opozycję czasową w toponimii są najczęściej przymiotniki *stary* i *nowy*. Czasami wyrazy te stają się członami relacyjnymi nazw (typ: *Stare Pobitno* – *Nowe Pobitno*) – jest to model częsty zwłaszcza w nazewnictwie przysiółków, a wtórnie – części miasta, ale notowany także w nazewnictwie innych obiektów (np. *Nowy Cmentarz Żydowski* || *Stary Cmentarz Żydowski*). Człony relacyjne wyznaczają tu chronologię pojawiania się określanych nimi desygnatów, a w niektórych przypadkach także mogą podkreślać prestiż obiektu (zazwyczaj starszy jest ważniejszy).

Nazwy, których podstawy onomazjologiczne zawierają leksem *nowy*, mogą desygnować obiekty, które niedawno pojawiły się w przestrzeni miasta. W okresie PRL-u były wykorzystywane do celów ideologicznych – podkreślenia nowego ładu, porządku, nowego systemu. Z kolei nazwy z członem *stary* w podstawie często wskazują na pierwszy w mieście obiekt danego typu (pierwszą synagogę, pierwszy most, pierwszy cmentarz itp.). Często także w urbanonomii konotują znaczenie ‘zabytkowy’, ‘tradycyjny’ (*Stara Synagoga*).

Kategoria STARY – NOWY rzadko ma inne wykładniki leksykalne (np. *dawny*, *młody*), można jednak wskazać pewne wyrazy – „symbole” nowoczesności w mieście. Są to np. człony gatunkowe: *trasa* (dla ulic), *apartamenty*, *tarasy* (dla osiedli) czy *apartamentowiec* (dla budynków). NOWE widoczne jest także we wszelkich nawiązaniach popkulturowych (np. nazwy odmedialne). Z kolei STARE symbolizują leksemy związane z dawną gospodarką, tradycjami szlacheckimi, legendami.

Również rzadko czas można „zobaczyć” w formie gramatycznej nazw. Do wykładników formalnych tej kategorii można zaliczyć np. sufiks *-isko* (*Psiarnisko*, *Stawisko*) lub archaizmy typu *radziecki* (‘należący do radców’) czy *wisłoczny*.

Granica pomiędzy STARYM i NOWYM jest płynna i nie jest raz na zawsze wyznaczona. Upływ czasu powoduje, że to, co w danym momencie dziejowym jest NOWE, z czasem przechodzi do kategorii STARY. Wymowną wizualizacją tego procesu jest rzeszowski pomnik Józefa Szajny zatytułowany przez autora *Przejście 2001*.

Fot. nr 2: Pomnik Józefa Szajny „Przejście 2001”

źródło: <http://www.garnek.pl/andy55/17258008/jozef-szajna-przejscie-2001>

Zakończenie

K. Handke zdefiniowała nazewnictwo miejskie jako „zbiór znaków werbalnych istniejących w przestrzeni miejskiej”, ograniczony do nazw miejsc i obiektów zabudowy (Handke 2011: 5). A miasto to obszar planowo zagospodarowany i zabudowany oraz ludzie, którzy na tym obszarze zamieszkują. I właśnie dlatego o sposobie „życia”, czyli o procesie powstawania i funkcjonowania, a w końcu zanikania pewnych nazw decydują czynniki językowe i w jeszcze większym stopniu – pozajęzykowe. Wszak nazwy są osadzone w określonej przestrzeni fizycznej, społecznej¹ i mentalnej: powstają na konkretnym obszarze, w określonym czasie, a co za tym idzie – wpływ na ich kształt ma sytuacja polityczna, gospodarcza, kulturowa, społeczna, w tym również narodowościowa. Nie bez znaczenia dla procesów nominacyjnych jest także pragmatyka – kreatorzy nazw, nadając obiektowi imię własne, osławiają go, czynią go ważnym, zauważają (a nawet podkreślają) jego użyteczność, czynią zeń drogowskaz (n. kierunkowe), lokalizator (n. lokalizujące), informator (n. charakteryzujące, posesyjne), pomnik (n. pamiątkowe). Jeśli pozycja obiektu w którejkolwiek przestrzeni (fizycznej, społecznej czy mentalnej) spada, nazwa często zanika, a w każdym razie staje się znana coraz mniejszej liczbie osób. Z kolei zmiana czynników pozajęzykowych, w jakich znajdzie się nazywany obiekt, często powoduje zmianę nazwy.

Przeprowadzona w tym opracowaniu analiza różnych klas urbanonimów (nazw obiektów komunikacyjnych, ojkonimów, anojkonimów wodnych i lądowych, nazw miejsc sztucznie wydzielonych: placów, parków, cmentarzy, oraz nazw ważnych punktów miasta) pozwala na ukazanie całości nazewnictwa miejsc funkcjonującego w jednym mieście. Umożliwia śledzenie zależności pomiędzy nazwami poszczególnych typów, obserwację kierunków zmian, rozmaitych interferencji pomiędzy nazwami obiektów różnych klas. Pozwala wreszcie na opis językowo-kulturowego obrazu Rzeszowa, utrwalonego w urbanonimach.

Przeprowadzona w tym miejscu analiza objęła w sposób szczególny kilka aspektów nazewnictwa miejskiego: przyczyny powstania takich a nie innych jednostek językowych (motywacja), ich kształt formalny, zmiany zachodzące w nazewnictwie poszczególnych typów obiektów miejskich i ich uwarunkowania historyczne, społeczne, gospodarcze, kulturowe, wreszcie próbę opisu wybranych aspektów językowo-kulturowego obrazu miasta.

¹ Przestrzeń społeczna to wartość wytwarzana społecznie, nasycona formami kulturowymi mającymi znaczenie i sens (Sagan-Bielawa 2006: 405).

Motywacja

Nazwy własne są rezultatem określonego postrzegania i konceptualizacji otaczającej nas rzeczywistości, a zatem jak stwierdził R. Mrózek: „Modele postrzegania, kojarzenia i interpretowania lokalnej rzeczywistości przez twórców nazw odzwierciedlają się w rekonstruowanych modelach motywacyjno-semantycznych, mieszczących się w ideacyjnym porządku kulturowym. Geneza określonych nazw związana jest bowiem z charakterem obiektów toponimicznych, a konkretnie z przypisywanym tym obiektom zespołem różnorodnych cech. Możliwości ich wyboru i preferowania w konkretnych aktach nominacyjnych decydują o typach motywacji nazwotwórczych” (Mrózek 2003: 199).

W urbanonimii wykształcone wieśset lat temu modele motywacyjne wciąż są powielane. Świadczy to o pewnym kulturowym uniwersalizmie nazewnictwa miast polskich i europejskich (Handke 2011: 61). Najważniejszą zmianą, jaka dokonała się w tym systemie, jest konwencjonalizacja nazw, widoczna jednak tylko w warstwie oficjalnej. Nazwy nieoficjalne wciąż mają motywację realistyczną – związek między desygnatem i nazwą na ogół jest bezpośredni (większość n. charakteryzujących, lokalizujące, kierunkowe), rzadziej bywa wyrażony pośrednio (część n. posesywnych i charakteryzujących). Drugą istotną zmianą, którą możemy obserwować w urbanonimii, jest ograniczenie produktywności jednych modeli semantycznych (np. nazw kierunkowych czy posesywnych odzawodowych), a wzrost produktywności innych (np. nazwy pamiątkowe upamiętniające fundatorów dróg były obecne już w nazewnictwie starożytnego Rzymu, ale skonwencjonalizowały się, oderwały od swych pierwotnych motywacji i stały typem dominującym właściwie dopiero w XX w.).

Okazuje się, że produktywność poszczególnych modeli semantycznych jest zależna nie tylko od czasu ich powstania, ale także od typu desygnatów. Aby porównać motywy nominacyjne w różnych grupach urbanonimów, dla wszystkich zastosowano jednakowe kryteria podziału, oparte na archetypach wykształconych w starożytnym Rzymie i ugruntowanych w średniowiecznych miastach europejskich. Analiza pokazała, że wśród rzeszowskich urbanonimów prym wiodą nazwy lokalizujące (42% wszystkich zebranych nazw), kolejno sytuują się nazwy charakteryzujące (co piąta analizowana), nieco tylko mniej jest nazw pamiątkowych (15%), jeszcze mniejszą grupę stanowią nazwy posesywne (11%). Poza tym po około 5% stanowią nazwy związane z niematerialnym dziedzictwem kultury i nazwy mieszane, a tylko 2,5% to nazwy kierunkowe. To jednak są uśrednione dane dotyczące wszystkich zebranych urbanonimów; w poszczególnych klasach desygnatów proporcje te wyglądają inaczej. Warto zwrócić uwagę na fakt, że tylko trzy wymienione powyżej grupy semantyczne są produktywne we wszystkich klasach desygnatów: to nazwy lokalizujące, charakteryzujące i posesywne. Ale i te trzy mają różną reprezentację wśród nazw różnych klas obiektów.

W nazewnictwie ulic dominują onimy pamiątkowe (1/3 plateonimów; po blisko 1/4 stanowią nazwy charakteryzujące i lokalizujące), natomiast w na-

zewnictwie przystanków MPK występują wyłącznie miana lokalizujące. Ten typ motywacyjny dominuje też w ojkonomii (47% nazw z tej grupy; kolejno sytuują się nazwy charakteryzujące, mieszane i posesywne). Z kolei wśród anojkonimów największą grupę stanowią nazwy charakteryzujące (37% w grupie nazw lądowych i 52% w nazewnictwie wodnym), mniej jest tu nazw lokalizujących (odpowiednio: 24% i 29%) i posesywnych (18% i 14%). Zróżnicowane motywacyjnie są nazwy miejsc sztucznie wydzielonych. Nazewnictwo parków zdominowały onimy lokalizujące (33%), ale niewiele mniej jest w tej grupie mian charakteryzujących (28%) i pamiątkowych (26%). Parki i ogrody otrzymują głównie nazwy posesywne (1/3 mian z tej grupy), nieco rzadziej – charakteryzujące, pamiątkowe i lokalizujące (tylko nieco ponad 14%). Te ostatnie są charakterystyczne dla nazw cmentarzy (ponad połowa mian).

W nazewnictwie punktów dominują onimy posesywne – jest ich dużo zwłaszcza wśród nazw posesji (ponad 3/4), obiektów sportowych (44%) i obronnych (23%), za to w ogóle nie ma ich w nazewnictwie pomników. Podobnie jak w plateonimii, sporo jest tu nazw związanych z niematerialnym dziedzictwem kultury. Najczęstsze są one w nazewnictwie obiektów sakralnych (64%), rzadziej występują w nazwach obiektów obronnych (9%) i pomników (7%), w innych grupach desygnatów nie ma ich w ogóle. Nazwy charakteryzujące są typowe zwłaszcza dla nazw pomników (41%) oraz nazw obiektów obronnych (22%), ale we wszystkich pozostałych grupach obejmują powyżej 10%. Z kolei miana lokalizujące są najliczniejsze w nazewnictwie obiektów gospodarczych (niemal 3/4) i obronnych (blisko 1/4); występują też we wszystkich pozostałych grupach, ale obejmują poniżej 10% nazw. Onimy pamiątkowe dominują tylko w nazewnictwie pomników (50%) i budynków koszar, zaś nazwy mieszane są liczne tylko w nazewnictwie obiektów sportowych (39%). Wśród nazw punktów właściwie nie spotyka się onimów kierunkowych.

Dokładne dane dotyczące liczby nazw realizujących poszczególne modele semantyczno-motywacyjne w nazewnictwie obiektów różnych klas prezentuje tabela nr 42.

Tabela nr 42: Liczba i odsetek nazw realizujących poszczególne modele semantyczno-motywacyjne w nazewnictwie obiektów różnych klas w Rzeszowie

	Nazwy lokalizujące	Nazwy kierunkowe	Nazwy pamiątkowe	Nazwy charakteryzujące	Nazwy posesywne	Nazwy zw. z dziedz. kultury	Nazwy mieszane	Nazwy niejasne	Razem
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Plateonimy	297 23,5%	84 6,5%	423 33,5%	322 26%	57 4,5%	52 4%	21 2%	2 0,1%	1258
Nazwy rond i mostów	6 20%	4 13%	8 27%	6 20%	3 10%	1 3%	2 7%	–	30
Nazwy przystanków PKS, PKP	5 20%	–	–	8 32%	4 16%	–	8 32%	–	25

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nazwy przy- stanków MPK	844 100%	–	–	–	–	–	–	–	844
Ojkonimy	104 47%	3 1,5%	7 3%	51 23%	18 8%	7 3%	31 14%	1 0,5%	222
Anojkonimy lądowe	62 24%	–	–	96 37%	47 18,5%	5 2%	46 18%	1 0,5%	257
Hydronimy	28 29%	–	–	50 52%	13 14%	–	4 4%	1 1%	96
Nazwy placów	27 33%	–	21 26%	23 28%	6 7%	–	5 6%	–	82
Nazwy parków i ogrodów	11 14,5%	–	15 19,5%	17 22%	25 32,5%	1 1%	8 10,5%	–	77
Nazwy ogródków działkowych	5 17%	–	5 17%	10 33%	7 23%	2 7%	1 3%	–	30
Nazwy cmentarzy	26 51%	–	–	7 14%	11 21%	–	7 14%	–	51
Nazwy posesji	16 9%	–	–	19 10,5%	135 75,5%	–	9 5%	–	179
Nazwy obiek- tów sakralnych	15 9%	–	–	25 16%	17 11%	102 64%	–	–	159
Nazwy pomników	2 2%	–	44 50%	36 41%	–	6 7%	–	–	88
Nazwy obiek- tów obronnych	15 23%	2 3%	8 12%	14 22%	15 23%	6 9%	5 8%	–	65
Nazwy obiektów gospodarczych	27 71%	–	–	5 13%	6 16%	–	–	–	38
Nazwy obiek- tów sportowych	2 5%	–	–	5 12%	18 44%	–	16 39%	–	41
	1492 42%	93 2,5%	531 15%	694 20%	382 11%	182 5%	163 4,5%	5 0,1%	3542

Przeprowadzona analiza dowodzi, że typ obiektu do pewnego stopnia determinuje motywację nazwy, np. onimy kierunkowe są specyfiką nazewnictwa ulic, bo tylko te dokądś prowadzą. Pole czy las raczej jest lokalizatorem niż drogowskazem, i takie postrzeganie odzwierciedla się w nazwach. Pamiętać przy tym trzeba, że przestrzeń bywa lokalizowana zarówno względem elementów topografii, jak i wytworów kultury materialnej. Określenie położenia jest niezwykle ważne dla obiektów gospodarczych (np. karczem) – ma funkcje pragmatyczne: pozwala łatwiej znaleźć obiekt. Z kolei dla domostw czy pól najistotniejsze są prawa własności.

Z motywacją mocno jest związana także kategoria oficjalności: nazwy państwowe zdominowały nazewnictwo oficjalne, ale zupełnie nie przyjęły się w nazewnictwie nieoficjalnym, na tej płaszczyźnie ocena świata sprowadza się

do trzech najważniejszych pytań: *gdzie jest?*, *jaki jest?*, *czyj jest?* Niezmiennie dominują zatem trzy aspekty: lokatywny, wizualny i związany z prawem własności. Dlatego w nieoficjalnej toponimii miejskiej (podobnie jak w mikrotoponimii – por. Kurek 2002: 145; Mrózek 2003: 199) dominują trzy typy nazw: lokalizujące, charakteryzujące i posesyjne². W zależności od typu obiektów zmieniają się tylko ich proporcje.

Budowa

Upowszechniany przez K. Handke (1970, 1992, 2010 i in.) i przyjęty przez innych badaczy nazewnictwa miejskiego pogląd, że urbanonimy składają się z członu utożsamiającego (gatunkowego) i odróżniającego (określającego) okazuje się mieć zastosowanie przede wszystkim do mian oficjalnych. Przy szerokim ujęciu zasobu nazewnictwa miejskiego, obejmującym także nieoficjalne nazwy miejsc w mieście, twierdzenie, że pierwszy człon przyporządkowuje tylko do określonej klasy obiektów, nie pełniąc przy tym funkcji charakteryzującej, musi być poddane rewizji. Co więcej, nawet w odniesieniu do nazw oficjalnych ujęcie to bywa kontrowersyjne. Właściwie można się zgodzić, że taką funkcję pełnią leksemy typu *ulica*, *plac*, *park*, *osiedle*, *dzielnica*, *cmentarz* – ale już użycie jakichkolwiek innych w tej samej roli powoduje, że zaczynają nie tylko klasyfikować obiekt, ale także go charakteryzować, np. nazwy *aleja* nie nadaje się podrzędnym uliczkom czy drogom w dzielnicach przemysłowych³; podobnie nazwy *pasaż*, *bulwar* nawet bez członu utożsamiającego informują o charakterze traktu komunikacyjnego. Także w nazwach typu *Dom Polonii*, *Dwór Chłapowskich*, *Pałac na Winnicy*, *Willa Frankówka* człony gatunkowe są dwufunkcyjne – wyrazy *dom*, *dwór*, *pałac*, *willa* waloryzują nazywane obiekty.

Podział na człon gatunkowy i określający zupełnie nie ma racji bytu w nazwach typu *Plomba Barana*, *Budy Staromiejskie*, *Otwieracz do Konserw*, *Wielka Wagina* – człon nadrzędny w żaden sposób nie określa rodzaju obiektu (kolejno: miejsce w okolicach rynku, ojkonim i dwa pomniki). Z kolei w nazwach typu *Lysa Góra* czy *Plac Targowy* (dla pola i ulicy) człon rzeczownikowy jest wręcz mylący. Poza tym istnieją nazwy, które mają tylko jeden człon, np. *Bazary*, *Bośnia*, *Dębina*, *Fidowiec*, *Glinki*, *Dolki*. Trudno byłoby je sklasyfikować

² K. Handke (2010: 358) twierdzi, że w mieście „powstawanie nazw obiektów opiera się głównie na dwóch czynnikach: charakterze miejsca (jego wyglądzie i funkcji) oraz przynależności danego miejsca do konkretnego właściciela”. Nie może jednak budzić wątpliwości fakt, że czynnik lokalizujący miał ogromne znaczenie już w fazie kształtowania się nazewnictwa ulic – już tekstowe schematy informacyjne w rodzaju: *ulica ciągnąca się ku murowanej Bramie*, *ulica Ku OO Bernardynom*, *ulica ku Zamkowi Rzeszowski ciągnąca się*, *ulica przed kościołem Farnem Rzeszowskim*, *ulica publiczna ku Staromieściu ciągnąca się* itp. informowały o położeniu obiektu, a nie jego wyglądzie, funkcji czy przynależności.

³ Por. słownikową definicję leksemu *aleja*, akcentującą, że jest to szczególna ulica: ‘droga wysadzana drzewami, szeroka ulica w mieście’ (SJP I 32).

jako eliptyczne, jeszcze trudniej określić je jako składające się wyłącznie z członu klasyfikującego (bo do jakiej klasy obiektów przyporządkowują te nazwy?). Te problemy z podziałem na człon gatunkowy i określający znajdują odzwierciedlenie w uzusie dotyczącym ich zapisu wielką czy małą literą (por. podrozdz. I.2.6.).

Coraz częściej zatem nazwy zaczyna się dzielić na syntetyczne i analityczne (Zagórski 2008). Te drugie w nazewnictwie miejskim zdecydowanie dominują. Trzeba przy tym podkreślić, że budowa nazw jest zależna przede wszystkim od płaszczyzny komunikacyjnej, na jakiej onimy są tworzone i na jakiej funkcjonują.

Nazwy obiektów komunikacyjnych (ulic, rond, mostów, wiaduktów, przystanków i dworców) są głównie mianami oficjalnymi, podlegają więc ochronie prawnej i nie mogą być dowolnie zmieniane. Mają dwuczłonową budowę, z wyrażeniem zaznaczonym członem gatunkowym, występującym zawsze w prepozycji. Tylko dla niewielkiej liczby obiektów z tej grupy notuje się nazwy nieoficjalne, które mają o wiele mniej schematyczną formę: mogą mieć inny szyk (*Gej Bridż*) bądź być tworem syntetycznym (*Bernardynka, Paniaga*). Oczywiście w mniej formalnych sytuacjach komunikacyjnych formy oficjalne mogą ulegać różnym skróceniom i dla jednej nazwy może funkcjonować kilka wariantów eliptycznych lub dubletów.

Nieco inaczej jest z ojkonimami: w przestrzeni miasta zwłaszcza dawniej funkcjonowało mnóstwo nieoficjalnych imion dla jego części, „urzędowość” wkraczała tu stopniowo. Pewnie dlatego odsetek nazw analitycznych i syntetycznych w tej grupie jest zbliżony; trzeba jednak podkreślić, że formacje jednowyrazowe dominują w nazwach nieoficjalnych, choć i w tej grupie można spotkać modele obecne w nazwach urzędowych. Charakterystyczną dla ojkonimów strukturą są nazwy – zestawienia apozycyjne (*os. Przybyszówka*)

W grupie anojkonimów przeważają formacje syntetyczne. I jest to chyba jedyna klasa obiektów z tak dużym ich udziałem (60% w nazewnictwie terenów lądowych i blisko 64% w nazewnictwie wodnym). I tylko w tej grupie (ale w nazwach lądowych) sporo jest mian w formie wyrażen przyimkowych (eliptyczne zestawienia prepozycyjne – 36%).

Nazewnictwo miejsc wydzielonych jest zdecydowanie zdominowane przez nazwy analityczne. Najczęściej mają one wyraziste człony gatunkowe (*plac, park/ogród, cmentarz*) i dość schematycznie zbudowane człony określające – przeważnie przybierające formę przymiotnika odrzeczownikowego lub rzeczownika w dopełniaczu, często wzbogaconego o dodatkowe określenia. Dla mian tej klasy charakterystyczne są wyjątkowo długie zestawienia (np. „*Ol-szynki*” *Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych” CWKS „Reso-via*”). Formy syntetyczne w tej grupie pojawiają się głównie w nazwach nieoficjalnych i potocznych wariantach nazw urzędowych.

Najmniej jednolita jest struktura nazw punktów (ważnych budowli: domów prywatnych, kościołów, pomników, dawnych budynków gospodarczych, obiektów użyteczności publicznej). Nieznacznie dominują nazwy analityczne, ale trudno analizować je jako zestawienia członu gatunkowego z członem określającym, bo często brak wyraziście wyodrębniających się członów (te są najbardziej wyraziste w nazwach budowli sakralnych i – częściowo – w nazwach pomników). W tej grupie nazw człony nadrzędne pełnią bardzo często funkcję gatunkową i charakteryzującą jednocześnie (*Dworek Liwów*), a czasami można im przypisać wyłącznie funkcję charakteryzującą (np. nazwy pomników: *Kobieta Klasyczna*, *Wyzwolenie Przestrzeni*, *Sztuka Nauki*). Grupa mian syntetycznych też jest spora, choć w dużej mierze zależy to od rodzaju obiektu.

W tym zestawieniu oficjalności i nieoficjalności można dostrzec dwie przeciwstawne tendencje: kreatorzy nazw nieoficjalnych, zgodnie z tendencją do ekonomii w języku, tworzą nazwy krótkie, proste, łatwe do zapamiętania. Z kolei kreatorzy instytucjonalni chcą zawrzeć w nazwie maksimum informacji. Zauważa się więc tendencję do tworzenia coraz dłuższych nazw, zwłaszcza pamiątkowych, człon wyróżniający staje się nadmiernie rozbudowany (zawiera np. informacje o tytułach, godnościach, stopniach naukowych, pseudonimach konspiracyjnych patrona – staje się wręcz skróconym życiorysem)⁴. Przez takie działania „nazwa staje się niewygodna i niefunkcjonalna [...]. Należy się zgodzić z opinią, że takie urzędowe nazwy nie przystają do możliwości percepcyjnych użytkowników, co w rezultacie prowadzi do różnych ich przekształceń i skrótów. Wydaje się, że nazwy o rozbudowanej strukturze są rezultatem przerostu funkcji kulturowej (pamiątkowej) nazwy kosztem jej podstawowej funkcji wskazującej” (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 247).

Życie nazw – stałość i zmienność urbanonimów

D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012: 241–243) wskazywały na trzy przyczyny zmian, którym podlega nazewnictwo miejskie: 1. zanikanie nazw spowodowane zanikiem obiektów, 2. nadawanie nowych nazw obiektom dotąd nienazwanym lub nowo powstałym, 3. zmiana istniejących nazw na nowe. Przemianowywania obiektów są charakterystyczne zarówno dla nazw oficjalnych, jak i nieoficjalnych, jednak w obu grupach mają inne przyczyny.

Renominacje w nazewnictwie urzędowym najpierw były spowodowane potrzebą uporządkowania przestrzeni, usunięcia nazw powtarzających się; potem do głosu doszły czynniki polityczne i światopoglądowe (zmiany nazw po

⁴ Na ten temat por. też rozważania K. Handke (2010: 361–363). Badaczka we wzrastającej produktywności nazw pamiątkowych widzi przyczynę deformacji całego systemu nazewnictwa miejskiego, coraz bardziej „zawłaszczanego” przez składniki systemu antroponimicznego. Nazwy bardzo długie, wieloczłonowe, z członami liczebnikowymi, mające postać fraz wyglądają – jej zdaniem – bardziej na pomnikowe napisy niż użytkowe czy symboliczne deskrypcje obiektów przestrzeni miejskiej.

1945 r. i kolejna fala przemianowań po 1989 r.). Z kolei w nazewnictwie nieoficjalnym zmiany są motywowane przede wszystkim czynnikami społecznymi; okazuje się, że jedną z ważniejszych przyczyn zaniku nazw lub ich tworzenia są zmiany społecznej rangi nazywanych obiektów. Imiona własne zyskują tylko te z nich, które są z jakichkolwiek względów ważne: pełnią funkcję organizatora przestrzeni miejskiej, są wykorzystywane turystycznie, rekreacyjnie, gospodarczo, są istotne wizualnie (ładne, albo wręcz przeciwnie – karykaturalnie brzydkie) albo mentalnie (niosą ważny przekaz, są świadkiem lub świadectwem ważnych wydarzeń itp.). Ten „czynnik społeczny”, dotyczący głównie imion nieoficjalnych, w nazewnictwie urzędowym przejawia się w postaci zasięgu nazwy – miana desygnujące obiekty społecznie ważne są znane większej liczbie użytkowników. Inną przyczyną przeobrażeń w nazewnictwie nieoficjalnym są zmiany okoliczności dotyczących obiektu (dawna motywacja ustaje), np. zmienia się właściciel obiektu, wygląd, znika lub traci znaczenie obiekt, względem którego ten nazywany był lokalizowany itp. Nie znaczy to, że żywa motywacja realistyczna jest cechą kategorialną nazewnictwa uzualnego, niemniej jednak takie nazwy są tu znacznie częstsze niż w nazewnictwie oficjalnym⁵.

Przeobrażenia w zasobie nazw każdego miasta powodują destabilizację systemu urbanonimicznego. Jak zauważa K. Handke (2010: 371), „utrwaliła się tendencja uznawania [...] systemu toponimicznego za obszar, na którym można dokonywać stałych zmian nazw. Dlatego ważne są działania ochronne”. Wśród metod prewencyjnych badaczka wymienia m.in. zapobieganie przez gremia specjalistów nieprzemyślanym lub koniunkturalnym zmianom nazw czy bezrefleksyjnym nowym mianowaniom, a także wpisanie najstarszego zasobu nazw miejskich do rejestru zabytków prawnie chronionych, co zabezpieczyłoby ich żywot (Handke 2010: 372). Gremium, które najczęściej decyduje o nadawaniu nazw ulicom (i o ewentualnych zmianach), są zazwyczaj radni miejscy; świadomość językowa jest w tej grupie różna. Także mieszkańcy, będący dziś często inicjatorami nadania określonej nazwy, nie zawsze biorą pod uwagę tradycje, historię okolicy itp. Często zwyciężają tu ich indywidualne preferencje czy wygórowane ambicje (por. w Rzeszowie *ul. Magiczna*, *ul. Wieczna*, *ul. Dworska*, *ul. Senatorska*). Mieszkańcy dbają ponadto o przyjemne konotacje nazwy, nie zwracając przy tym uwagi np. na dokonania patrona (por. losy *ul. Gnata* w Rzeszowie). Zresztą – co potwierdzają badania – coraz mniej osób zna historię nazwy ulicy, przy której mieszka czy pracuje, oraz jej motywację (Handke 2010: 365). Na dodatek w naszym kraju wielu zwolenników ma opinia, iż najwyższą formą uhonorowania jakiejś osoby, wydarzenia czy instytucji jest nazwanie jej imieniem ulicy. Nieustannie wzrasta więc odsetek nazw

⁵ Podobne tendencje jak w urbanonimii nieoficjalnej obserwuje się w oficjalnym nazewnictwie wiejskich ulic – tam brak realistycznego związku pomiędzy nazwą i jej desygнатem jest niesłychanie rzadki: „dbałość o zachowanie realnego charakteru plateonimów jest jedną z bardziej charakterystycznych cech wiejskich nazw ulic” (Oronowicz-Kida 2014: 171).

uznaniowych. Zdecydowanie negatywną opinię o tej tendencji wyraziła K. Handke (2012: 207), która stwierdziła, że „nie można przestrzeni miejskiej zamieniać w cmentarzysko znaków nagrobkowych czy w swego rodzaju encyklopedię lub książkę telefoniczną zmarłych”.

Najdłuższe funkcjonowanie notuje się – co dość oczywiste – wśród nazw najważniejszych obiektów terenowych, czyli gór i rzek, oraz wśród nazw różnych bardziej i mniej samodzielnych jednostek osadniczych (dawnych wsi, sołectw, kolonii). Od tych pierwszych (oronimów i hydronimów) często tworzy się inne nazwy, np. ulic, przysiółków (*Podwisłocze*, *Zastróże* (!) < *Wisłok*, *Strug*), te drugie same stają się nazwami osiedli, dzielnic (wieś *Słocina* > os. *Słocina*), ale też stanowią motywację dla plateonimów (*ul. Słocińska*), anojkonimów (*Dębina Miłocińska*), hydronimów (*Potok Zwięzzycki*) itp. Zwłaszcza petryfikacja dawnych nazw miejscowości w nazwach części rozrastającego się miasta podkreśla lokalizm i tradycjonalizm mieszkańców; ciągłość życia nazwy przy zmianie rangi obiektu jest przejawem kontynuacji historii małej ojczyzny i świadczy o więzi elementów składowych przestrzeni miejskiej w przeszłości i obecnie (Zagórski 2008: 162). Stare nazwy przydają nowym desygnatom określanym nimi dodatkowych treści, związanych z konotacjami poprzedniego desygnatu.

Nazwy wewnętrznie motywowane, czyli przenoszone z jednego desygnatu na inny (motywowane wcześniejszymi toponimami – Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 244), spotyka się także wśród innych obiektów miejskich. W niektórych przypadkach trudno nawet określić kierunek ich pochodności, np. rzeszowskie miana *Czekaj* i *Bośnia* były nazwami karczem i części miasta, na terenie których się znajdowały. Dziś nie da się jednoznacznie ustalić, czy były ponowione z karczem odpowiednio na przysiółek i obszar niezabudowany czy odwrotnie. Najczęściej jednak kierunek rozwoju nazw jest bardziej jednoznaczny, np. od nazwy niwy, a potem obszaru *Podwisłocze* utworzono nazwę ulicy (*ul. Podwisłocze*), nazwa *Folwark Podzamczy* była impulsem do powstania nazwy obszaru *Podzamcze*, dawne mikrotoponimy – po włączeniu tych obszarów do miasta – utrwalono w plateonimii (np. ulice: *Janiowe Wzgórze*, *Studzianki*, *Podlesie*, *Przylasek* itp.).

Jak pokazują powyższe przykłady, dużo nazw ponowionych albo derywowanych od innych toponimów spotyka się w plateonimii⁶: nazwy ulic nawiązują do nazw dzielnic, osiedli, przysiółków, gór, rzek itp. Nieco rzadziej spotyka się nazwy obszarów (zabudowanych i niezabudowanych) odwołujące się do hydronimów, oronimów czy nazw leśnych. Częsty jest za to kierunek odwrotny: (rzeka *Zgłobitniówka* < *Zgłobień*, *Pobicieńska Góra* < *Pobitno*, *Dębina Miłocińska* < *Milocin*). Do ojkonimów często odsyłają także nazwy ważniejszych

⁶ Jest to zresztą cecha charakterystyczna również wiejskiej plateonimii (Oronowicz-Kida 2014: 172).

obiektów przestrzeni miejskiej, np. część obiektów gospodarczych, zwłaszcza karczem (*Powcieńska*), obiekty sakralne (*kościół Staromiejski*), dawniej folwarki (*Folwark Miłocin*), obecnie obiekty sportowe (*Hala Podpromie*). Jednak grupą, w której niemal z założenia dominuje motywacja wewnętrzna, są nazwy przystanków MPK – wszystkie miana z tej klasy są lokalizujące, a większość z nich lokalizuje, wykorzystując głównie plateonimy, rzadziej inne urbanonimy, np. ojkonimy (przystanki: *Hetmańska Podzamcze 01*, *Powstańców W-wy Nowe Miasto 11*), hydronimy (p. *Kwiatkowskiego Zalew*), nazwy obiektów sztucznie wydzielonych (p. *Lwowska Cmentarz Armii Radzieckiej*), nazwy pomników (p. *Jana Pawła II Grunwald*) oraz inne niż ulice nazwy komunikacyjne (przystanki: *Dworzec Komunikacji Lokalnej*, *Kopisto Most Zamkowy 04*).

Takie interferencje w obrębie różnych klas obiektów miejskich świadczą o spójności tego systemu, podnoszą jego funkcjonalność, są też wyrazem dbałości o tradycję, a także integracji społeczności, która nazwy tworzy.

Językowo-kulturowy obraz miasta

Badacze związków języka z kulturą wychodzą z założenia, że „proces nominacji będący rezultatem subiektywnej, a może raczej intersubiektywnej interpretacji rzeczywistości pozajęzykowej warunkowany jest kulturowo i psychologicznie” (Kurek 2004: 129). Obraz świata zawarty w języku odzwierciedla nie tylko cechy nazywanych obiektów terenowych, ale także, a może nawet przede wszystkim, ich twórców i ich postrzeganie świata, system wartości, sposób konceptualizacji otaczającej rzeczywistości pozajęzykowej. Taki obraz świata zawierają też – rzecz jasna – urbanonimy.

W procesie tworzenia nazwy podmiot nazywający, przyjmując określony punkt widzenia i patrząc na przedmiot nazywany z określonej perspektywy, dokonuje jego kategoryzacji i bardzo często waloryzacji. Zdarza się, że dwa podmioty nazywające z różnych przyczyn mogą inaczej konceptualizować tę samą przestrzeń (por. Kurek 2004: 142–145) – powstają wówczas dublety i warianty nazewnicze (Mrózek 1991; 2003: 202)⁷.

Dawniej w nazewnictwie miejskim dominował obraz oparty na konkrecie, obecnie nadal tak się dzieje, ale tylko w nominacjach nieoficjalnych, uzualnych; nazewnictwo oficjalne stało się bardziej oderwane od rzeczywistości (liczne nazwy konwencjonalne), tworzy się coraz więcej nazw abstrakcyjnych, najproduktywniejszą grupą stały się nazwy uznaniowe (zawierające ocenę społeczną patronów). W pewnym sensie odzwierciedla to różny stosunek kreatorów nazw do przestrzeni dawniej i obecnie: dominujący do XIX stulecia pragmatyczny stosunek twórców nazw (mieszkańców) do urbanonimów jako znaków deskrypcyjnych i funkcjonalnych zastąpiony został postawą preferującą symbolikę (por. Handke 2010: 362). Innymi słowy, oficjalne nazwy miejskie ze zna-

⁷ O paralelizmie nazewniczym w urbanonii Rzeszowa zob. Myszką 2013.

ków informacyjnych (drogowskazów, lokalizatorów, obrazów) stały się znakami symbolicznymi (symbolizującymi postawy, preferencje, poglądy społeczności, w obrębie której powstają) lub znakami asemantycznymi (nazwy „z kłucza”) o funkcji wyłącznie deiktycznej.

Mimo wszystko w porównaniu do innych systemów nazewnictwa, a zwłaszcza chrematonimów, nazewnictwo miejskie jawi się jako dosyć zachowawcze. Zarówno w jego warstwie nieoficjalnej, jak i oficjalnej dominują nazwy oparte na mało wyszukanej leksyce, znanej wszystkim mieszkańcom. Podobnie zresztą dzieje się w innych miastach Podkarpacia, a także w oficjalnym nazewnictwie ulic wiejskich w regionie. Ten swoisty „tradycjonalizm nazewniczy” pomaga w „oswajaniu przestrzeni bliskiej, lokalnej” (Oronowicz-Kida 2014: 170).

Nazwy motywowane realistycznie mają przede wszystkim deskrypcyjny charakter – dosłownie i wprost wskazują na kierunek, lokalizację, wygląd, funkcję, przeznaczenie, przynależność, rozmiar określanych nimi desygnatów. Stosunkowo rzadko zdarzają się wśród nich miana będące efektem kreacji metaforycznej. Są to zwłaszcza nazwy przeniesione (typ: *Chiny*, *Manhatan* (!), *Bośnia*) – ich „znaczenie” użytkownicy odtwarzają, dysponując określoną kompetencją kulturową, pozwalającą na „rozpatrywanie wtórnego obiektu w kategoriach prymarnego referenta nazwy” (Rutkowski 2007: 12). Oczywiście zawsze w takiej sytuacji wykorzystuje się częściowe, wybiórcze podobieństwo do desygnatu wyjściowego (tu np. odległe położenie Chin, niepokój w ogarniętej wojną Bośni, przepych i bogactwo Manhattanu), bowiem przy tworzeniu nazwy zawsze mamy do czynienia z aktem kreacji, zawsze następuje „konstruowanie nowej jakości conceptualnej jako rezultatu interakcji dwóch struktur pojęciowych” (Rutkowski 2007: 238). Rodzaj i kierunek tej interakcji jest zależny od kreatorów i ich wiedzy o świecie. Podobny mechanizm, wymagający jednak sporo mniejszych kompetencji kulturowych, wykorzystywany jest przy tworzeniu metaforycznych nazw charakteryzujących odsyłających do kształtu domeny źródłowej (np. pola: *Bania*, *Siodła*, hydronim *Baniok*).

Jeszcze rzadziej niż nazwy metaforyczne obserwujemy w urbanonimii miana, w których zachodzi metonimiczna zależność znaczeń, np. *Grunwald* (pomnik upamiętniający bitwę – miejsce za wydarzenie), *ul. Paniaga* (ekskluzywna ulica, po której przechadzali się paniagi, czyli panice – miejsce za osoby użytkowników), *Delfin*, *Karpik*, *Muszelka* (baseny; nazwy wskazują na związek z wodą, morzem, rybami i ssakami wodnymi – element kategorii za inny element tej samej kategorii).

K. Ożóg kilka lat temu stwierdził, że najnowsze tendencje w języku miejskim to „amerykanizacja napisów w przestrzeni publicznej miasta oraz ich ludyczny charakter. Obie kategorie są pochodną współczesnych tendencji kulturowych”. Do tego należy dodać postępujący konsumpcjonizm, odwrót od wartości religijnych, zwrot w kierunku informatyzacji i medialności. Napisy uliczne mają szokować, bawić, prowokować (Ożóg 2008: 20 –21). Tendencje

te – od dawna zauważalne wśród ergonimów komercyjnych – bardzo powoli wracają do nazewnictwa ulic, zamieszkanich i niezamieszkanich części miast, placów, parków i cmentarzy. Zaczynają być widoczne jedynie w nazewnictwie osiedli deweloperskich i ważniejszych punktów przestrzeni miasta.

Pewne sygnały potoczności w nazewnictwie Rzeszowa są widoczne od okresu międzywojennego⁸, kiedy to zaczęto tworzyć uniwerbizmy i zdrobnienia będące wariantami oficjalnych nazw (*Bernardynka* < *ul. Bernardyńska*, *Liska* < *Lisia Góra*, *Kościuszek* < *pomnik T. Kościuszki*, *Adaś* < *pomnik A. Mickiewicza* itp.). Zjawisko przybrało na sile w ostatnich dekadach XX w. Do nieoficjalnego nazewnictwa miejskiego zaczęły trafiać nawet wulgaryzmy (*Wielka Pizda*, *Wielka Cipa*). Początek XX w. to z kolei powolna ekspansja języka angielskiego do onimicznej przestrzeni miasta. W Rzeszowie najbardziej jest ona widoczna w nazewnictwie osiedli deweloperskich (np. *Capital Towers*, *Garden Place*), pojedynczych znaczących budynków (*SkyRes Warszawska-Lubelska*, *Mochnickiego Corner* – obie nazwy to hybrydy), a także w nazewnictwie nieoficjalnym innych obiektów (most *Gej Bridż*). Język angielski postrzegany jest jako wyznacznik pewnego europejskiego uniwersalizmu kulturowego, staje się „modny”. Tendencja ta nie u wszystkich znajduje jednak zrozumienie. K. Handke (2010: 371) zbyt dużą tolerancję na przyjmowanie elementów obcojęzycznych zalicza nawet do czynników destrukcyjnych nazewnictwa miejskiego.

Rzeszowskie urbanonimy pokazują, że miasto jest raczej zamknięte na obcych, SWOI znajdują się w CENTRUM i to względem nich orientowane są wszelkie kreacje nazewnicze. Ale należy też podkreślić, że w mieście funkcjonują OBCY CZĘŚCIOWO OSWOJENI (np. spolonizowani, mieszkający tu, pełniący funkcje społeczne). Widoczna jest także otwartość na gości (nazwy kierunkowe). Z kolei interferencje kulturowe widoczne są w nazwach przeniesionych z innych krajów i miast. W nazewnictwie stolicy Podkarpacia nie widać (jeszcze?) tendencji do tworzenia obszarów (dzielnic) ekskluzywnych ani dzielnic biedy⁹ – nazwy są w tym sensie „demokratyczne”¹⁰. Pewną ocenę grup mieszkańców i zamieszkiwanych przez nie obszarów można zauważyć w dawniejszych nominacjach (np. *Cyganówka*). Współcześnie sygnałem reinterpretacji obrazu OBCEGO w urbanonimii są najnowsze nazwy ulic i obszarów położonych na

⁸ Być może wcześniej nazwy tego typu też się pojawiały, ale brak dokumentacji nazw potocznych.

⁹ Jak zauważył K. Ożóg (2008: 21), współczesny obraz miasta nie jest jednolity: „Z jednej strony mamy miasto otwarte, tolerancyjne dla wszystkich, ale zauważa się już tendencje do zamykania niektórych dzielnic, w których mieszkają ludzie bogaci. Całość dzielnicy jest pod ochroną, a każde wejście jest rejestrowane. Miasto zaprzecza swojej naturze”.

¹⁰ Co nie znaczy, że w Rzeszowie – jak zresztą niemal w każdym mieście – nie wyróżnia się „lepszych” i „gorszych” dzielnic, „lepszych” i „gorszych” adresów (por. Handke 2003: 116). Nie znajduje jednak wyrazu w samych nazwach.

peryferiach: powoli OBCYM staje się każdy, kto nie jest mną albo kimś bardzo blisko ze mną związanym. Ta tendencja widoczna jest np. w – proponowanych przez mieszkańców – nazwach ulic: *Rodzinna, Bracka, Familijna, Wspólna* itp.).

Przeciwstawienie SWÓJ – OBCY najsilniej uwidacznia się w nazwach posesyjnych, akcentujących wagę własności (domu, ziemi) jako jednej z największych wartości w naszej kulturze. Jednak to, co dla właściciela obiektu jest SWOJE, dla innych może pozostać OBCE. Ponadto w podstawach nazw posesyjnych mogą być utrwalane obok nazwisk polskich także obce antroponimy, co powoduje, że te same jednostki leksykalne noszą jednocześnie znamiona swojskości w sensie przestrzennym oraz obcości kulturowej i odmienności etnicznej mieszkańców miasta (Mrózek 2003: 202; Handke 2011: 9–10). Dychotomię SWÓJ – OBCY można też obserwować w nazwach lokalizujących wskazujących na bliskie i znane obiekty i ich nazwy¹¹. Mian tych jest znacznie więcej niż nazw kierunkowych zorientowanych na OBCEGO. Specyficznie kategoria ta realizuje się w nazwach pamiątkowych – tu dotyczy wyboru pomiędzy SWOIM i OBCYM patronem (por. Rzetelska-Feleszko 2006: 79–80).

W systemie urbanonimicznym mocno jest akcentowana także opozycja CENTRUM – PERYFERIE. W nazewnictwie Rzeszowa zaznacza się ona jednak głównie w płaszczyźnie horyzontalnej, mniej jest widoczna w płaszczyźnie wertykalnej. Trzeba przy tym podkreślić, że w toponimii miasta znaczenie lokatywne CENTRUM i PERYFERII najczęściej ściśle jest związane ze znaczeniem kulturowym. To, co jest w środku w sensie fizycznym, jest też w centrum mentalnym – jest prestiżowe. Od tej reguły wyjątek stanowią nazwy punktów – tu o kategorii CENTRUM możemy mówić tylko w znaczeniu społecznej rangi obiektu.

Trzecia analizowana opozycja STARY – NOWY w urbanonimii nie jest tak wyraźna jak dwie poprzednie. Bardzo mocno uzewnętrzniają się tu zwłaszcza dwa jej aspekty: temporalny i wartościujący, które zresztą nie zawsze dadzą się rozdzielić. Co ciekawe, obydwie człony opozycji najczęściej wartościują dodatnio: NOWY w mieście zazwyczaj jest synonimem nowoczesności, a STARY desygnuje coś, co jest wartościowe, sprawdzone, ale przede wszystkim trwałe. W aspekcie temporalnym człony *stary*, *nowy* wyznaczają chronologię pojawiania się określanych nimi desygnatów, ale w niektórych przypadkach mogą podkreślać prestiż obiektu (zazwyczaj starszy jest ważniejszy), mogą też być symbolem nowego ładu, porządku albo przeciwnie – zachowawczości i konserwatyzmu.

¹¹ M. Dawidziak-Kładoczną do kategorii swój zalicza nazwy, które zostały przeniesione z innych obiektów, np. biur podróży, regionów, dzielnic, ulic, charakterystycznych zabytków, nazwisk postaci z naszego kręgu kulturowego, imion polskich lub zadomowionych w kulturze polskiej, ale też nazwy odapelatywne utworzone od wyrazów kojarzących się z realiami miasta czy regionu, w którym jest ulokowany nazywany obiekt. Badaczka twierdzi ponadto, że „odwołanie się do kategorii »swój« przez zastosowanie nazwy z motywacją realnoznaczeniową, czyli takiej, która ma rzeczywisty związek znaczeniowy z obiektem, należy odczytywać jako przejaw dążności do lokalizacji i homogenizacji” (Dawidziak-Kładoczną 2011: 86–87).

O ile **SWOJE** jest oceniane lepiej niż **OBCE**, a **CENTRUM** jest lepsze niż **PERYFERIE**, o tyle w zakresie opozycji **STARY – NOWY** możemy mówić o ambiwalentnej waloryzacji przestrzeni onimicznej miasta. Ocena jest zależna od punktu widzenia i perspektywy, co oznacza duży subiektywizm. W nazewnictwie widać poszanowanie **STAREGO**, ale też pewne zauroczenie **NOWYM**. Obie oceny nie są jednak przesadnie akcentowane.

Poprzez nazwy miasto komunikuje się ze swoimi mieszkańcami, a zarówno mieszkańcom, jak i przyjezdnym pomaga w orientacji w przestrzeni fizycznej (Siwiec 2012: 205). Jakie komunikaty wysyła nazewnictwo Rzeszowa? W zakresie cech systemowych jest to nazewnictwo typowe dla polskich miast. Na tle innych grodów tej części Polski jest stosunkowo młode (niewiele jest nazw mających więcej niż trzysta lat, a i te to głównie dawne nazwy miejscowości wchłoniętych przez miasto).

Początkowo niewielkie, prywatne miasto o charakterze rzemieślniczo-handlowym nie było otoczone jurydykami ani osadami służebnymi. Nigdy też nie wykształcił się tu większy przemysł, nie osiedlili bogaci kapitaliści. Z czasem stało się za to miastem rezydencjalnym rodu Lubomirskich, potem miastem garnizonowym. Typ i charakter grodu tylko do pewnego stopnia odbijają się w jego nazwach. Zwłaszcza brak tu nazw zawodowych, nawiązujących do licznych w mieście w wiekach XV–XVIII cechów, a rzemieślniczo-handlowy charakter miasta odbija się jedynie w stosunkowo dużej liczbie nazw placów targowych i ulic motywowanych sprzedawanymi tam towarami. Obecność garnizonu widoczna jest w nazewnictwie koszar, placów do ćwiczeń i magazynów wojskowych, z kolei funkcja rezydencjalna została utrwalona w nazwach zamku i jego otoczenia (szczególnie pięknych ogrodów).

Mimo przygranicznego położenia miasta do jego nazewnictwa nie przeniknęły prawie wcale elementy ruskie, co bywa wskazywane jako dowód polskości tych ziem. Uwarunkowania społeczne i narodowościowe do pewnego stopnia znalazły odzwierciedlenie w mianach posesyjnych, utrwalających różne nazwiska: niemieckie (z pierwszych wieków istnienia miasta), włoskie (architekci sprowadzani przez Lubomirskich), austriackie (urzędnicy z czasów zaborów), żydowskie (kupcy), ale przede wszystkim polskie, odapelatywne, o charakterze przezwiskowym. Na stosunki społeczne wskazują ponadto liczne nazwy odwołujące się do właścicieli miasta oraz do władz miejskich.

Polityczne losy tych ziem były dość skomplikowane (najpierw bezpośrednie sąsiedztwo Rusi, potem napływ Żydów, przejście pod zarządek Austro-Węgier, w końcu uczynienie z miasta centrum komunizmu), jednak wydaje się, że ten czynnik miał niewielki wpływ na kształtowanie się nazewnictwa miejskiego. Nie widać w nim obcych wpływów językowych – poza okresowym tłumaczeniem nazw ważniejszych ulic na język niemiecki w czasie zaborów i podczas II wojny światowej. Z kolei oddziaływanie zmiennej sytuacji poli-

tycznej dość wyraźnie zaznacza się w nazewnictwie oficjalnym (renominacje nazw ulic i placów po roku 1945 i po 1989), ale jest zupełnie nieobecne w nazewnictwie uzualnym. Niegdyś było to miasto trzech religii (chrześcijaństwo, prawosławie i judaizm), ale i ten czynnik nie znalazł wyraźnego odbicia w nazewnictwie: jest widoczny jedynie w nazwach kilku świątyń i cmentarzy.

Ponieważ miasto jest położone na dosyć równinnym terenie, mało w nim charakterystycznych elementów krajobrazu: stawów, rzek (poza Wisłokiem; jego dopływy w centrum miasta ujęto w kanały), jezior, lasów, górów itp., w nazewnictwie miejskim Rzeszowa odnajdziemy niewiele odwołań do topografii. W nazwach charakteryzujących utrwała się raczej wygląd obiektu i jego funkcje. Za to nazwy lokalizujące pozwalają odtworzyć zarówno elementy topografii, jak i kultury materialnej (budynki, zakłady przemysłowe, ważne punkty komunikacyjne itd.). Niematerialną kulturę (poglądy i wartości wyznawane przez mieszkańców) można odczytać, analizując nazwy pamiątkowe.

Nazewnictwo każdego miasta jest obrazem życia jego mieszkańców, jest swego rodzaju dokumentacją historii i teraźniejszości. Należy przyznać rację K. Handke, która uznała iż „rola nazewnictwa miejskiego jako świadka historii a zarazem swoistego dokumentu o wielkiej wartości edukacyjnej i kulturowej w pełni uprawnia je do korzystania ze statusu **niematerialnego zabytku kultury** [podkr. A.M.], który zasługuje na taką samą ochronę prawną jak zabytki kultury materialnej” (Handke 2011: 63).

Bibliografia

A. Źródła

Skróty źródeł

1. Mapy

- ISL (Mapa) Miasto Rzeszów. Województwo lwowskie. Powiat Rzeszów. Odciski litograficzne sporządzono na podstawie nowego zdjęcia wykonanego w latach 1928–1932; Wykonano w Oddziale reprodukcji Izby Skarbowej I we Lwowie według stanu z r. 1931; Akta Miasta Rzeszowa, Zbiór kartograficzny 1931–1937, sygn. 1.
- JNa (Mapa) Plan terminów fizjograficznych wg wyjaśnień F. Kotuli sporządzony w 1983 r. przez Januarego Nowaka (dotyczy Rzeszowa w dwudziestoleciu międzywojennym).
- JNb (Mapa) Rzeszów, ważniejsze budynki pod koniec 20-lecia, sporządził January Nowak, 1981.
- JNc Mapa opracowana do książki F. Kotuli (Kotula F., *Tamten Rzeszów*, Rzeszów 2003).
- Kat 1842 *Rzeszow Kreisstadt in Galizien*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1151.
- Kat 1849 *Stadt Rzeszow In Galizien 1849 r.*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- Kat 1888 *Miasto Rzeszów w Galicyi. Powiat podatkowy Miasto Rzeszów*. Litografowano w c.k. zakładzie litograficznym katastru według stanu z roku 1888, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- Kat 1903 *Miasto Rzeszów w Galicyi. Powiat podatkowy Rzeszów 1903*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Kataster Gruntowy 1847–1955, sygn. 3406.
- Kat 1909 *Miasto Rzeszów w Galicyi. Powiat podatkowy Rzeszów 1909*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Kataster Gruntowy 1847–1955, sygn. 3407.
- M 1841a *Situations plan Rzeszow 1841*, Akta Miasta Rzeszowa, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, sygn. 1953.
- MR 1895 *Mapa miasta Rzeszowa wraz z otoczeniem tegoż. Zmniejszono z map katastralnych w roku 1895*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- P 1957 *Schematyczny plan miasta Rzeszowa* (brak innych danych).
- P 1965 *Plan Rzeszowa*, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, red. J. Celiński, Warszawa 1965.
- P 1968 *Plan Rzeszowa*, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, red. J. Celiński, K. Francke, Warszawa 1968.
- P 1970 *Plan Rzeszowa*, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, red. A. Kieniewicz, Warszawa 1970.
- P 1974 *Plan Rzeszowa*, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, red. W. Koziorowska, Warszawa 1974.
- P 1977 *Plan Rzeszowa*, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, red. W. Koziorowska, Warszawa 1977.
- P 2009 *Rzeszów. Plan miasta*, wyd. Demart SA, Warszawa 2009.

- Pm 1879 *Plan miasta Rzeszowa zestawiony podług mapy katastralnej z 1879 r.* Z map katastralnych pomniejszył Tadeusz Marcoin bud. miejski, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- Pmr 1931 *Miasto Rzeszów. Województwo lwowskie. Powiat Rzeszów.* Odciski litograficzne sporządzono na podstawie nowego zdjęcia wykonanego w latach 1928–1932, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Zbiór kartograficzny 1931–1937, sygn. 1.
- PN 1894 Mapa Rzeszowa z ok. 1894 r., Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- PN 1894c Mapa Rzeszowa z ok. 1894 r., Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953 (egzemplarz z polskimi nazwami dopisanymi czerwonym kolorem później).
- PR 1897 *Project einer Oelgasbeleuchlung In Rzeszow*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- Ps 1841 *Situations plan Rzeszow 1841*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- Ps 1892 *Plan sytuacyjny miasta Rzeszowa*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- Ps 1895 *Plan sytuacyjny z dnia 30 października 1895*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- PS bd *Plan sytuacyjny Rzeszowa z końca XIX w.*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.
- Pwr *Mapa Wielkiego Rzeszowa* (ok. 1910), Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta Miasta Rzeszowa, sygn. 1953.

e-mapy

- @op <http://overpass-turbo.eu> [dostęp: 12.2014]
- @mg <https://www.google.pl/maps/> [dostęp: 12.2014]
- @osm <http://www.openstreetmap.org/#map=17/50.03725/22.04362> [dostęp: 12.2014]

2. Encyklopedie, monografie, rękopisy

- AGZ 1868–1914, *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- AO Rolny W. (wyd.), 1927–1930, *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima*, najstarsze akta konsystorza lwowskiego, Lwów.
- arr Przyboś A. (wyd.), 1957, *Akta radzieckie rzeszowskie 1591–1634*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- BK Kotula B., 1999, *Rzeszowskie lizaki*, Rzeszów: Społeczny Komitet Wydania Dziel Franciszka Kotuli.
- BKa Kotula B., 1996, *Anegdota prawdziwe czyli „hejleluki” o Franciszku Kotuli*, Rzeszów: nakł. autora.
- CdUC 1870–1880, *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, Kraków: Universitas.
- DR1 Kiryk F. (red.), 1994, *Dzieje Rzeszowa*, t. I: *Rzeszów od najdawniejszych czasów do I rozbioru*, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- DR2 Kiryk F. (red.), 1998, *Dzieje Rzeszowa*, t. II: *Dzieje Rzeszowa. Rzeszów w czasach zaborów i niewoli 1772–1918*, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o.
- DR3 Kiryk F. (red.), 2001, *Dzieje Rzeszowa*, t. III: *Rzeszów w okresie międzywojennym i okupacji (1918–1944)*, Rzeszów: Libri Ressovienses Sp. z o.o.

- DR4 Bonusiak W. (red.), 2012, *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, Rzeszów: Mitel.
- ER Draus J., Zamoyski G. i in. (red.), 2011, *Encyklopedia Rzeszowa*, Rzeszów: Mitel.
- FK Kotula F., 1997 (2003), *Tamten Rzeszów*, Rzeszów: Mitel.
- FKo Kotula F., 1958, *Obwarowania Rzeszowa i rozwój przestrzenny miasta w XVII–XVIII wieku* [w:] *Pięć wieków miasta Rzeszowa*, red. F. Błoński, Warszawa: PWN, s. 159–240.
- GR 1889–, *Gazeta Rzeszowska* – wychodzi w każdą środę o godzinie 6½ wieczór; biuro redakcji i administracji ul. Zamkowa 1 (Księgarnia J. Pelara) [dostęp na: <http://www.pbc.rzeszow.pl>].
- JB Beniasz J., 1956, *Edukacja Józia Barączka*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- JM Malczewski J., 1989, *Dzielnice Rzeszowa obecnie, niegdyś przedmieścia i wsie podmiejskie*, Rzeszów: Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej.
- KDM Piekosiński F. (wyd.), 1874–1905, *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, Kraków: Akademia Umiejętności.
- KDP Rzyszczewski L. i in. (wyd.), 1848, *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 1, Warszawa.
- Kł Smółka J., Tymińska Z. (wyd.), 1936, *Księga ławnicza 1402–1445*, t. 1, Przemysł: nakład Gminy Miasta Przemysła.
- KPK Kaczmarczyk A., 1913, *Księga przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1393–1506*, Kraków: Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa.
- ksw *Księga sądu wójtowsko-ławniczego w Rzeszowie 1708–1731*, t. X, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta miasta Rzeszowa, P-160878, sygn. 24.
- ksw2 *Księga sądu ławniczego miasta Rzeszowa 1724–1776*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta miasta Rzeszowa, P-160878, sygn. 27.
- MC Czarnota M., 2001 (2003), *Rzeszowskie ulice i okolice*, Rzeszów: Mitel.
- MCa Czarnota M., 2003, *Rzeszowskie ulice i tuż za rogatkami*, Rzeszów: Mitel.
- MPV Ptaśnik J. (wyd.), 1913, *Monumenta Poloniae Vaticana*, Kraków: Akademia Umiejętności.
- NMP Rymut K. (red.), 1996–2013, *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. I–IX, Kraków: Pandit.
- ppr *Protokoły posiedzeń Rady Gminnej Miasta Rzeszowa od roku 1877–1880*, Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół 1, P-5905, sygn. 34.
- SG Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. (red.), 1880–1902, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
- SK Kłos S., 2006, *Rzeszów. Przewodnik po śródmieściu i osiedlach Rzeszowa*, Rzeszów: Agencja Wydawnicza JOTA (SK o1 – okładka z przodu, SK o2 – okładka z tyłu).
- TZ *Tabelaryczne zestawienie nazw ulic w Rzeszowie*, „Gazeta Rzeszowska”, nr 39/1931 (z 27 IX 1931 r.), s. 4.
- UN *Urzędowe nazwy..., 1966, Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*, t. 70: Powiat rzeszowski i powiat miejski Rzeszów (Komisja Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych).
- WD *Wykaz domów..., 1899, Wykaz domów w mieście Rzeszowie z nowymi nazwami ulic i placów oraz z liczbami orientacyjnymi, liczbami spisowymi i liczbami wykazów hipotecznych*, Rzeszów.
- WW Walat W., 1996, *Nazwy miejscowe (fizjograficzne)*, „Pobitno nasza mała Ojczyzna” nr 5 (6), Rok II (16.12.1996).
- ZDM Kuraś S. i in. (wyd.), 1969, *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. IV, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

3. Inne

BKw dane z wywiadu z Bogusławem Kotulą
ET dane z eksploracji terenowej
RMR dane z uchwał rady miasta (por. też Wisz 2012):

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W RZESZOWIE

Akta Miasta Rzeszowa:

Sygn. 41, Uchwała RM w Rzeszowie z 5 V 1891 r.
Sygn. 43, Uchwała RM w Rzeszowie z 15 III 1894 r.
Sygn. 49, Uchwała RM w Rzeszowie z 31 X 1900 r.
Sygn. 51, Reskrypt CK Namiestnictwa z 30 V 1902 r.
Sygn. 52, Uchwała RM w Rzeszowie z 18 III 1903 r.
Sygn. 56, Uchwała RM w Rzeszowie z 16 I 1907 r.
Sygn. 62, Uchwała RM w Rzeszowie z 4 VI 1913 r.
Sygn. 2027, Uchwała RM w Rzeszowie z 8 II 1926 r.
Sygn. 2032, Uchwała RM w Rzeszowie z 10 II 1931 r.
Sygn. 2037, Uchwała RM w Rzeszowie z 23 VII 1936 r.
Sygn. 2038, Uchwała RM w Rzeszowie z 3 VI 1937 r.

Zarząd Miejski w Rzeszowie:

Sygn. 2, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 30 X 1946 r., z 3 IV 1947 r.
Sygn. 3, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 28 V 1947 r., z 27 IX 1947 r.
Sygn. 4, Uchwała MRN w Rzeszowie z 7 XII 1948 r.
Sygn. 5, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 11 IV 1949 r., z 10 VI 1949 r. (Nr V/29/49), z 10 IX 1949 r. (Nr VII/39-40/49), Uchwała Prezydium MRN w Rzeszowie z 17 V 1949 r.

Miejska Rada Narodowa w Rzeszowie:

Sygn. 34, Uchwała MRN w Rzeszowie z 31 I 1975 r. (Nr VII/20/1975).
Sygn. 38, Uchwała MRN w Rzeszowie z 5 VII 1977 r. (Nr XIX/61/77).
Sygn. 41, Uchwała MRN w Rzeszowie z 19 IV 1978 r. (Nr III/9/78).
Sygn. 45, Uchwała MRN w Rzeszowie z 26 IX 1979 r. (Nr XII/20/1979).
Sygn. 48, Uchwała MRN w Rzeszowie z 22 XII 1980 r. (Nr XVII/29/80).
Sygn. 52, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 8 IX 1982 r. (Nr XXII/58/1982), z 4 XI 1982 r. (Nr XXX/63/1982), z 10 X 1989 r. (Nr VIII/31/1989).
Sygn. 54, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 5 VII 1983 r. (Nr XXVI/77/1983), z 17 X 1983 r. (Nr XXVII/82/1983).
Sygn. 55, Uchwała MRN w Rzeszowie z 29 XII 1983 r. (Nr XXVIII/87/1983).
Sygn. 58, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 29 IX 1986 r. (Nr XIII/60/1986), z 30 XII 1986 r. (Nr XIV/69/1986).
Sygn. 63, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 10 X 1989 r. (Nr VIII/31/1989), z 10 X 1989 r. (Nr VIII/32/89).
Sygn. 64, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 9 I 1990 r. (Nr IX/36-39/1990), z 23 IV 1990 r. (Nr XII/52/90).
Sygn. 66, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 19 IV 1978 r. (Nr III/9/78), z 26 IX 1979 r. (Nr XII/20/1979).
Sygn. 68, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 22 XII 1980 r. (Nr XVII/29/1980), z 8 IX 1982 r. (Nr XXII/58/1982), z 4 XI 1982 r. (Nr XXX/63/1982).
Sygn. 71, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 16 X 1987 r. (Nr XIX/95/87), z 16 X 1987 r. (Nr XIX/96/87).

Sygn. 72, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 10 X 1989 r. (Nr VIII/31/1989), z 9 I 1990 r. (Nr IX/36-38/1990), z 23 IV 1990 r. (Nr XII/52/90).

Sygn. 184, *Protokoły z posiedzeń Zespołu Opiniodawczego ds. Nazewnictwa Ulic i Placów w Rzeszowie 1980–1985.*

Sygn. 185, *Zespół ds. Nazewnictwa Ulic i Placów na terenie miasta Rzeszowa 1986–1988.*

Sygn. 186, *Zespół ds. Nazewnictwa Ulic i Placów na terenie miasta Rzeszowa 1988–1990.*

Prezydium MRN w Rzeszowie:

Sygn. 1, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 10 VI 1949 r. (Nr V/29/49), z 10 IX 1949 r. (Nr VII/39-40/49), z 25 II 1950 r. (Nr I/10/50), z 25 IV 1950 r. (Nr II/32/50), z 17 X 1950 r. (Nr VIII/68/50), z 5 V 1951 r. (Nr II/18/51), z 3 X 1952 r. (Nr VII/24/52), z 15 XII 1952 r. (Nr VIII/31/52).

Sygn. 3, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 30 X 1956 r. (Nr XV/62/56), z 28 XII 1956 r. (Nr XVII/74/56), z 4 XII 1957 r. (Nr XXII/95/57).

Sygn. 4, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 29 X 1958 r. (Nr VI/24/58), z 23 III 1959 r. (Nr IX/43/59).

Sygn. 5, Uchwała MRN w Rzeszowie z 29 II 1960 r. (Nr XIII/4/60).

Sygn. 10, Uchwała MRN w Rzeszowie z 24 VII 1964 r. (Nr XXIX/6/64).

Sygn. 15, Uchwała MRN w Rzeszowie z 30 IX 1968 r. (Nr XXVII/106/1968).

Sygn. 22, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 31 V 1972 r. (Nr XXI/75/72), z 30 VI 1972 r. (Nr XII/80/72).

Zarząd Miejski w Rzeszowie:

Sygn. 2, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 30 X 1946 r., z 3 IV 1947 r.

Sygn. 3, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 28 V 1947 r., z 24 IX 1947 r.

Sygn. 5, Uchwały MRN w Rzeszowie: z 11 IV 1949 r., z 10 VI 1949 r. (Nr V/29/49), z 10 IX 1949 r. (Nr VII/39-40/49)

WYDZIAŁ GEODEZJI URZĘDU MIASTA RZESZOWA

Teczka: *Uchwały z nadania nazw ulic w Rzeszowie:*

Uchwały MRN w Rzeszowie: z 29 X 1958 r. (Nr VI/24/58), z 30 IX 1968 r. (Nr XXVII/106/1968), z 31 V 1972 r. (Nr X/75/72), z 31 I 1975 r. (Nr VII/20/1975), z 1 XII 1975 r. (Nr X/28/1975), z 5 VII 1977 r. (Nr XIX/61/77), z 19 IV 1978 r. (Nr III/9/78), z 26 IX 1979 r. (Nr XII/20/1979), z 22 XII 1980 r. (Nr XVII/29/80), z 8 IX 1982 r. (Nr XXII/58/1982), z 4 XI 1982 r. (Nr XXX/63/1982), z 5 VII 1983 r. (Nr XXVI/77/1983), z 17 X 1983 r. (Nr XXVII/82/1983), z 29 XII 1983 r. (Nr XXVIII/87/1983), z 29 IX 1986 r. (Nr XIII/60/1986), z 30 XII 1986 r. (Nr XIV/69/1986), z 10 X 1989 r. (Nr III/31/1989), z 9 I 1990 r. (Nr IX/36-38/1990), z 23 IV 1990 r. (Nr XII/52/90).

Uchwały Rady Miasta Rzeszowa: z 23 X 1990 r. (Nr VI/30/90), z 11 VI 1991 r. (Nr XXI/37/91), z 8 IX 1992 r. (Nr XXXVI/56-57/91), z 13 II 1996 r. (Nr XXXIII/21/1996), z 17 XII 1996 r. (Nr XLVIII/148/1996), z 6 V 1997 r. (Nr LV/36/1997), z 16 VI 1998 r. (Nr LXXV/64/1998), z 29 VI 1999 r. (Nr XVIII/138/1999), z 31 VIII 1999 r. (Nr XX/150/99), z 22 VIII 2000 r. (Nr XXXIX/144-146/2000), z 25 IX 2001 r. (Nr LVI/136-140/2001), z 9 X 2001 r. (Nr LVII/156-160/2001), z 9 X 2001 r. (Nr LVII/160/2001), z 11 VI 2002 r. (Nr LXXII/99-101/2002), z 18 VI 2002 r. (Nr LXXIII/120/2002), z 17 VI 2003 r. (Nr X/94-95/2003), z 2 IX 2003 r. (Nr XII/122/2003), z 8 X 2002 r. (Nr LXXVII/204/2002), z 2 XII 2003 r. (Nr XVI/185-186/2003), z 17 II 2004 r. (Nr XIX/7/2004), z 6 VII 2004 r. (Nr XXVI/136-138/2004), z 14 XII 2004 r. (Nr XXXI/237/2004), z 21 XII 2004 r.

(Nr XXXII/256–257/2004), z 22 II 2005 r. (Nr XXXV/18/2005), z 30 VIII 2005 r. (Nr XLII/219/2005), z 29 XII 2005 r. (Nr XLIX/331–332/2005), z 14 II 2006 r. (Nr LII/40/2006), z 4 IV 2006 r. (Nr LV/101/2006), z 29 VIII 2006 r. (Nr LXII/180/2006), z 30 I 2007 r. (Nr VI/92–97/2007), z 30 X 2007 r. (Nr XIX/306/2007), z 3 I 2008 r. (Nr XXIV/385/2008), z 25 I 2008 r. (Nr XXVI/395/2008), z 29 I 2008 r. (Nr XXVII/416/2008), z 26 II 2008 r. (Nr XXIX/455/2008), z 23 IX 2008 r. (Nr XXXVIII/638–639/2008), z 19 XII 2008 r. (Nr XLVI/741/2008), z 30 XII 2008 r. (Nr XLVII/757/2008), z 24 II 2009 r. (Nr L/821,823/2009), z 29 XII 2009 r. (Nr LXVI/1109–1110/2009), z 5 I 2010 r. (Nr LXVII/1126/2010), z 5 I 2010 r. (Nr LXVII/1128/2010), z 30 III 2010 r. (Nr LXXIII/1237–1238/2010), z 31 VIII 2010 r. (Nr LXXX/1394/2010), z 26 X 2010 r. (Nr LXXXII/1457/2010), z 28 XII 2010 r. (Nr III/50–51/2010).

Uchwały Rady Gminy Świlcza: z 29 XII 2006 r. (Nr IV/25/2006), z 4 XII 2006 r. (Nr II/7/2006), z 7 XII 2007 r. (Nr XIII/121/2007).

Uchwała Rady Miejskiej w Głogowie Małopolskim z 9 XII 2004 r. (Nr XXV/272/2004).

Uchwały Rady Miejskiej w Tyczynie: z 30 VI 2000 r. (Nr XIX/145/2000), z 29 V 2001 r. (Nr XXVII/205/01).

Teczki: *Operaty ulic Rzeszowa*.

Teczka: *Zdezaktualizowane operaty ulic miasta Rzeszowa T. I: A–J*.

Teczka: *Zdezaktualizowane operaty ulic miasta Rzeszowa T. II: K–M*.

Teczka: *Zdezaktualizowane operaty ulic miasta Rzeszowa T. III: N–R*.

Teczka: *Zdezaktualizowane operaty ulic miasta Rzeszowa T. IV: S–W*.

Teczka: *Zdezaktualizowane operaty ulic miasta Rzeszowa T. V: Z–Ż*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Słocina 2006*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Załęże 2006*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Przybyszówka 2007*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Przybyszówka 2008*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Zwiężczyca 2008*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Biała 2009*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Budziwój 2010*.

Teczka: *Poszerzenie miasta Rzeszowa – Miłocin 2010*.

4. e-źródła

- @10r <http://www.mmrzeszow.pl/artukul/pomnikdziesieciu-rak-w-rzeszowie> [dostęp: 10.11.2014]
- @baza <http://www.rzeszow.pl/kultura-i-sport/sport1/baza-obiektow-sportowych> [dostęp: 04.2014]
- @bor <http://borowik.blox.pl/html/1310721,262146,169.html?2> [dostęp: 09.2014]
- @bor2 <http://borowik.blox.pl/html/1310721,262146,169,170.html?10,1> [dostęp: 09.2014]
- @bor3 <http://borowik.blox.pl/html/1310721,262146,169.html?12> [dostęp: 09.2014]
- @brzyd http://rzeszow.gazeta.pl/rzeszow/56,34962,11098477,Pomniki_brzydaki_w_Rzeszowie_Ktory_do_usuniecia_.html [dostęp: 10.11.2014]
- @brzyd2 http://rzeszow.gazeta.pl/rzeszow/1,34962,11125614,Rzeszow_skazany_na_brzydaki_Miasto_to_nie_folwark_.html#TRrelSST [dostęp: 10.11.2014]
- @Bud <http://pl.wikipedia.org/wiki/Budziwój> [dostęp: 02.01.2015]
- @cmen <http://www.polskie-cmentarze.pl> [dostęp: 15.01.2015]
- @diec <http://www.diecezja.rzeszow.pl/?q=node/10786> [dostęp: 27.04.2015]

@gov <https://rzeszow.uw.gov.pl/aktualnosci/odsloniecie-pomnika-sybirakow-w-rzeszowie> [dostęp: 27.04.2015]

@JPII http://rzeszow.gazeta.pl/rzeszow/56,34962,15856294,Pomnik_w_roku_smierci,,7.html [dostęp: 10.11.2014]

@KG <http://wikimapia.org/22396083/pl/Pomnik-Kazimierza-Górskiego> [dostęp: 10.11.2014]

@ko <http://www.mmrzeszow.pl/artukul/krwawa-ofiara-staroniwy> [dostęp: 10.11.2014]

@koscol <http://www.koscioly.rzeszow.pl> [dostęp: 09.2014]

@lot <http://www.rzeszowairport.pl> [dostęp: 08.2015]

@marti <http://mariten.blog.onet.pl/2010/09/> [dostęp: 05.2014]

@mmr <http://www.mmrzeszow.pl/artukul/rzeszow-zdobi-miasto-nowymi-rzezbami> [dostęp: 03.2014]

@mpk <http://www.rzeszow4u.pl/mpk-rzeszow/przystanki.html> [dostęp: 19.07.2014]

@news <http://rzeszow-news.pl/27864/> [dostęp: 12.12.2014]

@nowiny <http://www.nowiny24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20080831/RZESZOW/165475844> [dostęp: 11.2014]

@nowiny2 <http://www.nowiny24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20141027/RZESZOW/141029732> [dostęp: 11.2014]

@nowiny3 <http://www.nowiny24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20141003/RZESZOW/141009917> [dostęp: 11.2014]

@nowiny4 <http://www.nowiny24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20140724/RZESZOW/140729799> [dostęp: 11.2014]

@nowiny5 <http://www.nowiny24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20141107/RZESZOW/141109779> [dostęp: 11.2014]

@np <http://nonsensopedia.wikia.com/wiki/Rzeszów> [dostęp: 10.2014]

@ok <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/plenerowa-lekcja-historii-ulicami-rzeszowa/krzyz-pomnik-ofiarom-komunizmu> [dostęp: 10.2014]

@PC www.pomnikcieplinskiego.pl [dostęp: 09.2014]

@pcr <http://www.wielkac.pl/rzeszowski-pomnik-o-pomniku-czynu-rewolucyjnego.html> [dostęp: 11.2014]

@PJ <http://www.parafia-jozef.rzeszow.opoka.org.pl/pamiec4.html> [dostęp: 10.2014]

@pks http://web.pks.rzeszow.pl/przewozy_krajowe.php? [dostęp: 12.2014]

@PN <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/19474,rzeszow-pomnik-wdzieczności-armii-radzieckiej.html> [dostęp: 09.2014]

@pp <http://rzeszow.naszemiasto.pl/artukul/w-rzeszowie-trwa-budowa-parku-papieskiego,615484,art,t,id,tm.html> [dostęp: 11.11.2014]

@PR <http://pomnikirzeszowa.blogspot.com> [dostęp: 25.04.2015]

@proj <http://www.projektant.rzeszow.pl/index.php?gr=1&id=1> [dostęp: 02.01.2015]

@PS <http://rzeszow.naszemiasto.pl/artukul/pomnik-sybirakow-odslonieto-w-rzeszowie-zdjecia,2422883,artgal,t,id,tm.html> [dostęp: 27.04.2015]

@rod <http://www.podkarpacki.pzd.pl/pl/pzd/rod-woj-podkarpackiego,36.html> [dostęp: 08.2015]

@rz <http://rzeszowzaprasza.pl/174,polecamy.html> [dostęp: 12.2014]

@sp <http://supernowosci24.pl/gdzie-jest-pomnik-lelewela/> [dostęp: 11.11.2014]

@syb <http://rzeszow.naszemiasto.pl/artukul/w-rzeszowie-stanal-pomnik-sybiraka-foto,2563388,artgal,t,id,tm.html> [dostęp: 27.04.2015]

@sybir <http://www.sybiracyzg.pl/?p=5711> [dostęp: 27.04.2015]

@tik <http://www.rzeszow.pl/mieszkancy/transport-i-komunikacja/dworce> [dostęp: 12.2014]

- @TN <http://muzyka.wp.pl/title,Odslonieto-pomnik-Tadeusza-Nalepy,wid,555020>, wiadomosc.html? ticaid=113c7d [dostęp: 01.2015]
- @tvp <http://www.tvp.pl/rzeszow/aktualnosci/spoleczne/pomnik-popieluszki-w-rzeszowie/2702949> [dostęp: 11.2014]
- @wag <http://www.wagina.com.pl/index.php/Cipka-na-jezykach/Wielka-Cipa-serce-Rzeszowa.html> [dostęp: 05.11.2014]
- @wc <http://wielkacipa161.wordpress.com/2012/06/22/legendarna-wielka-cipa-czyli-komunistyczny-pomnik-w-rzeszowie/> [dostęp: 12.2014]
- @wiki <http://pl.wikipedia.org/wiki/Rzeszów> [dostęp: 11.11.2014]
- @wprost <http://www.wprost.pl/ar/402115/Jak-uzdrowic-wielka-wagine/> [dostęp: 11.11.2014]
- @wyb1 http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,4655452,20060621RZ-DLO,Laweczka_pod_platanem,.html [dostęp: 04.2014]
- @wyb2 http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,4681955,20060721RZ-DLO,Centaur_zamiast_baletnicy,.html [dostęp: 02.2014]
- @wyb3 http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,4642790,20060602RZ-DLO,Sztuka_nauki_na_skwerku,.html [dostęp: 11.11.2014]
- @wyb4 http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,4681013,20060720RZ-DLO,Kto_ukradl_baletnice,.html [dostęp: 12.2014]
- @zam <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/zabytki-rzeszowa/zamek> [dostęp: 10.2014]
- @zam2 http://commons.wikimedia.org/wiki/Rzesz%C3%B3w_Palace [dostęp: 10.2014]
- @zam3 <http://wczorajidzis.rzeszow.pl/index.php/rzeszowskizamek> [dostęp: 07.2014]
- @zam4 http://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Rzeszowie [dostęp: 07.2014]
- @zarz http://panoramafirm.pl/zarzady_cmentarzy_i_cmentarze/podkarpackie,,rzeszów [dostęp: 25.11.2014]
- @ztm <http://www.ztm.erzeszow.pl/RozkladJazdy.aspx> [dostęp: 12.2014]

B. Opracowania

- Adamowski J., 1999, *Dół w ludowym obrazie świata (pochodzenie i lokatywność)*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 155–182.
- Afeltowicz B., 2012, *Nazwy szczecińskich dzielnic*, [w:] *Jednotlivé a všeobecné v onomastiké*, red. M. Ološtiak, Preszów: Wydaw. Uniwersytetu Preszowskiego, s. 253–261.
- Anonim tzw. Gall, 2008, *Kronika polska*, Wrocław: Ossolineum.
- Antkowiak Z., 1970, *Ulice i place Wrocławia*, Wrocław: Ossolineum.
- Babik Z., 2001, *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny*, Kraków: Universitas.
- Balowski M., 2010, *Zmiana funkcji nazw ulic i placów (od funkcji orientacyjnej do funkcji symboliczno-lokalizacyjnej)*, [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf, Poznań: Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 281–296.
- Banderowicz K., 2011, *Mens sana in corpore sano. Współczesne tendencje w nazewnictwie polskich sanatoriów*, [w:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, red. M. Biolik, J. Duma, Olsztyn: Wydaw. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 43–58.
- Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa: PWN.
- Bańko M. (red.), 2005, *Wielki słownik wyrazów obcych*, Warszawa: PWN.
- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.

- Bartmiński J., 1999, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 103–120.
- Bartmiński J., 1999a, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, Lublin: Wydaw. UMCS.
- Bartmiński J., 2007, *Opozycja swój / obcy a problem językowego obrazu świata*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 35–59.
- Bartmiński J., Panasiuk J., 2001, *Stereotypy językowe*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 371–195.
- Bartmiński J. (red.), 1999a, *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydaw. UMCS.
- Bartmiński J. (red.), 2001, *Współczesny język polski*, Lublin: Wydaw. UMCS.
- Basta J., Zamojski G., 2001, *Ochrona zdrowia i pomoc społeczna*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressoivienses Sp. z o.o., s. 329–369.
- Belchnerowska A., Bialecki T., 1987, *Toponimia miasta Szczecina*, Szczecin: Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Benedyktowicz Z., 2000, *Portrety „obcego”. Od stereotypu do symbolu*, Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Biedermann H., 2001, *Leksykon symboli*, Warszawa: Muza SA.
- Bieńkowska D., Umińska-Tytoń E., 2012, *Nazewnictwo miejskie Łodzi*, Łódź: Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Biolik M., 1982, *Typy semantyczne współczesnych nazw ulic i placów Olsztyna*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, t. XXVI/1–2, s. 51–61.
- Biolik M., 2009, *Funkcja identyfikacyjna nazw własnych w dobrach kamedulów wigierskich na Suwalszczyźnie w XVII wieku*, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, t. XIII: *Językowa przeszłość i współczesność Mazowska i Podlasia*, red. H. Sędziak, D. Czyż, Łomża, s. 71–79.
- Biolik M., 2011, *Modele strukturalne nazw własnych przedsiębiorstw i lokali branży gastronomicznej w województwie warmińsko-mazurskim*, [w:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, red. M. Biolik, J. Duma, Olsztyn: Wydaw. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 59–78.
- Biolik M., Duma J. (red.), 2011, *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, Olsztyn: Wydaw. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Błoński F. (red.), 1958, *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*, Warszawa: PWN.
- Bonusiak A., 1998, *Rzeszowianie na przestrzeni wieków*, Rzeszów: Towarzystwo Przyjaciół Rzeszowa.
- Bonusiak A., 2012, *Rozwój przestrzenny i zabudowa miasta*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów: Mitel, s. 7–74.
- Bonusiak A., Czop E., 2001, *Rzeszów na przestrzeni wieków (od czasów przedlokacyjnych do 1918 r.)*, Rzeszów: Towarzystwo Przyjaciół Rzeszowa.
- Bonusiak W. (red.), 2012, *Dzieje Rzeszowa*, t. IV: *Rzeszów w latach 1945–1989*, Rzeszów: Mitel.
- Bonusiak W., 2001, *Stosunki ludnościowe*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressoivienses Sp. z o.o., s. 89–102.
- Bonusiak W., Czarnota M. (red.), 2007, *140 lat Samorządu Miasta Rzeszowa*, Rzeszów: Mitel.
- Borek H., 1979, *Tendencje nazwotwórcze w nazwach osiedli mieszkaniowych*, [w:] *Opuscula Polono-Slavica. Munera linguistica Stanislao Urbańczyk dedicata*, red. J. Safarewicz, Wrocław: Ossolineum, s. 59–68.
- Borek H., 1984, *Z problematyki nazwotwórstwa toponimicznego*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”. Językoznawstwo IX, s. 57–63.
- Borek H., 1988, *Nazwy relacyjne w toponimii*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 43–51.
- Borowiec T.S., 1994, *Z przeszłości Budziwoja*, Tyczyn: Gmina Tyczyn.

- Borowiejska-Birkenmajerowa M., 1994, *Rozwój przestrzenny*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 167–191.
- Borowiejska-Birkenmajerowa M., 1994a, *Rozwój przestrzenny miasta za Mikołaja Spytki Ligęzy*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 259–272.
- Borowiejska-Birkenmajerowa M., 1994b, *Miasto rezydencjalne Lubomirskich*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 303–319.
- Borysiak E., 2005, *Najnowsze tendencje w polskim współczesnym nazewnictwie miejskim*, [w:] *Z najnowszych tendencji w polskim nazewnictwie*, red. R. Łobodzińska, Łask: Oficyna Wydawnicza „Leksem”, s. 43–49.
- Borysiak E., 2007, *Aktualne, najczęściej występujące w polskich miastach nazwy ulic*, [w:] *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków: PANDIT, s. 449–456.
- Boryś W., 2005 (2010), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydaw. Literackie Sp. z o.o.
- Breza E., 1978, *Nazwy terenowe typu Bonikowski (Plac), Klepinowski (Dom) na Pomorzu Gdańskim*, „Onomastica” XXIII, s. 95–119.
- Breza E., 1998, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków: Wydaw. IJP PAN, s. 343–361.
- Brückner A., 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Brydak E., 1978, *Wojskowy ruch oporu na Rzeszowszczyźnie*, Rzeszów: nakład autora.
- Buczyński M., 1962, *Nazwy dzielnic i przedmieść Lublina*, „Rocznik Lubelski”, nr 5.
- Buczyński M., 1966, *Nazwy ulic i placów Lublina*, „Onomastica” XI, s. 136–181.
- Budzyński Z., 1994, *Kościół i parafia. Życie religijne*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 272–299.
- Cała A., 2005, *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa: Wydaw. UW.
- Chlebda W., 2007, *Kiedy swój staje się obcym*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 89–98.
- Chłudziński A., 1998, *Nazwy młynów i osad młyńskich w byłym powiecie białogardzkim*, „Rocznik Koszaliński” XXVIII, s. 309–326.
- Chojnacki J., 2008, *Nazwy ciągów i obiektów komunikacyjnych (ulic, alei, placów, mostów itp.)*, [w:] *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, s. 427–537.
- Cieślíkowa A., 1990, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Cieślíkowa A., 1996, *Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych*, „Onomastica” XLI, s. 5–19.
- Cieślíkowa A., 2001, *Czy istnieją modele nazewnictwa w toponimii schyłku XX wieku?*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków: Wydaw. Naukowe DWN, s. 41–47.
- Cieślíkowa A., 2001a, *Nazwa w tekście a tekst w nazwie*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 99–108.
- Cieślíkowa A., 2003, *O współczesnych słowotwórczych analizach onomastycznych*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych, s. 50–57.
- Cieślíkowa A., 2006, *Onimizacja, apelatywizacja a derywacja*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok: Wydaw. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 47–57.
- Cieślíkowa A. i in. (oprac.), 2000, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 1: *Odapelatywne nazwy osobowe*, Kraków: Wydaw. Naukowe DWN PAN.

- Codello A., 1967, *Samorząd miasta Rzeszowa 1867–1914*, Lublin: Wydaw. Lubelskie.
- Czachorowska M., Czaplicka-Jedlikowska M., Jaracz M., Paluszak-Bronka A., 2008, *Słownik toponimów miejskich Bydgoszczy*, Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe.
- Czarnota M., @, *Mikoszka alias Mikoška*, [dostęp na:] <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/rzeszowskie-historie-i-historyjki/mikoszka-alias-mikoska> [dostęp: 05.11.2014].
- Czarnota M., 2001 (2003), *Rzeszowskie ulice i okolice*, Rzeszów: Mitel.
- Czarnota M., 2003, *Rzeszowskie ulice i tuż za rogatkami*, Rzeszów: Mitel.
- Czarnota M., 2006, *Patroni przyszłych rzeszowskich ulic*, Rzeszów: Mitel.
- Daszykowska-Ruszel W., 1995, *Nazwy wodne w dorzeczu Wisłoka*, [w:] *Wisłok. Rola rzeki w krajobrazie naturalnym i kulturalnym regionu*, red. K. Ruszel, Rzeszów: Wydaw. Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, s. 123–142.
- Dawidziak-Kładozna M., 2011, „Swoj” i „obcy” w nazwach obiektów noclegowych w największych miastach Polski, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 83–97.
- Dąbrowski M., 2001, *SWÓJ / OBCY / INNY. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej*, Izabelin: Świat Literacki.
- Dejna K., 1956, *Terenowe nazwy śląskie*, „Onomastica” II, s. 103–126.
- Dereń E., Polański E., 2008, *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Doda-Wyszyńska A., 2012, *Inwazja ikonoklastów. Filozofia przedstawienia Jacques’a Rancière’a*, Poznań: Wydaw. Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Dokulil M., 1977, *Status tzv. vlastních názvů*, „Slovo a Slovesnost” XXXI, s. 105–110.
- Doroszewski W. (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa: Wiedza Powszechna, [dostęp na:] <http://sjp.pwn.pl/doroszewski> [dostęp: 02.01.2013 – 30.06.2015].
- du Vall M., Walecka-Rynduch A. (red.), 2010, *Media i Polityka*, t. 2: „Stare” i „nowe” media w kontekście kampanii politycznych i sprawowania władzy, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa: PWN.
- Dunaj B., 2008, *Teoretyczne problemy onomastyki sportowej. Sposoby identyfikacji klubów*, [w:] *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch i K. Skowronek, Kraków: Wydaw. Pandit, s. 489–494.
- Dunaj B. (red.), 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa: Wilga.
- Dunaj B. (red.), 2000–2003, *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1–5, Kraków: Wydaw. SMS.
- Duszyński H., 2011, *Nazwy białoruskich kawiarni, restauracji i barów*, [w:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, red. M. Biolik, J. Duma, Olsztyn: Wydaw. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 169–178.
- Duszyński H., 2011a, *Opozycja swój – obcy w urbanonimii Bydgoszczy i Grodna (na przykładzie wypowiedzi internautów)*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 99–113.
- Dzięwiątkowski J., 2002, *Wezwania kościołów i kaplic w archidiecezji gnieźnieńskiej. Analiza onomastyczno-językowa*, Toruń: Wydaw. Adam Marszałek.
- Dzikowski W., Kopertowska D., 1976, *Toponimia Kielc. Nazwy części miasta i obiektów fizjograficznych oraz nazwy ulic i placów*, Warszawa – Kraków: PWN.
- Engelking A., 2007, *Uwagi o mało znanych aspektach kategorii swój / obcy w ujęciu Józefa Obrębskiego*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 61–73.

- ER – Draus J., Zamoyski G. i in. (red.), 2011, *Encyklopedia Rzeszowa*, Rzeszów: MITEL.
- Filozof T., 2013, *Jak to z wyszynkiem dawniej bywało*, [w:] *Szlak kulinarny Podkarpackie Smaki*, Rzeszów: Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”, s. 105–121.
- Gałkowski A., 2008, *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej*, Łódź: Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gałkowski A., 2011, *Chrematonomastyka jako autonomizująca się subdyscyplina nauk onomastycznych*, [dostęp na:] <http://onomastyka.uni.lodz.pl/subdyscypliny/chrematonomastyka> [dostęp: 12.06.2014].
- Gil P., 2008, *Historia komunikacji miejskiej w Rzeszowie*, Rzeszów: Pobitno Oficyna.
- Gołąb Z., Heinz A., Polański K., 1968, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa: PWN.
- Gołębiowska T., 1969, *Nazwy polskich młynów*, „Onomastica” XIV, s. 81–120.
- Górny H., 2005, *Semantyka i struktura nazw aptek w Rzeszowie*, [w:] *Studia Philologica*, Droho-bycz: Koło, s. 267–274.
- Górny H., 2006, *Struktura nazw ulic i placów Rzeszowa*, „Acta Onomastica” XLVII, Praga, s. 197–205.
- Górny H., 2008, *Podstawy leksykalne w plateonimii Rzeszowa*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, folia 62, *Studia Linguistica IV*, Kraków, s. 94–105.
- Górny H., 2011, *Nazwy własne placów targowych w wybranych miastach Polski – swoistość miejsca a model nazewniczy*, „Onomastica” LV, s. 93–105.
- Graf M., 2008, *Nazwy budowli i miejsc wydzielonych*, [w:] *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 541–611.
- Grodziński E., 1973, *Zarys ogólnej teorii imion własnych*, Warszawa: PWN.
- Grzegorzczak R., 1984, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa: PWN.
- Grzegorzczak R., Puzynina J., 1979, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczniki sufiksalne rodzime*, Warszawa: PWN.
- Grzenia J., 2008, *Słownik nazw geograficznych z odmianą i wyrazami pochodnymi*, Warszawa: PWN.
- Handke K., 1970, *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*, Wrocław: Ossolineum.
- Handke K., 1989, *Nazewnictwo miejskie. Szkic teoretyczno-metodologiczny*, [w:] *Nazewnictwo miejskie*, red. S. Urbańczyk, Poznań: PWN, s. 7–34.
- Handke K., 1992, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy „Omnitech Press”.
- Handke K., 1998, *Nazewnictwo miejskie*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków: Wydaw. IJP PAN, s. 283–307.
- Handke K., 1998a, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Handke K., 2003, *Nazewnictwo miejskie a kultura*, [w:] *Nazwy własne a kultura: Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 97–117.
- Handke K., 2004, *Nazewnictwo miejskie – składnik edukacji społecznej*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, s. 89–97.
- Handke K., 2010, *Konstrukcja i destrukcja systemu nazewnictwa miejskiego w polskich miastach*, [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf, Poznań: Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 357–372.
- Handke K., 2011, *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Warszawa: Biblioteka Warszawska.
- Handke K., Rzetelska-Feleszko E., 1977, *Przewodnik po językoznawstwie polskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Helwin W., @, *Stary Cmentarz w Rzeszowie 1792–1909*, [dostęp na:] <http://rzeszow-cmentarze.pl/historia-cmentarza> [dostęp: 07.2015].
- Hennig W., 2001, *Rozwój przestrzenny i architektura*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressovienses Sp. z o.o., s. 129–171.
- Hennig W., 2004, *Rozwój przestrzenny miasta*, [w:] *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Kraus i in., Rzeszów: Mitel, s. 536–539.
- Hertz A., 2004, *Żydzi w kulturze polskiej*, Warszawa: Towarzystwo „Więź”.
- Hoff J., 1988, *W kręgu teatru, literatury i muzyki*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 401–436.
- Hoff J., 1989, *Stary Cmentarz w Rzeszowie*, Rzeszów: Wydaw. Towarzystwa Przyjaciół Rzeszowa.
- Holzer J., 2013, *Centrum, peryferie, pogranicze*, „Pogranicza Polish Borderlands Studies”, nr 1, s. 72.
- Hryniewicz J., 2010, *Teoria „centrum – peryferie” w epoce globalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2 (40), s. 5–27.
- Inglot T., 1998, *Szkice z dziejów Słociny*, Słocina: Wyższe Seminarium Duchowne.
- Jakus-Borkowa E., 1987, *Nazewnictwo polskie*, Opole: Wydawnictwa Skryptowe WSP w Opolu.
- Jaracz M., 2004, *Sposoby nominacji bydgoskich kościołów i kaplic*, [w:] *Nazwy mówią*, red. M. Pająkowska-Kensik, M. Czachorowska, Bydgoszcz: Wydaw. Akademii Bydgoskiej, s. 137–146.
- Jaracz M., 2006, *Wezwania kościołów w diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej*, [w:] *Dzieje wsi pomorskiej*, red. A. Chłudziński, R. Gaziński, Szczecin: Wydaw. Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 185–197.
- Jarmakowski T., 2008, *Swoi i obcy*, „Wiedza i Życie” z 15.02.2008, [dostęp na:] <http://ciekawe.onet.pl/spoleczenstwo/swoi-i-obcy,1,4405643artykul.html> [dostęp: 27.01.2014].
- Jazewicz I., Rydz E., 2013, *Kościoły maryjne w przestrzeni sakralnej diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej*, „Słupskie Prace Geograficzne”, nr 10, s. 21–49, [dostęp na:] http://www.spg.apsl.edu.pl/baza/wydawn/spg10/jazewicz_rydz.pdf [dostęp: 02.2015].
- Jodłowski S., 1979, *Losy polskiej ortografii*, Warszawa: PWN.
- Józko M., 2009, *Stereotypy narodowe Polaków i Ukraińców*, [dostęp na:] <http://www.lokalnebadania.com/wp-content/uploads/2009/07/stereotypy-narodowe-polakow-i-ukraincow.pdf> [dostęp: 04.02.2014].
- Kaleta Z., 1998, *Teoria nazw własnych*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzezińska-Feleszko, Warszawa – Kraków: Wydaw. IJP PAN, s. 15–36.
- Kaleta Z. (red.), 2003, *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kamińska M., 1965, *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*, cz. 2, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karaś M., 1967, *O nazwie miejscowej „Rzeszów”*, „Kwartalnik Rzeszowski”, z. 1.
- Kardela H., 1999, *Ogdena i Richardsa trójkąt uzupełniony, czyli co bada gramatyka kognitywna*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 15–37.
- Kępiński A., 1995, *Geneza i funkcjonowanie negatywnego stereotypu Rosji i Rosjanina*, [w:] *Narody i stereotypy*, red. T. Wallas, Kraków, s. 153–157.
- Kiryk F. (red.), 1994, *Dzieje Rzeszowa*, t. I: *Rzeszów od najdawniejszych czasów do I rozbioru*, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Kiryk F. (red.), 1998, *Dzieje Rzeszowa*, t. II: *Dzieje Rzeszowa. Rzeszów w czasach zaborów i niewoli 1772–1918*, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o.
- Kiryk F. (red.), 2001, *Dzieje Rzeszowa*, t. III: *Rzeszów w okresie międzywojennym i okupacji (1918–1944)*, Rzeszów: Libri Ressovienses Sp. z o.o.

- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., 1965, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- Klisiewicz E., 1986, *Nazwy karczem na Tarnopolszczyźnie*, „Prace Językoznawcze”, z. V, Kraków, s. 112–131.
- Kłapkowska-Miąsik K., Jarecki K., 1998, *50 lat komunikacji miejskiej w Rzeszowie*, Rzeszów: b.d.
- Kłos S., 2006, *Rzeszów*, Rzeszów: Agencja Wydawnicza JOTA.
- Kłos S., 2006, *Rzeszów. Przewodnik po śródmieściu i osiedlach Rzeszowa*, Rzeszów: Agencja Wydawnicza JOTA.
- Knappová M., 2003, *Urbanonyma*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. II, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, s. 299–302.
- Knappová M., 2003a, *Chrématonyma*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. II, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, s. 375–381.
- Kołodziejek E., 2007, *Swoi i obcy w społecznej przestrzeni subkultur*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 133–141.
- Kopaliński W., 2000, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa: Muza S.A.
- Kopczyński O., 1778–1783, *Gramatyka dla szkół narodowych w trzech częściach*: dla klasy I – Warszawa 1778, dla klasy II – Warszawa 1780, dla klasy III – Warszawa 1783.
- Kopczyński O., 1817, *Grammatyka języka polskiego przez X Onufrego Kopczyńskiego pisana. Dzieło pozgonne*, Warszawa: Drukarnia Xęży Piarów.
- Koper M., 2005, *Problemy z ustaleniem statusu historycznej nazwy terenowej*, „Roczniki Humanistyczne” LIII, z. 6, s. 53–59.
- Kopertowska D., 1981, *Studium porównawcze nazw ulic i placów Kielc, Radomia i Sandomierza*, „Onomastica” XXVI, s. 83–101.
- Kopertowska D., 1983, *Typy formalne nazw ulic i placów trzech miast małopolskich: Kielc, Radomia i Sandomierza*, „Onomastica” XXVIII, s. 77–87.
- Kopertowska D., 1994, *Nazwy miejscowe województwa radomskiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy osiedli mieszkaniowych, placów, alei i ulic*, Kielce: WSP.
- Kopertowska D., 1998, *Kierunki zmian w powojennym nazewnictwie Kielc (1945–1995)*, [w:] *Najnowsze przemiany nazewnicze*, red. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik, Warszawa: Energeia, s. 147–156.
- Kopertowska D., 2001, *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*, Kielce: Wydaw. Akademii Świętokrzyskiej.
- Kosyl C., 1974, *O przechodzeniu nazw własnych do kategorii nazw pospolitych*, „Onomastica” XIX, s. 85–104.
- Kosyl C., 1983, *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin: Wydaw. UMCS.
- Kosyl C., 2001, *Chrematonimy*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 447–452.
- Kosyl C., 2001a, *Modele onimiczne w nazewnictwie ulic*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków: Wydaw. Naukowe DWN, s. 49–57.
- Kosyl C., 2003, *Chrematonimia*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. II, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa – Kraków: Tow. Naukowe Warszawskie, s. 370–375.
- Kotula B., 1996, *Anegdoty prawdziwe czyli „hejleluki” o Franciszku Kotuli*, Rzeszów: nakł. autora.
- Kotula B., 1999, *Rzeszowskie lizaki*, Rzeszów: Społeczny Komitet Wydania Dziel Franciszka Kotuli.

- Kotula F., 1958, *Obwarowania Rzeszowa i rozwój przestrzenny miasta w XVII–XVIII wieku*, [w:] *Pięć wieków miasta Rzeszowa*, red. F. Błoński, Warszawa: PWN, s. 159–240.
- Kotula F., 1997 (2003), *Tamten Rzeszów*, Rzeszów: Mitel.
- Krško J., 1998, *Toponymicky priestor v komunikácii malých sociálnych skupín*, „Slovenský národopis”, 46, s. 80–101.
- Kućała M., 1967, *Co już jest, a co jeszcze nie jest nazwą własną*, „Onomastica” XII, s. 153–161.
- Kuczma K., 2010, *Nazwy klubów piłkarskich – próba typologii*, „Sport Wyczynowy”, nr 1, Warszawa, s. 113–128.
- Kujawa J., 2007, *Działalność Rady Miasta Rzeszowa w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *140 lat samorządu miasta Rzeszowa*, red. W. Bonusiak i M. Czarnota, Rzeszów: Mitel.
- Kunysz A., 1994, *W pradziejach i wczesnym średniowieczu*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 51–95.
- Kurek H., 2002, *Językowy obraz Podkarpacia (na przykładzie mikrotoponimii Dukielszczyzny)*, [w:] *Rozmaitości językowe*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska: Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 139–164.
- Kurek H., 2003, *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*, Kraków: Universitas.
- Kurek H., 2004, *Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin*, [w:] *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*, red. H. Kurek, J. Labocha, Kraków: Universitas, s. 129–156.
- Kurtyka J., 1994, *Osadnictwo średniowieczne. Początki osady i miasta*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 97–166.
- Lappo I., 2002, *Profilowanie stereotypu Rosjanina w polskim kręgu językowo-kulturowym*, „Etnolingwistyka”, nr 14, s. 153–174.
- Latuszek A. (red.), 2008, *Wielki słownik wyrazów obcych*, Kraków: Krakowskie Wydaw. Naukowe.
- Lehr-Splawiński T., 1946, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań: Wydaw. Instytutu Zachodniego.
- Leśniak F., 1994, *Życie gospodarcze, społeczne i kulturalne*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 193–218.
- Lubaszewski W., Sowa F., 1988, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa*, Kraków: OIN PAN.
- Lubaś W., 1963, 1964, *Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego*, cz. 1, „Onomastica” VIII, s. 195–236, cz. 2, „Onomastica” IX, s. 123–163.
- Lubaś W., 1978, *Typ kontaktu językowego a wariantywność nazw własnych we współczesnej polszczyźnie*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Językoznawcze” IV, *Onomastyka*, red. W. Lubaś, A. Wilkoń, s. 7–13.
- Lubaś W., 1983, *Próba socjolingwistycznej definicji nazwy terenowej*, [w:] *Geografia nazewnictwa*, red. K. Rymut, Wrocław: Ossolineum, s. 19–26.
- Łobodzińska R., 2006, *Aktualne tendencje w nominacji nowych osiedli mieszkaniowych Wrocławia*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 396–404.
- Łoś J., 1917, *Pisownia polska w przeszłości i obecnie. Zagadnienia i wnioski*, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Maćkiewicz J., 1999, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 47–55.
- Majewski K., 1994, *Z badań nad sztuką Rzeszowa*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 221–258.
- Majtán M., 2003, *Urbanonymia (mestské názvy)*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. II, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, s. 303–305.

- Majtán M., 2003a, *Chrématonymia*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. II, red. E. Rzetel-ska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa – Kraków: Towarzy-stwo Naukowe Warszawskie, s. 381–382.
- Makarski W., 1985, *Jeszcze o nazwie Rzeszów*, „Roczniki Humanistyczne KUL” XXXIII, s. 67–87.
- Makarski W., 1999, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin: Towarzystwo Nau-kowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Malak F., 1997, *Dzieje parafii Słocina*, Słocina: Urząd Gminy Krasne.
- Malczewski J., 1985, *Dawne plany, mapy i widoki Rzeszowa*, Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Malczewski J., 1985, *Dzieje miasta Rzeszowa do roku 1914*, Rzeszów: Towarzystwo Przyjaciół Rzeszowa.
- Malczewski J., 1989, *Dzielnice Rzeszowa obecnie, niegdyś przedmieścia i wsie podmiejskie*, Rzeszów: Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej.
- Malczewski J., 1994, *Zabudowa mieszczańska*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rze-szów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 321–341.
- Malczewski J., 1998, *Przestrzeń miejska, jej zagospodarowanie i zabudowa*, [w:] *Dzieje Rzeszo-wa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 13–45.
- Malczewski J., 1998a, *Rozwój przestrzenny*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 229–274.
- Malec M., 2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa: PWN.
- Malewski Z., 1933, *Objaśnienia nazw ulic i placów Bydgoszczy*, Bydgoszcz: nakład Magistratu Miasta Bydgoszczy.
- Mańczak W., 2001, *Najstarszy i największy problem onomastyki: istota nazw własnych*, [w:] *Toponimia i oronimia*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, Kraków: Wydaw. Naukowe DWN, s. 25–30.
- Marczewska M., 2007, *Swój i obcy w mieście – kilka uwag o stereotypie kielczanina (rzecz o stosunkach polsko-żydowskich)*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 163–173.
- Markowski A., Pawelec R., 2001, *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*, Warszawa: Wilga.
- Masłowska E., 2007, *Swój i obcy przy wspólnym stole*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 109–131.
- Milewski T., 2004, *Językoznawstwo*, Warszawa: PWN.
- Miodunka W., 1968, *Nazwy karczem polskich*, „Językoznawca” XVIII–XIX, s. 86–93.
- Moch M., 2003, *O pochodzeniu, strukturze i poprawności najnowszych nazw firmowych w Byd-goszczy*, [w:] *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność*, red. M. Święcicka, Byd-goszcz: Wydaw. Akademii Bydgoskiej, s. 155–166.
- Morawski S., 1924, *Pobitna pod Rzeszowem*, Rzeszów: nakł. Drukarni Udziałowej.
- Motylewicz J., 1994, *Przemiany gospodarcze, demograficzne i ustrojowe*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 221–258.
- Motylewicz J., 1994a, *Stosunki gospodarcze*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 343–364.
- Mrózek R., 1969, *Nazwy ulic i placów Cieszyna*, „Cieszyński Rocznik Muzealny” I, s. 57–73.
- Mrózek R., 1990, *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku*, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Mrózek R., 1991, *Paralelizm a wariantywność składników systemu mikrotoponimicznego*, [w:] *Wariancja w języku*, red. S. Gajda, Opole: WSP, s. 157–162.
- Mrózek R., 1998, *System onimiczny i jego subsystemy*, [w:] *Najnowsze przemiany nazewnictwa*, red. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik, Warszawa: Energeia, s. 11–19.
- Mrózek R., 2003, *Mikrotoponimy jako językowe wykładniki przestrzeni kulturowej*, [w:] *Nazwy własne a kultura: Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 197–202.

- Mrózek R., 2004a, *Nazwy własne jako przedmiot badawczy onomastyki*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, s. 9–19.
- Mrózek R., 2004b, *Nazewnictwo geograficzne w zróżnicowaniu motywacyjno-funkcjonalnym*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, s. 65–87.
- Mrózek R., 2006, *Apelatywna sfera językowa a sfera onimiczna – przed- i poglobalizacyjny problem onomastyki*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok: Wydaw. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 153–163.
- Mrózek R., 2007, *Innowacyjność onimiczna a innowacje badawcze*, [w:] *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków: Wydaw. PANDIT, s. 21–28.
- Mrózek R., 2010, *Synchroniczne i diachroniczne granice oraz pogranicza urbanonimii*, [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf, Poznań: Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 31–38.
- Mrózek R., 2010a, *Miejski krajobraz nazewniczy Cieszyna w perspektywie diachronicznej*, Katowice – Cieszyn – Ustroń: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Mrózek R. (red.), 2004, *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Myszka A., 2003, *Nazwy ulic i nazwy dróg jako znaki językowe (w świetle teorii prototypów)*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, s. 324–331.
- Myszka A., 2005, *Toponimia powiatu strzyżowskiego*, Rzeszów: Wydaw. UR.
- Myszka A., 2005a, *Miejsce nazw przymikowych w toponimii (na przykładzie mikrotoponimów powiatu strzyżowskiego)*, „Zeszyty Naukowe UR”, Seria Filologiczna, Językoznawstwo 2, Rzeszów 2005, s. 36–54.
- Myszka A., 2005b, *Status onomastyczny członów Rzeka, Góra w nazwach typu Golcowa Rzeka, Góra Grudna*, „Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. XVIII, Kielce, s. 43–52.
- Myszka A., 2010, *Nazwy obiektów rzeszowskich teatrów i kin – w perspektywie diachronicznej*, [w:] *Rzeszów i okolice. Język – historia – kultura*, red. J. Lizak, E. Błachowicz, Rzeszów: Wydaw. UR, s. 108–121.
- Myszka A., 2012, *Ewolucja motywacji współczesnych nazw ulic województwa podkarpackiego*, [w:] *Jednotlivé a všeobecné v onomastiké*, red. M. Ološtiak, Preszów 2012: Wydaw. Uniwersytetu Preszowskiego, s. 262–273.
- Myszka A., 2013, *Společné i kulturowé příčiny powstawania paralelnych urbanonimův neoficjalnych – na przykładzie nazw rzeszowskich (XVIII–XX w.)*, „Słowo. Studia językoznawcze”, nr 4, s. 103–115.
- Myszka A., 2014, *Struktura wyrazu jako wskaźnik własności w toponimii (na przykładzie zapisów z osiemnastowiecznych ksiąg sądowych Rzeszowa)*, „Onomastica” LVIII, s. 151–166.
- Myszka A., 2015, *Mieszkała na ul. Polnej na Pobitnie, tuż obok Kopca Tatarskiego – głos w sprawie wewnętrznych podziałów urbanonimów*, „Onomastica” LIX, s. 209–221.
- Myszka A., 2015a, *Obraz miasta galicyjskiego w świetle urbanonimów (na przykładzie Rzeszowa)*, [w:] *19 slovenská onomastická konferencia*, Bratysława: Veda Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, s. 408–417.
- Myszka A., 2015b, *Wyznaczniki własności leksemów w dokumentach z XVIII i XIX w. (na przykładzie nazewnictwa miejskiego Rzeszowa)*, [w:] *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 239–252.

- Myszka A., 2015c, *Paniagą pod Luftmaszynę, a stąd już blisko na Baldachówkę... Rzeszów – miasto na styku kultur*, „Słowo. Studia językoznawcze”, nr 6.
- Myszka A., Wisz P., 2012, *Nazwy ulic Rzeszowa. Historia i współczesność*, Rzeszów: Fraza.
- Nieć J., 1938 (reprint 1994), *Rzeszowskie za Sasów*, Rzeszów: Libri Ressovienses.
- Niemaszek R.S., 2010, *Żegnaj dawna Słocino*, Warszawa – Rzeszów: Libri Ressovienses.
- Nowak J., 1994, *Stadt Rzeszów*, „Głos Rzeszowa”, nr 12, s. 16.
- Nowak J., 1994a, *Z szuflady Januarego Nowaka*, „Głos Rzeszowa”, wkładka do numeru 9.
- Nowak J., 1999, *Nazwy ulic Rzeszowa w XX wieku*, „Głos Rzeszowa”, nr 4, s. 10.
- Nowak J., 1999a, *Nazwy ulic Rzeszowa*, cz. 2, „Głos Rzeszowa”, nr 5, s. 10.
- Nowak J., 1999b, *Nazwy ulic Rzeszowa*, cz. 3, „Głos Rzeszowa”, nr 6, s. 10–11.
- Nowak J., 1999c, *Wczoraj i dziś. Stary plac Garncarski*, „Głos Rzeszowa”, nr 11, s. 10–11.
- Nowak J., 1999d, *Wczoraj i dziś. Paniaga*, „Głos Rzeszowa”, nr 12, s. 10–11.
- Nowak J., 2000, *Dawniej targowica – dzisiaj plac Targowy*, „Głos Rzeszowa”, nr 9, s. 14–15.
- Nowak J., 2000a, *Ulica Kościuszki dawniej Farna*, „Głos Rzeszowa”, nr 5, s. 14–15.
- Nowak J., 2000b, *Ulica Poniatowskiego i Januszówka*, „Głos Rzeszowa”, nr 6, s. 14–15.
- Nowak J., 2001, *Ulica Kolejowa*, „Głos Rzeszowa”, nr 7–8, s. 17.
- Nowak P., 1998, *Opozycja swój – obcy w dyskursie perswazyjnym (na materiale polskiej publicystyki z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych)*, [w:] *Tekst. Analiza i interpretacje*, red. J. Bartmiński i B. Boniecka, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 211–231.
- Nowak P., 2002, *SWOI i OBCY w językowym obrazie świata. Język publicystyki polskiej z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych*, Lublin: Wydaw. UMCS.
- Nowak P., 2007, *Opozycja swój / obcy a skuteczność komunikacji – wybrane zagadnienia*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 99–108.
- Opas T., 1998, *Mieszkańcy*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 47–59.
- Opas T., 1998a, *Ośrodek administracji państwowej, stolica regionu*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 213–223.
- Oronowicz-Kida E., 2014, *Oficjalne nazwy wiejskich ulic w województwie podkarpackim. Studium językowo-kulturowe*, Rzeszów: Wydaw. UR.
- Ozdzyński J., 1973, *Nazwy polskich klubów sportowych*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 47, *Prace Językoznawcze II*, Kraków, s. 99–124.
- Ożóg K., 2004, *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*, Rzeszów: Otwarty Rozdział.
- Ożóg K., 2008, *Językowa i kulturowa przestrzeń współczesnego miasta (na podstawie badań napisów miejskich)*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 13–22.
- Ożóg K.S., @, *Lubelskie pomniki jako wartość artystyczna i kulturowa*, [dostęp na:] http://www.academia.edu/12839352/Lubelskie_pomniki_jako_wartosc_artystyczna_i_kulturowa_The_Lublin_monuments_as_the_artistic_and_cultural_value [dostęp: 10.06.2015], s. 85–108.
- Ożóg K.S., 2014, *Pomniki Lublina*, Lublin: Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”.
- Palak M., 2008, *Spoleczne i przestrzenne granice w mieście na przykładzie Rzeszowa*, „Pogranicze. Studia społeczne”, t. XIV, s. 127–143.
- Pelcowa H., 2007, *Swój/obcy w świadomości mieszkańców lubelskich wsi*, „Etnolingwistyka”, nr 19, s. 75–87.
- Pelcowa H., 2011, *Swój – obcy w językowej przestrzeni miasta a/i wsi*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 13–26.
- Petrus J., 2001, *Stosunki gospodarcze*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressovienses Sp. z o.o., s. 53–88.

- Pęckowski J., 1908, *Handel Rzeszowa z XVII i XVIII wieku*, „Głos Rzeszowski”, nr 12, s. 4.
- Pęckowski J., 1913 (2002), *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII wieku*, Rzeszów: nakł. Gminy Miasta, [przedruk:] Krosno: „Ruthenus”.
- Piekot T., Poprawa M. (red.), 2012, *Analiza dyskursu centrum – peryferie*, „Oblicza Komunikacji”, nr 5.
- Piluk D., @, *Le Corbusier i jego wpływ na osiedla mieszkaniowe w Polsce Ludowej*, [dostęp na:] http://www.kul.pl/files/1085/public/ARTykuły/2013/3._PILUK.pdf [dostęp: 07.2015], s. 40–55.
- Polański K. (red.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Popowska-Taborska H., 1999, *Językowe wykładniki opozycji swoi – obcy w procesie tworzenia etnicznej tożsamości*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 57–63.
- Prawdziuk T., 1974, *Monografia MPK*, Rzeszów: b.d.
- Przybylska R., 1992, *O współczesnych nazwach firm*, „Język Polski” LXXII, z. 2–3, s. 138–150.
- Przybylska R., 2002, *Konwencje nazewnicze w obrębie nazw barów, kawiarni i restauracji*, [w:] *Różnorodności językowe*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Przybylska R., 2014, *Nowe tendencje w nazewnictwie osiedli mieszkaniowych w Polsce*, [w:] *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź: Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 227–233.
- Przybylska R., Przyczyna W. (red.), 2010, *Zasady pisowni słownictwa religijnego*, Tarnów: Biblios.
- Reczek S., 1966, *Ze studiów nad onomastyczną przeszłością Rzeszowszczyzny*, [w:] *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny*, red. S. Frycie i S. Reczek, Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 317–426.
- Rieger J., 1963, *Nazwy stawów i jezior w dorzeczu Sanu*, „Slavia Orientalis” XII, nr 3, s. 437–457.
- Rieger J., 1969, *Nazwy wodne dorzecza Sanu*, Wrocław: Ossolineum.
- Rospond S., 1972, *Słotwórstwo onomastyczne a apelatywne*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria IV, Językoznawstwo, Warszawa: PWN, s. 109–119.
- Rospond S., 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rozwadowski J., 1948, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków: PAU.
- Rudnicka-Fira E., 1998, *Losy nazw własnych na ziemiach polskich w czasie okupacji hitlerowskiej (nazwy miejscowe i nazwy ulic)*, „Prace Językoznawcze Uniwersytetu Śląskiego”, t. 25: *Studia historycznojęzykowe*, s. 143–152.
- Rudnicka-Fira E., 2012, *Miasto czy wieś w perspektywie badań socjolingwistycznych i dialektologicznych*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Świącicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 349–363.
- Rudnicki M., 1959–61, *Prasłowiańszczyzna. Lechia – Polska*, t. 1–2, Warszawa – Poznań: PWN.
- Rudnik-Karwatowa Z., Karpińska H., 1999, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Rutkiewicz M., 2003, *Nazewnictwo poznańskich młynów wodnych a współczesna onomastyka miasta*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, s. 580–591.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., 2008, *Nazwy terenowe*, [w:] *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 167–423.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., 2009, *Nazwy ogrodów, parków i ogródków działkowych Poznania – ewolucja gatunku*, „Prace Filologiczne” LVI, s. 313–332.

- Rutkiewicz-Hanczewska M., 2013, *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*, Poznań: Wydaw. Poznańskie.
- Rutkowski M., 2001, *Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych*, „Onomastica” XLVI, s. 7–29.
- Rutkowski M., 2003, *Nazwy na sprzedaż: o nazewnictwie na usługach marketingu*, „Onomastica” XLVIII, s. 239–254.
- Rutkowski M., 2007, *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii*, Olsztyn: Wydaw. UWM.
- Rutkowski M., 2011, *Problem funkcji nazw własnych w onomastyce. Przegląd stanowisk*, „Conversatoria Linguistica” IV, s. 54–65.
- Rymar E., Czopek B., 1993, *Nazwy młynów i osad młyńskich na terenie dawnej Nowej Marchii*, „Onomastica Slavogermanica” XVIII, s. 61–115.
- Rymut K., 1980, *Nazwy miast Polski*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rymut K., 1998, *Nazwy wodne* [w:] *Polskie nazwy własne*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków: Wydaw. IJP PAN, s. 269–282.
- Rymut K., 2003, *Granica czy strefa przejściowa między nomen appellativum a nomen proprium?*, [w:] idem, *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Kraków: Wydaw. IJP PAN, s. 9–12.
- Rymut K., 2003a, *Apelatywy onimiczne i ich miejsce w systemie języka*, [w:] idem, *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Kraków: Wydaw. IJP PAN, s. 13–16.
- Rymut K. (red.), 1996–2013, *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. I–IX, Kraków: Pandit.
- Rzetelska-Feleszko E., 1988, *Znaczenie nazw własnych w procesie komunikacji językowej*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, s. 109–117.
- Rzetelska-Feleszko E., 1994, *Najnowsze nazwy sklepów*, [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych. Język na pograniczach* 11, red. E. Wrocławska, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 133–142.
- Rzetelska-Feleszko E., 2001, *Nazwy geograficzne*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 411–429.
- Rzetelska-Feleszko E., 2003, *Specyfika polskich szkół onomastycznych. Związki (lub ich brak) z onomastyką innych krajów słowiańskich*, [w:] *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*, red. R. Łobodzińska, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, s. 27–32.
- Rzetelska-Feleszko E., 2003a, *Nazwy miejskie (urbanonimia/urbanonimia)*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. II, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, s. 294–298.
- Rzetelska-Feleszko E., 2006, *W świecie nazw własnych*, Warszawa – Kraków: Wydaw. Naukowe DWN.
- Rzetelska-Feleszko E., 2007, *Onomastyka kulturowa*, [w:] *Nowe nazwy własne – Nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków: Wydaw. PANDIT, s. 57–62.
- Rzetelska-Feleszko E. (red.), 1998a, *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa – Kraków: Wydaw. IJP PAN.
- Rzetelska-Feleszko E., Cieślíkowa A. (red.), 2003, *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. I–II, Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Safarewiczowa H., 1956, *Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimontowszczyzna*, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Sagan M., 1998, *Tendencje nazewnicze w plateonimii najstarszej części Przemysła (XV–XX w.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1226, *Prace Językoznawcze*, z. 119, s. 93–110.
- Sagan M., 2000, *Nazewnictwo ulic w ujęciu socjolingwistycznym (na przykładzie plateonimii Przemysła)*, [w:] *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*, red. M. Czachorowska, Ł. Szewczyk, Bydgoszcz: Wydaw. Uczelniane WSP, s. 387–391.

- Sagan-Bielawa M., 2004, *Obraz miasta w toponimii dawnego Przemyśla*, [w:] *Studia linguistica Danutae Wesolowska oblata*, red. H. Kurek, J. Labocha, Kraków: Universitas, s. 223–231.
- Sagan-Bielawa M., 2006, *Przestrzeń miejska a nazewnictwo ulic (na przykładzie toponimii Przemyśla)*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Świącicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 405–415.
- Sagan-Bielawa M., 2011, *Kultura ludowa a kultura miejska na Górnym Śląsku – językowo-kulturowe wykładniki opozycji w polskiej prasie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Świącicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 27–34.
- Sarnowska-Giefling I., 2006, *Nazwy dawnych altarii poznańskich wobec antroponomastykonu kultury*, „Prace Komisji Językoznawczej”, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, t. 46, s. 109–117.
- Siwiec A., 2012, *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta*, Lublin: Wydaw. UMCS.
- SJP – Szymczak M. (red.), 1983–1985, *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa: PWN.
- Sobol E. (red.), 2000, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Sochacka S., 1965, *Śląskie nazwy miejscowe typu Kolonowskie, Zawadzkie*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” V, s. 165–179.
- SSNO – Taszycki W., Malec M. (red.), 1965–1987, *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. I–VII, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Starzykiewicz A., 2014, *Nazwy karczem – historia karczemnictwa, charakter użytkowy na przestrzeni wieków, tendencje nazewnicze*, „Słowo. Studia językoznawcze” 5, s. 212–223.
- Staszewski J., 1968, *Mały słownik. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Supranowicz E., 1995, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków: IJP PAN.
- SW – Karłowicz J., Kryński A., Niedzwiedzki W. (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa: Nakład prenumeratorów.
- SWO – B. Pakosz i in. (red.), 1993, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa: PWN.
- Szczepanik W., 2012, *Austriacki garnizon w Rzeszowie w latach 1772–1848*, „Rocznik Podkarpacki”, nr 1, s. 15–30.
- Szewczyk Ł.M., 1989, *Wybrane terminy geograficzne spotykane w nazwach miejskich*, [w:] *Nazewnictwo miejskie*, red. S. Urbańczyk, Poznań: PWN, s. 163–171.
- Szewczyk Ł.M., 2003, *Nazwy aptek w rejonie kujawsko-pomorskim*, [w:] *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność*, red. M. Świącicka, Bydgoszcz: Wydaw. Akademii Bydgoskiej, s. 145–154.
- Szober S., 1917 (1959), *Pisownia polska, jej historia, uzasadnienie i prawa*, Warszawa, [przedruk w:] tegoż, *Wybór pism*, Warszawa: PWN, s. 169–212.
- Szuta J., 2006, *Z nazewnictwa Pomorza coś*, „Dialog Akademicki”, [dostęp na:] http://slupsk.net/news.php?id_dialog=6 [dostęp: 12.2014].
- Śmiech W., 1983, *Stosunek polskich nazw terenowych do wyrazów pospolitych*, [w:] *Geografia nazewnicza*, red. K. Rymut, Wrocław: Ossolineum, s. 37–51.
- Świeboda J., 1994, *Ulice i place Rzeszowa*, „Głos Rzeszowa”, dodatek specjalny do numeru 7/94, s. 1–6.
- Świeboda J., 1998, *Szkolnictwo*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 87–114.
- Świeboda J., 1998a, *Życie religijne*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 115–211.
- Świeboda J., 1998b, *Stosunki wyznaniowe*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. II, red. F. Kiryk, Rzeszów: KAW-Rzeszów Sp. z o.o., s. 531–613.

- Świeboda J., 2001, *Oświata i szkolnictwo*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressoivienses Sp. z o.o., s. 173–227.
- Święcicka M. (red.), 2006, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Święcicka M. (red.), 2008, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Święcicka M. (red.), 2011, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Święcicka M. (red.), 2012, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 4*, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Święcicka M. (red.), 2014, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 5*, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Šmilauer V., 1976, *Trídění vlastních jmen (teze)*, [w:] 5. zasedání Mezinárodní komise pro slovenskou onomastiku a 5. slovenská onomastická konference, red. M. Blichá, M. Majtán, Bratislava, s. 109–111.
- Šrámek R., 2010, *K problematyce typologie názvů (českých) měst*, [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf, Poznań: Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 39–49.
- Šrámek R., 2010a, *Struktura relacji 'nazwa własna – rzeczywistość'*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, t. 1, red. R. Łobodzińska, Łask: Oficyna Wydawnicza „Leksem”, s. 23–31.
- Tabakowska E. (red.), 2001, *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Kraków: Universitas.
- Tabelaryczne..., 1931, *Tabelaryczne zestawienie nazw ulic w Rzeszowie*, „Gazeta Rzeszowska”, nr 39/1931 (z 27.09.1931 r.), s. 4.
- Tokarski R., 1999, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 65–81.
- Tomasik P., 2015, *Nazwy przystanków komunikacji miejskiej w Polsce. Punkt widzenia językoznawcy i organizatora komunikacji miejskiej*, [w:] *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 229–238.
- Treder J., 1979, *Nazwy ponowione wśród nazw przeniesionych*, „Onomastica” XXIV, s. 19–43.
- Urbańczyk S., 1955, *Rozwój ortografii polskiej*, „Język Polski” XXXV, s. 81–93.
- Urbańczyk S. (red.), 1978, *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Urbańczyk S. (red.), 1989, *Nazewnictwo miejskie*, Warszawa – Poznań: PWN.
- Urbańczyk S. i in. (red.), 1999, *Encyklopedia języka polskiego*, [wyd. III popr. i uzupełn.], Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Walat W., 1996, *Nazwy miejscowe (fizjograficzne)*, „Pobitno nasza mała Ojczyzna” nr 5 (6), R. II, 16.12.1996.
- Walczak B., 2000, *Co to są composita onomastyczne?*, [w:] *Słowiańskie composita antroponimiczne. Księga referatów VII Międzynarodowej Sławistycznej Konferencji Naukowej, Kazimierz Dolny, 21–24 listopada 1997 roku*, red. S. Warchoń, „Rozprawy Sławistyczne UMCS” 16, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 297–304.
- Walczak B., 2012, *Co mówi język polski o genezie miasta?*, [w:] *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz: Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 15–28.
- Walczak B., 2014, *Makro- i mikrotoponimy: zmiana statusu w nazewnictwie miejskim (na przykładzie nazw nowych dzielnic Poznania)*, [w:] *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź: Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 219–225.

- Wierzbieniec W., 2001, *Stosunki wyznaniowe*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressoivienses Sp. z o.o., s. 401–476.
- Wisł P., 2012, *Podstawy prawne nazw ulic i innych obiektów komunikacyjnych Rzeszowa do roku 2012*, Kraków: Wydawnictwo La Salette Księża Misjonarzy Saletynów.
- Wiśniewski J., 1970, *Nazwy młynów w Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XVIII, s. 449–455.
- Witkowska A., 1999, *Titulus Ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa: Pax.
- Wolff A., Rzetelska-Feleszko E., 1982, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa: PWN.
- Wójcik K.Z., 1998, *Rzeszów w latach drugiej wojny światowej. Okupacja i konspiracja 1939–1944–1945*, Rzeszów – Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii.
- Zagórski Z., 2001, *Z badań nazewnictwa miasta Poznania*, [w:] *W kręgu języka polskiego. Śląsko-poznańskie kolokwia lingwistyczne*, red. E. Jędrzejko, Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, s. 76–85.
- Zagórski Z., 2002, *W sprawie klasyfikowania urbanonimów (na materiale poznańskim)*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. II, red. W. Książek-Bryłowa i H. Duda, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. 91–99.
- Zagórski Z., 2005, *O potrzebie szerokiego badania miejskich nazw geograficznych*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. V, red. W. Książek, H. Bryłowa, Lublin: Wydaw. UMCS, s. 121–129.
- Zagórski Z., 2008, *Nazwy części miasta (dzielnic, osiedli, wsi, osad miejskich)*, [w:] *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, s. 31–164.
- Zagórski Z. (red.), 2008a, *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zarycki T., 2009, *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferijnych*, Warszawa: Wydaw. Naukowe Scholar.
- Zielecki A., 2001, *U progu niepodległości*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressoivienses Sp. z o.o., s. 9–24.
- Zielecki A., 2001a, *Władze miejskie i życie samorządowe*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. III, red. F. Kiryk, Rzeszów: Libri Ressoivienses Sp. z o.o., s. 25–52.
- Zierhoffer K., 1989, *Nazwy ulic i placów Ostrowa Wielkopolskiego*, [w:] *Nazewnictwo miejskie*, red. S. Urbańczyk, Poznań: Państwowe Wydaw. Naukowe, s. 55–66.
- Zwoliński P., 1982, *Mesto chrematonimov v onomastike*, [w:] *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences*, t. 2, red. K. Rymut, Warszawa – Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 649–652.
- Żmigrodzki P. (red.), 2010, *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków: IJP PAN (wersja elektroniczna: <http://www.wsjp.pl>).

<http://bip.erzeszow.pl/zmiana-granic>

<http://blogi.newsweek.pl/Tekst/naluzie/643109,swoi-i-obcy-czy-sa-winn-by-granice-tolerancji.html>

<http://encyklopedia.pwn.pl>

http://forum.gazeta.pl/forum/w,69,143564419,,Nowe_nazwy_przystankow_parodia.html?v=2

<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000451>

<http://miastertia.pl/Miejsca/Malopolskie/Krakow/Sport.html>

<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/powierzchnia-i-ludnosc-w-przekroju-terytorialnym-w-2015-r-7,12.html>
<http://stolicaimitacji.blogspot.com/2013/04/przystanek-rzeszow-01.html>
<http://stz.org.pl/351/nazwij-swoj-przystanek-realia-rzeszowskie>
<http://tygodnik.onet.pl/kraj/pomoc-w-niemocy/q9ze4> <http://sjp.pwn.pl/slownik>
http://www.1lo.rzeszow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=158
http://www.krakow.pl/komunikacja/komunikaty_drogowe/14942,265
http://www.kul.pl/nazwy-pomnikow,art_34957.html
<http://www.mapakrakow.pl>
http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1486:ekspertyzy&catid=58:zespo-ortograficzno-onomastyczny&Itemid=71
<http://www.rzeszow4u.pl/mpk-rzeszow/przystanki.html>
<http://www.wroclaw.pl>
<http://www.wsjp.pl>
<http://www.zditm.szczecin.pl>
<http://www.ztm.gda.pl>
<http://www.ztm.waw.pl>
<http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/rzeszowskie-historie-i-historyjki/o-pieknej-esterce-i-rzeszowskiej-kamienicy>
<http://visit.przemysl.pl/item/category/23>

Indeks nazw

Zasady opracowania indeksu

Wykaz zawiera wszystkie analizowane w tym opracowaniu nazwy i protonazwy desygnujące ciągi komunikacyjne, obszary i punkty w Rzeszowie. Nazwy zostały uszeregowane alfabetycznie. Przyjęto przy tym następujące zasady:

1. Nazwa traktowana jest tu jako całość, niezależnie od tego, z ilu członów się składa, zatem szeregowanie nazw wieloczłonowych odbywa się według pierwszego członu urbanonimu, bez względu na to, czy w prepozycji znajduje się człon gatunkowy czy określający. *Ulica Pańska* znajdzie się więc pod literą **U**, a *Zamkowa Ulica* – pod **Z**; wszystkie nazwy z członem *ulica* będą pod **U**, wszystkie z członem *plac* – pod **P** itd.

2. Przy nazwach, w których brak członów gatunkowych jednoznacznie określających rodzaj obiektu, w nawiasach skośnych podano skrót określający typ desygnatu (wykaz skrótów podano poniżej), np. *Budy Rzeszowskie /oj/* oznacza, że nazwa *Budy Rzeszowskie* desygnuje ojkonim; podobnie postąpiono przy nazwach, w których człon gatunkowy wskazuje na inny desygnat niż rzeczywisty, np. plateonim *Plac Targowy*.

3. W przypadku funkcjonowania tej samej nazwy dla kilku obiektów tego samego typu (np. *Nepomuk* dla kilku kapliczek) w nawiasie okrągłym zapisano cyfry, które wprawdzie nie wchodzą w skład nazwy, ale odróżniają kolejne desygnaty; cyfry te umieszczono także przy nazwach w aneksie (płyta), w którym nazwy oraz historia obiektów zostały dokładniej omówione.

4. W nazwach rozpoczynających się liczebnikiem szeregowanie odbywa się według jego zapisu literowego, który ujęto w nawias kwadratowy, np. *I Koszary Obrony Krajowej* znajdują się pod literą **P**, a nazwa zapisana jest tak: *[Pierwsze] I Koszary Obrony Krajowej*.

5. Przy nazwach przystanków w nawiasie podano liczbę wskazującą, ile obiektów nazwa desygnuje: (2 x) oznacza, że nazwa obejmuje dwa przystanki po obu stronach drogi, zaś (3 x) oznacza trzy przystanki przy jednym skrzyżowaniu.

6. W protonazwach zachowano ortografię źródeł, także w zakresie wielkiej i małej litery (dotyczy to zwłaszcza tzw. tekstowych schematów informacyjnych, czyli opisowych nazw ulic). Nazwy te oznaczono symbolem **x**.

7. W nazwach pamiątkowych szeregowanie odbywa się wg nazwiska patrona; imię i ewentualne stopnie, godności, tytuły są na kolejnym miejscu, po przecinku, np. *ul. Moniuszki, Stanisława, al. Sikorskiego, gen. Władysława*

(zasada ta nie dotyczy osób, które mają imię i przydomek, np. królów: *ul. Kazimierza Wielkiego* znajduje się pod **K**).

8. Nazwy, których człony określające rozpoczynają się wyrazami: *król, książę, błogosławiony, święty*, są szeregowane według tych właśnie wyrazów (np. *ul. Króla Augusta* jest pod **K**, *ul. Błogosławionej Karoliny* – pod **B**).

9. W zapisach typu *Brożynowski (folwark)* nie ma pewności, czy człon gatunkowy wchodzi w skład nazwy, dlatego ujmuje się go w nawias.

10. Zapisy typu *Brożynowskie/go* oznaczają, że notacja źródłowa nie pozwala na jednoznaczne ustalenie formy nazwy (*Brożynowskie* lub *Brożynowskiego*).

11. Ostatnia liczba przy każdym haśle oznacza numer strony w aneksie na płycie, dlatego została oznaczona literą A, np. A-10.

Wykaz zastosowanych w indeksie skrótów

/an/	anojkonim	/p./	przystanek MPK
/cm/	cmentarz	/pk/	park
/dz/	dzielnica	/pom/	pomnik
/f/	figura	/PKP/	stacja PKP
/h/	hydronim	/PKS/	stacja PKS
/k/	kapliczka, krzyż	/pl/	plac
/ka/	karczma	/po/	posesja
/k.k/	kościół katolicki	/rz/	rzeka, potok
/lot/	lotnisko	/s/	staw
/m/	most	/sy/	synagoga
/o.d/	osiedle deweloperskie	/ul/	ulica
/o/	ogród	/woj/	obiekt wojskowy
/oj/	ojkonim		

A

✠Abrachtowiczowskie /po/, 77, 84, 259, 261, A-181
✠Abramowiczowskie (dobra) /po/, 261, 263, A-181
Adaś /pom/, 295, 296, 298, 299, 369, 417, A-216
Aichmillerówka /o/, 233, 237, A-165
Aichmillerówka /po/, 240, 260, 261, 267, 329, 350, 368, A-181
al. Armii Krajowej, 115, 116, 364, 383, 387, A-6
al. Batalionów Chłopskich, 116, 383, A-6
al. Bieruta, Bolesława, 113, A-6
al. Cieplickiego, Łukasza, 118, 121, 293, 383, 387, A-6
al. [Dwudziestego Drugiego] 22 Lipca (1), 111, 114, 128, 364, 383, A-6
al. [Dwudziestego Drugiego] 22 Lipca (2), 117, 364, A-6
al. Komunistów, 113, 364, 383, A-6
al. Konarskiego, Szymona, 109, A-6
al. Krzyżanowskiego, prof. Adama, 121, A-6
al. Lenina, Włodzimierza, 116, 383, A-6
al. Lubomirskich, 108, 109, 363, A-6
al. Niepodległości, 115, 117, A-6
al. Okulickiego, gen. Leopolda, 121, A-6
al. Piłsudskiego, Józefa, 121, 300, 304, 383, 387, A-6
al. Pod Kasztanami (1), 107, 387, A-6
al. Pod Kasztanami (2), 113, 290, 363, 387, A-7
al. Powstańców Warszawy, 116, A-7
al. Rejtana, Tadeusza, 108, 109, 249, 273, A-7
al. Siemiradzkiego, 109, A-7
al. Sikorskiego, gen. Władysława, 115, 116, A-7
al. Solidarności, 121, 364, A-7
al. Wielkiego Proletariatu, 115, 117, 364, 383, A-7
al. Witosa, Wincentego, 115, 116, 235, 291, 353, 383, A-7
al. Wyzwolenia, 115, 117, A-7
al. Żołnierzy I Armii WP, 121, 364, A-7
Anioł /pom/, 291, 295, 298, A-216
Apartamenty Zamkowe /o.d/, 58, 176, 177, 378, A-101

Austeria pod Ojcami Bernardynami /ka/, 313, 316, A-234
Austeria pod oo. Bernardynami /ka/, 313, 316, A-234
✠Azrelowskiego /po/, 259, 261, A-181

B

Babska Plaża /an/, 187, 197, A-123
✠Bahnhof /PKP/, 136, 137, A-81
✠Bahnhof Gebäude /PKP/, 136, 137, A-81
Bajorko /oj/, 173, 174, 175, A-101
Balcerek /pl/, 224, 225, 228, A-157
Baldachówka /oj/, 172, 174, A-101
Baletnica /pom/, 294, 295, 298, A-216
Bandzerowskie /an/, 84, 186, 189, 192, 198, A-123
✠Bandzerowskie /po/, 261, 329, A-181
Bania /an/, 56, 187, 188, 194, 197, 416, A-123
Baniok /h/, 202, 203, 206, 213, 387, 416, A-145
Baranówka /an/, 84, 186, 196, 199, A-123
Baranówka /oj/, 174, 234, A-101
Bardachówka /po/, 260, 261, 267, A-181
Basen ROSiR w Rzeszowie, 322, 323, 325, 326, A-239
Bastion św. Andrzeja, 302, 303, 307, 365, A-226
Bastion św. Antoniego, 302, 303, 307, A-226
Bastion św. Franciszka, 302, 303, 365, A-226
Bastion św. Hieronima, 302, 303, A-226
Bastion św. Marii, 302, 303, A-226
Bastion św. Szymona, 302, 303, A-226
Batalion Dowodzenia 21. Brygady Strzelców Podhalańskich /woj/, 306, A-226
Batalion Łączności /woj/, 305, 306, A-226
Bazary /an/, 186, 199, 410, A-123
Bazary /pl/, 223, 225, 228, 348, 410, A-157
bazylika pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, 273, A-201
Berdechówka /an/, 187, 197, A-124
Bernardyni /k.k/, 272, 282, A-201
Bernardynka /ul/, 109, 127, 369, 411, 417, A-7
Bernardyńskie Jezioro, 202, 203, 207, 211, 213, A-145
Biała (1) /rz/, 200, 201, 203, 205, 208, 212, 214, 217, A-145

Biała (2) /rz/, 200, 201, 203, 208, 212, 217, A-145
 Biały Ogród, 232, 235, 238, 239, 242, 244, A-165
 Bicykl /pom/, 294, 295, A-216
 ☞Błażejowskie (dobra) /po/, 258, 261, A-181
 Błocizna /an/, 57, 187, 188, 194, 197, A-124
 Błonia /an/, 56, 95, 187, 200, 386, A-124
 Błonia Miejskie /an/, 187, 360, 386, A-124
 Błonia Papieskie /pl/, 224, 225, 227, 357, 366, A-157
 Błonie (1) /an/, 184, 186, 196, 314, 315, 386, A-124
 Błonie (2) /an/, 187, 194, 386, A-124
 Błonie (3) /an/, 187, 386, A-124
 Błonie Chłopskie /an/, 187, 189, A-124
 Błonie ku Pobitnej /an/, 76, 81, 187, 196, 386, A-124
 Błonie Małe /an/, 184, 186, 188, 195, A-124
 Błonie Miejskie /an/, 76, 80, 186, 189, 385, 386, A-125
 Błonie Pobicińskie /an/, 81, 187, 189, 196, 355, 386, A-125
 Błonie Wschodnie /an/, 187, 189, 195, A-125
 Błonie Zachodnie /an/, 187, 189, 195, 386, A-125
 Boisko Salosa, 322, 323, 325, 326, A-239
 Boisko Sportowe Salos, 322, 323, 325, 326, A-239
 Borek (1) /an/, 187, 194, 200, A-125
 Borek (2) /an/, 187, A-125
 Bośnia /an/, 95, 187, 189, 194, 197, 351, 369, 410, 414, 416, A-125
 Bośnia /ka/, 315, 316, 410, 414, A-234
 ☞Bożnica, 274, 283, 284, 346, A-201
 bożnica Chasydów, 274, 283, 284, 346, A-201
 bożnica Ruskowsiańska, 274, 284, 346, A-201
 bożnica Żydowskiego Stowarzyszenia Religijnego, 274, 283, 284, 346, A-201
 Brama Dębowa, 301, 303, 307, A-226
 Brama do III Tysiąclecia /pom/, 292, 295, A-216
 Brama Kłapkowska, 301, 303, 304, 307, 308, A-226
 Brama ku Staromieściu, 302, 303, 307, 355, A-227
 Brama Murowana, 56, 76, 80, 82, 84, 160, 232, 301, 303, 304, 307, 308, A-227

Brama Nowa, 302, 303, 355, A-227
 Brama od Kłapkówki, 301, 303, 304, 307, 355, A-227
 Brama Poboczna Nowego Miasta 76, 302, 303, 307, 355, 379, A-227
 Brama Sandomierska, 301, 303, 304, 307, 308, 355, A-228
 Brama Wodna, 301, 302, 303, 329, A-228
 Brama Zamkowa, 301, 303, 304, A-228
 Brama Murowana, 76, 82, 303, A-228
 Bromka Murowana, 82, 301, 303, 308, A-228
 ☞Brożynowski (folwark) /po/, 261, 266, 361, A-181
 ☞Brożynowskie/go /an/, 76, 78, 82, 186, 193, 198, A-125
 Bród /h/, 202, 203, 205, A-145
 Brzeźnik /an/, 95, 187, 188, 194, A-125
 Budy (1) /oj/, 174, 175, A-101
 Budy (2) /oj/, 159, 173, 174, A-101
 Budy (3) /oj/, 174, A-102
 Budy Ruskowsiańskie /oj/, 59, 173, 174, 388, A-102
 Budy Rzeszowskie /oj/, 59, 174, 388, A-102
 Budy Staromiejskie /oj/, 59, 173, 174, 388, 410, A-102
 Budziwój /rz/, 201, 203, 206, 209, A-145
 Bulwary /pk/, 234, 235, 237, 239, 242, A-165
 Bulwary nad Wisłokiem /pk/, 234, 237, 240, 245, A-165
 ☞Burkatowskie /po/, 258, 261, 266, 361, A-182
 buźnica Murowana, 76, 274, 283, 284, 346, A-201

C

Capital Towers /o.d/, 176, 177, 178, 369, 378, 417, A-102
 Cegielnisko /an/, 187, 188, 194, 402, A-125
 Cegielnisko /pl/, 222, 224, 226, 228, 402, A-157
 Cegielski /an/, 187, 189, 194, 197, A-125
 Centaur /pom/, 294, 295, 298, A-216
 cerkiew pw. Wniebowzięcia NMP, 274, 283, 284, 349, A-201
 Chabka /oj/, 173, 174, A-102
 Chabka /rz/, 202, 203, 209, A-145
 Chiny /an/, 187, 188, 194, 351, 369, 416, A-125

xChmajowskie/go /an/, 76, 78, 82, 186, 193, 198, A-126
 Chrystus Frasobliwy /k/, 279, 284, A-201
 Chubka /rz/, 202, 203, 209, 215, A-145
 xc.k. Kolej Karola Ludwika /PKP/, 135, 137, A-81
 xc.k. kolej państwowa (Kraków – Lwów) /PKP/, 135, 137, A-81
 xc.k. Kolej państwowa z Rzeszowa do Jasła /PKP/, 135, 137, A-81
 xC.k. uprzew. Kolej Karola Ludwika do Ruskiejwsi /PKP/, 135, 137, A-81
 cmentarz Armii Radzieckiej, 249, 250, 251, 349, 402, A-176
 cmentarz Armii Radzieckiej Wilkowyja, 249, 250, 251, 349, A-176
 cmentarz Choleryczny, 249, 250, 251, 402, A-176
 cmentarz komunalny Pobitno, 66, 250, 251, A-176
 cmentarz komunalny Staroniwa, 248, 250, 251, A-176
 cmentarz komunalny W Słocinie, 248, 250, 251, A-176
 cmentarz komunalny Wilkowyja, 59, 248, 250, 251, A-176
 cmentarz komunalny Zalesie, 248, 250, 251, A-176
 cmentarz komunalny Zwiężczyca, 248, 250, 251, A-177
 cmentarz Na Górcie, 248, 250, 251, 355, 381, A-177
 cmentarz Ofiar Epidemii Tyfusu, 249, 250, 251, A-177
 cmentarz Ofiar Tyfusu Głodowego, 249, 250, 251, A-177
 cmentarz parafialny Na Staromieściu, 248, 250, 251, A-177
 cmentarz parafialny W Słocinie, 248, 250, 251, A-177
 cmentarz Pobiciński, 69, 248, 250, 251, A-177
 cmentarz Pobitno, 56, 248, 250, 251, A-177
 xcmentarz Rzymskokatolicki [Cmętarz rz-k], 76, 79, 89, 247, 250, 251, A-177
 cmentarz Słocina, 248, A-177
 cmentarz Staromiejski, 248, 250, 251, A-177
 cmentarz Staromieście, 248, 250, 251, 355, A-177

cmentarz Staroniwa, 248, 250, 251, 355, A-177
 cmentarz Staroniwski, 248, 250, 251, A-177
 cmentarz W Przybyszówce, 248, 250, 251, A-178
 cmentarz Wilkowyja, 248, 250, 251, A-178
 cmentarz Wsi Wilkowyja, 248, 250, A-178
 cmentarz Zalesie, 248, 250, 251, A-178
 xcmentarz Zboru Izraelskiego [Cmętarz zboru izrael.], 76, 89, 248, 250, A-178
 cmentarz Zwiężczyca, 248, 250, 251, A-178
 cmentarz Zwiężczycki, 248, 250, 251, A-178
 cmentarz Żołnierzy Armii Radzieckiej, 249, 250, 251, 349, A-178
 cmentarz Żołnierzy Radzieckich, 249, 250, 251, 349, A-178
 cmentarz Żydowski (1), 249, 250, 251, 346, A-178
 cmentarz Żydowski (2), 250, 251, 346, A-178
 cmentarz Żydowski Nowy, 250, 251, 346, 397, A-179
 cmentarz Żydowski Stary, 248, 250, 251, 346, 397, A-179
 Cwajgówka /an/, 187, 199, 346, 360, 402, A-126
 Cyganówka /oj/, 173, 174, 300, 351, 417, A-102
 xCzadowskie/go /po/, 77, 261, 402, A-182
 Czarny Krzyż /k/, 276, 279, 285, A-202
 Czarny Wieżowiec /po/, 56, 260, 262, 264, 269, 329, A-182
 Czekaj /ka/, 314, 316, 414, A-234
 Czekaj /oj/, 159, 174, 249, 314, 414, A-102
 Czekaj /rz/, 202, 203, 206, 209, 212, A-145
 Czerwona Brama, 301, 303, 307, 308, A-228
 Czerwona Brama /ka/, 315, 316, A-235
 Czikłówka /oj/, 172, 174, 175, 359, A-102
 Człowiek Stojący na Rękach /pom/, 293, 295, 298, A-216
 Ćwierci /an/, 187, 188, 194, A-126
 Ćwierci Chłopskie /an/, 187, 189, 196, A-126

D

Dawny Pałac Lubomirskich /po/, 262, 265, 269, 400, A-182
 Debrza /an/, 187, 194, A-126
 Delfin /basen/, 323, 325, 326, 416, A-239
 Deszczowski /an/, 186, 189, 192, 193, 198, A-126

- Dębczak /an/, 187, 188, 194, A-126
Dębina (1) /an/, 187, 199, 410, A-126
Dębina (2) /an/, 187, 410, A-126
Dębina /oj/, 173, 174, 410, A-102
Dębina Miłocińska /pk/, 69, 99, 235, 238, 240, 244, 271, 414, A-165
Dębrza /an/, 187, A-126
☛Do Boguchwały /ul/, 106, A-1
☛Do Drabiniarki /ul/, 106, A-1
☛Do Głogowa /ul/, 105, 106, 356, A-1
☛Do Jasła /ul/, 105, 106, 356, A-1
☛Do Kolei /ul/, 106, A-1
☛Do Krakowa /ul/, 106, 356, A-1
☛Do Lwowa /ul/, 106, 356, A-1
☛Do Łańcuta /ul/, 106, 356, A-1
☛Do Młyna /ul/, 103, 104, 401, A-1
☛Do Sędziszowa /ul/, 106, A-1
☛Do Słociny /ul/, 106, 128, A-1
☛Do Sokołowa /ul/, 106, A-1
☛Do Staromieścia /ul/, 106, A-1
☛Do Staroniwy /ul/, 106, A-1
☛Do Szajnoka /ul/, 109, 128, A-1
☛Do Tyczyna /ul/, 106, A-1
Dobrowolska /an/, 187, 197, A-126
Dolna /an/, 187, 189, 192, 381, A-127
Dolna Pobitna /oj/, 172, 174, 381, A-103
Dolna Powitna /oj/, 172, 174, 381, A-103
Dolna Słocina /oj/, 174, 381, A-103
Dołki /an/, 187, 381, 410, A-127
Dołowa /pl/, 224, 228, 382, A-157
Doły /an/, 187, 194, 381, A-127
Dom Baldorfa, 258, 260, 262, 267, 329, 350, A-182
Dom Baldorffa, 262, 350, 368, A-182
Dom Burgallera, 260, 261, 368, A-182
Dom Burmistrza, 260, 262, 263, 268, 361, A-182
Dom Dontha, 260, 262, 267, 350, 368, A-182
Dom „Esterka”, 262, 268, 346, A-182
Dom Esterki, 259, 261, 263, 267, 346, A-182
Dom Kalek, 260, 261, 263, 268, A-183
Dom Kolejarza, 262, 263, 268, A-183
Dom Passakowiczów, 258, 260, 262, 268, 402, A-183
Dom Podhalańczyka, 260, 262, 263, 361, A-183
Dom Polonii, 260, 262, 263, 388, 410, A-183
Dom Prevota, 260, 261, 350, 368, 402, A-183
Dom Rabina, 260, 262, 268, 346, A-183
Dom Rabina A. Lewina, 262, 268, 346, A-183
Dom Schipera, 262, 361, 368, 402, A-183
Dom Sokoła, 260, 262, 276, A-183
Dom Sztuki, 260, 262, A-184
Dom Technika, 262, 263, A-184
Dom Żydowski, 260, 262, 263, 268, 346, A-184
Dominikanie /k.k/, 273, 283, A-202
Dół /oj/, 173, 174, 175, 381, A-103
Drabiniarka /oj/, 36, 133, 160, 162, 315, 316, 318, A-103
☛Dragowskie /po/, 258, 261, 266, 361, A-184
☛Drewniakowskie (domostwo) /po/, 259, 261, 402, A-184
droga Baranówka, 106, 109, 388, A-7
☛Droga do Folwarku Staromiejskiego, 86, 87, 103, 104, 401, A-2
☛droga Dojazdowa, 107, 380, A-2
☛droga Krakowska, 103, 105, A-2
☛Droga która idzie ku Staromieściu, 86, 87, 103, 105, A-2
☛Droga ku Folwarkowi Staromiejskiemu ciągnąca się, 86, 87, 103, 104, A-2
droga Lubomirskich, 107, 358, 388, A-7
☛Droga od Miasta ku Gruntom i Łąkom Staromiejskim ciągnąca, 87, 103, 104, 128, A-2
☛Droga od Miasta ku Łąkom i Gruntom Staromiejskim ciągnąca się, 87, 103, 104, A-2
☛droga od Młyna Staromiejskiego ku Miastu idąca, 87, 103, 104, A-2
droga Polna, 75, 107, 386, 388, A-7
☛droga Publiczna, 103, 105, 359, 370, A-2
☛droga publiczna ku Lwowi ciągnąca się, 87, 103, 105, A-2
☛droga Publiczna ku Staromieściu idąca, 76, 77, 86, 87, 105, 385, A-3
☛droga publiczna na Woli za WW. OO. Bernardynami, 87, 103, 105, 128, 385, A-3
☛droga Publiczna od Przybyszówki idąca, 86, 87, 103, 385, A-3
☛droga Staromiejska, 103, 105, A-3
[Drugie] II Koszary Obrony Krajowej, 304, 305, 307, A-228
Drukierówka /oj/, 173, 174, 346, 359, A-103
Drukierówka /po/, 260, 261, 267, 346, 368, A-184
☛Dukiewskie /po/, 259, 261, A-184

xDuziowskie /po/, 261, A-184
 Duża Synagoga, 35, 274, 284, 346, A-202
 Duże Koszary, 304, 305, 307, A-228
 Dworek Bieniaszewskich, 262, 268, 361, A-184
 Dworek Chłapowskich, 262, 268, 361, A-184
 Dworek Liwów, 260, 262, 412, A-185
 Dworek Ojców Piarum Scholarum, 259, 261, 263, 268, A-185
 Dworek Piątkowskiego, 260, 262, 267, A-185
 Dworek Skrzyńskich, 261, 361, A-185
 Dworek Wielebnych oo. Piarum Scholarum, 261, 263, A-185
 Dworzec Główny /PKP/, 136, 137, 351, 378, A-81
 Dworzec Główny /PKS/, 136, 137, 378, A-81
 Dworzec Główny PKP w Rzeszowie, 136, 137, 378, A-81
 Dworzec Główny PKS w Rzeszowie, 136, 137, 378, A-81
 xDworzec kolei Karola Ludwika /PKP/, 136, 137, A-81
 xDworzec kolejowy /PKP/, 137, 138, A-81
 Dworzec Komunikacji Lokalnej /PKS/, 136, 137, 378, A-82
 Dworzec PKS, 136, 137, A-82
 Dworzec Podmiejski /PKS/, 136, 137, 378, A-82
 Dworzec Podmiejski PKS w Rzeszowie, 136, 137, 378, A-82
 Dworzec Staroniwa /PKP/, 136, A-82
 Dworzysko /an/, 187, 189, 194, 378, 402, A-127
 Dworzysko /oj/, 173, 174, 175, 378, 402, A-103
 Dwór, 261, 264, 267, A-185
 Dwór Chłapowskich, 262, 410, A-185
 Dwór Gumińskich, 260, 261, 268, 388, A-186
 Dwór Jędrzejowiczów, 138, 234, 260, A-186
 Dwór Piątkowskiego, Franciszka, 262, 268, A-186
 [Dwudziesta Pierwsza] 21. Brygada Strzelców Podhalańskich /woj/, 306, A-229
 xDylągowiczowskie /an/, 186, 192, 193, 198, A-127
 xDylągowiczowskiego /an/, 186, 193, A-127
 dz. Centralna, 163, 164, 165, 378, A-103
 dz. Drabinianka, 163, A-103
 dz. [Dwudziestolecia] XX-lecia PRL, 163, 165, A-104
 dz. Nowe Miasto, 163, 165, A-104

dz. Pobitno 163, 165, A-104
 dz. Południowa, 163, 165, A-104
 dz. Ruska Wieś I, 163, 165, A-104
 dz. Ruska Wieś II, 163, 165, A-104
 dz. Staromiejska, 163, 164, A-104
 dz. Staromieście, 163, 400, A-104
 dz. Staroniwa, 163, 400, A-104
 dz. Staroniwa Ogrodowo-Mieszkaniowa, 163, 165, A-104
 dz. Staroniwa Przemysłowo-Mieszkaniowa, 163, 165, A-104
 dz. Zwięzcyca, 163, 165, A-104
 Dziadosz /pk/, 233, 237, 242, 369, A-165
 Dziadowski Dom, 260, 261, 263, 269, A-186
 Dziadowski Ogród /pk/, 233, 237, 238, 242, 244, 289, 369, 385, A-165
 Działki /oj/, 174, 175, A-104
 Działy /an/, 187, A-127
 Dzielnica Pańska /oj/, 29, 35, 173, 174, 175, 346, 378, A-104
 Dzielnica Zamkowa /oj/, 174, 378, 388, A-104
 Dzielnica Żydowska /oj/, 38, 133, 173, 174, 346, 388, A-105
 Dzielnice /an/, 187, A-127
 Dzierżakowy Wąwóz /an/, 187, 196, A-127
 Dziura Barana /an/, 187, 197, 360, A-127

E

Eichmüllerówka /po/, 261, 267, 368, A-186
 xEliazowiczowska (kamienica) /po/, 261, 266, 361, A-186
 xEliazowiczowski /po/, 261, 263, A-186

F

Fara /k.k/, 278, 281, A-202
 Fidowiec /an/, 187, 194, 410, A-127
 Fidowiec /s/, 202, 203, 410, A-146
 figura Matki Bożej Królowej Korony Polskiej, 276, 285, A-202
 figura Matki Bożej Królowej Polski (1), 276, 279, 284, 285, A-202
 figura Matki Bożej Królowej Polski (2), 276, 279, 284, 285, A-202
 figura Matki Bożej Królowej Polski (3), 276, 279, 284, 285, A-202
 figura Matki Bożej Królowej Polski (4), 276, 279, 284, 285, A-202
 figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (1), 276, 279, 285, A-202

figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej
 (2), 276, 279, 285, A-202
 figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej
 (3), 276, 279, 285, A-202
 figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej
 (4), 276, 279, 285, A-202
 figura Matki Bożej Saletyńskiej, 276, 285,
 A-203
 ✠figura Murowana, 275, 285, A-203
 figura Najświętszego Serca Pana Jezusa (1),
 276, 285, A-203
 figura Najświętszego Serca Pana Jezusa (2),
 276, 285, A-203
 figura Najświętszej Maryi Panny (1), 276,
 279, 285, A-203
 figura Najświętszej Maryi Panny (2), 276,
 279, 285, A-203
 figura Najświętszej Maryi Panny (3), 276,
 279, 285, A-203
 figura Najświętszej Maryi Panny (4), 276,
 279, 285, A-203
 figura Świętego Antoniego, 276, 285, A-203
 figura Świętego Jana Nepomucena (1), 275,
 284, 285, 329, A-203
 figura Świętego Jana Nepomucena (2), 275,
 284, 285, A-203
 figura Świętego Jana Nepomucena (3), 284,
 285, A-204
 figura Świętego Jana z Dukli, 276, 285, 329,
 A-204
 figura Świętej Katarzyny, 277, 285, A-204
 figura Świętej Rodziny, 277, 285, A-204
 Flamingi /pom/, 295, 298, A-216
 Folwark Bernardyński, 261, 268, A-186
 Folwark Januszów, 261, 268, A-186
 Folwark Miłocin, 262, 264, 329, 415, A-186
 Folwark Moroń, 259, 261, A-186
 Folwark na Woli za ww. oo. Bernardynami,
 259, 261, 264, 268, A-187
 Folwark Pański Podzamczu, 259, 261, 265,
 A-187
 Folwark Plebański, 261, 263, A-187
 Folwark Pobitno, 259, 261, 264, 268, A-187
 Folwark Podzamcze, 262, A-187
 Folwark Podzamczy, 259, 261, 264, 268,
 414, A-187
 Folwark Staromiejski, 259, 261, 264, 268, A-187
 Folwark Wilkowyja, 259, 261, 264, 268, A-187

Folwark Wyspa, 261, 264, 268, A-187
 Folwark za Cegielnią Miejską, 259, 261, 264,
 268, A-187
 Folwark Zamkowy na Podzamczu, 261, 268,
 401, A-187
 Fosiewiczówka /po/, 262, A-188
 Furtka Murowana /brama/, 82, 301, 303,
 308, A-229

G

Galerowiec /po/, 260, 262, 264, A-188
 Garden Place /o.d/, 58, 177, 178, 417, A-105
 Gawłówka /oj/, 173, 174, 175, 359, A-105
 Gej Bridz /m/, 134, 135, 411, 417, A-78
 Geokart /po/, 262, 267, A-188
 Gęsiówka /rz/, 202, 203, 206, 209, A-146
 Gielda /an/, 187, 188, A-128
 Glinki /an/, 187, 188, 410, A-128
 głaz Ku Czci bł. Jana Pawła II, 292, 295,
 A-216
 głaz Ku Czci Wincentego Witosa, 291, 295,
 A-216
 głaz Upamiętniający Borelowskiego, 292, 295,
 A-216
 Głęboka /ka/, 315, 316, 381, A-235
 Głęboka /oj/, 173, 174, 175, A-105
 ✠Golczowiczowskie /po/, 261, 263, A-188
 ✠Gościniec (1), 103, 105, 128, A-3
 ✠Gościniec (2), 103, 105, 128, A-3
 ✠Gościniec bity krakowski, 86, 103, 105, A-3
 ✠gościniec krakowski, 87, 103, 105, A-3
 ✠Gościniec ku Krakowu ciągnący się, 86, 87,
 103, 105, A-3
 ✠gościniec publiczny, 86, 103, 105, 359,
 370, A-3
 Góra /oj/, 173, 174, 381, A-105
 Góra Pańska i Chłopska /an/, 187, 189, 195,
 198, A-128
 Góra Ziemieńskich /an/, 187, 196, 198, A-128
 Górka /oj/, 173, 174, 381, A-105
 Górna /an/, 187, 189, 192, A-128
 Górna Słocina /oj/, 174, 175, 381, A-105
 Granica Przybyszowska /an/, 81, 186, 189,
 379, A-128
 Granice Przybyszowskie /an/, 76, 77, 81,
 186, 379, A-128
 Grodzisko /an/, 187, 188, 194, 199, 302, 402,
 A-128

Grodzisko /oj/, 173, 174, 402, A-105
 Gront Pański (1) /an/, 80, 186, 196, 198, 360, A-128
 Gront Pański (2) /an/, 186, 189, A-128
 Gront Zamkowy /an/, 86, 186, 189, 196, 198, 360, A-128
 Gród Powietna, 262, 268, A-188
 Gród Powyrchna, 262, A-188
 Gród Rzechów, 262, 263, 268, A-188
 Grunt Miejski /an/, 186, 189, 196, 360, 386, A-129
 Grunt Radziecki Miejski /an/, 96, 186, 189, 196, 360, 386, 402, A-129
 Grunty Folwarkowe Zamkowe /an/, 186, 189, 360, A-129
 Grunty i Łąki Staromiejskie /an/, 186, 189, 195, A-129
 Grunwald (1) /f/, 276, 279, 285, 329, 416, A-204
 Grunwald (2) /f/, 276, 279, 285, 416, A-204
 Grzebowisko /an/, 187, 188, 194, 197, A-129

H

Hala na Podpromiu, 224, 320, 322, 323, 325, 326, 349, A-239
 Hala Podpromie, 234, 322, 323, 325, 326, 415, A-239
 Hala Sportowa GKS „Walter”, 321, 322, 323, 324, 326, A-239
 Hala Sportowa Policyjnego Towarzystwa Sportowego „Walter”, 322, 323, 325, 326, 361, A-239
 Hala Sportowo-Widowiskowa na Podpromiu, 322, 323, 325, 326, A-239
 Hala „Walter”, 322, 323, 325, 326, A-239
 Hanasiewiczówka /po/, 260, 262, A-188
 Hermanówka /rz/, 202, 203, 206, 210, A-146
 Hiszpanka /oj/, 173, 174, 175, 175, A-105
 Hobka /rz/, 201, 202, 203, 209, 215, A-146
 Hocza /rz/, 200, 201, 203, 207, 209, 212, A-146
 Holcerówka /oj/, 172, 174, 175, 359, A-105
 Holcerówka /po/, 261, 267, 350, 361, 368, A-188
 Hotel Barona Roppa /po/, 262, 361, A-188
 Huculak /an/, 187, 194, A-129
 Huculakówka /an/, 187, 360, A-129
 Hyclówka /an/, 187, 194, 199, A-129

I

Ignacówka /an/, 186, 189, 194, 199, 360, A-129
 Indiański Totem /pom/, 291, 295, 296, 298, 299, A-216

J

Januszówka /po/, 260, 262, A-189
 Jarochowiczowskie (domostwo) /po/, 261, A-189
 Jezioro Bernardyńskie, 35, 134, 202, 203, 207, 211, 213, 318, A-146
 Jezioro Zamkowe, 202, 203, 207, 211, 213, A-146
 Jordanka /pk/, 234, 237, 242, 369, A-165
 Julek /pom/, 295, 298, 299, 369, A-217
 Junak /boisko/, 322, 323, 325, 326, A-240
 Jurochowiczowskie (domostwo) /po/, 261, A-189

K

Kaczeniec || Kaczyniec /an/, 187, A-129
 Kaczyńskie /an/, 186, 192, 198, A-129
 Kalinowszczyzna /po/, 260, 262, 267, 361, A-189
 Kalinówka /po/, 262, A-189
 Kalwaria /an/, 187, 188, 194, A-129
 Kamienica, 262, 264, 267, A-189
 Kamienica „Alko”, 262, 268, A-189
 Kamienica Alsów, 260, 261, 361, A-190
 Kamienica Dzierżyńskich, 260, 262, A-190
 Kamienica Klarneta, 260, 262, 361, A-190
 Kamienica Lichota, 262, A-190
 Kamienica Różyckich, 262, A-190
 Kamienica Szajtra, 262, A-190
 Kamienica Tekielskiego, 262, 268, 388, A-190
 Kamieniec /oj/, 174, 175, A-106
 Kanał od Koszar, 202, 203, 207, 211, 388, A-146
 Kanał od Rzeźni, 202, 203, 207, 211, 388, A-146
 Kanał za Wałem Miejskim, 200, 202, 203, 207, 211, 213, A-146
 Kantorowskie /o/, 232, 237, 242, 360, A-165
 Kantorówka /o.d/, 177, 402, A-106
 kaplica cmentarna Świętej Trójcy, 272, 282, A-204

- kaplica myśliwska pw. św. Huberta, 271, 272, 282, A-204
- kaplica pw. św. Jana Chrzyciela, 271, 282, A-204
- kaplica św. Huberta w Miłocinie, 272, 278, 281, 282, A-204
- kaplica Świętej Trójcy, 271, 282, A-205
- kapliczka Matki Bożej (1), 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej (2), 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej Częstochowskiej, 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (1), 275, 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (2), 275, 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej Pocieszenia, 274, 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej Różańcowej, 275, 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej Różańcowej i św. Floriana, 274, 284, A-205
- kapliczka Matki Bożej z Lourdes, 275, 284, A-205
- kapliczka Najświętszej Maryi Panny, 284, A-205
- kapliczka św. Barbary (1), 274, 284, A-205
- kapliczka św. Barbary (2), 284, A-205
- kapliczka św. Floriana, 274, 284, A-205
- kapliczka św. Mikołaja, 275, 284, A-205
- kapliczka św. Rocha (1), 274, 284, A-206
- kapliczka św. Rocha (2), 275, 284, A-206
- kapliczka św. Stanisława Kostki, 275, 284, A-206
- Kaplitówka /an/, 187, 360, A-129
- Karczma /an/, 187, 188, A-130
- Karczunek /an/, 95, 187, 188, 194, 197, A-130
- ✠Karl Ludwigs Bahnhof /PKP/, 135, 137, A-81
- Karpik /basen/, 323, 325, 326, 416, A-240
- Kasarnia Landwerska /woj/, 304, 305, A-229
- Kasarnia Obrony Krajowej /woj/, 304, 305, 307, A-229
- Katedra /k.k./, 273, 283, A-206
- Katolicki Cmentarz Komunalny w Przybyśzówce, 248, 250, 252, 253, A-179
- ✠Kąt Koszeliwskich /an/, 186, 196, 379, A-130
- Kąt Radziecki /an/, 186, 189, 196, 198, 379, 402, A-130
- Kąty (1) /an/, 186, 188, 379, A-130
- Kąty (2) /an/, 187, 379, A-130
- Kąty (3) /an/, 187, 379, A-130
- Kąty (4) /an/, 187, 379, A-130
- Kąty Zagrodnicze /an/, 187, 189, 198, 379, A-130
- ✠Kielanowskie /po/, 261, 361, A-191
- Kirkut /cm/, 248, 250, 252, 346, A-179
- Kirkut Żydowski /cm/, 248, 250, 252, 346, A-179
- Klin /an/, 187, 188, A-130
- Kłapkówka /oj/, 43, 84, 159, 160, 161, 162, 233, 240, 301, 359, 386, A-106
- Kobieta Klasyczna /pom/, 295, 412, A-217
- ✠Kobyłecki/e /po/, 261, 267, A-191
- Kogutówka /oj/, 173, 174, 359, A-106
- ✠Kolej państwowa /PKP/, 136, 137, A-81
- Kolonia (1) /oj/, 173, 174, 175, 380, A-106
- Kolonia (2) /oj/, 173, 174, 380, A-106
- Kolonia Robotnicza /oj/, 174, 175, 380, A-106
- Koło Cmentarza /oj/, 174, A-106
- Koło Kawy /an/, 187, 196, A-130
- Koło Kopacza /an/, 187, A-130
- Koło Remizy /an/, 187, 196, A-130
- Koło Wasserturmy /an/, 187, 196, 197, 368, A-131
- Kopaczówka /an/, 187, 360, A-131
- Kopaliny (1) /an/, 187, 188, 194, 197, 217, A-131
- Kopaliny (2) /an/, 187, 217, A-131
- Kopiec /an/, 187, 188, A-131
- Kopiec Konfederatów /an/, 185, 187, 190, 196, 200, A-131
- Kopiec Konfederatów Barskich /an/, 185, 187, 190, 348, 356, A-131
- Kopiec Tatarski /an/, 185, 187, 190, 196, 196, 200, 348, 351, A-131
- Kordegarda, 302, 303, 306, A-229
- Korona /boisko/, 322, 323, 325, 326, A-240
- Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego /woj/, 305, 306, A-229
- Kostheimówka /po/, 262, 361, A-191
- Koszary Artylerii, 304, 305, 308, 361, A-229
- Koszary Bema, 305, 307, A-229
- Koszary [Dwudziestego] 20. Pułku Kawalerii, 304, 305, 361, A-229
- Koszary Głowackiego, 305, A-230

- Koszary Hallera, 305, A-230
 Koszary Hasklerowskie, 304, 305, 307, A-230
 Koszary Kawaleryjskie, 304, 305, 307, A-230
 Koszary Kawaleryjskie na Wygnańcu, 304, 305, 307, 308, A-230
 Koszary Kawaleryjskie Obrony Krajowej, 304, 305, 307, 308, A-230
 Koszary Kilińskiego, 305, A-230
 Koszary Kraińskiego, 304, 305, 307, A-230
 Koszary Lisa-Kuli, 305, A-230
 Koszary Obrony Krajowej, 304, 305, 361, A-230
 Koszary Piechoty, 304, 305, 307, 361, A-230
 Koszary Piłsudskiego, 305, 306, A-231
 Koszary Poniatowskiego, 305, 307, A-231
 Koszary [Siedemnastego] 17. Pułku Piechoty, 304, 305, 308, A-231
 Koszary Sobieskiego, 305, A-231
 Koszary Stary Browar, 305, 307, A-231
 ✠Koszelowskie /po/, 261, 266, A-191
 Kościarnia /oj/, 174, 175, A-106
 kościół Akademicki, 273, 278, 283, A-206
 kościół Bernardynek, 271, 272, 282, A-206
 kościół Bernardynów, 35, 36, 223, 247, 272, 273, 276, 281, 282, A-206
 kościół Bernardynów pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, 272, 278, 281, 282, 286, 361, A-206
 kościół Bożego Ciała, 273, 283, A-206
 kościół Farny, 36, 80, 235, 247, 272, 282, A-206
 kościół farny Rzeszowski, 79, 271, 272, 278, 282, A-206
 kościół farny Wsi Staromieście, 271, 282, A-206
 kościół Fary Rzeszowskiej, 79, 271, 282, A-206
 kościół filialny pw. Matki Bożej Częstochowskiej, 283, A-206
 kościół filialny pw. Matki Bożej Fatimskiej, 272, 281, 283, A-207
 kościół Garnizonowy, 272, 278, 281, 282, A-207
 kościół Gimnazjalny, 272, 282, A-207
 kościół katedralny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, 273, 280, 283, A-207
 kościół Najświętszej Maryi Panny, 272, 282, A-207
 kościół oo. Bernardynów, 34, 272, 282, 302, 313, A-207
 kościół oo. Pijarów, 282, A-207
 kościół Ojców Pijarów pw. św. Józefa Kalasancjusza, 273, 282, A-207
 kościół Popijarski, 272, 282, 403, A-207
 kościół pw. Błogosławionej Karoliny Kózki, 236, 273, 283, A-207
 kościół pw. Bożego Ciała i Matki Bożej z Lourdes, 223, 279, 283, A-207
 kościół pw. Chrystusa Króla, 272, 279, 282, A-207
 kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, 273, 279, 283, A-207
 kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski, 272, 282, A-208
 kościół pw. Matki Bożej Nieustającej pomocy i Świętego Floriana, 272, 279, 282, A-208
 kościół pw. Matki Bożej Różańcowej, 273, 283, A-208
 kościół pw. Matki Bożej Saletyńskiej, 223, 272, 283, A-208
 kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, 272, 273, 279, 282, A-208
 kościół pw. Najświętszej Maryi Panny, 34, 271, 272, 279, 281, 282, A-208
 kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, 273, 279, 283, A-208
 kościół pw. Opatrzności Bożej i św. Jana Bosko, 273, 279, 283, A-209
 kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, 273, 279, 283, A-209
 kościół pw. Świętego Jacka, 273, 283, A-209
 kościół pw. Świętego Józefa (1), 272, 282, A-209
 kościół pw. Świętego Józefa (2), 273, 283, A-209
 kościół pw. Świętego Józefa Kalasancjusza, 273, 283, A-209
 kościół pw. Świętego Józefa Sebastiana Pelczara, 273, 283, A-209
 kościół pw. Świętego Judy Tadeusza, 273, 283, A-210
 kościół pw. Świętego Michała Archaniola, 273, 279, 283, A-210
 kościół pw. Świętego Mikołaja, 273, 275, 283, A-210

kościół pw. Świętego Rocha i Świętego Marcina, 272, 282, A-210
kościół pw. Świętego Stanisława, 282, A-210
kościół pw. Świętego Wojciecha i Świętej Katarzyny, 271, 282, A-210
kościół pw. Świętej Jadwigi Królowej, 273, 283, A-210
kościół pw. Świętej Rodziny, 273, 283, A-211
kościół pw. Świętych Feliksa i Adaukta, 271, 282, A-211
kościół pw. Świętych Stanisława i Wojciecha, 271, 282, A-211
kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (1), 272, 282, 283, A-211
kościół pw. Wniebowzięcia NMP (2), 272, 282, A-211
kościół Reformatów, 278, 282, 300, 361, A-211
kościół Słociński, 271, 272, 278, 282, A-211
kościół Staromiejski, 271, 272, 281, 282, 286, 415, A-211
kościół Studencki, 272, 282, A-212
kościół szpitalny pw. Świętego Ducha, 34, 271, 282, A-212
kościół Świętego Ducha, 247, 271, 272, 281, 282, A-212
kościół Świętego Jerzego, 271, 282, A-212
kościół Świętego Krzyża, 272, 282, A-212
kościół Świętego Wojciecha, 272, 282, A-212
kościół Świętej Trójcy, 272, 274, 279, 282, A-212
kościół w Słocinie, 272, 281, 282, A-213
kościół w Staromieściu, 272, 282, 286, A-213
kościół Wojskowy, 272, 282, A-213
kościółek Przycementarny, 272, 282, A-213
kościółek Świętej Trójcy, 134, 272, 282, A-213
Kościeszek /pom/, 289, 295, 296, 298, 369, 417, A-217
✠Kośmidrowskie /po/, 258, 261, 266, A-191
Kotlarzowskie /an/, 77, 78, 186, 192, 192, A-131
✠Kotlarzowskie /po/, 257, 259, 261, A-191
Kozia Górka /oj/, 173, 174, 175, A-106
Koziańska /an/, 187, 188, A-131
Kozłowska /ul/, 104, 105, 128, A-7
Kozłarska /an/, 77, 84, 186, 194, 198, A-131

Kraśnińska /ka/, 313, 316, A-235
Krauzówka /po/, 262, A-191
Krokoszowskie /an/, 186, 198, A-131
✠Krupowskie /po/, 261, 263, A-191
Krupówki /an/, 187, 194, 360, A-132
Kryminal /zamek/, 79, 260, 262, 264, 267, A-191
✠Krysztowski /go /po/, 77, 261, A-191
Kryta Pływalnia WSK-PZL Rzeszów, 322, 323, 325, 326, 361, A-240
Krzykopa /rz/, 202, 203, 206, 387, A-147
Krzyż (1), 276, 285, A-213
Krzyż (2), 276, 285, A-213
Krzyż Powstańców, 276, 279, 285, A-213
Krzyżyki /cm/, 223, 247, 250, 252, A-179
Księża Pola /an/, 187, 189, A-132
✠Ku farze /ul/, 87, 103, 104, 128, A-4
Kulaczka /an/, 187, 194, A-132

L

✠Lanowiczowski /po/, 77, 261, 266, A-192
Laskosiówka /po/, 84, 261, A-192
✠Leichenhof der Christen /cm/, 247, 250, 251, A-179
✠Leichenhof der Juden /cm/, 248, 250, 251, A-179
Ligęziana /po/, 259, 261, 267, A-192
Ligęzowo /zamek/, 258, 261, 267, 361, A-192
Ligęzów /zamek/, 258, 261, 267, A-192
Lipina /an/, 187, 188, 194, A-132
Lisia Góra /an/, 56, 187, 188, 196, 200, 234, 369, 382, 417, A-132
Liska /an/, 56, 187, 194, 369, 417, A-132
✠Liszeckie /po/, 259, 261, 263, 266, 267, A-192
✠Litwinowskie /po/, 259, 261, 266, 361, A-192
LKS Biała /boisko/, 322, 323, 325, 326, 385, A-240
LKS Przybyszówka /boisko/, 322, 323, 325, 326, A-240
Lubcza /rz/, 202, 203, 207, 209, 214, A-147
Luderówka /an/, 187, 360, A-132
Luftmaszyna /pl/, 222, 224, 226, 228, A-157
Luftmaszyna /po/, 261, 264, 368, A-192
Lurynowiczowskie /an/, 82, 186, 198, A-132
Lurynowskie /an/, 82, 186, 192, 193, A-132
Lurynowskie/go /an/, 76, 78, 82, 186, 193, 198, A-133

Ł

Łan Szeroki /an/, 185, 186, 188, 195, A-133
Łany /an/, 187, A-133
Ławeczka /pom/, 294, 295, 296, 298, A-217
Łąka Fiatkowska /an/, 186, 193, 196, A-133
Łąka Pasternaczki /an/, 187, A-133
Łąki Bernardyńskie /pk/, 233, 237, 238, 243, A-165
Łęgi /an/, 187, A-133
Łęki /an/, 187, A-133
Łosioniowiczowskie (domostwo) /po/, 78, 257, 259, 261, A-193
Łosioniowiczowskie (folwark) /po/, 261, 266, A-193
Łosioniowski/e/go (folwark) /po/, 261, 266, A-193
Łosioniowskie (folwark) /po/, 77, 261, A-193
Łowickie /an/, 186, A-133
Ługi /an/, 187, A-133
Łysa Góra (1) /an/, 187, 188, 196, 410, A-133
Łysa Góra (2) /an/, 187, 381, A-133

M

Machów Ług /s/, 202, 203, 207, 211, A-147
Machówka /an/, 187, 198, 360, A-133
Maćkówka /ka/, 315, 315, 316, A-235
Maćkówka /oj/, 36, 172, 174, 175, 315, 359, A-106
Magazyny Wojskowe, 305, 307, A-231
Magdalena /an/, 187, 190, 194, 196, 200, 365, 369, A-133
Magistrackie Bloki /po/, 260, 262, 269, A-193
Magistrat /ratusz/, 260, 262, 264, 267, A-193
Malawka /rz/, 201, 202, 203, 206, 210, 215, A-147
Malców /oj/, 173, 174, 175, A-107
Mała Synagoga, 274, 283, 284, 346, A-213
Małe Koszary, 304, 305, 307, 329, A-231
Małkiewiczowski /po/, 261, 263, A-193
Małkiewiczowskie (domostwo) /po/, 261, A-193
Małpi Gaj /an/, 57, 187, 196, A-134
Mały Staw Podzameczy /s/, 201, 203, 205, 207, 211, 213, A-147
Manhatan /bloki/, 95, 262, 264, 267, 369, 416, A-193
Matysówka /rz/, 202, 203, 206, 209, A-147
Miejsce Odmawiania Modlitw /an/, 187, 188, A-134

Miejsce Straceń z Lat Okupacji /pom/, 292, 295, 298, 356, A-217
Miejski Ogród /pk/, 233, 237, 244, A-166
Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji, 321, 323, 324, 325, 326, 385, A-240
Miejskie Pole /an/, 186, 189, 386, A-134
Między Gościńcami /an/, 187, 189, 355, A-134
Międzymoście /oj/, 160, 162, A-107
Międzynarodowy Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka /lot/, 137, A-82
Migutówka /an/, 187, 360, A-134
Mikołajek /k/, 275, 284, 285, 369, A-213
Mikoszka /rz/, 202, 203, 207, 210, 215, A-147
Mikośka /oj/, 173, 174, 175, A-107
Mikośka /rz/, 36, 132, 134, 202, 203, 207, 210, 213, 215, 387, 388, A-147
Miłocin /an/, 185, 187, 414, A-134
Miłocin /oj/, 37, 62, 189, 235, 313, A-110
Miłociński Staw /s/, 201, 203, 211, A-148
Miłocińska /ka/, 313, 316, 355, A-235
Mirzwowskie /po/, 84, 257, 261, 263, A-193
Młyn Eksteina, 318, 319, 346, 361, 368, A-235
Młyn Kleina, 318, 319, 361, 368, A-235
Młyn Kostny, 56, 318, 319, 329, A-236
Młyn Miejski, 318, 319, 385, A-236
Młyn pod oo. Bernardynami, 318, 319, A-236
Młyn Reicha, 318, 319, 361, A-236
Młyn Staromiejski, 76, 77, 79, 318, 319, 400, A-236
Młyn Staromiejski Wisłoczny, 318, 319, 385, 402, A-236
Młyn Wisłocki Staromiejski, 318, 319, A-236
Młynarskie /an/, 186, 189, 192, A-134
Młynówka (1) /rz/, 200, 202, 203, 206, 209, 212, 214, 315, A-148
Młynówka (2) /rz/, 200, 202, 203, 206, 212, 213, A-148
Młynówka (3) /rz/, 56, 200, 201, 202, 203, 206, 212, 215, A-148
Młyński Potok, 202, 203, 206, 211, 215, A-149
Mochackiego Corner /po/, 262, 264, 269, 369, 417, A-194
Mokra Strona /oj/, 174, 175, 175, A-107
Morulowskie /po/, 77, 84, 261, A-194
Mośkowy Grunt /an/, 85, 186, 189, 196, 346, A-134

most Karpacki, 134, 135, A-78
 most Lwowski, 134, 135, A-78
 most Mazowieckiego, Tadeusza, 134, 135, A-78
 ✕most na wielkim bagnie, 134, 135, A-78
 ✕most na Wisłoku pod świętą Trójcą leżący, 134, 135, A-78
 most Narutowicza, 61, 133, 134, 135, A-78
 most Świętego Józefa, 134, 135, A-78
 most Wisłoczny, 134, 135, 402, A-78
 most Załęski, 134, 135, A-78
 most Zamkowy, 123, 134, 135, 234, 400, A-78
 Muczarzowskie /an/, 186, 189, 360, A-134
 Murowana Brama, 82, 301, 303, 307, 308, A-232
 Murowana Bronia /brama/, 82, 301, 303, 307, 308, A-232
 Muszelka /basen/, 323, 325, 326, 416, A-240
 Muzy /pom/, 291, 295, 296, 298, A-217
 Mydlarzowskie /an/, 78, 186, 189, 198, 198, 360, A-134

N

Na Błoniu /an/, 187, A-135
 Na Borku /an/, 187, A-135
 Na Borku /cm/, 248, 249, 250, 252, A-179
 Na Cwajga /an/, 187, 188, 196, 199, 346, 355, 368, A-135
 Na Cwajgu /an/, 187, 346, A-135
 Na Czarnym Kamieniu /h/, 202, 203, 206, 211, 213, A-149
 Na Czekaju /cm/, 249, 250, 252, A-179
 Na Czekaju /ka/, 313, 314, 316, 355, A-236
 Na Dołkach /an/, 187, A-135
 Na Dołku /h/, 202, 203, 206, 211, 213, 381, A-149
 Na Dymusa /an/, 187, 188, A-135
 Na Fajglówce /h/, 202, 203, 207, 211, 213, A-149
 Na Głęboce /ka/, 315, 316, 355, A-236
 Na Górze /oj/, 173, 174, 175, A-107
 Na Hajbluma /an/, 187, 188, 199, 346, A-135
 Na Huculaku /an/, 187, 196, A-135
 Na Kamieńcu /oj/, 174, A-107
 Na Kawie /an/, 187, A-135
 Na Klinie /oj/, 174, A-107
 Na Konfederatach /an/, 187, 403, A-135
 Na Łęgach /an/, 187, A-135

Na Maćkówce /ka/, 315, 316, 355, A-237
 Na Ogrodniku /an/, 187, 403, A-135
 Na Okrążkach /an/, 187, A-135
 Na Okrążkach /oj/, 174, 403, A-107
 Na Rędzinie /an/, 186, 196, A-135
 Na Stajniach /ka/, 315, 316, 355, A-237
 Na Stajniach /oj/, 173, 174, A-107
 Na Stawach /an/, 187, A-135
 Na Wysokiej /an/, 187, 381, A-136
 Na Wysokiej /ka/, 315, 316, A-237
 Na Zagumniu /an/, 186, A-136
 Nad Debrzą /an/, 187, 196, A-136
 Nad Wisłokiem /oj/, 95, 173, 174, 175, A-107
 Nad Wisłokiem z Przewozem /ka/, 313, 314, 316, A-237
 Nasz Gaj /o.d/, 177, 178, A-107
 Nawieś /an/, 187, 194, 386, A-136
 Nawsie /an/, 56, 187, 386, 401, A-136
 Nepomuk (1) /f/, 276, 285, 329, A-213
 Nepomuk (2) /f/, 276, 285, 329, A-213
 Nepomuk (3) /f/, 276, 285, 329, A-213
 Nepomuk (4) /k/, 274, 284, 329, A-213
 Nepomuk (5) /k/, 275, 284, 329, A-214
 Nieciówka /po/, 262, A-194
 Nowa Bożnica, 274, 284, 346, 399, A-214
 Nowa Synagoga, 274, 284, 346, 399, A-214
 Nowa Szkoła /sy/, 284, 346, 399, A-214
 Nowe Błonie /an/, 184, 186, 196, 386, 398, A-136
 Nowe Budy /oj/, 173, 174, 397, A-107
 Nowe Domy /po/, 262, 264, 269, 398, A-194
 Nowe Miasto /oj/, 35, 36, 37, 75, 76, 134, 165, 172, 174, 179, 183, 225, 230, 301, 302, 346, 355, 398, 400, 404, A-107
 Nowe Miasto Rzeszów /oj/, 172, 174, 175, 398, A-108
 Nowe Pobitno /oj/, 174, 397, 404, A-108
 Nowomiejski Rynek /pl/, 222, 224, 229, 230, 398, A-157
 Nowy Cmentarz Żydowski /cm/, 249, 250, 252, 346, 397, 404, A-179
 Nowy Rynek /pl/, 76, 224, 226, 230, 398, A-157

O

Oblaski /an/, 187, A-136
 Obozisko /an/, 187, 194, 402, A-136
 Obozowisko /an/, 187, 188, A-136

Od Elektrowni /an/, 187, 403, A-136
 Ogródnikowskie /po/, 261, A-194
 Ogródowa /an/, 185, 186, 192, 192, A-136
 Ogródowy Odmiar /an/, 187, 188, A-136
 Ogrody Bernardyńskie (1), 233, 237, 243, A-166
 Ogrody Bernardyńskie (2), 235, 238, 238, 242, A-166
 Ogrody Reformatów, 232, 238, 244, 360, A-166
 Ogrody Zamkowe, 233, 237, 238, 243, 360, A-166
 ogród Bernardyński, 233, 237, 238, 243, A-166
 ogród Miejski (1), 233, 237, 385, A-166
 ogród Miejski (2), 76, 79, 233, 234, 237, 238, 242, 385, A-166
 ogród Miejski im. Solidarności /pk/, 59, 235, 238, 240, 242, 244, 365, A-167
 ogród oo. Bernardynów, 237, A-167
 ogród Szafranców, 81, 232, 237, A-167
 ogród Szafrancowy, 81, 232, 237, A-167
 ogród Szafranski, 81, 232, 237, 243, 360, A-167
 ogród Szpitalny, 232, 237, 238, 243, 385, A-167
 ogród Wielebnych Ojców Bernardynów, 232, 238, 244, 360, A-167
 ogród Wielebnych Ojców Reformatów, 237, A-167
 ogród Wrzaskowski/ego, 237, A-167
 ogród Za Bramą Murowaną, 233, 237, 240, 245, 355, A-168
 ogród Za Fortką Murowaną, 233, 237, 240, A-168
 ogród Za Walem Miejskim, 233, 237, 240, 245, A-168
 ogródek Jordanowski, 234, 237, 239, 242, 243, 369, A-168
 ogródek Za Bromką Murowaną, 240, A-168
 ogródek Za Fortką Murowaną, 240, A-168
 Okopisko (1) /cm/, 249, 250, 252, 346, A-179
 Okopisko (2) /cm/, 248, 250, 252, A-179
 Olszynka /pk/, 234, 237, 239, A-168
 „Olszynka” Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych” /pk/, 234, 237, 240, 245, A-168
 Olszynki /pk/, 234, 235, 237, A-168
 „Olszynki” Ośrodek Wypoczynku Świątecznego „Budowlanych” CWKS „Resovia” /pk/, 234, 237, 240, 245, 411, A-169
 Olszyny /an/, 187, 188, A-136
 oo. Bernardyni /k.k/, 272, 282, A-214
 Opatrzności Bożej /k.k/, 273, 281, 283, A-214
 Opatrzność /k.k/, 273, 277, 281, 283, A-214
 os. Andersa, gen. Władysława, 167, 168, 169, 171, A-108
 os. Baranówka, 158, 168, 169, 170, 199, 320, A-108
 os. Baranówka I, 168, 169, 171, A-108
 os. Baranówka II, 168, 169, 171, A-108
 os. Baranówka III, 168, 169, 171, A-109
 os. Baranówka IV, 168, 169, 171, A-109
 os. Berlinga, gen. Zygmunta, 168, 169, 171, A-109
 os. Biała, 168, 169, 349, 355, 356, 389, 390, A-109
 os. Budziwój, 168, 169, 171, 181, 215, 293, 356, 366, 380, 382, 384, 385, 389, 390, A-109
 os. Dąbrowskiego, 136, 158, 167, 168, 169, 380, 382, A-109
 os. Dąbrowskiego, Jarosława, 168, 169, 171, A-109
 os. Drabinianka, 167, 168, 169, 171, 273, 356, A-109
 os. Dwudziestolecia, 168, 169, 170, 172, A-109
 os. [Dwudziestolecia] XX-lecia, 97, 168, 169, 170, 172, A-109
 os. Dwudziestolecia PRL, 168, 169, 170, 172, 364, A-109
 os. [Dwudziestolecia] XX-lecia PRL, 167, 168, 169, 170, 172, 356, A-109
 os. Gomułki, Władysława, 168, 169, A-110
 os. Grota-Roweckiego, Generała, 168, 169, 170, 234, 273, 273, 291, A-110
 os. Gwardzistów, 158, 167, 168, 169, 170, 171, 356, 364, A-110
 os. im. Krajowej Rady Narodowej, 168, 169, A-110
 os. Kmity, 167, 168, 169, 171, 273, A-110
 os. Kotuli, Franciszka, 55, 57, 168, 169, 293, 391, A-110
 os. Krakowska-Południe, 168, 169, 170, 172, 273, A-110

- os. Króla Augusta, 55, 168, 169, 170, 355, 356, A-110
 - os. Króla Stanisława Augusta, 168, 169, 171, A-110
 - os. Lwowskie, 168, 169, 172, A-110
 - os. Mieszka I, 57, 167, 168, 169, 176, 273, 382, A-110
 - os. Miłocin, 168, 169, 235, 370, 385, 389, A-110
 - os. Nowe Miasto, 37, 133, 158, 167, 168, 169, 170, 171, 230, 273, 385, 389, 399, A-110
 - os. Obrońców Stalingradu, 167, 168, 169, 170, 355, A-111
 - os. Paderewskiego, 168, 169, 277, 391, A-111
 - os. Piastów, 158, 167, 168, 169, 171, 273, A-111
 - os. Pobitno, 95, 130, 158, 167, 168, 169, 170, 181, 201, 212, 273, 382, 386, 389, 397, A-111
 - os. Przybyszówka, 168, 169, 181, 214, 273, 275, 356, 384, 391, 411, A-111
 - os. Pułaskiego, 167, 168, 169, 171, 172, 235, 240, 291, A-111
 - os. Słocina, 55, 61, 167, 168, 169, 249, 355, 365, 370, 389, 397, 414, A-112
 - os. Staromieście, 167, 168, 169, 365, 399, A-112
 - os. Staroniwa, 167, 168, 169, 272, 273, 400, A-112
 - os. Śródmieście, 167, 168, 169, 171, 378, 389, A-112
 - os. Śródmieście Południe, 167, 168, 169, 171, 378, A-112
 - os. Śródmieście Północ, 167, 168, 169, 171, 378, 389, A-112
 - os. Tysiąclecia, 55, 167, 168, 169, 170, 172, 179, 293, 348, 356, 389, A-112
 - os. [Tysiąclecia] 1000-lecia, 168, 169, 170, 172, A-112
 - os. Wilkowyja, 168, 169, 212, A-112
 - os. Zalesie, 168, 169, 170, 171, 235, 272, A-113
 - os. Załęże, 134, 168, 169, 273, 366, A-113
 - os. Zimowit, 168, 169, 171, A-113
 - os. Zwięzcyca, 167, 168, 169, 223, 273, 399, A-113
 - Osiedle Majsterskie /oj/, 173, 174, A-113
 - Osiedle Miłe /o.d/, 177, 178, A-113
 - Osiedle Podkarpacka – Matuszczaka /o.d/, 177, 178, A-113
 - Osiedle Słoneczny Stok /o.d/, 177, A-113
 - Osiedle Sportowe /oj/, 173, 174, 175, A-113
 - Osiedle Strażacka /o.d/, 177, A-113
 - Osiedle Strzyżowska – Ustrzycka /o.d/, 177, 178, A-114
 - Osiedle Szklane Tarasy /o.d/, 58, 177, A-114
 - Osiedle Śnieżna /o.d/, 177, A-114
 - Osiedle Wzgórza Staroniwskie /o.d/, 177, A-114
 - Osiedle Zawiszy /o.d/, 177, A-114
 - Osiedle Zielone Tarasy /o.d/, 58, 177, A-114
 - Ośrodek Rekreacyjny /pk/, 234, 235, 237, 239, 243, A-169
 - Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny WOSiR, 321, 323, 324, 326, A-240
 - Ośrodek Wypoczynku Świątecznego (1) /pk/, 234, 237, 239, 244, A-169
 - Ośrodek Wypoczynku Świątecznego (2) /pk/, 234, 237, A-169
 - Otcza /rz/, 200, 201, 203, 207, 209, 212, A-149
 - Otwieracz do Konserw /pom/, 291, 295, 298, 299, 410, A-217
 - Owczarzowskie /an/, 185, 186, 189, 192, A-136
- P**
- p. Armii Krajowej Działki I, 143, 145, A-83
 - p. Armii Krajowej Działki II, 143, A-83
 - p. Armii Krajowej Hotel, 142, 145, A-83
 - p. Armii Krajowej Hotel 04, 150, A-83
 - p. Armii Krajowej Kościół, 142, A-83
 - p. Armii Krajowej Kościół 09, 150, A-83
 - p. Armii Krajowej/Krzyżanowskiego 03, 149, 152, A-83
 - p. Armii Krajowej/Mieszka I 05, 149, A-83
 - p. Armii Krajowej/Paderewskiego 08, 149, A-83
 - p. Armii Krajowej Park Papieski 01, 152, A-83
 - p. Armii Krajowej/Powstańców Listopadowych 06, 149, A-83
 - p. Armii Krajowej Skarbiec, 143, 148, A-83
 - p. Armii Krajowej Skarbiec 07, 152, A-83
 - p. Armii Krajowej Skrzyż. z Krzyżanowskiego, 141, 152, A-83
 - p. Armii Krajowej Skrzyż. z Paderewskiego (2 x), 141, 145, A-83

- p. Armii Krajowej Szpital, 142, 154, A-83
- p. Armii Krajowej Szpital 10, 150, A-83
- p. Bardowskiego (3 x), 141, 145, 147, A-83
- p. Bardowskiego 02, 149, A-83
- p. Bardowskiego 03, 149, 152, A-83
- p. Bardowskiego 04, 149, A-83
- p. Batalionów Chłopskich/Dąbrowskiego 02, 149, A-83
- p. Batalionów Chłopskich MPDiM 05, 151, 152, A-83
- p. Batalionów Chłopskich/Podkarpacka 01, 149, A-83
- p. Batalionów Chłopskich/Przemysłowa 03, 149, 152, A-83
- p. Batalionów Chłopskich Skrzyż. z Dąbrowskiego (2 x), 141, A-83
- p. Batalionów Chłopskich Skrzyż. z Przemysłową (2 x), 141, 152, A-83
- p. Batalionów Chłopskich Stacja Paliw 04, 150, A-83
- p. Batalionów Chłopskich Zakład Energetyczny, 142, 146, A-83
- p. Błękitne Wzgórze/Leśne Wzgórze 03, 149, A-89
- p. Błękitne Wzgórze/Leśne Wzgórze 04, 149, A-89
- p. Błękitne Wzgórze/Słoneczny Stok 01, 149, A-96
- p. Błękitne Wzgórze/Słoneczny Stok 02, 149, A-96
- p. Błogosławionej Karoliny, 141, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny 09, 149, 152, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny/Nowosądecka 05, 149, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny Pętla (2 x), 142, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny Przedszkole 06, 150, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny Przedszkole 07, 150, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny/Sanocka 03, 149, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny/Sanocka 04, 149, A-84
- p. Błogosławionej Karoliny Skrzyż., 142, 148, A-84
- p. Błogosławionej Karoliny Skrzyż. z Sanocką, 141, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny/Strzyżowska 01, 149, A-97
- p. Błogosławionej Karoliny/Strzyżowska 02, 149, A-83
- p. Błogosławionej Karoliny [Trzy] III (2 x), 142, 145, A-83
- p. Bohaterów [Dziesiątej] X Sudeckiej Dywizji Piechoty 01, 149, A-86
- p. Bohaterów [Dziesiątej] X Sudeckiej Dywizji Piechoty 02, 149, A-86
- p. Boya-Żeleńskiego 01, 149, 152, A-84
- p. Boya-Żeleńskiego 02, 149, A-84
- p. Boya-Żeleńskiego Metalsprzet (2 x), 143, 145, 147, 152, A-84
- p. Budziwojska 03, 149, A-84
- p. Budziwojska 16, 149, A-84
- p. Budziwojska 17, 149, A-84
- p. Budziwojska 20, 149, A-84
- p. Budziwojska Cmentarz, 142, A-84
- p. Budziwojska Cmentarz 09, 150, A-84
- p. Budziwojska Grunwald (2 x), 143, 152, A-84
- p. Budziwojska/Herbowa 01, 149, A-84
- p. Budziwojska/Herbowa 02, 149, A-84
- p. Budziwojska/Jana Pawła II 07, 149, 152, A-84
- p. Budziwojska/Jana Pawła II 10, 149, A-84
- p. Budziwojska [Jeden] I (2 x), 142, A-84
- p. Budziwojska Kapliczka 11, 150, A-84
- p. Budziwojska Kapliczka 14, 150, A-84
- p. Budziwojska/Karmelicka 05, 149, A-84
- p. Budziwojska/Karmelicka 08, 149, A-84
- p. Budziwojska/Kwiatowa 13, 149, A-84
- p. Budziwojska/Legionistów 04, 149, A-84
- p. Budziwojska Pętla, 142, A-84
- p. Budziwojska Pętla 22, 150, A-84
- p. Budziwojska PKS (2 x), 143, A-84
- p. Budziwojska PKS II (2 x), 143, 145, A-84
- p. Budziwojska/Poselska 15, 149, A-84
- p. Budziwojska/Poselska 18, 149, A-84
- p. Budziwojska Ruch (2 x), 143, A-84
- p. Budziwojska Sklep (2 x), 142, A-84
- p. Budziwojska Skrzyż. (3 x), 142, 145, A-84
- p. Budziwojska Stawy (2 x), 143, 148, A-84
- p. Budziwojska Szkoła, 142, A-84
- p. Budziwojska Szkoła 12, 150, A-84
- p. Budziwojska/Tarnopolska 06, 149, A-84
- p. Budziwojska ZPOW, 143, A-84

- p. Budziwój Kolonia (2 x), 144, 145, A-84
- p. Budziwój Pętla, 144, 145, A-84
- p. Budziwój Remiza (2 x), 144, A-84
- p. Chmaja (2 x), 141, A-85
- p. Chmaja Bloki 03, 150, A-85
- p. Chmaja/Langiewicza 01, 149, A-85
- p. Chmaja/Langiewicza 02, 149, A-85
- p. Chmaja Skrzyż. 142, A-85
- p. Cienista Cmentarz (2 x), 142, A-85
- p. Cienista Cmentarz 01, 150, A-85
- p. Cienista Cmentarz 04, 150, A-85
- p. Cienista/Lwowska 02, 149, A-85
- p. Cienista Skrzyż. z Lwowską, 141, A-85
- p. Ciepłńskiego (2 x), 141, A-85
- p. Ciepłńskiego 01, 149, A-85
- p. Ciepłńskiego Park 02, 150, A-85
- p. Ciepłownicza Elektrociepłownia, 142, 146, A-85
- p. Ciepłownicza Elektrociepłownia 04, 150, A-85
- p. Ciepłownicza MPGK 01, 151, A-85
- p. Ciepłownicza MPGK 02, 151, 152, A-85
- p. Ciepłownicza Specjał (2 x), 143, A-85
- p. Dąbrowskiego/Batalionów Chłopskich 10, 149, A-85
- p. Dąbrowskiego/Bohaterów Westerplatte 08, 149, A-85
- p. Dąbrowskiego Dom Kultury (3 x), 142, 154, A-85
- p. Dąbrowskiego Dworek 01, 150, A-85
- p. Dąbrowskiego Instytut Muzyki 07, 151, A-85
- p. Dąbrowskiego KW Policji 04, 151, A-85
- p. Dąbrowskiego Park (2 x), 142, A-85
- p. Dąbrowskiego Park 02, 150, A-85
- p. Dąbrowskiego Pawilony 03, 150, A-85
- p. Dąbrowskiego Wojewódzka Komenda Policji (2 x), 143, 147, A-85
- p. Dębicka/Ciche Wzgórze 16, 149, A-85
- p. Dębicka Dom Kultury (2 x), 142, A-85
- p. Dębicka Dom Kultury 07, 150, A-85
- p. Dębicka Dom Kultury 08, 150, A-85
- p. Dębicka/Działowa 17, 149, A-85
- p. Dębicka Granica (2 x), 142, A-85
- p. Dębicka Granica 20, 150, A-85
- p. Dębicka Kapliczka, 142, A-85
- p. Dębicka Kapliczka 13, 150, A-85
- p. Dębicka Kościół (2 x), 142, A-85
- p. Dębicka Kościół 03, 148, 150, A-85
- p. Dębicka Kościół 04, 148, 150, A-85
- p. Dębicka/Krakowska 01, 149, A-85
- p. Dębicka/Krakowska 02, 149, A-85
- p. Dębicka Osiedle, 142, 146, A-85
- p. Dębicka Ośrodek Zdrowia (2 x), 142, A-85
- p. Dębicka Pętla, 142, A-85
- p. Dębicka Pętla 18, 150, A-85
- p. Dębicka Skrzyż. z Krakowską (2 x), 141, A-85
- p. Dębicka Skrzyż. (2 x), 142, A-85
- p. Dębicka Stadion (2 x), 142, A-86
- p. Dębicka/Stadionowa 11, 149, A-86
- p. Dębicka/Stadionowa 12, 149, A-86
- p. Dębicka Szkoła (2 x), 142, A-86
- p. Dębicka Szkoła 09, 150, A-86
- p. Dębicka Szkoła 10, 150, A-86
- p. Dębicka/Usługowa 15, 149, A-85
- p. Dębicka/Ustrzycka 05, 149, A-85
- p. Dębicka/Ustrzycka 06, 149, A-86
- p. Dębicka/Złocista 14, 149, A-85
- p. Dworzec Główny PKP 03, 152, 153, A-86
- p. Dworzec Komunikacji Lokalnej, 144, 145, 152, 415, A-86
- p. Dworzec PKP (2 x), 141, 144, A-86
- p. [Dziesiątej] X Sudeckiej Dywizji Piechoty Makro (2 x), 143, 147, A-86
- p. [Dziewiątej] IX Dywizji Piechoty (2 x), 141, A-86
- p. Głowackiego, 141, A-86
- p. Głowackiego ZUS 01, 151, A-86
- p. Grottera PKP 143, A-86
- p. Hetmańska Podzamcze 01, 152, 415, A-86
- p. Hetmańska Podzamcze 02, 152, A-86
- p. Hetmańska Przychodnia (2 x), 142, 154, A-86
- p. Hetmańska Przychodnia 03, 150, A-86
- p. Hetmańska Przychodnia 04, 150, A-86
- p. Hetmańska Sąd (2 x), 142, 154, A-86
- p. Hetmańska Stadion, 142, A-86
- p. Hetmańska Stadion 07, 150, A-86
- p. Hetmańska/W. Pola 06, 149, A-86
- p. Hetmańska Zespół Szkół Mechanicznych (2 x), 143, 147, A-86
- p. Hetmańska ZS Mech. 05, 151, A-86
- p. Jana Pawła II 05, 149, A-87
- p. Jana Pawła II 06, 149, A-86
- p. Jana Pawła II/Budziwojska 15, 149, A-86

- p. Jana Pawła II/Gościnną 03, 149, A-87
 p. Jana Pawła II/Gościnną 04, 149, A-86
 p. Jana Pawła II Grunwald, 143, 415, A-86
 p. Jana Pawła II/Herbowa 09, 149, A-86
 p. Jana Pawła II/Herbowa 10, 149, A-86
 p. Jana Pawła II OSP 01, 151, A-84
 p. Jana Pawła II OSP 02, 151, A-84
 p. Jana Pawła II/Strzelców 13, 149, A-86
 p. Jana Pawła II/Strzelców 14, 149, A-86
 p. Jana Pawła II/Ustronna 08, 149, A-86
 p. Jana Pawła II/Zakątkowa 07, 149, A-87
 p. Jarowa/Brzegowa 05, 149, A-87
 p. Jarowa/Brzegowa 06, 149, A-87
 p. Jarowa Działki (2 x), 142, A-87
 p. Jarowa Kościół (2 x), 142, 154, A-87
 p. Jarowa Kościół 01, 150, A-87
 p. Jarowa Kościół 02, 150, A-87
 p. Jarowa Pętla, 142, A-87
 p. Jarowa Pętla 07, 150, A-87
 p. Jarowa Sklep (2 x), 142, A-87
 p. Jarowa/Starowiejska 03, 149, A-87
 p. Jarowa/Starowiejska 04, 149, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły (2 x), 141, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły 01, 149, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły 02, 149, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły Kościół (2 x), 142, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły Kościół 05, 150, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły Kościół 06, 150, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły Pętla (2 x), 142, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły Pętla 03, 150, A-87
 p. kard. Karola Wojtyły Pętla 04, 150, A-87
 p. Karkonoska Kiosk (2 x), 142, A-87
 p. Karkonoska Stara Pętla (2 x), 142, A-87
 p. Karkonoska Studnia (2 x), 142, A-87
 p. Kiepury 01, 149, A-87
 p. Kiepury 02, 149, A-87
 p. Kiepury [Dwa] II (2 x), 142, A-87
 p. Kiepury Granica 03, 150, A-87
 p. Kiepury Granica 04, 150, A-87
 p. Kiepury [Jeden] I (2 x), 142, A-87
 p. Kilara 01, 149, A-84
 p. Kilara 02, 149, A-84
 p. Konfederatów Barskich (2 x), 141, A-87
 p. Konfederatów Barskich/Traugutta 01, 149, A-87
 p. Konfederatów Barskich/Traugutta 02, 149, A-87
 p. Kopisto Hotel, 142, A-87
 p. Kopisto Mercedes Benz (2 x), 143, 152, 153, A-87
 p. Kopisto Most, 142, A-87
 p. Kopisto Most Zamkowy 04, 67, 152, 415, A-87
 p. Kopisto Uniwersytet 01, 150, 152, 153, A-87
 p. Kopisto Uniwersytet 02, 150, A-87
 p. Kopisto Uniwersytet Rzeszowski, 143, A-87
 p. Kopisto Urząd Skarbowy 03, 150, A-87
 p. Kotuli (2 x), 141, A-88
 p. Kotuli Domki 04, 150, A-88
 p. Kotuli [Dwa] II, 142, A-88
 p. Kotuli Piekarnia, 142, A-88
 p. Kotuli/Solarza 01, 149, A-88
 p. Kotuli/Ustrzycka 02, 149, A-88
 p. Kotuli/Zbyszewskiego 03, 149, A-88
 p. Krajobrazowa (2 x), 141, 144, A-88
 p. Krakowska/Ceramiczna 12, 149, A-88
 p. Krakowska Cmentarz (2 x), 142, A-88
 p. Krakowska Cmentarz 09, 150, A-88
 p. Krakowska Cmentarz 10, 150, A-88
 p. Krakowska Dworzysko (2 x), 143, 153, A-88
 p. Krakowska Dworzysko 13, 152, A-88
 p. Krakowska Dworzysko 16, 152, A-88
 p. Krakowska Galeria 05, 150, 152, A-88
 p. Krakowska Galeria 06, 150, A-88
 p. Krakowska Górka, 143, 145, A-88
 p. Krakowska Granica (2 x), 142, A-88
 p. Krakowska Granica 14, 150, A-88
 p. Krakowska Granica 15, 150, A-88
 p. Krakowska/Mielecka 07, 149, A-88
 p. Krakowska Nowy Świat, 143, 147, 152, A-88
 p. Krakowska Osiedle (2 x), 142, 146, A-88
 p. Krakowska Osiedle 02, 150, A-88
 p. Krakowska Pętla (2 x), 142, A-88
 p. Krakowska Skrzyż. z Wyzwolenia (2 x), 141, A-88
 p. Krakowska/Sportowa 01, 149, A-88
 p. Krakowska Szpital (2 x), 142, A-88
 p. Krakowska Szpital 03, 150, A-88
 p. Krakowska Szpital 04, 150, A-88
 p. Krakowska/Ustrzycka 11, 149, A-88
 p. Krakowska/Wyzwolenia 08, 149, A-88
 p. Krzyżanowskiego 01, 149, A-88

- p. Krzyżanowskiego/Armii Krajowej 04, 149, A-88
- p. Krzyżanowskiego Bloki (2 x), 142, A-88
- p. Krzyżanowskiego Bloki 02, 150, A-88
- p. Krzyżanowskiego/Paderewskiego 03, 149, A-88
- p. Krzyżanowskiego Skrzyż., 142, 148, 153, A-88
- p. Krzyżanowskiego Skrzyż. z Paderewskiego, 142, A-88
- p. Księżycowa Skrzyż. z Załęską, 142, A-88
- p. Księżycowa Tory, 142, A-88
- p. Księżycowa/Załęska 01, 149, A-88
- p. Księżycowa/Załęska 02, 149, A-88
- p. Kwiatkowskiego 05, 149, A-89
- p. Kwiatkowskiego 08, 149, A-89
- p. Kwiatkowskiego 12, 149, A-88
- p. Kwiatkowskiego Dom Studenta (2 x), 142, A-88
- p. Kwiatkowskiego Dom Studenta 01, 150, A-88
- p. Kwiatkowskiego Dom Studenta 04, 150, A-88
- p. Kwiatkowskiego Działki (2 x), 142, A-88
- p. Kwiatkowskiego Granica Miasta (2 x), 142, 146, A-89
- p. Kwiatkowskiego Hotel 11, 150, A-89
- p. Kwiatkowskiego Hotel 14, 150, A-89
- p. Kwiatkowskiego/Jachowicza 09, 149, A-88
- p. Kwiatkowskiego Kiosk (2 x), 142, A-89
- p. Kwiatkowskiego/Koło 07, 149, A-89
- p. Kwiatkowskiego/Podmiejska 10, 149, A-89
- p. Kwiatkowskiego Sklep (2 x), 142, A-89
- p. Kwiatkowskiego/Strażacka 03, 149, A-89
- p. Kwiatkowskiego/Strażacka 06, 149, A-89
- p. Kwiatkowskiego Zalew (2 x), 143, 415, A-89
- p. Langiewicza, 141, A-89
- p. Langiewicza Bloki 02, 150, A-89
- p. Langiewicza/Bohaterów 05, 149, A-89
- p. Langiewicza/Hoffmanowej 01, 149, A-89
- p. Langiewicza Park, 142, A-89
- p. Langiewicza Park 03, 150, A-89
- p. Langiewicza Ruch, 143, A-89
- p. Langiewicza Skrzyż. z Wita Stwosza (2 x), 142, A-89
- p. Langiewicza/Wita Stwosza 04, 149, A-89
- p. Leszka Czarnego (2 x), 141, A-89
- p. Leszka Czarnego 01, 149, A-89
- p. Leszka Czarnego/Anny Jagiellonki 02, 149, A-89
- p. Leszka Czarnego/Litewska 04, 149, A-89
- p. Leszka Czarnego Mostek (2 x), 142, A-89
- p. Leszka Czarnego Skrzyż., 142, A-89
- p. Leśne Wzgórze (2 x), 141, A-89
- p. Lisa-Kuli, 141, 147, A-89
- p. Lisa-Kuli Galeria 01, 150, A-89
- p. Lisa-Kuli Galeria Graffica, 143, A-89
- p. Lisa-Kuli Rondo 02, 150, A-89
- p. Lubelska 07, 149, A-89
- p. Lubelska 08, 149, A-89
- p. Lubelska Agrohurt (2 x), 143, 154, A-89
- p. Lubelska Baza MPK (2 x), 143, 145, A-89
- p. Lubelska Górka (2 x), 143, 148, A-89
- p. Lubelska Granica 13, 150, A-89
- p. Lubelska Granica 14, 150, A-89
- p. Lubelska Granica Miasta (2 x), 142, A-89
- p. Lubelska Kościół (2 x), 142, A-90
- p. Lubelska Kościół 05, 150, A-90
- p. Lubelska Kościół 06, 150, A-90
- p. Lubelska Lecznica 01, 151, A-90
- p. Lubelska MPK 11, 151, A-89
- p. Lubelska MPK 12, 151, A-89
- p. Lubelska Osiedle Ogrody 09, 152, A-89
- p. Lubelska Osiedle Ogrody 10, 152, A-89
- p. Lubelska Szpital (2 x), 142, A-90
- p. Lubelska Szpital 02, 151, A-90
- p. Lubelska Zajeżdźnia MPK, 143, 152, A-90
- p. Lwowska/Bałtycka 09, 149, A-90
- p. Lwowska/Cienista 07, 149, A-90
- p. Lwowska Cmentarz (2 x), 142, 154, A-90
- p. Lwowska Cmentarz 03, 151, A-90
- p. Lwowska Cmentarz 04, 151, A-90
- p. Lwowska Cmentarz Armii Radzieckiej (2 x), 143, 147, 415, A-90
- p. Lwowska Granica 11, 151, A-90
- p. Lwowska Granica 12, 151, A-90
- p. Lwowska Granica Miasta (2 x), 142, A-90
- p. Lwowska Jednostka Wojskowa (2 x), 142, A-90
- p. Lwowska Jednostka Wojskowa 01, 151, A-90
- p. Lwowska Jednostka Wojskowa 02, 151, A-90
- p. Lwowska/Królowej Marysieńki, 149, A-90
- p. Lwowska/Olbrachta 08, 149, A-90

- p. Lwowska PKS (2 x), 143, A-90
 p. Lwowska Szpital (2 x), 142, A-90
 p. Lwowska Szpital 05, 151, A-90
 p. Lwowska Szpital 06, 151, A-90
 p. Lwowska Szpital-Pętla, 142, A-90
 p. Lwowska Szpital Pętla 02, 151, A-90
 p. Łukasiewicza/Gumińskich 06, 149, A-90
 p. Łukasiewicza/Krokusowa 01, 149, A-90
 p. Łukasiewicza Pętla (2 x), 142, A-90
 p. Łukasiewicza Pętla 06, 151, A-90
 p. Łukasiewicza Pętla 10, 151, A-90
 p. Łukasiewicza/Sasanki 03, 149, A-90
 p. Łukasiewicza/Sikorskiego 02, 149, A-90
 p. Łukasiewicza Skrzyż. z Krokusową (2 x), 142, A-90
 p. Łukasiewicza Skrzyż. z Sasanki (2 x), 142, A-90
 p. Łukasiewicza Skrzyż. z Sikorskiego, 142, 148, A-90
 p. Łukasiewicza/Zimowit 04, 149, 154, A-90
 p. Marszałkowska Osiedle (2 x), 141, 142, 146, A-90
 p. Marszałkowska Osiedle 01, 151, A-90
 p. Marszałkowska Szkoła 02, 151, A-90
 p. Matuszczaka Pętla 04, 151, A-90
 p. Matuszczaka/Rymanowska 02, 149, A-90
 p. Matuszczaka Skrzyż. z Podkarpacką, 142, A-90
 p. Matuszczaka WSK (2 x), 143, 147, A-90
 p. Mieszka I (2 x), 141, A-90
 p. Mieszka I/Kustronia 01, 149, A-90
 p. Mieszka I Osiedle 02, 151, A-90
 p. Mikołajczyka, 141, A-90
 p. Mikołajczyka Pętla, 142, A-90
 p. Mikołajczyka Pętla 01, 151, A-90
 p. Mikołajczyka Pętla 03, 151, A-90
 p. Miła (2 x), 141, 147, A-91
 p. Miła Bloki 03, 151, A-91
 p. Miła Bloki 04, 151, A-91
 p. Miła Dom Kultury 05, 151, 154, A-91
 p. Miła/Strażacka 01, 149, A-91
 p. Miła/Strażacka 02, 149, A-91
 p. Miła Szkoła (2 x), 142, A-91
 p. Miła Szkoła 06, 151, A-91
 p. Miła Trafo (2 x), 142, A-91
 p. Miłocin 62, 149, A-91
 p. Miłocin Klub 29, 151, A-91
 p. Miłocin Tory (2 x), 144, A-91
 p. Miłocin Wieś (2 x), 144, A-91
 p. Miłocin Wieś 27, 151, A-91
 p. Miłocin Wieś 28, 151, A-91
 p. Miłocin Zakłady Graficzne (2 x), 144, A-91
 p. Miłocin Zespół Szkół Agropresiębiorczości (2 x), 144, 145, A-91
 p. Miłocińska Pętla (2 x), 142, A-91
 p. Miłocińska Skrzyż. z Obrońców Poczty Gdańskiej, 142, A-91
 p. Mochnackiego (2 x), 141, A-91
 p. Mochnackiego 01, 149, A-91
 p. Mochnackiego Osiedle 02, 151, A-91
 p. Niepodległości/Armii Krajowej 05, 149, A-91
 p. Niepodległości Dom Dziecka, 142, A-91
 p. Niepodległości Dom Dziecka 01, 151, A-91
 p. Niepodległości Dom Dziecka 04, 151, A-91
 p. Niepodległości Domki, 142, A-91
 p. Niepodległości Działki (2 x), 142, A-91
 p. Niepodległości Działki 06, 151, A-91
 p. Niepodległości/Mieszka I 03, 149, A-91
 p. Niepodległości Pawilony, 142, A-91
 p. Niepodległości Pawilony 02, 151, A-91
 p. Niepodległości Ruch, 143, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej 01, 149, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej 02, 149, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej Champion, 143, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej Osiedle, 142, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej Pętla 08, 151, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej Policja 04, 151, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej Skrzyż. z Miłocińską, 142, A-91
 p. Obrońców Poczty Gdańskiej Skrzyż. z Wyzwolenia, 142, A-91
 p. Ofiar Katynia Dom Handlowy (2 x), 142, A-91
 p. Ofiar Katynia Galeria 06, 151, A-92
 p. Ofiar Katynia Kładka 01, 151, A-91
 p. Ofiar Katynia Kładka 04, 151, A-91
 p. Ofiar Katynia Nowy Świat, 143, 147, A-91
 p. Ofiar Katynia Park 03, 151, A-91

- p. Ofiar Katynia Skrzyż. z Wyzwolenia, 142, 148, A-91
- p. Ofiar Katynia Wiadukt, 142, A-92
- p. Ofiar Katynia/Wyzwolenia 02, 149, A-91
- p. Okulickiego Apteka (2 x), 142, A-92
- p. Okulickiego Bar Rybny (2 x), 143, A-92
- p. Okulickiego Centrum Handlowe 02, 151, A-92
- p. Okulickiego Osiedle 01, 151, A-92
- p. Okulickiego Skrzyż. z Wyzwolenia, 142, A-92
- p. Okulickiego/Wyzwolenia 05, 149, A-92
- p. Okulickiego/Zwierzyńska 03, 149, A-92
- p. Okulickiego/Zwierzyńska 04, 150, A-92
- p. Olbrachta, 141, A-92
- p. Olbrachta 05, 149, A-92
- p. Olbrachta 06, 149, A-92
- p. Olbrachta [Dwa] II, 142, A-92
- p. Olbrachta [Jeden] I, 142, A-92
- p. Olbrachta/Królowej Marysieńki 03, 150, A-92
- p. Olbrachta/Lwowska 01, 150, A-92
- p. Olbrachta/Lwowska 02, 150, A-92
- p. Olbrachta Mała Pętla (2 x), 142, A-92
- p. Olbrachta Pętla, 142, A-92
- p. Olbrachta Pętla 09, 151, A-92
- p. Olbrachta Sklep, 142, A-92
- p. Olbrachta Skrzyż. (2 x), 142, 148, A-92
- p. Olbrachta/św. Kingi 07, 150, A-92
- p. Olbrachta/św. Kingi 08, 150, A-92
- p. Olbrachta/Zygmunta I Starego 04, 150, A-92
- p. Paderewskiego/Armii Krajowej 04, 150, A-92
- p. Paderewskiego Kościół, 142, A-92
- p. Paderewskiego Kościół 05, 151, A-92
- p. Paderewskiego Kościół 08, 151, A-92
- p. Paderewskiego Osiedle 01, 151, A-92
- p. Paderewskiego Park (2 x), 142, A-92
- p. Paderewskiego Park 03, 151, A-92
- p. Paderewskiego Park 06, 151, A-92
- p. Paderewskiego Ruch (2 x), 143, A-92
- p. Paderewskiego Sklep (2 x), 142, A-92
- p. Paderewskiego Sklep 02, 151, A-92
- p. Paderewskiego Skrzyż. z Armii Krajowej, 142, A-92
- p. Panoramiczna (2 x), 141, A-92
- p. Panoramiczna 01, 149, A-92
- p. Panoramiczna 02, 149, A-92
- p. [Pierwszej] I Armii Wojska Polskiego Cmentarz, 142, A-92
- p. Piłsudskiego Ameryka 06, 151, A-92
- p. Piłsudskiego Hotel, 142, A-92
- p. Piłsudskiego Urząd Marszałkowski, 143, A-92
- p. Piłsudskiego Urząd Marszałkowski 05, 151, A-92
- p. Piłsudskiego Urząd Marszałkowski 08, 151, 152, A-92
- p. Piłsudskiego Urząd Wojewódzki (2 x), 143, A-92
- p. Piłsudskiego Urząd Wojewódzki 03, 151, A-92
- p. Piłsudskiego Zakład Doskonalenia Zawodowego, 143, 147, A-92
- p. Piłsudskiego ZDZ 02, 151, A-92
- p. Plac Kilińskiego, 141, 143, 145, A-93
- p. Plac Kilińskiego 01, 152, 153, A-93
- p. Plac Wolności (2 x), 143, A-93
- p. Plac Wolności 01, 152, 153, A-93
- p. Plac Wolności Galeria 04, 152, 153, A-93
- p. Plenerowa Przedszkole 01, 151, A-88
- p. Plenerowa Przedszkole 02, 151, A-88
- p. Podkarpacka 09, 149, A-93
- p. Podkarpacka 10, 149, A-93
- p. Podkarpacka Dom Studenta (2 x), 142, 146, A-93
- p. Podkarpacka Domki (2 x), 142, A-93
- p. Podkarpacka Granica 11, 151, A-93
- p. Podkarpacka Granica 12, 151, A-93
- p. Podkarpacka Granica Miasta (2 x), 142, A-93
- p. Podkarpacka Kolonia (2 x), 143, A-93
- p. Podkarpacka Kościół (2 x), 142, A-93
- p. Podkarpacka Kościół 07, 151, A-93
- p. Podkarpacka Kościół 08, 151, A-93
- p. Podkarpacka/Matuszczaka 03, 150, A-93
- p. Podkarpacka/Matuszczaka 04, 150, A-93
- p. Podkarpacka Politechnika 01, 151, A-93
- p. Podkarpacka Politechnika 02, 151, A-93
- p. Podkarpacka Skrzyż., 142, A-93
- p. Podkarpacka Stacja Paliw, 142, A-93
- p. Podkarpacka/Wetlińska 05, 150, A-93
- p. Podkarpacka/Wetlińska 06, 150, A-93
- p. Podleśna 01, 149, A-93
- p. Podleśna 02, 149, 153, A-93

- p. Podleśna 05, 149, A-93
- p. Podleśna 06, 149, 153, A-93
- p. Podleśna Centrum (2 x), 142, A-93
- p. Podleśna Dół (2 x), 143, 153, A-93
- p. Podleśna Góra (2 x), 143, 153, A-93
- p. Podleśna/Jarzębinowa 07, 150, A-93
- p. Podleśna/Laskowa 03, 150, A-93
- p. Podleśna/Liliowa 04, 150, A-93
- p. Podleśna Przylasek (2 x), 143, 145, 148, A-93
- p. Podleśna/Przylasek 08, 150, A-93
- p. Podwisłocze Domki, 142, A-93
- p. Podwisłocze Domki 01, 151, A-93
- p. Podwisłocze Jedyńka, 143, A-93
- p. Podwisłocze Klinika 04, 151, A-93
- p. Podwisłocze/Powstańców Warszawy 02, 150, A-93
- p. Podwisłocze Skrzyż. z Powstańców Warszawy, 142, A-93
- p. Podwisłocze Urząd Skarbowy, 142, 146, A-93
- p. Podwisłocze Urząd Skarbowy 03, 151, A-93
- p. Poselska/Budziwojska 03, 150, A-84
- p. Poselska Pętla, 142, A-93
- p. Poselska Pętla 01, 151, A-93
- p. Potockiego (2 x) 141, A-93
- p. Potockiego Akademia Rolnicza, 143, 147, A-94
- p. Potockiego/Ametystowa 03, 150, A-94
- p. Potockiego/Ametystowa 06, 150, A-94
- p. Potockiego/Grafitowa 08, 150, A-94
- p. Potockiego/Nefrytowa 01, 150, A-93
- p. Potockiego/Nefrytowa 04, 150, A-93
- p. Potockiego/Nefrytowa 05, 150, A-94
- p. Potockiego Pętla 10, 151, A-94
- p. Potockiego Skrzyż. z Ametystową (2 x), 142, A-94
- p. Potockiego Skrzyż. z Grafitową (2 x), 142, 148, A-94
- p. Potockiego/Stączka 02, 150, A-94
- p. Powstańców Warszawy Dom Studenta (2 x), 142, A-94
- p. Powstańców Warszawy Dom Studenta 08, 151, A-94
- p. Powstańców Warszawy Dom Studenta 09, 151, A-94
- p. Powstańców Warszawy Działki, 142, A-94
- p. Powstańców Warszawy Działki 12, 151, A-94
- p. Powstańców Warszawy/Graniczna 10, 150, A-94
- p. Powstańców Warszawy Kino 04, 151, 152, A-94
- p. Powstańców Warszawy Kino Helios, 143, 152, A-94
- p. Powstańców Warszawy Kościół 01, 151, A-94
- p. Powstańców Warszawy Osiedle, 142, A-94
- p. Powstańców Warszawy Politechnika, 142, A-94
- p. Powstańców Warszawy Politechnika 02, 151, A-94
- p. Powstańców Warszawy Shell, 143, A-94
- p. Powstańców Warszawy Shell 03, 151, A-94
- p. Powstańców Warszawy Skrzyż. z Podwisłocze, 142, A-94
- p. Powstańców Warszawy Tesco, 143, 147, A-94
- p. Powstańców Warszawy Tesco 13, 151, 152, A-94
- p. Powstańców Warszawy WSK, 143, A-94
- p. Powstańców Warszawy WSK 06, 151, A-94
- p. Powstańców Warszawy Zapora 07, 152, A-94
- p. Powstańców W-wy Nowe Miasto (2 x), 143, 148, 415, A-94
- p. Powstańców W-wy Nowe Miasto 11, 152, A-94
- p. Przemysłowa 01, 149, A-94
- p. Przemysłowa/Architektów 03, 150, A-94
- p. Przemysłowa/Batalionów Chłopskich 02, 150, A-94
- p. Przemysłowa Elektromontaż (2 x), 143, 147, 154, A-94
- p. Przemysłowa Janar (2 x), 143, A-94
- p. Przemysłowa/Magazynowa 04, 150, A-94
- p. Przemysłowa Polfa (2 x), 143, 147, A-94
- p. Przemysłowa Urząd Celny 05, 151, A-94
- p. Przemysłowa Urząd Celny 06, 151, A-94
- p. Przylasek Pętla, 142, A-94
- p. Przylasek Pętla 03, 151, A-94
- p. Przylasek Źródło (2 x), 143, 148, 154, A-94
- p. Przylasek Źródło 01, 152, 153, A-94
- p. Przylasek Źródło 02, 152, A-94
- p. Real, 152, A-99
- p. Rejtana, 141, A-95
- p. Rejtana 08, 149, A-95

- p. Rejtana/Armii Krajowej 12, 150, A-95
- p. Rejtana Cmentarz 04, 151, A-94
- p. Rejtana E.Leclerc, 143, 147, A-95
- p. Rejtana Jednostka Wojskowa, 143, A-94
- p. Rejtana/Kustronia 03, 150, A-95
- p. Rejtana/Lwowska 02, 150, A-94
- p. Rejtana Merkury Market, 143, 147, A-94
- p. Rejtana Merkury Market 01, 151, 152, A-94
- p. Rejtana Millenium Hall 07, 151, A-95
- p. Rejtana Mostek, 143, A-94
- p. Rejtana Nowe Miasto 09, 152, A-95
- p. Rejtana/Paderewskiego 10, 150, A-95
- p. Rejtana Predom (2 x), 143, A-95
- p. Rejtana Skrzyż. z Wierzbową, 142, A-95
- p. Rejtana Uniwersytet 05, 151, A-95
- p. Rejtana Uniwersytet 06, 151, A-95
- p. Rejtana Uniwersytet Rzeszowski (2 x), 143, A-95
- p. Rejtana Zespół Szkół nr 2, 143, A-95
- p. Robotnicza 02, 149, A-95
- p. Robotnicza Bloki, 143, A-95
- p. Robotnicza Cmentarz, 143, A-95
- p. Robotnicza Cmentarz 04, 151, A-95
- p. Robotnicza Domki, 143, A-95
- p. Robotnicza/Goździkowa 01, 150, A-95
- p. Rocha Granica (2 x), 143, 146, A-95
- p. Rocha Kapliczka (2 x), 143, A-95
- p. Rocha Lasek (2 x), 143, A-95
- p. Rocha Osiedle [Dwa] II (2 x), 143, A-95
- p. Rocha Osiedle [Jeden] I (2 x), 143, A-95
- p. Rocha Sklep (2 x), 143, A-95
- p. Rocha Skrzyż. (2 x), 142, A-95
- p. Rzecha 03, 149, A-95
- p. Rzecha 04, 149, A-95
- p. Rzecha Działki (2 x), 143, A-95
- p. Rzecha Ekran, 143, A-95
- p. Rzecha Oczyszczalnia (2 x), 143, A-95
- p. Rzecha Skrzyż. z Załęską, 142, A-95
- p. Rzecha Stacja Paliw 05, 151, A-95
- p. Rzecha Stacja Paliw 06, 151, A-95
- p. Rzecha/Załęska 01, 150, A-95
- p. Rzecha/Załęska 02, 150, A-95
- p. Siemieńskiego Dom Studenta, 143, A-96
- p. Siemieńskiego Dom Studenta 01, 151, A-96
- p. Siemieńskiego Urząd Skarbowy (2 x), 143, A-96
- p. Siemieńskiego Urząd Skarbowy 02, 151, A-96
- p. Siemieńskiego Urząd Skarbowy 03, 151, A-96
- p. Sikorskiego (2 x), 141, A-96
- p. Sikorskiego 07, 149, A-96
- p. Sikorskiego 08, 149, A-96
- p. Sikorskiego 12, 149, A-96
- p. Sikorskiego Apteka, 143, A-96
- p. Sikorskiego Domki (2 x), 143, A-96
- p. Sikorskiego Domki 03, 151, A-96
- p. Sikorskiego Działki, 143, A-96
- p. Sikorskiego Granica 13, 151, A-96
- p. Sikorskiego Katedra, 143, A-96
- p. Sikorskiego Katedra 01, 151, A-96
- p. Sikorskiego Katedra 04, 151, A-96
- p. Sikorskiego/Lukasiewicza 06, 150, A-96
- p. Sikorskiego Mostek (2 x), 143, A-96
- p. Sikorskiego MPKG (2 x), 143, 147, A-96
- p. Sikorskiego Pętla 18, 151, A-96
- p. Sikorskiego/Powstańców Warszawy 02, 150, A-96
- p. Sikorskiego/Robotnicza 05, 150, A-96
- p. Sikorskiego/Rodzinna 09, 150, A-96
- p. Sikorskiego/Rodzinna 14, 150, A-96
- p. Sikorskiego/Ruczajowa 11, 150, A-96
- p. Sikorskiego Sklep (2 x), 143, A-96
- p. Sikorskiego Skrzyż. ze Źródłą, 142, A-96
- p. Sikorskiego Skrzyż. z Łukasiewicza, 142, A-96
- p. Sikorskiego Skrzyż. z Ruczaj, 142, A-96
- p. Sikorskiego/Strażacka 10, 150, A-96
- p. Sikorskiego/Źródła 16, 150, A-96
- p. Słocińska (2 x), 141, A-96
- p. Słocińska 05, 149, A-96
- p. Słocińska 06, 149, A-96
- p. Słocińska 09, 149, A-96
- p. Słocińska 10, 149, A-96
- p. Słocińska Centrum (2 x), 143, 146, A-96
- p. Słocińska Cmentarz (2 x), 143, A-96
- p. Słocińska Cmentarz 03, 151, A-96
- p. Słocińska Cmentarz 04, 151, A-96
- p. Słocińska/Pileckich 07, 150, A-96
- p. Słocińska/Pileckich 08, 150, A-96
- p. Słocińska Sklep (2 x), 143, A-96
- p. Słocińska Szkoła (2 x), 143, A-96
- p. Słocińska Szkoła 01, 151, A-96
- p. Słocińska Szkoła 02, 151, A-96
- p. Słoneczny Stok (2 x), 141, A-96
- p. Solidarności (2 x), 141, A-96
- p. Solidarności/Załęska 01, 150, A-96
- p. Solidarności/Załęska 02, 150, A-96
- p. Spichlerzowa Elewator, 143, A-96

- p. Spichlerzowa Pętla 04, 151, A-96
- p. Spichlerzowa Skrzyż. z Załęską (2 x), 142, A-96
- p. Spichlerzowa/Załęska 01, 150, A-96
- p. Spichlerzowa/Załęska 02, 150, A-96
- p. Staromiejska Dom Kultury (2 x), 143, 146, 150, A-97
- p. Staromiejska Dom Kultury 03, 151, A-97
- p. Staromiejska Dom Kultury 04, 151, A-97
- p. Staromiejska/Lubelska 01, 150, A-97
- p. Staromiejska/Lubelska 02, 150, A-97
- p. Staromiejska/Lubicz 05, 150, A-97
- p. Staromiejska Sklep (2 x), 143, A-97
- p. Staromiejska Skrzyż. z Lubelską (2 x), 142, A-97
- p. Staromiejska Szkoła 06, 151, A-97
- p. Staroniwa (2 x), 143, 145, A-97
- p. Staroniwska 09, 149, A-97
- p. Staroniwska 14, 149, A-97
- p. Staroniwska Górka (2 x), 143, A-97
- p. Staroniwska Kościół (2 x), 143, A-97
- p. Staroniwska Kościół 05, 151, A-97
- p. Staroniwska Kościół 06, 151, A-97
- p. Staroniwska/Kresowa 11, 150, A-97
- p. Staroniwska/Kresowa 16, 150, A-97
- p. Staroniwska Pętla (2 x), 143, A-97
- p. Staroniwska Pętla 07, 151, A-97
- p. Staroniwska Pętla 08, 151, A-97
- p. Staroniwska/Rzemieślnicza 01, 150, A-97
- p. Staroniwska/Rzemieślnicza 02, 150, A-97
- p. Staroniwska Szkoła (2 x), 143, A-97
- p. Staroniwska Szkoła 03, 151, A-97
- p. Staroniwska Szkoła 04, 151, A-97
- p. Staroniwska Woźna (2 x), 144, A-97
- p. Stączka/Jaspisowa 04, 150, A-97
- p. Stączka Kościół 01, 151, A-97
- p. Stączka Kościół 02, 151, A-97
- p. Stączka/Potockiego 03, 150, A-97
- p. Stączka Stadion (2 x), 143, A-97
- p. Stączka Szkoła (2 x), 143, A-97
- p. Strażacka (2 x), 141, A-97
- p. Strażacka 03, 149, A-97
- p. Strażacka 04, 149, A-97
- p. Strażacka Domki (2 x), 143, A-97
- p. Strażacka/Graniczna 01, 150, A-97
- p. Strażacka/Graniczna 02, 150, A-97
- p. Strażacka/Sikorskiego 05, 150, A-97
- p. Strażacka Skrzyż., 142, A-97
- p. Strzelnicza (2 x), 141, 144, A-97
- p. Strzelnicza 01, 149, A-97
- p. Strzelnicza 02, 149, A-97
- p. Strzyżowska, 141, A-97
- p. Szopena, 141, A-97
- p. Szopena Filharmonia, 143, 146, A-97
- p. Szopena Filharmonia 01, 151, A-97
- p. Szopena Filharmonia 02, 151, A-97
- p. św. Rocha 09, 149, A-95
- p. św. Rocha Bloki 03, 151, A-95
- p. św. Rocha Bloki 04, 151, A-95
- p. św. Rocha Domki 05, 151, A-95
- p. św. Rocha Domki 06, 151, A-95
- p. św. Rocha Kapliczka 07, 151, A-95
- p. św. Rocha Kapliczka 08, 151, A-95
- p. św. Rocha Lasek Pętla 11, 152, 153, A-95
- p. św. Rocha Lasek Pętla 12, 152, A-95
- p. św. Rocha Szkoła 01, 151, A-95
- p. św. Rocha Szkoła 02, 151, A-95
- p. św. Rocha/św. Marcina 10, 150, A-95
- p. Targowa (2 x), 141, A-97
- p. Targowa 01, 149, A-97
- p. Targowa Cmentarz 02, 151, A-97
- p. Tesco, 144, 152, A-97
- p. Trasa Zamkowa, 144, A-98
- p. Trasa Zamkowa Olszynki, 144, A-98
- p. Trembeckiego, 141, A-98
- p. Trembeckiego Koral (2 x), 143, A-98
- p. Trembeckiego MPK (3 x), 143, 147, A-98
- p. Trembeckiego/Siemieńskiego 04, 150, A-98
- p. Trembeckiego/Siemieńskiego 07, 150, A-98
- p. Trembeckiego ZTM 02, 151, A-98
- p. Trembeckiego ZTM 05, 151, A-98
- p. Trembeckiego ZTM Pętla 01, 152, 153, A-98
- p. Ustrzycka (2 x), 141, 147, A-98
- p. Ustrzycka Pętla (2 x), 143, A-98
- p. Ustrzycka Pętla 01, 151, A-98
- p. Warszawska/Borowa 07, 150, A-98
- p. Warszawska Górka (2 x), 143, A-98
- p. Warszawska/Staromiejska 05, 150, A-98
- p. Warszawska/Staromiejska 06, 150, A-98
- p. Warszawska Skrzyż. ze Staromiejską (2 x), 142, A-98
- p. Warszawska Zespół Szkół Samochodowych (2 x), 143, A-98
- p. Warszawska Zespół Szkół Spożywczych (2 x), 143, 146, A-98
- p. Warszawska ZS Samochodowych 03, 151, A-98

- p. Warszawska ZS Samochodowych 04, 151, A-98
- p. Warszawska ZS Spożywczych 01, 151, A-98
- p. Warszawska ZS Spożywczych 02, 151, A-98
- p. Wiktora Osiedle (2 x), 143, A-98
- p. Wiktora Park 01, 151, A-98
- p. Wiktora Real, 143, 147, A-98
- p. Wiktora/Stojałowskiego 04, 150, A-98
- p. Wiktora/Witosa 02, 150, A-98
- p. Wincentego Pola Politechnika (2 x), 143, 146, A-98
- p. Wincentego Pola Politechnika 01, 151, A-98
- p. Wincentego Pola Politechnika 02, 151, A-98
- p. Wita Stwosza Bank, 143, A-98
- p. Wita Stwosza Kościół 04, 151, A-98
- p. Wita Stwosza/Langiewicza 02, 150, A-98
- p. Wita Stwosza Osiedle (2 x), 143, A-98
- p. Wita Stwosza Osiedle 03, 151, A-98
- p. Wita Stwosza Pętla, 143, A-98
- p. Wita Stwosza Pętla 01, 151, A-98
- p. Wita Stwosza Ruch, 143, A-98
- p. Wita Stwosza Skrzyż., 142, A-98
- p. Wita Stwosza/Wyspiańskiego 05, 150, A-98
- p. Wita Stwosza/Wyspiańskiego 06, 150, A-98
- p. Witolda Seminarium 01, 151, A-89
- p. Witolda Seminarium 02, 151, A-89
- p. Witosa (2 x), 141, A-98
- p. Witosa Bloki (2 x), 143, A-99
- p. Witosa Działki (2 x), 143, A-99
- p. Witosa Jednostka Wojskowa, 143, A-99
- p. Witosa Jednostka Wojskowa 08, 151, A-99
- p. Witosa/Langiewicza 02, 150, A-99
- p. Witosa Lodowisko, 143, A-99
- p. Witosa Lodowisko 06, 151, A-99
- p. Witosa Osiedle, 143, A-99
- p. Witosa/Panoramiczna 01, 150, A-99
- p. Witosa Park 04, 151, A-99
- p. Witosa Real, 143, A-99
- p. Witosa/Solarza 07, 150, A-99
- p. Witosa Skrzyż., 142, A-99
- p. Witosa Skrzyż. z Krakowską, 142, A-99
- p. Witosa/Wiktora 03, 150, A-99
- p. Witosa/Wiktora 05, 150, A-99
- p. Witosa Wzgórza Staroniwskie (2 x), 143, 148, A-99
- p. Wyspiańskiego 02, 149, A-99
- p. Wyspiańskiego Osiedle 01, 151, A-99
- p. Wyspiańskiego Stadion (2 x), 143, A-99
- p. Wyzwolenia/Brydaka 08, 150, A-99
- p. Wyzwolenia Kościół 05, 151, A-99
- p. Wyzwolenia/Krakowska 12, 150, A-99
- p. Wyzwolenia/Lubelska 02, 150, A-99
- p. Wyzwolenia/Mikołajczyka 09, 150, A-99
- p. Wyzwolenia Mostek, 143, A-99
- p. Wyzwolenia Mostek 06, 151, A-99
- p. Wyzwolenia/Ofiar Katynia 07, 150, A-99
- p. Wyzwolenia/Ofiar Katynia 10, 150, A-99
- p. Wyzwolenia/Okulickiego 03, 150, A-99
- p. Wyzwolenia Osiedle (2 x), 143, A-99
- p. Wyzwolenia Pawilony, 143, A-99
- p. Wyzwolenia PKS, 143, A-99
- p. Wyzwolenia PKS Towarowy, 143, A-99
- p. Wyzwolenia Skrzyż. z Krakowską (2 x), 142, A-99
- p. Wyzwolenia Skrzyż. z Ofiar Katynia, 142, A-99
- p. Wyzwolenia/Warszawska 01, 150, A-99
- p. Wyzwolenia Wojewódzki Ośrodek Ruchu Drogowego (2 x), 143, 147, A-99
- p. Wyzwolenia WORD 04, 151, A-99
- p. Zalesie Remiza, 144, A-99
- p. Załęska 06, 149, A-100
- p. Załęska 07, 149, A-100
- p. Załęska/Brzozowa 11, 150, A-100
- p. Załęska/Brzozowa 12, 150, A-100
- p. Załęska Dom Kultury (2 x), 143, A-99
- p. Załęska/Konfederatów Barskich 01, 150, A-99
- p. Załęska/Modra 02, 150, A-99
- p. Załęska Osiedle (3 x), 143, A-99
- p. Załęska Park (2 x), 143, A-100
- p. Załęska/Rzecha 05, 150, A-100
- p. Załęska Skrzyż. (2 x), 142, 148, A-100
- p. Załęska Skrzyż. z Rzecha, 142, A-100
- p. Załęska Zakład Karny (2 x), 143, A-100
- p. Załęska Zakład Karny 09, 151, A-100
- p. Załęska Zakład Karny 10, 151, A-100
- p. Zwiężczycka (2 x), 141, A-100
- p. Zwiężczycka MPWiK, 143, 147, A-100
- p. Zwiężczycka Skrzyż. (2 x), 142, A-100
- p. Żołnierzy I Armii Wojska Polskiego 02, 149, A-92
- p. Żółkiewskiego (2 x), 141, A-100
- p. Żółkiewskiego/Chocimska 01, 150, A-100

- p. Żółkiewskiego/Kochanowskiego 01, 150, A-100
- Pagór Skalka /an/, 187, 196, A-136
- Pałac Biskupi, 260, 262, 263, 268, A-194
- Pałac Biskupów Rzeszowskich, 262, 263, 268, A-194
- Pałac Burgallera, 261, 268, 361, A-194
- Pałac Jędrzejowiczów, 260, 261, 262, 388, A-194
- Pałac Jędrzejowiczów w Staromieściu, 265, 268, A-194
- Pałac Knoblochów, 262, 350, A-195
- Pałac Letni, 260, 261, 264, A-195
- Pałac Letni Lubomirskich, 261, 268, A-195
- Pałac Lubomirskich, 261, A-195
- Pałac na Winnicy, 259, 261, 264, 268, 410, A-195
- Pałac Ogrodowy, 261, 265, 268, A-195
- Pałac w Wielkim Ogrodzie Pańskim, 259, 261, 264, 268, A-195
- Pałacyk /pom/, 294, 295, A-217
- Pałacyk Burgallera, 261, 388, A-195
- Pałacyk Letni, 261, 268, A-195
- Pałacyk Letni Lubomirskich, 261, 265, A-196
- Pałacyk Lubomirskich, 260, 261, A-196
- Pałåkcie /an/, 187, A-137
- Paniaga /ul/, 109, 128, 378, 411, 416, A-7
- Panorama /po/, 260, 262, 264, 329, A-196
- Pańskie Pola /an/, 187, A-137
- Papież pod Globusem /pom/, 293, 295, A-217
- park Aktywnego Wypoczynku, 235, 238, 239, 244, A-169
- park bł. Karoliny, 238, 239, 240, A-169
- park Błogosławionej Karoliny Kózki, 236, 238, 239, A-169
- park Czynnego Wypoczynku, 235, 238, 239, A-169
- park Dominikański, 235, 238, 240, 243, A-169
- park [Dwudziestolecia] XX-lecia, 234, 235, 237, 239, A-169
- park im. Inwalidów Wojennych, 235, 238, A-169
- park im. Jana Pawła II, 236, 238, 239, 244, A-169
- park im. Krogulskiego, Romana, 234, 237, 239, 244, 354, A-169
- park im. Łączności Polonii z Macierzą, 235, 238, 239, A-170
- park im. Pułaskiego, Kazimierza, 234, 235, 237, 239, 240, 244, A-170
- park im. Solidarności, 235, 238, 239, 244, A-170
- park im. Szafera, Władysława, 69, 235, 238, 239, 244, A-170
- park im. Waryńskiego, Ludwika, 234, 237, 239, 244, 364, A-170
- park Inwalidów Wojennych, 238, 240, A-170
- park Jedności Polonii z Macierzą, 235, 238, 239, 240, 244, 292, A-170
- park Jędrzejowiczów, 234, 237, 238, 244, 360, A-170
- park Kultury i Wypoczynku, 234, 235, 237, 239, 244, 253, A-170
- Park Linowy „Linokoczek”, 61, 323, 326, A-240
- park Miejski, 36, 234, 237, 238, 320, A-171
- park Miejski im. dra Romana Krogulskiego, 234, 237, 240, 244, A-171
- park Na Lisiej Górze, 235, 238, 240, 245, 355, A-171
- park Osiedle Kmitę, 235, 238, 240, 245, 355, A-171
- park Papieski, 236, 238, 239, 243, 245, 292, 366, A-171
- park Solidarności, 238, 239, A-171
- park Sybiraków, 235, 238, 240, 244, 293, A-171
- park Zalesie, 235, 238, 240, 245, 275, A-171
- park Zdrowia, 235, 238, 239, 244, A-171
- Paryja /rz/, 202, 203, 206, 212, 387, A-149
- Pasmo Magdalenki /an/, 187, 190, A-137
- Pasmo Marii Magdaleny /an/, 187, 190, A-137
- Passakiewiczowskie (domostwo) /po/, 261, 263, A-196
- Pasterniki (1) /an/, 187, 188, 197, 386, 401, A-137
- Pasterniki (2) /an/, 187, 197, 401, A-137
- [Pierwsze] I Koszary Obrony Krajowej, 304, 305, 307, A-232
- [Pierwszy] 1. Batalion Strzelców Podhalańskich /woj/, 306, A-232
- Pijarzy /k.k/, 282, A-214
- pl. Allerhanda, Maurycego, 224, 225, 345, A-157

- pl. Armii Krajowej, 223, 225, 365, A-157
 pl. Balcerowicza, 224, 225, 228, 318, A-157
 pl. Bernardyński, 223, 225, 227, A-157
 pl. Borelowskiego „Lelewela”, Marcina, 223, 225, A-157
 pl. Cichociemnych, 223, 225, 227, 230, 302, 365, A-158
 pl. Defilad, 223, 225, 227, 228, 378, A-158
 pl. Dwie Pompy, 222, 225, 227, 229, A-158
 pl. Dworcowy, 223, 225, 229, 401, A-158
 pl. Dwóch Pomp, 222, 225, 228, A-158
 pl. Farny, 138, 222, 224, 228, 247, 290, 378, A-158
 pl. Gancarski, 75, 222, 224, 226, 229, 230, A-158
 pl. Grunwaldzki, 222, 225, 227, A-159
 pl. Gwardii Ludowej, 223, 225, 228, 363, 364, A-159
 pl. im. Grotowskiego, Jerzego, 223, 225, 228, 254, 354, A-159
 pl. im. Stalina, Józefa, 223, 225, 230, A-159
 pl. Jana Pawła II, 223, 225, 227, 366, A-159
 pl. Kilińskiego, Jana, 222, 223, 224, 226, 228, A-159
 pl. Kołłątaja, Hugona, 223, 225, A-159
 pl. Matki Bożej Saletyńskiej, 223, 225, 228, A-159
 pl. Mickiewicza, 222, 225, 227, 355, 402, A-159
 xpl. Mijałowski, 222, 224, 402, A-159
 pl. Nowe Miasto, 223, 225, 230, A-159
 pl. Obok Krzyżyków, 223, 225, A-160
 pl. Ofiar Getta, 223, 225, 248, 290, 345, A-160
 pl. Orbacha, Edmunda, 223, 225, A-160
 xpl. Piekarski, 222, 224, 402, A-160
 pl. Pod Bóźnicą, 223, 225, 229, 346, 355, A-160
 pl. Przy Krzyżkach, 223, 225, 229, A-160
 x pl. Przy Ratuszu Miejskim, 222, 224, 229 A-160,
 pl. Rybi, 222, 224, 226, A-160
 pl. Rybny, 222, 224, A-160
 pl. Słowackiego, 223, 225, 227, A-161
 pl. Solny, 222, 224, 226, 402, A-161
 pl. Stajenny, 223, 225, 227, A-161
 pl. Szreniawitów, 222, 224, 228, A-161
 pl. Śreniawitów, 123, 222, 223, 224, 226, 363, 378, A-161
 pl. Świętego Józefa, 223, 225, A-161
 pl. Targowy, 222, 224, A-161
 xpl. Tokarzowy, 222, 224, A-161
 xpl. W Tyle Browaru, 222, 224, 379, A-162
 xpl. W Tyle za Browarem, 222, 224, 379, A-162
 xpl. Wielebnych OO Reformartów, 222, 224, 228, A-161
 pl. Wolności, 69, 97, 126, 138, 223, 225, 228, 230, 293, A-162
 pl. Wolności im. Józefa Stalina, 223, 225, 364, A-162
 pl. Wolności im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, 55, 223, 225, 227, 228, 230, 253, 365, A-162
 xpl. Za Browarem, 222, 224, A-162
 pl. Zamkowy, 223, 225, 378, A-162
 pl. Zwycięstwa, 9, 223, 225, 364, A-162
 Plac Targowy /ul/, 99, 107, 128, 410, A-8
 Place Przedmiejskie /an/, 186, 195, A-137
 xplace Przedmiejskie, 222, 224, 228, A-162
 Plebańskie Łany /an/, 187, 189, 196, A-137
 Plomba Barana /an/, 187, 197, 410, A-137
 Płonkowe Pola /an/, 187, 196, A-137
 Pobicieńska Góra /an/, 187, 189, 196, 197, 200, 382, 414, A-137
 Pobitna /oj/, 174, 175, A-114
 Pobitne /oj/, 174, 175, A-114
 Pobitniański Cmentarz, 248, 250, 252, A-179
 Pobitno (1) /oj/, 36, 95, 138, 160, 162, 173, 175, 212, 213, 248, 315, 318, 348, 398, 414, A-114
 Pobitno (2) /oj/, 162, A-115
 Pobitno Południe /oj/, 173, 174, 176, A-115
 Pobitno Północ /oj/, 174, 176, A-115
 Pod Borkiem /cm/, 248, 250, 252, A-179
 Pod Czerwoną Bramą /ka/, 315, 316, A-237
 Pod Gościńcem /oj/, 173, 174, 403, A-115
 Pod Janem /an/, 187, 189, A-138
 Pod Raclawówką /oj/, 173, 174, A-115
 Pod Reformatami /ka/, 313, 316, A-237
 Pod Sądem /an/, 187, 196, A-138
 Pod Sową /po/, 260, 262, 264, 269, 403, A-196
 Pod Szubienicą /k/, 275, 276, 279, 285, A-214
 Pod Świętym Rochem /oj/, 173, 174, 175, A-115
 Podemłynek /oj/, 174, 379, 401, A-115
 Podgóry /an/, 187, 189, 194, 379, A-138
 Podgórze /an/, 187, 194, A-138

Podgórze /oj/, 34, 160, 162, 379, A-115
 Podgrodzie /an/, 95, 187, 379, A-138
 Podhalańczyk /stadion/, 322, 323, 325, 326, A-240
 Podlesie /an/, 187, 189, 194, 217, 379, A-138
 Podlesie /oj/, 173, 174, 175, 379, A-115
 Podlężę /oj/, 173, 174, 175, 379, A-115
 Podpromie /oj/, 36, 173, 174, 175, 322, 379, A-115
 Podwisłocze /an/, 95, 187, 189, 194, 196, 199, 379, 414, A-138
 Podzamcze /an/, 76, 187, 194, 197, 199, 379, 414, A-138
 Pola Plebańskie /an/, 187, 189, A-138
 Pole pod Szubienicą /an/, 187, 196, 197, A-138
 ✦ Pole Przeglądów /an/, 186, 196, A-138
 ✦ Pole Szafranców /an/, 186, 196, A-138
 pomnik Armii Krajowej, 295, A-217
 pomnik Armii Radzieckiej, 295, 297, 349, A-217
 pomnik Błogosławionej Karoliny Kózki, 293, 295, A-217
 pomnik Borelowskiego, Marcina, 292, 295, A-218
 pomnik Ciepłńskiego, płk Łukasza, 293, 295, A-218
 pomnik Czynu Rewolucyjnego, 56, 65, 130, 291, 295, 296, 297, 364, A-218
 pomnik [Dziesięciu] 10 Poległych, 295, A-218
 pomnik Dziesięciu Rąk, 290, 295, 297, A-218
 pomnik Dziesięciu Rozstrzelanych, 290, 295, 297, 356, A-218
 pomnik Górskiego, Kazimierza, 293, 295, A-218
 pomnik Grunwaldu, 290, 295, 297, A-219
 pomnik Grunwaldzki, 290, 295, A-219
 pomnik Jana Pawła II (1), 293, 295, A-219
 pomnik Jana Pawła II (2), 293, 295, A-219
 pomnik Kochanowskiego, Jana, 291, 295, 295, A-219
 pomnik Konarskiego, ks. Stanisława, 291, 297, A-219
 pomnik Kościuszki, Tadeusza, 289, 290, 295, 297, 369, 417, A-219
 pomnik Lisa-Kuli, płk Leopolda, 290, 295, 297, 353, A-220
 pomnik Łukasiewicza, Ignacego, 292, 295, 353, A-220
 pomnik Mickiewicza, Adama, 289, 295, 297, 369, 417, A-220
 pomnik Nalepy, Tadeusza, 293, 295, 297, A-220
 pomnik Nitki, Stanisława, 292, 295, A-220
 pomnik Ofiar Stalinizmu, 292, 295, A-220
 pomnik Ofiar Terroru, 290, 295, A-220
 pomnik Ofiar Terroru Hitlerowskiego, 290, 295, 297, A-220
 pomnik Ofiarom Komunizmu, 292, 295, 296, 297, A-221
 pomnik Pakosławica, Jana, 293, 295, 353, A-221
 pomnik Piłsudskiego, marsz. Józefa, 293, 295, 297, A-221
 pomnik Podwójnej Krótkiej, 293, 295, 297, 356, A-221
 pomnik Popieluszki, ks. Jerzego, 293, 295, A-222
 pomnik Pułaskiego, Kazimierza, 291, 295, A-222
 pomnik Sikorskiego, gen. Władysława, 292, 295, 365, A-222
 pomnik Skłodowskiej-Curie, Marii, 293, 295, A-222
 pomnik Słowackiego, Juliusza, 292, 295, 369, A-222
 pomnik Sybiraka, 293, 295, 296, A-222
 pomnik Sybiraków, 293, 295, 297, A-222
 pomnik Walk Rewolucyjnych, 291, 295, A-222
 pomnik Wdzięczności Armii Radzieckiej, 290, 295, 297, 402, A-222
 pomnik Wdzięczności Żołnierzom Armii Radzieckiej, 290, 295, 346, 349, 364, A-223
 Pomnik Wolności /f/, 276, 279, 285, A-214
 pomnik Zdobywcom Przestrzeni, 291, 295, 297, A-223
 pomnik Zesłańców Sybiru, 235, 293, 295, 365, A-223
 pomnik Zwycięstwa, 290, 295, 297, A-223
 pomnik Żeromskiego, Stefana, 291, 295, 296, 297, A-223
 pomnik Żołnierzy Armii Krajowej, 292, 295, 296, 297, 365, A-223
 pomnik Żołnierzy Armii Krajowej Podokręgu Rzeszów, 292, 295, A-223
 pomnik Żołnierzy Wyklętych, 293, 295, 365, A-223
 Popie Jezioro /s/, 201, 203, 207, 211, 214, 274, 348, A-149

Popowe Jezioro /s/, 201, 203, 207, 211, 214,
 348, 360, A-149
 Porąbki /oj/, 174, 175, 401, A-115
 Poręby /an/, 187, 188, 194, 401, A-138
 Port Lotniczy Rzeszów-Jasionka /lot/, 137,
 A-82
 Porwiszówka /an/, 187, 189, A-138
 Potoczek za Walem /rz/, 200, 202, 203, 207,
 211, 213, A-150
 Potok Zgłobieński /rz/, 201, 202, 203, 206,
 211, 214, 216, A-150
 Potok Zwińczycki /rz/, 202, 203, 206, 211,
 414, A-150
 Potoki (1) /oj/, 174, A-115
 Potoki (2) /oj/, 174, A-116
 Powcieńska /ka/, 313, 315, 316, 329, 355,
 415, A-237
 Powcieńska Góra /an/, 187, 196, 382, A-138
 Pozaha /rz/, 202, 203, A-150
 Półanek/Pułanek /oj/, 173, 174, 175, 217,
 A-116
 Półciwarki /an/, 187, 188, 194, A-139
 Prochownia, 304, 305, 306, A-232
 Przedmieście /an/, 187, 189, A-139
 Przedmieście Krakowskie /oj/, 95, 160, 162,
 379, A-116
 Przedmieście Krakowskie Sędziszowa /oj/,
 81, 160, 162, A-116
 Przedmieście ku Sędziszowu, /oj/, 81, 160,
 162, 379, A-116
 Przedmieście Mostowe /oj/, 160, 162, 379,
 A-116
 Przedmieście Zamkowe /oj/, 160, 162, 379,
 A-116
 Przegon /an/, 187, 188, 386, A-139
 Przejście /pom/, 292, 295, 298, A-224
 Przejście 2000 /pom/, 292, 295, A-224
 Przejście 2001 /pom/, 292, 295, A-224
 Przejście w III Tysiąclecie /pom/, 292, 295,
 A-224
 Przekopa (1) /rz/, 202, 203, 206, 212, A-150
 Przekopa (2) /rz/, 202, 203, 205, 212, 213,
 A-150
 Przepaść /an/, 185, 187, 188, 194, A-139
 Przepaść /h/, 202, 203, 206, A-150
 Przerwa /rz/, 202, 203, 206, A-150
 ↗Przonskich /po/, 257, 261, A-196
 Przy Borku /an/, 187, A-139

Przy Słocinie /an/, 187, A-139
 Przybysz /rz/, 202, 203, 206, 210, 216,
 A-150
 Przybysza /rz/, 201, 203, 206, 210, 214, 216,
 A-150
 Przybyszka /rz/, 202, 203, 206, 210, 214,
 216, A-150
 Przybyszówka /rz/, 202, 203, 206, 209, 214,
 216, A-150
 Przybyszówka Dolna /oj/, 173, 174, 381,
 A-116
 Przybyszówka Górna /oj/, 174, 381, A-116
 Przykopa (1) /rz/, 202, 203, 206, 212, 316,
 318, 387, A-150
 Przykopa (2) /rz/, 201, 203, 205, 212, 214,
 387, A-150
 Przylasek /oj/, 174, 175, A-117
 Przyrywa (1) /rz/, 132, 201, 202, 203, 206,
 212, 213, 214, A-151
 Przyrywa (2) /rz/, 201, 203, 205, 212, 214,
 A-151
 Psiarnisko /an/, 76, 187, 188, 194, 197, 199,
 402, 405, A-139
 Psiarnisko /oj/, 36, 159, 172, 174, 175, 402,
 405, A-117
 Psiarnisko I /oj/, 174, 176, A-117
 Psiarnisko II /oj/, 174, 176, A-117
 Ptaki /pom/, 294, 295, 298, A-224
 ↗publiczny ku Krakowu ciągnący się Gości-
 niec, 86, 103, 105, 385, A-4
 Pułk Artylerii /woj/, 305, 306, A-232
 Pułanek /an/, 78, 186, 188, 192, 194, 198,
 A-139
 Pustki /an/, 187, A-139
 Pustki /oj/, 174, 175, A-117

R

↗Radochowskie/go (domostwo) /po/, 84, 261,
 A-196
 Rajchówka /ka/, 314, 316, 346, 361, A-237
 Regionalne Centrum Sportowo-Widowisko-
 we im. Jana Strzelczyka /hala sport./,
 322, 323, 325, 326, A-240
 Regionalne Centrum Sportowo-Widowisko-
 we „Podpromie” im. Jana Strzelczyka /ha-
 la sport./, 322, 323, 324, 326, 326, A-240
 Rezerwat Przyrody Lisia Góra /pk/, 235,
 238, 240, 245, 385, A-171

Ręce przy Alei Kasztanowej /pom/, 290,
 295, 298, A-224
 Robak /oj/, 172, 174, A-117
 ▣Robasiowskie (domostwo) /po/, 261, A-196
 ▣Robasiowskie/go /po/, 261, A-196
 Rocha /po/, 262, 264, 267, A-197
 POD im. Miczurina 241, A-173
 POD Relaks, 241, A-173
 ROD Budowlani, 241, A-173
 ROD Energetyk I, 236, 241, A-173
 ROD Energetyk II, 241, A-173
 ROD Geodeta, 241, A-173
 ROD Handlowiec, 241, A-173
 ROD im gen. Waltera, 56, 236, 241, 245,
 A-173
 ROD im. W. Puchalskiego, 241, 245, A-173
 ROD Kabaczek, 241, A-173
 ROD Kabanos, 241, A-174
 ROD Kolejarz, 241, A-174
 ROD Krokus, 241, A-174
 ROD Malina, 241, 245, A-174
 ROD Małopolanin, 241, A-174
 ROD Mieszko, 241, 245, A-174
 ROD Nad Strugiem, 236, 241, 245, A-174
 ROD Nasz Gaj, 236, 241, 245, A-174
 ROD Pomoc, 241, A-174
 ROD Przyszłość, 241, A-174
 ROD Szafera, 241, 245, A-174
 ROD Szarotka, 241, 245, A-175
 ROD Walter, 241, 245, A-175
 ROD Wieniawskiego, 241, 245, A-175
 ROD Wspólna Niwa, 241, 245, A-175
 ROD Zacisze, 241, A-175
 ROD Zalesie, 56, 241, A-175
 ROD Zdrowie, 241, 245, A-175
 ROD Zelmerowiec, 241, 245, A-175
 ROD Zielony Jar, 241, 245, A-175
 ▣Rojeckich /an/, 186, A-139
 rondo Dmowskiego, Romana, 132, 365, A-78
 rondo Dzierżyńskiego, Feliksa, 130, 132,
 364, A-79
 rondo im. Pileckiego, Rotmistrza Witolda,
 132, A-79
 rondo im. Tokarczuka, abpa Ignacego, 132,
 A-79
 rondo Jana Pawła II, 130, 132, 366, A-79
 rondo Krzyża Świętego, 131, 132, A-79
 rondo Kuronia, Jacka, 132, 365, A-79
 rondo Pakosława, 132, A-79
 rondo PKWN, 130, 132, 364, A-79
 rondo Pobitno, 130, 132, A-79
 rondo Świętego Krzyża, 131, 132, A-79
 rondo Unii Europejskiej, 131, 132, A-79
 Ropa /rz/, 202, 203, 206, 212, 213, A-151
 Różanka /oj/, 32, 172, 174, 175, A-117
 ▣Różańskie /o/, 237, 238, 242, A-172
 Rückzugstrasse /ul/, 108, 109, 128, 351, 368,
 A-8
 Rudka /rz/, 202, 203, 207, 210, 215, A-151
 Rudki /oj/, 36, 159, 173, 174, 175, 207, 215,
 A-117
 Ruska Wieś /oj/, 36, 37, 80, 95, 160, 162,
 173, 179, 315, 348, A-118
 Ruski Targ /pl/, 224, 225, 227, 229, 349,
 A-162
 Rybnik /h/, 201, 203, 206, 209, 213, A-151
 Ryczywołowe /an/, 186, A-139
 Ryjak /rz/, 200, 202, 203, 206, 209, 214,
 217, A-151
 ▣Rymutowskie /po/, 257, 261, 263, A-197
 Rynek /pl/, 75, 76, 89, 172, 222, 224, 398, A-162
 Rynek Giełdowy /pl/, 223, 225, A-163
 Rynek Główny /pl/, 222, 224, 229, 378, A-163
 Rynek Miasta Starego Rzeszowa /pl/, 222,
 224, 228, 397, A-163
 Rynek Nowego Miasta /pl/, 35, 36, 222, 224,
 230, 398, A-163
 Rynek Nowego Miasta Rzeszowa /pl/, 222,
 224, 230, 398, A-163
 Rynek Nowomiejski /pl/, 222, 224, 229, 230,
 398, A-163
 Rynek Rzeszowski /pl/, 222, 224, A-163
 Rynek Starego Miasta /pl/, 35, 222, 224,
 397, A-163
 Rynek Staromiejski /pl/, 222, 224, 397, A-163
 Rynkowa Ulica, 77, 104, A-58
 Rzeczka /rz/, 202, 203, 215, A-151
 Rzepczyński /an/, 186, 193, 360, A-139
 Rzeszowska Starówka /oj/, 174, 175, A-118
 Rzeszowski Łobuz /pom/, 293, 295, A-224
 Rzeszowski Ośrodek Sportu i Rekreacji, 322,
 323, 326, A-241
 Rzeszowski Park Linowy „Expedycja”, 323,
 326, A-241
 Rzeszowskie Bulwary /pk/, 133, 235, 238,
 240, 244, 378, A-172

Rzeszów Główny /PKP/, 136, 137, 378, A-82
Rzeszów Osiedle /PKP/, 136, 137, 378, A-82
Rzeszów Staroniwa /PKP/, 136, 137, 138, 154,
378, A-82
Rzeszów Zachodni /PKP/, 137, 138, 378, A-82

S

Sadowizna /po/, 261, 267, A-197
Saletyni /k.k/, 272, 278, 282, 361, A-214
Salezianie /k.k/, 273, 281, 283, A-214
Samochodówka /woj/, 305, 306, A-232
Sfinks /pom/, 293, 295, 298, A-224
Siemaszka /pom/, 295, 296, A-224
Siemaszki /pom/, 292, 295, 296, A-224
Sikorowy Grunt /an/, 85, 186, 196, A-139
Siodła /an/, 185, 187, 188, 416, A-140
Skałka (1) /an/, 187, A-140
Skałka (2) /an/, 187, A-140
Skarbiec, 260, 262, 264, A-197
Skarpa /oj/, 173, 174, A-118
Skotnia /an/, 184, 186, 188, 197, 386, A-140
Skotnica /an/, 184, 186, 197, 386, A-140
Skotnie /an/, 184, 186, 192, 197, 386, A-140
skwer Gęsickiej, Grażyny, 223, 225, 354,
A-163
skwer im. Bala, ks. infułata Walentego, 223,
225, 366, A-164
skwer im. Górskiego, Kazimierza, 223, 225,
A-164
skwer im. Kotowicza, Jana Stefana, 225,
227, 228, 354, A-164
skwer im. Kotowicza, płka Jana Stefana,
223, A-164
skwer Świętego Jana z Dukli, 223, 225, 366,
A-164
SkyRes Warszawska-Lubelska /po/, 262,
265, 269, 329, 369, 417, A-197
Słocina /oj/, 36, 271, 274, 356, 414, A-111
Sokołówka /ul/, 116, 127, A-8
Solarzówka /o/, 84, 237, 238, A-172
Sowowski /po/, 261, 263, 266, A-197
Stadion CWKS „Resovia”, 321, 323, 324,
326, A-241
Stadion K.S. „Resovia”, 321, 323, 324, 326,
A-241
Stadion K.S. „Stal”, 321, 323, 324, 326, A-241
Stadion K.S. „Walter”, 321, 323, 324, 326,
A-241

Stadion Miejski, 323, 325, 326, 329, 385,
A-242
Stadion Miejski „STAL” w Rzeszowie, 322,
323, 325, 326, A-242
Stadion „Resovia”, 321, 323, 324, 326, A-242
Stadion Resovii, 322, 323, 325, 326, 361,
A-242
Stadion Stali, 322, 323, 325, 326, 361, A-242
Stadion Waltera, 322, 323, 325, 326, 385,
A-242
Stadion Zelmeru „Podhalańczyk”, 322, 323,
325, 326, A-242
Stadion ZKS „Stal”, 321, 323, 324, 326, A-243
Stajnie /oj/, 174, 175, A-118
Stara Bożnica, 274, 284, 346, 399, A-214
Stara Droga (1), 108, 109, 128, 274, 275, A-8
Stara Droga (2), 109, 398, A-8
Stara Droga (3), 109, A-8
Stara Synagoga, 274, 284, 346, 399, 404,
A-214
Stara Szkoła /sy/, 274, 283, 284, 346, 399,
A-214
Stare Budy /oj/, 57, 173, 174, 397, A-118
Stare Miasto /oj/, 32, 35, 37, 38, 172, 174,
175, 225, 301, 346, 398, 404, A-118
Stare Miasto /pl/, 222, 224, 229, 397, A-164
Stare Pobitno /oj/, 174, 397, 404, A-118
Stare Wisłoczysko /h/, 201, 203, 205, 211,
213, 398, A-152
Staromiejska (1) /ka/, 313, 316, A-237
Staromiejska (2) /ka/, 315, 316, A-237
Staromieście /oj/, 36, 103, 160, 162, 212,
214, 266, 274, 276, 348, 400, A-118
Staromieście Dolne /oj/, 173, 174, A-118
Staromieście Górne /oj/, 173, 174, A-119
Staromieście Ogrody /o.d/, 177, A-119
Staroniwa /oj/, 36, 136, 160, 162, 248, 400,
A-119
Staroniwa Dolna /oj/, 172, 174, 175, 381, A-119
Staroniwa Górna /oj/, 172, 174, 381, A-119
Stary /cm/, 247, 250, 252, 398, A-180
Stary Cmentarz, 36, 80, 133, 223, 247, 248,
250, 252, 301, 398, A-180
Stary Cmentarz Żydowski, 95, 248, 250,
252, 346, 397, 404, A-180
Stary Most, 134, 135, 398, A-79
Stary Rynek /pl/, 36, 222, 224, 226, 229,
289, 397, A-164

- Stary Rzeszów /oj/, 103, 172, 174, 271, 398, A-119
- Stary Wisłok /rz/, 202, 203, 206, 211, 217, 398, A-152
- Staszów /oj/, 174, 175, 359, A-119
- Staw Bernardyński /s/, 201, 203, 207, 211, 213, 360, A-152
- Staw Pański /s/, 96, 201, 203, 207, 211, 213, 360, A-152
- Staw pod Zamkiem /s/, 202, 203, 207, 211, 213, A-152
- Staw Wielki /s/, 201, 205, 213, A-152
- Staw Wierzbowy /s/, 201, 203, 205, 211, A-152
- Staw za Bernardynami /s/, 202, 203, 207, 211, 213, A-152
- Staw Zamkowy /s/, 201, 203, 207, 207, 211, 213, A-152
- Stawek Sokoła /s/, 202, 203, 207, 211, 214, 360, A-152
- Stawiska /an/, 187, A-140
- Stawiska /oj/, 174, A-119
- Stawiska /s/, 202, 203, 206, 209, A-152
- Stawisko /an/, 95, 187, 188, 194, 197, 402, 405, A-140
- Stawisko /oj/, 173, 174, 175, 199, 402, 405, A-119
- Stodół /an/, 187, 194, 381, A-140
- Strug (1) /rz/, 132, 200, 202, 203, 205, 212, 214, 217, 318, 379, 414, A-153
- Strug (2) /rz/, 200, 202, 203, 205, 212, 214, 215, 217, A-153
- Sukcesyjne /an/, 78, 186, 188, A-140
- Sybirak /pom/, 293, 295, A-224
- ☞Synagoga, 76, 274, 283, 284, 346, A-214
- synagoga Nowomiejska, 274, 284, 346, 399, A-215
- synagoga Rzeszowska, 274, 283, 284, 346, A-215
- synagoga Staromiejska, 248, 284, 346, 399, A-215
- Szafrancowskie/go /an/, 77, 78, 186, 193, A-140
- Szafranowskiego /an/, 76, 186, 192, 198, A-141
- Szajerówka /rz/, 202, 203, 206, 209, 212, A-153
- Szajerówka /oj/, 174, 359, A-119
- Szajtrówka /po/, 260, 261, 262, 267, 350, 368, A-197
- Szopiska /an/, 187, 188, A-141
- Szopka /k.k/, 273, 278, 281, 283, A-215
- Szpardałówka /an/, 186, 194, 360, A-141
- Sztreka /an/, 187, 188, 387, A-141
- Sztuka Nauki /pom/, 294, 295, 298, 412, A-224
- ☞Szychtynowskie /po/, 261, A-197
- Szychtyrczyny Plac /an/, 85, 186, 196, A-141
- Średnia /an/, 187, 189, 192, A-141
- Świdrówka /oj/, 173, 174, A-119
- Święte /an/, 186, 190, 192, A-141
- Święty Antoni /an/, 187, 190, 365, A-141
- Święty Florian /f/, 277, A-215
- Święty Jan /f/, 276, 285, A-215
- Święty Roch /oj/, 174, A-120
- Święty Wojciech /k/, 76, 79, 275, 284, A-215
- Świńska Targowica /pl/, 222, 224, 226, 229, A-164
- Świńskie Błonie /an/, 187, 188, 196, 386, A-141
- T**
- Tadzik /pom/, 289, 295, 298, A-224
- Tamy /h/, 202, 203, 206, 213, A-153
- Tandeta /pl/, 223, 225, 227, 228, A-164
- Tańczące Kobiety /pom/, 294, 295, 298, A-225
- ☞Taraska /o/, 232, 237, 238, 360, A-172
- Targowica /pl/, 89, 222, 224, 228, A-164
- Targowica dla Zwierząt /pl/, 223, 225, 227, 229, A-164
- Targówka /pl/, 222, 224, 225, 228, A-164
- Tatarska Góra /an/, 185, 187, 190, 382, A-141
- Tęczowa Kładka /m/, 134, 135, A-79
- Tęczowy Most, 134, 135, A-79
- ☞Tokarzowe/go /po/, 84, 261, 267, A-198
- Trakt Krakowski, 103, 105, A-8
- Tralówka /an/, 187, 189, 198, A-141
- Tralówka /oj/, 174, A-120
- Tramwaj /po/, 260, 262, 264, A-198
- Trasa Południowa, 120, 123, 388, 400, A-8
- Trasa Zamkowa, 120, 123, 378, 388, 400, A-8
- Trębaczówka /an/, 186, 194, 360, A-142
- Trójca /k.k/, 272, 277, 281, 282, A-215
- [Trzecie] III Koszary Obrony Krajowej, 304, 305, 307, A-232

[Trzydziesty Czwarty] 34. Wojskowy Oddział Gospodarczy /woj/, 306, A-232
Tyły Miejskie /an/, 186, 189, 379, A-142

U

U Cwajga /an/, 187, 196, 346, A-142
U Kawy /an/, 187, 188, A-142
U Kopacza /an/, 187, 188, A-142
U Promu /ka/, 313, 316, A-237
U Stawu /an/, 187, A-142
U Załki /ka/, 315, 316, 361, A-238
U Zyska /ka/, 315, 316, 361, A-238
ul. Abrahamsberga, Wiktora, 108, 109, 350, 352, A-9
ul. Agatowa, 121, A-9
ul. Akacyjowa, 114, 117, A-9
ul. Akademicka, 116, A-9
ul. Aleksandra Jagiellończyka, 121, A-9
ul. Alsa, Roderyka, 109, 350, 352, A-9
ul. Alternatywy, 97, 120, 122, 366, 401, A-9
ul. Ametystowa, 121, A-9
ul. Anielska, 120, 122, A-9
ul. Anny Jagiellonki, 121, A-9
ul. Anyżkowa, 121, 370, A-9
ul. Architektów, 122, A-10
ul. Armii Ludowej, 115, 116, 364, A-10
ul. Aroniowa, 121, A-10
ul. Artylerzystów, 116, A-10
ul. Arystokracka, 121, 384, A-10
ul. Asnyka, Adama, 108, 109, 128, A-10
ul. Azaliowa, 117, A-10
ul. Baczyńskiego, Kamila, 116, A-10
ul. Bajeczna, 121, A-10
ul. Bajkowa, 114, 117, A-10
ul. Baldachowska, 107, 345, A-10
ul. Baldachówka, 107, 128, 345, 358, A-10
ul. Baligrodzka, 121, A-11
ul. Balistyczna, 116, A-11
ul. Bałtycka, 116, 355, A-11
ul. Bałuckiego, Michała, 113, 275, 276, A-11
ul. Baranówka, 106, A-11
ul. Bardowskiego, Piotra, 113, A-11
ul. Bartosza, 107, A-11
ul. Baśniowa, 119, 121, A-11
ul. Batalionów Chłopskich, 113, A-11
ul. Batorego, Stefana (1), 108, 109, 304, A-11
ul. Batorego, Stefana (2), 116, A-11
ul. Bazyliowa, 121, A-11

ul. Bednarska, 117, A-11
ul. Bełzy, Władysława, 121, A-11
ul. Bema, gen. Józefa, 121, A-12
ul. Bema, Józefa, 109, A-12
ul. Bernackiego, Ludwika, 121, A-12
ul. Bernardyńska, 86, 87, 105, 107, 289, 358, 369, 417, A-12
ul. Beskidzka, 121, A-12
ul. Betańskiego, ks. bpa Antoniego, 118, 121, 353, 370, A-12
ul. Betleja, kpt. Stanisława, 116, A-12
ul. Białe Wzgórze, 122, 128, 356, A-12
ul. Białogórska, 122, 356, A-12
ul. Biecka, 121, A-12
ul. Biegunowa, 114, 117, A-12
ul. Biesiadna, 121, A-12
ul. Bieszczadzka, 116, A-12
ul. Bluma, Zygmunta, 108, 109, 352, 364, A-12
ul. Bławatkowa, 117, A-13
ul. Błękitna, 114, 117, A-13
ul. Błękitne Wzgórze, 119, 121, A-13
ul. Błogosławionego ks. Kowalskiego, 118, 122, 366, A-13
ul. Błogosławionej Karoliny, 119, 122, A-13
ul. Boczna Baczyńskiego, Krzysztofa Kami-
la, 112, A-13
ul. Boczna Bieruta, Bolesława, 112, A-13
ul. Boczna Czecha, Bronisława, 112, A-14
ul. Boczna Dąbrowskiego, 112, A-14
ul. Boczna Łukasiewicza, Ignacego, 112, 379, A-17
ul. Boczna Siemieńskiego, Lucjana, 113, A-20
ul. Boczna Szpitalnej, 113, 364, A-21
ul. Boczna Ujejskiego, Kornela, 113, A-21
ul. Bogusławskiego, Wojciecha, 113, A-22
ul. Bohaterów, 110, 113, A-22
ul. Bohaterów [Dziesiątej] 10. Sudeckiej
Dywizji Piechoty, 121, 122, A-22
ul. Bohaterów Westerplatte, 111, 113, A-22
ul. Bojanowskiego, ppor. Ludwika, 115, 116, A-22
ul. Bolesława Chrobrego, 109, A-22
ul. Bolesława Śmiałego, 121, A-22
ul. Bomby, Antoniego, 115, 116, 353, A-22
ul. Borelowskiego, Marcina, 109, 352, A-22
ul. Borowa, 113, 276, A-22
ul. Boruty-Spiechowicza, gen. Mieczysława, 121, A-22

ul. Boya-Żeleńskiego, Tadeusza, 111, 113, A-23
 ul. Bożnicza, 109, 345, A-23
 ul. Bóznic, 106, 345, A-23
 ul. Braci Aletańskich, 121, 370, A-23
 ul. Bracka (1), 97, 114, 129, 367, 418, A-23
 ul. Bracka (2), 120, 122, 359, A-23
 ul. Brodzińskiego, 109, A-23
 ul. Broniewskiego, Władysława, 115, 116, A-23
 ul. Browarna, 106, A-23
 ul. Bruna, Juliana, 115, 116, A-23
 ul. Brydaka, kpt. Edwarda, 121, A-23
 ul. Brylantowa, 121, A-23
 ul. Brzechwy, Jana, 121, A-23
 ul. Brzegowa, 121, 386, A-23
 ul. Brzozowa, 114, 117, A-23
 ul. Buczka, Mariana (1), 113, A-23
 ul. Buczka, Mariana (2), 113, A-23
 ul. Budowlanych, 114, A-24
 ul. Budziwojska, 120, 276, 356, A-24
 ul. Bukowa, 117, A-24
 ul. Bulwarowa, 113, A-24
 ul. Bursztynowa, 121, A-24
 ul. Bystra, 117, A-24
 ul. Cegielniana (1), 106, A-24
 ul. Cegielniana (2), 113, 123, A-24
 ul. Celownicza, 116, A-24
 ul. Ceramiczna (1), 98, 113, A-24
 ul. Ceramiczna (2), 120, A-24
 ul. Chełmońskiego, Józefa, 111, 113, A-24
 ul. Chłapowskich, Anny i Zygmunta, 118, 121, 370, A-24
 ul. Chłędowskiego, Kazimierza, 116, A-24
 ul. Chłopickiego, Józefa, 109, A-24
 ul. Chmaja, prof. Ludwika, 118, 353, A-24
 ul. Chmielna, 120, 122, 367, A-25
 ul. Chocimska, 109, A-25
 ul. Chodkiewicza, Jana Karola, 109, A-25
 ul. Chruściela, gen. Antoniego, 121, A-25
 ul. Chrzanowskiej, Zofii, 109, A-25
 ul. Ciasna, 119, 121, 370, A-25
 ul. Cicha, 111, 113, 371, A-25
 ul. Ciche Wzgórze, 121, A-25
 ul. Cienista, 97, 117, A-25
 ul. Ciepłownicza, 116, 133, A-25
 ul. Cmentarna, 106, A-25
 ul. Cukiernicza, 117, A-25
 ul. Cynamonowa, 121, 370, A-25
 ul. Cyprysowa, 121, A-25
 ul. Cyrkoniowa, 121, A-25
 ul. Cytadeli Warszawskiej (1), 116, A-25
 ul. Cytadeli Warszawskiej (2), 116, A-25
 ul. Cytrynowa, 121, A-26
 ul. Czackiego, Tadeusza, 108, 109, A-26
 ul. Czajkowskiego, Piotra, 115, 116, A-26
 ul. Czarnieckiego, Stefana, 108, 109, A-26
 ul. Czecha, Bronisława, 113, A-26
 ul. Czereśniowa, 117, A-26
 ul. Czerwcową, 114, 117, A-26
 ul. Czołgistów, 115, 116, A-26
 ul. [Czternasta] XIV Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. [Czternasta] XIV Boczna Gwardzystów, 112, A-15
 ul. [Czwarta] IV Boczna Bohaterów, 112, A-13
 ul. [Czwarta] IV Boczna Borowej, 112, A-14
 ul. [Czwarta] IV Boczna Dąbrowskiego, 112, A-14
 ul. [Czwarta] IV Boczna Gwardzystów, 112, A-15
 ul. [Czwarta] IV Boczna Kasprzaka, Marcina, 112, A-16
 ul. [Czwarta] IV Boczna Konfederatów Barskich, 112, A-16
 ul. [Czwarta] IV Boczna Krasickiego, Janka, 112, A-16
 ul. [Czwarta] IV Boczna Lubicz, 112, A-16
 ul. [Czwarta] IV Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, 112, A-17
 ul. [Czwarta] IV Boczna Marszałkowskiej, 112, A-17
 ul. [Czwarta] IV Boczna Mieszka I, 112, A-18
 ul. [Czwarta] IV Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
 ul. [Czwarta] IV Boczna Reymonta, Władysława, 113, A-19
 ul. [Czwarta] IV Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. [Czwarta] IV Boczna Załęskiej, 113, A-21
 ul. [Czwarta] IV Boczna Zwierzynieckiej, 113, A-22
 ul. Czwartaków, 109, A-26

- ul. Ćwiklińskiej, Mieczysławy, 116, A-26
- ul. Daleka, 117, A-26
- ul. Daliowa, 117, A-26
- ul. Daszyńskiego, Ignacego, 113, A-26
- ul. Dąbala, Tomasza, 116, A-26
- ul. Dąbrowskiego, 109, 272, 276, 291, 300, 304, 306, 356, A-26
- ul. Dąbrowskiego, Jarosława, 113, 172, A-26
- ul. Dąbrowskiej, Marii, 116, A-27
- ul. Dąbrówki, 115, 116, 128, A-27
- ul. Dekerta, Jana, 109, A-27
- ul. Delikatna, 119, 121, A-27
- ul. Dembowskiego, Edwarda, 116, A-27
- ul. Dębicka, 116, 276, A-27
- ul. Dębinowa, 121, 385, A-27
- ul. Dębowa, 117, A-27
- ul. Diamentowa, 121, A-27
- ul. Długa, 111, 114, A-27
- ul. Długosza, Jana, 109, A-27
- ul. Dobra, 117, A-27
- ul. Dobrzańskiego-Hubala, Henryka, 116, A-27
- ul. Dojazd do Rampy Wojskowej, 113, 380, A-27
- ul. Dojazd Staroniwa, 109, 128, 380, A-27
- ul. Doliny Strugu, 120, A-27
- ul. Dolna, 111, 113, 382, A-27
- ul. Dołowa, 36, 111, 113, 128, 223, 249, 346, 382, 397, A-28
- ul. Dominikańska, 96, 122, 359, A-28
- ul. Dożynkowa, 97, 115, 117, A-28
- ul. [Druga] II Boczna Bałuckiego, Michała, 112, A-13
- ul. [Druga] II Boczna Bohaterów, 112, A-13
- ul. [Druga] II Boczna Borowej, 112, A-13
- ul. [Druga] II Boczna Boya-Żeleńskiego, Tadeusza, 112, A-14
- ul. [Druga] II Boczna Dąbrowskiego, 112, A-14
- ul. [Druga] II Boczna Garbarskiej, 112, A-14
- ul. [Druga] II Boczna Gwardzystów, 112, A-14
- ul. [Druga] II Boczna Kasprzaka, Marcina, 112, A-15
- ul. [Druga] II Boczna Konfederatów Barskich, 112, A-16
- ul. [Druga] II Boczna Krasickiego, Janka, 112, A-16
- ul. [Druga] II Boczna Lenina, Włodzimierza, 112, A-16
- ul. [Druga] II Boczna Lubicz, 112, A-16
- ul. [Druga] II Boczna Lwowskiej, 112, A-17
- ul. [Druga] II Boczna Marszałka K. Rokosowskiego, 112, A-17
- ul. [Druga] II Boczna Marszałkowskiej, 112, A-17
- ul. [Druga] II Boczna Nowotki, Marcelego, 112, A-18
- ul. [Druga] II Boczna Orzeszkowej, Elizy, 112, A-18
- ul. [Druga] II Boczna Partyzantów, 112, A-18
- ul. [Druga] II Boczna Podkarpackiej, 112, A-18
- ul. [Druga] II Boczna Południowej, 112, A-19
- ul. [Druga] II Boczna Poznańskiej, 112, A-19
- ul. [Druga] II Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
- ul. [Druga] II Boczna Rejtana, Tadeusza, 113, A-19
- ul. [Druga] II Boczna Reymonta, Władysława, 113, A-19
- ul. [Druga] II Boczna Spółdzielczej, 113, A-20
- ul. [Druga] II Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
- ul. [Druga] II Boczna Strzelniczej, 113, A-21
- ul. [Druga] II Boczna Stwosza, Wita, 113, A-21
- ul. [Druga] II Boczna Traugutta, Romualda, 113, A-21
- ul. [Druga] II Boczna Załęskiej, 113, A-21
- ul. [Druga] II Boczna Zwierzynieckiej, 113, A-22
- ul. [Drugiego] 2 Sierpnia, 117, 356, A-60
- ul. Drukarska, 117, A-28
- ul. Drzymały, Michała, 97, 117, 367, A-28
- ul. Dukielska, 121, A-28
- ul. Dunikowskiego, Xawerego, 116, A-28
- ul. Dwernickiego, Józefa, 109, A-28
- ul. Dworska (1), 109, 401, 413, A-28
- ul. Dworska (2), 116, 401, 413, A-28
- ul. Dworzysko, 120, 384, A-28
- ul. [Dwudziesta] XX Boczna Gwardzystów, 112, A-15
- ul. [Dwunasta] XII Boczna Gwardzystów, 116, A-15

ul. [Dwunasta] XII Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. Dymnickiego, ks. Feliksa, 86, 108, 109, 352, A-28
 ul. Działowa, 121, A-28
 ul. [Dziesiąta] X Boczna Gwardzistów, 112, A-15
 ul. [Dziesiąta] X Boczna Prusa, Bolesława, 113, A-19
 ul. [Dziesiąta] X Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. [Dziesiątej] X Sudeckiej Dywizji Piechoty, 115, 116,
 ul. [Dziewiąta] IX Boczna Gwardzistów, 112, A-15
 ul. [Dziewiąta] IX Boczna Prusa, Bolesława, 113, A-19
 ul. [Dziewiąta] IX Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. [Dziewiątej] IX Dywizji Piechoty, 121, A-28
 ul. [Dziewiętnasta] XIX Boczna Gwardzistów, 112, A-15
 ul. Energetyczna, 120, 401, A-28
 ul. Fabryczna, 113, A-28
 ul. Familijna, 120, 122, 359, 418, A-29
 ul. Farna, 80, 85, 87, 103, 104, 105, 128, 354, 378, A-29
 ul. Filipa, Marcina, 118, 121, 359, A-29
 ul. Findera, Pawła, 113, A-29
 ul. Fiołkowa, 117, A-29
 ul. Fircowskiego, 108, 109, A-29
 ul. Flisaków, 117, A-29
 ul. Folwarczna (1), 86, 87, 106, 401, A-29
 ul. Folwarczna (2), 109, 401, A-29
 ul. Fornalskiej, Małgorzaty, 113, A-29
 ul. Forsycji, 121, A-29
 ul. Fredry, Aleksandra, 108, A-29
 ul. Frezji, 117, 128, A-29
 ul. Furtaka, Stanisława, 118, 121, 353, A-29
 ul. Gajdka, Ignacego, 121, 353, A-30
 ul. Gajowa (1), 114, 117, 385, A-30
 ul. Gajowa (2), 117, 385, A-30
 ul. Galicyjska, 121, A-30
 ul. Gałczyńskiego, Konstantego Ildefonsa, 116, A-30
 ul. Gałęzowskiego, Jacentego, 107, 352, A-30
 ul. Garbarska, 113, 401, A-30
 ul. Garncarska, 107, 358, A-30
 ul. Geodetów, 117, A-30
 ul. German, Anny, 121, 401, A-30
 ul. Gliwy, Stanisława, 121, A-30
 ul. Głęboka, 113, 322, A-30
 ul. Głogowska, 87, 106, 304, A-30
 ul. Głowackiego, Wojciecha Bartosza, 108, 109, A-30
 ul. Gnata, Józefa, 121, 383, 413, A-30
 ul. Gołębia, 111, 114, 129, 367, A-30
 ul. Gombrowicza, Witolda, 121, A-31
 ul. Gorlicka, 116, A-31
 ul. Gosłara, Juliana, 113, A-31
 ul. Gościnna, 117, A-31
 ul. Goździkowa, 117, A-31
 ul. Góra, 121, 356, 382, A-31
 ul. Góreckiego, Jana, 121, 353, A-31
 ul. Górna, 114, 117, 382, A-31
 ul. Grabowa, 114, 117, A-31
 ul. Grabskiego, Władysława, 121, A-31
 ul. Graftowa, 121, A-31
 ul. Graniczna, 113, 379, A-31
 ul. Grażyny, 111, 114, 366, A-31
 ul. Grechuty, Marka, 121, A-31
 ul. Grodzisko, 106, A-31
 ul. Gromskiego, Antoniego, 118, 121, A-32
 ul. Grottgera, Artura, 108, 109, A-32
 ul. Grudniowa, 117, A-32
 ul. Gruntowa, 117, A-32
 ul. Grunwaldzka (1), 109, A-32
 ul. Grunwaldzka (2), 87, 104, 108, 109, 138, 160, 289, 301, 315, A-32
 ul. Grzybowa, 117, A-32
 ul. Gumińskich, Marii i Jana, 118, 121, 353, A-32
 ul. Guzego, ks. Kazimierza, 118, 121, 353, A-32
 ul. Gwardzistów, 113, 114, 364, A-32
 ul. Hanasiewicza, 109, A-32
 ul. Handlowa, 116, A-32
 ul. Harasymowicza, Jerzego, 121, A-32
 ul. Henryka Pobożnego, 121, A-32
 ul. Herberta, Zbigniewa, 121, A-32
 ul. Herbowia, 97, 122, 401, A-32
 ul. Hetmańska, 109, 170, 363, 401, A-32
 ul. Hibnera, Władysława, 113, A-33
 ul. Hoffmanowej, Klementyny, 109, 300, 306, A-33

ul. Hoża, 117, A-33
 ul. Husarska, 115, 116, A-33
 ul. Hutników, 117, A-33
 ul. Imbirowa, 121, A-33
 ul. Instalatorów, 114, A-33
 ul. Iranka-Osmeckiego, płka Kazimierza, 118, 121, A-33
 ul. Irysowa, 117, A-33
 ul. Iwaskiewicza, Jarosława, 121, A-33
 ul. Iwonicka, 121, A-33
 ul. Jabłońskiego, Stanisława, 109, 352, A-33
 ul. Jachowicza, Stanisława, 116, A-33
 ul. Jagiellońska, 108, 109, A-33
 ul. Jagodowa, 114, 117, A-33
 ul. Jaklińskiej, Józefy, 121, 353, A-33
 ul. Jałowcowa, 121, A-33
 ul. Jałowego, ks. Józefa (1), 118, 121, 353, A-33
 ul. Jałowego, ks. Józefa (2), 118, 121, 276, 353, A-34
 ul. Jana Pawła II, 121, 276, 366, A-34
 ul. Janiowe Wzgórze, 120, 122, 359, 414, A-34
 ul. Jaracza, Stefana, 113, A-34
 ul. Jarosławska, 103, 105, A-34
 ul. Jarowa, 121, 386, A-34
 ul. Jarzębinowa, 121, A-34
 ul. Jasielska, 106, 116, A-34
 ul. Jasińskiego, Jakuba, 116, A-34
 ul. Jaskółcza, 117, 129, A-34
 ul. Jasna, 113, A-34
 ul. Jaspisowa, 121, A-34
 ul. Jastrzębia, 114, 117, 129, A-34
 ul. Jaśminowa, 117, A-34
 ul. Jaworowa, 114, 117, A-34
 ul. Jazowa, 113, A-34
 ul. [Jedenasta] XI Boczna Gwardzystów, 112, A-15
 ul. [Jedenasta] XI Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. Jesienna, 114, 117, A-34
 ul. Jesionowa, 121, A-35
 ul. Jodłowa, 117, A-35
 ul. Jordanówka, 119, 120, 356, A-35
 ul. Joselewicza, Berka, 36, 108, 109, 345, A-35
 ul. Kaczeńcowa, 117, A-35
 ul. Kaktusowa, 122, A-35
 ul. Kaletnicza, 114, 117, A-35
 ul. Kamieniarska, 117, A-35
 ul. Kamienna, 117, A-35
 ul. Kamińskiego, Aleksandra, 121, A-35
 ul. Kanałowa, 113, 122, 383, A-35
 ul. Karkonoska, 121, A-35
 ul. Karmelicka, 120, 122, 359, 359, A-35
 ul. Karowa, 113, 122, 123, A-35
 ul. Karpa, Karola, 121, A-35
 ul. Karpińskiego, Franciszka, 108, 109, A-36
 ul. Kasprowicza, Jana, 109, A-36
 ul. Kasprzaka, Marcina, 113, A-36
 ul. Kaszubska, 121, 355, A-36
 ul. Kazimierza Odnowiciela, 116, A-36
 ul. Kępa, 111, 113, 386, A-36
 ul. Kiepur, Jana, 116, A-36
 ul. Kilara, Wojciecha, 121, A-36
 ul. Kilińskiego, Jana, 108, 109, A-36
 ul. Klimatyczna, 114, 117, 341, A-36
 ul. Klimczaka, Józefa, 118, 121, A-36
 ul. Klonowa, 113, A-36
 ul. Klonowicza, Sebastiana Fabiana, 108, 109, A-36
 ul. Kłapkowa, 104, 105, 358, A-36
 ul. Kłapkowska, 104, 105, 351, A-36
 ul. Kłosowa, 117, A-36
 ul. Kmicica, Andrzeja, 97, 117, 129, 366, A-36
 ul. Kniewskiego, Władysława, 113, A-36
 ul. Kobaka, ks. Jana, 118, 121, 353, A-37
 ul. Kochanowskiego, Jana, 108, 109, 291, A-37
 ul. Kolbego, Maksymiliana, 121, A-37
 ul. Kolei Żelaznej, 106, A-37
 ul. Kolejowa (1), 106, A-37
 ul. Kolejowa (2), 109, A-37
 ul. Kolejowa (3), 116, A-37
 ul. Kolorowa, 122, A-37
 ul. Kołłątaja, Hugona, 109, A-37
 ul. Koło, 111, 113, A-37
 ul. Kombatanów, 116, A-37
 ul. Konarskiego, Stanisława, 108, 109, A-37
 ul. Konfederatów Barskich, 111, 114, 275, 356, A-37
 ul. Konopnickiej, Marii, 108, 109, A-37
 ul. Konwalii, 117, A-37
 ul. Kopczyńskiego, Onufrego, 115, 116, 352, A-37
 ul. Kopernika, Mikołaja, 108, 109, 122, 301, A-37

ul. Kopisto, mjra Wacława, 118, 121, 123, A-38
 ul. Koralowa, 114, 117, A-38
 ul. Korczaka, Janusza, 116, A-38
 ul. Kordeckiego, Augustyna, 109, A-38
 ul. Korzeniowskiego, Józefa Konrada, 108, 109, A-38
 ul. Kossaków, 113, A-38
 ul. Kosynierów, 114, 115, 116, A-38
 ul. Kościelna, 98, 120, A-38
 ul. Kościuszki, Tadeusza, 86, 103, 106, 107, 383, A-38
 ul. Kotuli, Franciszka, 121, 353, A-38
 ul. Kowalska, 117, A-38
 ul. Kownackiej, Marii, 121, A-38
 ul. Kozienia, Zdzisława, 118, 121, 353, A-38
 ul. Krajobrazowa, 121, 371, A-38
 ul. Krakowska, 86, 87, 105, 106, 128, 170, 276, 291, 300, 306, 322, 356, A-38
 ul. Krakusa, 97, 111, 114, 367, A-39
 ul. Krasickiego, Janka (1), 113, A-39
 ul. Krasickiego, Janka (2), 113, A-39
 ul. Krasińskiego, Zygmunta, 109, A-39
 ul. Kraszewskiego, Józefa Ignacego, 109, A-39
 ul. Krawiecka, 114, 117, A-39
 ul. Kreczmera, Henryka Jakuba, 108, 109, A-39
 ul. Kresowa, 120, 379, A-39
 ul. Kręta (1), 108, 109, 383, A-39
 ul. Kręta (2), 109, 383, A-39
 ul. Krogulskiego, Romana, 118, 121, 353, A-39
 ul. Krokusowa, 55, 117, A-39
 ul. Krośnieńska, 121, A-39
 ul. Króla Augusta, 109, 293, A-39
 ul. Króla Bolesława Chrobrego, 113, A-39
 ul. Króla Bolesława Krzywoustego, 113, A-39
 ul. Króla Jana Sobieskiego, 107, A-39
 ul. Króla Kazimierza, 108, 109, 345, 379, A-39
 ul. Króla Stanisława Leszczyńskiego, 109, A-39
 ul. Króla Władysława Jagiełły, 115, 116, A-40
 ul. Króla Władysława Łokietka, 108, 109, A-40
 ul. Królewska, 121, A-40
 ul. Królowej Bony, 121, A-40
 ul. Królowej Jadwigi, 115, 116, A-40
 ul. Królowej Marysieńki, 121, A-40
 ul. Krótka (1), 108, 109, 383, A-40
 ul. Krótka (2), 117, 383, A-40
 ul. Krucza, 114, 117, 129, A-40
 ul. Kruczka, Władysława, 121, A-40
 ul. Kruczkowskiego, Leona, 116, A-40
 ul. Krupówka, 120, 122, 359, A-40
 ul. Krynicka 121, A-40
 ul. Krzewowa 117, A-40
 ul. Krzywa (1), 86, 107, 383, A-40
 ul. Krzywa (2), 108, 109, A-40
 ul. Krzywoń, Anieli, 113, A-40
 ul. Książęca, 121, A-40
 ul. Księcia Józefa Poniatowskiego, 108, 109, 398, A-41
 ul. Księżycowa, 117, A-41
 ul. Kujawska, 116, 355, A-41
 ul. Kulig-Tchórzewskiej, Heleny, 118, 121, A-41
 ul. Kunickiego, Stanisława, 113, A-41
 ul. Kurpiowska, 116, A-41
 ul. Kurza, 108, 109, A-41
 ul. Kusocińskiego, Janusza (1), 115, 116, A-41
 ul. Kusocińskiego, Janusza (2), 115, 116, A-41
 ul. Kustronia, gen. Józefa, 116, A-41
 ul. Kwarцова, 122, A-41
 ul. Kwiatkowskiego, Eugeniusza, 121, 276, A-41
 ul. Kwiatowa (1), 113, 383, A-41
 ul. Kwiatowa (2), 122, 383, A-41
 ul. Kwietniowa, 117, A-41
 ul. Langiewiczza, gen. Mariana, 109, 300, 304, 306, 322, A-41
 ul. Laskowa, 121, 385, A-41
 ul. Laurowa, 122, A-42
 ul. Lawendowa, 117, A-42
 ul. Lazurowa, 122, A-42
 ul. Lecha, 111, 114, 367, A-42
 ul. Legionistów, 121, A-42
 ul. Legionów, 109, 111, 363, A-42
 ul. Lenartowicza, Teofila, 109, A-42
 ul. Lenina, Włodzimierza (1), 111, 113, A-42
 ul. Lenina, Włodzimierza (2), 115, A-42
 ul. Leska, 121, A-42
 ul. Leszka Czarnego, 116, A-42
 ul. Leśmiana, Bolesława, 121, A-42

ul. Leśna, 111, 113, 385, A-42
 ul. Leśne Wzgórze, 122, A-42
 ul. Letnia, 117, A-42
 ul. Lewakowskiego, Karola, 115, 116, 353, A-42
 ul. Liliowa, 121, A-42
 ul. Limanowskiego, Bolesława, 116, A-42
 ul. Lipcowa, 117, A-42
 ul. Lipowa, 97, 111, 113, A-43
 ul. Lisa-Kuli, Leopolda, 118, 121, 353, A-43
 ul. Litawora, 97, 111, 114, 366, A-43
 ul. Litewska, 122, A-43
 ul. Lotników, 116, 401, A-43
 ul. Lotosowa, 122, A-43
 ul. Lubelska, 121, 139, 275, 276, A-43
 ul. Lubicz, 111, 114, 129, 367, A-43
 ul. Ludowa, 112, 114, 364, A-43
 ul. Luksemburg, Róży, 115, 116, A-43
 ul. Lwowska (1), 87, 95, 106, 351, 356, A-43
 ul. Lwowska (2), 86, 113, 134, 273, 276, 300, 304, 306, 315, A-43
 ul. Łabędzia, 114, 117, 129, A-43
 ul. Ładna, 117, A-43
 ul. Łagodna, 119, 122, 341, A-43
 ul. Łanowa, 121, 385, A-43
 ul. Łańcuckiego, Stanisława, 116, A-44
 ul. Łączna, 113, A-44
 ul. Łowiecka, 114, A-44
 ul. Ługowa, 121, 386, A-44
 ul. Łukasiewicza, Ignacego, 110, 113, 352, A-44
 ul. Macha, Wilhelma, 116, A-44
 ul. Maczka, gen. Stanisława, 118, 121, 133, A-44
 ul. Magazynowa, 116, A-44
 ul. Magiczna, 97, 120, 122, 359, 367, 401, 413, A-44
 ul. Magnacka, 121, 384, 401, A-44
 ul. Magnolii, 122, A-44
 ul. Magórska, 120, 122, A-44
 ul. Majowa, 121, A-44
 ul. Makowa, 114, 117, A-44
 ul. Makuszyńskiego, Kornela, 115, 116, A-45
 ul. Malarska, 117, A-45
 ul. Malawskiego, Artura, 115, 116, A-45
 ul. Malczewskiego, Jacka, 121, A-45
 ul. Malinowa, 114, 117, A-45
 ul. Malinowskiego, ks. Romana, 118, 121, A-45
 ul. Malownicza, 122, A-45
 ul. Malwowa, 117, A-45
 ul. Mała, 111, 113, 383, A-45
 ul. Małopolska, 116, A-45
 ul. Marchlewskiego, Juliana, 111, 113, 363, A-45
 ul. Marka, Wojciecha, 121, A-45
 ul. Marszałkowska, 109, 111, 383, A-45
 ul. Marusarzówny, Heleny, 115, 116, A-45
 ul. Marynarzy, 116, 341, A-45
 ul. Marzanny, 97, 115, 117, 122, 123, 367, 401, A-45
 ul. Masarska (1), 109, A-45
 ul. Masarska (2), 117, A-45
 ul. Matejki, Jana, 86, 104, 108, 109, A-46
 ul. Matuszczaka, Adama, 118, 121, 322, A-46
 ul. Mazowiecka, 116, 355, A-46
 ul. Mazurska, 116, A-46
 ul. Micała, Augustyna, 115, 116, 353, A-46
 ul. Michałowskiego, Piotra, 116, A-46
 ul. Michlewskiej, Stefanii, 118, 121, 353, A-46
 ul. Mickiewicza, Adama, 36, 38, 85, 104, 106, 107, 301, 345, 383, A-46
 ul. Mieczysława, 117, A-46
 ul. Miedziana, 114, 117, A-46
 ul. Miejska, 119, 120, 385, A-46
 ul. Mielecka, 116, A-46
 ul. Mieszka I, 111, 113, A-46
 ul. Miętowa, 122, A-46
 ul. Migdałowa, 122, A-46
 ul. Mikołajczyka, Stanisława, 121, A-46
 ul. Miła, 117, 370, A-46
 ul. Miłocińska, 113, 276, A-47
 ul. Miłosza, Czesława, 121, A-47
 ul. Miodowa, 113, A-47
 ul. Młynarska, 113, A-47
 ul. Młyńska, 120, A-47
 ul. Mochnackiego, Maurycego, 109, 277, A-47
 ul. Modra, 117, A-47
 ul. Modrzejewskiej, Heleny, 115, 116, A-47
 ul. Modrzewiowa, 114, 117, A-47
 ul. Mokra, 113, A-47
 ul. Mokra Strona, 121, 356, 386, A-47
 ul. Moniuszki, Stanisława, 86, 109, 224, 293, A-47
 ul. Monte Cassino, 116, A-47
 ul. Morcinka, Gustawa, 116, A-47
 ul. Morełowa, 122, A-47
 ul. Morgowa, 113, 276, 385, A-47

ul. Mostowa, 98, 106, 304, 354, A-47
 ul. Na Błonia, 105, 386, A-47
 ul. Na Jaworzu, 120, 356, A-48
 ul. Na Łąki, 114, 117, 386, A-48
 ul. Na Skąły, 113, A-48
 ul. Na Stoku, 121, A-48
 ul. Na Wzgórzu, 121, A-48
 ul. Nad Przrywą, 113, 128, A-48
 ul. Nadbrzeżna, 113, 128, A-48
 ul. Nadziei, 120, 122, 359, 367, A-48
 ul. Nagietkowa, 117, A-48
 ul. Nalepy, Tadeusza, 118, 121, 353, 367, A-48
 ul. Nałkowskiej, Zofii, 114, 115, 116, A-48
 ul. Naruszewicza, Adama Stanisława, 109, 133, A-48
 ul. Nasturcji, 117, A-48
 ul. Nazimka, Eugeniusza, 118, 121, 353, A-48
 ul. Nefrytowa, 122, A-48
 ul. Niecała, 109, 383, A-48
 ul. Niecia, Teofila, 118, 121, A-48
 ul. Niedzielskiego, Romana, 118, 121, 353, A-49
 ul. Niedziochy, Mariana, 118, 121, A-49
 ul. Niemaszków, Józefa i Romana, 118, 121, A-49
 ul. Niemcewicz, Juliana Ursyna, 108, 109, A-49
 ul. Niemena, Czesława, 121, A-49
 ul. Niepokonanych, 116, A-49
 ul. Niezapominajek, 117, A-49
 ul. Nizinna, 113, 381, A-49
 ul. Nizańska, 116, 382, A-49
 ul. Norwida, Cypriana Kamila, 116, A-49
 ul. Nowa, 36, 106, 398, A-49
 ul. Nowe Miasto, 109, 400, A-49
 ul. Nowo Otwarta, 108, 109, 398, A-49
 ul. Nowogrodzka, 121, 399, A-49
 ul. Nowomiejska, 103, 106, 400, A-49
 ul. Nowosądecka, 121, A-49
 ul. Nowotki, Marceliego, 110, 111, 113, 363, A-50
 ul. Nowowiejska, 111, 114, 129, 367, 400, A-50
 ul. Nycka, Kazimierza, 115, 116, 353, A-50
 ul. Obrońców Helu, 115, 116, A-50
 ul. Obrońców Poczty Gdańskiej, 115, 116, A-50
 ul. Obrońców Stalingradu, 111, 113, 170, 363, 364, A-50
 ul. Oddziału Iskra, 115, 116, 364, A-50
 ul. Odległa, 114, 117, 379, A-50
 ul. Odrzykońska, 121, A-50
 ul. Ofiar Katynia, 121, 364, A-50
 ul. Ogińskiego, Michała, 116, A-50
 ul. Ogrodowa (1), 109, 386, A-50
 ul. Ogrodowa (2), 113, 386, A-50
 ul. Okopowa, 111, 113, A-50
 ul. Okrzei, Stefana, 111, 113, 363, A-50
 ul. Olbrachta, Jana, 116, A-50
 ul. Olchowa, 113, A-50
 ul. Olimpijska, 116, A-50
 ul. Olszewskiego, Karola, 116, A-50
 ul. Opłotki, 117, A-51
 ul. Orkana, Władysława, 116, A-51
 ul. Orla, 114, 117, 129, 273, A-51
 ul. Orłat Lwowskich, 121, 364, A-51
 ul. Orlicz-Dreszera, gen. Gustawa, 109, 363, A-51
 ul. Orna, 117, 386, A-51
 ul. Orzechowa, 117, A-51
 ul. Orzeszkowej, Elizy, 108, 109, A-51
 ul. [Osieknasta] XVIII Boczna Gwardzistów, 112, A-15
 ul. Ossolińskich, 116, A-51
 ul. Osterwy, Juliusza, 115, 116, A-51
 ul. Oświatowa, 120, A-51
 ul. Owocowa (1), 107, A-51
 ul. Owocowa (2), 122, A-51
 ul. [Ósma] VIII Boczna Gwardzistów, 112, A-15
 ul. [Ósma] VIII Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
 ul. [Ósma] VIII Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. [Ósmego] 8 Marca, 97, 111, 114, 128, A-45
 ul. Paderewskiego, Ignacego, 113, 275, A-51
 ul. Panoramiczna, 121, A-51
 ul. Pańska (1), 76, 107, 378, 383, A-51
 ul. Pańska (2), 122, 383, A-52
 ul. Papieska, 121, 366, A-52
 ul. Parkowa (1), 113, A-52
 ul. Parkowa (2), 120, A-52
 ul. Partyzantów, 110, 138, 113, A-52
 ul. Pasterczyka, ks. Andrzeja, 121, 383, A-52
 ul. Pawia, 117, 129, A-52

- ul. Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Marii, 116, A-52
- ul. Pelara, Jana, 109, A-52
- ul. Pelargonii, 117, A-52
- ul. Pelczara, bpa Józefa, 118, 121, 366, A-52
- ul. Perłowa, 122, A-52
- ul. Piaskowa, 113, 386, A-52
- ul. Piastów, 109, 128, A-52
- ul. [Piąta] V Boczna Borowej, 112, A-14
- ul. [Piąta] V Boczna Gwardzystów, 112, A-15
- ul. [Piąta] V Boczna Konfederatów Barskich, 112, A-16
- ul. [Piąta] V Boczna Krasickiego, Janka, 112, A-16
- ul. [Piąta] V Boczna Lubicz, 112, A-17
- ul. [Piąta] V Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, 112, A-17
- ul. [Piąta] V Boczna Marszałkowskiej, 112, 379, A-17
- ul. [Piąta] V Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
- ul. [Piąta] V Boczna Reymonta, Władysława, 113, A-20
- ul. [Piąta] V Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
- ul. Piekarska, 114, 117, A-52
- ul. [Pierwsza] I Boczna Bałuckiego, Michała, 112, A-13
- ul. [Pierwsza] I Boczna Bohaterów, 112, A-13
- ul. [Pierwsza] I Boczna Borowej, 112, A-13
- ul. [Pierwsza] I Boczna Boya-Żeleńskiego, Tadeusza, 112, A-14
- ul. [Pierwsza] I Boczna Jasnej, 112, A-15
- ul. [Pierwsza] I Boczna Dąbrowskiego, 112, A-14
- ul. [Pierwsza] I Boczna Dekerta, Jana, 112, A-14
- ul. [Pierwsza] I Boczna Fabrycznej, 112, A-14
- ul. [Pierwsza] I Boczna Garbarskiej, 112, A-14
- ul. [Pierwsza] I Boczna Granicznej, 112, A-14
- ul. [Pierwsza] I Boczna Gwardzystów, 112, A-14
- ul. [Pierwsza] I Boczna Kasprzaka, Marcina, 112, A-15
- ul. [Pierwsza] I Boczna Kochanowskiego, Jana, 112, A-16
- ul. [Pierwsza] I Boczna Konfederatów Barskich, 112, 396, A-16
- ul. [Pierwsza] I Boczna Krasickiego, Janka, 112, A-16
- ul. [Pierwsza] I Boczna Lenina, Włodzimierza, 112, A-16
- ul. [Pierwsza] I Boczna Lubicz, 112, A-16
- ul. [Pierwsza] I Boczna Lwowskiej, 112, A-17
- ul. [Pierwsza] I Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, 112, A-17
- ul. [Pierwsza] I Boczna Marszałkowskiej, 112, A-17
- ul. [Pierwsza] I Boczna Mieszka I, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Młynarskiej, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Nowotki, Marcelego, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Nowowiejskiej, 112, 379, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Orzeszkowej, Elizy, 109, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Paderewskiego, Ignacego, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Partyzantów, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Podkarpackiej, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Podwisłocze, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Południowej, 112, A-18
- ul. [Pierwsza] I Boczna Poznańskiej, 112, A-19
- ul. [Pierwsza] I Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
- ul. [Pierwsza] I Boczna Rejtana, Tadeusza, 113, A-19
- ul. [Pierwsza] I Boczna Reymonta, Władysława, 109, 113, A-19
- ul. [Pierwsza] I Boczna Sportowej, 113, A-20
- ul. [Pierwsza] I Boczna Spółdzielczej, 113, A-20
- ul. [Pierwsza] I Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
- ul. [Pierwsza] I Boczna Strzelniczej, 113, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Stwosza, Wita, 113, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Śniadeckich, 113, 379, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Traugutta, Romualda, 113, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Wiejskiej, 113, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Wyspiańskiego, Stanisława, 113, A-21

- ul. [Pierwsza] I Boczna Zagłoby, 113, 129, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Załęskiej, 113, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Zapolskiej, Gabrieli, 113, A-21
- ul. [Pierwsza] I Boczna Zwierzynieckiej, 113, A-21
- ul. [Pierwszego] 1 Maja (1), 114, 364, A-44
- ul. [Pierwszego] 1 Maja (2), 111, 114, 364, 364, A-44
- ul. [Pierwszej] I Armii Wojska Polskiego, 113, 363, 364, A-10
- ul. Piękna, 113, A-52
- ul. Piętaka, Stanisława, 116, A-52
- ul. [Piętnasta] XV Boczna Gwardzystów, 112, A-15
- ul. [Piętnasta] XV Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
- ul. Pigionia, prof. Stanisława, 118, 121, A-53
- ul. Pijarska, 86, 103, 105, 358, 403, A-53
- ul. Pileckich, Ottona i Jana, 118, 121, A-53
- ul. Piramowicza, Grzegorza, 109, A-53
- ul. Piwonii, 122, A-53
- ul. Plater, Emilii, 109, A-53
- ul. Plenerowa, 121, A-53
- ul. Pleśniarowicza, Jerzego, 115, 116, 353, A-53
- ul. Podchorążych, 114, 116, A-53
- ul. Podgórska, 121, 382, A-53
- ul. Podgórskiego, ks. Adama, 121, A-53
- ul. Podhalańska, 116, A-53
- ul. Podkarpacka, 113, A-53
- ul. Podlaska, 121, A-53
- ul. Podlesie, 120, 379, 414, A-53
- ul. Podleśna, 121, 379, A-53
- ul. Podmiejska, 116, 379, A-54
- ul. Podpromie, 109, 128, 379, 401, A-54
- ul. Podwałe, 109, 379, A-54
- ul. Podwisłocze, 113, 199, 235, 379, 414, A-54
- ul. Podzamcze, 106, A-54
- ul. Pogodna, 111, 113, A-54
- ul. Pogodne Wzgórze, 119, 121, A-54
- ul. Pola, Wincentego, 109, A-54
- ul. Polna (1), 107, 386, A-54
- ul. Polna (2), 111, 113, 275, 276, 386, A-54
- ul. Polskiego Czerwonego Krzyża (1), 113, A-54
- ul. Polskiego Czerwonego Krzyża (2), 113, A-54
- ul. Połonińska, 121, A-54
- ul. Południowa, 113, A-54
- ul. Pomorska, 116, 355, A-54
- ul. Popiełuski, ks. Jerzego, 121, A-54
- ul. Popijarska, 106, 403, A-54
- ul. Popiołna, 109, 383, A-55
- ul. Porąbki, 119, 120, 356, A-55
- ul. Poselska, 120, 122, 359, 384, A-55
- ul. Potockiego, hr. Alfreda, 121, 322, A-55
- ul. Potokowa, 111, 113, 386, A-55
- ul. Powstańców Listopadowych, 115, 116, 128, A-55
- ul. Powstańców Styczniowych, 116, A-55
- ul. Powstańców Śląskich, 116, 274, 322, A-55
- ul. Powstańców Wielkopolskich, 116, A-55
- ul. Poziomkowa, 122, A-55
- ul. Poznańska, 113, A-55
- ul. Półkole, 109, A-55
- ul. Prometeusza, 122, A-55
- ul. Promień, 109, A-55
- ul. Promykowa, 119, 122, A-55
- ul. Prosta, 117, A-55
- ul. Prusa, Bolesława, 111, 113, A-55
- ul. Prymasa 1000-lecia, 121, A-55
- ul. Przecznicza Zielona, 107, 128, A-56
- ul. Przemysłowa, 116, 215, 380, A-56
- ul. Przeskok, 117, A-56
- ul. Przesmyk, 109, 383, A-56
- ul. Przy Torze, 116, 128, A-56
- ul. Przybosia, Juliana, 115, 116, A-56
- ul. Przybyszowska (1), 86, 87, 97, 109, A-56
- ul. Przybyszowska (2), 86, 97, 119, 120, 356, A-56
- ul. Przyjazna, 119, 122, 370, A-56
- ul. Przyjaźń, 112, 114, A-56
- ul. Przyjemna, 114, 117, 370, A-56
- ul. Przyłasek, 120, 385, 414, A-56
- ul. Przytulna, 117, A-56
- ul. Pstrowskiego, Wincentego, 113, A-56
- ul. Ptasia, 117, A-56
- ul. Pułaskiego, Kazimierza, 60, 109, 322, A-56
- ul. Pusta, 108, 109, A-56
- ul. Puszkina, Aleksandra, 116, A-57
- ul. Racławicka, 109, A-57
- ul. Radosna, 119, 122, A-57
- ul. Raginisa, Władysława, 121, A-57
- ul. Rataja, Macieja, 116, 353, A-57
- ul. Reformacka, 109, 358, A-57
- ul. Reja, Mikołaja, 109, A-57

- ul. Reymonta, Władysława, 86, 109, 114, A-57
- ul. Robaka, Jana, 121, A-57
- ul. Robotnicza, 112, 114, 364, A-57
- ul. Rodzinna, 120, 122, 359, 418, A-57
- ul. Rodziny Kąkolów, 121, 353, 370, A-57
- ul. Rodziny Lutaków, 121, 353, A-57
- ul. Rokossowskiego, marsz. Konstantego, 111, 113, A-57
- ul. Rolnicza (1), 111, 113, 386, A-57
- ul. Rolnicza (2), 117, 386, A-57
- ul. Ropczycka, 116, A-57
- ul. Rozległa, 117, A-58
- ul. Równa, 117, A-58
- ul. Różana (1), 85, 86, 87, 106, 383, A-58
- ul. Różana (2), 55, 113, 383, A-58
- ul. Rubinowa, 122, A-58
- ul. Ruczajowa, 121, A-58
- ul. Rudnickiego, Lucjana, 116, A-58
- ul. Rumiankowa, 117, A-58
- ul. Rutkowskiego, Henryka, 116, A-58
- ul. Rybna, 114, 117, A-58
- ul. Rycerska, 114, 115, 116, 276, 401, A-58
- ul. Rydza-Śmigłego, Edwarda, 110, 113, 363, A-58
- ul. Rymanowska, 121, A-58
- ul. Rymarska, 117, A-58
- ul. Rynkowa, 86, 87, 88, 105, 378, A-58
- ul. Rzecha, 122, 275, 367, A-59
- ul. Rzeczna, 114, 117, 386, A-59
- ul. Rzemieślnicza, 117, A-59
- ul. Rzeźnicza, 107, 358, A-59
- ul. Rzeźnicza, 95, 109, A-59
- ul. Sabały, Jana, 97, 117, 367, A-59
- ul. Sadowa, 386, 111, 113, A-59
- ul. Sadowa Boczna, 113, A-59
- ul. Saletyńska, 121, 359, A-59
- ul. Sandomierska, 87, 106, 301, 304, A-59
- ul. Sanocka, 116, A-59
- ul. Saperów, 115, 116, A-59
- ul. Sasanki, 117, A-59
- ul. Saska, 121, A-59
- ul. Sawickiej, Hanki, 111, 113, A-59
- ul. Śąsiedzka, 117, A-60
- ul. Senatorska, 122, 384, 413, A-60
- ul. Seniora, 120, A-60
- ul. Sędziszowska 116, A-60
- ul. [Siedemnasta] XVII Boczna Gwardzistów, 112, A-15
- ul. [Siedemnastego] 17. Pułku Piechoty, 121, A-56
- ul. Siemaszkowej, Wandy, 115, 116, 353, A-60
- ul. Siemieńskiego, Lucjana, 109, A-60
- ul. Siemiradzkiego, Henryka, 113, A-60
- ul. Sienkiewicza, Henryka, 108, 109, 275, A-60
- ul. Sienna, 117, A-60
- ul. Sierpniowa, 117, A-60
- ul. [Siódma] VII Boczna Gwardzistów, 112, A-15
- ul. [Siódma] VII Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
- ul. [Siódma] VII Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
- ul. [Siódma] VII Boczna Zwierzynieckiej, 113, A-22
- ul. Skarbowa, 109, A-60
- ul. Skargi, Piotra, 108, 109, A-60
- ul. Składowa, 116, 380, A-60
- ul. Skłodowskiej-Curie, Marii, 111, 113, A-60
- ul. Skorupki, ks. Ignacego, 121, A-60
- ul. Skórzana, 117, A-60
- ul. Skrajna, 117, A-60
- ul. Skromna, 122, A-60
- ul. Skrzyneckiego, gen. Jana, 121, A-61
- ul. Skubisza, Władysława, 118, 121, A-61
- ul. Słocińska, 106, 119, 120, 274, 356, 414, A-61
- ul. Słodka, 114, 117, A-61
- ul. Słoneczna, 117, 383, A-61
- ul. Słonecznikowa, 117, A-61
- ul. Słoneczny Stok, 121, A-61
- ul. Słowackiego, Juliusza, 86, 108, 109, 172, 223, 383, A-61
- ul. Słowiańska, 121, 349, A-61
- ul. Słowicza, 117, 129, A-61
- ul. Smolki, 109, A-61
- ul. Smosarskiej, Jadwigi, 115, 116, A-61
- ul. Sobieskiego, Jana III (1), 108, 109, 111, 363, A-61
- ul. Sobieskiego, Jana III (2), 115, 116, A-61
- ul. Sobieskiego, Jana III (3), 116, A-61
- ul. Sobótki, 115, 117, 367, 401, A-61
- ul. Sokola, 114, 117, 129, A-61
- ul. Sokoła, 109, 111, A-61
- ul. Solarza, Ignacego, 116, A-62

ul. Solidarna, 122, A-62
 ul. Solskiego, Ludwika, 116, A-62
 ul. Sosnowa, 114, 117, A-62
 ul. Sowia, 114, 117, 129, A-62
 ul. Sowińskiego, gen. Józefa, 121, A-62
 ul. Spacerowa, 121, A-62
 ul. Spichlerzowa, 120, 380, A-62
 ul. Spokojna, 113, A-62
 ul. Sportowa, 113, A-62
 ul. Sportowców, 122, A-62
 ul. Spółdzielcza, 114, A-62
 ul. Spytka Ligęzy, Mikołaja, 108, 109, 215, 352, A-62
 ul. Srebrna, 114, 117, A-62
 ul. Stadionowa, 120, A-62
 ul. Staffa, Leopolda, 114, 115, 116, A-62
 ul. Stafieja, ks. Józefa, 118, 121, A-62
 ul. Stanio, Władysława, 121, A-62
 ul. Stara, 117, 399, A-62
 ul. Staromiejska, 86, 113, 275, 400, A-63
 ul. Staroniwska, 120, 400, A-63
 ul. Starowiejska, 121, 399, A-63
 ul. Starzyńskiego, Stefana, 116, A-63
 ul. Staszica, Stanisława, 108, 109, A-63
 ul. Stawowa, 113, 386, A-63
 ul. Stączka, ks. Jana, 118, 121, 353, A-63
 ul. Stoczniovców, 117, A-63
 ul. Stogi, 117, 386, A-63
 ul. Stojałowskiego, Stanisława, 115, 116, 118, 353, A-63
 ul. Stokowa, 121, A-63
 ul. Stokrotek, 117, A-63
 ul. Stolarska, 114, 117, A-63
 ul. Storczykowa, 117, A-63
 ul. Strażacka, 114, A-63
 ul. Stroma (1), 111, 113, A-63
 ul. Stroma (2), 121, A-63
 ul. Struga, Andrzeja, 116, A-64
 ul. Strumykowa, 117, A-64
 ul. Strzelców, 121, A-64
 ul. Strzelnicza, 113, A-64
 ul. Strzyżowska, 116, A-64
 ul. Studzianki, 119, 120, 414, A-64
 ul. Studziańska, 120, A-64
 ul. Stwosza, Wita, 111, 113, 114, A-64
 ul. Styki, Jana, 115, 116, A-64
 ul. Sucharskiego, mjr Henryka, 116, A-64
 ul. Sulikowskiego, ks. Daniela, 121, A-64
 ul. Sułkowskiego, Józefa, 116, A-64
 ul. Sympatyczna, 119, 122, A-64
 ul. Synów Pułku, 116, 128, A-64
 ul. Syrokomli, Władysława, 109, A-64
 ul. Szafirowa, 122, A-64
 ul. Szafranowa, 122, 370, A-64
 ul. Szajerów, Tomasz i Heleny, 121, A-64
 ul. Szajnoch, 109, A-65
 ul. Szara, 117, A-65
 ul. Szarotkowa, 117, A-65
 ul. Szarych Szeregów, 121, A-65
 ul. Szczera, 114, 117, A-65
 ul. Szczęśliwa, 117, A-65
 ul. Szczytowa, 113, 382, A-65
 ul. Szeroka (1), 107, A-65
 ul. Szeroka (2), 117, A-65
 ul. [Szesnaście] XVI Boczna Gwardzistów, 112, A-15
 ul. Szewska, 95, 96, 114, 117, 120, A-65
 ul. Szkolna, 113, 398, A-65
 ul. Szlachecka, 121, 384, 401, A-65
 ul. Szmaragdowa, 122, A-65
 ul. Szopena, Fryderyka, 109, 123, A-65
 ul. [Szósta] VI Boczna Gwardzistów, 112, A-15
 ul. [Szósta] VI Boczna Krasickiego, Janka, 112, A-16
 ul. [Szósta] VI Boczna Lubicz, 112, 379, A-17
 ul. [Szósta] VI Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, 112, A-17
 ul. [Szósta] VI Boczna Marszałkowskiej, 112, A-18
 ul. [Szósta] VI Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
 ul. [Szósta] VI Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
 ul. [Szósta] VI Boczna Zwierzynieckiej, 113, A-22
 ul. Szpitalna (1), 85, 87, 104, 105, 354, A-65
 ul. Szpitalna (2), 109, A-65
 ul. Szreniawitów, 109, A-65
 ul. Szumna, 117, 341, A-66
 ul. Szwoleżerów, 114, 116, A-66
 ul. Szybistego, Stanisława, 115, 116, 353, A-66
 ul. Szymanowskiego, Karola, 116, A-66
 ul. Szymonowiczów, 108, 109, A-66
 ul. Ściegiennego, ks. Piotra, 116, A-66

- ul. Ślusarczyka, Franciszka, 118, 121, A-66
- ul. Ślusarska, 117, A-66
- ul. Śmiałych, 116, 341, A-66
- ul. Śniadeckich, Jana i Jędrzeja, 109, A-66
- ul. Śnieżna, 122, A-66
- ul. Średnia, 109, A-66
- ul. Świadka, Witolda, 118, 121, 353, A-66
- ul. Światowida, 97, 111, 114, 367, 401, A-66
- ul. Świdrówka, 119, 120, A-66
- ul. Świerczewskiego, gen. Karola, 113, 363, A-66
- ul. Świętego Antoniego, 119, 122, A-66
- ul. Świętego Floriana, 119, 122, A-67
- ul. Świętego Jana z Dukli, 119, 122, 366, A-67
- ul. Świętego Marcina, 119, 122, A-67
- ul. Świętego Michała Archanioła, 119, 122, A-67
- ul. Świętego Mikołaja, 109, 111, 365, A-67
- ul. Świętego Rocha, 119, 122, 249, A-67
- ul. Świętego Walentego, 122, 366, A-67
- ul. Świętej Agnieszki, 119, 122, 128, 359, 366, A-67
- ul. Świętej Faustyny, 122, A-67
- ul. Świętej Kingi, 119, 122, A-67
- ul. Świętej Trójcy, 107, 259, 365, A-67
- ul. Świętojańska, 119, 122, 366, A-67
- ul. Świętokrzyska, 121, A-67
- ul. Tannenbauma, Adolfa, 109, 345, 363, A-67
- ul. Targowa, 120, A-68
- ul. Tarnopolska, 121, A-68
- ul. Tarnowska, 116, A-68
- ul. Tarnowskiej, hr. Wandy, 121, 353, A-68
- ul. Tatrzańska, 121, A-68
- ul. Techniczna, 113, A-68
- ul. Tetmajerów, 109, A-68
- ul. Tęczowa, 117, A-68
- ul. Tkacka, 117, A-68
- ul. Tkaczowa, Ferdynanda, 110, 113, A-68
- ul. Torfowa, 117, A-68
- ul. Torowa, 116, A-68
- ul. Towarnickiego, Ambrożego, 108, 109, A-68
- ul. Towarowa, 113, A-68
- ul. Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, 111, 113, A-68
- ul. Traugutta, Romualda, 113, A-68
- ul. Trembeckiego, Stanisława, 116, A-68
- ul. Truskawkowa, 114, 117, A-68
- ul. [Trzecia] III Boczna Bałuckiego, Michała, 112, A-13
- ul. [Trzecia] III Boczna Bohaterów, 112, A-13
- ul. [Trzecia] III Boczna Borowej, 112, A-13
- ul. [Trzecia] III Boczna Dąbrowskiego, 112, 379, A-14
- ul. [Trzecia] III Boczna Gwardzystów, 112, A-15
- ul. [Trzecia] III Boczna Kasprzaka, Marcina, 112, A-15
- ul. [Trzecia] III Boczna Konfederatów Barskich, 112, A-16
- ul. [Trzecia] III Boczna Krasickiego, Janka, 112, A-16
- ul. [Trzecia] III Boczna Lenina, Włodzimierza, 112, A-16
- ul. [Trzecia] III Boczna Lubicz, 112, A-16
- ul. [Trzecia] III Boczna Lwowskiej, 112, A-17
- ul. [Trzecia] III Boczna Marszałka K. Rokossowskiego, 112, A-17
- ul. [Trzecia] III Boczna Marszałkowskiej, 112, A-17
- ul. [Trzecia] III Boczna Mieszka I, 112, A-18
- ul. [Trzecia] III Boczna Orzeszkowej, Elizy, 112, A-18
- ul. [Trzecia] III Boczna Partyzantów, 112, A-18
- ul. [Trzecia] III Boczna Prusa, Bolesława, 112, A-19
- ul. [Trzecia] III Boczna Reymonta, Władysława, 113, A-19
- ul. [Trzecia] III Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
- ul. [Trzecia] III Boczna Traugutta, Romualda, 113, A-21
- ul. [Trzecia] III Boczna Załęskiej, 113, A-21
- ul. [Trzecia] III Boczna Zwierzyńskiej, 113, A-22
- ul. [Trzeciego] 3 Maja, 35, 97, 103, 107, A-45
- ul. [Trzynasta] XIII Boczna Gwardzystów, 112, A-15
- ul. [Trzynasta] XIII Boczna Staromiejskiej, 113, A-20
- ul. Tulipanowa, 55, 117, A-69
- ul. Turkienicza, Iwana, 113, A-69
- ul. Turkusowa, 122, A-69

ul. Turniejowa, 116, A-69
 ul. Tuwima, Juliana, 114, 115, 116, A-69
 ul. Twardowskiego, Jana, 111, 114, 366, A-69
 ul. Tyczyńska, 121, A-69
 ul. Tymiankowa, 122, 370, A-69
 ul. Ujejskiego, Kornela (1), 108, 109, A-69
 ul. Ujejskiego, Kornela (2), 117, A-69
 ul. Ulanów, 117, A-69
 ul. Unii Lubelskiej, 109, A-69
 ul. Uroczna, 111, 113, A-69
 ul. Usługowa, 120, A-69
 ul. Ustronna, 121, A-69
 ul. Ustrzycka, 116, A-69
 ul. Wadowicka, 121, A-69
 ul. Wakacyjna, 122, A-69
 ul. Wallis, Zofii, 121, A-69
 ul. Wałowa, 113, A-70
 ul. Wandy, 111, 114, A-70
 ul. Waniliowa, 122, 370, A-70
 ul. Warskiego, Adolfa, 115, 117, 353, A-70
 ul. Warszawska (1), 95, 106, A-70
 ul. Warszawska (2), 121, 276, 293, A-70
 ul. Waryńskiego, Ludwika (1), 113, A-70
 ul. Waryńskiego, Ludwika (2), 115, 117, A-70
 ul. Warzywna, 111, 113, A-70
 ul. Wasilewskiej, Wandy, 114, 115, 117, A-70
 ul. Wawelska, 117, A-70
 ul. Wąsacza, Jana, 121, A-70
 ul. Wąska, 109, 383, A-70
 ul. Wąwozowa, 121, 386, A-70
 ul. Wesoła, 117, A-70
 ul. Wetlińska, 116, A-70
 ul. Widnokręgowa, 121, A-70
 ul. Widok, 117, A-70
 ul. Widokowa, 121, A-71
 ul. Wieczna, 122, 367, 413, A-71
 ul. Wiejska, 113, 385, A-71
 ul. Wielkopolska, 116, A-71
 ul. Wieniawskiego, Henryka, 117, A-71
 ul. Wierzbowa, 111, 113, 133, A-71
 ul. Wierzyńska, 109, A-71
 ul. Wiktora, Jana, 117, 353, A-71
 ul. Winna, 111, 113, A-71
 ul. Winogronowa, 122, A-71
 ul. Wiosenna, 117, A-71
 ul. Wioślarska, 113, 276, A-71
 ul. Wisłoczysko, 106, 215, A-71
 ul. Wiśniowa, 114, 117, A-71
 ul. Witkacego, 121, A-71
 ul. Witolda, 97, 111, 114, 291, A-71
 ul. Witosza, Wincentego, 115, 116, 353, A-71
 ul. Witwickiego, Władysława, 117, A-72
 ul. Władysława IV, 115, 117, A-72
 ul. Władysława Warneńczyka, 117, A-72
 ul. Wnukowskiego, płka Alfreda, 115, 116, A-72
 ul. Wojciechowskiego, Stanisława, 117, A-72
 ul. Wojskowa, 109, A-72
 ul. Wojtyły, kard. Karola, 121, 366, A-72
 ul. Woskowa, 106, 401, A-72
 ul. Woskowa [Druga] 2, 106, A-72
 ul. Wróblewskiego, Waleriana, 111, 113, A-72
 ul. Wrześniowa, 117, A-72
 ul. Wrzosowa, 117, A-72
 ul. Wschodnia, 121, A-72
 ul. Wspólna, 117, 418, A-72
 ul. Wylotowa, 117, 379, A-72
 ul. Wypoczynkowa, 117, A-72
 ul. Wyspiańskiego, Stanisława, 109, 235, 320, A-73
 ul. Wytrwałych, 117, 341, A-73
 ul. Wyżyna, 121, 381, A-73
 ul. Z Krakowa, 106, A-4
 ul. Z Wiednia do Lwowa, 106, A-4
 ul. Za Strugiem, 113, 379, A-73
 ul. Zabłocie, 111, 113, 138, 379, A-73
 ul. Zacisze (1), 108, 109, A-73
 ul. Zacisze (2), 117, A-73
 ul. Zacisza, 122, A-73
 ul. Zagajnik, 117, 385, A-73
 ul. Zagłoby, 111, 114, 366, A-73
 ul. Zająca, gen. Józefa, 121, A-73
 ul. Zajączka, 111, 113, A-73
 ul. Zakątkowa, 121, 383, A-73
 ul. Zakładowa, 116, A-73
 ul. Zakopiańska, 116, A-73
 ul. Załęska, 113, 275, A-73
 ul. Załuskiego, płka Zbigniewa, 117, A-73
 ul. Zamenhofa, Ludwika, 36, 113, A-74
 ul. Zamknięta, 109, 383, A-74
 ul. Zamkowa (1), 81, 85, 86, 87, 103, 104, 304, 378, A-74
 ul. Zamkowa (2), 106, 301, 363, A-74
 ul. Zamkowa (3), 113, 378, A-74
 ul. Zamojskiego, Hetmana, 109, A-74
 ul. Zapolskiej, Gabrieli, 113, A-74

- ul. Zastruże, 120, A-74
 - ul. Zaścianek, 117, A-74
 - ul. Zatylna, 104, 105, 379, A-74
 - ul. Zaułek, 117, 379, A-74
 - ul. Zawadzkiego, Aleksandra, 115, 117, A-74
 - ul. Zawilcowa, 117, A-74
 - ul. Zawiszy Czarnego, 113, A-75
 - ul. Zbiorcza, 114, 117, A-75
 - ul. Zbocze, 117, A-75
 - ul. Zbożowa, 117, 386, A-75
 - ul. Zbrojna, 117, A-75
 - ul. Zbyszewskiego, Wiktora (1), 109, 352, A-75
 - ul. Zbyszewskiego, Wiktora (2), 115, 116, 352, A-75
 - ul. Ze Sędziszowa do Rzeszowa, 106, A-4
 - ul. Zelwerowicza, Aleksandra, 117, A-75
 - ul. Zenitowa, 117, 341, A-75
 - ul. Zgodna, 117, A-75
 - ul. Ziai, Stanisława, 115, 117, A-75
 - ul. Zielna, 117, A-75
 - ul. Zielona (1), 107, 128, 128, 351, A-75
 - ul. Zielona (2), 109, A-75
 - ul. Zielona (3), 61, 111, 113, A-75
 - ul. Zielona od Kłapkowskiej, 107, 351, A-75
 - ul. Zielone Wzgórze, 122, A-75
 - ul. Ziemiańskiego, Jana, 121, A-76
 - ul. Zimowa, 117, A-76
 - ul. Zimowit, 114, 117, A-76
 - ul. Ziołowa, 117, A-76
 - ul. Złocista, 122, A-76
 - ul. Złota, 114, 117, A-76
 - ul. Zmienna, 117, A-76
 - ul. Zubrzyckiego, Franciszka, 117, 353, A-76
 - ul. Zwiadowców, 117, A-76
 - ul. Związku Młodzieży Polskiej, 115, 117, 364, A-76
 - ul. Związku Walki Młodych, 115, 117, 364, 400, A-76
 - ul. Zwierzyniecka, 97, 111, 114, 125, 129, 197, 367, A-76
 - ul. Zwięczycka, 119, 120, 356, A-76
 - ul. Zwolińskiego, Tytusa, 115, 116, 353, A-76
 - ul. Zygmunta I Starego, 121, A-76
 - ul. Zygmontowska, 108, 109, 293, A-76
 - ul. Źródłana, 121, A-76
 - ul. Żabia, 114, 117, 386, A-76
 - ul. Żeglarska, 116, A-77
 - ul. Żelazna, 117, A-77
 - ul. Żeromskiego, Stefana, 109, A-77
 - ul. Żniwna, 117, 386, A-77
 - ul. Żołnierzy Września, 117, A-77
 - ul. Żółkiewskiego, hetm. Stanisława, 109, A-77
 - ul. Żurawia, 114, 117, 129, A-77
 - ul. Żwirki i Wigury, 111, 113, A-77
 - ul. Żwirowa, 117, A-77
 - ul. Życzliwa, 114, 117, 370, A-77
 - ul. Żydowska (1), 104, 345, 358, A-77
 - ul. Żydowska (2), 104, 105, 107, 345, A-77
 - ul. Żywiczna, 117, A-77
 - ul. Żyzna, 117, A-77
 - ulica ciągnąca się ku murowanej Bramie, 86, 87, 104, 105, 410, A-4
 - ulica Ku OO Bernardynom, 86, 87, 104, 105, 410, A-4
 - ulica ku Wież O.O. Piarum Scholarum, 87, 104, 105, A-4
 - ulica ku Zamkowi Rzeszowski ciągnąca się, 87, 103, 104, A-4
 - ulica ku Zamkowi Rzeszowskiem, 87, 103, 104, 410, A-5
 - ulica przed kościołem Farnem Rzeszowskim, 87, 104, 410, A-4
 - ulica publiczna ku Staromieściu ciągnąca się, 86, 87, 103, 105, 410, A-5
 - ulica Zamkowa ku Farze ciągnąca się, 103, 104, A-5
 - uliczka ku Bromie murowanej, 87, 104, 105, A-5
 - Urwis /pom/, 293, 295, 298, A-225
 - Urwis z Procą /pom/, 293, 295, 298, A-225
 - Uszy Zakopanego Zająca /pom/, 291, 295, 296, A-225
- W**
- W Miłocinie /ka/, 313, 316, 355, A-238
 - W Polu /oj/, 173, 174, 175, 403, A-120
 - W Powitny /ka/, 313, 315, 316, 355, A-238
 - W Staromieściu /ka/, 313, 316, 355, A-238
 - W Staroniwie /ka/, 313, 316, 355, A-238
 - W Ulicy /oj/, 174, 403, A-120
 - Wadowskie (dworek) /po/, 261, A-198
 - Walter /hala sport./, 322, 323, 325, 326, A-243
 - Wał Miasta Rzeszowa, 302, 303, 307, A-232
 - Wał Miejski, 80, 82, 302, 303, 307, A-232

Wał Rzeszowski, 302, 303, 307, A-233
 Wały /pk/, 235, 238, 239, 242, A-172
 Wały Miejskie, 302, 303, A-233
 ŹWarzochowskie (dworek) /po/, 261, A-198
 ŹWazłowski/e/go (folwark) /po/, 261, A-198
 Wąwóz Samosierra /an/, 187, 188, 196, 369, A-142
 Wężówka /rz/, 202, 203, 206, 209, 214, A-153
 wiadukt Śląski, 67, 134, 135, A-80
 wiadukt Tarnobrzeski, 134, 135, A-80
 Wieczorkowiczowski /an/, 186, 193, 360, A-142
 Wielka Cipa /pom/, 57, 291, 295, 299, 417, A-225
 Wielka Pizda /pom/, 291, 295, 417, A-225
 Wielka Wagina /pom/, 291, 295, 298, 410, A-225
 Wielki Ogród Pański /o/, 233, 237, 240, 244, 378, A-172
 Wielki Staw /s/, 201, 203, 205, 211, 213, A-153
 Wielki Staw Podzamczy /s/, 201, 203, 205, 207, 211, 213, A-153
 Wielkie Błonie /an/, 184, 186, 196, 386, A-142
 Wierzbówka /an/, 187, 188, A-142
 Wieszczkowiczowski/ego /an/, 76, 78, 186, 192, 193, 198, A-142
 Wieża na Grodzisku, 302, 303, 307, A-233
 Więzówka /rz/, 202, 203, 206, 214, A-154
 Willa Burgallera, 260, 261, 350, A-198
 Willa Frankówka, 261, 268, 410, A-198
 Willa Hanasiewicza, 262, 263, A-198
 Willa Holzerów, 261, 350, 368, 388, A-198
 Willa Jabłońskich, 262, 263, 268, A-198
 Willa Jaśkiewiczów, 260, 262, 268, A-199
 Willa Kotowicza, 69, 260, 262, 263, 268, A-199
 Willa Wangów, 262, 263, A-199
 Wilkowyja /oj/, 7, A-112
 Winnica /o/, 233, 237, 239, A-172
 Wirki /h/, 56, 202, 203, 206, 209, 213, A-154
 Wisielok /an/, 57, 95, 187, 188, 194, 314, A-142
 Wisielówka /ka/, 314, 316, A-238
 Wisłoczysko (1) /h/, 201, 203, 205, 206, 210, 212, 215, 402, A-154
 Wisłoczysko (2) /h/, 202, 203, 210, 212, 402, A-154
 Wisłoczysko Stare /h/, 201, 203, 205, 213, 398, A-154
 Wisłok /o.d./, 177, 178, A-120
 Wisłok /rz/, 27, 29, 35, 36, 37, 75, 76, 77, 79, 80, 95, 132, 133, 160, 167, 176, 197, 201, 202, 203, 205, 206, 209, 211, 213, 214, 215, 218, 221, 234, 235, 247, 266, 271, 301, 313, 316, 319, 348, 379, 386, 388, 398, 414, 420, A-154
 Wisłok Nowy /rz/, 76, 81, 201, 203, 205, 213, 217, 398, A-155
 Wisłok Stary /h/, 76, 201, 203, 205, 213, 398, A-155
 Wiszniowska /an/, 185, 186, 192, 360, A-143
 Wojewódzki Ośrodek Sportowy WOSTiW, 321, 322, 323, 324, 326, A-243
 Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku, 321, 323, 324, 326, A-243
 Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Bieszczady”, 321, 323, 324, 325, 326, A-243
 Wojewódzki Sztab Wojskowy w Rzeszowie /woj/, 306, A-233
 Wola /oj/, 160, 162, A-120
 Wola Jarosławska /oj/, 34, 160, 161, 162, 301, 401, A-120
 Wola Krakowska /oj/, 160, 161, 162, A-120
 Wola ku Pobitnej /oj/, 76, 80, 160, 162, A-120
 Wola ku Pobitnie /oj/, 160, 162, A-120
 Wola Stara /oj/, 160, 162, A-120
 Wola za Bernardynami /oj/, 160, 161, 162, 233, 401, A-120
 Wola za Klasztorem Bernardynów /oj/, 160, 162, A-120
 Wola za oo. Bernardynami /oj/, 160, 162, A-121
 Wola za Wielebnymi Ojcami Bernardynami /oj/, 82, 160, 162, A-121
 Wola za ww. oo. Bernardynami /oj/, 77, 160, 162, A-121
 Wolica /oj/, 160, 162, A-121
 Wygnaniec /oj/, 36, 159, 173, 174, 197, 300, 304, A-121
 Wygnaniec I /oj/, 174, 176, A-121
 Wygnaniec II /oj/, 174, 176, A-121
 Wyręby (1) /an/, 187, 188, A-143
 Wyręby (2) /an/, 187, A-143
 Wyspa /oj/, 174, A-121

Wyzwolenie Przestrzeni /pom/, 291, 295,
296, 298, 357, 412, A-225
Wzgórza Staroniwskie /o.d/, 177, A-121

Z

Za Borkiem /an/, 187, 379, A-143
Za Górką /an/, 187, 189, 196, 379, A-143
Za Koleją /an/, 187, 189, 196, 379, A-143
Za Koleją /oj/, 173, 174, 379, 403, A-121
Za Sztreką /an/, 187, 189, 379, A-143
Za Wodą /an/, 187, 189, 196, 379, A-143
Zagórze /an/, 187, 194, 379, A-143
Zagumnie (1) /an/, 187, 401, A-143
Zagumnie (2) /an/, 187, 401, A-143
Zagumnie (3) /an/, 187, 401, A-143
Zagumnie (1) /oj/, 174, 401, A-121
Zagumnie (2) /oj/, 174, 401, A-122
Zakrążek /h/, 202, 203, 206, 209, 213, A-155
Zalesie /an/, 187, 189, 194, 379, A-143
Zalesie /oj/, 36, 37, 274, A-113
Zalew /h/, 202, 203, 206, 215, A-155
Zaliczkówka /po/, 261, A-199
Zamek, 95, 222, 223, 258, 261, 264, 267,
A-199
Zamek Lubomirskich, 134, 262, 263, 268,
399, A-199
Zamek Rzeszowski, 259, 261, 268, 388,
A-200
↗Zamkowa Ulica, 81, 103, 104, 128, A-5
Zamkowe Stawy, 35, 202, 203, 211, 213,
A-155
Zamoście /oj/, 160, 162, 379, A-122
↗Zaorliczowskie (dobra) /po/, 258, 261, 266,
361, A-200
Zapora /m/, 134, 135, 235, 401, A-80
Zastróże /oj/, 174, 175, 379, 414, A-122
Zatoczka /h/, 202, 203, 206, A-155
Zatyły Rynkowe /oj/, 172, 174, 175, 379,
A-122

Zawisłocze /an/, 187, 189, 379, A-143
Zawsie /an/, 187, 189, 379, 401, A-143
Zawygnaniec /an/, 187, 194, 379, A-143
Zespół Parkowo-Dworski /pk/, 235, 238,
239, 244, A-172
Zespół Popijarski /po/, 262, 268, 403, A-200
Zespół Szkolno-Parkowy /pk/, 235, 238, 239,
A-172
Zgłobianka /rz/, 202, 203, 206, 210, 214,
216, A-155
Zgłobieniówka /rz/, 202, 203, 206, 210, 214,
216, A-156
Zgłobienka /rz/, 201, 202, 203, 206, 210,
214, 216, A-156
Zgłobitniówka /rz/, 202, 203, 206, 210, 214,
216, 414, A-156
Zielona Tama /h/, 202, 203, 206, A-156
Zielonka /an/, 187, 189, 194, A-143
Zielony /pl/, 223, A-164
Zielony przy Krzyżkach /pl/, 223, 225, 229,
A-164
Zilberówka /po/, 262, 267, 346, A-200
Ziur /an/, 187, A-143
Zmysłówka /oj/, 174, A-122
Zweig /an/, 187, 194, 346, 368, A-144
Zwierzyniec /an/, 187, 197, A-144
Zwierzyniec Zamkowy /an/, 187, 189, 197,
A-144
Zwiężczyca /oj/, 36, 37, 160, 162, 356, A-122
Zwód /m/, 134, 135, A-80
Zyczki /an/, 187, 387, A-144
↗Zydkowskie /po/, 261, A-200
Żabnik /an/, 187, 188, 194, A-144
Żabnik /oj/, 174, 175, 199, 314, A-122
Żwirownia /h/, 202, 203, 206, 212, A-156
Żydowski Dom Ludowy /po/, 262, 265, 269,
346, A-200
Żywczowskie /an/, 78, 186, 192, 198, A-144

Wykaz skrótów i symboli

♦	– wariant oficjalny (urzędowy) nazwy (symbol stosowany, jeśli większość nazw to miana nieurzędowe)	określ.	– określenie
◉	– wariant nieoficjalny nazwy (symbol stosowany, jeśli większość nazw to miana nieurzędowe)	os.	– osiedle
⚡	– protonazwy	p.	– pomnik (tylko w tabelach)
ap.	– apelatyw	pl.	– plac
c.	– cmentarz (tylko w tabelach)	płd.	– południe, południowy
C.G.	– człon gatunkowy	płn.	– północ, północny
c.k.	– cmentarz komunalny (tylko w tabelach)	por.	– porównaj
c.p.	– cmentarz parafialny (tylko w tabelach)	przym.	– przymiotnik
D.	– dopełniacz	przys.	– przysiółek
dz.	– dzielnica	pw.	– pod wezwaniem
fot.	– fotografia	rozdz.	– rozdział
M.	– mianownik	rzecz.	– rzeczownik
n.	– nazwa, nazwisko	skrzyż.	– skrzyżowanie
np.	– na przykład	ul.	– ulica
		wsch.	– wschód, wschodni
		wyr. przyim.	– wyrażenie przyimkowe
		wyr.	– wyraz
		zach.	– zachód, zachodni
		zob.	– zobacz

Wykaz tabel, wykresów i zdjęć

Spis tabel

Tabela nr 1:	Zestawienie najważniejszych cech nazw różnych obiektów przestrzeni miejskiej	62
Tabela nr 2:	Losy nazw ulic odnotowanych w Rzeszowie na początku XVIII w.	87
Tabela nr 3:	Liczba nazw ulic powstałych w poszczególnych przedziałach czasowych z podziałem na modele semantyczne	124
Tabela nr 4:	Wykaz wszystkich nazw rond z podziałem na klasy semantyczne	132
Tabela nr 5:	Wykaz wszystkich nazw mostów i wiaduktów z podziałem na klasy semantyczne	135
Tabela nr 6:	Wykaz wszystkich nazw przystanków PKS, PKP i lotnisk z podziałem na klasy semantyczne	137
Tabela nr 7:	Liczba i odsetek nazw obiektów komunikacyjnych reprezentujących poszczególne typy semantyczno-motywacyjne	156
Tabela nr 8:	Podział semantyczno-motywacyjny nazw przedmieść z uwzględnieniem czasu powstania nazwy	162
Tabela nr 9:	Podział semantyczno-motywacyjny nazw osiedli administracyjnych z uwzględnieniem czasu powstania nazwy	169
Tabela nr 10:	Podział semantyczno-motywacyjny nieformalnych nazw części miasta z uwzględnieniem czasu powstania nazwy	174
Tabela nr 11:	Podział semantyczno-motywacyjny nazw osiedli deweloperskich	177
Tabela nr 12:	Zestawienie wszystkich rzeszowskich ojkonimów z podziałem na klasy semantyczne	180
Tabela nr 13:	Wykaz nazw naturalnych terenów niezamieszkaných z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem czasu powstania onimów	186
Tabela nr 14:	Liczba nazw prezentujących poszczególne typy motywacyjne z uwzględnieniem czasu ich powstania	190
Tabela nr 15:	Liczba nazw syntetycznych i analitycznych powstałych w poszczególnych przedziałach czasowych	191
Tabela nr 16:	Wykaz nazw wodnych z podziałem na okres ich utrwalenia w źródłach i z podziałem na klasy semantyczne	203
Tabela nr 17:	Liczba hydronimów reprezentujących poszczególne typy motywacyjne z uwzględnieniem czasu ich powstania	204
Tabela nr 18:	Liczba hydronimów syntetycznych i analitycznych w poszczególnych przedziałach czasowych	208
Tabela nr 19:	Przyrost syntetycznych nazw odapelatywnych i odproprialnych w kolejnych stuleciach	209
Tabela nr 20:	Przyrost analitycznych nazw reprezentujących różne schematy strukturalne w kolejnych stuleciach	210
Tabela nr 21:	Nazwy placów w Rzeszowie z podziałem na klasy semantyczne członów określających i z uwzględnieniem czasu powstania	224

Tabela nr 22:	Wykaz nazw parków i ogrodów z podziałem na klasy semantyczne i z uwzględnieniem okresu ich powstania	237
Tabela nr 23:	Produktywność poszczególnych modeli semantycznych w badanych przedziałach czasowych	238
Tabela nr 24:	Wykaz nazw rzeszowskich ogródków działkowych	241
Tabela nr 25:	Produktywność poszczególnych modeli strukturalnych w nazewnictwie parków i ogrodów	243
Tabela nr 26:	Podział semantyczny nazw rzeszowskich cmentarzy	250
Tabela nr 27:	Wykaz nazw rzeszowskich posesji z uwzględnieniem czasu ich powstania i semantyki członów odróżniających	261
Tabela nr 28:	Liczba nazw reprezentujących poszczególne modele motywacyjne z uwzględnieniem czasu powstania onimów	262
Tabela nr 29:	Liczba syntetycznych i analitycznych nazw domów powstałych w poszczególnych przedziałach czasowych	265
Tabela nr 30:	Produktywność poszczególnych typów patrociniów w różnych częściach Polski	278
Tabela nr 31:	Nazwy rzeszowskich świątyń katolickich z podziałem na okresy, w których powstały	282
Tabela nr 32:	Nazwy rzeszowskich świątyń żydowskich i greckokatolickich z podziałem na okresy, w których powstały	284
Tabela nr 33:	Nazwy rzeszowskich kapliczek z podziałem na okresy, w których powstały	284
Tabela nr 34:	Nazwy rzeszowskich figur i krzyży z podziałem na okresy, w których powstały	285
Tabela nr 35:	Podział semantyczny członów określających w nazwach rzeszowskich pomników z uwzględnieniem okresu ich powstania	295
Tabela nr 36:	Typy semantyczno-motywacyjne nazw rzeszowskich obiektów obronnych w wiekach XVII–XX	303
Tabela nr 37:	Typy semantyczno-motywacyjne nazw rzeszowskich obiektów wojskowych w wiekach XIX–XX	305
Tabela nr 38:	Semantyka nazw rzeszowskich karczem	316
Tabela nr 39:	Semantyka nazw rzeszowskich młynów	319
Tabela nr 40:	Nazwy rzeszowskich obiektów sportowych z okresu PRL-u i współcześnie	323
Tabela nr 41:	Motywacje członów odróżniających nazw rzeszowskich obiektów sportowych	326
Tabela nr 42:	Liczba i odsetek nazw realizujących poszczególne modele semantyczno-motywacyjne w nazewnictwie obiektów różnych klas w Rzeszowie.....	408

Spis wykresów

Wykres nr 1:	Semantyka nazw ulic Rzeszowa do roku 1841	126
Wykres nr 2:	Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1842–1898	126
Wykres nr 3:	Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1899–1945	126

Wykres nr 4:	Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1946–1967	126
Wykres nr 5:	Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1946–1967 (bez Bocznych)	127
Wykres nr 6:	Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1968–1989	127
Wykres nr 7:	Semantyka nazw ulic Rzeszowa w latach 1990–2014	127
Wykres nr 8:	Odsetek nazw w formie wyrażen przyimkowych oraz w formie zestawien nominalnych z rzeczownikiem w postpozycji i w prepozycji	195

Spis zdjęć

Fot. nr 1:	Rondo Feliksa Dzierżyńskiego w pobliżu hotelu Rzeszów i pomnika Czynu Rewolucyjnego	131
Fot. nr 2:	Pomnik Józefa Szajny „Przejsie 2001”	405

